GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÉLETRAJZA.

1791–1860.

IRTA

ZICHY ANTAL.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

2. HORPÁCS.

I.

Sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi István született Bécsben (Belváros 18. szám),* 1791 szeptember 21-én. Szülői, gróf Széchenyi Ferencz, II. Lipót király valóságos belső titkos tanácsosa, és gróf Széchenyi Ferenczné, azelőtt gróf Széchenyi József özvegye, született Festetics Júlia grófnő voltak. Megkeresztelte (a szülei háznál) róm. kath. szertartás szerint a bécsi szent Mihályról nevezett plébánia akkori kurátora, don Hieronymus Winkler; jelen levén Bárány Péter, a gróf titkára, mint Ardrich Péter jószágigazgató helyettesítője, Festetics Anna grófnő helyett pedig Steidel János accoucheur, kik az István, Mária és Péter nevekre keresztelt grófi gyermek keresztszülői nevében szerepeltek. Eltért már a család attól a hagyományos szokástól, miszerint keresztkomáknak vagy alattvalóik sorából vagy helybenlakó szegényeket, olykor valóságos koldusokat hívtak meg (ex statu mendicorum), kiknek neveiket az illető anyakönyvekben nem minden megilletődés nélkül olvashatjuk. Cserébe viszont a grófi

* Herrengasse, gr. Wilček-ház.

család számos férfi- és nőtagjai szivesen beiratták magokat tanúknak vagy keresztszülőknek, cselédjeik, jobbágyaik, tisztjeik, vagy ily kitüntetésre bármi czímen érdemessé vált párfogoltjaik házasságkötéseinél vagy keresztelőinél, mi az úr és paraszt, mágnás és polgár között akkor még fennállott patriarchális viszonyról tesz örvendetes tanúságot. Széchenyi Ferencz ekkor 37 éves volt, már 14 év óta boldog férje korán elhúnyt testvérbátyja, József, nálánál egy évvel bár idősb, bájos özvegyének, kivel, pápai engedély mellett (Dispensatione papali in gradu affinitatis primo) Horpácson 1777 aug. 17-én lépett házasságra. E házasságból születtek: György, aztán Alajos, *Lajos*, Lujza Franczíska (Batthyányné, a későbbi apácza), Zsófia (Zichy Nándorné) és *Pál*, ki Istvánunknál alig két évvel volt idősb, s így gyermek- és tanuló éveit együtt tölthette vele.

Széchenyi Ferencz fényes és sikerdús nyilvános pályafutásának két nevezetes félbeszakítása volt. Kétszer köszönt le minden hivatalairól és méltóságairól s vonúlt vissza a magánéletbe. 1786-ban először és 1811-ben másodszor. A ki nem tudná e rögtöni lelépések okát, az oly káprázató és sokaknak minden nagyravágyását kimerítő térről, nagyúri szeszélynek vagy épen hóbortnak tulajdoníthatná azokat; a nyilvánosságnak akkori fogyatékossága, a politikai tüntetések (demonstratiók) ismeretlen, vagy figyelmet alig keltő volta, a közvélemény szűk körre szorítkozó kezdetlegessége nem nyújtanának kulcsot e rejtélyhez. De ha hozzávetjük az ismeretes történeti tényeket, melyek emléke a jelzett két időponthoz fűződik: úgy azonnal tisztán áll előttünk s a legszebb világításban tűnik fel a derék magyar mágnás politikai jelleme s következetes hazafisága. Hogy minő kegyben állott József császárnál, azt két oly nemes lélek szellemi rokonsága is megmagyarázza: megértették, mondhatnám megtalálták egymást; szivesen haladtak egy úton, szolgáltak egy közös ügynek, a míg ez

3. GR. WILCEK HÁZ BÉCSBEN, AZ URI-UTCZÁBAN, HOL GR. SZÉCHENYI ISTVÁN SZÜLETETT.

tartott: elváltak egymástól, mihelyt elveik s czélzataik ellentétbe jöttek. Harmincz éves korában báni helyettes s a báni szék elnöke, királyi biztos, valóságos belső titkos tanácsos s az egybefoglalt, Somogy, Baranya, Verőcze és Szerém vármegyék főispánja, a közigazgatási reformoknak előítéletek, kiváltságok, visszaélések ellenében bizonynyal égető szükségét feltüntető e vidéken erélyesen hozzáfogott az oly jószándékú fejedelem terveinek valósításához; de mikor ez hibás informácziók alapján az egész ország közkormányzatának németesítését rendelte el, mikor az ősi alkotmány tiszteletben tartásáról már többé hallani sem akart, mikor egy gépileg működő, vak engedelmességű bureaucratia szervezéséhez ragaszkodott, mikor e merész újítást, a legjobb akarattal bár, de szánandó tévedésből még az úgynevezett conduite-listák erőltetett behozatalával s egy valóságos árulkodási és kémrendszer meghonosításával élesíté ki, — s felbuzdulásában sem ellenmondást nem tűrt, sem kivételt nem engedett meg: akkor a hazafi s az önérzetes férfiú egyaránt elidegenedett, ha nem is e fejedelemnek személyétől, de modorától és rendszerétől s ennek további eszközéül nem adhatta oda magát. Félreállott; bevárta idejét. József császár tragikus halála után, — tragikusnak nevezhető, mert népei szeretetét nem birva, tört szívvel kelle kora sírba szállnia, — utóda, a bölcs II. Lipót király s az 1790 91-diki országgyűlés rendei teljes elégtételt szolgáltattak neki. Rangjába, méltóságaiba visszahelyeztetve, egy igen megtisztelő küldetést nyert nemzet és király képviseletében a nápolyi udvarhoz, hol a koronázáson jelen volt királynak a tiszteletére vert emlékérmet kelle átadnia. Ettől fogva az udvarnak és az országgyűléseken képviselt nemzetnek folyvást kitüntetett kegyeltje, a nemzeti múzeumra tett, törvénykönyvünkben beczikkelyezve levő nagylelkű alapítványa folytán az országnak legünnepeltebb férfia, legmunkásabb napszámosa, úttörő íróink bálványa, minden

nemesebb törekvésnek legbuzgóbb előmozditója volt. Újra Somogy megye főispánja, királyi biztosképen a Dráva és Mura folyók szabályozója, tán sejtve is, hogy majd fiának hagyja örökségül a Dunát és a Tiszát, a hétszemélyes tábla elnöke, helyettes országbiró, az aranygyapjas rend vitéze, fő udvari kamarás (Cubiculorum Regalium magister), az ország alsó vidékein garázdálkodó rablócsapatoknak a Frimont huszárok segédletével kiirtója, a mezőgazdák, állattenyésztők egy buzditó mintaképe, stb. Mikor elérkezik az alkotmány újabb felfüggesztése, 1812-ben, mikor Ferencz császár és királyunk, bár atyai érzelmeinek ellenére elhiteti magával, hogy jobb lesz egy ideig országgyűlés nélkül kormányozni, szedni újonczot, kivetni adót, rendezni a monarchia pénzügyeit stb., Széchenyi ismét hátat fordít, ott hagyja másodszor is fényes állását, méltóságait, csakhogy ekkor már törődött testtel és lélekkel, bár csak 57 éves korában végleg visszavonúl a magánéletbe; a napoleoni háborúk súlyos napjai alatt azonban híven sőt lelkesedéssel és egész önfeledéssel teljesítve mindazt, a mit alattvalói s honpolgári kötelességnek hisz, vagy akár példaadásképen szükségesnek lát. Nem érte meg az 1825-diki kibékülést azon korszakalkotó országgyűlésen, mely István fiának napját fölkelni látta. De térjünk még vissza ennek bölcsőjéhez.

A hogy Ferencz nápolyi útjából haza érkezett, nemsokára súlyos felhő borúlt családi boldogsága egére. Nejét, a családanyát kínos, hosszas betegség lepte meg, mely miatt kénytelen volt Karlsbadba útazni s majd Prágában a sógor Desfours háza gyengéd ápolását s vendégszeretetét venni huzamosabb időn át igénybe. Aggódó férje 1794 szeptember közepén indúlt el Prágából hazafelé, hogy — mint maga írja, — gyermekeit a haldokló édes anyához elvihesse, kit, úgymond, «forró könnyek közt Isten oltalmába ajánlva s a jó nővér, (Borbála) és sógor kezeire bízva, hagytam el.»

«Mily nagy félelmet és fájdalmat álltam ki ez útamban, azt csak a jó Úristen tudja. Ő megsegített s megtartá nekem az én Júliámat, Szeptember 26-án minden gyermekeimmel együtt (az egy *Pista* kivételével) megérkeztem Prágába, beteg nőmhez. Mindnyájunk szeméből örömkönyvek omlottak, hogy még élve viszontláthatjuk őt, de keserű fájdalom fogott el, mikor az előnkbe küldött huszár azzal a hírrel jött, hogy pár nap előtt ismét veszedelmes görcsökkel kellett küzködnie», stb. E néhány sort véletlenül fedeztük fel Széchenyi Ferencznek egy darab ócska papírra vetett sajátkezű töredék-jegyzetei közt s nem tartottuk érdektelennek, mint e családi élet boldogságát jellemző adatkát ide iktatni. Hézagosan állnak ilyfélék rendelkezésünkre mindaddig, míg majd Széchenyi Istvánnak katona korában haza írt leveleihez s végre évről-évre vezetett nagybecsű naplóihoz fogunk érkezni. Kötve kell hinnünk mindazt, mit saját gyermek- és ifjúkori neveltetése hiányairól, önnön magát, de mellesleg vigyázatlanúl drága szűlőit is elrágalmazva, itt-ott mondogat. A kornak átalános jellemzésére, országunk műveltsége alacsony színvonalára s mindenben való hátramaradásunk feltüntetésére kell és szabad csak azokat vonatkoztatnunk. Az ilyeneknél mindig vastagon színezett, czélzatos túlzásba esett, hogy a még reánk váró feladat nagyságát vagy sürgősségét annál inkább megértesse velünk. Első nevelője, ifjú éveiben mentora s egész éltén át leghívebb barátja, tanácsadója Liebenberg (utóbb Lunkányi) János volt, kit hogy atyja jól szemelt ki e magas tisztre, fentartva különben mindig magának az irány és elvek meghatározását, — azt az eredmény megmutatta. Előttünk fekszik egy az atyától egészen sajátkezűleg írt, de egyúttal az anya aláirásával is ellátott, Czenken 14-ta 8-bris 1801. kelt szerződés, mely az akkori pénzviszonyok közt igen tisztességes (6000 rh. frt) átlagos összeget biztosít 1801-től számí-

GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ.

A M. Nemzeti Muzeum birtokában levő olajfestmény után rajzolta Cserna K.

4. GRÓF SZÉCHENYI FERENCZNÉ.
Ernst Lajos úr birtokában levő kőnyomatú példányról.

tott (de sokkal korábban félbeszakadt) tizenegy év múlva (természetesen a teljes úri ellátáson kívül) e nagy tekintélyben állott pedagógnak, ki mellett azonban egész sora a mindenféle magántanítóknak, köztük híressé vált kitünő szakférfiak, segédkeztek. Jellemző az okirat bevezetése, mely így szól: «Minekutánna vigasztalással tapasztaltam, hogy azon üdőtül fogva, mellytül Liebenberg János úr István fiamnak nevelését magára válolta, említett Liebenberg úr azon plánum mellett, mellyet nevezett fiamnak nevelésére nekie adtam, nem tsak szorgalmatossan, hanem fiamnak különöss előmenetelével és kivánságomnak megelégtetésével eljárt; kötelességemnek lenni tartottam, hogy rész szerént ezen eddig tett érdemeiért, rész szerént és legfőképpen az utóbb teendőkért, ezzel magamat arra kötelezem hitelessen, hogy említett Liebenberg János úrnak, (ha István fiamnak nevelését tovább is nem kissebb szorgalmatossággal az fent említett plánumom szerént egészen elvégzi)» stb. Gondoskodva volt netaláni elhalálozások eseteiről is. Az összeget Liebenberg Sopronban 1810 április 10-én fel is vette. Egy Antonius Poupar presbiter Sopronban (11. máji 1803) latin nyelven nyugtázza a házi káplánsággal együttjárt tiszteletdíját (honesta et sufficienti provisione) a franczia és olasz nyelvből külön adandó oktatásért. Ezen időből maradt fenn egy kedves kis levélke az ifjú növendéktől is, mely két dologról tesz örvendetes tanúságot: egyik, hogy a 12 éves grófocska nem tartozott a korán-érő csodaszülöttek közé, kik soha sem tudtak gyermekek lenni; másik, hogy anyanyelve a magyar volt s e ház és e család körében ez volt az uralkodó. A durva papíron lineázott sorokra írt okmány így szól: «Édes jó Pap uram! (Pap Ferencz a családnak meghitt embere, jószágkormányzója volt.) Botsássa meg, hogy tobákot nem küldöttem, mivel nem tudtam mikor mennek el a lovak: de most küldök Pap uramnak egy pipa szárt, mellyet Bonaparte

Édes Kedves Jó Atyám!

Noha én gyenge idöm miatt nemis érdemlem-meg a szép Magyar Könyvháznak laistromát. és nemis tudhatom meg-itélni elegendöen ennek a' betsét: még-is adott az én Kegyes Atyám; hogy én-is példáját valaha kövessem, és edes Hazámnak boldogságát, a'mennyire tólem kitelhet, elöre mozdittsám — Fogok is iparkodni, jöl tanulni-is, a' hogy tsak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy igy Édes Atyámnak örömöt tsinyálhassák háláadásúl ezért a' szép könyvháznak laistromáért

Edes Jó Attyának
Festen 26ᵗᵒ Dec.
1803.

háláadatos engedelmes ſ̊ia
Széchényi István

Irta az ö 12 esztendös Korában

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ELSŐ LEVELE ATYJÁHOZ.

pálczájának hívják. Az Évának (egykori szárazdajkája volt, kinek olajban festett arczképe most is megvan a családnál,) pedig küldök két font tobakot, az egyik Bécsi pácz, a másik szagos tobák. Bocsássa Pap uram hogy oly roszszul írok, mivel már éjjel van. Most mink tanuljuk az architecturát Révai főtisztelendő urtul, a ki gyönyörűen tud rajzolni, a magyar nyelvnek és oskolának professora. Már megint tánczolni is tanulunk, hanem még nints bizonyos mesterem. Igen sok dolgom van és már sötét volt mikor írtam, hát többet nem írh(att)am, hanem máskor béhozom. Legkedves(ebb) barátja, nov. 29. 1803. Széchényi István.» Pestről íratott a levél, mert hisz Révai ekkor Pesten volt egyetemi tanár, s tudjuk, hogy mellesleg igen ügyes rajzoló is. Kétséget sem szenved, hogy e jelesünknek Széchenyivel, az atyával, másnemű s komolyabb öszszeköttetései is voltak, melyek bár sokkal utóbb többek között a magyar akadémia végleges megalapítására vezettek. Alig egy hónappal később keltű egy másik levele, de ez már magasabb húrokat penget. A nemzeti múzeumban őrzik nagy csomókban azt a sok köszönő levelét mindazoknak, kiket ő bel- és külföldön a magyar múzeumnak ajándékozott nagybecsű könyv- és kézirat-gyűjteménye több kötetből álló katalogusával tisztelt meg. Külföldi tudósok, uralkodó fejedelmek, maga a római pápa is köztük van, s hazai kitünősegeink, Marczibányi, Mérey, Radvánszky, Baróti Szabó D., Bárótzi S., Batsányi, Buday E., Cserey., Kis, Kulcsár, Verseghi, Virág, Csokonai stb. stb. részesültek ily kitüntetésben, s végre még — saját fiai. Az ifjú Széchenyi István így köszönte meg. (Nagy kerek betűk, vonalzott sorok.) Édes kedves Jó Atyám! Noha én gyenge időm miatt nemis érdemlem-meg a szép Magyar Könyvháznak laistromát és nem is tudhatom meg-itélni elegendően ennek a betsét: még-is adott az én kegyes Atyám; hogy én is példáját valaha kövessem és édes Hazámnak

boldogságát, a mennyire tőlem kitelhet, előre mozdíttsam. — Fogok is iparkodni, jól tanulni is, a' hogy tsak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy így Édes Atyámnak örömöt tsinyálhassak hálaadásul ezért a szép könyvháznak lajstromáért. Édes Jó Attyának — Pesten 26-ik Dec. 1803. — háláadatos engedelmes fia Széchényi István, m. p. Vajjon az ily benyomások közt növekvő mágnás gyermeknek, ki dadogva is a haza szent nevét emlegeti, érzi, hogy ez irányban tartozásai vannak, s hogy méltó fia atyjának csak úgy lehet, ha ezeket leróni igyekezik, — volt-e szüksége később a megtérés, a magába szállás komoly perczeire, vagy szigorú megpróbáltatások intelmeire, hogy azzá legyen, a mi lett?!

Ennek kapcsában nem hagyhatjuk említés nélkül a derék Liebenbergnek ugyanakkor decz. 27-én kelt levelét. Ez a hálálkodáson röviden átesik, nehogy hízelgőnek látszassék, s az alkalmat inkább arra használja fel, hogy nézeteit az ifjú grófok leendő neveltetéséről bővebben s tartozó őszinteséggel előadja. Nekünk sem lesz érdektelen ezekkel megismerkednünk. Az alkalmasint már fölvetett kérdésre: vajjon a nyilvános (iskolai) vagy a házi (család körében való) nevelés czélszerűbb-e? így nyilatkozik: «Vagynak ugyan a közönsséges (= nyilvános) nevelésnek sokféle hasznai: az szerzi az ifjak között azt a nemes *vetekedést*, mellynek már annyi Nagy-Ember az ő szerentséjét köszönheti; az szerzi azt a maga tökélletességében bízó *bátorságot*, mellyel a társaságokban és az ország-gyűléseiben is annyijan a legkevertebb és tsomósabb dolgokat kifejtették; az szerzi a jó ifjak között azt a *barátságot* is, melly őket annyi veszedelmekbül kirántja, az útjaikon vezeti; s ősz korokban annyi édes érzésekkel tölti sziveiket. Ezek úgy vagynak ugyan és a nemes vetekedés az otthoni nevelésben nem gerjesztetik fel ugyan annyira, de az a jó erköltsű ifjakban, kikben az ő nemes indulatu őseiknek

Én pedig melly szerentsésnek tartom magamat, hogy Kegyelmes Uram az utolsó fiára fordztatott gondját vélem feloztani méltoztattya és annak részét reám bízni. Szerentsésnek mondom magamat, mert fáradozni Excellentziád szemei előtt, a ki maga mindég példát mutat mindenben, a munkát olly igazán betsüli, alatta-valóihoz olly kegyes és hogy engem boldoggá tegyen, jövendő sorsomrúl olly nagy szivességgel gondoskodott, — fáradozni mondám Excellentziád szemei előtt egy olly drága Urfi mellett, kiben a kegyes természet minden adományát bő kézzel öntötte és a ki a leg nagyobb Várakozásokra-is bizodalmas reménységet nyujt, bizonnyára Szerentse, és ezért fog mindétig is, míg élek, a hálaadatosságnak tiszta lángja szivemben lobogni.

Excellentziád

Pesten 27 Dec. 1803.

5. LIEBENBERG LEVELÉNEK UTOLSÓ SORAI.

A Nemzeti Muzeum birtokában levő eredetiről.

kis alázatos Szolgája

Liebenberg János

vérek folv és a kiket azoknak nagy tetteik hasonlókra ugy-is szüntelen serkent, talán nem is annyira szükséges, és ezek az ő szülejeknek példáját mindég látván, a virtusnak szépségétül elragadtatván, úgy-is könnyen reá szoktathatnak a kötelességeknek végbe-vitelére és minden szépnek, jónak és nagynak munkálkodására. Ellenben gyakorta az a vetekedés, mellynek talpa olly nemes és ditséretes, mivel az ifjuval a maga betsét és érdemét meg esmérteti s mindennapi tápláltatása által éppen a leg nemesebb lélekben leg hamarább el fajúl és annyira nevekedik, hogy később irigységgé válván gúnyoló szemmel nézi társainak minden előmeneteleiket és iparkodásaikat és utoljára emberi korában az az indulat, melly, ha jobb renden tartatott volna, őtet gyors munkálkodásra, fáradhatatlan igyekezetre és talán leg ditséretesebb dolgoknak végbevitelekre-is serkentené, nyilván boldogtalanságának főbb oka leszen és őtet, ha a társátul betsültetésben és szerentsében felül halladtatik, gyötri 's fonnyasztja, — vagy ha az igazság mély gyökereket szivében nem vert, őtet arra-is viszi; hogy mindég győzni szokván, ha másképen nem lehet, más tekervényes mellékes útakon, tsalárd fortélyokkal-is Vetekedő-társának elhagyásán munkálkodik s fáradoz.

Azt a *bátorságot* is, mellyet a köz-nevelés ád, más útakon talán szintúgy el lehet érni, leg inkább ha a szüléknek fényes állapotjok több vendégeket vonsz a házhoz, a kikkel beszédbe eredni az ifjú népnek is gyakorta alkalmatosság adatik és máshonnan- is tudjuk, hogy az a nemes bátorság tsak nem egészen attul az elhitetéstül függ, hogy az elménk mindennémű tudományokkal, a' szivünk jó indulatokkal bír, hogy tehetségünk és hatalmunk elegendő és a tárgy mellyet előhozunk, jó és igazságos.

Azon *barátságnak* is, mellynek kötésére az ifjúság szive olly hajlandó, a természete és sorsa tsak ugyan az,

a melly a' szereteté. A tapasztalás által még nem okosodott ifjú nem keresi mindég és nem különbözi az igaz érdemet s jó erköltsöket; és igy nem mindég a leg érdemesebb leszen barátja; gyakorta a választásban tsak a víg kedvre, furtsa észre, mulató erköltsökre hízelkedésre és más effélékre tekint; és igy sokszor, a mely inségre magátul soha sem jutott volna, most a' szerette barátjátul arra vezettetik. Ezektül a szomorú következésektül nem kell ott tartani, a hol a szüléknek s nevelőknek igaz és nyilván való a szivességek, melly többnyire a kisdedekkel örvendez és bánkódik, sokszor az ő kisebb vétkeiket elengedni kész; ott az ő szivekben bizodalom gerjesztetik és már a titkaikat is közlik és mindenben tanátsot kérnek. Ekkor boldogok mind a szülék, mind a magzatok.

De még más hasznai is lehetnek az otthoni nevelésnek, a mellyek az előbbenieknél nem sokkal kisebbek. Ha a nevelés közönséges, akkor a tanítóknak-is, hogy az uj munkára uj erőt nyerhessenek, de leg inkább a gyengébb tanítványoknak, hogy a szaporább elmével birókat elérhessék, szükségesek a hetenként adatott *nyugalom órák.* Hanem ezek utóljára olly erős szokássá válnak, hogy midőn tisztségekre jutandunk, még akkor is ohajtjuk és tsak magunk nem kitsin meg-győzésével változtathatjuk meg ezen természetünket. Már ezt is el lehet kerülni az otthoni nevelésben, ott minden nap egyenlően válthatják fel magokat az órák, és minden nap nyujthat a munka a mulatságnak kezet.

Itt jobban is lehet az ifjúnak természeti *hajlandóságát* követni és a mint magunkrul tudjuk, hogy ugyan azon dologra nem mindenkor egyenlő kedvel vonattatunk, úgy ezt vagy amazt a munkát választhatjuk, valamint a nevendéknek szíve hajlik.

Az erköltsnek pedig arrul a *tisztaságárul*, a mellynek betse legnagyobb és a melly, ha egyszer megszeplősítte-

tett, előbbeni tündöklését és fényességét soha többé vissza nem nyerheti, szóllani nem is akarok; ámbár hogy ez minden jó nevelésben egy a legfőbb tzélok közül és talán tsak otthon tarthatik meg.

Ezek az okok voltak, mellyek Exc-dat-is arra indítottták, hogy kedves magzatjait, maga intézése szerént, a szemei előtt neveltetné; de abban még más vagyon leginkábo, a mellyért Exc. a késő századoktul-is háladatossággal fog említtetni s tiszteltetni. Jól tudta *Kegyelmes Uram*, hogy egy idegen tsak idegen szokásokat, idegen dolgoknak s történeteknek tudását és tsudáltatását és sokszor tsak idegen fesslett indulatokat adhat, — nem pedig kedves hazánknak és hajdani szokásainknak, rendeléseinknek, törvényeinknek esmértetését, és abbul származó betsültetését és szeretetét. És még is, vagyon-e a társaságos erköltsök között nemesebb a haza szereteténél? — Ezt jól tudván, ámbár hogy az akkori időnek vélekedése és szokása ellene vala, még is *leg első* volt Excád, a ki a hazának tiszta szeretetétül vonattatván, drága magzatjait *hazafiaknak* gondviselésére bízta és másokat hasonló tselekedetre serkentett. Számosan is követik már ezt az útat, és *Exc. Nevét* köszönettel és háláadással említik. És ez a gondolkodás áldott gyümölcsöt bő mértékkel is termett már Exc-nak legöregebb fijában *Lajos* grófban. *Pál* és *István* grófok is, bizvást lehet azt a sorsunk El-Intézőjétül várni, szüléjeket boldogítani fogják és ősz napjaikat örömmel töltve hosszabbitani. Ezek is követik nagy *elejiknek* ditső nyomdokaikat.

Én pedig melly szerentsésnek tartom magamat, hogy Kegyelmes Uram az utolsó fiára forditatott gondját vélem felosztani méltóztattya és annak részét reám bizni. Szerentsésnek mondom magamat, mert fáradozni Excell. szemei előtt, a ki maga mindég példát mutat mindenben, a munkát olly igazán betsüli, alatta-valóihoz olly kegyes és

hogy engem boldoggá tegyen, jövendő sorsomrul ollv nagy szivüséggel gondoskodott, — fáradozni mondám, Excád szemei előtt egy olly drága Urfi mellett, kiben a kegyes természet minden adományát bő kézzel öntötte és a ki a legnagyobb várakozásokra is bizodalmas reménységet nyutj, bizonnyára szerentse, és ezért fog mindétig is, mig élek, a háláadatosságnak tiszta lángja szivemben lobogni. Excellentziád Pesten 27 Dec. 1803 hiv alázatos szolgája Liebenberg János.»

ZÁRÓKÉP CSERNÁTÓL

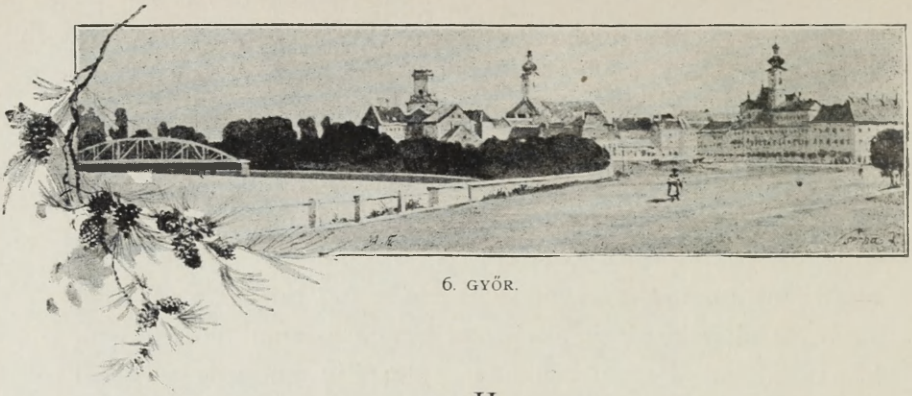

6. GYŐR.

II.

Eszünkbe kell ezeket juttatnunk, hogy ha majd vénülő korában, neveléstani elmefuttatásaiban (Önismeret) panaszra fakad, minő keservesen esett neki az ablakon át irígy szemmel nézni a czenki kertben szabadon futkározó parasztgyermekeket, míg neki dohos szobában, csak az Orbis pictus gyarló képeiből lehetett megismerkedni a természet szépségeivel s fáradságosan kelle bemagolni a Quæ maribust és Simplicium legest, holt latin nyelven, melynek az életben alig vehette hasznát. Vagy, mikor azt mondja, hogy neveltetése, a mennyiben ilyennek nevezhető az a viszony, a melyben szülőihez állott (!?) már 17 éves korában félbeszakadt, a mi különben az 1809-diki franczia háborúban és a magyar felkelő nemes hadsereghez (insurrectio) soroztatásában leli természetes magyarázatát és hogy ekkor oly tudatlan (helyesebben: tanulatlan) volt, minő egy, e pályára soha nem készült fiatal siheder csak lehetett. Atyjának, kinek, mint láttuk, szeme mindig rajta függött, bizonynyal a jó Liebenberg által előadottakon kívül még más okai is lehettek, melyek arra indították, hogy az akkori nyilvános iskolákba járatás felett a házi nevelésnek adjon elsőbbséget, mi mellett azonban a nyilvános próbatételeket (exament) el nem engedte; de a mi Istvánt illeti, ő sokkal inkább szeretett volna nyilvános iskolába járni s szabad versenyre kelni iskolatársaival, semmint az előkelő

ifjurak kiváltságainak részrehajlását látszólag a maga számára is igénybe venni. Jókora legénykoráig, — így írja, — nagy hetykén abban a hiedelemben ringatta magát, hogy testileg igen erős, holott a gyengébb emberek közűl való volt. Többszöri mérlegelései átlag 120 fontnál több testi súlyt nem mutattak. «Oda haza, — úgymond, hízelgő cselédektől környezve és rossz példák elkerülése végett isoláltan tartva, ugyan mikép nyílhattak volna meg szemeim?» — «Ha nyilvános tanodába járok, tanuló társaimmal contactusba jövök s ezek néha jól földhöz vágnak, sőt ütlegekkel is megtisztelnek, élhettem volna-e tovább azon kéjábrándban?» — — «pedig a legkisebb, legközömbösebbnek látszó eset is, mely az embert hiuságából, öntúlbecsüléséből kivetkőzteti, az embernek igazi kifejtésére, kitisztítására, felemelésére nézve csak üdvös lehet.» «Lelki tehetségeim igen lassan fejlődtek, igen későn érlelődtek, felette nehezen és keveset tanultam.» «Ámde azért minden examen után, melyen mindig szerencsésen átestem, stereotyp ezen nagy igazság, vagyis óriási hazugság ragyogott tanodai bizonyítványaim lapjain: calculum eminentiæ meruit.» — «Kímélni akartak. Úgy bántak velem, mint puposhátúval, kinek pupját szemére lobbantani nem gyengéd, nem lovagias.» — — (Önismeret.)

Tehát kényeztetéssel rontották! Vajjon?

Olvassuk csak meg atyjának 1817 május 17-én kelt bucsúzó levelében hozzá intézett intelmeit. «Becsüld meg, — mondja többi közt egy helyen, — becsüld meg származásodat, nehogy annak szégyenére válj s nagyobb gonddal ápold tested épségét is, hogy az méltó lakása legyen lelkednek s könnyebben cselekedhesd a jót, nehogy testi gyengeségedet s magadtartásod satnya voltát olyan okoknak tulajdonítsák az emberek, melyekben ártatlan vagy ugyan, de a melyek benyomása az embereknél maradandó szokott lenni, kik mai napság a külső megjelenés züllött-

ségét többnyire s tán nem is alap nélkül, az élet korai és túlfeszített élvezetének rovására irják. A születésére való nevetséges elbizottsághoz hozzá járul az ifjaknál többnyire az eszökre való elbizottság, mintha ezt is szükségkép őseiktől örökölték volna; holott a tapasztalás épen az ellenkezőt mutatja.» «Ha tanulmányaidat szülőid akaratához képest teljesen bevégezted volna, ugy előbb szerezhetted volna meg magadnak azon ismereteket, melyeket most utólagosan pótolni ügyekszel.» «Mindazt, a mi egy állam kormányzatához, egy hadsereg vezérletéhez, a család jogai megóvásához s a haza hasznos szolgálatához megkívántatik, lényegében ezentul kell még megtanulnod» stb. Ezután tanácsokat ad neki, minő könyveket olvasson s hogy idegen nyelveket tanuljon, mert erre egy-két külföldi országnak futólagos beutazása még nem elegendő, stb. Alattvalóit, jobbágyait, tisztjeit különösen atyáskodó figyelmébe ajánlja, a földi javakat, mint a jó szerencse véletlen ajándékát, nem annyira sajátjának, mint kezeire bízott letétnek kell tekintenie, melyről egykor, hű sáfárként, a mindenek urának számot fog adni. Jó szivét is, melyet örömmel ismert fel benne, az Isten különös kegyes adományának nézze s ápolja a jótékonyságra, szánalomra s nemes érzelmekre való, vele született hajlamát; de vigyázzon, nehogy ez is gyengeséggé fajuljon s hiúság által tévútra csábíttassék. Különösen óva inti a hízelgőktől, kik tehetségeit, nem is mindig őszintén, túlbecsülve feledtetnék vele a kellő szerénységet s örökös tömjénfüsttel szédítenék meg. Legokosabb az, úgymond, a ki belátja saját tudatlanságát, mert csak az ügyekszik mindig jobban tökéletesíteni magát, nem pedig az, a ki elhiteti magával hogy már mindent tud, minden felett ítélhet stb. «Istennek ingyen adományai», nem feledi ezt hangsúlyozni, — «úgyis már szerfeletti önszeretetre indítottak, mely egyelőre gyermekes hiuságban, becsérzésben és hirvágyban nyilatkozik, de idővel okvetlen

a kevélységnek, irígységnek s a nagyravágyást kísérő minden egyéb bűnöknek fog szülőanyjává lenni!»

Az öreg Széchenyinek e szellemi végrendelete az István fiához intézett e bucsúja és atyai intelmei oly mély vallásos érzületnek s a mellett oly felvilágosodott s világi előítéleteken felül emelkedett életbölcseségnek, oly tiszta emberszeretetnek és szigorral párosult szülői gyengédségnek nyilatkozása, hogy túlzás nélkül nevezhetem azt egy evangeliumnak. Méltó társa a szent István királyunk, Imre herczeghez intézett amaz atyai intelmeinek, melyek örök emlékül törvénykönyvünkbe iktatva maradtak reánk. (Corpus juris Hung. Decretorum liber I.) A ki a Széchenyiek életrajzi adataival foglalkozik, jobbat nem tehet, mint ha a becses okiratot, mint alapvetőt és kiindulási pontot, egész terjedelmében könyvébe fölveszi. Hogy Széchenyi István mennyire szivére vette ezen, más alkalmakkal bizonynyal élőszóval is többször ismételt intelmeket, azt egész élete lefolyásán kívül az is tanúsítja, hogy a megsárgult levelet, melyre írva vannak, külön tokba foglalva mindig magánál viselte. Akkor is keblén volt, mikor az épülő lánczhíd alatt egy csónakról a Dunába esett, átázásának nyomai megmaradtak rajta. A derék Crescence utóbb sajátkezűleg lemásolta mindegyik fia (Béla és Ödön) számára.

De a családi kegyeletet, az egymás iránti gyengédséget és szeretetet semmi sem tünteti fel meghatóbban, mint a köztük az élet különböző viszonyaiban évek során folyt levelezés, melynek immár nagy választéka áll, gróf Széchenyi Béla szivességéből, rendelkezésünkre. Mikor Széchenyi született, már akkor nagyban folyt az európai válság s élénken foglalkodtatá az elméket világszerte a régi és az új eszmék összeütközése. Alig volt ember, a ki föl ne vetette volna magának a kérdést: vajjon a dolgok fennálló rendje örökké fenn fog-e állani? vagy minden

halomra dől s győz minden irányban a forradalom? Hozzá köté mindegyik saját reményeit, aggályait. Napoleon, kinek szellemereje mindent magába foglalt, a mi e korban felmerült, hatalmas egyéniségén kívül nagyságát és sikereit az eszméknek is köszönheté, melyek varázsa nevéhez fűződött.

A mint ez eszmékhez hűtelen kezde lenni, hüledezett iránta a lelkesedés is, majd ellene fordult a közvélemény. Könnyű volt a régi világrend híveinek a tömegek egy részét legalább magokhoz hódítani, a forradalomtól eltanult jelszavakkal, szabadság, népjog, nemzeti becsület emlegetésével mozgásba hozni: azért nem volt érdemes annyi vért ontani, annyi pusztulást, annyi szenvedést tűrni, hogy a népek csupán urat cseréljenek. A hadviselés titkait is lassanként eltanulták s legalább föllélekzettek a rettegéstől, mely a franczia híres tábornokok, de főleg a nagyságok legnagyobbikának már csak közeledése hírére is földhöz verte őket. Két osztrák főherczeg, mindegyik fenkölt magas szellemű, Károly és János állottak e mozgalom élén.

A népekhez intézett ébresztő szózatok és felhivások egy Gentz tollából eredtek, ki utóbb Stadion után Metternichnek lőn legkedvesebb embere s fájdalom, a szabadságtipró híres congressusok örökös jegyzője s publicistai téren népszerűsítője. Napoleon a maga részéről, a mily megvetéssel viseltetett már ekkor minden alulról feltoluló szabadelvűség iránt, úgy más részről egy perczig sem ingadozott azt, hol idő és körülmény engedték, a maga czéljaira felhasználni. Lengyelország visszaállítása egy pillanatban egészen tőle függött; tudjuk, mily szomorú csalódás várt e szerencsétlen nemzetre, érte rajongó s tűzbe menő vitéz fiaira. Hasonló csalódás várt volna a magyarokra, ha politikai józanságot és loyalitást megtagadva a ravasz imperator proclamatiói által elszédít-

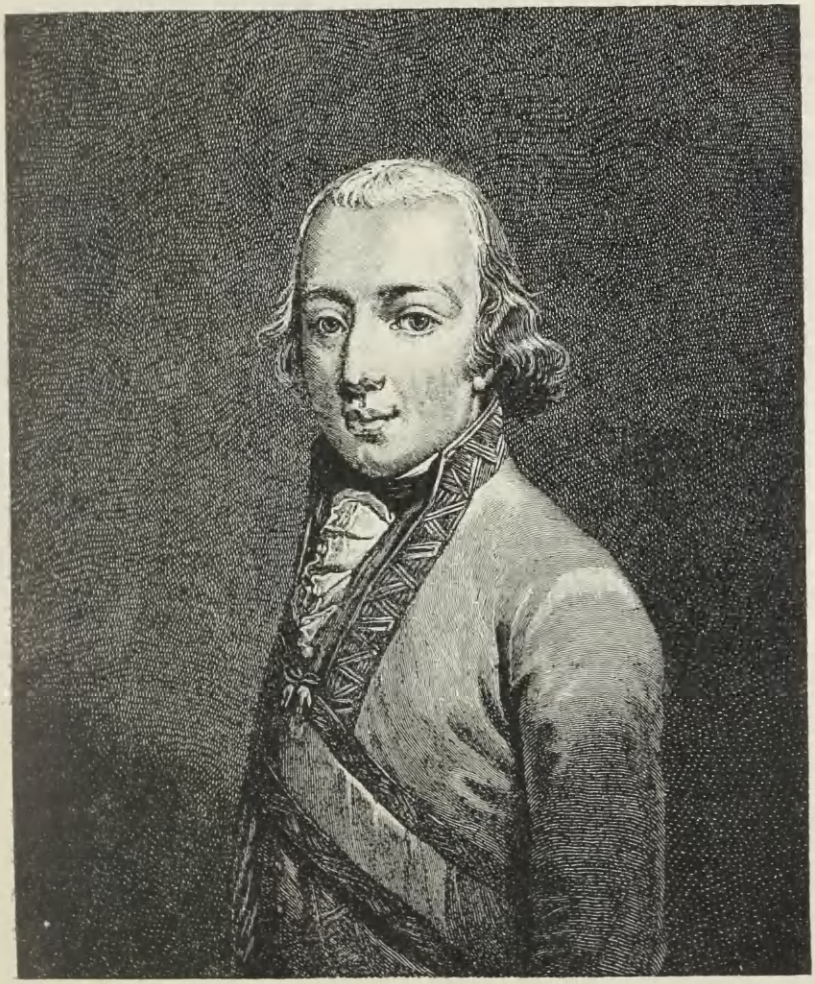

7. KÁROLY FŐHERCZEG.

tetni engedik magokat.* Sokszor volt alkalom, parlamenti vitatkozások terén, a nemzetnek e válságos időkben tanúsított hűségét s dinastikus érzületét dicsekedve, tán szemrehányólag is, fölemlegetni. Széchenyi nem egy alkalommal nyomatékosan hangsúlyozta, — s ez kifelé és befelé egyaránt szólt, — hogy az egész országban nem találkozott egy áruló, ki annak a kísértésnek engedett volna. (P. o. 1840 apr. 22. a pozsonyi dietán.) Az ősi alkotmány visszaállítása által kiengesztelt nemzet sietett hűségének, áldozatkészségének szóval, tettel, jeleit adni. A már 1791-ben kimondott elv alapján, 1796-ban 50,000 újonczot s a 340,000 főnyi «császári-királyi» hadsereg élelmezéséhez aránylagos hozzájárulásukat, 1802-ben már az első békekötés után újra egy 64,000 főnyi magyar hadsereget (exercitus Hungarici), 1805-ben pedig kimondatván, hogy a monarchiát fenyegető veszély nem kisebb, mint az 1741-diki volt (t. i. Mária Terézia alatt!) a nemességnek s mindazoknak, kik e név alatt értetődnek, átalános felkelését, 1807-ben nagyobb biztosság okáért ismét 12,000 újonczot a béke eszközeinek s ország rendezésének gondjai mellett is, többek között Széchenyi Ferencznek a nemzeti múzeumra tett nagylelkű ajánlata beczikkelyezésével (Art. XXIV.) egyidejűleg, nagy lelkesedéssel ajánlották meg a rendek. A következő országgyűlést (1808) Mária Ludovika királyné koronázása s a nevéről nevezett magyar katonai akadémia alapítása (Art. VII.) tette emlékezetessé, melyre első Festetics György ajánlott fel 40,000 forintot, s a többi országos rendek, tehetségeikhez aránylag egymással versenyezve nyitották meg erszényeiket; neveik törvénykönyvünkben megörökítve állanak. Mind a mellett, hogy az áldott békét (alma pax) biztosítottnak lenni vagy hitték vagy állították, nem mulasztották el az általános

* A híres proclamatió kelt Schönbrunnban, 1806 jún. 15. Hongrois! le moment est venu de recouvrer votre indépendance! stb Legújabban közzétette Tóth Béla. (Szájrul szájra. 1895.)

felkelés szervezése módjáról s újabb 25,000 újoncznak kiállításáról is idején gondoskodni, fentartva, mint önként érthető, mindannyiszor az egybehívandó országgyűlések alkotmányos jogait, nyomatékos hivatkozással régibb és újabb szentesített alaptörvényekre. S ez így ment mindaddig, míg a világbéke Napoleon teljes leveretésével biztosítva nem lett.

A törvény, a birtokaránylag kivetett terheltetés mellett minden családtól csak egy tagnak személyét kívánta. Miként felelt meg e kötelességének Széchenyi Ferencz? Úgy, hogy mind a három fiát elküldötte a csatatérre: a már 28 éves és házas Lajost, a 20 éves Pált és a legifjabb 18 éves Istvánt; veje, az utóbb szerencsétlen sorsot ért Zichy Ferdinánd (Zsófia férje), már korábban is a császári zászlók alatt szolgálván. Ez azalatt történt, míg Széchenyi Ferencz ellen egy 34 vádpontból álló feladás a bécsi kormány titkos aktái közt várta, csak évek múlva napirendre került, (különben kedvező) elintézését. Ily egy adat megérteti velünk a József császár hivatalnoki rendszerének gyűlöletes voltát, megérteti a titkos feladók ellen hozott törvényczikkeket (l. 1805 : v. stb.) s ezeknek bár megalkotása után is oly gyakran ismétlődő panaszokat és epés kifakadásokat. Évek múlva egyszer az országgyűlésen ily kifakadásra ragadtatja magát az ifjú Széchenyi is, mikor az elnöklő nádor, nagyobb bajtól félve, röviden megvonja tőle a szót.

Hogy az öreg nem szivesen engedte át ezt a legkisebb fiát, azt fentebb közlött atyai intelmeinek egy helyéből kivehetjük, hol rosszalását fejezi ki iskolai tanulmányainak befejeztetésök előtti oly korai megszakítása felett, mely, mint látni fogjuk, ideiglenesből véglegessé vált. Ez tovább képződését önerejéből, főleg idegen nyelvekben, és miről fogalma is alig lehetett, a katonai pályán nélkülözhetetlen szaktudományokban való jártasságnak utólagos

megszerzését tette szükségessé. Lelkiismeretesen, bámulatra méltó szorgalommal és kitartással járt el ebben, úgy hogy nemcsak lóidomítás dolgában, miben tekintély volt, de a stratégia, hidászat s technika terén is rövid idő alatt egészen otthonosnak érezheté magát s kétséget alig szenved, hogy a tudomány akkori színvonalán állott. Két dologról tesz ez meglepő tanúságot. Egyik a született talentum, ész- és akaraterő mindent legyőző hatalma; másik az élet iskolájának, a közvetlen szemléleten alapuló tapasztalásnak nagy fölénye minden, könyvekből merített tudákosság és szürke elmélet fölött. Akár ódon kifejezéssel autodidaktának, akár modern szóval selfmade-man-nek nevezzük: az elsők közé látjuk őt emelkedni; sőt nem ritkán fölibök is. Az öreg úgy tett, mint szigorú, de jó atyák szokása, kik szemben dorgálják ugyan fiacskáikat, de kéz alatt el nem mulasztják sorsukat könnyebbíteni s önként választott életpályáikhoz az útat egyengetni. Írt József főherczeg nádornak, ki iránta s az egész család iránt mindig jóindulattal viseltetett s ajánlotta, úgyis mint a nemzeti hadsereg törvényszerinti fővezérének, hathatós pártfogásába fiait, nem vetve meg ezúttal, úgy mint elvben tette, a magas születés azon előnyét, miszerint az ifjú urak ne épen a pórnép fiaival vagy középrendűekkel egy sorba kénytelenítessenek állani, hanem egy-két lépcsővel magasabbról is kezdhessék carrièrejöket. A nádor (Orosháza, 1809 márczius 26.) azt a tanácsot adja neki, hogy miután a táborkarnál (Generalstab) közvetlen csak elméletileg és gyakorlatilag kiképzett és vizsgázott tisztek nyerhetnek alkalmazást, fiainak előbb valamelyik vármegyénél szerezzen — mi könnyű volt — az illető felkelő csapatnál tiszti rangot, a mi aztán további előléptetésöket lehetővé fogja tenni. Ez a lehetőség, alkalmas tisztek, hiánya miatt, hamar beállott és egy hónap sem tellett bele, 1809 április 7-én Pál és Ferencz grófok egyidejűleg főhadnagyi rangot nyertek a

würtembergi huszárezrednél. A kezdet tehát elég könnyen ment, de annál váratlanabbul fennakadt később: gondoskodva volt róla, hogy a sudar fák egekik ne nyúlhassanak. Csakis első hadjárata után, melyről azonban kicsinylőleg szeretett beszélni, érhette el a törekvő ifjú főhadnagy azt az örömet, hogy Voith őrnagy jóakaratából czímét, mint a főhadiszállásnál (General-Quartiermeister-Amt) alkalmazott tiszt, e minőségének kitüntetésével toldhatta meg (Pápa, 1809 augusztus 12.), mit atyja kétségkívül nagy elégtétellel vett tudomásul.

Szüleihez a világba kilépte óta folyvást szinte megszakítás nélkül intézett leveleit nem lehet megindulás nélkül elolvasnunk. Majd a véghetetlen gyengédség, szeretet és tisztelet naiv, gyermeteg kifejezései hatnak meg, majd látkörének tágulása, jellemének férfiasodása, s világnézetének komoly és önállóságra törekvő iránya kelti fel érdeklődésünket. Ne zavarja élvezetünket a német szöveg s akkori divat szerint helyes- vagyis inkább helytelen irás, a jó bécsi, lerchenfeldies tájszólás szerint, melyet, mint tudva van, Ferencz császár is annyira kedvelt. A megszólítás mindig: Euer Gnaden, geliebter Vater, s a végén soha sem mulasztja áldásukat kikérni. Első levelét még Czenken írta meg, mielőtt a meleg fészekből kiröpült volna. (aprilis 11.) Meghatott szivvel bár, de mégis örvendezve mond köszönetet mindazokért a sok jókért, melyekben a szülői házban érdemetlenül részesült s melyeket soha sem fog meghálálhatni. Nem is szavakkal, hanem tettekkel akarja háladatosságát bebizonyítani. Igyekezni fog mindenben szülőinek örömet szerezni s mindent eltávolítani, a mi őket búsíthatná, miután csak úgy lehet boldog, ha megelégedésüket kiérdemelheti. A pályának, a melyre lép, becsületére akar válni. Hisz mindene, vére és élete, a királyé és hazáé; övé csak az a tudat maradjon, hogy mindenkor híven, becsületesen teljesítette kötelességét. A mit szülőitől tanúlt,

azt fogja egész életén át követni s járni az erény útján. S ha évek múlva bebarangolva a világot, visszakerül jó szülőihez, velök együtt, levetve az élet nehéz porhüvelyét, örök üdvösségben boldogan fogják Istent, mint végczéljokat magasztalni. Haladva biztosan a vallás és az erény azon egyenes útján, melyet jó szülőik intéseikkel és élő példájokkal kijelöltek, soha sem fognak ők (itt nyilván testvérje Pál nevében is beszél) holmi külföldi hírlapok és politikai divatok téves ösvényeire kitérni s megvetve az úgynevezett felvilágosultak kápráztató téves tanait, könnyen fogják viselni, mint a régi jó keresztények, az élet bárminő bajait és viszontagságait, stb. Ez a mély vallás-erkölcsi érzület húzódik végig, hogy egy később híressé vált frázisát alkalmazzam, «veres fonalként» levelein, irásain s szívélete minden nyilvánulásain; daczára annak, hogy szemei jókor megnyíltak a józan szabadelvűség sugarai előtt, a felvilágosodásnak, haladásnak ellenségei őt táborukban harczolni soha nem láthatták, bármilly forrón óhajtották is. Az elmék akkori forrongásában s az eszmék össze-visszazavarodásában mindennapi dolog volt, hogy a szabadság, a haladás legmérsékeltebb barátai is nyomban a legvadabb forradalmi szenvedélyek és izgatások gyanújába jöttek. Így p. o. egy cseppet sem csodálkozhatunk, ha az öreg Széchenyit, a pietismusba és búskomorságba esettet, egy könnyebbvérű kortársa, egy Viczay, gúnyolódva úgy jellemezte, mint a kit fölváltva egyszer atheistának és szabadkőművesnek, máskor dühös patriotának, aztán meg ósdi conservativnek, végül feszületrágónak s bigott olvasómorzsolónak ismertek. Ily könnyen félremagyarázható hangulatok, a Széchenyieket általában jellemző, idegességig menő túlérzékenység és különczködéssel határos eredetiség mellett, fiain is többé-kevésbbé észlelhetők valának, legsúlyosabban, igazi tragikus kifejlődésben Istvánon. Az ifjú kedélyben most még csak éles szemnek is alig látható

zsenge csírái tünedeznek itt-ott fel e szomorúan érdekes lélektani tüneménynek.

Az évnek, melyről most beszélünk, szűkebb magyar szempontból, legnevezetesebb eseménye a győri ütközet s magyar felkelő seregünknek ez alkalommali viselkedése volt, mely hosszú időre szinte példabeszéddé vált. Fentartotta magát a jelszó: «Reterálj, reterálj, Komáromig meg se állj!»

A győztes franczia császár nagy haderővel, melyet útközben a leigázott Németország csapataival egyre erősített, a Duna felöl jött mind közelebb monarchiánk és országunk határaihoz. Károly főherczeg szétszórt csapatai, daczára egyes dícséretes erőfeszítéseknek, nem birták előnyomulását gátolni. Hansen, Abensberg, Landshut, Eckmühl s már az Inn folyón innen Ebelsberg jelzék diadalútját. Május 13-án Bécset bevette. A főherczeg a híres Marchfelden várta csatára, mely Aspern és Eszlingennél két napig tartott s nagy áldozattal bár megtörte győzhetetlen hírnevének varázsát. Hetekig kelle vesztegelnie s az Olaszországban babérokat arató mostoha fiát, Beauharnais Jenő herczeget, segítségűl fölrendelnie. Ennek János főherczegben akadt méltó ellenfele, ki Sacilénél egyszer meg is verte, de országunk szélein egész Győrig felvonulását s itt csak úgy mellesleg kivívott győzedelmét nem birta megakadályozni. A várat is elvesztettük s az itt kifejtett ellentállásnak másik czélját is, késleltetni az ellenséges hadsereget, hogy a döntő véres csatára Wagramig fel ne érhessen, eltévesztettük. Csak egy hajszálon függött, hogy a mi gyakorlatlan és fölszereletlen magyar hadseregünknek Meskó tábornok alatti 5000 főnyi egy osztálya mely még soha tűzben nem volt, úgy az ostromlott erődítésektől, mint a hadsereg zömétől elszakíttatván, élve vagy halva a győzőnek hatalmába ne essék, különben minden czél és haszon nélkül teljesebbé teendvén annak könnyű diadalát. Hogy

ez nem történt, abban az ifjú Széchenyi főhadnagynak is van, még pedig nem csekély érdeme, melyről azonban alig beszéltek az emberek s alig tudtak valamit eddigi életírói. Sterbetzi báró Voith vezérőrnagy, táborkari főnök, volt e nevezetes visszavonulásnak tervezője és szerencsés végrehajtója, mely azonban sokkal fényesebb eredményű lett volna, ha mindenben az ő utasításait teljesítik vala. A két ifjú Széchenyit, mint a család nagy tisztelője, ő vitte el magával a táborba; Pált április 1-én, Istvánt 23-án s vette az utóbbit különös előszeretettel oldala mellé. Lajos külön 20-án indúlt s május 9-én esküdött zászló alá. Atyjok 10-én kísérte el őket és az induló kész csapatot Dömölkig. Hogy 18-án már egész erővel hozzá fogtak a dologhoz, azt Istvánnak e napon a győri sánczok közűl édesanyjához írt soraiból láthatjuk. Egy szabad pillanatja nincs, így írja, mert mindennap már fél három órakor fölkel s csak éjfél után fekhetik le, az egész számadás terhe, több mint 30,000 frtról reá nehezedvén. Nem sokára elkészül az egész munka s epedve várják az ellenséget, kit bizonnyal vissza fognak verni. Az őrség most még ugyan csekély, de napról-napra növekszik. Helye a táborban neki már ki van jelölve s ő ezt meg is fogja védeni, mert abban biztos, hogy királya és hazája iránti kötelességét mindig híven fogja teljesíteni. Mindnyájan, még a munkás parasztok is, a legjobb érzülettől vannak eltelve, az ellenségtől senki sem fél, biztosra veszik a sikert. Várják Gomez altábornagyot. Ezt nevezte volt az egész magyar fölkelő hadsereg vezérkari főnökévé Károly főherczeg, a monarchia összes haderejének fővezére. Az ifjú tisztnek, úgy látszik lovakra volt legnagyobb szüksége, mert egy (Czebrián-féle) pejló és egy lovász állott csak rendelkezésére, mikor 8000 munkást kellett igazgatnia s vagy 7000 ölnyi vonalon naponta többször végig nyargalnia. Alezredese (Ertel) sokat tartott erre, nyomban saját erszényével is kínálta, csakhogy ele-

gendő és jó lovakkal lássa el magát, mert, mint mondá, a többi tisztek egyikének sincs módja reá s így ő néki kell a többiekért is helyt állani. Még behatóbban ír ugyanezen időtájban atyjának. Percznyi nyugalmok nincs, minduntalan fegyvert ragadnak, de hiába, nagy lárma semmiért; bámulja az őrség bátorságát, mely soha sem lankad s elszántan néz a halál elébe; előőrseik mindig visszaverik a vakmerő támadásokat. Ismétli, hogy egyedüli vágya mindenben drága szülőinek nyomdokait követni s azok megelégedését kiérdemelni. Ezt bírva könnyen fog viselni mindent s játszva végezni oly feladatokat, minőket előbb lehetetlennek tartott, ha órái tán meg vannak már számítva, vígan néz a jövőnek elébe. Köszöni újra jóságukat, a pénzt, a lovakat. Hisz szülői oly jók, hogy őket minden ember szereti, de lám gyermekeik is jók, kivéve, teszi hozzá, a kis Pistát (Stefferlt), mert az még egy nagy szeleburdi. A kapott 25 aranyat az üngébe varratja, hogy szükség esetében, p. o. ha elfognák, elővehesse. Haderejök létszámát különben már 25000-re becsüli, s mi volna az, teszi hozzá, a mit le nem győznének, minő hatalom merne nekik ellenszegülni, minő erő volna képes zárt soraikon áttörni!* Még tréfálódzik is egy szép asszonyságra, ki mindnyájokat elbájolta s véletlen szerencsének veszi, hogy nem neki volt párbaja miatta. A jó Liebenbergről is, kit nem rég, mint pedáns nevelőjét ismertünk meg s ki a táborban nem is üres kézzel meglátogatta, a legszivélyesebben emlékezik, aztán sorba veszi a család összes tagjait, mindig magával együtt említve Pál testvérbátyját, kivel közös szálláson volt. Pár nappal az ütközet előtt (jún. 7.), ismét alkalmat nyert atyját hogylétükről értesí-

* A harczvágy megvolt, de a harczkészültségből sok hiányzott. Egy fekete vagy setétkék üng és gatya, mely a rendes ruházat fölé vétetett, egy pár régi, rozsdás, néha óriási ürméretű pisztoly, egy rozoga kard s egy legelőrül kifogott rosszúl kantározott lovacska, — volt az egész készülék. (Gömöry. Hadtört. Közl.)

teni. Nyugtalanúl várják, de félelem nélkül, az ellenséget. Legközelebbi levele már Komáromból kelt (jún. 18.), az ismeretes szomorú emlékű katasztrófa után. Hogy nem érte be a reá szabott folytonos foglalkozással és készülődéssel, hanem keresve-kereste a közelebbről való megismerkedést is a franczia előőrsökkel, azt Ertel alezredesnek atyjához írt egy rövid leveléből is (máj. 18.) eléggé kivehetjük, melyben dícséri az ifjú gróf szolgálatkészségét és ügyességét, de korholja egyúttal bátorságát is, melynek fékentartására már profóz büntetés alatt megtiltotta neki, hogy világos parancsa nélkül ne merjen többé puskatűzbe menni. Majd ő tudni fogja mikor lesz erre a kellő pillanat s akkor el is fogja küldeni. Nagylelkű atyjának, ki mind a három fiát kész feláldozni, hozzá méltó e szülöttje teljesen feladata magaslatán áll. Ha aztán ott vész a csatatéren, vele együtt fogja megsiratni, de ha visszatér győztesen, mint egy hős fog a világ előtt állani! stb.

Ez a b. Ertel alezredes, később oly feltétlen bizalommal viseltetett Széchenyi István, mint kezelő tisztje iránt, hogy mikor ez a reá bízott pénzekről nagy szorgalommal elkészített számadását, összes mellékleteivel hozzá elvitte, röviden így végzett vele: «Édes Széchenyim! nekem itt, hazám szolgálatában első kötelességem e sánczmunkákat lehető leggyorsabban elvégeztetni; ha én időm legjavát számadások vizsgálatával, napszámosok fizetésével s rendben tartásával töltöm el, úgy nem fogok ráérni a dolog lényegére s hazámnak nem jó szolgálatot teszek. Én tehát mindezeket önre bízom, a számadással együtt. Önnek olyan képe van s családja olyan, melynek soha egy tagja sem követett el valami gaztettet, sőt mely mindig a jó ügy mellett volt s életet, vért és vagyont kész áldozni a hazáért: hogy bátran egészen önre bízhatom magamat.» S ezzel egyik csomag bankót a másik után olvasatlan kezére adta, a számadást pedig összes mellék-

8. A SZABADHEGY MELLETTI CSATATÉR.

leteivel kidobta az utczára. Ettől fogva az ifjú főhadnagy fizetett fizetett, a míg abban tartott s a mi megmaradt, azt visszavitte főnökének. Jellemző kis adat az akkori viszonyokra! Így jó atyjának figyelmeztetése is, hogy számadásait a lehető legpontosabban vezesse, a mit különben is tett volna, egészen kárba veszett. Ifjú tiszttársai, kikkel mindig jó pajtásságot tartott, váltig szutyongatták (tréfából persze), hogy egy pár ezrest miért nem dug félre közös használatra.

János főherczeg, kinek a mi nádorunk elvileg ugyan nem, de tényleg alárendeltje volt, Mecséry altábornagygyal egyesülvén, főhadiszállását Győrbe tette, a sereg zömével pedig Szabadhegynél s a pápa-székesfehérvári országúton foglalt állást, otthagyva a nádorral való korábbi megegyezés ellenére egy sokkal előnyösb pontot Csanak és Gyirmót előtt. Június 13-án délután két órakor élénk harcz fejlődött ki, mely változó szerencsével egész az éj beálltáig tartott. Ez csak előjáték volt, mely daczára fölkelő lovasságunk vitéz magatartásának, kétszáz halottunkba és sebesültünkbe került s nem váratlanúl bár, nagyon is kitüntette, hogy újoncz seregünk a szokatlan lövegtűz hatását nem birja ki. Másnap, június 14-én, volt a döntő csata. A franczia hadvezér, Jenő herczeg, bár Macdonald tábornoktól cserbe hagyatva, déltájban megkezdette a támadást. A mi fölkelő lovasságunk órákon át nyílt téren s tétlenségre kárhoztatva, minden fedezet nélkül, volt kitéve 24 ágyú folytonos tüzelésének s mikor rohamra került a sor, alig nehány percznyi küzdelem után, teljes felbomlásban hátrált meg. Ily «tűzpróbára» kitenni az újoncz sereget minden szakértő véleménye szerint menthetetlen hiba volt. Daczára egyes pontokon, főleg a fővezér szeme előtt kivívott előnyöknek s egyesek által itt-ott kifejtett hősies bátorságnak, délután öt órakor az általános visszavonulás rendeltetett el, mely 15-én parancs nélkül bár, de mintegy

ösztönszerűleg egész Komáromig folytattatott. E hadi műveletre semmi előleges intézkedés nem történt. (Gömöry G.) A vár maga, csak több nap mulva esett komoly ellentállás nélkül a francziák birtokába. (Jún. 24.)

Fontos dolog volt akkor gyorsan és biztosan értesíteni a nádort az egész elkülönített Meskó-féle hadtest (5000 ember, 10 ágyú) hollétéről s a sereg zömével hol

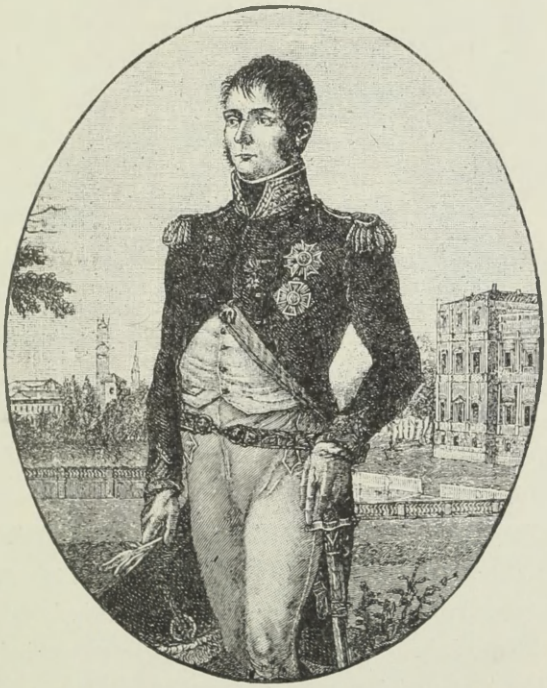

9. BEAUHARNAIS EUGEN HERCZEG.

és miként lehető egyesüléséről. A Dunának mindkét partja Gönyőig ellenséges csapatoktól levén megszállva, a személyes bátorság és ügyesség nem kis foka kívántatott ily kényes megbízatáshoz. Nem közönséges kitüntetésnek vehetjük tehát, hogy a derék Voith őrnagy, mint táborkari főnök, e czélra az ifjú gróf Széchenyi Istvánt szemelte ki. A Meskó hadosztályának e visszavonulása s az

ellenség háta megett Chasteler altábornagy hadtestével, sok viszontagság után, július 19-én végrehajtott szerencsés egyesülése e hadjárat egyik legnevezetesebb mozzanatát képezte. Részletes leírását adja e hadműveletnek Voith a császárhoz beadott s Széchenyi Ferencznek is, családi levéltára számára hiteles párban megküldött hivatalos jelentésében (1810 nov. 17. L. Hadtört. Közl. VII.) Az ifjú István gróf is jelen volt a hadi tanácsban, melyben az egybegyűlt tábornokok, táborkari- és főtisztek előtt a helyzet megbeszéltetett s a becsület megmentésének és tisztességes menekülésnek útja és módja kijelöltetett. A futárnak éjszaka kelle (14-én) a Dunán vékony csónakon áteveznie s ezer életveszélylyel daczolva, titkon és gyorsan az előre ki nem tűzhető ponthoz érkeznie, mit minden várakozást kielégítő módon teljesített. Ezt Voith, ki ez érdemeiért a Terézia vitézrendet kapta, melyet különben már korábban is (Ulmnál) megérdemelt volna, — úgy az öreg Alvinczy tábornagyhoz, mint József nádorhoz küldött jelentéseiben, nyomatékosan kiemelte. Ennek köszönhető azon legmagasb kitüntetés, melyben maga a főhadúr (aug. 25-én) egy legmagasb megelégedésének kifejezést adó napi parancsban részesité. A nádor Davidovics táborszernagy, kerületi parancsnokot, ki távollétében helyettesítője is volt, Tatán aug. 26. kelt levelében értesité, hogy ő felségéhez, b. Meskó tábornok jelentése alapján intézett előterjesztésére Meskó maga a Terézia vitézrend commandeur-keresztjét, Voith őrnagy azon rend kiskeresztjét, Keglevich tábornok, Esterházy ezredes pedig és Széchenyi István, a vezérkarhoz beosztott főhadnagy, a teljes megelégedés (Meine volle Zufriedenheit) kilejezését kapták jutalmul.* Ez Tatán, az ott tartott szemle és fényes ünnepélyek alkalmával, Ludovika királyné nevenapján s ő felsége jelenléteben hirdette-

* Az érdekesb részleteket, a kitüntetettek neveivel l. Hadtört. Közl. 1889.

10. BÁRÓ MESKÓ JÓZSEF ALTÁBORNAGY.

tett ki. Bármily sokat adott Széchenyi szüleinek s különösen atyjának róla való véleményére, annyira nem feküdt természetében a dicsekvés, hogy mindezekről, hozzája intézett különben oly érdekes és elég részletes leveleiben egy szóval sem emlékezik meg. Bízott benne, hogy másoktól tudják meg: annál kellemesb lesz meglepetésök. Innen van, hogy ezen s később még nevezetesebb hadi tetteiről idegen forrásokból kell sokszor a legérdekesb adalékokat összeszedegetnünk; míg saját feljegyzései nyomán majd nem egyszer védelmére fogunk kelni önönmaga ellen.

A francziák haderejét jól fegyelmezett s csataedzett 35,000 főre (köztük 10,000 lovasság) a miénket 45,000-re (de az insurrectiónak és várőrségnek is beszámításával) becsülték; a két sereg vesztesége 7—8000-re ment, miből a francziák csak 2000-et ismernek be.

A vereséget Széchenyi, atyjához (jún. 18.) írt levelében a még soha tűzben nem állott felkelőknek tulajdonítja, kik közűl mégis sokan bámulatraméltó hőstetteket vittek véghez. De hogy is lehetett volna kívánni, teszi hozzá, hogy most szervezett és gyakorlatlan csapatok a leghevesebb granát- és kartács-tüzet kiállják? Viszahúzódásuk mindig a legnagyobb rendben történt s Komáromban ismét együtt vagynak. Veszteségünket igen csekélyre becsüli s szerinte a francziáknak kétszer annyit kellett veszteniök, ágyút pedig egyetlen egyet sem tudtak elvenni tőlünk; miért is biztos reménynyel néz a legközelebbi jövőnek elébe. Ő maga majdnem fogságba esett, de mégis szerencsésen megszabadúlt. (Hihető, hogy vitézűl kivágta magát?) Hírt ad testvéreiről is, kik szintén baj nélkül menekültek.

Ne hagyjuk említetlen, hogy a szabadhegyi csetepatén Hunkár Antal, százados a veszprémi huszárezrednél, vitéz ellentállás után, sebektől elborítva, fogságba esett. Az ügyes franczia seborvosok hamar helyreállították, de ő, mielőtt becsületszavát mint hadi fogolynak vehették volna,

visszaszökött övéihez. Ezért utólag a Lipótrend keresztjét nyerte, melyet József nádor Budán személyesen tűzött mellére. Évek múlva a két bajtárs egészen más téren, a korszakos 1847-diki országgyűlésen szolgálta együtt a hazát, Széchenyi, mint Mosonmegye, Hunkár, mint Veszprémmegye követe s egy érdekes izgalmas szóváltás támadt közöttük, mely nehogy komoly fordulatot vegyen, elnöki közbenjárást tett szükségessé. Valami választásnak titkos vagy nyílt szavazással eszközléséről volt szó s Hunkár kijelenté, hogy ő nem félt soha semmitől és senkitől, nem is fog véleménye szabad nyilvánításában bárminő pressiónak engedni. Széchenyi hiú dicsekvésnek mondá a személyes bátorságnak ily kérdésbe belevonatását, hisz a bátorság olyan veleszületett tulajdona az embernek, mint a bőre, melytől élve meg nem válhat; azonban emlékezteté régi bajtársát, hogy egykor Győr alól mégis csak megretiráltak. Erre Hunkár felpattant, hogy ő akkor is megállta helyét, míg a mágnás ifjurak gyors paripáikon száguldoztak széjjel, még úri divat szerint lovat se váltva, stb. (1847. nov. 18.) Vagy nem tudta egyik a másiknak esetét, vagy nem emlékezett már reá.

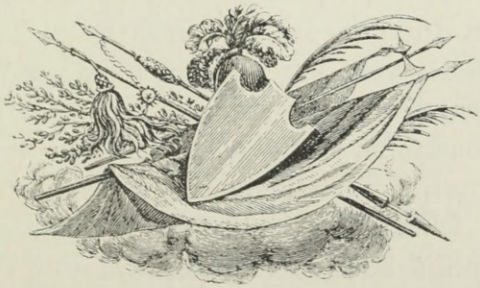

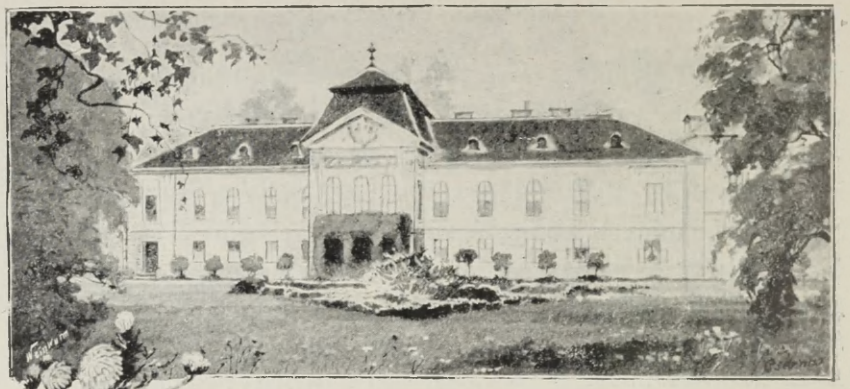

II. A SZÉCHENYI-KASTÉLY CZENKEN.

III.

Az asperni «győző», hős Károly főherczeg, kit magok a francziák, az ő császárjok után, a világ második nagysága gyanánt tiszteltek,* Wagramnál, július 5- és 6-án határozott vereséget szenvedett; János főherczegre, a szándékos megkésés gyanúja esett; igazságtalanúl. A főherczegek azonban attól a naptól fogva visszahúzódtak s mindinkább tétlenségre látták magokat, kiváló képességök és érdemeik daczára, kárhoztatva. Helyökbe egyelőre a békeszerető Liechtenstein herczeg lépett. Nálunk is lejáróban volt az idő, a melyet törvény értelmében nemzeti hadseregünk kiszolgálni köteles volt, mire az alkotmányos érzelmű nádor, haragot vonva bár magára, nem késett királyi testvérbátyját figyelmeztetni. A fegyverszünetet, mely sokáig titokban tartatott, az igen kedvezőtlen schönbrunni békekötés váltotta fel. Monarchiánk újra 2400 mfldnyi területtel s három millió lélekkel lett szegényebb.

Az ifjú Széchenyi azok közé tartozott, kik nem csüg-

* L. Hollán Ernő. Hadt. Sz.

gedtek s a szállongó békehireknek utolsó perczig nem adtak hitelt.

Pozsonyba, mely városunknak, épen Ferencz királyunk ottléte alatt, több napig tartó bombáztatást kelle kiállania, mint futár küldetett föl s nem találta azt oly siralmas állapotban levőnek, mint mondva volt. «Egyébiránt», így írja atyjának (júl. 11.) «szegénynyé tehetnek, mindent elrabolhatnak tőlünk, de nem azt az öntudatot, hogy királyunk és hazánk iránti kötelességünket híven és becsületesen teljesítettük.»

Pápára tétetvén át, a győri sánczok közt megkezdett tanulmányait hévvel folytatta, a Lipsky-féle térképeket jól ismerte, s maga is új felvételekkel, tereprajzokkal és tervekkel — részint gyakorlatképen, részint előre nem látott szükség esetére, — korábbi előkészületeinek hiányosságát szorgalmasan pótolgatva, foglalkozott; (aug. közepén) főnökeinek (Petrich, Maretics) megelégedését, barátságát érdemelve ki. A főhadiszállás nemsokára Kis-Bérre tétetvén át, kedvezőtlen időjárás mellett, rossz elhelyezés, élelmi szerek hiánya és mindennemű kényelmetlenség miatt sokat kelle szenvednie; tiszttársaik mind kibetegedtek. Ekkor már a fegyverszüneti határvonalok megszállása volt napi renden; a harczias kedv tüzének hamvadnia kelle. Széchenyit és barátait a békekötés egyes igen súlyos feltételeiről szálló hírek nem kevésbbé szomorítják, mint a kilátásba helyezett téli táborozás s csakis az a tudat vigasztalja, hogy legalább kész volt hazáját, egészégének sőt életének is feláldozásával megvédeni. A magyar felkelő sereg nagyobb része inkább a törvény oltalma alatt leendő gyors hazabocsáttatásában, sőt ezt megelőzve, tömeges szökésekben is kereste vigasztalását. (Hadtört. Sz.) Bajjal lehetett egész deczember 18-áig, hivatalos elbocsáttatása napjáig, sokféle szép szóval, ígérettel, együvé tartani. Király és nádor vetélkedtek egymással, elismerésök hálájok éke-

sen szóló kifejezéseiben, az ősi erény, drága haza és arany szabadság bizonynyal őszinte magasztalásaiban.*

A kiállott szenvedések emléke, melyek különben egészségét nem támadták meg, a rég nem élvezett, bár csak viszonylagos nyugalom s az a remény, hogy kedves szülőit, kik ekkor Pesten voltak, továbbá drága testvéreit, kiket nagy gyöngédséggel szeretett, egyszer ismét viszontlátandja s majd nehány boldog órát együtt tölthetnek, a szokottnál is olvadékonyabbá teszik kedélyét, a mi haza írt leveleiben újra megható módon nyilatkozik. Egy gödörbe botolva leesett lovával (császári ló volt), de őrangyala most is, mint mindig, őrködött felette s feltápászkodott minden sérelem nélkül, jelentéktelen lábhorzsolással, mely miatt gyalog elmehetne akár Pestig, hogy kedves szülőit személyesen megnyugtassa. A Pápán tartandó hadi gyakorlatra talán még jó atyja is eljő s mily boldoggá tenné ily látogatással, melyhez való készülődése is neki már annyi örömet szerez. Van-e olyan boldog család, — így írja — mint a miénk, melyet a hála és kegyelet oly szorosan egybefűz! Mennyire irígyelhetnek oly sokan, kik ezt a boldogságot eljátszották; kik csak megszokásból vagy tettetésből mutatnak bizalmat szülőik iránt s nem igazi bensőséggel szeretik és tisztelik őket, stb. (Okt. 27.) Egy hónap mulva (nov. 22.) a viszontlátás reménye, minthogy szabadságért folyamodtak (t. i. Pál is), közelebb kilátásba van helyezve. Egyúttal be fogja mutatni irodai munkálatait, tervrajzait, felvételeit stb. A derék Révai tanítványa bizonynyal nem tagadta meg magát!

A békehírek, a harczszomjas nemzedék nem kis boszúságára, csakugyan valósultak. Sőt több is történt ennél, miről az emberek, tartoztak bár akárminő párthoz vagy a gondolatlan tömeghez, eddigelé nem álmodoztak. A diplo-

* A számos példányban nyomtatásban elterjesztett napi parancs még a 30-as években sok szegény viskóban volt rámába foglalva látható. (Gömöry.)

12. MÁRIA LUJZA.

maták csinálták, első sorban Metternich, azt a házasságot, mely a legitimitásnak a forradalommal, tűznek és víznek soha sem őszinte kézfogását s a világbékének ily nagy áldozattal szerzett, senki által nem hitt, örök biztosítékát volt megpecsétlendő. Ez volt az ős császári sarjadék, Mária Lujza, Ferencz királyunk leányának, a forradalom örökösének, Napoleonhoz, való férjhezmenetele, s azon trónra emeltetése, mely egykor nagynénjét, Marie Antoinette királynét, a guillotine alá szállani látta. A békekötés, melyet a znaimi fegyvernyugvás három hónappal előzött meg, okt. 14-én iratott alá; a házasság, a franczia császárnak első nejétől, Beauharnais Jozefintól való elválása után, 1810 ápr. 1-én köttetett meg.

Napoleon, hatalma tetőpontján állva, s neve és világuralma egy örökösével is megáldva, — mintegy magasb végzet sugallatára követte el azt a ballépést, mely, gyors eséssel, bukását vonta maga után, az 1812-diki orosz hadjáratot.

Az ifjú Széchenyi tett- és becsvágya távolról sem volt még kielégítve; égett a vágytól, hogy az előre sejtett nagy események tényezőjeképen is szerepelhessen. Áttétette magát előbb ugyan a Liechtenstein-huszárokhoz, azután ama Mehrfeld dsidás-ezredéhez, ki majd a világdöntő lipcsei ütközetben egy zászlóalj élén fogságba fog esni s a küzdő felek közt, a sülyedőnek már csak kárára, mint diplomata közvetítő szolgálatot fog teljesíteni. Ily áthelyezések akkor divatban voltak, némi pénzáldozatba kerültek s többnyire mindkét félnek, úgy a helyét átengedőnek, mint átvevőjének, előnyére váltak. Megvan nyugtája Etzelt von Löwenfels főhadnagynak a csere fejében kapott 3000 frtról s teljes huszáregyenruháról, melyet Széchenyi az uhlánusoknál úgy sem használhatott többé, illetékes tanúktól aláírva, felsőbb jóváhagyással stb. Azt, hogy a béke nem lesz állandó, mindenki érezte s ez időszak csak átmenetinek tekintetett;

de, hogy hova, merre? mint barát vagy mint ellenség fog-e a világuralkodó sphärájába vetődni? s hogy és miként fog aratni további babérokat s teljesíteni örvendetes vagy szomorú kötelességet? Arról a mi Széchenyinknek és kortársainak, de még tán az intéző körökben is, alig lehett valakinek biztos sejtelme. Wellington mondása szerint 1812-ben Napoleon Európa egyik felerészének egyenesen és közvetlen parancsolt, másik felerészének pedig közvetve és kerülő útakon. Mi szegény osztrák-magyarok jobb szárnyát, a még szegényebb, földig lealázott poroszok balszárnyát képeztük színlett neutralitással az ő seregének, a német fejedelmek pedig, népeik érzületének ellenére, a rajnai szövetségbe belekényszerítve, annak zömét adták ki, pótolva szüntelen fogyó újonczainak létszámát, szolgálva esetenként ágyútöltelékűl, nyögve mindig, első sorban hálás pártfogoltja a szász király, a reájok tukmált barátság arany igáját. Csak a büszke Anglia nem hajolt meg. Győzte pénzzel. Tartott is vele a harcz, mind életre-halálra.

Az általános bizonytalanság e napjaiban Széchenyi nem pihent, sőt minden alkalmat felhasznált ismereteinek gyarapítására, látkörének szélesbítésére. Tanúságot tesznek erről kedves szülőihez írt levelei, melyek úgy, mint az előbbeniek, egyúttal fiúi kegyeletének s gyengéd, gyermeteg kedélyének megannyi bizonyitékai. Már 1810 július elején Morvaországba készűl, hová azonban jóval később jut csak el. Időközben meglakja Világost, Nagyváradot, Szerémet és Simándot. Gondos atyja nem mulasztá el, hogy jó barátokat szerezzen és biztosítson neki. Levelezésben állott mindazokkal, kik reá és sorsára befolyással lehettek. A család régi lekötelezettje, Stephaics kapitány (utóbb tábornok), kedvezmény gyanánt kérte ki magának svadronjához beosztatását. «Föltett szándékom is vala, — így ír — hogy én rája vigyázok, észrevétele nélkül, mint a szemem vilá-

gára; hanem eddig én és mások is tapasztalták, hogy nincs arra szüksége, mivel jó nevelőitől oly szép principiumokkal föl vagyon ékesítve, hogy őtet mind alatta mind pedig fölebb valói az tanulása és fáradhatlan iparkodásáért nagyon szeretik, — — a mi a barátságot illeti, azon fogok igyekezni, hogy én a gróf főhadnagy úrét megnyerhessem,» stb. Vlasics óbester pedig, a későbbi bán, azt írja róla: «Minden erköltse ezen ifjú úrnak bizonyossá tészen, hogy a hazának és Excellentiádnak reménységeit bőven be fogja telyesíteni.» Nem csoda, hogy előre is ily jó véleménynyel voltak róla az emberek, ő maga minden perczben dicső elődeinek vérét érzé ereiben. «Drága jó atyámnak (írja neki 1810 júl. 3.) bizonynyal soha sem lesz bánata énmiattam; hisz' az én dicső elődeimnek drága vére folyik az én ereimben is s hogyan tudnám elfelejteni mindazon atyai intelmeket, melyeket örök hálával s mindig oly benső megindulással fogadtam!»

Világoson aránylag legrosszabb dolga volt; főleg kezdetben. Szállásaik, istállóik már rosszabbak alig lehetnének. Szobája, mely a jobbak közűl való, mintegy másfél négyszögölnyi térfogatú, minden bútorzat nélkül, istállója egy bedőlt félszer. Az oláh lakosok oly műveletlenek, hogy bár csinos földjeik után semmi jövedelmök nincs s ha van is, nem tudják annak hasznát venni. Egész éven át beérik egy-egy darab juhsajttal és kenyérrel, főzni nem tudnak, legfőbb csemegéjök a mamaliga; s a szegény katona is, tiszt vagy közlegény, ezzel kénytelen beérni. Jóravaló korcsma sincs, hol drága pénzért is kapnának valamit s így magok főznek otthon magoknak; sokan megbetegesznek: ő maga egészséges s jó étvágygyal van megáldva, a nagy fáradalmak után nem is von meg magától semmit. Bajtársain is segít, a hol lehet; de mindez sok pénzbe kerűl, szigorú gazdálkodási elvei daczára. (Júl. 21. atyjához.) Anyjához még kedélyesebben ír. Örömmel vette hírét sze-

retett testvérje, Pál quietálásának, valamint idősb testvérjök, Lajos, szerencsés hazaérkeztének is. Most már, úgy hiszi, minden a legjobb rendben van. Egy fiú a polgári pályán, egy otthon a gazdaságnál, egy pedig, már mint ő, — a hadseregnél! Lajos, mint említők, házas volt már s Horpácson lakott. Pált szinte már látja képzeletében, mint tüzes gazdát lótni-futni, kurta nankin felöltőjében a ház körűl, majd mint szerelmetes férjét boldog feleségének s végre még mint papát is, körűlrajongva kis Palkók

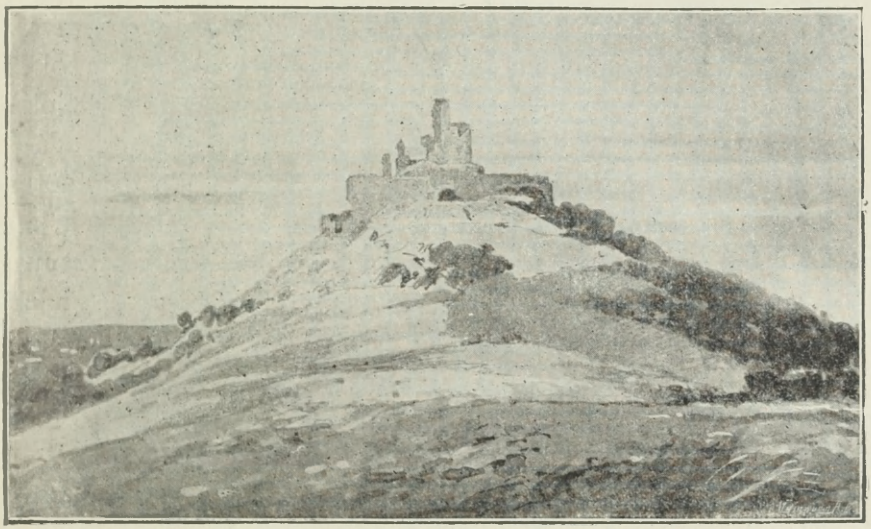

13. VILÁGOS VÁR.

seregétől, kiket ő majd mint vén küraszir nehéz csizmákban addig fog hajszolni, míg mindannyit elkapkodva végig csókolhatja, stb. Ez álmodott szép jövő egészen máskép alakult. Idyllből tragédia. Pál neje az ábrándos Meade Karolina lett, kinek, valamint egyetlen gyermeköknek kora elhúnyta Széchenyinek annyi szívfájdalmat okozott, sőt élete tragikumának egyik megfejtetlen rejtélye maradt.

Mielőtt Arad megyétől búcsút vennénk, egy két érdekesb mozzanatot kell, ugyan csak saját levelei nyomán,

kiemelnünk. Az első kedvetlen benyomás elmúltával a szép vidék és kedves környezet, jó levegő és víz, tán még jó bor is, csakhamar kibékítették, sőt egészen megnyerték rokonszenvét. Edelspacher alispán előkelő házában neki és bajtársainak jó napjaik voltak. Jobb szállást kapott, istállóját pedig, sajátkezűleg is segédkezve, alkalmassá tette. Bohusék s a többi urak birtokain vadászatok rendeztettek, melyek vígan folytak le, egy alkalommal négy őz közűl egyet Széchenyi ejtett el. Visszasovárog ugyan mindig kedves otthonába, szülői és testvérei szerető körébe, kik Czenken élvezték a vadászat és víg társaság gyönyöreit, fűszerezve a kastélyban rendezett házi színházi előadásokkal, melyekhez a darabokat Steigentesch költő-barátjok szolgáltatta. Mily boldog volna, ha ő is ott lehetne! A vadászati nemes sportnak mindig kedvelője volt, érdeklődött máshol is iránta, sőt beállott e téren is a terjesztők, a reformátorok sorába; ezt is, mint mindent, magasb szempontból fogva fel. Miért szerette annyira (mikor t. i. ideje volt reá!) a vadászatot? e kérdésre egy helyen ezt a feleletet adja: «Mindaz, mi az egészséget előmozdítja, a testet edzi, az embert függetlenebbé teszi s az érzékiséget háttérbe szorítja: soha eléggé nagyra nem becsülhető. Ezért, csakis ezért szeretem úgy a vadászatot — s még inkább a lovakat.» (Napló. 1819.) Évek múlva, visszapillantva ifjúkori neveltetésére, egy kis túlzással ezeket mondja: «Ha akkor szabad akaratomat követhetem, vadász lettem volna. De nem valami tudós vadász, ki az erdészethez is ért; hanem egy reggeltől estig kalandozó puskás korhely!» (Önism.) Bizvást hozzátehetjük ez idézethez, hogy Széchenyi magára hagyatva s bölcs atyja vezetését nélkülözve, sem gyökeredzett volna be az erdők homályában Nimródnak; valamint később sem ragadhatott meg huszár- vagy dsidás-tisztnek ezredénél, még ha kissé jobban is megbecsülték volna őt ottan az osztrák hadseregnél. A ló-

tenyésztés előmozdítására tett erőfeszítéseinél és sikereinél is saját későbbi vallomására hivatkozhatunk, hogy akkor is nem annyira a lovat, mint inkább az embert tartotta szem előtt.

Még sokkal érdekesb adat az, mely a leendő nemzetgazdászati politikust, utóbb majd a magyar borismertető társaság s az országos gazdasági egylet egyik alapítóját ismerteti meg velünk. Látszólagos szórakozásai és mulatozásai közt egyszer csak azzal a váratlan tudósítással lepi meg atyját, hogy — birtokos lett, még pedig szőllőbirtokos Magyarádon! A kamara prefektusa a hasztalan heverő területnek, melynek műveléséhez az államnak nem volt ereje, részletekben magánosok közt kiosztását kezdeményezte s többi közt Széchenyinek is juttatott belőle. Elfogadta s máris több ezer frtnyi nyeresége lehetne rajta, ha tovább adná. De ő ezt nem teszi, barátja *Végh* szivességére támaszkodva, ki távollétében a gondozást magára vállalta. Egyelőre puszta a terület; de be fogják ültetni legjava ménesi vesszőkkel, melyeket már megszerzett s csak két évig kell várnia, hogy bő szüret jutalmazza fáradságukat. Különben a magyarádit izlése szerint eleibe teszi a ménesinek, mely nagyon is édes és erős, míg amaz jobban itatja magát, zamatja pedig egyforma. (1810 aug.)

Az őszszel nagy szemle és hadi gyakorlatok tartattak, melyekre az öreg Mecséry altábornagy hazánkfia, ekkor a bécsi hadi tanács elnöke, is lejött, s teljes megelégedését nyilvánította. Széchenyi számfelettisége ekkor vége felé járt s ő negyedik lett volna a kapitánységhoz.

Záradékul jöttek a víg szüretek, melyeknek akkor Magyarország áldott vidékein országszerte nagy divatjok volt. Mindenfelől zene, lárma, tűzijáték s ovatosan kelle úton, útfélen a részeg oláhok elől kitérni, nehogy tréfából agyonüssék az embert, stb.

A következő év elején (1811) már éjszakra rendelték

hadosztályainkat, Morva- és Csehországba, hol egyelőre figyelő állást kell elfoglalniok, míg a helyzet tisztultával megtudják, ki ellen lesznek indulandók. Széchenyi örül, hogy tapasztalásait új országok és új emberek ismeretével fogja gyarapítani. Jó barátok ott is akadtak; sőt rokonok is. (Auersperg, Kinsky, Waldstein, Cavriani, Desfours, stb. Hohenmauthban vesz hírt a magyar országgyűlésről, még pedig annak egyik előkelő tagjától, egyenesen édes atyjától. Ez az 1811-diki pozsonyi országgyűlés volt, mely aug. 25-től 1812 máj. 26-áig tartott s Drezdán szentesített öt czikkelylyel gazdagítá törvénykönyvünket; ezek közűl a Ludovica akadémiára folytatólag tett hazafias ajánlatok mellett, lényeges csak egy volt, t. i. a hadsereg élelmezésére, szokott «cautelákkal,» önként, (mint liberum oblatum) megajánlott termesztmények. Az ország sérelmeinek és kívánatainak tárgyalása későbbi, nyugodtabb időkre halasztatott, a buzgóbb hazafiak nem kis aggodalmára. Az alkotmányos életnek másfél évtizedig felfüggesztése jutalmazá a nemzet e nagylelkűségét. A Széchenyiek a loyalis nagy többséghez tartoztak s minden tétovázást időn kívülinek tartottak. Az ifjú Széchenyi, szinte Berzsenyi «Él még nemzetem istene!» ódájára emlékeztetve, lelkesen felkiált, hogy hát «vannak még honfitársai, kik méltók a magyar névre, kik őseik példáját követve, mindenkor készek királyuknak és hazájoknak segítségére sietni» stb. (Okt. 3.)

Pár nap mulva az a meglepő hír jut el hozzájok, hogy az oroszok megverték a francziákat, s hogy ezek «en debandade» futnak visszafelé. Álhír lehetett, mely a valóságot jóval megelőzte, a mi egyébiránt nagy változások előestéjén nem oly ritka dolog. Előre vetett árnyék! Napoleon szerencsétlen 1812-ki hadjárata kezdetén, mikor az oroszok mélyen átgondolt és jól kiszámítva volt terv szerint kitértek minden komolyabb összeütközés elől s mind beljebb húzódtak vissza kietlen birodalmuk rengetegeibe, — akkor

a francziák valami nagyobb vereségének híre a mi táborunkba el sem juthatott, egyéb a porosz tisztek útján. Ők lehettek, ily jó hangulatra számított álhíreknek is kárörvendő terjesztői; ők égtek leginkább a vágytól, hogy saját ügyöket nemzetivé téve, a német becsület megmentői s a világ-

14. LUDOVIKA CSÁSZÁRNÉ.

szabadság előharczosai gyanánt szerepelhessenek. A mi tisztjeink mitől sem féltek annyira, mint a reájok váró tespedő élettől, s előléptetéseik tartós megakadásától. Széchenyi, első mindig, mikor már tettre került a sor, nem osztozott vérmes reményeikben, ohajtásaikban. «A katona mindig óhajtja a háborút» — írja atyjának — «s biztosra veszi a

győzedelmet, habár az eddigi tapasztalás nálunk mindig az ellenkezőre mutatott.» — «Én bár hátra nem fogok maradni, semmi jót nem reménylek, de minden rossztól félek inkább.» «Talán valami nagyszerű előmenetelt tettünk azóta a hadi tudományokban? Vagy egyéb állapotaink annyira megjavultak már? Vagy csak a vak véletlenre bízzuk magunkat, föltéve, hogy majd ezentúl jobban fog menni minden. Pharao játéknak nézzük a háborút, hol sokszor a legbutább győzi le mindnyájokat. Azt hiszszük, hogy csak szerencse kell hozzá, nem pedig ész is?» stb. «A komolyan gondolkodó mit tehet egyebet,» ily következtetésre jut végre is, «mint hogy feláldozza életét a közjónak, bár sokszor ezt is hiába, s nyugodtan az isteni gondviselésre bízza sorsát.» — Azonban a Prága körül állomásozó sorezredeket kezdték már hadi lábra állítani s felszerelni, a tisztek minden perczben várják a parancsot az indulásra. Ő azonban tudván azt, hogy mikor legnagyobb a lárma, akkor többnyire semmi sem lesz belőle, csendesen meghúzódik hideg kvártélyán s meleg párnái közt jó ágyában addig a míg módja lesz benne; majd ráér azután eleget fázni és éhezni, még pedig czél nélkűl, a táborokban.

Széchenyi aggályait a legközelebbi, bár győzedelmes, nagy hadjáratban eléggé igazoltaknak fogjuk látni. Nem mintha semmit se tanultunk volna a dicstelen multnak szomorú tapasztalásaiból; sőt bízvást elfogadhatjuk azon sokszor ismételt állítást, miszerint a hosszú s egyenetlen küzdés alatt nem egy műfogását sajátították el az eddig győzhetetlen nagy hadvezérnek, míg ő maga szerencsecsillagába bízva s el is bizakodva, egyben-másban hanyatlani látszott, tábornokai pedig nyugalom után sóvárogtak, élvezni akarván a fáradsággal szerzett dicsőséget és anyagi jóllétet; de a mi lassú haladásunknak, félsikereinknek és veszteségeinknek egy olyan oka volt, melyet azóta avatottak és avatlanok, intő példaképen is elég sokszor felhánytak s

melyet az ifjú Széchenyi is, miként jegyzeteiből s leveleiből, a sorok közt is olvasva, megérthetjük, hamar felismert. Ez az igazi egyetértés, a szoros összetartás, az egységes vezérlet hiánya volt. Külön működtek a roppant hadtestek, s ritkán voltak egymásnak mozdulatairól s czélzatairól értesűlve. Sőt az a fekete gyanu is férkezett szíveikbe, hogy mindegyiknek külön czéljai vannak, s hogy első sorban kiki a maga érdekét, és csak azután tartja a közös érdeket szem előtt. Nem tartozik feladatunkhoz az egész hadjáratnak történetét bárcsak vázlatban is adni; de mint laikusok is kimondhatjuk, hogy azt a tudomány és technikai fejlődés mai álláspontjából megítélni s összehasonlítani nem is lehet. Ha csak azt az egyet veszszük is, hogy ma nehány nap alatt több történik, mint a mi akkor hónapok alatt végbement! Nem volt akkor sem vasút sem távirat stb.

Fenmaradtak Széchenyinek e válságos napok alatt szülőihez írt levelei, melyek ismertetése e helyen két szempontból válik kötelességünkké. Egyik az általános világtörténelmi, másik az egyéni életrajzi szempont. Bármily töredékesek legyenek is ez adatok, amott megadják nekünk a kellő háttért, mely nélkűl némely dolog érthetetlen volna, emitt megvilágítják, munkánk szorosabb feladatához képest, egy rendkívül érdekes egyéniség fejlődését, viszonyát korához és kortársaihoz. Ez utóbbiak közt első sorban a szövetségesek összes haderejének fővezérét, Schwarzenberg herczeget kell felemlítenünk.

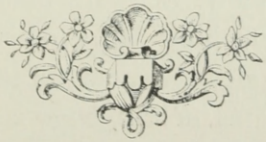

15. NAPOLEON KORABELI FEGYVEREK.

IV.

Derék atyja, mondanunk felesleges, egészen az események színvonalán állott. Fiára, bár szemébe nem mondotta is, büszke volt, s benne nemcsak saját műve folytatóját, hanem előbbre vivőjét is jókor felismerte; conservativ elveinek a reformer elveivel való összeütközése még csak később tünhetett volna fel, mikor az öreg nem volt már az élők között. Bízott benne, hogy a katonai pályán is, díszszel fogja megállni helyét, ha tán nem az elsők sorába felküzdeni magát. Leveleit ereklyeként őrzé meg s külön csomagba gyűjtve, sajátkezűleg látta el a következő hátírattal: «Briefe meines Sohnes Stephan, als er in dem für ganz Europa entscheidenden Kriege des Jahres 1813 und 1814 an der Seite des damals die Truppen aller Alliirten commandirenden Carl Fürsten v. Schwarzenberg gedient und mit Ruhm und Ehre gefochten hat.» Akár véletlenűl húzzuk ki bármelyikét e leveleknek, nem tehetjük le olvasatlan, s nem azon élénk óhajtás nélkűl, hogy a többiek tartalmával is megismerkedhessünk! *

* L. az akadémiai kiadvány IX. kötetét.

Bazelből jan. 1. 1813 kelt első levele, mely szerint mindinkább közeledve a franczia határhoz, ellentétben korábban mutatott pessimismusával, már a győzelem biztos reményével van eltelve. Hüningent nyolcz napon át folyvást lődözték, minden lövést, Pappenheim tábornok közelében gyönyörrel szemlélt, nyugtalanúl várva a kis fészek bevételét, mely úgy hiszi, nem fogja további előrenyomulásukat hátráltatni.

Jan. 3-án már előbbre, Altkirchben van, ellenséges terűleten. Nem feledi el újévi üdvözletét jó szülőihez, kiket Pesten átutazása s a fegyverszünet daczára nem láthatott. A fiúi szeretet és gyengédség ugyanazon megható nyilvánulásaival találkozunk most is, minők eddigelé felköltötték rokonszenvünket. A postai közlekedésnek rendes lassúságán kívül még az az akadálya is volt, hogy a leveleket felnyitogatták, tehát tartózkodónak kellett lenni, úgy a hírek mint vélemények nyilvánításában.

Kapitánynyá (bár svadron nélkűl) történt előléptetését (jún. 25. 1813) Liebenből tudatja, Prága közelében, röviden. Ezt is inkább atyjának véli köszönhetni, kí folyvást jó lovakkal látja el, mire főparancsnoka a herczeg, maga is jó lovas, különös súlyt fektet. Különben egész nap ennek lesi a parancsait, és semmi egyébre nem ér rá.

Launból aug. 18. már a szövetséges hadak egyesülésének s Napoleon drezdai helytállásának szelét érzi. Barclay de Tolly, Wittgenstein, Kleist, eddig különválva működtek, s most Schwarzenberg fővezérlete alá kerűlnek, a ki, ha a reá váró nehéz feladatnak megfelel, korának legnagyobb embere lesz. A «szeretetreméltó» Wellingtonról is a legszebb dolgokat hallja, a ki a francziákat József alkirálylyal és Soult marechallal együtt kiszorította spanyol földről, seregök utolját pedig a Pyrenéusok közé ékelte, s a kik szorongatott császárjoknak segítségére már nem jöhettek. Többi közt a svéd trónörököst (Bernadotte-ot), kinek kísé-

retében jó barátja, Nesselrode, is van, tartja Napoleon legveszedelmesb ellenfelének. Az ő tábornagya igen kegyes iránta, de kegyetlenül meghajszolja, s ha egy lova kidől, azonnal a magáéival kínálja. Tíz mérföldnyire is elküldték, s ha patkót veszt, a cseh útak feltörik a ló körmét stb. De hát, szívesen feláldozza nemcsak lovait, hanem saját csontjait is; csak az emberiség javára essék! . . .

A kiállott fáradalmakról némi fogalmat nyujt következő, Prágán aug. 31. kelt levele. «Elvesztettem köpönyegemet, (egy kozák vitte el) 14 napig úgyszólván minden takaró nélkül voltam, szörnyen áthültem s most nyomorúlt beteg vagyok. — Mindnyájan igen sokat szenvedtünk. Az időjárás is ellenünk van. Egy perczre sem állott el az eső, s ágyúink a mély útakban megsülyedtek. Így nem foglalhattuk el Drezdát, s Napoleon, ki eddig még mit sem tudott a mi mozdulatainkról, Bautzenből, egész seregével bement (26-án délben). Minden fáradságunk hasztalan volt, s 6000 emberünk esett áldozatúl a legjavából.» Némely történetíró (legújabban Wolesley) szörnyen hibáztatja Napoleont, hogy vert seregünket nyomban tovább nem üldözte, mely esetben azt végleg megsemmisítette volna. De ha a járhatatlanná vált útak minket akadályoztak, bizonnyal őtet is megakasztották volna. Különben is roppant veszteségei után neki általában a defensivára kelle szorítkoznia, s az ellene nyomuló túlerőnek megosztására számítnia, miszerint egyenként verhesse meg őket, mielőtt egyesülhetnének. «Másnap (27-én) a harcz újra kezdődött, emlékezetes nap mindannyiunkra, de különösen reám nézve. Olyan hideg volt, mint téli időben, s folyvást esett, úgy hogy tíz lépésnyire sem lehetett látni. Reggeltől estig hideglelésem volt; ember nem képzelheti, mennyit szenvedtem s e nap eredménye az, hogy Barclay de Tolly (az orosz hadvezér) Schwarzenberg parancsait nem fogadta meg, neki Pirnáról támadni kellett volna; mi pedig megtartottuk állásunkat,

16. SCHWARZENBERG HERCZEG.

melyből az ellenség semmi áron ki nem bírt mozdítani. Az a bajunk volt azonban, hogy csapataink három nap óta mit sem ettek s visszavonulásra kaptunk parancsot. Az eső még egyre esett, az ellenség folyvást nyomunkban, s ha sikerűl neki Kulmot hatalmába keríteni, hadseregünk nagy részét elvesztjük vala; de mi, bár rémületes veszteséggel, minden pontnál visszavertük. Döntő ütközetre, mind a két fél teljes kimerűltsége miatt, alig van kilátás. Minden jót reménylek, de attól félek, hogy az *egyenetlenség* (!) nagy ártalmunkra lesz. A csatában legjobb lovamat elfogták, rajta volt pogyászom is, s minden pénzem,» stb. «Ez ütközetben Moreau» — (e szerencsétlen, kit a forradalmi elvekkel s Napoleonnal való meghasonlása az ellentáborba hajtott) — «mindkét lábát veszíté,» (bele is halt). «Andrássy és Mariássy pedig halva maradtak, Gyulai és Friesenberg megsebesültek. Egyébiránt a mi veszteségünk — így végzi tudósítását — mégis jóval csekélyebb mint a francziáké. (A francziák természetesen az ellenkezőt állították.) Bocsánatot kér, hogy több részletet nem írhat, de nem bírja már. Kéri szülői áldását. Ez, mint tudjuk, elengedhetetlen befejezése minden levélnek. — A francziák Napoleon hanyatló szerencséjének egy utolsó fellobbanását ünnepelték e hadi tényben, veszteségöket csak tíz ezerre, ellenfeleikét háromszor annyira becsülték. Többek között Murát, fogságba ejtette Meskó tábornokunk 10,000 főnyi hadtestét stb.

Pár nap múlva, Prágából, pótlólag megküldi a részletesb tudósításokat, melyek szerinte, már nem is lehetnének «örvendetesebbek». A cseh fővárosnak azonban elég szomorú képe volt. Több mint 8000 sebesűlt ápolás alatt, s folyvást többet hoztak. Gróf Paart, a fővezér első hadsegédét, Bécsbe küldötték a császárnéhoz, kinek átvitte a két franczia sasból álló diadaljelvényeket, egyikét Noviból, másikát Austerlitzből származót, mely utóbbin rajta fügött a becsület-legio keresztje. «Hihetetlen fokra hágott, úgy-

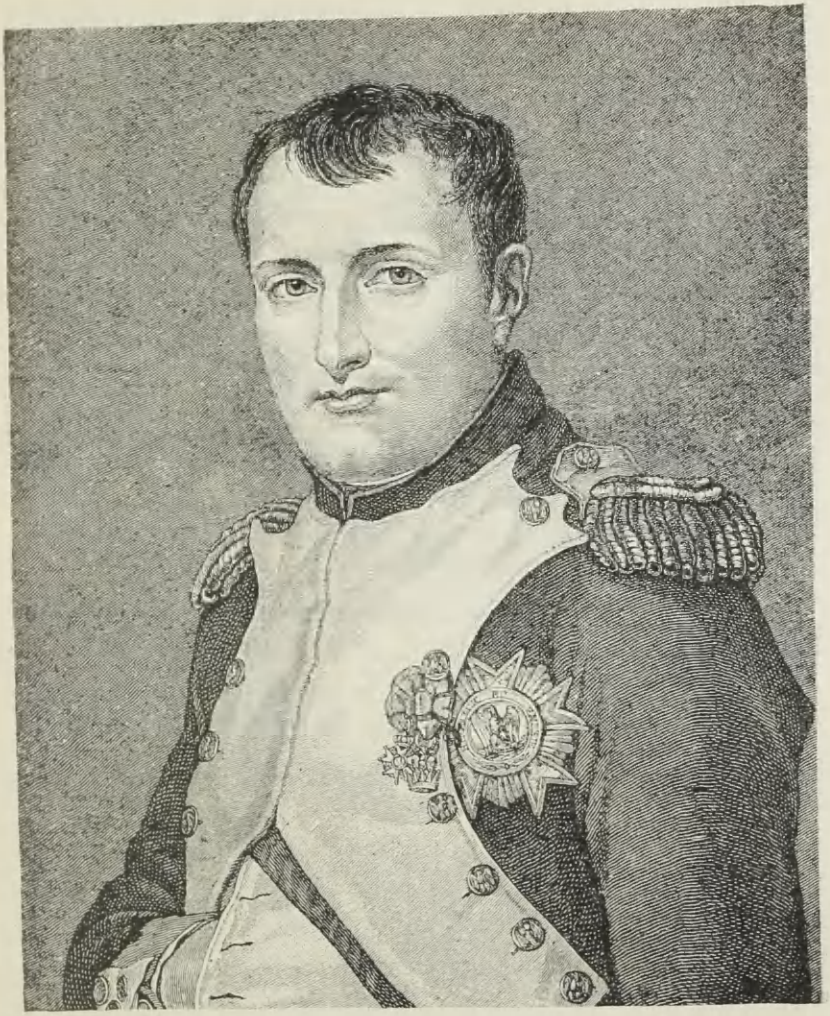

17. NAPOLEON.

mond, a lelkesedés úgy a hadseregnél mint a tartományokban, s mindenki a legszerencsésebb végét jósolja a hadjáratnak. Napoleon nagyon veszélyes helyzetben van; azt hiszik, nem fogja szétszórt seregét Lipcsénél összeszedhetni. A mi mozdulataink — úgy látja — ismét Drezda felé fognak irányulni, de csak nehány napig tartó pihenés után, mert a mennyit csapataink eddig szenvedtek, az valóban hihetetlen. Neki magának hideglelése tart ugyan még, de már múlófélben van. Széchenyit akkor is a lélek táplálta; beteg testének engedelmeskednie kelle. Egy napi pihenés, olykor pár órai is, elég volt neki úgy mint Napoleonnak, hogy ruganyosságát visszanyerve, új meg új erőfeszítésekre vállalkozzék. Hol nagy örömmel előre, hol nagy boszúságára parancs szerint hátranyomúlva, egy ily alkalommal (szept. 17.). Teplitzet mondja Európa legérdekesb pontjának, mint a hol akkor a szövetségre lépő nemzetek és népek (!?) összes képviselői, s fejei (a három monarcha) együtt valának, de oly módon, hogy közvetlen érintkezésben kelle velök élni, s minden feszesség, szolgálati viszony s rangkülönbség mintegy eltüntnek látszék. A levegő azonban itt is büzhödt páráktól van eltelve; a mezőn még temetetlen hevernek halottak és sebesültek, teljes hiány van mindenben, a hadsereg szerfelett nagy, az útak elromlottak, az élelmi szekerek fennakadnak, nagy a drágaság, stb.

Prága városát mindenek felett dicséri, melynek emberszerető lakossága több mint 14,000 sebesülttel és fogolylyal éreztette jótékonyságát. (Szept. 6.) «Vajha példát vennének róla mindenütt! Oly fényesek, oly nagyszerűek a mi kilátásaink. Oh, ha még most is füstbe mennének! Mikor oly közel állunk az emberiség felszabadításához s elnyomóik zsarnok hatalmának megtöréséhez. Szívesen magunkra vállalunk minden fáradságot, erőfeszítést, hogy e rablánczokat szétzúzzuk, áldozunk életet, vagyont, hogy Európa határai közt a békét és egyetértést, melytől egyedül függ minden

boldogságunk, ismét visszaállítsuk és biztosítsuk. Majd ha e küzdelem befejezésével diadalmas babérok fogják harczosaink homlokát ékesíteni, s mi örvendezve és boldogan térünk vissza rég nem látott kedveseink körébe: oh szép álom, alig bírom ennek üdvét felfogni!» stb.

Szabad perczeit mind ily s efféle levelek irására használja fel.

Még a tepliczi főhadiszállásról, melyet akkor elhagyandók voltak (szept. 11.), tudósítja atyját a bautzeni véres eseményről, mely egy pillanatra isn ét Napoleon felé fordítá a szerencsét. «Úgy tett, mintha Peterswaldénál akarná az átmenetet (az Elbán?) erőltetni. 40—60 ezer embert tolt előre egész Kulmig. Maga tartott szemlét felettök szinte Nallendorfig. Gárdájából többeket elfogtunk, de biztos hírt felőle még sem kaphattunk; föl kelle tennünk, hogy egész erejével a határunk szélén áll. Bautzennél Blücher erős előnyomulása miatt nem maradhatott, még kevésbbé Drezdánál, hol az élelmiszerek oly nagy hiányában szenvedett, hogy katonái már lóhússal táplálkoztak. Mára vártuk a döntő ütközetet, mikor hadseregünk még távol sem volt kiegészítve, mert (Mehrfeld, Colloredo, Gyulai stb.) több mint 80 ezer ember s 250 ágyú hiányzott belőle. A vészterhes nap, hál'isten, elvonúlt felettünk; holnap pedig,» — önérzetesen teszi hozzá! — «állunk szolgálatára.» Másnap azonban megtudták, hogy az csak «demonstratio» volt, hogy a svéd örökös egy nevezetes győzelmet vívott ki (6000 fogoly, 60 ágyú stb.) és hogy Napoleon vonúl Lipcse felé.

Következő nap már más volt az ujság. «Tegnap», — így ír szept. 13-án ismét atyjának — «meleg napunk volt. A franczíák minket mintegy megkerűlve, Nallendorfig nyomultak s elfoglalták annak magaslatait. Négy órakor reggel már lóháton valánk s két óra alatt visszafoglaltuk e magaslatokat. A gárda lehető legjobban védte magát, de kénytelen volt mégis az oroszoknak Wittgenstein és Pahlen alatt,

engedni. Würtenbergi Ágoston pompás egy pár támadást intézett. Colloredo Breitenaunál tört ki; déltájban a francziák a cseh határon túl voltak, s d. u. 4 órakor már Giesshübelnél állottak. Ma elhagyta (t. i. Napoleon) egész állását, hogy Blücher ellen forduljon, ki 160 ezer emberrel áll elébe. Tán e pillanatban ütköznek, az eredményt nem sokára megtudjuk, mert innét (Teplitzről) Pirnáig és Königsteinig megyünk előbbre.» Szinte csodálkozik rajta, hogy a francziák oly rosszúl hadakoznak, hogy minden mérkőzésnél ők sokkal többet vesztenek, mint a mieink. «Így tegnap is» — ezt hozza fel példáúl — «csinos kis csetepatén csak 1200 embert vesztettünk, s 2000-nél több hadi foglyunk van.» Különben egészsége már helyreállott, mind a mellett hogy rémítő sokat kell ide s tova nyargalnia, úgy, hogy szinte a lábszárai is megnyúlnak tőle.

A főhadi szállás még jó darab ideig Teplitzben maradt. Embernek, lónak pihenés kellett. Szept. 16-án nagy megnyugvással írja, hogy a látszólagos *disharmonia*, köztünk és az oroszok közt megszünt, mielőtt mélyebb gyökeret verhetett volna; s így a közös jó ügynek ismét derültebb kilátásai lehetnek. Borzasztók voltak a szegény Szászország és Csehország lakosaira mért szenvedések. A harczmezőkön még temetetlen büzhödnek a halottak, nagy az inség és drágaság, p. o. egy kis üveg bor 8—10 frt, s minden ilyen arányban.

Ugyanonnét szept. 21-én részletesebben leírja a hadviselés módját, a győzhetetlenség hírében állott franczia császár ellenében. «Mi», úgymond, «lassan, de biztosan mozdulunk előre, a «jó ügy» bajnokai, míg Napoleon az ő seregével annyit masiroz ide s oda, hogy az nemsokára egészen elfogy. Egy nap sem múlik el valami csetepaté nélkül. A francziáknak nincs már élelmök; lovaik elhullanak az úton, úgy hogy a világbéke helyreállítását most már mégis csak remélhetjük. Ez az egyedűli módszere a francziákkal való hadakozásnak, mert *rendes csatasorban*, már ezt meg

kell nekik adnunk, sokkal gyorsabb és biztosabb átnézetök van, míg mi apróbb támadásoknál vagyunk előnyben. S ezt annyira érezzük is, hogy nagyobb csatába, minő p. o. a drezdai volt, nem is egyhamar fogunk beleereszkedni. Itt van az a férfiú — így folytatja — a kit csak most tanultam megismerni, kiben föltétlen bizalommal a siker biztosítékát látom. Ez a bámulatra méltó Schwarzenberg, kinek velem együtt minden jól értesült, a többieknek, úgy mint Blüchernek és a koronaherczegnek hadi tetteiket is egyedül fogja érdeműl felróhatni. Mert ezek már mind nem léteznének, ha Schwarzenberg az ő lassú, de combinált mozdulataival Bonapartét úgy el nem ámítja, hogy ama kettő irányában teljes tétlenségben maradt. Így Kulmnál voltakép ki volt a nyertes? Becsületem szentségére mondom, hogy ha a mi tábornagyunk nincs, soha sem látjuk többé a mi armádiánkat. Hallatlan nyugalommal, hidegvérrel bír. Mindenki más-más fogalmat alkot magának róla, mint egykor Wallensteinről vagy Laudonról. De, valamint ezek páratlan hadvezérek, a mikor egy egységes hadseregnek az élén állanak, épen oly utolérhetetlen példánykép ez a Schwarzenberg, a kinek egy oly véghetetlen becsvágyó Barclayt, Wittgensteint s a többieket kell összetartania, kik mind nem szívesen állanak egy osztrák tábornagy alatt, s kiket csak higgadt jóságával kényszerít az engedelmességre. Mily nehéz jól kijönni az orosz császárral, a porosz királylyal, aztán meg az angolokkal, kik szintén bele akarnak szólni a dologba, s mily nemes lélek az, mely mindent feláldoz, csak hogy az egyetértést fentarthassa! — Így a kulmi győzelem dicsőségét is átengedte nekik stb. Nemrég mindnyájan láttuk Bonapartét, ott állott egész kiséretével a nallendorfi magaslatokon,* hogy az átkelést erőltesse; de nem sikerült neki, mert mozdulatlan állottunk ellenében,

* Csalódott; az nem maga Napoleon volt, hanem egyik tábornoka.

mint a sziklák. Igazán tréfás dolog, mit nem tesz az a becsvágy. Látjuk a halált előttünk, megettünk, mellettünk, s megálljuk helyeinket» stb.

Mint veszszük észre, a győzelem előérzetében ekkor már szerették a rettegett Napoleon császárt ismét csak Bonapartének nevezgetni. Széchenyink nemes lelkében is csak később ébredt fel a bukott nagyság iránti rokonszenv, még pedig közepette a környezetében uralkodó általános diadalittasságnak és nemtelen káröröm nek. Világszerte ismétlődött a régi mese a haldokló oroszlánnak szánt szamárrugásokról.

Eközben megismerkedett a mi kapitányunk a hessenhomburgi trónörökössel, ki szintén csere útján a saját ezredéhez óhajtotta megszerezni, mint a hol több nyilás volt, s így Széchenyinek is előbb lehetett kilátása arra, hogy végre századot kapjon, s így azzal kecsegtette magát, hogy az ő kedves czenki fészkébe már mint őrnagy fog visszatérhetni. E reménye, min valóban csodálkozhatunk, nem ment teljesedésbe. A herczeg fővezért környékező gallopinek közt ő ekkor csak a 8-dik rangot foglalta el; de oly kitüntető barátságával dicsekhetett parancsnokának, gróf Mehrfeldnek, hogy a hadjárat befejezése előtt tőle elmenni hálátlanságnak tartotta volna. Örvend, hogy végre megmozdulnak s helyöket Benningsen 80 ezer főnyi pompás hadteste, 164 ágyúval foglalhatja el. Hírét veszi a bajorok csatlakozásának is (ezeknek 30,000 főnyi hadseregök volt), melyet majd a többi németeké is követend. Az egész hadjárat most már úgy tűnik fel előtte, mint egy hajtóvadászat, hol egy nagyon ügyes nyúl csupa ügyetlen agaraktól hajszolva, ezeket bár kifárasztja, de utóbb mégis csak hatalmokba esik. Fogadni mer, hogy újévkor már a Rajnánál lesznek. (Szept. 24.)

Az öreg Széchenyi sokat tartott reá, hogy fiának egész magaviselete mindenkép hibátlan legyen. Különösen óva inté az adósságcsinálástól. Ezt azonban az ifjú Széchenyi

nem mindig kerülheté el, s nem is tudott ellentállani a kísértésnek, hogy szorultságban levő tiszttársait olykor ki ne segítse. A mostani hadjárat véletlen esélyei nehányszor zavarba ejtették. Bécsben átútaztában egy ezer frt erejéig meglopták. Lova elesett, megszökött, mindenestől, egész ruha- és pénzkészletével együtt a martalócz kozákok, e kedves fegyvertársak, prédája lett stb. E miatt egy kis ízetlenség támadt közte és tán fösvénykedő örege közt, kinek rosszalását egész az elkeseredésig szívére vette. «Ne is éljek inkább» — írja — «ha szülőim szeretetét és bizalmát, e legdrágább kincsemet, elvesztettem.» «Nincs többé semmi örömem, ha ilyen tudattal kell új meg új életveszélyeknek eleibe mennem.» Leírja aztán kiállott szenvedéseit. Drezdánál, olyan nagy volt a vereségök, hogy azt leírni sem lehet. Az elrablott ruhája és köpönyege helyett lehetetlen volt mást szereznie; Wittgensteintől Barclayhez, ettől Pahlenhez küldve, három nap és három éjjel folyvást ázott, mást mint penészes kenyeret és poshadt vizet nem kapott, nem csoda, hogy megbetegedett; de azért még visszament, félholtan is teljesítve kötelességét, abban a reményben, hogy egy jótékony golyó véget vet nyomorának. Tábornagya erővel vitette el Prágába, s oly kegyességgel és részvéttel viseltetett iránta, hogy azt sohasem felejtheti el. Nyolcz nap múlva megint csak Teplitzen volt; fütyültek a golyók körűlötte, de nem íjedt meg tőlük, s az egész hadseregben nem lesz egy ember is, a ki kétes véleménynyel lehetne róla. A drezdai ütközet alatt láza ismét erőt vett rajta, lova megszökött, gyalog kelle futnia egész Panewitzig, hol aztán egy rossz gebét vett 100 aranyért, de megadott volna érte még 500-at is, mert élete akkor még kedves volt előtte; most már nem törődik vele. Újra kellett magát felszerelnie mindennel, s háromszoros áron mint Bécsben. Jóakaró barátjai, Ballabene bankár, dr. Sachs és Appel kapitány, kik nem uzsorások, minden kamat nélkűl

látták el pénzzel, de most vissza kell nekik adnia, stb. Jó atyja természetesen azonnal intézkedett s nem hagyta őt bizonytalanságban. Most rajta volt a sor, ismét azon tépelődni, hogy szülőinek panaszaival egy rossz órát szerzett, vagy tán neheztelésöket is magára vonta, holott olyan szerető és előrelátó szülői tán senkinek sincsenek a világon, mint ő neki. Egészsége is csodálatosan helyreállott; egy erős kémszemle után Lipcséig fognak nyomulni, s úgy látja a dolgok állását, hogy nyolcz nap múlva nyoma sem lesz többé egy franczia hadseregnek. (Okt. 2.) Ez a franczia hadsereg azonban, megfogyva bár de törve nem, lépésről-lépésre ellentállott; létszámát most is még 190,000-re becsülték (a szövetségesek 350,000-e ellenében); s Napoleon neve varázsában bízva, nem mondott le a reményről, hogy hirtelen rohammal megdönti Schwarzenberg hadseregét, még mielőtt az egyfelől Blücherrel, másfelől Bernadotte-al egyesülhetne. Ez a még romjaiban is bámulatra méltó franczia hadsereg, csodaképen majd minden ponton jelenlevő s elleneit mesés Meduza-fő gyanánt megdermesztő nagy vezérének szemei alatt, létezésének még majdnem egy időbe eső négy csatában adta igen nyomatékos jeleit. Ezeket a történetírók ily sorrendbe foglalták: Wachau, Connevitz, Lindenau, Möckern.

Még Altenburgból okt 13. a mi tudósítónk Wittgenstein és Klenau hadtestek vitézségéről emlékezik meg, mely elől a francziák csak további hátrálással menekülhettek. «Nagy számmal vagyunk» írja, «s oly jó szellem uralkodik köztünk, hogy most már igazán alapos reményünk lehet, az óhajtott béke gyors helyreállításához. Katona létére is forrón óhajtja ezt, mert hihetetlen, mennyit szenvednek ők, az egész hadsereg, s a szegény föld népe stb.

Jő későn kapunk csak hírt (okt. 22.) a világdöntő lipcsei napokról, melyek alatt, az egész tisztikarral együtt. egy fokkal előbbre, s így ő maga az első kapitányságra

lépett, mely rangban, ki hitte volna, mindvégig megmaradt!

November 6-án jut végre, Frankfurtban, biztos fedél alá jut, hozzá egy asztalhoz és tollhoz, hogy jó atyját az átéltekről értesíthesse. «Borzasztó, rémületes napokat éltünk át. Istennek hála, túl vagyunk rajta; de a nagy feladat jó része még hátra van. E napokban nem volt egy ember, ki nagy bajról s egyúttal szerencséről is ne beszélhetne; nekem egy támadásnál, melyben szegény Schlick egy muszkától oly gyalázatos arczvágást kapott, (félszemű lett tőle szabadságharczunk ismeretes, nem is ellenszenves alakja); egyéb bajom nem történt, mint hogy a hátamba, szó sincs róla, egy igen tisztességes lapos vágást illesztettek, a lovamat pedig ellőtték alólam; de sikerült ez alkalommal az én tábornagyom bizalmát és bajtársaim szeretetét kiérdemelnem.» Különben egy darabig Blücherhez volt beosztva. Óhajtja, hogy a Rajnán átmehessünk; «Wohl über den Rhein» mondja egy ismeretes német költő szavával, s hogy előnyös békekötést csinálhassunk. Az ily fajta (!) háborúk, úgy vélekedik, sokkal ostobábbak s barbár módon vadabbak, semhogy a legőrjöngőbb ember is a világon, tetszését lelhetné bennök. Az úton, Lipcsétől idáig legalább 15,000 holttest, s 10,000 ló fekszik szétszórtan; kocsin vagy lóháton kell rajtok keresztül gázolódni. Nincs falu az egész környéken, mely felgyújtva s kirabolva ne lett volna, szörnyű látvány! stb. igazán minden emberi fogalmat felülmúló.

Kénytelenek vagyunk itt magunkat félbeszakítni, hogy a szembetünő hézagot, mely épen Széchenyinek legnagyobb fontosságú, de általa elhallgatott hadi tényére vonatkozik, egy más forrásból egészíthessük ki.

Ez gróf Zichy Ferdinándnak, nejéhez, Széchenyi Zsófiához a Rajna mellől, az események színhelyéről írt tudósítása. Lampertsheimból, Manheim mellett novemb. 15. 1813.

— — «Meg nem foghatom, hogy Stepherl (ez volt neve a család körében, s még Ferencz császár előtt is) mit sem szólt róla, ergo nekem kell ezt tenni, mert Neipperg sem tudta. Stepherlit, Schwarzenberg herczeg 16 és 17. közti éjjel Blücher tábornagyhoz küldötte, hogy őtet 18-ára az ütközetre meghívja (mert nálunk az a divat, hogy udvariasan mint valami ebédre beinvitálják az urakat.) Eljárt megbízatásában s egyúttal átvitte a parancsot a svéd koronaherczegnek is meghívására. Blücher s még inkább Kreisenau legkevésbe sem bíztak abban, hogy ezt az ingadozó félbolondot, (a ki mindig mást tesz, mint a mit kellene) ily lépésre rábirhassák. Ekkor Stepherl gyors elhatározással (ezt Wurzbach úgy adja, hogy: némi gondolkodás után —) így szól Blücherhez: adjon nekem kegyelmességed egy jó lovat. Mit akar ön fiatal ember? kérdi a tábornagy. Felelet: Rábírom a koronaörököst, hogy jőjjön hozzánk, bármibe kerűl is. Tetszett ez az öreg hadvezérnek, s a fontos vállalathoz egy lovat és áldását adta néki. Stepherl elvágtat a koronaörököshöz, kit számos porosz tisztek társaságában talál. Kijelenti ezek előtt szándokát, miszerint a herczeget mind a két császár és a porosz király nevében fel fogja hívni, hogy Lipcse felé indúljon. Egyikök azt a kérdést intézi hozzá: vajjon van-e ilyetén megbízatása? megvallja, hogy az bizony nincs; de hogy legföllebb a saját fejét koczkáztatja, mely a közjóért nem drága. Sokat mer, ifjú ember, de hát be fogom jelenteni magam. A bejelentő egy Prinz von Preussen ezredbeli volt; nevét elfeledém. Stepherl bátran elébe lép a koronaherczegnek, a ki elsőben tagadó választ ad s utóbb mindenféle kitérésekhez folyamodik. Stepherl nem veszíti el lélekéberségét, s írást kér róla, hogy a három monarcha meghívását Lipcsére, átadta. Ezt a herczeg megadja; de aztán gondolkodóba esik, visszaszólítja Stepherlit, behívat egynehány tábornokot. Stepherl elébe szabja az útját, a koronaherczeg megindúl, kellő pil-

lanatban érkezik s eldönti a lipcsei csatát, mely különben menthetlenűl elveszett volna.» — —

Más versio szerint a mi uhlánus kapitányunk nyomatékosan figyelmezteté a habozó Bernadottét, hogy koronája forog koczkán, ha a döntő pillanatban az események színhelyén nem mutatja magát s ha nélküle lesz megnyerve a nagy nap.

Maga Széchenyi később a pozsonyi dietán, (1844 október 28.) mikor a közös teherviselés nagy elvének tiszteletére, — noha ez akkor megbukott — teljes díszöltözetben

18. BERNADOTTE.

rendjeleivel ékesítve a főrendiház üléstermében megjelent, a Blücher táborában tett ama nevezetes útját érdekesen, nagy hatással mondotta el.

A mindig nógatásra szoruló svéd trónörökös egy hatalmas, 65,000 főnyi, hadsereggel rendelkezett s kétséget alig szenved, hogy a csata harmadik napján, kora reggel való megjelenése döntötte el a lipcsei ütközetet; s mi Széchenyink hadi pályájának e fénypontját mindig büszkeséggel emlegethetjük. Csakis szégyenkezve teszszük hozzá, hogy ezért kapta a svadrónyos kapitány rangját, és uram bocsá' az orosz Wladimir-rendet. Ez utóbbira vonatkozólag vak atyja

tudakozódásaira csak annyit jegyez meg, hogy jó szerencse s nem érdem hozta meg azt neki, mint számos kedves bajtársainak. Most már annyi csillagot látunk a melleken, hogy innen s tova kellemesb lesz ily módon kitüntetve nem lenni. (Freiburg decz 17. 1813.)

Nem egyszer volt még ezután is csatatűzben. Soha nem lankad lelkesedése s áldozatkészsége a «jó ügy» iránt, melynek szogálatában áll; de mennél közelebb látja magát a czélhoz, annál inkább érzi a merő *kötelesség* és a *vasfegyelem* túlnyomóságát annál a mesterségnél, melynek fő feladata utóvégre is minél több embert megölni vagy megöletni. (Nov. 17.) Különös pártfogásába vette Constantin nagyherczeg, s hívogatja ezredéhez; de ő semmiképen sem akarná összes bajtársait a Mehrfeld-ezrednél, mintegy kerülő úton «praetereálni». Veszteségei közt három lovát sínyli, köztök azt a híres szürkéjét, melyet az egész tábor megsajnált; 48 órai folytonos lovaglás után egy csetepatén (Közennél nov. 21.) elesett!

Az esetet Thielen után a Hadtörtén. Közl. (1880 I.) így adja elő. Gr. Széchenyi István, mint a Mehrfeld dzsidás ezred századosa, Schwarzenberg hg. főhadiszállására parancsőrtisztűl volt beosztva. A szövetséges seregek a lipcsei, okt. 16-án vívott első nagy csatában nem bírták Napoleont leküzdeni s 18-ára egy második támadás volt készülőben. Schwarzenberg a maga részéről megtette az előkészületeket s e közben 17-én délután azon kívánságát nyilvánította, hogy Blücher a támadásra szintén felszólíttassék. De Blücher főhadiszállásához csak két út vezetett, egy nagy kerülő, melyen esetleg a fölszólítás későn érkezett volna s egy rövidebb az *ellenség vonalain keresztűl.* E rövidebb útvonal választása volt kívánatos s *vállalkozó is akadt gróf Széchenyi István személyében.*

Széchenyi, bízva jó lovában, neki vágtatott a franczia előörsöknek, átrepűlt azok meglepett vonalain s szerencsésen

megérkezet Blücher főhadiszállásán. Blücher azonnal késznek nyilatkozott a támadásra s csak azt óhajtotta, hogy a svéd trónörökös is hasonló módon felszólíttassék. Széchenyi, bárha erre parancsa nem volt, vállalkozott ezt saját felelősségére megtenni. Blücher által újra lóval ellátva, átment az északi sereg főhadiszállására is, és a fölhívást a svéd trónörökösnek is átadta. (?) Már éjfél körűl járt az idő, midőn Széchenyi újra visszafordúlt. A franczia vonalokon most már nagyobb könnyűséggel jutott át és hajnal hasadtával ismét Schwarzenberg előtt állott, neki eljarásáról jelentést tevén. Kevés vártatva ágyúk dörgése tudatá Schwarzenberggel, hogy a magyar lovastiszt megbízatását kitünően teljesíté. Széchenyi még a csata napján első századossá neveztetett ki, s az orosz Wladimir-rendet kapta.* Széchenyi ezek szerint nagy szolgálatot tett a szövetséges fővezérletnek, mert ha a támadás mindhárom oldalról nem egyidejűleg történik, a győzelem alig lett volna biztos.»

* Erről l. atyjához írt levelét.

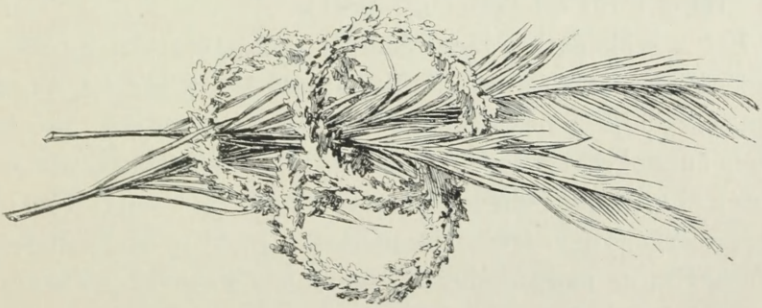

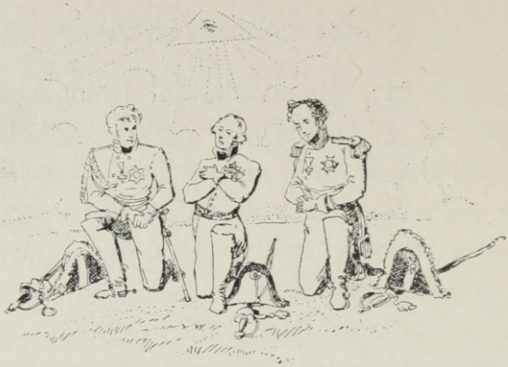

19. A SZÖVETSÉGES FEJEDELMEK ESKÜJE LIPCSÉNÉL.

V.

A LIPCSEI ütközet három napig tartott, s voltakép három véres csatából állott. Egyik a lipcse-schönfeldi vonalon északi, másik leghevesebb a lipcse-probstheydai déli, harmadik a probstheyda-connevitzi nyugoti irányban vívatott. Epilog: Napoleonnak éjszakai menekülése a lindenaui hídon, e hídfőnek idő előtti légbe röpülése, sötétben kétségbeesett harcz a város utczáin, s végűl a hős Poniatovszky halála az Elster folyó vérrel áztatott hullámaiban. Minő iszonyatos dráma tárúl fel szemeink előtt!

Ezt a szakadatlan lánczolatát a dühös csatáknak, ezt a kegyetlen mészárlást, mely elkerűlhető lett volna, ha Napoleon elfogadja a neki még Prágában ajánlva volt fényes békeajánlatokat, egybefoglalva, — «Völkerschlacht»-nak nevezték el a német történetírók, s tőle keltezik a nagy Németországnak úgynevezett «felszabadítását». Akár az egymással szembeállított nagy embertömeget, akár a hallatlan elszántsággal ismételve visszavert s megújított támadásokat egyes pontoknál, akár az ontott vért s kioltott emberéletet tekintjük: méltán nevezhetjük el e harczot Thiers után* óriások

* Historie du Consulat et de l'Empire.

mérkőzésének, melynek párja alig van az emberi nem történetében. Egy fél millió ember állott egymás ellenében s 2000 ágyútorokból küldé a halált egymásra. A francziáknak, az orosz hadjáratban feláldozott 500,000-e után újonnan összeállított hadseregéből 180,000-ből egy harmadánál is több, 68,000 halott és sebesült veszett el. (A francziák többnyire bár kevesebbre teszik.) A szövetségesek roppant túlerővel, 300,000-rel üldözték őket lépésről-lépésre, de e «hajtóvadászat»-ban (Metternich szava) aránylag szintoly drágán fizették meg győzedelmeiket; a 48,000 főre (csak hozzávetőleg) becsült áldozatok számából legtöbb az oroszra (20,000), legkevesebb a svédre (300), s egyenlően 14—14 ezer reánk és a poroszra esvén (??). Ne szóljunk a milliókra menő anyagi károkról, pusztulásokról, a fegyver dúlásaival mintegy vetélkedő járványos betegségekről s minden háború ismeretes természetes utóbajairól. Széchenyi mindez iszonyatos dolgoknak nemcsak közvetlen szemlélője, de szenvedő részese is, mind a mellett, hogy Frankfurtban egy kis pihenés vajmi jól esett neki (miért Capuának is nevezi e kényelmes állomást), mitsem óhajt forróbban, minthogy a Rajnán átkelhessenek; de csak azért, mert onnét, úgy hiszi, biztosabban fog ismét egy tisztességes békekötésre kilátás nyílni (nov. 6.). «E hadjáratból — így írja — bőségesen kivettem részemet, s most már benső megelégedéssel és igazi örömmel óhajtanám látni a végét e szörnyű drámának. Eddig a szenvedély hajtott; most már csak a kötelesség és a vas engedelmesség. Mentől közelebbről kitanuljuk ezt a borzasztó mesterséget, annál inkább be kell látnunk, hogy mindaz, a mi előttünk oly nagynak, oly nemesnek látszott, voltakép oly kisszerű és nyomorúságos. Az emberek csak a külszín után indulnak s az álbecsületre számítanak, melylyel embertársaik nekik adózni lesznek kénytelenek, semmint lelkiismeretök megnyugtató szavára hallgatnának, mely isteni érzés a boldogtalanok előtt egé-

szen ismeretlen. A legfőbb érdem, melyre bármily hadfi szert tehet, utóvégre is csak abból áll, hogy lehető legtöbb embert megölhessen, vagy megölethessen. A ki ezt a hivatását jól teljesíti, azt szeretik, tisztelik és becsülik, a ki parancs nélkűl is szerencsésen végrehajtott ily szép dolgot, azt elhalmozzák szalagokkal, rendjelekkel, még a Wladimir-kereszttel is, mely most az én, rendkivűl érdekes kis alakomat is ékesíti. Ez annyival kedvesebb előttem, mert tudtommal senkinek sem vétettem, hanem többnyire védőleg viseltem magamat, már ha aztán valaki nagyon is közelre jött hozzám, az ő baja volt, hogy reá koppintottam. A háború annyira ellentétben van mindazokkal az érzelmekkel, melyeket maga a természet gyermekkorunk óta szíveinkbe oltott, hogy igazi fáradságba és nagy erőfeszítésbe kerűl, míg az emberi részvét és szánalom minden csíráját elfojthatjuk magunkban. Nagy erőltetéssel bár, de szívemet végre oly aczélkeménységűvé edzettem, s most már oly irtózatos kegyetlen ember vagyok, hogy magamtól is szinte félek s nem merek egyedűl maradni; kell valakinek mellettem lenni, a ki megvédjen önmagam ellen.» — Oh! Nem kell-e felkiáltanunk a régi latin költővel:

Quis fuit horrendos primus qui protulit enses?
Quam ferus et vere ferreus ille fuit!

Leírja azután a Constantin orosz nagyherczeggel kötött barátságát, ki egyedüli meleg pártfogója s minden áron az ő vértes ezredébe akarja besorozni. De ő nem hisz ennek a kamcsatkai princznek, ki amúgy tréfából egyszer Tobolskba találná eltolonczoztatni.* Marad ő inkább az igénytelen zöld uniformisban, megtartja bajuszát, mely szinte ijesztő formában nőtte ki magát, s hozzávéve a csúcsszakált, melynek viselésére engedelmet adott magának, most olyan a

* Különben nem csak őtet, hanem általában a magyarokat nagyon «szerette».

kinézése, mint egy spanyol insurgensé, úgy hogy az ott mulató angolok valami spanyol követnek tartják. Tréfásan teszi még hozzá, hogy nagy bál is volt, melyen a magas uraságoknak mind czipőben, harisnyában kellett megjelenni, s melyben, minthogy neki minden paráděja csak egy pár bagariacsizmából áll, részt nem vehetett. Érdekes részleteket ír még utólag a lipcsei ütközetről, melyről a hivatalos és hiteles jelentések még nem érkeztek be. Mondják, hogy egész veszteségünk csak 8—10 ezer, holott egyedűl osztrák részről 29 ezerre ment, meg hogy ezer ágyú bömbölt egymásra, holott csak a szövetségesek («combinirte Armee») részéről 800 ágyú volt tűzben. S ily arányban egyez meg a valósággal minden egyéb tudósítás és hírlelés. (Nov. 17.) Thiers a Lipcse körűl elesettek összes számát még 100,000-nél is többre becsüli, mely kerek számból a francziákra 60,000 jutott, s szerinte Napoleon csak 40,000-rel térhetett vissza a Rajnához, miután 170,000-et idegen földön szétszórtan a várakban helyezett el, melyek aztán magukra hagyatva, egymásután capituláltak. Széchenyi, saját alárendelt körében lévén, mint láttuk, eléggé elfoglalva, állásánál és fiatalságánál fogva is, nem lehetett a magas politikába beavatva. Így nem lehetett tudomása arról, hogy a hadjárat komolyabb megkezdése előtt már Prágából a legfényesebb béke-ajánlatok tétettek Napoleonnak (aug. 10.), melyeket ez, ha nem saját érdekét és nagyravágyását, hanem igazán hazája és az emberiség közjavát tartja vala szem előtt, nem utasíthatott volna vissza. A hadüzenet csak ezután következett (aug. 12.). De a szövetséges fejedelmek, s ezek élén a mi királyunk, Ferencz császár, kinek oldalánál elválhatatlanul ott volt mindig az előrelátó és alkalmazkodó Metternich, oly annyira átvoltak hatva vagy a béke szeretetétől, vagy minden gyökeresb felforgatás iszonyától, hogy a Rajnát áthidalni s franczia területre lépni mindaddig vonakodtak, míg legkisebb reményök lehetett

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

egy maradandó béke megkötéséhez. Frankfurtból tehát újabb ajánlat tétetett a békebontó bukott nagyságnak, melyek meghagyták volna őt császári trónján, s kimerült országának oly határokat, oly jelentőséget biztosítnak vala, minőkkel az még XIV. Lajos alatt sem dicsekedhetett. Szánandó vakság fogta el a szerencse elkényeztetett gyermekét, ki még oly nagy veszteségek után, minők az utóbbi hadjáratokban érték, sem adta meg magát; s kész volt, semhogy gőgjét megtagadja, ellenére legrégibb, legmegbízhatóbb barátjai józanabb tanácsának, szegény adoptiv hazája, a szép szavakban annyira magasztalt, annyira imádott, boldogtalan Francziaországnak utolsó csepp vérét és utolsó fillérét is kiszivattyúzni, azt az éretlen legifjabb nemzedék erőszakos besorolásával, ezt hallatlan adók és adó-pótlékok törvénytelen kivetésével. Igazolta Széchenyinek, a kötelességét teljesítő ifjú katonának, róla annyiszor nyilvánított szigorú ítéletét, melyet azóta majd minden történetíró, barát és ellenség egyaránt megerősített:* «Várjuk», úgy ír a békecombinatiókra vonatkozólag Freyburgból (decz. 14.) «az osztrák és az orosz császárt, s akkor eldől a koczka. Hinni kezdek a békében, mint mely reám nézve (ellentétben korábban nyilvánított nézeteivel) most a legnagyobb csapás és igazi szerencsétlenség a világbéke ügyére nézve. Mert míg egy farkas élt, soha meg nem szelidült az; s úgy mi is tartós békére nem számíthatunk, míg egy ember él, kinek ellenünkben annyi módja és eszköze van, s kinek fekete lelke minden nyugalomnak és békének örökös ellensége, a ki soha sem fogja belátni, miért ne áldozná fel népe utolját is saját egyéni hírnevének és gloriájának!» Az utolsó béke-ajánlat, melyről Széchenyinek inkább sejtelme mint biztos tudomása lehetett, részünkről a legőszintébb volt. Hisz nem tekintve a családi köteléket, melyet

* Legújabban p. o. Wolseley: La décadence et la chute de Napoleon. 1894.

20. HERCZEG METTERNICH.

a mi királyunk, Ferencz császár, gyengéd atyai szive daczára előre is egészen számításon kívül hagyatni kívánt, az oroszt a lengyelektől, a poroszt a titkos társulatoktól való félelem is hűtögette, míg Metternich Napoleonban leginkább a forradalom leggyőzőjét becsülte, mindannyian pedig, ellentétben a soraik közt uralkodó laza egyetértéssel, idegen területen, egy bár kifárasztott, de kétségbeesett ellentállásra is képes egységes nemzetet s ennek élén a győzelmek még mindig félelmetes nagymesterét látták magok előtt. Az utolsó ajánlatot, melybe még a kérlelhetetlen Anglia is (Aberdeen külügyminisztersége alatt) beleegyezett, Napoleon, mint mondám, visszautasítá. Áttétetett tehát a háború Francziaország területére.

Míg ezek folytak, Széchenyi egy nehéz megbízást kapott. A drezdai capitulatiót a szövetségesek, a párisi békepárt nagy boszúságára, nem hagyták jóvá. A franczia tábornokok tiltakozásai azzal a brutális megjegyzéssel utasíttattak vissza, hogy ha nem tetszik nekik, ám menjenek vissza, félig leszerelt erősségeikbe, s folytassák a hogy tudják azok védelmét. A tábornokok tehát szökésre hitték jogosítottnak magokat, hogy otthon szorongatott hazájoknak ismét szolgálatot tehessenek. E «szökevények» visszatartására, esetleg elfogatásukra küldetett ki Széchenyi egy Schulenburg gróffal, a határnak szinte Lindenautól Freyburgig egészen védtelenül maradt vonalához. E czélból nemzetőrséget, népfelkelést kelle szerveznie, mi a svájcziak készséges közreműködésével, a schaffhauseni szorosnak elzárása után a lehető legrövidebb idő alatt, tökéletesen sikerült. Vezénylő kapitányunknak még arra is maradt ideje és hangulata, hogy ez alkalommal a természet egyik ritka szépségét, a rajnai vízesést, meg a Boden tó zöld tükrét megbámulhassa és élvezhesse (decz. 3.).

Ez az emberi irgalmat nem ismerő marczona hadfi mindjárt lágyszivű s enyelgő gyermekké válik, mihelyt

kedves szülőivel jöhet ismét érintkezésbe. Nincs boldogabb napja, mint a melyen tőlök, vagy testvéreitől hírt, levelet kapott. Mily hálálkodással, szinte megszégyenülve fogadja a rendes (= évnegyedenként 1200 frt) és rendkívüli pénzküldeményeket, mely utóbbiakat elnyűtt ruháinak és elveszett vagy (sokszor pihenés nélküli 24 órai lovaglásban) agyonnyargalt lovainak pótlása vett igénybe. «Ha az én jó atyám egy erős csatamént küld nekem», — írja egy ily alkalommal, — «ezzel nem csak a fiát, hanem hazáját ajándékozza meg.» Biztosra veszi, hogy most már mint őrnagy fog a czenki kastélyba bevonulni, a Terézia-rend keresztjével, melynek felét úgyis már megszolgálta. (Ez csak tréfa volt, mely soha sem vált komolylyá.) Szülőivel foglalkozva gondolatban, oly boldog pillanatokat élvez, minőket az örökkévalóság sem adhatna néki; könytelt szemekkel néz fel a magas égre, s gyermekéveinek rég letünt képei veszik ismét körűl; aztán leveleiket zsémberedett ujjai közt forgatva, újra meg újra véghetetlen gyönyörrel olvasgatja» stb. (Decz. 3.)

«Már minden lecsendesült,» — írja ismét Frankfurtból (decz. 7.) egy munkás nap fáradalmai után, — «magamra vagyok s háborítlan gondolhatok ismét kedves otthonomra s azokra, kik annyi részvétet és szívességet tanúsítottak irántam. Mikor szoríthatom őket örvendezve hálás szivemhez? Messze van még az a nap, de az a remény, hogy egyszer mégis csak eljő, most egyedüli vigasztalóm és fentartóm viszontagságos életem annyi bajai közt.» Decz. 9-én csakugyan elhagyta Frankfurtot. Bízik benne, hogy a «Mindenható, a ki idáig elvezette, ezentúl is áldásával fogja kísérni fegyvereinket.» (Decz. 17.) Különben komikusan rémületes kinézését téli costumjében egy festővel, mihelyt ilyet találhat, meg fogja örökíttetni s meglepetésűl életnagyságban szülőinek megküldeni, «pour faire rire ma patrie —!» E frázis, ha nem csalódom, arra mutat, hogy

honfitársai akkor is már különcznek ismerték, s dévajkodtak vele.

Manheimból jan. 10. 1814. értesülünk, hogy hadvezéreink közt, kik különben Napoleon ellen már határozott fölényben voltak, a kívánt egyetértés és összeműködés elvileg bár szépen megállapítva, de tényleg még mindig nem volt meg. Schwarzenberg herczeg mitsem tudott a Blücher műveleteiről, s végre Széchenyit küldé el ismét a való megtudása végett. Ez útjában harmadfél napig minden elemekkel, hóval, széllel, gyalog, lóháton s kocsin, pihenés nélkűl kelle megbirkóznia. Az öreg Blücher a legegyenesebb, ha nem egyedüli jellem szereplő kortársai közt, ily izenettel bocsátotta el: «Édes jó Czecsenyim! Mondja meg Schwarzenberg herczegnek, hogy én folyvást előre masirozok (hisz tudjuk, hogy «Marschall-Vorwärts» volt a mellékneve), a míg egyenesen Párisba nem érek. Az ellenséget, a hol megtalálom, ott támadom meg, s ha végre meglátom a franczia residentia tornyait, egy üveg német bort fogok az egészségére kiüríteni». Ez aztán, így kiált fel a mi kapitányunk, kedvem szerinti hadvezér! Néhány év mulva, midőn e hősnek érczszobrát Potsdamban megbámulta, tudatlan, részeges vén korhelynek nevezi. (L. Uti jegyzetei.)

Legközelebbi levelei már franczia városokból, mint Vesoul, Chaumont, Bar sur Aube, Bar sur Seine, Troyes stb. keltezvék. A francziák, úgy tapasztalja, nem a régiek többé, nemcsak nem verekednek jól, hanem már futni is látta őket. (Febr. 8. 1814.) Ez bizonynyal csak a szegény újonczokra értendő, mert a veteránok még mindig megtették kötelességöket; szóval és élő példával buzdítva a soraikba beosztott ifjú nemzedéket. Lassú előnyomulásunknak, a titokban még mindig folytatott alkudozásokon kívül, egyéb oka is volt. Nem ment az olyan könnyen, mint Széchenyi gondolá, óhajtá. Bar sur Aube állomásról márcz. 3.

egy keserű csalódás pillanatában ezeket írja: «Már egészen Páris közelében valánk, midőn kicsinyes balesetek, minőket egy jóravaló hadfi soha el nem tagad, meg az élelmi szerek nagy hiánya, egy hátráló mozdulatra kényszerítettek.» — — «A tábornagy ismét Blücherhez küldött, kivel

21. BLÜCHER.

nem volt összeköttetésünk. Ezer akadály közt, franczia katonáktól és parasztoktól nyúlként hajszoltatva, részint gyalog, részint lovon, hihetetlen sebességgel értem el, Isten segítségével, Fère Champenoise-ig. Senki sem tudott itt Blücherről és hadtestéről. Istenhez fohászkodva segítségért,

ködös éjszakán, leégett falukon, kifosztott kastélyokon át bolyongtam a nélkűl, hogy egy lélekkel találkoztam volna. Csak a hold kísért, a felhőkön bágyadtan áttörő fénye mintegy védelmébe látszék magamat és lovamat fogadni. Így tartott ez reggelig, míg végre katonákra s ezek nyomán Blücher tábornagy hadseregére akadtam, a ki tőlünk egészen különválva, egyenesen a Párisba vezető országútnak indult, s nagy koczkázattal járó, hihetlen gyors előhaladással a franczia seregnek mindig sarkunkba járó zömét meggátolá abban, hogy jókor utolérhessen. A Marne partján találtam őt, melynek hídjai légbe voltak röpítve, s így útunk a már csak 12 órányi távolban levő fővárosba el volt vágva. De két óra alatt semmiből ott termettek ismét a hídak; s abban a föltevésben, hogy Napoleon egész erejével reánk fogja vetni magát, gyorsan, de biztosan haladtunk előbbre; a napnak búcsúzó sugara, mely melegével állásfoglalásunkat mintegy jóváhagyni látszott, utolsó emberünket is már a makacs folyam túlsó partján találta. De erről mitsem tudott a mi csak 38 franczia mérföldnyi távolságban álló hadseregünk. Mentem tehát Châlons felé, mindenütt Vinzingerode és Bülow előörseivel találkozva, kikkel együtt Blücher legalább 120 ezer ember felett rendelkezett. Én őt Meauxban hagytam, hol sziklaszilárdul áll s várja a herczeget. Hírűl viszem ezt neki, kinek e közben is egy szerencsés kisebb találkozása volt az ellenséggel» stb.

Napoleon azalatt lépésről-lépésre, de mindig verekedve hátrált. Utolsó reményét még a hibákba helyezhette, melyeket ellenségei fognának elkövetni. S e számításában, a következés megmutatta, nem is csalatkozott. Többi közt Troyes és vidéke a váltakozó csatározások egyik «legmulatságosabb» színtere volt. Február 10-én a mi Széchenyinknek melegebb vágya nem volt, mint puha dunyhák közt heverni ki lázát, s álmodni egyet kedves otthonáról. De bez-

zeg koczogat a kegyetlen káplár, tessék fölkelni, azonnal lóra ülni s kinyargalni valahová az előörsökhez, hogy az ellenség hol és merre létéről hírt hozhasson a tábornagyának. «Isten látja lelkemet», — így ír e meglepetésről keserű humorában, — «ha rögtön quietálnom lehetett volna, szívesen lemondok minden dicsőségről, mely e hadjárat alatt még reám várhatott. De nem volt mentség. Úgy néztem a sötét éjszakába, mintha az a kérlelhetetlen sorsnak szép álmaimba beavatkozását s életem napjának lealkonyúltát jelezte volna. Fölvetém magam a lóra s neki eresztett kantárral, sarkantyút adva, nyargaltam Isten tudja, mely irányban. Lovam is, a véletlenre bízva magát, nemsokára fáradt léptekkel czammogott tovább. Egy nagy falu közepére értünk, melyet a háború úgy elpusztított, hogy üres és kihalt házaiból semmire feleletet vagy útbaigazítást nem kaphattam. Reménytelen mentem tovább hol jobbra, hol balra, árkokon, erdőkön, réteken keresztül, míg egyszer csak, változatosság kedveért, egy mély tócsába sülyedtem. Ekkor szorongni kezdett keblem, s eszembe jutott, hogy kötelességet kell teljesítenem, s hogy az én hadvezérem vár reám, vár, vár, míg várásközben szeliden el nem alszik. Sajátságos borzadály fogott el, különben nyugodt (?!) kedélyem háborogni kezdett, nem magamért, hanem visszás sorsomért, mely nem engedi hivatásom teljesítését. Átgondolva ily késedelemnek lehető súlyos következményeit s látva az útamat gátló ellenséges elemeket ijedtségtől verítékezve s furiáktól üldöztetve feküdvén a pocsolyában, lovamat oldalt tartva néztem föl az égre, szomorúan érdekes positurában egy sásgyökér tövénél imádkozám a gondviseléshez, csendes kimulásomért. Ekkor hirtelen eszembe jutott a szigetre vetődött Robinson, kinek története gyermekkoromban oly sokszor megnevettetett, most keserű könyeket sírtam felette, melyek a mocsár szennyes vizét szaporították, míg magam vízi snepfként benne ültem;

eszembe jutott Schiller buvárja is, a rémületes rengeteg mélyén, oly távol minden emberi segélytől: s míg mind melegebben neki izzadtam, az utolsó mentőgondolat legjobbnak tünt fel előttem, hogy t. i. főbe lövöm magamat. Eszembe jutott, hogy hisz' van nekem pisztolyom is. Egy hajó fedélzetén képzelém magam, melyről vészlövést tehetek. Pisztolyom oly finomul volt megtöltve, hogy az egész környéken mint egy ágyúlövést meghallhatták. A fegyver kiesett jobb kezemből, míg bal kezemből az ijedt ló szabadult ki, s én mint egy Istentől elkárhozott belefordultam arczczal a híg lébe. Alig hogy talpra állottam, a mi nem kis munkába került, hát három legény a József-huszároktól kivont karddal ott termett mellettem; ezeknek aztán egy magyar dictiót tartottam s így az ő segédletökkel regényem befejeződött. Az ellenség nyom nélkűl eltávozott, s ezt reggel tábornokom elé állva, nyugodtan bejelenthetém. Teljes megelégedésén kívűl még az a jutalmam is volt, hogy egészségem tökéletesen helyreállott, s alig várom, hogy felfalhassam azt a 14 éves kakaskát, melyet ma délre jó házi asszonyom le fog ölni a számomra. Hát nem volt ez egy zajos és egyúttal szerencsés éjszaka?» (Febr. 13.)

Nem kisebb lendülettel van írva, csakhogy komolyabb tartalmú, két nappal később írt levele, melyben Blücher váratlan vereségéről ad hírt. A fáradalmas útról hazatérő vándor, mikor végre megpillantja otthonát és kedves övéit, azonnal elfelejt, úgymond, mindent, s újra fogékony lesz az élet legcsekélyebb mindennapi örömeire: így érzett ő is ama kiállott éjszaka után, s rémlátásait a legédesb álmok váltották fel. De most ismét sötétebb színben lát mindent, mert Mars isten újra próbára tette, talán szerfelett kemény próbára, ha nem is vitézségünket, de bizonnyal kitartásunkat; s azért most megint távolabb látja időpontját a szerencsétlen háború óhajtott befejezésének. De bővebben

erről, — t. i. Blücher megveretéséről .... nem írhat, mert valami jó érzületű hazafias irnok vagy postamester felfogná levelét, azon irigylendő balga hitében, hogy ezzel rendkívül nagy szolgálatot tesz az államnak. Ő ellenkezőleg sajnálja azt az országot, a melyben a polgárok teljes tudatlanságban élnek saját hazájok bajairól és csapásairól, valamint sajnálja azt a katonát is, kinek bátorságát a szerencsétlenség nem emeli magasabbra stb. «Blüchernek ezúttal nem kedvezett a szerencse, azért mert sokkal gyengébb erővel volt, voilà tout. Meglehetős veszteséggel kellett visszavonulnia, ennyiből áll, s erre mindjárt alászállt a mi bátorságunk, s itt ülünk, megyünk színházba, eszünk kaviárt és osztrigát, a helyett hogy egész dühvel neki rohannánk az ellenségnek. Bravo! S ha Schwarzenberg és Metternich nem volnának, ez a két ember, a kik nekünk, Istentől elhagyatott szegény osztrákoknak, igazi vezércsillagaink: úgy látom, ez a Sándor császár bírna egy visszafelé teendő lépés bátorságával. Az egész dolog egy nevetséges historia; mert fölteszem az esetet, hogy Blücher egész hadtestével semmivé olvad, még akkor sem látnék a közügyre nézve igazi veszedelmet. Hinni akarom, hogy az én censorom e tudósításomat átereszti, mert ebből meg fogja látni, hogy fejemet nehéz körülmények közt sem veszítettem el és hogy olyan embereknek írok, a kiknek szivök helyén van s a kiket visszás egyes esetek csak még inkább felbuzdítanak» stb.

Elcsüggedését ugyan nem, de mély hatását az eseményeknek az ő kedélyére is úgy árulják el e sorok, mint a nyomban utána írottak. «Borzasztó időt kelle átélnem», — írja atyjának, Bar sur Aube állomásról (márcz. 3.). — «Nem a saját szerencsém vagy existentiám aggasztott, hanem az gyötört kimondhatatlanul, hogy oly véghetetlen nagy áldozatok ismét füstbe mehettek volna. Hisz életem a hazámé és az igazságos közügyé, melynek azt szenteltem, s így

nem is enyém többé, elvesztését semmibe sem veszem; de mikor már oly közel voltunk e rémséges eseményeknek rég óhajtott végéhez, most azokat talán nagy időre ismét megújulni látni: az nekem s mindenkinek, kit barátságomra érdemesnek tarthatok, nem egy könyet facsart szemeinkből.» Miután már azt hitték, hogy benn vannak Párisban, s rögtön hátrálniok kelle, a korábbi elbizakodást nagy csüggedés váltotta fel a legtöbbeknél, kik strategiai vagy politikai okokat fel nem fogva, mindig csak a látszat után ítéltek. Ezek aztán a belátóbbak egy részét is magokkal ragadták. Szerencsére, ez nem tartott soká. Blücher, daczáta öt napon át (febr. 1—15) szenvedett veszteségeinek, a régi maradt. Széchenyi bámulva kiált fel, hogy soha szebb csapatokat nem látott, mint az övéi, s létszámukat még mindig legalább 120 ezerre becsüli.

Széchenyi is újra bízik saját szerencsecsillagában, vigasztalja, bátorítja ekkor Sopronyban tartózkodó jó szülőit s közel látja azt a boldog órát, a melyben ismét karjaikba fog omolhatni. Hisz mindnyájan, így írja, meguntuk már ezt az utálatos háborút, s minden áldozatra szívesen ráállanánk, csak olyan emberrel volna dolgunk, a ki nagy hadvezéri talentumával egy kis emberszeretetet és nemeslelkűséget tudna egyesíteni. (Márcz. 4.)

Nemsokára Blücher, Bülov- és Wincingeroddal egyesülve, Soissonsnál visszaadta Napoleonnak a kölcsönt, mit azonban Széchenyi csak hallomásból tud. Különben a hadjárat egy érdekes mozzanataról értesülünk, Pougy mellett szabad ég alatt (márcz. 22.) írt leveléből. «Pompásan megy ismét minden», — így ír, új kedvre gerjedve, — «s a jövőbe vetett legszebb reményeink feledtetik velünk az átélt rossz napokat. Vitéz csapataink nagyon szétszórva valának, s az egész franczia hadsereg (t. i. az utolja, Thiers szerint = egy öt ellen) ellenünk látszék irányulni. — Végre egyesültünk, s Arcis-nél Napoleon ellen támadólag lép-

22. I. SÁNDOR CZÁR.

hettünk fel. 20-án tehát megindult a csata, egy isteni tüzeléssel a tisztelt francziákra, kik birkanyájként összeszorítva, mindazonáltal, ezt egy isten sem vitathatja el tőlük, hősökként védték magokat. A mi veszteségünk is, az ő puskatüzöktől elég nagy volt, de az övék rendkívüli, mert egy golyónk sem hullott a földre a nélkül, hogy egy lelket szépen a másvilágra ne szállított volna. A nyugovó nap, mely egész napon át jótékonyan átmelegített bennünket, már a hegy mögé bújt, midőn egy lovas hadoszlop dühös támadást intézett ágyúinkra s pedig épen arra a pontra, a melyen az én igénytelen személyem is elhelyezkedett. A sok golyó olyan dühbe hozta őket, hogy vak legyekként mindent halomra döntöttek, kivéve engem; az éjszaka azonban olyan sötét volt, hogy a kozákok, a kik sötétben is látnak, borzasztó szerszámaikkal előtörve, visszakergették őket. Néhány ágyú s több száz fogoly esett kezünkbe; reggelre a harcz megújítását vártuk, de csalódtunk, mert ők hagyták el a tért s mi az égő városba bevonultunk. Most együtt vagyunk Blücherrel» stb.

Napoleon kétségbeesett ügye mind rosszabbra fordult; habár Fère Champenoise-nál ismét egy győzelemmel dicsekhetett. A congressus, mely (márcz. 25.) Châtillonban ülésezett, a sikerrel lépést tartva, szigorítá föltételeit; követe, Caulincourt, még kihallgattatást sem nyert többé. Igen vagy nem közt volt csak választása.

Legközelebbi levelét Széchenyi ápril 1. 1814. már Párisból írja.

Pár nap mulva, ápr. 12-én már ott ült a franczia uralkodók pompás saint-cloudi palotájában. Mélázóvá teszi, hogy a kit nem rég reszketve emlegettek, s megjelenése hírére hosszúra nyúltak a leggömbölyűbb arczok is, az most ilyen véget ér!

Ápril 16. Vége van a hosszú harcznak, szépen, dicsően ragyog a jövő előttünk, mely nem rég oly sötétnek lát-

szott. — — Szabaddá lett az emberi nem, szabadon szívhatja ismét szülőföldje levegőjét. Részéről boldognak vallja magát, hogy a nagy munkában ő is, dicső tábornagya oldalán, parányi részt vehetett.

Ápril 24. Csodálkozását fejezi ki, hogy a nyugdíjazott világura oly békén tűri sorsát; senki sem volt oly alantjáró gondolkozású, hogy ily szörnyű lealázás túlélésére képesnek higyje őt. — —

Csoportosítsuk kissé az eseményeket.

Napoleon regensnővé tette (Ferencz császár irányában talán nem rossz számítással) nejét, Mária Lujza császárnét, a ki gyámoltalan helyzetében csak siránkozni tudott. A főváros védelmét a máskor mindig lenézett nemzetőrökre s mindig elégületlen testvérére, Józsefre bízta. Ez, a montmartrei magaslat bevételekor (márcz. 30.) átruházta mandátumát Mortier és Marmont tábornagyokra, kik, egy végső tisztességes ellentállás után bár, egyebet nem tehettek, mint átadni a hosszabb védelemre merőben készületlen fővárost, melybe a szövetségesek 31-én 10 óra tájban ünnepélyesen be is vonultak. Középen nyargalt a daliás Sándor császár, mellette jobbról a porosz király, balról Schwarczenberg hg. (Ferencz királyunk és Metternich herczeg azalatt Dijonban húzódtak meg.)

Az «első» párisi béke már előtte való napon íratott alá. A regensnő (29-én) Bloisba vonúlt, magával vive férje legfontosabb irományait, magánkincstárát (mintegy 18 millió franc) és koronagyémántjait. Az orosz czár tüntetőleg Talleyrand herczeg fejedelmi fényű palotájában szállt meg: most ez volt Francziaország első embere, háza a világ közepe.

A senatus, melynek 140 tagjából a felét sikerült összehozni, ápril 1-én egy ideiglenes kormányzatról gondoskodott; 2-án pedig Napoleont, utódaival együtt, egyhangúlag trónvesztettnek nyilvánítá.

A Bourbonok visszajöttek; bár kezdettől fogva senki sem lelkesült érettök.

Napoleon Fontainebleauban még folyvást mentőgondolatokkal foglalkozva, először ugyan fia javára (ápril 4.) s ez elvettetvén, a keserű kényszerűségnek engedve, végre föltétlenül is (ápril 7.) lemondott.

A föltételek, miket a congressus kegyelméből nyert, s melyek Széchenyi szemében oly lealázóknak látszottak, ezek valának:

Megkapta Elba szigetet, mint egy kis királyságot, hozzá két millió frank évi dotatiót, és 4000 főből álló gárdáját.

Mária Lujzának Pármát adták, mely fiára is, a reichstadti herczegre († 1832.) átszállandó volt. Az országokat, alattvalókat osztogatták, mint a birkát.

A nagy rokonság szétszórt tagjai mind tisztességes ellátásban részesültek; Beauharnais Jenő, mint leuchtenbergi herczeg, mindenkitől becsülve; Murat külön egyezkedett a maga szakállára s utóbb jelleme beszennyezésével, tragikus véget ért.

Az édes honvágy és a fájó hazaszeretet soha sem hagyták el Széchenyit, ily új és váratlan élmények közepette is. A dicső bevonulás napján e világszabadítónak nem volt egy fél aranynál több a zsebében, kopott és rongyos volt egyenruhája, csizmája, fehérneműje. Amellett rendkívüli volt a drágaság, p. o. egy üveg bor két louisd'or stb.; a főparancsnok előleget utalványozott tisztjeinek, de ő azt nem akarta igénybe venni, mert, úgy fogta fel, hogy ő az államnak úgy is sokkal nagyobb jótéteményeiben részesül, mint mennyit bármikor leszolgálni képes lenne. Megbámulja és élvezi a világváros fényét, pompáját mindig azzal a fájó utógondolattal, hogy mi nálunk még mindezekből semmi sincs, s talán nem is lesz soha (?!). Saját sorsa és a legközelebbi jövő iránt teljes bizonytalanságban él s nem tudja, Lyonba fog-e vagy Olaszországba küldetni,

vagy mehet Londonba, mire jó alkalom kínálkozott? (Ápril 16.) — A hányattatás oly nagy volt, hogy idő kell hozzá, míg a hullámok lecsillapulnak. Míg az emberek az állatiságot, az érzéki vadságot, melybe a háború belezudította, levetkőzve, ismét emberekké válnak s újra erkölcsi rendeltetésök magaslatára fölemelkedhetnek! (Ápril 20.) Az érdekes kirándulást Angliába a hadjárat alatt is megtehette volna, minden költség nélkűl; de oly szent czél lebegett előtte, s annyira nem restelt semmi anyagi és szellemi áldozatot, melyet elvei kívántak tőle, hogy be kelle várnia az óhajtott jobb fordulatot. Most azonban, hála légyen a Mindenhatónak, miután kivette részét a kivívott nagy sikerből, szívesen gondol az élet finomabb élvezeteire is. Ha drága is itt az élet, úgy gondolja, mégis csak többet ér, mint hogyha nem volna már életben. Nem vádolja tehát magát szerénytelenséggel, ha ismét pénz dolgában csak jó atyja nagylelkűségéhez folyamodik. Megjegyzi mellékesen, hogy az árfolyam = 400 volt, és hogy napi kiadása 10—12 arany. (Ápril 24.) Annyira el van napestig foglalva, többnyire az őt nagy kegyben tartó tábornagy oldalán, hogy alig marad egy kis szabad ideje, melyben magát kedves hazájába, az ő drága Fertő tavához visszaálmodhassa.

«Ámbár ez a Páris», — így írja, — «a legszebb és legkellemesb tartózkodási hely, minőt csak a legmerészebb képzelet alkothat magának, — van mégis az emberi szív mélyében valami, mely ellenállhatlanul vonzza őt hazájához, szülővárosához; még az orosz is visszasóvárog az ő havas vidékeire, s ennek sivatagjait nem cserélné fel a Szajnapart enyhe, bájos éghajlatával. Hát még mi, kiknek oly szép hazájok van! Megvallom, úgy örülök reá, mint egy gyermek, hogy ezt az őszt ismét egyszer Czenken fogom vígan, boldogan tölthetni!» (Ápril 28.)

---

23. TURIN.

VI.

MÁJUS 4-én Windischgrätz herczeggel, a ki őt magának kikérte, kellett indulnia Szárdiniába — hogy a számkivetve volt királyt trónjára visszahelyezzék. Ez volt az I. Viktor Emmanuel, ki a későbbi szabadelvűbb áramlatok ellenében nem tarthatván magát, leköszönt (1821.); hasonnevű szerencsésebb unokaöcscse, a Rè galantuomo, Ausztriának utóbb elég bajt szerzett. A visszahelyezett király azonban megelőzte őket, s a kilátásba helyezett tengeri út elmaradt.

Széchenyinek Olaszországban végzett «hadi tettei»-vel, melyekkel különben dicső katonai pályáját befejezendő vala, épúgy vagyunk, mint az első német- és franczia-országi nagy hadjáratok alattiakkal. Mind a mellett, hogy szülőivel való meghitt levelezése folyvást tartott, e közvetlen forrásból igen keveset tudunk meg; máshová kell fordulnunk tudásvágyunk némi kielégítése végett. Az osztrák *Soldatenfreund* tudósítása szerint Széchenyi 1815-ben az

5-dik huszárezreddel, mely akkor az angol kormányzó herczeg (Prinz Regent von England) nevét viselé, Olaszországban Bianchi altábornagy alatt szolgált. Ez az áthelyezés neki előnyére aligha vált, mert e miatt a bár egészen váratlan nagy események színterétől kellett távol maradnia. Napoleon nem maradott veszteg az ő Elba szigetében. Kiindult onnét márczius 1-én, kilenczszáz emberével, hogy néhány nap alatt elseperje Francziaország földéről a Bourbonokat, s az örökké meseszerű «száz nap» uralmával ejtse rémületbe a világot, bámulatba a késő kor történetíróit. Azon hó 30-án a Tuilleriákba vonúlt be. Az európai szövetségnek ismét egy fél millió emberét kelle talpra állítani ellenében; Waterloonál dőlt el végkép a világ sorsa, június 18. 1815. Wellington neve lőn az öreg Blücheré mellett még egy-egy jogczím alatt halhatatlanná. Napoleonnak másodszor is le kelle mondania s mint az angolok foglyának a sz. Ilona sziklaszigetén fejeznie be annyi dicsőséget és nyomort árasztó életpályáját.

A mi Széchenyink, e nagy eseményektől távol, melyeket e helyen közbeszúrva csak röviden jelezhettünk, Murattal, az imént még csak szövetségesünkkel, látta magát szembe állítva, ki végső szorultságában újra a kor eszméit, szabadságot, nemzeti egységet, függetlenséget tűzve ki zászlóira, a bomlás közepett saját trónját vélte még megmenthetni. Tolentinónál május 1-én ütközetre került a dolog, s a hadi koczka ellene fordult. Ez eseményben Széchenyinek, a tudtunkra levő egy epizód után ítélve is, fő része volt.

Az ütközet első napján, — írja nevezett forrásunk, — Széchenyi kapitány a második századdal s az egész lovasüteggel, aztán meg Battyhány alezredes az első századdal s két czúggal a gróf Starhemberg tábornok hadseregének legszélső jobb szárnyán voltak felállítva. Ezt a szárnyat támadta meg legelőször az ellenség. A mi csekély számú

huszárságunk ellen egy egész ellenséges huszárezred és még egy egész gyalogezred tömegesen nyomúlt előre a síkságon. Támadásukat balról két lépcsőzetesen felállított dzsidás-század fedezte. Az ellenséges lovasság e kolosszusa mindig közelebb és közelebb hömpölygött felénk, noha e közben ütegeink vészt küldének soraikba. Ágyúink most

24. MURAT.

felhagytak a tüzeléssel; halálos csend állott be a huszárok közt. E közben gróf Széchenyi kapitány riadót fúvat; ugyanezt teszi nyomban a középen Souvent, a jobb oldalon Batthyány. Örömrivalgással rohannak reá az ellenségre a mi huszáraink; soraikból előre vágtató egy Szilágyi nevű közvitéz karddal vágja le Duca di Romanót, egyik vezetőjüket, ki halva esik le a lóról. Rövid néhány percz alatt

Murat egész pompás gárda-ezrede semmivé van téve. Ez a fényes siker nagy erkölcsi hatást tett a mi jóval kisebb csapatainkra, s szemlátomást emelte bátorságukat stb.

Széchenyi ez alkalomból a siciliai sz. Ferdinánd érdemkeresztet, s utóbb még a szárdiniai Móricz- és Lázár-rendet kapta. Áttétette azután magát a Hessen-Homburg-huszárokhoz, s ott egész lemondásáig (1826) meg is maradt.

25. III. FRIDRIK VILMOS POROSZ KIRÁLY.

Mindenesetre feltünő, hogy bár vitézsége és érdemei minden oldalról a legmelegebb elismerésben részesültek, s úgy parancsnokainak, mint bajtársainak szeretetét és tiszteletét föltétlenül megszerezték neki: a hivatalos kitüntetések mégis nem az övéi, az osztrákok részéről, hanem az idegen fejedelmek, a szövetséges orosz császár és a porosz király, meg a visszahelyezett olasz fejedelmek részéről ju-

tottak ki néki. Fridrik porosz király Párisban május 30-án írta alá elismerése kifejezését az épen «béfejezett háborúban való kitünő magaviseleteért», az ő katonai érdemkeresztjének (Meinen Militair-Verdienst-Orden) adományozása mellett. Érdekesnek tartjuk azonban, mert szinte részletekre terjed ki, az ő olaszországi parancsnokának, Stahremberg grófnak reá vonatkozó, 1815 május 30-dikán kelt hivatalos nyilatkozatát, terjedelmesebben megismertetni. «Kéretlenül», — így szól e történelmi okmány, — «kötelességemnek ismerem, hogy gróf Széchenyi István kapitány úrnak, a ki (ezredével) dandáromhoz tartozott, az ellenség előtti magaviseleteért teljes megelégedésemet nyilvánosan kifejezzem. Különös megemlítést érdemel az ő május 2-án parancsomra véghezvitt támadása egy bizonynyal tízszerte nagyobb hadosztály ellen. Ezt a rohamot (attaque) századja egyik szárnyának élén olyan ügyességgel és bátorsággal intézte, hogy az ellenséges lovasságot néhány szempillantás alatt teljes rendetlenségbe hozta s azt, noha maga is számos sebeket kapott, nagy veszteséggel egész a gyalogság (a fedezet) zöméig s felállítva volt tűzér-ütegekig üldözte; miáltal nem kis részben hozzájárult annak lehetőségéhez, hogy a visszavonulásra parancsot kapott (!) előcsapatunk ezt állásának megtartásával szép rendben és méltóságosan tehette. Továbbá gróf Batthány alezredes parancsára 4-én reggel Macerata táján a Civita Novába vezető úton előre küldetvén, az ellenséges testőrsereg egész lovasságát egy óránál tovább tartóztatta, s megakadályozta, hogy ezt az országútat elfoglalhassa, miáltal a mi előcsapatunk időt nyert odáig eljuthatni, s az ellenséget nagy kárával arra kényszeríteni, hogy podgyásza legnagyobb részének hátrahagyásával is mellékútakon s vad futásban keresse menekvését; ez pedig nem utolsó oka volt hadserege utolja teljes felbomlásának. A május 14-diki ütközetben Castel Sangrónál segítségére

sietett századával Eötvösnek, ugyanazon ezredbeli kapitánynak, a ki egy, számra túlnyomó ellenséges lovasosztálylyal keveredett bajba, mely alkalommal különös hidegvérűséggel és határozottsággal szétugrasztott egy egész ellenséges gyalog-osztályt. Ezen hadi tettek megérdemlik a dícsérő felemlítést» stb.

E hivatalos adatok annál becsesebbek előttünk, mert Széchenyinek atyjával folyton tartó, de itt egy nevezetes félbeszakítást szenvedett, bizalmas levelezéséből vajmi keveset tudnánk meg belőlük. Szokása szerint kerül minden dicsekvést, szívesen elhárít magától minden érdemet; de egyúttal sejteti velünk, hogy ifjúi lelkesedése a hadi dicsőségért már nem melegíti szívét, mihez bizonynyal a kellő elismerésnek hiánya is hozzájárult ugyan, de még sokkal inkább az emberiség magasb feladatainak s e közben saját hivatásának is mindinkább előtérbe nyomuló felismerése. Ha ismét egyszer haza kerülhet, — írja még Turinból (1814 máj. 11.), — egy darab ideig ki akarja heverni magát, hogy végre egy kis lélekzetet vehessen, mert elválásuk óta bizony igen sok zajos és borús, de kevés jó napot élt. B. Vécsey tábornok szívessége által néhány nap mulva ismét Cagliariba tervezett útjának elmaradását írja, megnyugvással veszi a szárd királyi családnak régi államaiba visszatértét, melynek polgárai híven ragaszkodtak hozzá, s most ők is, mint a többi népek, a «rég nélkülözött szabadságot» fogják élvezhetni!.... Egy további levelében igazi szerencsétlenségnek tartja, hogy oly sokáig kell Turinban maradnia, s a folytonos vígságban és ünnepélyekben részt vennie, melyek nem kárpótolják a gyermekévei színhelyén, szeretett övéi közt otthon töltendett boldog napokért. — «Korábbi éveim zajgó érzelmei, — írja tovább, — már lecsillapultak, a csendes megelégedést keresem, nem az emberi boldogság ama legmagasb fokait, melyek mint elérhetetlenek inkább büntetésére, mint javára

izgatják legtöbb embernek képzelő tehetségét . . . Hisz az élet csak egy álom, — miért ne lennék tehát megelégedve? Ama csodálatos nagy események után, melyek oly gyorsan következtek egymásra s képzeletben annyira meghosszabbítják az egymástól távol töltött időt, — óhajtott viszontlátásunk pillanatát adnám-e cserébe egy királyságért?!» stb.

Ugyanily hangulatban vannak írva Milanóból ez időtájt kelt levelei. Az egyikben (márcz. 28.) egy olyan szép frázis ötlik szemünkbe, minővel későbbi éveiben különösen polemikus beszédeiben vagy hirlapi czikkeiben fogunk találkozni. Áldja az isteni gondviselést, mely oly társadalmi állást és vagyoni jólétre való kilátást rendelt neki, hogy már születésénél fogva sok más embertársa felett előnyben részesül, s így mint becsületes ember sokkal többet is fog a közjóért tenni, mint sok más, kevésbbé jó módban levő polgártársa. Hálát mond ezért, mint mindenkor, jó szüleinek. Nem feledkezik meg nevök napjáról, mellőzve minden költői és szép szólamokat, melyeken nem akarja fejét törni, mert tudja, hogy ha az embereknek nem volna fejök, hanem csak szivök, talán jobbak volnának. — Már ápril 1-én arról igyekezik őket megnyugtatni, hogy talán huzamosb ideig nem kapnak tudósítást tőle, mert a közlekedés esetleg meg lesz akasztva . . . (t. i. az új hadjárat által). Két nap mulva Noviból már hírül adja, hogy Bologna táján a nápolyi hadsereggel volt találkozása. Ezredéhez épen akkor érkezett, mikor ennek egy kis csetepatéja volt, melyben, minthogy lovai még nem érkeztek meg, rögtön részt nem vehetett, s így Bianchi altábornagy és adjutánsai kiséretében Carpi-ig vonult, hol a második század második szárnyát (úgy mint fentebb elbeszélve volt) vette át, más nem lévén akkor épen rendelkezésére. Három nap óta előörsi szolgálatot tesz, s egészen jól érzi magát. A nápolyi katonaságot igen tréfás (spaszig) embe-

reknek találja, s úgy hiszi, ez a furcsa háború a végtelenségig fog húzódni. Ezért szépen kényelembe is akarja magát helyezni. Haza küldi József nevű vadászát, a ki az egész idő alatt nem birt egy szót olaszul megtanulni, lóval nem tud bánni, s a szakácsművészetet még a kávékészítésig sem vitte, s így itt inkább terhére van, mint könnyebbségére. Czenken fog jövőjéről is gondoskodni. Egyelőre megtartja lovászát, a ki elég jó ficzkónak látszik, s bevárja az ő hűséges Miklósát, ki bevásárlott lovaival bizonynyal már útban is lesz. Már most olyan emberre volna szüksége, a ki quasi szakács is lenne, afféle mindenes, minő, úgy hiszi, Bécsben könnyen kapható. Kell aztán közönséges pléh-tányér és tál, tepsi, durva hat pár evőeszköz, megannyi szalvéta, s végre két paktáska, melybe mindezeket bele rakni lehessen. Így felszerelve a szakács, kinek bérét előre ki kell alkudni, induljon el deligence-on s menjen Mantuáig, a térparancsnoksághoz, stb. Különös, úgymond, hogy ily tárgyakat Mailandban nem kapni meg, mert hisz akkor már rég ellátta volna magát velök stb. Ha egyszer be lesz rendezve e *tíz éves* háborúra, akkor többé semmire sem lesz szüksége! — Az előbbi hadjáratban (t. i. a német-francziaországiban), — így írja egy további levelében, — egy nap alatt is többet szenvedett, mint itt egy egész héten át. Ezt a háborút inkább egy folytonos lakmározásnak lehetne nevezni, olyan dicső és bőséges ez az ország, a nápolyi katonaság meg olyan rossz. Egyébiránt még három kapitány állott előtte s most egyezkedik Horváth kapitánynyal a svadronja iránt stb. Ennek, bár méregdrágán vásárolta meg, annyira örül, hogy Schwarzenberg hg. hízelgő ajánlatát is, legyen hadsegéde, kész egyelőre visszautasítani. Ahhoz az első komoly «affaire»-hez, melyet fentebb ismertettünk, úgy készült, hogy megrongált egészsége s lóról leesése miatt három napig mozdulni is alig tudott. A nevezetes napról, melyben épen

neki, mint egy dühös lovas-attak vezetőjének, oly fontos szerep jutott (a tolentinói ütközet első napján, május 1.), egy szóval sem tesz említést; csak San Giustoból 5-dikén írja, hogy egészsége helyreállt, hogy mindennap tűzben van, több tisztje és közvitéze elesett, s hogy ezredét ily perczben el nem hagyhatja, legalább míg ez az olasz háború valami határozottabb jelleget nem vesz fel. Lelkiismerete csak így lehet nyugodt. Különben okát sem tudja adni, miért és miként bomlik fel mintegy magától a nápolyi hadsereg, mely naponként tömérdek hadi foglyot hagy hátra s meg van verve, ütközet nélkül. Ha majd megszabadulhat, Bécsbe kell mennie, hogy egészségét helyeállíttassa; mert a nélkül mindenkinek csak terhére lenne. Ennek daczára Fermo táján századánál egy tízszerte népesebb lovasosztályt (ime összevág a fentebbi hivatalos adatokkal) megtámadott s fényesen kitünteté magát. Sebhedt lova, csákója, s két lapos vágás testén képezik, úgymond, diadal-jelvényeit; azonfelül is meglehetős a vesztesége. Jellemző, hogy betegnek jelentette magát, mentségűl, mikép ne kellessék a herczeghez elmennie, de valósággal azért maradt itt, mert mindennap verekednie kell az ellenséggel, s ez elől, jó lélekkel, nem térhet ki.

Ez a kötelességérzet, ez az életmegvetése oly téren, hol babér nem terem! Hol maga a czél nem lelkesít! . . .

Végre ez az unalmas hadjárat is véget ért. Nápolyból május 21-én kelt leveléből megértjük, hogy most már csakugyan készül az őt váró Schwarzenberg herczeg tábornagy udvarához, hogy kíséretében további «nagy feladatok»-nak nézzen elébe.

Ezek azonban, már néhány hét mulva, a híres belle-alliancei magaslatokon nála és nálunk nélkül oldattak meg.

26. A CZENKI HÁRSFASOR.

VII.

A LOMBARDIAI út és a nápolyi hadjárat közötti időben (június-aug. 1815) Széchenyi elérte ama rég ápolt, legforróbb vágya teljesülését, miszerint kedves szülőit és testvéreit viszontláthatta. Megható jelenetek lehettek azok, s új erőt és bátorságot öntöttek szivébe a még reá váró, bár előre nem látott megpróbáltatásokra. Gondos atyja, ki már a vénség terhét kezdé vállain érezni s mindinkább visszavonúlt világtól, emberektől, úgy mint két idősb testvérét, Lajost és Pált, ezt Apátiban, amazt Horpácson elhelyezte, Istvánnak átadta a czenki uradalmat és kastélyt, melynek berendezése vele megosztott gondjainak egyik tárgyát képezte; sőt leltárt is készitett róla s azt előleges tájékoztatás végett az ezzel bár nem sokat törődő fiúnak levélben megküldötte. Hálás szívvel fogadott ez minden efféle intézkedést, egyúttal teljes megnyugvással is mindazokban, a miket az öreg elrendelni jónak látott. Megtelepedni bárminő jó ősi fészekben, otthont teremteni magának, foglalkozni a gazdasággal, cselédséggel stb., ekkor még utolsó gondolata volt; sokkal inkább lelkesült, mint az ő korában minden művelt s tehetősb ifjú ember, a külföldön, bár-

minő irányban teendő, behatóbb megfigyeléseknek, tanulmányoknak szentelt útazásokért. Égett a vágytól, minél előbb szárnyra kelhetni.

Akkor minden ember Olaszországért rajongott. Gœthe ismert verse: «Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen» maig is mindenki szájában forog, de akkor alig ismertek bármi hozzá foghatót. Egyiket elragadta a szép ország bájos éghajlata, természetszépségei, jó országútai; más nem birt eltelni a művészet ama kincseivel, mik adott alkalommal a hatalmas Francziaország méltó írigysége és méltatlan kapzsisága tárgyait képezték. De legtöbb útazó, ezek közt a mi katonatisztjeink, részint sajnálattal, részint lenézéssel viseltettek a szép haza elsatnyúlt, nyomorúlt lakói iránt, kiket a harcztéren — bár nem minden kivétel nélkűl — puháknak, gyáváknak ismertek, magasb eszményekért, szabadságért, egységes hazáért való lelkesedését pedig egyes kiválóbb elméknek vagy semmikép sem értették meg, vagy czél- és tárgytalan ábrándozásnak nézték. Széchenyi is, mint ifjú katonatiszt, ezen előítélet benyomása alatt állott, bár kor- és kartársait sokban megelőző elfogulatlansággal s előrelátással.

Úti jegyzetei, miket ezelőtt ötven, sőt hetven évvel könnyedén papirra vetett, azzal a szándékkal, hogy majd később rendbeszedi és formába önti, a mire azonban soha sem maradt ideje, ma olvasva is, egynél több szempontból érdekesek, tanulságosak. Nem csak objective, az óriásilag megváltozott viszonyok és helyzetek összehasonlítása miatt, de még inkább subjective, a mély bepillantás miatt, melyet írójuk lelki fejlődésébe, érzelmi világába engednek. Megértetnek, előreláttatnak velünk sok fontos, később bekövetkezett dolgokat, kulcsát adják kezünkbe egynémely lélektani rejtélynek.

Évek óta készültem, így írja, ezen útra, mely sebeimet behegesztendő, régibb vídám kedélyemet helyreállítandó, s ah Istenem! lelkiesméretem nyugalmát visszaadandó volt.

Tehát valami szívsebe volt, melyre írt keresni indúlt, s bensejét valami nyugtalanította, mi akár való, akár phantom lehetett. E problemára lélektani fejtegetéseink nyomán később még vissza kell térnünk; egyelőre ne ejtsük el időSor szerinti előadásunk fonalát.

Úgy volt, hogy testvére, Pál, kivel együtt nőtt fel, kit nemcsak legjobb barátjának, hanem «mindenének» nevez, vele fog útazni; minden készület meg volt erre téve, midőn ez az indulás előtti napokon hirtelen megbetegedett, s bátyját magára hagyni volt kénytelen. István tehát nov. 30-án 1814-ben, éjféli 12 órakor maga, még pedig a legbúsabb hangulatban indúlt el. Nem olyan csekély dolog volt ez akkor, mint napjainkban. Ezredénél való szabadságoláson kívül, mit állandóan rossz néven vettek tőle, egyenesen Metternich herczegtől kelle az engedélyt bárminő külföldi útra kieszközölni, sőt ennek pártfogása nélkűl az elengedhetetlen úti levélnek a rendőrség kezéből kicsikarása, s utoljára még a nélkülözhetetlen postalovak kirendelése is akadályokba ütközött, s legalább is időveszteséggel járt. Miután úti jegyzetei, töredékesen bár, a közönség kezén forognak,* fel vagyunk mentve azok bővebb ismétlésétől; de érdekes úti benyomásaiból egy-két fontosabbnak fölemlítését még sem hagyhatjuk el.

Könnyű megfigyelnünk, miként érlelődik benne az elhatározás, megválni a katonai pályától, melynek minden nyomorát a hadjáratok alatt, de azok után is nem csak közvetlen szemlélte és megfigyelte, hanem maga is átélte. Testi és lelki szenvedésekben rótta le adóját a magas eszménynek, mely mindig előtte lebegett; de fényéből fokonként vesztett, s utóbb teljes sötétségbe, csalódásba foszlott szét. «Könnyes szemmel kell bevallanom, hogy nem állhatom ki már soká, oly ügynek, mely előttem már nem

* L. Gr. Sz. I. Külföldi utazásai. Akad. kiad. 1890.

szent, kellö buzgósággal nem szolgálhatok.» Szégyenli, hogy annak a hadseregnek tagjai, melyben ő is (állítólag a világszabadságért!) harczolt, országút szélén, rongyokba takarva, csonka tagjaikat mutogatva, koldulni kénytelenek. Pénzkészlete egy részét köztök osztogatja ki, de mi volt az annyi nyomor enyhítésére! «Csak egyetlen egy téli hadjárat», — írja tovább, — «melyet az a gyalog közember az ő monturjában kihúzott, s pedig még vitézül harczolva is, meg volna-e jutalmazva bárminő ajándékkal, kincsekkel, jószágadományozással?» «Ilyen demoralizált hadsereg, melynek még egy jó nadrágja sincsen, melynek egy-egy része néha nyolcz napon át ruházat és élelem nélkül hagyatik, bizony nem fogja az ellenséget megverni, mert a test szoros egybefüggésben áll a lélekkel s egyik a másik nélkül nem működhetik» stb.

Útját, ily benyomások közt, Bolognán, Florenczen át, úgyszólva félbeszakítás nélkül folytatta Nápolyig. Itt bemutatták annak a Murat királynak (ce magnifique lazzaroni —), a kivel nemsokára hadi sorban kelle szembeszállania, s nejének, Bonaparte Hortenzia királynőnek, kinek szépsége és magatartása egészen elbájolta, s meleg részvétét, bukásuk után, mint Lipona grófnő is, ébren tartotta. Ezt a nápolyi udvart különben, mint mindenki, igazán nevetségesnek találta, a körüle sürgölődő parvenuekben megannyi karrikaturát látott. «Sokat lármáztam», — írja, — «a stiriai földiekre; de mégis inkább lennék egy buta stájer, semmint egy olasz duca. Mindegy, akár nápolyi, genuai, akár velenczei vagy épen római családbeli, azt hiszem, ezek a természet legislegsatnyább tüneményei, melyek csak valahol láthatók.»

Ennek daczára a Gœthe jó tanácsát: «Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen» senki sem követte oly híven s akkora eredménynyel, mint épen ő. A mely országban utazott, annak a nyelvét, irodalmát ta-

nulmányozta. Most az olasz volt napi renden, később a görög következett, majd a franczia, míg Angliában fogadásokat vesztettek, hogy nem született englishman-e?

Naplói teli vannak nemcsak idézetekkel, hanem hosszas kivonatokkal, egész stanzákkal, különösen a Gerusalemme liberatából, melyet a Voltaire véleménye ellenére is mindenek felett kedvelt s az Aeneis fölé helyezett. Olasz nyelvmestere, kit egy, e tanulmányokban vele versenyző angol lady küldött hozzá, tőle tanulta megismerni saját nemzete remekíróit, nagy literaturáját, melynek széles birodalma, e szerencsés találkozás nélkül, talán örökre zárva maradt volna előtte.

Könnyen érthető, hogy élénk társalgása, szellemessége, eredeti ötletei az ifjú huszárkapitányt azonnal a nők kegyenczévé tették. Ha már egykor azt a rövid pihenőt Frankfurtban, mielőtt franczia földre léptek volna, Capuának nevezte, úgy ily elnevezésre nemcsak reá, hanem bármely fiatal útazóra nézve érdemesb hely Nápolynál alig képzelhető. Hisz minden Bädekerben megolvastuk azt az olasz közmondást, a Vezuv kitöréseitől annyit szenvedő Torre városkáról, hogy: Napoli fa i peccati, Torre li paga. Ha Bécsből hozott szívsebére homöopathikus balzsam kellett: szerelmet szerelemmel (vagy legalább szerelmeskedéssel) gyógyítani; arra itt nyilt legjobb alkalom. Kalandjaival sikerült is oly rossz hírbe hozni magát, hogy még barátja, Hügel is megsokallotta, Bécsben pedig olyan leányos úri házaknál, a melyeknek küszöbét a legtisztességesb szándékkal lépte át, egyelőre minden szerencséjét elrontotta. Jegyezzük meg, — mit később talán lesz alkalmunk bővebben igazolni, — hogy senki sem rágalmazhatta őt el annyira, mint ő maga: bűnbánata, vezeklése szinte érthetetlenné fog válni.

Párbaja is volt vagy lett volna egy szép asszonyka férjével, ki készakarva vagy véletlenül az orra előtt csapta

be a hintó ablakát; de ez barátságos összeölelkedésben lelte kedélyes megoldását.

A költői lelkű S. Gabriella iránti rajongása is ez időbe esik. Kiválasztottak magoknak egy csillagot az ég boltozatán, hogy egy bizonyos esti órán, mindenkor egymásra gondolva, nézzenek fel áhitattal reá. Eddig volt.

Ekkor kezdett naplót is írogatni; nem sejtve, minő kincset fog az utókorra hagyni. Föltette magában, hogy élményeit, legyenek azok jók vagy rosszak, napról-napra leírja. (Das Gute und Schlechte welches ich erfahren.) Ezek kezdetben nagyon ziláltak, töredékesek; utóbb mindinkább érdekesebbé, tanulságossá válnak, s már a közéletben való fellépése óta biztos vezérfonalat adnak életíróinak kezébe. Egy kis kritikával, s némi általános tájékozottsággal elég könnyen eligazodhatunk rajtok.

A természet szépségeinek és a női szépségnek élvezetét Széchenyi még a művészetek iránti rajongással tudta összekötni. Finom æsthetikai érzékét szülőitől is örökölhette ugyan; de aztán főleg olaszországi útazásai alatt nagyban ápolta, tökéletesbítette. Hálásan emlékezett mindig a nagyműveltségű Apponyi-család körében, Florenczben töltött napokra. A múzeumoknak, műtermeknek, bármerre járt, nálánál szorgalmasb s lelkesedőbb látogatója nem volt. Erővel szakítá el magát sokszor ily tárgyaktól, nehogy azoknak végképen rabjává legyen. Előérzete volt, hogy neki más lesz a rendeltetése, hogy figyelmét és pénzerejét a hazában magasabb és sürgősebb feladatok fogják igénybe venni. Lehet, hogy prózaiabbak is; meg kelle később alkudnia az élet mindennapi szükségleteivel. A kik a politika és æsthetika határait és érintkezéseit szeretik észleleteik tárgyává tenni, Széchenyire, mint egyik élő példára, bátran hivatkozhatnak.

«Hogy nekem okvetlen a legősibb hun fajból kell származnom», — írja egy helyütt, — «az már abból is kitet-

szik, mert a schweizi Alpesek legszebb vidékein, vagy Olaszhon legbujább völgyeiben soha sem tudtam úgy felbuzdulni, átmelegülni, mint hazám kopár pusztáin.» Ily soroknál, melyhez hasonlókkal számtalanszor találkozunk, nem érezzük-e a Petőfi erének lüktetését?

Vagy mikor ezt írja: «Úgy el tudok lágyulni, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, de még egy duda is szinte könnyekre fakaszt».

Vagy mikor a cseszmei csatornán (a török archipelagusban) a Mimár hegyet megpillantva, azonnal a Balaton és Badacsony jut eszébe. De az ő kedves Fertőjét is szereti s köszönetet mond neki, hogy ámbár védőpartjai nincsenek, még sem szökött még meg tőlünk stb.

Második francziaországi útja, — a mennyiben t. i. a szövetséges hadsereggel való győztes bevonulása elsőnek elfogadható, — 1815 szeptember havára esik. Már 16-án tudatja atyjával szerencsés megérkezését, tréfásan sajnálatát fejezve ki, hogy Straszburgnak nem vette (természetesen zárt hintóban tett) útját, s így nem ehetett a híres pástétomból. Első hivatalos látogatásai Schwarzenberg és Metternichnél, úgy látszék, meglehetősen untatták. Mind a kettő úgy el volt foglalva a világ új rendének biztosításával, hogy vajmi nehéz volt hozzájok csak be is juthatni. Szabadságolását csakugyan megkapta; de már valami előléptetésről, minden katona e fő törekvéséről, hosszabb időre szó sem lehetett, mert Ferencz császár és király, ki az ilyenekben személyesen is szokott érdeklődni, még hadnagyi állásokkal is fukarkodott, és sokaknak kérését megtagadta.

Ekkor írta, az örökös kapitányságra kárhoztatott Széchenyi, azt az aperçuet naplójába, miszerint «szabad emberre nézve nincs nagyobb lealázódás, mint a nagy urak előszobáiban való ólálkodás». Neki ez, — pedig életében sokszor kelle ilyet kiállania, — szinte «eszét vette»;

s alig birta magát azzal türtőztetni, hogy sok nagy embernek kelle hasonló megpróbáltatásokat szenvedni, akár a magok, akár mások jóvoltáért.

Fokonként józanodott ki ifjúkori ábrándjaiból; talán legelsőbben volt hadvezére, Schwarzenberg herczeg iránti nagy lelkesedéséből. De hát még az ő saját, világszabadító, boldogító szerepéről, a szövetséges hadsereg kötelékében ápolt magas véleményéből! Most látja csak, mily kevés emberismerete volt, s hogy mi mindenre van szüksége annak, a ki a világban előbbre akar jutni. «Sokáig éltem teljes csalódásban.» — Három keserves napjába került csak útlevelének kieszközlése.

Az ezúttal élvezhetetlenné vált világvárosból, a politikai reactio és társadalmi léhaság lejtőjébe került. Párisból Woyna Móricz úti társával, ki hasonló érzelmektől volt eltelve, szeptember 28-án reggel indúltak tovább a tenger felé; rossz postalovakon, kényelmetlen kocsiban 36 óráig tartott, míg este Boulogneba érkeztek. A Duc d' Angoulème hajó tulajdonosa kelletlen vette fel őket, majd megijedve a közeledő vihartól, vissza is fordult, s nagy mérgökre, szárazra tette. Egy magaslatról, a hol a Napoleonnak emelendő szobor volt tervezve, gyönyörködhettek a kilátásban Albion krétapartjaira, melyeknek innét leendő megszállása a még hatalmas hódítónak egykor szándokában volt. Másnap indulhattak csak újra, s rövid 2½ órai idő alatt tették meg Doverbe, az úti társak tengeri betegségének kiséretében, az útat. Bevallott egyik czéljok volt, magokat a regens herczegnél, mint ezredök tulajdonásánál, bemutatni; különben Széchenyi, a katona látkörét már messzire túlhaladva, figyelmét mindenre kiterjesztendő volt, minek idővel otthon hasznát vehette, hogy «hazájának szolgálhasson». (Szept. 21. Decz. 3. stb.) Különösen érdekelte az akkor nagy újságképen megkezdett gázvilágítás stb. A kormányzó herczeg (utóbb IV. György király) nagy ki-

tüntetéssel fogadta, s egy drága selyem zászlót is küldött általa ezredének.

A Londonban látottak és tapasztaltakról, az «Úti rajzok»-ból és szülőihez írt leveleiből eléggé értesülve van olvasó közönségünk. Átalánosan ismeretessé vált a három nagy nemzetet párvonalosan jellemző mondása, a német-

27. IV. GYÖRGY ANGOL KIRÁLY.

nek az írásra, a francziának a fecsegésre, az angolnak a cselekvésre való uralkodó hajlamáról.

Üres óráiban, — mert ilyeneket is tudott magának szerezni, — olvasott; főleg a teljes nagyságában felismert szellemóriást, Shakespeart!

Három havi tartózkodása alatt sok pénzt költött (a leg-

magasb körökben forogván és vásárlásai miatt), sok ismeretet gyűjtött (alkotmányt, lovakat, gépeket tanulmányozva) s végre élvezett mindent, mi egy gazdag és eleven képzeletű világfit megilletett. (Napi költsége átlag 20 souvereigne volt.) Irlandba és Skócziába, lord Sligo barátjával, esetleg a két osztrák főherczeg (Károly és János) kiséretében tervezett kirándulása ezúttal elmaradt. Mégis némi elégültséggel, hogy ne mondjam, elteltséggel hagyja ott Londont is, deczember 14-dikén 1815. «Vajjon jobb és okosabb lettem-e?» — kérdi magától. — «Mit hajhászszak állást, rangot? Hisz van nekem egy hazám, egy szerencsétlen hazám!» De azon, úgy véli, *most még* nem lehet segíteni. «El tehát az ekéhez, letéve a kardot.» — —

Negyvenkét óra alatt (minő távolságok voltak azok a mostaniakhoz képest!?) ismét Párisban volt, hol sok régi és új ismerősével, többi közt Windischgrätz herczeggel, ki hajlandó volt Mentorának ajánlkozni, hogy igazi embert faragjon belőle, — találkozott.

Atyját deczember 7-én értesíti hazaútazásáról; január 2-án 1816-ban már Bécsben is van, az örökös ünnepélyek, mulatságok (Széchenyi «úgynevezett» mulatságoknak mondja s szinte kábul tőlök) e zajos színhelyén.

Buzgón intézi innét az ő kedves Liebenbergéhez írt részletes utasításokban a czenki kastélynak lakályossá, s oda igérkezett úri vendégek befogadására alkalmassá tételét. Lóverseny, vadászat, lőpor, mozsár, csónak, zene, konyha és pincze, kert és üvegház, dohányzó-, háló-, fürdőszoba, kandalló, jégverem, árnyékszék stb., szóval semmi sem kerüli el figyelmét.* Felismerhetjük már a «Pesti por és sár» czímű röpirat s ebben a mezei lakok építése s elrendezése módjára nézve adott útmutatások íróját. Meghitt emberének elég gondot adott mindez; de

* MAJLÁTH BÉLA gyűjt. I.

sokkal többet még a nevezetes pénzösszegek, melyekre Bécsben és Londonban, különösen sportszenvedélye kielégítése végett, szüksége volt, s melyek szinte aggasztó arányokban növekedtek, daczára az időről-időre megkövetelt évi előirányzatoknak. (Akkor: Sperativ Calculnak nevezték. Márcz. 15. 1816.)

Augusztus 20-án, épen nevenapjára, egy egész évi szabadságolással örvendeztette meg parancsnoksága. Élvezte is ezt a lehető teljes mértékben. Halicson egy betegség ugyan ágyhoz szegezte, s néhány napig izzasztó kúrát kellett használnia (aug. végén), de ez nem akadályozta, hogy okt. elején a bécsi versenyekben élénk részt vegyen. Ezen ügynek érdekében kellett rögtön Londonba egy kirándulást tennie; útban Frankfurtból (okt. 14.) egy 40,000 frtot követel egyszerre a házi kasszától; t. i. lovakat, borokat, képeket vásárolt össze, a sorban elsők, úgy véli, elég bőven vissza fogják hozni a pénzt; november 26-án haza, azaz: Bécsbe érkezik, hol szülői házában szállásol; erősen folytatva készülődéseit, már takarékossági szempontból is, egy huzamosb tartózkodáshoz czenki otthonában.

Sokáig nem maradott veszteg.

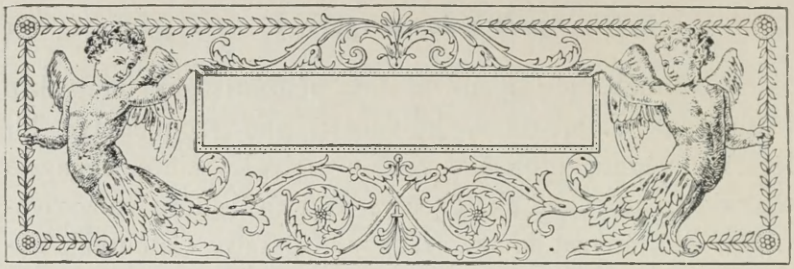

VIII.

Második olaszországi útja, melyet különben hivatása körében, ezredéhez kellett tennie, hosszabb tartama daczára, inkább csak egy kis kalandnak nevezhető. 1817 máj. 18-án otthagyja Czenket s útba ejtve Apáthit, hogy testvérétől búcsúzzon, ezúttal derült kedélylyel («egy jókora adag könnyelműséggel») megy Grácznak, Klagenfurtba, mint megháló állomásra, s aztán nyomban Veronába. Két hámos ló üresen jő elébe az országúton: szívébe lövel a sejtelem «egy angyal» közellétéről. A szép S. Gabriellát, kiért ekkor égett, csakugyan megtalálta, még pedig a férje és egy komornája kiséretében. «Látása — úgy véli — egy haldoklónak végső óráját megédesítené.» Ez a nő szintolyan rajongó volt, mint egynémely imádója; tudomásul vette, de nem viszonozta ezek áhitatát; nem is tartotta a szerelmet a mi világunkba való érzelemnek, — legalább így volt ez írva véletlenül előhagyott naplójában, — mert a kinek keblébe ez befészkeli magát, hol vegye a fogékonyságot a kívüle levő egyéb tárgyak iránt. Ő maga a csillagok honába vágyódott e sáros földről; el is ment oda nemsokára, egy keserédes visszaemlékezést hagyva örökül Széchenyi keblében is.

Hogy állandóan Milanóban töltötte idejét, azt Liebenberghez innét (1817 május 25 s deczember 1-je közt majd-

nem szakadatlan) intézett számos leveleiből láthatjuk. Szorgalmasan kellett «exercirozni», miközben gondolatai nem egyszer röppentek édes otthonja felé. A 350 aranyban kiszabott havi költőpénze is kissé szűknek bizonyult.

A télen át aztán szívbajaival volt elfoglalva.

Erősen bele szerelmesedett Meade Selinába, sógornője, Sz. Pálné (M. Caroline) nővérébe; nőűl akarta venni, meg is kérette; de kosarat kapott tőle. Mindezekről a közönség már eléggé értesült: alkalmilag azonban visszatérünk reá. Addig kísérjük tovább érdekes ábrándozónkat újra Olasz-, majd Görög- s végre Törökországban tett huzamosb vándorlásain.

Érzékenyen búcsúzott el jó atyjától, kit könyekre fakasztott az a visszaemlékezés, hogy egykor, mint ifjú, ő is ily külföldi út miatt vált meg atyjától (Sz. Zsigmond † 1769), kit aztán nem látott többé soha, s az meghalt a nélkül, hogy utolsó áldását reá adhatta volna.

Az útlevél és ajánló levelek megszerzése után (voltakép megannyi akadály) akkori úri divathoz képest teljes előkészület volt téve e nagyobbszerű körúthoz. Arnstein bankárnál egyelőre 5000 # erejéig nyilt hitel biztosítva. Aztán két kocsi volt kirendelve, egy bricska a gróf számára, ki mellett Landschütz, a tudós archeológ és nyelvmester foglalt helyet, a bakon az ő kedvencz János kocsisa, a másik fedeles hintó a festő Ender és Zimerman komornyik számára, kivel Krebs szakács felváltva ült ki a váltakozó postakocsisok mellé. Julius 13-dikán déltájban indultak el Bécsből. Váltott lovakkal 24 óra alatt Grätzbe érkeztek. Másnap megtekintették a híres adelsbergi barlangot, hol Endernek mindjárt alkalma nyilt albumát érdekes vázlatokkal megkezdeni. Szebb pont alig képzelhető, mint az Opcsina hegyéről való kilátás a tengerre, Trieszt felett. Ennek élvezését azonban, melyre különösen a tengert még soha sem látott útitársak annyira örültek, a

sűrűn omló eső meghiusította. Beérve a kikötővárosba, a ronda albergo grande két jobb szobáját foglalták le, melynek tengerre nyiló ablakaiból kerestek és találtak a mulasztottakért némi kárpótlást.

A corniagliai barlangot Lipicza közelében, melyet szépségre nézve az adelsbergi mellé állít, nem sokkal azelőtt Ferencz császár is megnézte. Akkor kétezer szurokfáklyát gyujtottak meg, míg ő és társai csak hat égő fahasábra érdemesíttettek. Ez arra a megjegyzésre indítja, vajha a fejedelem minden egyéb dologban is úgy lenne felvilágosítva, s aztán mindent jobban meg tudna látni, mint egy — magaféle — szerencsétlen lovaskapitány. Bizonynyal nem volt tudomása a fejedelemnek p. o. olyan kivégzésekről, minő egynek Széchenyi pár nap mulva Paduában, e különben oly csendes, unalmas városkában, véletlen szemtanúja volt. A népség kitódult az utczára, mintha valami ünnep lett volna, örvendett a látvanyosságnak. Saját szavaival adjuk. A delinquens egy olasz volt, javíthatatlan dezentor, satnya alak, borzasztóan lerészegítve. Egy franciskánus kisérte, nagy feszülettel kezében. A nyomorult valamely állathoz hasonlított, mely közel halála sejtelmében dühösen bőg. Míg a menet tartott, tántorogva gépiesen utána imádkozott a papnak, de a mint oda értek arra a helyre, a melyről utolsó pillantást volt a világra vetendő, erőt vett rajta a fájdalom, s kétségbeesése könyekbe tört ki, aztán olyan dühöngésbe ment át, minőt soha sem láttam. Ha nem lett volna megkötözve s erővel visszatartva, környezői közül bizonynyal többeket összemarczangolt, vagy meg is ölt volna. Undorító látvány volt; de leginkább megrémített felhangzó kaczaja. Szóval csitítani őt dőreség lett volna, s így a nyomorúltat földhez nyomták, mint valami veszett ebet, egyenként lövöldöztek reá, nem jól találták, míg végre egy golyó az agyvelejét szétfrecscsentette. A hideg kilelt, minden hajam égnek ál-

lott stb. Vagy ide iktassam-e azt, a mit a Flette alezredes tragédiája czím alatt, — (különben két évvel utóbb) — örökített meg jegyzeteiben. Trevisoban történt, s mint tényt Széchenyinek maga az édes atyja egy levélben adta tudtára. Két nemes olasz családbeli ifjú nyilt téren lapdáz. A lapda (il pallo) véletlenül kétszer is érinti az épen arra menő alezredest. Ez azon gyanúból, hogy készakarva történt, rögtön elfogatja a két ifjút s 25 botütéssel fenyítteti meg. Az egyik e bántalom következtében pár nap mulva meghalt. Az ötödik napon az atyjok életben maradott másik egyetlen fiával oda megy Flette lakására, elébe áll s egy szót sem szólva lelövi. Flette azonnal összerogy s meghal; mit az öreg trevisoi álló helyében nyugodtan bevár. Ez megtörténvén, a másik pisztolylyal saját fia felé fordul s e szavakkal: «te pedig fiam, a rajtad elkövetett gyalázatot nem fogod túlélni», lelövi azt is; aztán feljelenti magát a biróságnál.

De fordítsuk tekintetünket nyájasabb látványok felé.

Irodalom, tudomány és művészet foglalták el, szerelmi álmadozása mellett, Széchenyinek egész lelkét. Főleg Tasso és a büszke Alfieri iránt érdeklődött, míg ellenben Ariosto és Petrarca untatták. Ez utóbbi szerelem dalnokának nem tudta megbocsátani az ő Lauráját, boldog házasságban egy sor deli gyermeknek szülő anyját. Ki is hitte volna, hogy nemsokára szerelem dolgában ő maga is hasonló sorsra jut! Az Orlando furiosoból egy verset sem birt emlékébe vésni; ellenben a Gerusalemme liberatából egész stanzákat könyv nélkül tudott, s Tancredjéből egy követésre méltó eszményképet alkotott magának. Áhitattal kereste föl azt a helyet, hol a szerencsétlen költőnek állítólag hét évi fogságát kelle csendes melancholiában eltöltenie (Ferrarában). Nem mint a legenda mondja, sötét lyukba zárva, vagy őrültként tartva, hanem közösségben a zárda barátjaival. A könyvtárban előmutatták híres eposa kéziratát, néhány

kiadatlan levéllel és verssel, melyeket a nem rég arra járt Byron is, — később Széchenyinek egyik legkedveltebb költője, — lemásoltatott magának.

Közben vissza-visszatért, tudós útitársának segítségével, görög tanulmányaihoz, mint előkészülethez görögországi útjára. Annyira vitte, hogy Pausaniason kívül, kinek el nem avuló útleírását mindig magával hordá, Homért is képes volt eredetiben élvezni, s Plato Phædonjának fordításával foglalkozni.

E tanulmányok kedveért szinte lemondott a máskor előtte mindig kedves női társaságokról, s korábbi jó reputatiójával ellentétben, egy (bizonynyal érdekes) nőgyülölő hírébe jött. Ellenben a múzeumoknak, templomoknak, műgyűjteményeknek, festők és szobrászok műhelyeinek folyvást buzgó és szakértő látogatója maradt. Nem vetette meg a zenét, operát, balletet, a hol épen szerét ejthette; de mégis a képzőművészetek terén érezte legotthonosabbnak magát, nem vonakodva úgy átalános, mint részletekbe beható kritikájának, rokon- és ellenszenvének határozott nyilvánításától.* E tekintetben egészen függetlenné tette magát mindkét útitársától, Landschütztől és Endertől, kik szintoly szorgalmas naplóírók voltak, s a mellett szakmáikat, az archæologiát és festészetet, buzgón kultiválták.

Florenczet, hol különösen a palazzo Pitti műkincseivel nem birt eltelni, s hol többi közt az Apponyi ház annyi szívességével élt, augusztus 3-án hagyta el (1818). Kora reggel indulván, a levegőt oly enyhének, üdítőnek találja, minőt Bécs táján s kedves hazájában, hol a légkör többnyire kelletlen és zord elemekkel telik meg, soha (?) sem szívhatott magába. Mily felséges ország ez az Olaszország, így kiált fel, de mily aljas nép lakja!... Különben az egész úton, mely utóbbi nápolyi hadjáratából is

* L. a részleteket Szász K Szegedi Árvízkönyvében és a Képzőművészeti Közlönyben.

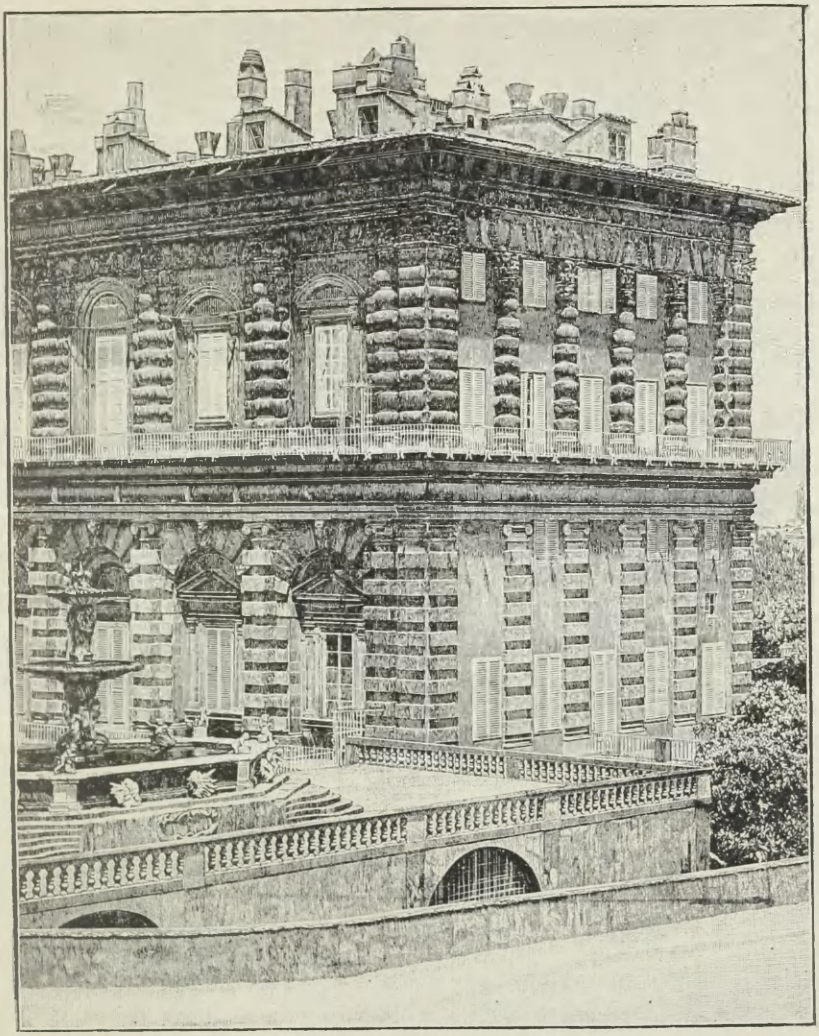

28. A PITTI-PALOTA FLORENCZBEN.

már eléggé ismeretes volt előtte, a még szolgálatban álló hadfiút, az az egy gondolat kiséri: «menynyivel boldogabb az élet békében, mint háborúban». — Aug. 5-én este Rómába érkezik.

Egy új világ nyilt meg itt előtte. Első útja a szent Péter templomába volt. Megakadt a szeme rajta, mint majd minden útazónak, hogy a Rafael nagy Transfiguratiójának mozaik utánzata sokkal halványabb, mint az eredeti festmény. Egyébiránt a hasonlíthatatlan Rafaelnek nagy imádója. «Ha a festőket, — úgymond, — klasszifikálnunk kellene, ez a Sanzio bizonynyal a legelső lenne, utána sokáig senki, s végre Buonarotti, da Vinci, Caravaggio s a többiek. Rubens roppant talentum, s compositiói átalában nagyszerűek, de lusta ficzkó, semmit sem dolgozott ki jól, s ecsetelése borzasztó (?!). Rafael ellenben olyan szorgalommal s tökéletesen fest, annyira nem kiméli fáradságát a legapróbb részletektől sem, hogy a biztos rajznak, szép compositiónak és a színezésnek összetalálkozása őt a legnagyobb, a legkifogástalanabb festővé teszi. Ezt, úgy hiszem, a legújabb műitészet is jóváhagyhatja.

Jobban megoszoltak azóta a vélemények a két nagy szobrász, a dán Thorwaldsen és az olasz Canova művészetének párvonalba állításánál. Leírja mind a kettőnek műtermét s készletben volt alkotásait, határozottan az utóbbinak adva elsőbbséget a másik felett. Megjegyzendő azonban, hogy Canova akkor már dicsősége delelőjén állott; míg Thorwaldsen csak valamivel később alkotta nagyobbszerű műveit, dán honfiainak és az egész európai németségnek örök büszkeségét.

Az utóbbi műhelyének egy szegletében szerényen meghúzódva dolgozott a mi Ferenczink. Csokonait mintázta. Széchenyire azt a benyomást tette, hogy semmi talentuma nincs. Később sem állott be pártolóinak sorába, sőt titkon örült, hogy Fáy András és több hazafinak az általa készí-

29. FÁY ANDRÁS.

Ernst Lajos úr gyűjteményéből

tendő Mátyás király lovasszobra iránt kifejtett buzgólkodása sikert nem ért. Széchenyi mindjárt átalánosította véleményét s abban a meggyőződésben élt, hogy magyar ember egyáltalában nem is szobrásznak való. Fényesen megczáfolta e föltevést egy ifjabb nemzedék. Ha Széchenyi elfogultságának okát vizsgáljuk, megtaláljuk egy érdekes fejtegetésében, melyet a szobrászat és festészet egybehasonlításáról s különbözéséről egy helytt jegyzetei közt találunk. Szerinte a szobormű egészen realistikus, azt minden oldalról meg lehet nemcsak szemlélni, hanem tapintani is és a valóval, melytől semmi ízében sem szabad eltérnie, a legpontosabban összemérve itéljük és becsüljük meg, úgy hogy készítője s elárusítója némileg egy szolid, tisztességes üzletemberével áll egy sorban; míg ellenkezőleg, a festő a síma vásznon kénytelen alakjait kidomborítani, s a fantáziára hivatkozva, távlat és színezés segítségével csalódást (illusiót) idéz elő, mint valami merész spekuláns, nem a valóságra, hanem a látszatra számítva. Ez tehát, úgy látja, sokkal közelebb áll a magyar nemzeti jellemhez, mit aztán utóbb elég tragikus hangon a politikára is átvitt, hol a nagyobb részt nem a valónak higgadt felismerése, hanem inkább a csillogó frázisok s ábrándképek vezetik. Vajha ezen a téren is publicistáink, szónokaink részéről oly fényes czáfolatot nyerjen, mint nyert újabbkori szobrászaink által!

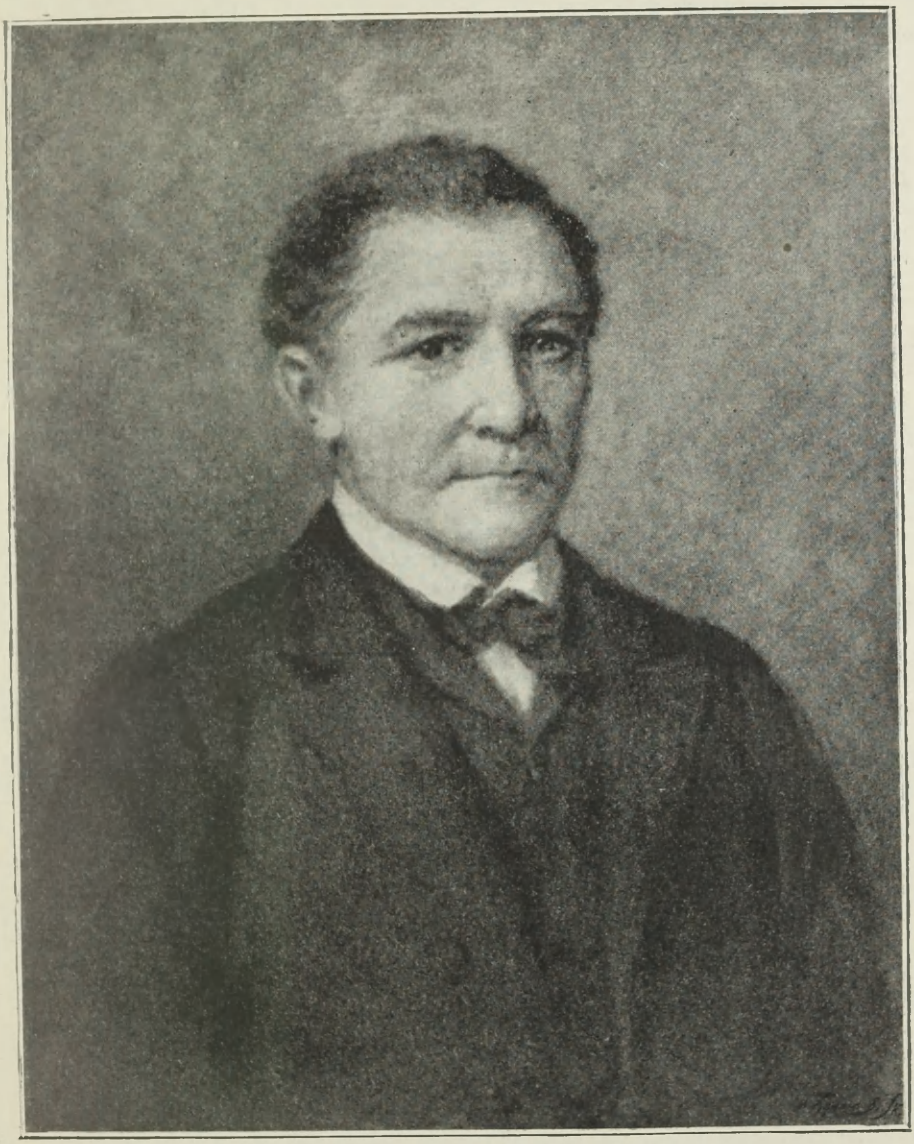

30. FERENCZI ISTVÁN SZOBRÁSZ.
Barabás Miklós eredeti olajfestménye után

IX.

Széchenyi még Florenczben összebeszélt Lützow gróffal, a mi török internuntiusunkkal, kinek az újonnan fölszerelt Orione hadi brigg állott rendelkezésére, hogy kíséretével együtt vele útazik keletre, s hogy e czélból Anconában találkoznak. Sietnie kelle. Augusztus 18-dikán esti kilencz órakor hajóra szálltak; 24-én értek Corfuba, melynek akkori primitiv állapota, az örökhű természet állandó szépségei mellett, nagyon elüt Erzsébet királynénk mai bájos menedékhelyétől. A minden olasz és német várostól egészen különböző városka útczái élénkek voltak, de kövezete szörnyű rossz s a tömegesen járó-kelő nép piszkos és bűzös. A vendéglő bolhás és poloskás szobáiból evésre inkább a hajó födélzetére menekültek, s csak az üde szép gyümölcs nyújtott némi kárpótlást. Megismerkedett a derék Theodakyval, ki még Napoleon embere, de az angolok becsülését is birva, a joniai hét sziget kormányzó elnöke volt, s népszerűtlenségével daczolva, «köszönet nélkül szolgálta hazáját». Élményeit különben már közzétett úti naplóiból ismeri a közönség, s így felesleges e helyen azok ismétlésébe bocsátkoznunk. Az Oriont szeptember 11-én hagyta el, szívélyes búcsút véve gazdájától s a személyzettől. Vagy ötven embert megölelt, megcsókolt. Kisebb hajóra szállva, Ázsia partjain kötött ki, az egykori Trója vélt tájé-

kán; csak innét ment aztán át az erősen őrzött Bosporusba. Dőreségnek tartja Konstantinápolyt épen Nápolyhoz hasonlítani, mert fekvésök semmiben sem hasonló s a környezet is egészen más természetű. Ha azt kérdeznék tőle, melyik tetszik neki jobban, ő Nápolyt mondaná; de ez csak ízlés dolga. Egyik a zordont kedveli, másik az üde növényzetet, harmadik a termékeny földnek ad elsőbbséget. Nápoly szép tájképet mutat, az egészet egyszerre átlátni, s hátterét havas hegyek töltik be, Konstantinápoly ellenben egy örökké változó hullámzó vízszoros, meglepő ellentétek nélkűl. A Bosporus partjain a tengert szegélyző dombok legnagyobb része sívár, szürke színű, hosszúra nyúló s egyik olyan, mint a másik. A házak kicsinyek, de mivel vörös fedéllel vannak ellátva s zöld fáktól körűlvéve, egészben mosolygó képet adnak, bár kissé gyermekest, minő egy karácsonyi jászol stb. Az itt tartózkodó idegenekről, akár hivatalban, akár azon kívül levőkről, nem nagy véleménye volt; úgy vette észre, hogy az orosz nagykövet, Stroganoff, az egyedüli, ki némi tisztességes viszonyt tart fenn a törökökkel, s a ki azt a helyet, a melyért fizetik, egészen betölti stb.

Az európai török birodalmat Széchenyi különben csak tizenkét évvel később járta be, mikor azt az emlékezetes első próbaútját tette meg saját primitiv szerkezetű hajójával a Dunán le egész a Fekete tengerig (1830). Most beérte a Bosporussal, Kisázsia tengerparti részeivel s az Archipelagussal. Megmászta a hóval borított (11,400 láb magasra becsült) Olymp hegyét Brussa mellett, egyikét az e mythologiai néven ismert négy titokzatos hegyeknek, és sietett vissza Görögországba, hol nagy kisérete és költekezése miatt il principe d' Ungheria néven ismerték, meg vissza Siciliába, hogy a páratlan Aetna és a tájfestők eszménye, Taurmina, szépségeiben gyönyörködjék. Vele hordott szakácsának vajmi ritkán vehette hasznát, s többi kiséröi is

néha kissé terhére váltak, míg ő ideges sietségével, korai fölkeléseivel s pihenést nem ismerő kitartásával, olykor szinte kétségbe ejtette őket. Nyomukban járt mindenütt vagy a pestis maga, vagy legalább e ragálynak rémületes híre. A vesztegzárak unalmait vagy olvasmányaival, vagy a hol lehetett, vadászati kirándulásaival enyhítette. Felette érdekes naplójegyzetei, a mint mondám, töredékben maradtak. Atyjához Rómából, Anconából, Konstantinápolyból, Smyrnából, majd ismét Athénből, Messinából s végre Nápolyból stb. 1817-től 1819-ig terjedő (majdnem két évi) időközben irott leveleinek egész kis gyűjteménye maradt fenn, s jutott gróf Széchenyi Béla szívességéből a Magyar Tudományos Akadémia gondoskodásából a közönségnek is tudomására.

E levelekben, hivatkozva naplóira, melyekből majd otthon családi körben fog szóbeli magyarázatokkal kisért felolvasásokat tartani, a részleteket többnyire mellőzi; ellenben legtöbb tért foglalnak el, úgy mint máskor is, gyengéd fiúi érzelmeinek kifejezései, a véghetetlen hála szüleinek reá érdemetlenül pazarolt annyi jóságáért, elkövetett hibái iránt folyvást tapasztalt kegyes elnézésökért, s majd mindannyiszor az epesztő honvágy, s a boldogító viszontlátás reménye. Fordítsunk akárhová, mindenütt ily s hasonló szép helyekre találunk: «Oly rég nem vettem hírt hazulról, hogy szinte idegenné váltnak kezdem érezni magam, mintha már nem is tartoznám hozzájok.» «Elég szerencsétlen vagyok e miatt, s elképzelhetik, hogy annál buzgóbban zárom be önöket mindennapi imáimba, a mi most egyedüli vigasztalásom.» (Aug. 13.) «Ne feledjék, hogy van egy engedelmes fiok, kinek nincs más vágya, mint kedves szüleinek tanácsát mindenben kikérni s parancs gyanánt követni.» (Szept. 24.) «Oh bár újra gyermek lehetnék! bizonynyal nem szereznék jó szüleimnek annyi gondot és boszúságot. De vegyék ezt úgy, mintha Isten

kisértése lett volna, s bocsássák meg.» (Nov. 5.) «Vajha kijavíthatnám hibáimat s újra kezdhetném az életet. De mivel ez lehetetlen, nincs más mód, mint hogy önök feledjék rossz tulajdonaimat, s csak azt vegyék számba, a mi kevésbbé rossz bennem. Annyi jóság és kegyesség ellenében mily szánandó a helyzete egy ilyen háladatlannak.» (Decz. 21.) Újév napján, születés- vagy névnapokon soha sem mulasztja el érzelmeinek annyiszor ismételt kifejezéseit, valamint hálás köszönetét a róla viszont való megemlékezésekért. (P. o. aug. 20. és szept. 21.) De jellemzőbb, mit a császári hadsereg kötelékében maradásáról e sorokban és e sorok közt olvashatunk. «Mindenre késznek fog ön találni», — írja atyjának márcz. 28. 1819., mikor már hazatérőben van, — «a mit csak kiván tőlem; de letettem már minden hiúságról. Akár tüstént visszamegyek ezredemhez, ha... kényszerítenek reá. Ambitióm azonban nem terjed tovább, mint hogy kötelességemnek lehetőleg megfeleljek.» «Mielőtt újra megkezdem a Halbrechts- és Halblinks-et, behatóbban meg akarnék ismerkedni birtokaimmal, s ezek kezelése módjával. Ne vonjak szemrehányást magamra mulasztásaim vagy könnyelműségem miatt: mindent úgy fogok átbocsátani utódaimra (azaz: tegyük hozzá, sokkal virágzóbb állapotban —), a mint én kaptam.» «Egyébiránt mindent Önre bízok, jó atyám. A jó Isten adjon önnek egészséget, hosszú és nyugodt életet, s kárpótlást mindazokért a perczekért, melyeket szerencsétlen én megkeserítettem. Jóvá ezt nem tehetem többé; de Önök megbocsátanak nekem, mert míg én folyvást inkább álomban éltem, semmint a valóságban, Önök jósága irántam mindenkor határtalan volt.»

A számos apró ajándékok közt, mikkel útja különböző pontjairól megemlékezését és figyelmét irántok tanúsítani ügyekezett, a pápától szentelt olvasók, török erszények és tárczák, jeruzsálemi balzsam, rózsaolaj, keleti shawl, berber

köpeny, szőnyegek, harisnyák, csészék, egy kő az Achilles állítólagos sírjáról, ne maradjanak említetlen. Podgyásza útja vége felé mindinkább felszaporodott; néha külön hajó kellett neki, s a jókora ládáknak és csomagoknak előre haza küldése elég gondot adott; érdekesb helyeken régiségeket is ásatott s vitt magával. Angol nyergek mellett török pipáknak, csibuknak, nargilének, tömérdek legfinomabb fajta dohánynak, továbbá keleti szőnyegeknek, eredeti jelmezeknek s ruhaneműeknek kelle egymással barátságosan megférniök. Külön mentek a marsalai és cataniai finom borok a czenki új háztartás számára, melyről, mint Lunkányihoz írt leveleiből is láttuk, soha sem szokott megfeledkezni.

Azok között, kiknek ez útjában szívességével élt s lekötelezettjöknek érezte magát, Metternichet, Kaunitzékat (Frascatiban), Schlegelnét (Rómában), de mindenek felett az egymást felváltó b. Stürmert és gr. Lützowot (Konstantinápolyban), kik társaival együtt szállással, élelemmel s az élet minden kényelmeivel bőségesen ellátták, kell kiemelnem; sokat köszönhetett Ottenfels és Hammer útmutatásainak is; egy angol úti társa oly helyeken, hol bankárnak híre sem volt, készpénzzel segítette ki; az angolok, különösen Maltában, hol sok jó napot töltött velök, tenyéren hordozták; személye és vagyona biztonsága felett pedig őrködni hivatottak s hivatlanok, többnyire jó pénzért, mindig ajánlkoztak.

Hosszú útjában oly sokféle s nagyjában oly kellemes benyomásai voltak, hogy talán soha életében boldogabb nem volt, mint ezen idő alatt. Az úti fáradalmakat, tengeri vihart, hajótörések veszélyeit épen semmibe vette. Örömmel gondol vissza Smyrnára, a Levante e legkedvesebb pontjára, hol az élénk kereskedelmi forgalom szintúgy érdekelte, mint elbájolta az éghajlat. A görög föld klasszikus helyein (Athen, Theba, Korinth, a Thermopilæk, a Par-

31. LÜTZOW KONSTANTINÁPOLYI NAGYKÖVET.

nasz stb.), az ókori nagy idők emléke, Homér szelleme kíséri; csak hogy itt is, mint Olaszországban, sajnálattal tekint a satnya utódokra, mind híres történelmi nevek viselőire, de kikben a közelgő feltámadás sejtelme még alig volt észrevehető. Hamvak alatt szúnyadó tűz volt az!

Ha általában mindenért az életben, úgy leginkább ezért az útjáért van eltelve véghetetlen hálával szülői iránt, kik azt neki lehetővé tették. «A tárgyak változatossága, s az egymást követő legérdekesb vidékek, bizonynyal kitörűlhetetlenűl fognak emlékembe vésődni; s csak azt sajnálom, hogy némely legszebb pontokon oly rövid (! ideig tartózkodhattam, s új meg új benyomásoknak voltam kénytelen tért engedni.» Nápolyba visszaérkezve, honnét úti társait már előre küldi hazafelé, szárnyakat óhajtana, hogy hamarább megérhesse azt a már alig várt s nem is érdemelt boldog perczet, melyben kedves jó szülőit ismét szivéhez szoríthatja. S mennyi elbeszélni valója lesz majd! — A távolságokat, az akkori viszonyokhoz mérten, így számítja: Nápolyból Rómáig hat nap, Rómából Bécsbe Triesztnek) 14 nap, s így reményli, hogy június 17-én (1819) ott lesz. Nápolyba érkezett e napokban Ferencz császár-király is, kinél kötelességszerűleg, nyalka tiszti egyenruhájába csípve ki magát, legmagasb kihallgatásra jelentkezett, — legkegyesebb fogadtatásban részesűlt, sőt azzal a váratlan megbízással is kitüntetve lett, hogy a fejedelem úti kasszáját Rómáig — en pleine parade — elkísérhesse. Ha lett volna, úgymond, más módja postalovakhoz juthatni (melyek mind az uralkodó és kisérete számára le voltak foglalva) még egy ezredesi rangért sem vállalkozott volna e tisztre. Ezen alkalommal volt, hogy a szivélyes monarcha az ő kedvelt bécsi jargonjában azt a kérdést intézte hozzá, vajjon végére járt-e már a sok nézni valóknak. «Hier is doch besser als in Florenz, man wird ender fertig.»

Széchenyi, kinek minden iránt oly nagy volt a fogé-

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNÉ.

Ernst Lajos ur birtokában levő példányról.

konysága, útközben sok tárgyat elejtett, részint kimerültségből, részint talán szeszélyből is, a mi minden útazónak közös sorsa. Így p. o. csak futólag vesz tudomást a rodostói magyar sírokról; nem törte magát, hogy a szultán haremét vagy a Sophia-templom belsejét megláthassa; sokat rábízott két úti társára is, az archaeologra és a festőre, kik különben járás-kelésben semmikép sem birtak vele versenyezni. De legjellemzőbb, mit Smyrnából decz. 14-én 1818. ír egy hosszú levélben atyjának. Szemrehányást tesz magának, hogy épen hazáját (belefoglalva különben az osztrák birodalmat is) legkevésbbé ismeri, s fölteszi magában, hogy minekutána már annyi idegen földet bejárt, időt fog ezentúl magának szakítani e nagy hiánynak pótlására is. «Engedd én Istenem!» — így kiált fel ennek kapcsában — «hogy miután már férfikort értem (28 éves) hű szolgája váljék belőlem, bárminő szerény állásban is, királyomnak és hazámnak . . .!»

Honszeretetével karöltve járó szabadságszeretetét minden sora, minden lépése elárulja. Mikor azt a szent földet tapossa, melyet nehány év mulva az öreg Dessewffy is dicsőítő ódájában felemlít, «hol törve ropog görög csont most is a lépő nyomától» egy napot szentel Thermopilae híres szorosának, s ezt a zarándokútat egy nemes tettel koszorúzza meg. Ellátogat Ibrahim pasához Negropontban, s pénzzel és jó szóval kiszabadít három szegény öreg görögöt a méltatlan fogságból, melyet ártatlanúl szenvedtek. «Nem sokat tartok ugyan rólok,» írja atyjának (Athen jan. 18.), «de mégis meghatott hálájok és köszönetök, midőn ronda ketreczökből kiszabadulva, igazán siralmas állapotban eleibém jöttek,» stb. Ily benyomások közt írogat naplójába oly jellemző sorokat, minők p. o. «Egy romlott nép között ki akarná józan észszel a spártait adni, s önmagát elgyötörve, komédiássá válni!?» «Az én szegény honfitársaim az egyedüliek, a kik ellentállás nélkűl hagyták magu-

kat szabadságuktól, boldogságuktól megfosztatni: mert nem láttak közelökben leigázott népet s nem ismerik a szabadság isteni voltát». — (?) — «A szabadságot többnyire csak akkor becsüli az ember, mikor már elvesztette, vagy ha azt véghetetlen áldozatokkal kellett kivívnia. A ki vele nőtt fel, s fáradság nélkűl jutott hozzá, az nem becsüli eléggé. Csak a nevelés volna képes annak igazi értékét szívünkbe vésni.» — «Az ifjúságot úgy kellene nevelni, hogy gyermekkorától fogva megszokja egyéni hajlamát, szenvedélyeit a haza javának, dicsőségének alárendelni. De hogyan lehetne az egy államban, a melyben annak, a ki némi bírálati és szatirai hajlamot hozott magával a világra, szinte lehetetlen a kormánynak bármely tettét és tervét (az akkor nagyban dúszló reactio tetteit és terveit érti!) nevetségesnek nem találni. Ilyen országban, biz'Isten, jobb az ifjakat semmire se nevelni, és külföldre sem engedni útazni; mert mihelyt a középszerűség színvonalán csak kissé felülemelkednek, azonnal be fogják látni, hogy ostobaság és renyhesége foglalja el itt a legfőbb polczokat» stb. «Igen, úgy van, eddig sohasem hittem volna, a törököknek a tudatlanságban és tétlenségben tisztességes versenytársaik akadtak. Bizony, furcsa lesz majd ébredésök, midőn egyszerre látni fogják, hogy a többi népek körűlöttök mind okosabbak, tanultabbak, szeretetreméltóbbak» stb.

Szabadság- és honszerelmével, mely egyre érlelődik benne, mintegy lépést tart mély vallásossága. Ezt alig érinti még a kétkedés hideg lehellete. «Vallásomban», úgymond, «azt az érzést találom épen a legmagasztosabbnak, hogy az ember önnön magát teljesen és végkép megalázza. Az a dicsőség, hogy ily nagy győzedelmet tudunk önmagunkon venni, a legboldogítóbb, legtisztább erkölcsi öröm, melyre az emberi szív képes lehet.»

Cataniában végezte húsvéti gyónását; úrvacsora felvétele után a tengerbe ment fürödni, azonban bár elég jó úszó

volt, egy erős hullámcsapás úgy odavetette egy sziklához, hogy kábultában majdnem a vízbe fúlt (ápr. 20.) Isten közvetlen segélyének, s különben megtisztúlt lelke emelkedettségének tulajdonítja megszabadulását. «Nincs nagyobb élvezet» — írja ugyanekkor atyjának — «mint látni ismeretlen országokat és népeket, s csodálni mind e változatosságban az Isten mindenhatóságát, megfoghatatlan rejtélyes végzéseit. Két napig pihentem itt, főleg húsvéti ájtatosságom végett. De kérem, édes jó atyám, ne mutassa meg a levelemet senkinek, nem mintha szégyelném vallásom formáinak és szabályainak mindenkor pontos megtartását; de Ön tudja, mily könnyen hypocritának tarthatnák az olyan fiatal embert, a ki szereti az életet élvezni, szerelmeskedik, játszik stb. s egyszerre csak olyan dolgokkal áll elő, mint imádság, gyónás,» stb. «Talán önnek sem kellett volna ezt megírnom; de tudom hogy örömmel veszi tudomásúl maga is, meg a kedves jó anyám is, nemde?» stb.

Ezen időből származik azon megjegyzése is, melyet aztán egész élete folyamára, mint találót, elégszer és többfélekép ismételgetett: «Az ember élete két részből áll. Az elsőben reménylünk egy boldog jövőt; a másodikban bánkódunk elkövetett hibáink felett. E két időszak közt alig marad egy perczünk a csendes boldog élvezetre.»

Bécsből jún. 25-én 1819-ben gyalog sétált le Czenkre. Jól elfáradt, s föltette magában, hogy vándor mesterlegényeknek (kikkel az országúton elég sűrűen találkozott) mindig ád valamit . . .

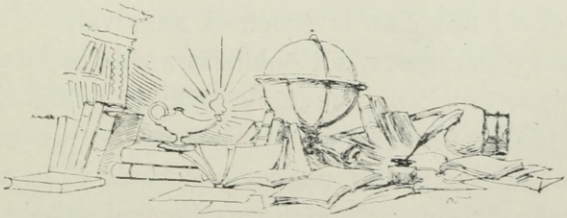

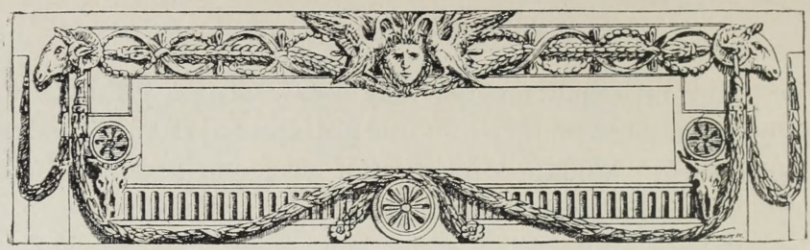

X.

Mielőtt Széchenyit fényes közpályája küszöbéig elkísérnők, a melytől még szinte egy öt évi időköz választ el, még egy pillantást kell vetnünk szívvilágába. Egy fejezetet kell közbeigtatnunk, melynek jellemző címe a *Széchenyi szerelmei* lehetne; melyet bízvást átfordíthat az, ki csak tényeket, s nem benső rúgókat keres, ki megelégedve az eredményekkel, nem igen érdeklődik a fejlődés lélektani mozzanataival.

Könnyű volna nekünk e nehéz feladaton átsíklanunk, ha a krónikások száraz stíljében egyszerűen csak annyit jelentenénk, hogy Széchenyi ekkor és akkor nőül vette ezt és ezt, kivel boldog házasságban élt. Felesleges volna talán még annyit is hozzátennünk, hogy előbb két delnőtől kosarat kapott.

Ha Széchenyi nem ír vala naplót, s nem hagy reánk örökségül oly vallomásokat, melyek megdöbbentő őszintesége vagy félrevezethet vagy mélyreható rejtélyek kulcsát adja kezünkbe, s érthetőbbé tesz később bekövetkezett eseményeket: talán be is érhetnők annyival.

Örökös töprengésre, sőt önkínzásra való hajlamát, melyet igazán végzetesnek nevezhetünk, már az eddig előadottakból is sejdithettük. Talán atyjára ütött, az oly magas lelki tulajdonokkal megáldott nagy emberbarát és hazafira, ki ez időben már, többnyire elzárkózva, imával s lelki szemlélő-

déssel töltötte idejét, kétségben hagyva környezetét búskomolysága indokai iránt. Kedvencz fiában, kit soha nem kényeztetett, sőt nagyon is szigorúan tartott mintegy önnön hasonmását látta. Így fogta fel ez is, s hálája és szeretete az öreg iránt legkevésbbé sem csökkent akkor sem, mikor már elveik és világnézetük nagyon eltértek egymástól: úgy látszik a természet rendében gyökerező, örökké ismétlődő különbözése agg- és ifjukornak.

Az ifjú Széchenyinek egy hibáját, mely előmenetelének legnagyobb akadálya volt, a maga együgyűségében jól eltalálta a főhadi tanács, midőn azt veté ellene, hogy a fantázia szerfelett uralkodik rajta: «Zu viel Imagination». Értésére is adták ezt; de látni fogjuk, hogy egész életén át is, nem sokat javított rajta.*

E forrása minden szépnek és nemesnek, neki súlyos szenvedéseket okozott.

Túlzásba vitte még vallásosságát is, mely különben lelki világának fénysugara, élete forduló pontjain vezetője s szenvedéseiben vigasztalója volt. Valamint atyjánál, úgy ő nála is, soha sem ment át türelmetlenségbe más hitűek iránt vagy ellenzésébe a haladó felvilágosodás és szabadelvűség kívánalmainak. Túlzást kell látnunk a szülői iránti megható szeretet és gyengédség olyféle nyilvánulásaiban, midőn magát, elkövetett vagy vélt hibái miatt, ezek szeretetére vagy bocsánatára teljesen méltatlannak vallja, s lehetetlennek tartja a nekiek okozott boszúság vagy fájdalom bárminő jóvátevését stb.

Ugyanilyen exaltatio kapja szárnyaira a szerelemben is; mintha előre is méltatlanná tartaná magát azon nők viszontszerelmére, kik iránt lángra gyuladt. Minket minden az ellenkező föltevésre jogosít.

Láttuk ártatlan ábrándozását a szép S. Gabriella gróf-

* L. Wesselényihez írt levelét.

nővel . . . Úgy látszik, egy szivében mélyebben gyökerező szenvedélyt akart vele gyógyítgatni vagy ellensúlyozni. Mindkettőnek környezetét némi aggályba is ejthette nem a helyzet maga, hanem a látszat, s az előkelő körök akkori (?) nagy hajlandósága a mende-mondák iránt. Egy jóakarója (úgy látszik álnév alatt) feljogosítva érzi magát őt az egész jövőjét fenyegető veszélyre figyelmeztetni: «Már gyermekkorában megszokta Ön mindig javitgatni magán, s elveszettnek tartá azt a napot, melyben nem érezhette ismét jobbnak magát. Soha sem fogom önnek megbocsátani, ha nem lesz *nagy ember* belőle. Mily sokra vihette Ön azóta! Mily közel lehet már a czélhoz, s most akarná egyszerre abba hagyni? . . . Sokan figyeltek már önre, habár ön inkább rejtőzni kívánt, sokan elkezdték önt követendő mintáúl választani. Ha Ön tágít, százan is azt teszik utána, s ha Ön elbukik, lehetetlen lesz egynek is megállani.» — «Én ismerem ezt a szenvedélyét, láttam keletkezését, tudom, hogy Ön azt minden másnak fölibe helyezi, s inkább az élettől válik meg.» — «De tudja Ön azt is, hogy vannak erények, melyek szintoly hatalmasak, mint a szerelem, hanem ennél tartósabbak. Ah! drága barátom, hajoljon tanácsomra, tépje ki szivéből ezt a szerencsétlen szenvedélyt, még ha életét teszi is vele koczkára.»*

Hogy volt nevelője, meghitt barátja, Liebenberg is őrködött messziről felette, s többi közt rendesebb életre és házasodásra intette, azt Milánóból kelt válaszaiból sejthetjük. Így okt. 24. 1817. nem minden irónia nélkül azt feleli néki, hogy hosszú levelét de Matrimonio háromszor is elolvasta s azután nyakrafőre megindúlt háztűzhelyt nézni, őtet is kéri, kerítsen valahonnét a számára egy jó feleséget, szépet is, gazdagot is. (Mailáth I.)

Ennek daczára már csirázott agyában a gondolat, hogy

* Aligha csalódom, ha ezt a névtelen intést is egykori derék nevelőjétől, legigazabb barátjától származónak vélem.

lemondva minden magasabb dicsvágyról (a különben is megúnt katonai pályán) a csendesebb magán életbe, esetleg falura húzódik vissza, s testvérbátyja Pál előtte való példáját követve, családi kört és otthont teremt magának. Mondanunk is felesleges, hogy főúri körökben, már a bécsi congressus mámoros napjai óta (1814) nemcsak mint szellemes és eredeti társalgó, hanem épen mint épouseur is, daczára donjuani hírnevének, a keresettek, kényeztetettek közé tartozott. Különösen a mamák vették pártfogásuk, védelmök alá.

Zavarba ejti a fürkészőt két végzetes nap, melyet mint dies fatalist, napló jegyzeteiben mintegy véletlenül megörökített. «Aug. 9-dike (1814) életem egyik legnevezetesebb napja; első lépés a boldogtalanság felé: alapja későbbi kétségbeesésemnek.» Aztán: «novemb. 3-án oly valami történt velem, a minek reám nézve csak szomorú következményei lehetnek; sőt egykor tán épen ezért fogom főbe lőni magamat» . . . . Két fekete pont a láthatáron, mely vészt, vihart (bensőt, láthatatlant) jelenthet, vagy merő képzelődés játéka is lehet. Annyi el nem titkolható, hogy ez időponttól kezdve soha sem volt egészen nyugodt lelkiesmérettel. Mosolygott reá az élet, ifjuság és vagyoni jólét bőségszarui nyiltak meg előtte: ő az annyiaktól irigyelt, boldogtalannak érezé magát. Gyónásban feloldja a pap minden bűne súlyától, Isten és ember előtt tisztán állhat: ő nem érzi megnyugtatva magát. Semmi botrány, semmi megzavarása a társadalmi rendnek: ő, pirúlni kénytelen önmaga előtt. Tisztelik, becsülik férfiak és nők kőrében: ő méltatlannak érzi magát. Feldúlt kedélylyel lopódzik el (Londonban) egy társaságból, a hol véletlen vagy figyelemből a Clan William család neve hozakodott elő. E magasrangú irlandi családnak két nőtagja iránt melegebben érdeklődött, mintsem reá nézve üdvös volt. De bármily töredékesek is adataink, bizton állíthatjuk, megőrizte lelke tisztasá-

gát s férfias jelleme becsületét. A rágalom sem tarthatta magát, melyre tán vigyázatlanságból alkalmat szolgáltatott; elhallgattak az emberek: ő maga beszélt csak magában s naplójával szemben önmaga ellen. Azt mondja: vannak emberek — s ő ezek közől való, — kiket egyetlen egy szemrehányás, melyet önmagoknak tehetnek, sohasem hagy többé megnyugodni. Egy bizonyos napot — sógornője, Meade Carolina halála évfordulóját, — hosszú életén át soha sem feled, saját megváltatását várja általa meg-megújuló lelkifurdalásaitól, melyek «viperákként» fészkelnek szivében s lehetetlenné teszik, hogy valaha boldog lehessen az életben. Egy neme az őrületnek, mely szomorú társa ama későbbi másik még tragikusabb rögeszméjének, mely szerint magát hitte a magyar forradalom és bukás okozójának. Egyaránt alaptalan volt mind a kettő. Egyaránt betegesen túl érzékeny kedély, túlcsigázott fantázia, de egyúttal végtelenig vitt lelkiesméretesség próbája és kifolyása. Meade Caroline, Széchenyi Pál első neje, egy igen szép, de vékony szövedékű lady volt. Gyengéd érzületének kedves emlékjele maradt fenn egy úgynevezett családi albumban, melyet a közös családanya, Széchenyi Ferenczné születésnapjára állítottak össze (1816) gyermekei, kiknek sorában ő is, mint menye, egy igen csines sonettben örökítette meg hálás érzelmeit.* Kora árvaságra jutva, második anyját lelte fel a férje családjában. Fia, Andor, úgy látszik örökölte mellbetegségét, s Damascus szelid éghajlata alatt ifjan halt el. (Febr. 1841.) Az asszony pedig előre ment (1820 szept.). Halála hírét véve Széchenyi ezeket írja naplójába: «Carolina

* Legyen szabad azt eredetiben ide iktatnunk:

Beraubt der theuren Mutter treuer Sorgen
Liess mich ein freundlich Schicksal lieb und mild
In meines Lebens früh verwaistem Morgen,
Dich finden eines Engels hehres Bild!
Der Himmel raubte mir der eignen Mutter Leben
Ihn rührt mein Schmerz: Er hat mir Dich gegeben.

Jan. 7. 1817.

meghalt! Mindenható! borzasztóan rejtélyesek a te utaid, melyeken a halandó embert ez életen át vezeted. Csak annyi szenvedést mérj reánk, a mennyit elbirunk viselni; vagy adj nekünk hozzá érczkeblet. Irgalmazz a te elsülyedt fajodnak, s adj örök békét nyugalmat az általam forrón szeretett átköltözött léleknek. Amen!» — «A halál fogja-e vagy az idő behegeszteni sebeimet!?» — — «Pál testvérem most fogja csak érezni, mennyire szüksége volt neki Carolinára. S szegény kis Andor, mi lesz belőled! ki fog neveltetésedről gondoskodni?!»

Félrevezethetnének ily sorok, ha egészen hasonlókkal, majd minden reá mélyebben ható eseménynél, vagy forduló pontnál nem találkoznánk. Nincs kizárva a lehetőség, hogy Pál testvére, bárminő oknál fogva, kissé meghidegült neje iránt, kit kezdetben forrón szeretett. Tegyük fel, hogy az érzékeny nő, akaratlanul is egybehasonlítást tett a két majdnem egykorú testvér között, s tán erősebb rokonszenvet kezdett érezni az ifjabbik iránt, kit mindenki bámult és szeretett, de a kinek szíve és lelke, mint tüstént látni fogjuk, egészen más irányban volt elfoglalva. Hol van itt még ok és okozati összefüggés? Reá erőltethetjük-e akár a Tasso hőse, Tancred szerelmének, melyet különben minden rokonszenve mellett is természetlennek talált, valamelyes hasonlatosságát, ki t. i. azért rajong, a ki érzelmeit nem viszonozza, míg azt a ki szereti, halni hagyja? Vagy találóan idézhetjük-e szintén kedvencz költője Byron egyik legérdekesb alakja, Manfréd példáját, ki megölte a kedvesét nem fegyverrel, hanem szivével, nem beszédével, hanem hallgatásával? Bizonyos korban — s Széchenyinél soká tartott az illusiók e kora — hajlandók vagyunk az élet legközönségesebb eseményeit is eszményíteni, regénynyé alakítani, melyben magunk mint hősök szerepelhessünk. Széchenyi felhevült képzelmében a most nevezett költött alakok mellett, még az ős mythologia képei is helyet foglaltak. Az

Oresteia tragédiájára gondol, mely napjainkban is ismétlődhetik. «Oedipus vétke, a Pelops család története — így elmélkedik — nem mesék. Napjainkban is láthatunk hasonlót sok (?) családnál, csakhogy nem tünik annyira fel. De ha ily titkokba mélyebben be akarnánk hatolni, melyeket az illetők magok sem sejdítenek — sokszor bámulatba ejtenének» stb. Ha volt ily sötét ábrándnak némi alapja, bizonnyal okosabbat nem lehetett tenni, mint egyszerű polgári drámává, mondjuk bár vígjátékká alakítani át a helyzetet. A két testvér, kik együtt nőttek fel s egymást gyengédeden szerették, kölcsönös összebeszélés folytán, tán illetékes biztatásra is — együtt volt a drága otthont hosszabb időre elhagyandó, s egy külföldi nagyobb útra indulandó. Pál hirtelen megbetegedése egy részét e tervnek meghiusítá ugyan; de az eredmény így is el volt érve. A férj otthon maradt házi tűzhelyénél; a nőtlen István egyedül ment világgá. «Többféle okaim vannak — így ír többször idézett naplójában, — s ezek emléke mindig szent, de egyúttal borzalmas lesz előttem, hogy innét (Bécsből) elutazzam Olaszországba, vagy akár hová.» «Évek óta készültem ez útra, mely sebeimet behegesztendő, régi kedélyemet visszaadandó, s édes jó Istenem! lelkiesméretemet megnyugtatandó volt. Testvérem Pál el akart kisérni, már minden előkészület meg volt téve, hogy együtt induljunk, együtt utazgassunk, együtt éljünk, együtt haljunk» . . . «boldognak érezém magam, hogy az lesz útitársam, ki nemcsak legközelebbi vérrokonom, de legjobb barátom, mindenem a világon.» «S ime, egyszerre megbetegszik, nem jöhet, s én feldúlt szívvel magam indulok» stb.

Az iránt tehát nem lehetünk kétségben, hogy Széchenyi folytonos kóborlásainak okát feldúlt kedélyében, szívsebeiben, vagyis szerelmi csalódásaiban kell keresnünk. Lássuk tehát, minők voltak e háborgások, e szívsebek? Adatok állanak rendelkezésünkre, biztos alapon indúlhatunk; semmi

szükség a fentebb érintett regényes és képzeleti föltevésekhez folyamodnunk.

Évek óta gyötrődött a vágyódással, hogy Meade Selinát, Carolina sógornője nővérét, meghódítsa, nőül vehesse.

Hol közel látta magát a czélhoz, hol örökre ellökve attól. Fülbesugók, konkolyhintők voltak. Hozzá írott leveleinek fenmaradtak töredékei. «Véghetetlen boldog lennék, ha egész életemet Önnek szentelhetném, vagyonomat, ízlésemet, szokásaimat, minden gondolatomat, minden vágyamat Önnek alá rendelném.» — «Csak egyszer beszélhessek Önnel, négyszem közt, Ön lesz az én nőm és senki más, esküszöm reá.» «Az Ön szájából akarom hallani, megtiltja-e nekem, hogy szeressem, hogy kezére érdemes lenni iparkodjam, hogy jó és balsorsot megosszak önnel.» «Az ön akaratán kívül minden más akadályt legyőzök. Legnagyobb az ön testvére. Esküszöm Önnek, kész vagyok kezéről lemondani, ha testvére maga nem lesz szó-szólóm.» stb. A mi a büszke Selinát leginkább ingadozóvá tehette, az a Széchenyi család látszólagos ellenzése volt. A kérőnek itt először saját szülőit kellett vonzalma őszinteségéről meggyőzni, a mi édes anyjánál könnyebben, de atyjánál kissé nehezebben sikerült.

A melancholikus öreg úrral nem is lehetett mindenkor beszélni. «A sok tanulás, töprenkedés — így ír róla fia, — egészen megzavarta eszét. Ha valaki szellemi felsőbbséget gyakorolhatna felette, az visszatartaná az örökös fürkészéstől; s ő, visszatérve a vallás eredeti egyszerüségéhez, ismét nyugodt lenne s még boldog napokat érhetne közöttünk. De ha soha nem hágy fel a létező és leendő dolgok feletti tünődéssel, ha az iránt, hogy mi lesz belőlünk halálunk után, mind világosabb sejtelmek után törekedni meg nem szünik, úgy félő, hogy elméje össze fog zavarodni s éltének utolsó szaka mindazokra nézve, a kik szeretve és

tisztelve környezik, vajmi kínossá válhatik.»* Az édes anyának sikerült meglágyítani végre az atyát is, s ennek beleegyezésével Zsófia nővérnek is tudtával, elindúlt a Lichnovszkyék házához, hogy a dolgot rendbe hozza. A naplót kell ismét beszéltetnünk. «Hosszú idő óta ezek voltak első örömkönyeim. Eltelve hálaérzelemtől, atyámnak lábaihoz borúltam: Atyám, a legboldogabb emberré tett, isten áldja, jutalmazza meg érte.» — ‚Én sokat szenvedek fiam, nagyon sokat', válaszolt ő erre s többfélét tett hozzá mit nem ismételhetek. ‚Te eddig, folytatá, mindig és mindenben (?) a magad akaratát követted s mindannyiszor csalódtál is; vajha most világosabban láss, kivánom.' . . . Az alatt az anya elvállalt tisztében eljárt, átadta az öreg úr levelét, személyesen is beszélt; minden hiába volt; elutasító választ hozott. (Jul. 27. 1819.) Az öreg úr maga vette aztán kezébe az ügyet, hogy fiával a kibékülés e pont felett ne csak fél, hanem teljes legyen. Hiába volt minden. Két, egymáshoz méltó nemes lélek nem tudta megérteni egymást. Teljes szakadásra ment. Selina, 1821 jun. 14-én a nagyramenendő gr. Clam ezredesnek nyujtotta kezét: frigyök áldott, boldog volt.

A másik hölgy, kivel Széchenyinknek nem volt szerencséje, a bájos és gyermeteg Liechtenstein Henriette herczegnő volt. Ez az ismeretség, bár elég sokáig húzódott, nem járt semmi tragikai mozzanattal. A mamák vették különösen pártfogásuk alá az ifju mágnást, kit mindenáron megakartak házasítani. Különösen rajta volt hű barátnéja, Esterházy Vinczéné, hogy e házasság létrejöjjön. Férjével együtt ellátták jó tanácsokkal, miként viselje magát, hogy a szeszélyes kisasszonynak megnyerje hajlandóságát, korholták minduntalan elkövetett hibáiért, különösen, hogy nem tudta kerülni a feltünést, hogy «affichirozta» őket, a mi

* Az öreg úr melancholiájának gyönyörü magyarázatát adja később a Kelet Népe bevezetésében.

mellesleg mondva, Széchenyinek csakugyan hibái közé tartozott, egyike levén ő azoknak, a kik nehezen tudják eltitkolni érzelmeiket, sőt nyiltan éreztetik bárkivel is rokon- és ellenszenvöket. Henrietta herczegnő a bécsi társaságnak egy enfant gaté-ja volt, ujja hegyére vette udvarlóit, három kérője biztos levén, még egy negyedikre várt, kit befoghasson diadal-szekerébe. Széchenyit, kissé komolykodó s nagyon változó magaviselete miatt néha únta, néha, hihetőleg bozontos szemöldei miatt, a gyermekek kedvencz alakjához, a Krampuszhoz hasonlítgatá, majd a fürkészők előtt titkolódzóvá lett, s végre, igazán senkit sem szeretvén, anyjára bízta a választást, stb. Az okos asszony próbaidőre utalá, béketűrésre inté, s inkább bátorítgatá, mintsem hogy elkedvetlenítse a türelmetlenkedőt, ki ügye támogatására egy ízben kéretlen még vagyoni viszonyainak írásba foglalt átnézetével is kedveskedett neki. Huszárosan főbe akarta lőni magát nehányszor; de erőt vett rajta a bölcsész, ki reá váró nagy kötelességeit juttatá eszébe. Természetes komolyságát csak fokozhatták a közbejött halálesetek. Sógornője Carolina nyitá meg a sort; követé ezt nem sokára jó atyja (. . .), de betegeskedő édes anyja sem érte meg e regény végét († jan. 20. 1823), ki különben valami sejtelemből már gyermekkorában azt jósolgatá e fiának, hogy — soha sem fog megházasodni. E jóslat, majdnem hogy teljesült. A szép S. Gabriella is halottjai közt volt. Hivogatták ezek őt álmatlan éjeken át a más világba, úgy mint hívogatnak mindnyájunkat korábban eltávozott kedveseink, kik e föld rögéhez kötve még késlekedünk! . . .

Anyagi gondjai is felszaporodtak. Osztozkodni kellett nagy örökségen a testvérekkel, a mi azonban egy perczre sem zavarta meg lelke egyensúlyát. Fontosabb volt reá nézve, hogy már a közügyekkel kezdett foglalkozni. A szerelem mellett, helyt követelt szivében, mindig többet és

32. GRÓF ZICHY KÁROLY.

többet a nemes ambitio: kiemelkedni a hétköznapi emberek sorából, előmozdítója a haza s az emberiség szent ügyeinek. 1823 nov. 17-én kérte meg ujra (egy «próbaév» leteltével) az anyjához intézett levélben a leány kezét s végső reménye csak akkor enyészett el, mikor ez a monarchia legszebb férfiának, gr. Hunyady Józsefnek lett nejévé 1825. Okt. 1.

Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy 1819 aug. 3-án vezette oltárhoz a húsz éves csodaszép Seilern Crescentiát — kiről még többször meg fogunk emlékezni — gróf Zichy Károly. Széchenyi pedig 1824 augusztus 2-án látta őt először.

«Sorsom úgy akarja, írja naplójában, hogy ne házasodjam meg.» «Függetlenség! Igaz, hogy részvevő szív nélkül, de gond és felelősség nélkül is! — — «Bensőmben nyugodtabb vagyok, mióta minden reményről lemondottam. Még boldog is lehetek, ha az életben többé soha semmi után nem vágyódom valami nagy epedéssel és szenvedélyvel!»

Ezt a semmi után nem vágyódás boldogságát, látni fogjuk, hogy egész életében sohasem érte el.

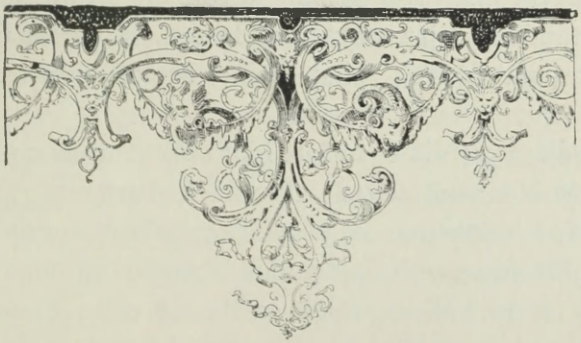

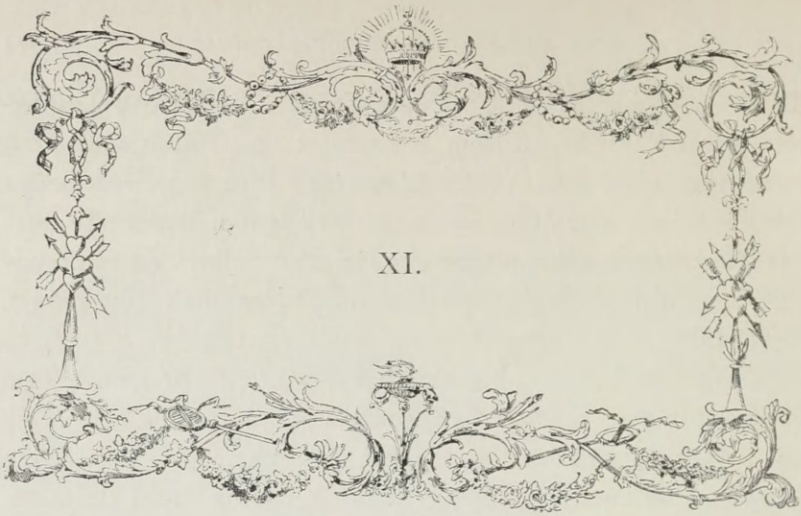

XI.

Két fogadással tartozott magának Széchenyi, mielőtt a nyilvánosság elébe lépett volna; mind a kettőt becsületesen beváltotta. Egyik az volt, hogy a háború miatt félbemaradt iskoláztatása hiányait, melyekre atyja is figyelmezteté, de melyeket önnönmagánál élénkebben senki sem érezett, szorgalmas tanulás, olvasás és a mellett az életnek is már éles megfigyelése által kipótolja; másik, hogy saját hazáját ismerje meg, azt széltében-hosszában beutazva s honfitársaival nagyobb kisebb körökben érintkezésbe téve magát, mindent saját szemeivel lásson, s tisztában legyen úgy hátramaradásunk okai, mint azok orvoslása módja iránt.

A hadjáratok alatt tudott időt szakítani magának a hadi tudományok s azok segédeszközeinek bárha hézagos megismerésére; különösen az előörsi szolgálatot, mint melyben legnagyobb része volt, tette tanulmányai és megfigyelései tárgyává. Nem kétlem, hogy szellemes észrevételei, melyeket néha egész értekezéssé fejlesztve, kézirati jegyzetei közé iktatott, ma is haszonvehető eszméket, akkor pedig fontos reformeszméket, de figyelembe nem vetteket tartalmaztak.

Bizonnyal igazolták egyrészt jóakarói, Mecséry, Bellegarde, Máriássy. Vlassics, sógora Zichy Nándor, stbek nagyvéleményét róla, kik váltig biztatták, ne veszítse el béketűrését, maradjon meg a hadseregnél, melynél egykor még világra szóló szerep várhat reá; másrészt megfoghatóvá teszik az akkori katonai hatóságok s ezek élén maga az uralkodó nyugtalankodását a mindig kritizáló, mindig «raisonirozó», «szerfelett élénk képzelődésű», habár különben derék mágnástiszt magatartása, vagy érzülete iránt. Egy Dőry figyelmezteté az illetőket, hogy ily módon megfosztjuk magunkat a legjobb erőktől, mert a leglovagiasabb, legvitézebb, jobb családbeli ifjak, elkedvetlenedve, ott hagyják a szolgálatot. Csak menjenek, volt erre Kutsera ezredes válasza: lesz helyettök elég más! . . . Egyben azonban akkor is kivívta főnökeinek és kartársainak elismerését, a mi később is mintegy állandó szakmája maradt: a lótenyésztés, idomítás, lovaglás tudománya. Kézíratai közt maradt egy szépen letisztázott idevágó értekezés, melynek szerzősége iránt homályban maradunk ugyan; de köztudomású tény, hogy első műve, melyet sajtó alá bocsátott, a «Lovakrul» írt röpirat volt, első alkotása pedig, mely mozgásba hozta honfitársait, a Lóverseny. Finom aesthetikai érzékét, kritikával párosúlt nagy előszeretetét a szépművészetek minden ága, de különösen festészet és szobrászat iránt, említettük; volt alkalmunk azt bővebben is* ismertetni. . . . A mi az általános műveltséget kiegészítő olvasottságát illeti, bámulnunk kell annak terjedelmét, sokoldalúságát. Egy vagy két év alatt négy nagy nemzetnek: az olasznak, németnek, franciának és angolnak világirodalmában egészen otthonosnak érezheté magát, tökélyre vitt latin- és középszerűségen felül vitt görög tanulmányait nem is említve. Olvasta, buzdította a magyar írókat, velök azonosítva magát, buzdúlt viszont s lelkese-

* L. A már idézett forrásokat.

dett általok. Egy orosz diplomata (Trogoff) róla szárnyra kelt mondását: le comte Sz. m'a fait chérir l'ignorance, bámulatos rövid idő alatt fényesen megczáfolta, míg későbbi magyar korholói, (Dessewffy, Orosz, Thewrewk stb.) szégyenkezve némultak el vagy szegődtek magasztalóinak sorába. Jellemző azonban egy erkölcsi elégtétel, melyet jó barátjának, Windischgrätz herczegnek (akkor ezredesnek) ád, a ki szerte ágazó eszméinek szűkebb térre szorítására s határozott czélok kitűzésére inté. Az 1820-ki télre, melyet ezredénél Diószegen tölthetni biztos kilátása volt, egy kis irodalmi foglalkozást ad fel magának, a következő pontokból állót:

1. Görögországi úti jegyzeteinek összeszedése, rendezése. (Hihetőleg sajtó alá?)

2. Annak a kérdésnek, mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletesítésével a gyakorlati életrevalóság? kidolgozása, befejezése. (Úgy látszik már megkezdve volt.)

3. Egy értekezés a lótenyésztésről. (Tulajdonképeni szakmája.)

4. Értekezés a portyázó hadjáratról és az előörsi szolgálatról. (Közvetlen tapasztalásaiból.)

5. Általános reform Ausztriában. (!)

6. Nemzeti nevelés terve. (Kétségkívül a már jelzett elvek alapján.)

7. Egy megkezdett regényének befejezése.

8. Childe Harold fordítása.

Csekélység egy öt hónapra! kivált szolgálati rendes elfoglaltsága mellett; hozzávéve még tiszttársaival folytatott barátságos érintkezéseit, velök s a közlegénységgel is gyakran éreztetett vendégszeretetét, stb.

De ne hallgassuk el, még egy évvel később is, azt a programmot, melyet mintegy torztükröt tart, gúnyolódva maga elé.

«Lássuk, mi minden akarna lenni ez a gróf Széchenyi István?»

33. HERCZEG WINDISCHGRÄTZ.

«Szeretne hires katona lenni, kinek melle mindenféle rendjellel van ékesítve; neve pedig minden ujságban kihíresztelve.»

«Szeretne örökké utazni, s magának végre új hazát keresni.» (!?) (Különcz magaviselete, feltűnő öltözéke és liberális nézetei miatt a társaságban s a hadseregben úgyis az Amerikainak nevezték el.)

«Megházasodni, s minden gondtól menten csak a magán és a társadalmi életnek szentelni magát.»

«Vagy nőtlen maradni, minden társaságtól, egy ordas farkas módjára visszahúzódni, lovat nevelni.»

«Diplomacziánál carrièret csinálni.»

«Élére állani egy pártnak, a jog és alkotmányosság ügyének élni.»

«Belletristává lenni, verseket, tragédiákat írni.»

«El lehet képzelni, — így fejezi be epigrammai éllel — ez az ifju ember, ki az én koromban még nem tudott életének irányt adni mily sokra fogja majd vinni mindezekben!»

Egy irányban, úgy látszik, mégis elég biztosan tapogatódzott.

Nem csalta meg sejtelme, mikor e sorokat is írta le: «Pedig úgy érzem, hogy még sok minden lakik bennem, s egykor mégis ki fogok válni a nagy tömegből!»

Honfitársaival való érintkezései közt nem hallgathatjuk el Czenkről, a közelebbi szomszédságba tett kirándulásait, lóháton (Snap nevü kedvencz paripáján) előbb Czirákyékhoz Dénesfalvára, aztán innét Bükre Nagy Pálhoz, a híres ellenzéki szónokhoz, kinek mindig jó barátja maradt, noha nem helyeselte utóbb a kamarási méltóság elnyerése végett állítólag Bécsben tett lépéseit. Ezt a geniális embert, mint philosophust, kertjében, fái és növényei közt, meglehetős bús hangulatban találta, edzve szivét a várható catastrophára, szomorkodva a «féltett s hőn szeretett haza» romlása, sülye-

dése felett. Ily fájdalmas előérzetet a családi boldogság sem enyhíthet eléggé. «Egy haldokló hazában, nincs jogosultsága már a szerelemnek sem, s ugyan mire valók lennének még gyermekek is!» — Az éjet, e különben sokak által köröncznek ismert, rokonszenves barátjánál töltve, másnap (jun 7. 1820) Horpácson át visszamegy Czenkre.

34. FELSŐ-BÜKI NAGY PÁL.

Ezredéhez beszólíttatván, útba ejti Oroszvárt, hol a Zichyek mint valami kedves rokont, örömmel fogadják. Pestet, szinte kilencz évi távollét után látja viszont. Nem mulasztja el Gödöllőre is kirándúlni, hol jó barátnéja, Grassalkovics herczegné lakott. Debreczenbe érve, itt is egész útjában csupa Abderát lát. «Szegény elsülyedt ország, így ír meghatott szívvel és romlott gyomorral, mily kevés

műveltség, mily kevés természetes tehetség és erő! Pedig egy kell a kettő közül: vagy velő, vagy váll!»

Míg mindenki egy összehívandó országgyűlésnek nézett elébe, melynek idejét elérkezettnek csak Metternich nem látta, a kormány egy merész kisérletet tett. Országgyűlés mellőztével s igy ősi alkotmányunk, világos törvényeink lábbaltapodásával követelte s hajtatta be megyénként a pénz- és véradót, subsidiumot és ujonczokat. Az ellenszegülő tisztviselők, természetesen mindenféle üldözéseknek voltak kitéve. Széchenyi, ki e mozgalomban, állásánál fogva részt nem vehetett, aggódva számítgatja össze a megyéket, melyek e kényes kérdésben állást foglalni mertek. 30 megye megadta magát; 31 ellenszegült. «A mint most mennek a magyar ügyek, — így elmélkedik Széchenyi, — nekem, ha a katonaságról leköszönök, a polgári pályán nem lesz más jövőm, mint a börtön, holott nincs szív, melyet őszintébb és forróbb hazaszeretet (s ezzel mindig a király iránti hűséget egybefoglalva szokta érteni) éltetne, mint az enyém. De mikor a közéletben külön választják a királyt a hazától, s ki az egyiknek szolgál a másiknak megrovását vonja magára» . . . (Nincs kiírva a mondat.) «Megyek Columbiába meghalni!»

Az országos ellenzéknek, a törvényhez való ragaszkodásán s a szegény adózó nép lovagias pártfogásán kívül, volt egy más sarkalatos elve is, melyre legnagyobb súlyt fektetett: ez a nemességnek minden adótól és közteher viselésétől örök időkre biztosított mentessége. Ezért már Széchenyi sehogy sem birt lelkesülni. Visszariasztotta honfitársainak «vak igazságtalansága, gőgje, és önhittsége». Sokat vitatkozott velök. Maga örökös ingadozásban élt: menjen-e? maradjon-e?

De a mi arra, hogy életének határozott irányt adjon, legdöntőbb befolyást gyakorolt, az a kisebb hazában, Erdélyben tett körútja s a lángkeblű b. Wesselényivel ez alka-

lommal kötött szorosabb barátsága volt. (Jul. 13—aug. 4. 1821.)

Szabadságot erre az útra azon ürügy alatt kért és kapott, hogy lovakat néz és vásárol a tisztikar számára. Ily járatban egyszer már kész volt Arábiába is utazni. «Hazája s a birodalom neki köszönhesse, hogy egykor jó lovai lesznek!» Érdekes úti jegyzeteiből lássunk nehány részletet.

A híres vendégszeretetet szívesen ugyan, de tekintettel az idő rövidségére, óvatosan is élvezte. Első gondolatja, de melylyel felhagyott, az volt, hogy mindjárt Zsibóra menjen Wesselényihez, kivel egyszer már Debreczenben találkozott, s hogy őt kérje fel vezetőjeül, mi kétségkívül nagy előnyére leendett. De tudhatta, hogy úgyis mindenütt tárt karokkal fogadják, váltig marasztalják, s ha már nem lehet, magok kisérik el s legjobb fogataikon szállítják egyik udvarháztól a másikig. Mindez némi ujdonság ingerével birt a külföldön akkor még jártasabb, bár itthon sem idegen ifju mágnás előtt. Benyomásai, egyenként bármily kedvezők, egészben mégis a magyar faj életképességére s főleg az «atyai» kormány ez irányban jó szándékaira nézve, inkább leverők, semmint buzdítók valának. Bánffy-Hunyadon derék gazdája, az öreg Bánffy, ki akkor nem élt nejével, panaszkodott, hogy mikor a német császár bizonyos ‚titkos conditiók' alatt Erdélyországot pártfogása alá vette, az is köztük volt, hogy a Bánffyak várai, az a Sebesvár is, melyet Széchenyi útközben megbámult, elpusztulni hagyassanak. Cselédekre bízott háza kissé rideg és kietlen volt; Erdély összes méneseit azonban betéve diktálta be vendégének. Kolozsvártt 14-én az ú. n. Quártaház fogadóba szállt. Nyugtalansága már kora reggel talpra állítja; s a kormányzó, kihez katonai egyenruhában legelsőbben elsiet nem fogadhatja, mert még alszik, ebédre azonban nyomban meghívatja. Fut innét Verdoni őrnagyhoz s Bánffy generálishoz.

Itt megismerkedik b. Jósika Jánossal, az öreg Esterházynéval, özvegy Bánffynéval, s viszontlátja a bájos (plutôt celeste que terrestre) Ruspoli Jáczint asszonyt, kit a bukaresti szép nők között látott s csodált meg először. Mi tetszését különösen megnyerte, s a magyarországi viszonyokkal némi ellentétet mutatott, az az itt létező öt vallásfele-

35. A QUARTA-HÁZ KOLOSVÁRTT.

Eredeti fénykép-fölvétel után.

kezet közötti jó egyetértés volt, mely p. o. a közös temetőnek nyugodt birtoklásában is nyilatkozik. Ezt a türelmességet az igazi vallásosság legfenségesebb nyilvánulása gyanánt magasztalja. Új ismerősei közt — mert számos régiekkel találkozott — megemlíti még a két Béldi grófot, mint híres ménesek tulajdonosait. A hajdani székváros, melynek aristo-demokratikus színezete, komoly s egyuttal

szivélyes hangulata ma is meglepi az idegent, az ő rokonszenvét is teljesen megnyerte, Trapanira (Sicziliában) emlékeztette; a színházban pedig, mely szintoly kicsiny, szintoly csinos és szintoly gyarlón volt világítva, magának a kedves

36. BÁRÓ JÓSIKA JÁNOS KORMÁNYZÓ.

városnak mintegy kisebbített mintaképét ismerte fel. — De nem mulathat sokáig. Megy 16-án Terdára, hol Thoman kapitánynyal köt ismeretséget, Maros-Ujvárra, hol az elavult rendszerű sóbányákat szemléli, s érdekes adatokat gyüjt ismeret-tárába. Estére siet Nagy-Enyedre, hol Serbelloni

huszárezredest egy ronda kaszárnyában találja. Esterházy Dénes kiséretében, ki mellesleg az oláh parasztságról igen megvetőleg nyilatkozik, a Marost és a Küküllőt átgázolva, az iszapban szépen feldülnek s constatálják, hogy Erdélyben máskép, mint parasztszekéren utazgatni nem tanácsos. Gyula-Fehérvárott örömkönnyek közt látja viszont régi barátját s tiszttársát, Bárányt. — Megy a Király-földre. A szászok finomsága, kis városaik csinos polgárias kinézése, a legkedvezőbb benyomást teszi reá. A Schustek, Miske, Bethlen, Harting, Hackenau, Bruckenthal nevek fordulnak itt elő jegyzeteiben. Az ország e része teli volt akkor menekülő bojárokkal, míg a hős Ipsilanti, Amerikába szóló útlevele daczára, Temesvártt fogva tartatott. Sokakkal, — így többek között Cantacuzenoval is, — érdekes eszmecseréi voltak az akkori külpolitikai kérdések felett, melyek ma sem tartoznak a végleg megoldottak közé. — Utasunk gyorsan folytatja útját. Gyula-Fehérvárról Szász-Sebesen át Szebenbe, hol (19—20) két napig mulat, Sárkányon át Brassóba, hol 23. és 24-ét tölti el. Látja a törcsvári szorost; megy 25-én vissza Fogarasra, 26-án Medgyesre, 27-én elragadtatja magát Küküllővár gyönyörű fekvésétől, melynek kedveért időt is veszteget egy Bethlen grófnő «parazitái» közt. 28-án ujra Maros-Ujváron van, Mikes grófnál, kinek várkastélya s egész felszerelése a kétszáz év előtti állapotokat tükrözteti vissza. A gazda, úgy látszik, a bús magyarokhoz tartozik, s míg ifju vendégei kormányt, alkotmányt reformot egyaránt ledér hangon becsmérelgetnek, ő maga azon «igazsága által meglepő» (?) kijelentését vési eltörölhetlenül leendő reformerünk lelkébe, miszerint a mi legnagyobb bajunk az, hogy: «Magyarország már nagyon vén!» — Innét 28-án ismét a kedves kis fővárosba, Kolozsvárra ért. Kevéssel azelőtt nagy inség sanyargatta az országot. Kolozsvár lelkes magyarjai egy Rumfort-társulattá egyesültek s olcsó levessel táplálták az éhezőket, 4—5 százat naponként.

A császár (t. i. Ferencz királyunk) arra utazván, a bölcs kormány jónak látta ezt a «gyanus» jótékony egyletet hirtelen feloszlatni s az éhezőket egyelőre elzáratni, hogy a jó fejedelem ne láthassa népe nyomorát.

Ily sokféle benyomásoktól eltelve jut végre utoljára Széchenyi Zsibóra Wesselényihez (aug. 1.). Hogy a két hazafi, az ifju Magyarország s az ifju Erdély képviselői mit beszéltek egymással, arról keveset találunk Széchenyi naplóiban feljegyezve. Két láng egymás közelében összelobban. Egyenlő búsongás, csüggedés a haza sülyedése felett, egyenlő sóvárgás, reménykedés jobb állapotok után, készség élet és vagyon feláldozására; föltételek és tervek az elvesztett szabadság visszaszerzésére, de egyúttal az ősi alkotmánynak a kor szellemében leendő átalakítására; megvilágitása egyes részleteknek is, elkezdve a lótenyésztésnél, mindkettejök e közös szenvedélyénél, ama fontos teendőkig, melyek az egyszer ismét megnyitandó országgyűlésekre várnak; oszlatása a szűkkeblüség, az előitéletek oly sűrű-fellegeinek; előkészítése egy szebb jövőnek úgy a magán, mint a közélet terén, stb. stb. «Wesselényi közelebbi ismeretségével, — írja Széchenyi, — vajmi sokat nyertem; érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni.» Anyjához, Cserey Ilonához írt levelében is így nyilatkozik: «Nem is képzelheti Ön, mily nagy nyereség nekem az ő ismeretsége, s mily új becse lett életemnek a szerencsés lelet által (durch diesen Fund) mert valóban kevés embert ismerek, a kinek oly tiszta elvei és érzelmei volnának. A mi barátságunk állandó fog maradni, mert alapját azon óhajtásunk képezi, hogy egymást kölcsönösen tökéletesbítsük.» (Szept. 30. 1821.) Eszményi barátság volt ez, méltó párja annak az eszményi szerelemnek, melyre majdnem egy időben ama dicső asszony iránt gerjedett, kiről azt hitte, hogy soha sem lehet az övé. Megfogadták egymásnak, hogy köztük semmi titok nem lesz, s hogy semmi

elnézéssel nem lesznek egymás hibái vagy gyengeségei iránt, hanem kiméletlenül s őszintén figyelmeztetik azokra egymást. Huszonkét év mulva, mikor Kossuth miatt, meghidegült a nagy barátság, fájdalmas merengéssel írta Széchenyi e szép visszapillantó sorokat a Jelenkorba: «Lángoló hazaszeretete (Wesselényinek) magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. Ó! mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkínosabb epedéssel fel-feltünék néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a civilisatio száműzöttjei. Czélunk nemes és hozzánk illő volt.» Politikában egyik a meggondolás és mérséklet, másik a szenvedély és izgatás embere levén, természetes, hogy utaik nemsokára elváltak. Pályájok végén, nagy csalódások után, a haza közös veszélye ismét össze hozta őket.

A két jó barát összebeszélt egy nagyobb, együtt teendő külföldi útra, mely mint látni fogjuk, részint fontos anyagi érdekeknek, részint ifjui ábrándozásoknak volt szentelve. Széchenyi ez alkalommal valamelyes lovakat is vásárolt tőle, noha később kisült, hogy még a lótenyésztés terén is elágaztak nézeteik. Haza utaztában még Drágon Wesselényi Istvánt, Hadadon Wesselényi Farkast látogatta meg. Tasnád, Nagy-Károly, Mező-Petri felé, aug. 4-én Debreczenbe érkezik.

Sokáig nem volt itt maradása. Első sorban a lóverseny ügye foglalkoztatá elméjét. E nemes sportnak, mint intézménynek, mint nemzetgazdasági és hadszerelési tényezőnek meghonosítása képezé úgy Ausztriában, mint Magyarországon, gondjainak fő tárgyát. Ma már alig lehet fogalmunk mindazon nehézségekről, melyekkel az első kezdeményezése akkor járt. Fáradsággal fogdosta össze az ügy iránt érdeklődőket; némelyeknek buzdító leveleket írt (p. o. Esterházy hgnek is), másokat személyesen szólítgatott. Belátta,

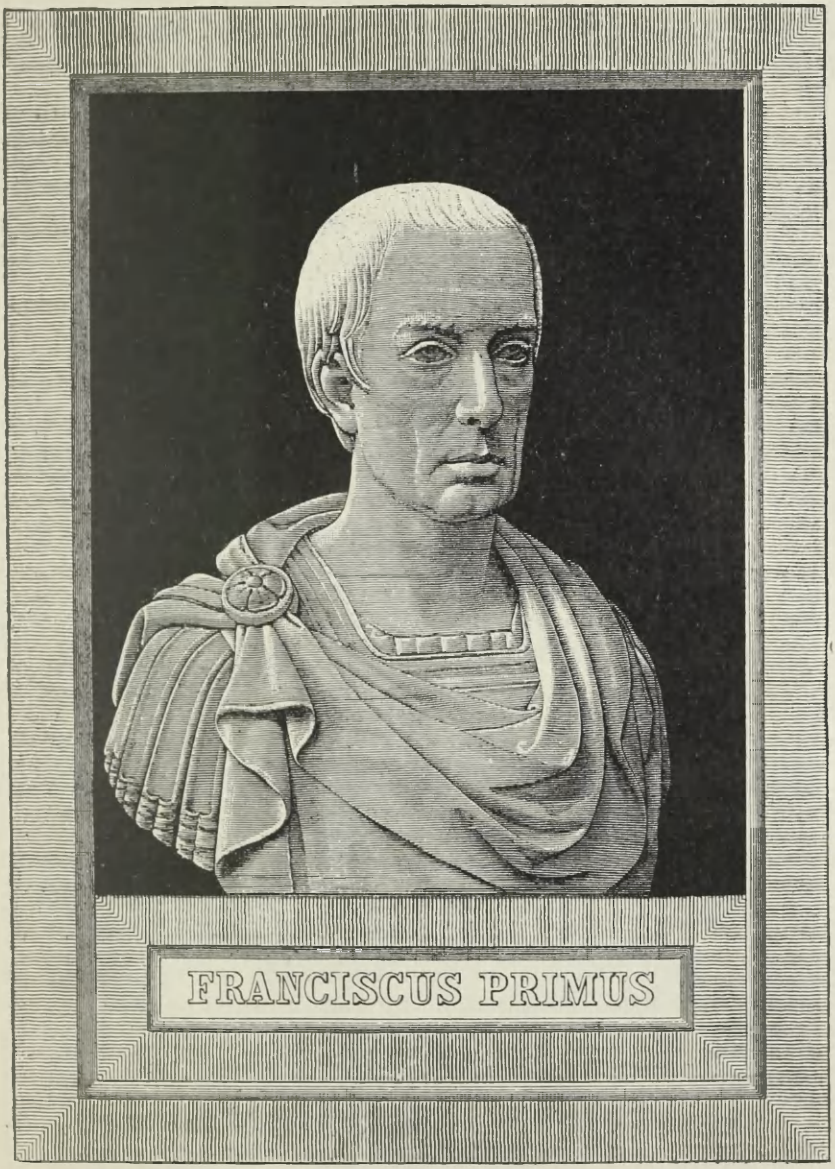

37. FERENCZ CSÁSZÁR.

hogy az udvar kedvezését kell legelőször is megnyernie; tehát magán kihallgatást kért ő felségénél, mellesleg talán saját régvárt előléptetése ügyében is szót ejtendő. Igazi esprit d'escalier módjára semmi sem jutott eszébe mindabból, a mit mondania kellett volna. A császár béketűrésre intette, s különben lóverseny-terveinek írásban benyujtására szólította fel, hogy annak rendje módja szerint tárgyaltathassanak. Noha megdöbbentette az a sejtelem, hogy az akkor divatos dicasteriális tárgyalás ezt is mint minden reformeszmét el fogja altatni, s bármennyire boszantotta is, hogy majd olyan emberekkel kell tárgyalnia, kik a «lovat a mulától sem tudják megkülönbözteni», — 1822 január 31. benyujtotta írásban is javaslatait. «Mint földbirtokos és mint lovassági tiszt» úgymond, «megtettem kötelességemet; tegyen ki-ki a maga szakmájában annyit, s az országnak jól fog menni dolga». Pesten az ügy látszólag jobban ment, mint Bécsben. Sikerült neki báró Wenckheim Józsefet (Aradm. főispánját) az ügy érdekébe vonni, a ki viszont Amadét nyerte meg, s vagy ötven aláírót gyüjtött össze; a megye házában tartották alakuló gyűlésöket s felkérték a nádort az egyesület védnökségére, mit ez nem is tagadott meg, s úgy maga mint estei Ferdinánd főherczeg bátorító figyelmet tanúsítottak az ügy és annak kezdeményezője iránt. De ennek legalább már akkor is magasb czél lebegett szeme előtt: nem a ló, hanem az ember. «Az én szememben, mondá, a ló maga egy luxus, s ha nem volna, biz' el tudnék járni gyalog is.» Hat év mulva fogja kiadni első könyvét — a lovakról!

XII.

Biztos kezekben látva első kezdeményét, gond nélkül, de élénk tudásvágytól eltelve indult nagyobb külföldi útjára (1822 febr. 9-től 1823 márcz. 1-ig) melynek egyes részleteit, bár más forrásból ismeretesek, nem vonhatjuk meg olvasóinktól.

Útlevelét erre az útjára nem nagyon kellett sürgetnie; Metternich maga önként kínálta meg vele. Mikor újév napján bevett szokás szerint tisztelgett nála, azt kérdezte tőle, hol fogja ezt az (1822.) évet tölteni. Egyúttal értésére adá, hogy jobb is lesz neki akárhol másutt lennie, mint itthon. Természetesen attól tartott, hogy mint több megyében birtokos, itt vagy ott a gyűléseken, a mint várták is ezt tőle, megjelenvén, az ellenzékhez fog csatlakozni. Ez később, mint látni fogjuk, meg is történt, a bécsi körök nem csekély felháborodására. Egyik katonai főnöke pedig azon csodálkozott, hogy mit keres mindig a külföldön, ha csak, úgymond, valami constitutióról nem álmodozik!?

Márczius 1-én indulván Bécsből, 4-én Münchenbe ért, hol épen a bajor országgyűlés ülésezett, s e miatt sorba járván a vendégfogadókat, csak nagynehezen kapott szállást (az Arany kakasnál). Sorsa azonban hamar jóra fordúl. Este a szinházban észreveszi Károly herczeg, kihívatja, s nyomban

beviszi a király páholyába. Ez elhalmozza nyájassággal, kezét szorongatja, kedves Steferlijének szólítgatja, ebédre meghívja, felmenti minden udvari etiquettől, ne forduljon Trautmansdorfhoz (az udvarmesterhez) csak egyenest hozzá jőjjön (esetleg visszautaztában), mindig szívesen fogja látni, stb. A veje pedig (Ferencz császár és király), sóhajt fel a mi «örökös» kapitányunk, nem akarja még őrnagygyá sem kinevezni! Münchenben, hol az udvari istállók mellett a keletkező új műintézeteket is (Glyptothekát) megszemléli, sok régi s új ismerőse akad; de valami nagy rokonszenvre a bajorok iránt nem tud gerjedni. «Bajor sör, bajor fejek!» Fél, hogy a nemzeti képviselet oly «tiszteletre méltó» intézménye is, ily kisszerű kiadásban némileg nevetségessé fog válni. (?)

Augsburgnak, Ulmnak, hol a hírhedt Mack tábornok emléke éji rémként üldözi, 7-én Stuttgartba ér. Azonnal megnézi a hohenheimi telepet; ítélete az, hogy minden «királyi», azaz: nem olyan jó, mint lehetne. Legjobbak még az anyakanczák, rosszabbak a csődörök, legrosszabbak pedig a csikók. Wesselényi ítéletét nem tudhatjuk.

9-én Strasszburgba érnek; Rastadtban, kocsitörés miatt, hat órai késedelem.

13-án Epernayben a híres pezsgő-telepen, Moët és veje Chandon úrral kötnek barátságot, s élvezik vendégszeretetöket; jóformán be is csípnek. Mindenről részletesen értesítteti magát. A bor minősége a talajtól, a fürtöktől, a fekvéstől, a pinczekezeléstől, az esztendőtől, időjárástól, s végre egész elkészítése módjától függ; szóval annyi tényezőtől, hogy legnagyobb dőreségnek látszott előttök azt minálunk utánozni. Inkább tegyünk pénzre szert — úgy véli Széchenyi — s vegyük meg a jó bort, ott a hol kapható. E nézetéhez úgy látszik, egy huszonöt év mulva is (a védegyleti mozgalomkor), következetes maradt. A rambouilleti merino juhnyájuk is, mely inkább az öregebb úr

gazdaságához tartozott, rendkívül meglepte, ámbár nála leendő meghonosításra mégis a szász királyi fajt véli alkalmasabbnak; ítéletét erről még függőben tartja. — 14-én reggeli hét órakor indúlnak Epernayből, s este 10 órakor már Párisban vannak. A hôtel des Princesbe szállnak; vacsorálni azonban Véryhez mennek, a Palais Royalba. Széchenyinek a lakomázás és a «hamis» bor megártott; de ezt eltitkolta Wesselényi előtt, kinek «struczgyomra» a vasat is megemészti. Hasznát vette ennek a trappisták asztalánál is, melyet nem hagyhatunk említetlen. Párisban a máskor mulasztottakat most bőven pótolgatta. Régi és új ismeretségeinek száma igen nagy volt, s egynél több alkalma nyilt korábbi kedvezőtlen benyomásait helyreigazítni. Legérdekesebb volt azonban Wesselényivel együtt* a Normandiába, l'Aigle és Mortagne között (Orne megyében) fekvő trappista zárdába tett zarándokútjok. Előre elhatározott szándoka volt megnézni azt a (XII. századból származó) intézetet, a melyben, úgy vélé, egykor élte napjait bevégzendő lesz. Egész áhítattal készült hozzá, gyóntatót is keresett, de ízlése szerintit a ledér városban nem talált. «Mindenható Isten,» így fohászkodik fel, «adj nekem erőt, hogy szintúgy dicsőíthesselek tetteimmel, mint gondolatimban és imáimmal». A Bibliothèque Royale-ba is elnézett, hogy az ódon zárda történetére vonatkozó adatokat kapjon. Három kis kötetet találtak s azt gondosan átnézve, útjokat térképen megjelölték. Hálásra Dreuxbe értek, hol jó vacsora várt

38. TRAPPISTA MUNKÁBAN.

* Ez külön leírta benyomásait. L. Szilágyi F. Értekezések a tört. tud. köréből. V. k. 1876.

reájok, ápril 4-én. Másnap, 5-én, Verneuilben hagyják üveges kocsijokat, melyet az ügyetlen postakocsis még Versaillesban feldöntött, s rázós kis szekéren (úgynevezett tape-culben) vitetik magokat az alenconi országúton Armentiersig. Itt kezdődött a gyalogolás, valamint a bőjtölés általi előkészület is; bőröndjét mindegyik a hátára vette. Az úton lehető legkevesebbet beszélnek, Széchenyi komoly áhítattal s fogékony szívvel óhajt közeledni a szent helyhez, s az eretnek Wesselényi véteknek tartaná háborgatni őt. Hisz nem rég Bécsben is egy szobában háltak, s közeledvén a lefekvés órája, Széchenyi engedelmet kért reá, hogy szokása szerint esti imáját térdepelve végezhesse; min úti társa nemcsak nem botránkozott meg, sőt nagyon is épült, s fenhangon magasztalá az olyan áhítatosságot, melyet nem a halál félelme vagy valamely nagy veszély, hanem az önkéntelen igaz ihlet fakaszt az ember szivében. A bejáratnál, kissé kellemetlenűl érintve egy korcsma tőszomszédsága által, olvassák a felíratokat:

Refugium peccatorum.
Domus Dei. Beati qui habitant eam.

De beszéltessük inkább magát Széchenyit, a mint úti naplójában közvetlen megörökíté érzelmeit.

«Meghúzzuk a harangot. Megnyílik a kis rostélyos ablak: nézik, ki van ott. Ez szabály. Aztán megnyitják az ajtót s egy újoncz (frère convers) földre borúl előttünk. Benedicite! Mit akarnak az urak? Felelek: Utasok vagyunk, meg akarjuk nézni az önök házát, ha meg van engedve. — Tessék! — Vezet fel egy kis szobába az első emeleten. Az épület szegényes kinézése, a mellettünk minden figyelem nélkül elhaladó barátok szótlan némasága, faczipőik kopogása a falépcsőn, komor hatást tett reánk. Az ajtó mögöttünk azonnal bezáródott s a portás a miheztartásúl szolgálandó házi szabályok egy példányát kezünkbe adta, melyet elolvasva, két barátot látunk belépni, a kik a legmélyebb alázatosság jeléül, leterülnek a földre előttünk s ezt megcsókolják. A mi Benedicite üdvözletünkre felállanak s egyikök egy szent könyvből valamit felolvas, — nem tudom, mindig ez-e a szövege? nekünk egy emlékeztetést

a halálra olvasott belőle, hogy t. i. mindig készen kell lennünk a halálra s hogy jobb ma elkészülni arra, semmint holnap, mert a halál váratlanul is meglephet s a váló percztől függhet egész jövendő öröklétünk. A lépcsők, folyosók, úgy mint a szoba falai mindenféle feliratokkal vannak tele írva, melyek közül nehányat lejegyzek:

S'il paroit dure de vivre ici; il est bien doux d'y mourir.
Mon joug est doux et mon fardeau est leger.
Bien heureux ceux qui ont faim et soif de la justice.
Bien heureux ceux qui ont le coeur pur.
Bien heureux ceux, qui sont pacifiques stb.

Nagypéntek napja volt. A vendéglős, kit mindig csak egy évre nevez ki a tisztelendő atya, hogy az idegeneket fogadja s ellássa, azonnal a szobánkra jött s kérdezte, mit parancsolunk. Nem kívánunk mást, felelek, mint az éjet a zárdában tölteni, az imákat s éji virrasztást s minden egyéb szokott teendőt veletek együtt végezni, stb. Csendes örvendezéssel fogadta ezt s késznek mutatkozott kívánatink teljesítésére. A révérend pére, minden franczia trappisták * főnöke, egy gróf Estenge, nem volt jelen. A priort don Augustinnak hítták. — Ostromlom mindenféle kérdésekkel a mi vendéglősünket, a ki jámbor együgyűséggel, szívesen adja feleleteit, végre egy két-kötetes munkát kézbesít, melyben minden szükséges tudnivalókat meglelhetünk. Fél óra mulva ételt és italt hoznak, mit mi, hogy elménk annál tisztább legyen, el nem fogadunk, daczára a vendéglős ismételt jószándokú figyelmeztetésének; végre senki sem kényszerít. Másnap ébredőre egy kis reggelit kérek; de ezt a barát megtagadja, mert a rend szabályai nem engedik meg, hogy bőjti napon bármely idegennek reggel valamit adhasson. Béketűrés! Meg akarjuk szemlélni a klastrom belsejét, kertet, udvart; nem szabad! — A vendéglős megígéri, hogy éjfélkor fölkelt, ha a vigiliákon részt akarunk venni. Én gyónni szeretnék. Nem lehet. Idegent gyóntatni tiltja a törvényök. Éhen-szomjan, de mély ájtatossággal, fekszem le egy jéghideg ágyba. Milliárd eszme rajzik agyamban. Vajjon fájó emlékeim nem utalnak-e ilyen helyre engem is? Nem fogom-e utóbb is így végezni életemet? . . . Vajjon mit véthettek ezek az emberek, hogy ily borzasztó életmódra kárhoztatják magokat? — — Végre reám jött az álom, rózsaszárnyaival! A barát csakugyan megjött egy órakor s mi siettünk az egyház erkélyére. Nagy hideg. Tiszta holdfény, mely az ablakon át bevilágít. Kopognak itt-ott a faczipők. A szerzetesek két sorban felváltva mondják méla imáikat s felelgetnek karban egymásnak. Ez tart $3^1/_2$ óráig. Megyünk vissza szobánkba s az ágyba. Nyolcz órakor fel s öltözködni. A vendéglős körül vezet bennünket. (Helyrajzi vázlat a Naplóban

* Volt akkor Francziaországban négy férfi- és egy női zárdájuk.

látható.) A szerzetesek életmódja, egyes részleteiben, igazán megdöbbentő. Soha tejet, vajat, vagy tojást vagy halat nem kapnak, ételöket alig ízesíti egy kis olaj. Hét hónapon át bőjt van: napjában csak egyszer esznek. Nyárban, a szomjúságtól eltikkadva, cserépedényből állott vizet isznak, hogy a felüdülés élvezetét is megvonhassák maguktól. Télen soha sem szabad tűznél melegedniök. Tizenegy óra mindennap az imának van szentelve, melyet térdepelve vagy állva, támasz nélkül kell végezniök. Fölkelni később nem szabad, mint éjfélkor, vagy legfölebb egy órakor. Télen-nyáron egy ruhájok van s felöltözve kell kemény deszkán hálniok. Aztán az örök némaság! Ha egyszer a fogadalmat letette, apját, fiát, testvérét nem szabad többé megismernie vagy vele beszélnie. Az önkínzás ezer apróbb nemét gondolták ki mindezekhez. Ha valamelyiknek bármely hozzátartozója meghal, legyen az bár édes szüléje, azt névszerint nem adják tudtára, hanem úgy teszik közhírré, hogy mindenki a magáét gondolhatja s annál buzgóbban imádkozik érette.»

«Igaz dolog ez? vagy őrjöngés? Soha sem érezni az élet örömét, soha Istennek hálát nem adni a léte fentartásáért, szíve minden gerjedelmét elfojtani, a szerelem álmáról, élveiről örökre lemondani? Önző számítással csak saját lelke üdvére gondolni s elzárkózni minden embertársától! Az agy gyöngeségének vagy egy messze kiható mély számításnak eredménye-e ez?» *

«Mindezek daczára a barátok nincsenek oly rossz színben, mint az ember gondolná; sőt némelyik jó kövér és piros-pozsgás; nagy kort érnek, kevés a beteg köztök. Miután mindent megnézegettünk, ismét a templomba mentünk, hol három óra hosszat tartott az ájtatosság. Éhezésem megzsibbasztá lelki szárnyaimat. Egy ablak közelébe vettem magamat, melyből egy szomszéd halomra s erdőre nyilt kilátásom. Oda nézve, még tudtam imádkozni, befelé, a templomra, oltárra fordítva tekintetemet, az lehetetlen volt. A barátok ájtatossága őszintének látszott, néha egy mély sohaj vagy nyögés hatott meg, mozdulataik inkább gyorsak és ügyesek, mint búskomolyak s távol van tőlük minden affectatio».

«Ezek végeztével enni valót kaptunk, kívánatunkra ugyanazt, a mivel a szerzet él. Volt tehát vízben főtt gyökér és zöldségféle minden hozzávaló nélkül, csak egy parányi sóval fűszerezve, vízben főtt zúzott burgonya, mind hatalmas adagokban. Daczára negyvenkét órai koplalásomnak, nem bírtam lenyomni.** Megkínáltak még két étellel, a mi tejjel és vajjal készült valami főzelék lett volna; de ezt megköszöntük. Bort nem isznak, még almabort sem, hanem csak vizet. Még szigorúb-

* Ugyanily észjárással határozott rosszalását fejezi ki Wesselényi. Lásd a fentebbi forrást.

** Wesselényi éhségtől elgyötört gyomra ezt a kosztot is «tűrhetőnek» találta. Lásd fentebb.

ban veszik a dolgot, mint reformátoruk, Rancé, rendelte; ők egyenesen a szent Benedek példájának betűszerinti követését tüzték ki maguknak.»

«Sokat lehet erről okoskodni, lehet sajnálni őket, lehet csodálni életöket merő hasztalanságnak tartani; de én mégis azt hiszem, Isten előtt nem lehet visszatetsző az, hogy vannak érző lények, melyek az ő kedveért, oly szóval ki sem mondható szenvedéseknek vetik, alá magukat. A testnek ez a sanyargatása, minden földinek ez a teljes megvetése, kell, hogy a lelket magasra fölemelje. Az emberben rejlő két elem örökös harczban egymással, okvetlen vagy gyarapszik vagy veszít egyik a másik rovására!» *

«Ápril 6-án esti öt órakor elindultunk s mintegy négy óra alatt gyalog L'Aiglebe értünk. A priornak háromszáz frankot adtam át, hogy emlékezzék meg imáiban jó atyámról s kedves sógornőmről. A prior viszont egy okirattal ajándékozott meg, melynek erejénél fogva a társulatuk tagjává lettem. Ennél több zárt társulatnak sem vagyok tagja: ki hinné!» — —

A nevezett helységben kocsijok várt az úri zarándokokra. Széchenyi másnap reggel itt is a templomot kereste fel, hogy az ő húsvéti ájtatosságát végezhesse, mit soha el nem hagyott. Gyónása egy álló óráig tartott; a teljes bűnlajstrom, melynek terhétől szivét megkönnyítette, Naplójában olvasható s felette érdekes bepillantást enged e küzdő nemes lélek bensejébe.

Útjokat azután, hol gyalog, hol kocsin, hol hajón is, például Honfleurből Havre de Graceba folytatták, néha együtt, néha különválva.

Ha Voltaire buzgó olvasójának ama bűnlajstromát, melyet őskeresztény divat szerinti nyilvános gyónásnak vehetünk, figyelemmel végig olvassuk, két ponton meg fog akadni szemünk. Egyik, hogy nem meri ígérni javulását «vu l'expérience». Látva, hogy ugyanazon vétkek, daczára minden igyekezetének, nála újra meg újra ismétlődnek. Másik, hogy nem érzi elég erősnek magát a hitben. «Point de foi.» És: «Ni chaud ni froid». Mert, úgy magyarázza

* Hátha itt is a középen van az igazság, mint Széchenyi, még Eparnayben a borivásra nézve mondotta?! Örök harmonia inkább, mint örök harcz!

azt meg, — a más hitét is szintoly jónak tartja, mint a magáét, s ha vélet en más hitben születik vala, abban is megmarad holtig! — Haza érve, egyik első gondja volt felkeresni régi gyóntató atyját, pater Flóriánt, s elpanaszolni neki, hogy egyszer-másszor tiszteletlenűl is beszélt a vallás valamely hittételéről, a mi bizonnyal csak nagyon ritkán talán épen poharak közt, eshetett meg rajta. De a türelmetlen felekezetességen felülemelkedő igazi benső vallásosságának s vele kapcsolatos emberszeretetének, egész életén át, a nyilvános vitatkozások terén is, számtalan bizonyítékait adá. Ez időben Pope Universal Prayerének egy német fordításával (prózában) tölté be naplója nehány lapját, alá-húzva ezt a két jellemző strófát:

«Mit a lelkiesméret tennem parancsol vagy tilt, azt felismernem és követnem engedd sokkal inkább, semmint akár a poklot kerülni, akár a mennyországot kiérdemelni iparkodjam».

«Soha ne engedd, hogy gyenge kezemet felemelni merészeljem azok kárhoztatására, kiket tudatlanságomban a Te ellenségednek néznék».

Vallásos nézeteit, bölcseletét, különben élte alkonyán, *Önismeret* cz. munkájában bővebben fejtegeté.* Nagy kísértések, lelki szenvedések óráiban keresett és talált vígaszt ez érzületében. Hajtotta olykor a babona, vagy mysticismus felé, táplálta önkínzásra való nagy hajlamát; de soha sem vitte a vakbuzgóság, a szeretetlenség határáig.

Az érdekes zarándokút után ismét Angliába megy; május 15-én Londonban találjuk. Tanulmányozza a lovakat, a Tattersalt; de egyuttal a parlamentet s a társadalmi viszonyokat is. Wellington, Cincinnatusra emlékezteti; egyszerű, vidám, kellemes társalgó. Általában el van ragadtatva az itteni állapotoktól; kedélye nyugalmát s jó hangulatát csak

* Lásd Gr. Sz. I. Naplói: Hit és kétségbeesés, 577. stb.

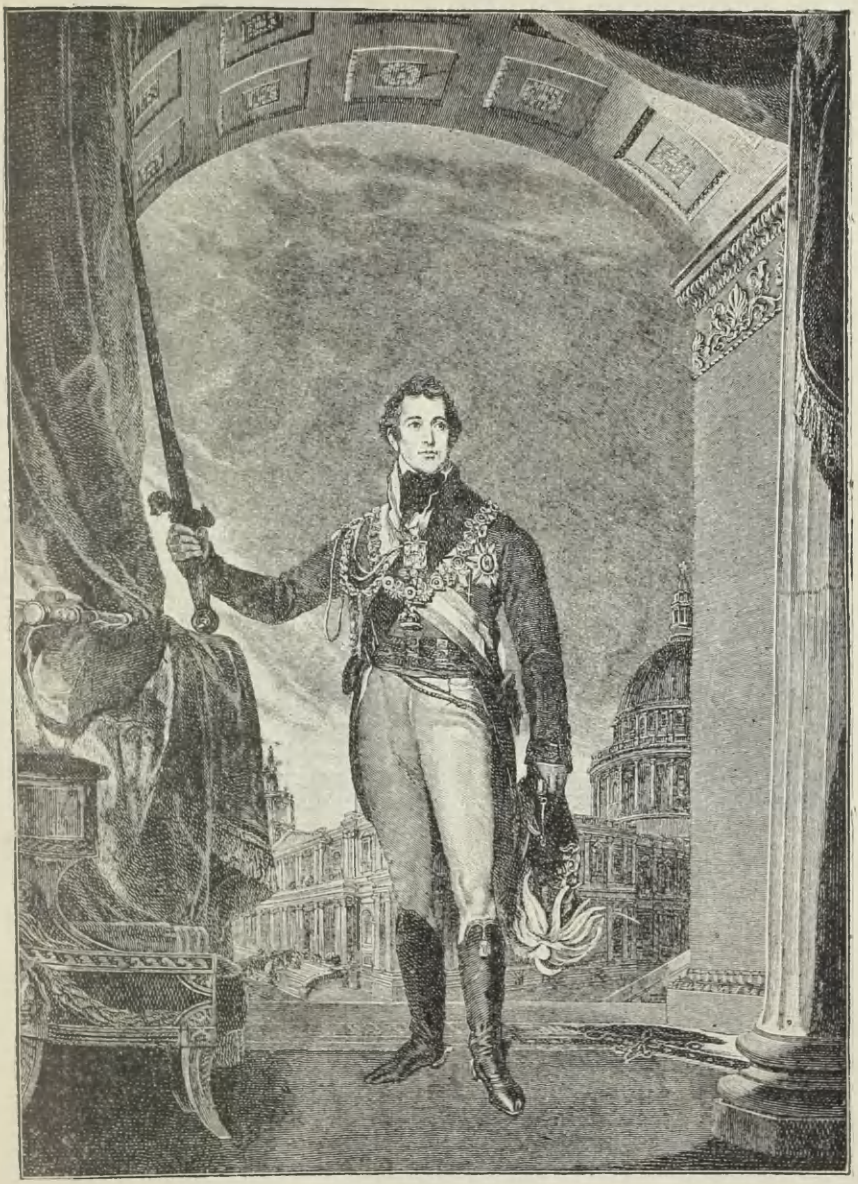

39. WELLINGTON HERCZEG.

a szállongó háborús hírek zavarják meg. Törökország ellen készül valami, s ha ezrede a határ felé mozgósíttatik, a kötelesség vagy álbecsület őt is visszakényszeríti; quietálása vagy szabadságolása, most, egynémely jóbarátja nézete szerint, minden jó hírnevét egyszerre tönkre tenné; szó sincs róla, hogy az őrnagyi czímet is megadnák neki. Wesselényivel legelőször a newmarketi síkon találkozik, hol ez már lóháton ülve jő elébe. Tud már mindent, mit e helyen tudni kell; bejáratos minden istállóba, minden training groomot ismer; igazi öröm volt látni ügyességét. Később segítségére van neki valami lóvétel miatt támadt kellemetlen ügyében. A számos előkelő, új vagy régi ismeretségek sorából elég legyen csak nehány nevet kiemelnünk. Burghess, Westmoreland, Udney, Barclay, Jersey, Esterházy Pál, Lady Cooper, Lady Morpeth, Clanwilliam, Littleton, Lord és lady Holland, Wilson, Campbell, Grosvenor, Ellenborough, Grafton, Tornbill, Macdonald, Lieven. Anglia, úgy látja, oly magaslatra ért, minőre még a föld egy népe sem jutott, de azért még fölebb is mehet, mert semmi magvát a romlásnak nem hordja magában. A mellett, hogy folyvást társaságban kell lennie, ebédekre, bálokra, szinházakba kell járnia, a bájos nyaralókra ki-kirándulnia, még olvasmányaiból sem fogy ki sohasem. A pénzt, melynek bővében volt, csak úgy dobálta. Aug. 12-én indúl Calaisba, s 33 órai utazás után kocsin 13-án ismét Párisban van. Itt Bühl, Pozzo di Borgo, Alfieri, Somariva, Stewart, Lafitte Sagan, Wilson, stb. társaságában tölt jó órákat; csak Louise sógornője halála híre szomorítja. 29-én éjfél után innét is indúl. Szept 1-én Frankfurtban nem mulasztja el megnézni Ariadnét, Dannecker remek szoborművét. 3-án Johannisbergen tiszteleg Metternich herczegnőnél, 4-én Stürmerrel Wiesbadenbe, aztán a vendégszerető Münchennek ez egyszer elkerülésével Würzburgba, Nürnbergbe, Regensburgba, Hardingba, hol a vámőrökkel kell (t. i. borravalók közvetítésé-

vel) végezni, s 9-én Amstättenbe ér, hol készakarva megmarad, hogy Bécsbe nappal ne kelljen bevonúlnia. 10-én megtalálja Angliában vásárolt s előre küldött lovait, melyek most egytől egyig sehogy sem tetszenek! — 11-én jó anyját zárta karjaiba, ki távolléte alatt valami «nagyszerű» üzletet kötött, mely adósságai egy tetemes részétől megszabadította. (Egy amortisationalis kölcsön akkor még nagy ujság volt s a magyar földbirtokosok jámbor óhajtásai közé tartozott.) Pál testvére mind a mellett jóakarólag figyelmezteti, hogy házasodjék már meg, mert eddigi életmódjának folytatása mellett tönkre fog menni. 1824 január 22-én jó édesanyjokat kelle halva látniok s 23-án sírba kísérniök.

Az egy évet, melyet ezután Széchenyi itthon töltött el, ismét derekasan felhasználta a honfitársakkal való sűrűbb érintkezésekre, saját gazdaságai rendbehozására, tanulmányainak, különösen a magyar köz- és magánjog terén, kiegészítésére, s külföldön szerzett tapasztalatainak némi rendszerbe foglalására. Képzelhetni, hogy örökös forrongásban élt. Megvillant benne a gondolat, hogy vagy egy röpiratban, vagy a kormányhoz benyujtandó külön emlékiratban fejtegesse Magyarország alkotmányos jogait s a birodalomban különállását. (Egy későbbi mondása szerint «saját tengelye körül forgását».) Egy jeges téli napon kompon kelvén át, némi életveszélylyel is a Dunán, élénk óhajtás támad benne a két ikerfővárosnak egy állandó híddal leendő összeköttetése iránt, s e czél elérésére kész volna feláldozni egy egész évi jövedelmét. Majd ujja hegyére vesz némely nemzetgazdászati «baklövéseket», melyek összegéből, úgy látja, szép kis deficit származik. Például: 1. Anglia látja el sóval a poroszokat, nem pedig Vielicska. 2. Visszafizetjük az angoloknak azt a pénzt, melyet nyers terményeinkért tőlök kapunk, holott azt megtarthatnók. (T. i. ha magunk fognánk hozzá azok feldolgozásához.) 3. A gabona kivitele Magyarországból Ausztriába súlyosan meg van ter-

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

helve, míg Ausztriából Bajorországba alig egy kicsit. (Régi panasz, melynek ellenében mindig a magyar földbirtok adómentességét vetették szemünkre.) 4. Hogy a paraszt s az egész munkás-osztály évenkint 65 napot elhenyél. 5, A robot, mely többnyire elveszett idő. Egy szabad munkás rendesen kétszer annyit végez, ha magának dolgozik, mint a ki úri munkára megy stb.

E sorozatot legközelebbi (német-franczia-olaszországi) útja után «Osztrák ostobaságok» czíme alatt még nehánynyal megtoldja. Többek közt a dohánykivitelre akkora vámot vetettek, hogy olasz földön most már inkább maguk termesztenek; a pamut forgalmát Triesztből elterelték stb.

Ezen újabb útjára jó ürügyűl szolgált a X. Károly franczia király koronáztatása, ki mint Artois gróf, testvére, XVIII. Lajos után örökölte a trónt, mely ünnepélyre Sz. régi jóakarója, Esterházy herczeg kíséretében küldette ki magát. (Természetesen a maga költségén.)

A szerencsés véletlen, vagy mondjuk inkább isteni gondviselés, ez időben szívsebeire is oly balzsamot hozott, mely fájó volt ugyan, de tartós hatású, s végeredményeiben, a föld göröngyét megvetve, egekbe emelő. Egy gyorskocsiban Oroszvárra utaztában pillantá meg 1824 aug. 24-én először gr. Zichy Károly csodaszép nejét, Seilern Crescenciát, s többé soha sem tudta feledni. Volt akkor az előkelő társaságok körében egy ünnepelt angol írónő, lady Lamb, a ki többek közt abban tetszelgett magának, hogy az emberek jellemét bizonyos küljelenségekből leolvassa. Ez Széchenyinek, kit mint szellemes társalgót igen megkedvelt, több bókok közt azt a prognosticont állítá, hogy a szerelem nála igen állandó ugyan, csakhogy tárgyát gyakran változtatja. Az eddigiek után ítélve (vu l'expérience) nem mondhatunk ellent e jóslatnak; most érkezett el a pillanat, hogy azt alaposan megczáfolja. Az elérhetetlenből egy eszményképet alkotott magának, s ez a reménytelen ábrándozás egész

40. X. KÁROLY FRANCZIA KIRÁLY.

életének komoly és határozott, de egyszersmind magas idealismustól áthatott irányt adott. Lemondva minden egyéni boldogulásról a magánéletben is, tisztán és kizárólag a közügynek szentelheté magát!

A koronázási út, s ennek ódon unalmas szertartásait követő nagyobb tanulmányút részletei más forrásból már eléggé ismeretesek lévén,* itt csak rövid ismétléssel kell átesnünk rajta.

1825 május 10-én indúlt Bécsből, 13-án Stuttgartba ért, hol el nem mulasztá a királyi méneseknek újra megszemlélését. 14-én délben Strassburgban volt, 16-án délután Párisban. A vidék nagyon szegényesen nézett ki; Chalonsban mégis egy ember biztosítá, hogy a budgetjük ugyan egy milliárd, de nincs senki Francziaországban, a ki kétszer annyi adót, mint a mennyit most fizet, meg ne bírna, s ha az indemnitás egyszer ki lesz fizetve, senkise fog többé reá gondolni. — 19-én bemutatják a királynak; 20-án a miniszterekneknek és követeknek. 21-én fogadás Esterházynál; 26-án indúl vele, jó postakocsin az ősi koronázási városba, Rheimsbe. Útközben érdekes eszmecsere fejlődik köztük. A herczeg, úgy látszik, bizonyos magaslatról tekinti az eseményeket, mely őt felmenti attól, hogy bármelyik részen a küzdők sorába álljon. Mindennek a világon, mondja többek közt, megvan a maga divatja. Sokféle szenvedélyekbe láttuk már merülve az emberiséget. Hódítás, vallásháborúk, új alkotmányok, reformok, szépművészetek stb., sorban lelkesítették. A mai kor anyagi érdekekért lelkesül. Általános a vágy a maga helyzetén lehetőleg javítani. Látja ön, hogy Villèle járszalagon vezeti Francziaországot; Rothschild a legszorosabb barátságban van vele. Ez az irány magyarázza meg Anglia magatartását Brazilia, Mexico, Buenos-Ayres és Columbia függetlenségének elismerésében, stb. Ifjú ország-

* L. Gr. Sz. I. úti jegyzetei, 1890.

41. HERCZEG ESTERHÁZY PÁL NAGYKÖVET.

gokban az érverés mindig sebesebb s csakis az uj világban lehet nagy nyereményekre kilátás. Elmondja aztán a herczeg mint gazdagodtak meg sokan a braziliai kölcsönnél s némely magán vállalatoknál is. Rivafinoli például már 60 millió fontot szerzett magának. E serdülő államokban a nyerészkedés mérveit mi meg sem itélhetjük. Míg mi szorongva és verítékezve gyüjtögetjük a garast és a krajczárt, ott csak guineákban beszélnek, s egy ügyes szerző előtt új mesék országa nyilik meg. Áttérnek aztán hazánkra, mely szintén parlagon hever, s oly kincsekre tehetne szert, stb. stb.

28-án van a király bevonulása Rheims városába. Vecsernye.

29-én a koronázás, mindenben szigorúan ódon szertartás szerint.

30-án osztották a St.-Esprit-rend jelvényeit. Széchenyinek is jutott belőle.

31-én katonai szemle.

Június 1-én indúl Széchenyi Párisba, hová 2-án megérkezik, s nyomban unni kezdi magát. Más szemmel nézi most azt az előkelő világot, mint tíz évvel ezelőtt. Noailles, Girardin, Northumberland, Granville, Burghess, Guiche, Potoczky, Kradock, Löwenhielm, Segur, Redem, Rothschild, Montgommery, Fimarcon, Humboldt, stb. stb., hosszú sora volna mindazon részint pillanatnyi érdekű, részint a történelembe átment neveknek, melyek most naplójában szerepelnek. Leginkább elbájolják az Orleansok. Örömmel látja a gyermekek számára berendezett torna-oktatást, s a nélkülözés iskolájában szerzett komolyabb jelleget. «L'ècole de la misère et des privations est la seule, dans laquelle on apprend quelque chose!»

Ezekre nem volt alkalmazható az ismeretes mondás: «Se nem tanultak, se nem feledtek».

Természetes, hogy a Villèle-féle kormányzattal, mely

utóbb Polignac által tűhegyre állítva, a Bourbonok végleges bukását vonta maga után, nem rokonszenvezhetett.

16-án elhagyja Párist, jól megrakott kocsival, s Orleans, Menars, Tour, Angoulème, Bordeaux állomásokon át a Pyrenei hegységnek tart. Mindenütt nyitott szemmel utazik, s gyüjti az utóbb használható jegyzeteket. Leginkább fölgerjeszti figyelmét a Canal du Midi, melyet XIV. Lajos alatt Pierre Paul Riquet épített, kinek épen akkor emeltek ott egy emléket. E szép művet egykor II. József is megbámulta. «Rossz néven vehető-e,» kérdi Széchenyi elragadtatásában, «ha egy ily hatalmas mű látásánál, melyet oly nagy kitartás és erős akarat hozott létre, az üterünk sebesebben ver? S ha valaki ezt a nevezetes helyet azzal a szép álommal hagyja el, hogy otthon valami hasonló nagyszerűt fog kezdeményezni? Lehet-e egy ifjú fejedelmet hibáztatni, hogy országába a régi slendrián és megrögzött előítéletek elleni mély utálat érzetével tér vissza, s kellő megfontolás nélkül is mindent felforgatni s átalakítani akar?»

Ime, hol csírázott a Duna- és Tisza-szabályozás eszméje!

Hogy azonban a népeket akaratjok ellen boldogítni nem lehet, s hogy elvégre is az alkotmányos út a legbiztosabb, azt a nemsokára megnyitandó pozsonyi országgyűlés fogja kitörölhetetlenül lelkébe vésni.

Egyelőre, mint eddigi észleletei és elmélkedései eredményét iktatja úti naplójába e sorokat: «A közvélemény hatalma egy egészen új tényező a történelemben, s mely legjellemzőbb vonását képezi mostani korszakunknak. Még pedig nemcsak a szabad államok érzik annak befolyását, hanem a despotikus államok sem bírják kivonni magokat uralma alól.»

«Mikor Ausztria az ő szerencsétlen korszakát élte, minő nagy becse volt akkor egy értelmes, okos embernek; s

most mennyire hemzsegnek ismét mindenütt az ostoba fők! Most, hogy a koczka jobbra fordult, tudományt, belátást feleslegesnek tartanak; sőt veszélyesnek!» . . .

Részleteket, mint szorosan mostani tárgyunkhoz nem tartozókat, mellőzve, elég lesz csak megemlítenünk, hogy Montpellier, Nimes, Avignon, Vaucluse, Marseille, Toulon, Nizza, Turin, Milano, Velencze s végre Triest érintésével úgy rendezte be idejét, hogy épen az országgyűlésre érjen haza, mely reá s az országra nézve epochális lett.

Egyet még sem szabad hallgatással mellőznünk. Ez, déli Francziaországban és Olaszországban ez alkalommal gyüjtött adatai és fölvett számításai a selyemtermelésről és szederfa-tenyésztésről, mik később is, mint tudjuk, annyi idejét és fáradságát vették igénybe. «Mennyit jövedelmezhetne csak az ő czenki birtoka is, s mennyi milliót hozna az országnak ez iparág meghonosítása!»

Szept. 2-án Triestet elhagyja, 3-án Pettauba, 4-én Apátiba ér. (52 órai út kocsin.) 6-án Sopron, 7-én Horpács, 9-én Bécs.

12-én Pozsonyban van az országgyűlésen.

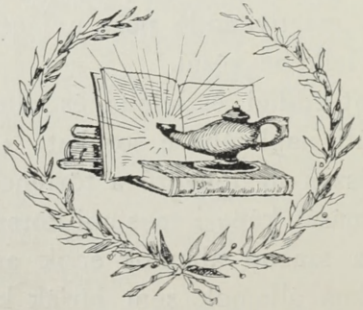

42. AZ AKADEMIA ALAPÍTÁSA.

XIII.

Széchenyi egy megbecsülhetetlen irodalmi hagyatékot hagyott reánk Naplóiban. Bármely életírója czélszerűbben alig járhat el, mint ha e biztos vezérfonálhoz tartja magát; más úton járva, könnyebben fog megtévedni; míg e közvetlen forrást aránylag csekély fáradsággal fogja akár ott a hol hézagos, kiegészíteni, akár a hol szükségesnek látja, megigazítani. Ezt az útat választottuk mi is, midőn sokféle töredék jegyzeteinket összeszedve, s összeegyeztetve e munka írásához fogtunk; számítva a művelt közönség további, nem lankadó figyelmére s jóakaró elnézésére.

Azon időpontig értünk, az 1825-diki országgyűlésig, mely ősi alkotmányunk visszaállításáról, újabb sérelmek elleni biztosításáról, s egyuttal reformtörekvéseink, nemzeti újjáalakulásunk megkezdéséről lőn örökké emlékezetes. E szerencsés kezdettől fogva parlamentális fejlődésünk, s ezzel karöltve társadalmi és közéleti, irodalmi és művelődési haladásunk, akadályokkal küzdve bár, lépésről-lépésre, s félbeszakítás nélkül előbbre ment, több mint két évtizeden át, egész a 48-diki válságig. Ez időszak első, nagyobbik

felét méltán nevezhettük el Széchenyi-korszaknak, míg a végét a Kossuth nevének varázsa sugározta be s borította utóbb el, hosszú időre, egész a feltámadás ama napjáig, melyhez Deák neve van kötve.

Nagy hibába esnénk, ha Széchenyinek annyiszor ismételt phrasisait: «Magyarország aluszik, Magyarország tetszhalott, Magyarország már meg van halva», betű szerint vennők. Ha a lakosság egy nagy része mintegy álomba látszott is merülve lenni, s közönynyel nézte nehány jobbjainak, előreláthatólag sikeretlen buzgólkodásait: e kisebb rész soha sem szünt meg jeleit adni, úgy saját benső életének, mint egy szebb jövőbe vetett eleven hitének. Egy egész nemzet nem hal meg oly könnyen; s ha ily szomorú esemény bekövetkeznék, ott bizonynyal elkésett volna bármily kitünő egyes embernek minden erélye s belátása: a halottba uj életet egy Isten sem önt többé.

Magyarország kezdettől fogva a szabad, az alkotmányos országok közé tartozott. A kényuralom sem vette azt elvileg soha tagadásba, s ürügyet keresett, hogy saját lételét, az írott, megpecsételt jogok ellenében, csak ideig-óráig is igazolhassa. Lejárván napjai, azok, a kik hűtlenül hozzászegődtek volt, szégyenkedve huzódtak félre s könyörögtek bocsánatért a nemzet színe előtt. Törvény szerint egyáltalában nem lehetett országgyűlés nélkül kormányozni, s a kik ezt akarták, maga a nagy szellemű II. József császár is, mindig csak próbaképen, s a nemzeti képviselet lehető elhalogatásával tették; mintegy utólagos jóváhagyás reményében. Így támadtak ama hosszú szünetek, minő az 1812-diki országgyűlés és az 1825-diki közt is volt, s mely szünetelés alatt a nemzet szunnyadni látszott ugyan, de csak azért, mivelhogy nem volt tere és alkalma jogát kellő nyomatékkal érvényesítnie, s akaratát nyilvánítnia. Mihelyt egy országgyűlés ismét kihirdettetett, a kormánynak készülni kellett a feleletre vonatásra, s módokról kelle gondoskod-

nia, a lehető legtisztességesebb, ha nem is legőszintébb kibékülésre. Ily időbe esik Széchenyink pályafutásának kezdete.

Egészen más kérdés az, hogy az ősi magyar alkotmány megfelelt-e a kor kívánatainak? vagy, hogy érdekébe tudta-e vonni a népesség zömét? akár csak a polgárságot? s találta-e ebben támaszát? E kérdésre, melynek jogosultsága ma oly kétségtelennek látszik, viszont arra kell figyelmeztetnünk, hogy egy általános reform szükségének érzete az akkori kiváltságos osztály körében úgy el volt már terjedve, hogy szabadelvűségben nem ritkán két szélsőség versenyzett egymással. Egyik, az úgynevezett josefinismus traditioihoz ragaszkodva, az újjáteremtés művét felülről, — másik a franczia forradalom eszméivel eltelve, inkább alulról vélte biztosabban kezdeményezhetőnek Meg volt természetesen mind e törekvéseknek antipodja is azon (ily néven bár nem ismert) ó-conservativekben, kik a régi épület bármely kis kövének megingatását ellenezték, nehogy az egész összedűljön.

A megyéknek, legújabb időkig, a rendi alkotmány szellemébül kifolyó azon alkotmányos joguk volt, hogy «követeket», — nem képviselőket modern értelemben, — küldöttek az országgyűlésre, kiket határozott és részletes utasításokkal láttak el, s visszahívhattak. E rendszer nem volna ugyan beilleszthető a modern parlamenti kormányzásba, de az alkotmányosság szellemének akkor hathatós élesztője volt: minden megyegyűlés melyen a jövendő országgyűlés teendői megbeszéltettek, megannyi kis országgyűlés képét mutatta. Legcsekélyebb tagja is érezhette, hogy ő a souverain hatalom részese.» Membrum Sacræ Coronæ».

E szellem és a mozgalom tehát megvolt. Azt Széchenyinek — vagy bárminő nagy nevet tudnánk is az övé mellett felhozni, — teremtenie, előidéznie nem kellett; ellenkezőleg, azt kell mondanunk, a szellem és e mozgalom

hozott, teremtett nekünk egy Széchenyit, aztán mást meg újra mást, a kire épen szükségünk volt.

Ez így volt mindig, így lesz, s kell hogy így legyen. Szomorú volna, ha egy nemzet létele, átalakulása, boldogsága egyes, bármily hatalmas egyéniségekhez volna kötve. A mennyit nyerne ily félistenek által a regetörténelem olympja, annyit vesztene itt e földön maga a nemzet, mely közszellemétől s önállóságától megfosztva, egészen eltörpülne, s folytonos kiskorúságában ide-oda hányattatva, csakhamar kitörölve látná magát az élők sorából.

A bár megszakgatott politikai élettel, melynek hivatalos nyelve többnyire még a latin volt, párhuzamosan fejlődött a nemzeti irodalom, mely egy szűkkeblű censura igáját nyögve sem szünt meg őrködni legszentebbb érdekeink felett.

Kitünő írók egymást buzdítva ápolták, mint őrizetökre bízott templomi kincset, a hazai nyelvet és hazafias költészetet; többre becsülve mindig a lángoló honszerelmet az alkotó szellem ragyogásainál.

Az országgyűlés szeptember 11-én volt egybehíva. Szokás szerint a megjelenésre (pro comparitione) három nap engedtetvén, az első (országos) ülés csak 14-én tartatott meg. Ezt megelőzőleg a Pozsony megye teremében rögtönzött összejövetelek (Guzmics szerint 12-én és 13-án; Széchenyi szerint csak 13-án, mint kerületi ülés) csakis a még meg nem alakult testület magán értekezleteinek tekinthetők. A parlamenti téren még ujoncz, a lóverseny-egylet első alakuló gyűlésén kívül (gr. Amadé és Wenckheim vezérlete alatt) nyilvános tanácskozásban még soha részt sem vett Széchenyi sasszemmel meglátta, hol és kikben kell keresnie a bekövetkezendő események súlypontját. Angliában szerzett tapasztalásai is, hozzávéve a kormányzó herczeg (most már IV. György király) ismeretségét, oda utalták, hogy az alsóháznál, vagyis a követek táblájánál keresse azt, mind a

mellett hogy itten sem népképviseletről, sem polgárok képviseletéről akkor még szó sem volt. A minden fontos ügyet előkészítő s kezdeményezési jogukra féltékeny «kerületi» üléseknek, mindjárt kezdettől fogva, nálánál szorgalmatosb és figyelmesebb látogatója nem volt. Jegyezgetett versenyt a hivatalos tudósítókkal és jurátusokkal, kiknek vele együtt a szűk és zsúfolt teremben csak álló hely jutott, úgy hogy kardjok markolatán, vagy kucsmájokon vagy épen egymás hátán írva kellett nagy sietséggel jegyzeteiket megtenni, s otthon emlékezetből kiegészíteni. Széchenyi első észrevételei is ezen feltünő anyagi akadályokra vonatkoznak: a helyiségek okosabb beosztására, gyorsírók alkalmazására, valami tanácskozási rendnek megállapítására, az elnök szükséges tekintélyére, a hőség, a nyugtalanság, s folytonos idővesztegetés elhárítására vagy legalább mérséklésére. Az elkerűlhetetlen üdvözlő beszédek és sokféle tisztelgések őt nagyon untatták, sőt, az általános meghatottság pillanatai alatt is, hidegen hagyták. Az országgyűlésnek sűrűbben, legalább is a törvényszabta három év alatt egybehívását — később majd folytonosságát is, — már azért is elengedhetetlennek tartja, hogy a Rendek a gyakorlatban benmaradjanak. Különben a legközelebb szomorúan tapasztalt alkotmánysértések megújulása elleni biztosítékokat, a megyék levelezési jogának Metternich által ellenzett épségben tartását, a pénz értékének állandósítását, (mai kifejezéssel: valuta helyreállítását), az úrbéri viszonyok szabályozását, a közigazgatás javítását, illetőleg az 1790-ki országos küldöttségek munkálatainak felvételét, és a közvélemény (opinio), közszellem élesztését, érvényre emelését, mint oly programm pontjait jelöli meg, melyek egyrészt az akkori ellenzék, vagyis nemzeti párt buzgó tagját, de másrészt azontúl a korát megelőző, előrelátó államférfiút ismertetik meg velünk.

Szept. 14-én a Rendeket Szögyény Zsigmond persona-

lis üdvözölte magyar nyelven, kinek Jordánszky esztergomi főkáptalani követ felelt, mindkettő egyuttal a czélba vett koronázási ünnepélyek iránt stb. tájékoztatván a közönséget; a Főrendeket latin beszéddel József főherczeg nádor üdvözölte, s felelt reá Rudnay primás. Azután a két tábla, deputatiókkal üdvözölte egymást; s Szepessy püspök lelkes magyar beszéde «villanyozta fel»[1] a közönséget. Mise után, úgynevezett «elegyes ülés» tartatott, az ünnepélyes bevonulás, üdvözlő beszédek stb. megállapítása végett. 15-én a fogadó küldöttség Schloszhofba menvén, hol az udvar gyülekezett, itthon pihenő nap volt. Ezalatt Széchenyinek egyéb baja nem volt, mint hogy az «öreg Zichy» (a pénzügyminiszter) kiszorította szállásából.[2] 17-én a király királyné s az egész udvar ünnepélyes bevonulása. Kíséretében volt Reviczky kanczellár, s Metternich, ki hogy miként fogta fel a dolgot, azt később jelezni fogjuk, 18-án mise a Salvator templomban. A primási palota dísztermében megjelent Ferencz király s Koháry herczeg rövid magyar beszéde után, trónuson ülve felolvasta hosszú latin trónbeszédét.[3] E beszédet ő felsége maga fogalmazta s előbb németűl leírta, aztán fordíttatta át a hivatalos latin nyelvre. Több helye gyujtó hatással volt s lelkes vivátokkal szakíttatott félbe; különösen az a többször idézett frázisa, melyre nagy súlyt is fektetett: «Nihil a vobis postulamus, præter incolumitatis vestræ studium». Semmit sem kíván tőlök (nem úgy, mint máskor, vagy esetleg újabb válság beálltával) csak saját javok és jólétök előmozdítását, az e czélra szolgáló legalkalmasb eszközöknek javaslatba hozását pedig a haza atyjainak bölcseségétől várja. Érthető czélzással nemrég kiállott sulyos betegségére, élete végén, mi Isten kezében

1 Guzmics.

2 Az országgyűlési ingyenes szállások természetesen szűken voltak. Vendégfogadóban egy szoba napi ára 10 frt.

3 Mindezek meg vannak örökítve a hivatalos jegyzőkönyvben.

43. JÓZSEF NÁDOR.

van, még azt a lelki örömet akarja megérni, hogy boldogulásuk folytonos növekedését s az ország alkotmányának megszilárdulását maga is szemlélhesse, s az utódokra is, fiai gyanánt szeretett magyar alattvalóira, átbocsáthassa! — Beszédét elvégezvén, a királyi előterjesztéseket pecsét alatt a primásnak átnyújtotta, melyek először a Főrendeknél, azután a Rendeknél olvastattak fel. A kir. előterjesztések (propositiók) pedig ezek valának. Első: a királyné, Karolina Auguszta, megkoronáztatása. Azután: az 1791-diki országgyülés küldöttségeinek munkálatai, a Rendek által felterjesztendő sorrendben. Végre az állam hitelének s magánosok pénzviszonyainak rendezése, az e tárgyban kiadott rendeletek (patensek) alapján. Az alkotmányon elkövetett újabb sérelmekről egy szó sem; mintha a nemzetnek nem is lettek volna jogai. Ellenben a 25 év előtt kezdeményezett reformmunkálatok napirendre tűzése, összes állapotaink tüzetes megvitatását, esetleg gyökeres átalakítását vonhatá vala maga után, ha azok nagyobb része holt betű nem lett volna. Az eltemetett akták e tömege megelevenítőjére Széchenyire s az ő nyomdokain haladó nemzedékre várt. Az 1791 67. tcz. bizottságai a következők valának: 1. Közjogi, mely az országgyűlés, a dicasteriumok, törvényhatóságok rendezéséről, a közegészség s a sajtó ügyéről stb. volt véleményt mondandó. 2. Adó- és élelmezésügyi. 3. Úrbéri. 4. Közgazdasági. Ehhez tartozott a közútak, folyók, csatornák szabályozása, ipar- és kereskedelem, selyem- és lótenyésztés s közalapítványok. (Fundationes speciem fundi publici habentes.) 5. Bánya-ügyi. 6. Igazságügyi. 7. Köznevelésügyi (deputatio litteraria), mely az alsó és felső közoktatást, egy katonai akadémia, a magyar tudományos akadémia felállítását, a hazai nyelv kiművelésére s nemzeti kultura előmozdítására szükséges intézkedéseket, egy képzőművészeti akadémia, s végre egy leánynevelő intézet felállítását tárgyalja. 8. Az egyházi bizottság.

9. Az országos sérelmek és kívánatok (gravamina et postulata) kidolgozásával, s ezekkel összefüggő tárgyak iránti javaslatok tételével megbízott küldöttség.

A trónbeszédről az írja Széchenyi: «Isten áldja meg az íróját, bárki volt légyen», az annyi fegyvert ád kezünkbe, hogy azzal, ha ügyesen tudjuk használni, a mi alkotmányunkat soká, «igen soká» megvédhetjük. Ennél fogva nagyon sajnálja, hogy már az előleges tanácskozásokban is, különösen a kerületi ülésekben, részt nem vehet. Egész erővel azon volna, — miként ezt jóval később, «taktikából» tenni és ajánlani szokta, — hogy az udvar és a kormány kedvező hangulatát fel kell használni, s mintegy szavoknál fogni őket, hogy vissza ne léphessenek. Angol szokás szerint a tett ajánlat csak akkor válik visszavonhatlanná, ha a másik fél «done» szóval elfogadja s mintegy reá nyomja a pecsétet. Ezt kell, úgy vélekedék, nekünk is tenni, s a válaszfelíratba bele foglalni mindazt, mit a legközelebbi évszázad alatt tenni, vagy legalább kezdeni akarunk. Mert napjainkban, úgymond, két mód van jogaink biztosítására: egyik az ágyú; másik a közvélemény! . . .

Dessewffy első felirati javaslata, melyet már 20-án ker. ülésben este felolvasott, úgy látszik, nem elégíté ki az illetőket, mert másnap hozzáfogtak annak megrostálásához, s négy jegyzőt bíztak meg (az előadón kívül Bartalt, Plathyt és Perényit), újabb szövegezésével, még ráadásúl Máriássyt és Vitézt is, a legmerészebb szónokok egyikét, hozzájok rendelvén. Ebből még csak izenet lett, mely a Főrendekhez küldöttségileg átküldetvén, azok észrevételeivel nehányszor visszaérkezett mindaddig míg a két tábla minden egyes tételre sőt a szónoki frázisok árnyalataira nézve is egyetértésre nem jutott, s csak így mehetett fel, mint országgyűlési felirat a legmagasabb trón zsámolyáig. Mindjárt kezdetben fölvettetett a kérdés, valjon a királyi előadások vagy az ország sérelmei vétessenek-e előbb tárgyalás alá,

illetőleg az annyiszor és oly sulyosan megsértve volt alkotmánynak biztosítása. Volt hivatkozás mindkét részről régi törvényekre, parlamenti gyakorlatra, magára a trónbeszédre, mely a tárgyak sorrendét egyenesen az országyűlésre, a «honatyák bölcseségére» bízta, kölcsönös bizalomra, őszinteségre, stb., míg a közvetítés a «Præferenter» szónak közbeigtatásával megtaláltatott és Szentkirályi nádori ítélőmester ügyes tolla által kifejezést nyert. Utóbb még a praferentialékat is, tudniillik az előleges sérelmeket, legsürgősbekre és kevesbé sürgősekre kellett osztályozni stb.

Szept. 21-én Végh István, szokás szerint, vegyes ülésben koronaőrré választatott s e méltóságába beigtattatott.

Szept. 25-én a királyné koronáztatása, mely ünnepély reggeli nyolcz órától 12-ig tartott. Ekkor ültek ő felségeik, a király és a királyné, a palatinus, és két érsek, az esztergomi és kalocsai, a szertartásos ebédhez, melynél Illésházy mint újonnan kinevezett főasztalnok mester (Dapiferorum Regalium Magister) vezetése alatt a kamarások, s ezek közt Széchenyi is Wesselényivel, kiszolgáltak. Nézőkként a karzaton és az asztal körül ő felsége gyermekei, unokája a kis Napoleon, (Reichstatti herczeg) s az udvari hölgyek szerepeltek; utóbb magyar ruhába öltözve mindenki bebocsáttatást nyert. A nagyobb királyi lakoma, 500 terítékkel, a redoute-teremben várta a vendégeket,* itt is főuri étekfogók (dapiferek) szolgálata mellett s az udvar jelenlétében. (Baldachin alatt.)

A koronázási ajándék a másnapi ülésben, némi ingadozás után a 25 és 50 ezer arany közt, az utóbbi összegben határoztatott meg. Széchenyi, mindjárt kezdetben (decorum miatt is) e mellett foglalván állást, azzal a kikötéssel, hogy csak a nemesség fizesse. Ugyanakkor honosíttattak Metternich és Steinlein, érdekes eszmecsere kíséretében. Dessewffy

* Mind e részletek iránt l. GUZMICS naplója.

József alkalmat vett magának a külpolitikáról nyilatkozni. Magyarországnak, szerinte, határozottan defensiv és nem offensiv állást kell foglalnia; s a magyar koronának fényét bizony nem növelte az, hogy honfitársainkat (láttuk, hogy köztök volt a mi Széchenyink is) egész Nápolyig elhurczolták, miszerint ott vérük ontásával segítsék elnyomni egy zsarnok lánczait széttörő népben a szabadság szeretetének

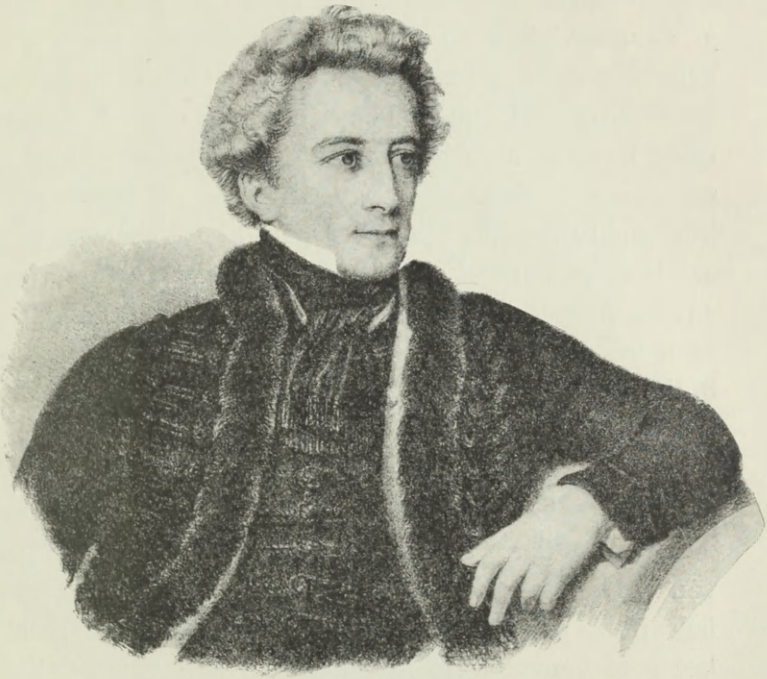

44. GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

csíráit. Balogh a két nevezett kitünőségen kívül, kik külön szempontok alá esnek, a többi folyamodókat elutasítaná; míg Vay (Ábrahám) átlátszó ironiával a Metternich érdemeit oly magaslaton állóknak mondja, hogy közönséges szem meg sem láthatja.* Az indigenatust utóbb is még egy sereg jelentkező megkapta; a magyarság barátainak a fen-

* Guzmics. — Széchenyi figyelmét ez, úgy látszik, kikerülte.

forgó nemzetgazdasági szempontok ellenében is, nem nagy örömére. (L. Corpus Juris 1827: art. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45.) Érdekes nyilatkozatot tett még ezen ülésben Szlávy László, bár a névjegyzékben csak a távollevők küldöttei sorában (mint Kornisék megbizottja) szerepel. Indítványait Széchenyi három pontban örökíté meg: 1. Az országgyűlés költségeit egyedül a nemesség viselje. 2. A megyei magasb hivatalok (alispánság stb.) ingyenesek legyenek. 3. A nemesség a megyékben az útak javítására stb. évenként bizonyos összeggel adózzék. «Szép diadal — teszi hozzá Széchenyi helyeslőleg, — ha valaki, mint az emberiség lovagja, a saját osztálya érdekei ellen beszél. Mutassuk meg a világnak, hogy habár a mi alkotmányunk a körülmények miatt illiberális maradt, s habár ez idő szerint azt lényegében baj nélkül meg nem változtathatjuk: a mi egyéni nézeteink mégis a korszellemmel haladtak, s hogy ez a mi szétdarabolt kis nemzetünk minden nemesen gondolkozónak becsülésére érdemes!»

Szept. 29-én udvari bál, melyben Széchenyi Zsófia főherczegnővel tánczol. Német, causarum director pedig, a társaság nagy meglepetésére, a magyar tánczot produkálja. Themis és Terpsychore e kegyeltje volt az, a ki felhivatván a legutóbbi ujoncz- és adószedésnek ellenszegülő hazafiak «nóta» perbe fogatására, a vádlevelek azon helyeit, melyeket a törvényre való hivatkozással kell vala betölteni, üresen hagyá; mert, mondá, ő nem talál ily esetre alkalmazható czikket a Corpus Jurisban. S erre az illetők megszégyenülve, elejtették az ügyet. Szerencséjökre! Így is volt eleget mit hallgatniok.

Szept. 30-án theatre paré.

Ezt megelőzőleg, 29-én egy országos ülésben felolvastatott az első (üdvözlő) feliratra érkezett rövid királyi válasz.

Dolgoztak ezután nagy hévvel, az ország sérelmeit ala-

posan tárgyalandó, érdemleges feliraton. Az e nagy munkával megbízottak közt Széchenyi még, a fentebb nevezetteken kívül, Nagy Pál, Szegedy, Balogh és Babóthy neveit említi; maga egyre folytatta a fontosabb nyilatkozatok kivo-

45. ZSÓFIA FŐHERCZEGNŐ.
Bécsben Artaria kiadásában megjelent aczélmetszetről.

natozását, de jegyzeteit véghetetlen sajnálatunkra nem tartotta elég érdekesnek arra, hogy naplójába beigtassa. A szónokok közül, kiket nemlankadó figyelemmel kísért, kiváló előszeretettel viseltetett a híres felsőbüki Nagy Pál iránt. Megkapta őt, mint bárminő hallgatóit, szókimondó bátor-

sága, tüzes temperamentuma, tőrül szakadt eredeti magyarsága, s a mellett úgy a közjogban, mint a dietalis praxisban való jártassága. Ez utóbbiban többen versenyezhettek vele; tudományra, általános műveltségre s államférfiui tapintatra nézve pedig egy Bartal, Plathy, vagy Dessewffy, s bizonnyal a bár kezdő Széchenyi is, felülmulták. Október 5-én megindúlt az általános vita, kiáradtak a kormány elleni mérges philippikák. Egymást, mint ilyenkor szokás, felül akarták mulni a nagyotmondásban s elaratni a tapsok és éljenek javarészét. Egy Csáky, kivel úgy látszik Széchenyi is egyetértett, jó érzülettel, gyarló magyarsággal úgy vélekedék, hogy a magyar nemzet méltóságához illőbb volna, «laconice et cum decore» terjeszteni fel panaszait; de a jegyzők munkálataiban a szóbőség uralkodik, s a sok lényegtelen dolgok annyi helyet foglalnak el, hogy azt a mi jó van benne, alig lehet kihalászni belőle. Okt. 6. és 7-én rákerült a sor a «hűtlen tanácsosokra», kik a királyt félrevezették, s most az ország színe előtt feleletre vonandók s a törvényszabta kemény büntetésekkel sujtandók valának. Nagy Pál kiméletlenűl a fejökre olvasta az Ulászló hires VI. decretumát, (1507 art. 7. 8. —) mely az ily hazaárulóknak (libertatis regni proditores) névszerint megnevezését s személyükben és vagyonukban leendő megbüntetését, ha főurak, hivatalvesztéssel és örökös számkivetéssel s javaiknak közprédára bocsátásával súlyosbítva, rendelte el; mely drákói kormányfelelősségi törvénynek elavult voltát hiába hozták fel az aulikusok, az ahoz ha nem is betűszerint de elvben szigorúan ragaszkodó hazafiak ellenében. Kezdték is már személyenként nevezgetni azokat, kik mint főispánok vagy kiküldött királyi biztosok (Eötvös, Amadé, Cziráky, Keglevich stb.) a nemzet ellen vétkeztek, míg a mérsékletre hajlandóbbak a király iránti tartozó hűséget és engedelmességet állíták előtérbe; vagy új és új eszmék felhozásával ügyekeztek a figyelmet más irányba terelni. Vay,

az őszinteségnek és igazmondásnak bátor szószólója, elég bűnhődést lát abban, hogy nem fogja honfitársaik egy könnye sírjaikba kísérni őket, hanem a nemzetöknek megvetése, átka. Vitéz és Somssich azt kívánják, hogy az adó behajtása szűnjön meg s tartassék függőben, míg az ország sebei meggyógyítva nem lesznek. Máriássy a királyi előadásoknak máskor a meghívókkal együtt leendő szétküldését követeli, hogy a megyék utasításaikat ahoz szabhassák. Uzovics azt indítványozza, hogy az országnak is legyen egy ügyésze, úgy mint a királynak van, a ki jogait védelmezze. Mások a kormány felelősségének (például testületeknél, minő a m. k. Helytartótanács) szabatosb körülírása, vagy a népnek szabadon választandó képviselete, vagy a nemesi felkelésnek mint hazai véderőnek czélszerűbb szervezése, vagy a katonaságnak az ország alkotmányára leendő felesketése, s több efféle egymástól nagyon szerteágazó, de mégis a szabadság és az alkotmány biztosítására czélzó módok és eszközök felett tanakodtak. Közben derekasan czáfolgatták egymást, s megvetésökkel sujtották a szolgalelkűséget, mely minden hatalom előtt görnyedez, s a czímek, rendjelek, hivatalok után kapkodó hiúságot és önzést. Széchenyi mindezeket feszült figyelemmel kíséri, s ha távoznia kell a teremből, más jóbarátját (Dessewffy Aurélt) kéri fel jegyzetei folytatására. Maga ég a vágytól, a hallottakat frissiben, a legilletékesebb helyeken tolmácsolni, keserű szemrehányásképen a multra, komoly intésképen a jövőre nézve. Forrón óhajtva bár a kiegyezést, az ellenzék (vagyis: a nemzet) álláspontjára helyezkedik, habár az udvarnak és Metternichnek neheztelését vonja is magára. Az izenet végre átküldetvén a főrendekhez, ezeknél okt. 12-én került napirendre, Széchenyi ez alkalommal tartá első (szűz) beszédét. A csataedzett férfiút, ki annyiszor tárt mellet ellenség fegyverének, ez első próbája az új harczmezőn úgy meghatotta, hogy alig bírt szólni; úgy érezte magát, «mintha

akasztófa alá vitték volna». Senkinek sem kerülhetett nagyobb erőfeszítésbe; szinte kétségbe esik, vajon fog-e ő valaha kőzönség előtt hideg vérrel beszélni tudni?* Mit mondott, annak vajmi csekély nyoma maradt fenn. A legnagyobb és legkedvezőbb benyomást már az tette, hogy magyarul beszélt, a mi az akkori Cicerók gyülekezetében új és szokatlan jelenség volt. Még ebben a «merész» ujításban sem akadt sok követője (Esterházy, Haller). Aggódva veszi észre, hogy az ifjabb mágnások, kik szabadelvűek lennének, se magyarúl se diákul nem tudnak, s így az éltesb szónokok, főispánok, püspökök s első sorban az elnöklő nádor tekintélyétől el fognak törpülni. A nádornak roppant volt befolyása; alig lehetett volna valamit keresztül vinni az ő beleegyezése nélkül. Elnöki hatalmához tartozott a szavazatokat súly szerint mérlegelni s nem szám szerint összegezni, vagyis úgy mondani ki a határozatot, a mint épen akarta. S ebben az alsóház elnöke, a személynök is próbálta őt utánozni, tagadva következetesen a kerületi ülések illetékességét, az országos ülésekben pedig a megyei követek ellensúlyozására, a királyi tábla, a káptalanok, s végre a városok szavazatai többé kevésbé rendelkezésére állván. Csakhogy itt ez nagy ellenzésre talált a mindig éber ellenzék részéről, mely fokonként oda fejlesztette a gyakorlatot, hogy az országos ülések merő alakisággá váltak s a kerületben hozott határozatok egy dörgő «maradjon» szóval hitelesíttettek s jóváhagyattak. Metternich, ki különben «szerette» a magyar alkotmányt, s azt némely alkalommal meg is tudta védeni, — ezt az említett praxist egy botrányos kinövésnek nézte, s maga és emberei által tövestől kiirtani, — de hasztalan — iparkodott. Mondhatjuk, hogy ő a magyar ősi alkotmányban azt szerette, a mi benne rossz volt, különösen azt a mozdulatlanságot,

* Naplója.

mely szerinte az átkos korszellem minden ujításai ellen biztos gátul szolgált, de ezt is csak némi fentartással adoptálta, így például állandóan kifogásolta azt a nagy hibáját, hogy a királyi hatalmat szerfelett korlátolja; ellenben gyűlölte benne mindazt, a mi a haladás, a fejlődés, az új élet csíráit rejté magában. Épen ez volt, a mi Széchenyit lelkesíté, a mi arra a kijelentésre indítá: «a Metternich rendszere az ő életével (?) véget ér; az enyém csak azon túl fog kezdődni!» . . . Mindkét államférfiunak hátrahagyott irományai a két ellentétes irányban érdekes és tanulságos adatokat tárnak fel előttünk. «Szeptember 11-én kezdődik a magyar országgyűlés», — írja Metternich az ő jó barátjának, Gentznek, — «egyike a legunalmasabb alkotmányos mulatságoknak a világon. Nemcsak, hogy egészen kivesz sodromból, a mi időm beosztását, szokásaimat, mindennapi életemet illeti (mikor a kedves Ischl üdítő levegőjétől is meg kellett válnia!), hanem még beszédemet és ruházatomat is meg kell változtatnom. Deákul kell beszélnem és huszárnak öltözködnöm; még az egyetlen licentia, a mit megengedek magamnak, az, hogy ez alkalomra bajuszt nem növesztek». — Mind a mellett úgy veszi észre, hogy közkedveltségnek örvend, s hogy indigenatusa valóságos enthusiasmussal fogadtatott! (?) A pártokról, melyeket itt talált, az a véleménye, hogy a kormánynak (már mint neki), voltaképp kétféle ellenzékkel kell bajlódnia. Egyik az ősi magyar, történeti talajból származó ellenzék; másik az újabb, mely a kor szellemét, a liberalismust, akarná képviselni. Mind a kettő iránt meglehetős lenézéssel viseltetik; de az utóbbiban már épen minden társadalmi rendnek felforgatását látja, s így azt csírájában elfojtani egész élete feladatának vallja.* (Nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában!) Széchenyi amaz első beszédéről, mely állásfoglalása miatt emlé-

* L. Szögyényhez írt levelét.

kezetes, Zsoldos röviden csak ennyit jegyzett fel: Széchenyi kapitány szép magyarsággal s hazafiui szívvel adta elő a státusok (t. i. az alsó táblának már jól megrostált) méltó panaszait, és azt mondá, hogy még világosabban kellene beszélni». T. i. úgy, miként a rendek buzgó szónokai (Nagy Pál, Vitéz stb.) a kerületi ülésekben nyilatkoztak, a király őszinte felhívását hasonló nyíltsággal viszonozva. Egy másik szemtanú, Szoboszlay, alig pár sorral tud, vagy akar többet mondani, így: «Én katona vagyok, s keveset tudhatok az ilyen dologhoz, de azért jussom lévén szólani, kérem: hagyassék meg a nuncium a maga valóságában. Ha én hűséges jobbágy nem volnék, nem viselném ezt a ruhát és fegyvert; azért szólok, mert hűséges vagyok. Ő felsége, mint jó atyánk, maga parancsolta, hogy öntsük ki kebelébe érzéseinket». Ugyane tudósító szerint, ki egészben elég conservativ nézetű volt, az képezett «epochális eseményt». hogy egy mágnás a felső háznál, hol eddig latinul folyt a discussio, magyarul szólalt fel.* Bizonyos, hogy beszéde, melyet különben Metternichnek esetleg előre is bejelentett, a közlött néhány sornál hosszabb is, tartalmasabb is volt, habár lámpaláz miatt, kissé kuszáltabb lehetett. Az osztrák főkanczellár, kinek még folyvást nagy varázsa (prestige-zse) volt reá, e naptól kezdve őt «elveszett ember«-nek (gondolom: reá nézve elveszettnek) nézte; csakhogy le nem nézhette többé. Tanácsait akkor vette figyelembe, mikor már későn volt. Azon föltevést, hogy a nádor valami rendreutasítással kísérte Széchenyi ez első felszólalását, egészen alaptalannak nyilváníthatjuk.** A sérelmi feliratot utoljára mindkét háznak egy vegyes bizottsága Cziráky elnöklete alatt, dolgozta át s az okt. 22-én küldetett fel. (Irom. XVIII. sz.) Az udvar akkor már elhagyá az országgyűlés székhelyét, s visszatért a birodalmi fővárosba. . . . . A tár-

* L. Gr. Széchenyi I. Beszédei.

** Wirkner.

46. GRÓF CZIRÁKY ANTAL.

gyalások alatt a rendek azon részénél, mely a multakra való fátyolvetést csak oly fentartással fogadá el, hogy a bűnösök meg fognak fenyíttetni, nem kis megütközést szült az, hogy a vádlottak maguk egyuttal bírák is voltak saját ügyökben s a felső házban részt vettek, még pedig döntő részt épen azon sérelmek tárgyalásánál, melyeket az alsó ház felpanaszolt. Igaz, hogy csak némelyek nevették, nem is egészen szívből, ezt a dolgot, míg mások mentegetődztek s hamut hintettek fejökre. A nádor maga, nem titkolhatá el fájdalmát a történtek felett, s hivatkozott mindazokra, a kik őt közelebbről ismerik, hogy ama szomorú napokban mindent elkövetett e bajok elhárítására. Cziráky pedig nem tette, nem hallotta a követ urak kifakadásait, kik a nemzet és az utókor átkaival fenyegették, se nem tagadhatta meg saját közjogi elveit, melyeket később mint országbíró tényleg követett, mint közjogi író pedig, egy maig is figyelmet érdemlő könyvben* örökített meg; csak abba az enyhítő körülménybe kapaszkodott, hogy oly esetben, mikor az alattvalói hűség és engedelmesség a törvény és alkotmány tiszteletével jött összeütközésbe, neki az utóbbi kötelességét kell, az előbbinek alárendelnie. Nem fojthatá el könnyeit, s hallgatóit is megríkatá e szónoki fordulattal: «Akkor is hazám boldogsága állott előttem, mikor azt a hivatalt királyom parancsára elfogadtam. Bízom benne, hogy honfitársaim átka nem fog engem síromba kísérni, de igenis magammal viszem oda azt a tudatot, hogy éltem ama legszomorúbb napjaiban koronás fejedelmem iránti hűségem kényszerített arra, a mit tettem» stb.** Ez egyuttal felelet volt a Nagy Pál s többek mérges átkozódásaira. A parlamenti fegyelem akkor még nem volt annyira kifejlődve, hogy egyik házból a másikba át ne szóltak volna. Sőt voltak még, kik az országgyűlésnek mint testületnek egységét

* Conspectus Juris Publici Regni Hungariæ.
** Zsoldos kézirati naplója.

vitatták, s csakis a hely szűkének tulajdonították két részre, alsó- és felső táblára oszlását, és külön ülésezését. A volt kir. biztosok ügye végre is, a személynök buzgólkodása folytán, olykép simíttatott el, hogy bűnhödniök kell ugyan, de nem épen az Ulászló törvénye szerint, hanem ő felsége a király kegyes vagy igazságos elhatározása szerint.* Hogy ez elég kegyes volt, s a szegény áldozatoknak sokféle kárpótlásaiban, megvigasztalásában nyilvánult, mondanunk felesleges.

* Egy rész a Justitia, más a Clementia szó mellett kardoskodott.

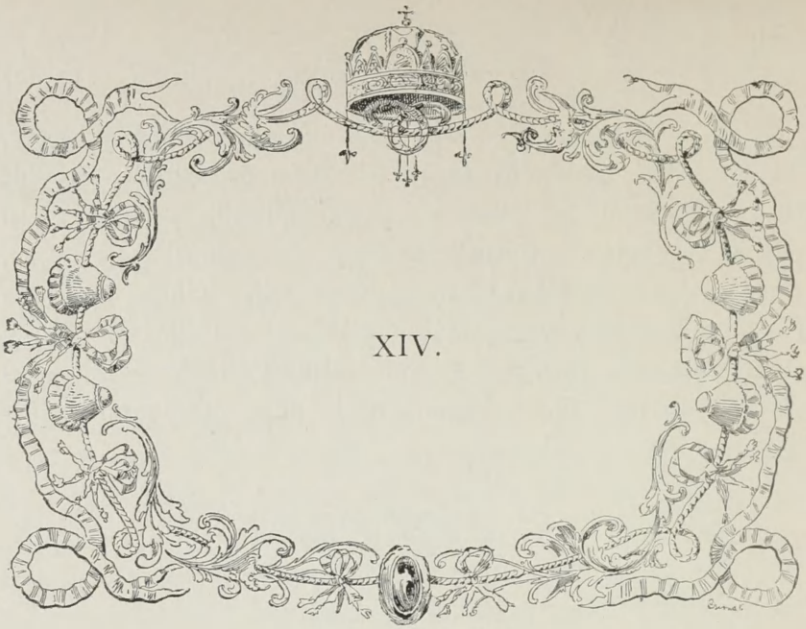

XIV.

A FELIRAT elküldetvén, az alatt míg arra a válasz megérkeznék, a Rendek hozzá fogtak a kir. előadásoknak, s ezekkel kapcsolatban az ország kívánatainak és sérelmeinek (gravamina et postulata) tárgyalásához. Harminczöt éves előmunkálatok feküdtek már előttök. Az oly emlékezetes 1791-iki országgyűlésnek egyik bizottsága (in objecto literario) a következő programmot tűzte ki mint munkába veendőt: *a)* Nyilvános akadémiák, konviktusok, s az ifjuság neveltetésére tett régi alapítványok visszaállítása. *b)* Katonai akadémia. *c)* Tudományos akadémia. *d)* Hazai nyelv és egyéb kulturai eszközök fejlesztése. *e)* Képzőművészeti akadémia. *f)* Leánynevelő intézet. Mindez a nemzeti jellem és nyelv fejlesztésére czélzott, s nem volt szónok, ki, bár latin szövegű vagy töredezett magyar beszédben, nem erre fektetett volna legnagyobb súlyt. A november 2-án s folytatólag 3-án tartatott kerületi ülésben, különösen egy magyar tudományos akadémia felállításának szükségét legtüzetesebben fejtegette Sárosmegye követe, Máriássy. Szokott

hévvel beszélt Nagy Pál, erősen kikelve a nemzetiségöket megtagadó főurak ellen, kik terjedelmes jószágaikon csupa német tiszteket tartanak, de minden baj forrását a bécsi miniszteriumnak magyarellenes politikájában s folytonos beolvasztási kísérleteiben jelölve meg; utána hasonló tűzzel Dessewffy szónokolt, valamint Kolosváry és Ghyczy; mindnyájan egy nemzeti közóhajtás teljesülésének egyedüli akadályát a kellő pénzerőnek s tehetősb honfiaink áldozatkészségének hiányában találták.* Széchenyiben, mint láttuk, rég forrott az eszme: egy évi jövedelmét valamely kedvező alkalommal felajánlani a haza oltárára. Nem csoda tehát, hogy oly lelkes szavak hallatára elérkezettnek látta a pillanatot ez óhajtása teljesülésére. Szót kérve, megtette azon örökké emlékezetes ajánlatát, melyet később kerek 60,000 frtban (akkor nagy összeg volt s jegyzeteink szerint akkori tényleges tiszta jövedelmét meghaladta) határozott meg, s mely nyomban lelkes követőkre talált.** Pár nappal később kiegészíté ajánlatát a következő nyilatkozattal: «Nem azért tettem, hogy vivátokat kapjak érte, s nem is azért, hogy másokat hasonló tettre tüzeljek, nem mindenki teheti azt. Megfontolván jól a javallott intézet, t. i. a m. t. akadémia messze kiterjedő czélját, óhajtom, hogy az létre jőjjön, de egyuttal czéljának megfeleljen. Mihez képest, nehogy olyan Ludovica forma váljon belőle, fenn is tartom magamnak az annak igazgatására és alapítványainak hovafordítására való befolyást és felügyeletet. A mi az áldozatot illeti, én nőtlen ember, immár 33 éves és katona vagyok; kevéssel be tudom érni. Vannak itt-ott jó barátim, kik eltartanak egy esztendeig, úgy hogy a magaméhoz hozzá se nyúlok». — Ez csak ironikus válasz volt a hozzá ez irányban talán félőszinteséggel intézett kérdésekre; szintúgy, mint az a naplójába igtatott lakonikus megjegyzése: «mich mit allen

* Részleteket l. Gr. Sz. I. Naplói, és gr. Sz. I. Beszédei.
** L. Szász Károly: M. T. Akadémia megalapítása.

Landsleuten verfeindet», a mely Metternich jóslatára vonatkozik, hogy az első mámor elmultával saját honfitársai ellene fognak majd fordulni. Voltak t. i. Széchenyinek ez időben a mindenható miniszterrel irásbeli érintkezései és személyes találkozásai, melyek sokkal jellemzőbbek, semhogy rólok be ne számoljunk. Addig azonban, bár nagyon ismeretes dolgokat ismételgetünk, közbe kell igtatnunk a m. t. akadémia keletkezésére vonatkozó adatok sorrendét.

Nov 3-án volt az emlékezetes ajánlat.

Nov. 4-én a napi renden levő «előkelő» sérelmek és kívánatok szerkesztésével megbízott küldöttség dolgozván, ülés nem tartatott.

Nov. 5. kerületi ülésben a tett hazafias ajánlatoknak országos ülésben hitelesítése, s főrendi ülésbe átvitele határoztatott. Itt az ügy hasonló lelkesedést keltett, de a felfogásoknak némi elágazása ugy mint a Szepessy püspök nyelvterjesztő indítványai, s a nemzeti múzeumnak és nemzeti szinháznak hozzákötése, az első alapítók szándékának világosabb kifejezését, s befolyásuknak biztosítását tették szükségessé.

Gróf Széchenyi István 1825 november 3-án mondott szavainak hiteles szövegét eddig nem birtuk; bármily rövid volt is az, s bármily fontos nyilatkozatot tartalmazott, vagy talán épen fontosságánál fogva, mely mindenkit meglepett, szavaira azok sem tudtak visszaemlékezni, a kik közvetlen közelében állottak.

Ponori Thewrewk József így adta elő:*

«Most a figyelmező sokaságot mélyebb csendesség lebegé körül; és a lánglelkű gróf, a neki tulajdon spártai rövidséggel és magyar nemesszívűséggel, egy esztendei minden jövedelmét (60,000 ezüst frtot) az honi nyelv előmenetelére szentelé».

* Vay Ábrahám életrajza. Pozsony, 1830.

Döbrentei Gábor pedig:[1]

«Felszólalt gróf Széchenyi István: — Nekem itt szavam — mondá — nincs;[2] az országnak nagyja nem vagyok,[3] de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyarokká neveltetését: jószágaim egy esztendei jövedelmét feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt — mondotta még — azért czélra vezettető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott summa haszontalanul el ne pazaroltassék». Ez nyilván összefoglalása a nov. 3. és nov. 5-iki nyilatkozatnak.

Szoboszlai Pap Isvtán ezt írja:[4]

«Ma a sok discursust nagy ajánlások rekesztették be. Ugyanis gróf Széchenyi István, a kapitány, a magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta. Nem azért teszem ezt, mondá, hogy vivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tettre tüzeljek. Ezt nem minden teheti úgy, mint én. Én nőtlen ember és katona vagyok. Jó barátim vannak, a kiknél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyulok.»

A Tar Gáspár versioja im ez:[5]

«Gróf Széchenyi István, lovas kapitány: Legszerencsésebb időpontja, úgymond, mindig az, melyben hazája iránt való határtalan szeretetét hazájának megbizonyíthatja. Ehhez képest megfontolván mind a javaltatott, messze kiterjedő intézet hasznos czélját, mindazt, hogy katonai szolgálatban levő s már 33 esztendőt elért magános személy, kevéssel beérheti; s ha lehenének is némely apróbb szükségei, azokat számos jó barátainak szívességek kipótolhatja — minden

1 M. Tud. társ. Évkönyvei, I. 48. l.
2 T. i. a kerületi ülésben, mert követ nem volt.
3 Szerénységből; vonatkozással Nagy Pál, Dessewffy stb. szavaira.
4 Adalékok . . . Nyelvtud. Ért. VI. k. 8. l.
5 Adalékok . . . Nyelvtud. Ért. VI. köt. 34. lap.

jószágának egy esztendei jövedelmét az említett intézet fundusául felajánlja».

Az akadémia első Széchenyi-ünnepe alkalmából (jan. 15. 1893) Dalotti Ödön Kecskemétről egy birtokában volt ereklyét ajándékozott Beöthy Zsoltnak, az ünnep szónokának, ki viszont azonnal felajánlotta azt az akadémia kézirattárának. Ez b. Wesselényi Miklósnak Földváry Gáborhoz november 4-én intézett levele; melyben, mint szemtanú, az első benyomás hevében írja le az előtte való napnak örök emlékezetű történetét.* Wesselényi tudósítása nemcsak azért leghitelesebb, mert ő Széchenyivel szoros baráti viszonyban állott, hanem azért is, mert az ő feljegyzése szerint Széchenyi nyilatkozatának bekezdő szavai legtermészetesebben csatlakoznak Nagy Pál beszédének végéhez s mondhatni ennek logikus következményei. Wesselényi pedig említett levelében ezeket írja: — — ki szeretném az egész világra kiáltani örömömet. Tegnap (t. i. nov. 3.) nemzetünknek egy ditső napja volt, hiszem századokra át fog hatni melegítő sugárinak élesztő ereje. Minekutána a napokba Circulusainkba (t. i. a kerületi ülésekben) előbb a nat. independentiáról, kereskedésről, pénzről, s utóbb a nemzeti nevelésről igen felséges Tanátskozások fojtak, tegnap a nemzeti nyelv terjesztése s pallérozása fordult elő, — ezt úgy vévén, mint a nemzetiség legfőbb s erősebb kötését, igen sokan lelkesen szólottak. N. Pál felséges tűzzel s elragadó ékesen-szólással hordotta elő azon okokat, melyek nemzetiségünk lassanként való elhalását okozták, egy igen fontos oknak mutatta meg a mágnások elkorcsosodását s a nyelv és nationalitás iránt való tunya hidegségeket. Erre az *én Széchenyim* felállott s declarálta, hogy ámbár ezen fontos szavaknak szomorú igazvoltát elesméri, de mindenekre nem gondolja, hogy ki lehessen terjeszteni; magába

* Facsimilében mellékelve van az Akadem. Értesítő 38. füzetéhez 1893. febr.

is érezvén, hogy a nemzetiségért akármit is tenni kész, — azért a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent czéljára ezennel ajánlja s adja egy esztendei minden jószágainak egész jövedelmét! Kibeszélhetetlen lett a közelérzékenyedés s lelkes felbuzdulás, — minden szemekben örömkönnyek látszottak, s elfogódott szavakkal történt a szíves köszönet s azon határozás, (ez már az 5-ki orsz. ülésben) hogy neve és ajánlása a nunciumba bele menjen, — tsak az elérzékenyedés tsillapodásával tudtak szóllani többen» stb. «Látod Barátom, még nem holt ki egészen a hazafiúi érzés — ha látnád ezen elragadtatásig való buzgó örömöt, mely minden képen ragyog, ha hallottad volna mindent még a városok követjeit is tűzzel beszélni a magyar nyelv mellett, áldanád velem a Magyarok Istenét. Lám, a jól, és hálá az égnek jó földbe vetett magok felségesen kezdenek csírázni!» stb.

Nov. 8-án a négy első alapítók: Széchenyi, Vay Ábrahám, Andrássy György és Károlyi György írásba foglalva benyujtották ajánlatukat s a nádor az ügy pártfogolására kéretett fel. Ezt, nagy örömmel meg is ígérte, s utóbb egy 10,000 frtos alapítványával tette még nyomatékosabbá.

Nov. 21. Benyujtatott a felállítandó intézet *Terve és Alaprajza.*

1826 jan. 28. Az országos küldöttségnek kész javaslata (az előkelő sérelmek és kívánatok tárgyában) terjesztetett elő, melynek nyolcz pontja közt a m. tud. akadémiának felállítása is foglaltatott, s annak külön törvényczikkben megörökítése javaslatba hozatott.

Febr. 17-én készült el a főrendek válasza s alakult meg a részletek tanulmányozására egy úgynevezett «Elegyes küldöttség» az országgyűlés minden rendű tagjaiból. Ebben Végh István koronaőr elnöklete alatt benne voltak a már nevezetteken kívül Kárász, Kovács, Osegovics (horvát) Csausz, Kolozsváry, Bartal, Nagy P., Péchy, Végh Ignácz,

Jesenák, Jakabfy, Csiba, Boráros, Kis, Szepessy (püspök), Eszterházy J., Zichy J., Mednyánszky, Pongrátz, összesen: 24 tag.

1826 márcz 15. beadja jelentését a küldöttség. Szorítkozik tisztán a m. t. akadémiára, semmi mást (muzeum szinház, stb.) szerencsére nem kötvén hozzá. Márcz. 17. a Teleki-család adománya. (Könyvtár- s kézirat-gyüjtem.) April 17-én megy a felirat ő felségéhez. A válasz, mely csak kedvező lehetett, mégis egy évig váratott magára. Az adományokat megörökítő (XI.) t.-cz. 250,200 frtot mutat ki; s a dolog erős léptekkel indúl a valósulás felé.

Az udvarnak Pozsonyban tartózkodása alatt, Metternich nem zárkózott el az általa bár lenézett (Krähwinklereknek csúfolt) «magyar» köröktől, értve azon előkelő köröket, a melyekben egy szót sem beszéltek magyarúl, s alig találkozott valaki, a ki a nagy embernek közelébe jutva, bókokkal nem kedveskedett volna, megerősítve őt nemcsak nagy értelmi felsőbbségének, de egyuttal páratlan népszerűségének is csalálmaiban. Széchenyi rég észre vette, hogy ez a világ csodája közelről nem olyan nagy, mint a minőnek messziről látszik, hogy roppant «sikerei»-től el van bódítva s ennél fogva «sülyedni kezd». («Combien c'est peu de chose ce qu'on appelle communément un grand homme».) Viszont Metternich ezt az ifjú embert, kivel a világba lépte óta, úgy írja, «sok jót tett», olyan eleven eszű, de minden alapos ismeretek nélküli ifjúnak írja le (Szögyényhez írt levelében), minők legtöbb kortársai is azon időben voltak; de a tudás hiányát kitünő tapintata pótolja; becsszomja határtalan; nem épen könnyelmű, de egész lényében egy fantaszta, a ki azonban számítani is tud. Ez a számítás leginkább abban nyilvánult, hogy nemcsak a magyar, hanem egyuttal az osztrák birodalmi viszonyokat is számba vette, sűrűn forgolódott nemcsak a bécsi aristokratia, hanem a kereskedők és bankárok gyárosok iparosok, körében is,

47. GRÓF KÁROLYI GYÖRGY

vitatkozott velök, magyarázta nekik saját érdekeiket, elnyerte lóversenyeken pályadíjaikat, fölvétette magát klubjaikba, egyleteikbe, de mindenekfelett hogy fölismerte Metternichben azt az embert, a ki «segíthet» rajtunk, s hogy ezt nyilván meg is érttette vele, a nélkül hogy elárulná, miként keresztül lát rajta. Nov. 10-én volt (tehát a sérelmi felírat elindítása után) egy hosszabb beszélgetésök, melynek érdekes töredékei maradtak fenn Széchenyi naplójában. «Felületes ember», így ír róla, «mindig ő beszél, szeret oktatni, mást nem enged szóhoz jutni. Abból indúl ki, hogy ő már mindent tud, holott nem is foglalkozott a kérdésekkel». Mindazonáltal tudtára adta, hogy nem mint alatta állóval (katonatiszti rangjánál fogva?), hanem mint hasonlójával, «mágnás mágnással» óhajt vele beszélni s felhívta, hogy egész nyiltsággal tárja ki előtte szivét. Elő is vette a legutolsó királyi választ, s pontról pontra magyarázgatta annak, minden ellenvetést «elnémitó» jelentőségét. Hol némettűl, hol francziául folytatva a beszélgetést, azt a tanácsot adja neki: ne ragadtassa el magát a mai nap tapsai által, gondoljon a holnapra is. «Én», mondja ezek folytán, «lássa, jobban belátok a dologba, mint önök mindnyájan, mert én felülről nézem, míg önök csak alulról nézhetik». . . . «Én», így folytatja, «utálom az ellenzéket, nem is vagyok olyan agyagból gyúrva, hogy vele tarthatnék; mindig többre becsültem az auctort, mint a kritikust» . . . . «Mikor mi a nápolyi és piemonti szédelgők ellen erélyesen fölléptünk, mikor a megyéitekre kiküldöttük a k. biztosokat: akkor mentettük meg a magyar alkotmányt. (!) Mi vagyunk az igazi constitutionálisok; nem Ti. Hagyjatok minket tenni, az istenért, ne keveredjetek bele a mi dolgunkba, hadd mentsük mi meg ezt az alkotmányt mely oly kitünő, melyet tiszteletben tartunk, mert kiállotta a próbát, már 800 év óta fennáll!» — — «A császár (Ferencz királyunk) erővel akarta az országgyűlést, mert bizonyosnak hitte, hogy jól fogják fogadni. Én

csak később akartam, mert úgy láttam, az emberek nem voltak reá még elkészülve. A császár úgy fogta fel, hogy most nem kíván tőletek semmit (Nihil a vobis postulamus), tehát jól fogadjátok; ki tudja, mondá, nem változnak-e nehány év mulva a körülmények s nem lesz-e ismét valamire szükségem!» «Magam (folytatja Metternich) egészen a mellett vagyok, hogy legyen minden három évben országgyűlés; habár kissé kényelmetlen is, nem jár az semmi veszélylyel, sőt még használhat is». «De a kezdemény joga egyedül a királyt illeti; csak ő magyarázhatja a törvényt» stb. stb. Mellőzzük a részleteket, melyek mind hasonló felfogásról, azaz: a magyar közjog és alkotmány teljes ignorálásáról tanúskodnak. Metternich ily súlyos érvelések által (melyekkel még sokkal nagyobb eredményeket is el szokott érni: à force de raisonnement») Széchenyit teljesen legyőzöttnek, lefegyverzettnek hitte. Ez azonban 18 hónap óta egészen más szemmel tanulmányozta, nem könyvekből hanem élő mestereitől, a kerületi ülések szónokaitól, a magyar alkotmányt; más szemmel nézte bizonynyal, saját szemlélete s külföldi tapasztalatai után, a világeseményeket is.

Már az országgyűlést megelőző izgalmas napokban megvillant benne a gondolat, hogy egy politikai röpiratot írjon e kérdésről: Mit akar az osztrák kabinet? s mit kíván a magyar nemzet? E helyett most czélszerűbbnek vélte, föltehető, Metternich buzdítására is, egy emlékirat szerkesztését, melyet «Meine Beichte» czím alatt (tehát mintegy politikai hitvallását) az eféle iratokat kedvelő miniszternek decz. 15-én benyujtott.* Bővebben kell ezen, Pozsonyban 1825 nov. 16-án kelt emlékirattal s Metternichnek nyomban reá írt glosszáival foglalkoznunk, bár töredékesen közönségünk előtt már ismeretesek.**

* Közzétette Papp M. Tört. Lapok 1875. I.
** L. Gr. Sz. I. Beszédei 32. stb.

«Tagadhatatlan, irja Széchenyi, hogy az életben igen sok baj merő félreértésből származik, s vajmi sokszor egy csekélység, egyetlen egy szó is elég volna valamely ügynek a legjobb fordulatot adni, mely kellő értesülés hiánya miatt a legszomorúbb következményeket vonja maga után. Herczegséged nem hívott fel engem arra, hogy nézeteimet a mostani országgyűlés dolgairól előadjam; s csekély tárgyismeretem alig képesít arra, hogy fenségednek új és ismeretlen dolgokat tárjak elébe, miért is némi zavarban vagyok e soroknak színe eleibe juttatásakor. De ily tekintetek még sem tartóztatnak kötelességemnek teljesítésétől, oly viszonyokra és körülményekre fogván felhívni figyelmét, melyeket azon magas állásról, melyet elfoglal, oly tisztán nem láthat, mint én, a kinek közvetlen szemei előtt forognak». Erre a herczeg első megjegyzése:

a) Ez a nézet helytelen. A kinek jó szeme van, az jól lát, annál többet lát, minő szélesebb a látköre. A magasb állásnak épen az az előnye, hogy a sokaság előítéletei felett áll.

«Fenséged nehány nap előtt többek közt azt is mondá nekem, hogy legtöbb ember egy s más tárgy felett azért szokott hibásan ítélni, mert a körülmények mivoltát és saját helyzetét, képességét, s magát a tárgyat nem képes minden oldalról megvizsgálni s fontolóra venni; szükséges tehát mindent, — így mondá Ön, — mi a dologra némi világot vethet, megtudni s felhasználni. Rámutatok most már egyenesen a jelen országgyűlésre, s egész alázattal bátorkodom megmondani herczegségednek, hogy a minap szerencsém levén Önnel beszélhetni, észrevettem, mikép, daczára a magyar alkotmányról szerzett s engem bámulatba ejtő ismereteinek, némely tekintetben nem egészen jól van értesűlve, sőt merőben hibás nézeteket ápol. Azért nem rossz szolgálatot vélek Önnek tehetni, ha egynémely dologra figyelmeztetem, mely megfigyelését elkerülte, s a mit, igazat szólva,

48. HERCZEG METTERNICH DOLGOZÓ SZOBÁJÁBAN

más nem mer vagy bizonyos tekinteteknél fogva, nem akar Önnek megmondani.»

«Engedje meg, herczegséged, hogy csak arra térjek vissza, a miben a multkor egyetértettük, hogy tudni illik minden kellemetlenségnek, ha szabad magamat így kifejeznem, alapoka az a bizalmatlanság, melylyel a rendek a kormány iránt eltelve vannak. A gyanakodás a bizalom hiányából ered; de hogy is volna lehető, hacsak az emberi természetet s belátást megváltoztatni vagy eltagadni nem akarjuk, hogy ott bizalom uralkodjék, a hol az ígéreteket vajmi ritkán tartják meg, hol a törvényt mindig a királyi hatalom javára és a nemzetnek érdeke ellen magyarázzák, s hol most is, ha a valót őszintén meg akarjuk mondani, azon a ponton állunk, mintha az egész alkotmánynak halomra döntése volna szándékba véve». Erre ismét a herczeg:

b) Bizalom és bizalmatlanság sokszor egyes emberek vagy pártok cselfogásai. Csakis II. József alatt fenyegette a kormány az alkotmányt; máskor — soha!

26 háborús esztendő alatt — hat országgyűlés! *

«Én mindezt sok példával tudnám bebizonyítni, s Isten és herczegséged előtt igazam lenne, ha elfogulatlanul akar látni és ítélni. De, hogy szerfelett sok idejét el ne rabol jam, elhallgatom mindezeket s csak a leglényegesbre akarok, az országgyűlést illetőleg, rátérni, hogy önnön maga láthassa a dolgok menetét.»

«Legelőször is ő felsége megörvendezteti az ország rendeit egy atyai trónbeszéddel, kijelenti, hogy semmit se kíván tőlök, s felhívja őket, hogy az alkotmány megszilárdítása módjairól tanácskozzanak.** A rendek, erősen ragaszkodva törvényeikhez és szokásaikhoz, tanakodnak négy álló hétig, s végre egy alázatos nunciumot terjesztenek fel, melynek meritumába sem pro sem contra nem akarok

* Az 1811—25-ki tizennégy éves szünetelést nyilván semmibe sem veszi

** Még pedig oly sorrendben, a minőt ők magok jónak fognak látni. Acta.

bocsátkozni, mert voltakép nem tartozik hozzám. Annyi azonban bizonyos, hogy ők, a rendek, mindazokban, a miket e nunciumban elmondottak, az alkotmányuk megerősítésének leglényegesb módjait és eszközeit ismerték el szinte egyértelműleg, s így a király és a haza iránti kötelességeiket leghívebben teljesíteni vélték. Pár hét mulva reá, megérkezik ő felsége resolutioja, melyet alig lehet máskép magyarázni, mint egész tartalmában a korlátlan egyeduralkodás elvének hirdetését és megállapítását.»

Erre a miniszter válasza:

c) Ezt tagadni lehetne. —
Késedelem? Oka a király betegsége volt.*
A kir. választ inkább jóra, mint rosszra kellene magyarázni.
Különben egy második van készülőben.

«Nem akarom vizsgálni, vajjon igaz e vagy nem, hogy a kir. válaszban csak az absolutismus elve látható. De csak azt kérdem, vajon a Rendek, kik azt máskép értelmezni nem tudják, mindezek után viseltethetnek-e bizalommal? Nem megbocsátható-e azon aggódás, melyet el nem titkolhatnak, s melynél fogva épen azon elvek iránt óhajtanak magoknak megnyugtatást szerezni, melyek alkotmányuk alapjait képezik.» Erre Metternich úgy találja, hogy:

d) ott, a hol a dolognak más értelme nem is lehet, felesleges minden további vizsgálódás.

«Kívánhatjuk-e egy embertől, hogy a háza bensejének nagyobb kényelméről s elrendezéséről gondoskodjék, mikor attól kell félnie, hogy maga a háza minden pillanatban összedőlhet felette?»

e) Nem bizony, de az okosság azt kívánja, hogy az az ember ne engedje át magát a félelemnek, mielőtt alaposan meg nem győződött.

* Szerencsés felgyógyulásáért Pozsonyban Tedeum tartatott.

«Herczegséged tiszteli és nagyrabecsüli mindazt, a mit a kor szentesített, s a mi tényleg fennáll. Elveinek sarkköve a legitimitás. Mind nyilvános mind magán életében oly igen következetes, hogy biztos lehetek benne, mikép Ön a magyar királyság ős alkotmányát, sarkalatos elveiben, oly tisztán és érintetlen fenn akarja tartani, mint a minő volt, mikor a most uralkodó dinasztia alá került.»

f) A magyar alkotmánynak minden irányban fentartása az államhatalom oly szent kötelessége, oly határozott parancsa az igazságnak és okos számításnak, hogy egész politikai pályámat meg kellene tagadnom, ha az ellenkező felfogást még csak meghallgatásra is érdemesíteném.

Az én hitvallásom:

Az alkotmányt egy igazságos és belátó király soha sem fogja megtámadni. . . . A mi 800 esztendő óta áll erősen!

De egészen más oldalról jő a veszély.

Az általános romlottság, a vakmerő kisérletek napjai. Hol a tapasztalást szidalmazzák, — s elméleteket állítanak helyébe.

Sehol sincs annyi tárgya a támadásnak, mint a magyarság egész lényében. Minden tulajdon, minden existentia, minden szerzett jogok.

A korszellem fejleményeiben van tehát a veszedelem.*

Mit gondoljunk olyan emberekről, a kik a királyt, s ép' ezt a mostani királyt, merik ilyesmivel gyanusítani! . . .

«Nagyon csalódnám, ha azon beszélgetésünk lényeges tartalmát, melynek megtisztelő szerencséjében a multkor herczegséged részesitett, másképp kellene magyaráznom, mikor a mi magyar alkotmányunkat egy drága ékszerhez hasonlítá, a melyet illetetlen kell mint egy szentséget megőriznünk.»

g) E mondás egészen benfoglaltatik az előző megjegyzésben.

«Már most, ha átgondolom ezt a hitem szerint ferde felfogást, ezt az alaptalan félelmét az ország rendeinek, a melyből igazán sok baj származhatik, úgy azt kell magamnak

* Bizonnyal elég erős érvek az ötvenes évek szerencsétlen kísérletei ellenében; de a világfentartó conservativ politika nagy doctrinairje vajjon hogyan képzelhette azt, hogy az előrehaladó korszellem fejleményeit megakaszthatja?!

SZÉCHENYI GLORIFICATIÓJA.

Than Mór rajza után. Ernst Lajos úr birtokában.

«Meg vagyok győződve, hogy ezen iratommal, melyet egész alázatossággal nyujtok be, Kegyelmességedet legkevésbbé sem sértem meg, mert azt a ki maga is igaz ember, az igazság soha sem sértheti.»

«Fogadja». . . .

Az előadottak után bizonnyal nem esünk túlzásba, ha a második leírat, az úgynevezett Rescriptum Declaratorium erkölcsi szerzőjeűl Széchenyit, az ujoncz politikust jelöljük meg, bármily tudatlannak tartották is a magyar közjog terén, s tartotta még önnön magát is. Igaz, hogy a nádor közbenjárásának volt az közvetlen köszönhető, s ez hozta le november 28-án Bécsből; de érlelték azt az olyféle eszmecserék magas körökben szintúgy, mint alulról a rendek erélyes magoktartása s egyes szónokok merész kifakadásai. Ezek között mindig legelől áll a híres felsőbüki Nagy Pál, ki sokban elfogult volt ugyan, de sokban korát megelőzte. Számos mondása örökre fenmaradt, s ma is idézésre méltó. Ő volt az első, ki a jobbágyok sorsának javítását még 1807-ben előhozta, mikor azzal a felkiáltással: non stultiset (ne bolondozzon) némították el. Az elfajult magyartalan mágnásoknak, a hazafiatlan vagy szolgalelkű főpapoknak, a nemzettől különváló polgárságnak (burgereknek) s bárminemű visszaéléseknek, nagyobb ostora nem volt. Ha felzúdultak ellene, teljes megvetéssel oda felelt: engem a resensus oly keveset indít meg, mint az aplausus. Mikor a titkos feladásokról volt szó, ha észrevette, hogy valaki jegyezget utána, odaszólt: csak nyissák fel jól bagolyfüleiket, hogy híven referálhassanak s ne fordítsák el szavait. Deák későbbi híres mondását a jogok forrásáról jóval megelőzte, mondván: a király a mi constitutionalis fejünk, mi vagyunk az ő teste; ő az «animata lex», tehát a törvény parancsol neki is. Mikor a legislativa együtt van, akkor két egyenlő fél van együtt, s nincsen a nemzet felett a király. És: «Nem a nemzet van a királyért, hanem a király a nemzetért.

Nemzet nélkül királyt még nem láttam; egyéb kártyán.» (Nov. 16., nov. 20.) Nem csoda, hogy Bécsben rettegtek tőle, hogy nálunk sokan egész szereplését hóbortos feltünni vágyásnak tulajdonították (még később Kölcsey is restelte «fiakeri» gorombaságait); a jó Szoboszlay mindig elszörnyűködött vakmerő kifejezésein. Vele versenyeztek, több kevesebb óvatossággal, Ragályi, Dessewffy, Balogh, Máriássy, Vay, Vitéz, Borsitzky, Bartal és Plathy; a termeken kívül Wesselényi, akkor még Széchenyinek legmeghittebb barátja de beírva már a «fekete könyvbe». Széchenyi maga tartózkodott a túlzásoktól, mindig az elérhetőt tartva szem előtt; s daczára ellenzéki álláspontjának, mindinkább készülve a a közvetítő szerepre, melynek annyi fényes sikerei után, utóbb annyi keserűségeit tapasztalá. A főrendi táblán az ellenzékhez soroltattak: Illésházy, Brunszvick, Esterházy M., Mednyánszky, Busán, Károlyi L., Zichy Károly, Végh, Jeszenák, Ürményi, stb.

Mialatt Bécsben a második csillapító leírat készült, a pozsonyi ifjúság azzal tüntetett, hogy az öreg Zichynek, kinek pénzügyőrségéhez a devalvatio emléke volt kötve,* két éjen át ablakait beverte, Keglevichnek pedig (Metternich sógorának), ki megyéjében az adót folyvást exequáltatta, kocsiját sárral dobálták meg, stb.

Maga az a híres leirat, melyet a nádor a personalissal mint nagy vívmányt hozott le s mutatott be a nov. 28-iki vegyes orsz. ülésben, s mely okiratra később is annyi hivatkozás történt, épen elment addig a határig, a meddig Metternich is elmenni hajlandó volt. Nem foglalta ugyan magában a törvénytelen rendeletek nyilt visszavonását, a hibás rendszer egyenes kárhoztatását, hanem csak ő felsége atyai szíve fájdalmának adott kifejezést a történtek felett (eventus paterno cordi nostro aeque ingratos), a mi, ilyen vagy

* A 30 kros rézgarasokat, melyek 6 kr értékűvé váltak (neve után) Csicserliknek nevezte el a nép.

olyan magyarázattal ismét nem annyira a kir. biztosok erőszakoskodásaira, mint inkább a törvényhatóságok és egyes honpolgárok jogos ellenszegülésére is vonatkozhatott, de mégis legalább az iránt, hogy ily eljárás ismételtetni s jövőben is követendő példa (präcedens) gyanánt felállíttatni nem fog, és hogy ő felségének legtávolabbról sincs szándékában, magának valamely új jogot igényelni, avagy rendkívüli szükség ürügye alatt bármi néven nevezendő segélyt akár pénzben, akár terményekben vagy ujonczokban az országgyűlés tárgyalása alól elvonni, — az 1791 19. tcz. érvényének elismerése mellett, újabb biztosítékot nyujt. Felhívja aztán ő felsége a Rendeket az adónak törvényszerű megajánlására; ígéri az országgyűlésnek minden harmadik évben leendő egybehívását (mi ellen többé nem is vétett); meghagyja hatóságában a m. k. helytartó tanácsot, a megyék levelezési jogát (mely az utasítási rendszernek természetes kiegészítése volt, de Metternich helveslését semmiképp sem bírta) s végűl inti a Rendeket, úgy a kir. előadások haladéktalan felvételére mint a sérelmeknek fiúi bizalommal leendő felterjesztésére. (Acta.) Volt nagy köszönet, nagy hálálkodás érte. Súlyt fektettek reá, hogy az első leirat nem is volt a király aláírásával, hanem csak Márkuséval ellátva, mig ezt a másodikat Koháry kanczellár ellenjegyzése mellett ő felsége maga is aláírta. Sokan feszegették ennek még mindig nem kielégítő voltát. A pátensekkel kormányzás, a névtelen feladók, az adó beszámitásának, beszüntetésének («sistálásának»), az alkotmányra teendő esküneк, a devalvatió által károsulók kárpótlása s a k. biztosok megbüntetésének hallgatással mellőzését. Széchenyi maga, bár nagy elégtételt érezhetett bensejében, nem tartozott a hálálkodók közé, s ezentúl is többnyire az ellenzékkel szavazott. Zokon vette ezt nemcsak Metternich, hanem maga az uralkodó, kinek kegyeiből ekkor, úgy látszik, végkép kiesett. «No lássa, így szólt az őt tán mente-

gető miniszterhez, ilyen az a maga Stefferlije, még ezzel a resolutiómmal sincs megelégedve». Metternich pedig, kivel ismét egy nevezetes találkozása volt, most sokkal szigorúbban fogta. A rábeszélés minden nemeit, az alantjárókat is, felhasználta ellene, hogy a pályától, melyre lépett, visszariassza. A csábítástól kezdve az ijesztegetésig. «Önnek, mondá neki, katonai szolgálatára czélozva, eddig igaz, hogy nem volt szerencséje, de még mindent jóvá tehet, a császár (ki nem rég az ő mellőzésével Waldsteint nevezte őrnagygyá) csak azt restelte, hogy ön soha sincs az ezredénél; de most neheztel önre. Önnek föl kellett volna állani és beszélni (t. i. a Rescriptum mellett!). Mit akar ön? Meg akarja magát fosztani czímeitől, méltóságától, fényes kilátásaitól? Hisz ön minden lehet, a mi akar lenni. Reám bizton számíthat. De így ferde positióba jön. Szomorú vége lesz. Respice finem! — — Önnek, lássa, meg kellene álláspontját változtatni. Huzódjék vissza, nem mint valami szeleburdi, hanem mint egy előrelátó okos ember. Önöknél igen nagy az oppositio, sok a gyujtogató. Ha a császár engemet kérdene, — folytatja a thémát, — mit tegyen a fenyegető tüzveszély ellen, én így felelnék: ha ez a ház új épület volna, fedele fából és szalmából, akkor karddal, hóhér-bárdal kellene közbevágni. De ez a ház (t. i. a magyar alkotmány) már 800 év óta fennáll, szilárd termőkőből épült: itt nincs semmi veszedelem. Hanem a fáklyavivőket be kell az épületbe rekeszteni: hadd égjenek el.»

Széchenyi nemesen közbeszól, hogy ő saját személyét nem tekinti, s hogy minő vége lesz, arra nem gondol, mert csak a jót akarja, az erkölcsileg jót. S úgy látja, hogy ha a közügynek valóban használni akar, semmi hivatalt nem vállalhat.

Ez merőben ellenkezett Metternichnek (már fentebb is ismertetett) egész eszejárásával. «Én, — folytatá neki hevülve — óriási nagy színpadon mozogtam: higyje el, bor-

zasztó praxisom (Mord-Praxis) van. Nem nézek én a mára; a jövőben az én nevem halhatatlan lesz. Bonaparténak is, kivel napokon át beszélgettem, megjósoltam, mi lesz a vége. Én buktattam őt meg. Meghajtattam, mint egy erdei vadat, s lelőttem»....

«Ön nagyon messzire megy; megrontja az ifjuságot. Majd megbánja, mikor késő lesz!» S ismétlé a már korábban mondottakat, azokat a baljóslatokat, melyek Széchenyire jobb meggyőződése ellenére is, mély benyomást tettek, s későbbi válságos napokban, rémítő alakban újultak meg képzeletében.

Máris, látva a hozzá csatlakozó főrendű ifjú ellenzéknek erősbödését, neki bátorodását, megdöbbenve kérdi magától: «Nem visz-e ez nagyon messzire?» (decz. 31.) A tárgyalásokat azonban, mind a két táblán nemcsak lankadatlan figyelemmel kíséri, hanem többszöri férfias, mindig szabadelvű felszólalásaival élénkíti is. Feltünő önállóságot és függetlenséget tanúsítva minden irányban, tapssal, nehezteléssel mit sem törődik. Küzd ugyan még mindég elfogultságával s beszéd közben idegességével; de mind tisztábban érezve nagy hivatását szó és tett mezején, bátran tör előbbre, magasabbra.

Saját följegyzései szerint ezen első országgyűlése alatt, a már ismertetett szűzbeszédén, s a kerületi ülésben tett hazafias ajánlatán kivül még vagy 33-szor szólalt fel; néha hosszasabban,* háromszor elnöki intést vagy rendreutasítást vonva magára, olykor az alsóháziak neheztelését is.** Naplók, gyorsírók akkor még nem voltak, a hirlapoknak az eredményen kívül alig volt szabad valamit közölni, s így Széchenyi beszédeinek szövege is, — gyarló töredékeket

* 1825 okt. 12. nov. 3. decz. 23. 24. 26. 31. 1826 jan. 11. 12. 31. febr. 7. 15. 22. 28. márcz. 2. 18. apr. 1. máj. 26. 27. júl. 18. aug. 1. 21. szept. 4. 21. febr. 1. 7. 27. 1827 apr. 26. máj. 17. júl 6. 26. aug. 4. 16.

** L. Gr. Sz. I. Beszédei.

kivéve, — előttünk ismeretlen maradt; csak szellemökről s minden irányban gyakorolt nagy hatásukról vonhatunk biztosb következtetéseket. Örömmel vehetjük tudomásúl, hogy például deczember 31-én a szegény földmivelő nép sorsának javításáról levén szó, honatyai s egyuttal földesúri kötelességének tartja a Rendek izenetét, — bár sikeretlenűl, — meleg pártolásába venni. 1826 január 11-én az eddig befizetett adóknak beszámítására nézve azt a «közvetitő» módot gondolta ki, hogy az ebből eredő hiányt a nemesség a magáéból pótolja, s így a deficit is fedezve lenne, az alkotmányosság elve is megmentve. Ez az indítványa egyetlen egy pártolóra sem talált. Máskor azonban (jan. 31. febr. 7.) a nádor kiváló figyelmet tanúsított iránta s mondásaira hivatkozott; úgyszinte a Bécsbe (a király születésnapjára) induló küldöttséghez kinevezte. Ekkor történt, hogy ismét Metternich színe eleibe került. «Reszketek önért» mondá ez neki; mire ő: «én épen nem reszketek; mert hisz mindent nyilván teszek, semmit sem titokban. A magyarok csak a régit akarják». Erre viszont Metternich: «Meghiszem a régit, mikor az mellettök szól; de mihelyt az nekik alkalmatlan, azonnal az újhoz állanak». «Különben — úgy látja, — a magyar alkotmánynak az a nagy hibája van, hogy a királyi hatalmat szerfelett korlátozza» stb. Borsitzkynak pedig nyiltan megmondja, hogy nemcsak egy erős oppositiót nem akarnak Bécsben, hanem egyáltalában semmiféle oppositiót sem.* Széchenyi előtt mind tisztábbá válik helyzete, hogy semmiképen sem maradhat tovább a katonai szolgálatban. Hazatérve, a febr. 15-ki ülésben a napirenden levő három fontos tárgyban: a titkos feladások, a haza védereje, és a magyar nyelv ügyében felszólal; s ezen ülés után nyomban beadja lemondását tiszti rangjáról.

Hogy e lépés, melyre oly régóta készült, erősen meg-

* A nádor a nemzeti jogok e bátor védőjét, az országgyűlés vége felé, egyszerűen haza küldötte. (Guzmics.)

ragadta képzelődését, s hogy annak lehető következményeibe messzire belátott, azt naplóinak számtalan helye eléggé bizonyítja. Öngyilkossági gondolatok is megfordulnak agyában, eddigi élete becsvágyának dugába dőlése, egy új élet kezdete, a reá nehezedő felelősség előérzete; s végre ráadásúl — szerencsétlen szerelme. Mindez «órjöngésig» viheti! «Érzem, hogy a szellemek országával állok összeköttetésben. Ördög sugalma az? vagy jó nemtőmé? Ha ez, úgy Magyarországból még lesz egy nemzet!»*

Márczius 18-án szükségesnek látta hosszasabban nyilatkozni. Tárgyalás alatt az igazságszolgáltatásnak kir. pátensek általi szabályozása volt. Mi Széchenyit felszólalásra bírta az Cziráky és Eötvös túlmonarchikus nézetei voltak, kiknek, úgymond, az alkotmányosságról még fogalmuk sincs. Naplója azt sejteti, hogy hosszabb beszédben az Ausztriával való összeköttetésről is, — későbbi kedvenez thémájáról, — megemlékezett. Ezeket írja s hihetőleg az ülésben el is mondotta.

«Egy olyan országnak az alkotmánya, mely más absolut uralom alatti országokkal áll összeköttetésben, mindig veszélyben forog, s csakis válságos és háborús időkben tartható fenn. Ha a béke hosszabb időn át biztosítva van, úgy a szomszéd országok, melyeknek alkotmányuk nincsen, eszközűl engedik magokat felhasználtatni az alkotmányos, tehát

* Széchenyinek a hadsereg kötelékéből e kilépésére alig lesz alkalmunk többé visszatérni. Helyén lesz tehát ideigtatni egy Fack ezredes aláírásával ellátott conduite-listáját: Erkaufte Chargen: Keine. Beihilfe: Sehr viele. Gesundheit: Gute. Gemüthsbeschaffenheit: Gut, heiter und fröhlich. (?) Natürliche Talente. Besonders viele (!) Redet Sprachen: Deutsch, ungarisch, lateinisch, französisch, englisch, italienisch, gut. Exercieren, Adjustiren, Dressiren: Gut. Geniewessen: Etwas. Andere Wissenschaften: Mathematik, Geographie, Geschichte. Reiter, Pferdekenner: Sehr guter. (!) Campagnen mitgemacht: 1809. 1812. 1813. 1814. 1815. Vor dem Feinde: Ausgezeichnet, tapfer, entschlossen, mit Einsicht. Mit dem Civile: Bescheiden, und sehr höflih. Im Regiment: Gefällig und beliebt. Eifer und Application: Sehr viel. Guter Wirth: Ja. Dem Trunk ergeben: Nein. Spieler: Nein. Schuldenmacher; Nein. Zänker: Nein. Sonst im Dienst: Pünktlich, rührig, sehr gut zu verwenden. Verdient das Avancement: Vorzüglich. (.!) Praeterirt: Nie. (Kelt okt. 15. 1825.)

boldogabb ország ellen, s az uralkodó maga is végre tűrhetlennek fogja találni azt az állapotot, hogy míg az egyik országában kénye-kedve szerint tehet a mit akar, a másikban minden lépten-nyomon ellenmondásra és akadályokra találjon.»

Közel fekszik — s mily távol álla még! — a következtetés, melyet e helyzetből le kell vala vonnia, hogy t. i. az absolutismus itt is ott is megszüntetendő s az alkotmányos kormányzás mindenütt behozandó, hogy egymást kölcsönösen, együtt pedig a trónt támogassák. Metternichnek tudjuk, nem ez volt nézete! Ő a közös szolgaságot erősebb támasznak nézte, mint a közös szabadságot.

1826 ápril 1-én ismét a devalvatióra vonatkozó pátensek voltak napi renden, s a mellett az akadémia szabályai is tárgyaltattak. Ekkor volt, hogy Széchenyi, ki hosszabb beszédben nyilatkozott, az elnöklő nádor megrovását vonta magára. Erről naplójában a következő, igen jellemző hely foglaltatik: «A nádor erősen kiszidott, s azt mondá: csak atyám érdemei iránti tekintetből nem akar még szigorúbban bánni el velem». «Én nyugodt maradtam, legkevésbbé sem zavarodtam meg, s nem is feleltem. Jól tettem-e? azt nem tudom. De láttam ezen alkalommal, hány nyúlfark esik egy bátor férfiúra. (Tudni illik egy sem mert védelmére felszólalni!) Ezek a magyar mágnások nem érdemelnek szabadságot, alkotmányt!» A nádor viszont többek előtt úgy nyilatkozott, hogy ezzel a szigorú rendreutasításával egy nagyobb kellemetlenségtől akarta őt megóvni, mely Bécsben várt volna reá.

Febr. 28. Szabadelvű egyházpolitikai nézetek kifejezésére (akkor még csak Vallásügynek nevezték) nyilt alkalma, a türelmetlen papság nagy elszörnyűködésére. Arra magyarázták, hogy most már eszközűl hagyja magát felhasználtatni a kálvinisták által. «Mi tartóztatja fel — kérdi naplójában mintegy önmagától — az idők rohamát? Ezer év mulva

theisták sem lesznek többé. Az emberek nem ábrándok, vakbuzgóság, babonás előítéletek és csalók után fognak indulni, hanem saját szívöket és eszöket fogják megkérdeni az iránt, hogy mit kell hinniök, mit kell tenniök. Már hogy aztán boldogabbak lesznek-e? az más kérdés», stb. Most egyelőre az evangelikusok külföldi alapítványainak, a szülők jogainak gyermekeik neveltetésére, s végre a lelkiesméretek szabadságának megvédésére kelle szót emelni, s orvosolni a protestánsok sérelmeit* (márcz. 9.).

A magyar nyelv a hányszor előfordult, Nagy Pál után Széchenyiben talált legmelegebb szószólójára (márcz. 2. febr. 15.) Hisz később is amaz előfutóját mesterének vallá abban, a mi mindkettejök politikájának alaptételét s kiindulási pontját képezé: hogy t. i. a nemzetiség fontosabb még az alkotmánynál is, mert ezt ha elveszett kedvezőbb viszonyok közt vissza lehet szerezni, de amazt soha. A magyar nyelv és nemzetiség iránti buzgalmát Széchenyinek a nádor soha sem vette rossz néven, sőt őszinte rokonszenvvel kísérte; bár neki a nemzetiségröl más, igen eredeti és érdekes nézetei voltak. A nádorné különben is első volt Széchenyi eszményi és önzetlen jellemének felismerésében és megbecsülésében; az újév alkalmából az őt üdvözlők végtelen örömére magyar választ adott, s szívesen megjelent a karzaton, ha valami örvendetesb vagy ünnepélvesb dolog történt. Csak az alkotmány korlátain túlcsapongó szabadelvü vagy demokratata nézetek keltettek némi visszatetszést vagy aggályt. Ápril 1-én volt egy ilyen már fentebb ismertetett alkalom, mikor már tizenegyedik izenete az alsóháznak került zátonyra a főrendek makacs ellenszegülésén, úgy hogy Széchenyi többi közt fölvetette, — nem is először, azt a kérdést: vajon igazán van-e nekünk alkotmányunk vagy nincs? s külföldi tapasztalásaira hivatkozva több oly

* Bécsi körökben már azt terjesztették róla, hogy nevetségessé tette a vallást és a papokat.

kemény dolgokat mondott, miket az elnöklő nádor el nem hallgathatott. Figyelmeztette a szólót, hogy nagyobb tisztelettel s más hangon beszéljen a főrendekkel, a kik jól tudják kötelességöket és nem szorultak az ő leczkéire vagy tanácsaira, s hozzá tevé, hogy a szóló atyja s derék elődei iránti tekintetből nem akar keményebb kifejezésekkel élni, de máskor jobban vigyázzon magára stb. Széchenyit mind a mellett, miként azt mások előtt is kijelenté, mindig örömmel és élvezettel hallgatá; csak a többiek inkább ne beszélnének!

Szinte egy év mulva, 1827 ápril 26-án nyilt ismét egy alkalom hasonló elnöki rendreutasításra. Ekkor Széchenyi már «czivilben», t. i. az akkori divat szerinti díszmagyar ruhában, kardosan járt az ülésekre. Az előleges sérelmekre és kívánatokra érkezett egy 32 pontból álló érdemleges kis válasz, melyről Bécsben azt hitték, hogy a nemzet minden kívánatát teljesíti, de a mely Pozsonyban leverő hatást tett. Az erre adandó feleletet Bartal egy remek nuncium alakjában fogalmazá, mely a főrendekhez átküldetvén, Széchenyiben, az elnök és a többség ellenére, pontról-pontra buzgó védőjére talált. Hosszasan beszélt és «jól». Megvetve a szolgalelkü dicasterialis tonust, kikel az örökös hízelgés, bókolás ellen, melylyel lassanként feladjuk egész alkotmányunkat. Ő nem kegyelmet kér, hanem igazságot, és ő felsége csak kötelességét teljesíti, ha alkotmányunkat fentartja, stb. — Ezuttal elvbarátai nem is hagyták cserben, s többen lelkesen felszólaltak mellette, ismételték szavait. Az országgyűlés meghosszabbítása vált szükségessé.

Ferencz király pedig, hogy azt a gyanusítást megczáfolja, miszerint ha bele mennek a kir. előadások tárgyalásába, a sérelmek soha sem kerülnek napi rendre, úgy nyilatkozott, hogy tavaszig sem ereszti haza őket, míg minden dolgukat el nem végzik.*

* Guzmics.

Az előző évi augusztus 1-i ülést nemcsak azért érdemes megemlítenünk, mert Széchenyi ekkor mutatta magát először polgári öltözetben, hanem tárgyánál fogva is. Az úrbéri telkeket bíró nemesek összeírásáról s megadóztatásáról volt szó, mely kérdésben a kormány és a felsőház volt szabadelvűbb a rendeknél.* Széchenyi tehát nem mint katona, hanem mint honpolgár, igazi polgári érzülettel, ellenök nyilatkozott. Sem az adó-alap csökkentését, sem az egyedül adózó paraszt-osztály nagyobb terheltetését, sem végre, mi még akkor érinthetetlen alapelvnek tartatott, a nemesi osztály adómentességének minden áron s örök időkre leendő biztosítását nem pártolhatta; sőt hazafiság álmezébe burkolt piszkos önzést látott ez eljárásban. Sajnálta a jobbra fordítható drága időnek elfecsérlését, minthogy maga ez a kérdés már két hónapot vett igénybe. Az elkeseredés a két tábla közt minden irányban nyilatkozott, többek közt a módok keresésében is, miszerint az egyetértés el nem érhetése esetében, az örökös izenetváltások helyett, mindegyik ház külön járulhasson felirattal a trón elébe, mely aztán eldöntse a vitás kérdéseket. Fölmerült az «Elegyes ülések» tartása is, melyekben az ellenszegülő főrendeket esetleg a városok szavazatával is majorizálnák. (E kétélű fegyvert hamar elejtették.)

Széchenyit, ki a katonaságból kilépve, egy féktől megszabadult, s így határozottabban, erősebben fejezhette ki magát, mind a két fél előítéletei, korlátoltsága egyaránt boszantotta. Gyanakodott a követeknek, a kir. előadások és az adó kérdésében tanusított engedékenységére, s valaminemű lekenyerezésnek volt hajlandó azt tulajonítani, mi talán gyakorlati politika volt; másrészt utálta mágnástársainak szolgalelkűségét, alázatosságát, mely az őket fenyegető korszellemtől való félelem kifolyása is lehetett. Ily

* Most bizonynyal nekem lesz igazam, mondá Ferencz király, mert még a Nagy Pali is mellettem van. (Guzmics.)

benyomások közt írt naplójába efféle megjegyzéseket: «E harczban, mely az absolutismus és a representativ systema közt megindult, végre is az utóbbi fog győzni. De mikor? azt emberi szem előre nem láthatja!» «Egy nép, mely nagyobbrészt mégis polgári erényekkel ékeskedő férfiakból áll, bizonnyal szabaddá lesz, ha még oly nehéz rablánczokat kell is leráznia». — «Oh érzem, mindaz, a mit kezdeni akarok, sikerülni fog; ha nem is mindjárt; ha nem is általam!» E jóslat teljesüléséhez két, — sőt három évtized kellett.

Augusztus közepe táján (1827) végre a törvényczikkek szövegezésére került a sor. (Az úgynevezett concertatio.) 18-án Ferencz császár és király személyesen bezárta az országgyűlést, hosszas trónbeszéddel szentesítését adva a számszerint 45 törvényczikkre (akkori szokás szerint mind egy decretumba foglalva), megdicsérte a Rendek hűségét, szorgalmát, feledés fátyolát vetve a közbejött nehány kellemetlenségre, stb. Volt dolguk az Ítélőmestereknek, a szép beszédek, kölcsönös üdvözlések, köszönetek összeszedésével s örök emlékűl jegyzőkönyvbe igtatásával.

Széchenyi ennyit mond mindezekre: «Nachmittag Thronrede, Sitzung. Adulation, Schmeicheley zum Ekel!»

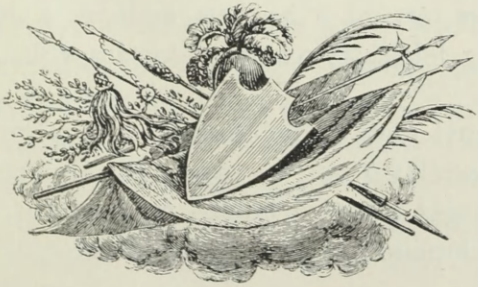

XV.

Hálátlan utódok volnánk azonban mi, ha összefoglalva a korszakalkotó 1825—7-ki országgyűlésnek eredményeit, — bármily kevéssé elégítették is ki Széchenyi vágyait, — ne tudnók megbecsülni. Elég legyen rámutatnunk a III. t.-czikkre, mely alaptörvényeink újabb megerősítését, a IV-re, mely különösen az 1791-ki vívmányok fölelevenitését, s az V-dikre, mely az országgyűléseknek rendes időben megtartását újra biztosítá. A régi rendszeres munkálatok, sajtó alá bocsátva, ismét folyamatba tétettek; honi nyelvünk művelésére, a nemzet egy régi óhajtása teljesítésével, a m. tud. akadémia felállíttatott. S mi mindezeknél is még többet ért, az a nemzeti szellem, a hazafiság, az áldozatkészség felélesztése s ébren tartása volt. Egy renaissance!

A Széchenyi neve pedig mindent elhomályosított, mindenki róla beszélt: ő volt az országnak első embere.

Elméje magas röptét jellemző még három dolgot kell a már mondottaknak mintegy kiegészítéseül, fölemlítenünk.

Első, egész életén át végig húzódó eszményi szerelme, a Laurák a Beatricék sorába emelt Crescence iránt, ki

Zichy Károly neje volt, s övé, legalább előreláthatólag, soha sem lehetett. Hosszú évek során át, álmatlan éjeken, küzdelmes napokon gyötörte magát miatta, örömben égve, ha őt, mint valami égi tüneményt csak messziről megláthatta, vagy épen közvetlen élvezhette egy nyájas mosolyát, üdvözlését, melyet azonban félre magyaráznia soha sem volt szabad; ellenben kétségbeesve s öngyilkossági gondolatokkal tépelődve, valahányszor a szokottnál hidegebbnek vagy épen visszataszítónak vélte látni a kötelességhű, szeplőtlen erényű hitvest és anyát. Egyszer volt alkalom reá, hogy szépen megkérte őt: ne igyekezzék megzavarni lelki nyugalmát, melyre, — mint minden jó családanyának, — oly nagy szüksége volt. Idő kelle hozzá, míg nyugtalan imádója beletörődött a lemondás költészetébe. A közéletben később szerzett minden babérjait, gondolatban, e csodaszépségű és angyali jóságú nőnek lábaihoz rakta: tőle vett ihletet, vigaszt és bátorítást a rögös pályán. «Életemet a hazának, az emberiségnek szentelem: s ez a Te műved legyen, kire szünetlen gondolok, s kit mint egy angyalt, mint egy szentet, a legtisztább érzelemmel szeretek!»

Ez eszményi szerelemnek méltó társa volt eszményi barátsága Wesselényi iránt, kit szíve minden dobbanásának ellenőrévé tett. Ez, hasonló szerelmi rajongásnak rabja, egy alkalommal ünnepélyes esküt vett tőle, hogy: «azt az asszonyt örökké, híven és tisztán fogja szeretni». Úgy mint a hazát, úgy mint magát az erényt, úgy mint mindent a mi dicső és magasztos van az ég alatt.

Az a szerelem, jóságos Isten kedvezéséből, holtig tartott; a barátság a politika, a pártszenvedély légkörének behatása alatt, néha meghült, elhomályosodott, míg, nagy csalódások után, ismét együvé hozta őket.

Másik, lélektanilag érdekes mozzanat az erkölcsi tökéletesbülés ama munkája, mely az önfegyelmezés ellenőrzését a naponként vezetett Franklin-táblákban tette szemlélhe-

tővé. Erkölcsi magaviseletét napról-napra bejegyezte a rovatokba, következő (franczia) fölzetek alá: 1. Egy halálfej. (= Memento mori?) 2. Józanság. 3. Rendszeretet. 4. Szilárdság. 5. Gazdálkodás. 6. Munka. 7. Őszinteség. 8. Igazságosság. 9. Mérséklet, 10. Tisztaság. 11. Nyugalom. 12. Alázatosság. 13. Vallásosság. 14. Szeretet. 15. Társaság. Végre: Sommázat. Ritkán történt, hogy egy vagy két napot bejegyezni (○ vagy #) elmulasztolt volna. A hónap végén aztán összegezte az eredményt s kiadta magának a bizonyítványt emelkedéséről vagy sülyedéséről.

Összhangzásban van ezzel időszakonként (például husvét táján) soha el nem mulasztott gyónása; nemkülönben meghitt barátaival (különösen Wesselényivel) kötött fogadalma: egymást kölcsönösen figyelmeztetni hibáikra.

Harmadiknak az elősoroltakhoz csatlakozik egy társulatnak tervezése, melyet akár a Philosophia Templáriusainak, akár esetleg egy magyar Tugendbundnak fogott volna elnevezni, s melynek czélját s alapszabályait barátjával, Molnárral, mint első irodalmi kísérletét közlé, bár még nem oly szándékkal, hogy sajtó alá bocsássa, s melynek fővonásait kéziratai nyomán, ide igtatjuk.

«Mi a tzélunk?»

«A hazánkfiaira és azok gyermekei- és unokáira annyi szeretetet és áldást hozni, a mennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti.»

«Hogy dolgozhatunk legbölcsebben annak a nagy tzélnak elérésére?» «Hogyha azon törekedünk, hogy a mostani ifjuság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári virtusokkal bírjanak, mintsem a mi (contemporaineink) és atyáink. Mert meg vagyunk abban győzettetve, hogy az emberiség csak az értelem, az erkölcs és kötelesség kiterjedése által léphet ama szerencse és áldás magasságára, melynek elnyerése a mi méltó tzélunk.»

«Minekutána pedig abban megállapodtunk, hogy mi a magaviseletünk példája által, ha nem több, de bizonyosan annyit használhatunk, mind tanácsaink és beszélgetéseink által aztat a régi principiumot mindig az elménkben ébren tartani akarjuk, hogy semmi legkisebbet se míveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk magunknak: Lát téged az Isten, és látnak a mostani század philosophusai.»

«Ha magunkban annyi erő vagyon, ily szoros és sokszor keserű útját az igazi virtusnak járni, magunk közt semmi titoknak (a mennyire csak magunkat illet) nem szabad lenni.»

«A mi szövetségünknek olynak kell lenni, hogy annak jó intézetén, erkölcsösségén és méltóságán legrosszabb akarónk se hozhasson gyanút.»

«Erőt erővel meggyőzni nem mindig lehet, hanem a bölcsesség győz mindenütt?»

«Ha más nemzeteknek több a kincsek, legyen minékünk több erkölcsünk és hazafiui szeretetünk.»

«Egy új egészséges országban, hej de könnyű lenni jó hazafinak; minden jóakaratnak, a legkisebb cselekedetnek mely nagy a sikere! mely nagy a jutalma! — Magyarország, te a fiadnak hogy fizetel?»

Ez az erkölcsnemesítő társulat nem jött létre, a könyvet, ha annak volt szánva, sem írta meg. Hisz nemsokára, gyakorlatibb irányban, már írni kezdé első munkáját a Lovakról. A társulati eszméből pedig, mely itt csak elméletben mozgott, két más termékeny eszme nőtt ki: a nemzeti casino, és a gazdasági egyesület; az előbbi közvetlen, az utóbbi csak későbbi fejlemények útján.

Az országgyűlés után, november egyik napján, ellátogat a nemzeti múzeumba s ott holmi szétszórt tudós vaszak közt megpillantja atyjának, Széchenyi Ferencznek, művészileg festett életnagyságú arczképét. (Az idősb Ender tanár műve.) Szíve feldobog látásán, hozzáfűzött emlékein, rég

maga elé tűzött példáján. Napibenyomásai után e gyöngysorokat írja naplójába:

«Mon temps, mes talents, ma fortune sont à ma patrie».*

«Végre tisztán látom rendeltetésemet. Eszméimnek ideoda kalandozása, terveimnek ingadozása lassanként megszűnik, s egész életem egy határozott, biztos irányt vesz. Életemet a hazának, az emberiségnek szentelem!»

Hozzá is látott szóval, tettel.

Első alkotása, a mint láttuk, a m. t. akadémia volt.

Nemcsak pénzt adott hozzá, mely nélkül létre nem jöhetett volna, szellemi tőkével is járult hozzá, mely évek során át, napjainkig gyümölcsözővé tette azt. Két irányban: a nyelv terjesztése, és a tudomány előmozdítása, mindkettő által nemzeti lételünk, önállásunk megalapítása, szilárdítása érdekében.

Az országgyűlésnek igen gyakorlatias intézkedése volt, hogy az új intézmény szabályainak, az előre már megállapított alapelvek szerint részletesb kidolgozását sőt az intézetnek szervezését és tettleges életbeléptetését is a nádor felügyelete alatt, külön bizottság útján, országgyűlésen kívül is lehetővé tette. E bizottság tagjai a négy első alapítón kívül, gróf Teleki József elnöklete alatt ezek voltak: Bartal György (ki azonban másnemű elfoglaltsága miatt nem vehetett részt) Bene Ferencz, Budai Ézsaiás, Bitnicz Lajos, gr. Dessewffy József a költő politikus, Döbrentey Gábor, Ercsey Dániel, Fehér György, Guzmics Izidor (kinek följegyzései az országgyűlés történelméhez oly becses adalékot szolgáltattak), Horváth Endre, Horváth István, Horváth János, Jankovich Miklós, Kazinczy Ferencz, Kis János, Kisfaludy Sándor, báró Mednyánszky Alajos, Szemere Pál, Schedius Lajos s még hárman, kiket a munkában való

* Időm, tehetségem, vagyonom a hazámé.

részvéttől betegség és halál tartóztatott, Kulcsár István († márczius 30. 1828) Kövy Sándor († julius 24. 1829) és Vitkovics († szept. 9. 1829). Megannyi halhatatlan nevek irodalmunk történetében.* A' bizottság jegyzője Horváth István volt, s márcz. 15-től kezdve ápril 17-ig 13 ülésen át, szorgalmasan dolgozván, a nagyjában ma is alapul szolgáló Alapszabályokat és Ügyrendet elkészítette, számot vetett a rendelkezésre álló pénzerővel, s tisztába jött a körébe vonható szellemi erők iránt is, tiszteleti, rendes és levelező tagokká osztályozván őket, s be is sorozva, nem kis fejtöréssel, az előre megállapított hat szakosztályba. (Nyelvtudomány, Philosophia, Történetírás, Mathesis, Törvény- és Természettudomány.) A szervezési munkálat aug. 18-án terjesztetett királyi jóváhagyás alá, s ezzel némi csekély módosítás után véglegesen ellátva, nov. 6-án már az újabb országgyűlés alatt érkezett vissza; első nagygyűlését csak február 14-én 1831. tarthatván meg,** az országgyűlésnek eloszlatása után.

Széchenyi, kinek első munkája időközben megjelent, nagy nyugtalansággal kísérte mind e tárgyalásokat, megérte azt az örömet, hogy már ápril 1-én (1828) a kijelölt tudósokat maga körül összegyüjthette, s a nemzeti casinoban megvendégelhette. Ez alkalommal mondott felköszöntőjét, melyet méltónak tartott előre leírni, szabad lesz tán azért is ide igtatnunk, mert Beszédei gyüjteményéből véletlen kimaradt.

«Mindenek előtt ezen poharat dicsően uralkodó Urunk egészségére kívánom kiüríteni: éljen hosszasan és boldogul. A Mindenható pedig engedje meg, hogy magyar jobbágyainak tántoríthatlan hívsége előtte mind jobban és jobban elismerve legyen.»

«Kívánok továbbá Magyarország Nádorának egészségére

* Szász Károly. Az akadémia megalapítása. 1880.
** Eredeti jegyzőkönyvek az akadémia irattárában.

inni, nemcsak azért, mert a Tudós Társaság gyámatyjává méltóztatott lenni, hanem méginkább azért, mert reménylem, sőt hiszem, hogy ezen Intézetet leghathatósabb pártfogása által is előre fogja segíteni s herczegi szavának eleget tenni, mely által a Haza összegyűlt Karait és Rendeit a mult országgyűléskor úgy vígasztalá, hogy úgy reményli, mikép ezen Társaság zöldülését és virágzását a Haza még a jövő Országgyűlése előtt is szemlélni fogja.»

«Végtére az egyetértés és egyesség Istennéjének kívánom ezen magyar nedvet áldozni; töltse ő be édes Hazánknak minden rendű és minden hitű lakosait[1] legszentebb áldásával, mert csak ő általa boldogulhat minden a világon, csak ő általa léphet a Tudományok Geniusza az életbe.»

Másnap (ápril 2.) hírűl veszi az ő imádott Laurájának (Crescencenak) szerencsés lebetegedését. (Egy egészséges fiúnak, Z. Gézának, adott életet.) S térdrehullva sír örömkönnyeket, forró imában adva hálát a Mindenhatónak.[2]

Közben egyszer leesik a lóról, de baj nélkül (márcz. 12.); párbajt vív Eszterházy Károlylyal, nagyobb baj nélkül (jun. 1.); szorgalmasan látogatja az első lófuttatásokat (máj. 20., 27., 31., jun. 4., 7., 10.); de nem mulasztja el lelki barátja, a sz. Ferencz rendű Albach Szaniszló, prédikácziói,[3] négyszemközt is hozzá megy sírni s vígaszt keresni; de jó tanácsát, hogy házasodjék meg, nem tartja elfogadhatónak. Naplója, mely főleg ezen időből van siralmasan megcsonkítva, töredékeiben is teli van egy kétségbeesett szív keserveivel, őrülettel, öngyilkossággal, s minden dolognak, — az «Egyetlen» kivételével, — fekete színben látásával. Ábrándjai tárgyának nevét nem jelzi ezentúl szokott kezdő betűivel, hanem egy

1 Érthető czélzás a katholikusok és kálvinisták közötti ma már nevetségesnek látszó torzsalkodásokra.

2 L. Wesselényihez írt levelét. (Sz. I. Naplói 93.)

3 Széchenyinek e nagy hitszónok, a pestiek méltó büszkesége, iránti barátságáról l. gr. Sz. I. Naplói 604. stb.

L betűvel, a mi csínos franczia szójátékkal (Elle seule) mindig csak s egyedül csak *Őt* jelenti. Hol rózsának mondja, hol liliomnak, mindig egy angyalnak, egy szentnek tiszteli, s csak az égi csillagok közvetítésével beszélget vele.* (A marczona hadfi, a Petrarchák gúnyolója!)

Első könyvét is, melyről tüstént szólanunk kell, (a Lovakról) mihelyt kész volt, sietett, mint egy «rossz munkát» bemutatni szíve hölgyének, a ki azt nem értvén, arra kérte, hogy máskor ha ismét ír egy rossz munkát, írja németűl. De a «kezdő» író mégis viszont ígéretét vette, hogy akkorra megtanul magyarul, mihez, nem egészen sikertelenűl hozzá is fogott. Buzdíthatta erre a nádorné példája is, mely, Nagy Pál indítványára, a magyar dámák tanulságára az országgyűlési irományok sorában örökíttetett meg.

A nemzeti casino, Széchenyinek egyik szemefénye, a budai udvarnál nem keltett nagy részvétet; ott egy dohányzó klubnál egyébnek alig nézték. Széchenyi azonban szinte nemzeti újjászületésünk egyik eszközének tekintette azt. Úgy mint a lóversenyeknél először magyar főurainknak, kik külföldön hajhásztak élvezeteket, itt a hazában akart egy kellemes szórakozást s egyesülési góczpontot szerezni, másodsorban pedig a külföldieknél, kik Magyarországról még vajmi keveset tudtak, figyelmet és érdeklődést kelteni; ugyanezt a czélt tartotta szem előtt a nemzeti casinonál is, mely «Budapest»-nek, a mint ő a leendő fővárost már előre elnevezni szerette, csakhamar egyik büszkesége lett. Csak elképzelni ,hogy a vidékről például vásári alkalmakkor felrándult honfiak kétes tisztaságú vendéglőkön s füstös kávéházakon kívül, egyéb menhelyet, hol megpihenni, egymással találkozni, némi ujságokat olvasni lehetett volna, nem találtak. Az idetévedt külfödiek pedig csak is egyes

* E rajongás, aztán meg szerencsétlen öngyilkossági maniája, oly sűrűen fordulnak elő félbeszakítás nélkül vezetett naplóiban, hogy nekünk. kik e jegyzeteket vettük vezérfonalul, lehetetlen a gyakori ismétléseket kikerülni.

főuri házakban találhattak, jó ajánlások mellett, szíves vendégszeretetre, útbaigazításokra. Hol van még a társadalmi mozgalom, az osztályok közeledése, közös czélokra egyesülése, egybeolvadása! Mindez tisztán állott Széchenyi előtt, ki méltán büszkélkedett azzal, hogy ez egyben Bécset is megelőzte. (Prágát, Gräczet nem.)

Ha a lóversenyt sokan merő anglomaniának tulajdonították, mi ellen azonban mindig tiltakozott, — úgy a casino már a mint ő contemplálta, igazán megérdemelte a «nemzeti» czímet. Nem sokára góczpontja lőn a magyar előkelő és birtokos osztály, valamint az értelmiség s a vezetésre hivatott felső és közép társadalmi rétegek tagjainak; míg amazokat vagy megmagyarosítá, vagy magyar öntudatukban megerősíté, a távolabb állók és idegenkedők soraiból mindig több és több híveket hódított meg és csoportosított maga körül. E tekintetben egy hivatást (kultur-missziót) teljesített, s kiegészítette azt a nagy munkát, melyet a vele egy időben alakult magyar tud. akadémia vállalt magára. Hozzájárult, nem utolsó sorban, a nemzeti játékszín, mely kezdettől fogva, bár folytonos akadályokkal küzdve, a hazafiak buzgóságának egyik legfőbb tárgya volt, sokáig legmostohább gyermeke épen a fővárosnak.

Híven őriztetnek a nemzeti casino irattárában ezen egyesület jegyzőkönyvei, melyeket a báró Brudern József elnöklete alatt 1827 jún. 10-én tartatott első (alakuló) gyűlés («Tanácskozás») megbízásából évek során át Döbrentey Gábor szerkesztett. Ez alkalommal (a Dorottya-utczai Vogel-házban) az elnökön és Széchenyi Istvánon kívül, ki még a meghívó leveleket is írta, vagy negyvenöten voltak jelen.* Idézzük a jegyzőkönyvet.

* Neveik betűrendben: Appel. Andrássy K. Aczél A. Berényi L. Berthold A. Bohus J. Csapó D. Csáky K. Dercsényi J. Döbrentey G. Erdődy S. Eszterházy K. Eszterházy M. Erdélyi J. Fekete F. Festetics L. Festetics K. Haller F. Jankovics J. Károlyi L. Kendeffi A. Keglevich S. Keglevich L. Sándor és István. Kulcsár I. Lamberg K. Monbach K. Orczy L. és György. Péchy F. Pejacsevics P. Podma-

Örömét jelenté gróf Széchenyi István e gyűlekezetben, ámbár a magokat aláírottak számához képest még nem volt nagy, de sokakat a még folyó országgyűlés tartóztatván, legalább kevesebb számmal is helyesnek, szükségesnek tartotta a Casino fel- (meg-) nyitását, hogy ezek részszerént tudják meg, mi történt eddig a dologban, részszerént későbbre pedig oly vezér ideákat állítsanak meg, melyekre mind addig lehessen építgetni míg az egész összeáll, s ahhoz minden Tag vagy legalább a Többség megerősítő helybenhagyását adja.

Casino felállítását, mondá gróf Széchenyi István, azért óhajtja, s dolgozott is rajta másokkal együtt, nevezetesen Pozsonyban az Országgyűlése alatt, hogy a Londoni, Párisi, Gréczi, Prágai s több Casinok példáján, a mi Hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetettebb díszes összegyülekező hely, melyen főbb és előkelőbb s jobb nevelésűek, eszes értelmes férfiak a társasági rendnek mindenik osztályából, egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak, vagy többféle politikai ujságokat mint a milyeneket rendszerént a kávéházakban találni lehet, s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónapos-irásokat, olvashassanak, magokat pedig üres óráikban illendően mulathassák, vagy ha történnék, hogy ezutánra több magyar főbb úri házak az esztendőnek egy részét itten Pesten töltenék, ezek közűl azok, a kik külön házat nem tartanak a Casinóban egyuttal kények szerint való Vendéglőt is lelhessenek s így azt a mit az életnek gyönyörűbbé tehetésére nézve idegenben bőven feltalálnak, nálunk Hazánkban is lassanként mindinkább pótolva leljék, s ez által folyvást többen és többen ide szokjanak.

Jelenté a tisztelt gróf, hogy mindezek elérhetése végett, több jó barátjaival együtt igyekezvén, eddigre 175 actioná-

niczky K. Sándor M. Semsey I. Széchenyi I. Teleki A. Uzovics I. Wartensleben X. Wenckheim I. Wesselényi M. Viczay K. Zichy I. Bánffy S. Mikes I.

riust szerzett, a kik jó részben actiájokat, mely külön-külön egy személyre száz r. forint ezüstben le is fizették, kötelezvén magokat egyszersmind arra, hogy annyi summáig a Casinónak három esztendőre esztendőnként részesei lesznek. Az egybegyűlt pénzből, mondá gróf Széchenyi István, van kifogadva a . . . szobából álló kvártély, azzal vagynak véve az ezekben álló házi bútorok s téve egyéb költségek.*

Gróf Széchenyi Istvánnak köszönet szavaztatván, az alapszabályok, házi rend, stb. további kidolgozásával egy tíz tagú küldöttség bízatott meg, s több pontokból álló utasítással is láttatott el.

Ezen küldöttség aztán, hol gróf Keglevich Gábor, hol gróf Fekete Ferencz, gróf Károlyi Lajos, báró Orczy László stb. elnöklete alatt Széchenyinek többnyire buzgó közreműködésével sőt vezetése mellett szorgalmasan ülésezett, s a jan. 4-ki (1828) «köz ülésen» jelentést tett, melyet nyomban egy gr. Cziráky Antal elnöklete alatt azon hó 20-án tartott népesebb «közgyűlés» tárgyalt, s nagyjában jóváhagyott, s így ezen »intézet» egy 10,000 frtos évi budgettel rendes kerékvágásba jött.** 1828 febr. 3-án tartatott egy közgyűlés, gr. Győri F. elnöklete alatt, s febr. 10-én Ürményi F. elnöklete alatt. Egyes kitünőségeket felkértek, néha küldöttség által is, hogy lépjenek be az egyletbe, az igenlő válaszokat örvendetes tudomásúl vették. Az állandó, (vagyis: igazgató) választmány, évenként egy harmadának kilépésével, 27 tagból alakult meg, s szaporán tartotta üléseit, ezen évben vagy tízet. Ezek egyikében indítványozá Széchenyi az oly sokáig legjobb hírben

* Megtartandónak véltük ez idézetben Széchenyi eszejárása mellett Döbrentey stilusát és orthografiáját is, mint egyaránt jellemzőket.

** Borokat szabott áron küldöttek: Széchenyi 500 üv. pezsgőt, 700 üv. Chateau Lafitte, 100 üv. Madeirát és 100 üv. sherryt. Mind a három Károlyi somlyait. Erdődy vörös bort, stb. Volt már az egyletnek egy csinos könyvtára is, melyre többnyire évenként 1000 frtot fordíthatott. Divatba jöttek a magasb stilű concertek; s végre némi feleslegeknek hazai közczélra áldozása.

állott casinói bálokat. Dercsényi pedig (tokaji borainak árából) pályadíjat tűzött ki a magyar mezei gazdák számára írandó (legjobb tanácsokat adandó) kézi könyvre. Különben tagok szerzése mindig a fő teendők közé tartozott. A legközelebbi közgyűlésen, 1829 jan. 25. Cziráky elnöklete alatt már hetvenen voltak jelen, s ez évben jelent meg az első Casinó-könyv 1880 jan. 31. Szegedy elnöklete alatt már százan felül voltak, s a helyiségnek az úgynevezett Pesti Börze díszes épületébe áttétetése határoztatott, bizonyos napoknak a kereskedői testület használatára leendő fentartásával. A tagok száma Széchenyi nagy örömére, egyre szaporodott, s az egylet tekintélye és befolyása növekedett.

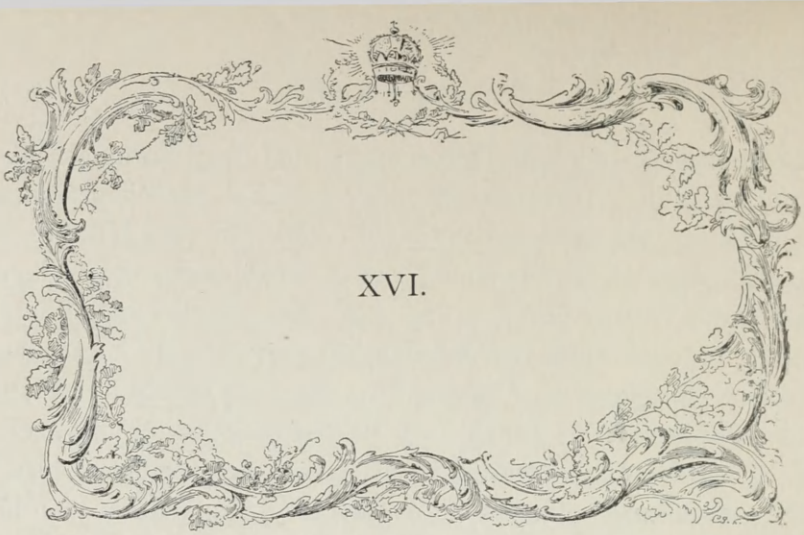

XVI.

Egy forduló ponthoz érkeztünk, Széchenyi írói pályájának megkezdéséhez. Első föllépésével, az 1825-ki országgyűlésen, országos emberré vált. De, hogy magyar mágnás létére, kiről föltették előre, hogy nem tud jól magyarul, még mint író is fog szerepelni, azt akkor kevesen sejthették. Az akkori közélet egyik legtiszteltebb alakja, a költő-politikus, gróf Dessewffy József, mikor «levéve a szegről porlepte lantját», versben énekelte meg az ifjú mágnás külföldi útjait, a haza javára gyűjtött s itt értékesítendő tapasztalásait, nagy ősök nyomdokain haladó nemes becsvágyát, «majom» kar- és kortársait megszégyenítő hazafiságát, áldozatkészségét: nem látta előre, hogy egyúttal a magyar publicistika megteremtője fakadoz benne, még pedig olyan, a kivel néki, az ősi jog, ősi szokások éber őrének, csakhamar nevezetes vitája lesz, melyben mind a ketten a közvéleményre fognak — egyik a reform, másik a conservatio szellemében — hivatkozni.*

* Az ősz poétának 37 strófára nyújtott dicsőítő költeménye: «A szép példa» czím alatt (Pozsonyban, november 4-én, 1825) megolvasható a Felső-Magyarországi Minerva 1825 deczemberi füzetében, s alkaikus békóiból kiszabadítva (azaz: prózában olvasva) ma is élvezhető. Széchenyi megdöbbent miatta, mert minden elismerés, dícséret, mely honfitársaitól jött, ártalmára volt neki Bécsben

Igaz, hogy mindazon eszmék, mindazon javítások, melyeknek hazánk újjászületését szeretjük tulajdonítani, több vagy kevesebb homályossággal vagy világossággal, ott voltak lefektetve a régi országgyűlési aktákba; de ott el is temetve. Nagy haladás volt már az is, s nagy köszönettel fogadtatott, hogy egy részök, az úgynevezett deputationális munkálatok kinyomatása s a hívatottak között tanulmányozás végett kiosztatása a nádor által elrendeltetett. Holt tudomány volt az, s akadémikus értékkel bírt csak. Emberre várt, a ki a lángész szikráját lövelli belé, melytől szétterjedjen világossága s köztulajdonná válhassék.

Az országgyűlésnek, melyet Széchenyi permanensnek és valódi képviseleten alapulónak óhajtott volna, minden harmadik évben összehívása újabban biztosítva volt ugyan, s az országgyűlést megelőzve megyénként tárgyalták a követeknek adandó utasításokat, s a megyék, a kormány ellenzése daczára, egymással levelezésben állván, a közszellemet, a közügyek iránti érdeklődést legalább a kiváltságos osztály körében nem hagyták elaludni; de az újabb kor gyermeke alig tudja képzelni magának, miként nélkülözhették elődeink azt a mi mindennapi kenyerünket, éltető levegőnket: a napi sajtó közreműködését. Csak ez tesz minden eszmét azonnal köztulajdonná, vonja a közügyek érdekkörébe a gondolkozó főket, s adhat kellő működési tért, bátorítást, határozott irányt a szétszórt erőknek.

Egy napi lapot megindítani, s ebben hívni fel a közönség figyelmét a közjóra czélzó egy s más eszme iránt, akkor még nagyon merész, kivihetetlen vállalat lett volna; Széchenyi pedig teli volt ilyes eszmékkel. Eszméi egy részét forgalomba hozhatta az őt környező mágnások, s országgyűlési vagy megyei jelességek körében, ezeket úgy a hogy összegyűjthette a lóversenyek, vásárok, megyegyűlések alkalmával, a casinókban, az akadémiában. De az ilykép elhintett magvak legnagyobb része kárba veszett, mind-

addig, míg a nagy közönséget nem sikerült életre ébreszteni, közreműködésre indítani.

Erre Széchenyi csak egy módot látott maga előtt: könyvet, vagyis röpiratot írni. Így kelle pótolni, s egyúttal előkészíteni a napi sajtó működését, mely, a dolog természeténél fogva, nyomban követte.

Az első röpirat, melyet Széchenyi szárnyra bocsátott, a *Lovakrúl* írt könyve volt. Bejegyzi naplójába a napot, melyben e művével elkészült: az november 18-dika volt 1827.* Szélesb látkörét, s magasb czéljait már eléggé jelzi ezen 1828-ban megjelent első műve bevezetésében, s itt-ott elszórt több helyein. Jeligéje is idézetre méltó s megragadt a lóhoz mitsem értő utódoknak is emlékezetében. «A kisded Makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.» Boldogult gróf Hunyadi József árnyékának szenteli, «a kinél a jó Hazafi nevezetet senki jobban meg nem érdemli, a ki sok jó magot hintett el hazánkban, kinek szemei elől távol maradott ugyan a gyümölcsözést mutató idő, de el fog jönni s föl fog derülni egész díszében». Ime azon húrnak megrezdülése, mely a *Szózat*-ban annyira meg fog hatni mindnyájunkat.

Lovagias sugalat van más ez ajánlatban is, levén ez a Hunyadi nemcsak az okszerű gazdálkodásnak, a ló- és birkatenyésztésnek egyik első megalapítója Magyarországban; hanem egyúttal egyik magtalanúl elhalt nagybátyja a L. Henrietta férjének.

Gondja volt reá, hogy ezen első műve ne legyen «nagyon istálló-szagú». Ez a kis könyv, mely egy közgadasági értekezés akar csak lenni a lótenyésztés fontosságáról, teli van arany-mondatokkal melyektől az olvasó szíve tágul. Méltán írta neki (szeptember 22-én 1828) lelkes barátja, a volt korona-őr, Ürményi Ferencz: «Örömmel olvastam

* Megjelent ily czím alatt.

LOVAKRUL.

GROF

SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN 1828.

NYOMATOTT TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁNNÁL.

(A LOVAKRUL ÍRT KÖNYV CÍMLAPJA.)

könyvedet a *Lovakrul*, sok jó van benne, legjobb az, hogy tiszta magyar szívvel van írva, és sok előítéleteknek hiányosságát mutatja». Tiszta magyar szív? s az előítéletekkel szembeszállni? dícséretnek már elég. Hiszen mint az író mondja: «Könnyebb ezer bolondságot a néppel elhitetni, mint egy előítéletet legyőzni». Igen ám, mert «a tökéletesség az embertűl távolabb jár, a középszerűséggel gyakran találkozik, az alacsonyságokkal pedig örökké küzködik». Emelkedve röptében a szabadság barátait csatolja magához: «a világon minden csak a szabadság örömérzetében fejti ki magát egész tökéletességben». Majd az egyesülési szellem kora ébresztője szólal meg, mondván: «Egynek minden nehéz; soknak semmi sem lehetetlen». Folytassuk-e idézeteinket? «Csak magunktól függ», — ily biztatással végzi, — «hogy a világ minden vásárait lovainkkal elboríthassuk, és hogy a magyar ló mindenütt érdemlett elsőbbséget nyerjen.» — E pár vonásban is előttünk áll a nemzetgazdasági író, de ha nem csalódom, valamivel több is. Ösztönszerűleg követi a *Taglalat* írójának későbbi intését: érezve kell gondolkodni és gondolkodva érezni. S ehhez, daczára később fölállított híres elméletének, a szív és ész functióinak a politikában különválasztásáról, mindvégig hű maradt. Jellemző, hogy Széchenyi maga első művének német fordítását (Gévaitól) hazafiságból elnyomta; azon ellenvetésre, hogy az esetleg a külföld előtt nem kedvező színben állíthatná országunkat. Erre később nem sokat adott. Sőt vételeknek tartotta honfitársai önhittségének, előítéleteinek, konokságának legyezgetését.

A sport emberei aligha fogják szakirodalmuk ez első alapvetőjét ma is elavultnak tekinteni, miután az általa nemzetgazdaságunk egyik legfontosabb ágának emelése — hosszas katonai szolgálata és külföldi tapasztalatai alapján javaslott módok és eszközök legnagyobb része azóta bevált. Már itten is alkalmat vett magának jól oda suhintani

a minden újítás vak ellenzőinek «gyűlöletes» fajára, mely csak «rontani s a forró hazaszeretetre hideg vizet önteni tud». De egyúttal elejét veszi azon később annyiszor s méltatlanúl tett szemrehányásnak, hogy ő hely, idő és körülmények számbavétele nélkül akar külföldi példák után mindent újjáteremteni. «Nagy érdeme van annak, a ki elől megyen;» és: «Az ki életében sok gyümölcsfát nevelt, a föld alatt is csendesebben nyugszik.» De másrészt: «Épen oly czéliránytalan volna Magyarországon egy merő angol gazdaságot folytatni, mint Angliában egy tiszta magyar gazdaságot űzni»; és: «A nemzetiség egy nemzetnek az, a mi a fognak a zománcz, ha az egyszer megtörik, a belső csont is utánna rothad, — — s azon ember, ki nemzetiségét már elvesztette, se királyának hív jobbágyja, se hazájának jó polgára nem lehet».

Jellemző, a mit derék Kis Jánosunk önéletrajzában jegyzett föl.

Széchenyi, ki e jeles úttörőnkkel, boldogult atyja pártfogoltjával, Sopronban folytonos érintkezésben állott, megküldé neki a *Lovakrúl* írt első művének kéziratát, azzal a kéréssel, hogy főleg nyelvi szempontból tenné meg reá észrevételeit. Ez lelkiismeretesen engedett a fölhívásnak. Javításait Széchenyi megköszönte, de «azon alkalommal» nem használta, súlyt fektetvén reá, hogy épen ez a műve egészen az ő saját alkotása legyen. Hogy nemcsak ez a műve, hanem a többiek még inkább az ő kiváló, minden ízében eredeti egyéniségének bélyegével voltak ellátva, az iránt ma már senkinek kétsége nem lehet. Tartalmok úgy dönt e mellett, mint formájok. Buffon egykori híres mondása: «le stil c'est l'homme» tán egy magyar írón sem lelte annyira igazolását.

A lovakról írt mű tartalmának egybeállításánál azonban a mellett, hogy ő maga hat héten át naponta 10—15 óráig dolgozott rajta, — két jó barátjának, Pataynak és Tasch-

nernek, mint szakértőknek tanácsát és segítségét igénybe vette s felhasználta.

Tíz év mulva, különben e művének egy folytatásával, illetőleg befejezésével fogunk találkozni, mit e helyt csak jeleznünk kell.

Széchenyi nem az elmélet, hanem a tett embere levén, nála minden mondott vagy irott szó, megannyi tettnek, egy-egy lépésnek előre az anyagi vagy szellemi haladás terén, volt akár jelzője, akár előidézője. Élőszóval, magán érintkezés, társalgás, rábeszélés útján mozgatott-e meg többet? vagy írásai? vagy nyilvános beszédei által? s személyének varázsa hatott-e inkább az emberekre, vagy érveinek súlya? Bajos volna elhatározni. Nem kerülte, — mint a mély gondolkodók többsége szokta, — az embereket, sőt kereste az alkalmat, a társaság minden rétegeivel folytonos érintkezésbe tenni magát; saját eszméinek rendbehozását, s napi benyomásainak tisztázását inkább álmatlan éjszakáira bízván.

A két országgyűlés közötti «szabad» időt, — ha ugyan neki lett volna szabad ideje, — lehetőleg arra használta fel, hogy szerte nézzen a hazában, megismerkedjék, közvetlen szemlélet útján népével, szükségleteivel, bajaival. A nyári lófuttatás után útnak indúl (zsebében hordva Berzsenyit, kit fájdalom Crescence nem élvezhet!), hogy megnézze a magyar tengerpartot: Fiumét, a quarnerói szigeteket, Polát stb. Mindjárt képzelete előtt áll a nagyszerű kereskedelmi kikötő, az ahhoz vezető molo, mert a Fiumára mitsem ér, a Kulpa szabályozása, de igazi és nem kontár szakértők által, hídak, kőútak Károlyvárig, e városnak erődítési békóiból felszabadítása, a Lujza-út, a Pestről minden irányban kiinduló úthálózat stb. stb. Zágrábba ér, hol a sok bogzsivi szinte elbutítja, míg magyar szót alig hall, s aztán Kopreinitzon, Zákányon, Palinon, Pölöskén át Kehidára jő (augusztus 17.) Deákék látogatására. Ezeket

«becsületességek» miatt annyira megszereti, hogy általok hajlandóbbá válik honfitársai számos gyengéivel, elfogultságaival is kibékülni. «Le penchant naturel m'attire vers mon pays, mais le gôut raisonné m'en éloigne.»* Haza, Sopronba érve, «durva, felfuvalkodott, kellemetlen emberek» között ismét visszáját érzi e benyomásnak, noha tisztelkedni jöttek hozzá, s a megyegyűlésén Molnár egy dicsbeszéddel lepi meg, melyre zavarában ügyetlenül alig tud valamit felelni. Bécsen át, hol Reviczky kanczellár biztatja, míg Sina és Lichnovszky fáradozásait kárba veszendőnek látják, ér az élettelen, poros magyar fővárosba («la capitale supposée florissante») s itt már londoni levelek várják a «Híd» ügyében. Új gond az eddigiekhez: új öröm is, új remény! A pesti polgárság sem marad érzéketlen iránta. Születése napján (szept. 21.) választó polgárai sorába iktatja. (Az esküt jun. 23-án tette le, 1829.) Crescence, kit immár testvérének néz, «citoyen»-nek szólítja, mi végtelen boldoggá teszi.

Honnét van, hogy czenki fészkében (okt. 1.) ismét ily kegyetlen sort tud írni naplójába: «Hazám meg van már halva, ezt tisztán látom; de azért végső leheletemig el fogok követni mindent, jóléte előmozdítására.» S mily szomorú bátorítás: «Az ár ellen úszunk; hagyján: előre!»..... Szerencsére november 10-dikén már ismét Pesten van, a hol a haza sorsát derültebb színben látó hazafiak, magyar tudósok (köztök Kisfaludy, Fáy, Vörösmarty stb.) veszik körül. Kellemetlen benyomása, egy czikkének a *Minervá*ban tömérdek igazításokkal lett közzététele miatt,** hamar elenyészik; az akadémiai első igazgatóság tagjainak névjegyzékét kell összeállítania s a nádorhoz terjesztenie. Ez az ellenzéki Eszterházy Mihályt kitörli; Wesselényit, csakis

* Természetes hajlamom köt hazámhoz, tisztult ízlésem eltávolít tőle.

** L. gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. k. Restelte jó dunántúli -búl, -bűl és -túl, -tűl ragozásainak hosszú -ból, -bőlre stb. változtatását stb.

Széchenyi kedveért, tűri meg. Az igazgatóság tagjai tehát: gróf Andrássy Gy., Bartal Gy., herczeg Batthyány F., gr. Cziráky A., gr. Dessewffy J., gr. Illésházy I., gr. Károlyi Gy., gr. Keglevich G., Kolosváry S., gr. Kornis M., Majláth György, b. Mednyánszky A., Nagy Pál, Péchy Imre, b. Prónay S., gr. Reviczky Á., Somssich P., Szegedi F., b. Szepessy F., gr. Széchenyi I., gr. Teleki J., gr. Vay A., Wagner I., Végh J., b. Wesselényi M.*

Második munkáját, a *Hitel*-t, 1828 deczember 14-dikén kezdte írni; s egy év múlva, deczember 21-dikén 1829-ben készült el vele. Ez volt első, nagyobb szabású munkája, mely nevét az országban, s azon túl is, híressé, népszerűvé tette. A nádor neszét vette, hogy Széchenyi az országos küldöttségi munkálatoknak valami «parodiáján» dolgozik, s annyira érdeklődött iránta, hogy kéz alatt magához vitette s előre megolvasta, még pedig legnagyobb örömmel. Az első példányokat nagy titokban osztották ki legmeghittebb barátok közt, s Drescher censor bizonyos volt benne, hogy hivatalát veszti miatta. «Nagy feltünést fog okozni», — mondá Széchenyinek, — «meg fogják önt kövezni; de használni fog vele! Egy angol utazó Brunszvik Teréz grófnő előtt úgy nyilatkozik, hogy ha Magyarországnak csak tíz olyan embere volna, mint ez a Széchenyi, úgy nemsokára számot tenne az európai népek sorában; nevét aranyba kellene vésni.» Pesti polgártársait, az eskü letétele után megvendégelvén, ily felköszöntéssel üdvözli: «Kegyelmes királyunktól kezdve, hazánk legutolsó lakosáig, éljen mindenki, a ki Pest városa, mint hazánk központjának, úgyszólván szívének, előmenetelén és díszén fáradozik». Nemsokára, magával vive a *Hitel* kéziratát, egy érdekes útra volt kelendő barátjával, gróf Károlyi Györgygyel.** Julius

* 1830 nov. 17-én első elnök Teleki, másodelnök Széchenyi; titoknok Döbrentey.

** Útban veszi észre, hogy a Hitel kéziratát otthon feledé; huszárját visszanyargaltatja érte.

16-dikán indultak el két kocsival, inassal, vadászszal Bécsből. Prága, Karlsbad, Teplitz, Drezda és Berlin voltak érdekesb állomásaik. Mindenütt felismerik egy nagy király (II. Frigyes) szellemi hagyatékának nyomait, bár alig titkolhatják, hogy a porosz állam tiszteletre méltó «erényes» és «gazdaságos» hajlamai, szerfeletti józanságukkal s prózai voltukkal kissé untatták őket. Potsdam, Neustadt an der Dosse (ménes), Kyritz, Schwerin, Zierau érintésével, aug. 4-dikén Doberanba érnek, mely előkelő hely a tengeri fürdő és lóverseny kellemeit egyesíté magában. Itt mint magyar gavallérok lépnek fel s nem sajnálják a pénzt. «Nous avons fait respecter la 'Hongrie.» — Utalva a nyomtatásban megjelent ide vonatkozó munkára,* csak röviden jelezzük az érdekesb pontokat. Aug. 19-dikén Basedow, 21-én Ivenack (ménes), Altona (Klopstock sírja), 24-dikén Ludvigslust (Hahntól vesz hat hámos lovat 2100 pforinton Bécsbe állítva), 26-án Hamburg, 31-én Amsterdam (Ruyter síremléke). Itt Károlyi tőle elvált, s útját Párisnak vette. Ő maga szeptember elején már a bájos Rajna völgyébe ér (Coblenz, Bingen, Manheim), Stuttgartban felkeresi Dannäckert, a ki egészen el volt ragadtatva e figyelem által. A würtembergi királyné három levelet küld általa a rokon budai udvarhoz; 10-dikén Münchenben van, hol alkalma nyílik Zsófia főherczegnőnek hazai ügyeinkre vonatkozó néhány «kemény dolgot» oda mondogatni, neheztelés nélkűl. 13-dikán élvezve a Chiemersee gyönyörű tájékát, Salzburgon át, 15-dikén Bécsbe, s 19-dikén haza, Czenkre érkezik, rövid pihenésre.

A már kész *Hitel* megjelenését hátráltatta még az is, hogy a rendes birálaton kívül «hatóságilag» akarták tárgyaltatni s mintegy felsőbb engedelemmel láttatni el, mi ellen Széchenyi határozottan tiltakozott; s így került a

* Gr. Sz. I. külföldi úti rajzai és följegyzései. 1890. (326. stb.)

munka a derék Drescher censor kezére, kinek fölötte érdekes, hivatalos véleményét, illetőleg önigazolását volt alkalmunk a közönséggel megismertetni.[1] Ez a maga felelősségére adta reá az Imprimaturt, miután úgy találta, hogy e munkában «legelőször is a legm. dinasztiához való leghívebb ragaszkodás, azután a magyarországi közkormányzat intentiói iránt legjobb akarat és szolgálatkészség nyilatkozik».

A mi Széchenyinek bár többnyire napi érdekekhez kötött műveit halhatatlanná teszi, az a szellem, a nemes pathos, az önzéstől ment, tiszta haza- és emberszeretet, melynek megható nyilvánulásaival bármelyik művének majdnem minden oldalán találkozunk. E helyek előnyösen válnak ki az időnként divatozott nagy szavak és hangzatos szólamok tömegéből, mely elcsépelt közhelyekké válva, azóta méltó feledésbe sülyedett.

A *Hitel*, a mellett, hogy államgazdasági irodalmunk első alapvetőjét, sőt maig is kiindulási pontját képezi, egyúttal számot tesz ama korszak költői alkotásai közt.[2] Épen ilyen író kellett a magyarnak akkor.[3] Magas röptével, fenkölt, nemes érzületével meghódította a világot: rezgésbe hozta minden szív legtitkosabb húrjait, forrongásba minden agy rég szunnyadó legmerészebb gondolatait, a valósulás reményével kecsegtette a haza s emberiség szebb jövőjébe vetett bizalmat.

Szerencsés inspiratiónak nevezhető, s hatását nem is téveszté már maga a könyv első lapján álló ajánlás: «Honunk szebb lelkű asszonyainak!» — «Vegyétek», úgymond, «pártfogástok alá!» — «Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai.» — «Ti emelitek egekbe a port s halha-

1 L. gr. Sz. I. Naplói 206. stb.

2 L. Beőthy Zsolt szép dolgozatát: Széchenyi és a magyar költészet. Budapest, 1893.

3 A m. t. akadémia, utólag, a Marczibányi-jutalommal (400 váltó frt) tüntette ki, nov. 24. 1845.

HITEL.

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN'

KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

1830.

50. A HITEL CÍMLAPJA.

tatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála Néktek!» Tudjuk, hogy e sorok írásánál kire gondolt.

«Nem fogok én», — úgy írja, — «hazám dícsérője lenni, mert az arra nem szorúlt, s mert oly szoros kapcsolatban látom magam vele, mintha rokonomat vagy önszemélyemet dícsérném.» — «Csak a gyönge szereti önmagát; az erős egész nemzeteket (nemzedékeket) hordoz szívében.» — «A mi eddig jó volt, az épen azért ma talán csak meglehetős, s utóbb még káros is lehet, mert minden előre vagy hátra megyen a világon.» S tovább szőve ez eszmét: «azért, mert jó systema *(= Hitel)* nélkül is életben maradt az ország, s talán (ha igaz) boldogabb sok egyéb országnál, — jobb systema következésében, annál bizonyosabban tenne óriási lépéseket». — «Ha csak egy pár évet veszünk össze», — így szólott már előbb, — «akkor jobb, ha minden mozdulatlan áll meg; ha egy fertály vagy félszázadra tekintünk, akkor — változás kell.» Sorra veszi aztán az oly mélyen gyökeredzett ódon visszaéléseket, s oly lángszínekkel festi azokat, akár mind megannyi Kossuth vezérczikke. Oda csattant a végén: «Oh szégyen, hol marad elpirulásod!»...*

Nem igazi szabadelvű democrata beszéd-e ez?

«Többet ér királyra és országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez egy oly régi familiánál, mely a helyett, hogy elődei által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék, inkább magát minden áldozat s munkától mentnek hiszi?!»

Azért mondja aztán: «nem nézek én annyit hátra, hanem inkább előre».

Azért vált halhatatlanná, s ily kapcsolatban méltán ezerszer ismételhető zárszava: «Sokan azt gondolják, Magyarország volt; én inkább azt szeretem hinni: lesz!» —

* Németűl szerette ez idézetet: «O Blut, wo bleibt deine Wallung. O Schande wo dein Erröthen?!»

Zárszavához érve bár, ne tegyük le még a könyvet kezünkből a nélkül, hogy egy pár, más oldalról emlékezetes mondást is ne jegyezgessünk ki belőle.

Közgazdasági része még általánosságokban mozog ugyan, de alig hagyja orvoslásra váró bajainknak egyikét is érintetlenül. Elég arra, hogy a gondolkodókat ébreszsze, a jóakaratúakat bátorítsa, ellenségeit lefegyverezze.

«A termő földnek csak haszon nélkűl heverő része is boldoggá tenne más nemzetet.»

«A magyar földbirtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene.» — «A tőkepénzes is, mert: hypotheca helyett csak hypothesis van.»

Sokat mond ez alkalomból a nevelésről, és a prózai tárgyat, a gazdasági részt, igen sok költészettel tudja fűszerezni.

Maga a *Hitel* értelmezése is, melyet az adott szó szentségével, a férfias jellemmel, a becsületességgel minden irányban oly gyönyörűen azonosít, nála csupa szárnyalás, tiszta idealismus. «A magyar gazda», — így folytatja közgazdasági tantételeit, — «nem viheti mezeit a lehető legnagyobb virágzásra.» — Pedig: «A mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem; s az a dolog (munka), melyet egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve.»

Megemlítve a közös legelő, faizás, czéhek, limitatiók, robot és dézma körűli nagy erő- és időpazarlásainkat, átmegy a kereskedésre. Pontozatai ma sem vesztették el érdekességöket.

1. Geographiai helyzetünk.*

2. Pénz szűke.

De, hozzá teszi, mintegy vigasztalásúl, hogy az angol sem kezdette pénzzel, hanem munkával...

* A mi Dunánknak az a nagy hibája, mondá később egy más helyen, hogy keletnek és nem nyugotnak folyik.

3. Más nemzetek concurrentiája.*

Alkalmat vesz, oda suhintani egynémely «gaukler» patriotára, mit a *Taglalat* írója némileg találva érezvén magát, nemsokára egy gaukler politikus jelzővel fog visszadobni.

4. Vámok. Az osztrák határvonalt érti, mely a magyar földbirtok adómentességének egyenértékeűl tekintetett.

De, hozzáteszi, minek keressük ott a bajt, a hol nem segíthetünk. Ez leginkább akadályoz abban, hogy segítsünk ott, a hol az csak tőlünk függ.

5. Kormányi rendeletek fölösleg vagy czélszerűtlen volta.

6. Productumaink szűke.

Fölemlíti a nálunk minden rossz termés után beállható éh-inséget, mint például 1816—17-ben is stb.

7. Communicatióink rossz volta.

8. Belső consumtióink elégtelensége.

Erre, méltán, igen nagy súlyt fektetett; de, mint látni fogjuk, némi túlzásba is esett.

9. Szállítások, transitó-vámok körüli bizonytalanság.

10. Kereskedelmi becsület, s munkásság némely csorbái.

11. Nemzeti bank.

Ez talán az egyetlen positiv javaslat, melylyel egyelőre föllép. De úgy látszik, már ekkor is egy magyar földhitelintézetre gondolt, melynek fölállítása azonban még évtizedekig váratott magára! Fő akadálya az ősiség volt.

Végre:

12. Jutalomtételek több s jobb termesztésre és kivitelre.

E pontozatok után önkényt merűl föl a kérdés, hogy tehát «mit kell tennünk, és min kell kezdenünk?» — Ez nyomban a hitelnek szorosb értelemben tüzetesb taglalá-

* Ezt ma is nyögi első sorban mezőgazdaságunk!

sára vezeti vissza, hogy vége vettessék azon állapotnak, miszerint nálunk «szinte szokássá vált, se tőkéjét, se kamatját, se más tartozását nem fizetni soha!» — Első sorban áll tehát, szerinte is, a váltójog s hiteltörvények behozatala, melyek miatt, kellő előzmények hiányában, oly nagy volt utóbb országszerte a jajvezeklés; holott ez előzmények, vagy együttes intézkedések (pénz teremtése, olcsó hitel nyújtása stb.). Széchenyi terve szerint, a válságot, melynek nem hiányoztak áldozatai, lényegesen megkönnyebbítették volna.

Széchenyinek egymás után világgá bocsátott három fő munkáját, a *Hitel*-t, *Világ*-ot és *Stádium*-ot, összefoglalnia kell annak, a ki reform-terveiről tiszta képet akar alkotni magának. Egyik a másiknak nem annyira kifolyása, mint kiegészítője, magyarázója, részben helyreigazítója. Együtt képezik a korszakalkotó nagy államférfiú jól átgondolt, szíve melegével ápolt s nagy előrelátással bölcsen kiszámított politikai és társadalmi programmját. Be is fejezte velök az ő reform-munkáját. Azontúl Kossuth kezébe fog az átmenni. Értem az eszmék, az elmélet körét; mert a tettek mezején tevékenysége mind nagyobb mérveket öltött s örök nyomokat hagyott maga után.

A *Kelet népe* képezi a választó vonalt. Azon innen Széchenyi, az újító, a réginek hadat izenő, az izgató áll előttünk; azon túl a mérséklő, az egyezkedő, a túlhajtásnak határozott ellensége. Hálátlan szerep volt ez, melyért legtöbben félreismerték s a következetlenség vádja volt még a legcsekélyebb, melylyel sújtották.

Hitehagyottnak, önön magával ellenkezésbe jöttnek hírresztelték. De a ki figyelemmel olvasta már első munkáit is, könnyen reá fog jönni e vád alaptalanságára; mindenütt fel fogja találni azon pontokat, melyek későbbi aggályait, rémlátásait vagy igazolják, vagy megmagyarázzák. Megannyi kapcsok ezek, melyek írói működésének első

korszakát a másodikkal egybefűzik, s őt, akár volt légyen igaza, akár nem, a személyes önző indokok szemrehányásának magasan fölébe emelik.

Maga Metternich, ki Széchenyinek az ellenzékhez csatlakozását annyira rosszallá, s őt ezért a legborzasztóbb jóslatokkal ijesztgeté, a *Hitel* megjelenésében semmi veszedelmet nem látott, sőt azt a részét, mely a nemzet előkelőségének hibáit ostorozá, s még inkább azt a részét, mely az osztrák kormány iránti elfogultságát s minden bajainknak tőle származtatását igyekvék meggyengíteni, határozott rokonszenvvel üdvözlé. «Az ön könyve», — mondá neki, — «bizonynyal csökkenteni fogja népszerűségét honfitársai körében, mert semmi sem bánt annyira, mint az igazmondás.» (Rien ne blesse autant, que la vérité.)

Jelöljük meg már itt is az érintettem pontokat; s ne hagyjuk figyelmen kívül, az akaratlanúl ki-kitörő szatirai ért, mely egyéniségének egyik jellege volt, s néki, ha igaz, ellentétes irányokban is az életben annyi ellenséget szerzett.

«Csónakot tartani maga körűl», — mondja egyszer mellesleg első röpiratában, — «a legjobb úszónak is tanácslom, mivel csak egyetlen egyszer fúlhat vízbe az ember.» Saját jeligéjét mintegy parodizálva mondja: «A kisded makkbúl magas tölgyfa lesz; míg a tök soha sem emelheti föl magát a földrűl.»

Mit később a síkságon magát hegynek képzelő homokbuczkáról mondott, azt a *Hitel*-ben így fejezi ki: «Nem ritkán egy becsületes jó ember, ha Leonidáshoz, Montaignehez, Pitthez hasonlítják, nevetségessé válik.»

«Némely ajakrúl rágalom és gyalázás jobb ízűen esik, mint minden magasztalás s felhőkig emelés eshetnék.»

«Egyiknek az udvari tömjén kellemesb, másiknak a populáris illat; cselekvényök egyaránt zavaros forrásbúl ered, csakhogy ízlésök különböző. Fényleni soknak legfőbb czélja, nem használni.»

VILÁG

VAGY IS

FELVILÁGOSÍTÓ TÖREDÉKEK

NÉMI HIBA 'S ELŐITÉLET ELIGAZITÁSARA.

IRTA

GRÓF SZECHENYI ISTVÁN.

PESTEN,

FÜSKÚTI LANDFRER NYOMTATÓ INTÉZETÉBEN

1831.

51. A VILÁG CZÍMLAPJA.

Kiegészíti e gondolatot a komoly intés: «Ki a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: magárúl egészen elfelejtkezni.»*

«Oppositio szükséges, mint az epe.»

Szól Metternichnek is, ki semmiféle ellenzéket nem tartott szükségesnek; szól az akkori bús magyaroknak is, kik mindent csakis az ellenzéktől vártak. «Mintha király- és hazaszeretet eczet és olaj volna, mely soha sem vegyülhet együvé.» — Mikor a hazafiak országszerte nagy fogadásokat tettek, hogy soha és semmi körűlmények közt nem vállalnak hivatalt, még ha miniszterekké tennék is őket!

«A végsőségeket, túlságokat gyűlölöm.» — Ezek vitték utóbb őrületbe.

«Népkormány nem fér jobban össze a természettel, mint ha több ember hajtana egy lovat.»

Ez Deák ismert adomájára emlékeztet, mikor egy híres úrkocsissal elragadták a lovak, s ő világért se nyúlt hozzá a gyeplőhez, mert, úgymond, ha ketten rángatjuk, bizonyosabban bele dűlünk az árokba. (Kossuthra volt alkalmazva 1848-ban.)

«Lenni kell előbb, azután lehet kifejleni.» Ezt utóbb ő meg az ellenzék más-másfélekép értelmezték. Széchenyi itt a magyar nemzetiségre, mint politikájának legelső alapkövére értette.

«Kárhozatosb elbizottság nincsen, mint másokat vezetni, ahhoz való talentum nélkül.» — Tragikus fordulattal alkalmazá e mondást előbb Dessewffyre, majd Wesselényire, utóbb Kossuthra s legutoljára végzetesen önnön magára!...

«Szomorú sors öntagjainak lassú sorvadását érezni, — ennél csak annak kínja lehet még fájdalmasabb, a ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja»...

* «Vertu sans témoin», szerette magában mondogatni.

Vessünk egy pillantást Naplójába. Vagy inkább ne vessünk. Teli van az agoniával, kétségbeeséssel.[1]

Kiigazítja itt még e vígasztaló sorral: «Boldogok mi, hogy köztünk legalább a fiatalság jelei mutatkoznak.»[2]

A farsang vigalmai közt, január 31-dikén, kapja kezéhez fáradságos munkájának első húsz példányát. Kedveskedik vele mindazoknak, a kik iránta érdeklődhetnek s a kiknek véleményére súlyt fektet. A főherczeg-nádor nagyon kegyesen fogadja, bevallja, hogy helyenként egészen az ő szívéből beszél. Fenséges neje («Eine der aimablesten, und geistreichsten Frauen, die ich je begegnete», írja Sz.), kinek nemrég egy bibliával kedveskedett, ezt Teleki grófné által visszaküldvén, abban különösen megjelölte számára a felsőbbség iránti engedelmességre vonatkozó textusokat,[3] megengedi, hogy a *Hitel* neki felajánlott példányára nevét és ajánlását sajátkezűleg ráírhassa: «Magyar honunk főherczeg asszonyának. Légy védje a hazához hívnek. Legmélyebb tisztelettel. Gr. Sz. I.» Cziráky, az iránta legelfogultabbak egyike, a mint elébe kerül, forrón megöleli. A casinóban ünneplik; ámbár Teleki József sajnálkozva jegyzi meg, hogy mennyi jót tehetett volna ez a Széchenyi, csak azt a *Hitel*-t ne írta volna; Teleki Ádám boszankodva fakad ki, hogy: nemzetét meggyalázta. Híre megy, hogy ezt a könyvet itt-ott a megyékben (Tolna, Torna) megégették. Járta az élcz, hogy a mi benne jó, az nem új s a mi új, az nem jó; meg hogy épen olyan excentrikus és fantaszta, mint milyen maga a szerzője stb. Küldött egy tiszteletpéldányt Berzsenyinek is, az általa különösen nagyrabecsült költőnek, kit nemsokára Niklán meglátogatott.[4] Küldött

1 L. gr. Széchenyi I. Naplói.

2 Herder egy mondatára vonatkozik, mely elvénült vagy kisebb nemzetiségeknek (ezek közt a magyarnak is) gyors kimulást jósolt. Még sokszor fogunk találkozni vele. — 3 Majláth: Gr. Sz. I. levelei, 137.

4 Hozzá írt levelét l. Majláth, I. k. 146. sz. a. Tiltakozik a «diadal fia» phrasis ellen, melylyel őt emphatice megtisztelte.

Kazinczynak, Kisnek, Fáy Andrásnak, s majd minden irodalmi notabilitásnak. Mohón olvasták, kapkodták, versben, prózában magasztalták érte. Bécsben azt találta, hogy munkája semmi hatást sem tett: «Pas même sifflé.» Itt mulatnak, vígadnak; s leginkább gróf Sándor van divatban. Metternich azonban (márczius 1.) hosszabb kihallgatásra s egyszer ismét egy alapos megleczkézésre méltatja. Elismeri jó és nemes szándékát; a kormány, — már mint ő! — nem is a világosságtól fél, hanem a tűztől. Felhányja, — mintha neki magának ebben semmi része nem volna, — Magyarország elmaradottságát, egy munkás és értelmes középrend (iparosok, kereskedők) hiányát, pénz helyett még divatozó csere-forgalmát, kezdetleges állapotait, s hogy ezek daczára Ausztriának fölébe akarna kerülni!?... Például felhozza a német Hanza-városokat, melyek már ötszáz év előtt előbbre voltak, meg a Rajna vidékét, hol egy vinczellérnek többet kell tanulnia, mint nálunk egy tudósnak stb. Áhitattal hallgatja végig e beszédet Széchenyi, melynek egynémely találós részét maga régebben nemcsak belátta, hanem orvosszert is keres ellene, majd egy ügyes fordulattal azzal viszonozza, hogy nevét beiratja a pesti nemzeti casinóba, melynek többi közt a pinczéje is az ő híres johannisbergi borainak pompás lerakója lehet. Hiába szabadkozott a herczeg, hogy ő soha sincs ott s így tagsági jogait nem érvényesítheti; engednie kelle: «meg volt csípve!» Neje, a bájos Zichy Melanie herczegnő, örvendetes tudomásúl veszi ezt a tényt, melylyel «Stefferli»-je csak Pesten nyert megbízatását teljesítette.*

Reviczky kanczellárt, kihez a magyarság annyi szép reménye volt kötve, ez alkalommal kissé alantjárónak találta (márczius 7.) s mikor ez némi kérkedéssel mondja neki: «Én sokat teszek, a mire ti gondolni sem mertek»;

* Akkor divatban volt egyes kitünőségeket különösen is felkérni, hogy lépjenek be e társulatba.

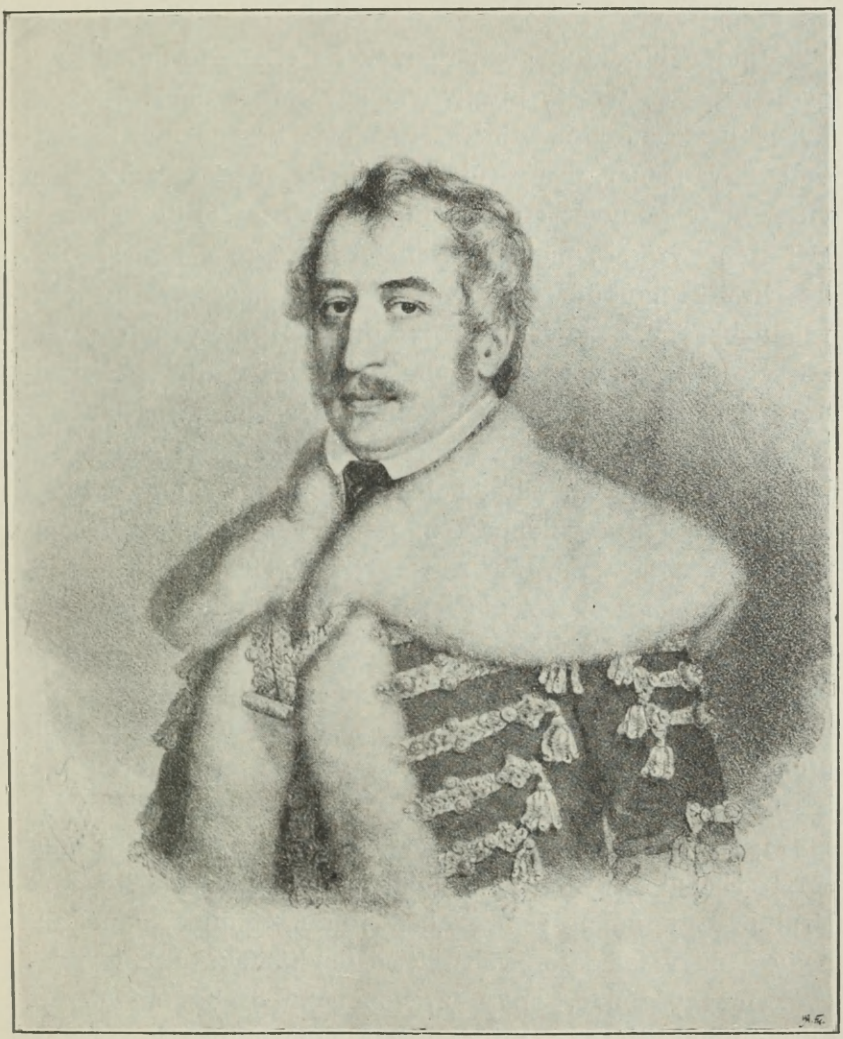

52. GRÓF TELEKI JÓZSEF.

(Barabás Miklósnak 1836-iki olajfestménye után 1837-ben készült rajza. Ernst Lajos gyűjteményéből.)

azzal felel, hogy ő legalább igen sokat és nagyot mer gondolni (ápril 18.). «Un homme fort médiocre», — írja róla, — «mais assez juste, doué d'un bonsens peu commun en Hongrie.»*

Minden bírálatok közt, melyek ha ellene fordultak, nagyon idegessé tették, bizonynyal egy sem érdekelte s nem lelkesíthette annyira, mint az imádott Crescence-é, ki kezdett ugyan már magyarúl tanulni, de még annyira nem vitte, hogy könyvét eredetiben elolvashassa. Fölötte érdekes széljegyzeteit, melyek gyengéd nőiségre s férfias észre, de tán közreműködésre is és mindenkép magas szárnyalásra vallanak, annak idején biztos forrásból nyilvánosság elé bocsátottuk, s így ez alkalommal tán beérhetjük zárszavainak rövid ismétlésével: «A gondviselés Önt magasbra helyezé, mint millió embertársait: használja föl tehetségeit a jóra. Hazánknak Ön által kell fölemelkednie. Önnek kell a kedélyeket s a különböző nézeteket egy közös reformatióra összeegyeztetni. Én segítségére leszek Önnek, s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett haza iránt. Ez az a frigy, melyet kész vagyok Önnel megkötni életem fogytáig. Ebben czélt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre??? — Úgy majd a legkésőbb utókor hálás érzülettel fogja Önt dicsőíteni; tisztelettel fogják Önt emlegetni.»

«Igen! Emeljük föl hazánkat a jelentékeny országok sorába!! De hogy ez sikerüljön, mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk, a nélkűl, hogy a nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek. Önnek adományozta az isteni ihlet sugarát, hogy Ön legyen Magyarország jótevője, nemtője, a ki a szunnyadó lágymeleg

* Középszerű tehetség mellett, belátását s «nálunk oly ritka» természetes józan eszét dicséri.

hazafiakat fölébreszsze, némi lelket öntsön beléjök, s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis! kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk, s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Úgy nyugodtan be is várhatjuk jutalmát törekvésünknek, mely erőt, tevékenységet s kötelességérzetet szül. De nem elég a kezdet, a további fejlemények fognak csak minket kielégíteni. Kövesse Ön tehát szép hivatását. Az önnemesítés még nem elég; magasabbra utal Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni, s a bennök rejlő jó tulajdonokat kifejteni s egyenként érvényre emelni. Ez Önnek élete feladata!»*

Méltán állíthatjuk e sorok mellé meghitt barátja, Wesselényi Miklós levelét, ki akkor egy rokon irányú munkán *(Balitéletek)* dolgozott, melyet azonban, folytonos akadályokkal küzdve, csak két év múlva adhatott ki s irígység nélkűl túlszárnyaltatva látta magát. Nagyjából ismertessük tartalmát:

Sibón, apr. 16. 830.

Csak a napokba kaphatám a *Hitel*-t kezembe, ez is egy kis bizonyság a benne levők igazságára. Barátom! Lelkes munka, szép, jó, erős, nem lehet hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, izelem, táplálom vele magam. Tiszta szívemből örülök neki, pedig több s megvallom kedvelt magzatimat gyilkolta meg; a miket irtam, sokat ki kell törölnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben jobban már mondod. *Érzésink s látásunk egyformasága* oly nagy, hogy egész darabokat, sőt constructiókat is találok, melyek az enyimbe is megvannak. Ezen egész munkád oly velősen van irva, a képek annyira az eleven élettől véve, annyi fűszer benne, oly könnyű s jádzi fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet el-

* Németből fordítva. L. gr. Sz. I. Naplói 211. stb.

vesztettem írni. Bár vagy esztendővel előbb írtam volna, — a miólta kezembe könyved, betűt sem írok. A Robert főtje után unalmas vetreczét katyfolni. Több idő kell reá, hogy kedvemet visszakapjam, s ujra dolgozzak. Pedig nem gondolod, mely munkába s fáradságba kerűl nekem a dolgozás. Nem visz a lelkesedés heve szárnyain; csak az irandók igaza felől egy erős meggyőződés, s hasznos sőt szükséges voltoknak hitele edz munkásságra. Valóban könyvedet olvasván, a miket irtam mind elégetném, ha nem

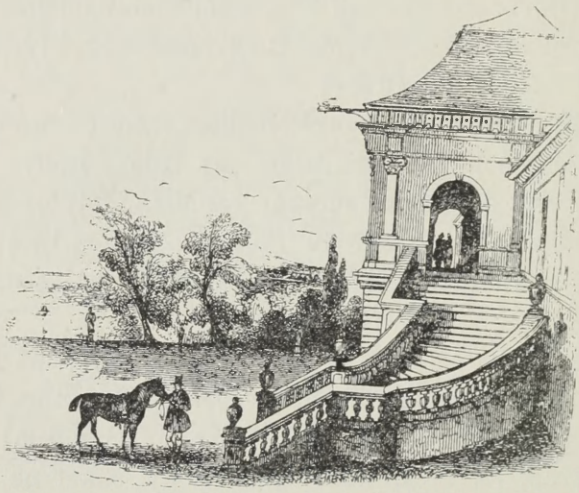

53. A WESSELÉNYI-KASTÉLY BEJÁRATA SIBÓN.
(Paget munkájából.)

gondolnám, hogy bár sokkal alább való a Tiédnél s az ott kecscsel mondottakat csak ujra dadogja, mégis, hogy *még egy*, s hogy *én*, s hogy *erdélyi* ilyeket mond, használni fog. En vastag, kövér, nehéz vagyok. Kilsőm tán nem egészszen gentlemanlike, de azomba izmos, halkal de bízvást lépő, külömben nyíltszívű s igen betsületes. Te a két utolsót tűz észszel, elmésséggel kötöd egybe, gondolatid oly csinosak s nemesek, nyelved oly könnyen s gazdagon foj. — Talán mégis elégetem, a mit írtam. — Most édesanyámnak olvasom a *Hitel*-t. Nagyon, igen nagyon szereti: különö-

sen meghadta: köszöntselek legszivesebben szavával. Egésségem mind roszsz stb. Isten veled. Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekbe az ész oly eleven fényű fáklyáját gyujtotta, s annak erőss akaratot, még pedig nem 1—5—10 évekre valót, hanem aere perenniust, s azt a férfit hazám fiává, — barátommá tette. *Wesselényi.*

Megvan Széchenyinek e levélre írt szép válasza is, melyben viszont műve kiadására, mintegy kötelesség teljesítésére serkenti.* Egyúttal tudatja véle tervezett dunai útját.

Számos, hozzá ez időtájban intézett, többé-kevésbbé érdekes levelek gróf Széchenyi Béla nagylelkűségéből az akadémia birtokában vannak. Elég legyen csak egy-két nevet felsorolnunk, ú. m.: Helmeczy, Kis János, gr. Fáy I., Gindly A., Püspöki M., Nagy B., Petróczyné, Német J., Somogyi F., Andrássy Gy., Waldstein.**

Az országgyűlés előtt még egy nagy dolgot kelle végeznie; vagyis inkább: kezdenie. Meggyőződni a Dunának hajózhatóvá tételéről le egészen a Fekete tengerig!

Első dunai útját, mely valóban a mesebéli Argonauták vállalatára emlékeztet, megörökíté naplójában. A hatalmas folyamnak, hazánk e szíverének felső részét már ismerte s Pozsony és Bécs táján egész Linczig, nem egy kirándulást tett, a nélkűl, hogy kételyei, a gőzhajózásnak meghonosítása iránt eloszoltak volna. Maga bevallotta később, hogy a kezdemény dicsősége nem őtet illeti, ő csak convertita volt, de aztán lett legbuzgóbb apostolává az ügynek, melynek sikerét látta.

Az első lépés mégis az a kémút volt, melyre, szándékát titokban tartva, egészen a maga felelősségére s a maga költségén vállalkozott, visszautasítva a Hofkriegsrathnak, tán jóhiszemű ajánlatát egy Pirago nevű genie-tisztnek, a ki egyre-másra figyelmeztetni fogná, vele utaztatása iránt.

* Gr. Sz. I. levelei. I. k. 163.

** Ismertetve a m. t. akadémia decz. 19-diki össz. ülésében 1881.

Hajóját Pesten tákoltatta össze s Desdemona névre keresztelte. Olyan volt az, — így írja, — minő az első embereké, a kik valaha vízre mentek, lehetett. Úti társai voltak gróf Waldstein János, Beszédes mérnök, egy szakács, három inas, négy hajóslegény. Volt egy kis csónakjuk is, Juliette néven. A kettő együtt 500 pforintba került; vittek 100 pfrt ára élelmi szert. Készpénzben 1000 aranynyal s 10,000 forintra szólló utalványokkal látta el magát. 1830 június 24-dike reggelén indultak.

Pompás idő volt, teljes szélcsend; másképp a jármű alig is lett volna elindítható. Valami két mérföldet, evezve két nagy lapáttal, három óra alatt haladnak meg; a legrosszabb gőzhajónak alig kellett volna hozzá egy óra. Vízállás kedvező, mindenütt elég mély. Este fél tízkor Földvár és Paks között állanak. Ágyaik elég jók, az éjszakák üdítők. 25-én már 3 órakor fenn vannak. Örömük telik az ángolos felszerelésű csónakban; sokat úsznak, evezgetnek: míg a nagyobb hajó előre is aggályokkal tölti el azon esetre, ha majd rosszabb idő lesz. Két órányira Pakstól az 1000 öl hosszú várszegi transsectión mennek át, melyet Zichy Ferencz kezdetett meg, de Kovács alispán ellenszegülése miatt kénytelen volt abbahagyni, le is mondott; utána azonban Orczy Lőrincz mint kir. biztos újra kezdette s be is végezte. Van már a Dunán kilencz átmetszés, s Belgrádig, Beszédes szerint, még öt lesz szükséges. De beszéltessük inkább Széchenyit magát.

«A Duna helyenként 120—150 öl széles, mélysége 6—7 öl, esése nagyon csekély. Vitorlával könnyen lehetne fölfelé is evezni.* Több hajót láttunk emberektől vontatva: 200 mázsát számítanak egy emberre; napi bérök 15 garas, de csak ha mehetnek, másképp semmit se kapnak. S ezt a munkát még örömest is elvállalják. Már most versenyez-

* Ezt a fáradságot nem vették magoknak.

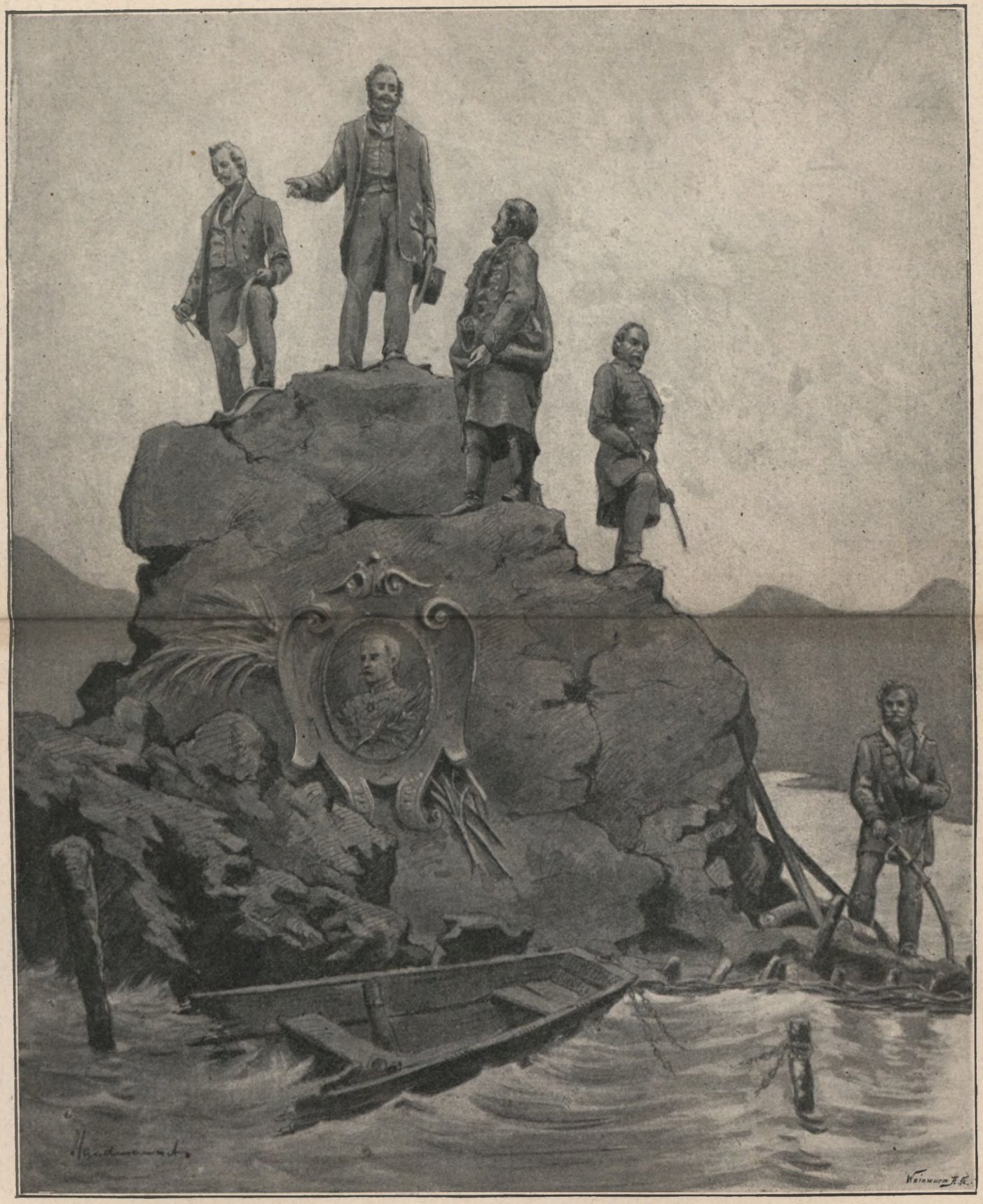

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A TISZASZABÁLYOZÁS KEZDETÉNEK EMLÉKE.

Singer Antal szoborműve után rajzolta Handmann A.

zen velök egy gőzhajó! Non est saltus in natura. Gőzhajó nem barbároknak, — azaz, hazámfiainak — való, hanem czivilizált népnek. Kell ide előbb egy birtokos középosztály, bérlők, a kik gazdaságuktól nem válnak el, földművesek, a kik nem hagyják ott az ekét, hogy hajót vonszoljanak, népnevelés, erkölcsiség, a jobb után, emberhez illőbb állapotok után való törekvés, és semmi nyoma a feudalismusnak stb. stb.»

«Tolna megett, Szegszárd ellenében (Budapest óta a legszebb vidék), egy 1812—13-ban készült, mintegy 200 ölnyi átmetszésen, a korsófödin hatoltunk át. Olyan mint a Duna. A régi meder, kezdetinél beiszapolva, véginél holt víz, egy kis tavat képez, teli halakkal.»

«Vízszabályozásainknál egyik szélsőségből a másikba estek. Az előtt egy magánbirtokos malma teljesen megakadályozta a közérdekű vállalatokat, most ilyet, habár az illetőnek minden vagyonát képezze is, minden kárpótlás nélkül, egyszerűen elhordanak. Így transsectiók alkalmával. Azért megy Magyarországban minden oly nehezen, azért van annyi oppositio. Természetes. Mindenki védekezni s czivakodni fog a saját bőreért, ha bölcs törvényhozás s megbízható végrehajtók nem védik meg eléggé a magánosok érdekeit. A vízszabályzati munkáknak a tulajdon biztosságán s felelősségen kell alapulniok, máskép homokra építünk.»

«Tíz és fél órakor Baján kötöttünk ki. Tehát 19½ óra alatt talán 11 mtföldet haladtunk. Nagyon kellemetlen éjszakánk volt. Minden előintézkedés daczára a szunyogok majd megettek. Beszédes dicsekszik: ‚Engem soha szunyog meg nem csípett!‘ Kinevettük.»

«26-án két órakor hajnalban indultunk, délre Mohács tájára értünk. Este 10 órakor Apatinnál kikötöttünk. Egészben 19 órai munkával mintegy 12 mföldnyi útat tettünk meg. Eddig négy vadruczát láttunk. Útunk olyan kellemes, mint csak lehet. A Duna méltóságos, partjai jobbról

csinosak, festőiek bár nem; balról néha egész pusztaság. Időjárásunk a legjobb; a szél kissé ellenünk van.»

«Batinánál kiszállunk, mindig Juliettával, mert Desdemonánk (melyet Beszédes kedélyesen néha Testemonerlinek nevezget) mindig tovább úszkál, éjszakát kivéve, s hol egyenest, hol görbén, néha egészen átfordulva is. Ez a legnyomorultabb masina, s merőben használhatatlan, ha csak minden elemek össze nem tartanak, hogy neki szeretetreméltóan kedveskedjenek. Néha úgy veszem észre, egy-egy darab gazdátlan darab fa folyik le mellettünk és sokkal gyorsabban halad, mint mi. Batinán húst vásároltunk be, és szörnyű savanyú meggyet! ittunk pedig hozzá jó friss vizet, a mi nagyon felüdített. Az embereknek «fogadott» bőjti napjok volt, hogy az isteneket, a munkától való tartózkodással, semmittevéssel, egy jó esőnek kegyes adományozására rábírhassák. A férfiak vad kinézésűek, hajok elfedi homlokukat, bután néznek magok elé; a leányok ellenben szépek, buja termetűek.»

«A víz átlátszó tisztaságát s a mély csendet sokszor semmi sem zavarta meg, de még csak az evezőlapátok egyhangú locsogása sem, hanem olykor a hajóvontatók egymást és lovaikat ütem szerint nógató gajdácsolásuk. Bús gondolatokba mélyedtem a felett, hogy mennyire hátra vagyunk még! Egy angol farmer, vagy egy yankee el sem hinné, hogy egy olyan ország lakója, mely magát nemesnek és boldognak vallja, önként beáll oktalan állatnak, hogy hajót húzzon, s oly munkát végezzen, mely ellen náluk még az utolsó rabszolga is fellázadna.»

«27-dikén két óra tájban feloldottuk a hajót s mintegy kilenczedfélkor a Dráva torkolatánál voltunk, melynek épen tisztább volt a vize. Megfürdöttünk benne, daczára a hajósok ijesztegetésének, a vízben rejtőző roppant nagyságú halakkal.»

«Gyönyörű idő volt; de a nap erősen sütött, s most

kezdett először terhünkre lenni. Verőczemegye kies partján kiszálltunk, hogy az elhagyott Erdőd várát megnézzük. Egykor Ujlakié volt, Szlavonia, Bosznia és Szerbia nagyobb részének uráé, s ki magyar regni báró volt. Kihalt a család? vagy elsatnyult? Isten tudja!... Lehet-e egy ilyen testet, a minővé Magyarország sülyedett, újra szervezni? Szívem, vágyam, reményem azt sugják: igen; belátásom azt mondja: nem!»

«Később Vukovárnál szállottunk ismét ki.» —

De ne éljünk vissza szíves olvasóink türelmével, kik tán nem osztoznak teljes mérvben a mi, részletekbe is elmerülni kész érdeklődésünkben, s méltán követelnek tőlünk gyorsabb haladást, nagyobb vonásokat. Összébb húzva tehát vitorláinkat, röviden foglaljuk egybe Széchenyi ez első dunai útjára vonatkozó adatainkat.

Június 28-dikán Bánostoron, Ó- és Új-Futakon van, s hat órakor reggel látogatást tesz Forraynál. Pétervárad felől szél támad s a jó Desdemonát Ujvidék partjaihoz sodorja; a legénységnek vízben kell gázolni, hogy megmozdíthassák stb.

29-dikén Karlovicznál ébred. Juliettán az épen sebes folyású Tiszára, Titelig megy, hol Jankovics ezredes fogadja, még pedig a barátságtalan pétervárádi generálishoz képest mint egy király. A legderekabb ember e vidéken, kár, hogy nem rég lábát törte. De oly színekkel festette előttük az Izlas és a Fekete kapu veszélyeit, hogy hátuk is borsódzott tőle.

30-dikán Juliettával, egy csajkás naszád kíséretében, Zimonyba érnek. Belgrád fekvése nem ragadja ugyan meg, de mégis úgy találja, hogy szebb és nagyobbszerű, mint Budapesté. Három óra után meglátogatja a belgrádi basát.

Július 3-dikán meglátják a «rémítő» Izlast. Magas vízállásnál semmi veszély lefelé, kővel megrakott hajó háromnégy is, egymás mellett elmehetne; de mikor a víz sekély,

egy ügyes ugró a kiállló sziklacsúcsokon át egyik partról a másikig keresztűl szökdelhetne rajta. 80 ember egy 500 mázsával megrakott hajót nyolcz nap alatt Orsováról Zimonyig elhúz; tehát egy 60 lóerejű gőzhajó könnyen boldogulna stb.

Orsován meglátogatják Omer basát, kinél két erdélyi nemes (Szöllősy és Cseh) mint renegát tartózkodik.

4-dikén .Mehádia. Ezen fürdőhely iránt Széchenyi kiváló előszeretettel viseltetett, s ott mindig jól érezte magát.

5-dikén Orsova.

6-dikán a Trajan hídja romjai.

7-dikén beteg. Erőt vesz rajta szokott levertsége. «Je suis degôuté de mon existence!» stb.

8-dikán Brza Palanka.

9-dikén Kalafat. Élelmezési gondok.

10-dikén Oreva. Pelikán-vadászat. Orosz flotilla.

11-dikén az iszlasi vesztegzárnál. Útleveleikkel semmi nehézség.

12-dikén Sistow. Nem győznek védekezni a hajójukra kíváncsiságból betolakodó törökök ellen.

13-dikán Rustsuk, Giurgievo. Itt orosz tábor.

14-dikén Putwekan. Mintha foglyok volnának, alig jöhetnek ki a Desdemonáról, akár az Amazon közepébe képzeljék magokat. A szél is mindig ellenök van. Elégületlen eddigi tanulmányai s tapasztalatai eredményeivel. Láza van; de még gyötrőbb benső harcza. Halálra gondol és öngyilkosságra!*

15-dikén Silistria.

18-dikán Hirsova magaslatán.

19-dikén végre Galatzon látjuk, s miután sokszor újra visszatérő lázait elnyomja s egészségét félig-meddig, néha

* Mindig Cr. miatt.

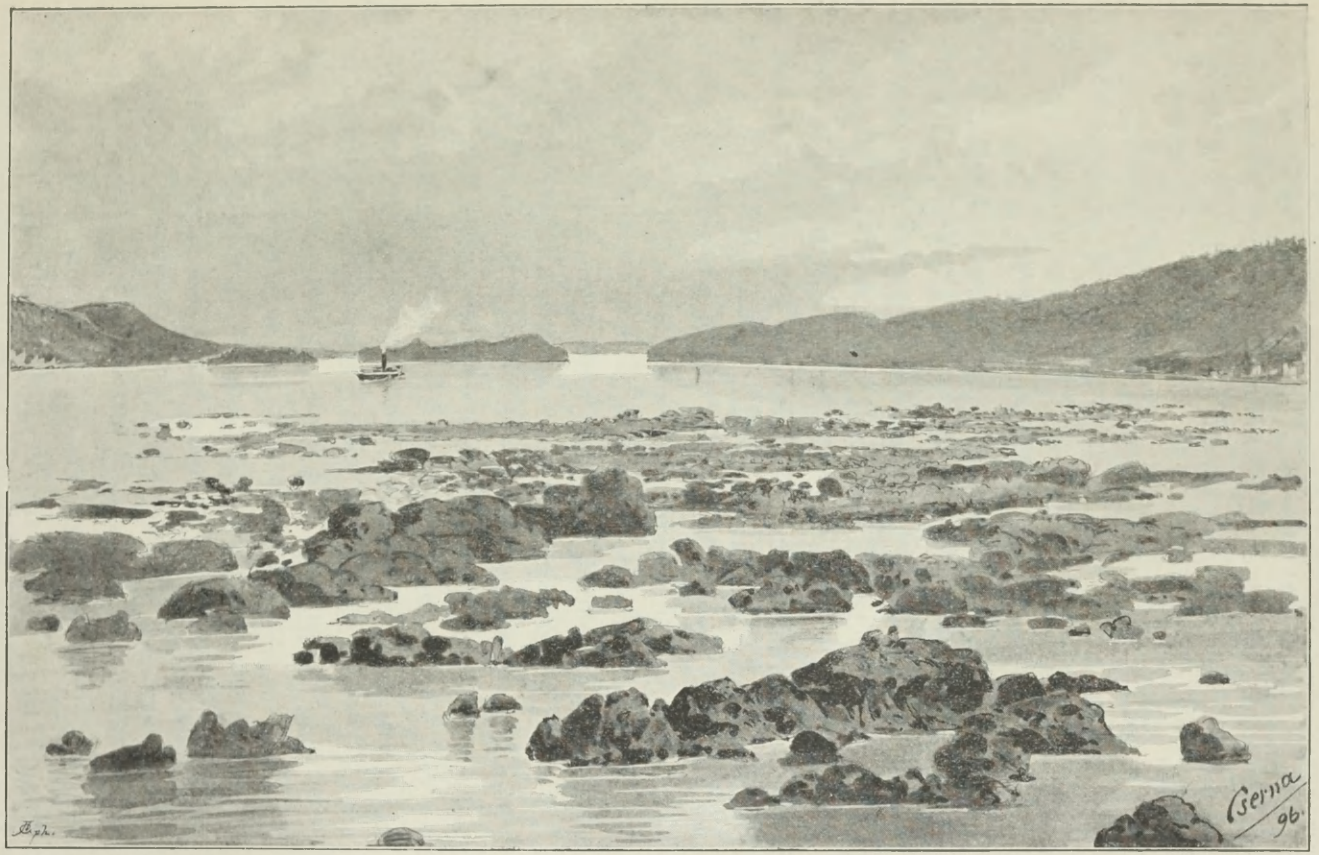

54. A VASKAPU.

Cserna Károly eredeti fölvétele.

erős szerekkel, helyreállítja, míg végre Izaktsán, az orosz parancsnok kegyességéből, kinek kénye-kedvétől függ a hajók át- vagy nem bocsátása, be fog jutni a Fekete-tengerbe.

E hosszú, unalmas útja alatt Széchenyi át- meg átgondolta a Duna szabályozása, s a gőzhajózás meghonosítása ügyében teendőket s az esetleg rendelkezésre álló, szegényes pénzforrásokat, ú. m. az annyiszor emlegetett só fölemelt árát és az oly panaszos nemesi subsidiumot; nem kerüli el figyelmét a Vaskapu, a szulinai ágak s a Feketetenger megnyitásának, a magyar országgyűlés illetékességén túl még nemzetközi természete is. Egyelőre a hatalmas orosz szomszéd nyugodtan alhatott, színlett semlegessége párnáin; mert neki nem kelle egyéb, mint hogy a Duna kiömléseit el hagyja iszaposodni.

De haza is kell kísérnünk Széchenyit. Ezt, saját úti jegyzetei nyomán legkényelmesebben tehetjük.

Egészsége, fájdalom, mindig a legrosszabb, s folyvást táplálja búskomolyságát, mely mindent fekete színben láttat vele. Egyszer szívszorulásai vannak, kifogy a lélekzete. «Majdnem kétségbeestem», — írja Naplójában, — «merev szemmel néztem pisztolyaimra; Isten bocsássa meg nekem, ha egyszer *őrülési rohamban* kivégezném magam: szabad akaratból nem teszem...»

Galatzban, a vesztegintézet tisztjei előtt, egészségesnek kelle mutatni magát, a mi elég nehezére esett. Egy előkelő, finom modorú bojár belészerelmesedett a Juliettába, s meg akarta venni; ingyen ajánlotta fel neki. Maga egy zantéi hajót bérel 50 aranyért (háromszoros áron) Konstantinápolyig; gyógyulását reményli a tengertől. «Lázaimban», — írja, — «megjelennek előttem életem összes erratái, elkövetett számtalan ostobaságaim, melyekkel magamnak és másoknak annyit ártottam. Mennyi bánatot szereztem atyámnak, anyámnak, Lujza sógornőmnek, kiknek

halálát bizonynyal siettettem!»* Mindennapi imája a legfőbb lényhez: «Vegyen magához, ha ezentúl Magyarországnak s az emberiségnek haszontalan tagja lennék; adja vissza egészségemet, ha valami jót még tehetek...»

Augusztus 2-dikán egy görög kereskedelmi brigg fedélzetére szállnak. Ki volt alkudva, hogy a kabin az övék; de egymás után annyi embert, podgyászt, juhot és baromfit vettek föl, hogy héring módra voltak összepréselve. Mérgét el kelle fojtania. «Græca fides nulla fides.»

Galatzot különben is ronda, gyalázatos helynek mondja, teljesen alkalmatlannak arra, hogy a magyar kereskedelemnek átrakodója lehessen.

Augusztus 3-dikán Izaktsánál az orosz hajóhidhoz érnek. Áteresztik őket, látszólag a görögök iránti kedvezésből. 4-dikén Tulcsában vannak, 7-dikén reggel, mindig ellenkező széllel, a szulinai öbölben. Mindenütt oroszok; kezökben minden egyes hajónak a sorsa.**

Augusztus 7-dikén hátat fordítva a «görög csőcselék»-nek, egy franczia kapitány hajójára költözködtek át: millió szúnyog a hajón; nyomorékká lesznek, különben a legszebb holdvilág mellett. 8-dikán kiboxirozták őket, egy kis kormányrúd-töréssel, a tenger színére.

Augusztus 11-dikén a Bosporusba érnek, öt óra előtt a kikötőben vannak. Régi ismerőse, az internuntius, a legnagyobb szívességgel ismét házába fogadja; aztán, üdülés végett, a jobb levegőjű Bujukderén fogad szállást havi 14 aranyért. Ottenfels, Gordon, Ribeaupierre, Guilleminot, Wallenburg, Eisenach stb. szívességekkel halmozzák, de csodálkoznak tíz év óta megváltozott kinézésén. Ő viszont csodálkozik az itt történt változásokon. «Ez a Konstantinápoly», — így írja úti benyomásai közt, — «sajátságos

* Számtalan ily helyeket kellene idéznünk. V. ö. gr. Sz. I. Naplói: Hit és kétségbeesés cz. fejez.

** Fölötte érdekes részleteket l. gr. Sz. I. Külföldi utazásai 352. stb.

látványt nyújt. Azok a hatalmas török alakok, magas turbánjaikkal vagy fegyverzetökkel, mind eltüntek. Sokan egykori legtekintélyesebb embereik közűl, összezsugorodva, meghunyászkodva járnak, törpék, véznák lettek. Itt-ott púpos hátat látni, majd csupa görbe lábat (a törökös üléstől), alig hinné az ember: a festői látszat mennyit vesztett. A nagyúr, úgy mondják általában, nyomorúlt jellemet mutat, iszik, gyönyörködik a görög leányok tánczában; a változtatások, miket tesz, éretlenek, meggondolatlanok, minden bölcselet s a dolgok lényegének tekintetbe vétele nélkül stb. A viselet megváltoztatása, vagyis eltorzítása, az egész nemzetet felbőszítette ellene. De ő azért biztosságban érzi magát s mint magán ember elég kellemes életet folytat, Terapiában lakik, jó bandát tart» stb.

Megnéz azután utazónk egy hadi gyakorlatot, s azt nevetségesnek, s minden tekintetben gyalázatosnak találja; úgy veszi észre, hogy a jelen volt muszkák markukba nevettek. Fekete magyar öltözete megtetszett Mahmudnak, s hajlandó volt azt befogadni. Különben kegyencze, Mustafa bey, sok jó és üdvös újításon töri a fejét. Egy pompás sátorban, udvari ebédhez lévén hivatalos, dícséri a jó franczia konyhát és borokat; a háziasszony szerepét Ottenfels bárónő vitte; török, a seraskieren és reiseffendin kívül, egy sem foglalt helyet. «A török parancsnokok», — már a kikkel ő beszélt, — «mind bevallják elmaradottságukat, hogy ők kezdők s elnézésre számítanak. A magyar ellenben a világ első nemzetének hiszi magát. Inkább szeretnék török lenni; mennyire föl tudnám most ezt a népet emelni.» — Vajjon, szívből fakadt-e ennyi önhittség? s egyúttal saját vérének ily megtagadása?! Feleljünk erre saját szavaival, melyeket pár lappal arrább ugyane kéziratból jegyzek ki: «A vágy, hogy Magyarországot fölemeljem, s a gyűlölet a fennálló régi rossz

iránt, sokszor igazságtalanná tesz, s hazámat szerfölött becsmérlem, keveset dícsérem.»*

Aug. 13-dikán már búcsú-látogatásait teszi. 14-dikén indúl haza felé, kísérőivel együtt, lóháton. Magok főznek, s hozzá élvezik a finom szőllőt s «hasonlíthatatlan» fekete kávét, kétszersültet és csokoládét mindig zsebben hordva.

18-dikán Drinápolyban, 22-dikén Filippopolban vannak. Dícséri mindenütt a török gőzfürdőket s ezek meghonosítását nálunk, különösen hízásra hajlandó barátjai (Wesselényi, Károlyi stb.) érdekében óhajtja.

23-dikán Tatar-Bazardzsik, 24-dikén a Balkánon át Stimán. 25-dikén Sophia. 26-dikán Sharkői. 27-dikén Nissa, hol Ó-Szerbia kezdődik. Itt egy torony látható, a legnevezetesebb, mit e tájon látni lehet. «Csupa emberfejekből áll, az utóbbi forradalom alatt kivégzett szerbekéből. Borzasztó látvány! Ilyen előzményeken, ilyen iskolán és tapasztalatokon alapszik a szerb egység. S azért van ez országban összetartás, előítéletek helyett. Ilyen keserű vérforrásból, mely a függetlenségért volt kiontva, előbb-utóbb Szerbiának üdve, szabadsága fog felfakadni.» — «Méltó tárgya lenne egy költeménynek ez a torony. Mennyi sóhaj és fohász van benne eltemetve!»

Szerbia, úgy találja, egészen más jellegű, mint Rumelia vagy Bulgária; jobban hasonlít Magyarország erdős hegyi vidékeihez, csakhogy komorabb és sötétebb. Milos herczeghez előre küldte ajánló levelét Ottenfelstől; és a herczeg egy lovas követet küldött eléjök, s október 1-én Posharevátzban Popovics Alexa titoknokával fogadtatta. Egy fél kompániára való, nem elegáns, de czélszerű európai öltözékű katonaság állott őrt a szőllőhegy tövében levő egyszerű fejedelmi laknál, s dobpergéssel üdvözölte a ven-

* V. ö. Hitel. Bérekesztés cz. a. 223—24. stb. h.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

dégeket. De beszéltessük ismét magát utasunknak közvetlensége által érdekes naplóját.

«Öltözékünket rendbe hoztuk, miután tudtunkra adatott, hogy mihelyt kívánjuk, azonnal bemehetünk; az idő azonban későre járt, s az «úr» azt izente, hogy gyanítja fáradtságunkat s így pihenésre enged időt, nem akar bennünket feszélyezni, hanem majd reggelre elvár.»

«Lakása egy csinos pavillonban van, minden fényüzés nélkül, de tiszta, keleti, nem finomabb ízlésű stílben; aztán van ezzel minden összefüggés nélkül még egy pavillon, körülbelől hasonló, melyben neje, leánya s kisebb gyermekei laknak, s melyben az éjet ő is tölteni szokta. Továbbá van egy földszintes épület a vendégek számára s itt van irodája is. Nekem külön szobát adtak, Eisenbach és Waldstein együtt voltak beszállásolva egy másikban. Hét órakor vacsorát hoztak fel, öt-hat fogással. Jó koszthoz képest elég rossz volt ez, de Törökországban igen jó. A kenyér itt is, mint Szerbiában mindenütt, sokkal jobb volt, mint a török tartományokban, hol nem is kedvelik a jól kisült ropogós kenyeret, s másképp is szokták enni, t. i. szálakra fosztva, mint a sülteket is, tyúkot, ürüt stb. Ezeket ők olyan gyorsasággal szokták letépegetni, hogy késsel sem lehetne utól érni őket s tisztább munkát végezni. Borunk, magyarországi fehér s igen középminőségű volt, nem tudták megmondani, hová való; Jackesohn-féle champagnei s igen pompás ausztriai, melyet a mindentudó és ismerő Eisenbach tüstént gumpoldskircheninek jelzett. Benső elégületlenséggel csodálkoztam, hogy extrabor gyanánt ausztriai terméket adnak fel magyar helyett, itt Magyarország határának átellenében. De utóbb megtudtam, hogy az pesti kőbányai volt. Ez azonban még jobban elszomorított, gondolva magamban: szegény vak hazámfiai, mennyire hátra van annyi sok más között még a ti bor intelligentiátok és a ti jó hírnevetek, ha az eladó, árújának biztosabb is és

nagyobb értékesítése végett kénytelen a jó magyar bort ausztriai gyanánt kínálni. Ha ez nem így volna, úgy persze az osztrák bor venne föl magyar neveket. De még csak akkor fogott el nagyobb felháborodás, mikor arról értesültem, hogy Milos egyszer tokajit rendelt magának, mely annyi idő alatt tette meg az útat, mintha Calcuttából Londonon át szállították volna, s aztán mint eczet érkezett meg!»

«Hogyan s ki által kapta ezt a szállítmányt, nem tudhattam meg. Különben Szerbia uránál, kinek közhit szerint 15 millió piastere hever a ládájában, czin-tányérokról ettünk. Csak nem rég vett Oláhországban egy nagyszerű uradalmat 30 ezer arany készpénzért.»

«Alexa előtt úgy nyilatkoztam, hogy Szerbiában birtokot szeretnék venné. Az alig lehetséges, felelt ő, mert semmi oly birtok, mely a kormányra száll, magántulajdonná nem lehet, s hogy Milos is az ő összes fekvő birtokait át fogja adni az országnak, hogy nyilvános kezelés és ellenőrzés mellett fedeztessenek az ország közszükségletei. Abba hagytam.»

«Tetszett nekem mindenben az egyszerűség s az okos elv, mindent ott kezdeni, a hová más nemzetek már eljutottak; így mindjárt kész aratáshoz jutnak. P. o. a múltkor, az utolsó kragujeváczi országgyűlésükön, előveszik a Code Napoleont s a helyett, hogy új eszmék és kísérletek tömkelegébe merülnének, átveszik azt nyomban, módosítva itt-ott természetesen s alkalmazva az ottani viszonyokhoz. Hol volnánk mi magyarok már, ' a ily gyakorlatiak tudnánk lenni! Félek, félek, nekünk hiányzik egy amolyan nissai torony!»

«Október 2-kán fogadott bennünket Milos, minden fontoskodás és teketoria nélkül. Csodálatraméltó, igazi természet embere. Írni, olvasni nem tud, de egy magaslaton áll bármely nálunk szolgáló hivatalnokkal. Mindent tud, min-

denre emlékezik, tud uralkodni magán, tettetni, hallgatni s bevárni mindennek az idejét. Stephanovics Vukot elejté, mert ez nagyon erősen megtámadta a papságot, bár ő is egy nézetben van vele; de ez a komédia megtette hatását, a papok élnek-halnak érte. Így szilárdítá meg hitelét, melyre Szerbiának oly igen szüksége van. C'est le caractère d'un souverain; de soutenir Vuk aurait été celui d'un homme privé. Az ő értelmes és gyakorlati egész lénye egy újabb világos bizonyítékát adja annak, hogy Európában mily sok okos fő, a nagy tanulás, nevelés folytán elferdűl s mintegy velőtlenné válik. Beszélgetésünk hosszantartó s úgy vélem, nagyon érdekes volt.»

«Aztán sétálni mentünk. 11 óra tájban izenet jött, vajjon magunk akarunk-e inkább ebédelni, vagy vele. A felelet természetesen az volt: vele. De mire a válasz odaérkezett, ő már leült az asztalához, s így megint csak magunk ebédeltünk. A szendrői szőllőfürtök nagy bámulatba ejtettek, nagyságuk és zamatjokkal. A belőlük készülő bort is kitünőnek mondják, de nem áll el. Átültetve, a venyigéje mindjárt elfajzik, lehet, hogy tudatlan kezelés miatt.»

«Délután ismét láttuk a herczeget. Elővezetteté lovait. Saját nevelése, s a legszebb és elegánsabb fajta mind, oly közel hozzánk s oly távol Arábiától. Egy pompás csapkinjáróval akart megajándékozni; de nem fogadtam el, mivel Sachländert úgy is ide akarom küldeni ilyféle állatokért. Ő neki azonban a dóni fogatához hiányzik egy pej, ezt nekem kellene megszerezni. Összeköttetésben maradok vele. Beszéd közben oda veté, hogy: csak állami uradalmakról lehetne szó, nem magánbirtokról; a mi sejteti velem, hogy Alexa szólt valamit szándékomról. A Duna szabályozásáról is beszélt, s úgy látszott, melegen pártolná. Kár, úgymond, hogy még ebben az esztendőben nem lehetett megkezdeni, miután a víz ritkán olyan sekély; s ezt 3—4-szer ismétlé. Ördöngös rossz vacsora után, de mely-

nek egy törökös tészta étele igen ízletes volt, nyugalomra mentünk.»

«3-dikán még hosszas beszélgetésünk volt a herczeggel, mely után egy rozoga ballonba befogatott négy szürkét, podgyászunkat pedig külön szekérre rakatta, s búcsút vevénk egymástól. Eisenbachnak ellopták az óráját, a mi a kastélyban nagy mozgást idézett elő, de a herczegnek nem jutott tudomására. Kocsink előtt egy fegyveres ember nyargalt s Szendrőig igen jó úton haladtunk. De a nagyon szilaj és sok pihenéstől ficzánkoló lovakkal csak lépést. Fáradságom daczára jobb szerettem volna lovagolni.»

«Szendrőben elfogott az érzés, alig bírtam magammal, hálát adva istenemnek, hogy életemet megtartotta s egészségem megjavult. Szendrő volt az első állomás, melyen kétszer is megfordultunk; innét indult ki útunk első cyclusa. De minő egészen más érzéssel eveztem itt el három hónappal ezelőtt, s mennyire megtörődve, elvénülve, életuntan térek most vissza; testem a felbomláshoz jár közel; vajjon lelkem nemesbült-e? Majd meglátjuk ezután!»

«Szendrőben Milos egy volt tatárjánál, ki most capitano, vettünk szállást. Elég jól tartottak bennünket, s délután Grotzkóba folytattuk útunkat, hol már vártak s igen jó vacsorával láttak el.»

«4-dikén ugyanazon fogattal Belgrádba értünk. A herczeg házában az ő emberei (Planta, Theodorovics stb.) vártak s kellemes és kényelmes szállást adtak. Két orosz tiszt is lakik itt a műszaki karból. Több hónapot töltöttek Szerbiában, fölmérések és térképek végett. Előttünk nem mutatták magokat se éjjel, se nappal.»

«Szeptember 5-dikén végre Zimonyba értünk s beállítottunk a vendéglőbe. Kitüntetéssel fogadtak; átengedték a csinosan bebutorozott irodát. Podgyászom átkutatásakor, noha 4—5 okka dohányom s tömérdek tiltott portékám volt, semmit sem bolygattak, s személyem iránti tekintet-

ből mindent szabadon átbocsátottak. Valami tekintélynek néznek. Mindenki egy-egy kéréssel jő, protectiót kér stb. Különböző hatóságok főnökei ellátogatnak hozzám. Szalai szolgabiró szinte Rumából jött ide, hogy nálam tiszteletét tehesse.»

«Egész 15-dikeig, míg a vesztegzárnak vége lett, egyéb nem történt velem, mint hogy egy nagy kelésem támadt, mely miatt sokat szenvedtem s lázam is volt. Szerencse, hogy ez előbb nem ért, mert az útban valahol fekve maradtam volna. Összes török portékámból a legkevesebbet tartottam meg magamnak; az egész zimonyi személyzetet el halmoztam ajándékokkal» stb.

Október 16-dikán Péterváradra, és Temerinbe Szécsen Károlyhoz, — 17-dikén Szabadkára, 18-dikán, fáradtan, Pestre érkeznek.

Itt veszi elszomorító hírét Kisfaludy Károly halálának.

Október 23-dikán Pozsonyban van a már együttlevő országgyűlésen.

Ez az országgyűlés igen rövid ideig, csak három hónapig (szept. 8-tól decz. 20-ig) tartott, s aránylag keveset tett a nemzeti jogok megszilárdítására, bár az alkalom elég kedvezőnek mutatkozott. De a többség, loyalitástól áradozva, majd minden kérdésben a kormány mellé állott. A juliusi forradalom, könnyű szerrel, feldönté a Bourbonok trónját, s hullámzásba hozta Európaszerte a kedélyeket. A lengyel forradalom is megindúlt, s Széchenyi megjegyzése szerint, «jól szervezettnek» látszott. Elég ok egy magyar országgyűlést, melynek kebelében mind a két mozgalom iránt élénk rokonszenvek nyilatkoztak, nem hagyni sokáig együtt. Végét siettetni, leginkább az udvarnak állott érdekében. Már a királyi meghívó levélben is, melynek a királyi előadások mindenben megfeleltek, a mostani hongyűlésnek, melyet egy nyomban összehivandó másik fog felváltani, szűkebb feladatául legelsőbben is a leendő trón-

utód, Ferdinánd főherczegnek, magyar királylyá előre való megkoronáztatása, ez alkotmányos szertartásnak szerencsés befejezése után pedig az immár megfogyatkozott magyar «ezredek» kiegészítése végett bizonyos számú újonczoknak megajánlása, sőt legvégűl — a mennyiben t. i. idő maradna reá — az országos panaszokra és kívánságokra

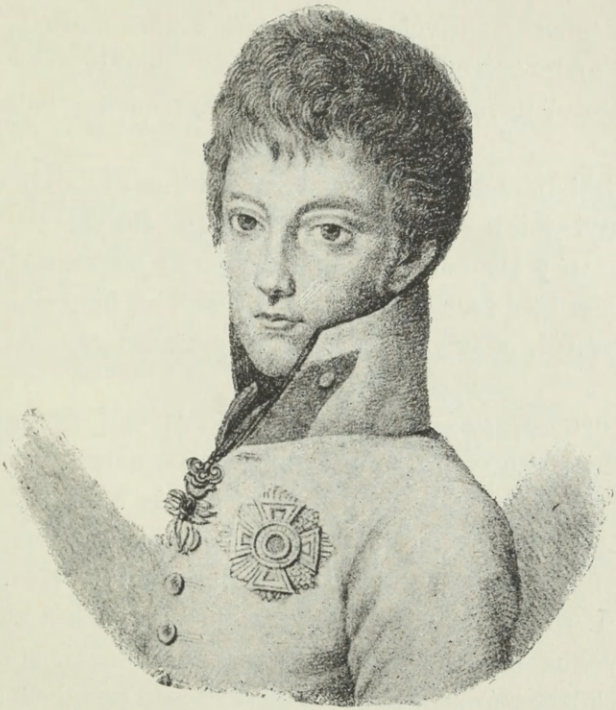

55. FERDINAND TRÓNÖRÖKÖS.
(Lipcse, nyom. E. Pönicke. Egyetemi Könyvtár.)

adandó királyi válaszok és mindezek után még egyéb a közjó gyarapítására alkalmasnak találtató tárgyak is — de oda nem értve a «közóhajtással várt» rendszeres munkálatokat — tűzettek ki, azzal az átlátszó czélzással, hogy a tárgyalásoknak ezúttal hosszúra nyúlniok nem szabad.*

* Részleteket l. gr. Sz. I. Beszédei. 78. stb.

Erélyesen meg is ragadták a gyeplőt, úgy a felsőház elnöke, a nádor, mint az alsóház elnöke, Majláth személynök s mind az ügyek menetével, mind gyors befejezésükkel meg lehettek elégedve.

A mi Ferdinándnak, az ifjú királynak, megkoronáztatását illeti, ez a netán bekövetkezhető mozgalmak ellenében, mindenesetre egy biztosítékkal több vala. Bölcs számítás vegyült tehát az atyai érzelmekhez s ama mély kedélyességhez, melyet Ferencz császárnál a személyes uralom ez egyik utolsó nevezetes képviselőjénél, soha felednünk nem szabad.

Utóbbi betegsége, mely alatt és utána az őszinte részvét annyi jeleit tapasztalá, szünetlen életpályája végére emlékezteté; elsőszülött fiát, ki gyakran megújuló gyengesége miatt többször volt már a sír szélén, biztosítani akará akár kívülről, akár belülről jöhető támadás vagy ingadozás ellen.*

A koronázást megelőzőleg az ellenzék egy gyenge kísérletet tett, a koronázási hitlevélnek, valamelyes az ő előnyére szóló módosítására; de a nádor és a főrendek azon érvelésére, hogy ez kétélű fegyver, s ha ők így, a fejedelem meg amúgy fogná azt forgatni, hamar elállott tőle. Ellenben az I. törvényczikkbe, mely az ifjú királynak a kormányzási ügyekbe bele nem avatkozását mondja ki, ama záradéknak közbeszúrását, hogy ez kivételesen nemcsak az uralkodónak, hanem a nemzetnek is világosan kifejezett beleegyezésével történhessék meg, (regnicolarumque assensu) kemény tusa után kivívnia sikerült.

Nagy Pál, a magyar nyelvnek és nemzetiségnek még mindig előharczosa, ellenzéki hevével, egy immár alkotmá-

* Történelmi előzményeknek bővében voltunk, melyeket ez időben nagy avatottsággal tudtak felhordani, még az Augsb. Allgem. Zeitung publicistái is: ugymint az Árpádok korából Salamon, Béla és Imre, Imre és László, András és Béla, Béla és István, — a Habsburg-házból pedig Miksa, Rudolf, a Ferdinándok, I. Lipót és I József eseteit.

56. V. FERDINAND MEGKORONAZTATÁSA.

Egykorú rézmetszet Ernst Lajos gyűjteményéből.

nyossá vált kormánynyal szemben, alább hagyott; de nyomban népszerűségének megcsappanását kelle tapasztalnia. Még Széchenyi is elfordult tőle, s csak később szolgáltatott neki egyszer elégtételt.* Trencsényi Borsitzky felelős minisztériumot követelt, (szept. 18.) zalai Deák Antal az országgyűlésnek, egy fejedelem elhunyta után félév alatt köteles összehivatását, (az 1791. III. t.-cz. megujitását) kivitte; barsi Balogh, somogyi Somssics, borsodi Ragályi és ungi Bernáth versenyeztek a népszerűség babérjaiért; a főrendeknél leginkább Wesselényi, kit erdélyi létére a nádor eddig idegennek szeretett tekinteni, vonta magára a közfigyelmet, mint a Szólás- és Sajtószabadságnak, Magyar nyelvnek, s minden alkotmányos jognak — a nagyobb és a kisebb hazában egyaránt, — legmerészebb bajnoka s egyúttal az Uniónak is előharczosa, sőt személyében mintegy megtestesülése. Ő azonban az országgyűlés vége felé (nov. 23.) elment Erdélybe, hol jelenléte sürgősbnek mutatkozott, s így jobbára Széchenyire nehezedett a feladat terhe és felelőssége.

A koronázás után, melyet az eső ugyan egy nappal hátráltatott, de a mely a szokott szívreható jelenetek ismétlődésével járt, legfontosabb tárgy volt, a kormány szemében legalább, az újonczok megajánlása. Ébren állott ismét az ellenzék. Kettőt követelt; de követeléseinek csak egyike teljesült. Hivatkozva régibb előzményekre, kellő felvilágosítást kívánt az újonczszállítás szükséges voltáról (de edocenda necessitate). A híres Nagy Pál e kérdésben, népszerűségének rovására s korát megelőzve, modern parlamenti térre állott, s az igent vagy nemet bizalmi kérdésnek tekintette. Az október 16-diki orsz. ülésben ily szellemben szólalt fel, hivatkozva a külföld példáira, mi nálunk ekkor szokatlan, sőt visszatetsző volt, említve különösen Angliát és Francziaországot, hol a parlamentek a kormánytól, mely

* A Kelet Népe cz. művében.

bizalmukat bírja, soha sem tagadják meg a hatalmi eszközöket: miután a mi kormányunk is, úgymond, most a törvényes úton áll s ezt a legutolsó országgyűlés óta szorosan követi, nem talált okot a kivánt haderő megtagadására; de később november 11-én a módozatok megbeszélésekor, indítványát 28,000 embernek azonnal, 20,000-nek pedig utóbb föltételesen — t. i. háboru esetében — megadására szabatosabban formulázta. A többség bár számra csekély volt, hozzá állott ebben is, amabban is; de a vita igen heves és beható volt.

A kormány azalatt egy meglepő ténynyel viszonozá a többség előzékenységét s a kisebbség duzzogását. Egy legfelsőbb leirat érkezett, mely «megelőzvén» a kifejezett alkotmányos kívánatot, önként ajánlkozott a helyzetnek, illetőleg beállott szükségnek egy ezzel megbizandó országos küldöttség előtt leendő felderítésére és igazolására. A királyi biztos a horvát bán Gyulay volt, mint a főhadi kormányszék elnöke. Azok, a kik királyiabbak voltak e kérdésben a királynál, nem győzték magasztalni ez eredményt s utóbb minden erejüket csak oda öszpontosították, hogy az vagy épen ne, vagy csak igen gyenge színezettel örökíttessék meg törvénykönyvünkben az ú. n. concertatio alkalmával.

Széchenyinek e tárgyban első felszólalása a felsőháznál ama loyális leirat után következő napokra esik. Saját bizonyítása szerint nagy hatást tett. Hogy minő szellemben s körülbelől miket beszélt, arról elég tiszta sejtelmeink lehetnek, s aligha csalódunk, ha egész «nagyhatású» beszédét nagyjában az eddig tőle hallottakban benfoglaltnak tartjuk; de szavait nem birjuk, tudva azt, hogy Nagy Páltól ez időtájt kissé elidegenedett a királynál is királyiabbakhoz nem sorolhatjuk őt; arról is elég adataink vannak, hogy ő ama hivatalos phraseologiával, mely mindent kegyelemnek vesz felülről, «a mi nem egyéb mint kötelességteljesítés», sehogy sem tudott megbarátkozni; de végre az iránt sem lehet kétségünk,

hogy alkotmányos kérdésekben, a mily kevés bizalommal viseltetett honi tekintélyeink iránt, úgy a külföldre s különösen Angliára s éppen újabban Francziaországra is hivatkozni nem tartotta helytelennek, sem a jelen esetben időszerűtlennek. Előttünk áll tehát a szónok, s fülünkbe cseng a hangja képzeletben, környezőivel együtt tapsolhatunk neki, az igazi alkotmányosság szószólójának, épen úgy, mintha ama november 7-dikén a pozsonyi főrendi ülésteremben jelen lettünk volna.[1]

Az ellenzék tehát s vele Széchenyi e kérdésben egy győzelmet aratott.

Nem úgy a másikban, mely kényesebb s nehezebb volt: az önálló magyar hadsereg követelésében. Előzmények által kötve, nem állott hozzá a többség, sem az alsó-, sem a felsőháznál nem látjuk pártolói közt Széchenyit, a volt huszárkapitányt, s Corpus Jurisunknak most egyik legszorgalmasabb buvárlóját.

A Rendek már az első törvényjavaslatban (10. §.) azt az óhajtást fejezték ki, hogy a magyar ezredeknél tisztek csak született magyarok lehessenek, s hogy ezek előléptetése ő felsége többi hadseregétől különválva eszközöltessék. Készek voltak erre a felelettel a főrendek, azt vitatván, hogy tényleg úgyis nagyobb a magyar tisztek száma az illető létszámok arányánál,[2] és hogy az elkülönzés a magyar honfiaknak csak ártalmára lenne.[3] Nem maradtak erre adósok az elkülönzés pártolói, a felsőbb rangokban s külön hadtesteknél bizonyos igazságos arány behozatalát, nagyobb hadi érdemeknek pedig nemességgel s jószágok adományozásával is leendő jutalmaztatását sürgetvén. A felirat, melyben Szé-

1 Feltűnő, hogy GUZMICS naplójában sincs említés róla. Különben a rövid országgyülés alatt mintegy nyolcz felszólalásának van némi nyoma. (Nov. 7., 14., 27.; decz. 14., 17., 18.)

2 Ezt ugyan Nagy Pál egy katonai Almanach felolvasásával általános derültség közt megczáfolta. Lásd VASZARY. i. m.

3 L. Acta XLVI, és XLIX.

chenyinek is felszólalása mellett november 14-én megegyeztek, mindig a magyar hadseregről mint olyanról (exercitus Hungaricus) beszél, s a hozzá mellékelt t.-czikkben a tisztek amaz elkülönzésének is (12. §.) határozott kifejezést ad.* A Bartal ellenjegyzésével deczember 17-én kelt királyi válasz, mely a megajánlott 48,000 katonát elfogadja s egyúttal összefoglalja, nem veszi kifogás alá sem ama kifejezéseket, sem legalább világos szóval eme kívánatot, csak mint különben is (ipso effectu) érvényben levőt feleslegesnek tartja azt ujra törvényben kimondatni. Szándékos homályt hagy a magyar tiszteknek mintegy királyi kegyből gyakorlatban levő alkalmazása és az egész tisztikar és hadsereg kétfelé választása, tehát a tény és az elv között.

A Rendek e kétértelműség eloszlatása végett november 27-én egy újabb feliratot indítványoztak,** melyet a Főrendek még az nap tárgyaltak, de lényeges módosításokkal küldöttek vissza. E vitában Széchenyi is részt vett, még pedig a Rendek ellen szólva. A főrendek szerint régibb törvényeink (1792: IX. és 1807: I.) már eléggé gondoskodtak arról, hogy a tisztek az illető ezredek anyanyelvében jártasok legyenek, valamint hogy a született magyarok úgy alsóbb mint felsőbb tisztségekre kellő arányban alkalmaztassanak; de többet kivánni káros versenygésre vezetne, s azon felül szűkebbre szorítaná hazánkfiainak úgy katonai neveltetésöket, mint előléptetési kilátásaikat. Nagy ellenmondásra talált ez az érvelés az alsó táblánál.

A magvas szónoklat mennyi drága gyöngye, a birodalmi s a magyar véderő fejlődésének hány érdekes adata, valamint alkotmányos joggyakorlatunk mennyi becses mozzanata van elveszve vagy eltemetve azzal, hogy sem a kerületi ülések tárgyalásai, sem a főrendi üléseké feljegyezve s megőrizve nincsenek! Minden biztos tudomásunk csakis az

* L. Acta LV.
** L. Acta LXXIII.

országos és úgynev. elegyes ülések naplószerű jegyzőkönyveire szorítkozik, de melyek szerkesztése «megbízható» tollakra, az itélőmesterek ügyes és fegyelmezett tollaira volt bízva.

Nevezett egyedüli hivatalos forrásunk szerint egy «valódi nemzeti» hadsereg felállítását Borsod megye követe, Ragályi, hangsúlyozta, de annyira, szerinte is, a most szóban forgó javaslat még nem ment el; Heves megye követe Földváry, a Sanctio Pragmaticát fejtegette, melylyel, mint mondá, a «Monarchia» hadserege részeinek most czélzott elkülönzése épen nem ellenkezik; Nitzky Nagy Pálnak követtársa e föltételhez kötötte magát az ajánlást, stb. A személynök és párthívei hasztalan erőlködtek bebizonyítani, hogy nekünk a nemes bajnoki vetélkedés terén nincs mitől tartanunk, és hogy az eddigi gyakorlat reánk nézve előnyösebb. Visszament az izenet. Megjött nyomban reá a felelet.[1] Ismétlések.

E közben az országgyűlésnek zárideje deczember 18-ára kitüzetett. Minden függő tárgy (panaszok és kívánatok, részek visszakapcsolása, correlatiók, törvényszünetek, indigenák), sietve intéztetett vagy odáztatott el.

A tisztek előléptetése (ú. n. circulatiója) kérdésében, végre, mintegy kifáradva, a főrendek — «reá állván a tárgy velejére, s egyedül a dolog siettetése tekintetéből» — engedtek s ezt egy küldöttség által, melyben Széchenyi is részt vett, tudatták, deczember 2-án a Rendekkel.[2] Az apróbb «stiláris» módosítások között azonban mégis az exercitus (hadsereg) szót a szokásos legiókkal (ezredek) cserélték fel; de ezt a Rendek, Heves vármegye azon indokolásával, hogy Magyarországnak igenis külön hadserege «van», elvetették.[3]

Az alatt már a törvényczikkek szövegezése, az ú. n. concertatio, jött napirendre.

1 L. Acta LXXVI. és LXXVIII.
2 L. Acta XCVII.
3 L. gr. Sz. I. beszéde.

Széchenyinek naplójában megemlített kétszeri felszólalása deczember 14-én az e napon este tartatott elegyes ülésben, vagy ezt megelőző főrendi ülésben is, az őt legközelebbről érdeklő m. tud. akadémia és az országos összeírás ügyében történhetett. Ő maga nem igen volt magával megelégedve; de az emberek mégis dicsérgették. Nála mindig a tett nyomul előtérbe; a szó eltörpül e mellett. Az akadémia ügye, a nádor hivatalos jelentése szerint, azon pontig ért, hogy alapszabályai megerősíttettek, már tagjai is megválasztattak, s működésüket megkezdhették.*

Deczember 17-én, vegyes ülésben, mikor már az ő felségét a zárási szertartásnál helyettesítendő királyi biztos is, Károly főherczeg személyében, megjelöltetett, az történt ismét, a minek nem egy példáját az előbbi országgyűlések végnapjaiban is láttuk. Az udvari kanczellária állott elő az utolsó órában oly nehézségekkel, a miken már túlesettnek hihették magokat a sok feliratok, válaszok s izenetváltások után a rendek. Az illető törvényczikkek szövegében egyszerűen mellőztettek mindazon kifejezések s indokolások, mikre jogfentartás szempontjából a hazafiak súlyt fektettek. Szó sem volt többé a magyar tisztek előléptetése módjáról vagy a magyar nemzeti hadseregnek ő felsége többi hadseregétől leendő különválasztásáról; sőt még az ujonczok megajánlását tényleg megelőzött felvilágosításnak e szóval «prævie» törvénybe igtatása is, a nádor és párthivei heves ellenzése folytán, megbukott. Ebben az a czélzás rejlett, hogy a király nem volt köteles a kivánt felvilágosítást előre megadni, hanem hogy csak saját jószántából tette azt s máskor, ha akarja, ne tehesse. S ilyforma volt, hol nyiltan, hol leplezetten, majd minden egyes tételnél, mely a nemzet és a trón jogait érinté, sokszor üresnek látszó szavak felett a harcz s kibúvónak végül szinte keresték a kétértelmű kife-

* L. Acta CX.

jezéseket, melyek alatt mindenik fél azt érthesse a mit akart. Erélyesen védte a nemzet jogait különösen Trencsén megye mindkét követe, óvást téve a kezdeményezési jog érdekében is. Küzdöttek Sopron, Somogy, Bars, stb. Széchenyi velük tartott, noha beszéde, melyet a jegyzőkönyv a maga módja szerint megörökitett, igen mérsékelt és közvetítő hangúnak látszik. Ide igtatjuk, úgy a mint fenmaradt.

«Gróf Széchenyi István különösen nádor ispány ő cs. kir. főherczegsége által ez uttal tett észrevételekre levén figyelemmel, megesmérte ugyan, hogy az idő rövidsége miatt mindenképpen igyekeznünk kell az összeegyezésnek mentül eléb bi sikereltetésén; de másrészrül bár csak szavakról legyen szó, szükségesnek tartotta, hogy ezekre nézve vigyázó körülnézéssel legyünk; mert gyakran a kiejtések teszik a törvénynek erejét. Így a többi közt a só ára meghatározásának igen fontos nemzeti igaza, egy kevés szavakból álló ragaszték miatt,* kedvetlen magyarázatok alá van vetve. Ennél fogva, ámbár a hónapokig tartó tanátskozások foganatjának ezen rövid és öszveszorított idő alatt tartó concertátiókban és azokat követő országos tanácskozásokban kelletik végképen kifejtődni és kötelező törvényczikkelyekké általformálódni: a kérdésben forgó tárgynak fontossága mindazáltal megkivánnya, hogy a többször érdeklett kifejezéseknek (t. i. prævie és: in sensu legum) meghagyása a kiküldöttség által a concertatió útján tovább is sürgettessék. Reményleni lehet, hogy látván a Nemzetnek köz- és újított kivánságát a cancellária is felséges urunknak engedelmébül hajlandó lesz annak elfogadására; annál inkább, mivel nem látszik elegendő ok, hogy mért ne jöjjön be a törvénybe úgy a rendek kijelentett kivánságának, mint annak felséges urunk kegyelme általi megelőztetésének meg-

* Czélzás az 1791: XX. t.-cz. egy sokat emlegetett záradékára, mely sürgős szükség esetében (extreme urgentes circumstantiæ) lehetővé tette a só árának, dietán kivül is, fölemelését.

említése, melyeknek megtörténte felől itt senki sem kételkedik, és melyek éppen úgy a törvénykönyvben valamint az országgyűlési jegyzőkönyvben ő felsége igazságszeretetének és törvénytiszteletének * örök emlékére fenn fognak maradni. A törvényeknek (in sensu legum) megemlítése által pedig, mint melyeknek ezen esetre is kiterjedő kötelező erejét szinte senki kétségbe nem vonja, szükséges, hogy ezen törvényjavaslat azon maga egész épségében megmaradjon, melyet egyéb részeire és tartalmára nézve annyira megérdemel. Ugyanis szóló tökéletesen egy vélekedésben vala nádor ő cs. kir. Főherczegségével, hogy a kérdésben levő törvényjavaslatnál, ha törvénynyé váland, még a Cancellária által kivánt módosítások mellett is ** fontosabb és világosabb törvényünk e tárgyra nézve nem lészen.»

Ez volt körülbelől Széchenyi beszéde, melylyel ő maga, mivel akadozva mondotta el, nem igen volt megelégedve.

A többség, nagy erőltetésre, elejtette a prævie szót, melyben t. k. Nagy Pál azért nem látott valami különös erőt, mert, mint mondá, úgyis magában értetődik, hogy tudniillik a kivánt felvilágosításnak előbb kelle megadatnia; ellenben megmaradt a törvényekre való hivatkozás: in sensu legum.

Hasonló izgalmas jelenetnek vagyunk tanúi még az országgyűlés utolsóelőtti napján is, a deezember 18-án délelőtt tartatott vegyes ülésben.

Megújult a vita arról, hogy azon esetben, ha az ifjabb király, atyja beleegyezésével bár, az országlásba beleavatkoznék, ezt csakis a nemzetnek szintén beleegyezésével tehetné; megújult a vita a felett is, hogy a koronázási ok-

* A törvénytisztelet Széchenyi eljárásának sokkal jobban megfelel, mint a napló stilusa szerinti törvényes kegyelmének phrásis, melyet megigazitani szükségesnek láttam, miután az egész mondatnak ziláltsága különben is némi világosítást kivánt.

** E záradék is stilizáltnak látszik.

levél az ország rendei által ez alkalommal újra jóváhagyatott. Az ellenzék e kérdésekben a Corpus Juris és az alkotmányos gyakorlat mellett még az uralkodó felség saját szavaira is hivatkozhatott. Az országgyűlés elején, tudniillik a szeptember 24-én, Bartal ellenjegyzésével kiadott kir. válaszban a koronázási oklevélre nézve benfoglaltatik ama különben szokásos phrásis: eadem in qua vos conquiescitis forma.* Ebből azt következtették, hogy ezen fontos iratnak (Diplomatica assecuratio) olykép kell szerkesztve lennie, miszerint abban az ország rendei mindenkor teljes megnyugvásukat lelhessék, stb. Erős vita támadt, melyben az elnökök, úgy a nádor mint a személynök ismételve s tekintélyök egész súlyának latbavetésével vettek részt; míg a derék Borsitzky a nemzet igazát világosnak, a kanczellária szövegezését ellenben homályosnak lenni állította, s egymást érték a lelkes felszólalások, azon óhajtás kifejezésével is, hogy ismét a nádor lépjen fel közvetítő gyanánt trón és nemzet között. E közbenjárást azonban a nádor, mint meggyőződésével merőben ellenkezőt, határozottan elutasította magától.

Délután újra felvétetett e tárgy, óvások jelentettek be, világosan kifejtetett, miként «nem abban áll a Rendek aggodalma, hogy Felséges Urunk maga mellé kormányzó társat ne vehessen; hanem abban, hogy az a Nemzet megegyezése nélkül ne történhessen.» Felszólalt (utólszor) Széchenyi is. Pozsony és Sopron ellenzéki szavazataihoz csatlakozva, nem akart «lemondani a reménységről, hogy Felséges Urunk, ha hív nemzete óhajtását megtudja, vele született kegyelmével gyámolítani fogja az oly annyira igazságos kivánatot.» stb.

Végre az utolsó napon, midőn már azon a ponton álltak, hogy inkább az egész koronázási szertartás megemlítése mellőztessék, kihirdettettek az utolsó válaszleiratok.

* Olyan alakban, a minőben ti megnyugosztok.

Az ország birája nagy emphasissal jelentette, hogy azok az ország rendeinek kivánságával «majd mindenekben» megegyezők. Ő maga és pártfelei ismét királyiabbak voltak a királynál, mint a ki beleegyezett, hogy az ifjú királynak esetleges beavatkozása a kormányzatba az ország beleegyezésétől is függő legyen. Kívánta viszont, hogy a koronázási diploma változhatatlanságába egyezzenek bele az ország rendei.

Az országgyűlés, melynek eredménye mindössze tizenhét szentesitett törvényczikkely volt, egészben elég jó hangulatban oszlott szét, bár teljes győzelemmel a pártok egyike sem dicsekedhetett.

A szokott hálálkodásokra, alázatos köszönetnyilvánitásokra stb. Széchenyi az alkalommal sem fojhatja el gúnyos megjegyzéseit. Nem akar clementiát látni ott, a hol csak justitia van, a melyet pedig éppen az uralkodó fejedelem, saját jeligéje gyanánt (justitia regnorum fundamentum), kormányzata alapjának vallott.

A magyar nyelv érdekében egy-egy fél lépéssel haladtunk előbbre. Egy ilyen volt a Jegyzőkönyvnek, miként az egyedül hiteles «országos» és «elegyes» üléseknek az itélőmesterek által szerkesztett naplói neveztettek, ha már nem két nyelven, legalább nem együtt, hanem külön, latin és magyar nyelven leendő kiadatása, hogy mindenki azzal élhessen, a mely ízlésének jobban megfelel. Másik a főrendekhez küldött izeneteknek azonnal egyedül magyar nyelven iratása. Ezt az alsóház elnöke, mint tényleges (via facti) eldöntését egy másik fél beleegyezésétől is függő jogi kérdésnek ellenezte ugyan, de magok a főrendek, a jó egyetértés, meg az ügyek siettetése (!) kedveért, óvás mellett, elfogadták.

A VIII. t.-cz. pedig a m. kir. helytartótanácsnak, valamint az összes (alsóbb és felsőbb) törvényszékeknek ügykezelésére, a hivatalnokokra és az ügyvédek képesítésére

nézve, végre a katonai parancsnokságokkal való levelezésre nézve is fontos határozatokat tartalmaz, különben visszahatólag elég kiméleteseket is.

Az országgyűlés vége felé még Kisfaludy Károly korai halála († nov 21.) szomorította meg Széchenyit, s a hazafiakat, első sorban az újdonatúj akadémia tagjait, kiknek díszes sorában a neki szánt (első rendes tagsági) helyet 300 frt. fizetéssel nem foglalhatta el.* A Jelenkor szerkesztőségére is ő volt kiszemelve s Széchenyi, most az oly igen érdemes Helmeczy érdekében tett mindenfelé lépéseket, melyek a privilegiumnak kieszközlésével márcziusban czélt is értek, kível aztán, mint látni fogjuk, ő maga is évek hosszú során át a legszorosabb összeköttetésben állt. Addig csendesen kezdi újabb röpiratát irogatni, kezdetben Fő és Szív, majd Tévedések, stb. czím alatt.

* Kívűle még csak tizenegynek jutott valamelyes fizetés.

57. A RÉGI CASINO A LLOYD-ÉPÜLETBEN.

XVII.

Az 1831-diki farsang a legvígabbak és elevenebbek közül való volt. A főherczeg nádoron kívül estei Ferdinánd főherczeg is adott bálokat, estélyeket; nagy népszerűségnek örvendettek a casinói kétféle, nemzeti és kereskedelmi tánczvigalmak, a hangadóknak sűrű és barátságos érintkezéseivel. Széchenyi sokat tanakodott Károlyival, s nem minden eredmény nélkül, a különböző társadalmi osztályoknak egymáshoz közelebb hozásán. A főurak közül Cziráky, Splényi, Festetics, Zichy (Károly), Keglevics, Orczy, Károlyi, Langenau altábornagy, stb. versenyeztek egymással az életnek a «leendő» fővárosban kellemesebbé, keresetté tételében. Széchenyi mindenütt közszeretet és figyelem tárgya volt. Maga a nádor kitűntette s fenséges nejénél oly kegyben állott, hogy őt férje családi körben «a te barátod» czímén szokta enyelegve emlegetni, ha maga a fenséges asszony nem jöhetett el az ünnepélyre, Teleki grófnő által küldött neki izenetet; még a württembergi király is «tiszteltette» egy alkalommal. Hosszú

sora volna a társadalom felső, közép- és alsó rétegeiből minden lépten-nyomon ki-kitörő lelkes tisztelői s védelmezői névjegyzékének. Albach Szaniszló, a híres Ferencz-rendű hitszónok, Rousseau e nagy tisztelője, kinek barátságára Széchenyi oly igen büszke volt, sajtó alól kikerűlt remek egyházi beszédeinek egy díszpéldányával kedveskedett neki.* E lelki barátja minden irányban igen felvilágosodott, szabadelvű nézetekkel bírt s ezeket nem is titkolta. A magyar ősi alkotmányról egész megvetéssel beszélt s annak egy nemsokára kitörendő forradalom általi gyors enyészetét jósolgatta. Ezt az irányt később Széchenyi maga is megsokallotta; egyelőre más kivetni valót nem talált e lelki barátjában, mint hogy minden ízében német, vagyis cosmopolita volt, s a magyarság mint olyan iránt érzékkel nem bírt. Langenau** legőszintébb magasztalója volt: egy ilyen embert, mondá, a császárnak tenyéren kellene hordoznia. Természetes, hogy korholója is elég akadt. Ezek közt első sorban áll az öreg Dezsewffy az ő híres Taglalatával, melyben, minden tisztelet és elismerés mellett is, a Hitel majd minden részét, tartalom és forma tekintetében éles kritika alá vette. Reá alkalmazva bár Shakespeare szavait: «Szivembe önté lelkét nyelve tüzével»; szemére hányta következetlenségeit, zilált írmodorát, törvényeinkben járatlanságát, hazafiatlan érzületét, stb. Nem maradt adós a felelettel Széchenyi.

Az ezerek kezében forgó *Hitel* harmadik kiadásakor a kiadó azzal az örömhírrel lepi meg a közönséget, hogy e munkának immár második része is készülőben van. E második rész a *Stadium* lett volna, mely a reformok határozottabban körülírt részleteit foglalta magában. Dessewffy

* Ily sajátkezűleg ráirt ajánlással: Dem Freunde der reinen Religion, des Rechts und der Wahrheit. Dem Beförderer jedes Grossen und Guten. Dem edelsinnigen Bürger dem hochachtungswerthen Menschen, mit inniger tiefer Verehrung.

** Ferdinánd főhg adlátusa, a hadsereg egyik disze, mint hadvezér és mint író egyaránt kitünő. † Gratzban 1840.

*Taglalat*a okozta ennek késedelmét és a *Világ*nak mint sürgős feleletnek s egyúttal köteles önvédelemnek előbb közrebocsátását. 1831 jul. 9-én jött ki ez a sajtó alól 3250 példányban.

58. MÁRIA DOROTHEA FŐHERCZEGASSZONY, JÓZSEF NÁDOR NEJE.
(Az orsz. képtárban levő eredeti kőnyomatról.)

Az egész könyv «Jóakaróimhoz» czímezve, nagyjában egy gróf Dessewffy Józsefhez intézett nyilt levél. Hogy valami nagyon tárgyilagos és minden személyeskedéstől ment vitairat volna, azt legjobb akarattal sem foghatjuk reá.

Ha Széchenyit bántotta az ő zsenge növényeinek váratlan elgázolása, a húsz évvel idősb veteránt, ki mint Sáros, Zemplén és Szabolcs megyék követe már négy országgyűlést kiszolgált, 1795-ben pedig a szabolcsi fölkelő nemes csapat választott kapitánya volt, kétszeresen sértheté ifjabb ellenfelének kíméletlensége. Kit ő nem rég egy hazafias ódával tisztelt meg s a *Felsőmagyarországi Minervá*ban utóbb is a tisztelet és magasztalás hangján emlegetett: az most félretéve minden tekintetet, nem csak erősen czáfolgatja téves nézeteit, elfogultságát, hanem pelengérre állítja s maró gúnynyal árasztja el ősz fejét. Nem csak politikában tartja illetéktelennek s azok közűl valónak, a kik mások vezetésére vállalkoznak ahhoz való tudomány nélkül, nemcsak illusióit fosztja szét, mint melyekkel a közügynek, különösen gabona- és borkivitelünknek, minden vámoknál többet árt; hanem írói hiúsága iránt sincs elnézéssel, átlátszó ironiával nevezgetve őt Minerva fölkentjének s fölhozva Richelieut, ki annak akart tartatni a mi nem volt, jó poetának, s ravaszul czélozgatva olyféle könyvre, melyben se lélek, se Révai, hanem csak mák, — mert hát a nehezen elalvóknak is kell auctor. Még magánviszonyait is bele keveri, nem engedve meg, hogy nagy financier válhasson abból, a ki saját gazdaságát és pénzügyeit rendetlenségben hagyja. Nyilván veszedelmes ellenfelet látott benne, nyilván egy egész osztálynak, a mozdulatlan s előitéleteibe szerelmes közép nemességnek képviselője gyanánt állította maga elé, hogy oly erős ostromot tartott szükségesnek ellene indítani. Saját képedre ismertél, veti oda (szavait fölkapva), csak ez fájt, egyéb semmi. — — «Ám ki becsületesebben, elszántabban járandja utolsó leheletéig a hazafiság pályáját, az legyen győztes, diadalmas!»

Leginkább az kavarta föl epéjét, hogy őt látszólag nem tartotta elég jó magyarnak. Szívtelennek és magyartalannak nevezte.

Több keserűséget később még Kossuth irányában sem mutatott.

«Szándékom tisztaságát félremagyaráztad (?). Biró nem lehet más köztünk, mint a idő.»

Nem szívelhette azt a magyar önhittséget, nemzeti hiúságot, mely egy költőnek talán leginkább megbocsátható lett volna. Be akarja «vallatni» velük, hogy: «Magyarország mindenben hátra van» — «holott csudálatos magasságra emelheti magát, ha közértelmességét és nemzetiségét kitejti.»

Rámutat a törökre, kiből minden öndicsekvése mellett «hihetőleg semmi sem lesz, hanem hosszas véres agonia után végre magában bomland s enyészend el örökre». — Rátérve a sokak által még dédelgetett nemes insurrectióra, azt mondja: «A legvitézebb embernek is csatára előbb készülni kell, másképp győri ütközet lesz belőle. Az írónak is», — így folytatja a kivitel és vám kérdéseire vonatkozva, — «előbb mindenrűl jól értesülnie szükséges, másképp nevetség lesz belőle. A bornak is (ez Dessewffynek kedvencz tárgya volt) jól kell előbb elkészülnie, másképp eczet lesz belőle».

Különben boraink nagyobb sikerének biztosítására ez alkalommal a casinói «mintapincze» részletes tervével is föllép.

Nem felejti el ósdi ellenfelének a régi görög és római classikusok iránti előszeretetét, melyet az alkalmilag erőltetett idézetekben is szívesen ragyogtatott. «Ha nem olvastam is *Plutarchust* görögűl mint Te, s ha talán classikusokat oly jól citálni nem tudok, azért még kérdés: ki fogta fel közülünk az elhunyt kor dicső lényeinek lelkét tökéletesebben?» — «Ne is keressük», folytatja tovább, «az igazi előmenetel rugóit görög és latin könyvekben, mert azokban hiába keresnők.» Még hozzá teszi: «Latin, görög, minden remekei mellett, — — igazi szép társalkodási nyelv köztök ismeretlen volt; az kirekesztőleg a keresztyén vallás által megnemesült újabb emberek találmánya.» — —

A keserű, személyes polemia itt is már általánosabb, elvi magasságra emelkedik.

Különben e kíméletlen föllépését később megbánta Széchenyi s az öreg Dessewffynek fényes elégtételt adott, fia Aurél, halálakor. (I. *Üdvlelde.*) Mikor pedig az öregnek halála hírét vette, így kiált föl naplójában: «Szívtelenek! Senki sem beszél róla.» (Május 2. 1843.)

De ki tudná megindulás nélkül olvasni, miket aztán a nemzetiségről, a nyelvről mondogat.

«Legyen elég eskünnöm sok botlásim, sok véres bukásim után, melyeknek jeleit bizonynyal más világra viendi lelkem,* végre megnyílt szemem, — — drágán, szívvéremen szerzett tapasztalás meggyőze: honszeretet a legszebb s halhatatlan erények kútfeje.»

— «De azon álom: egy nagy s dicső nemzethez tartozni, szívem legtitkosabb húrjait édes harmóniába ringatta mindenkor.»

«Kisebb nemzetek föntartották önállásukat, és mi — — kezet fogva, vállat vetve, Hunniát a hatalmasb nemzetek sorába emelhetjük.»

«Ki az a szerencsés szerencsétlen, a ki egészen ki tudta volna fejezni, a mi lelkében vala? Szerencsés, hogy a nyelvnek oly nagy tehetségével birt; szerencsétlen, hogy csak oly parányi volt lelkében, mit még emberi nyelv is elő tudott rebegni!» (*Vallomások* cz.)

«Nő a lélek a szó — s a szó a lélek által.»

— «A tett első; a szó — második.»

Kezünkbe adja ezzel saját elragadó ékesszólása kulcsát. Összevág azzal, mit annyival később Rénan mondott: Ce sont les choses qui sont belles; les mots n'ont pas de beauté en dehors de la cause noble ou vraie, qu'ils servent.**

* Dante-reminiscentia. (*Il purgatorio*). V. ö. Naplóit.

** A szavak csak annyiban szépek, a mennyiben nagy és igaz ügynek szolgálnak. Apr. 23. 1885.)

Nagyon figyelemre méltó, s neolog- és orthologgnak egyaránt ajánlandó, mit mellesleg a nyelv alakulásáról oda vet. Nyelvszűzesség szerinte absurdum, s Polynesiába való. — Senki sem dönthet ilyenben, csak a nagy közönség; úgy, hogy mindaz, mit idő és szokás által sajátjává teend, magyar lesz, az ellenben, mit nem fogad el, idegen marad.* Nem azért nem értik (némelyek) a mai nyelvet, mert ez haladott; hanem mert ők álltak meg stb.

Ezután a vastag kötetnek egy jó része a nemzeti casinónak van szentelve, melyet valóságos intézetnek tart és nevez. Úgy nemkülönben az oly «rövidlátással piszkolt» pesti lóversenyt is. *(Intézetek.)*

Fölállítja már itt is nagy nyomatékkal ész- és szív-elméletét, mely utóbb annyi félreértéseknek és megtámadásoknak volt kitéve.

Először hangsúlyozza, — ne feledjük ezt — hogy Magyarország fővárosát Buda-Pestnek kell elnevezni. Ez az eszme is szinte egy fél század múlva nyert valósulást.

De lehetetlen e könyv gazdag tartalmát, bár dióhéjba szorítva is, néhány oldalon ismertetnem.

A nemzet nevelője áll előttünk. Nagyságában, veszélyeivel. Össze fog roskadni az egy ember vállára nem illő óriási felelősség súlya alatt!

Védjük meg, gyönge erőnkhez képest, önmaga ellen egyelőre itt is azon pontok csoportosításával, melyek későbbi politikájának igazolását már előre magokban rejtik.

«Most van idő csodákat végezni, vagy soha.» —

Előre bocsátva, még ellenzéki szellemben, hogy: «valóban a sötétség bajnokinak nevezi azokat, kik a világot lángnak, az életet dühnek, a fiatalságot nyavalyának, az erőt veszedelemnek tartják» stb. fokonként jelzi a beállott fordulatot is.

* V. ö Széchenyi-Szótár. Az akadémiai kiadvány VIII. k. végén.

— — «Valamint mi jobbra változtunk, úgy a kormány is egész systemáját megváltoztatá.»

«Fölhagyott a beolvasztási kísérlettel.» Így beszélt már Nagy Pál is.

«Eltiporni többé nem akar senki s ha akarna, sem tiporhatna el.» Ez utóbbi tételt Kossuth ismétlé később, de nagyobb nyomatékkal, s nagyban változott viszonyok közt!

«Fejedelmünk székét a magyar hont ismerő s azt szívökön hordó férfiak környezik,* s ő annyi bizonyságit adá, hogy újjászületésünket hátráltatni nem kivánja, s nemzetiségünk jobb kifejlését önerőnkre bízza» stb.

«Hogy némely ügyeinkbe a kormány nem avatkozott be, azért inkább köszönettel tartozunk.»

«Ferencz császár, a mi királyunk, dolgozik; dolgozzunk tehát mi is!» stb.

Mind ez 1830-ban volt írva. Tíz év mulva csak ismételnie kellett. Nem voltak még tisztázva akkor — hanemha az egy Széchenyi kivételével, — a kormány vezető szerepéről és felelősségéről a fogalmak; ma már túlzásba is csaptak át, a nemzeti önérzet és önkormányzat rovására. Akkor megköszönték az emberek, ha legalább magukra hagyták: ügyeiket el tudták intézni ők maguk, úgy a hogy.

Hatása Széchenyi e művének döntő volt, s azt sem a *Sas* recensiói, sem az álnevű «Világ homálya», sem Ponori Thewrewk szerény, felületes, sem végre Orosz éles, beható elleniratai (1832. januárban) legkevésbbé sem birták meggyengíteni. Egy példányát átnyujtja a nádornak; a ki viszont kinevezi Pest vármegye táblabirájának. A napot, melyen táblabirói — s egyúttal a városnál is 100-as tanácstagi esküjét letette, élete egy «szép napjának» nevezi (nov. 21. 1831). Több megyék és törvényhatóságok követték e példát.

* Még Reviczky volt kanczellár; utóda iránt kevesebb bizalommal viseltetett.

De az országot most nagy csapás érte. Ez a kolera volt, mely az akkori gyarló egészségügyi intézkedések mellett helyenként ijesztő módon szedte áldozatait, s mi még siralmasabb volt, felső Magyarország némely vidékein a buta parasztságot lelketlen izgatók mozgásba hozták az urak és a hatóságok ellen. Egyes kastélyokat feldúltak. Történt, hogy egy helyen (Klobusiczkynél) a Hitelnek ott talált példányát, ferdén magyarázva, a pórnép félrevezetésére használták fel, minek hírét nagyítva terjesztették bizonyos jóakaró urak, a szabadelvűség és haladás rögzött ellenségei. (Igy t. k. az öreg Eötvös és gr. Fáy stb.) Minden hagyján volna, — így írtak Bécsbe, — csak Széchenyinek pestisnél veszedelmesebb elvei ne terjednének az országban. Mások siettek elhagyni fészküket, s a népnek megnyugtatása és segélynyujtás helyett külföldre vagy más biztosb vidékekre menekültek. Ezekre vonatkoznak Széchenyinek Wesselényihez írt ama sorai: Nincsen valami nagy ideám magamról, de ha a többieknek, velünk egy rendüeknek nyomorúltságit látom, kezdek magamban bízni. Rajtad és rajtam a sor hazánkat boldogítni, stb. Ő maga helyt áll, Sopronban, hol naponként 8—10 az áldozat, s bár meg van győződve a kór ragályos voltáról, s bár nem titkolhatja el a halál e nemétől való borzadását, szorgalmasan részt vesz a helybeli bizottsági munkálatokban. Reményli, hogy maga a veszély végre majd csak észre fogja téríteni az illetőket, hogy rendezzék a viszonyokat, mielőtt cséplő, kasza és balta döntsenek (Czenk aug. 26. 1831.) Maga, mint földesúr, «Czenki jobbágyaihoz,» egy szép nyilt levelet itézett, melyet Ferencz király is tudomásul vett.* Majd ismét nyugtalanul tépelődik, hogy immár elérte 40-dik évét, s még oly keveset tett! Mikor, mikor fog nagyobb hatáskörben mozoghatni!?

Máskor az egész politikai és erkölcsi ujjászületés nagy

* Jul. 24. 1831. Majláth gyüjt. I. k. 148.

munkáját, mely bizonynyal egy egész nemzedék elszánt közreműködését s szilárd összetartását föltételezi, — egyedül az ő kezébe látja letéve! s mi természetesebb, mint csüggedése, roskadozása ily nagy felelősség súlya alatt!

Majd visszatér s agyát ostromolja a rémítő képzelet, hogy késő minden: Magyarország meg van halva!* stb.

Ily izgalmak közt valóságos áldás neki a munka. Nem is enged pihenést, csak egy napot is magának.

Mielőtt a Stadiumot, előbbi két művének folytatását, kiadhatta volna, megírta Pestmegye színházi választmányának egyenes felhívására első röpiratát a Magyar Játékszínről.

A magyar játékszín kezdeményezői, Fáyék, Földváryék, Széchenyi akadékoskodásaitól folyvást némi rettegésben éltek. Méltán tartottak attól, hogy Széchenyi nagyratörő terveivel az ő szerényebb, de gyakorlatibb törekvéseiket meghiusítja. Beérték ők az ideiglenesség dicsőségével is, csakhogy mindjárt legyen valami, hogy a budai várban lézengő, de minden jót igérő társulat tönkre ne menjen s az úttörő tehetségek örökre el ne veszszenek.** Széchenyi a jelen pillanatot nem sokba vette; a fényes jövőt tartotta inkább szeme előtt. A kerepesi útat, a Beleznay-telket, mint egy örökös por- és sárfészket utálta, a Dunapartra, vagy legalább is a József-térre akar kimenni, a nádorral és a fővárossal egyetértve. Röpirata, az ezt némileg kiegészítő hirlapi czikkeivel együtt, meg kell vallanunk, nem vitte előbbre az ügyet; az egész, szinte kezdettől végig, egy éles satyrája volt az akkori, elég nyomorúságos viszonyoknak.

* Naplójában mind sürűbben fordulnak elő az ilyenek: Venez mon cher ami, la mort (szept. 21.). Oh Isten! kegyetlen vagy, elborzadok magamtól (febr. 15.). Mult, jelen, jövő mind sötét. — Oh, még megőrülök! (máj. 1.) Nem tudok szabadulni az öngyilkosság gondolatától (május 22.). Olyan érzésem van, mintha megbolondulnék (máj. 22.). Mint a ki ártatlan, de el van itélve. — — Hol egy Isten vagyok, hol egy ördög, (máj. 24.) stb. stb. V. ö. Naplói. 615. l. stb.

** Ott voltak: Bartha, Fáncsy, Megyeri, Pály, Telepy, Szentpéteryék, Kántorné, Laborfalvy Róza stb. (L. A nemzeti játékszín története. Bayer József.)

Belefoglalja a kiváltságos osztály, a régi táblabíró-világ korlátoltságát, előitéleteit, a hitel és közszellem, a személy- és vagyonbiztonság hiányát, több levén nálunk a «testes» ember, mint a «lelkes»; nem feledi az aláírások útján adott becsületszónak divatos megszegését, a könnyen elhamvadó szalmatüzet, a betyárkodást, és fegyelem hiányát stb. S miután szerinte nincs nagyobb egyesítő, mint a siker, s viszont nincs nagyobb szétbomlasztó, mint a sikeretlenség, úgy találja, hogy mind annak ellenkezőjét kell tennünk, a mit eddig tettünk, s addig semmit, míg elegendő pénzünk nem lesz. A pénz-alapot pedig 400 db. 500 pftos részvények útján (= 200,000 frt) akarja összehozni, hozzá téve csipősen, hogy minden aláíró egyuttal valami kezességet is nyujtson, meg hogy aztán a begyűlendő összeg biztos elhelyezése is ne legutolsó gondunk legyen. Az épület maga, melyhez ő külföldről sok szebbnél-szebb terveket és rajzokat gyüjtött össze, egy kellemes «socialis», nem pedig «antisocialis» hajlék legyen. Mert: «öröm több mint pénz; becsület pedig százszorta több» stb. A jó táblabírák, többre becsülve a mai verebet a holnapi túzoknál, megyénként, országgyűlésen, mentek a magok útján; Széchenyi nem tehetett mást, mint elfogadni kénytelen-kelletlen a befejezett tényeket. Álláspontját, mely ismét csak nemes lelkét tükrözteti vissza, évek mulva szépen kifejtette többi közt *Néhány szó a nemzeti játékszín körül* czímű czikkében, (Pozsony 1835) és ujra a *Marseillaise* czíműben is. (1840 Társalkodó.) Röpiratának, úgy mint a Lovakról írtnak, németre fordítását, ismét hazafiságból, nem engedte meg. Ellenszenve azonban a szerinte elhibázott intézet (une entreprise échouée) iránt szinte megrögzött benne. Kedvetlenül mozdította elő, inkább arra ügyelt, hogy bár akaratlanul, ártani ne látszassék neki; hibát mindig kellőnél többet talált, akár igazgatásában, akár szereplő művészeiben, kiket, jobbára hazafiságból, ünnepelt a közönség.

Három kezdeményét (Akadémiát, Lóversenyt, Casinót), bár elég hibát («rothadás szagát») talált azokban is, egyelőre biztosítottnak látván, három más tárgyat karolt fel, szinte egy időben s egyenlő buzgalommal: a Duna szabályozását, beleértve a Vaskaput; a Gőzhajózásnak, melynek első zsenge kisérletei Puthon, Benvenuti, Sina s több vállalkozók által már megvoltak téve, meghonosítását;* egy Álló Hidnak Budapesten építését. Ez érdekben tette tanulmányútját Németországon, Belgiumon át, Angol- és Franczia-országba, 1832 augusztus közepétől november végeig, Andrássy György gróffal; kivel hol együtt, hol különválva utaztak. Aug. 16-án Bécsből indulva, Linczen, Regensburgon át, 19-én Frankfurtba ér; itt pár napig pihen. Majd a Rajnának veszi ismét útját, tüzetesen megszemléli Metternich herczeg híres johannesbergi szőllejét. A rajnai gőzhajón gyüjt a folyton növekedő közlekedésről tanulságos és bátorító számadatokat. Kölnből Lüttichbe, innét Brüsselbe, hol épen a cholera dühöng, aztán Genfbe, Ostendébe, hol tengeri fürdőt vesz s szeptember 5-én egy pompás skót gőzhajón a Towerhoz ér. Kedélye, — mit, fájdalom, nem hallgathatunk el — folyvást háborog, inkább halni kíván, mint élni; egy általános forradalom kitörését, s Magyarországon minden fáradozásainak meghiusúlását sejditgeti. «Könyveim minden kritikán aluliak, sőt veszedelmesek.» Ilyeneket akkor ír, mikor még Metternich is megtérve reményeket köt hozzá; a nádor pedig minden anyagi vállalatainál buzgó pártfogójává szegődik. «Oh, miért is születtem, magamnak és másoknak ártalmára!» «Örökre megsemmisülni, más óhajtásom sincs . . .»

Szerencsére álmatlan éjein kívül, kevés ideje marad ily szomorú töprengésekre. Gépeket, gyárakat, hidakat, vám- és szállítási viszonyokat kell tanulmányoznia, tőzsérek, szak-

* I. Ferencz gőzös, 1830 szept. 4-én tette első próbaútját Bécsből Budapestre; 1831-ben még csak egy maga járt Bécs és Zimony közt.

férfiak (különösen Clarke) ismeretségét keresnie, a mellett nem feledve a Tattersalt és a Travellers Clubbot. Kellemes órái vannak előkelő régi barátjai (Ranelagh, Burghess, Villars, Malborough, Clarendon, Lennox, Jersey, Spencer, stb. stb.) körében, úgyszintén közintézetekben, műgyüjteményekben, szinházakban, stb. Sok pénzt költ, saját úri szükségletein kívűl, hazulról kapott megbizatásokra is. A magyar barát Bowring elküldi hozzá emlékkönyvét, melyben több magyar nevet (Kazinczy, Virág stb.) talál, s «en bonne compagnie» e sorokat irja hozzá: «A nemzetiség angyala összeköt, minden nemes embert, habár nyelve, hazája különböz is. S im azért üdvözöllek mint a Magyarnak lelki rokonát. Élj nemzetednek, élj az emberiségnek mint eddig, s hervadhatlan babér zöldülend boldog halántékid körül.» A Londonban meggyökeredzett Batthányinkat nem birja a magyar ügynek megnyerni; Sűrű kirándulásait a vidékre (Oxford, Birmingham, Liverpool, stb.) mellőzhetem, különben is Úti jegyzeteire kellvén utalnom az érdeklődőket.* Tapasztalásait, különösen a Hidakra vonatkozó fontos adatait egybefoglalva, egy külön a Hidegyesülethez intézett Jelentés alakjában, nyilvánosság elé is bocsátotta.

Párisban csak nehány napot időz, tanulmányozza a Szajna hidjait.

Gyüjt adatokat még Strassburgban és Stuttgartban is, s Münchennek véve útját, nov. 26-án Bécsben pihen meg a Hattyú fogadóban. 27-én Metternichnél ebédel, 28-án Sinánál, 29-én Reviczkynél, s megy audientiára József nádorhoz. Decz. 2-án otthon van Czenken. De már 6-án Pesten van, hogy tapasztalatait a hid dolgában érvényesítse; 19-én pedig Pozsonyban, az országgyűlésen.

* Gr. Sz. I. külföldi útirajzai és följegyzései. 1890. Azután tüzetes jelentését a Hid ügyében. 1833.

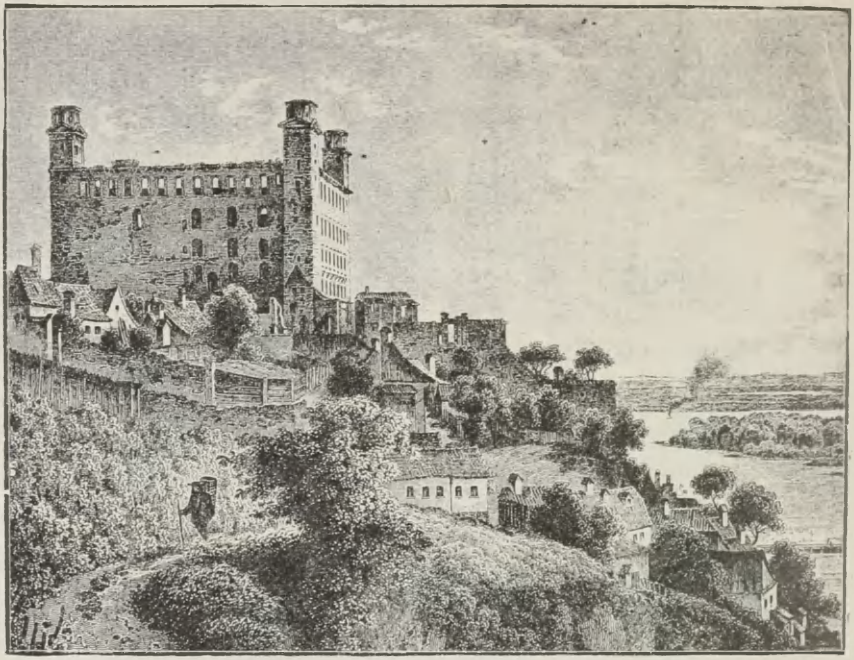

59. A POZSONYI VÁR.

XVIII.

Sokan jellemezték már, többé-kevésbbé találó vonásokkal Széchenyit mint szónokot. Voltak, kik e minőséget egészen megtagadták tőle. Alkotmányos országban, hol a közügyek a közvélemény folytonos éber ellenőrködése alatt nyilvánosan tárgyaltatnak, — tegyük hozzá, Magyarországban s azon korban, mikor a sajtó a legszűkebb korlátok közé szoríttatott, s így a szóbeli közlés kétszeres fontossággal bírt, s a mondott szó hatását az eleven képzelődésű ifjúság gyulékonysága még inkább fokozta: merő lehetetlenség volna föltenni, hogy szónoki tehetség nélkül valaki nevezetesb befolyást gyakorolhatott, vagy csak némi jelentőségre is vergődhetett volna.

Széchenyi épen az a szónok volt, a ki ama körnek, melyben mozgott s ama kornak, melyben élt, legjobban

kellett. Nagy tehetsége mellett tanuskodik az, hogy oly izgató s egészen a nagy közönség szája íze szerint beszélő szónokokat, minők akkor Wesselényi, Balog, stb. voltak, ellensúlyozni birt: nem csak fojtott lélekzettel hallgatták meg mindig, hanem bármily csekély kijelentését, — barátai és ellenfelei egyaránt, — szinte eseménynek vették.

Vele sírtunk, vele nevettünk, ötletei villámként káprázatattak, kifejezései sajátságos eredeti volta mindig meglepett, akár tősgyökeres magyarsága, akár németes vagy angolos idegenszerűsége által: de főleg közvetlensége és őszintesége bájolt el.

Nem vettük le szemünket róla, mert minden mozdulata, arczjátéka, taglejtése sajátszerű volt; nem szerettük elszalasztani csak egy szavát is, mert tán a legjava lehetett, mit halkan vagy a morajban ejtett ki; nem untuk soha senki másnak meg nem engedhető ugrásait, eltéréseit a napirendtől, majd sűrű ismétléseit.

Látni és hallani kelle őt; olvasni csak fél élvezet.*

Széchenyi beszédei nem oratiók voltak, hanem genialis rögtönzések. Nemcsak semmi részben nem voltak készültek vagy épen betanultak; sőt kezdettől végig jól átgondoltaknak se nevezhetnők az ő túláradó szivének és forró agyának ez önkéntelen kifakadásait. A fesztelen, parlamenti conversatio úttörője, első feltalálója volt nálunk. A pathost kedvelő Kölcsey, egészen tévesen nevezi «népszónoknak», mely jelzője sokkal inkább Wesselényire illett volna.

Szép embernek épen nem volt mondható, mit maga is jól érzett; de domború keskeny homlokának mély redőiben, Kemény Zsigmond (különben is legtalálóbb jellemzője) «magvas eszméknek barázdáit» ismerte fel, szürkés eleven szeme, a Dessewffy által megénekelt vastag szemöldök foly-

* Csalódik, a ki azt írta Sz. beszédeiről (Falk M.), hogy azok olvasva nagyobb hatást tettek, mint hallgatva.

tonos mozgása, melyet néha mintegy bajúszt, ujjaival simítgatott le, arczbőrének sárgás színe, borostára nyirt kurta bajusza, sötét körszakála, a szája körül játszó gúnymosoly, melyet arczizmainak egy állandó keserű vonása kisért, különben sem erős hangjának a meghatottság pillanatjaiban szinte elrekedése, s mindannak, a mit mondott, vagy a mit elhallgatott, közvetlensége, sajátságos, eredeti, soha előre be nem tanult, mindig rögtönzött, néha, mintegy szomszédjától kölcsönkért szóval való kifejezése, illetőleg kitalálni hagyása, minden szabatosságnak s iskolás beosztásnak teljes mellőzése: sokszor a fenszóval gondolkozás benyomását tette hallgatóira; de mindig egy magasabb hatalom, — egy az emberi szívben rejlő isteni erő közellétét sejtette velük.

Az ülésekbe nagy táskákkal járt, melyekből, mihelyt helyét elfoglalta, egymásután rakosgatta ki a zöld asztalra iratait, iróeszközeit, leveleit: az utóbbiak nagy részére, az unalmas vitatkozások alatt irta meg válaszait. Tőle nem követelték, hogy minden részletet figyelemmel kisérjen, hogy a tárgytól el ne térjen, hogy szorosan a kérdéshez szóljon, ne pedig, mint ő szeretett, «a kérdés körül» beszélgessen, addig a míg neki tetszett. Tudtuk, hogy valamint «nem ért reá» röviden írni, úgy röviden szólni sem ért reá. Hosszabb felszólalásai a gyakori ismétlésektől nem ment fejtegetései után, nem egyszer hallám tőle a phrasist: Ezeket pedig előre bocsátván .... Most jön még csak a java, gondoltuk, új lélekzetet véve magunkban: hát ez volt a conclusio. Mindig ujra meglepett a már hallott tréfás végszó: «Ezeket előre bocsátván, — magamat a tekintetes Karok és Rendek további kegyességébe ajánlom». Olykor még hozzátette, mint egy levél végén szokás: «maradván — alázatos szolgájok gróf Széchenyi István».

Szintoly eredeti volt s néha mulattató, — egész magatartása, taglejtése, még öltözéke is. Magyar díszruhához

pantalont, kardhoz esernyőt tán ő viselt először. Arra, hogy a czáfolatot meghallgassa, nem mindig tartotta kötelesnek magát. Egy pesti megyegyűlésen marasztalták, mikor már menőfélben volt, hogy Nyáry akar neki felelni. «Kossuthot meghallgattam, felelt ő, fagylalt után nem eszem paczalt.» Úgy látszik, levelezéseit, s a külföldi hirlapok olvasását nem csak időkimélésből hagyta a gyűlésekre, hanem azért is, hogy magát ott nyugton ülésre kényszerítse. Ha dolga elfogyott, és ha mondandóit elmondotta, nehéz volt őt ott visszatartani; főleg ha a teremnek, mint többnyire, kissé fülledt volt a levegője. Néha beszéd közben egyet fordulva hirtelen elindúlt, mintha kifelé tartana. Tisztelettel hátráltunk, hogy útat nyissunk előtte; de nyomban visszafordult, mintha csak beszéde egy elejtett lánczszemét kereste s találta volna meg, hogy folytassa s berekessze. Álló helyében veszteg maradni különben sem szokott, s mintegy ketreczbe zárt vadállat tipegett-topogott ide-oda. Legeredetibb módon tudta adni a tapsok és helyeslések — (soha sem őszinte) — megvetését. Hirtelen kereket kötött, megakasztotta magát, kérdezve: nem mondott-e valami nagyon bolondot, mivel hogy annyira tetszik nekik. Ah, jött oly idő később, midőn nagyon is szivére vette, hogy honfitársai nem hallgatnak többé reá! . . .

A régibb országgyűlésekről vajmi töredékes adataink vannak. Az igazi, tőrül metszett, hazafias szónoklatnak mennyi drága gyöngye veszett el örökre, s csak mintegy porrá törve, atómjaiban csillámlik fel itt-ott a reánk maradt gazdag örökségben: a nemzeti lételünket s alkotmányos jogainkat, legalább elvben biztosító, sarkalatos törvényeinkben. De a szervező 1832/6. évi országgyűlésnek, — hazánk e hosszú parlamentjének, — olyan krónikása akadt, kinek neve maga is megóvja a feledéstől az akkor szerepelt nagy és kis embereket, kiknek nevezetesebb alkalmakkor mondott szavait, néha gyorsirói jegyzetek után, többnyire olyanok nélkül

is, Kossuth Lajos örökíté meg az ő Országgyűlési tudósításaiban.*

E nagybecsű történelmi forrást megvilágítva Széchenyi naplóival, egész biztossággal határozhatjuk meg, majd minden egyes felszólalását és annak hatását.

Ferencz császár és király az országgyűlést (decz. 19.) személyesen nyitotta meg; az öt pontból álló kir. előadások sorában pedig ügyes fogással, első helyre az Úrbért tétette, s azonfelűl a szegény adózó nép sorsának könnyebbítését a házi adónak szabályozásával, hivatkozva a bizottsági munkálatokra (3-dik p.) és az országgyűlési költségeknek a nemesség által viselésével (4-dik p.) a rendeknek szivére kötötte; a másik két pontban az igazságszolgáltatás (2-dik p.) és az úgynevezett kincstári előlegek visszatérítése (5-dik p.), de ismét az adózó nép terheltetése nélkül jutván kifejezésre.

Hálátlan volt tehát a nagyobbrészt földesurakból álló ellenzéki követek azon feladata, miszerint az oly szabadelvű kir. előadások tárgyalását, a sérelmek és kívánatok (gravamina et postulata) előtérbe állításával, hátráltassák.

Sok időt vesztegettek már a Napló, vagy országgyűlési ujság kérdéseivel; míg Kossuth, kezdetben Oroszszal egyesülve, megindította az ő Országgyűlési Tudósításait, a maga költségén és felelősségére.** Egy további előzetes kérdés volt a magyar nyelvnek előbbre vitele, aztán az országgyűlésnek, mint hiresztelve is volt, Pestre áthelyezése, stb. Egyszerre négy izenet jött a főrendekhez, megannyi felirati javaslattal, Kölcsey fogalmazványai.

Széchenyinek, a főrendiház jan. 21-ki ülésében mondott első beszédét, mely nagy tapsokat aratott ugyan, de a többséget itt nem ragadta magával, Kossuth a szép gondolatok és szívrázó képzetek egy tömör masszájának nevezi,

* Lásd Gr. Sz. I. beszédei

** Első száma decz. 17. 1832-ben jelent meg.

s bár nem tartozik az e tekintetben első Wesselényi-féle szoros logikai rendszerű beszédek közé, mint a maga nemében hasonlíthatatlan szépségűt dicséri. Szólt, mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése s keblének istene készteté; de, gyakori eltérései miatt bajos, ha csak ő maga le nem irná, hű kivonatot adni róla. «Eleink», mondá többi közt, «a nyelvre nézve anyagyilkosok voltak», (mellét verve egy mea culpával) «s ő soha nem látott nemzetet, pedig utazásai közben sokat látott, mely így tapodta volna lábbal legszentebb nemzeti kincsét».

«Mi az országos tárgyakat, úgymond, otthon (házi körben) németül vitatjuk! itt (az ülésben) magyarul szólunk róluk, fel diákul küldjük, ott németre fordítják, mert sokaktul kérnek ám tanácsot, kik se magyarul, se diákul nem tudnak, németül készítik a választ, nekünk diákra fordítva küldik le, mi ismét magyarul vitatjuk és magyarul csinálunk diák törvényt, stb. A sok fordítás sokszor egészen megváltoztatja a dolgok értelmét. Mi eredetileg szerény bár, de őszinte volt, első fordításban sanyarú, másodikban goromba lesz: kész Bábel tornya!» stb.

A főrendek, bár eléggé mulattak rajta, a nádor emlékeztetésére: Nihil per excerpta, viszont — izenetüket magyarul írták ugyan, de a magyar felírás, királyi válasz- és törvény szövegezésének kérdéseit az országgyűlés szervezésével szorosan egybefüggőnek vélték, s ezúttal mellőzték. S így Széchenyinek még többször volt alkalma ez ügyben, melyet minden másnak eleibe tett, az erős meggyőződés hangján, nyomatékosan, olykor elkeseredéssel, nyilatkozni.

Már második felszólalásakor, febr. 9-én 1833. Széchenyi a Rendek ellen szólt, s némi ellenkezésbe jött barátjával Wesselényivel, kit ez alkalommal rabulistának nevez.

A Rendek az országgyűlésnek bár indokoltan is (t. i. a cholera miatt) a rendes időnél valamivel későbben történt egybehivatását nem akarták szó nélkül hagyni. Egyuttal

azon nézetüknek is adtak kifejezést, hogy nem az Úrbér volna a legsürgősb tárgy, hanem az ország jóllétét szerintük közelebb érdeklő kereskedelmi, adó-, közmunka-, katonatartási stb. ügyek.*

Széchenyí ellene nyilatkozik e «pedanteriának». Neki nem az fájt, hogy diéta nem volt, hanem az, hogy cholera volt. De ez nem mi tőlünk, hanem az Istentől függött, stb. Hosszasabban fejti ki nézeteit a másik kérdésre, a teendők sorrendére nézve. Ezt a beszédét hasonlítja Kossuth oly drága ritkaságok gyűjteményéhez, mely szétszórva hever egy teremben, de így is nagy értéket képvisel. Hátramaradásunk főokát abban látja, hogy a principiumnak feláldozzuk a dolgot magát. Rossz útakon járunk, feldűlünk, kékre ütjük testünket; hagyján! csak a principium álljon. Csekély népességünket fogyasztja mocsáraink dögleletes gőzölgése, vizeink korlátlanok, mind semmi: csak álljon a principium. Ha más tárgy volna első helyre téve, nem szólna: de mivel a parasztnak az ügye az, ki nálunk «ex principio» nincs repræsentálva: kötelességünk egyenesen bemenni a propositiókba, stb. Hátramaradásunknak, — hozzá teszi ezt még, — másik oka, hogy mi azt hiszszük, csak az az igazi patriotismus, az a derék liberalitás, ha mindég és mindenben oppositiot formálunk a kormány ellen, stb. Hagyjunk fel már egyszer a theoriákkal: mindegy, akármivel kezdjük; csak kezdjük már egyszer. — Segítsünk philantropice, ott a hol tőlünk függ s ne toljuk másra a hibát; ne hasonlítsunk örökké az olló két késéhez, mely mindig csak azt vágja, a mi közéje kerül. — Felhozza elődeink példáját, kik 1741-ben Mária Terézia felhivására, nem sokat törődve a principiummal,** bementek Siléziába, elfoglalták Boroszlót, s oly szép dolgokat vittek véghez, melyeknek

* Orszgyül. Irásai I. k. VII. sz.

** A törvény a felkelő nemes hadsereget nem kötelezte, hogy az ország határait átlépje.

emléke azok előtt is kedves, kik azt hiszik: Magyarország volt, de azok előtt is, kik velem együtt azt hiszik: Magyarország lesz. Tisztelet, becsület a Silezitáknak, én igen szeretem őket, de bizony még inkább szeretem Magyarországot. Ha atyáink, mellőzve a principiumot, bémentek oda tétovázás nélkül, akkor mi most, midőn hazánk nyolczkilencz millió lakosa boldogságáról van szó, a kir. előadásokba bemenni késnénk? . . . stb.[1]

Az Országgy. Tudósítások szerkesztője, kitől e beszéd kivonatát átvettük, a milyen határozott ellenzéki volt, úgy e kérdésben nyilván Széchenyinek adott igazat, sőt meg is rótta azt a hibás taktikát, hogy azt, a mit egyszer meg kelle tenniök, nem önként, a magok jószántából, hanem mintegy a kormány nógatására s kelletlen tették. Kölcsey is ily nézetben volt.[2]

Egy másik beszédében, Széchenyi rendes kerékvágásába zökkenve, hol a kormányt, hol az ellenzéket dicséri s váltakozva korholgatja, nem törődve sem egyik, sem másik fél gáncsaival vagy tapsaival. A nevetőket többnyire a maga részére vonta. A kérgen rágicsálókat emlékeztette egy bizonyos kis német tartományi országgyűlésre, melyen három napig disputáltak azon, vajon az asszonyságokat bebocsássák-e a karzatra, míg végre 34 vokssal igenre dőlt el a nagy kérdés. Azok felé fordulva, kik a só árát állíták előtérbe a személy s vagyon biztossága, önkény megszüntetése stb. (szóval az úrbér) ellenében, «ez épen olyan», mondá, «mintha demonstrálni akarnám, hogy a kinek még se háza, se kenyere, se széke, se asztala nincsen, annak jóllétére egy sótartó az első fundamentum».

Ez ülésben, saját feljegyzései szerint, többször is, még pedig «jól beszélt».[3] Sérté önérzetét, hogy független néze-

1 L. Gr. Sz. I. beszédei.

2 L. Naplója.

3 A hol az Országgyűlési Tudósítások keltezése nem vág össze Széchenyi naplójegyzeteivel, az utóbbiakhoz kelle tartani magamat.

tének nyilvánítását rossz néven vették, s bizonyos elégtételt vett magának azzal, hogy jól és «gorombán» oda mondogatott nekik, a kik hazafiság leple alatt magán érdekeiket legyezgették. Vele tartva gr. Károlyi György is a népet jobban látta a felsőházban, mint a rendek házában képviselve.

Följegyzésre méltók Széchenyinek még az úgynevezett vallásügyben tett szabadelvű, de gyermekkora óta táplált meleg, vallásos érzületével épen nem ellenkező, nyilatkozatai. Ezekkel többnyire «magával ragadta» a püspökök kivételével egész hallgatóságát (márcz. 9., 27., 28.). Egy ily alkalommal mint vivmányt jegyezheti fel, hogy az elnök a szavazatoknak nem «ponderálása», hanem «numerálása» után, a többség akarata szerint mondotta ki a végzést. (Reversalisok eltörlését 27-én 32, 23 ellen.) Ellenben, szabadelvű barátjaival együtt nyomban vereséget szenvedett (28-án) az 1791 : XXVI. törvényczikknek vitatáson kívül helyezésével. Az a törvény, mondá, csak azt bizonyítja, minő nemes elszántsággal viselkedtek elődeink, s minket arra int, hogy mi se legyünk alábbvalók náloknál. De a többség semmivel sem akart, egy féllépésnyire is előbbre menni. Ez a szabadelvűeknek hosszabb időre elvette még a kedvét is a további tárgyalásokban való részvételtől.

A hosszura nyuló országgyűlés alatt Széchenyi különben is többnyire távolléte által tündökölt. Hol Pesten, hol Bécsben, vagy még Czenken is akadt neki dolga. (Hid, Városszabályozás, Lóverseny, Lövölde, Szinház, Akadémia, Selyemtenyésztés, stb., stb.)

Fentebb ismertetett első aldunai útjából hazatértében egy levelet intézett pártfogójához, a nádorhoz, melyben minden hivatalos szinezet nélkül értesíti, hogy útjának főczélját elérte, s daczára roskadozó egészségi állapotának, mindazon előismereteket megszerezte magának, melyek egy alapos jelentés megtételéhez, a folyam egész mibenlétéről szükségesek valának, miszerint hazánk e nagy jelentőségü

csatornájának, úgy az oly sűrű mocsárok kiszárítása, mint a kereskedés élénkítése, a külországokkal való forgalom gyorsítása tekintetében, már a most élő nemzedék által is, részben és lassanként leendő felhasználhatása kitüntetve

60. ESTEI FERDINÁND FŐHERCZEG.

(Az Orsz. Képtárban levő eredetiről.)

legyen, stb. (Bujukdere aug. 24. 1830.) E levélből mellesleg megértjük, hogy az akadémiára tett ajánlata nem egy évi, hanem három évi jövedelmét is igénybe veszi; és hogy nem tartotta feleslegesnek az általa alapított új intézet igaz-

gatóságába való kineveztetését mintegy kérelmezni!* Ezt bizonynyal csak puszta formaságnak tekintették; de már azt, hogy a kormány, már t. i. a bécsi Hofkriegsrath egy hivatalos szemleútra a Dunán Estei Ferdinánd főherczeget küldötte ki, Széchenyit pedig a mennyiben részt akarna venni, a folyamodás útjára utasította, sőt, mikor e kedvencz eszméje az önmegtagadás e nagy áldozatára is reábírta, egy tagadó válaszszal keserítette meg, ha csak a Piragóval való felsűlés megtorlásával nem, alig tudnók megmagyarázni. Desfours vitte meg a választ, hogy mivel most csak katonai szempontok forognak fenn, ő cs. k. fensége Zimonyig senkinek sem tilthatja ugyan el a hajó használatát; de már ez állomáson túl fentartotta azt kizárólag magának és előre kiszemelt kiséretének.

Széchenyi, kire a nép akkor már ujjal mutogatott, mint «a magyarok istenére», «megváltójára» stb. s a ki bizonynyal nem volt ment minden hiúságtól, hogy ne érezte volna legmélyebben ily méltatlanság szúró töviseit! Csoda-e, ha álmatlan éjei vannak, ha ismét öngyilkosságra gondol, ha Magyarországot haldokolni látja!**

Az udvar ingó kegye után nádszálként hajlong a magas körök jó indulata. Szájról-szájra járt Metternich élcze, hogy Széchenyi azt hiszi, ő találta fel a Dunát. Ez időben a «haute crême» által mindenütt mellőzve s egészen elszigetelve «sárral megdobálva» látta (képzelte) magát. A főherczeg elindult május 4-én 1832.

«Il faut souffrir pour le bien public», jegyzi naplójába Széchenyi s imádkozik istenhez, hogy öntsön szivébe erőt és nyugalmat . . . . . Szerencsére fordult a koczka a nádor illetékes beavatkozására.

* Majláth B. Gr. Sz. I. levelei. I. k. 138. sz.
** Végrendeletét is ily hangulatban írta meg.

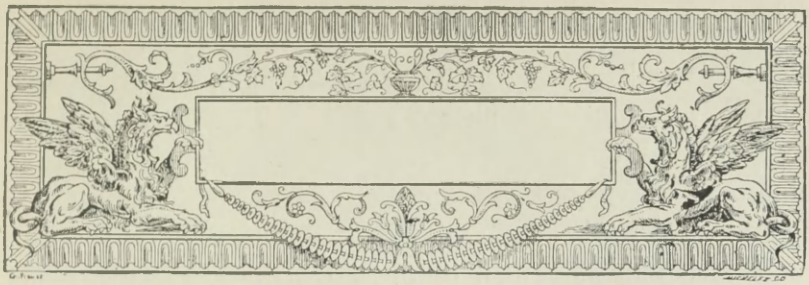

XIX.

Az 1833. évi június 20-án már a nádor intézett hozzá levélben felhívást s ezt pár nap mulva Pozsonyban élő szóval ismétlé, hogy vállalja magára, *mint királyi biztos*, ama nagy munka megkezdését, melyért lelke égett. Széchenyi örömét, hogy mindig legyen kelyhébe egy ürömcsepp, csakis megint egészségének igazi vagy képzelt roncsolt állapota zavarta.

Megérte előbb azt az elégtételt is, hogy a hid iránti jelentését és javaslatát, melyet alább fogunk ismertetni, Pestmegye példájára a többi megyék is lelkesen felkarolták, s követeiket ez irányban kedvező utasításokkal látták el. Beöthy Ödönt felbiztatta azon indítványnak is megtételére, miszerint a legközelebbi országgyűlés már Pesten tartassék, természetesen az ingyenes szállások megszüntetése mellett. Ezt a Rendek többsége elfogadta; de a nádor, kit Schediusnak kelle ez iránt megkérdezni, az országgyűlés rendezését (coordinatioját) tartotta előbbrevalónak.

Széchenyi e napokban önmagának bizonyítványt állít ki arról, hogy «bámulatos nagy tevékenységet fejt ki». A nádor tudtával és beleegyezésével siet fel Bécsbe, hogy b. Stürmerrel, aztán Meternichhel és Reviczkyvel megbeszélje feladatát. Puthonhoz (Zimony jul. 12.) írt meghitt leveléből látjuk, hogy azt a sokféle beleszólást, mely az akkori viszo-

nyok közt elkerülhető nem volt, sokkal félelmetesebb szirteknek tartotta, mint akár az Izlast, Tahtaliát, Grebent, stb. A szükséges ajánló leveleken, utasításokon kívül a kincstárból kap 5000 frtot s még 25,000 frtra közvetlen, 10,000 frtra pedig Vásárhelyi által utalványt.*

Julius 8-án hajnalban indul Pestről, az I. Ferencz czímű gőzhajón: Mell- és gyomorgörcsei daczára, figyelemmel, bár egyuttal hüledezve tanulmányozza Schmied, oraviczai bányamester számítgatásait, a ki Dunánknak Moldovától Orsováig hajózhatóvá tételére nem kevesebbet, mint 90 évi munkát és három millió pfrtot kiván! Óriási volt ez összeg akkori szegénységünkhöz képest; s képzelhetni a szinte százados időhatár mint hatott arra, a ki hazája felvirágzását máris annyira elkésettnek tartotta,

Nem akartak-e, kérdi magában, jó módjával az országgyűléstől eltávolítani, hogy aztán, itt majd «fedezet hiánya miatt», cserben hagyjanak?! (Úgy is lett.)

Julius 9-én Erdőnél zátonyra kerülnek, s egy jó órát vesztegelnek. 10-én Péterváradon vannak. Radosovichot ágyából riasztja fel. Jankovicsot Lazarinival, s csajkásaival Zimonyba rendeli. Ide jókor délután érnek. Foith tábornokot azzal, hogy magát mint a kormány küldöttjét mutatja be nála, legkevésbbé sem hozza ki phlegmájából. — 11-én Belgrádon van, s itt Milos egy testvérével találkozik; estére még Zimonyba

61. TRAJÁN HÍDJA.

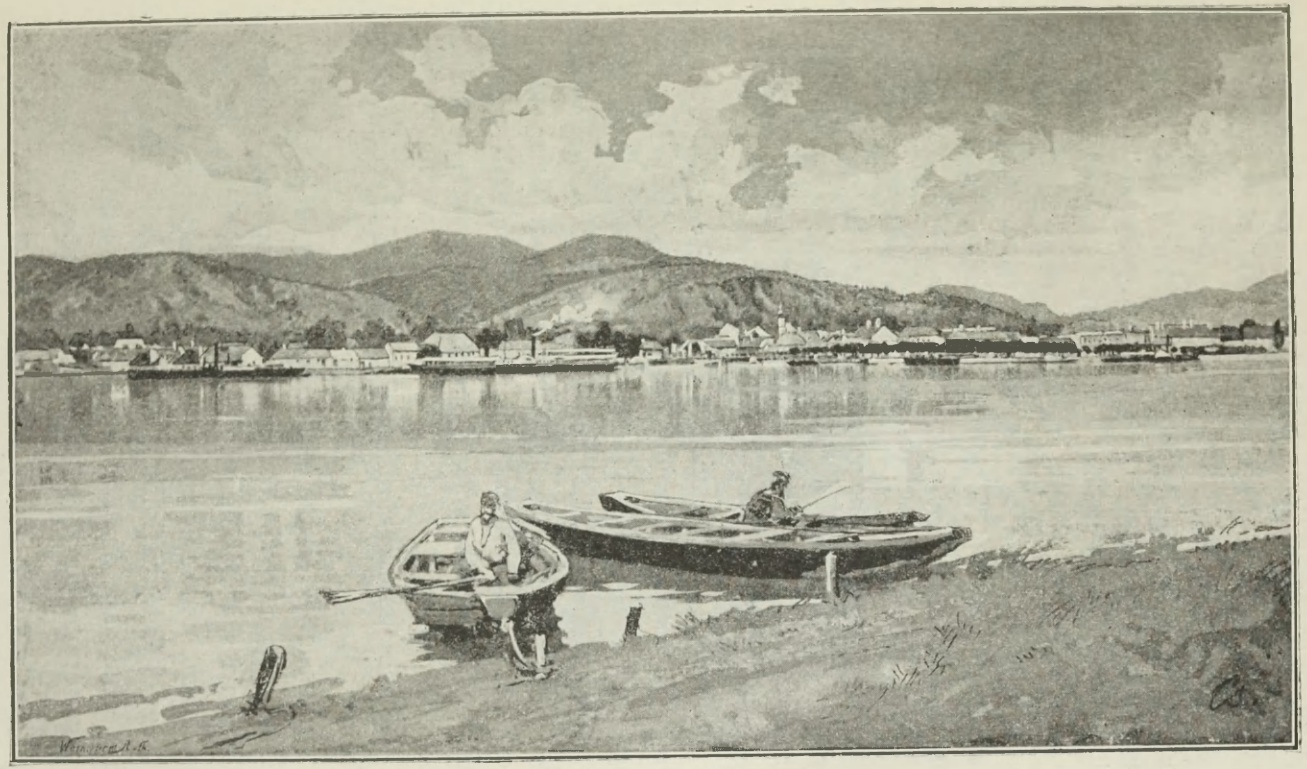

62. ORSOVA. Cserna Károly rajza.

ér. A nehézségek, úgy látja, nagyok, de nem legyőzhetetlenek.

Julius 13-án, egy u. n. oraniczán (őrhajón) 10 evezővel, két altiszttel s egy Besits nevű hídmesterrel Pancsovára megy, hol Vásárhelyivel találkozik. Kocsin kirándul Kubinba. Másnap, 14-én, Baziásnál zivatar éri utól őket s bőrig áznak, Moldovát elérik. 15-én Svinitzán át, Stenka Costa, Sirinya, Islas, Tachtalia és Greben állomásokat szerencsésen meghaladva, s Kazant megbámulva, estére a komor kinézésű Orsován vannak. Vásárhelyin kívül vele voltak Philippovich, Melczel, és Hieronimi. Másnap az esőtől átnedvesült podgyászuk is megérkezett. Széchenyi díszmagyarba, Philippovich egyenruhába öltözik, s úgy teszik meg látogatásukat Ozman basánál, kit ügyöknek látszólag meg is nyernek.

Julius 17-én az oraniczán, melyet Telegraf névre keresztelnek, a Vaskapun áthaladnak, szerb és oláh urakkal barátságot kötnek, s ismét jól átázva érnek vissza Orsovára.

18-án ír a nádornak.* Egészsége megromlik. 19-én Mehadián lakást bérel, egy pfrtért naponként. Berni kapitány, Roth alezredes, Grasenovich tábornok, Schatzberg hadügyi titkár nagy előzékenységet tanusitanak iránta, ismerik (fordításból) iratait.

Itt a csajkások kapitányától megvesz egy oraniczát 300 pfrton.

Julius 29-ét, mint nevezetes napot kell kiemelnünk, mert e napon kezdődött meg a sziklarepesztési munkálat. Philippovics, a basánál diplomatizál, Széchenyi, keleti szokás szerint nem helytelen, de most czéltévesztett számitással, egy ajándékba küldött pipával támogatja. Hatás: a kötelességhű basa ágyuval akar reájuk tüzelni, ha a török vonalat érinteni merészkednének; a folyam tulsó felét ám

* Majláthnál Orsova jul. 19. 1833. 188. sz.

méregessék, ha tetszik, ő nem tágít, míg szultánjától parancsot nem kap. A kereskedők is, kiket a basa kénye-kedve szerint taksálgat, panaszt emeltek volt; de a Hofkriegsrathtól azt a választ nyerték, hogy a Duna a törököké, s meg kell adni kinek-kinek a magáét! — Ha ez így van, teszi hozzá Széchenyi, úgy mindennel felhagyhatunk. . . Ír azonban Kisseleffnek, Ottenfelsnek, Milosnak stb. Maga is elmegy a basához, ki a nagyvezér világos tilalmára hivatkozva ellenzi a munkálatokat. Széchenyi figyelmét külön-

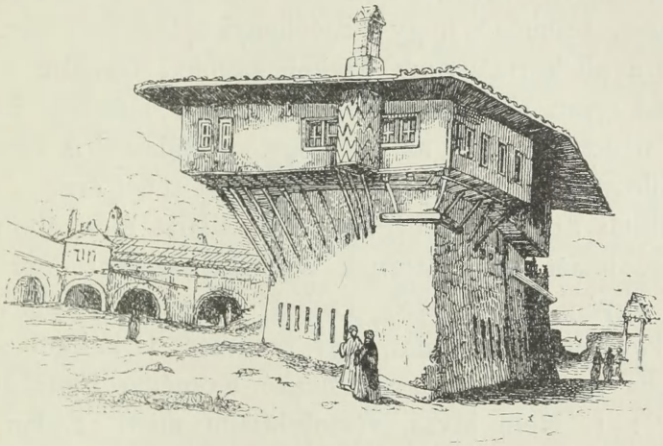

63. AZ ORSOVAI PASA LAKÁSA.

ben jég- és dinnyeküldeményekkel viszonozza. Minden szünetel.

Augusztus 5-én, miután sikeretlenül fáradott kőszén után, vendégeivel együtt (Jósika Miklós b., Sweerts gróf, Farkas Sándor) ismét átlátogat a basához, a ki neki az alatt valamelyes dohányt és selyemkelmét küldött, miért viszont Széchenyi egy pár Contriner-pisztolylyal és egy gyűrűvel kedveskedett neki. Kedélyesen mulnak a napok, derekasan pezsgőznek. Vannak mindig látogatók, külföldiek és honfiak, a kik segítik ölni az időt. Szemben a nem várt nehézségekkel, ily felkiáltásra fakad: «Igen nagy fába vágtam fejszémet!»

11-én a tolmácscsal ujra elnéz a basához s most már jobban megértik egymást. A nagyvezér előbbi levele titokban tartandó, 10—12 nap alatt jobb parancs érkezhetik; mind a két fél járjon közbe a maga udvaránál. Való, hogy a két udvar, — a bécsi és a konstantinápolyi, — feltűnő hasonlatosságot mutat az elv- és rendszertelenségre nézve. A mint látjuk, sem itt, sem ott előkészítve épen semmi sem volt. A két szomszéd hatalmasság autonom képviselői azonban egymás közt szorosabbra fűzik a barátságot.* A török a magyarnak egy lovat, ez viszont amannak egy kocsit ajándékozott. Jellemző, hogy a Széchenyi ajándékait: pisztolyt, kocsit a mi kormányunk kiviteli vámmal terhelte meg, a mi csakugyan «secatura» volt. 16-án irja második jelentését a nádorhoz, kitől az alatt egy «jó választ» is kapott.**

Milost, ki a Vaskapunál nem sokat tehet érette, a sertésszállítás ürügye alatt igyekszik a vállalat érdekébe vonni. Basáját ismét egy sátornak adományozásával lepi meg. Saját egyéni élményeiről ezeket olvassuk: «Aug. 19-én egy keveset lovagoltam, egy keveset járkáltam s már úgy oda vagyok: nyomorult ficzkó. Komédia. Éjszakám így telt el: 1. Nem alvás, vértolulásaim miatt. 2. Éji zene Thalia papjaitól. 3. Égi háború. 4. Egerek. 5. Mindenféle baromfi s a balhák egy serege.»

Mehádia gyógyvize azonban szerencsére mindig felüdíti testét és lelkét.

21-én a Traján tábláit nézi meg.

22-én egy orosz ezredes, le chevalier Alenits, tiszteleg nála s őt oroszosan mindig generálisnak czímezi. «Nem tudta a jámbor, hogy még őrnagyságig sem vihettük fel!»

24-én lóháton utána néz Plavisevitzán az útcsinálásnak. — Este whist parthie. Ezt azért említjük meg, mert

* Könnyü volna reszkirozni, mondá egy alkalommal kedélyesen a török, ha az embernek két feje volna. (Majláth 192. sz.)

** A terjedelmes jelentést l. Majláth I. k. 197. sz.

Széchenyi szemrehányást tett magának érte. Másnap aztán egész nap ír, pihenésül csak az egereket fogdossa. A basától kapott csődört elküldi Mezőhegyesre. — Ifju Nákót és Rigitzkyt ajánlólevéllel látja el Joannovicshoz; másképen nem lett volna nekik szabad a Vaskapu munkálatait megszemlélni. «Így teszik nálunk népszerűvé az ügyet!» — E két ifjú úrral és Manassival ismét ellátogat a basához, ki mindinkább puhul! 27-én hoz tőle Hegedüs egy imamét és csibukot, melyet Széchenyi különben elfogadni vonakodik, de megszomorítja azzal az izenettel, hogy a Vaskaput, mint birodalmuk kulcsát, nem adhatják ki kezükből; egy csatorna ásatását azonban nem elleneznék. Megírja ezt rögtön Ottenfelsnek.*

Ily benyomások közt egy vágy ragadja meg lelkét, melynek sehogy sem birt ellent állani; a vágy a Tiszára vinni át egy gőzhajót, a Tiszára, melynek szűz partjai még soha olyat nem láttak! Augusztus 21-én Titelnél elszalasztja a gőzhajót; gyorsfogattal vágtat utána. Éjjel jön Elemérre, Kiss Ernő kastélyába, szeptember 1-én Török-Becsére, hol utoléri I. Ferencz hajót. A ráczok szájtátva bámultak, az asszonyok, boszorkányságot sejtve, keresztet vetegettek magukra, a magyarok renyhén megmaradtak csónakaikkal a víz közepén, alig lehetett a robogó gőzössel kitérni előlük. Erős szél is támadt; melynek csillapultával, szeptember 3-dika volt az a nap, melyen reggeli kilencz órakor Szegednél az első gőzhajó kikötött. Szeged lelkes népe, a piaristákkal élükön,** Kiss városbiró, Babarczy csongrádi alispán, Pepi és Gizella leányaival, a különben füstös casinó tagjai, stb. telhetőleg ünneplik. Széchenyi szivének e fogad-

* Sűrű levélváltását e kitűnő jó barátjával l. Majláth I. k.

** A piaristák rektora Gruber volt. Egy öreg Karácsonyi nevü pap barátjához Vödröshez ezeket írja: A Hitelt olvastam, s elegendőkép nem köszönhetem — — Életem hosszabbodott, eszem és itéletem tágult, az egész létem nemesedett. — A szerzőt minek mondjam röviden? — Ha annyi hatalma mint tudománya, esze és akarata vagyon, a magyarok teremtőjének mondanám. stb.

tatás igen jól esett. Pallaviciniék urias reggelijét Algyőn tán kevesebbre becsülte, mint egy Ostrowsky nevű mészáros egyszerű ajándokát, egy faragott botot, melyet Széchenyi egy gyűrűvel viszonzott. A tábornokok, Lederer, ki e czélra 4-én odajött, Bretfeld, Koch, versenyeztek a polgárokkal. Vagy száz felköszöntést mondtak reá. A halászléhez jól izlett a champagnei. 5-én természetesen ismét nagy főfájásra ébredett s hat órakor barátságtalan időben távozott. Zentán történt, hogy a megye mérnöke egy szép új csatornával dicsekedvén, miután a gróf azon kérdésére, vajon «adott-e hozzá valamit a nemesség is»? tagadólag válaszolt, pirulva kelle azt a további csípős megjegyzését hallania, hogy «úgy bizony neki nem igen tetszik az».

6-án a római sánczot nézi meg, 7-én Babatován Hertelendy alispán megyei küldöttséggel üdvözli. Bogdanovicsot, ki pompás reggelire várta, úgy játszta ki, hogy az egész éhes társaságot saját hajójára hívta át s ott «ürühussal, erős széllel s liberális beszédekkel traktálta meg». Többeknek ez nem igen izlett. 2 órakor ért ismét Titelbe s élvezte a kedvező benyomást, melyet a Duna akkor tesz, ha a Tiszáról jövünk beléje! 3-án a franczia Lamartine költővel ismerkedik meg, ki angol születésű nejével utazott aira. Évekkel később nagy emotióval olvasta a Girondistákról írt könyvét, «a brigandage glorificatióját» látva benne. 9-én Milos örvendeztette meg látogatásával. Sok pezsgőt ittak s kirándulást tettek a Száván. Ellenkezőleg az öreg Foithtal, Milos határozottan a gőzhajózási vállalat mellett nyilatkozott, volt is már négy részvénye; belátta a hasznot, melyet az különösen a sertéskereskedésnek hajtani fog. Megtérítette Husszein basát is s a jó ügynek ez új hivét melegen dicsérte Széchenyi előtt.

10-én Moldován, hova széllel s hullámmal küzködve érnek el, fölveszik Hoffman, Madersbach, Schleuchenstuhl, Buchwald stb. urakat; miután a rossz kőszénnel semmire

sem mennek, fát vesznek, s néhány kanyarodás után ismét csak a Moldovához jutnak. Diszes fogatok Uj-Moldovára Hoffmanék úri házához röpítik, hol igen jól érzi magát. Örömmel tölti el szivét többi közt Madersbach azon kijelentése, hogy igenis «mindnyájunknak magyarokká kell lennünk s a magyarság üdvet fog reánk hozni!»

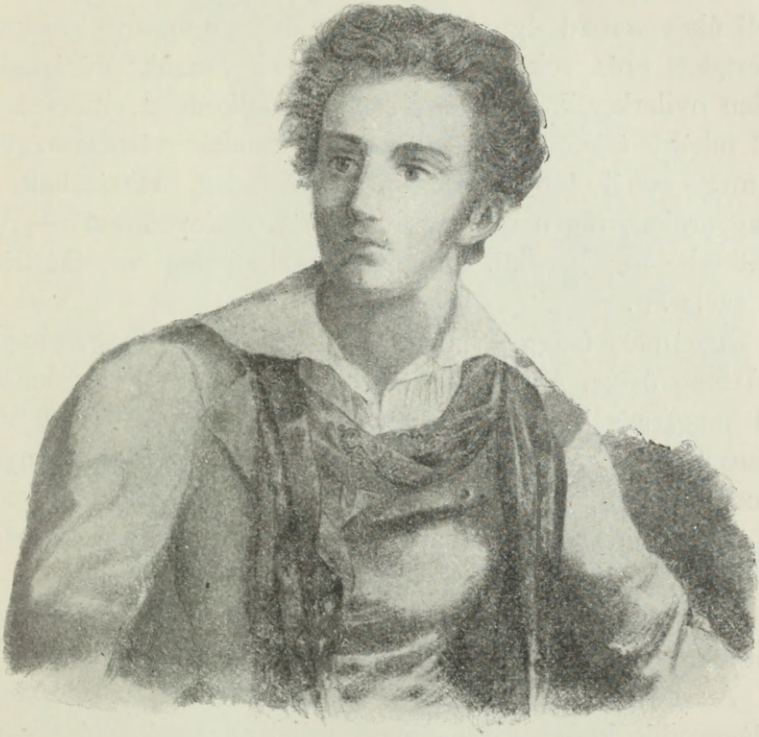

64. LAMARTINE.
(Schlick metszvénye után.)

12-én Orsován huszonöt levelet talál, köztük egy dicsérőt és bátorítót a főherczeg nádortól.* 13-án dolgozik Vásárhelyivel. 14-én ismét basájánál van, a ki minden bajt a Szerdár Ekremre tol s csibukot, ülét és imamét ad. 15-én

* Aug. 26. 950. sz. a.

meglátogatja Milutinovich altábornagy, 16-án ismét Mehadia fürdőjében keres és talál enyhűlést, 17-én küldi harmadik jelentését a nádorhoz.*

18-án a punikovai barlangot nézik meg. Fáklyáik kialudván, nem a legkellemesebb benyomásuk van. Jönnek a munkálatokat megszemlélni Roth alezredes, Hentzy, Heyman és Bolza őrnagyok, Berni kapitány. Vásárhelyi megvendégeli őket szabad ég alatt. Este whist. Philippovich, kinek szerfelett erős rokon- és ellenszenvei vannak, Vásárhelyi ellen nyilatkozik. Széchenyit ez gondolkodóba ejti. «Mentől inkább átgondolom, mily nagy munkát vállaltam magamra, annál jobban borzongat a hideg. Hazámfiait, a magyarokat, regenerálni, és a Dunát fölelevenítení! — Ez életembe fog kerülni. Hagyján, szebben nem veszthetném el azt!» . . .

Ábrándos beteges hangulata, mint többnyire, testi bajaival függ össze. Mikor ama sorokat írta, 12 pióczát rakatott fel magára s két órai vérzés után, szivét üresnek, lelkét életuntnak, egy jobb világba vágyódónak találja: ily nyomorult testtel, úgymond, mitsem ér az élet. Ez 20-án volt, 21-dikét, mint születése napját, soha sem mulasztja el megemlíteni. Akkor 42 éves volt, de testileg, úgy érzi, már 74!

Erős záporesők elszaggatták a hidakat, s áradással fenyegetnek.

A mint javul egészsége, a mint kiderül az idő, úgy világosodik kedélye is, s majd mindent ismét «rózsaszínben» lát.

28-án Ogredinánál a víz alatt próbálnak repeszteni, nem akar elsülni. De azért, Berni vezetése alatt, erélyesen folytatják. Széchenyi mindent lehető jó rendben hagy s készül haza felé.

Útba ejti Karansebest, Lugost, Temesvárt. Itt Bedeko-

* Majláth I. k. 205. sz. Orsova, szept. 16. 1833.

vich, Söldenhofen, Milutinovich, Borjneburg, Modler, Schatzberg, Radványi, Schneller, stb. minden módon kitüntetik. Megbeszélik az alibunári mocsár kiszárítását, mely Hentzy

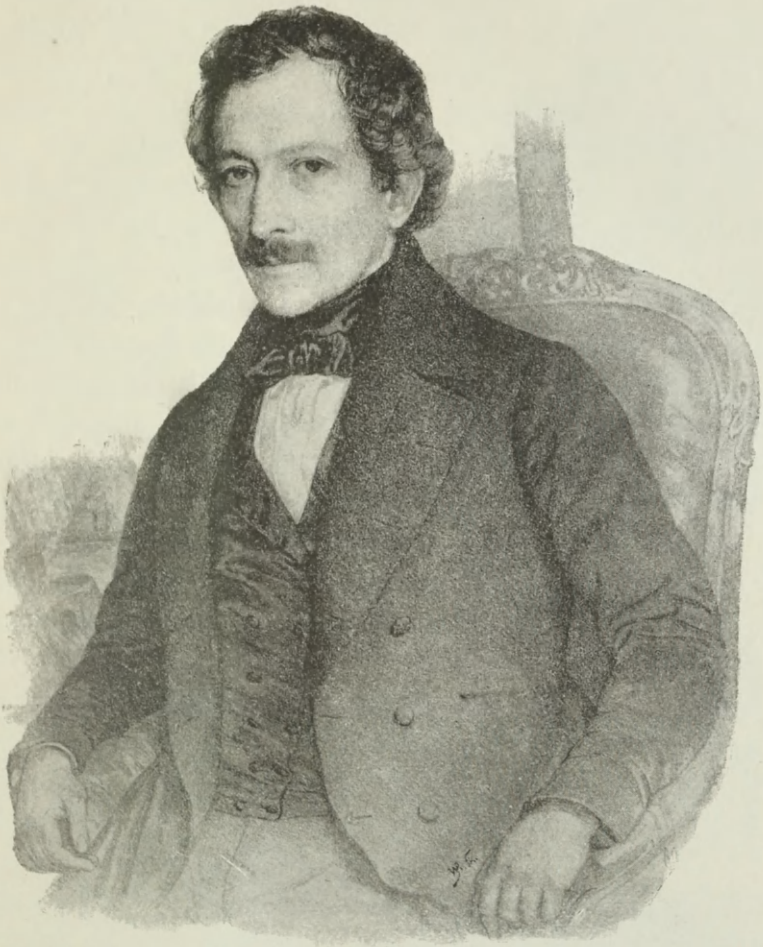

65. VÁSÁRHELYI PÁL.
(Barabás Miklóstól. Orsz. Képtár.)

számítása szerint harmadfél millió pfrtba kerülne. Még egyéb dolgunk is van Magyarországon, úgy vélekedik Széchenyi.

Október 5-én Aradon, 6-án Tornyán van, Marczibányi-

éknál, 7-én Mezőhegyesen, hol Boxbergnek vendége; de elszörnyed a lovak idomtalan kosorraiktól, melyekkel az egész országot «systematice inficiálják».

8-án Kecskemétre, 9-én Pestre ér s 14-én már ismét Pozsonyban találkozunk vele, hol, mint tudjuk, együtt volt és szorgalmasan dolgozott, bár Széchenyi szerint «szunyókált», az országgyűlés.

Első «hivatalos» dunai útja Széchenyinek alkalmat nyujtott a nádorral ama sok oldalról tanulságos levelezésbe bocsátkozni, melynek nagyobb része immár rendelkezésünkre áll. Már egy évvel előbb (májusban 1832) egy medervájó gépnek (dredging-engine) beszerzése s várható haszna iránt kellett jelentést tennie. En-

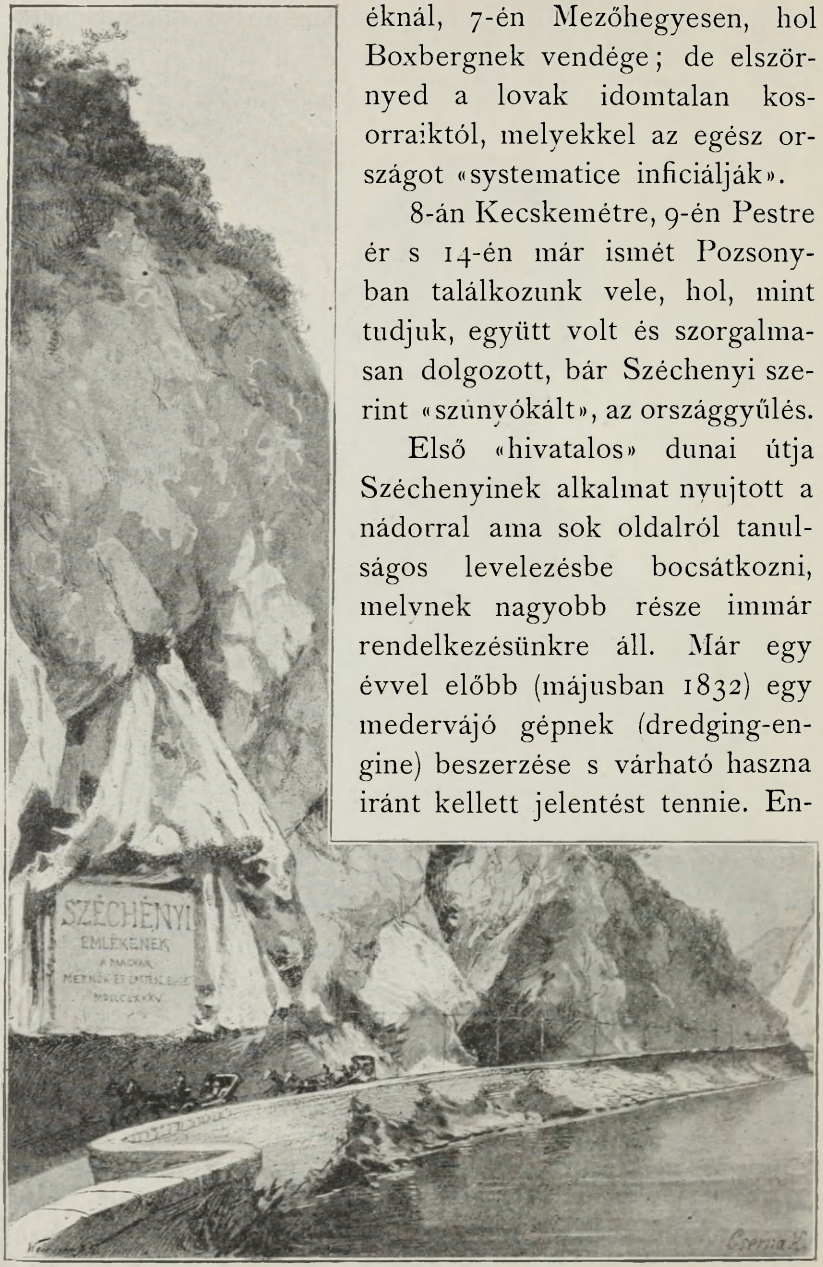

66. VASKAPU: KAZÁN-SZOROS, SZÉCHENYI-ÚT.

(Cserna Károly eredeti rajza.)

nek költségét 5000 fontra, = 50,000 pengőforintra számította; az évi kiadást (200 munkanapot téve fel) 6760 pftra, a beruházott tőke kamatját s törlesztését 6000 pftra; de a várható eredményt e kiadás bőséges fedezésén felül kihatásaiban százszorosra is becsülte.[1] Pozsonyból még elindulása előtt (június 25, 1833.) a nádorhoz intézett levelében a vállalatnak lehető titokban tartását stb. kéri, s a feladatot, Európa leghatalmasabb folyamának felszabadítását, mely annyi évszázadok óta megoldatlan áll előttünk, (Hardegg ellenére) óriásinak (Ein Riesenwerk) mondja, mely egészen arra való, hogy egy olyan császári herczegnek, minőt ő fenségében ismer, akaraterejét s férfias kitartását próbára tegye, de be is igazolja stb.[2]

Orsováról (1833 jul. 19.) írt hosszú levelében panaszra fakad a bécsi főhaditanács szűkkeblűsége ellen, mely megtagadja a czélhoz kívántató eszközöket. Kiterjeszkedik a megkezdett munkálat legapróbb részleteire s az egész vállalatnak úgy politikai, mint nemzetgazdasági oldalaira. Minthogy minden a világon kölcsönösen hat egymásra, a hajózás akadályainak elhárítása a kereskedelmi forgalom élénkítésére, s az viszont a gőzhajózási társulat nagyobb tevékenységére fog befolyással lenni. Két új hajónak (a tervezett egy helyett) építését elengedhetetlennek tartja[3] egyik Skela Gladovától Galatzig, másik innét Konstantinápolyig járjon; a Vaskapuhoz pedig Berzaszkától apróbb sikér hajók szállítsák át az útasokat. Ily módon 14 naponként «rendes járatok» lennének, — s e szóban nagy varázserő rejlik, — Bécs és Konstantinápoly közt (négyféle hajón s 10 nap alatt!) behozhatók. Aztán védelmébe veszi a derék Vásárhelyit, az ellene katonai részről szórt rágalmak és becsmérlések ellenében stb.[4]

1 Majláth I. k. 168. sz — 2 U. o. 182. sz.
3 L. Puthonhoz is e tárgyban irt levelét.
4 Majláth I. k 188. sz.

Egy hónap mulva (aug. 16.) már a Kazánnál megkezdett sziklarepesztésekről tesz jelentést. Ez megkezdése volt azon útnak, mely ma is Széchenyi nevét viseli s 1885 óta egy emléktáblával ékeskedik.

Szept. 16-án, mikor már hazafelé készül, hálával eltelve fenséges pártfogója iránt, kihez hasonlók ha volnának minden fejedelmek, mily könnyen haladna akkor előre az emberiség! — azt a kérdést intézi önmagához: miért van ő voltakép itten? s mi az ő feladata? Csak azzal felel, hogy ő neki mindazt, a minek itt történni kell, kipuhatolni s tisztába hozni a kötelessége, miszerint az oly parlagon heverő s csakis az együgyű törökök által használt Duna az egész ausztriai monarchiának egy hasznos kereskedelmi csatornájává válhasson stb. Ajánlja újra magas pártfogójának figyelmébe a gőzhajózási társaságot s reményli, hogy a jövő év márcziusában a mi I. Ferencz hajónk a kataraktákon áthatolva, mintegy «birtokba fogja venni» a folyót. Úgy vélekedett t. i. hogy egy magántársulat ezt feltünés nélkül teheti, holott ha a kormány maga tenné, ez nyomban felébresztené a szomszéd államok féltékenységét.*

* L. József nádorhoz 1834 jan. 15-én írt levelét. (MAJLÁTH: 221. sz. stb.)

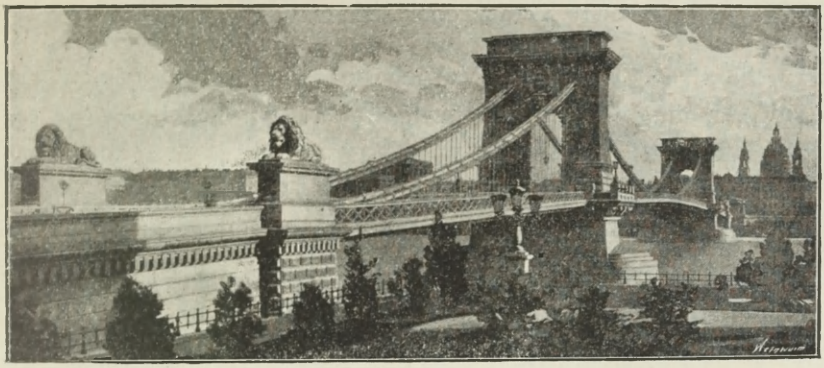

67. A LÁNCZHÍD A BUDAI OLDALRÓL.

XX.

HAZA ÉRVÉN végre Czenkre, s készülve újabb (angol-franczia) tanulmányútjára, ismét bővebben kifejti nézeteit. A gőzhajózási társulat érdekében, mely utóvégre le nem mondhat az ő dividendáiról, a kormánytól ezeket az «áldozatokat» kívánja: 1. Meghosszabbítását a társaság privilegiumának tíz évre. 2. A vármegyék, városok felhívását a kiszálló-helyek s hidak elkészítésére s rendben tartására. 3. Az egészségügyi — és harminczadi rendszabályok czélszerű módosítását. 4. Személyek és árúk biztonságának kieszközlését, a szerb, török és oláh hatóságoknál. 5. Kimondását annak, hogy a Dunahajózás a kormány védelme és pártfogása alatt áll. 6. Ingyen átengedését bizonyos időre a mitsem jövedelmező állami kőszén- és fakészleteknek. Nem egy máról holnapra számító bureaucrata szemüvegén át kell ezt, úgymond, megítélni, hanem a jövőt tekintő magasb szempontokból!» stb.

Mintegy pótlólag terjeszti fel nov. 4. rövid számadását a kapott 40,000 frtról, melyből a munkálatokra elköltött

* Majláth I. k. 212.

12,682 frt $59^3/_4$ krt. Vásárhelyinek átadott 10,955 frt $49^1/_4$, s még nála maradt 16,361 frt 11 kr. készpénz, és 785 frt értékü ékszerek.

Folytatása van az érdekes levelezésnek elindulása előtt még Bécsből is (decz. 12. és 17.), aztán Párisból (1834 jan. 13.), Londonból (febr. 3., 24., 27., márcz. 18., 27., ápr. 3.) Majd ismét hazaérkeztekor Pestről stb.*

Széchenyit a megkezdett anyagi vállalatok, bármennyire késznek mutatkozott is egész életét azokra «vesztegetni» el, annyira mégsem foglalták el, hogy a törvényhozás terén reá váró feladatokról s publicistai nagyhatású működésének folytatásáról csak egy perczig is megfeledkezett volna.

A *Stadium*, mely a Hitel és a Világ kiegészítőjeként végre egy kész reformprogrammot volt hozandó, lassan készült. Sokáig és szakgatva dolgozott rajta, sok javítni valót talált benne; s mikor már kész volt, még egy külföldi útja (augusztus—deczember 1832) és egy aldunai útja (julius—október 1833) jött közbe, míg e várva-várt elmeszülöttjét szárnyra bocsáthatta; közben az a kellemetlenség is történt, hogy barátja Wesselényi évek óta készülő munkáját a nádor Hartlebennél elkoboztatta. Néhány nap mulva (júniusban) az ő kéziratát is elvitette Drescher censortól. Ment aztán ez a gyanus corpus delicti ide s oda a budai m. kir. helytartó-tanácstól a bécsi udvari kanczelláriához s visza; nem tudták, mit csináljanak vele az emberek. Szokatlan és merész eszméknek legalább késleltetését is nyereségnek vették. Csodálatos fogalmak uralkodtak a sajtó működéséről. Széchenyinek nem hittek, hogy csak «eszmesurlódást» akar előidézni, hogy megadja magát fontosabb ellenokok és érvek előtt; másrészt az öreg Dezsewffynek sem hittek, hogy kritikája által csak élénkebb eszmecserét s így a jó ügynek biztosb győzedelmét akarja előidézni.

* U. o. 214. sz.

STADIUM

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

1831-BEN.

KIADTA

Z * * * *

1833 BEN.

I. RÉSZ.

LIPCSÉBEN, 1833

WIGAND OTTONAL

ÖS. A STADIUM CZÍMLAPJA.

Mennyi idő kelle hozzá, hogy Széchenyi eszméi megyénként megvitatva s a többségtől elfogadva, az országgyűlési követutasításokba menjenek át; mennyi fáradság, míg rést törnek az országos küldöttségek munkálataiba; hol van még a felsőház, mely minden haladásnak, előítéletből is, önérdekből is született ellensége s e részben a kormánynál is kormányiabb volt! Mennyi védárka, bástyája az ódon kormányzati rendszernek a megrögzött történelmi jognak és jogtalanságnak! S mégis féltek egy ártatlan könyvtől, mely esetleg az elméket mozgásba hozhatná, s a kedélyeket nyugtalaníthatná! 1833 november 15-ke volt a nevezetes nap, melyen Széchenyi e könyve megjelent. Ocskay püspök kapta az első példányokat, melyek a címlap szerint Lipcsében nyomattak.* Mindamellett Reseta censor a többit lefoglaltatta. Ismét habozás, késedelem, új meg új izgalmak, míg fölszabadulhatott. A főherczeg nádor jól fogadja; nem úgy Cziráky, a régi rendszer leghatalmasabb védelmezője. Ez, meg Andrássy György, kinek egyes részleteket még a kéziratból felolvasott, elszörnyűködtek radicalismusa felett. Legbuzgóbb tisztelőinek egyike, Bertha Sándor, kivel levelezésben állt, így ír róla: «A rég óhajtott *Stadium* feltünt Pozsonyban. Negyed napja, melyen előbbeni értesítésemet írtam, a kerületi ülésben már kézen forgott a *Stadium* vagy nyolcz példányban, a követek és az ifjúság között. Örült mindenki annak látásán s bámulva dícsérték azon messzeható munkásságot, mely míg Orsova bérczeit hányatva, az ország physikai erejét neveli, az alatt csudatevő erővel készít biztos ösvényt másfelől morális erőnk előmozdítására. Megint, megint! — Van oly ifjú, ki egyszerre három példányt vett a már előtte félig-meddig ismert *Stadiumból*, hogy egyet kézi könyveül megtartván magának s azt könyv nélkül megtanulván, kettőt az ország legtávolabbi részébe

* *Stadium*. Irta gróf SZÉCHENYI ISTVÁN 1831-ben. Kiadta Z..., 1833. I. Rész. Lipcsében 1833. Wigand Ottónál.

69. GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY.

(Az Orsz. Képtárban levő eredetiről.)

küldjön el élet és boldogság eszközlésére.» — «Hogy ha 1831-ben kijött volna, mind az országgyűlési utasítványok, mind maguk a diætai tanácskozások más színben tüntek volna föl; de lesz haszna még így is, magára az úrbéri tárgyra nézve is, a juridicum iránt pedig, a hol e munkát olvashatják, megjobbított új pótló utasítványokat készítenek.»

A gróf tudniillik, hogy megfeleljen ama szemrehányásra, miként mindig csak általánosságokban mozog és positiv javaslatokkal nem lép föl, ezúttal újra kerek számú tizenkét törvényczikkben formulázta, nem épen egy-egy törvényjavaslat szabatosságával, de elég világosan s többé-kevésbbé erősen indokolt reformterveit. Ezek:

1. Hitel. Ismétlésével s bővebb kifejtésével a már többször is mondottaknak.

2. Ősiségi jog (aviticitas). Ez minden birtokot bizonytalanná tett, s bevallott czéljának, mely a nemesi családok föntartása volt, legkevésbbé sem felelt meg.*

3. Fiscalitás. Az előbbinek folyománya. Különben kárpótlás mellett (laudemium).

4. Birtokképesség (jus proprietatis). Még sok erős vitára adott alkalmat.

5. Törvény előtti egyenlőség. A híres I: 9. (Partis primæ titulus nonus), melyben sokan alkotmányunk palladiumát látták, úgy mint az angolok az ő Habeas Corpus actájukban; de ezektől eltérőleg a személyes biztonság és szabadság jótéteményét, saját osztályukon kívül, a polgár társak nagy zömével megosztani vonakodtak.

6. Nemtelenek pártvéde. Az akkori viszonyok megfoghatóva teszik Széchenyi e sajátságos eszméjét, mely az urak sorából választott tiszti ügyészek, a parasztság hivatalos védőinek, teendőit egy az érdeklettek által választandó

* V. ö. Vécsey Tamás szép dolgozatát: Széchenyi és a magyar magánjog. 1895.

tribunus plebisre ruházta volna át. Ily ujítás bármily észszerűnek látszik, míg a jobbágyi viszony fönnáll, mégis ellentétben áll Széchenyi e másik alaptételével: «minden, mi a földesúr interesséjét elkülönzi, mindkét félre káros, sőt veszedelmes». (231. l.) Nem is lépett életbe soha; előbb megért a jobbágyok teljes fölszabadításának eszméje.

7. Házi pénztár és országgyűlési költség terheit mindenki idom szerint (= aránylag) viselje. Nevezetes, hogy ekkor még ő is a nemesség adómentességének elvben föntartása mellett van; nehogy szerfelett visszariaszsza az uralkodó osztályt, mely «szűz vállaira», szegénysége mellett is oly igen büszke volt.

8. Vizek, útak, belvámok, stb. országgyűlési tárgyalások alá tartozzanak. Ebből lett később az ő önálló magyar közlekedési ügyosztálya.

9. Monopoliumok, czéhek, limitatiók eltörlése.

10. Törvény csak magyar nyelven szerkesztessék.

11. Csak a helytartó-tanács kormányozzon. Mint melyből utóbb az önálló miniszteriumnak kelle kifakadni; míg a közös ügyeket némileg helyettesítő bécsi udvari kancellária mindig kétes, sőt sérelmes intézménynek tekintetett, bár «parancsai» (mandata) előtt mindenki meghajolt.

12. Ítéletek, tanácskozások nyilvánossága.

A jobbágyság sorsának javítását, illetőleg teljes fölszabadulásának előkészítését annyira szívén hordja, akár ismét egy Kossuth Lajos. Avagy nem a későbbi *Pesti Hirlap*ba illő idézetek-e ezek?

«Mi ma még köszönettel fogadtatnék, holnap semmibe vétetni s boszantani fog». Közel áll a *Pesti Hirlap* későbbi híres «Veletek vagy ellenetek» jeligéjéhez.

«A nagyobbrész szolgai helyeztetése a csekély fogyasztásnak egyedüli oka».

Párvonala a török szultán és egy alkotmányos király között.

«Talio. A mint mi bánunk jobbágyainkkal, úgy bánnak (tehát helyesen!) viszont mi velünk!» — «Nem kellene tovább Istent kísértenünk!»

S végre az az ismeretes idézet a mi *Corpus Juris*unkból az elnyomott nép «égbekiáltó» állapotáról. «Colonorum opressio, quorum clamor ascendit, jugiter ante conspectum Dei». (I. Ferdin. I. decr.)

Ismétli különben, mit a belfogyasztás fontosságáról más helyütt is mondott, s ujra «hervasztó fallaciának» nyilvánítja azt, mi az országos ellenzéknek évek óta legsúlyosabb vádja volt: a vámvonal megszüntetésére, szabad kereskedésre, nagyobb kivitelre való örökös utalást; oly országban, melyben oly gyakori az éhinség, s oly szegényesen élünk aránylag mindnyájan. Ismételte ezt később a Védegylet ellenében. Pedig «a szegénység legalább a mostani világban a szolgasággal határos» *(Világ)*. Anglia jóllétét a «közszabadságból eredő nagy consumtiónak» tulajdonítja. S mind a mellett, hogy nálunk egész egy új királyság, legalább 1000 négyszög mérföld meghódítása áll előttünk, még pedig egy csepp vér kiontása nélkül (tudniillik vizeink szabályozása következtében), mégis a népesség szaporodását, s ezzel a belfogyasztásnak is emelését, nagyon kevésbe veszi. Axiomának tartja, hogy «nem a nép sokasága okozza egy vidék felvirágozását, hanem minéműsége». S ezt Anglia és Amerika példájával bebizonyítottnak véli. Utalva arra, hogy például nálunk 1830-ban a halandóság nagyobb volt cholera nélkül, mint 1831-ben cholerával, így okoskodik: «Nem a népesedés okozza hátramaradásunkat, hanem intellectuális erőnk és nemzetiségünk fejletlensége».

Mert, mint a *Világ*ban már megírta, «híd, út, vízcsatorna stb. soha sem fog embert alkotni; de a kifejlett s egyesített emberi lélek nem csak ily parányiságokat, hanem sokkal nagyobbakat is teremt».

S hogy mint már a *Hitel*ben (tanácsképen) óhajtá:

«hazánkban mindenkinek, vagy legalább a nagyobb résznek, gyomra, feje, erszénye ne legyen üres».

Bőven bizonyítgatja újra a földhitelintézet szükséges voltát, a nélkül, hogy megnevezné. Fejtegeti az ily intézmény szükséges előföltételeit stb.

Melancholiája is egynél több nyomot hagy.

Herder ellenében, ki nemzetünk (s a kisebb nemzetiségek) elenyésztét jövendölte, föllelkesül a gondolatért: «az emberiségnek egy nemzetet megtartani». Csak ülhessük meg már egyszer valahára «az ész, igazi érdem, halhatatlan erény diadalmának ünnepét». — «Csak magunkban a hiba; de egyszersmind a föltámadási erő».

De előttünk — «feneketlen sötétség tátong, melyből az egyszer oda elsülyedt nemzetiség, szabadság, becsület talán soha, soha, többé föl nem merül».

— — «Nincs oly bölcs kormány, oly próféta, ki egy lelketlen korcsnépet valóságos dicsőségre fölhevítni s igazi halhatatlanságra föltüzelni képes volna.»

Míg egy «convulsio nélküli szelid reformatio» lehetőségében bízik, az oppositióra megjegyzi, hogy «az (más országokban) beretva, élesen metsz, de fát vele nem vágnak».

«Az időnél nagyobb kincset nem ismerek s mivel érzem, mily sajnosan lop meg az, ki időmtül foszt meg: a haza legnagyobb tolvajának kell tartanom azt, ki a közidőt haszon nélkül és szükségen túl bitorolja el». — Nyilván a sérelmekre czéloz, melyekkel az országgyűléseknek annyi időt kelle elvesztegetniök.

Íme ismét megannyi kapcsok, korábbi izgató és későbbi mérséklő szereplése közt, mikép az ilyféléket föntebb talán nem helytelenül jelölém meg.

Talán el is vetette kissé a sulykot, mikor ilyet mond: «gyávaságnak tekintem, ha egy fejedelem a jussaibul valamit elvétetni enged».

Deák legalább mást tanított, mikor így beszélt:

«Nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása». (1834 augusztus 27. ker. ü.)

Az a Deák, kinek jelleme és észereje előtt Széchenyi önként meghajolt, s kit vezéreül szívesen fogadott volna.

Maga Széchenyi a közlekedési ügy rendezéséről szóló javaslatát az 1847/48-ki országgyűlésre ily megszólítással nyujtotta be: «Felséges haza!» Koronaőrré czélbavett megválasztatását is (1835 nov. 12.) a vegyes ülésben egybegyült országos rendek előtt ily megszólítással köszönte meg. A Bach ellen írt hires *Blick*jében azt mondja: «Nationalrechte verjähren nie». S még erősebben: «Wir achten den Menschen viel höher als einen Herzog, ja als einen Kaiser selbst. Denn Gott schuf den Menschen, während wir den Titel Dei gratia bei Herrschern, mit vielen andern plumpen Flagornerien für nichts anderes halten, als für einen lächerlichen und äusserst ecklichen Adulations-Humbug». (464.)

Tanulmányutjára, melyet rövid vázlatban fogunk ismertetni, magával vitte eddig kijött munkáinak egy-két példányát. Ezek voltak: Lovakrul, Hitel, ennek német fordítása Paziazzitól, Világ, Játékszín, Hídjelentés, német fordításaikkal együtt s utólag a Stadium is és a m. akademia Évkönyve. Kedveskedett velük külföldi jelességeknek, habár ezek nem sokat érthettek belőle s írójuk nevének helyes kiejtését sem tudták megtanulni. Gay Lussac által a franczia akademiánál, aztán a Royal Society, sőt a kalkuttai Asiatic Society könyvtárában is maradt egy-egy példány. Lássák, hogy mi magyarok is számítunk már tudomány és irodalom terén; utazó honfitársainknak meg mily kellemes meglepetés lesz, ily nyomokkal messze földön találkozni!

A sorban említett «Jelentésről» kell néhány szót szólanunk. E munkának, mely voltakép a Hídegyesület szá-

mára iratott, egész czíme ez: Gróf Andrássy Györgynek és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti hídegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének.* A maga nemében nagyon érdekes és tanulságos, az ügy érdekében tett korábbi tanulmányutjának eredményeit egybefoglaló, egészen Széchenyi stilusában írt, igazi szakmunka, mint valami nyilt levél így kezdődik: Tekintetes Egyesület! Valamint egyedül a közjó előmozdításának ösztöne bírt minket a társaságban levőket kézfogásra: úgy minket alulirottakat is útnak indulni s a külföld ebbeli tapasztalásit mieinkké tenni csak azon honfias vonzalom határozott, mely vajmi hathatósabban ébreszti fel az el nem aljasúlt emberi kebelben rejtező kötelességérzetet, mint akár mely remény, jutalom vagy parancs, stb. Beszámol aztán részletesen az angol szaktekintélyektől nyert felvilágosításokkal és adatokkal. Első volt ezek közt Tierney Clark, kihez egyhuzamban 18 s folytatólag újabb 20 (= 38) kérdőpontot intéztek, melyek mindegyikére az kielégítő s megnyugtató feleletet adott. Mutatóul néhányat szabad legyen felhoznunk. P. o. 1-ő. Minemű hidat tart Budapesten legalkalmasabbnak? Felelet: Függő lánczhidat. 2-ik. Minő hasonló nagyobbszerű építményeket ismer másutt? Menai 542 láb, Hammersmith 710 láb hosszaságú, stb. 3. Melyik pont legalkalmasabb? A térképen megjelölve. (Ott, a hol tényleg van.) 5. Hány oszlopra? A szerint, a hová teszik. 6. Nem fogja-e ezeket a jég elvinni? Ha jól lesznek építve, nem. (Usual precautions). 8. Lánczok nem szakadnak el? Ha csinálóik értik a dolgot, soha sem. 10. Lánczok hintálódzása? Nem veszélyes, akármi nagy szél legyen. 17. Vas erőssége? (tenacity, = Súlybirás). Pontosan megadva. 18. Ennek próbája? Tökéletesen megnyugtató. S így tovább. Megjegyzik, hogy Clark praxisa nem csak angol, hanem

* Pozsonyban, nyomattatott Füskuti Landerer Lajosnál 1833.

muszka is, mert Pétervárra is kiterjedt; pedig «ott sincs melegebb, mint minálunk», meg az a «Néva sem patak ám.» — Egyébiránt az élő mechanikusok legnagyobb emberét, a 76 éves Telfordot is megkérdezték. Ez a jégtorlaszok, áradások veszélyeitől mitsem tart, ha kellő távolságban lesznek az oszlopok. A Menai-híd magassága 100 láb, s mégsem aggasztó (Rajz mellékelve). A jókarbantartás költsége? A festék megujításán kívül alig valami stb. Érdekesek az amerikai Odgenhez intézett kérdések, melyekre t. k. a Delaware-híd, Philadelphia (permanent bridge) világhírű büszkesége s több példák felhozásával válaszolt, kiemelve, hogy Amerikában az ily vállalatok mind magán kezekben vannak, s nem annyira egyenes mint közvetett haszonra számítanak. Ezek ellenében nem hallgatják el Hartley és Wright szavazatjaikat, kik függő hidak ellen s inkább ívek mellett nyilatkoznak. (Walker véleménye még tudva nem volt.) A technikai kérdés, hogy a három lehető mód közül: faboltozat, vasboltozat, vaslánc, melyik választassék, még eldöntve nem lévén, minden lehető példák és számítások felhozattak. A drezdai, prágai, linczi, mely azonban rossz szerkezete miatt bomlott meg, a velenczei híres Rialtó, de a mely csak 90 láb hosszú, a Waterloo-híd, melyet Canova nem csak London, hanem a világ legszebb remekének tartott, stb. A jelentéstevők mindezek figyelembe vételével a lánczhidat ajánlják, daczára a kellemetlen ringásnak, a legtágabb ívek s legalacsonyabb járás miatt, stb.

De, miként, honnét teremtsük elő a nagyszerű műnek létrehozásához szükséges eszközöket? A költséget, nem számítva a két városnak kártalanítását, kerek két millió pftra becsülik, az évi tatarozást pedig 40,000-re, melynek ellenében csak 100,000 pft bevétel volt kilátásba helyezve; így a beruházás alig 2%-ot jövedelmezne, föltéve, hogy a nemesek vámmentessége felfüggesztetvén, minden átmenő

fizetne rajta! Egy részvénytársulatra (20 ezer aktiával) akkor még nem számíthatván, Széchenyi egy merész eszmével, egy az állam jóváhagyásával felveendő, 20—30 éves törlesztésen alapuló nagy kölcsön inditványával lép fel, mely egy első nemzeti kölcsön termékeny eszméjével majdnem azonos, noha tisztán és világosan kifejezve szintúgy nincsen, mint az ez alkalomból felállítandó, de aztán más czélokra is szolgálandó «nemzeti bank», vagy a pénz kezelésének s törlesztésének amerikai divat szerinti «banksystemája» sem volt. Annyit azonban előre is kimond, mit akkor oly kevesen akartak belátni, hogy a köztehervisélés elvének kimondása és életbeléptetése nélkül hazánk újjáteremtése munkájában semmire sem fogunk menni. A papirospénz és adósságcsinálás iránti átalános ellenszenvet egy csomó hasonlattal igyekszik meggyengíteni. Nem lehetünk el, úgymond, víz nélkül, de bele is fulhatunk; a tűz legnagyobb jóltevőnk, de ellenségünk is lehet; a gyógyszer életet adhat, de ölhet is; baltával kenyeret keresni, de gyilkolni is lehet stb. Angliában a hidak alig hoznak 1%-ot, de ott inkább az indirekt haszonra néznek, s nagyobb hídjaik megannyi nemzeti büszkeség tárgyai. A mi lelkünk előtt is, folytatja, nem az a kényelem forgott: könnyebben juthatni a Duna egyik partjáról a másikra; de a sokkal nagyobb erkölcsi haszon, honunk minden egyéb teendőire nézve. Ez az ország rövid idő múlva egy paradicsommá változhatik, s a befektetett pénzösszegeket 100, sőt 1000% kamattal is fogja jutalmazni!

Az iránt, hogy a közös teherviselés elve, legalább a Hídra nézve, elfogadtatik, megnyugtatva levén, derültebb lélekkel indult útra Vásárhelyivel, negyedik, illetőleg ötödik, és utolsó külföldi útjára, Német-, Franczia- és Angolországba.

A rövid idő, melyet még itthon töltött, az akademia üléseinek, a tudósok szokásos megvendégelésével, a Pest-

város bizottsági és tanácsüléseinek, a harminczad ronda épülete feletti tárgyalásoknak (első sorban a nádorral) Bécsben pedig a gőzhajózási társulatnak, melyre hamarjában 87 új részvényt iratott alá s ezen és egyéb ügyekben Metternich, Kolovrath, Revitzky, Razumovszky, Széchsen, Károly főherczeg, Pillersdorf, Szögyényi, s egyéb befolyásos urakkal való értekezéseknek volt szentelve. E mellett egészsége «mezzo crepato». Lopva lehetett pár perczet Amerling festőnek szentelnie, kitől elég jó s különben legismeretesebb arczképe is maradt reánk.*

Deczember 18-án hagyja el Bécset s megy Münchenbe, hol a király szokott szívességével fogadja, a legderekabb magyarnak nevezgeti, de dunagőzhajózási vállalatát, pénzszűke miatt csak némi vonakodással támogatja, (utólag mégis 10 részvényt vett) a württembergi királyt, kinél nem kisebb kegyben állt, rábeszéli 6 részvény vételére, s az ügyet melegen ajánlja Stahl és Faderer bankároknak, s ezt az eljárást Párisban is, Londonban is követi, hol a hazafias Eszterházy Pál hgnek 10 részvényével meg nem elégedve, hirlapi hirdetmények útján igyekszik a bankárok és nagy közönség érdeklődését felkölteni. Buzgalmát a vállalat igazgatója Puthon még meg is sokalta, szerinte «nem szorultunk mi az angolokra», úgy mint később egyszer a Hídra mondá Ulman, hogy Sinára nem szorult, s ha akarja ő maga is meg tudja azt csinálni...

Széchenyi egész útja, a legtanulságosabbak és a mellett legélvezetesebbek egyike volt; csak sajnálhatjuk, hogy följegyzéseit, nagy elfoglaltsága s részben betegeskedése miatt még a szokottnál is rövidebbre szabta. Vagy hazafias vállalataimat, vagy egészségemet kell feláldoznom, töprenkedék sokszor magában; de hagyján, inkább az utóbbit, s életemet is!

* Mint a két testvér Lajos és Pál ajándéka, az Akademia képes termében látható, több jeleseink s egy eszményített (Crescence alakjára emlékeztető) Hunnia társaságában.

Az érdekes nevek tömkelegéből, melyek naplójában előfordulnak, a hányat kiszemelünk, megannyit, sőt többet mellőznünk kell. Párisban úgylátszik Thiershez, kinek házában többször megfordult, sokkal jobban vonzódott, mint a polczon álló Guizothoz, noha politikai temperamentuma ehhez állott közelebb, míg Thierst inkább Kossuthtal állíthatnók párvonalba. A kamarában Lafayettét, az angol parliamentben az akkor nagy divatban volt O'Connelt szerette hallgatni. Eszterházynál majdnem mindennapos volt; megegyeztek abban, hogy Metternich herczeget, mint külügyminisztert is, korától elmaradott embernek nézték. Palmerston, Russel, Robert Peel stb. barátságukba fogadták. Be volt mutatva a királynál, (IV. Vilmos) kinél drawing roomban fehér nadrágban kelle tisztelegnie. Rothschild 1000 részvényről (t. i. consortiummal) beszél; lord Graham pedig felhatalmazza Metternichnek kijelenteni, hogy Anglia két kézzel fogja a Dunahajózás ügyét előmozdítani. Szinte felesleges mondanunk, hogy ideje legtöbb részét a Hidak további tanulmányozásának szentelte s legszívesebben Clark társaságában töltötte. A mellett nem hanyagolta el a méneseket s lóvásárokat, de a színházakat sem stb. Vásárhelyit szintúgy megzaklatta, mint máskor Beszédest. Saját nyugtalan lelkét, ízzó lelkesedését akarta e komoly szakférfiakba átönteni, kik tanulmányaikba és számításaikba mélyedve, olykor nehézkeseknek mutatkoztak. Ujság volt akkor egy törmelékből s oltatlan mészből gyúrt vízhatlan czement (concrete) alapozási munkálatokra; ezt Széchenyi nagy előszeretettel tanulmányozta s készítésébe sajátkezűleg belegyakorolta magát. Gépek, gyárak most is napirenden voltak.

Hazajövet ismét a Rajnának, hol gondosan egybeállítja a Kölln és Maincz között 1827—1833 utazók 18,600-ról 75,000-ig szaporodó számadatait, s innét Frankfurt-, Nürnberg-, Regensburgnak, hol az épülő Walhalla kelti fel, ké-

sőbb nyilvánulandó lelkesedését, végre Lincznek veszi útját s ápril 29-ke reggelén nagy podgyászával Bécsben, s május 1-én 1834-ben több mint négy hónapi távollét után ismét Pozsonyban van.

Várva várták őt itt az alsó- és felsőházi honatyák, kik szavazatának súlyára egyik-másik §-nál számítottak; de ő úgy tett, mint a kit a bécsi s azután a pesti lófuttatások jobban érdekelnek. Közben a lelkes ifjúság összeszedközött, s a Tünde hajón nagyszerű fáklyászenével, szónoklatokkal, versekkel ünnepelte, május 10-én. Ekkor bocsátá szárnyra válaszképen azt a mondását, hogy előkelő nálunk rendesen későn kelőt jelent; de ő fogadást tesz, miként ezentúl mindennap egy órával később fekszik le s egy órával korábban kel föl, hogy annál több időt szentelhessen a hazának.

Négy hónap hamar elmúlt; egy elveszett napot sem jegyezhetnénk fel.

A pesti lóversenyek után, junius közepén már a Vaskapunál van, s mellesleg kezdi írni Pesti por és sár czímű munkáját. Innét gyorsan visszafordulva, haza néz; de a jó soproniak azzal riasztják el, hogy a főispáni installatióra ő vezényelje a 120 emberből álló megyei banderiumot. (Bosszankodva «hottentot sereg»-nek nevezi.) Badenben ismét Metternich-hel van érdekes találkozása s a kanczellárral szép terveket koholnak a jövőre. Pesten Földvárykkal a színház elhelyezése felett vagy czivódik vagy diplomatizál, a megye gyűlésén (aug. 26) éljeneket arat, Méreyvel a lotteriáról tanakodik, keres alkalmas helyet kikötőnek Ó-Budán stb. Fáy Andrásnak szerény intelmeit, hogy jobban vigyázzon népszerűségére, tudomásul veszi, s eféle zagyva benyomásokkal eltelve, siet ismét (szept. 1.) az ő Vaskapujához. Útjában, a hol csak meglátják, kitüntetik; Temesvárott a megye ülésztermében vállaikon körülhordják s leteszi táblabírói esküjét. Kezd írni a Jelenkorba, meg-

kezdve s hosszú czikksorozatban folytatva, oly igen emlékezetes journalistai pályafutását.*

Az Aldunáról ezúttal a szomszéd Oláhországba is tett kirándulást. Élvezte Bukarestben Ghika Sándor herczeg vendégszeretetét, megújítván régibb ismeretségeit, újabbakat is kötött, részt vett egy hadiszemlében s érdeklődött e szomszéd ország minden személyes, szellemi és anyagi viszonyai iránt. Rövid tartózkodás után azonban visszatért Orsovára, hol (okt. 19.) Milos herczeg, Ozman basával szíves látogatásával tisztelte meg s munkálatai folytatására biztatták. Ismét kölcsönös ajándékok. Míg a munkálatok folynak, üres óráiban a *Stadiumon* (t. i. ennek egy II-dik részén), majd a *Hunnia* kéziratán irogat, s küld jelentéseket a nádorhoz, leveleket honfitársaihoz. Végre Milos herczeget, hívására, Belgrádon vagy Topcsi-Derén (szegényes nyaralóján) meg akarja látogatni; de e szándék, a herczeg fiának megbetegedése miatt, meghiúsul. Vesztegzára kitelvén, 17-én Péterváradra s 19-én Pestre ér.** Itt azzal a hírrel lepik meg, hogy Zichy Károly, a Crescence férje, meghalt. Majd leesik lábáról. Váratlan, életének egy uj fordulópontjához ért.

* L. Gr. Széchenyi I. hirlapi czikkei. I. II. k.
** L. gr. Sz. I. úti jegyzetei, és Levelei.

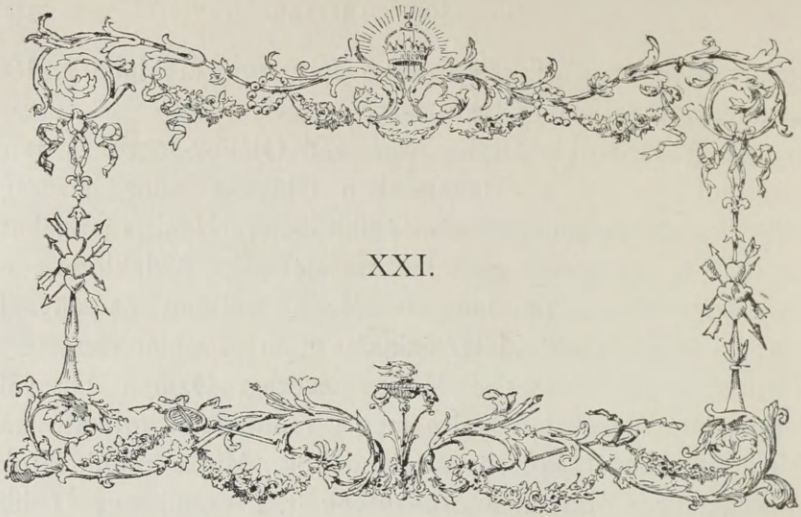

XXI.

Végre egy szerencsés esztendőt igtassunk Széchenyi borús és izgatott élete folyamába. Noha, tüstént látni fogjuk, hogy ez sem volt felhőtlen. Az országgyűlés, melyen mindig csak rövid perczekig fel- és letűnt, közepette egyéb fontos dolgainak is, nagy figyelmet tanusított iránta. A Rendeknél 1835 jan. 9-én Palóczy hozta szóba két kedvencz eszméjét, a Dunaszabályozást és a hidat. Dicséretekkel halmozta e nagy vállalatoknak soha nem pihenő kezdeményezőjét s kímélettel érintette az országgyűlésnek illetékességét, beleszólási jogát úgy a fedezet megszavazása, mint a költségek elszámoltatására nézve. Kényes kérdések voltak akkor, mik ma oly egyszerűek, természetesek. Széchenyinek köszönetet szavaztak még Andrássy tornai követ, Bárczy és az egyházi rend részéről Frim kanonok. 10-én a Főrendeknél volt ülés, melyen Cziráky, Széchenyinek majd minden kérdésben ellenese, megragadta az alkalmat, hogy elismerésének meleg szavakban adjon kifejezést, mellékesen utalva csak az Alduna szabályozásának, — (évek mulva érvényre emelkedett) — nemzetközi oldalára, tartván, mint mondá, épen attól, hogy a folyamatban levő «diplomatikus

tárgyalásoknak» (melyek azonban titokban tartattak) be nem várása az ügynek inkább ártalmára, mint hasznára válhatna. Széchenyi, köszönetét fejezve ki az érdeme feletti

70. PALÓCZY LÁSZLÓ.

(Orsz. Képtár.)

dicséretért, ügyes fogással a nádorra hárítja az egész érdemet, mint a kinek ő csak végrehajtó közege volt. Mintegy igazolásul hozza fel, hogy a vállalatot magát egészen titokban és «incognito» tartani nem lehetett, mikor ő hónapokig

száz meg száz embert hozott mozgásba és sok mázsányi puskaporral repeszttette s hányatta ki a sziklákat, egy a török udvartól is oda küldött biztosnak jelenlétében stb. A nádor viszont bőkezűleg adta vissza a bókot annak, a kinek «ügyessége s honunk javára szentelt egész életének fáradhatlan szorgalma, minden akadályokat férfiasan legyőzött».

De valóságos ünnepnapja volt Széchenyinek 1835 január 24-ke, mikor a pest-budai állóhíd, illetőleg a közös (híd-vám-) fizetés elve került napirendre, s a Rendek helyeslő javaslatát a főrendek is, erős küzdelem után 25 szóval, 22 ellen, magokévá tették. Czirákyval, ki az ellene küzdők élén állott, ez alkalommal «örökre meghasonlott». Beszéde utóhatásától a megyékben nagyon féltették az ügyet, s rajta voltak, hogy a végrehajtást siettessék. Jellemző, hogy fia János, határozottan ellene foglalt állást; ugyanily ellentét volt az öreg és az ifjú Eötvös (későbbi cultusminister) között.

E napokban kapta Széchenyi, — hosszas és ideális hűsége jutalmául, — az imádott Crescence, Z. Károly özvegye — kedvező válaszát, s így mindenkép felújított életkedvvel látott nagy dolgai után. Szívesen csatlakozott nemcsak az Állattenyésztő Társulat küldöttségéhez, mely a nádort és fiát István főherczeget az ügynek megnyerte (febr. 5.), hanem a Bécsbe menesztett országos küldöttséghez is, mely a főherczegeknél s az ifjú királynál (Ferdinandnál) tisztelkedett; (jan. 18.), de már Ferencz király súlyos betegsége hírével szomoríttatott meg. Ez alkalommal is volt egy találkozása és hosszas beszélgetése Metternich herczeggel, ki semmi jóval, Dunára és hídra nézve, nem biztatta, de erősen fenyegette Wesselényit és barátait. Perbe fogatása, még pedig hűtlenség czímén (ex nota infidelitatis) már akkor el volt határozva. A bécsi societásban dühöngtek ellene, sőt Ferencz császár és király

márcz. 2-án bekövetkezett halálát is ő neki s az erdélyiek makacs magaviseletének tulajdonították. A minden részletek iránt szerfelett érdeklődő fejedelem, a diéta elején magához hivatta a «szörnyölőknek szörnyölő fiát», atyai intelmeivel, illetőleg fenyegetéseivel úgy megpuhította, hogy az szinte könyekre fakadt. (Széchenyi ezt a jelenetet, melynek részleteibe különben nem volt beavatva, «nevet-

71. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.
Senefelder 1835-iki metszete után.
(Ernst Lajos gyűjteményéből.)

ségesnek» találta . . .) Kétszeresen zokon vette tehát a fejedelem, mert egyúttal hálátlanságot láttak benne, hogy e makacs alattvalója régi ellenzékeskedését újra folytatta, még tán nagyobb erélylyel mint addig és pedig majdnem egy időben Erdélyben is, meg Magyarországon is. Ott az országgyűlési tudósításoknak nyilvánosságát, a kormány tilalma ellenére, tényleg egy kézi sajtónak ajándé-

kozásával s még saját kezével is működésbe hozatalával léptette életbe, s mikor a kormány estei Ferdinánd kir. biztos által az országgyűlést szétoszlatta, e hatalmi tény ellen ünnepélyesen tiltakozott. Emitt pedig elment Szatmárba. az ő lelki barátja Kölcsey választói közé, s a megyeházán mondott tüzes beszédben arról vádolta a kormányt, hogy úr és jobbágy közt mesterségesen szítja a gyűlöletet, miszerint egyiket a másiknak elnyomására használhassa fel. Minő kifejezésekkel élt, arra már senki sem tudott, vagy nem akart emlékezni, de az ily esetleges kihágások büntetésének megvolt a maga törvényes módja, a helyszínén és rögtön megindított ú. n. széksértési keresetben. Ezt az egyszerű módot mellőzve a kir. ügyész, utólagos nyomozás és puszta mendemondák alapján, főbenjáró nota-pert indított. Ezen eljárásnak nyilván egyéb czélja nem volt, mint a nemzeti jogok rendíthetetlen védőjét megzsibbasztani s izgatásai folytatását, személyes biztonságának folytonos veszélyeztetésével, lehetetlenné tenni. Hogy itt hűtlenség, vagy lázítás esete fen nem foroghat, azt maga a közjogunkban nagy jártasságú nádor is elismerte s általában szelíd és békéltető modorával, az amnestiát kérő Széchenyit úgy lefegyverezte, hogy ez meghatottan, a kezét megragadta és megcsókolta: (márcz. 5.) abban aztán mind a ketten megnyugodtak, hogy a törvény rendes menetébe senki bele ne avatkozzék, hanem esetleges elítéltetése után a király élhessen az ő megkegyelmezési jogával. Így fogta fel a dolgot Metternich is. (14-én). S ezzel csitították a magyar főméltóságok, s a főrendiház tagjai egymást és Wesselényi barátait. De a Rendek, hol az ellenzék volt többségben, másképp fogták fel a dolgot s minden egyéb, bármily sürgős ügynek félretételével, a «Szólás törvényes szabadságán ejtett sérelmet», mely által alkotmányunkat alapjában látták megtámadva, előtérbe állitották s szebbnél szebb és erősbnél erősebb szónoklatokban, a végső elkese-

redésig, tágyalták. Széchenyi, kinek Wesselényivel való régi barátsága országszerte, de a bécsi körökben is eléggé ismeretes volt, mindent elkövetett, hogy ezt a sérelmet, melynek súlyos voltát nem tagadhatta, mindkét félnek lehető engesztelésével s kölcsönös engedékenységre bírásával tárgytalanná tegye. Sajátságos, tragikainak nevezhető küzdelem támadt bensejében. Az országos ellenzékkel is

72. KÖLCSEY FERENCZ.

(Az Orsz. Képtár gyűjteményéből.)

később bekövetkezett szakadása már innét ered. Igazat ád nekik elvben, kárhoztatja alkalmazásban: az ország legfőbb kincsét, legmagasb érdekét nem a szabadság nagyobb-kisebb mérvében, nem alkotmányos elvek jogi elismerésében, hanem az alkotmányos tényezők összeműködésében s a haladási kérdéseknek közös erővel előbbre vitelében látja. Majd szánalommal néz ifjukori barátjára, ki «hiúságának, nagyravágyásának» áldozatul fog esni s a helyett, hogy

vele kezet fogva folytatná a nemzeti újjászületés nagy munkáját, tétlen, lelkileg-testileg összezsugorodva fogja életét Munkács börtöneiben eltölteni; míg a fölkeltett politikai visszahatás alatt sorban tiportatnak le s indulnak enyészetnek az ő «ültetvényei» s mennek füstbe annyi szeretettel ápolt reményeik! Olyan vádakkal illeti e «volt» barátját, minőkkel egy öt évvel később annak utódát Kossuthot illette, de a minőket néki magának is kelle, számtalanszor, az őt visszafordulásra intő Metternichtől hallania. «Célunk egy volt», írja, «majd különböző útakra léptünk s én szinte mindent rosszaltam, a mit ő tett». «Soha meg nem tagadhatom: szeretem mint barátomat; de a kinek magam oda nyujtanám a bürök-poharat». Wesselényi, bármily szilárdul ragaszkodott is elveihez, nem vonhatta ki magát egészen ily intelmek hatása alól: saját személyére nézve félelmet nem ismert; de ártani az «ügynek» semmikép sem akart. Meggyőződésével és önérzetével ellenkezett» kunyorálni azért, a mihez joga volt»; kész volt mégis, esetleg egy folyamodványt aláírni, s tétetni le a trón zsámolyához, ha elvbarátai, kiknek folyvást ellenőrzése alá helyezte magát, nem ellenzik. Széchenyi ily lépésben semmi lealázót nem látott, s igen sokakkal közölte a «recursus» fogalmazványát, melyet Wesselényi nevében valamely jó barátja, szükség esetében ő maga Bécsbe felviendő volt. Csak néhány évvel ezelőtt Wesselényit névtelen levelekkel rémítgették, hogy őt a kormány titokban el akarja láb alól tenni, vagy méreggel, vagy erőszakkal, vagy ellene kiküldött biztos duellánsok által, s ő kénytelennek látta magát egy az ország törvényhatóságaihoz intézett körlevélben (mely irataink közt megvan) tiltakozni ily merénylet ellen; ennek szétküldésére, ha t. i. az eset elő fog állani, s egyúttal végrendeletének teljesítésére akkor Széchenyit kérte fel, de ez félelmeit alaptalannak találta; («for very little») viszont ő is egykor végrendelete végrehajtójává mint legmeg-

hittebb barátját kérte volt őt fel, de ezt a rendelkezését most miután bizalma megcsökkent, (!) megváltoztatta. Azóta, hogy ezt írta neki: (decz. 5. 1831.) «a mi felette lesujtott, nem annyira azon veszedelem, a melyben vagy, mint inkább azon meggyőződés, mert többé magamat nem csalhatom, hogy én másképen látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint Te, és én nem tartom azon módokat helyeseknek, melyekhez te nyúltál» — sok olyan dolog adta elő magát, mely ezt a barátságot igen lazává, úgyszólván csak névszerintivé tette. Mindamellett Széchenyi ez ügyben is, Bécsben, daczára a Metternichhel való folytonos és mind meghittebbé váló érintkezéseinek, nem tekinthette magát olyan «grata personá»-nak, a kinek kedveért sokat megtesznek. Úgy mint nálunk gyanusitották, hogy nagyon szít a bécsiekhez s hidegen veszi a nemzeti jogokat; úgy viszont odafent nem hittek neki, s régi összeköttetéseit szemére hányták. Egy ily alkalommal Metternich egész őszinteséggel, mert hisz a maga rendszerének helyességéről mindig meg volt győződve,* oda nyujtotta neki az ő reá is vonatkozó titkos jelentéseket, melyek nem voltak alkalmasak arra, hogy hitelét ott emeljék. «Széchenyi lejövetele óta», igy szólt az egyik, «az opposito leghevesebb tagjai újra vérszemet kaptak. Széchenyi azt híresztelé, hogy a magas ministerium kebelében valami meghasonlás van (t. i. Metternich és Kolovrath közt!) bár ez még most titok, s azért az oppositio, ha erősen kitart, mégis győzni fog». Továbbá: «Wesselényire nézve, Széchenyi azt állítja, hogy a minister (már hogy Metternich) meg van már puhítva, s irányában kedvezőleg hangolva; a per beszüntetését még csak maga a magyar kanczellár ellenzi». Továbbá: «Ez a gróf Sz. I. egyébiránt úgy szokott beszélni, a minő színe-

* Jellemző mondása: Das sogenannte Metternich'sche System ist kein System sondern eine Weltordnung. M. Hinterlass-Schriften.

zetű emberrel beszél» stb. (Napló ápr. 26.) Az effélékre aztán előbb neki kelle magát igazolni, mielőtt másokért vállalna jótállást.*

Ezt az egész Európára kiterjedő utálatos kémrendszert, mely a Metternich úgynevezett világrendének egy nélkülözhetetlen alkotórésze volt, az országgyűléseknek minden rendű és színezetű tagjai számtalanszor megtámadták, pelengérre állították s az országos sérelmek közé igtatták. Széchenyi, már 1825 óta, s épen a m. tud. akadémiára tett híres ajánlata alkalmával is, beleszőtte férfias, önérzetes felszólalásaiba. Mindannyiszor vagy elnöki rendreutasítás vagy a szónak is elvonása volt reá a felelet. Utóbbi külföldi útja alatt is, míg nálunk az elnyomott és üldözött lengyelek iránt a legmelegebb részvét nyilatkozott, Londonban a követség útján egy olyatén hivatalos vagy félhivatalos levelet közöltek vele, miszerint két magyar mágnás Sz. és K. ez ügy érdekében utazik, nyomtatásban terjeszti a m. országgyűlésen mondott beszédeket, s keres diplomatikus összeköttetéseket; miért is megtudandó, vajjon e mágnások egyike nem épen Széchenyi István-e? s ha az volna, szigorú felügyelet és ellenőrzés alá veendő. (1834. Uti rajzok.) Ez annál sértőbb lehetett Széchenyire (ő csak nevetségesnek mondja), mert az ellenzék azon tagjaival, a kikhez a bukott lengyel forradalom bizottsága fordult, szinte meghasonlásban élt, a lengyelek mellett tüntetésektől, mint czéltalanoktól, egészen távol tartotta magát, látva, hogy «magunkon sem tudunk segíteni», s magáévá téve Nagy Pál mondását, hogy «előbb tán csak a magunk háza előtt söpörgessünk» (nov. 23. 1833). Mellesleg meg kell jegyeznünk, hogy az ellenzék akkori nagy szónokai, de különösen Deák, kinek ez volt egyik

* Széchenyinek a vele közölt titkos feladásokra írt s Metternich herczeghez intézett emlékirata, (ápril 1835) emberekre, korra nézve sokkal jellemzőbb, semhogy azt olvasóinktól megvonhatnók. Lásd Függelékben.

legszebb beszéde, a szerencsétlen, s nekünk igazán intő például szolgálható lengyel nemzet iránti rokonszenv s annak érdekében a kormányhoz is intézendő felhívás, valamint magán körben egyes bujdosók iránti vendégszeretet stb. népszerűvé tételében tüntették ki magukat; természetesen, minden eredmény nélkül. A lengyelek ügyét a nádor, mint az országgyűlés közös elnöke rövid úton csírájában elfojtotta; nem lett belőle lengyel kérdés. A mindenható minister pedig, erősen tartva a vén Európát roskadozó vállain, a külügyekbe nem engedett beleszólást, sőt még bepillantást sem.

A szólásszabadsági sérelem, mely mellett Széchenyi békéltető hajlamainak daczára mindannyiszor helyt állva, (l. julius 6. 1835.) utóbb is a főrendek makacs ellenszegülésén zátonyra jutott. Deák azt nem kevesebb mint tizenhét izenetváltás után, nehogy a nemzet a jogbitorlást jóváhagyni látszassék, azzal az óvással vétette le a napirendről, hogy a kormány eljárását, «minden következéseivel s netalán ismétlődő hasonló esetekkel együtt, mint törvénytelent, önkény és erőszak szüleményét, ország és világ előtt» megbélyegzé, s az azt pártoló felsőházat «a közvélemény, a nemzeti akarat és az utókor megvesztegethetetlen itélőszéke» eleibe állítá (ápr. 30. 1836.)

Így kelle a napirendről levenni s az utódoknak hagyni keserves örökségül az úgynevezett vallásügyet, melyet Deák követjelentése szerint, minél tovább vitattak (hét izenetváltással), annál kevesebb volt a reménység oly törvény alkotásához, mely a sérelmeket orvosolván, közmegelégedést szülhessen, de annál több a gyűlölség, mely a viták folytatásából származott. Széchenyi e kérdésben mindig a legelőrehaladottabb álláspontón állt. Nem is vonták meg tőle barátságukat az egyházi rend oly felvilágosodott tagjai, minők Albach Szaniszló a szerzetes hitszónok, és Lonovich prelátus, a későbbi egri érsek voltak; míg maga

a nádor és fenséges neje folyvást rokonszenvvel kísérték ez irányú törekvéseit.

Teljes sikert aratott az ellenzék az úgynevezett czímkérdésben, mely Ferencz király halála s a már megkoronázott Ferdinand király trónraléptekor lett akuttá. A főrendek ez egyszer ismét kormányiabbak voltak a kormánynál s szinte csodálkoznunk kell rajta, hogy a törvényhozás egyik tényezője, az oly egyszerű és világos kérdésben szakadásig menő ellentállást fejtett ki s még a 7-ik izenet után sem adta meg magát, mig végre az országgyűlésnek szinte végnapjaiban (ápril 20. 1836.) egy Bécsből érkezett kir. leiratban, Reviczky és Bartal ellenjegyzésével, maga a király, az e néven «ötödik» czímét fölvéve, mely különben az előző országgyűlés aktái közt is már előfordult, véget vetett a vitának. A főrendek, álszégyenből-e vagy taktikából, historiai előzményekre (Miksa, Rudolf, Mátyás, Károly, Ferencz) hivatkozva, az egész dolognak semmi fontosságot nem tulajdonítottak; míg az ellenzék, Beöthy, Deák, stb. de velök az egész ország, Magyarország állami önállóságának egy nyomatékos külső kifejezését látták benne s így azt, mint különben a kétségbe nem vonható alaptörvények és szerződések újabb megerősítését is, kitörő örömmel és lelkesedéssel üdvözölték.* Széchenyinek, az örökké aggódónak ezzel is egy nagy kő esett le szívéről.

A magyar nyelvnek, megillető polczára emelésében mindig az elsők közt harczolt. Népszerűségének nagy részét az e tárgyban tartott fényes beszédeinek köszönheté. «A régi időkre visszatekintve», mondja november 30-án (1835.) «azt látjuk, hogy Magyarország, valamint a többi nemzetek a középkornak kifejlése után irányzá műveltségi előhaladását s azon kútfőből merített, mely mindnyájukra közös, a leggazdagabb és azon időben úgyszólván egyedüli

* L. Visszapillantás az 1832—6-ki orsz. gyűlésre. Budap. Szemle.

73. BEÖTHY ÖDÖN.

(Eybltöl, 1842. Országos Képtár.)

volt, t. i. a deák műveltség forrásibul. Más nemzetek azonban ezt csak minta gyanánt használták, melyhez saját nemzeti műveltségüket, nemzetiségük veszélyeztetése nélkül idomíthatták. De a magyar azt nem mintának használta, hanem vérébe szívta s innen van az is, hogy az asszonyi nem, melyet különben a keresztény vallás a férfival egy polczra állított a társaságban, minálunk, a nemzeti művelődéstől idegen maradt; asszonyaink nagy része nem tud s nem is vágy tudni magyarul.* Rajtunk a Nemesis vas keze s alula kivergődni annyira nem tudtunk, hogy 1790. óta is a legjobb magyarok bona fide kételkedtek, vajon lehetne-e a magyar nyelvet mások (az idegen, tót, német, oláh nemzetiségek) csorbítása nélkül behozni? Ő nem tudna — úgymond — otrombább methodust, mint saját természetünket másokra rátolni akarni, s a magyar mégis (s ezzel megelőzi későbbi akadémiai beszédét, mely annyi ellenmondást keltett!) ezt a hibát követi el, a kiket magához kellene édesgetni, azokat ízetlen, sőt keserű eszközökkel nógatja, természetesen siker nélkül és igaztalanul.» — — «Nem kivánunk», így folytatja, «mi egyebet, mint hogy Magyarországon magyar legyen a hivatalos nyelv; a családi és a magánélet szent és érinthetlen jogkörébe nem avatkozunk. A ki ennél többet kíván, az a természet jogait támadja meg; a ki kevesebbet, az megfeledkezik, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája». Arra a kedvezőtlen leiratra van ez mondva, melyben Deák is egy hátralépést s veszedelmes jogfeladást látott (1835 október 5.) s mely a Rendek erélyes magatartása folytán, meg is lett változtatva.** «Nemzetiségéről», így egészíté ki nyilatkozatát, «becsületes ember csak a halálban mondhat le. Itt a lélek kényszerítés alá

* Számos kivételeket idézhetett volna, szívéhez közel állót is.

** Visszaesés annyiban lett volna, mert a törvényeknek latin szövegezése (mely ez alkalommal a hitelesség jellegével ruháztatott fel) eddig soha törvényben kimondva nem volt, s csak szokáson (illetőleg visszaélésen) alapult.

nem jöhet, s önmagát meg nem tagadhatja. Reám legalább embernek, bárminő koronát viseljen is a fején, lelkemre hatása soha nem volt, nem is lesz». (Az osztrák császári koronára, s M. herczegi koronájára gondolt.) «Bezárathat, fejemet vétetheti, de lelkemet le nem alázhatja, azt hogy magyar lenni megszünjek, nem teheti». — Egy hónap mulva (decz. 29.) a nyelv kérdése, vonatkozással Horvátországra, kerülvén ismét napirendre, újra kijelenti, hogy a holt latin nyelvet tiszteli, de annak az élő felett elsőbbséget nem adhat. Épen az szül visszahatást, ha azt erőnek erejével reánk akarják tukmálni s e miatt fél, hogy még azon a ponton sem fogja magát nálunk fentarthatni, melyet mint tudományos nyelv minden nemzetnél megérdemel. Ezúttal is ellenzi s örökké fogja ellenezni a kényszert, ha arról volna szó, hogy a horvátokat saját nemzetiségük, nyelvük kifejtésében gátoljuk, ahhoz semmikép sem járulhatna. «Foederativ rendszer mellett — úgymond — tizenkét nyelv is lehet divatban, de mindig csak egynek kell lenni a kapcsolati (t. i. törvényhozó és közigazgatási) nyelvnek, s a magyar korona alatt az csakis a magyar lehet. Ezek ellenében is b. Perényi és b. Orczy, de legkivált az elnöklő országbíró gr. Cziráky, óvatosságra intvén s a közös kapcsolatnak még mindig latin jellegét hangsúlyozván, Széchenyi közbeszólva, elismeri ugyan, hogy ezt a négy millió (!) magyart, ha nem vigyáz, nemzetiségének elvesztése fenyegeti, de ha ez ellen csak abban keresünk garantiát, hogy diákul tudjunk, úgy halálunk már bizonyos s akár elevenen mindjárt a sírba fekhetünk.

Utóbb is nádori közbenjárásra volt szükség s ennek volt köszönhető, hogy a kormány e kérdésben engedett, a még mindig fentartott két nyelvű, latin és magyar szöveg közt ez utóbbinak ismerte el döntő hitelességét (febr. 19. 1836.) s elértük, a mint követjelentésében «büszke önérzettel» Deák mondja, hogy: legalább törvénye magyar

már a magyarnak. A nádor iránti hálájának szintoly őszinte, mint meleg szavakban adott aztán kifejezést Széchenyi az adó megajánlása alkalmával. Ő azon épen nem csodálkozott, hogy az ország jogaira féltékeny Rendek új meg új biztosítékokat igyekeznek maguknak szerezni; de a bizalmatlanságnak igazi oka s ezt önönmagán még katonai pályáján is tapasztalá, csak az volt, hogy a kormány minket istenadta nemzetiségünkből kivetkőztetni törekedett. De az idők azóta megváltoztak. Ő magát oly jó hazafinak tartja, mint akárki más, jobbnak nem, s bár nem igen jól hangzik az öndicséret — ha tett kell, ha áldozat kell, maga elébe senkit nem enged, de a magyarismust, a hazafiságot a szükségfeletti házsártosságba épen nem helyezteti s az örökös oppositiónak nem barátja. «Miután ifjú koromnak szebb álmait, melyeknek valósulását soha sem reményleltem, (?!) teljesülni látom, miután virradatát szemlélem e szegény nemzet életnapjának, látom a magyarnak magyar nemzetiségét újolag megállapíttatni, már csak az által is, a mit a minapában a fenséges nádornak közbevetésére kinyertünk, * a miért majdan, ha ennek következményei kifejlenek, még akkor is, midőn mi már rég hamvadni fogunk, a késő maradék a magyar nemzet újonszületésének alkotóját fogja benne tisztelni (hosszas éljenek); én megvallom, hogy valamint ha kitér a kormány a törvényes ösvényről, semmitől, még a hóhér pallosától sem rettegve, ellene fogok szegülni, úgy különben törvényes uramért és királyomért élni és halni is kész vagyok, s e pillanatban a bizalmatlanságnak semmi helyét nem látom.» (Ápr. 11.)

* A nádornak a nemzetiségről eredeti, államférfiú magaslaton álló felfogása volt, melyet egy alkalommal elég szabatosan ki is fejezett. Szerinte a nemzetiség egy oly egész, mely sok ágak összefonódásából alakult; s ezek közé tartozik ugyan a nyelv, de tartozik a polgári intézmények, a történelmi fejlemények stb. közössége is. (Visszapillantás az 1832/36. országgyülésre.)

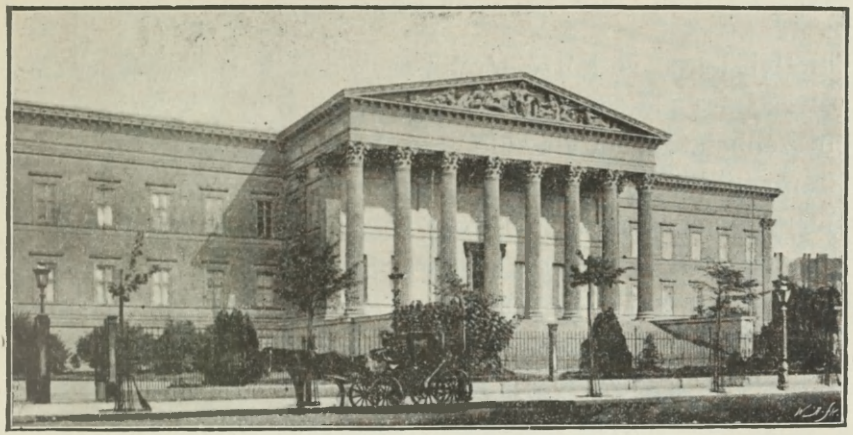

74. A MAGYAR NEMZETI MUZEUM.

XXII.

Ennyilatkozatokat megelőzve, egy nagy személyes diadala volt Széchenyinek, melyet, mint a nemzettől önként, sőt váratlan nyujtott elismerés jelét, s mint jól megérdemlettet lehetett el is fogadnia, önérzetesen vissza is utasítnia. Az ürességbe jött egyik koronaőri méltóság betöltéséről volt szó, a nádori méltóság mellett már csak az egyetlenről, mely királyi kijelölés korlátai között még az ország választásától függött. Egykori közjogi jelentősége ugyan már inkább történelmi érdeküvé vált, úgy mint azóta maga a nádori hivatal is; de, mint az uralkodó és a nemzet közös bizalmának kifejezése, a legbecsesebb volt, mit azon időben, hazafias érdemek jutalmául adni lehetett.

1835. novemb. elején kerületi ülésben, Széchenyi távollétében, elfogadtatott Hont megye indítványa: kéressék meg ő felsége, hogy gróf Széchenyi Istvánt koronaőrnek kandidálja. Veszprémmegye ezen felül, nagy hazánkfia érdemeinek beczikkelyeztetését is kivánta. Országos ülésben ezen ügy, úgylátszik, nem tárgyaltatott; de a november 12-ki vegyes ülésben, mikor már a kijelölést magában foglaló

királyi leírat is közzé tétetett, a kijelöltek neveinek felolvastatása előtt felállott Temes megye követe Kövér s ékes beszédben tolmácsolta küldői érzületét s a jelenvolt Széchenyi iránti tiszteletét. Beszéde, mely az akkori táblabirói stil magaslatán áll, sovány kivonatban megolvasható az itélőmester által szerkesztett hivatalos jegyzőkönyvben, egész terjedelmében pedig az Országgyülési Tudósításokban. * Magasztalja hazánk e «vezércsillagának» korábban Mars mezején is szerzett érdemeit, buzgó hazafiságát, világitó tudós tollát (ügyes szójátékkal a «Világ»-ra) a haza oltárára hozott áldozatait stb.

Gróf Széchenyi István viharos éljenzések után szóhoz jutva, ily értelemben szólott: Fenséges haza! Igen elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, avagy titkolni akarnám, miképen ezen rendkívüli megtiszteltetés a legtisztább örömek árjába ringatja keblemet. Érzem teljes becsét, lelkem fenekéig érzem azt, s ha Isten éltet, meg is fogom szolgálni tettel, nem puszta szavakkal. Neveli pedig és öregbíti ez örömömet azon öntudat, hogy mióta első ifjuságomban választott katonai pályámról visszatértem a polgári életre, nemcsak nem csusztam-másztam soha hivatal, fény vagy megkülönböztetés után, de ez alkalommal is bátran felhivok mindenkit, a ki e teremben jelen van és mindenkit, a ki nincs jelen, ha tettem-e csak egy lépést is, vesztettem-e csak egy szót is, hogy e fényes nemzeti megtiszteltetésben részesíttessem? (Ez azoknak szól, a kik annyiszor vádolták, hogy hiúságának s a népszerűség hajhászatának mindent feláldoz.) Ha van, a ki ilyest tud felőlem mondani, ám szóljon s piritson meg nyilván hazám színe előtt. Méltóztassanak a tekintetes Kk és Rk csekély személyem körül e tárgyban minden szóval felhagyni. Ezt én kérem, a ki erőm s tehetségem szerint mindig férfiasan védtem hazám

* L. gr. Sz. I. Naplói. 263.

jussait s védni is fogom férfiasan éltem utolsó pillanatáig; de, mint becsületes ember, azt is védeni fogom mindenkor, a mi törvényes fejedelmem jussai közé tartozik, hogy azokon büntetlen senki csorbát ne üssön. Fenséges nádor, tekintetes Rk! Ő Fenségét illeti törvény szerint a candidatio jussa, övé a birálat, hogy kiket illethet meg e hivatal. És azért esdeklem a tekintetes Rk előtt, hadd olvashassa fel nyugalmasan Itélőmester úr a candidatiót, s hadd történjék a szerint a választás. Ez, forró köszönetem mellett, legalázatosabb kérésem. (Sokszoros éljenzés.)

Hont megye követe, Luka, e nyilatkozat által nem érezte felmentettnek magát, hogy küldői kivánságát ismételten ne tolmácsolja.

A zaj megint lecsillapulván, felolvastattak a korona jelöltjeinek nevei: B. Révay Nep. János; Szilassy József és gr. Batthányi Imre. A felkiáltásokból, mert sokan Batthányi nevét hangoztatták, az elnök nem mindjárt vehette ki a többség akaratát s csak ismételt felhivások, megoszlás, s az elnök discretiójára való hivatkozás után, melyben mindnyájan megnyugodtak, döntött Szilassy mellett. Csongrád megye követe, Klauzál, még szükségesnek látta kijelenteni, hogy ő ugyan Batthányit óhajtotta, azonban megnyugszik az elnöki kijelentésben, de nem azért, mert az ő jelöltjének neve utóbb fordult elő «kijelölésben» stb.

Így töltetett be a koronaőri hivatal, melylyel a nemzet Széchenyit akarta megtisztelni. A kormány alig tehetett volna szerencsésebb fogást, mint, ha a nemzet ez ohajára hallgatva, nevét a kijelöltek közé teszi. De ily mesterfogás nem tellett tőle: előtte az öreg Szilassy több ember volt. Az ellenzék csak nyert általa; nyert Széchenyi is.

A nádor, ki előtt egy nappal korábban, őszintén s határozottan nyilatkozott, igen nagyba vette e nemes lemondást. ‚Nem fogom ezt,‘ mondá, ‚egy hamar elfelejteni.‘ A casinóban, mint jegyzeteiből kivehető, a követeket min-

den tüntetésről lebeszélni igyekezett, de ezeknek jó mentségük volt az utasítás, melytől eltérniök nem szabad. Klauzál itt leghevesebben nyilatkozott mellette. Ez magyarázza meg ama felszólalását a nyilt ülésben is.

Az esemény napján Széchenyi ezeket irja naplójába: «Némi izgalomban voltam. Meglehetősen ment. Becsületemet megmentettem. Főherczeg igen jó irántam; mindjárt magához hivatott. ‚Szilassy nem él soká, — aztán azok következnek, a kiket igazán megillet.' (A főherczeg szavai.) Amen! Jó levél Cr.—tól. Este otthon.»

Világos, hogy Széchenyi a neki szánt megtiszteltetést, ha minden oldalról őszintén ajánltatik vala, akkor elfogadta volna. Sőt visszautasítnia sem lehetett volna, miután oly adomány volt az, melyet a korona és nemzet bizalma csak egyesülten nyujthatott s mely, egyéni szabadságát, függetlenségét semmikép sem korlátolta volna. Lehetetlen volt azonban észre nem vennie, hogy így, a mint a dolog történt, sokkal nagyobb előnyben van: még oly csekély lekötelezettsége sem levén az udvar iránt, melyet az ellenzék haragosabb része, egy s más alkalommal fegyverül használhatott volna ellene.

Szorosabbra füzte ez esemény a nádor és Széchenyi közti még új barátságot. Befolyt ez többi közt a nádor későbbi sikeres közbenjárására is a magyar nyelv ügyében, melyért Széchenyi viszont oly meleg szavakban fejezte ki fentebb már közlött elismerését.

Nem válhatunk meg e nevezetes országgyűléstől a nélkül, hogy Széchenyinek még egy két jellemző nyilatkozatáról meg ne emlékezzünk.

1836 ápril 12-én tárgyaltatott a Ludovicæa és a Muzeum.

A régi igazságtalanságot, miszerint az országnak épen legvagyonosabb része, a papság és nemesség minden adó és közteher alól elvből kivonta magát, másképp jóvá tenni

vagy csak tűrhetővé is tenni alig lehetett mint úgy, hogy időnként szabad ajánlatok (liberum oblatum) czíme alatt külön vessenek ki önmagokra némi sarczot. Örömmel ragadták meg ezt a jobbak s nem várva a kényszerítést,

75. SZILASSY JÓZSEF KORONAŐR.

(Ehrenreich metszvénye után.)

önként is adtak, az országgyűlésen pedig szivesen hozzájárultak minden indítványhoz, mely ez irányban tétetett. De, valamint otthon, magánköreikben a fösvények minden efféle áldozattól ki tudták vonni magukat, úgy hamar meg-

sokallották a terheket is, melyeket a törvény, adómentességöknek különben elismerése mellett, kivételesen rovogatott reájok.

E szűkkeblű érzületnek lőn tolmácsa többi közt az öreg Eötvös s szemére vetette az alsóháznak, hogy a felsőház tagjaira, — de nobis sine nobis, — rójja minduntalan az ilyféle, előre nem látható, majd már elviselhetlenné válandó, terheket. Majdnem illetékességi kérdés lett belőle! Széchenyi czáfoló beszédét a nádor kétszer szakítá félbe s őt, mint naplójában panaszkodik, ama két szék közötti helyzetbe hozta, melynek kényelmetlenségeit majd egész életén át érezé.

Kossuth feljegyzéseinek köszönhetjük, hogy a fenkölt beszéd, mely úgy Széchenyi nemes jellemére, mint az akkori viszonyokra meglepő világot vet, örökre el nem veszett.* Pár jellemzőbb helyét emeljük ki itt is.

«Meg nem fogható», így beszél Széchenyi, «miképen lehet a Rendeknek szemére vetni, hogy az ajánlgatások sine nobis de nobis történnek. Egy részről az utasítások készítésébe a Főrendek is befolynak, befolyhatnak legalább; másrészt nálunk a mágnások, születésöknél fogva, közvetlen befolyást nyernek a törvényhozásba, s gyakorolhatják ama felséges just, melyet alkotmányos nemzetek mindennél többre becsülnek.» — «A nemesség majd tán több jussal találja kérdeni, minő igazsággal kivánhatják a Főrendek, hogy megyéikben a követválasztásokban, utasításokban is részt vegyenek, s azon kívül még itt is személyes szavazatjaikkal élve befolyást gyakoroljanak stb.»

«Mi az összeget és módozatot illeti, megvallja, hogy midőn a Főrendek izenetét olvasná, keserűség szállja meg, hogy pirulást ne mondjon. Mert a hazafiságról egészen más

* L. gr. Sz. Beszédei.

véleményben van, mintsem elismerhetné, hogy béke idején a hon javára subsidiumot határozni nem lehet. Ámbár tudja, hogy Magyarország, ha simogatják, könnyen elalszik, mégis a hazafiságot szerfeletti bokrosságba, házsártosságba nem helyezi: s a hon javára szánt áldozatot, nem csak háború, de béke idején is, nem csak a külső ellenségnek, de az ennél kártékonyabb előítéletek legyőzésére, közelőmenetelre, virágzásra oly szoros hazafiúi kötelességnek ismeri, miszerint, ha maga marad is, sohasem fog abba beleegyezni, hogy épen azok, kik az alkotványnak, a honnak minden javaival legbővebb mértékben élnek, a haza javára áldozni ne köteleztessenek.»

A nádor közbeszólása, s Andrássy György, Vay Miklós és az országbiró beszédei után, mely utóbbi az ilyen adakozásokat egyesek nagylelkűségére óhajtotta volna inkább bízni, utalva épen Széchenyi nemes példájára: következett Széchenyi második beszéde.

Ebben nemesen tiltakozik az ellen, hogy «említést alig érdemlő 1825-diki tette egy józanabb systema ellen argumentumul használtatik fel.» Az a tanács, hogy per libera oblata adjon kiki, a kinek tetszik, szerinte bizony nem nagy köszönetet érdemel. «Már ismételve hallánk», folytatja neki melegedve, «hallánk magasztalva fölemlíttetni, hogy mi tömérdek szép és dicső történt 1790 óta. Meglehet, ennyi fény némely szemeknek elég, de nyolczszáz esztendős szabadság és alkotmányos lét után kérdem én, hol van az a nagy csoda, a mivel dicsekhetünk? Az ephemer alkotmányú apró külföldi nemzeteknél annyit lát az utazó, a mi köz hozzájárulással létesült, hogy örömtől dagad az ember keble. No, nézzünk szét hazánkban. Csak e terembe vessünk egy pillantást, a fővárosra, az egész hazára: ugyan mink van! Az a kis akadémia? Ennyi idő óta! A roskadó félben levő muzeum? Ő excja a főpohárnok, attól fél, hogy majd nagyon sok lesz a fizetni való jövő dietáinkon. Boldog Isten!

mi különböző dolgoktól félnek az emberek! Lám én attól félek, hogy nem lesz. Ő a fizetéstől borzad, én a nemfizetéstől borzadok. — Sokat gondolkodtam én a hazafiságról s azt pénzben bizony nem keresem; hanem hálás szívvel áldom az Istent, hogy többet adott, mint sokaknak, mert bővebb mértékben kóstolhattam azon mennyei örömet, melyet érzünk, midőn hazánknak szolgálunk.» Tudja, sokan phantastának mondják; pedig bizony nem mindig lovagol a Pegazuson, mert mikor pesti hídról, gőzhajózásról s több effélékről van szó, azt igenis hideg, kereskedői szemmel nézi s azt tartja, ezekre nem kell subsidium, sőt oblatum sem, azokat majd előbbre viszi a várt nyereség hatalmas rugója; de vannak tárgyak, melyekre tisztán csak hazafiúi szemmel lehet tekinteni. «Ha látjuk, hogy a nemzet, melyet Isten megsemmisülésre talán azért nem kárhoztatott, mert annyi gaz között egy-két becsületes ember mindig találkozott, kiért a Mindenható az egészet veszni nem hagyta, miként bünhődött sokszor kínos küzdések közt azért, hogy szentségtelen lábbal maga magát tapodta; ha most is, midőn loyalis kormányunk alatt újonszületése virrad a nemzetnek, midőn fenséges nádorunk, közbenjárása egy új aerát nyit számára, melynek valódi becséről a jövő kor fog igazán méltányolva beszélni, hogy ily körülmények közt a Kk. és Rk. által felszólíttatván, adakoznánk édes honunk javára, mi azt vitatgatjuk, hogy mixta deputatio, meg terv, meg Isten tudja mi kellene: az valóban fáj. Valamint vannak az embernek pillanatjai, melyekben szükség, hogy csak gazda legyen: úgy olyanok is vannak, melyekben csak hazafinak kell lenni.»

A nádor újabb felszólamlása után, melyben arra fektet súlyt, hogy azok, a kik hibákat fedeznek fel, egyszersmind orvoslási módokat is javasoljanak, az alsóház kezdeményezési joga kétségbe nem vonatott, s csak a módozatokra nézve hozatott vegyes küldöttség javaslatba.

A «nemes» áldozatkészségnek, az úrbéren kívül, melynek azonban gyöngye az örökváltság elejtetett, eredménye: az országgyűlés költségeinek természetesen: «csupán ez egy esetre, minden jövőre vonható következtetés nélkül viselése (XLIV. t. cz.), a nemzeti muzeumra megajánlott 500,000 forint (XXXVII. t. cz.) a nemzeti játékszínnek országos költségen leendő felállítása (még csak javaslatképen XLI. t. cz.), végre egyeseknek a Ludoviceára, a muzeumra, a tébolyodottak intézetére tett nagylelkű ajánlataik tudomásul vétele volt. (XXXVII. XXXIX. XLII.)

Mindezeknél Széchenyi még többre becsülte a hidat (XXVI. t. cz.), vagyis ezzel kapcsolatban a nemesek vámmentességének megszüntetését, nem is annyira megszüntetését, mint bizonyos számú évekre felfüggesztését.

Az ősi alkotmány makacs védője Cziráky ezt oly zokon vette, hogy felfogadta, miként azon a hidon ő soha át nem fog menni, hanem mindenkor saját csónakán fog a Dunán átevezni. Mikor pedig a nemzeti szinházra már félig-meddig megajánlva volt 400,000 frt elejtetett, a visszavonó szavazathoz járulását azzal indokolta, hogy nem akar a magyar alkotmány szétbontott köveiből szinházat épiteni. (Nolo ex ruinis constitutionis theatrum ædificare.)

Széchenyinek bármily töredékes országgyűlési szerepléséről szólva, még két nevezetes mozzanatot hallgatással nem mellőzhetünk. Egyik azon törekvés volt, hogy az országgyűlés székhelye az ország fővárosa Budapest legyen, hová már első egybehivatását is, később pedig áttétetését lehetőleg sürgette, s időnként közel kilátásban állónak is hitte. Az illetékes körök ezt szintúgy, mint a negyedik, a polgári rend és az ötödik a földműves osztály képviseltetését, az országgyűlés végleges rendezésére (ad coordinationem dietæ), mely napirendre soha sem került, utalgatták. Maga a szabadelvűbb ellenzék, Deákkal együtt, a szabad kir. városok képviselőinek, kik lealázó helyzetük megszüntété-

sét erélyesen követelték, inkább ellene, mint mellette foglalt állást, mindaddig, míg a városok rendezve s az udvari kamara gyámsága alól felszabadítva nem lesznek; mely érv előtt Széchenyi igen kelletlen adta meg magát. Az igazságtalanság, mely szerint mindannyioknak együttvéve csak egy szavazatot adtak, így is szembeötlő volt.

Másik, mit kiemelnünk kell, a kormányfelelősség, illetőleg a kormánynak az uralkodó személyétől, parlamenti felfogás szerint külön választása volt. E kérdésben Széchenyi mindig előljárt, igazán úttörőnek mondható. A művelt külföld, de főleg Anglia példájára hivatkozva, nem törődött sem a szabadelvűek lanyha pártolásával, kik sokáig a megyei önkormányzatban és utasítási rendszerben több garantiát láttak, sem az ósdiak elvi ellenzésével, kikhez, a különben felvilágosodott, nádor is csatlakozott. Széchenyit, ki e tárgyat majd minden beszédébe bele tudta szőni, elnöki székéből mindannyiszor rendre utasítá, egy-egy leczkét tartva neki és elvbarátainak a magyar közjogból, mely az uralkodás és a kormányzat ketté választását, e mindinkább lábra kapó «korcsdivatot» nem tűri. (Regimen et imperium apud principem esse, mint Verbőczy mondja.) Mily sajátságos, hogy a korona tekintélyének e legbiztosabb, ha nem egyedüli óvszere, a király személyének sérthetetlensége, pártok fölé emelése, — oly nehezen tudott rést törni s a köztudalomba átmenni! S hány derék ember esett áldozatul e szánandó előitéletnek, szintoly hű alattvalója a fejedelemnek, mint becsületes szószólója a nemzet jogainak, az emberi méltóságnak!

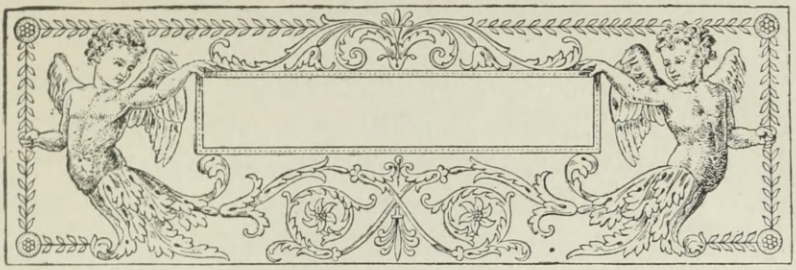

XXIII.

VÉGRE elérkezett 1836. február 4-dike, Széchenyi életének legboldogabb, soha elérni nem remélt, napja. Nem érhette azt el szokott ideges izgalmai nélkül. Először saját szívével kelle számot vetnie s legyőznie minden nemesebb léleknek azt az elfogultságát, ne mondjuk ijedelmét, mely egy váratlan nagy boldogság közellétéből, egy égi eszmény földi megtestesüléséből ered; hisz egy időben a haláltól való csendes irtózást is egy sokkal jobb túlvilági lét sejtelméből igyekezett (szép költői ötlet!) megmagyarázni magának. Az imádott Crescence ime most az övé lehet. — Dobogó szívvel közeledik lakásához; nem juthat be: az özvegy ajtaja, az ezt mindig jellemző gyengéd nőiség ösztönénél fogva, zárva marad előtte. Mikor egyszer bejuthat, elhal a szó mindkettejök ajakán; búcsúlátogatását jelenti be, mert Bécsbe utazott; felvett hidegséggel szerencsés útat (bon voyage) kiván neki az asszony. Bécsben majd minden körben azzal fogadják, a mit leginkább szeret hallani: most nőül fogja venni Crescence-ot (vous devez épouser C...). Kevés van (tán inkább csak Pesten), a ki a hazát, az emberiség ügyét félti, melytől figyelme egyrészét a családi élet boldogsága el fogná rabolni. E nemes önzők közé tartozott titkának régi megbizottja Albach Szaniszló atya is és gyaníthatólag ifjúkori barátja, Wesselényi. Nem

úgy a jó krisztinavárosi plébános. Bíztató jó barátok, kik azt tanácsolták, a mit anélkül is tett volna, a közélet küzdőinek sorából sem hiányoztak. Pénzt vetett fel: fej? vagy írás? Igenre kelle magyarázni minden jóslatot. Szavát nyerve leendő hitvesének, kit évek során át már csak testvérként szeretett, azzal a barátsággal, melyet szárnyaszegett szerelemnek méltán neveztek el a költők, — lakást kelle nézni, s annak új és alkalmas felszereléséről gondoskodni.* A jelzett napon együtt mentek gyónni, s este volt az akkor vérkápolnának is nevezett plébániatemplomban esküvőjük. Széchenyi tanúi voltak: Keglevics Gábor, Lederer parancsnok, Prónay Albert; a menyasszonyé Zichy László, Zichy Henrik, Waldstein János, de a kit Dessewffy Aurél helyettesített.

Úgy érzi magát, mint «hal a vizben», igazabban: «mint a ki nagy vihar után partra vetődik, fáradtan bár, de boldogan». Mindenkit szivéhez ölelne, mindenkivel nyájas, szép álomnak nézi az új életet. Mindenütt szivélyesen fogadják, ünneplik: minden rózsaszínben úszik. Az országgyűlés eredményeivel, bár az ellenzéknek egynél több oka volt is zugolódásra, Széchenyi meg lehetett elégedve. Wesselényi hallgatott reá, bár meghidegültek egymás iránt, mit nevének a boldog nászünnep szereplői közti hiányzása is feltünővé tesz. Deák becsülte, s csakis Wesselényi miatt volt reá némi neheztelése (egy alkalommal hátat fordított neki, mert «nem ért reá» vele értekezni!)** Kossuth, ki azóta akkori szerény állását túlzott szinekkel adta elő, még föltétlen magasztalói közé tartozott, Palóczy, Beöthy rajongtak érte, az ifjúság Pozsonyban, Pesten, fáklyás zenékkel kereste fel, (egy ily nemű tüntetés elől hirtelen meg-

* A Nemzeti Muzeum irattára kegyelettel őrzi Cr.-nak, mint Sz. menyasszonyának, ez időszakba eső leveleit, a női gyengédség és tapintat finom és megható emlékjeleit.

** Azzal a sokszor idézett Virág versével vigasztalta magát: Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen. Máskor aztán órákig beszélgettek, többnyire az «Au»-ban.

76. ALBACH SZANISZLÓ.

(Az Orsz. Képtárban levő metszetről.)

szökött Gödöllőre aug. 19.) volt egy herényi Gotthárd, a ki letérdepelt előtte; Erdélyből (Farkas Sándor és Horváth Fer. szept. 23.) aranytollat hoztak neki; mindenki szerencsésnek érezte magát, a ki közelébe juthatott; a nádor bizalmával tüntette ki; Bécsben számbavenni, sőt ünnepelni kezdették; ellenfelei bókokkal halmozták; előbbre vitte minden vállalatát, de főkép az Alduna szabályozását és a gőzhajózást: szóval a népszerűség, a közkedveltség tetőpontján állott. Ő látszólag a világ legboldogabb embere volt. Az lehetett volna, ha lelkületének sajátságos szövedékénél fogva, nem e földi lét, hanem egy képzelt világ légkörében élve, (naplói tanúsága szerint) örökös meghasonlásban nincsen önmagával! *

Mély sóhajtással, minőre elégszer lesz még alkalmunk, ismételhetjük e bús felkiáltását: «Csak a sír ad nyugalmat; csak a szellemek országa igazi boldogságot!» ... (Febr. 8.)

Az országgűlés alatt kezdette meg Széchenyi — gyakori kirándulásai daczára — hirlapírói pályafutását is. Könyveivel a magyar politikai irodalomnak, hirlapi czikkeivel a magyar hirlapirodalomnak (journalisticának) lőn úttörője, megalapítója.

Rég érezte, s külföldi tapasztalásai nyomán csak megerősödött hitében, hogy a világot mozgató erők között leghatalmasabb a közvélemény; s hogy közvéleményt ott, a hol nincs, teremteni: a hol van, irányítani, első gondja kell hogy legyen annak, aki hazája közügyeire befolyást akar gyakorolni, támaszkodva több hasonló érzelmű honfi- és rangtársainak közreműködésére; ő döntő, átalakító, újjáteremtő befolyást vágyott szerezni magának, magasb hivatásból, saját felelősségére, ellenére is a közáramlatnak, a torlaszkodó előítéleteknek, — a valót megvallva, majdnem úgy, mint később Kossuth, kinek történelmi hírűvé vált

* L. gr. Sz. I. Naplói. Melancholia.

«Nélkületek, sőt ellenetek» jeligéjét, mint vészthozót, mint forradalomba vezetőt, oly nemes hévvel megtámadta. Hányan voltak már akkor, kik az új eszmék lázas mozgalmában

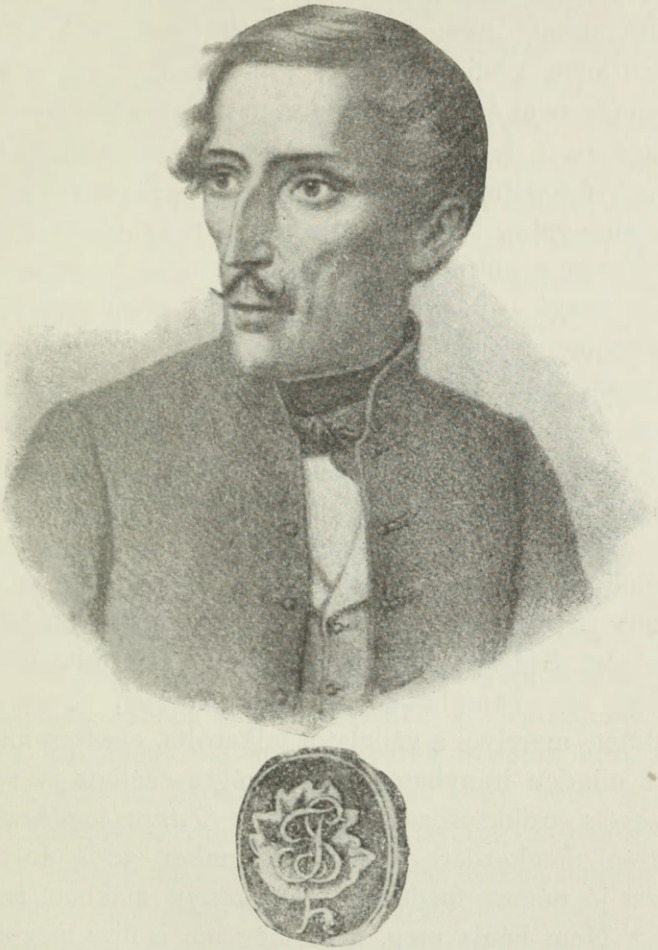

77. BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR.
(Az Országos Képtár gyűjteményéből.)

felforgató irányzatot láttak, s minden bajt, mely abból akár reájok, akár a közügyekre háramlandó volt, csak is az ő kezdeményeinek rovogatták fel, kik Metternich köré vagy mögé csoportosulva, vele vagy utána dünnyögték elkese-

redett kifakadását: ez az ember (t. i. Széchenyi) annyit ártott, hogy hat olyan existentia sem hozhatja helyre!...

Azonban, doctrinär létére, az anyagi haladást és tökéletesbülést a hatalmas miniszter elvben soha sem ellenezte, kifogása mindig csak az ellen volt, ha alulról kezdenek valamit, nem pedig felülről; szerette mondogatni, hogy stabilismus nem jelent mozdulatlanságot; aphorismái közé tartozott az is, hogy nem a világosságtól kell félni, hanem csak a gyújtogatástól; szerette azt is, Széchenyivel egyetértve, emlegetni, hogy Magyarország még pár száz évvel hátrább van a kulturában, mint más országok; de a mellett, mihelyt magára hagyták, semmit, de épen semmit sem mozdított meg helyéből, gyanus szemmel nézte úgy Széchenyinek, mint még József nádornak is kezdeményezéseit, s mihelyt tehette, bárminő ürügy alatt, megvonta tőlük a kivitelére szükséges eszközöket. Széchenyinek azon gyanuja, hogy majd a Vaskapu munkálatait is «fedezet hiánya miatt» félbehagyatják vele, korábban teljesült, mint hitte. A gőzhajózás, magán vállalat lévén, nem igen szorult a kormány pártfogására, de ha igen, nyomban akadályokba is ütközött. Széchenyinek, ki ráadásul még folyvást betegeskedett is, bámulnunk kell lelki erejét, fáradhatatlan buzgalmát, melylyel a vállalatot felkarolta, egészen magáévá tette s minden irányban küzdve, végre czélhoz is vezette. A hosszas czikksorozat, melyet a *Társalkodóban* 1834 jul. 1-én megkezdett s 1836 november 30-ig folytatott, Paziazzi jó német fordítása után könyv alakban is megjelent.* Nem bánja meg, a ki még ma is újra megolvassa. A huszonegy czikk, természetesen gyakori félbeszakításokkal, történelmi érdekűvé vált, s magában foglalja a Dunahajózásnak, első zsenge kezdeteitől fogva, lépésről-lépésre való fokozatos fejlődését, felvirágzását, európai fontosságra

* L. gr. Széchenyi I. Hirlapi czikkei I. k. 1893. (Akadem. kiadv.)

emelkedését, szóval: egész történelmét. Mint olvasmány először egy érdekes, tanulságos korrajz; másodszor Széchenyi jellemének sajátos észjárásának hű kinyomata. Első bevezető czikke, «Juniusi útam I. Ferencz gőzhajón» czím alatt (Orsova 1834 jun. 18.) szatira számba megy s annak idején nagy hatást tett; ellenséget is szerzett neki, szintúgy mint a Hitel. T. i. honfitársai gyengéit, a vértisztító cseresznyevásárt, a fedélzetnek s termeknek bépökdösését,* sok podgyász rendetlen felhalmozását, a sűrű pipafüstöt, mindenféle szemétből keletkező s turhában úszó alom réteget, lármát, tolongást, czivódást, jogtalan kifakadásokat, egy teljes tüdejéből fenhangon olvasó kisasszonyt, egy ünge redőiben kigyót mutogató ifjurat, ezekkel versenyezve, egy magát a flótázásban gyakorló útitársat, s több eféle eredeti alakokat, mintegy caleidoscopszerű tarkaságban láttatja az olvasóval, kinek némelyike esetleg önmagát is találva érezhette. Ilyfélékkel kérdi, meg fogjuk-e szerettetni honunkat? ide vonzani a művelt idegeneket? díszben mutatni be nemzeti szokásainkat? stb. Hivatkozik aztán a közvéleményre, mely, ha jól kifejlett, legalább is ér annyit, mint a legszorosabb policzia; s ez intéssel végzi: «Hódoljunk nem csak az erénynek, hanem a jobb ízlésnek s Grátziáknak is; s legyünk mi Magyarok, annyi keverék népeink közt elsők, kikről a külföld bátran mondhassa, hogy belső becsünk mellett külsőnk is, valamint magunktartása valóban nemes.»

Nem maradt ez a leczke feljajdulás nélkül, melyre azonban szintén nem engedte el a feleletet.

A gőzhajózás keletkeztekor (1829—30.), — így adja elő a dolgok egymásutánját, — én is meg valék részvevés végett híva; de akkor még oly kétségesnek látszott előttem

* Érdekes ezzel összehasonlítni Wesselényi Balitéletek czímű (1833-ban megjelent) munkájának egynémely részletét, mely egy közönséges illemtanba illő alapossággal tárgyalja a finomabb magatartás, p. o. kés, kanál, pohár kezelése módjait, s a köpés undorító szokását is (37—8.).

a siker, hogy abban részt nem vettem, mert nem szeretem nevemet oly vállalatokra fecsérelni, melyekben már kezdetkor a pusztulás csiráját gondolom látni. Most azonban tisztán látom át, miután báró Puthon János úr* okainak, ki velem eleget vesződött, ellenállani nem tudék, mily áldott következései lehetnek a gőzhajózásnak hazánk kifejlődésére már most, ha a dolgot jó elvekre állítjuk és alája szalmatűz helyett, mely semmire, kivált gőzmozdonyokra nem ér sokat, valami állandóbb tüzet rakunk. Magamat tehát e tárgyban őszinteséggel csak convertitának vallom s édes örömest engedem az érdemet azoknak, a kiket az illet stb.

Elmondja azután (I. cz.) miként az első «mozgonyok»-at Andrews úr Boulton és Wattnál Sohoban, Birmingham mellett, rendelte meg, jóval drágábban mint egyebütt lehetett volna; de ez a bizalmat csak fokozta s érette nagy hálát érdemel. I. Ferenczet, mely 1830-ban tette meg első próbáit, s szinte 100,000 pftba telt, 1831-ben arendába adá az igazgatóság 12,000 pftért ugyanazon Andrews úrnak. Sok megjegyzés, kifogás volt ez ellen; de igen helytelen és méltatlan. Felel azon ellenvetésre: miért nem tartja a társaság maga a hajót; miért engedi idegennek a nyereséget? Keserű igazság, az egész közönség kebelében, bár sok milliomból áll is, úgy erre mint sok egyébre hasznavehető ember nem találtatott. Bizony nem ártana, teszi hozzá, ha honosinknak legalább egy része valahára már valami mást is tanulgatna, mint diákot; mert ezzel, bármi szép is a maga helyén és idejében, bizony sem vizeket elrendelni, sem hazánkat az élő nemzetek sorába emelni soha nem fogjuk.

1832-ben, folytatja, két új hajó építése, s erre új részvények kibocsátása határoztatott el, Argo 50 lőerőre; és

Ezzel folytatott érdekes levelezését l. Majláth. I. k.

Pannonia 38-ra: amaz 1833. év nyarán, emez 1834. tavaszán eresztetett vízre. Argo le is úszott az alsó-dunai szirteken, és Skela Gladova s Galacz közt járt. Új részvények kibocsátása, melyek azonban elég lassan kelnek.

Cortezi tettnek nevezi a társaság azon merész elhatározását, miszerint egész Konstantinápolyig fog magának útat nyitni. Angliába utazván, szívesen vállalkozik egy újabb hajónak vagy megvételére vagy csináltatására, s ez eljárásában oly szakértelmet, részletek ismeretét s előrelátást tanusít, akár egy mai közlekedésügyi államtitkár. A 70 lóerejű Maria Dorothea Triesztben készült el, s az Adriai tengeren le, az Archipelagon keresztül, a Dardanellákon s Marmara tengeren fel Konstantinápolyba, onnan pedig a Bosporuson és Fekete tengeren át, a szőke Dunán Galaczig volt menendő. Felhívja honfitársait, hogy e nagyszerű kirándulásban lelkesen s minél számosabban vegyenek részt. «Szünjünk meg már valahára az emberiségnek legotthonülőbb népe lenni, mely, úgyszólván, semmit sem tud a külföld irányinak philosophiájáról saját szeme és esze után, hanem mind azt a keveset, a mit tud is, csak könyvekből halászta.» * — A részvényeseket pedig, kik természetesen nem hazafiságból, hanem osztalék reményében koczkáztatták pénzöket, már a negyedik évben tizennégy perczent tiszta jövedelemmel kecsegteti. (IV.) S minő nagy volt öröme és büszkesége, mikor látta, hogy egyben nem csak versenyre keltünk, de már eleibe is vágtunk, még pedig az angoloknak, Maria Dorothea hajónk Konstantinápoly és Smyrna között megnyitott rendes közlekedésével, mely anyagilag is fényesen jövedelmezett. Mi természetesebb, mint hogy most már egy ötödik (a 80 lóerejű Zrínyi) gőzhajónak kiállitását sürgeti; sőt majdnem egyidőben a kicsi (40 l. e.) Nádorét is, Pozsony (esetleg Bécs) és Pest közötti

* A szép felhívásra egyetlen egy magyar sem mozdult meg, holott a hajó «minden egyéb nemzetbeliek tarka színeitől szivárványozott». (VIII. cz.)

szolgálatra. E közben az igazgatóság (febr. 27. 1835.) 280 új részvény kibocsátását (500 ft.jával) határozta el, s így 700,000 pftnyi tőkével dolgozott. Mind e fejlemények iránt Széchenyi folyvást ébren tudja tartani úgy honfitársainak mint a külföldnek is érdeklődését, kapcsolatban mindig a Vaskapu munkálataival, melyeknek végczélja a Moldova és Skela Gladova közti, mintegy tizennégy mérföldnyi térnek tisztázása, «mely az izlási szorosokat, az orsovai harminczadot és (nagyon szigorú) vesztegzárat s aztán a vaskapui «rohanatot» foglalja magában», s mely a társaságnak «több bajt és költséget okoz, mint Pozsonytól Konstantinápolyig az egész útnak bármely száz mérföldje». S ennek elhárítása már felülmulja a társulat erejét, «ide hatalmasb eszközök kellenek». (IV.) Hogy mindamellett, s daczára nagy előszeretetének a kettős vállalat iránt, melyhez nevének dicsőségét kötötte volt, távol tartotta magát s óvta a nagy közönséget is minden vérmes optimismustól, azt többek közt e sorai tanusítják: «egy egész közönséget éppen oly kevéssé szabad illusiók közt ringatni, mint valóban nem illik, hogy maga magát ringassa nemzet, hiú álmak mámorai közt örökleg, akármiben is.»

«A Duna, viztömegi tekintetben, hajózásra nézve nem a legkedvezőbb, de csak a «meglehetős» folyamok közé számláltathatik; mert nincsenek oly biztos és nagy hó-tartói (reservoir), mint a milyekkel e tekintetben kedvező vizek roppant havasaikban birnak, melyekből, kivált nyáron, legnagyobb szárazság közt is, rendesebb töltvényt nyer medrük; s e mellett alig létez akkora folyam, mint a Duna, melybe oly nagy vonalban, szinte egy nevezetes folyó se ömlenék, valamint hogy a Tisza-torokon alul egész a Feketetengerig az Olton kivűl egy becsületes folyó sem egyesül vele, — mi körülbelül, ha nem csalatkozom, mintegy 160 mérföldnyi útat teszen. Erkölcsi tekintetben pedig azért hiányos, mert legnagyobb részint műveletlen, mindenekben

hátramaradt tartományokon foly keresztül, s végre tulajdonkép nem az Oceánban, de csak egy nagyobbacska sós tóban, t. i. a Fekete-tengerben végzi pályáját. Politikailag elvégre azért nem felette bizonyos hasznú ránk nézve a Duna, mert torkolatja nem a mienk, de másé.»

«S im ez, ha lehet mondani ‚Dunánknak mind erkölcsi, mind anyagi súlya legnagyobb általányban.' Valóban nem írigylésre méltó s pedig külkereskedési tekintetben mégis — akárki mit mond — legnagyobb kincsünk. Melynek azonban soha nem fogjuk valódi hasznát venni, míg vagy megvetjük, mint azelőtt, vagy közönségesen túlbecsüljük, mint megint most; t. i. nem valljuk meg magunknak őszintén és minden kecsegtetés nélkül, hogy abbeli kincsünk magában és hozzájárulásunk nélkül, bizony nem nagy, valamint egyesült s józan fáradozásink s kivált állhatatosságunk által nagygyá, állandóvá, bizonyossá válhatik». (XI.)

E közben egy kis polemiája akadt a Társalkodóba írt pár becsmérlő czikk és a «Terra incognita» cz. német röpirat miatt a Hitelnek is szigorú birálójával, Orosz (szójátékkal «orosz» és «Ó-rosz») Józseffel, ki utóbb, mint látni fogjuk, heves becsmérlőjéből szintoly hő magasztalójává alakult át.

Egy fényes elégtételt szerzett azonban Széchenyinek a pesti közönség 1835 október 25-ike estéjén, midőn a Pannonia gőzösön Pozsonyból egy 200 főből álló utazó társasággal érkezett meg, s a Pesten horgonyzó Zrinyi 500 emberrel megrakodva, üdvözlésére szinte Váczig eleibe ment. Nagyon természetesnek találta s legkevésbbé sem saját személyére vonatkoztatta ezt az újnemű és szintoly szokatlan, mint szivemelő tisztelgést, mely a hatalmas víz szinén valóságos diadalmenetté vált. «Természetesnek» mondja, mert: «kiben igazi lovagi szellem él, az nem kevésbbé hódol a szép nemnek, éltünk virághintőinek, mint viadalban bajnok és hódíthatatlan». Folytassuk saját szavaival:

«Habár képzeletben s csak holt utánzó alakban köszönté is Zrinyi Vácz táján a felénk siető Pannoniát — s már rég hamvad a tisztes hős, midőn ez istenasszony csak szebb álmaink tárgya — mégis közlelkesedésre nyitott okot ezen még hazánkban ritkább, sőt legelső gőzhajói ‚Szemközt'. És Zrinyiről szinte 500, Pannoniáról több mint 200 emberi lélek küldé örömit az egekbe s tudom sokan oly érzelemmel, melyet magyarázni lehetetlen, melynek kútfeje azonban az ember legnagyobb becsét alkotja s minden szépnek s mindennek, mi állati szagtól ment, legmélyebb forrása. Visegrád az alatt örök csendbe merülve látszott a távolban, s csak az alkonyodó nap sugarai fénylettek agg ormai körül. S így midőn a jelennek pillanati édesded örömbe ringaták a két gőzössel evezőket, a múltnak tükrében mintha egy szebb jövendő mosolygott volna.»

«Zrínyi, miután köszöntésit és szemközt menetelét elvégzé, visszafordult, s csakhamar eléré s elhagyá Pannoniát s a budapesti híd felnyitott szűk nyilásán keresztül, fáklyavilág közt a hidon alul kötött ki. Pannonia pedig csak egy kicsivel később érkezett szokott helyére, a kereskedői épület átellenében.»

«Rám nézve ez valódi ünnep vala, melyet így ültünk s nem mindennapi módon, minthogy aránylag felette sebes haladás közt ültük; s annyi részről hárult rám érdemtelenre dicséret, mintha egyedül én voltam volna e hazai új kellemek szerzője; mi azonban engemet korántse ringatott azon édes érzésbe, mellyet csak annak szabad izlelni, kinek szinei közt egy idegen toll sem fénylik, hanem inkább arra buzdított: Tenni ebben és más tárgyakban, mi közjavunkat illeti, inkább ezentúl, ha sokat nem is, legalább többet, s mindenesetre annyit, mennyi tőlem emberileg kitelik!»

«Köszönetemet sokaknak szivességgel egekbe kiáltott ‚Éljen!'-ükért addig is, míg többet tehetek.» stb. (XVI.)

E többet tehetés közé sorolja pedig legelsőbben is az igazmondást, melylyel nemzetének iránta való tiszteletből és szeretetből mindenek felett tartozik, miért is soha sem fog hizelgői és csalálmokba ringatói közé szegődni. (Nyomban rá is gyujt megint a szépségtelen «Pök» nótára.)

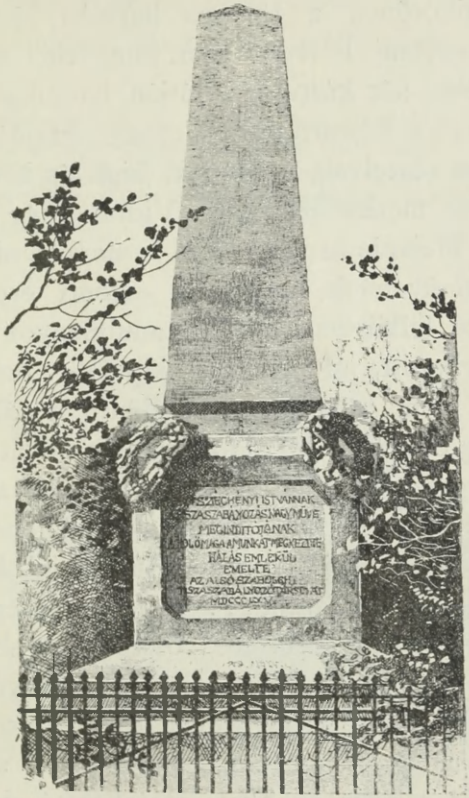

78. A TISZADOBI SZÉCHENYI-EMLÉK.

(Mühlbeck rajza után.)

«Ha én volnék alkotója, ismétli folytatólag, ezen *hazai* vállalatnak, — hazainak nevezem, mond, mert csudálatosan fog hatni nemzeti kifejlődésünkre, — nem írhatnék akkor érdeke körül oly elfogulatlan, mint most tehetem, de én, mint többször érintém, csak megtért vagyok,» stb.

E megtértnél, igaz, soha buzgóbb apostola nem volt bárminő ügynek. Magyar jellegét a vállalatnak, melynek egész ügykezelése német volt, — egyelőre, mint láttuk, a hajóknak magyar nevekre keresztelésében, s magának az igazgatóságnak Budapestre, mint természetes székhelyére folyvást sürgetett áthelyezésével, s végre hajógyárnak, műhelyeknek, kikötőnek a főváros határán létrehozásával, igyekezett fentartani. Fáradhatatlan buzgósága mellett, közvetlen szemlélet, sőt kézrefogás útján bámulatos szakértőségre tesz szert a legapróbb részletekig. Hajóépítés, (minden fa- és vas részeivel), gőzgépek, (high és low pressure), kikötő, rakpart, medertisztítás, (a «Vidrát» még Metternichhel s nejével, Melanie herczegnővel is megbámultatta), széntelepek, pénzműveletek, anyag és emberi erő felhasználása, stb. mind lelkiismeretesen áttanulmányozott, minden oldalról megvitatott, jól ismert és kipróbált dolgok előtte, melyek iránt nem szünik meg a döntő körökön kívül a nagy közönség érdeklődését is folyvást ébren tartani. Csakis az együttülő országgyűlést, a legilletékesebb alkotmányos testületet integeti a «dobbal vadászás» jelmondatával (!) s beavatkozását, akkori sajátságos körülményeink közt inkább kerülni, mint keresni látszik . . . Hivatkozva egyrészt már Nagy Károly császár terveire, összeköttetésbe hozni a Dunát a Rajnával; másrészt eleibénk tartva a góthai (16 millió pfrtba került) és a Rideau canális (10 millió) példáit; nem késik megismertetni bennünket a szulinai torkolattal, két jó szomszédunkkal: a jóakaratú, de tehetetlen törökkel, és a fondorkodó hatalmas oroszszal. Felkölti előrelátó gondoskodásunkat a magyarországi összes vizeknek (Száva, Tisza, Balaton, Fertő) általános, egységes terv szerint leendő szabályozása, mocsaraink lecsapolása s egyúttal termékenyítő irrigatiókra való felhasználására. Reszkető örömmel kíséri minden egyes hajó útját, haladását, fennakadásait, (lásd többek között az «Árpád», a honunk-

ban épült legelső gőzhajó balesetét Doborgáz mellett, november 16. 1836), míg örömmel jelentheti félbeszakadt utolsó czikkében végre a *tizennegyedik* hajónak is (Zsófia) sikereit.*

Mi ez a jubiláris ötvenedik év (1880.) létszámához mérve, mely 189 gőzöst és 749 uszályt számított a kotrógépeken s kisebb járműveken kívül, öt millió utassal s 30 millió vámmázsát meghaladó szállítmánynyal!**

* Mindezekre nézve l. gr. Sz. István Hírlapi czikkei I. k.

** Legutóbbi adataink: 183 gőzhajó, s még 770 vontató, 709,500 személy stb. forgalom (szolgálatban két és fél millió) 2,030,000 tonna teherszállítmány. Versenyez a magyar gőzhajó-társulat s több magánvállalkozó, stb. (Geschäftssbericht 1894.)

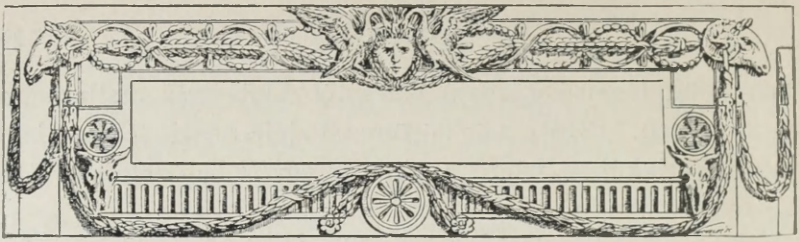

XXIV.

Az alatt sötét felhők tornyosultak egünkön. Metternich arra a meggyőződésre jött, hogy neki kell ismét (?) kezébe venni a magyar ügyeket, és hogy egészen megbízható embereket kell alkalmaznia. *(Hinterl. Schriften.)* Kénytelen-kelletlen rászánta magát, hogy a hosszas országgyűlés zárünnepélyére Pozsonyba lejőjjön, de utólag úgy találta, hogy ez unalmas formaságnak nem hiába vetette alá magát, mert tömérdek baklövést (nem tudni minőt) vagy megelőzött, vagy ártalmatlanná tudott tenni.* Ismerve nézeteit, melyek különben az általa szentnek tisztelt Ferencz császáréval mindenben megegyeztek, nem lehet kétségünk az iránt, hogy úgy a Wesselényi ellen megindított üldözésnek, mint az ő és elvbarátai személyében megsértett szólásszabadságnak s az ebből eredő, Széchenyinket mély aggodalomba ejtő országos izgalomnak felidézőjét s erkölcsi szerzőjét csakis ő benne s részben környezőinek nagy szolgalelkűségében, vagy tekintélyétől való elbűvöltetésében kell keresnünk. Széchenyi sem volt egészen ment e szerencsétlen varázslattól, de nála sokkal túlnyomóbb volt a politikai számítás, mely szerint úgy ezt a hatalmas em-

* L. nejéhez írt levelét (máj. 7.). Ezt a magas lelkű, de egészen a régi kor elfogultságában nevelt nőt (Z. Melaniet) lelke jobb felének nevezi s viszontlátását többre becsüli egy egész országgyűlésnél. Az viszont a világrend fentartóját bámulja benne, s mint az emberiség megváltójáért imádkozik érte.

bert, mint a különben sokkal őszintébb nádort mintegy behálózni s hazafias czéljaira felhasználni igyekezett. Jó egyetértésben kellett tehát velük élnie; rettegett mindentől, mi ezt megzavarhatná s így az ő terveit legalább is késleltethetné. Ha gyanússá vált ő maga, hitelét veszté minden jó barátja, minden ártatlan vállalata. Egy szabadelvűbb, tán meggondolatlan nyilatkozatáért, p. o. már híre szárnyalt, hogy a casinóknak, melyek immár politikai clubbokká válnak, országszerte leendő betiltásával fogják megbüntetni. Metternich a liberalismusban, bárhol és bárminő alakban mutatkozzék, minden haladásnak akadályát s a természetes józan észnek egyenes tagadását látta, a nálunk divatozó kerületi üléseket, annyi szép és nagy eszme érlelőit, egy tűrhetetlen «monstruózus kinövésnek» tartotta, a szabad sajtót pedig, melynek hívei már nálunk is mindinkább szaporodtak, az emberiség egy csapásának nyilvánította, stb. A kormányzók és kormányzottak közt fennálló ily nagy ellentét, melyet Reviczky kanczellár még némileg mérsékelni tudott, ennek bukásával még élesebbé, kihívóbbá vált. Nem csodálhatjuk tehát, hogy sem Széchenyi az ellenzékkel, mely elvi vitáival az országot mozdulatlanságra volt kárhoztatandó, mindenben egyet nem érthetett; sem viszont az ellenzék, mely a népjog őrének vallá magát, Széchenyit mindenben nem követheté. Az anyagi jólétről gondoskodni, így okoskodának, utóvégre a kormány saját hasznáért is kénytelen lesz; de a gyáván feláldozott nemzeti jogokat, különösen Deák elmélete szerint, visszaszerezni nehéz, szinte lehetetlen lesz. Könnyebben tűrte a nemzet egy nagy része s tán a nemesebbik, a szegénységet, semmint lemondjon a szabadságról; viszont az anyagi jobbléttel és fejlődéssel mások, Széchenyi tana szerint, velejárónak hitték a szabadságot, alkotmányos életet, szellemi haladást. Mindegyiknek bizonyos fokig lehetett csak igaza; túlzástól, tévedéstől egyik sem volt ment.

Igazoltaknak kell tehát találnunk Széchenyi aggályait, s tekintve azok forrásának tisztaságát, önzetlen hazafiságát, véghetetlen nagyra is becsülnünk; sőt emberismeretétől s államférfiúi belátásától sem vonhatjuk meg elismerésünket, ha látva a reactiónak ellenünk rendelkezésére álló — s később fel is használt — fegyvereket, már akkor is inkább óvatosságra, mintsem erőnk túlbecsülésére intett bennünket. Alkotmányunknak egy újabb felfüggesztését, minden ellenszegülésnek erőszakkal elnyomását, osztályok, nemzetiségek érdekeinek ellentétbe helyezését, egy úgynevezett provisoriumnak behozatalát nemcsak Széchenyi maga, ki előtt Metternich az effélékről nem titkolódzott, hanem az ellenzék is mindig a bekövetkezhető eshetőségek közé számította; az utóbbi akkor még csakis az «örök igazságba» s várt «jobb idők» reményébe vetvén bizalmát. Nem annyira bizalom volt ez, mint tompa fatalismus, melynek csak egy vigasztalása a kötelesség teljesítése volt, a sikernek reménye nélkül. Széchenyit, bár a maga egyengető közvetítő politikájától többet várt, ugyanazon rideg kötelesség érzete vezérelé, a sikernek, bármennyire ki szokta azt czégérezni, szintoly kevés kilátásával. Bizonynyal túlzásba esik, kisszerűvé válik, mikor a hazafias buzgalom bármily hangosabb nyilvánulásától, az országgyűlés ellenzékies hangulatától, egyes szónokok erősebb kifakadásaitól, mindjárt romba dőlni látja eddigi s ezután tervezett alkotásait: hidat, casinót, szinházat, vaskaput, gőzhajózást; vagy hogy mikor Wesselényi beviszi a nemzeti casinóba jó barátját, Kossuthot, vagy ugyanazt, mint kitünő irót, az akadémiába tagnak ajánlja Fáy András: halálos veszedelmét látja e két legsajátosabb alkotásának, s el is követ mindent ily csapásnak elhárítására; megijed minden gáncstól, mely nyilvános eljárását hazai vagy külföldi lapokban éri, mert nem személyének, hanem az ügynek árthat, de megijed azonkép a dicsérettől is, mert magas körökben irigységet,

gyanút támaszthat, stb. S ilyek miatt folytonos izgatottságban, lázban él. Lesoványodik; benső hév emészti; láthatatlan szellemekkel társalog.*

Apróbb bajok alig érdemelnek említést. P. o. míg ő Wesselényit kitörli végrendeletéből, ez folyvást őt bízza meg az övének végrehajtásával, különösen egy nevezetes tőkének valami országos nőnevelő intézet alapítására leendő fordításával; máskor megtagad e régi barátjától egy kért 10,000 frtos kölcsönt, mert e pénzre magának is honi vállalatai végett szüksége lesz. Ide tartoznak súrlódásai Földvárvékkal a szinház telke felett; aztán Kolbékkal a híd megváltása miatt. Őt fáklyás zenével tisztelik meg a pestiek az eszméért; Kolbot viszont a város érdekeinek erős megvédéseért. Egy párbajt csak kellemes félbeszakításnak vegyünk, p. o. Orczy Lajossal, ki a casinóban «pletykázott», míg országos dolgokról folyt a tanácskozás. Pár golyót váltottak s aztán meghívott vendégeivel házánál ebédeltek. Vendégeket ez időben mindig szivesen látott. Politikai notabilitások, akademikusok, külföldi utazók stb. sorában Szaniszló atya ritkán hiányzott. Míg Pesten az elfogatások tartanak, (Tormássy, Farkas, Lovassy), ő elsiet ismét a Vaskapuhoz, hol egyelőre még nincs elzárva működési tere. Ez útjára nejét is elvitte magával, s gyermekeit. (Jun. júl. aug.) A Pálfy kineveztetése s első erőszakos föllépése teljesen kétségbe ejti: mindent, a mi oly szépen megindult, egy gyorsan elmúló szép álomnak néz: «egész reputatiója bitorlás volt». Magyarország ismét egy «halott». «Erdélyben soha sem lesz többé országgyűlés». Wesselényi «börtönben hal meg, vagy őrültek házában». Ő maga egy «semmi», egy (azóta eléggé elcsépelt szólam) «kifacsart czitrom». Mikor pedig Kossuthnak is elfogatása hírét veszi, (máj. 4.) tisztában van a nagy

* L Naplói számtalan helyeit.

politikai hiba iránt, melyet a nádor ezzel elkövetett; s biztosan megjósolja a nagy jövőt, a «roppant befolyást», mely az egyszerű ujságíróra vár, mely befolyásnak később czélbavett ellensúlyozásán minden lelki ereje megtörött. A rövidlátó bécsi kormány ellenben szörnyen elbizakodott az erélyes kormányzásnak általa feltalált e titkában; s az ellenzéki szellemet végkép megtörtnek hitte. A kormány, bízva a biróságok szolgalelkűségében, minden irányban éreztette hatalmát, sérelmet sérelemre halmozott. Befolyásolni vélte a vármegyéknél az utasításokat, sőt a követválasztásokat is; a többit aztán majd elintézi a legközelebbi országgyűlés! Sok keserűség támadt ebből. Hosszú sora van azon hazafiaknak, kik perbe fogattak, mert a szólásszabadságnak, polgári szabadságunk egyedüli biztosítékának, védelmére kelve, a Wesselényi vagy Balog szavait, melyekért ezek üldöztettek, nyilvános ülésekben magukévá tették s csupa következetességből nyomban hasonló eljárást vontak magukra is; szerepeltek mint üldözöttek.* De bárminő merész, izgató szónoklatokról lett volna is szó, minőket manapság úton-útfélen, minden ok és baj nélkül eleget hallunk, sérelmes volt maga az eljárás, melyet a kormány követett. Éjjeli elfogatások katonai karhatalommal, titoktartás, szabad védelem megtagadása stb. A megyék felírtak s felírásaik sikertelenek lévén, legtekintélyesb tagjaikból álló küldöttségeket küldöttek fel Bécsbe, melyek a trón eleibe nem bocsáttattak. E mozgalmaktól, bár azok jogosultságát nem tagadta, Széchenyi lehetőleg távol tartá magát, már említett politikai taktikájánál fogva is. Volt reá eset, hogy ily sérelem a pesti gyűlésen tárgyaltatván, a nádorné valami fontos dolog ürügye alatt a teremből ki- és magához hivatta, hogy netaláni ellenzéki szellemben való nyilatkozását meg-

* A következő jó hangzású neveket olvassuk naplójában: Orczy, Keglevics, Balogh, Lipovniczky, Kosztolányi, Varga, Farkas, Ráday, Patay, Ágoston, Kubinyi, Eszterházy Pepi, stb.

79. KOSSUTH LAJOS.

(Eybl 1843-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

akadályozza . . . Máskor kérve-kérték, hogy közvetítsen s «csináljon rendet». Bécsben legtöbben egyenesen őt, a békéltetőt nézték minden baj szerzőjének, s már akkor is, mint később az ellenzék s utóbb Kossuth támadó eljárását az ő, Széchenyi műve folytatásának mondogatták. Metternich az ő szomorú jóslatai teljesülését látta mindezekben, szemére vetette Széchenyinek, hogy immár «roszabb helyzetbe jutottunk, mint akár Angliában vagy Francziaországban», (a hol t. i. nyilvános élet és szabad vitatkozás van!) s csakis akkor változtatta meg irányában állásfoglalását, sőt kezdte annyira-mennyire támogatni is, mikor már későn volt.

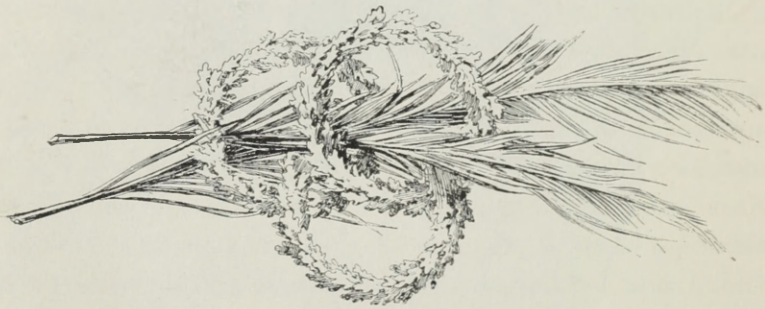

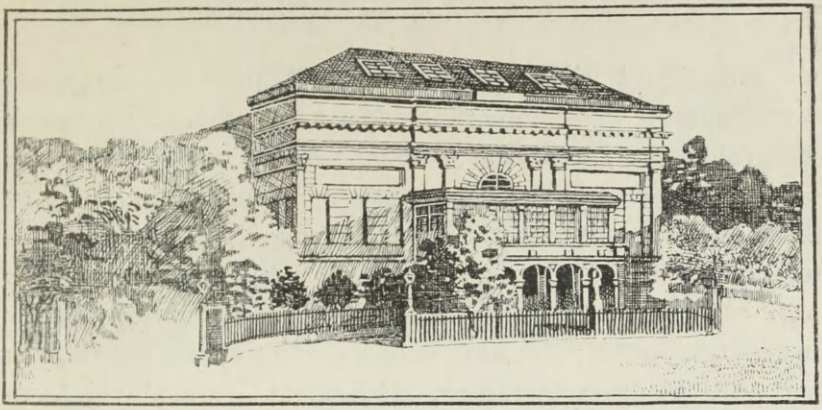

80. A NEMZETI SZÍNHÁZ RÉGI ÉPÜLETE.

XXV.

Kevesektől segítve, sokaktól akadályozva s majd mindig cserbe hagyva azoktól, a kikre számíthatni vélt, folytatta Széchenyi, a hol nagyban nem lehetett, kicsiben hangyaszorgalmú munkásságát. Nulla dies sine linea. Egy nap nem múlt el, hogy valamit ne lendített volna, s alig esett meg rajta, hogy Marc Aurél szép mondását magára alkalmazva, ismételnie kellett volna, ki, ha egy napon valami jót tenni elmulasztott, sajnálattal kiáltott fel: amici, diem perdidi! Szeptemberben (1836) tudtára adták, hogy a Vaskapumunkálatok, pénz hiánya miatt beszüntetve lesznek; február végén (1837) a nádor megvigasztalja, még egy (utolsó) 20,000 frtnak kilátásba helvezésével. Majd e jótevőjének súlyos betegsége ejti aggodalomba, melyből szerencsére hamar felgyógyult, (márcz., ápr. 1837.) s Metternichnek előre való gondoskodását leendő utódáról, egyelőre feleslegessé tette. Az akademia, melynek minden mozzanata iránt érdeklődik, megindítja a Tudománytárt, s szorgalmasan tartja, többnyire alapítójának elnöklete alatt, nagy- és kis üléseit. Az írást annyira megkedvelte, hogy az szinte

életszükségévé vált. Néha mintha csak magának irogatna; bár Raumert olvasva, elcsügged, s ahhoz mérve kontárnak érezvén magát, nem akar többé kezébe tollat is venni. De a megkezdett munkát nem lehet abba hagynia s nála az írott betű megannyi tettet jelent, mindig egy lépést Magyarország s fővárosának polgárosodása, emelkedése felé. *Por és Sár* czím alatt kezdi, majd *Jobb lak*-nak nevezi töredéknek maradt röpiratát; *Hunnia* számára gyűjt eszméket, melyek sírontúli kiadásra maradtak. Régi és új kezdeményei érdekében hol védőleg, hol támadólag kell föllépnie, s akad mindig elég mellesleg mondani valója, mit az idő fog majd megérlelni. A franczia híres marsall és diplomata, Marmont, (raguzai hg) nálunk nyert benyomásairól könyvet írt, melyben többi közt igen kicsinylőleg nyilatkozott a lófuttatásról, az angol sportnak, s különösen a mi a fogadásokat illeti, az angol játékdühnek oktalan, sőt veszélyes majmolását látva abban. Víz volt ez a magyar lófuttatás ellenzőinek, különösen Oroszéknak a malmára. Széchenyi nem hallgathatta ezt el, s mintegy felhíva érezte magát *Néhány szó a lóverseny körül* (1838) czímű munkájában újra síkra szállni e kedvencz eszméje mellett s mintegy folytatását, illetőleg kiegészítését adni a *Lovakrul* tíz év előtt írt első művének. Oroszék számítása szerint, ez már a harmadik e nemű munkája lett volna; noda foglalva t. i. a Döbrenteivel együtt szerkesztett *Pesti lóverseny-könyvet 1829-re* a lóversenyezés választottsága nevében). Egyben tökéletesen egyetértett a francziával, kettőben is némileg. Mind a ketten azt állították s ez bármely elfogulatlan előtt (mondjuk: laicus előtt is) a leghelyesebb kiindulási pontnak látszik, hogy a magyar lóban nem hiányzik a jó vér, hanem a testalkat, s hogy a vér nemességének fentartását illetőleg nemesbítését az idomzat erősbitésének folytonos szemmeltartásával kell, nem pedig egyiket a másiknak rovására eszközölni, s hogy e végből nekünk nem keleti, hanem leginkább angol

NÉHÁNY SZÓ

A'

LÓVERSENY

KÖRÜL.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Nyulj kebledbe 's felelj — 'eddigi éltedben mivel tartottál leginkább, szenvedelmiddel, az erősebbel, vagy az igazsággal e?" 'S a' mint erre őszintén válaszolni lészesz kénytelen; a' szerint szánd, vesd meg, vagy becsüld tenmagad.

PESTEN.

HECKENAST GUSZTÁV' TULAJDONA.

MDCCCXXXVIII.

81 NEHÁNY SZÓ A LÓVERSENY KÖRÜL CÍMLAPJA.

telivér ménekre van szükségünk; de már abban semmiképp sem tudtak egyetérteni, hogy a ló jóságának kitüntetésére avagy fokozására is az egyedüli helyes eszköz, Széchenyi szavával élve, a legbiztosabb «emelcső» a versenyfutás volna, melyben a raguzai herczeggel tartva, sokan hajlandók voltak csak az állat- és emberkínzás egy elegáns nemét látni. Miben pedig félig találkoztak az, a mit a franczia értekező után Széchenyi is szükségesnek látott kiemelni és világosabban, mint eleinte, kifejteni, hogy a lovat az angolok példája után, (mit ők tudvalevőkép az állattenyésztés minden ágára kiterjesztenek), a későbbi rendeltetéséhez mért külön czélokhoz alkalmazottan kell nevelni és idomítani. Egy a versenyló, más a hámos ló; jön a teherhordó, a gazdaságra, gépbe való, aztán a vadászló, végre a pony. Megengedi Széchenyi, hogy Magyarországon is «így kell fejledezni a tárgynak»; de azért magát meg nem adva, ellenfelének azon kérdésére, hogy hát mire való az imént részletezett czélok tekintetében a futó ló? így felel: «Tenyésztésre! Tenyésztésre! Tenyésztésre!» . . . Szerinte a futó ló törzstartója a jó lónak, t. i. a telivér fentartása és kitüntetése által. Oroszt is felhívja, hogy miután eddig oly sok elmés ötletével elég sokszor megnevetteté, most már tanítsa is valami okosra s mondjon, ha tud, más és jobb módot a ló valódi értékének fölismerésére s ez úton közvagyonosodásunk e nevezetes ágának fejlesztésére? stb. Fogadást is ajánl tüstént reá. Mert még a lófuttatásoktól elválhatatlan fogadások, — ez oly fontos ellenvetések alá eső «passio» — mellett is tudott ethikai okokat fölhozni. Nem csak az ész és szakértőség élesbítését és túlsúlyra vergődését látja benne, hanem egyedüli módját is a nyeglék és szájhősök leálczázásának s «bitorolt reputatiók» szétfoszlásának.

Nem fogok a kérdés közgazdasági oldalai mellett tovább időzni, miután Széchenyi akkori javaslatai azóta többnyire életbe is léptek; csak ki kell emelnem azt a józan vezér-

elvét, mely különben is a gyakorlati életben rendesen útat tör magának, hogy tudniillik a lótenyésztést nem patriotismusból kell űznünk, — erre, úgymond, másutt lesz szükségünk; — hanem angolosan, józan számítással, a hasznosság szempontjából, a kilátásba helyezett biztos nyereség fejében.

Máskor kimagyarázta, hogy nemcsak a ló, hanem még inkább az ember, tudniillik a közszellem, a férfias nemes gondolkodás ápolása, a központosítás, idegenek ide vonzása s fővárosunk világvárossá emelése lebegett szeme előtt. Kiemelte többek között a testi ügyesség, délczeg magatartás, s az akkor még nagyon elhanyagolva volt gymnastika fontos ságát, melyet ma már mindenki elismer s nem nélkülöz immár nevelési rendszerünk.

Már fentebb tárgyalt első művében a satirai ér sem tagadja meg magát, mely, ha igaz, utóbb annyi ellenséget szerzett neki köztünk. «Csónakot tartani maga körül», jegyzi meg egyszer mellesleg, «a legjobb úszónak is tanácsolom, mivel csak egyetlen egyszer fulhat vízbe az ember». Saját jeligéjét mintegy parodizálva, mondja: «A kisded makkbúl magas tölgyfa lesz; míg a tök soha sem emelheti föl magát a földrül». Ide vág a hasonlat, melylyel másik művében méneseink elkorcsosulását (tudniillik a testnek a a vér rovására növesztését) világítja meg, az egyszeri kertészszel, a mikor ez kisded körtét tökre oltott be. Ugyanitt megérintvén, hogy Bedlam lakosai is fölvigyázóikat tartják elmebódultaknak, ő a maga kis népszerűségét is jobbadán «üldözőinek» véli köszönhetni, meg hogy talán «kissé többet ér azoknál, a kik semmit sem érnek». Bizonynyal találó, mit az erdélyi lóról mondott: «Szép lehet, de egy erős vállú s nehéz ember nem igen tudja, ő üljön-e a lóra, vagy a lovat vegye a hátára».

A maniák minden nemét, arabomaniát szintúgy, mint anglomaniát egyaránt kárhoztatva, mulatságosan apostro-

phálja a magyar ősi rendetlenséget, mely megszokott tétlensége mellett oly sokban jelentkezik; fölszámítja p. o. hogy a nemzeti casino akkori (520) tagjainak legalább tizenkét millió pforintnyi (adómentes) évi jövedelméből minő csodadolgokat lehetne létrehozni, egy kissé nagyobb áldozatkészség mellett. Pedig, így végzi: «hon iránti hűség okozza az emberi nem legszebb tetteit, s ez fogja egyedül, ha valami a világon, nemzetünket az elsülyedéstől megmenteni».

Ez elmeszülöttjét megelőzte imádott neje, életet adván (febr. 3. 1837.) Béla fiának, hogy házi boldogsága, melyet mostoha gyermekek szeretete élénkített, hiánytalan legyen.

E bűvös körön kívül kevés öröme van az életben. A fogva tartott «országgyűlési ifjak» itéletét febr. 27-én mondta ki a királyi tábla; s márcz. 8-án erősítette meg a hétszemélyes tábla. A közvéleménynek, mely sajtó útján nem nyilatkozhatott, úton-útfélen, de még templomban is, szószékről, szabadelvűségben versenyző Albach és Geguss atya, amaz német, ez magyar hitszónok, mindkettő szent Ferenczrendi barát, adtak kifejezést; az előbbinek, ki házi barátjuk volt, Széchenyi, nejével együtt folyvást nagy bámulója; bár némi aggálylyal kezdik már hallgatni demokrata kifakadásait. El is tették nemsokára a fővárosból.

A kerepesi-úti nemzeti szinház megnyitását, mely annyi vajudások után aug 22-én (1837.) ment véghez, nem sorolhatjuk Széchenyi örömnapjai közé. Meghiúsult vállalatnak nézte. Ő sokkal díszesebbet s alkalmasb helyen, nagyobb erővel óhajtott, bár egy kis idő vártával létesíteni, s így kedvetlenül, alig titkolható elfogultsággal, majdnem ellenszenvvel fogadta e szerény kezdeményt; mindenütt hibát látott, berendezésben, igazgatásban, s az akkor felkapott, nagy városok igényeihez mérve persze gyenge, magyar művészi erőkben. A megnyitási ünnepély, Vörösmarty Árpád ébredésével, s utána egy akkori divat szerint mes-

terkélt magyar táncz s végre németből fordított Belizár szomorújáték, természetesen untatá, — kit nem untat bárminő ilyes ünnepély! — de azért nemcsak páholyt bérelt, hanem nejével együtt elég szorgalmasan eljárt az előadásokra, s beható figyelemmel kisérte azokat. A közönség egy része, — ma chauvinistának neveznék, — rossz néven vette, hogy egyidejűleg a pompásabb német szinházba is eljár, mi viszont ellenhatást szült nála, mely később erélyes nyilatkozásra is adott alkalmat, mint látni fogjuk.*

Szept. 8-án kedves vendége érkezett, a lánczhíd építője, Tierney Clark, kivel próbafúrások eszközlése után, 29-én a szerződés is megköttetett. (100,000 frt tiszt. díjjal.) Báró Sina szavát adta, aláírta, s az országos küldöttség kisebbségének, közte Fáy Andrásnak külön véleménye, miszerint a szerződés végleges megerősítés végett az országgyűlés eleibe lett volna terjesztendő, mi esetleg újabb halasztást vonhatott maga után, mellőztetett; mégis egy év tellett belé, míg a végleges szerződés (97 évre, tarifa megállapítása mellett stb.) létrejött.

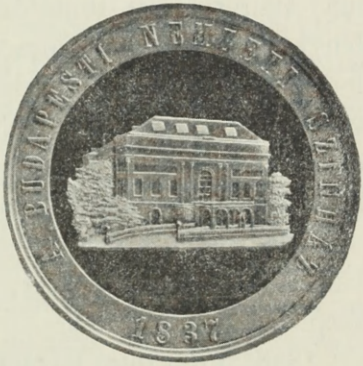

82. A NEMZETI SZÍNHÁZ JUBILÁRIS EMLÉKÉRME.

Utólag duzzogtak, de már elkésve, Ullman és Wodianer. Terjesztették is a pletykát Széchenyi jóakarói, hogy a híddal így meg úgy nyerészkedni akar, meg hogy az ősiség eltörlésével is, saját maga és nagybirtokú kartársai hasznát nézi, kik a kisebb nemesség zálogba vett jószágait örökké meg fogják tartani; aztán a szinházat, hogy a német szinházzal akarja megbuktatni, biztatván ennek bér-

* Gr. Sz. I. Hírlapi czikkei. I. k.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

lőjét magasabb belépti (páholytól 1000 pfrt) dijakkal, melyek onnét egyúttal a csőcseléket távol fognák tartani stb. Mindamellett népszerűsége alig szenvedett csorbát, sőt Pestmegye termében a hányszor megjelent, lelkes éljenekkel üdvözölték; (ekkor történt, hogy sarkán megfordulva, elsietett onnét, november 14.) elnézték neki, ha Földvárvék ellen, ha a sajtószabadság ellen nyilatkozott, ha népszerű eszméket és nemzeti szokásokat szatirája maró lúgjával locsolgatott meg. Elfeledték beválasztani az országgyűlési utasításokat készítő bizottságba; de pótlólag nyomban beleteszik. A szinházra, mely csak lézengett, egy aláirási iven tüntetőleg 100 frtot jegyzett a Wesselényinek (épen tőle kölcsönzött) 1000 frtja mellé; a mellett nagy összegekkel mozdítja elő az első hazai gőzmalomvállalatot; tervez polytechnicumot, sürgeti a város határának felméretését, egységes terv szerinti általános szabályozását, különösen az árvíz után, partjai és utczái szinvonalának magasabbra emelését, stb. De a nádor, úgy látszik, vonakodva veszi be még az úgynevezett városszépítő bizottságba is.

1838. márczius havában nagy csapás érte hazánkat, különösen hazánk virulásnak alig indult fővárosát: az árvíz. Megbízható adatokból eléggé ismeretesek előttünk e korszakos esemény részletei; e helyütt mellőzhetjük azokat; de közvetlensége s a helyzetet és írója jellemét érdekesen megvilágító őszintesége miatt beszéltetnünk kell magát Széchenyi naplóját. Egyes helyeket, ne tagadjuk, szeretnénk kitörölni belőle; de a mi feladatunk nem legendát, hanem történelmet írni. Félisten helyett egy embert akarunk az utókornak elébe állítani; embert, égbetörő isteni tulajdonaival, földhez tapadó gyarlóságaival.

Azt a látványt, miként Óbuda, a Viziváros és Ráczváros a lagunák városának, bella Veneziának képét mutatja, s a Gellért-hegy alatti sikság egy tengerré változik, mi is

nem oly rég élveztük ugyan s így megérthetjük, ha Széchenyi István «Orczy Gyurival» azt a tájat egy csónakon bejárva, arra a megjegyzésre fakad, hogy azt «soha olyan szépnek nem látta»; de meglephet, hogy ő maga és ismerősei, köztük barátja, Wesselényi is, ki vele együtt májbajban szenved, s testi bajairól panaszkodik, márczius 8-tól 11-ig aggódva bár, még alig sejdítik, mi vár reájuk egy vagy két nap múlva s hogy minő előintézkedéseket kellene tenniök. A jég 13-án fél három órakor indul meg, de nyomban elakad s a visszanyomult ár e nap estéjén már a Kemnitzer-ház első emeletéig ér. 14-én alakul még csak egy «állandó bizottság».

A közönség, mely előtte való nap (13.) estéjén a szinházakból bokáig érő tócsában fut haza, és semmivel előre ellátva nincs, egyik rémülésből a másikba esik. Az árnak kezdetben a váczi gáton át betörése, majd Csepelről, alulról fölfelé visszatorlódása, a víztömegeknek csatornákon, pinczéken át, mintegy a föld gyomrából előbugygyanása, egyes házaknak nagy robajjal összeomlása, másoknak megrepedése s ingadozása, egy általános földrengés hatását teszik az emberekre. Jaj a betegeknek s a terhes asszonyokkal vagy kis gyermekekkel megáldott családoknak. Senki sem tudja, hova meneküljön, hol kell éhen vagy szomjan meghalnia, s végre a dülő falak és gerendák alá élve eltemettetnie.

Esztelen lótás-futás, kezek kulcsolása, rekedt kiáltozás segély után, kétségbeesett keresése a család tagjainak, utolsó filléreknek, ruhának, ékszernek kinálása egy mentő csónakért, vagy egy betevő falatért, undorító tünetei az emberi kapzsiságnak, szívtelenségnek, s viszont megannyi megható jelei az áldozatkészségnek és jótékonyságnak. Otthagyása lakásnak és bútornak, legyen azé, kinek tetszik; befogadása, családtaggá fölvétele bármely ismeretlen jött-ment nyomorultnak; megosztása az utolsó falat-

nak, megmentése, saját koczkáztatásával, a mások életének, stb.

Megjelent a nádor; ott volt látható István főherczeg. Kiki tett, a mit tehetett, indulva példa után: hajtva szíve ösztönétől: akár kérkedésből is. Mentől kevesebbet tehettek az akkori primitiv viszonyok közt a hatóságok, annál több teendőjük akadt az egyeseknek.

S ez egyesek közt senki sem tett annyit, senki sem vonta magára annyira a közbámulatot s érdemelte ki a közhálát, mint a kormány által üldözött, a királyi táblák által elitélt haza martyrja, báró Wesselényi Miklós! Ki venné észre rajta, hogy májbeteg, hogy lábai köszvénytől dagadtak, hogy szeme világa már meg van gyengülve: izmos termete s még izmosabb lelke feledteti önmagával s a belé csimpeszkedő nyomorultakkal mind e bajokat. Wesselényi teljes nagyságában áll az élénk képzelődésű nemzet előtt; ellenei meg vannak szégyenülve: vajjon fogják-e tovább is üldözni merni őt? Egy Széchenyi népszerűsége is elhalványul mellette; mit? — emberek vagyunk, — az irigység szellője is oda legyint, alig észrevehetőleg bár, e nagyobb vetélytárs nemes lelkületéhez.

Sok érdekes részlettel bírunk már ama nagy catastropháról s avatottabb tollak állították össze annak hű képét; ne vonjuk meg magunktól az adalékokat, miket e részben Széchenyi Naplója nyujt. Ezeket írja:

«Márcz. 7. 8. Beteg vagyok. 5-ke óta nem voltam künn. Havazás. Víz 20′ 2″ 6‴. Nagy árvíztől kell tartanunk.

«9-én víz 21′ 2″ 6‴. Éjjel a jég mozdult; lőttek is, nem ébredtem fel. Ma világítják meg légszeszszel a magyar szinházat. — —

«10-én szinházban tűz támad, mindjárt eloltják. — —

«11-én Orczy Gyurival. — —

«13-án Csáky Károlylyal, Tasnerrel és Bujanovics Edével a pesti szigetre. A víz igen nagy. — A jég elindul,

83. ISTVÁN FŐHERCZEG.

(Ernst Lajos gyűjteményéből.)

2½ megáll. Megyek a kereskedelmi és a másik casinóba. A Kemnitzer-háznál tényleg majdnem az első emeletig ér a víz. Este felé a víz folyvást növekszik. A városban nagy zavar.

«14-én. Csónakokon járnak a város utczáin. Oh szegény híd! vagyis szegény elve az egyenlő teherviselésnek, mily keservesen tudsz te megszületni! Bizonynyal lesz 26—27'. Ebédre vendégeket vártam, senki sem jöhetett el. Az ár egyre nő. Kappel háza dülőfélben. István főherczeg Czirákynál. Állandó deputatio. Károlyi gróf majorja első emeletig vízben. *Wesselényi egész éjjel dolgozik.** Hó esik.

«15-én egy reám nézve nyugodt éj után még borzasztóbb napra kell virradnom. Az ár egyre emelkedik. Egy óra felé Erdődy magával viszi családomat, a két Eötvös kiséri. Crescence, Imre és én maradunk. Nehezen reábeszélem Crescenceot a távozásra, biztos hajóra szállítom. Alig búcsúzom el tőle, Maros felől hegyekben úszik a jég. Hét nagy hajót elszakít. Csónakon megyek utána, hogy visszahozzam. A Derra-ház d. u. 3 óra tájban összedűl. Szörnyű zűrzavar! Andrássyt fölveszem. Kolb és Hartleben sírva néznek ki az ablakon. Crescenceot nem találom, — alkalmasint szerencsésen átért Budára. Minarelli erősíti. Sokáig kellett várakoznia, de jó evezői voltak. Borzasztó sejtelmek leptek meg. 5 óra tájban a víz kissé lohadt, azóta ismét dagad, folyvást! A háznak, melyben lakom, semmi repedése vagy veszélyes jelensége nincsen. Mi lesz ennek a vége, s minő következménye reám nézve is, az felszámíthatatlan! Magyarországon egy végső döfés! Holnap, ha még élek, — — (Törlések). Isten, kezeidbe ajánlom lelkemet! —

«16-án az ár 3 óráig reggel egyre növekedett. Lesz már 30' nulla felett. Mindenki Budára megy át. Panica — —

* V. ö. Szilágyi Ferencz többször idézett közleményét.

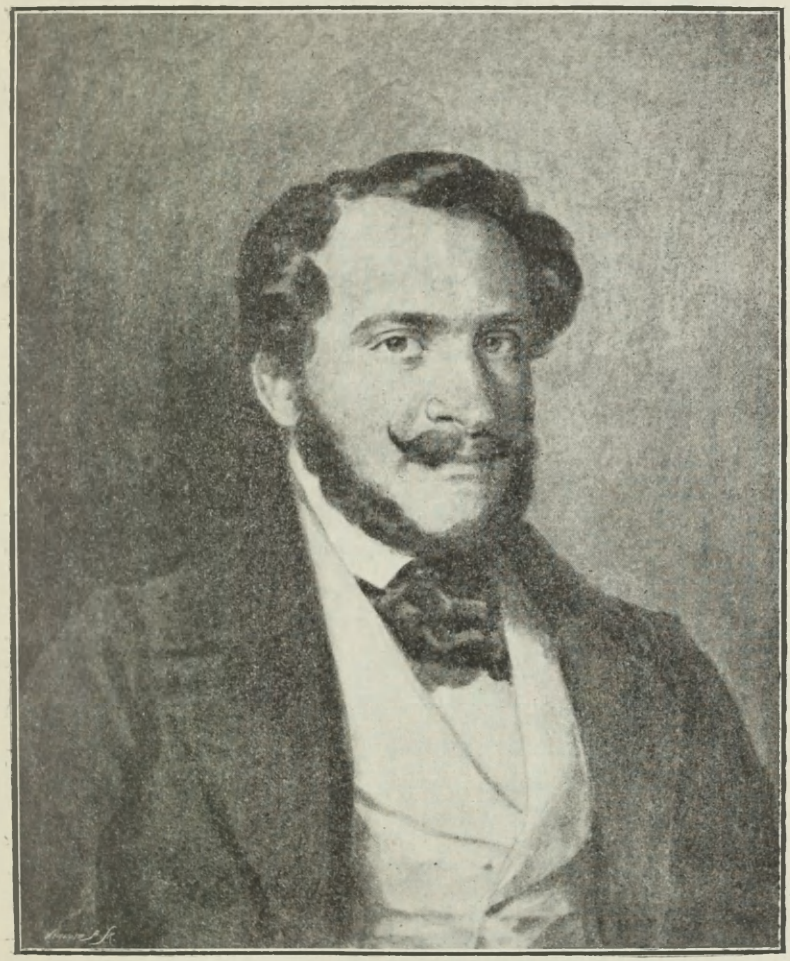

84. BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS.

(Barabás Miklós 1839-iki aquarellje után.)

3½-kor megjelen a Nádor hajó, nagyon impozant, de keveset használ. 7¼-kor Chrismárral, Vásárhelyivel a megyeházára, hol Lónyay és Földváry discurálnak.* —

«17-én megyek a Ferencz hajóra, Budán, Eötvöshez, István főherczeghez s az öreghez. Ő kiküld Csepelre. Megyünk nyomban. Itt nincs valami rendkívüli nyomor vagy veszély. Vissza fordulunk.»

«18-án hozok Schwarcz főélelmező biztossal negyven öl tüzifát. Asboth jelentése után mennem kell két gőzhajóval Tökölre és Szent-Miklósra, hogy a parasztokat elhozzam. Nem lehet, vissza kell fordulnom. Meghűtöttem magam. Szapáry Pepivel bordeauxit iszunk. Budára. Nagy fáradsággal vissza. Erős májfájásaim. Rossz éjem van.»

«19. Szenvedek d. u. 4-ig. Nem vagyok már exequens. Megszünt minden ambitióm. Kamilla-theát iszom; jobban vagyok tőle.» — —

«Zordon idő. Élelmi szerekben nincs hiány. Lassan-lassan rendbe jövünk. Írok a főhgnek. Só van elég, de magam beteg vagyok.»

(Egyenes ellentéte ennek, mit Wesselényi ír magáról. «Ily veszélytől s borzalmaktól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véremet nyugodtabban folyónak, s inaimat erősebbeknek tán sohasem éreztem».) — Wesselényi maga csodákat művelt, még másokba is lelket öntött.

«20-án Crescence visszajő a nagyobb gyermekekkel. El akarom utaztatni.» — —

«21-én Crescence elutazik 8 gyermekkel, 11 cseléddel az Árpádon. — Megkönnyebbülve érzem magam. Megyek Lónyaihoz. Bezerédy István a casino pénzét oda akarja adni (t. i. a vízkárosultaknak). Felháborodom erre. Akkor mindentől visszahúzódom. — Tervezek egy két milliós

* Lónyai János k. biztossá neveztetvén, kötelességét megtette; hiteles tanúja van reá Wesselényiben.

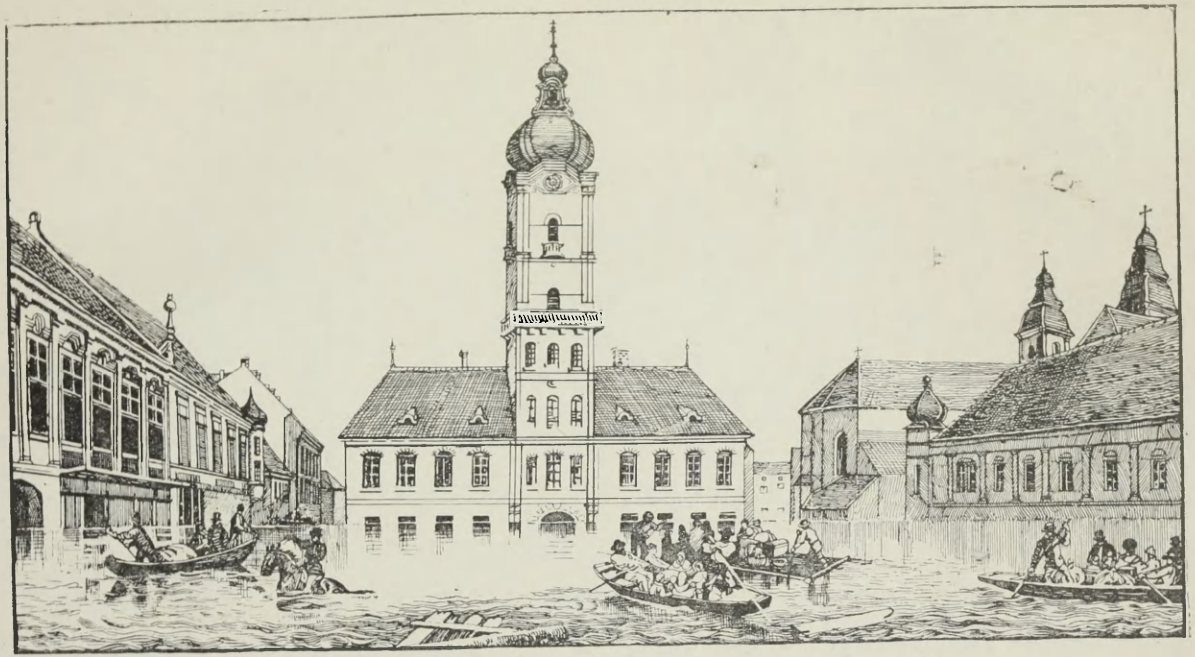

A VÁROSHÁZ TERE ÁRVIZ ALATT.

(Egykorú kőnyomat után.

85. GRÓF KÁROLYI GYÖRGY.

(Ernst Lajos birtokában levő miniature után rajzolta Cserna K.)

kölcsönt, a főherczegnél javaslatba akarom hozni. Wodjáner megelőz s hoz Rothschildtől 400,000 pfrtot 4%-ra. Boszant, hogy mindenütt elkésem. *Hűségom nagyon sokat szenved.* Helmeczy az ujságában sokakat dicsér; engem nem is említ.»

«Ez fáj ugyan nagyon, de ez csak a gonosz hajlam bennem.» — —

«22-én. Közel vagyok a sírhoz. Ezer álom nyugtalanít. Még nagy szenvedések várnak reám.» — —

«23-án. Ha Cr— nem volna, agyon lőném magam. Semmire sem vagyok már használható.» — —

«Károlyi gyüjtőívén — aláírok 1000 pfrtot. Beszélek Wesselényivel. Húzza vissza magát, — ne írjon alá semmit, menjen Czenkre családomhoz. Mindenbe bele egyezett.» — — (?)

«24-én megye gyűlése van. Oda sem megyek. Menynyire sülyedtem!» — —

«25. Jótékonysági egylet elnöke Cziráky. — Je suis de côté partout. Lelki furdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. *Igen nyomorúlt szerepet játszottam.*»

«26. — — Kielégítetlen becsvágy emészt!» —

«27. — — Koch fog engem beválasztatni a bizottságba!?»* —

«28. — — Gyalázatos élet! 13—17-ig nem tettem meg kötelességemet. Ezt mondja egy benső szózatom. Egészen oda vagyok tőle. Még rossz végem lesz.»

«30. (Folytonos gyötrődések.) — Itt volt Wesselényi. Ő sorra járta Károlyit, Dezsewffyt, Vayt, csakhogy bevegyenek a bizottságba!»

«Hagyján, ha a főherczeg mellőz; de — barátaim!?»

«Wesselényit megdicséri a Beobachter!» — —

* A segélygyüjtő héttagú bizottságba.

Ő neki a század élete megmentőjének, nem a dicséret, hanem annak megérdemlése szerzett örömet.

Széchenyi pedig így folytatja töprenkedéseit.

«April 1. — — Népszerűségem az utolsó döfést kapta meg! . . . Az a benső bánkódás, a melyet most 13-ika és

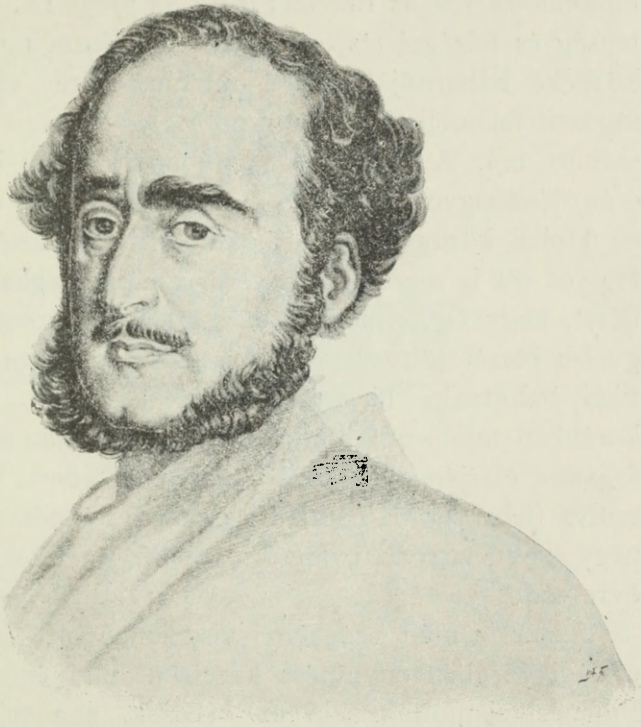

86. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

(Ehrenreich metszvénye után. Országos Képtár.)

21-ike közti minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy sirba fog vinni.» — —

Wesselényi, kit Széchenyi méltán megirigyelhetett, ekkor állt népszerűsége tetőpontján. A nemzet első költője az «Árvizi hajós» czimű versével dicsőítette, melyet Laborfalvi Róza a nemzeti szinpadról elszavalt, s melynek minden

finom vonatkozásait a tapsoló közönség elértette; mindenki bámulta, magasztalta; ellenfelei nem vonhatták meg tőle elismerésüket; bel- és külföldi lapok teli voltak dicséretével.

A királyi tábla azonban szintén a maga útján ment előbbre. Mitsem törődve a közhangulattal 1839. febr. 1-én kimondotta reá az itéletet; mely az 1723 : IX. tvczikk (hűtlenség és felségsértés) súlya alól feloldozta ugyan, de mint közbéke háborítóját, («ki a publicus status ellen nyilvánságosan felemelkedni bátorkodott») — három évi börtönt szabott reá. A hétszemélyes tábla sietett az itéletet (febr. 9-én) jóváhagyni. E napon Széchenyihez volt ebédre hiva; de Hubai közügyésznek Budára kelle őt kisérnie s mint foglyot ott is marasztania. Nem sokára megkapta az engedélyt, hogy Gräfenbergbe mehessen, hol ezentúl ideje nagyobb részét töltögette; hanyatló szemevilága miatt «politikai halottnak» hiresztelgetve önnönmagát. Reá hagyta, korábban mintsem kellett volna, a háládatlan közönség. Elfogatása estéjén a nemzeti casino bált adott. Néhány nap mulva (febr. 23.) Kossuth is megkapta itéletét, mely huszonnégy havi vizsgálati fogsága betudásával, szintén három évre szólt.

Az árviz után Széchenyi visszahuzódott Czenkre, hogy családi körében enyhülést keressen lelki és testi bajaira. Pihenést ajánlottak neki az orvosok, s a tejkura mellett egész patikát tett ki az úgynevezett «ártatlan» gyógyszerek nagy mennyisége, melyet bevétettek vele.* Testsúlya 113. Háznál és a Fertőben fürdik; de mindezt kitartás nélkül: természete nem türi a pihenést, a dologtalanságot. Hamar visszasiet az események színhelyére. Itt a kormányt és a közönséget, magát Széchenyit is, anyagi vállalatainak folyvást szemmel tartása mellett, a jövő országgyűlésre való előké-

* Aconit, Mercur, Digitalis, China, Lycopodium, Calcarea, Pulsatilla, Nux vomica, Arsenicum, Ignatia, Hypecacuana, stb.

·születek foglalták el. Ezek közt nem utolsó fogás volt gróf Pálfy kanczellárnak, ki kötelességét megtette, kegyelemben való elbocsátása. Széchenyi egy hurráh örömkiáltással üdvözli naplójában ez eseményt, mely ismét lehetővé tette a kormányhoz leendő rég óhajtott közeledést s vele való ·együttműködést.

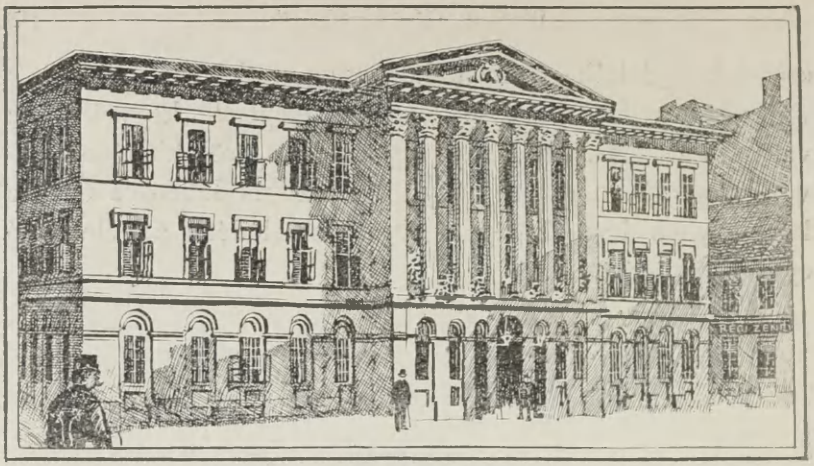

87. PEST MEGYE HÁZA.

XXVI.

Pest megye, mely a gyűléstermében összpontosuló szellemi erők folytán, Kossuth Törvényhatósági tudósításai óta, de ezek nélkül is a vezérszerepet mindinkább magához ragadá, gróf Ráday Gedeont, egyikét a kormány által közvád alá fogottaknak, az elvért, megválasztotta Szentkirályi mellé, egyik országgyűlési követének. A kormány e választást önhatalmulag megsemmisítette s a megyét új választásra szólította fel. Ezzel egy sérelmet más újabbal tetézett.

Hová lesz a szabad választás, mivé lesz a különben is hiányos, mert csak a nemesi rendre szorítkozó, egész képviseleti rendszer, ha a kormány a választásokat megsemmisítheti, vagy a megválasztott, de neki nem tetsző képviselőket a megjelenéstől eltilthatja! Megtörténhetnék, mint többek közt gróf Batthyány Lajos az e feletti vitában föl is említé, hogy a kormány a követek felerészét az egész ellenzéket perbe fogatja s elzáratja, s aztán ki fog a nemzet érdekei felett őrködni stb. Világos, hogy Pest megye rendei-

nek igazuk volt; világos, hogy a többi megyéknek, mihelyt egyikükön ily sérelem elkövettetik, azt mindnyájuk ügyévé tenni alkotmányos kötelességök volt. De hát mondjon le Ráday, követelték a mérsékeltek s ezekkel Széchenyi is. Igen, de itt nem az ő személyéről volt szó, hanem egy elvről, melyet feláldozni a belőle vonható következtetések miatt semmi áron szabad nem volt! Ráday is, úgy mint korábban Wesselényi, elvbarátainak rendelkezésére bocsátotta magát.

Széchenyit az ily okoskodás, melyben csak rabulistaságot látott, szinte dühbe hozta. A nádor is, ki ez ellenzéki megyének egyúttal örökös főispánja volt, elveszté higgadtságát. Magához hivatá a jelöltet, hogy lebeszélje; de e leereszkedése kárba veszett. Széchenyinek, midőn ez az ő és a kormány véleményét kérdezné, oly választ adott, miszerint «azt ugyan nem tudja, mint vélekedik ezen ügyben a kormány» (a bécsi kormányt érthette, a budai helytartótanács elnöke!?) «de annyit mondhat, hogy vagy Ráday nem megy fel a diétára, vagy ő maga nem megy!» Széchenyit ez csak megerősíti ellenszenvében; ő e fellépésben a közjónak az egyéni hiúság oltárán feláldozását, s az illető törvényhatóságoknál, melyek e példát követnék, a dolog lényegének üres formák miatt elhanyagolását, s a megkezdett reformok ujabb fenakadását látta. Ily benyomások alatt, május 25-én, míg a Ráday lakásán egész éjjel lármáztak és muzsikáltak, a nemzeti casinóban tartózkodás nélkül fakadt ki ellene: «Rádayra dühös vagyok. Mindent feláldoz hiúságának. Szeretnék egy pár golyót váltani vele.» Ily golyóváltásra nem került ugyan a sor, de Széchenyiben, habár Fáy enyhítő befolyást gyakorolt reá, így lassankint meggyűlemlett az a nagy epe, melyet utóbb Kossuthra, ki börtönéből kiszabadulva, a magyar ellenzék legerősb bajnokává, majd általános örökösévé nőtte ki magát, a Kelet Népében s az ennek nyomán keletkezett polemiákban kiönte;

egy cseppet sem kimélve neve tekintélyét és egykori népszerűségének még hátralevő maradványait.

A főrendi ülésekben tett egyes nyilatkozatait Naplóinak szakgatott jegyzeteivel összehasonlítva, szinte nyomról-nyomra követhetjük e hangulatot.*

Junius 9-én ért fel Pozsonyba, hol minden körben a Ráday-ügy vitatásával voltak elfoglalva. Alakul egy ellenzéki klubb Odescalchi Gusztáv lakásán. Széchenyi, 10-én csak a következő, nem nagy előzékenységre mutató fentartásokkal kész hozzájok csatlakozni: 1-ör, hogy szabad elhatározását fentartja magának és magát semmire se kötelezi le előre; 2-szor, hogy mikor távol van, stafétát küldjenek utána, az ő költségére, de ő megjelenni azért nem köteles; 3-szor, viszont megigéri, hogy ellenkező véleményét az értekezleten mindig ki fogja jelenteni s nem fog nekik váratlan meglepetéseket szerezni. E körnek tehát igazán csak a neve varázsával kelle beérnie!

Junius 15-én megtudja, hogy Ferdinánd király Oroszvárról, hol a Zichyeket látogatásával tiszteli meg, be fog érkezni. Vele jár a grófi család rokona, Metternich. Széchenyi magában elhatározza, hogy ki fog oda menni.

Batthyánynál folyvást tartatnak értekezések, de ezektől Széchenyi mitsem vár. Másrészt Dessewffy Aurélt, kinek utóbb oly meleg barátja lőn, kétszínűség gyanujába veszi, mivel Pálfy alatt leköszönt hivataláról, de most a nádor biztatására ujra belépett. «Fölül nekik», úgymond, «elrontja egész jövőjét, — majd félredobják, mint egy kipréselt czitromot.» A közélet melyik emberére nem volt már e valóban kipréselt hasonlat, többé-kevésbbé találóan, alkalmazva!? . . . Széchenyi önmagára is nem egyszer s csak e napokban éppen Oroszvárott tett látogatásakor is újra alkalmazhatá.

Deák hatalma és befolyása ellenben egyre nő. Az ifju-

* Lásd gróf Sz. I. Naplói.

ság 22-én ovatiót készít neki. Ő mérsékletre inti őket, hogy mint hallgatóság a nevüknek megfeleljenek, tanuljanak, stb. Bécsből Schedius azt a hírt hozza, hogy ott Széchenyi ellen, kit már egészen a magukénak hittek, nagy az indignatio.

88. GRÓF BATTHYÁNY LAJOS.
(Egykorú kőnyomat után.)

«Indignálódva, mivel oly sokkal tartoznak nekem, hahaha!»

Junius 22-én tartja Pozsonyba bevonulását a király.

Junius 23-án ebéd Pyrkernél. Dessewffy Aurél orrvérfolyás miatt eltávozik. «Metternich hivatta!»

Junius 25-én Széchenyinél esznek Deák, Klauzál, Palóczy, Batthyány Lajos és Zichy Eugén. Délután értekezlet Batthyánynál. «Nem igen megy a dolog. Némelyek szerfeletti erőszakolása» miatt.

A rendeknél ezen egész idő alatt az «uj sérelmek» voltak napirenden.

Julius 2-án Széchenyi a főrendeknél mintegy «politikai hitvallást» tesz; de melyet mind a két fél meglehetősen félreérthetett, mert itt is, ott is magyarázgatnia kelle magát. Julius 6-án, ámbár az országgyűlés kissé belezökken már a rendes kerékvágásba, ő nagyon «izolálva» látja magát, bámulja Deák rendkívüli nimbusát, elismerni kezdi felsőbbségét. «Én idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár.» — «A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti.» — «Egyik fél sem lehet velem megelégedve, mert egyik félnek sem adhatok igazat.»

A Ráday-féle sérelem végre olyatén megoldást nyert, hogy a kormány egy külön leiratban kijelentette, miszerint egyáltalában nincs szándékában a választások szabadságát akadályozni; mely kijelentés után, mintegy megmentve az elvet, gróf Ráday leköszönt s így a sérelem, habár tökéletes orvoslást nem nyert is, «tárgyatlanná» vált.

Az alsó- és felsőház közötti viták szokás szerint ismét hosszúra nyúltak, s mikor a főrendek a törvényt a rendek ellenében úgy értelmezték, hogy mindig a királyi előadásokat kell előbb fölvenni s csak azután az ország sérelmeit és kivánatait, ezzel olajat öntöttek a tűzre. Az 1790. 13. tvczikk ily értelmezése, mint Deák kifejté, kettőssé tette az akadályt, mely a törvényhozási működést mindjárt kezdetben annyira megakasztá; mert ha mindig előbb a királyi propositiók tárgyalandók, megtörténhetik, hogy azok le-

tárgyalása után tüstént eloszlatják az országgyűlést s így a sérelmek orvoslására majd sohasem kerül a sor.

Széchenyi, a szélsőségek közt hányatva, egy Trimmer helyzetének minden keserűségét érezte. Elméje elég tiszta és elfogulatlan volt, hogy mind a két fél hibáit beláttassa vele; de szíve nem volt elég edzett, sem egyéni hiúsága elég fegyelmezett, hogy majd az egyik, majd a másik félnek ellene irányzott tőrszúrásait közömbösen vette volna. Nem egyszer gondolt ismét öngyilkolásra, s úgy látszik, mintha csak Crescence tartotta volna vissza, a kit «oly borzasztó csapással nem akart sujtani!»

A felsőháznál, julius 24-én megujult a régi vita a kormánynak a felség személyétől való külön választása felett, mely nagyon is monarchikus és conservativ elvnek épen conservativ részről kétségbe vonatása, az alkotmányos fejlődöttség mai stádiumában mindenkit bámulatba ejthet. Széchenyi ez alkalommal ismételve a már máskor is mondottakat, kijelenti bár, hogy ha már két rossz között kell választania, az absolutismust jobb szereti az anarchiánál, s hogy az ellenzék csak a dolgok héjjához ragaszkodik, míg ő a lényegét tartja szem előtt s azért kész a sérelmek félretételével is a haladási kérdésekkel foglalkozni: ily loyalis nyilatkozatok daczára az elnöklő nádor közbeszólását s megrovását vonja magára. Azon ülés, Majláth Györgynek is czáfoló felszólalása után, nagy ingerültség közt, eredmény nélkül oszlott szét. Ez, Széchenyit, kinek «mezeje csak később viruland», arra a gyanura vezeti, hogy hát: «szélsőségekre akarják vinni a dolgot?!» . . .

Julius 25-én a tárgyalás folytattatván, Széchenyi «ügyesen beleszövi tiltakozását», s kijelenti, hogy ő kész beállani aulikusnak, mihelyt a kormány őszintén constitutionalis lesz, de ha nem, akkor inkább a rendekkel (= az ellenzékkel) tart.

Hátra volt még az ellenzék egy clausulája, melyre mind

a két rész nagy súlyt fektetett. Sopron megye híres követe, a népszerűségben már fogyatkozó, de azért magát mégis szilárdan tartó Nagy Pál szerepelt most mint közvetítő. Az ellenzék folytonos csatározás közt vonult vissza, mintegy sánczról-sánczra. Ha már be kelle érnie a Ráday-ügyben elért fél eredménynyel, ha már be kelle mennie a kormány előterjesztéseinek előleges tárgyalásába, így a hadkiegészítési kérdésen kívül többi közt a Duna szabályozására vonatkozó adatoknak is bekivánásába, a mi — ne feledjük — magában véve egy kis vívmány volt a kormányfelelősség gyakorlati terén: legalább azt akará határozottan kijelenteni, hogy ez s egyéb ily ügyek érdemében hozandó bármily határozatok addig fel nem terjesztetnek, míg a sérelmek orvoslására nézve kellő megnyugtatás felülről nem érkezik. A záradék, mely e nézetnek formulázása volt, így szólott: «— — de a kivánt katonaujonczbeli segedelem-adás tárgyában készítendő felirásukat és törvényjavaslatukat csak úgy és akkor terjeszthetik fel, ha és a mikor szabadválasztási juson és a szólás törvényes szabadságán ejtett súlyos sérelmek tettleg orvosoltatván, a nemzetnek abból eredett igen terhes aggodalma teljesen megszüntetve lesz.»

A főrendek viszont ily «példanélküli» záradékot magukra nézve kötelezőknek el nem ismertek s arra saját függetlenségük megóvása végett kijelentették, hogy «soha, semmi ürügy alatt» reá nem állanak.

A záradéknak, a főrendek oly makacs ellenzése után, végre a rendek által is (szeptember 12.) elejtését Deák Ferencz, a passiv ellenállás és jogfentartás embere, nagyon zokon vette. Birjuk az ő tollából az emlékezetes országgyűlés történetének egy világos, igen becses vázlatát. Zala megyéhez intézett, nyomtatásban is megjelent követjelentésében. Ennek 4-dik pontjában a Széchenyinek, mint a haladás, az alkotás emberének, eszejárásától nagyon eltérő ily érvelés foglaltatik:

«Helyzetünk keserűségét növelte az a leverő gondolat, hogy a kitűrni nem tudásnak átka még nagyobb csapással sújtja nemzetünket. Lankadni fog majd a sikeretlen küz-

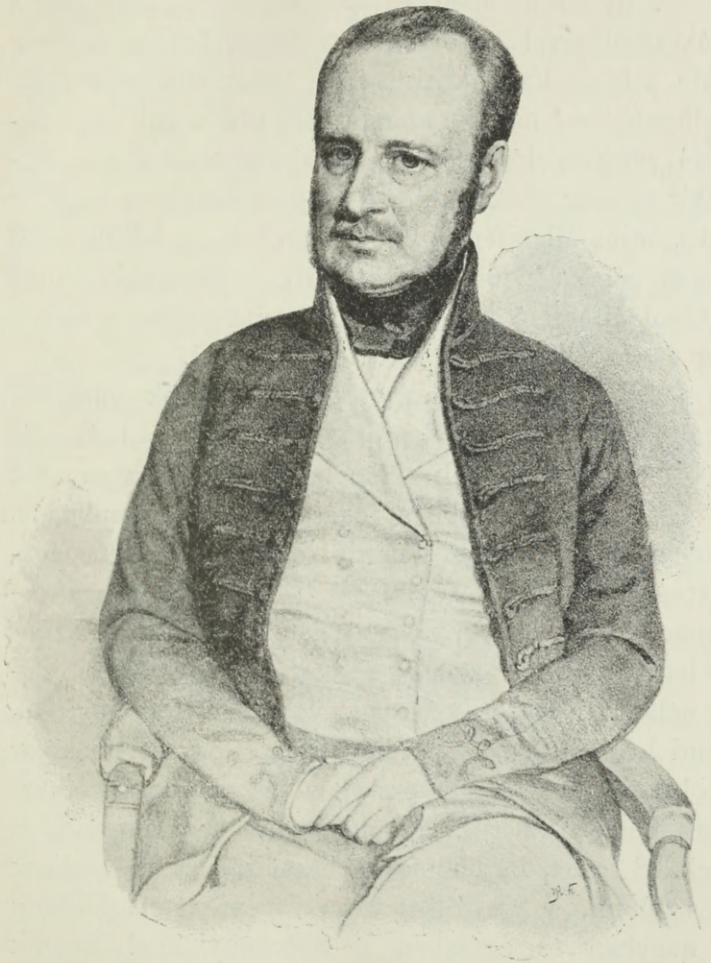

89. MAJLÁTH GYÖRGY.
(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

désben — — a nemzet önmaga dúlja fel legszentebb jussait, melyeket a hatalom megsérthetett ugyan, de meg nem onthatott. Ilyen bukás mindenkor gyávaságszülte öngyilkolás, ez pedig a *legborzasztóbb halál*, mert a meggyilkolt

jelennel egyúttal sírba száll a szebb jövendőnek reménye is, — olyan halál, melyet nem kisérnek részvét könnyei, mert a mely nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli.»

Deáknak ily szellemben tartott beszédeit, melyeknek fenkölt ékesszólásával a tömegeket magával ragadta, míg mérséklete a higgadtabbaknak is imponált, Széchenyi is növekvő lelkesedéssel hallgatta vagy vette tudomásul. A nemzet leendő vezérét előre sejtve s óhajtva benne, e reményét mégis mindig ahhoz kötötte, hogy a rabulista hernyót levetkőzve, mint államférfiu bontakozzék ki s emelkedjék fel magasan párthivei fölé. Deáktól ily ambitio akkor még nagyon távol állott: ő inkább a szív, mint az ész embere volt még s nagyobb szónok, mint államférfiú.

S ugyan, ha mi az azóta nyert tapasztalatok világánál is kritikai szemmel vizsgáljuk újra Deák fentebbi érvelését, eltitkolhatjuk-e magunk előtt, hogy inkább a szónok, kit a phrásis ragad s inkább a jogász, kit a betü lenyügöz, szól mindezekben hozzánk, semmint a népek sorsát magasabbról átnéző államférfiú. Az, a mit Deák gyáva öngyilkosságnak mond, egy pernek, ex non defendit, vagy rossz védelem miatt, elvesztése volna: elvesztése, fölebbvitel, jogorvoslat nélkül. Nemzet azonban, vele született jogairól, nem mond le soha; még ha képviselete egyszer-másszor gyáva volna is. A mit egy országgyűlés elmulasztott, azt egy másik helyrehozhatja: egy nemzedék sem præjudikál a jövőnek. S azért, bármennyire becsüljük is a Deákok törvénytiszteletét, s esetről-esetre szivesen támaszkodunk reájuk: nagyban és egészben a Széchenyiekkel fogunk inkább tartani, kik egy nemzetnek, a benne rejlő szellemi és anyagi erők teljes kifejtésében s érvényre juttatásában látják jövőjét leginkább biztosítva.

Deák maga, kinek rigorizmusától a többség utóbb eltért, az idézett követjelentésben, még találóbban, ezeket mondja: «— — azon polgári jussok legbiztosabbak, melyek

nem csak a törvény tábláira vannak holt betükkel írva, hanem minden polgárnak kebelében kiolthatatlanul élnek; — — morális erő a nemzetek legnagyobb kincse» stb.

Bizonynyal hálátlanok volnánk, ha kisebbíteni akarnók ama derék táblabirák érdemét, kik körömszakadtig ragaszkodtak irott jogainkhoz s teljes önmegtagadással, nagy áldozatok árán is meg akarták óvni azokat számunkra; de ne feledjük azok érdemét sem, kik nem szolgalelküségből, hanem előrelátó szabadelvűségből, amazok mozdulatlanságát megtörve, a haladás azon útjait egyengették előttünk, a melyekre végre rálépnünk legfőbb ideje volt, sőt tekintve más népek előhaladottságát, valóságos életkérdéssé vált reánk nézve már, még pedig szintúgy nemzetiségi, mint alkotmányos szempontból is.

Ha az anyagi érdekek előtérbe állítása s a reformok bátor felkarolása esetleg az irott jogok némelyikének feláldozásához s így a szabadság elvesztéséhez vezethet; másrészt ne feledjük, hogy az ellenkező elmélet, melyet prókátori felfogásnak kell szemben amaz államférfiúi felfogással neveznem, ugyanazon veszélynek csíráját rejti magában, szülő anyja levén az a jogeljátszás elméletének. Sem abból, hogy egy nemzet valamely jogával nem élt, vagy hogy azt irásba foglalni elmulasztotta, vagy akár ha azzal visszaélt volna is, az ily jognak örök időkre való elvesztését következtetni nem lehet; sem a reményről, hogy nemzetiségét s anyagi erejét kifejtve, az emberi méltóságot megillető minden jogot magának ki ne vívjon s az ennek megfelelő leghelyesebb formát végre is meg ne találja, lemondanunk soha nem szabad.

Ez, hitem szerint, az emberi tökéletesedés amaz elmélete s egyúttal gyakorlati menete is, mely úgy az utilistáknak, mint a legulejusoknak magasan felette áll, s hozzájok épenséggel nem köti magát.

Az előzmények után nem lehet csodálni, hogy az 1839—

1840-diki országgyűlés, melyre oly fontos feladatok vártak, ismét egy meddő sérelmi országgyűlés formáját vette magára. Az első szirt, melybe ütődött, a Ráday-ügy volt.

Széchenyi, kinek szive az ellenzékkel tartott, míg esze mérsékletre inté, elragadtatta ugyan sokszor magát egy Deák, egy Klauzál «rendkívüli» szónoki tehetsége által, de lehülvén, ismét csak sophistákat lát bennük; viszont a kormánynak a királyi itélő tábla tekintélyét megmentő leiratában az állambölcseség egy diadalát üdvözli ugyan s helyesli bereghi Lónyay Lászlónak a felsőház megtámadása miatt az elnöklő Szerencsy által történt rendre utasíttatását, de azért a másik táborban a nagyra menendő Jósikában, valamint Zarkában s Ürményiben is szintén csak sophistákat lát. Az általuk védett jul. 10-iki rescriptumot, mely ellen a rendek óvást tettek, kicsinyesnek, prókátorosnak, igazi «ne bojszé»-nek s «roccoco» divatunak nevezgeti.*

Augusztus 3-án jelen volt ama kerületi ülésen, mely a karzat recsegése miatt, páni félelemben oszlott szét. A rendetlen futásban, Széchenyi is megsértette hüvelykujját. E véletlen ismét előtérbe állította az országgyűlés oly rég pengetett «rendezésének» s diszesebb helyiségekbe, még pedig a fővárosba áttételének szükségét. Aznap nála ebéd volt s a Ráday-ügyben «egy kalap alá» hozta Deákot, Somsics, Klauzál, Palóczy, Pázmándy és Wenkheim Béla ellenzéki követeket. Ez utóbbinak Pestre kelle rándulnia az oly égető napikérdésnek ott a forrásánál leendő kiegyenlítése, azaz Ráday lemondatása végett. Széchenyi elemében van, mihelyt közvetíthet! Hozzáteszi, bár panaszosan: «mindig két szék közé jutottam, nulla vagyok!» — Majd hosszú értekezleteket tart külön Deákkal, majd a főherczeget «capa-

* E fejezetben, mely többnyire tényeket tartalmaz, kénytelenek voltunk mintegy plágiumot követni el önmagunkon, ismételve némi csekély módosításokkal a gróf Sz. I. Naplói cz. kiadványunkban közlötteket.

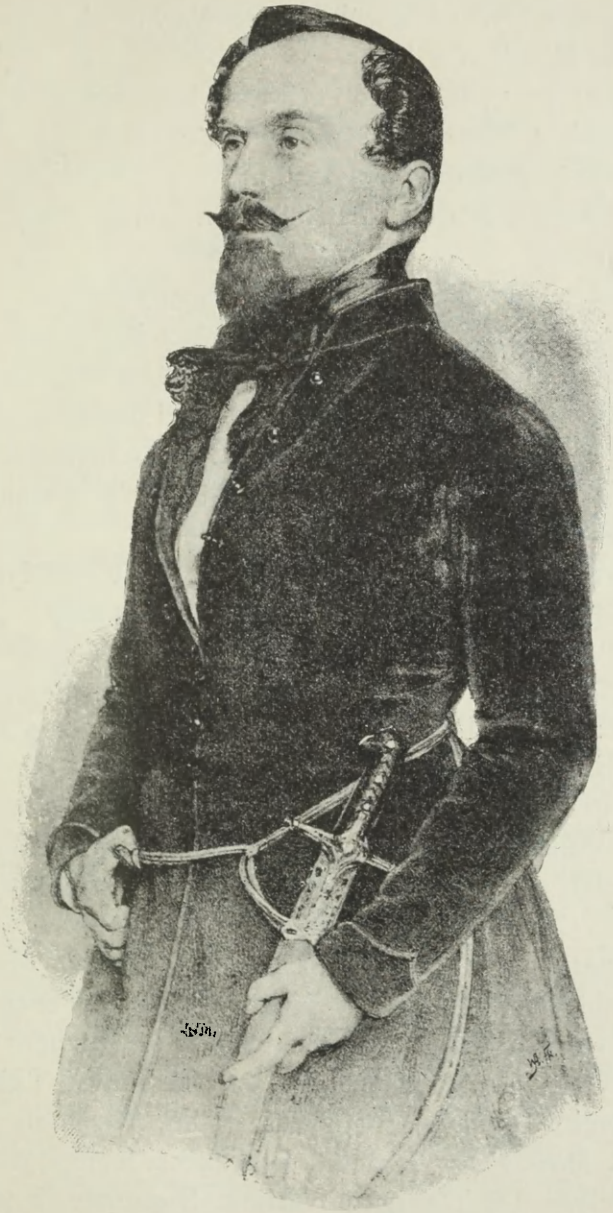

90. GRÓF RÁDAY GEDEON.

(Eybl 1846-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

citálgatja», hogy az ellenzéket ne hanyagolja el, hanem némi befolyást engedjen neki.

Augusztus 13-án Vécseynél, több hazafiakkal egyesülten a Dunának a Tiszával, vizcsatorna által leendő egybekötését «hazafiúi érzéssel» megpendítik.

Augusztus 14-én kerületi ülésben Deák «önnönmagát felülmulja.»

Hiába, a főrendek kimondják, hogy: soha!

Most egy darabig «maradjon» a jelszó itt is, ott is. Hiába erőlködnek ellene itt az elnöklő personális, ott az a néhány ellenzéki mágnás. A közvetítő Széchenyi panaszkodik, hogy nincs elég befolyása. «Mind elidegenítem magamtól az embereket. Nem birom azt a melegséget, mely vonzaná őket; úgy látszik Sztáray birja —!»

Sztáray a kormánypártnak volt hive, de befolyását inkább társaskörben érvényesíté, mint a rostrumon.

Augusztus 26-án «Hosszasan beszéltem. A puristák igen messzire mennek. Majláth Batthányi Kázmér ellen. Engem jól megcsépelnek Dessewffy Aurél, Apponyi György, Gyürki, Kiss, La Motte. Jó humorral vettem fel.»

Fel is vehette, mert, ezuttal meggyőződése ellen, pártolta a rendeket s így némi következetlenségben leledzett.

Az alatt megérkezett Clark s figyelmét más irányba terelte.

Augusztus 28-án hírül hozzák, hogy Ráday nem akar lemondani, mert Bezerédy, Kubinyi, Fáy és Szentiványi Károly «disvadeálták». Szörnyen leveri ez Széchenyit. Nemesist, végbukást emleget s alig bír Batthányi Lajos biztató szavaira egy kissé megvigasztalódni. Kezdődik ujra a zaklatás. Most Patay közvetít, felhozzák a lemondás formuláját, melyen Deák is igazít valamit. Szerencse, hogy Széchenyinek épen szállást kell változtatnia, meg hogy Ürményen lovak adatnak el, melyekből venni akar: így egyik izgalmát mérsékli a másik. Végre szeptember 4-én meg-

hozzák az örömhirt: Ráday leköszönt! Ez a kérdés tehát szeptember 12-én, «óvással» letétetett, s annyira mennyire kielégítő megoldást nyert. Maradt azért elég anyag a kölcsönös ingerültségre, valamint a közvetítésre. Széchenyi, kire Deák látható befolyással van, mindig közelebb áll az ellenzékhez, súlyt fektet a kormánynak az uralkodó személyétől való különválasztására, s arra, hogy a magyar országgyűlést ne tekintsék Bécsben aféle Postulaten-Landtagnak!

Ha az ember az akkori magyar parliamenti rendszert tanulmányozza, nem fog csodálkozni rajta, hogy boldogúlt Ferencz császár azt az ősi magyar alkotmányt, a maga eredeti tisztaságában oly igen nagyra becsülte, s hogy Metternich is, leszámítva az ő illemszerű «huszár egyenruhája» iránti ellenszenvét, csak azt az egy kifogást tette ellene, hogy a királyi hatalmat kelletén túl megnyirbálja, főleg, hogy megosztja vele a kezdemény jogát. Viszont nem csodálhatjuk, hogy Széchenyi kezdettől fogva soha sem birt lelkesülni a minden haladást megakasztó rozoga szerkezet mellett. Ott volt a trón és a nemzet között egy rendezetlen, nem annyira közvetítőül, mint védgátul szolgáló s egészen a kormánytól függő felsőház, mely feltétlen vetóval volt felruházva, s mindig megakadályozhatta, hogy az alsóház panaszai, kérelmei s javaslatai a trón elébe csak fel is terjesztethessenek. A két alkotmányos testület elvitatkozhatott egymással hónapokig, évekig. Az alsóháznál ily alkalmakkor, igaz, feszegetni kezdék az országgyűlésnek, de különösen a felsőháznak rendezését, de ez a kérdés azóta, egy félszázad mulva, sem kerülhetett napirendre. A felsőháznál viszont feszegetni kezdék a képviselőház rendezését, mint a melyben a megyei nemességen kívül voltakép semmi sem volt képviselve. A nemességnél is lélekszám vagy birtok arányra semmi tekintet nem volt. A városi követek lealázó helyzete, mely minden országgyűlés elején szóba ho-

zatott ugyan, de mindig elejtetett, különösen nyugtalanítá Széchenyit, a ki magát a főváros mintegy virtuális képviselőjének szerette tekinteni, a mennyiben önérzettel elmondhatta, hogy Budapest felvirágoztatásáért senki sem tett többet nálánál. Most is a két tábla közti torzsalkodások alatt fel akarta vetni a városi kérdést, s Deákot igyekezett az ügy érdekébe vonni. Deák minden kapkodásnak ellensége, azt felelte, hogy ez a kérdés csak az országgyűlés kezdetén vethető fel, nem pedig annak derekán, vagy vége felé, s hogy azt a városok rendezésének, illetőleg a kamarától függetlenítésének kell okvetlen megelőznie, stb. Az országgyűlés vége felé indítványoztatott is, s a rendek által egyhangulag el is fogadtatott egy külön bizottság, mely e fontos szervezési kérdésben javaslatot készítsen; de ez törvénybe nem ment az idő rövidsége és a főrendek ellenzése miatt. Az időnek nagyobb részét pedig az úgynevezett reversalisok meddő kérdésének s a szólásszabadság tárgyában váltott, nem kevesebb, mint huszonhárom izenetnek nagy szóbőségben áradozó s a kedélyeket folytonos hullámzásban tartó tárgyalásaival kellett eltölteni.*

Ez volt akkor a leghálásabb küzdtér, melyen minden kezdő politikus könnyen kiérdemelhette első sarkantyúit, s minden lejáró felfrisíthette népszerűségét: az bátorságát, ez elvhűségét tüntetve ki a közönség zajos tapsai kíséretében. Alsóházunkban ily alkalomkor mondattak el ama nagyszabású beszédek, melyek maig is a táblabirói ékesszólás ragyogó példányai gyanánt tünnek fel előttünk s felülmulva, — nevezetes találkozás! — ujabb parlamenti szónoklatunknak csakis ugyanazon képviselői által lettek, kik akkor a táblabirói ékesszólásnak voltak mintaképei. Az akkori Deákot, Eötvöst, csak ismét az újabb kor Deákja, Eötvöse homályosíthatta el.

* A huszonhárom ezen és az előző országgyűlésen együttvéve értendő.

Széchenyi sem huzódott vissza, bár kezdett is már szivén rágódni az aggodalom a nemzeti párt tulhajtásai miatt. Ő kéz alatt, mint láttuk, hathatósan működött a Ráday-féle sérelem s több effélék tárgytalanná tételére, a nádorral pedig igyekezett elhitetni, hogy az ellenzék nem olyan fekete, mint a minőnek lefestették; nyilván azonban, ha alkotmányos elv megmentéséről példáúl a szabad választás biztosításáról volt szó, nem késett a maga helyén akárhányszor férfias szót emelni, s nemes önmegtagadással kezet fogni az alsóházzal, bár annak legkiválóbb tagjait rabulistáknak tartotta.

A felsőháznak egyik legnevezetesebb ülése az 1840 ápril 22-diki ugyancsak a szólásszabadságnak ötödször napirendre tüzetésekor volt. Az alsóház e napon ülést nem tartván, tagjai nagyobbrészt átjöttek a főrendi terembe hallgatóknak. A nádor elhatározta, hogy beszélni hagyja őket: a többség előre biztosítva levén, a kormánypárti szónokok intést kaptak, hogy czáfolásokba ne igen bocsátkozzanak s nyilatkozataikat lehető legrövidebbre szabják. Az akkor e téren szerfelett buzgólkodó történetiró Majláth János gróf egy kedélyes elnöki megjegyzést is vont magára, mert a kormány intentióinak igazolására csak tizenkét sornak elmondására kérvén engedelmet, e sorok számát legalább is megháromszorozta. Az ellenzék szónokai ellenben, Pálfy József, Eötvös József, Batthyány Lajos, Teleki László, Esterházy Kázmér, Viczay Héder stb., a pressiónak daczból is ellenszegülve, épen nem vetettek féket nemes buzgalmuknak, sőt nyilván a nemrég behozott főrendi Naplót is számba vették, mely egy nemzeti ügy érdekében mondott, bár sikeretlen szónoklataikat az olvasó közönség sőt még az utókor számára is megőrzendi, s őket a servilis többség ellenében igazolandja. A jelenvolt közönség tapsaival, éljenzéseivel bátorítgatá őket, s Kossuth és Wesselényi nevére, a hánvszor megemlíttettek, hangos üdv-

kiáltásokban tört ki. A nádor éber figyelemmel kisérte, Majláth Gy. bókja szerint «angyali béketüréssel» hallgatta végig a vitát; s majd minden szónoknak kijutott czáfoló, rendre intő vagy helyreigazitó elnöki megjegyzéseiből. Késő volt az idő, mikor a szólás rendje Széchenyire került. Sok mondanivalója levén, kérte az elnököt, halasztaná az ülés folytatását holnapra; de ez biztositá, hogy nem fog kifáradni a hallgatásban. Széchenyi, mint tudjuk, «nem ért reá» röviden írni; de beszélni sem igen tudott röviden. S nem egyszer történt meg rajta, hogy ha szokott digressióitól tartózkodva, vagy azokról ujra visszafordulva, szorosan a kérdéshez szólni igérkezett, hallgatói erre egy helyeslő, de egyúttal kétkedő fenhangú mosolygással bátorították, többnyire sikeretlenül! Ez alkalommal mondott hosszú beszéde megolvasható a Főrendiház Naplójában, s e foliánsnak egyik legérdekesb darabját képezi. Csak egy-két jellemző helyet idézünk belőle.*

A királyi leirat, mely szóban forgott, ugyanazon Bartal György tollából folyt, ki az 1825-diki országgyűlésen a nemzet sérelmeinek oly hatalmas tolmácsa volt. Az országgyűlés feliratát be nem várva, mintegy megelőzni akarta a nemzet jogos kivánatait, s mindenesetre gyorsítani a tárgyalások menetét. Stilusa az akkori velős latinitás egyik remek mintája gyanánt idézhető, noha a mai kor ízlésének, mely minden szó után pontot szeret tenni, alig felelne meg, s nehezen is volna lefordítható. Majdnem az egész egy körmondatból áll, melyben minden a mi fő s a mi mellékes dolog, elmondatik, minden jelentős szó s pedig mind jelentős, egy még nyomósabb jelzővel láttatik el, minden mondat, néhány közbevetett mellékmondattal egészíttetik ki s az egész oly ügyesen van szövegezve, hogy a constitutionalismus kecskéje is jóllakjék, az absolutismus káposz-

* Lásd gróf Sz. I. Beszédei.

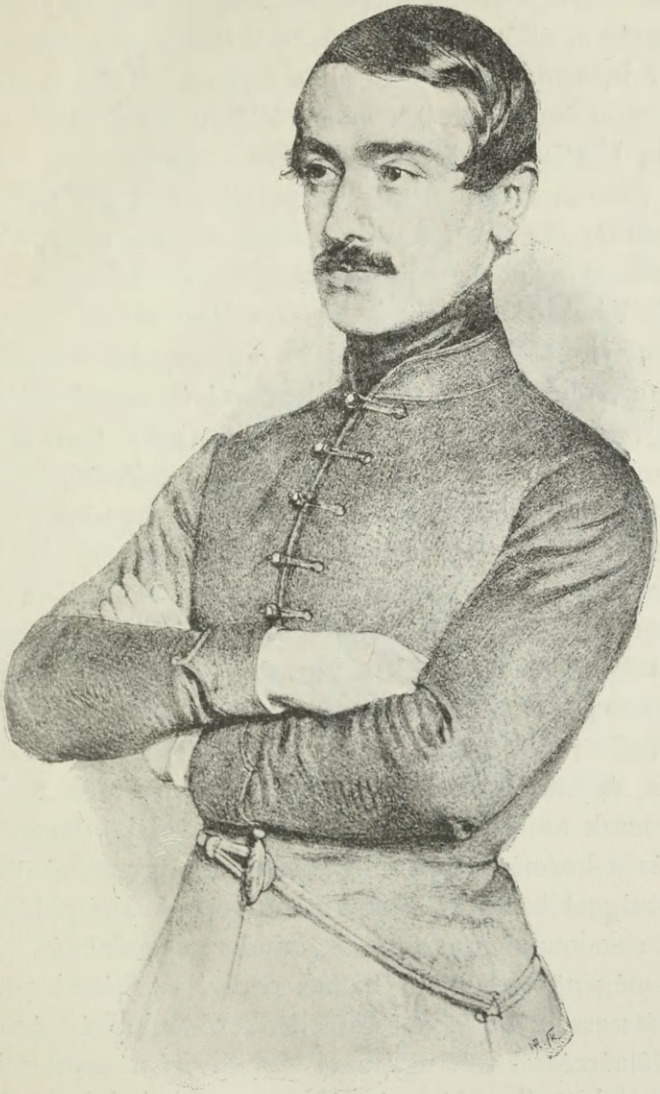

91. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

(Eybl 1843-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

tája is megmaradjon. Vegye ki mindenik a maga részét belőle. Elismeri a szólás törvényes szabadságát, de az uralkodó tisztében állónak mondja az e szabadsággal visszaélők fékezését is, fentartja a birói állás függetlenségét (t. i. lefelé, de nem ám fölfelé!) s mi ez álláspont legerősebb oldala volt, kilátásba helyezi a királyi kegyelmezési jognak bőséges (de tán mégis nem kivétel nélküli?) gyakorlását. Megoszlott érzelmekkel fogadták tehát azt a rendek, s kiki azt olvasta ki belőle, a mit akart: egészben azonban a benyomását inkább kedvezőnek lehetett mondani.

Széchenyi már Pest megyének az országgyűlést megelőző gyűlésén is, midőn e sérelem felterjesztését az ellenzékkel kezet fogva pártolta, a biró eljárás teljes tiszteletbentartása mellett nyilatkozott, s tartózkodott a vádlottak vétkes vagy nemvétkes volta felett előre itéletet mondani, csakis a nyilvánosságot s a törvényes formáknak megtartását, (melyek különben lábbal tiportattak) követelte az eljárásban. Mi sem természetesebb, mint hogy most ismét egy kedvező pillanatot vélt elérkezettnek a kormány és a nemzet közötti azon engesztelődésre, melytől az ő nagyszabásu reformterveinek sikerét függőnek látta.

Czélja, úgymond, conciliatio s pedig nemcsak a két párt, nemcsak az országgyűlés két háza (táblája), hanem a nemzet és a kormány között is, mert csak így eszközölhetünk valósággal hasznost hazánkra nézve.* A királyi leirat, folytatja, sokaknak megszüntette minden aggodalmát, míg másokét még növelte is; ő benne pedig, ez bármi paradoxnak látszassék, ez egyszerre ellenkező mindkét érzést szülte. Hálaérzéssel telt ugyan el szerzői iránt, mert minden sorából kitünik a jó szándék, az atyai indulat s remélni engedi, hogy aggodalmaink gyökérokai egész kiter-

* Mennyi idő kellett hozzá, míg az emberek a kormány kezdeményező s az ellenzék ellenőrző szerepe iránt tisztába jöttek. Arról, hogy egy győztes ellenzék megragadja a kormány gyeplőit, még szó sem lehetett.

jedésben, minden kivétel nélkül, meg fognak szüntettetni; (értsd: hogy Wesselényi és Kossuth sem lesznek kivéve a várt amnestia alól); másrészről azonban az ő aggodalmait is növelte a királyi leirat, mert mindaz, a mi még bizonytalan volt, (pl. hogy hűtlenségi bűnt szóval lehet-e elkövetni, stb.) mintegy sanctionálva lett. Ezen ellenmondásos felfogásnak pedig, kérdi, mi az oka? A szemüveg. Tudniillik lehet absolut vagyis aus-triai szemüvegen s lehet constitutionális, vagyis magyar szemüvegen át nézni a dolgot stb. E jelképezést tovább szőve tanácsolja, hogy egymás megérthetése végett, cseréljünk néha szemüveget. Igazat ad némi részben Apponyinak, ki iránt különben is vonzódni kezdett s kinek a néhány év mulva bekövetkezendő kanczellárságát megjósolta; igazat annyiban, hogy az ékesszólásnak, ha visszaélnek vele, sokszor csakugyan az árulásnál is veszélyesebb s kiszámíthatatlan következményei lehetnek; de bajos, úgymond, sőt lehetetlen ebben a középútat eltalálni, mert ha lebilincselni akarjuk az ékesszólás szárnyait, ám tiltsuk el inkább a szabad vitatkozást. Ő maga, bár mint egyes személy, Apponyi intését követve, szeretettel és bizalommal viseltetik a kormánynak kivált némely tagjai iránt, olyannyira, hogy szivesen és föltétlenül submittálná saját nézeteit azok magasabb s bölcsebb felfogásának, felette tudja méltányolni állásuk nehézségeit s őszintén óhajtja befolyásuk s hatályuk növekedését; de már mint törvényhozó sem szeretetre, sem bizalomra nemzete létét nem állíthatja, hanem ennek básisául egyedül csak a kölcsönös szerződések szentül megtartását és a törvények szerinti szigorú eljárását fogadhatja el. — Ime, majd minden periodus első része a kormány hiveit, második nyomban az ellenzéket ingerli tapsokra.

Még jellemzőbb azonban s az első kezdemény érdemét sok utóbbi publicistánktól elveszi, mit a kormányfelelősségről és mit a birodalmi kapcsolatról mond.

A méltóságos gróf — folytatja Széchenyi még mindig Apponyit czáfolva — a kormányt és a fejedelmet egynek tekinti, mert szerinte, ha e kettő közt különbség tétetik, akkor impune lehet minden piszkot a kormányra gördítni; de mi lesz aztán, kérdi ő, ennek az ellenkezője? Az, a mit a halhatatlan Montesquieu oly szépen kimutatott, hogy ott, hol a fejedelem szent személye és az őt környező tisztviselők, t. i. a kormány synonimok, viszont a kormány követhet el impune mindent, s lehetlen lenne bármiért is azt felelősségre vonni. Egyébiránt, — folytatja elejtve e themát, — ismétli, mit már máskor is mondott, hogy ő bajaink okát nem az emberekben, hanem sajátságos heterogén összeköttetésünkben találja, t. i. abban, hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen azért, valamint nekünk kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlenül fentartani, úgy a kormánynak is (a bécsit érti) kötelessége volna s legnagyobb érdekében is állana, ha t. i. velünk jó harmoniában akar élni, hogy constitutionális fejlődésünket ő is őszintén segítse elő. Ezt azonban nem cselekszi, stb. Itt egy kikelés következik az ellenünk külföldi lapokban és röpiratokban holmi vándor poéták által szórt rágalmak ellen, melyeket ép' az a kormány terjeszt és fizet, mely a legitimitás szentségét szereti mindig emlegetni.* E kitérés s annak a szónok által másnap ismétlése a nádor helyreigazítását s több ellenzékiek hasonló kifakadásaira ujabb replikáját, sőt végre még azon sajátságos biztosítását is vonta maga után, miszerint a mi részünkről a német sajtó méltatlankodásaira irandó czáfolatoknak közzétételét, ha az akadályokra találna, ő maga a nádor fogja kieszközölni!

Felhozza aztán, nemes felindulásában, Széchenyi a nemzetnek Mária Terézia alatt, majd a napoleoni időkben is tanusított hűségét, mikor honunkban egyetlen gyalázatos

* Kiket ostorhegygyel érintett, azok Zedlitz, Pückler, Lichnowsky, Majláth, stb. voltak.

nem találkozott, kit holmi veszélyes incselkedések eltántoríthattak volna, stb.*

Áttérve még gróf Nádasdynak a hidra tett egy csipős megjegyzése folytán a curiára is, melyről különben hallgatott volna, minden tisztelete mellett a magas törvényszék egyes derék tagjai iránt, kijelenti, hogy a gonosz lélek incselkedései felette veszedelmesek levén, ő a curiát nemcsak alulról, de felülről is függetlennek szeretné tudni, s azt óhajtaná, hogy a fejedelem által kinevezendő birák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasabb polczra saját sphærájukon kívül ne emeltethessenek, az általuk hozott itéletek (szavazataik) miatt necsak hivatalaiktól el ne mozdíttassanak, de legkisebb resensusnak se legyenek kitéve, s hogy jóval nagyobbítandó fizetéseik őket még materiális tekintetben is lehető független állásba helyezzék. Ő hidat akar építeni, — így végzi replikáját, — a nemzet jobblétére; míg egynémelyek törekvéseiben a nemzet oly hidnak építését véli szemlélhetni, mely saját jobblétük és előmenetelök eszközlésére vezessen, stb.

Visszatérve ezek után a tárgyhoz, a rendek feliratának «per non moramur», felterjesztését, azaz: a felső tábla hozzájárulása nélkül egyszerű fölerestését javasolja, mire alkotmányos praxisunkban némi előzmény is volt. Majd ismét magasabb lendületet vesz s érezve mintegy a melegét több előtte szóló, s különösen az ifjú báró Eötvös József egy gyönyörű szónoklatának, még ma is olvasásra méltó dolgokat mond. Ne vonjuk meg magunktól azok kivonatos ismétlését.

«Minekünk meg kell győződve lenni», így folytatja, «hogy kormányunk szándéka tiszta, habár tán nem elég constitutionális. Ennek is az lehet oka, hogy mi egy kifejlettebb alkotmányra nem vagyunk elég érettek; miért is min-

* Czélzás Napoleon proclamatióira.

den módon belbecsünk súlyát kell nevelnünk, mert azon tisztelet is, melylyel illettetni fogunk, mindig csak azon arányban fog nőni vagy apadni, a mint mi nagyobbítjuk vagy kisebbítjük azt. Fel kell hagynunk mindazon violentiákkal, melyekkel sokan popularitást hajhásznak, meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiót; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, mely tulságok tőszomszédok. Francziaországban a tudós és erényes Bailly egy Camille Desmoulins violentiái által egészen elveszté hatását; Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által; míg végre ezt is elhomályosítá Robespierre, kinek ephemer népszerüségét csakhamar a leghatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért, nehogy nálunk is így menjen a dolog, abnegatio s igazi hazaszeretet által popularitást; neveljük mindenek felett a közszellemet, fogjunk kezet, vessünk vállat, becsültessük meg a magyar nevet még ellenségeink. által is. A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő ideáival, úgy hagyjon fel minden amalgamatiói szándékkal is, mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkolhatnak tán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé nem fogunk. Sőt az is kérdés, meggyilkolhatnak-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, azt pedig egyesek, vagy egyes combinatiók meg nem semmisíthetik. Tizenöt évvel ezelőtt e teremben úgyszólván először hallatott magyar szó; mennyire mentünk előre azóta! Mily fordulást tőn nemzetünk csak az utolsó évtizedben! S valamint akkor, bocsánatot kérek, ha személyemről szólva, megsértem a szerénységet, mikor a nemzet — s voltak számos és dicső kivételek — két részre oszlott: az egyik rész csak állati örömek után esengvén s csak saját kis hasznát tartván szemei előtt, igen-igen méltóvá tette magát Cicero ama mondására, melyet t. barátom, báró Eötvös József idézett; egy másik rész ellenben, s mondhatom a jobbik, habár tán nem legelegánsabb része a

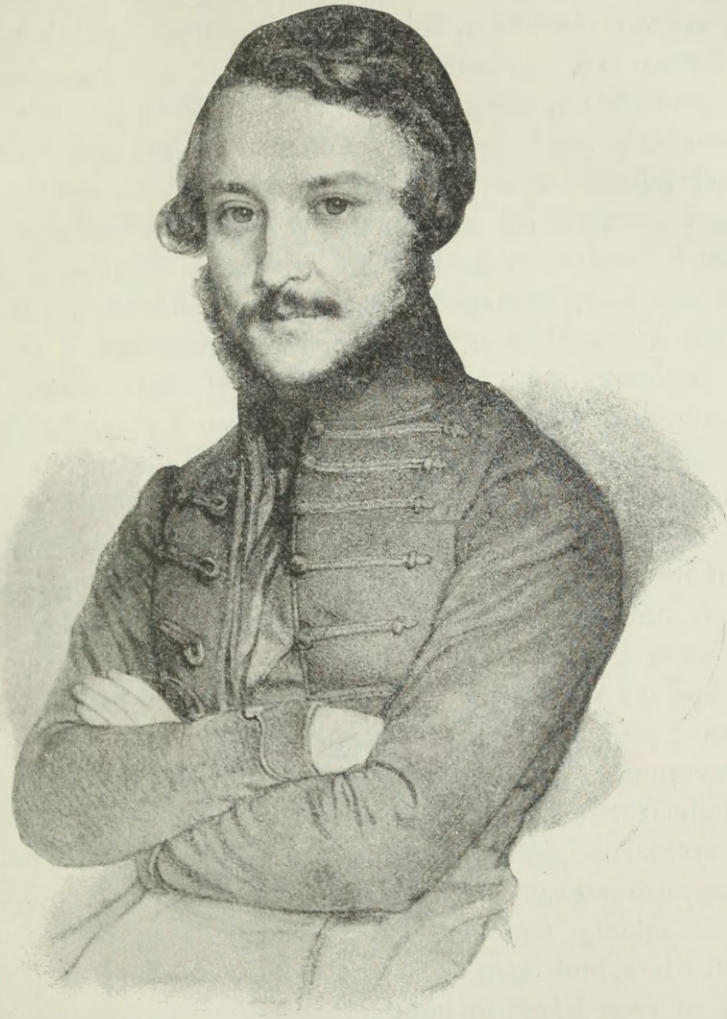

92. BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

nemzetnek, csak a múltban kereste nemzetünk fényét, azt hivén, hogy Mohács térein van eltemetve minden nemzeti létünk, mikép közmondássá is vált, hogy csak sírva vigad a magyar: én akkor, mint kilépett katona és készületlen dilettans író, úgyszólván inspiratióból, tán egyik a legelsők közt mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak lesz: úgy mint mikor ezt inspiratióként nyilvánitám, érzem szintén ma, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, hogy «neki van fentartva azon ázsiai nemzetiségeknek lenni civilizátori képviselőjévé itt occidensben, melyekből oriensben eredetét vevé. Ha erről néha kételkedem is,* oly napok, mint a ma, s oly felvillámlások, mint báró Eötvös József mai beszéde volt, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövendőt. Tökéletes regeneratióra van szükségünk, kételkedhetik-e ezen valaki?!» stb.

A nádor nem igen tűrhette a nyugati civilisatióra s különösen a franczia forradalomra való, bár elég conservativ czélozgatásokat, s meg nem állta, hogy maga részéről is az öreg Cicero egy helyét (de republica) fel ne hozza: «quod illi tantum sint libertatis capaces, quibus libertas periculum non infert, qui hac debite uti sciunt, nec abuti consveverunt».** Francziaország példáját azért nem tartá reánk alkalmazhatónak, mert ott politikai szabadság nem létezett, s erőszakos kitörés által hozatott létre; holott nálunk, Magyarországban, a szabadság az alkotmány védpajzsa alatt mindig fennállott stb. Az occidenst pedig emlegetni is nálunk igen baljóslatu dolog, mondá s félő, hogy ha mi azon irányban indulunk, szeretett hazánk csakugyan nyugatra tér!

* Mi tudjuk, minő kételyek marczangolták folyvást szivét, s csepegtették utóbb is a halálos mérget belé!

** Cicerónak a nádor által idézett mondása: szabadságra csak azok érdemesek, a kiknek az vesztükre nem válik, a kik azzal okosan tudnak élni, s nem szoktak visszaélni.

Széchenyi erre kénytelen volt szavait kimagyarázni, noha elég tisztán jelzé, hogy a franczia forradalom példáit korántsem utánzás, hanem inkább intő tanulság végett hozta fel.*

Még sokan beszéltek e nevezetes ülésben, különösen hosszabban a lángeszű gróf Dessewffy Aurél is. A vége az lett, hogy a főrendi tábla megmaradt előbbi nézete mellett, s a rendek felirata nem mehetett fel. Letették tehát az ügyet azzal a kijelentéssel, hogy azt: «a nemzet alkotmányos buzgóságának, a jövő országgyűlés gondoskodásának, a teljesített kötelesség nyugtató érzetével adják által». (Május 5-én.)

* A mi Eötvös beszédét illeti, mely Széchenyit annyira föllelkesíté, s melyre a nádor is reflectált, szükségesnek tartjuk egy jellemző helyét s idézetét ide iktatni. «Meglehet, hogy a haladás egyes embereket sért, nem csodálatos, hogy azok, kik eddig csak éldeltek, nehezteléssel néznek a korra, melyben tőlük is áldozatok kivántatnak; természetes, hogy azok, kik magokat oly magasaknak vélték, haraggal néznek mindenre, mi másokat hozzájok felemel; vannak emberek, kik, mint Cicero mondja: numulos curant, villulas, hortulos; non Rempublicam; s ezek veszélyeket láthatnak, ezek remegjenek.» — stb.

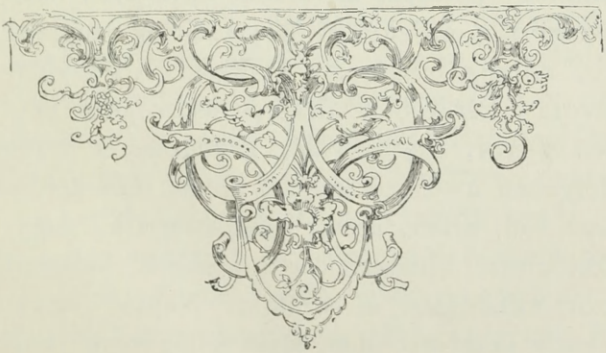

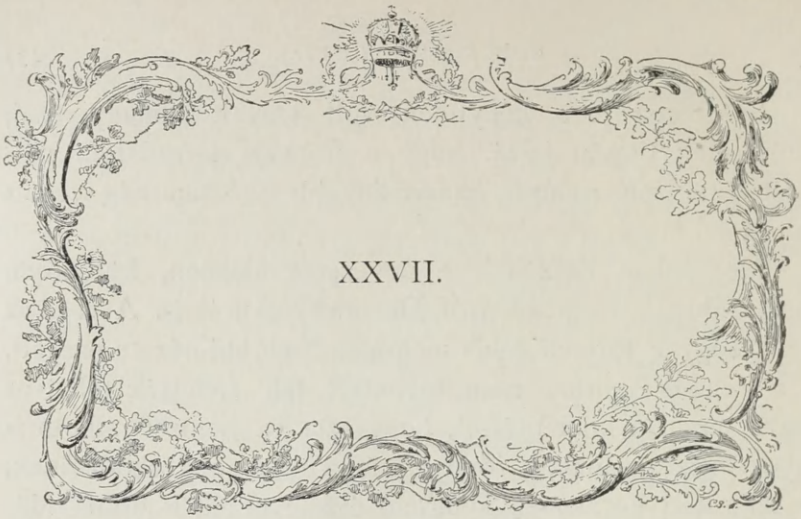

XXVII.

Ami Széchenyinek közvetlen részvételét illeti az országgyűlés vitatkozásaiban, a már közlött töredékeket még a következőkkel kell kiegészítenünk.

Felszólalt, hosszabb rövidebb indokolással: Sérelmi ügyben (szólásszabadság, Ráday, nyilvánosság stb.), többnyire mérséklőleg vagy 5-ször, kormányfelelősség mellett 3-szor (jul. 2. mintegy politikai hitvallását adva elő), vallásszabadság s viszonosság érdekében (reversalisok, hatheti oktatás ellen stb. mindig határozott szabadelvű irányban 8-szor, vízszabályozási kérdésben 4-szer, vasut (jobb és balparti) érdekében 3-szor, országgyűlés rendezése s városok szavazata dolgában 2—2-szer, egyéb anyagi érdekekhez (hitel, telekkönyv, hid, urbér, mezei rendőrség stb.) vagy 10-szer, s még különböző alkalmakkor (ujonczok, indigenák, stb.) nehányszor, mindössze, a hivatalos Naplók szerint, vagy 36-szor, mely szám azonban, saját feljegyzései szerint, kevesebbre ütne ki. Megelégedve ritkán volt önmagával, legkevésbbé akkor, ha a közönség tapsaival találkozott. Szerette, saját nézeteit, terveit másoknak súgni fülökbe, s mintegy kölcsön adni (suggerálni); viszont mások mondásait, mint

eredetileg sajátjait irigység nélkül, sőt örömmel vette tudomásul. Ez annál sürűbben eshetett meg nála, mert közéletünkben alig merült fel reformeszme, melyet szóval vagy írásban egy s más alkalommal ő ne hozott volna szőnyegre először, vagy legalább nagyobb nyomatékkal. Viszont bármily kezdeményt, akár szellemi, akár anyagi haladás terén, legbuzgóbb hívei s a nagy közönség, addig szárnyra bocsátani nem mertek, míg Széchenyivel nem közölték s ő legalább a nevét nem adta hozzá. Ilyenek közt a legnevezetesebb volt az *Első Hazai Takarékpénztár*, mely 1839-ben Pest megye pártfogása alatt jött létre s a derék Fáy András nevét halhatatlanítá; az első igazgatóság tagjai közt azonban szivesen helyet foglalt, s Fáy Andrást különben is mindig barátságával tünteté ki. Ellenben a *Minimum*, mely által Széchenyi a kisebb nemesi birtoknak feloszthatatlanságával ez osztály jövőjét, főleg magyarság szempontjából akarta biztosítni, kezdetben meleg viszhangra talált ugyan, a mennyiben a megyei választmány a minimális területet még meg is toldotta volna, de bővebb megfontolás után, a közgyülésen egészen elejtetett (april 16. 1839.). Ugyanily sorsban részesült a kamat kamatjáról tett indítványa.

A királyi előadások, melyekkel az országgyűlés nagy garral megnyittatott, mindössze három pontból állottak. Első: ujonczok állítása a magyar ezredek (nem: hadsereg) kiegészítéséhez. Második: katonaság elszállásolása és élelmezése, hivatkozással az országos küldöttség munkálatára. Harmadik: a Duna és egyéb vizek szabályozása. (Mi legalább e fontos tárgynak az országgyűlés illetékessége alá tartozását jelzé.) Ezekre aztán mintegy ráadásúl: a múlt országgyűlésről elmaradott sérelmekre és kivánatokra adandó kegyelmes királyi válaszok helyeztettek kilátásba; a azóta elkövetett újabb sérelmek, s az egész kormányválság, melynetán rendszerváltozásnak lett volna magyarázható, mély hallgatással mellőztetvén. Az elért eredmény, a végűl ki-

hirdetett általános amnestia, s a szentesítés alá került ötvenöt törvényczikkely, ezek közt a Váltó-jogi codex, meglepő ellentétet képez e programm soványságához, s egy nevezetes adattal többet arra, hogy a kormány, bármenynyire bizalmatlan volt is az ellenzék iránt, nem tartotta magát (bármint óhajtá ezt elvben Metternich) a kezdeményezés, a vezérlés szerepére hivatottnak, s szivesen megosztá ennek minden dicsőségét (és felelősségét —) az ellenzékkel.

Egybefoglalva az aránylag nem hosszú ideig tartott, de eredményekben gazdag országgyűlés viselt dolgait, ismét Deák Ferencz követjelentésére kell utalnunk, kinek azokban főrésze volt, s ki a haladás ügyét mindenkor az alkotmányos jogok megőrzése mellett tudta előbbre vinni. Tekintélye mindinkább növekedett, s barát és ellenség szivesen meghajolt előtte: első sorban maga Széchenyi.

A hozott törvények között legfontosabbak voltak (egyuttal az utolsók, melyek még magyar és latin szöveggel irattak, de az előbbi lévén a hiteles), pl. az örökváltság (VII. tczikk 9. §.) nem kényszerítő alapon ugyan, de szabad egyesség útján, a jobbágyok örökösödése, s egyéb jogviszonyaik (VIII.), a váltó (XV.) és csődtörvény (XXII.), melyek kiegészítése bankkal, hitelintézettel s az ősiség tágításával Széchenyinek rég ápolt, de egyelőre jámbor óhajtásai közé tartozott; a Duna s egyéb folyamok szabályozása (IV.), a választmányba Széchenyi is betétetvén; vizekről és csatornákról szóló tczikk (X.); a Pesti magyar szinházra, a nemesek szabad ajánlatakép megszavazott 450,000 frt (XLIV.), egy országos választmány felügyelete alatt; az állóhid iránt báró Szinával kötött egyesség egy fontos kiegészítése (tartalék alap s 87 év) és beczikkelyezése (XXXIX.); az izraelitáknak tett (bárcsak félkegyelmű) engedmények (XXX.); az országgyülési költsé-

geknek, szokott jogfentartásokkal, a nemesség által viselése; (XLV.), egy országos választmány kiküldetése (igazságszolgáltatásunk legfontosabb, legelhanyagoltabb ágára) «a büntető és javító rendszer kidolgozására» Majláth országbiró

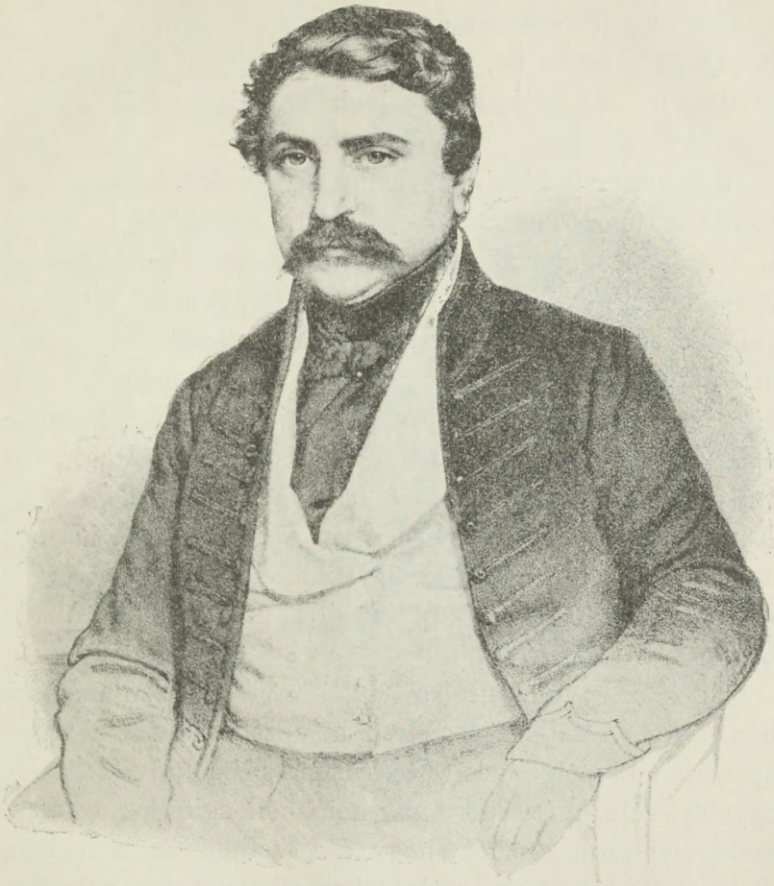

93. DEÁK FERENCZ.

(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.

elnöklete alatt, Deák Ferencznek buzgó részvételével (V.) stb. «Csekély az, mi eddig történt», mondá Deák, s ezt még inkább érezé Széchenyi, «és csak gyenge kezdet, de az első lépés már meg van téve, mert ismerjük, *sőt mé-*

lyen érezzük törvényeink számos hiányát, s keblünkben élénk, nem mulékony ösztön támadott: pótolni a hiányt s javítva változtatni, a mit rossznak, károsnak ismerünk» stb.

Május 1-én hirdettetett ki a nádor szóbeli, de naplóba igtatott kijelentése alapján az általános amnestia s azon hó 13-án záratott be, meglehetős jó hangulatban az országgyűlés: egyike azoknak, melyek aránylag rövid idő alatt, legtöbbet alkottak.

Széchenyi a bécsi magyar kormánynak látva bár jó szándékát, de a félrendszabályok közötti habozását is, másrészt félve mindig a hazafiak túlzásaitól, örökös kedélyhányattatásokban élt. Néha úgy rémlett előtte, mintha ő volna hivatva e zűrzavarba rendszert hozni be: volt oly pillanat, mikor azt hivé, hogy, ha családos ember nem volna, kezébe ragadhatná a kormány gyeplőjét, mert egészen gazdátlannak látta azt. («Car il n'en existe pas!») Majd Deákra veti sóvár tekintetét, benne helyezteti minden reményét. A mozgalmat, melynek Széchenyi volt megindítója, a kellő mederbe vezetni, a túlbuzgók rombolásaitól megóvni Deák lesz hivatva, s ő örömest nyujtja át neki saját érdemkoszorúját.

Az országgyűlés utolsó napjai egyikén, szép májusi időben, sokáig sétálgatnak együtt a pozsonyi kies ligetben s hosszasan beszélgetnek a haza jelene s közel jövőjéről. Deák egyetért vele, miszerint most nem kell agitatio: ő maga s elvbarátai azon lesznek, hogy a követjelentések mérsékelt szelleműek legyenek s túlságokra alkalmat ne szolgáltassanak. Mást forralt, mint látni fogjuk, Kossuth.

Széchenyi ez utóbbit még nem emlegeti; de megbotránkozik a fogságból kiszabadult Lovassy fölléptén, ki a törvényszentesítés napján úgy mutatta be magát Pozsonyban, mintha ő mentette volna meg a hazát. Kiktől Széchenyi fél, azok Balogh, Somssics, de leginkább Batthyány

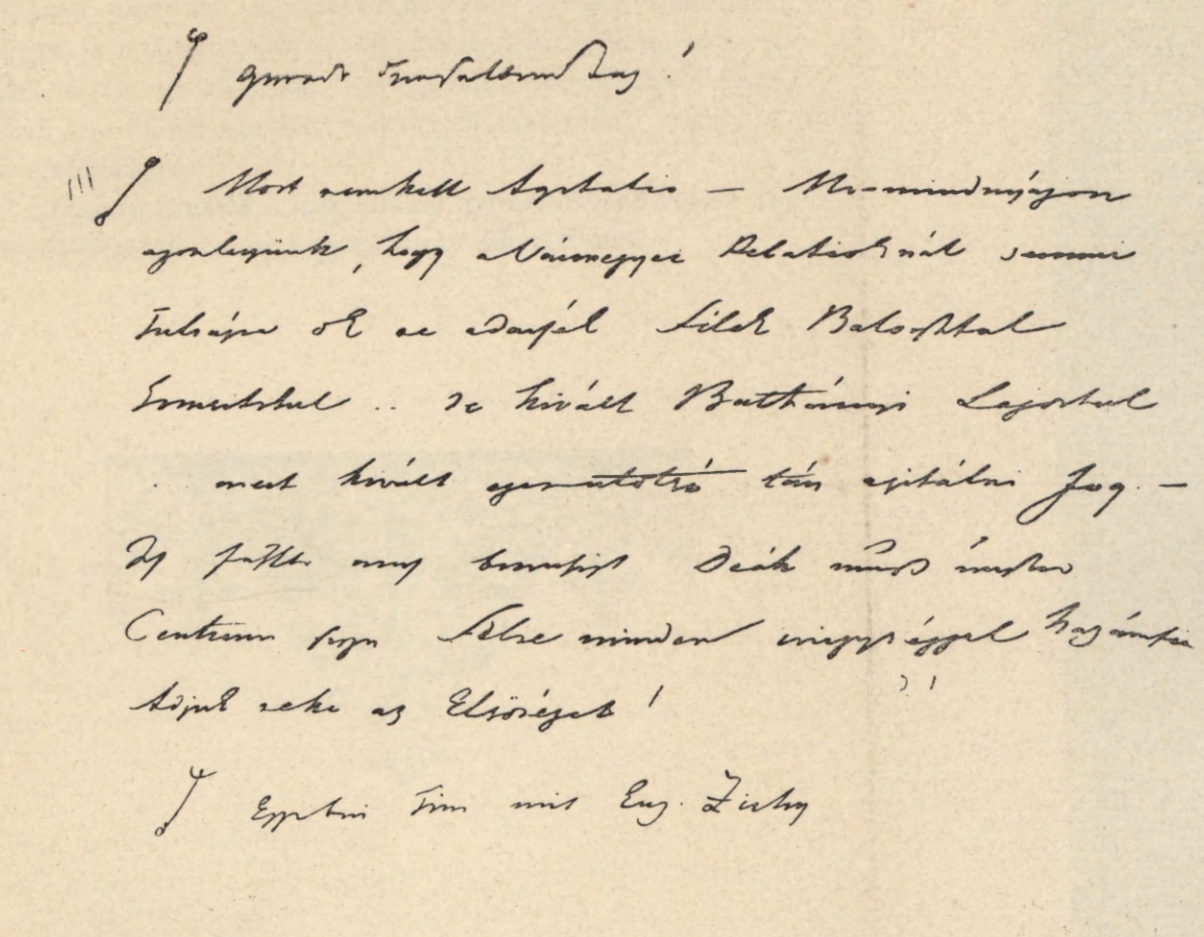

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJÁNAK EGY LAPJA.

(A M. T. Akadémia birtokában.)

Lajos, kit, ha az agitatio terére lép, bizonynyal legveszélyesebbnek tartott. «Il veut faire son chemin d'ambition.» Végre is megnyugszik a helyzetben «Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk,» — így kiált fel hallgatag Naplójában, — «félre minden irígységgel, hazámfiai! Adjuk neki az elsőbbséget.»

Sokszor ismétlé s még sokkal nyomatékosabban ez óhajtás kifejezését. Látni fogjuk, hogy sikeretlenűl.

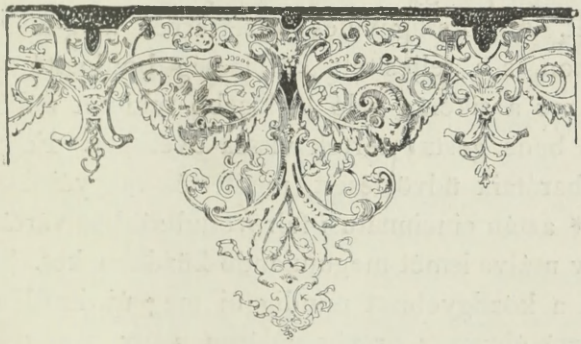

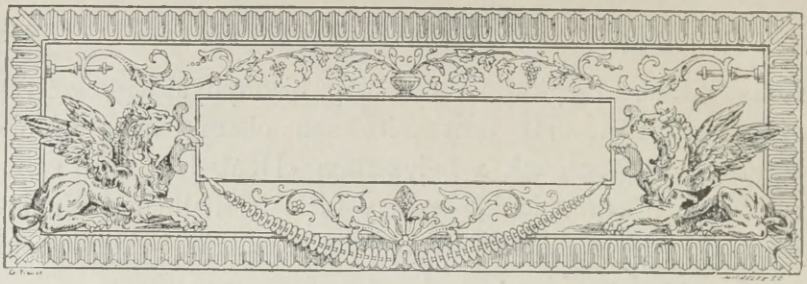

XXVIII.

Széchenyi abban is különbözött ama kor többi nevezetes embereitől, hogy az ő tevékenységének szünideje soha nem volt. Az országgyűlés vezérférfiai meg-megpihentek babérjaikon, s a teljesített kötelesség boldogító öntudatával, sokszor a sikerre való legkisebb tekintet nélkűl «tamquam re bene gesta» tértek vissza övéikhez. Fogadták vidéki elvbarátaik üdvözléseit, megtették megyéjükben jelentéseiket,* aztán cincinnátusi félrevonultságban várták a majd három év múlva ismét megújulandó küzdelmeket. Széchenyi ellenben a közfigyelmet mindig új meg új kezdeményezéseivel tartá ébren, s országgyűlésen vagy megyetermeken kívül még nagyobb várakozást keltett mindaz iránt, a mit nem annyira hazai, mint bécsi és külföldi összeköttetéseinél fogva tervez, s mint előre föltehető, biztos eredményre is fog vezérelni. «Szerencsés keze van», mondá róla Deák, csitítva azokat, kik elvhűségét, sérelmi politikájok szempontjából, gyanusítgaták. «Megzsibbasztaná hatáskörét», mondá róla az országbíró Majláth, «ha egészen hozzánk állana» s csitítgatá az ellene bőszülő bécsi államférfiakat. A két fél mintegy vetélkedett rajta, hogy melyikhez áll közelebb, ha már egészen egyiküké sem lehet. Ama kevésből, mit az

* Kiválik ezek közül Deák Ferencz már idézett második követjelentése Zala megye rendeihez, méltó párja amaz elsőnek az 1832—6-iki országgyűlésről

1839—40-iki országgyűlésről közlénk,* eléggé kitünt, hogy Széchenyi ekkor még az ellenzékhez állott sokkal közelebb. Ennek köszönheté tán, hogy népszerűsége zenítjét érte el. Szerette is e becsülettel szerzett népszerűséget; de egyet szeretett még sokkal jobban: a hazát.

Feláldozta az udvar kegyeit, feláldozta Metternich barátságát s melyet többre becsült, a nádorét is, népszerűségének; de menten oda veté ezt is, mihelyt azt, a mit az ő «ültetvényeinek» nevezett, a haza újjászületését, látta letipratni, veszélyben forogni. Meghajolnak emléke előtt azok is, kik e veszélyt, tudva nem tudva előidézték; mert ha aggályai, szerintük, feleslegesek voltak is, őszinte hazafiságból eredtek, s egy a honért élő, s a hon omladékain reszketve szétomló, nemes szívről tettek tanúságot.

Metternich már ekkor újra pálczát tört felette. Az országgyűlés vége felé Bécsben, még magához bocsátani sem igen akarta. Úgy látszik többet várt még Deáktól is, még Kossuthtól is. Ez utóbbinak túlhajtásaitól üdvös visszahatást, a Széchenyi-féle mérsékelt reformerek meglapulását remélve, saját egyedül üdvözítő merev conservatismusának győzelemre jutásával biztatgatá magát, majd ha tudniillik az általa annyira lenézett liberalismus teljesen lejárja magát, mit az «igaz ügy» diadalában bizva, csak idő kérdésének tekintett. Csakis a kedves Melanie herczegnő közbenjárására kapott ismét audientiát Széchenyi a mindenható kanczellárnál. Nem sokat épültek egymáson. «Je sens que suis partout de trop.» A sokkal távolabb állók mintegy összejátszanak háta megett. Némely őszintébb barátja megsúgja neki, hogy nem biznak benne. Dessewffy Aurél is, az új conservativ párt e meteorja, sértődöttnek látszik, hogy az előszobában őt váratták s Széchenyit előtte szólitották be. A párbeszéd, mely ez ajtón belől 1840 május 18-án folyt,

* V. ö. gróf Széchenyi István Beszédei.

nincs följegyezve. Annyit pár rövid sorból is kivehetünk, hogy ismét többnyire Metternich beszélt, Széchenyi csak hallgatott.* Ez egy felderülő «új aeráról» mondott valamit, mit amaz, szokott önteltségével, «üres phrasisnak» nyilvánított, lenézve a kort, mely őt meg nem érti. Pénz? Az, úgymond, legkisebb gondja. Egy spanyol miniszter azt mondá a corteznek, hat milliót nem tudok nektek adni, de ha kell kétszáz millió az meglesz. Ő is, (Metternich) úgy sejteté, pénzt teremthet a mennyi csak kell, az ország anyagi felvirágzására; de ez hadd legyen az ő gondja: ne vegye kezébe a kormányzást, a kezdeményezést, az ország! — Hogyan érthették volna meg egymást!? Csoda-e ha Széchenyi, a ki felülről valóban többet várt, mint kellett volna, ismét öngyilkossági gondolatokkal fekszik le s kel fel álmatlan ágyából.

Az országgyűlés bezártával csak néhány napig mulat Czenken, hol főleg a kastélyára pazarolt «sysiphusi munka» miatt, sehogy sem érzi jól magát; s julius 3-án Pestre látjuk érkezni, a széllel, viharral daczoló Árpád gőzösön, melynek szerencsés megérkeztét esti hét óra tájban akkori szokás szerint, ágyúdurrogással jelezték. A fiatalság nyomban összeszedte magát, s a következő nap első felét a Gazdasági egyesület választmányi ülése, s közgyűlésére való előkészületei, estéjét azonban egy tiszteletére rendezett nagyszerű fáklyászene, s egy nemzeti díszlobogónak átnyujtása vették igénybe. Sorban következtek a lóverseny, agarászati ülés, gőzmalom, casinó, hajógyár, kikötő, hid, stb.

Sopron megye is megtartotta törvényhirdetési közgyülését (julius 13.) s Nagy Pál jelenlétében s hozzájárulásával Deák Ferencznek szavazott köszönetet az ügyek oly szerencsés vezetéseért. Amaz már csak egy «kipréselt czitrom»

* Metternich «garrulitását» Kossuth is megörökíti egy báró Wesselényihez intézett nevezetes levelében. (L. Papp M. Tört. lap, I.)

volt. Széchenyi elnöke lesz a Selyemtenyésztési társulatnak. Bármily kezdetlegesnek tűnik is fel ma előttünk az a nemzetgazdasági tan, mely az éghajlat mostohaságával és munkáskéz hiányával egyaránt küzdő selyemtenyésztést előbbre teszi, p. o. az annyi millió direct és indirect hasznot hajtó szeszgyártásnál s ezt, mintha a gonosz pálinkaivás terjesztésénél egyéb czélja sem volna, anathema alá veti stb. ne becsméreljük a koszorút, melyet akkor egy jobb jövő reményében, az annyi téren működő fáradhatlan hazafi számára a lelkesülő emberbarát együtt font a számoló nemzetgazdával. Nincs okunk reá, hogy felhagyjunk e törekvéssel; nincs okunk arra sem, hogy túlbecsüljük azt.

Számos és jeles vendégek fordultak meg azalatt a czenki kastélyban. Említsük meg Károly főherczeget, Auersperg herczegnőt s Nassau herczegét, mely utóbbi Crescencenak emlékül egy drága gyöngy-melltűt adott, nem törődve az előitélettel, mely szerint a gyöngy könyet jelent. De mindezeknél kedvesebb vendégeket hozott a házhoz a gazda nevenapja: Szent István napja. Eötvös, Klauzál, Bezerédj és Deák nevei tündökölnek e sorban. Mise után Deák vezeté elébe az üdvözlőket s mindnyájuk nevében «nehány bátoritó szót» intéze hozzá. Voltak mintegy hetvenen, az üvegházban kellett teríteni; este egy nagy juhakolban népünnepet rendeztek. Daczára az akkori sajtóviszonyoknak, mikor a külföldi dolgok elég terjedelmes hasábjai mellett az itthon történőket rövid sorokba, illetőleg sorok közé kelle szorítani, a Jelenkorban Deák felköszöntésének vagy egy phrasisa a történelem számára megmentetett.* A Világ czímű műre, az újabb reformtörekvések e programmjára czélozva, magasztalá az ellenzék ünnepelt vezére azt a világosságot, mely kezdetben, midőn derengeni kezdett, nem minden szemnek volt elviselhető, de ma

* A már említett fáklyászenéről, valamint a Kossuthnak s Wesselényinek tett ovatiókról az akkori hazai lapokban egy szó sem olvasható.

már szinte nélkülözhetlenné vált a nemzet elszántsága és szilárd akarata következtében. Ebédnél lelkes felköszöntések váltották fel egymást. A házi asszony, a jó Crescence grófnő — ugyanazon forrásunk szerint — Berzsenyiből szavalt valamit, a gyermekek pedig Vörösmarty, Kölcsey és Bajza költeményeiből szavaltak. Képzelhetni a lelkesedést. Nem említi a Jelenkor, de följegyzé Széchenyi, hogy mostoha fia, gróf Z. Herman, (később a Bach-kormány egyik támasza) elragadtatásában Wesselényire mondott egy lelkes toasztot. Idők, emberek mily változók!

Mindezt elhordta a szél; de fenmaradt s a történelem tulajdonába ment át egy nagy szó, melyet Kossuth Lajos monda róla még ez évben. November 18-án (1840) tartá Pest megye rendes közgyülését s híres szónokai erősen mennydörögtek a papok ellen az esetlen vegyes házassági kérdésben, melynek lehető elsimítása végett Lonovics püspök Metternichhel tartott tüzetes értekezés után, akkor éppen Rómában időzött. Nagy volt az izgalom; kevés a belátás. Az ülés másnap is tartott. Ekkor történt (november 19-én), hogy Kossuth egy alkalmat felhasználva, fényes digressióval a jelen volt Széchenyit a «legnagyobb magyar»-nak nevezte el, a közönségnek szűnni nem akaró tapsai, éljenzései kiséretében. Széchenyi úgy tett, mintha nem is róla volna szó, meg sem mozdult helyéből. Zsebében hordá különben a Marseillaise ügyében irott czikkét, miből akkor eseményt csináltak. A nádor, a forradalmi dalt kétszeri demonstrativ ismétlés után letiltatta a szinpadról s újabb elfogatásokkal fenyegetődzött, mi az alig helyreállott jobb egyetértést nemzet és kormány közt, nyomban ismét megzavarta volna. A zaj csillapultával Széchenyi oda ment Kossuthhoz, mintegy megköszönni — e váratlan kineveztetését. «Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fenn magamat», mondá neki szerényen, alig sejtve, hogy nem sokára mint ellenfelek fognak egymással szemben állani.

Időközben írt kisebb munkáira nehezen lesz alkalmunk visszatérni, minthogy fontosabb feladatok várnak reánk; azért mielőtt tovább mennénk, még egypár szót kell ezekről közbeszúrnunk.

A «Pesti por és sár,» melyet 1834-ben a Vaskapunál időztében kezdett meg, bár töredéknek maradt s épen magára a fővárosra alig terjeszkedhetett ki, sok tekintetben érdekes és ma is tanulságos munka. «Minden nagyobb javítást», úgymond bevezetőül, «szükségkép meg kell előzni valamely kellemetlen s nyugtalan érzésnek, mivel csak ez alkalmas azon erők fölébresztésére, melyek nélkül nem javíthatni.» A fővárost egy erdőültetvény zónájával körülvenni s így védeni meg a betolakodó rákosi homoktól, a szabályozásoknál a jövő fejlődésre tekinteni s a tervekbe bizonyos egységet hozni be, házaink stiljére nézve pedig, miután a mi éghajlatunk se éjszakinak, se délinek nem mondható, valami újat, góth és scytha szellem vegyülékének megfelelő, de talán egészen eredetit találni föl: ilyfélék voltak az ő elhintett eszméi, melyek azóta részint meg is valósultak, részint még valósulásra várnak. Sokat beszél, főleg a comfort hazájában, Angliában nyert benyomásai után falusi lakásainkról. A hely megválasztásánál, a mi legelső, ezeket tartja fontosaknak: mérsékelt magasság; magány; posta vagy közlekedés; tölgyerdő; folyó vagy tó közelsége; éjszak-keleti fekvés. A lakszobákat lehetőleg emeletre teszi; alattuk pincze legyen. Behatóan értekezik a fűtésről, a világosságról és az árnyékszékekről, melyek bűze némely lakásainknak egész belsejét elárasztja, nem feledi az olcsóságot is. Egy 100,000 frtos kastélyhoz legalább 4000 frt havi jövedelmet kíván, hogy úgymond, «ne csak lakhass, de jól is lakhass». Nem merném kifogásolni ezt az arányt, melynek áthágása némely magyar családnál eléggé megboszúlta magát. Szeretném a «nemzeti sajátság»-nak az építészeti stil eredetiségében is nyilvánulását azóta már iga-

zoltnak látni úgy mint ma már megczáfoltnak tekinthetjük a Fertőtónak, legalább egy részének, és a Duna völgyének, többek között Visegrádnál szerinte festőietlen s kéjlakra alkalmatlan voltáról elhamarkodva mondott ítéleteit.

Ha ma föltámadna s széttekinthetne! . . .

Ki a Hitelben is ily vallomásra fakadt: «Van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapály vagy hósivatag.» (V. ö. szülőihez írt, merő honvágytól áthatott ifjúkori leveleit.)

Ama kedvencz munkájával későbbi éveiben is (Döblingben) nagy előszeretettel foglalkozott s Török Jánost bízta meg annak közzétételével. (L. Levelei III. k.) . . . Az emberi fészek bölcsészetének (Philosophie des menschlichen Nestes) czímével akarta felruházni abban a föltevésben, hogy honfitársainak egy vagy más tekintetben hasznos útmutatásokkal s gyakorlati jó tanácsokkal fog szolgálhatni. Ezzel egy időben irogatott «Hunnia» czímű munkáján is, melyet, ha a sajtóhatóság el nem kobozná, szintén Török buzgalmára bízott, kit ez úton, de közvetlen is, lehető leggyengédebb módon egyúttal anyagilag akart (Tasner közbenjöttével) segélyezni.

A selyemről értekezvén (1840) egészen a humanistákkal, a boldog emlékű Bezerédj Istvánnal áll egy térre s szívével gondolkodik. Hadat izen a pálinkafőzőknek, azzal a súlyos váddal támadva meg őket, hogy galád haszonlesésből a nép megmételyezését, a munkás osztály testi és lelki sülyedését, satnyulását eszközlik. A ki figyelemmel kisérte Széchenyi Naplóit, különösen külföldi úti jegyzeteit, azokat az érdekes adatokat, melyeket főkép Lombardiában gyűjtött s aprólékos számítgatásokkal kísért a selyemtermelésből saját birtokain is remélhető haszonról, az mást nem várhatott tőle, mint hogy e téren is lendíteni fog valamit. A szokott ellenvetéseket sorra czáfolgatja. Az égalj mos-

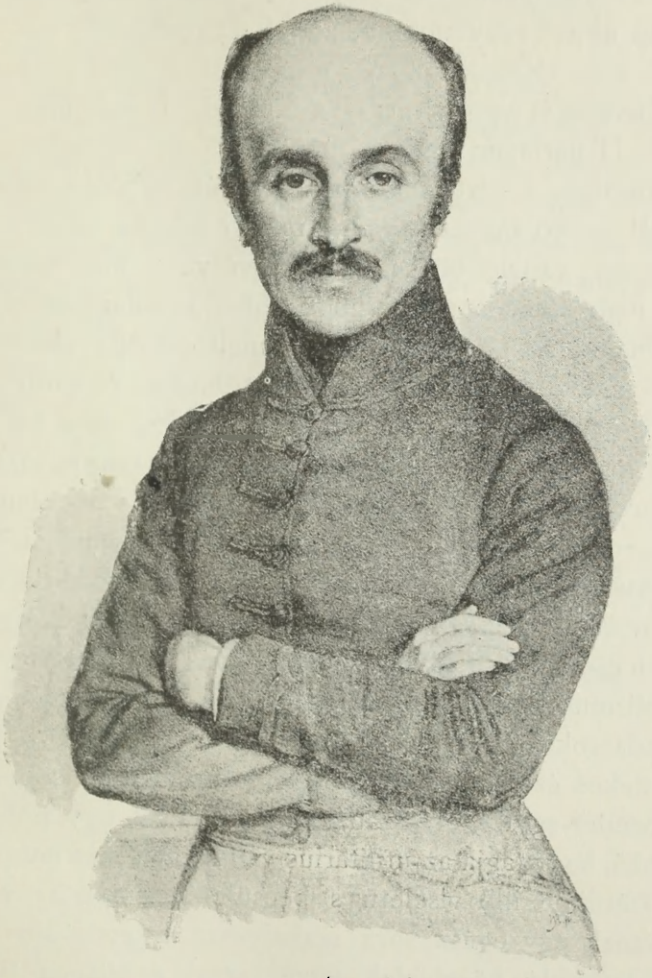

94. BEZERÉDJ ISTVÁN.

(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

tohaságán kifog a civilisatio s munkás kéz sehol annyi heverő nincs, mint mi nálunk. «A polgárosodásnak — úgymond — minél nagyobb fokára bírja emelni magát egy nemzet, annál hatalmasb urává lesz még a természetnek is, s ekkép annál vagyonosabb, annál függetlenebb azaz: boldogabb.» — «Kötelességünk a nemzeti erő minden legkisebb forrását is megnyitni; — s a hazai iparnak csak egyik mezejét is parlagon hagyni, bűn.»

Számításai a várt haszonról (például 10,000 mázsa szederlevél = 50 mázsa selyem) még eddigelé saját uradalmain sem váltak be; de egészben véve ma, ötven év múlva nem lehet mondani, hogy ebben is valamivel előbbre ne volnánk. Bezerédj Istvánnak méltó utóda akadt, ki e téren szerzett érdemeiért a nemzet háláját érdemli meg.* A nagy egészre vetve azonban tekintetünket, nem tagadhatjuk, hogy itt a dolog természeténél fogva csakis ezereket, mondjuk százezreket vethetünk a mérlegbe azon milliók ellenében, melyekkel a szeszgyártás mezőgazdaságunkat, állattenyésztésünket, külkereskedésünket előmozdítja s közkincstárunkat gazdagítja. Nincs is ok reá, hogy a két dolgot ellentétbe állítsuk egymással. Más lapra tartozik az alkoholismus kérdése, mely világszerte méltán foglalkoztat közgazdászokat és emberbarátokat.

Érdekes és tanúságos az egyidőben alakúlt sopronmegyei Szeder-egylet alapszabályaiba vetnünk egy pillantást. Jellemző, hogy tagja az utilitarius vállalatnak más nem lehet, mint «férfihoz illő viseletű s becsületében tiszta» ember. A §-oknak egy egész sora szabályozza a gyűlések alkalmával tartandó közebédek ügyét azzal a világos kijelentéssel, hogy «nem finom tálak éldelése a czél, hanem a

* A legutóbbi hivatalos jelentés szerint (1894), némi visszaesés mellett, az üzlet 2.933,332 frt bevétellel, s 4.005,555 frt kiadással, a leltár 1.548,657 frttal szerepel. Államsegély (15,000 + 40,880) 55,880 frt. Az államtól nyert segély 1880 óta évi 5000 frt átlagban határozódik.

lelki surlódás». Ennél fogva a teríték ára előre meg volt szabva, csak kevés és csak honi bor volt megengedve a zene pedig föltétlenül eltiltva.

Látni ennyiből is, hogy a selymészet itt egyúttal erkölcsnemesítést jelent. Mint Széchenyinek majdnem minden alkotása.

Értsük meg tehát, mikor ezeket mondja:

«Ki nemzeti nagyságot irigyel, ki sejti, mily gyönyörérzés lehet: virágzó nemzet tagja lenni; az, tudom, felfog.»

És hogy: «halni szép a hazáért: élni mégis szebb». —

Minden alkalmat megragad, hogy leküzdje saját és honfitársai pessimismusát. Ugyanezt fogjuk látni majd, mikor «Ész és szív» elméletével fog annyit tépelődni.

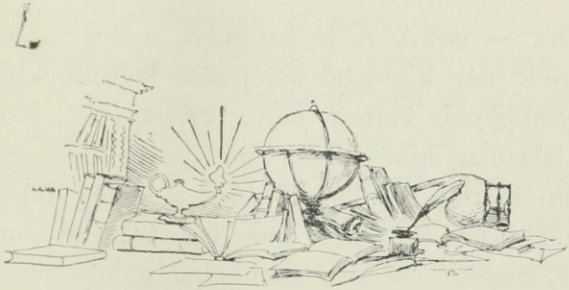

95. AZ AKADÉMIA CZÍMERE.

XXIX.

DERŰRE — BORÚ. A jó hangulat, melyet az országgyűlésnek elég kielégítő befejezése legtöbbekben s a mi Széchenyinkben is keltett, nem tartott soká. Kormány és nemzet, látszólag kibékültek; majd kezet fogva együtt fognak menni előre s mindig előbbre; a lelkes ifjúság szívére veszi Deák bölcs intelmét: nem izgatás, nem szenvedélyek felköltése, hanem csendes munkálódás, kölcsönös bizalom legyen most már napi renden;* mily áldásos munkakör fog megnyilni ő előtte is, és mindazok előtt, kik jót akarnak. Neve napján (aug. 20.) eljöttek hozzá Czenkre az ellenzék kitünőségei. Keveset vont le ily benyomásokból a számkivetéséből hazatérő Wesselényi fogadtatása, ki izgatóból szinte mérséklővé lett, de magát mint megtört martirt, még szerfelett korán politikai halottnak mutatta be; természetesnek látszott a Kossuth ünnepeltetése, ki szószerint fenn nem maradt beszédében fogsága keserveit, családi köréből

* Pesten a jun. 3-ki fáklyás zene alkalmával.

kiragadtatását, kissé siralmas hangon panaszlá el, hallgatóinak inkább szánalmát, mint a hogy akarta volna, méltó haragját keltve föl; (mindezek csak az élők emlékezetében maradtak fen gyarló töredékekben) az akadémián, melynek ülésein Széchenyi soha sem hiányzik, Czuczor elparentálja derék országgyűlési tudósítónkat Guzmicsot oly hazafias lelkesedéssel, mely arra a szomorúan beteljesedett jóslatra fakasztja: no tudom, ebből se lesz püspök; nem zavarja a színházi közönségnek a Marseillaise melletti lármás lelkesedése sem, melyet egy pár hirlapi czikkel (Társalkodó 93. sz. 1840) hűtögetni czélszerűbbnek vél, semmint a nádor rendőri intézkedéseivel; discrete részt vesz Kossuth házi boldogságában (esküvőjük január 9. 1841.), kinek menyasszonyával, Meszlényi Zsuzsannával véletlenül egy gőzhajón ismerkedett meg; nem nyugtalanítja még a «vastag»-nak, (Wesselényinek) az érdekes új házaspár iránt tüntetőleg tanusított barátsága, intimitása s minden egyéb, részben már jelzett, részint még előadandó jelei az időnek, inkább biztatólag, mint csüggesztőleg hatnak reá. Múló felhőként kell mellesleg megemlítenünk szeretett unokaöcscse Széchenyi Andor, a Meade Carolina fia halálát, ki átutaztában, mikor keletre ment, elmulasztá őt felkeresni, s kinek kora halála a magasb körökben (Metternichéknél is) fájdalmas részvétet keltett. Kossuthnak őszinteségét, mikor Széchenyit nyilt ülésben (november 19.) Pest megye és a nemzet színe előtt a legnagyobb magyarnak nevezé, semmi okunk sincs kétségbe vonni. Láttuk az 183²/₆-ki országgyűlés alatt, hol Kossuth mint szerény, de öntudatos, laptudósító szerepelt, mily igazi lelkesedéssel karolt fel, még pártszínezetén kívül is, minden tehetséget s jó akaratot, s hogy ezek között, még Wesselényit sem véve ki, mindenkor első helyen említé Széchenyit, egyaránt hódolva buzgó hazafiságának és geniális rögtönzésekben tündöklő szónoki talentumának. Az Országgyűlési tudósításokban azt a napot,

melyen Széchenyi megszólalt, mindenkor egy ünnep gyanánt emelé ki, s nevét is csupa nagy betűkkel iratá; mindig talált dicsérni valót szavaiban és tetteiben, még ha kissé rejtélyesebbnek látszottak is. Híre ment, hogy minden oldalról megőrzött függetlenségének, a kormánynyal folytatott titkos (valósággal, eléggé nyilvános) alkudozásainak, értekezéseinek előbb-utóbb teljes odapártolása lesz a vége; tudva volt különben az is — hisz soha sem tagadá — hogy honfitársainak bizalmát, szeretetét, más szóval a népszerűséget nem veti meg. Kossuth tehát, mint ember, egész őszinteséggel, mint hazafi és pártember bölcs számítással járt el, mikor őt, egy ezer viszhangot keltő fényes szónoki fogással, a «nemzet» részére megnyerni és biztosítani igyekezett; megakadályozni legalább, hogy amoda ne pártoljon az ellenséghez; esetleg valami nyilatkozásra, határozottabb állásfoglalásra kényszerítni. Őszintesége mellett szól még az a körülmény is, hogy az általa, részben fogsága alatt gyűjtött hazafias adakozások egy részét, szerény 20,000 váltó forintot, egész bizalommal hozzá vitte el, hogy az egy felállítandó (mindkettőjük által rég sürgetett) polytechnicum alapjául szolgáljon. Még hangosabban szól mellette az a tény, hogy már a Kelet Népe megjelenése után is egy márczius 15-diki (1842) pesti gyűlésen újra felszólalt, hogy legyen ő (Széchenyi) a nemzet vezére, mert, úgy mondá, (bizonynyal nem kis önmegtagadással) egy ember körül kell (?) összpontosulnunk, vezérre van szükségünk, s az az egy, kiben az egész nemzetnek osztatlan bizalma van, más nem lehet, mint gróf Széchenyi István.* Hiúságának tehát, ha szabad itt e szót kiejtenünk, az ország első szónoka tömjént eleget hintett; meglássuk, fogott-e rajta?

Kossuthnak, a mint fogságából kiszabadúlt (1840 május),

* «Azért tartom őt» — írja Kossuth — «a legnagyobb magyarnak, mert nem ösmerek mást senkit históriánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.»

egy kis üdülés, meg családi ügyeinek rendezése után, első gondja volt folytatni a munkát, melyet mintegy félbeszakítani volt kénytelen. Ismereteit kényszerű visszavonultsá-

A'

KELET NÉPE.

1841.

PESTEN,
NYOMT TRATTNER-KÁROLYI BETÜIVEL

96. A KELET NÉPE CZÍMLAPJA.

gában folyvást gyarapította, idegen nyelvek tanulásával egészítette ki; a nádor nem minden aggály nélkül mutatta meg Széchenyinek azon könyvek jegyzékét, melyeket ol-

vasgatott; alig mérve meg saját látköréből, azt a hatást, melyet az íntensivebb gondolkodás, a haza múltja és jövendője feletti elmélkedés, teendőinek részletekben is átgondolása, az esetleg rendelkezésre álló eszközök mérlegelése, egy oly hatalmas politikai jellem kifejtésére, érlelésére gyakorolhatott. Dolgozott-e benne a méltatlankodás, a boszú érzete? Tervei kiterjedtek-e a monarchia kétfelé szakítására? az osztrák ház megbuktatására? Hagyott-e tüskét szívében csak az olyan bánásmód is, minőt a magyartalan társadalom, sőt maga Széchenyi is, többi közt a nemzeti casinóból és a m. tud. akadémiából való (alig igazolható) kirekesztésével iránta tanusítottak? Ezek mind oly fölvethető kérdések, melyekre a lélekbúvár, tekintve az emberi nemnek vele született s forradalmi időkben számtalanszor igazolt gyarlóságát, hajlandó volna igennel felelni. Ismerve azonban Kossuthnak emberszeretetre hajlandóbb szelíd természetét, tiszta hazafiságát, lelkesedésre, sőt bizonyos fokig önmegtagadásra is képes nemesebb becsvágyát, — adott esetben, bárha kivételesen, nem-mel fogunk szavazni. Széchenyi maga velünk szavaz, akkor is, mikor a kárhoztatás legmérgesebb nyilait szórja reá; és mi azt a számtalanszor ismételt elismerést, sőt magasztalást, melylyel e politikai ellenfelének jelleme és magas lelki tulajdonai iránt nyilatkozik, minden ironiától menten, egész őszinteséggel fogjuk aláírni. Sem forradalmár, sem a monarchia vagy a dinasztia ellensége, sem a társadalmi rend felforgatója, vagy megboszulója, Kosuth kezdettől fogva nem volt, — miként ezt számtalanszor, számkivetéséből kelt irataiban is, nyiltan vallá. Általában, nem a gyűlölet, hanem a jogérzet, méltányossági tekintetektől sem elzárkozó igazságosság, volt sugalmazója s vezetője; mindaddig, míg a népszerűség ragadó árja, míg saját hatalmi mámora, s végre nevének szem előtt tartott halhatatlansága el nem sodorták: akár vakká, akár tehetetlenné téve őt ily elemi erők ellenében.

Hivatásához válik hűtelenné, természetét tagadja vala meg, ha nem úgy tesz, a mint tett. Viszont a világtörténelem szelleme esik következetlenségbe, ha mindaz nem történik, a mi történt.

A forradalmakat, mondhatjuk, nem is egyes izgatók csinálják; maguktól teremnek azok. Hogy előbbre nem viszik az emberiség boldogulását, hanem egyet-egyet hátra lökik: azt mint csalhatatlan tanulságot váltig hirdetjük mi, a «philosophia templariusai» Széchenyivel; kevés hitelre találva a haladás tudatos vagy öntudatlan ellenségeinél, úgy egyik mint másik táborban: leginkább a nép szenvedélyeire támaszkodóknál, Kossuthéknál. Ezeket lépésről-lépésre tovább hajtja az áramlat, míg végre romok közé temetkeznek; amazok, hirdetik ugyan Metternichhel, hogy a «stabilismus», melyhez esküsznek, még nem jelent «mozdulatlanságot» s hogy ők a «gyujtogatás»-nak szegülnek csak ellene, nem pedig a «világosság»-nak; de addig-addig halogatnak minden indulást a legüdvösebb reform felé s nyomnak el minden felvilágosodást s akadályoznak minden concessiót a legérettebb korkövetelmények ellenében, míg merőben elkésnek. Az elvek ily ellentétes áramlata uralkodott akkor nálunk, mikor Kossuth mint agitator fellépett s szokatlan merészségével, az aggódók, a mérséklők sorába szorítá, ne mondjuk hátra szorítá, közvetlen elődét, Széchenyit; kit különben mesterének (helyesebben tán előfutójának?) nevezgetett. Nemcsak ő beszélt így; a reactio táborában mind ezt mondogatták: legtöbbször, kezét dörzsölve, a régi jóslatait teljesülni látó vezérük, Metternich herczeg. Ehhez kelle különben a börtönből kiszabadult Kossuthnak is most folyamodnia, ha czélját, egy új politikai lapnak kiadhatását, azaz csak szerkesztését egy hetenként kétszer megjelenendő s hazai ügyeinkkel is tüzetesebben foglalkozandó ujságnak, — elérni akarta. Ez érdekes találkozást, melyet a hatalmas birodalmi kan-

czellár (hátrahagyott irataiban) hallgatással mellőz, leírja Kossuth. Várakozáson felül szíves, sőt mondhatni, előzékeny fogadtatásban részesült. Metternich, ki azelőtt annyi mindent felhordott, hogy Széchenyit a megkezdett utról visszariassza, Kossuthtal szemben egészen más fegyverekkel élt. Minden arra mutat, hogy egy második Gentzet vélt benne föllelhetni, vagy «Mord-praxisánál» fogva, őt azzá alakíthatni át; épen úgy mint ama jó barátja († 1832) vált az európai szabadelvűség hirdetőjéből az európai reactio és népigázás leghasznavehetőbb tollvivőjévé. Egy világot tartó diplomata finomságával, távoltartva természetesen a megvesztegetésnek még legkisebb látszatát is (mint ezt Széchenyivel szemben is láttuk) oly dolgokat ejtett ki szájából mégis, melyek Kossuthnak «arczába kergették a vért» . . . Elég, hogy az engedélyt, Wirknernek is némi közbenjárásával, Széchenyinek természetesen megkérdezése nélkül, megkapta. Új hévvel, leírhatatlan, gyújtó hatással látott hozzá régi (hírlapírói) mesterségéhez, nagyobb önérzettel, határozottsággal. Világosan jelzé ezt már híressé vált jelligéje is, melylyel első száma (Január 3. 1841.) megjelent: «Veletek, sőt általatok, ha akarjátok; nélkületek, sőt ellenetek, ha kell.»

Sokakat megdöbbentett merész föllépése, melyet mintegy hadizenetnek vettek; senkit sem annyira, mint a haladásnak eddigi buzgó zászlóvivőjét, Széchenyit. Majdnem úgy látta, hogy ez egyszer háta megett szövetkeztek. Könynyű volt neki, Metternichnek! Először is souverain lenézéssel viseltetett a közvélemény s annak úgynevezett csinálói iránt; Széchenyinek is nem egyszer értésére adá, hogy újságírói foglalkozását nem tekinti egészen rangjához illőnek. Azután, föltéve, hogy térítői buzgalma, «à force de raisonnement» nem válik be, azt sem bánta nagyon, ha a jó journalisták túlhajtják a dolgot, miből két irányban is haszon háramolhatott: egyik, hogy a mérsékelt reformerek,

minő Széchenyi volt, túlszárnyalva, discreditálva lesznek, az ósdiak pedig, különösen az érdekeiben fenyegetett birtokos osztály üdvös visszahatást fejthetnek ki s a hatalom védő karjaiba vetik magukat. Ha némi zavargás támad az országban, városokban a gazdagok ellen való kitörések, falun parasztlázadások stb. annál jobb: a kormány beavatkozása, erőszakos föllépése, esetleg az alkotmány felfüggesztése annál igazoltabbnak, mintegy erővel kihívottnak fog látszani. Kezemben a zsilipek, mondá nem egyszer fenyegetődzve Metternich, reátok zúdítom az árt, agyonüttetlek benneteket a parasztokkal. Széchenyi, a különben is aggályos, nem ereszté el füle mellett az ily mondásokat; soha sem volt nyugta saját magának lelkiismeretében tett, de másoktól még gyakrabban hallott azon szemrehányástól, hogy még ő lesz, mint a mozgalom első megindítója, egy az országot elborító nagy szerencsétlenségnek okozója. Végre, gondolá magában, az erkölcsi felelősség elől még sem menekülhető minister, hiszen a mily könnyen adott, mintegy próbaképen, újságengedélyt, oly könnyen vissza is vonhatja azt, a mikor akarja. E jogát, az akkori viszonyok közt, még senki kétségbe sem vonhatá. Csakugyan Wirkner a kormány ilyféle apró titkainak avatottja, mikor látta Széchenyinek a *Pesti Hirlap* iránya és modora feletti aggályait, nem késett őt azzal vigasztalni, hogy rövid idő múlva be fogják e lapot tiltani. Ennek azonban Széchenyi határozottan ellent mondott: «már akkor inkább, mondá, magam kaparom ki a gesztenyét a tűzből». S mikor a kikaparáshoz hozzáfogott, Metternich, a jó aperçuk-ben soha sem szűkölködő, azzal bátorítá, hogy e föllépését egy új Steffeliade-nak nevezte el. Ő csak folytatását, természetes logikai következményét látta a történtekben és történendőkben mindannak, a mit Széchenyi az ő komoly intelmei ellenére kezdeményezett.

Széchenyi a benne támadt aggályokat az általa mindig

oly nagyrabecsült Deák Ferencz előtt tárta fel egy ez időben hozzá intézett levélben, melynek átadója Kehidán

97. PULSZKY FERENCZ.

(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

Pulszky Ferencz volt, s melyet eredeti fogalmazványa után mint felette érdekes (eddig kiadatlan) adalékot nem vonhatunk meg olvasóinktól.

«Febr. 1. 1841.

«Igen tisztelt Barátom. Kimondhatatlan bú nyomja lelkemet. 1840-ki april 30-án a pozsonyi ligetben Ön nekem azt mondá: — s nem hibázok, mert naplómban felírtam — «Most nincs ok többé agitatióra . . . s mind azok, mint Somssich, Balog és tán Batthyány Lajos, kik túlkalandoznak s alkalmasint a vármegyékben agitálni fognak, csak árthatnak az ügynek». — Lelkembül érzem e nézet helyességét, s feltettem erősen magamban azon centrumot, a melyen sem innen, sem túl nincs reánk nézve üdv s melyet Ön képez s melyet ekkép fentartani s erősítni hazai szent kötelesség, csekély tehetségem szerint szinte szilárdítni. Balog, Somssics (!?) fecsegései azonban sem hatottak s Batthyány L. egy cseppet sem agitált, — s ennél fogva belső gyönyörrel szemlélem, mennyire virul naprúl-napra, jóllehet lassú de biztos léptekkel honunk léte. De nem lehete ez örömöm tartós, mert íme . . . minden érdekeket felráz és azoknak legtöbbikét ellentétbe hozza a *Pesti Hirlap!* Ennél nagyobb agitatio még nem vala Magyarországban és gyökeribűl soha semmi nem rázá fel annyira nemzeti lételünket! — — S ugyan napirenden van-e az? Önnek fentérintett állításával egybenhangzik-e? Én nem hihetem. Én legalább semmikép nem tudok megbarátkozni e modorral. Sőt a Pesti Hirlapot szünet nélküli dorongolás következésében, Uram Isten! most, midőn honunk ügyünkhezi édesgetés volna a legsürgetőbb tenni valók során, egyenesen Pandora szelenczéjének tartom, melybül a haladási felekezet meghasonlását* és in ultima analysi kárhozatot látok folyni nemzetünkre. — — Én ezt nem fogom tűrni, valóban nem, hogy otrombául elgázolják azon magot, mely már csírádzik és az egész hazai erőmű túlhév, vagy Isten tudja mi (!) által minden irányon túl hajtva,

* Deák épen a Széchenyi fellépése folytán tartott ettől és sokat elkövetett a szélsőségek enyhítésére.

végkép annyira megakadjon, . . . mikép azt ismét egyedül valami dictatura hozhassa helyre. Ön tudja, czélom nem egyéb, mint Honunk nemesb kifejtése; de valamint elég erőt érzek magamban homlokegyenest állani a felsőbb önkény ellen, ugy kész vagyok és váltig elhatározott, — ám induljanak holt testemen keresztül, — ily mindent felzavaró terrorismusi irányok ellen szegülni, melyek jóllehet csak kezdetben még, már is telvék sansculotti szellemmel. Nem tudom még mit teszek, de ha Kossuth más irányt nem veszen, most midőn nagyobb, vagy legalább igen nagy rész, minden concessiókra kész, és ez idő okvetlen elhoz mindent, — akkor, ne csodálkozzék Ön, . . hogy Széchenyi Istvánt, ki mikor ezeket írja lehető legnagyobb lelki erőt érez magában, — nem sokára elgázolja a közvélemény, vagy legalább a Kossuth-párt! — Senki nem hátráltatott, mikor több évvel ezelőtt a Hitelt írtam, . . . semmi sem fog most hátráltatni, hogy ilyféle és egyoldalú tendentiáknak, hamis prófétáknak le ne rántsam az álorczát. Csépeknek én oly kevéssé hódolok, mint bajonetteknek. Vérzik szivem, nem magamért, de szegény nemzetünkért! — Pulszky, ki ezen sorok vivője, részletesebben előadandja Önnek, mily hangulatban vannak itt a külön már-már tökéletes eloszlásra készülő részek. Lelkes Barátom, áldja Isten! Bár mehetnék Kehidára tanács végett!»

XXX.

A mai kor gyermekének a nyilvánosság, szabad sajtó, s párturalom e napjaiban alig lehet fogalma arról, miként lehetett egy hetenként kétszer megjelenő lapnak, bár Kossuth nevének varázsa alatt is, oly rendkívüli hatása; miként köthettek oly nagy reményeket a vérmesebbek hozzá s láthatták oly nagy veszélyek forrását benne a mérsékeltebbek. A kétélű fegyvernek, miként a szabad sajtót jelképileg elnevezték, csak egyik, sebet ütő erejét ismerték, a masikat gyógyító erejét, még nem. Ezt próbálta épen érvényre emelni, kétkedve inkább, mint bizva benne, a *Kelet Népe* írója.*

«Epedő kebellel és kimondhatatlan belküzdelmek közt — így szól műve bevezető fejezetében — írom e sorokat. De nem azért epedez keblem, nem azért küzd lelkem, mintha magammal tisztában nem volnék. Valóban nem; kínaim oka: látni, mint borul hazánkra vész, s nem lelni magamban annak elmellőzésére váltig erőt.» (84. l.)

Szomorú tanúságot tesznek e mellett naplói, szívéleté-

* Kelet Népe. (Név nélkül) 1-ső kiadás Trattner-Károlyinál, Pest. 1841. 2-ik kiadás Wigand Ottónál, Pozsony, 1841.

nek e meghitt letéteményesei. Soha nagyobb hányattatások közt nem láttuk őt, mint ezen egész idő alatt. A kétségbeesés önmaga és a haza sorsa felett, rémlátások minden irányban, elrontott, elvesztegetett élete, minden munkásságának, áldozatainak sikeretlen volta, az önvád és önkínzás minden nemei, őrület és öngyilkosság egymást kergetik beteg képzeletében s alig találunk egy lapot, melyben lidérczekként elő ne bukkannának.

«A *Pesti Hirlap* szerkesztője — mondja tovább — és ki fog világlani, magát szereti-e inkább vagy a hazát, azon halandók egyike, kíket a véletlen (t. i. a kormány rövidlátósága, melynek következményeit, mint láttuk, akkor mindjárt megjósolta)* a körülmények játszi (?) fordulata, tán az istenek (!) egy különös, a szokottnál magasb fénykörbe állítának. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzezeletben, áldozat, mely a nemzet legszentebb jogaiért szenvedett s akkép hatalma korlátlan, (ezt ugyan Metternich és követői soha be nem látták) korlátlan, mint a képzelet, mint az ömledező szívnek határtalansága» (85.) — — «mint valami magasb, de ellenséges hatalomtúl ostorozva, homlokegyenest hajtja szerencsétlen, csak most lábbadozó, nemzetté virulni csak most akaró (?) népünket az anarchia mindent elsülyesztő örvényébe, (t. i. minden tekintélynek, constituált hatalomnak «lerántása» által) vagy a mi hihetőbb, (s mit egy hét évi időközben szomorú valóság igazolt) közvetlen (inkább: közvetve —) az önkénynek hajótörő szirtei közé». (95.) — — «A *Pesti Hirlap* — így folytatja — ha, míg idő van, más útat nem választ, Magyarországot IV. Béla idejére löki vissza, (kicsibe múlt!) vagy Galliczia és Lodomeria fényére s állapotjára emeli a magyart (A jó szándék meg lett volna hozzá!?) ki aztán avval vigasztalhatja magát, mint Danténak isteni vagyis inkább pokoli

* L. 392. l.

színdarabjában az elkárhozott, hogy a mai zavarók sírkövére írhatja: ‚nincs nagyobb kín, mint visszaemlékezni boldog napokra, önokozta nyomorúságban'; saját sírkövére pedig: ‚Magyarok, szabadok voltunk'»* — — «ha az — teszi hozzá még nagyobb nyomatékkal — nem történnék, csuda volna; csuda pedig a XIX. században ép oly kevés van, mint a víz sem foly fölfelé.» (120.) — — «mert: a vigyázatlan ember háromszor gyútja fel a házat, míg a gyújtogató csak egyszer.»

Ha valaki ma, egy ötven év mulva, azt a fáradságot veszi magának, hogy a *Pesti Hirlap*nak, Széchenyitől, veszélyes tendencziájuk miatt bevádolt vezérczikkeit újra elolvassa, bizonynyal csodálkozva fogja kérdezni, úgy mint akkor is legtöbben csodálkozva kérdezték, vajjon minő nagy baj származhatott volna azok bármelyikéből, még ha az alaposság vagy időszerűség legkisebb látszatával sem bírnak vala. Ma tuczatonként dobjuk félre az ilyen olvasmányt; még annak se tulajdonítunk különös fontosságot, ha a királyi ügyész türelmét vesztve, pert indít egyik vagy másik miatt s azt az esküdtszék előtt hol megnyeri, hol (többnyire) szépen elveszti.

Szemlét tart felettük. Kis fiával (tehát az akkor négy éves Bélával) vaktában húzat ki egyet, a 18-dik számot. Ej! 18-ik brumaire-re emlékezteti, mely a nagy szabadságnak Francziaországban véget vetett. Hagyján! A halottas házakról szól, melyek azóta általánosan be lettek hozva. Itt is meglátja azt a forradalmi veres fonalat, mely mindegyiken, mint az angol marina kötelein, végig huzódik. Valakit élve eltemettek; tán nem is volt igaz: Széchenyi képzeletét e borzalom annál erősebben megkapja, mert naplóiból tudjuk, hogy az is egyike volt az őt szünetlen gyötrő rémképeknek.** Végrendeleteiben többféle intézkedést

* Nessun maggior dolore che ricordarsi el tempo felice nella miseria. (Dante.) És: Fuimus Troes. (Virgil.)

** L. Végrendeletét.

tett az eshetőség ellen, egy ízben saját czenki plébánosától eskü alatt igéretet vett, hogy «sans coeur» fogja eltemetni. Szivét vegyék ki s tegyék borszeszbe, láthatók legyenek a haza sorsa feletti görcsös vonaglásai, s ő mentve legyen a nyomorult életre való ujra ébredés iszonyától. Magára nézve tehát «önzésből is» óhajtott oly intézkedést; mégis a modor miatt, melyben az sürgettetett, veszélyt látott benne. Hozzá volt t. i. kötve egy erős kifakadás a szívtelen háziurak ellen, kik holmi egészségtelen zúgokért 2—3 frt heti lakbért szednek a szegény emberektől s ez némi izgatás színét viselé a különben elég szegény, birtokos osztály ellen, stb. Teliden teli van, mondja, ilyféle fűszerrel a *Pesti Hirlap*, és ő dans l'embarras du choix nem tudja, melyiknek adjon elsőbbséget. «A pénz szűkének»-e, mely vezérczikkben a kalmárokat keféli; vagy a «Nyilvánosság» és «Szelid torturának», mely túlzásaiban a társaság minden kötelékét felbontaná. Vagy tán előbbre valók a «Nemzeti játékszín ügye» vagy a «Gyermekkórház» vagy a «Birtoktalanság», a «Kisdedóvás», a «Hivatás», a «Bot, vessző, korbács» vagy (a Korteskedési botrányok ellen intézett) «Nemzeti veszély»? Fenakad magában, a nálunk azelőtt nem divatozott «Vezérczikk» elnevezésben is, melyben a vezér czikkének prætensióját látja. Mindezekben, kérdi, több-e az ‚emberszeretet', mint a ‚bors'? (t. i. Wesselényi szavaként: a németnek orra alá törve —) több-e a terv szerinti építés, mint a rombolás? a ‚seraphi andalgás', mint a ‚cherubi felfogás'? «Nem olvasztja, úgymond, (pedig ezt várta tőle! . . .) hazánk százezer kis érdekeit egy nagy nemzeti érdekbe össze; de inkább azokat élükkel egymás ellen állítva, a kicsinyeket a nagyok, a szegényeket a gazdagok, a resteket az iparkodók ellen felingerli s feluszítja.» (246. l.) Megdöbbenve a dolgok e látszatán, melyet nemsokára egész egy irodalom ügyekezett eloszlatni,*

* Kelet Népe és Pesti Hirlap. Írta báró Eötvös József Pest 1841. Felelet gróf

kezdetben «Lélekharang»-nak akará könyvét elnevezni, azután «Anti-vezérczikkek»-nek; de e czímeket később az általánosabb *Kelet Népé*-vel cserélé fel, mely magasb színvonalra emelte azt, s melyet azon óhajtással kisért, hogy legyünk mi, a Kelet népe itt a nyugat határszélén, az «ok népe» s magasbra kifejtendő értelmiségünk által vívjuk ki nem csak jogunkat a léthez, hanem a minket környező idegen nemzetiségek közt a vezérszerepet is. «Ha mindenütt, mondja, az ész szavával s nem a szív andalgásival kell kormányozni: mily nagyon mutatkozik ennek legsürgetőbb szüksége még honunkra nézve, hol álladalmi, ha csalni nem akarjuk magunkat, még felette gyenge létünk daczára, nem egyet, de kettőt: ‚nemzetiséget és alkotmányt', kell megmentenünk.» (108.) Hozzá gondolá, ne kétkedjünk, állami lételünket, s a földtekénk e részén minket megillető, de idétlen forradalmak által könnyen el is veszthető, és másra szállandó vezérszerepet. — Ismétli Corberon szavait: «Lelkesedés kezdi, őrjöngés kiséri, megbánás követi a forradalmakat.»* Mindenki ellent mondott akkor a föltevésnek, hogy Magyarországon bárki is forradalmat óhajt. Kossuth maga, *Feleletében*, megfelelt e vádra. Megelőzte őt védelmébe fogva b. Eötvös József, ki (egyébiránt saját két fontos kezdeményét, a börtönjavítást és a népnevelést is közvetetten megtámadva látta), úgy vélekedett Fáy András, Szentkirályi már az irigykedés gyanúját kezdé hebesgetni, Wesselényi haragudott, Deák maga, mint mondá, sokért nem adta volna, ha Széchenyi nem adja ki a *Kelet Népét*, Klauzál, Bezerédj a szakadástól féltek, s hogy legjobbjaink a közvéleményben egymást járatják le s bénítják meg. Ellene voltak Batthyány és Károlyi Gy. stb.

Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól Pest 1841. aug. 15. Dessewffy Aurél czikkei a Világban, Kelet népe nyugaton. Fáy A. 1841. és 1842. Sok névtelen.

* L' enthousiasme commence, le délire accompagne et le repentir suit les révolutions.

Mindezek ellenében Széchenyi az öreg Virág ama versével vigasztalá magát, mely mindig emlékezetében volt s melyet e könyvének jeligéjeül is választott: «Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.»

Bármint vélekedjék is ma valaki Kossuthnak akkori izgató s Széchenyinek mérséklő fölléptéről, ha az előbbit a fennálló rend (vagy bár rendetlenség) iránti nagy gyűlölet vádjától mentnek találja, bizonynyal másrészt Széchenyi hazafiságának tisztaságán sem hagyhat foltot. A nagy meghasonlást, mely a két korszakos államférfiút egymástól elválasztá, a bekövetkezett események igazolták. Nem volt hiány az összetartásban sem, mikor a haza veszélybenléte többé elhárítható nem volt. Forradalom és önvédelem, felforgatás és igazságszeretet összezavarodott fogalmakká váltak s egy táborba terelték akár a nyilt küzdelem, akár a passiv ellentállás terén a hazafiakat. A vihar után visszapillantva, romokból támadt új alkotás közepette, áldanunk kell a gondviselést, mely minden kornak megadta a maga emberét, minden szenvedésnek gyógyulását; vajha hozzá tehetnők: minden őrjöngésnek kijózanodását.

Sokszor volt idézve az a néhány sor, mely a *Kelet Népét* a napi érdekű vitairatoknak annyira fölibe emeli, s ma is, megindulás nélkül alig olvasható, valódi műalkotássá teszi. Nem szabad ez idézetnek gyarló munkánkból is kimaradni.

Boldogúlt atyjára gondol, kit a már közlött töredékekből is eléggé ismerhetünk, hogy megszeressük s emlékét becsben tartsuk. Így szól a munka bevezetésében:

«Oh mily sokszor látám még mint gyenge fiú szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni reá, mint családi vagy házi életi bajok keserűségeinek.* Mert Epictetus elveivel megbarátkozott keresztény

* Láttuk, hogy ilyenek miatt nem lett volna igazolva búskomorsága.

férfiú, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolyogva tűrt. Akkor nem bírtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak naprul-napra mé-

FELELET

GRÓF

SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

KOSSUTH LAJOSTÓL.

PEST.

KIADTA ÉS NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST

1841.

98. A FELELET CZÍMLAPJA.

lyebbre sülyedése és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetetlenül fogna végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedését.* Felfogá-e, hogy reánk nézve

* Ez a búskomoly világnézet, szinte egy félszázadon át legderekabb férfiaink, főleg költőink kedélyén általában uralkodott. Úgy látszik, egy erőszakos felrázkodás

csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlenségének is elibe teszszük, nem tudom.* Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt s életet halálos álmából kibontakozhatnia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám mint ‚magyar' reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincsen többé? Életem legmélyebb feladása ez vala.» stb.

«Legkisebb megbánást sem érzek tehát», így írja meg, nyilván egy Metternich intelmeire és baljóslataira visszaemlékezve, mintegy önigazolását a már benső meghasonlásban élő Széchenyi, «hogy az Istentül reám bízott tőkét fajtám megmentése s fölemelkedése végett, mennyire birtam, a lehető legnagyobb uzsorára adtam ki; de áldom sorsomat, hogy hazámnak nem valék sem korcsa, sem heréje s bár jőjjek még egyszer a világra, főbb vonásokban — — ugyanazt cselekvendem.»

«Ha azonban, gyarló emberi fölfogásom következtében, mégis tévútakba bonyolódtam volna, (már mint a hogy Metternich vádolá), ha tévútakba csábítám a magyart, melyekbül nem volna menekvés s melyeken ő ellenállhatatlanúl sodortatnék végveszélybe, és e gyászos borút én idéztem volna föl hazánk egére: ám akkor törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen nevemen útálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó részemet s legyen sorsom megsemmisülés: eltűröm. Nem szomjaztam fölemelé-

(egy élet-halál harcz) kelle hozzá, hogy a magyar faj e bilincseiből felszabaduljon. Vajha, soha az elbizakodás másik szélsőségébe ne essünk!

* V. ö. Nagy Pálnak emlékezetessé vált mondását, melyet Sz. is sokszor idézett. Ha választania kellene, inkább a nemzetiség, mint a szabadság nemtőjéhez ragaszkodnék, minthogy a nemzetiség hű megőrzése legbiztosabb talpköve volna a szabadságnak, nemzetiségében sülyedő nemzet viszont legszebb szabadságainak daczára is, csakhamar rabigába görbedne

sem, saját dicsőségem után, e bűntől ment vagyok; czélom őszinte és nemes vala.» (321.)

De, vajon volt-e valaha nagyokat mozgató államférfiú, vagy népvezér, ki ha tragikus véget ért, ezt emelt fővel el ne mondotta volna magáról?!

«Hiszem», így folytatja mind behatóbban, «mostani létünk átmenetelét egy jobb létre» (s ezt különösen az utóbbi országgyűlés óta nemzeti «újjászületésünk» folytatására és bevégzésére vonatkozólag szerette mondogatni) minden oly erőltetett crisis nélkül lehetőnek, mint a melyet a Pesti Hirlap szerkesztője okvetlen (!?) hazánkra kényszerít, ha míg idő van, (hét évi idő volt erre adva) nem gyujtja fel az *érzelmek* minden érdeket viszszás helyzetbe tevő fáklyája helyett, melyet eloltani kellene, az *értelem* minden részeket összeegyeztető napját» (326. l.).

Fényes és pathetikus digressióval pendíti meg itt először, amúgy mellesleg, a mint szokta, egy a budai hegyekben emelendő Valhalla eszméjét. Bebarangolta e czélból mostoha fiával, gr. Z. Henrikkel Buda szép környékét, a legalkalmasabb pontnak kikeresése végett. Hogy «legyen vérünk jobb része halálban legalább egyesülve, ha nem tudott életben egyesülni és nem birta értelme által az elsülyedéstül megmenteni magát».

Zárszavai pedig ezek: «A Pesti Hirlap szerkesztőjérül sokan azt hiszik, legjobb akarattal sem tudna többé engesztelő és csendes reformatiói szellemben írni, oly annyira volna forradalmi anyaggal saturálva, mikép ez már nedvés vérébe ment volna át. Én azonban nem tudom, nem akarom hinni. Miszerint azon kéréssel végzem is be e soraimat, hogy tépje bár személyemet, a hogy tetszik, minden ceremonia nélkül, de csak Istenért ne használja nimbusát és népszerűségét Magyarországnak zavarba hozására. Még mindenre van idő és azért iparkodtam minél

előbb lépni fel; de nem sokára többé nem lesz, mert mindennek meg van bizonyos pillanata, mely, ha lepergett, valamint örökre oda van erény s becsület, úgy oda van élet és minden remény».

A nemzetek úgy, mint egyes lények elvénüléséről, kimúlásáról való bölcseletet, mely aztán egész földgömbünkre s ezen túl a mindenség atómjaira, az örökfényű csillagokra is kiterjed, — bátorító, megnyugtató szellemben, Széchenyit igazolva is, czáfolva is elegen tárgyalták; szűk keretünkön messze túlhaladna az. Égetőbb volt az utalás a szerencsétlen Lengyelország sorsára, mely iránt a lelkesedés még oly lángoló volt régi országgyűléseinken s régi költőinknél, de azóta nálunk, úgy mint egyebütt, annyira kiment divatból.

Széchenyi híres *Ész és szív* elméleténél sem fogunk soká időzni, melyet már régebben fölállított s most újabban s erősebben kifejtett. A világot mozgató két elem nem tagadhatja meg egyik a másikát. Működésük kell, hogy kiegészítse egymást s szoros harmóniában mozdítsa elő az emberiség üdvét, boldogulását.

Mindaz, mit Széchenyi itt és annyiszor a szív uraln a ellen fölhord, lélektanilag vizsgálva, az önmaga, mint tisztán szív embere ellen intézett támadás s így a legnemesebb önfegyelmezés színében tűnik föl előttünk. Így fogta föl, mint tudjuk, a nagy lélekbúvár, báró Kemény Zsigmond is.

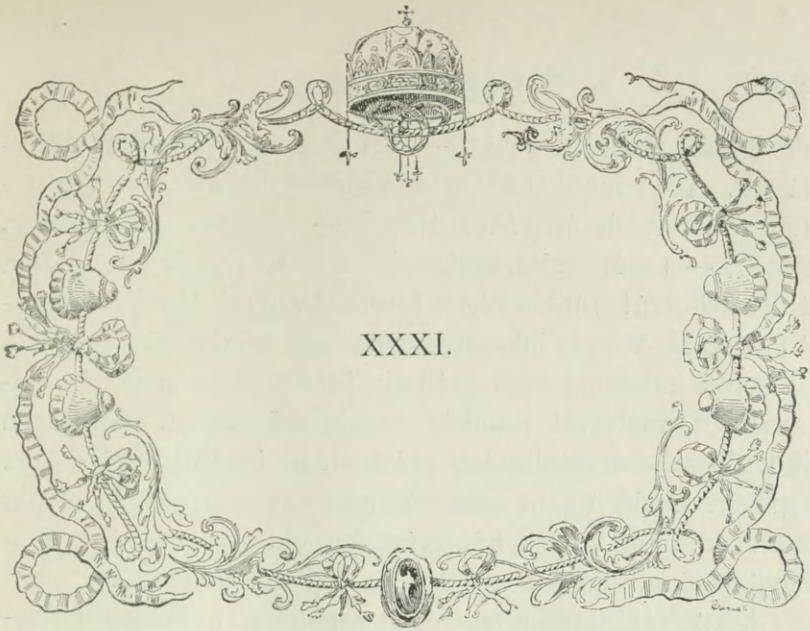

XXXI.

Első szólalt fel Kossuth védelmére b. Eötvös József, államférfiaink közül a reformeszmék merészsége által s másrészt a forradalomtól való természetes iszonya által a legkiválóbbak egyike. Fenmaradt Széchenyinek egy levele, melyet e tőle elpártolni készülő barátjához intézett, melynek igen jellemző rövid tartalmát (egész pongyolán) ide igtatjuk.

«Tisztelt Ellenem! Ha valaki, bizonyosan én vagyok barátja a súrlódásnak s ezért őszinte örömmel várom munkádat. Tudtam, sokban nem lehetünk egy vélekedésben, mert hiszen felette sok oldala van szövevényes honi állásunknak és másképp tűnik az elő .... az élet tavaszában, mint mikor a zordon valóság lép a lenge álmok helyébe, s azért sejtém, írni fogsz s Elleneim sorában találandlak. Ámde mindig reménylettem nem Tartuffe — de bajnokilag fogsz írni ellenem. S ime, bizonyossá tészesz erről július 28-diki soraid által, melyeket tegnap vettem. All right! Teríts földre, ha birod, — bánom is nagyon! csak emeld,

de igazán emeld a hazát. — Én már vén vagyok[1] s életfáradt. A Ti munkátok most előmbe vágni s csekély fáradozásim jeleit árnyékba állítni, — mi nem leszen nehéz munka — s azért rajta, csak rajta s a Magyarok Istene adja áldását hozzá! Jóllehet igen kiváncsi vagyok általadi helyreállításomat, vagyis inkább igazításomat minél előbb olvasni és senki nálamnál nem méltatja jobban azon gyengéd udvariságot, melylyel munkád megjelenő íveivel előlegesen is kedveskedni ajánlkozol, azért mégis inkább bevárom az egészet. Hadd álljam büntetésemet egyszerre ki, ha pedig könyved nem leszen büntetés, ám akkor hadd élvezzem egyöntésű munkádat egy olvasásilag. Élj boldogul.[2]

A röpirat szeptember első napjaiban a Kossuth feleletét pár nappal megelőzve, megjelent s nagy hatást tett Széchenyire. Bár csak egy «remek prókátori műnek» nevezi, úgy látja, hogy veszedelmesb támadást alig lehetett volna ellene intézni.

Rövid idő mulva mindamellett Eötvöst, több fontos kérdésben s egészben is, Kossuth ellenében, Széchenyi mellett fogjuk látni, kinek eszejárásával az övé sokkal inkább megegyezett; habár mint embert, küllátszat után indulva, sokszor balúl itélte meg, úgy mint Deák is.[3]

Kossuth (szept. 6.) *Feleletében* nem használva föl erősebb fegyverét, lapját, könyvre könyvvel, nemesen és ügyesen válaszolt; de a szakadás meg volt s mind végig tartott; utóbb kiegyenlíthetlennek bizonyult. Széchenyi a forradalmi «veres fonalat» látta végig húzódni Kossuth minden írásán, minden tettén. Nem elveit kárhoztatta, hanem modorát; de ezt élesebben, mint politikában valaha elv küzdött elv ellen. — — «ne mondja senki», — így jelöli meg tisztán a köztök tátongó űrt, — «hogy a *Pesti Hirlap*

[1] Széchenyi ekkor 50 éves, Eötvös 28 éves volt.
[2] Fogalmazványa az akad. irattárában.
Szóhagyomány és levelek.

szerkesztője is csak azt míveli, a mit én míveltem s hogy csak ő is azon az úton jár, melyen én jártam, ezt mindig kereken tagadni fogom».

A mit Kossuth tett, azt valóban Széchenyi nélkül, sőt ellenére tette. A nemzet megoszlott: kettő volt ezentúl a vezére; s a kisebb rész volt az, mely a régi mellett maradt meg. Bár ez a kisebb rész, ne tagadjuk, az értelmiség túlsúlyát foglalá magában.

Széchenyi lelkében mindamellett a végzetes kétely vert egyre mélyebb gyökeret, ha vajon egész szereplése a Hiteltől kezdve nem fog-e az országnak vesztére válni. «S ha egyszer kétely ragadja meg lelkünket», írja Naplójában szept. 7. «vége minden földi boldogságnak.» Élete végső gyászos szakában a Kossuth elleni irataiban is csak a forradalmi láz szítóját s a haza megrontóját látta. Egy keserű gúnyos élczét alkalmazá magára, mint oly emberre, a kinek abban a betegségben kell meghalnia, melyben más szenved.

A *Kelet Népé*re a pesti ifjúság azzal felelt, hogy Kossuthnak fáklyás zenét rendezett. Munkája zársoraiban kifejezé ugyan sejtelmét, hogy e küzdelemben, melyet legjobb baráti s jóakarói tanácsa, sőt kérése ellen indított meg, győztes nem lehet, hogy le fogják ők rántani, hogy félreértés, gyanúsítás, hazafiak elhidegülése s tőle elfordulása lesz a jutalma; mindamellett, minthogy kötelességérzet vezette, távol volt tőle a szándék megállani, vagy visszafordulni. Sőt látni fogjuk, hogy mily vaskövetkezetességgel s vértanúi elszántsággal ment ez irányban mindig előbbre. Mindamellett nem lehet mondani, hogy népszerűsége a közélet e ledér kéjhölgye, nagyon hirtelen hátat fordított volna neki. Tisztelettel hátráltak meg előtte, minden tettét figyelemmel, bátorító tapsokkal kísérték, mindig meghallgatták szavait, irottat és élőt, szájról-szájra adták. Ő jól tudta ezt s épen nem vonult vissza akár a zajos megyei,

akár a zavaros városi vitatkozások teréről. A Pestmegyei gyűlések vonták magukra ez időben első sorban, nemcsak a fővárosi közönségnek, hanem az immár megindult szabadabb hirlapi irodalom folytán az országnak is figyelmét. Az országgyűlési utasítások mellett, melyek országszerte legjobb elméinket foglalkoztatták, nem hiányoztak a félreértett önkormányzat hívei közt akár túlzott ügyszeretet, akár egyéni becsvágy nyugtalanságától űzött politikusok, kik a törvényhozás körébe tartozó gyökeresb reformokat azonnal életbe léptetni óhajtották. Mi a svájczi kantonok önállóságát is messzire túlhaladó s nálunk nagyon veszélyessé válható sokféleségre vezetett volna. Nyerhet vala ily sokféleségből az emberiség s a szabadelvű haladás; de sokkal többet veszthet nálunk a nemzetiség s a magyar állam eszméje: mind a kettő létünk alapföltétele. Egyes részek jobbléte, gyorsabb haladása, nyilván az egésznek kárával, az együvé tartozásnak meglazításával, s így bizony szerfelett drágán lett volna megvásárolva.*

E mozgalom veszélyességét Széchenyi, különben is a központosítás embere, azonnal fölismerte; Kossuth ellenben s egész pártja, az úgynevezett municipalisták, melegen pártolták.** Csak egy államférfiú volt, a ki a centralisatiót s felelős ministeri kormányzatot merte, egyelőre csakis elméletileg, követelni, ez Eötvös volt, de a ki csekély számú híveivel együtt, soha sem bírt a doctrinarismus, vagyis magyarán a létező tényeket ignoráló elvhajhászat, (a németeknek Principienreiterei) vádjától szabadulni. Megérte s megérték ők «eszméik győzedelmét», de úgy, hogy nem

* Jellemző, hogy mikor aztán kenyértörésre került a dolog, (1848 julius) épen Nyáry volt az, ki ily nyilatkozatra fakadt: »hál' Istennek, már nyakára hágtunk a vármegyének!» mely nyilatkozatát ismét sokkal később fejére olvasta, nagy szónoki hatással a deákpárti Tóth Vilmos. (1867 okt.)

** Az indítványok özönében, illetőleg azok özöne ellen a derék Fáy András Pest megyénél indítványt tett, miszerint semmi fontosabb indítvány rögtön ne tárgyaltassék, hanem csak előleges bejelentés után. Legyünk kisebbek, uraim, mondá indokolásában, hogy a haza legyen nagyobb. (Májusban 1841.)

telhetett benne nagy örömük, mert egy olyan conflagratio kiséretében szakadt az reájuk, a minőt sem előre látni, sem uralmuk alá hajtani nem birtak.

Széchenyi e fejlemények minden mozzanatát élénk figyelemmel, növekvő aggódással, idegességgel kíséri, — s nem bízva bár ellenszegülése sikerében, — át- meg át van hatva, mint maga írja, egy szent lelkesedés hevétől: az «ár ellen úszni» . . .

Ez nem akadályozza szokás szerinti részvételét a farsangi mulatságokban. Egy piknik-ebéd alatt Záborszky (Kossuthnak somogyi levelezője, később orsz. képviselő) felköszönti őt, kivel aztán szintúgy sincerizál, mint a hozzá most már őszintén közeledő Oroszszal; ő maga gr. Károlyira emel poharat s toastjában megbecsülendőnek mond «minden embert, a ki saját lábán tud állani». — (Febr. 26.) Egy casinoi ebédnél viszont BATTHYÁNY LAJOS köszönti őt fel, «mint vezért» s négyszemközt lebeszélni akarja, hogy ne írjon Kossuth ellen (márcz. 12.). Ugyanezt próbálta Klauzál Gábor, kivel a sopronmegyei közgyűlésen találkozott (máj. 21.). Bezerédj István egyre törte magát s még később is sokat fáradozott a kibékítés eszközlésén. Féltek a szakadástól; jósolgatták: «meg fogja bánni».

Sopronban július 26-án a Szeder-egylet tartott rendkívüli népes ülést, Festetich V. elnöklete alatt. Százon felül az ebédnél. Széchenyi egy «jól sikerült« toastot mond az uralkodó egészségére.

Következtek nem sokára a Pest megyei gyűlések november hóban.

Az országgyűlési utasítások mellett, Nyáry főjegyző reformtervei foglalkoztatták a rendeket s adtak dolgot a kormánynak. Nagy vita fejlődött ki a megyei önkormányzat és a kormányi felügyelet határai körül, de még inkább a közigazgatási és törvényhozási hatáskör összezavarása vagy szabatos különválasztása felett. Ki volt ugyan küldve

egy országos bizottság, s szorgalmasan dolgozgatott is az egész magyar büntető rendszer tüzetes átalakítása tárgyában. Részt vett e munkában, mint tudjuk, Deák, részt vett maga Széchenyi is. De Pest megye rendei nem akartak várni; hanem saját hatáskörükben tanácskoztak is, intézkedtek is e fontos ügyben. Elhatározták a közigazgatásnak a birói hatalomtól külön választását, az eddigi évnegyedes sedriák helyett állandó törvényszéket rendes és felelős birákkal, úgyszinte a szolgabirói jogszolgáltatásnak kerületi törvényszékekkel helyettesítését; elhatározták a nyilvánosság behozatalát, a másod alispánnak rendes törvényszéki elnökké tételét s a biráknak egy-egy évre választását stb. A Helytartó tanács eltiltotta a megyét ezen, a törvényhozás körébe tartozó intézkedéseknek foganatba vételétől. Új sérelem! Sok gyűlésen át megújult e felett a vita s nem kevesebb tudománynyal s elmeéllel, mint szenvedélylyel folytatták. Maga az elnök, Prónay főispáni helytartó, óvást tett, melyet, mint «el nem fogadott óvást» említ meg a jegyzőkönyv, mire aztán az is végzésbe ment, hogy jövőre ilyes, a többség akaratába avagy a törvénybe ütköző óvások, mint semmi érvénynyel sem bírók, a jegyzőkönyvben még meg se említtessenek.* Ezen szigorú eljárásnak kell tán tulajdonítanunk azt is, hogy azon indítvány, miszerint Széchenyi a megürült tárnokmesteri hivatalra ajánltassék, mint visszhangra nem találó eszme, nyomtalanul hangzott el (nov. 26.).

Széchenyi, úszva mindig az ár ellen, mind e vitákban részt vett s hol komoly, hol tréfás, hol szerte áradó, hol csipős, hol melegítő, hol kaczagtató közbeszólásokkal, de többnyire hosszan tartó s nagy figyelemmel hallgatott beszédekkel kísérte és fűszerezte azokat. Neki szabad volt minden.

«Leránthatta» Nyáryt, ki különben unalmas szónok

* Lásd Pest m. Jegyzők. 1841. nov. stb.

volt, kiönthette epéjét Kossuthra, kinek minden szava gyujtott, sansculottenak nevezhette Szentkirályit s a faképnél hagyhatta az egész kormányt, s főleg annak minden fullajtárjait. Beszélt, a miről akart, előhozhatott régmúlt dolgokat, tehetett a napirendtől elütő indítványokat, (p. o. egyszer egy sétatért, stb.) s érv helyett akár saját tekintélyét, akár tréfás adomái valamelyikét vethette a mérlegbe: az mind jól volt.

Sajnos, hogy kevesen tartották érdemesnek tüzetesebben feljegyezni a hallottakat s megőrizni a kiváncsi utókor számára!

Saját naplójegyzetei, bár töredékesek, nem is mindig megbízhatók, a helyzetet többnyire érdekesen világítják meg, miért is kénytelenek leszünk azokhoz minduntalan visszatérni.

«A Kossuth-liga nagy számmal jelent meg.» Így ír nov. 19-én. «Meglehetősen beszélek. A nyilvánosságról volt szó a megyei törvényszékeknél, procés-verbal stb. Én: az nagyon jó lehet, de nem tartozik a vármegye hatáskörébe. Mindnyájan ellenem fordulnak. Hegedüs, Nyáry stb. Másodszor is beszélek. Derekasan lerántom őket. Majdnem fiscalis actiót kapok . . . Nem vonok vissza semmit, megtartom nyugalmamat, — mégegyszer is elmondom . . . Semmi se lett belőle. — Kossuth, a kit én megdicsértem, à la lettre megleczkéztet . . . Bizonynyal másképp venné fel, ha őtet bántanák meg. Az én nézetem mellett csakis Dessewffy, Zsedényi, Gyarmathy és Hegyessy nyilatkoznak, a többi mind oppositióban. — — Igazán, nagyon boszantott.»

Másnap 20-án is folytattatott vagy megújult a vita. Széchenyi ismét beszélt, s megint a közhangulat ellen. Prónay indítványt tett, hogy az ügy terjesztessék fel a a bécsi udvari kanczelláriához. Ezt Széchenyi ellenzé, mint a már hozott határozathoz képest merő következetlenséget; mihelyt a többség azt tartja, hogy ez az intézkedés a megye

saját municipalis jogkörébe tartozik, úgy ám tessék azonnal végre is hajtani stb. A megye ki is jelenté, hogy határozatai foganatba vételétől magát visszatartóztatni nem engedi, mert ez annyi volna, mint nem ismerni saját hatóságát és kötelességét.

Széchenyi e szereplése különben szorosabban fűzte őt a conservativekhez s különösen Dessewffy Aurélhoz, a ki viszont a nádor bizalmát igyekezett mindjobban megnyerni számára. E jó barátjától, fájdalom, nem sokára megfosztá őt, megfosztá a hazát a halál († febr. 9. 1842.).

A nov. 24-én folytatólag tartott közgyűlésen a földesúrnak községi biró jelölési joga felett volt Kossuthtal és Nyáryval disputája. Beszéde hatásával ő maga meg volt elégedve.

A Helytartótanács közel volt; hamar leérkezett tehát a megye ellenzéki határozataira a felelet. Nyáry visszautasítá ezt a felülről jövő «hatalomszót». Kossuth erősen kikelt ama testület ellen, melynek csak «lefelé» van bátorsága, míg fölfelé nyájasan tud csak hajlongani; mi onnét jő, az mindig törvényes, mi alulról jő, az soha sem az. Szentkirályi is úgy találta, hogy merő gúnyt űznek belőlük, s ha valami ínyükre nincs, még válaszra sem méltatják stb. «Alig lehet már kiállani», sóhajt fel Széchenyi, «mindig csak ez az ujjhúzási systema!»

Otthon aztán álmatlan éjeken át gyötrődött magában.

E napok után történt, hogy Deákot fáklyás zenével kereste fel a sokaság, melyet ő mérsékletre s egymás szabad véleményének tiszteletben tartására intett.

Széchenyi mindinkább megerősödik azon hitében, hogy Deák lesz a centrum embere.

Decz. 22-én részt vesz a városi közgyűlésen és sürgeti az extravillanumok fölméretését.

1842 január 17. az utczai koldulók, főleg gyermekekre hívja fel a gyűlés figyelmét.

Jan. 19. kiszemelik a Kerepesi- és Váczi-út közötti tért Szedresnek. Ennek költségeit a magáéból ajánlja fel 24-én.

Az 1842 márcziusi közgyűlésen ismét Kossuthnak és Széchenyinek volt egy nevezetes találkozása.

Az ezt megelőző januáriusi közgyűlésen Széchenyi jelen volt ugyan, de nem szólt, csak élczeket szórt jobbra-balra.

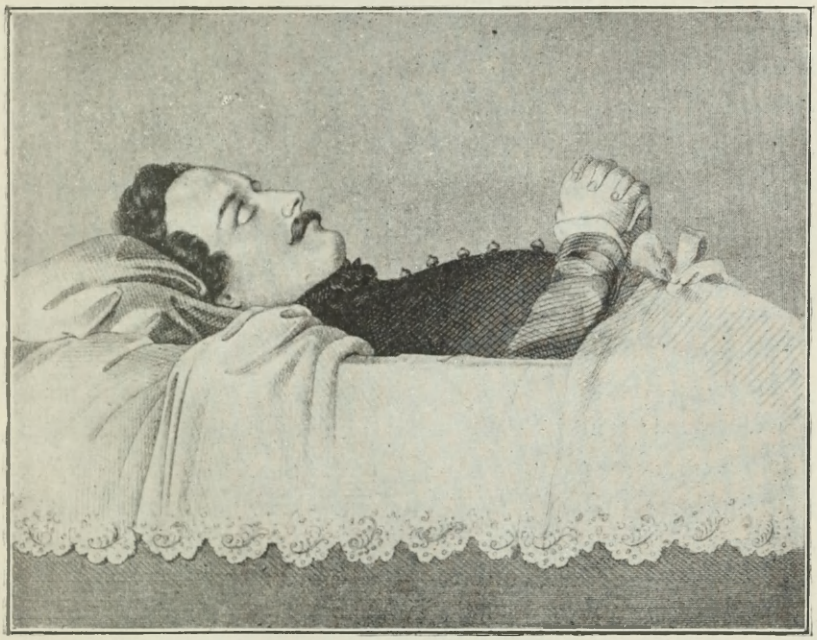

99. GRÓF DESSEWFFY AUREL A RAVATALON.
(A Honderű által kiadott egykorú metszet után. Ernst Lajos gyűjteményéből.)

Márczius 15-én Kossuth ellen beszélt. A hus-limitatio volt napirenden. Ez nem akadályozá a két nagy ellenfelet a politikai manifestatiókban. Kossuth bókkal viszonzá a gáncsot, s ekkor tevé azt a nyilatkozatot, melyet fentebb közlénk. Megkínálta, daczára a köztök már nyilvánossá vált meghasonlásnak, — a vezérséggel! Csak rajta áll, hogy ezt elfogadja: s ő, úgymond Kossuth, első lesz, a ki követni fogja.

Széchenyi jelzett beszédében is elismeré, hogy «municipális institutióink tartották fen annyi viszontagság közt alkotmányos és nemzeti életünket; de most már, mondá, nem fentartásáról, hanem haladásáról van szó. S valamint igaz, hogy igen nyomorult léte volna egy nemzetnek, mely mint az arlequin, csak úgy és csak akkor mozgatná tagjait, miként és mikor a centrális hatalom a sodronyt meghúzza; de viszont mi ennek az oppositumа? Az, hogy ha egy testnek 52 lába van, s egyik erre, másik arra mozdul, bizonynyal nehezen, vagy sehogy sem fog előbbre menni» stb. Ezen érdekes ülésnek másnap, (márcz. 15.) lőn még érdekesb folytatása. A Helytartótanács, a mint már említém, megsemmisíté a megyének a törvényhozás körébe vágó határozatait. A nádornak ezúttal egy első magyar levele olvastatott fel, a minek tünő jó hatását azonban hamar eltörlé az «új sérelem». Széchenyi szakgatott jegyzetei e napról így szólnak:

«Olvastatik a decretum, a főhg magyar levelével. Zsedényi először triumfál. Szentkirályi, Nyáry miserable. Eötvös unalmas. Patay gyenge. Én Kossuth után és ellene beszélek. igen hosszadalmasan, de nem igen jól. Politikai bűnt követ el a megye, a melyért lakolni fogunk. Ismét egy gravaminális diétánk lesz! Én nem vettem részt e bűnben. Ám vezessenek ki aztán azok, qui nobis hæc otia fecerunt.»

A gyűlés, mit sem törődve a felsőbb tilalommal, a törvénykezési reformjavaslat részletes tárgyalásába bocsátkozék s pontonként veszi fel ezt.

Ennek folytatása volt még márcz. 17-én is.

Erről Széchenyi: «Erős vágásokat osztogatok. Kossuth fájdalmas hangba megy át. — Zsedényivel sokat nevetünk. Védő és támadó szövetséget kötünk».

A jegyzőkönyv szerint is hosszas vita fejlődött ki a nyilvánosság körül s a többség megmutatta, hogy a nyilvánosság Magyarországon törvény által van már régen be-

100. ZSEDÉNYI EDVÁRD.

(Orsz. Képtár.)

hozva, s így a megye határozata, nem hogy törvényellenes volna, de még újításnak sem nevezhető s a megyében tényleg még 1784-ben is divatozott stb.

Még a következő nap, márcz. 18-án, is részt vett Széchenyi s erős főfájása daczára egy hosszú és tartalmas beszédet mondott. Sőt 19-én is felszólalt, még pedig oly határozottan Kossuth ellen, hogy ez, daczára pár nap előtti nyilatkozatának és daczára Deák csitító szavainak,* hevesen kikelt ellene s azzal fenyegetődzött Pataynál, hogy ezentúl már mint ellenséget nyilván fogja megtámadni.

Márczius 21-én a kormány azon szűkkeblű határozata keltett nagy indignatiót, miszerint az új iparegyesületnek, Kossuth művének alapszabályait nem engedé kinyomatni. Nyáry, Kossuth, Szentkirályi hevesen kikelnek, de Széchenyi szerint «ügyetlenül», s ő szép .csendesen kellő «kerékvágásba» zökkenté az ügyet.

A *Pesti Hirlap* szerint az elvi vita a körül forgott, hogy a kormány az egyesülési jogot az alapszabályoknak felterjesztéséhez s általa leendő jóváhagyásához kötötte, míg a megye rendei azt ily formaság nélkül is föltétlenűl követelték a közönségnek (!). Az elnök egy finom megkülönböztetéssel próbált kievezni, a felsőbb jóváhagyást legalább is ott tartván szükségesnek, a hol és a mennyiben köztisztviselők közreműködése is szükségesnek mutatkozik.

Ezt, a *Pesti Hirlap* szerint tagadá gróf Széchenyi István, Kossuthtal teljesen egyetértvén az iránt, hogy a szabad egyesülhetés, úgy, mint Angliában is divatozik, egyik oszlopa a nemzeti kifejlődésnek, sőt a haladásra okvetlenül szükségesnek látja, hogy az egyesületek egészen szabadon mozoghassanak. Csodálja, hogy az országban még egy igazi egyesületet sem lát (?), mert az eddig létezők inkább csak

* «Nagyon szerencsés keze van», mondá D. a tiszteletére rendezett fáklyászene alkalmával pedig hangsúlyozá a gyanúsitás mételyét, melytől, mint haladásunk egyik főakadályától, leginkább tartózkodnunk kell.

egy-két embernek összeállása, meg sem közelíti a külföldi ezerek egyesülésének hatását. Reméli, a kormány engedni fog e kérdésben, engedni a közkívánatnak annál inkább, mert érdekében fekszik mentül tágabb tért nyitni a nyilvános egyesületeknek s általok a titkos társulatokat elfojtani.

Ennek ellenében hivatkozás történt az 1846: XVIII. t.-cz. 55. §-ára.* Erre is volt felelete Széchenyinek.

«A hivatkozott új törvényben, úgymond, bizony sok javítani való van, mert némelyek a mi hiteltörvényeink közül hirtelen hozattak, kellő megfontolás nélkül.» Ő igen örül, hogy az Állóhíd iránti szerződés megköttetett ama törvény előtt, mert a szerint tán soha sem fog vala az létrejönni.**

A Rendek, hivatkozva a többi közt a (bizonynyal ártatlan) Szeder-egyletekre is, felírtak a jelzett értelemben.

A következő napon is ott van Széchenyi s figyelmére méltatja a megyeház roskadozó állapotját. Kérdi, lesz-e erről valami gondoskodás? Mert valóban nevetséges volna, ha az alatt, míg mi itt e teremben a haza alapköveit rakogatjuk, hegyünkbe dűlne maga a ház. A vármegye csakugyan gondoskodott is e baj orvoslásáról.

Ezután már az országgyűlési utasítások fogván napirendre kerülni, Széchenyiben az a gondolat támad, hogy az ősiség eltörlése, vagy módosítása iránt valamely billt (így fejezi ki magát angolosan) dolgozzon ki s terjeszszen elő. Reformterveinek a «Hitel»-től kezdve, ez volt kiindulási pontja. (V. ö. korábbi műveit).

Ez időben úgyszólván egyenlően osztotta meg idejét a megye és a város közt, melynek százas testületébe be-

* A közkereseti és részvénytársaságokról, melyek szabályai a váltótörvényszékhez felterjesztendők. Bárminő egyesületek korlátlan szabadságát legutoljára engedélyezhetné olyan állam, minő Magyarország.

** Egy igen alapos különvélemény szerint ez a szerződés is az országgyűlés jóváhagyása alá lett volna terjesztendő.

választatván, fogadást tőn, hogy e tisztet nem fogja sine curának nézni. S szavának ura is lett.

April 2-án a pestvárosi közgyűlésen látjuk adókivetési ügyben, oda dolgozva mindig, hogy a polgárság azzá váljék, a minek lennie kell. Havas biztatja, hogy e körben igen népszerű s mindent ki fog vinni, a mit akar.

Sokan már azt rebesgették, hogy Széchenyit kell a főváros polgármesterének megválasztani.

Örömmel veszi e hírt tudomásul a *Hirnök*. Ily lordmayort nagy nyereségnek tartana. Ha nem hozná meg ezt az áldozatot, az csakis azért lenne, hogy majd a felsőháznál fejthesse ki bölcs és üdvös eszméit.

April 9-én ugyanott a város felméretését, s a városi házak adóztatását hozza ismét szóba. Ez ügyben 13-án küldöttséggel megy a Tanács elébe s közvetítő szerepet vállal.

April 20-án a város körül húzandó hajózható csatornát indítványoz.

April 23-án Borsodival van összeütközése Bozda végett stb.

April 29—május 6. Aldunai út. (A kilenczedik és utolsó.)

Az alatt itthon a kormány karhatalommal akadályozza meg az új bűnvádi eljárásnak tettleges életbeléptetését. Előleges sérelem!

Borongó kedély. Walhalla! . . .

A jan. 7-iki megyei gyűlésen jelen van, de nem szól.

A benyomások közt, melyek Széchenyi fogékony keblére szinte rohasmosan törtek, el nem hallgathatjuk többek között Kossuth egy megdöbbentő nyilatkozatát a horvát kérdésben, vagyis mint akkor nevezték, az illyr izgatások ügyében.

Széchenyi naplójegyzeteiben a *Repeal* szóval jelzé azt. Pest megye első meglepetésében majdnem egyhangúlag fogadá el junius 12-én úgy az indítványt, mint az indo-

kolást s csak utólag szólaltak fel halkan egyesek ellene.*

Szabadulni ez alkalmatlan tehertől, mely saját haladásunkban s főleg nemzetiségünknek itthon kifejtésében örökké gátol s szítja ellenünk a gyűlöletet stb. — Elvben nyomban elfogadták s a többi törvényhatóságoknak is körlevél útján ajánlották azt az elválást, s csak a módozatok felett időztek egy kissé.

A legközelebbi, juniusi gyűlés határozata ez volt: Tétessenek a jövő országgyűlésen lépések, miszerint a köztünk s horvátok közti szövetkezés olykép módosíttassék, hogy ők mitőlünk közigazgatás és *törvényhozás* tekintetében elválasztatván, minden egybefüggésünk jövőre csak abban álljon, hogy Horvátország a magyar szent korona tartománya maradjon.**

Jun. 16-án Almásyhoz mennek testületileg, mint a város bonyolult ügyeinek megvizsgálására kiküldött kir. biztoshoz. A gyűlésben felszólal: Nem lehet többé bizodalmunk a tanácsban. A ki vétkes, annak bünhődni kell. Nekünk emberekre van szükségünk és ha in gremio nem találjuk őket, ott fogjuk keresni, a hol megtalálhatjuk. (Nem talál visszhangra, a barátok buzgalma fagyponton alul száll.) Erre aztán, úgymond, indignatióját fejezi ki az egész választó polgárság felett, mivelhogy nyolcz nap óta egyikök sem mutatta magát a városi adóhivatalnál! . . .

18-án ugyanott kifakad a közügyek iránti részvétlenségök ellen, mert a közgyűlésen alig egynehányan jelentek meg. Indítványa különben elfogadtatott.

A tisztújítási mozgalmakban élénk részt vesz; de még inkább érdeklik a követválasztásra való előkészületek. Óhajtja, hogy az országgyűlésre választandó képviselők a város lakos-

* Lásd az akkori hirlapokat.

** Kossuth, nyilván, ezt sem tartotta fontosnak. (Lásd: Irataim az emigratióból.)

ságának igazi képviselői, ne pedig, mint eddig egyszerűen a tanács megbizottjai legyenek. Örökös torzsalkodások voltak a két testület, úgymint a választott polgárság és a tanács közt. Egyszer ez ragadta magához, egyszer amaz a kijelölési jogot s a másik ilyenkor csak azzal a világos óvással fogadta el az ajánlott egyéneket, hogy, mivel quasi véletlenül épen azok valának, a kiket ő is óhajtott!

Julius 18-án Sopron megye közgyűlésén Rohonczy alispán elnöklete alatt szerepel. Jegyzetei szerint kétszer szólalt fel, először a mesterlegények vándorkönyvei, másodszor az akkor oly nagyfontosságú ősiség kérdésében ajánlva, hogy ez iránt, meg az adó- és a vegyes házassági ügyben a megye határozatai a jelenleg napirenden lévő s hazánk átalakulását tárgyazó kérdéseknek az irodalom mezején szenvedélylyel vegyített vitatása tekintetéből függőben tartassanak.* Mely indítványt a KK. és RR. egyhangúlag elfogadván, a választmánynak már kész munkálata a napirendről levétetett.

Elismerése foglaltatott ebben egyrészt ugyan a sajtó hatalmának, melynek hivatása a korkérdések megérlelése, de másrészt a központi Pest megye vezérszerepének, mely e kérdéseket az ország első capacitásainak részvételével folyvást napirenden tartá.

Egyidőben a Szeder-egyletnek is gyűlése volt s a hetven terítékű banket nem minden politikai czélzások nélkül folyt le. Rohonczy kezdé, Klauzál mélyebben bele ment, Henking, mint «sansculotte», az égalité, liberté jeligékkel dobálódzott. «Es ist entsetzlich, wie die Leute dumm sind», volt mindezekre Széchenyi kritikája. Hogy toastban elmondotta-e? annak nyoma nincsen.

Az alatt Szombathelyen is megemlékeztek róla. Test-

* Részleteket l. Gr. Sz. I. Naplói és Beszédei.

vére, Pál tudósítása szerint ugyanez alkalomból tartatott társas ebéden háromszor ittak a távollevőnek egészségére.

Visszatérve Pestre, folytatja a városi gyűléseken tevékenységét. Aug. 17-én bejelenti a híd alapkőletételének idejét, 24-ét, meghívja reá az egész képviseletet.*

Híd rég áhított alapkőletétele. Ünnep! leendett ez reá nézve, ha kelyhébe egy ürömcsepp nem vegyül.

Előző nap, (aug. 23-án) esti 8 órakor már fényözönben villogott a testvér két főváros örömhódolata jeléül. 9-kor a sz. Gellért-hegyi őrszem alig pillantá meg légbe szökkenni a nagymáli Dunaparton szétvillanó röppentyűket, mint a főhg Váczhoz érkeztének hírjelét, azonnal eldördült a gellértfoki mozsár-ágyú, a főhgnek egy és fél óra mulva megérkezését tudató, mi valóban éji tíz és fél órakor meg is történt, ágyú- s taraczk-durrogások, röppentyű-czikázás s harsány éljen kiáltások közt, s a gőzhajó parti fokán a főhg nádor, díszruhás főhivatalnokság, táborfőkar, a megyei s a két városi tisztviselők által a legszívesebben fogadtatott, s hintóba szállván, budai lovas polgárság mellett, a kiállított rendes és városi katonaság tisztelgései s hangász-

* Naplójából iktassuk ide e rövid adatokat, mint pillanatnyi benyomásainak visszatükröztetőit:

17-én Tasner meghozza a tekercset a híd alapkövébe. — Bécsben jóváhagyták; de a nádor fhg megkurtította. (Ez boszantja). Clark is megérkezik. (Beteges volt.) Minden hatóság meghíva.

22. Károly fhg este gőzhajón megérkezik.

Illuminatio — csinos. Nádor az ország nagyjaival (kikhez Széchenyit nem számították) a Casinónál várakozik.

23. Szinával a hídfőnél.

Klauzál megsúgja, hogy az ifjak fáklyás zenét készítenek neki.

Tiltakozik ellene. Kívánja, hogy Deák tiltsa be. Ez nem lehet, mert már a fáklyák megvannak. Aztán meg Kossuthnak is lesz . . . (!) mondja Deák.

Clark Tierney és Ádám dohányszelenczét kapnak.

24. Az ünnepély jól folyt le.

Szinházba. Károly fhg is.

Jönnek a fáklyák. Kiss (Sz. titkára) beszél. Sz. nincs itthon. Mennek Kossuthhoz. Ez magasztalja Széchenyit. Híd viselje nevét. stb.

Éjfél után haza sompolyog.

25. Korholja Kisst, hogy quasi «mentegette».

karok zengedezései közt a budai várlakba kocsizott. A két város e közben folyvást örömtűzben tündökölt, csak a lánczhíd víz fölötti állványain 18 ezer lámpa lobogott, e mellett legigézőbb volt a kétrendű hídfok Dunán lebegő tűzoszlopaival, melyek csúcsai kiszálláskor kápráztató bengáli tűzbe borulva gyönyörködteték a szemet.

Tegnap, aug. 23., udvarlás volt a főhgnél. Délután kirándulás a budai hajógyár megtekintésére s a lánczhídi munkákhoz. Déleste 24-én az alapkő letétetett a pestoldali zárgátban.*

Magát az ünnepélyt a Jelenkor (1842. 69. sz. aug. 27.) nagy elragadtatással így irja le:

«*Budapesti Napló.* A budapesti lánczhíd alapkőletétele f. aug. 24-én délutáni 5 és 6 óra közt egész ünnepélylyel vitetett véghez Károly cs. kir. főhg, mint fels. urunk képviselője által következő módon: Fens. főhg nádorunk ezrede egyenruhájában az ország főhivatalnokaival és hídválasztmánynyal a lánczhíd-udvar egyik kapujánál fogadván s üdvözölvén, 101 ágyúlövés s Budától egész a lánczhíd-udvarig felállított polgár- s rendes katonasági sorok közt érkező fejedelmi testvérét, innen a magyar birodalmi tartományok czímereivel díszelgő zászlók sora közt fényes magyar tábornok-köntösben, a lánczhíd-udvar déli szárnyára vont szép készületű sátorba ment, hol egy asztalon a lánczhídi tervek, csuda remekletű kőműves kanál (Clark rajza szerint Londonban készült, ezüstből, nyele elefántcsontból, lapján a lánczhíd képe, s Magyarország czímere, felirattal) és kalapács nagy ezüst tálczákon, és az alapkőbe záratandó (Heufel Károly által szépíróilag leírt) s fels. urunk neve aláírásával ellátott emléklevél valának szemlélhetők. Minek megtekintése után a hídválasztmány tagjai, titoknoka s Tierney-Clark Vilmos hídépítész s Clark Ádám

* Jelenkor, akkori tudósítója virágos stilusában.

sorban előre vitték le a teremmé alakított óriás zárgát öblébe zöld és skarlátszín szövettel bevont hosszú, széles, kétrendű lépcsőzeten az említett tárgyakat, Clark Á. a tervrajzokat, Clark V. a kanalat, Széchenyi István gr. a kalapácsot, Tasner titoknok az oklevéltekercset, mások a tálczákat. A zárgát belje 22 szakaszra volt felosztva s minden szakasz körded, több sorú, könnyebb láthatás végett menedékesen illesztett s zöld posztóval borított székkel ellátva. Dél és éjszak felől két egyenlő szélességű és hosszúságú, zöld és skarlátpiros kelmével bevont lépcsőzet vezete a közép garádicsra s ez a zárgátba, mely mintegy amphiteatrummá alakíttatván, 22 részre osztályozott szakaszain kívül nemzeti háromszínű gyönyörű sátorral díszesíttetett, a kir. képviselő főhg s nádor ő fens. családja számára. E sátor balján több selyem hevederű széksor vala illesztve csinos szőnyegzeten, az orsz. hivatalnokok s főurak számára. Letelepülvén selyem karszékeiken, ő fens. az alapkőbe rejtendő következő oklevelét Tasner Antal, mint hídtársasági titoknok olvasá fel.*

Ez oklevelet b. Szina György a kir. képviselő főhg s nádor, nádorné ő fenségöknek aláírás végett bemutatá. Ő fels. nevének sajátkezű aláírása után, mind a kir. képviselő, mind nádor s nádorné ő fenségök, mind ifj. József főhg s Erzsébet főhgassz. mind a többi főméltóság s orsz. hivatalnok magyarul jegyzé föl nevét a hadi főkormányzón kívül. Aláírások: Ferdinánd s. k., Károly főhg s. k., József nádorispány s. k., Mária Dorothea s. k., József s. k., Erzsébet s. k.; következnek az ország primása, bírája, a jelenvolt zászlós urak, b. Szina György, úgy is mint b. Rothschild M. L. meghatalmazottja, gr. Széchenyi István s több főúr, végre ns Pestvármegye jelenvolt egy-két

* Az egész jelenetet Barabás M. egy festményében örökítette meg, mely a mostani Történelmi műtárlat egyik érdekes darabját képezi. Az építészeti jelvények, a n. múzeumban láthatók. Az emlékokirat másolatát Függelékben adjuk.

főbb tisztviselője, Buda és Pest város polgármesterei. W. Tierney Clark, a részvénytársaság titoknoka, stb. Ezek után tekercs-alakba göngyöltetvén az oklevél, a fens. kir. képviselő azt az e végett készen álló s kivül-belül czinezett s b. Szina által oda nyujtott réztokba tevé fels. urunknak többféle, idei folyamatban levő arany és ezüst pénzeivel együtt, s az elzárt tok a 30—40 mázsás kőtetemekből épült zárgát e végre készült üregébe rejtetvén, egy a légben fölötte gépen függő faragott, mintegy 130 mázsás óriás gránittal befödöztetett, mire a kir. képviselő főhgnek nagy ezüst tálczákon nyujtatván a bámulatos szépségű kőműves kanál és kalapács (drága kemény fából esztergázott csinos mű) a köves kanalat képleg (symbolice) vakolat simítólag jártatá a fedél alapkőn s 3-szor ráütött a kalapácscsal, mit nádor s nádorné s ifj. József és Erzsébet ő fenségök, az ország herczeg-primása, birája, tárnoka. Ürményi Ferencz koronaőr, gróf Széchenyi István, Clark, báró Szina György, stb. hasonlólag követének. Az alapkövi emlékirat olvasta közben föls. urunk s képviselője, Károly főhg s nádorunk nevének említésekor harsány éljenek rendíték meg a levegőt; de legnagyobb, legkitörőbb volt az éljen-vihar, midőn az alap s fedélgránit felett Széchenyi István gróf és Tierney-Clark Vilmos építész szives egyességi, barátsági kezet szorítottak egymással, egyik mint szellemi, másik mint anyagi teremtője a nagy műnek. Ezek után szintazon rend és kísérettel, katonai hangászkar zengése és tisztelgés közt távoztak el ő fönségeik, melylyel jöttek. Nagyszerű volt ez ünnepély, teljesen megfelelő a nagyszerű vállalatnak, s minden nagyítás nélkül állíthatni, hogy ilyet nem látott még Magyarország, s nem is látand, míg hasonló híd nem épülend a Dunán.*

* Meghagytuk teljes épségében a nyilván Tasnerre valló tudósítás naiv szövegét. Csak azzal a megjegyzéssel egészítjük ki, hogy Széchenyi jóslelkében az azóta épült és épülő újabb hidak eszméje még a rettegett catastropha előtt többször s

101. M. TIERNEY CLARK.

(Barabás egykorú kőnyomata után.)

A *Pesti Hirlap* egészen más tónusból, Kossuth ékesszólásával hirdeté ama tény jelentőségét:

«És így már most a híd nem hypothesis többé; alapja letéve, s vele egyszersmind egy nagy *elv* lőn szentesítve; mert institutióinknak ezen legelső találkozása az örök joggal, legelső kövét tevé le a *polgári egyenlőségnek*, legelső lépés lőn a terhek egyenlő viselésére. És e híd, melyet annyi küzdés, várakozás után végre csakugyan létesűlni enged a magyarok Istene, legyen intő kéz, mely előttünk az ember és polgár kötelességének ösvényére mutasson. Eljövend egy szebb kor, midőn annyi küzdelmek, melyekkel jövendőnk előkészítésében megvínunk kell, nem igényelendnek többé az utónemzedéktől ily erőmegfeszítést, midőn a jelenen kivetett magnak érett gyümölcseit élvezendik az utódok, és akkor a híd emlékűl álland, egy lehunyt nagy időre emlékeztetve az utókort, midőn a polgárnak lemondással és a jelennek nélkülözésével kelle a boldogabb jövendőért harczolnia; és akkor ezeres fényben ragyogandnak azon jelesek nevei, kik soha nem csüggedő lélekkel munkálódának e hon jövendőjén, és millió ajak magasztalandja nevét a nagy honfinak, ki a tespedés és elaljasultság korában merészen emelvén föl férfi szavát, villám gyanánt szórta az igazságot az alvó nemzet közé, ki fáradatlan munkássággal igyekezett jólétet teremteni e honban s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket épített magának, mint minőt nekie a művészet nyujthatna.»

Voltak, kik ez áradó ékesszólás őszinteségét kétségbevonták s különösen a Széchenyi-híd elnevezést az akkor kiröpített silány pletykával hozták összeköttetésbe, miszerint a hídrészvényeknél Széchenyi valami nagy nyereségre számítana. Nagyobb varázsa volt még Széchenyi nevének, rajon-

elég világosan megvillant. Sőt a nemesi vámmentesség gyászolói attól féltek, hogy Széchenyi e sikertől vérszemet kapva, majd az egész országot elborítja lánczhídakkal.

góbb még Kossuth hazafias lelkesedése, de finomabb egyúttal tapintata is.

Az éji zenéről pedig a *Jelenkor*, mely ez időben a két kitűnőség között közvetítni óhajtott, igy referál:

24-én este Széchenyi I. gróf lakása előtt éji zenével tisztelgett a joggyakorló ifjúság egy része, a nemes gróf azonban nem volt hon s így nem lehete tanúja a hódolatnak, melyre a lánczhíd talpköve letételének ünnepélye szolgált alkalmul, azon lánczhídnak, mely nélküle alkalmasint sokáig csak jámbor óhajtás maradt volna. Ezután egyúttal Kossuth L. urat tisztelé meg zenével az érintett ifjúság éjfél tájban, névnapja előestéjét akarván ez által ünnepélyesíteni.

Kossuth népszerűségét emeli az első magyar iparkiállítás, melyet Széchenyi nélkül, sőt majdnem ellenére rendezett. Az egész elfért a redoute-termekben; de azért hatása úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben nagy volt s elismerésre készteté ellenfeleit is.

Széchenyi mellesleg egyre dolgozik a «Garat» czímű munkáján, melynek utóbb ki nem adására határozta magát. Kedélye annyira háborog, hogy az őrület vagy az öngyilkosság kísértő rémeitől alig bír szabadulni. Ritkák az öröm, a lelkesedés perczei.

Minden színezetű emberrel tanakodik a helyzet s a teendők felett. Legtöbbet Deákkal és a nádorral. Ez Metternichnek merő ellentéte, abban, hogy maga nem beszél, hanem kihallgatja az embert.

October 24-én kezdi írni híres vagy hirhedett akadémiai beszédét.

Ez nem akadályozza szokott életrendében. Szédítő a tárgyak sokasága, melyekkel foglalkozik. A mellett nyilt házat tart: gyakoriak az ebédek, estélyek, tanácskozmányok nála.

A beszéd csak november 18-án volt kész: 25-én felolvasta Tasnernak.

A novemberi megyei gyűlésen ismét szerepel, még pedig több napokon át egymásután.

November 16-án a megye, szem előtt tartva mindig vezérszerepét, az adókulcs fontos kérdését tűzte napirendre, sorba véve: 1. a földbirtokra, 2. a személyekre s 3. a kereset különböző nemeire kivetendő adókat s ez utóbbi rovatban főleg a renyhe tőkepénzesekre czélozva, kik pénzes ládáikon ülve, kényelmesen lógatják lábaikat s nevetik a többi polgártársak verítékes napi munkáját.

Széchenyi sokáig hallgatá e kifakadásokat; végre felállott. Elmésségtől szikrázó beszédét, bár rövid kivonatban, a pozsonyi *Hirnök* tudósítója után közzétettük.*

Ellene nyilatkozott a tőke megadóztatásának, mert az felrugtatja a kamatot s megdrágítja a pénzt, melyre pedig oly nagy szükségünk van stb.

«Je suis sur mon beau dire», — írja naplójában — «Fésülöm a triumviratust.» (Ez Kossuth, Szentkirályi és Nyáry.)

A gyűlés, akár méltatva Széchenyi érvelését, akár, mint a *Pesti Hirlap* tudósítója mondja, «az egyetértés kedveért», a javaslat e részét csakugyan elejtette.

* L. Széchenyi István Beszédei. 224. l

XXXII.

Az akadémia ügyeit, bár az ülések néha «untatták», soha sem tévesztette szem elől; gróf Teleki József mellett, ki nemsokára Bécsbe hivatott (az udvari kanczelláriához 1832.), ő, mint másodelnök, mindig helyt állott. Szokásba vette, hogy egy-egy eszébe ötlött idegen szót, vagy fogalmat krétával a fekete táblára felírt, s kérte annak magyarra legtalálóbb módon lefordítását. Többnyire az eszmékkel, melyek épen foglalkoztatták, függött az össze. E napokban a német Klugheit forgott leginkább agyában, mint melynek hiányát észlelé és korholá közéletünkben, főleg a Kossuth és pártja érzelgős, de a bölcs számítást és biztos taktikát nélkülöző politikájában. Az új ‚eszély' szó jött divatba, a szintén új ‚kedély' formájára; noha föltehető, hogy Széchenyi maga s vele tartó hívei nem annyira a szót, mint magát a dolgot, melyet a régi ‚okosság' elég nyomatékosan kifejez, nélkülözték azon izgalmas, szenvedélyes eljárásban, melyben fejlődésünk békés menetére veszélyt láttak. Az «akadémiai beszéd» egészen a *Kelet Népe* hangulatában volt írva, noha a vádlottak közül senkit sem nevezett, sem azon korlátokat, melyek a társadalmi és tudományos szempontokat a politikaiaktól elválasztják s a pártnézeteknek fölibe emelik, át nem

lépte. Bevezető soraival is jelzé, mit később politikai vitáiban sokszor ismételt, hogy minő súlyt fektet a «szerepek» fel nem cserélésére. A beszédet, melynek minden szavát jól megfontolta, a november 27-kén tartatott XI-dik zár- és díszülésben, Pestmegye termében, állva, zsúfolt közönség előtt, két óránál tovább olvasá, jól észrevéve barátai hüledezését, ellenfelei elfojtott boszankodását, előre látva a vihart is, melyet az kelteni fog.

Visszament a magyar tudományos akadémia alapítása eszméjére, történetére, léte czéljára, tágabb és szorosabb rendeltetésére, méltányolva a kezdők eltérő nézeteit, melyek majd a nyelvnek csak terjesztésére, átalánosítására, majd tanítóképzők (præparandiák) állítására, s végre eltekintve minden philologiától, inkább a reálékra (polytechnicumra) fektettek nagyobb súlyt, elismerve szinte «kivétel nélküli dolognak, hogy az, ki szóval erős, tettben gyenge szokott lenni.» Mint leghelyesebbet állapítá meg, úgy miként a nemes alapítók első áldozataikat föltételként hozzá is kötötték, hogy «kivételes állásuknál fogva» semmi más ne legyen, mint épen az, a mi lett. Nemcsak látszólag, mondá, de valósággal a nemzetnek sürgősb és komolyabb tenni valója nem lehetett, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudomány szabatosságához: így fogja csak mai felvilágosult napjainkban, mert *anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás*, a legnagyobb számot legszaporábban saját érdeke körül összepontosítni. Reá tér nyomban aggályaira s nyelvünk és ezzel oly szorosan egybefüggő nemzetiségünk ügyét, habár a törvény védi is, még mindig nem látja eléggé biztosítva, s remegve néz a jövő elébe. S ezzel odafordul túlzóink ellen, kik mindent, a legnagyobbat úgy, mint a legkisebbet, magyar köntösbe akarnak öltöztetni, s mi nem ebben jelenik meg, azt már gyanússá teszik. «Hálával adózik ama dicsőknek, kik nehéz időkben nemzetiségünket megmentették, kiknek kö-

szönhetjük, hogy jellemtelen szolgagyarmattá nem sülyedtünk.» «Mi reánk újabbakra, kikre hasonlíthatlanul kedvezőbben fordultak az idők, azon szent kötelesség szállott: meg nem rontani *otromba kézzel*, sőt mint szemünk fényét, mint lelkünk üdvét, óvni minden hátraeséstől s ápolni erőnk szerint azt, mit annyi veszélyek közt egyedül a leghűbb, leggyöngédebb anyai kedély birt megmenteni, mintbogy egyedül hasonló érzelem, hasonló türelem háríthatja el a magyarnak végenyészetét ezentúl is és egyedül ezekben rejlik azon feltámadási életszikra és erő, mely fajtánknak jövendőt igér.» Nem kárhoztatja tehát magában véve azt a féltékenységet, mely oly sokakon az idegen nyelvűek iránt annyira uralkodik; de azt túlhajtásaiban, s az okvetlen felköltendő ellenhatás miatt, nagyon veszedelmesnek tartja s azt kérdi, vajjon okvetlen nemzeti kifejlésünknek alapjául szolgálhat-e e lelkület? s vajjon nem fogja-e az előbb sírba dönteni a magyart, mint pislogó élete (?!) maga magától aludt volna el? — Nem kárhoztatja ő a lelkesedést, mert, úgymond, «jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért». «Férfiútól azonban többet lehet, többet szabad követelni, s kivált olyantól, ki vezetői szerepre emelkedik. De itten búba merül lelkem»... «Épen azok kikeléseit, gyanúsításait hallani legsértőbb változatokban, ha más ajkú, egyenesen csak példájukat követvén, önvére mellett buzog, kik legcsiklándósabbak saját nemzetiségük körül. Valóban szomorú, szívrepesztő látvány!» — «Igen, terjeszteni kell a nyelvet, a nemzetiséget. Helyes; de *mikép?*»... «Nem azért forog veszélyben lételünk, mert kevesen vagyunk; hanem, mert *súlyunk* oly parányi — — mert a nehány macedoni bors megtöri a számtalan persa borsót, és kisszámú hellen hős dicsőíti fel Marathon síkjait.» — «Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni.» «Itt az enthusiasmus ritkán használ, a hóbort pedig

mindig árt.» «Hogy vérünk elvégre nagy, hatalmas és dicső nemzetté váljék, azt soha el nem érjük, ha csak lelki felsőbbség által nem.» — «Egy hüvelyknyivel sem mozdítják elő a magyarság ügyét, de épen ellenkezőleg veszélybe döntik azt, ha egyéb jó tulajdonaik hátterében nem világlik az erkölcsi felsőbbség ellenállhatatlan súlyával a civilisatiónak varázs hatalma.» «A magyar szó még nem magyar érzés» stb. Elemezve a «Klugheit» szónak értelmét, s érezve, hogy miután a nagy tömegnek nem hizelkedett, jóakaróinak csekély számát is tán még inkább gyérítette, az akadémia hozzájárulását hívja fel, hosszú értekezése zársoraiban ahhoz: «hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámítólag(!) jószínűnek, elégültnek, gazdagnak és fényesnek lássék; ámde mindig növekedve s hosszú időkre terjedve belsőkép is, valódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen».

Első, a ki megtámadta, a *Pesti Hirlap* tudósítója volt, még pedig épen arról az oldalról, mely ellen a beszéd mindjárt bevezető soraiban tiltakozott. «Szomorú szívvel», úgymond, «s bánatos érzéssel jön az ülésből, melyben ha egy emlékbeszédet s a hivatalos jelentéseket nem hallotta volna, soha sem hinné, hogy az akadémia ülése volt; mert egészen a politikai szenvedélyek küzdhomokán kellett képzelnie magát, hol azonban szólni csak az egyik félnek volt szabad; s oly vadakat volt kénytelen végig hallgatni, minőket a magyar tudós társaság ülésében valaha hallhatni nem is álmodott» stb. Maga a szerkesztő, függőben tartja itéletét, míg a beszédet nyomtatva nem látja. Nyilván oly értelmezést adtak a hallottaknak, mintha az akkor lábrakapott illir és pánszláv mozgalmak igazolásai, sőt szítói lettek volna, holott ezek említve sem voltak, a sorok közt pedig inkább csitításuk, élök tompítása, sérelmeik, panaszaik orvoslása, vagyis elejök vétele volt olvasható. Felbujtották az önkéntes számkivetésben Freiwaldauban élő Wesselényit,

emelje fel ő mázsás szavát, mint országos tekintély s az akadémiának is igazgató tagja, mentse meg a haza, mentse meg az akadémia becsületét. A *Pesti Hirlap* deczember 18-diki számában jelent meg czikke, mely az eddig csak lappangó szakadást az egykori jó barátok közt nyilvánossá, évekig tartóvá tette. Nyilatkozata egy vezérczikk helyét foglalja el. Mint maga is az akadémiának egyik alapító és tiszteletbeli tagja, felhíva érzi magát kijelenteni, hogy ez intézet elnöke semmikép sem volt jogosítva a társaság nevében (?) szólani, úgy a hogy szólott, «reá sütve nemzetünkre egy nem érdemlett gyalázat bélyegét». Azon állítást, mintha a szláv mozgalmat mint reactiót, a magyar nyelv melletti túlbuzgóság szülte volna, alaptalannak, erőltetett ürügynek, rosszúl fedő palástnak mondja; tagadva, hogy az alkotmányos, szabad szellemű magyart, nemzetisége s nyelve iránti legforróbb buzgalma is szlávok üldözésére s ezek elleni gyűlölségre bírná s bírhatná és határozottan állítja, hogy «valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajúak és ajkúak ellen *erőszak által* akarnák emelni vagy terjeszteni, *jog és ész ellen vétkeznek;* úgy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik s ama mozgalmakat pártolja vagy előmozdítja, tudva vagy nem tudva, legszentebb érdekeinknek ellensége».

Utána maga Kossuth egészen kiméletlenül megnyomja a tollat, ámbár a vád alatti beszédet nyomtatásban még nem látta, de azért kimondja az itéletet, hogy a nemes gróf ezúttal csakugyan minden pártnak és minden színezetnek az országban hadat izent, legszentebb érdekeinknek ellene nyilatkozott s az egész nemzetre reá süté a jogtalan bánás bélyegét stb. Sorban ismerteti a magyar nyelv érdekében eddig hozott törvényeket, — melyeknek, mint láttuk, egyik főszerzőjét épen Széchenyiben, a legnagyobb magyarban kell vala tisztelnie (V. ö. gróf Sz. I. beszédei), egyenként bizonyítja, mi semmi bizonyításra nem szorult,

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

s legkevésbbé Széchenyi ellenében, hogy azok semmikép sem lépték át a jogosság és méltányosság korlátait és az idegen ajkúaknak legkisebb panaszra alkalmat nem adtak. A *Pesti Hirlap* ugyanazon számában megkezdi ismertetését a távollevő Wesselényi még kéziratban levő munkájának, mely szintúgy mint a már közkézen forgó Balitéletek elfogulatlan biráló előtt inkább Széchenyi igazolására, mint elitélésére lett volna felhasználható. Hisz' mind a ketten, sőt mind a hárman, Pulszkyval együtt, ki egy hosszú czikksorozatot indított meg ellene (*Pesti Hirlap*), mind a négyen voltakép egyet akarnak s más-más útakon ugyanazon következtetésre jutnak. A «Hitelt» sokrészben tanulságosan kiegészítő amaz első munkájában (bármennyit «törölt» is, mint már jobban és szebben elmondottakat, belőle)* az idegen ajkú nemzetiségről többek közt Wesselényi így nyilatkozik: «A köztünk élő külön nyelvű s fajú népeknek egymás ellen táplált sok előitélete s az abból származó idegenség, sőt gyűlölség s ellenséges törekedés hazánknak egyik veszélye. Mindezeket a magyar gyakran megveti s lenézi. Igaz, hogy ő valódi házi gazda, de a többi sem csupa szálló, nem kóbor jövevény: azok is részesei nemzeti lételünknek, élnek a polgári alkotmány javaival, s hordják ám terheit. Önmagát gyengíti (a magyar) azokat elgyengítvén s magától távol tartván, ők is részökről majdnem egészen idegeneknek tartják magokat». (78.) S mikor a birtok- és hivatalképességről, mellesleg a zsidók egyenjogosításáról is szól, egyátalában nem látja a nemzetiségünket fenyegető veszélyeket. Hajdan, úgymond, idegenből sok jó magyar vált; hány, már most igaz magyar nemzetség van, melynek törzsöke külföldi? — Felsorolván a szellemi hódítás szelidebb módjait (épen úgy, mint Széchenyi) legkevésbbé czélirányosnak, sőt félrevezetőnek

* Lásd gróf Széchenyihez Sibón ápr. 16-án 1830-ban írt levelét. (Gr. Széchenyi István Naplói 338.)

mondja az erőltetést és kényszerítést. Fölösleges törvény által parancsolni, hogy mindenki tartozik magyarúl tudni, hivatalba ne léphessen stb. Ily erkölcsi kényszerítés csak indirect úton lehet stb. (261.) Ha pedig valaki a «Szózat»-ot, Wesselényi államférfias előrelátásának ez emlékjelét, ma újra átlapozza, lépten-nyomon ugyanazon mérséklő és intő helyekre fog találni, melyekre Széchenyi akadémiai beszédének egész foglalatjával szinte azonosok. «Jogok érzetéből származott s a vágyak legélénkebbjei által táplált követelések . . . erőszakos elfojtása s elnyomásukra intézett minden törekvés oly ellentállást és küzdést szül, mely a felek akármelyikére is hozhat, de sokkal nagyobb hihetőséggel a kisebb számból állóra hozand végveszélyt.» (35.) «Különböző nemzetiségeket magában foglaló országban az egyedüli mód, mely a nemzeti egység hatalmas kötszerét sikerrel pótolhatja, azok egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése.» — «Annyira kell minden faj- és nyelvbelit, szellemi s anyagi érdekénél fogva az egészhez, s annak alkotmányához csatolni, miszerint mindkét tekintetbeni jólétöknek abban találják fel pártolóját s előmozdítóját.» (108—9.) «Az idegen nemzetiségeknek beolvasztása csak a civilisatio s értelmi fejlődés lehető magas fokra emelésével szerzett túlsúlyunk s felsőbbségünk által (mintha Széchenyi szavai volnának!) történhetett volna.» «Különválásuk még ellenségesebbé tételére nagy hatással volt az a gőg és megvetés, melylyel magyarok szlávok iránt, fájdalom! nem ritkán s nem kis mértékben viseltettek» stb. (259.) «Azért teendőink legelsőbbike szláv polgártársainknak követelései közül azt, a mi helyes, méltányolni s teljesíteni.» (270.) «Nincs nemzetiségünknek ártalmasb ellensége a betyáros magyarságnál.» (284.) De mit mond mindezek után még a németről is? «A magyar századokon át (s mi jött 1843 óta még közbe!) anyja tejével szívta a német iránti kedvetlen s.

visszás érzetet, — nagy változás s átalakulás kelletik arra, hogy a magyar valódi rokonának a németet tekintse. De változtak a körülmények s idők s nekünk is változni kell. Hogy a német egyedül valódi s természetes szövetségesünk, érdeki rokonunk, ez jelenben tagadhatatlan igazság s czáfolhatatlan tény.» (367.) Többet ennél más és más alakban aligha mondott vagy írt Széchenyi.

Világos, hogy az akadémiai beszéd nem ok, hanem csak ürügy volt, vagy mondjuk, jó alkalom az elválásra. Alaptalan volt úgy az a vád, hogy az akadémia elnöki székét pártszenvedélyek szítására használta fel, nem is az akadémia nevében beszélt, hanem saját egyéni s mint mondá, majdnem elszigetelten álló nézeteit és aggályait fejezé ki, mire bármely erkölcsi testület tagjának kétségtelen joga van; nem is az egész nemzetre, vagy a magyarságra süté a más ajkuak iránti türelmetlenség bélyegét, hanem csak itt-ott feltünedező egyes túlzókra, kiket ellenfelei már erősebben maguk sem «bélyegezhettek» meg, mint mikor oly élesen tiltakoztak a velök való azonosíttatás ellen, hogy csakis szellemi felsőbbségünk és szelid hódítás eszközeivel biztosíthatjuk nemzetiségi és állami legfőbb érdekeinket; azt sem lehetett tagadásba venni, hogy a magyar tudományos akadémiánk, bármint vélekedtek némely kérdésekben egyes tagjai, társadalmi és irodalmi téren első sorban van hivatva ama magasabb értelmiséget s ama szelid, de ellenállhatatlan hódítást, minden méltatlan módok határozott visszautasításával érvényre emelni: az idő szerinti elnöke tehát helyesen intézte épen hozzá intő szózatát, buzdító felhivását.

Széchenyi szózata, mely lényegileg, mint az imént láttuk, nagyon is megegyez a Wesselényi «Szózatával», akár ma is lehetett volna írva és elmondva ugyanazon a helyen. Ötven év választ el, s vitt előbbre bennünket, — számos botlásaink daczára, — szinte minden téren; nem mi vol-

nánk az egyedüliek a világtörténelemben, kiket a jó szerencse kedvezése, akár mint egyes embereket, akár mint nemzetet, ismét elbizottá tenne: feledékenynyé a multra, könnyelmű vé a jövőre nézve. Reánk fér az intés, ha csak a hizelgők ellensúlyozására is. Széchenyi szavai nem avultak el, akár mint jóslatot tekintsük a bekövetkezett nagy

SZÓZAT

A'

MAGYAR ÉS SZLÁV NEMZETISÉC

ÜGYÉBEN

B. WESSELÉNYI MIKLOSTÓL

LIPCSÉBEN,
WIGAND OTTÓNÁL
1843.

102. A SZÓZAT CZÍMLAPJA.

válságra nézve, melyet egész élete feláldozásával tőlünk elhárítani igyekezett; akár mint igazolását a Deák bölcs politikájának, mely épen Széchenyi nyomdokain haladva, a mi 1868-diki nemzetiségi törvényünkben (XLIV.) nyert kifejezést; akár mint tanácsot és útmutatást, a jövőben követendő eljárásra nézve.

Wesselényi támadása, úgy látszik, váratlanúl lepte meg

Széchenyit, daczára a köztök már régóta fenforgott különbözetnek. «Mint embert és mint barátot», — így írja naplójában, — «mélyen elszomorít; de mint politikus, csak örülhetek rajta, mert most én is szólhatok!» Helmeczyvel már régóta egyezkedett, most egészen megérett elhatározása, hogy újságíróvá lesz. (Írott szerződése is volt a *Felenkor*ral, melynek jó darab időn át legszorgalmasabb munkatársa lett.)

Széchenyi ama két szék közötti kényelmetlen helyzetben érezte magát, melyet Kossuth első «Felelet»-ében már megjósolt neki, egyúttal eleibe tartva népszerűsége elvesztésének szomorú képét, mely nélkül pedig mai napság minden államférfiúnak legüdvösebb hatásköre is megzsibbasztva marad s koczkáztatja legfőbb czélját, a sikert. Nem is vette azt közömbösen Széchenyi s elhárította volna magáról a keserű kelyhet; de egy reá rótt szent kötelességet látott benne, s zarándoki áhítattal ment lépésről-lépésre előbbre a tövises úton. «Nem szeretne» — úgymond — «meghalni így, mielőtt rendszerét (melyben több kétkedőt, mint hívőt látott maga körül) egészen kifejthetné s honfitársait (tán még magát Kossuthot is?!) úgy szándéka tisztaságáról, mint számításai (taktikája, modora) biztos voltáról meggyőzhetné.» «Lehet-e» — kérdi — «ily complicált helyzetet tovább tűrni ezt a feje felett függő Damocles kardját?!»

Szándéka tisztaságát Kossuth soha sem vonta kétségbe; sem a pártélet ama fejlődésében, melyet sokan oly aggódva néztek, valami nemzeti szerencsétlenséget nem látott. Fölvette a keztyűt minden téren, elmésségre elmésséggel, pathosra pathosszal, ironiára ironiával felelt. Idézetekben sem szűkölködött, ellenfele kedvencz költőiből, példának okáért Schillerből. Rá olvasá egyszer: Wie kleine Schritte geht so'n grosser Mann; másszor: Auch das Wort ist That; a hirlapirodalom új lendületére: Der neue Lenz

bringt neue Saaten. Egy Lipcsében megjelent röpirat[1] őt mint a felforgatás elvének személyesítőjét (Der personificirte Gedanke des umwälzenden Zeitgeistes) mutatván be, mi vajmi közel járt Széchenyi gyanusításaihoz, nevetve felel reá: Zu viel Ehre! De Széchenyire is, ki a hazát általa veszélybe döntve látja, tréfásan alkalmazza a régi magyar nótát: Nem magyar az, czudar az, — ki tudniillik ily veszélyben kardot nem rántana. A *Pesti Hirlap*hoz mellékelve közli a Jelenkor szerkesztőjéhez intézett (decz. 10-én 1842) nyilt levelét, s igazi büszkeséggel üdvözli őt, mint méltó s lovagias pályatársát. A nemes gróf, a mint látszik, a hont veszélyben, s a mi különös, legsürgősebb életkérdéseinket csökönyös mozdulatlanságra korbácsolva hiszi, — úgy érzi, hogy nemzeti testünket, minden színezeten keresztül egyet sem véve ki, rothadás jelei hatják keresztül. Legyen üdvöz a sorompók közt. A nemes gróf senki színét sem viseli, sőt mindenütt rothadást lát; a harcz tehát másoknak is szól, nemcsak nekünk; de egy első assault szerencséjében vagy dicsőségében mi részesültünk. Üdvözöljük! Tért, fegyvert, a mint tetszeni fog, elfogadunk stb.[2]

Széchenyi hirlapírói működése, ha nem számítjuk is hozzá a Felső-Magyarországi Minervában megjelent stilgyakorlatokat, már tíz évvel ezelőtt kezdődött. Hirlapi czikkei, egybegyűjtve, két jókora kötetet töltenek be, s hazánk nagy reformatorát, mint a magyar hirlapirodalom megteremtőjét, ismertetik meg velünk.[3] *A dunai gőzhajózás* érdekében írt, külön kötetben is megjelent czikkeit, melyek a ma is olvasásra méltó gyűjteménynek mintegy bevezetését képezik, volt már alkalmunk említeni.

1 Oesterreich u. d. Staatsmänner. Leipzig, 1843.

2 *Pesti Hirlap*, 1842 decz. 29. *Az új év* cz. a.

3 Gróf Széchenyi I. Hirlapi Czikkei, I. k. (1828—1843.) II. k. (1843—1848.) A m. t. akadémia megbizásából 1893—1894.

Az első czikk kelt julius 5. 1834.; az utolsó, melylyel a sorozat mintegy félbeszakíttatott (a XXI-dik), november 30. 1836. (Mind a *Társalkodó*ban.) Emlékezetbe hozzuk egyéb nevezetesebb felszólalásait is. Ezek: «Nehány szó a magyar játékszín körül». (Társalkodó, 1835 okt. 31.) Ezt megelőzte, mint tudjuk, a Magyar Játékszínrül három évvel előbb írt röpirata melynek szatirai élét most kissé enyhítette, némi elégtételt szolgáltatva az «ideiglenes» színházat oly nagy áldozattal és erőfeszítéssel létrehozó derék táblabiráknak, habár «több jóakarattal, mint tehetséggel» rendelkező buzgóságuk legalább egy félszázaddal (úgy látszik, örökre) hátra lökte a Dunaparton a nádor telkén építendő, a nemzet méltóságához illőbb «véglegest». Következett vitája Oroszszal, (szójátékkal: Ó—rossz!), későbbi nagy tisztelőjével, «Némely orosz tárgyakról» czím alatt. (*Társalkodó* 72. sz. 1838.) Egy felhivás a «Nemzeti casino tagjaihoz». (Február 15. 1839. A «Minimum». (Junius 5. 1839. «Selyemről». (Okt. 17. 1840.) A «Marseillaise». (Nov. 5. 1840.) Ebben még csak gyengén, amúgy szőrmentiben kefélgeti azt a «nehány ifjat», kit a nagy többség, melyben forradalmi hajlamokat egyáltalában nem akar észrevenni, féken tartani nem birt. E czikk csonkítatlan megjelenését erőltetnie kellett és Cseh könyvvizsgálóval komoly összetűzése volt e miatt. Orosz (most már hozzá közeledve) siet azt olvasóival egész terjedelmében közölni (Kis Futár, november 26.) s ezt az egy czikket a Társalkodó egész egy évi folyamával felérőnek mondja. Széchenyi hibának tartotta a hatósági beavatkozást. Tessék, játszák a marseillaise-t akárhol, és akárhányszor s ráadásul a Ça ira nótát is; nem leszünk azért forradalmárok: hadd muzsikáltassák magokat kényök-kedvök szerint. «Tilalom helyett inkább azt parancsolnám, hogy minden bandának tizenkét évig egymás után naponként háromszor elő kell adni azt a Marseillaise-t, (úgy, mint a Rákóczyt!) s nem tudom, azok

A BUDAPESTI LÁNCZHID ALAPKÖVÉNEK LETÉTELE 1842. AUG. 24-ÉN.

(Barabás Miklósnak eredeti rajza után.)

Csernovics Péter
Somsics Pál

Gr. Csekonicsné

Gr. Rádai Gedeon

Deák Ferencz
Br. Eötvös József

Gr. Teleki József

Wenckheim alpolgármester

Ofner budai polgármester

Athanaszkovich rácz pk.

Szontagh Gusztáv
Gr. Batthyany Lajos
Br. Wesselényi Miklós
Mérei

Gr. Széchenyi István
Majláth Antal
Kopácsi herczegprimás

Br. Szina György
Br. Vay Miklós
Br. Lederer commandans
József főherczeg
Károly főherczeg

M. Dorottya főherczegné
Gr. Széchenyi Istvánné
Hermina főherczegné

W. Thirney Clark

Adam Clark

Gr. Batthyany Lajosné
Bajza József
Vásárhelyi Pál
Vörösmarty Mihály
Zsedényi Ede

Schodelné

Br. Jósika Miklós

Nyáry Pál
Fáy András

Gr. Nádasdy Lipóné

a «nehány ifjak» (rá únva) megkimélnék-e ablakaimat» stb. A nádor mindazonáltal nem vette oly könnyen a dolgot s a Veszter bandáját, miután az a híres franczia indulót másnap közkivánatra még egyszer elfújta (bár a Ça ira nélkül), a városból kiutasíttatta. A *Pesti Hirlap* védelmükre kelt a heveskedőknek (*P. H.* 228.) s e szóváltásban már mintegy előjátékát szemlélhetjük a nemsokára kifejlett nagy harcznak Széchenyi és Kossuth között. — Jött «Nehány szó a budapesti lánczhíd ügye körül» (*Jelenkor*, decz. 22. 1841). Széchenyinek, ki e nagy vállalat létesítését élete egyik fő feladatának ismerte, a *Kelet Népé*-nek megjelenése után hírül hozták, hogy egy bizonyos «faj» őt többi közt azzal is gyanúsítgatja, hogy e vállalatnál a közérdek rovására valami anyagi nyereségre törekszik. Erre azzal válaszolt, hogy e czikke megjelenése előtt összes 160 drb. részvényeit báró Eötvös Józsefnél, ki épen akkor adta ki Kossuth védelmére röpiratát, letétbe helyezte, s felszólított minden érdeklődőt, hogy tessék azokat, mint a közönség rendelkezésére állókat, magához váltani. Vevő nem találkozott.* — Közvetlen megelőzte a Wesselényi ellen írt czikksorozatot még két erős czikk a *Pesti Hirlap* ellen: «Német színházi botrány és ahhoz még egy kis advány» czímen. (*Jelenkor* I. II. decz. 30. 1842.)

Ezek megírására Széchenyit a *Pesti Hirlap* egyenesen provokálta. A pesti német színházban, mely a közönségnek még mindig kedvencze volt, míg a nemzeti színház csak mostohája maradt, két primadonna közt versengés támadt (belli teterrima causa, mint Kossuth tréfás horatiusi idézettel mondá), mely a szegény Mink énekesnőnek kifütyölésén, megdobálásán kívül sűrü ütlegekig s véres verekedésig menő hallatlan botrányba tört ki s mellesleg nehány főrendű színházlátogatónak insultálására is kiter-

* Ő maga az akkor merőben hazafiasnak tekintett vállalatnál a reá váró anyagi veszteséget nem minden aggódás nélkül 50 ezer frtra számítgatta.

jedt. Frankenburg, a *Pesti Hirlap* egyik buzgó s democrata érzelmű munkatársa a Marseillaise-czikkre emlékeztetve, mely a juratusoknak szólt, «elvárta» annak írójától, hogy «menydörgő szózatát» a mostani botrány csinálói ellen is fel fogja emelni. A szerkesztőség ezen jó alkalomból áttér a városi rendőrségre, mely nagy uraink ellenében állítólag ekkor is tehetetlennek bizonyult, áttér a városoknak akkor már napirenden volt rendezése kérdésére, mely azon képtelenségnek, miszerint a társadalom egész osztályai fölibe helyezik magukat a helyhatósági hatalomnak, remélhetőleg majd csak véget fog vetni. (*Pesti Hirlap*, 204. sz.)

Széchenyinek e tekintetben szemrehányást nem lehetett tenni. A városok jogait és rendezését, régi kiváltságok, visszaélések megszüntetését s a törvény előtt egyenlőséget ő sokkal korábban is sürgeté s minden alkalommal szavának és tollának egész súlyával pártolá. (V. ö. Beszédei, Naplói stb.)

Védekezése, a méltatlan megtámadás ellen inkább humorral, mint keserűséggel van írva. Mi baj érheti ebből, kérdi, a magyar civilisatiót? Bizony felette kevés; mert német színház van több mint száz. De ha magyar színházunk aljasodik, nem csorbul-e e tekintetben is a magyarság, ezen még mindig oly sokoldalú és oly sok részletű ápolást kivánó elem? — Minden következetlenség nélkül lehet tehát az egyiknek sorsáról különösen aggódnia, a másikéval pedig épen nem törődnie. Különben a tapsoknak színházban is nem nagy fontosságot tulajdonít, s minden megbántás nélkül úgy találja (szeret ilyen rímeket alkalmazni), hogy «a souverain nép szájába még igen illő volna a pép». — Folytatva az okoskodás e fonalát, felhozza, hogy Danton szónoklatát is mily hamar langyosnak találta s megúnta a párisi nép s hogy «Socratestől kezdve számtalan áldozaton keresztül itéletében mindig

KELET NÉPE

ÉS

PESTI HIRLAP.

IRTA

B. EÖTVÖS JÓZSEF.

Sine ira et studio quorum causas procul habeo.

PEST.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1841.

103. EÖTVÖS FELELETÉNEK CZÍMLAPJA.

hibázott a nép s még Krisztus urunkat is minoritásban hagyá Barabás ellenében».

«Hagyjanak fel ez okból a *Pesti Hirlap* szerkesztője és társai azon valóban már émelygést okozó kaczérkodással, melylyel hizelegve s hódologva, meg nem szünőleg viseltetnek a nép s fiatalság iránt.» — «Nem a néptől s fiatalságtól vezettetni, de azt vezetni; nem a szerint tenni, mit követel a nép s mire van étvágya a fiatalságnak, de ahhoz képest cselekedni, mi hasznos, üdvös, elérhető reá nézve: ez hazafiúi tisztünk, ez polgári hivatásunk» stb.

Végszavai pedig ezek: «Sem a népnek, sem a fiatalságnak nem hizelkedtem. S mégis megjő az idő, hol átlátandják, tudom s egy része tán most is átlátja, nem tudom, mikép azért, mert neki nem hizelkedem, vele nem kaczérkodom, még sem vagyok sem a népnek, sem a fiatalságnak épen legrosszabb barátja, sőt ha van is oly jó, mint én, jobb tán nincs, midőn nálamnál «ügyetlenebb» fogadom és ezt az idő kimutatja minden esetre, váltig van».

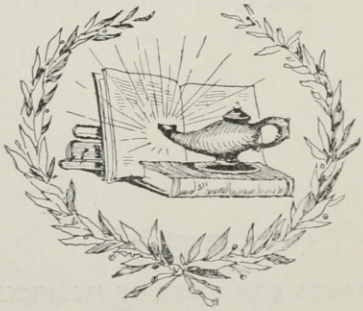

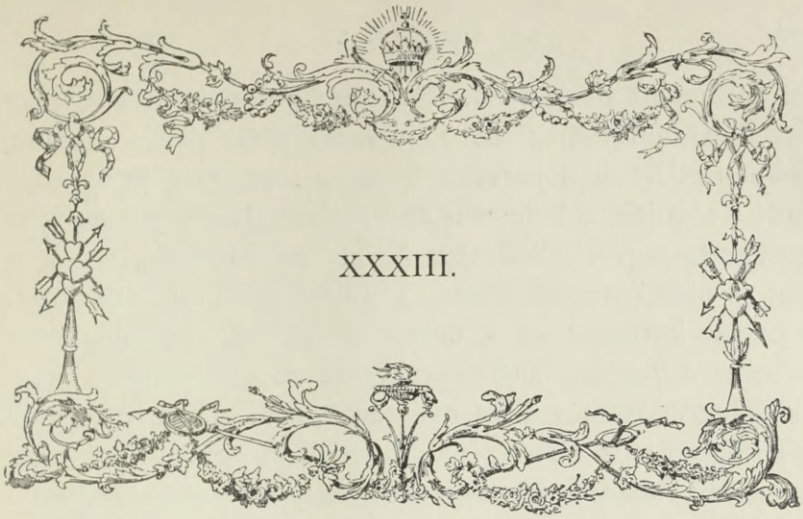

XXXIII.

Volt egy ember, a ki bármennyire el volt is telve saját csalhatatlansága és felsőbbsége érzetétől, szíve bensejében még Széchenyinél is csüggedtebb volt s vele együtt látta a közeledő bomlást. Csakhogy nem annyira Magyarország sorsát és veszélyeit látta előre a legfeketébb színekben, melyek őt egész életén át csak másodsorban érdekelték, hanem magát az osztrák birodalmat, melyet némi joggal saját alkotásának nézett, sőt vele együtt az ó-világ egész rendszerét, melyet atlaszként hordott vállain, látta, mint egy nyugvó napot alászállani s nem hitt e bús alkonyat után következhető új hajnalban, új életben. Ez az egykor mindenható, de most, úgy látszik, saját tapasztalásai és a szomorú vénülés súlya alatt roskadozó birodalmi kanczellár Metternich herczeg volt. A küllátszatot mindvégig fentartotta s vaskövetkezetessége, mely tán páratlan az újabb történelemben, nem engedett közelében semmi kételyt vagy ingadozást felburjánozni. Ott ölöm meg, mondá erőltetett önérzettel, a hol meglátom a liberalismust. Éjfélkor keltsenek fel ágyamból, helyt fogok állani: megfelelek mindenért (1836) stb. De nyissuk csak

fel hátragyott irományait, főleg őt folyvást istenítő, a világ egyedüli támaszának néző hitvese, gróf Zichy Melanie szeretettel írt naplójegyzeteit, menten érezni fogjuk a rothadást s látjuk a kolosszus agyaglábait. Berryer, a franczia restauratio egyik büszkesége hiába lát benne nagy embert, tesz pirulva összehasonlítást az akkori államférfiak közt; a porosz kormány és a német Bund hiába veszik üldözőbe az egyetemi tanárokat és azt az «Unwesent», mely Burschenschaft név alatt nyugtalanítá álmaikat; irtogatják a Tornaegyletek «Unfug»-ját s fojtják el egybehangzó akár preventiv, akár repressiv rendszabályokkal a sajtószabadságot, az emberiség ez ostorát; kifakad belőle a felkiáltás: «Nem tudom, én vagyok-e bolond, de azt tisztán látom, hogy bolondoktól vagyok környezve!» Hanyatlását észreveszi a szerető hitves éleslátása. Ezeket írja: «Férjemnek elcsüggedése belügyeinkre nézve igazán megdöbbentő. Öregnek érzi magát, hogy a küzdelmet felvegye, nem bízik már erejében, hogy azt sikerrel folytathassa. — Látja, mint közeledik a vész s nem tehet ellene».* (Nem Széchenyi szavai ezek?!) Még korábban, látva, hogy már Kolovrath is «liberális»: «Félek, hogy férjemet az aggkor aggályossá teszi, bús sejtelmeknek engedi át magát. — Egy borzasztó válságnak előestéjén vagyunk». (A prágai koronázáskor, 1836.) «Isten megsegít», — mondja nejét csitítva — «a régi monarchia nem fog összeomlani.» (1838 január.) «Clemens nagyon le van verve (valamint hű barátja és támasza, Clam is), olyan szomorú, olyan csüggedt, hogy megöl a félelem. Isten irgalmazzon nekünk!» (1838 junius.) — Máskor pedig: «S így ez a mi szép monarchiánk halomra dűl; nem a fentartás, hanem csak a pusztulás elemei vannak benne». (Úgy látszik Kolovrath nagy szabadelvűsége miatt. Ezt utóbb Kossuth hirdette.) «Sokszor aggaszt, ha látom, hogy a

* Aus dem Tagebuche der Fürstin Melanie. Jan. 18. 1840.

munka terhére van. Lehetetlen ezt soká kiállania. Elrémít a gondolat!» (1848 október.) «Férjem panaszkodik az ügyek menete felett, melyek most igen rossz fordulatot vesznek. Clemens a Jeremiás szerepét viszi és senki sem hallgat reá.» (Augusztus 10. 1843.) De a baj orvoslását mindvégig nem az alkotmányos élet békés fejlődésében, hanem a kormányhatalom erősbítésében keresi; minden javaslata, minden tanácsa e czélra törekszik. Mindezekhez érdekes és tanulságos hozzá fogni híres Aphorismáit, melyek 1844-ben az országgyűlés után irattak s csak 1850-ben láttak gróf Dessewffy Emil által a bécsi Lloydban s utána az Allgem. Zeitungban napvilágot. Sajátságos módon jellemzé szokott lenézésével az akkori pártokat. A conservativ pártot, mely egyedüli támasza lett volna, csak névleg létezőnek tekinti. Az ellenzéket azonban, melyhez a nemzet zömét (s kétségkívül Széchenyit is) számítja, a következő elemekre bontja fel: *a)* Alkotmányos. (De melynek, úgymond, nincs tere.) — *b)* Szabadelvű. (Ezek hiú theoriák.) — *c)* Radikális. (Ha csak anarchiát nem akarnak?) — *d)* Magyar. (Magyarische Opposition. Hát ez ki és mi ellen lehet?) — *e)* Különszakadó. (Ezt négy szóval elvégzi. Támadás. Ellentállás. Hódítás. Bukás: Aufstand. Widerstand. Eroberung. Untergang.) Végre *f)* Czéltalan ábrándozás. (Faselnde Opposition. S ebbe sorolja a nagy többséget.) Ha így itéli meg a magyar mozgalmat a kormány vezetője, csoda-e, hogy elfújja ezt az első szellő?! Minő támasza lehetett, komoly időben, ama szegény conservativ töredék, melynek kiválóbb embereit olykor egy volt komornyikjához szerette elmésen hasonlítgatni, a ki ha urával ellenkező nézetet talált nyilvánítani, mindig rögtön így javítá ki magát: azt akarám épen én is mondani. Csoda-e, ha a válság perczeiben mindnyájan elvesztették fejüket?

Úgy hiszem, nem kell bővebb magyarázat ahhoz, hogy Széchenyi, a ki a kormány czélzataival nagyjában és egé-

szében már egyetértett, miért vonakodott mégis oly sokáig nyiltan és őszintén hozzá csatlakozni. Ha már 1840 (márczius 1.) így írt Batthyány Lajosnénak: «A kormány legforróbb óhajtásaimhoz közeledett, ez tény; már most mi az istenért opponáljak? Nem az-e a czél, hogy egymást megértsük és felhasználjuk?»* Ha a magyar kanczellár őt saját pártjához bár nem positiv, de legalább negativ nyereségképen számítgatá; ha Metternich maga, ki benne sokáig inkább a hiú embert, mint az igaz hazafit látszott számbavenni, úgy nyilatkozott, hogy kezdetben meg kell őt hagyni függetlenségében, de aztán minden lehető kitüntetésekkel elhalmozni stb., ha az ellenzéknek majd minden tagja, nemcsak az úgynevezett magas kitüntetéseknek, hanem még sokkal inkább a közjóra czélzó hatásköröknek bármily czím alatt az ő személyére ruháztatását legnagyobb örömmel s rég várt elégtétel gyanánt fogadta volna; ha a magyar kormány tagjaival a legközelebbi teendők iránt majdnem egészen tisztába jött, sőt abban is megegyeztek már, hogy Pozsonyban a diétán, Ürményi számára, de ennek tudta nélkül, egy nagyobb szállást fogad fel, a hol értekezleteiket megtarthassák: úgy valóban egy ily határozott lépéstől csakis egy titkos bizalmatlanság tartóztathatta, melylyel a kormány, azaz annak látható és láthatatlan fejei s ezek úgynevezett «pártja» iránt viseltetnie kellett. Véghetetlenül többre becsülte, kiket nyilván megtagadott, régi elvbarátait, a magyar ellenzék rendíthetetlen s önzetlen hű tagjait, kik mindent még a sikernek reménye nélkül is merő kötelességérzetből tettek. Ezek sorából állítani össze egy általa középpártnak nevezett döntő phalanxot, mely az országot újjáalakulási munkájában erőszakos megrázkodások nélkül vezérelje, ez volt Széchenyinek legédesebb, valósulását egyszer meg is kö-

* Eredi szövegét l. Majláth. III. k. 22. sz.

zelítő, de soha el nem ért álma. Ezért mondott le oly nehezen a Wesselényi barátságáról, kinek már tíz év előtt megírta, hogy egészen más színben látja a dolgokat. (1831 november 8.) Ezért ragaszkodott a tolakodásig Deákhoz, kit megnyernie nem sikerült, noha elég jókor felismerte benne a jövő emberét, sokkal korábban, semmint ő maga.

A hirlapi polemia, mely a *Jelenkor* és a *Pesti Hirlap* hasábjait betölté, a *Kelet Népe* és az akadémiai beszéd folytatásaként, majdnem az egész országgyűlés ideje alatt tartott. Előre kelle bocsátanunk Széchenyinek korábbi hirlapi czikkeit, melyek áttekintése az utóbbiak megértésére szükségesnek látszott.

A «Wesselényi és Kossuth» feliratú czikkek öt elseje Wesselényinek szól; a többi Kossuthnak, kinél mint egész őszinteséggel előre bocsátja, nemcsak honunk ügyét, hanem azt a viszonyt is, melyben egykor Wesselényivel állott, sokkal magasabbra helyezi. Szokása szerint s hozzá tehetjük, az akkori divat szerint is subjectiv álláspontokból indul, nem annyira a tárgyakat, mint a személyeket tartva szem előtt s legkevésbbé sem szorítva háttérbe akár a magánviszonyokat, akár a közönség elébe voltakép nem tartozó egyéni benyomásokat, emlékeket. Első találkozásukkor, úgymond, huszonhárom évvel ezelőtt Debreczenben, lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása s ama bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, őt is egészen elbájolá. Együtt tett külföldi útjaikra visszagondolva,* szinte elérzékenyül ez ifjúkori emlékektől: «Ó! mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor a legkínosabb epedések közt fel-feltünék előttünk a reménysugár, hogy tán még sem fognánk épen mi magyarok lenni a civilisatiónak egyedüli száműzöttjei stb. és eltökélők magunkban, hogy mi ketten, ha senki más, szigorúan el fognánk járni,

* L. gr. Sz. I. Külföldi utazásai

bár sikerrel, bár nem, hazafiúi kötelességeinkben: czélunk nemes és hozzánk illő volt». Az 1825-diki országgyűléstől kezdve, mikor «független embernek lehetetlen volt az oppositio során nem állani», végig megy alkotmányos fejlődésünk és újjáalakulásunk történetén, s e munkában neki jutott feladatokon. Nem titkolja (volt alkalmunk ez érintkezési pontokat már korábbi munkáiban is kimutatni), hogy már tizenkét évvel ezelőtt kezdett «divergálni» Wesselényitől és iskolájától; de azért mindig méltánylani tudta azon féltékenységet és republicanus óvakodást, melylyel Wesselényi el vala telve, mert hisz alkotmányos embernek soha sem lehet mottója a határtalan bizalom; csak folytonos daczolásával, kihivó, mindent kicsikarni akaró modorával nem tudott megbarátkozni stb. Ez a modor legsürgősebb életkérdéseinket, szerinte s az akkori felfogás szerint, compromittálta s hosszabb időre, tán örökre háttérbe lökte. Helyesli, nem tagadja, tisztán magyar és alkotmányos szempontból, de nem helyeselheti a közbirodalom szempontjából, melylyel «összeházasodva» vagyok s melyben absolut uralkodás van, mely viszonynak «nyomorúságos» voltát elismeri, «mikép elvégre meg is kell szünnie». (III. cz.) Mily nagy dolgoknak kelle közbejönni, hogy ezt az egyszerű igazságot az emberek belássák! «Tisztán állott lelkem tükre előtt: karöltve, együtt munkálva Wesselényivel, mennyi hasznost, mennyi nemest fogtunk volna életbe léptetni, és — — el lőn törve!» De mégis felhívja őt, mert elérkezettnek látja a kiábrándulás, a kibékülés idejét: «Kössünk, drága barátom Wesselényi, a múltra leplet vonván, ismét frigyet». «Küszöbén állunk egy új reggelnek. Vagy gyönyörű, mindenkire meleget, életet és áldást terjesztő kikeleti vidor nap lesz az, vagy borongós, felhőkkel megtelt őszi alkony, melyhez közel áll a komor, mindent dermedésre, halálra fagyasztó tél.» — Értesülve szembajáról, melyet a gräfenbergi vízkúra aligha fogott

megjavítni, felajánlja neki vendégszerető házát, családja legbensőbb körét, szerető ápolását, «hátralevő napjainkat, melyek ki tudja mily rövidre vannak már kiszabva, töltsük el egymással, lehető legjobb barátságban» stb.

Ezentúl, február 5-től 19-ig, öt számon át magára Kossuthra kerül a sor. Személye iránt mindig a legnagyobb tisztelettel viseltetik; határozottan tiltakozik minden irigykedés, vagy antipathia gyanúja ellen, a «lőtt bakokat» is elnézné, hisz bevallja, hogy «ő maga is eleget lőtt életében»; holmi ifjúkori botlásait, mikkel némely jóakarói szutyongatták, restelné még fel is említeni, ha önnön magára nem kellene máshol is feltárt azon vallomását ismételnie, miszerint «lelkének némi csorbáit le nem fogná moshatni a világ minden hatalma, de azokat más világra viendi magával»,* sorba veszi az ellenvetéseket, miket úton-útfélen eleget kelle hallania; azt is természetesnek találja, hogy a kit untalan hízelgők s az értelmiség alantabb fokán állók vesznek körül, végre is elbizakodottá fog válni; utal arra is, hogy honunkban elég tág tér van nem egy, nem két, de száz ember számára, hogy becsülettel, sőt magasztalva járhasson egymás mellett a nélkül, hogy egymásnak útját állaná. De, vegye fontolóra a haza, hogy ugyan a hihetőség számai szerint oly rögtönző, oly meggondolatlan párt, mint a *Pesti Hirlap*-párt, mely oly nagy felsőbbségi nimbust követel magának, ki fogja-e kalauzolhatni a magyart mostani bonyodalmából. «Mert nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahhoz kivántató tulajdonok nélkül.» — «Vajmi jól tudom, mily darázsfészekbe nyúltam s hogy tehetségem korántsem oly nagy, mint szándékom becsületes és feltételem szilárd. De mindez nem tántorít. Hány nálamnál derekabb lőn e világon már áldozatja a felbőszült indulatnak. Minek kimélném tehát

* V. ö. Dessewffy ellen írt «Világ» cz. munkáját.

magamat? Hanyatló éltem napjait (52 éves volt!) aligha tudnám nemesebben s hazánkra nézve hasznosabban leélni» stb. Ő Kossuthot, nem mint embert tekinti, hanem mint egyik vezérét egy oly iskolának, egy oly pártnak, mely jóllehet még bölcsőjében van, már is mutatja annak symptomáit, mily veszélyessé, mily átokká válhatnék, ha erősebbre nőne s vérszemet kapna» stb. Végre, ily többször ismételt intéssel fejezi be: «vagy fejtsen ki határtalanul több suprematiát, mint eddigelé: és ő minden hazáját szerető magyarral együtt tüstént zászlaja alája fog állni; vagy — s ez is ki fogná békíteni — legalább öltsön eljárására superioritásának hiányát pótló modestiát»...

Mielőtt tovább mennénk, felvilágosításképp meg kell jegyeznünk, hogy a Kossuthnak és pártjának felrótt baklövések alatt, melyek számát tréfásan az akkortájban Ozorán állítólag elejtett ezer darab szarvashoz vélte megközelítőleg hasonlítani, de a mi hirlapi kacsának bizonyult, Széchenyi első sorban Horvátországnak az anyaországtól elszakítását, az angol repealnek e fordított utánzását, melyet nem Irland, hanem Anglia kezdeményezne (Kossuthnak Pestmegyénél tett megdöbbentő indítványát), továbbá az illyr mozgalmak elmérgesítését, a kormány békítő eljárásának ellenére, aztán az adó kérdésének olyatén előállítását, mely a kiváltságos osztály megrőkönyítését vonta maga után, List Frigyes elveinek, részben Ausztria ellen intézett felkarolását, mely mozgalomból a védegylet keletkezett, a német vámszövetség (Zollverein) iránt táplált czélzatos rokonszenvet, a fiumei vasútat, melyet csak később és bajjal lehetett helyes irányba terelni, s a régi sérelmi politikának, mely minden haladást megakadályoz, erőszakos megujitását stb. értette. Az Iparegylet ellen, melynek akkor esett meg második országos kiállítása, kifogása nem lehetett, sőt azt szívesen kiegészíté a Gyáralapító társasággal; de igazat kelle adnia Metter-

nichnek is, ki egy nagyjában földművelő országban, minő akkor Magyarország volt, e mozgalmat az első életszükségletek közé nem sorolá: iparvállalatok, gyárak megjönnek önként, mondá, ha órájuk ütni fog. Az ellenzék viszont az országnak gyarmati állapotba sülyesztését, folytonos kiszivattyúzását, elszegényedését panaszlá stb.

A megyéket országszerte a követutasítások és választások tartották izgalomban. Deák, kire az ország szemei függesztve valának s kinek a mult országgyűlések eredményeit a közvélemény osztatlanul tulajdonítá: egy hibát követett el, melyet szerénysége, férfias jelleme, minden sikernek az elvhűséget eleibe tevő igazságszeretete, lélektanilag megmagyaráznak ugyan; de a mely eredményében a hazának kárára vált. Kijelenté előre, hogy követséget csak úgy vállal, ha választói a házi adónak elvállalását s birtokarány szerint viselését elfogadják. Több sem kellett az adózás ellenzőinek. Az alkotmányunk egy szégyenfoltját képező «korteskedés» durva fegyvereivel Zalamegyében megbuktatták az elvet s vele Deákot. Összeszedték aztán magokat Deák hívei, s erőszakot erőszakkal verve vissza, kivívták a vérrel szennyezett győzedelmet; de ezt elfogadni még jobban ellenkezett Deák elveivel, jellemével: ő távol maradott ez országgyűléstől, melynek a hozzákötött nagy reményekhez képest való sikertelenségét legtöbben, s nem ok nélkül ezen sajnos körülménynek tulajdonították.* Szilárd elhatározását semmi sem bírta megingatni.

Széchenyinek, ki egy igazságos elvnek meddő elismerésével meg nem elégedve, egyúttal tényleges előbbre lépést, a nemességnek a közterhekben részvételével valami kézzel fogható eredményt is ohajtott elérni, ez élete egyik legizgatottabb, legtevékenyebb korszaka volt. Szerencse nem kisérte, szomorú csalódások vártak reá.

* V. ö. Kónyi: Deák F. beszédei. Kovács. F. 1843/44. országgyűlés.

Lipthay Sándor Széchenyi «Műszaki alkotásairól» írt tanulmányához* függelékképen közzétette egy nevezetes emlékiratát (deczember 22-én 1843.), mely egy Bécsben felállítandó állandó magyar bizottság tervével foglalkozik, a mely bizottság Magyarország nemzeti és alkotmányos fejlődését tartva szem előtt, az összbirodalommal való szoros kapcsolat megóvása mellett, a közigazgatás rendes menetét legkevésbbé se zavarná, de a közvetlen teendők iránt bizonyos összhangzatos működést s egyelőre a legmagasabb körökben hozna be, s az eddig nagyon is laza támogatását a haladás barátainak olykép biztosítaná, hogy a kormánynak ez irányban teendő javaslatai, az országgyűlésen biztos többségre számíthatnának. Egy ily, csakis tervekkel s előkészületekkel foglalkozó bizottságnak elnökeül Fiquelmont grófot, tagjaiul pedig önnön magán kívül (ki melegen fogná támogatni), Majláth országbirót, Lonovics püspököt, a saját hatáskörében különben meghagyandó kanczellárt, Gervayt, Pipint, Krauset, Apponyit, Szögyényit, Wirknert, Ferstelt s mint tollvivőt Paziazi urakat jelöli ki s ő felsége közvetlen érdeklődése jeléül üléseit okvetlen a Burgban kivánja tartatni stb. Tapogatódzásnak maradt e merész terv is, mely Magyarországon ma is bizonynyal nagy ellenzéssel találkozna.

A Kossuth elleni polemia ez alatt, úgyszólván, soha sem szünetelt; sőt minden alkalommal rést tört s nagyobb és általánosabb mérveket öltött. Személyes ellenszenvig azonban, bár azt mind a két fél barátai és ellenségei eléggé szították, soha sem fokozódott. Kossuth soha nem vonta vissza szavát, mely szerint Széchenyit a legnagyobb magyarnak nevezte el s ragaszkodva saját, merészebb álláspontjához, váltig ismételgeté, hogy a közvitatkozások terén olyan ellenféltől legyőzetni is dicsőség, hozzátéve gyakran,

* Felolvasva kivonatosan az akadémiának 1895 nov. 3-diki emlékünnepén, kiadva Budapest, 1896. (Irattárból.)

hogy ő csak tanítványának tekinti magát s a tőle tanult elveknek hirdetője, fejlesztője. Ez ellen viszont Széchenyi, saját felelőssége érzetében minduntalan s a leghatározottabban tiltakozott, alkalmazásba véve Kossuth szónoki ha-

105. SZÖGYENYI MARICH LÁSZLÓ.

(Eybl egykorú metszete után. Országos Képtár.)

sonlatát, az egy guzsalyról orsózott két fonálról, melynek egyike égnek, másika pokolnak visz. «A *Pesti Hirlap* szerkesztője», — írja többi közt, «Mély számoló tanítványom» feliratú II. czikkében (máj. 13. 1843), — «soha sem vétett

ellenem. És ezt felette bánom, mert ha az, mit neki szemére hányok és mindig hányni fogok, csak ebből állana, hogy személyemet bántá meg, személyem ellen vétett, oh akkor boldog volnék és ellene tüstént kiengesztelődve, de soha egy szót se emelek.» Nem őtet bántotta, hanem az ő gonddal ápolt «ültetvényeit» tiporták el ő és társai jóindulatú, de meggondolatlan túlhajtásaikkal. «Nyilatkozatában» pedig, mely a «Wesselényi és Kossuth» czikksorozatot nyomban követé (II., márczius 12. 1843), újra kijelenté, hogy «megtörni» a *Pesti Hirlap*-pártot, ha bírná is, épen nincs szándékában; mert a hazai erőkkel könnyedén bánni, sőt azokat megtörni senkinek sem szabad. Megmagyarázza egyúttal, «semel pro semper», miként érti ő a «gyanúsítást» s miért fog minden politikai tüneményt, bolygót, lidérczet, sőt valódi csillagot is gyanúsítni, hol erre (nem a személyt, hanem az ügyet tekintve, alapos okot lát s miként követeli maga irányában is ezt a «jótékony» gyanúsítást, azaz kritikát. Nem hiányoztak nyomban, kik őt Macchiavellivel, sőt hogy találóbb legyen, Marattal, Robespierrerel állították ezért egy vonalba. Felelt erre: Hogy ha valóban nagy kín a hazáért, az emberiségért melegen dobogó kebelnek esetleg tán alacsony, önző czélok gyanújával érintetnie; de bizonynyal százszorta nagyobb kín valakiben bízni, becsületünket, nemzetünk életét valakinek úgyszólván kezeibe letenni s aztán kijátszatni, megcsalatni! — «Surlódjunk ennélfogva», — így végzi e czikkét (Gyanúsítás cz., márczius 19. 1843), — «mint politikusok engesztelhetlenül, személyileg ellenben, hol csak lehet, olvadozzunk a legőszintébb barátságra. S csak így lesz elvégre haszna, nem ugyan magunkat, de a közjót tekintve, a sajtó szabadabb mozgalmának.» Az elmésségtől sziporkázó «Vieux temps» czímű czikket pedig (I., II., III. márcz. 30., április 27.) ama sokáig emlékezetben maradt epigrammal fejezte be, hogy ám tessék őtet igazmondásáért meg-

macskamuzsikáltatni, nem bánja, legfölebb családi predicatumát (Sárvári) Charivari-ra fogja átváltoztatni.*

Nem hagyhatjuk betöltetlen a hézagot, mely e könyvben

106. LONOVICS JÓZSEF.

(Ehrenreich egykorú metszete után. Országos Képtár.)

Széchenyi nagy finánctervének csak felületes megemlítéséből támadna. Siker bár nem koszorúzta, kötelességünknek

* L. gr. Sz I. Hirlapi czikkei I. r.

tartjuk azt legalább főbb vonalaiban kissé behatóbban is megismertetni. Az első hét czikke (I—VII. *Jelenkor*, junius 8., augusztus 17. 1843) «Adó» czím alatt inkább általánosságban mozog. Magával az adófizetés, illetőleg államadóság eszméjével igyekszik honfitársait megbarátkoztatni, mint oly legszentebb polgári kötelesség teljesítésével, melynek mulasztása szégyen és gyalázat. Ő maga föltétlenül mindenre reá áll. Fizet a domesticába, a bellicába,** külön, keverten, a mint tetszik. Sőt egy oly üdvös köteléket lát a közös adózásnak még súlyossá, aggasztóvá, tűrhetlenné váló terhében is, melyet nem pótolhat semmi más, hogy a polgárokat egy összetartó phalanxba szorítsa, mint egy testet és egy lelket együvé.** Most tettleg oly nyomorult helyzetben vagyunk, hogy nemcsak miniszteri vagy országgyűlési, de még vármegyei felelősséget se vagyunk képesek magunknak biztosítni. (?) Az egyesítő kapcsot, úgymond, ne keressük távol, az nagyon közel van, hisz az nem egyéb, «mint az aránylag mindenki által egyenlőn viselt s ehhez képest mindenkit egyenlőn érdeklő közadó». Ez előtte éppen oly ízletes és kivánatos, mint ízetlen, rideg és gyűlöletes a mostani minden «egyesítő» nélküli nyomorú Sybarita-állapot. (I.) Ezer bajaink főokát e kettőben látja: 1-ör nincs az ország investitionális tőkével ellátva; egy a természettől pazar kézzel megajándékozott uradalomhoz hasonlít, mely mitsem jövedelmez; 2-or bármily jó törvényekkel bírjunk, nincs azoknak elég sanctiója. «Én a középszerűt, és annál erősebben az aljast egyáltalában soha be nem fogadtam politikai szótáromba s valamint nemzeti jövendőnk, fényünk és nagyságunk fölött soha

* Domesticát (házi adót) fizette s kivetette, saját használatára a vármegye; bellicát (hadi adót) a katonaság tartására megajánlotta a kormánynak az országgyűlés számadás nélkül.

** Mintegy megérezte, megjósolta ebben is a forradalmat követő időszak érzüetét, midőn minden törvényes formák mellőzésével léptették életbe a különben igazságos egyenlő adózás elvét.

sem fogok alkudozni de egy hajszálnyit is (!), úgy szabadsági és nemzetiségi surrogatumok, bármily szédítők volnának is, azok sem fogják soha is kielégítni keblem szomját.» (II.) Politikájának alapja: «Egyenlő jogok, egyenlő terhek». De ezt erőszakos felforgatás, véres revolutio nélkül akarja nálunk, nem úgy, mint más nemzeteknél történt, keresztül vinni. «Legyünk», — úgymond, — «ha szabadok akarunk lenni, mindenek előtt méltányosak.» S azért valamint az ő adózási készsége nem vár s nem érdemel tapsot, úgy viszont azokra sem vet gáncsot, a kik e körül kissé vonakodóbbak. (III.) S így rátér a kecsegtetés, a rábeszélés terére, ellentétben a divatba jött erőltetéssel s fenyegetéssel. «Túlcsigázott, koczkára bocsátott áldozatokra, melyek a nemzet csontvelején ütnének csorbát, most áldott béke idején szükségünk nincs; hanem csak olyanokra, melyeket a honi test egészségileg elbír». (V.) Fölveti a kérdést a modorra nézve, hogy mit kellett volna tenni annak, a kit megfizetnek, hogy az adót országszerte megbuktassa? s felel: mindazt, a mit Kossuth és társai közélet és társadalom terén elkövettek. (VI.) Végre (VII.) az akkor egyedüli tekintélyre, Fényes Elekre támaszkodva, Magyarország 4894 □ mérföld területén 62.398,500 hold földet (à 1200 □ öl) vesz fel, melyre két-két garas telekdíjat vetve ki, az ország rendelkezésére 6.239,850 frt évi bevétel állana. Ezen összegnek alapul vételéhez a következő óvatos föltételeket köti: 1. Ne örökre kösse le magát az ország, hanem bizonyos amortisationális idő tartamára. 2. Az egybegyűlendő summa semmi másra ne szolgáljon, mint Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére. 3. Hová fordíttassék s miként, az egyedül s mindig az egyetemes törvényhozás intézze el, akár közvetlen maga, akár közvetve megbizottjai által. 4. Kezelje Budapesten egy országos kincstári hivatal. 5. Számadás az országgyűlés elé terjesztessék. Tehát kerek szám 5.000,000 frttal, mely

egy 4%-ra felveendő nagyobb kölcsönnek biztosítéka lenne, óhajtotta megkezdeni a magyar állam talpra állítását. «Száz millió pengő forint», — így kiált fel, — «de okosan kezelve, mily óriási erő!» Előadván fővonásokban tervének lényegét, az alkalmazáshoz érkezve czímet változtat s «Két garas» felirattal folytatja, részletekre is kiterjedő értekezését. «Megbír-e az ország általán véve holdanként két garas telekdíjat?» Megmagyarázza, hogy ezt átlagnak veszi, mely hol sok, hol kevés volna, de egymást aránylag kiegyenlíti. «Számos évek óta», — mond, — «hordom keblemben a vágyat, bár tudnám osztálysorsosimat (értve a nagybirtokosokat) feleszmélésre bírni s velük azon köztársasági örömeket megízleltetni (hogy t. i. csak nemzeti becsület, nemzeti virágzás alapján élvezhetnék az élet bármily örömeit), melyek után hiába eseng a csak saját érdekét bálványozó egyén, vagy külön érdekek által szétbonczolt nép» stb. (II.) Különben az ő «tervének egész egybefoglalata» sokkal több elsőségben részesít, mint mennyi teherrel járna, mert szegény adósoknak nyújt segítséget, megmenteni, a mi még megmenthető, kiragadni az uzsora körmei közül a birtokos osztályt s olcsó hitel útján nagyobb beruházásokra, s jövedelmei fokozására képesítni. «Se írói, se szónoklati pálmát nem követelek, de egyedül hű hazai érzés egész kincsem». «Vágyaim egybevonatja: kövessünk el mindent, hogy vérünk nemcsak ne bukjék, de díszteljes nemzetté viruljon fel». (IV.) Kiterjeszkedik a másoktól javasolt közvetett adók többféle nemeire, melyeket részint kivihetetleneknek, részint jelentékteleneknek, vagy pedig, mint a papi javak államosítását, magasabb érdekekbe ütközőknek talál. Elismeri, hogy tervének kivitele számtalan nehézségekbe ütközik. Legnagyobb ellenvetés a kataszter nem léte s így a kivetési kulcs bizonytalansága volt, mely hiány pótlása, roppant költség- és idővesztéseg miatt, szinte lehetetlennek látszott. Széchenyi ez akadálytól sem rettent

vissza, mely egykor Francziaországban Napoleon vasakaratát is megakasztá, ki minisztereinek, mikor ily nagy művelet, egy országos földkataszter rögtönzését lehetetlennek állították, egy kategorikus «alors je le veux» (úgy hát én akarom) parancsszavával válaszolt. Széchenyi Somogymegye példáját hozá fel, hol ő birtokos, édes atyja pedig főispán volt s mely még a nemesi subsidiumokra mindenkit kielégítő kulcsot tudott kitalálni (1806). De különben az e czélra megkivántató legfölebb ötven millió pengő forintot is a rendelkezésünkre álló tőkéből kiszakíthatónak hitte.* Akarjon csak fizetni, mond, a nemzet, a többi okkal-móddal ki fog egyenlíttetni s hazánk valódi emancipatiója nem várt felvirulása meg lesz kezdve a nélkül, hogy csak egyetlen fiának is elpusztulását vonná maga után stb. Nem marad adós a kezelésre vonatkozó részletes kimutatásokkal sem, 1844-től 1870-ig 35 évre terjedő tabellákkal, a mikor a fölvett 100 millió teljesen törlesztve lett volna. Fölkér mindenkit nézeteinek, terveinek szigorú, beható birálására, első sorban magát a kormányt, melynek támogatásáról az akkori viszonyok közt, semmikép sem lehetett biztosítva. Publicistáink Kossuthtal élükön nem vonták meg a tervtől lehető legjobb akarattal legmelegebb érdeklődésüket; mind a mellett Széchenyi méltán panaszolja, hogy Magyarországban nincs még jól megállapodott közvélemény és hogy nem is létezik egy compact párt. (XII.) Ily nagy dolgokra valóban készületlenek voltunk!**

További fejtegetéseiben szándékos hallgatással mellőzi az eszközlésbe veendő országos munkálatok sorrendét, sőt felsorolásukat is, jól tudva, hogy ezek iránt mennyire szét fognának azonnal ágazni a vélemények s óhajtások. Csak

* Ő maga e kiadást csak 14.682,000 frtra számította, André statistikai adatai nyomán. A mi kataszterünk munkálatai (1850-től kezdve 1886-ig) tíz-tíz évi időtartamot, s mintegy 46 millió forintot vettek igénybe, s még sok kivánni valót hagynak. L Wekerle min. Emlékiratát.

** V. ö. Dessewffynek akkor nagy hatást tett X. Y. Z. könyvét.

mellesleg emlegeti a fiumei vasútat és kikötőt, mint nem legelsőt a teendők között; az országos földhitelintézetet is, — mely még oly sokáig váratott magára, — inkább a sorok közt hagyva olvastatni. Mindezeket, majd ha annyira érik a dolog, a kiküldendő országos választmányra bízta.*

Írt azután Széchenyi «Magyarország kiváltságos lakosaihoz» czímzett két Nyilt levelet; az elsőt és terjedelmesebbet Czenkről ápril 13-án 1844 keltezve, melyben még mindig csak általánosságokban mozogva, magára a fizetési elvre fektet minden súlyt; a másodikat, részletekben is bővelkedőt, Pestről julius 6-dikán 1844. Az elsőben még nagy reményeket köt az együtt ülő országgyűléshez, mely a javaslat előleges tárgyalása végett egy országos választmányt is nevezett már ki.** Az eredetileg kért két garast (holdanként) azonban már felére, egy garasra szállítva le, a bejövendő összeget csak mintegy három millióval irányozza elő, nehogy «Curtiusi önfeláldozást» látszassék honfitársaitól várni; megérinti azonban, mint sürgős feladatokat, korlátlan vizeink szabályozását, négy vagy öt reáltanodát, s közlekedési ügyünk rendezését átalános egységes terv szerint. «Istenemre esküszöm», — mond meleg pathoszszal, — «hű lelkületem s hazafiságom szeplőtlenségét e hazában fejedelemtől lefelé az utolsó ügyefogyottig, kétségbe hozni senkinek sincs joga.» — «Ti pedig, kik élni fogtok, mikor én már nem leszek többé, kiket soha tévútra nem vezettem, sőt elég lelkülettel bírtam, néha még útatokba is állani, fogadjátok e sorokat rokonkebellel s hajoljatok tanácsomra; ha pedig nem, emlékezzetek meg

* A czikksorozat, mint könyv megjelent ily czím alatt: Adó és két garas. Gróf Széchenyi István. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1824. V. ö. gr. Sz. I. Hirlapi Czikkei. II. k.

** Majláth György országbiró elnöklete alatt tagjai voltak: Károlyi Gy., Andrássy Gy., Vay M., Apponyi, Szécsen, Zichy F., Batthány L., Wenckheim B., Bezerédj, Szentkirályi, Ghiczy, Zsedényi, Klauzál, Beöthy stb., negyvenen felül.

legalább őszinte szavaimra, — adja Isten, hogy ne legyen későn!»

A második nyilt levélnek lényeges tartalmát a már működő országos választmányhoz benyújtott előterjesztése (mondjuk exposéja) képezte, melynek már részletekre is, nagy discretióval kiterjedő, összesen tíz pontjait, kellő rövidséggel ide kell iktatnunk. Ezek tulajdon szavaival: I. Két vagy három millióra rugó mindenkor kész cassa, vagyis disponibilis pénz. II. Budapestnek árvíztőli megóvása s minden módoni kifejtése. III. Budapestből kiindulva 4—6 közlekedési sugár az ország határaig. IV. Az aldunai munkák folytatása s bevégzése. V. A magyar tengerpart. VI. Öt reáltanoda. VII. Lónevelés. VIII. Vizek szabályozása. IX. Megfizetése annak, mivel tartozunk.* X. Ápolása minden megkezdettnek, vagy fennállónak, a mi nem emelkedhetik virágzó létre.** Mintegy másodsorban kiterjeszkedik némely irányelvekre s fölveti a kérdést, vajjon nem kellene-e a jobbágyság örökváltságának elősegélésére és a nagyobb-kisebb földbirtokosok gyámolítására is gondolni?

Mielőtt az országgyűlésre felment volna, élénk részt vett a fővárosi mozgalmakban. Rendetlenség, visszaélések harapództak el a közpénzek kezelése körül: ezek megszüntetésére külön ellenőrző bizottságot indítványozott, melynek maga is tagja lett. Érdeklődött a városi közigazgatás minden ága, a tömérdek intézetek belügyei iránt, melyek érdekeit szóval, tettel s többnyire anyagi áldozatokkal is előmozdítani igyekezett. Érvényesítette befolyását a követutasításoknál s végre a választásoknál. A kormány ezúttal meg akarta előzni szabadelvűségben az országos rendeket, s a helyhatóságoknak szabad elhatározására bízta, hogy az

* A kincstári előlegek.

** Béga- és Ferencz-csatornák, múzeum, színház, Ludovicea, Váczi őrültek háza.

eddigi divattól eltérve, nem a választott polgárság testülete által, melynek Széchenyi is tagja volt, hanem a polgárság tágabb köréből számosabb választók hozzájárulásával is válaszsza országgyűlési képviselőit. Így legalább eleje vétetett azon szemrehányásnak, hogy a városi követek csak a tanács küldöttei és a polgárság érdekeit nem képviselik. Egy féllépés volt ez is előbbre: Széchenyi az ő sikerei közé számította azt, biztos kilátással vigasztalva magát s a legszebb alkotmányos joggal most először élő (52) új választókat a nemsokára nyerendő szélesebb hatáskörre is. A választói jognak a tömegekre is kiható szélesbítését azonban s az ez irányban a lakosság körében nyomban megindult izgatást nem helyeslé, sőt ellene foglalt állást.*

* L. gróf Sz. I. Beszédei. V. ö. Pest város magyar és német szövegű jegyzőkönyveit.

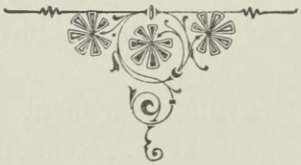

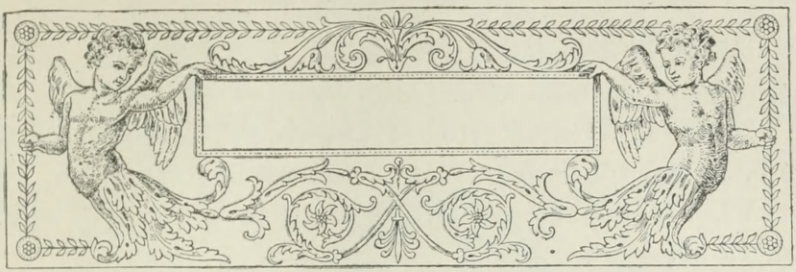

XXXIV.

Az országgyűlés a kitűzött időben, 1843 május 18-ikán megnyittatott; Ferdinánd király és a királyné ő felségeik még az nap délután Bécsből, a 16 nemzeti zászlóval és egy sárga-feketével ékesített «Wien» gőzhajóval megérkezvén, másnap az országos küldöttségek által üdvözöltettek; 20-dikán pedig a király szokott ünnepélyességgel felolvasta latin trónbeszédét s átadatta pecsét alatt Kopácsy primás kezébe a királyi előadásokat.*

A királyi előadások iránt ezúttal már Széchenyi is megkérdeztetett, de, sajnálatára, az általa javasolt polytechnicum a sorrendbe fel nem vétetett. A kormány programmja Szögyényi aláírásával a következő nyolcz pontokra szorítkozott:

I. Az utóbbi országgyűlés által kiküldött választmányok munkálatai. (Ezek a katona-élelmezés és szállásolás, a Duna és egyéb folyamok szabályozása és a büntető s javító rendszer kidolgozásával voltak megbízva.)

II. A megyékben tapasztalt választási (korteskedési) kihágások fékezése, hivatkozással régibb törvényekre is.

III. Szabad királyi városok szavazatának megadása, addig is, míg maga az országgyűlés rendeztetni fog.

* Kovács F. 1843/44-iki országgyűlés. — Aus dem Tagebuche der Fürstin Melanie stb. Beszédek szószerint a hivatalos actákban.

IV. A közlekedési ügy rendezése s egy e czélra szükséges pénzalap teremtése.

V. Hiteltörvények. (1836 : XV. tvczikk tovább fejlesztése.) Olcsó tőkék beszerzése a földmívelés emelésére.

VI. Földhitelintézet. Hivatkozással az 1840:XXI. tvcz. 19. és 20. §-ára.

VII. A pozsonyi házbirtokosok kárpótoltatása az eddig ingyen adott országgyűlési szállásokért.

VIII. Ismét szokás szerint a kincstári előlegek visszatérítése, melyek immár 488,566 frt p. p. és 24,313 frt v. cz. «nevezetes» összegre növekedtek fel.

Mindezekben, melyek fontossága első tekintetre is elég szembeötlő, a kormány óvatosan kerüli bárminemű positiv javaslatok melléklését, mi a mai fogalmak szerint nemcsak joga, de kötelessége is lett volna; hanem mindenütt áttolja az egybegyűlt rendekre a kezdeményezés jogát és felelősségét, azzal a formaszerű utalással, hogy a legczélszerűbb, leginkább megfelelő módokról és eszközökről ők gondoskodjanak s javaslataikat ő felsége eleibe terjeszszék.

Deák távolléte átalában országos csapásnak ismertetett el s minden párt vetélkedett e feletti sajnálatának s a távollevő iránti tiszteletének igazán megható kifejezéseiben.

Az első napokban természetesen régi országgyűléseink ama tengeri kigyója, az «Előleges sérelmek» s ezeknek a királyi előadások fölvétele előtt leendő orvoslása merült ismét fel. Klauzál azonban egy remek felirati javaslattal, melyet szívhez és észhez szóló szép beszéddel támogatott, mindjárt kezdetben szélesebb, hogy úgy mondjam, parlamenti mederbe tudta terelni a discussiókat.*

* E beszéd és felirat tisztán az ő műve volt; Pulszky azon állítása, miszerint azt Deáknak tulajdonítja, legfölebb nagy átalánosságban egy-két fővonásra vonatkozhatik; de egész szövege és stilje sokkal jellemzőbb az alsóház ez akkori egyik vezérszónokának egyéniségére nézve, semhogy a szerzőséget tőle elvitathatnók.

Ő volt most Szentkirályival mintegy osztozva dicsőségben és felelősségben az ellenzék vezére. Ez utóbbinak leginkább kérlelhetetlen logikáját rettegték. Mind-

106. KLAUZÁL GÁBOR.

(Eybl 1842-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

két részről kitünő szónokok, nagy tehetségek léptek ki a síkra.

Széchenyi a főrendiház ülésztermében baloldalról foglalt helyet, hol akkor a kormánypártiak ültek. Pártértekezle-

teiken, Keglevics gróf lakásán, kezdettől fogva megjelent, sőt a szót is vitte. Mindjárt az első ülésben határozottan a kormány emberének vallotta magát s kijelenté, hogy mindenekelőtt a karzatok fékezését fogja követelni, azután pedig az alsóház kezdeményezése ellenében a felsőház beavatkozását már az előkészítő bizottsági munkálatokba is. Kiviszi e körben az ősiség «változtatását» is. Az adó a megyékben, főleg a Deák ellen irányuló mozgalom folytán, megbukván, Széchenyi a közös teherviselés elvének más, kerülő úton tovább fejlesztésére s egyúttal egy országos alapnak a kezelés felelősségével megteremtésére újabb terveket készít s actiót indít, mely úgy az országgyűlésen, mint a megyékben visszhangot gerjeszt ugyan, de sikert utóvégre sem fog aratni.

A teremtendő országos alap iránt igen sokfelé ágaztak a vélemények.* Széchenyi, kinek e napokban egy angol ház ötven milliónyi kölcsönt öt százalékra helyezett kilátásba, első felszólalásakor már szóba hozta tervét, kiváltsággal bírván ő különben is beszédközben a napirendtől egészen távol eső bármely kérdésnek amúgy mellesleg megpendítésére és saját szempontjából megvilágítására. Valamely meglepetésre hallgatósága mindig számíthatott: örvendett, ha ez reá kellemes, megbocsátott akkor még, ha kellemetlen hatással volt.

Ime julius 10-én a felirat tárgyaltatván, egy visszapillantást vet az 1825-ik évre, mely idő óta azt a helyet a felsőházban elfoglalja. «Az utolsó tizennyolcz év lefolyása alatt», úgymond, «mennyit ültünk, mennyit munkálkodtunk, mennyit izzadtunk és mennyi eszme, mennyi vállalat keletkezett! De másrészről, ha fontolóra veszem, mily nyo-

* Szentkirályi volt vezére és tollvivője ama bátor kisebbségnek az országos alap iránt véleményt adó bizottságban, mely az egyházi javakra mint az államnak kétségtelen tulajdonát képező s mindenkor szabad rendelkezésére álló legbiztosabb alapra utalt s az alsóház tekintélyes részének helyeslésével is találkozott, de utóbb az egész munkálattal egyetemben megbukott.

morult eredményeket vívtunk mindamellett ki: valóban azt kell kérdeznem magamtól: van-e haszna alkotmányos létünknek, vagy legalább a mi magyar constitutiónknak?» Hátramaradásunk okait vizsgálva, azt találja, hogy «semmire sincs elég pénzünk és semmire sincs elég időnk. Az elsőről most nem beszélek, de legközelebb újságlapok útján fogok közzé tenni valamit, méltóztassanak azt figyelemmel elolvasni és lesz pénzünk elegendő; az ügyet addig is gratiájokba ajánlom. Mi pedig az időt illeti, ebből alkalmasint azért fogyunk ki rendszerint, mert felette ingerlékenyek levén, néha oly tárgy körül is, mely erre nem érdemes, kelletén túl sok puskaport szoktunk ellődözni s aztán meg — igen bőbeszédűek vagyunk.» Hozzáteszi rögtön, hogy ő nem becsmérli ezt a bőbeszédűséget, mert hisz akkor önnön magát is becsmérelnie kellene; s végül semmi súlyt sem fektetve arra, hogy az adresse magában, vagy a sérelmekkel együtt, junctim, vagy egy nappal előtte avagy utána megy-e fel, pártolja a rendek felirati javaslatát.

Az indítvány, melynek itt mintegy reklamot akart csinálni, a legközelebbről érdekelteket akarván a fizetés eszméjével megbarátkoztatni, az 1843. év június 8-tól kezdve azon év végeig a Jelenkor hasábjain jelent meg harminczegy czikkben.*

Széchenyi e tervbe valósággal szerelmes volt, s utolsó czikkében is (decz. 24-én) Montecuccolinak a pénzre vonatkozó ismeretes mondására hivatkozva, kijelenté, hogy egyedül ennek elfogadásában látna módot «vérünk illő s tartósan gyarapodandó jobbléte talpkövének letételére». A *Pesti Hirlap* nem törődve Széchenyi folytonos szemrehányásai-

* Ezek «bőbeszédűsége» Deáknak Bartal egy híres beszédére tett azon találó megjegyzését juttatja eszünkbe, hogy írni tud, de törülni nem. «Adó és két garas» volt e hosszú czikksorozatnak, nem egészen betű szerint veendő czíme, mely az ifjú Eötvöst, ki az ellenzékkel az egyszerű adózást pártolá, annyira untatá, hogy ily rossz élczre fakadott: inkább duplán megfizetném azt a két garast, csak ne kellene annyit olvasnom róla. Tartalmát már fentebb ismertettük.

val, miszerint az ő híveinek zaklató, ijesztgető, erőltető modora buktatta meg az adót s hogy többnyire olyanok ügyködtek ily irányban, a kik maguk tényleg nem adóztak volna, nemes önmegtagadással felkarolta az indítványt. Ez idő alatt némi közeledés is történt a két nagy ellenfél, Széchenyi és Kossuth között, mely azonban, mint látni fogjuk, nem örök békére, hanem csak ideiglenes fegyverszünetre vezetett. Kiemeljük az indítványnak, mely hozzávetőleges számítás szerint évi hat millió s néhány százezer forintot volt az ország rendelkezésére bocsátandó, ama főérveit, melyekkel a birtokos osztályt ily teher elvállalására, mint mondá, «betű szerint csábítani» akarta. Föltételei dióhéjba szorítva, ezek valának: 1. Ne örökre, csak ideiglenesen vállaljuk el a terhet (tudniillik amortisatióra). 2. Csak Magyarország anyagi és szellemi felvirágzására fordíttassék. 3. Erről a törvényhozás határozzon. 4. Egy országos kincstár legyen Budapesten. 5. Számadás terjesztessék az országgyűlés elébe.

Terve iránti nagy előszeretete daczára nem hallgatja el ezúttal sem (a XVIII-dik cz.), hogy «gyökeresb gyógyszerét bajainknak nem ismeri, mint a nemességnek a közterhekben, így vagy úgy, részvételét». Kész volt tehát, saját eszméiről lemondva, bármely más módhoz is hozzájárulni, melylyel a kitűzött nagy czél: egyenlő jogok, egyenlő terhek «biztosabban elérhető lett volna.»

Egyik formai akadály, a melyre Széchenyi nem számított, az alsóháznak sokak által vitatott kezdeményezési joga volt. Ennek kizárólagossága ellen, úgy saját, mint a főrendiház vele született jogaira való féltékenységből, mindig felszólalt s óvást tett. Julius 12-dikén tett is ily szellemben egy indítványt, hogy ne kerületi, hanem országos választmány, melyben a felső tábla is részt vesz, bízassék meg az ország anyagi jólétét oly közelről érdeklő ügyekben, minő p. o. az ősiség, ezen «tengelye az ő politikájá-

nak», az országos bank vagy hitelintézet s főleg az alakítandó országos pénztár stb. Eötvössel és Teleki Lászlóval gyűlt meg e tárgyalásnál a baja. Az előbbit így apostrophálja: «Tettem-e a hazára nézve valaha rossz indítványt? Megmondám (az előző országgyűlésen), a váltótörvény hiányos. Azt felelték: nem kell akadályozni, nehezíteni. Tudnivalókép elég sokan orrvérfolyást kaptak tőle! A jó tanácsot sokan akkor fogadják el, mikor már késő. A gőzt szaporítni nem kivánom; úgy is van elég». Aztán Telekihez fordulva, ki a főrendek időelőtti beavatkozását Häferlguckereinak nevezte, így folytatja: «Húsz év előtt az én tisztelt barátom még nagyon fiatal volt, mit csak irígyelhetek tőle; már akkor is előre tudtam, hogy le fog győzni: de, hogy első indítványomat oly keményen megtámadja, azt még sem vártam voltam tőle». Beszéde közben akkori szokás szerint, megjelent egy alsóházi küldöttség s félbeszakítá a tágyalást. Ennek eltávoztával fölvéve újra a fonalat, a maga részére vonja a nevetőket, a fazékba pislogás ellenében «szimandli» névvel illetve viszont azokat, a kik meg mindenbe beleegyeznek, mit a másik tűzhelynél (t. i. az alsóháznál) főznek ki s ott róluk nélkülök határoznak el. Ott volt a grófnak két mostoha fia is, Zichy Alfréd és Ottó grófok. Amaz mellette, ez szinte ledér hangon az Üdvleldére tréfálódzva, ellene tört lándzsát. A tárgyalás másnap is 13-dikán folytattatott s Széchenyi kijelenté, hogy azért tette az indítványt, mert a haladásnak, még pedig a «szapora haladásnak» az embere, s mert viszont az elhamarkodásnak a főrendek későbbi vetójában elegendő ellenszerét nem látja; de mindazáltal nagy súlyt nem fektet reá: ha elfogadják, jó, ha nem, hát azt se bánja. Ez a vita tehát a szenvedély «gőze» nélkül folyt le, s több pro és contra nyilatkozatok után a nádor Széchenyi mellett, t. i. a főrendek beleavatkozása (Országos választmány) mellett, mondá ki a többséget.

Az 1843/44-diki országgyűlés, az utolsó, melyben Széchenyi, mint a főrendiház tagja vett részt, csekély anyagi eredménye daczára a megpendített eszmék és indítványok által emlékezetessé vált. Különösen Széchnyit folytonos, lázas izgatottságban tartá. Azért nem tehetjük, hogy nevezetesebb mozzanatait s azokban Széchenyi buzgó részvételét tudomásul ne vegyük.

A *vallás* ügye, vagyis a vegyes házasságok kérdése tartotta akkor lázas izgatottságban az országot. A katholikus papok, Rómából nyert utasítás folytán, megtagadták az áldást ily házasoktól, hacsak a felek térítvényt nem adtak a gyermekeknek kath. hitben leendő neveltetésükről. A megyék sérelmet láttak ebben s egy régi törvényt, mely a vallásháborgatók, templomfoglalók stb. erőszakosságaira súlyos büntetést szabott (1647 : XIV. törvényczikk) alkalmaztak a plébánosokra, kiket birói végrehajtásokkal — s aztán felsőbbségeikre, magára a primásra, kiket honárulási vádakkal s hivatal- és jószágvesztéssel fenyegettek. A világi és egyházi hatalom korlátainak felismerése s hatáskörüknek szétválasztása még igen kevés világos agyban derengett. Örök emlékül maradt fenn, de akkor nagy megdöbbenést szült az egy Wurda kanonok, győri káptalan követének férfias, korát nagyban megelőző, igazán apostoli felszólalása.* Széchenyi maga, e nagy problemával tüzetesen nem foglalkozott; mikor pedig a papi javak államosítása tervéről értesült, azt, mint a forradalmi szellem egy veszélyes nyilvánulását felháborodással fogadta. De különben valahányszor a nálunk oly sok időt elrabló s kedélyt mérgesítő úgynevezett «vallásügy» szóba jött, mindig határozottan szabadelvű, sok tekintetben korát megelőző álláspontot foglalt el. Így julius 11-én is, «a kereszténység tiszta szellemében», nemcsak szóval, de tettleg is

* Jun. 12. ker. ülés. L. Kovács F. többször idézett munkáját stb.

türelmes akarván lenni, a föltétlen «reciprocitás» mellett nyilatkozott s kijelenté, hogy bármi azon innen marad, őt kielégíteni nem fogja. A leiratot, bár az sokaknak nem tetszett, dicséretekkel halmozza: a népek, úgymond, akkor lesznek boldogok, mikor a philosophia fog ülni a kormányon s lelkesíteni fogja a fejedelmeket. Megalkudva egyelőre a palliativákkal, bízik «az emberi nem perfectibilitásában» (ugyanezt hírdette más alkalommal Kossuth) s bízik végre az időnek mindent «elrendelő» (megérlelő) hatalmában stb. Szeptember 5-dikén a reversálisok kérdésében hosszabb beszédet tartván, a «sola salvifica» gyűlöletes értelmezése ellen tiltakozik, s hozzá teszi, hogy: minden ember a maga útján küzdjön magasb lények felé és hogy oly nagy kábultságok, minő az, hogy csak egyetlen ösvényen lehetne Istenhez eljutni, idő multával bizonynyal rectificáltatni fognak. Elvben nem kárhoztatja a «proselytacsinálást», mely ellen oly nagy volt akkor a méltatlankodás, mert hisz természetesnek találja, hogy az, a kinek erős meggyőződése van, másokat is ahhoz csatolni kiván; — a törvényhozás ebben szerinte csak annyit tehet, hogy az ne történjék más hitűek megbotránkozására, ne a közállomány sociális kötelékeinek tágításával, megsértésével stb. Ugyanez a szellem lengi át az «átmenet» kérdésében tett hosszasabb nyilatkozatát. (Szept. 6., 7.)

Kedvencz themája van (máj. 19.), mikor az évenkénti országgyűlés ügye tárgyaltatik: «Sur mon beau dire.»* Sokan úgy fogták fel, hogy évenként követválasztás is lesz s a mellett még a követutasítási rendszert is fenn akarták tartani, mely ellen alkalmilag még a nádornak is kifogásai voltak. Széchenyi a munka folytonosságát tartotta legfontosabb-

* Ez alkalommal történt az az ismeretes adoma, hogy le és fel járkálván, mint szokott a teremben, egy perczre megáll gróf Dessewffy Emil előtt, s kérdi, miként mondják jól magyarul a német matt szót? — ‚Bágyadt', felel az. — Köszöni s visszamenve helyére, tüstént e szóval kezdi czáfoló beszédét, reá s társaira is alkalmazva azt.

nak s találó hasonlattal jó műhelynek (gute Werkstätte) nevezé azt. Rámutat arra a circulus vitiosusra, melyben haladási kérdéseink körül forgolódunk. Emeljük magunkhoz a népet; felelet: előbb nevelni kell. Tehát, emeljük a népnevelést; felelet: még nem vagyunk arra megérve. Nem akarunk a vízbe menni, míg úszni nem tudunk. Ráutal a sietős munkára, mikor az országgyűlés végén kifogyunk az időből, s aztán mint a katona, ha rajta ütnek, főtelen is lenyeli az étkét, elhamarkodjuk a dolgot, (p. o. a váltótörvény) stb. Végre sürgeti, mint minden alkalommal, az országgyűlésnek az ország központján, Pesten, tartását, melyhez még az országgyűlés elején egy beszédében (jul. 13.) azt a tréfás bunkót veté hozzá, hogy a pozsonyi országgyűlés költségeit pedig fizesse az, kinek kényelme végett van, t. i. a kormány! Ugyanez alkalommal, mint régi katona, védelmére kelt a kétfejű sasnak is, melyre b. Mesnil valami rossz élczet mondott, kinek különben is túlzásait nem vakmerőségnek, hanem merő vakságnak bélyegzi.

Legnagyobb fokra hágott az ingerültség, a hányszor Horvátország viszonya az anyaországhoz s ezzel kapcsolatban a magyar nyelv került napirendre. A horvát követek, mindig féltékenyebbé válva országuk autonomiája iránt, az országos ülésekben utasításaikra hivatkozva latinul szólaltak fel, bár tudva volt róluk, minek a kerületi ülésekben elég bizonyítékait is szolgáltatták, hogy a magyar nyelvet tökéletesen bírják. A követek tábláján, kik viszont a tanácskozási nyelv meghatározását sarkalatos jogaik közé számították, hallatlan felindulás támadt e miatt, s a hevesebbek féket vesztve, egymással s a mindig zajongó ifjusággal, mérges kifakadásokban vetélkedtek. Nem akarták őket meghallgatni. Hasztalan erőlködtek a legnépszerűbb szabadelvűek, különösen Klauzál, sőt még Perczel és Beöthy is, némi csendet eszközölni. Az elnök Szerencsy personális régi érdemeit, hazafiságát, minden tekintélyét latba veté,

de végre kénytelen volt a végzést, mely tanácskozási nyelvül a magyart minden egyéb nyelv kizárásával állapítá meg, kimondani, hozzátéve, hogy ő ezt se törvényesnek, se tanácsosnak nem tartja. (1843 június 20.) A főrendiháznál

107. SZERENCSY ISTVÁN.

(Ehrenreich metszete után. Országos Képtár.)

természetesen sokkal csendesebben folytak e viták. Széchenyinek aug. 18-án mondott beszédéből, mely mint történelmi visszapillantás is felette érdekes, legyen szabad nehány jellemző helyet kiemelnem. «Valami 15 évvel ezelőtt, úgymond, Horvátországban megfordulván, örömmel

tapasztaltam, mennyire iparkodtak az ottani lakosok nemzetünk nyelvét sajátukká tenni, nemzeti öltözetünket viselni, úgy hogy köztük szinte versenygés volt, ki haladhatna ebben előbbre, a gyermekek ambitiót találtak abban, hogy magyarul tanuljanak. Több magyar városokban, jelesen Szombathelyen, alig lehetett lakást kapni, úgy tódultak oda a horvát ifjak, csak azért, hogy a magyar nyelvet megtanulhassák. Ha azt az időt összehasonlítjuk a maival, midőn már oly közel voltunk a czélhoz, mely nem az, hogy nemzetiségünket erővel terjeszszük, hanem, hogy nyájassággal s értelmi felsőbbséggel mind többeket a magunk családjába olvaszszunk, — halálos epedés fog el; úgy látjuk, most hátrább estünk, mint valaha voltunk.» Vizsgálva ezen reactiónak okát,* megengedi, hogy a nemzet összevéve oly lépést soha sem tett, melyből valami ellenségeskedés magyarázható volna a horvát nemzet irányában; de másrészt kérdi: hát a horvát nemzet, mint nemzet, minő méltatlanságot követett el? Mi egyesek tettei után hevülünk fel: ők is egyesek tettei után jönnek ingerültségbe. Valamint mink, úgy ők is nem igazságos birák, mit a dolog természetéből folyónak hisz. — «Én, mint magyar, soha többet kivánni nem fogok, mint hogy azon kapocs mely minket a szláv és horvát nemzetiségekhez köt, legyen magyar és szeretném ennek ünnepét megülni. Mint régi katona több csatákban voltam együtt a horvátokkal, mint barátok harczoltunk s mint barátok vigadtunk együtt a győzelem után: ruházatban, s minden legkisebb árnyéklatban — ide értve municipális és nemzetiségi tendentiáikat — soha sem háborgatnám őket, valamint szeretném, hogy minket is soha senki ne háborgatna stb. Csatlakozik b. Eötvöshez, kinek ezen és sok más tekintetben (többek közt a vallásügyben) elfogulatlan s államférfiúi magaslaton álló nézetei, sokszor egyik fél

* Reactiónak, vagy mesterséges ármányoknak tulajdonították akkor, a mi a dolgok természetes fejleménye volt.

által sem ismerve fel, egy-egy fénysugárként világítottak be az akkori politikai látkörökbe.*

Nov. 23-án a kerületi napló kinyomatása, melyet az alsóház kívánt, jött a főrendek elébe, kiket az csak közvetve érdekelt.

A sajtószabadságot, mondá ez alkalommal merő ellentétben Metternich ismeretes nézeteivel, a lehető legnagyobb jónak tartja, és csak azt bánja, hogy nem minden nemzet, és talán a magyar sem érett meg igazán a sajtószabadságra, de bizonynyal meg fog érni maga a sajtószabadság által, mely az ejtett sebeket meg is tudja gyógyítani. Bevallja — mi bizonynyal paradoxnak látszik — hogy ha p. o. az erős ellenzéki gr. Teleki László felhívására vagy szellemidézésére az a kormány az országgyűlésen és a megyékben egyszerre többségbe jutna, úgy ő is rettegne ismét az alkotmányért és nemzetiségért; s azért örvend, hogy míg van idő, oly loyális kormánynyal van dolgunk, melylyel meg lehet élni, mert az országgyűlés elé terjesztett kir. előadások után itélve is, lehet vele egyezkedni. (!)

A városi kérdésben, melynek megoldását törvényes szavazataiknak megadásával az előtt oly nyugtalanúl sürgette, s mely a királyi előadásokban is helyet foglalt, kész volt a Rendekkel megalkudni az iránt, hogy a városok belszerkezetének átalakításával (függetlenség a kamarától, és valódi képviselet) kell azt egybekötni (febr. 29. 1844.). Eötvös soha sem tudott ily igazságtalan elodázásba bele nyugodni. E kérdés újra szóba hozatván, Széchenyi többek közt a rendőrség hatóságának a nemesekre is kiterjesztését melegen pártolja. «Ha rendbontó vagyok, csípjenek el s büntessenek mint akárki mást, a pergamen, mit csak pirulással említek, ne védhessen.» Felhozza ez alkalommal az akkor divatban volt Ludas Matyi színdarabot, a Döbrögi-féle apró

* «Eötvösben az ember a költővel és államférfiúval a legszorosabb egységben olvadt össze», mondja róla jellemzőleg Gyulai Pál. (Emlékbeszéd)

kényurakat. «Ha azt akarjuk, hogy itt kereskedés és gyárak felvirágozzanak, hogy capitálisták nálunk üssék fel sátraikat, akkor teljes biztosság legyen, s a legalacsonyabb állású ember, ki véres verítékkel dolgozik, senki kegyelmére ne szorúljon, s benne azon öntudat éljen, hogy ő is meg van híva a szabadsághoz, olyan polgár mint bárki más.» (Márcz. 12.) Máskor Delamottenak válaszolva hangsúlyozza, hogy mi t. i. a reform emberei nem akarunk «ad normam provinciarum» kormányoztatni, de épen azért, mert alkotmányosan magunk akarunk rendezkedni, magunknak kell tenni azt, mit az idő hatalma, vagy más hatalom, végbe fogna vinni és végbe visz minden esetre! (Szinte a Kossuth «Nélkületek, sőt ellenetek» mottót véljük hallani, más irányba fordítva.) Hozzá teszi aztán, hogy mi előttünk nem tabula rasa áll, hanem egy 800 éves épületnek falai előtt állunk (Metternich szavajárása), melyeket egyszerre eldönteni nem lehet, csak lépcsőnként stb.

Az országos választmányra nézve, mely az ő legfontosabb indítványát, egy országos alap teremtését (l. Adó és két garas) volt tárgyalandó, azon óhajtását fejezé ki, hogy ne a vox populi által vezettesse magát, hanem inkább ő adjon a vox populinak irányt, mert, mint naiv őszinteséggel hozzá tevé, p. o. e teremben (főrendeknél!) nincs tíz percent, a ki tudná «mi a ménkű lehet az a bank», melyet pedig 35 megye, mint mondaték, utasításul adott! Tovább tréfálódzva, bedugatni óhajtaná mindazon «hátulsó ajtócskákat», melyeken át a fizetni semmikép sem akarók, kimenekülni szoktak. Egyik: majd ha pénzünk lesz; másik: előbb a közbenső vámsorompókat kell ledönteni; harmadik: felelősség, «hova, mire fizetünk», s így tovább. Mindez, úgymond, újjait orra alatt dörzsölgetve, gyanús és igen rossz szagú. — Utóbb is ezek nevettek. Hiába hányja fel a gazdagok fényűzését, kik haza térve kastélyaikba, lakmároznak, pezsgőznek s fájdalom nélkül még igen sokat tudnának

nélkülözni; míg viszont nincs az a koldus Magyarországon, ki egy pohár pálinkát egy esztendőn át ne tudna nélkülözni, mely egy krajczárba kerül. Áttérve számtalan hírlapi czikkeiben (Jelenkor 1843.) oly bőven kifejtett s kísérő levelekkel, mintegy kapuzárás előtt az összes törvényhatóságokhoz is szétküldött tervére, azt állítja, hogy semmiféle surprise-nek, dögönyözésnek, korbácsolásnak, miről t. i. az ellenzéket vádolta, nem barátja s ha képes volna tervét egy bűvészvesszővel az egész országgal elfogadtatni, ahhoz nem járulna, mert ő capacitálni akar. A gyanusításra pedig, melyről czikkeket írt (l. Jelenkor), azt a megjegyzést teszi, hogy hanc veniam petimusque damusque vicissim; igenis gyanusítsuk, azaz vegyük szigorú kritika alá azok képességét, a kik minket vezetni akarnak; de ő az álarczot mindenki képéről sans ceremonie le fogja rántani: az ország legalább tudja meg, ha sülyedni kell, ki által sülyed. (márcz. 11.)

Aug. 10-én a büntető- és börtönrendszer kerülvén napirendre, óva int az akkor hyperhumanismusnak látszó, korai experimentálástól. Eötvös és Teleki csodálkozásukat fejezik ki, hogy Széchenyi, a haladás első zászlóvivője, ki maga legtöbb experimentumot tett és vitt is keresztül, most ily ósdi szellemben nyilatkozik. Széchenyi találóan felel, hogy az ő reformjai nem nevezhetők experimentumoknak, mert azok mind a külföldön már kipróbált tapasztalatok alapján indultak; (híd, gőzhajó, vízszabályozás stb.) míg mi sokban, belátva bár, hogy ki nem vihető, csak elméletekben szeretünk repdesni, stb.

A kormány azalatt, melynél Apponyi befolyása mindinkább emelkedett, látva a tárgyalások lassú menetét, félve is a további összeütközésektől (Széchenyi szerint: «újjhúzásoktól»,) jónak látta egy terminus præclusit tűzni ki (nov. 10-ére) s ezzel mintegy siettetni a biztos vezérlet nélkül eredménytelennek mutatkozó országgyűlés befejezését.

Megdöbbenté ez a hazafiakat, kik a haladási kérdéseket nem örömest látták ismét elodázva, sem a felelősséget, az országgyűlésnek eredménytelen voltáért, magokra vállalni nem voltak hajlandók.

Maga Széchenyi is, ki tömérdek egyéb dolga mellett éjjel-nappal az ő telekdíjával, vagy két garasos tervével álmodott, megdöbbenve látta fáradozásai nagy részének füstbe menését, holott ambitiója volt, hogy azt, a mit Kossuth az ő túlhajtásaival, Deák az ő visszalépésével, az egész ellenzék az ő taktikátlanságával (legújabban ismét a védegylettel!) elrontott, ő kerülő úton ügyesen kieszelt sakkhuzásokkal fogja jóvá tenni. Elméletek ellenében gyakorlati eredményeket akart felmutatni!

Egy országos alapnak megteremtése, a közös terhviselésnek és egyúttal a kormány felelősségének, nem elméleti, hanem gyakorlati úton életbeléptetése, nem is említve a nagymérvű országos beruházásokból eredendő hasznot, mindenesetre oly feladat volt, mely hazánk reformátorához méltó s dicsőségének késő időkre magában is elegendő biztosítója leendett.

Nem irigyelte tőle ez érdemet az ellenzék, melynek első jelesei szivesen hozzá csatlakoztak s úgy az országos bizottságban, mint a megyékben kezére dolgoztak. Tette azt első Zala, majd Pest megye is, melynek augusztusi közgyűlésére lerándult.

E nevezetes napokról Naplójában ezeket olvassuk:

Augusztus 27-én. Igen roszul vagyok. Congregatióba. Kossuth — bringt ein Breites und Langes vor. Ich spreche später mit Laune, Lauge, Witz. Ungemeiner Applaus... Ich halte sie 2 Stunden lang lachend stb.*

Augusztus 28-án. Congregatio. Indítványomat megte-

* Kossuthtal is beszélt s bizalommal látszottak egymáshoz közeledni. Lásd Gr. Sz. I. Naplói és Beszédei.

szem — 2 garas-ügyet; — megelőzni! Matt. Kossuth és Besze mellettem. Indítvány keresztül megy stb.

Mind a mellett, hogy az ülést egészen Kossuth és Széchenyi töltötték be, az akkori hírlapokból vajmi keveset olvashatunk a köztük folyt érdekes eszmecseréről.

Széchenyi beszédjét a Jelenkor így adja: Most (t. i. Kossuth erős philippikája után) felszólalt a nagy hazafi, gr.

108. GRÓF APPONYI GYÖRGY.

(Egykorú metszet után. Országos Képtár.)

Széchenyi István, kit, mint mondá, egyedül e gyűlés hozott le Pozsonyból. Mindjárt érdekes beszédje elején megemlíté politikai bajnok ellenét Kossuth Lajost, hogy bár sokban egyértelmű is vele, de a jelen gyűlésen tartott beszédében előadott szempontoktól nézetei egészen eltérnek. Ajánlá a türelmes kitartást, nem izgatni tehát a főrendi tábla ellen, vagy aut aut-ként nyakra-főre törni, hanem elvárni a kedvező pillanatot s akkor rántani fel a vitorlá-

kat.* Jeles s elő nem adható (!) képekben rajzolá a nemzetet, s helyzetét, hasonlítván azt oly lábadozó beteghez, melynek még erősítő szerül egy kis tokajiba mártott zsemlyét adogatnak üdülés végett. Mi lenne belőle, úgymond, ha türelemmel el nem tudnók várni tökéletes lábrajöttét! Szükség meggondolni, mi volt csak az imént s mi most. Már a tudós Herder eléneklé felettünk a soha fel nem ébredés síri énekét; pedig lám, mégis meg vagyunk, s ő neki nem volt igaza. Nem osztozik Nyáry Pál nézetében sem, ki azt mondá, hogy a jelen országgyűlés eredménye semmi stb.

Kossuth indítványa különben, egy ő felségéhez intézendő felírás, elfogadtatott az elnök kivételével szinte egyhangulag; Széchenyi csak bejelenté az ő másnap teendő indítványát.

Másnap, augusztus 28-án, kissé későn került reá ismét a sor.

Megvallá azonban, miszerint tünődék magában, be kell-e szavát váltania s indítványa el nem fogadása esetében az időt vesztegetnie, annál inkább, mivel úgy véli, hogy e teremben uralkodó nem kis hőség szavai elfogadására nem épen alkalmasokká teheti a kedélyeket. De nem kis örömmel látván egyszersmind, miről a múlt napon is meggyőződék, hogy az itt összesereglett RR. között vannak még jóakarói s kihallgattatás előtt nem fog kimondatni reá a kárhoztatás, mi egészen más térre állítja őt, mint Pozsonyban áll (?!), hol a fiatalabbak már kiszorítják, s hol fáklyás-, éji- és macskazenék, éljenzések és pisszegetések az előítéletek sugalmai szerint váltogatják egymást, — indítványával föllépésre csakugyan eltökéllé magát; ámbár tudja, hogy divatból kikopott tárgyról szólani csiklandós dolog. Itt azonban a szabad tanácskozás még egész épségben áll,

* Ezt a mondását is emlékben tartá Kossuth, s megismétlé 1848-ban.

minek szívből örvend, noha ő állítá fel köztünk az elvet, hogy valakinek akár eszét, akár szándékát, becsületes értelemben gyanusítani kell, úgy azonban, hogy tér is adassék a gyanusítottnak az önvédelemre és igazolásra. Nyilvános-

109. NYÁRY PÁL.

(Barabás 1842-iki kőnyomata után.)

ság barátjának vallja ugyan magát; de azt is véli, hogy nem mindig jó előre kidobolni a dolgokat, nehogy a rosszakaratúakat mintegy felhívjuk szándékunk meggátlására. Hanem őt ez sem riasztja vissza a felszólalástól s indítvá-

nya előadásától, mivel sokat mert már eddig is s merni fog ezentúl is. Kiemelé ezután, hogy a háziadó, szinte egyike sürgősebb teendőinknek, megbukott; hogy a telekdíj — egyike azon réveknek, melyben hazánk kétes jövendőjű bárkája a még távoli czél felé evezéskor kiköthetne, talán mert a fizetés mindig keserves manipulatio, — kivált hol, mint nálunk, fizetni alig van miből, — szinte meg fog bukni. Így tehát ismét körültekinteni kénytelen a hazáját szerető s felvirulását őszintén óhajtó kedély, hol volna azon vis motrix, melylyel pangásából ki lehetne emelni anyaföldünket! E körültekintésnél a financzialis országos választmány munkálatával találkoznak szemei, mely a haza közszükségeire nem ugyan öt milliót, mint elejénte a gróf, hanem csak hármat, ezt is 35 év helyett csak 4 évre véleményez megajánlandónak. Az ilyen 12 millióra növekedő összeggel lehetne ugyan valamicskét lendíteni, de tagadhatni-e, hogy az, nevezzük bármikép, az üdvtelen subsidiális rendszernél nem fogna egyéb lenni, mely ezen valamicskét is a lassan beszivárgó fizetés, itt-ott pedig olvasztó kezelés miatt életbeléptiben jó messzire fogná tán hátralökni. — E szerint remélhetni-e, hogy az országos választmány által négy évre megajánltatni véleményezett évenkénti három millió virulásra fogja s teendőink roppant halmazából kiemelni honunkat? Főleg, ha meggondoljuk, hogy az országos választmány 40 ívnyi munkálatát a követek még előbb küldőikkel közlendik, megyéinknél az előbb az utasítás készítésével megbizott választmányhoz, ettől a közgyűlésre, mely bizony nem fog rögtön s mohón megtartatni, vánszorgand szokott lassusággal, arról sem feledkezvén meg, mennyi ármányt, mennyi fondorkodást követend el fizetni nem akaró hazánkfiai sáska serege, hogy megmenthesse szűz vállát valamikép a teherviseléstől, melyet anyaföldünk igényel hű fiaitól; ha meggondoljuk, mennyi időbe kerül még, feltéve a legjobb esetet, hogy kedvező

utasításokat kapnak a követek. Ez ügyben kivétel nélkül — valamiben csak megegyezend Pozsonyban épen a tehetősbek, s így fizetni képesebbek osztálya; végre s mindenek felett, ha meggondoljuk, hogy oktober 15-ike, az országgyűlés berekesztésének .határnapja, már küszöbünk előtt áll: jóstehetség nélkül is elmondhatni, hogy ezen közügy ismét elcsücsül s mi újra nem fizetünk! Melegíttessék fel a porták szerinti kivetés; mivel azt tán igazságosnak nem találják, tehát újra: nem fizetünk! A dunántúli megyék aránytalanul megterhelteknek hiendik magukat, hát nem fizetnek. A kezelésre felügyelést kormány és nemzet egyaránt követelvén magoknak, e miatt ismét nem fizetünk, s mennyi kibuvó ajtócskát találunk még, főleg a választmányi 40 ívre terjedő munkálatnak redőiben, csak hogy ne fizessünk! Azonban valamit tennünk mégis csak kell, ha mindenben hátramaradásunkat növelni, tetézni nem akarjuk. Ő (a szóló gróf) az adóról sokat írt már, de parányi foganattal; az országgyűlésen subsidiumot nem fogadva el, adóért vítt; de jelen állásunkban kész most már alkudozni is a körülményekkel, s elfogadja a három milliót s csak négy évre is, és úgyis mint subsidiumot! — Hogy tehát anyaföldünk közterhei mindenki által arányos hordozásának igazságos, honunkra pedig egykor áldást, üdvöt hozandó szent elve a fenyegető elsülyedéstől lehetőleg megóvassék, a gróf, ki azt akarja: Gleiche Rechte, gleiche Lasten! egy megyei választmányt kér kiküldetni, mely még most e gyűlés folyama alatt, ha úgy tetszik, itt e megyei teremben akár nyilvánosan tanácskozván, véleményt terjeszszen a RR. elibe, miként lehetne ezen ügyet fölelevenítení, s e fölelevenítést innét a haza szívéből az egész országra szétsugároztatni, hogy míg Pozsonyban az egyik rész rendszeres adót sürget, a másik meg csak subsidiumot ajánl, s annyi időpazarlás után egymáshoz majd csak valamikép közeledik; míg az egyik fél várvívó, a másik fél várvédő

szerepet játszik, mi a tulsó kapun a vívók segedelmére berontva, a majoritást részükre győzelmesen dönthessük el. A megyei választmány véleménye azonnal megvizsgáltatván, a RR. által, az így keletkezendő határozat nemcsak az országgyűlési követeknek volna megküldendő, hanem a haza összes testvérmegyéivel, sz. kir. városokkal s kerületekkel is közlendő.

A megyei követutasító választmány az ő tárgyalásait rögtön a legnagyobb buzgósággal megkezdé, úgy, hogy éjjeli és nappali munkája eredményét már augusztus 30-án bemutathatta.

Ennek alapján Pest megye az ő követeinek pótlólag a következő öt pontot adta utasításul:

(Rövidség okáért elhagyjuk a különben igen érdekes és tanulságos indokolást.)

1. A mint az országos választmány munkálata bemutattatik, azonnali tárgyalását indítványozzák, s azon esetben, ha a közös adózás elvét fenn nem tarthatnák s a subsidiális eszme terére szoríttatnának, szabad ajánlásképen a négy év alatt évenként fizetendő három millió pfrtra is szavazzanak reá.

2. A mennyiben az eddigi igazságtalan kivetési kulcs (porták) helyett más igazságosabb dolgoztatnék ki, azt eszközöljék ugyan; de ha nem lehet, úgy a régi alapon is fogadják el a fizetést.

3. Ha a kezelésre nézve az alaputasítás ki nem vihető, a felelősség s ellenőrzés elve az illető számadásoknak országgyűlési vizsgálat alá terjesztésével biztosíttassék.

4. Az így alakítandó országos közpénztár rendeltetését részletesen elő nem sorolják, de az illető közczélokat az országgyűlés fogja kitűzni.

5. Mégis mint kiválóbbak felemlíttetnek a fiumei és Bécs-debreczeni vasut s a szegedi csatorna. Magánvállal-

kozók biztosíttassanak, valamint törlesztés utján a nemzet tulajdoni joga.

6. Minden ily vállalat ellenőrzésére egy-egy országos biztost az országgyűlés válaszszon.

Mindez egyhangulag elfogadtatván, Széchenyi kivánatára, hogy diadala teljes legyen, még a következő három eszmével toldatott meg. 1. Az első pont szerint beszerzendő összegből előre nem látott közszükségek fedezésére egy bizonyos rész (tartalékalap) félre tétessék. 2. Pestről, mint középpontból kisugározandó töltött útak öt mértföldnyi távolságra építtessenek. 3. Ötvenezer pfrt a lónevelés gyarapítására fordíttassék.

Több napot töltött Széchenyi ezen és egyéb ügyek kedveért Pesten, hova Szentkirályi is leérkezett, kinek nagy oka volt az ő fáradságos művét, a városok rendezése iránti törvényjavaslatot a bukástól félteni.

Ment az alatt nagyban a védegyleti agitatio is, mely Széchenyinek álmatlan éjeket okozott, mert hadizenetet látott benne a «birodalmi kapocs» ellen.

Pozsonyba szeptember 2-án érkezett vissza.

E hó 8-án volt az utolsó bizottsági ülés a Kétgaras ügyben. Csupa vota separata.

Szeptember 24-én: Váltótörvény módosítása. Ez ismét alkalmat adott a grófnak az elhamarkodás és erőltetés veszélyeire figyelmeztetni.

Szept. 25-én a törvények kötelező erejének kezdődéséről szóló törvényjavaslatot is hosszabb beszéddel világította meg.

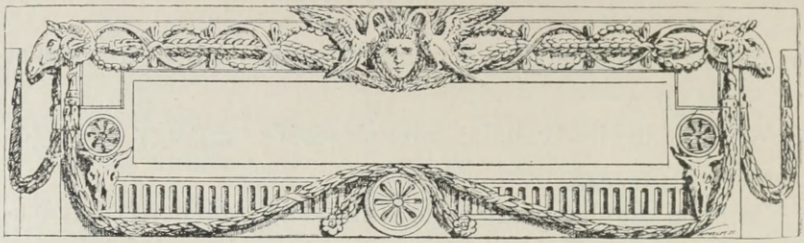

XXXV.

Átalában Széchenyi majd minden felszólalásában legyőzve benső forrongását, békítő s a hol lehetett, közvetítő álláspontot foglalt el, nem ritkán egykori elvbarátaitól (egy ízben b. Vay Lajostól) azt a szemrehányást is vonva magára, hogy épen ő reájuk pazarolja, szómondásos intése ellenére legtöbbször a puskaport, mi ellen tréfásan azzal védekezett, hogy ezt a puskaport legalább, mely nem is mindig jószagú, nem ő találta fel. Gr. Batthányi Lajosnak pedig, ki jóakarólag figyelmezteté, hogy egy idő óta a népszerűséget, mely nélkül pedig kivinni alig lehet valamit, nagyon is megvetni látszik, és hogy sokan ezt is a hiúság egy bizonyos nemének tartják, azt a feleletet adja, hogy ő bizony magát megnyergeltetni senkitől, még (tisztelettel mondva, mint kiszolgált katona) magától a fejedelemtől sem hagyja, annál kevésbbé egy felhevült publikumtól, melynek violentiáját maga a gróf is nemrég tapasztalhatta. Nem átallotta soha, úgymond, a kormány ellen is kikelni, minden alkotmány és nemzet elleni vétségeire felszólalni, akár látta azt a tömeg, akár nem; másrészt nem tagadja, hogy pusztán a népszerűségre, mely mint láttuk, még oly jeles embert is, minő Deák Ferencz, sárba tud gázolni, ily fajta népszerűségre semmit sem ad (szept. 7.).

A zsidók föltétlen egyenjogusításának, úgy, mint azt gr. Zay Károly az okt. 1-ei ülésben sürgeté, magyar nemzetiségünk iránt bizonynyal túlzott féltékenységből barátja nem volt, s tovább mint az alsó tábla, egyelőre menni nem akart. Az erre netalán ma is hivatkozók ne feledjék az azóta lefolyt félszáz esztendőt, mely nemcsak egyes embernek, de egy nemzetnek életében is bizonynyal számít.

Október 3-án a főrendeknek rendkívül izgatott ülésük volt. A városok rendezésének legkényesebb kérdéséről, az akkor úgynevezett felügyelőkről vagyis a kormánynak hivatalos képviseltetéséről volt szó. Gr. Széchen Antal szerint nem kormány kérdése volt ez, hanem monarchicus kérdés, de nem monarchicus kérdés csupán, hanem a rendnek, a haza egységének kérdése. Gróf Andrássy Károly a felügyeletet az illető megyék főispánjaira vélte bizhatónak és sajnálatát fejezte ki, hogy a főrendi tábla ily kérdésekben depopularizálja magát. Legkeményebben törtek lándzsát a rendek mellett, sőt túlmentek rajtok Zay Károly és Pálfy József. Ez nem talált elég erős kifejezést a «szótárban», a hazai érdeket annyira semmibe vevő ilyen felsőház ellen, s maga és elvbarátai számára nem látott sürgősebb feladatot, mint a csecsemős gyermekbe is már beleoltani a főrendi ház iránti gyűlöletet, s annak mint minden haladás akadályának egyenesen eltörlésére agitálni. (Zajos tetszés a hallgatóság részéről.)

Elnök országbiró erélyes rendreutasítása után, még gróf Esterházy József szólott s utána:

Gróf Széchenyi István: A politikának pályája, mondja, hasonlít nagyon az életpályához, melyen midőn kedvezők az idők, akkor mindenki jó széllel könnyen halad; de valamint az egyes ember családi körben, úgy a politikának mezején akkor mutatja ki szilárdságát, midőn az elemekkel küzdenie kell. Mikor atyai jó kormányok igazgatnak, akkor a hazafiságnak azon tiszte, mely a nemzet jogát őrzi, köny-

nyű; de viszont, ha oly kormány ül felettünk és rendelkezik a teendők felett, mely a nemzet jogait sérti, akkor mutatkozik a hazafi, ki vihar és szélvész ellen küzdeni mert! Épen úgy, midőn a nemzet oly irányokat vesz, melyek vesztére válnak, midőn a nemzet némi kedvencz eszméktől felhevülve, téviránvokat vesz, akkor van ideje a hazafinak kimutatni szilárdságát stb.

Ne feledjük megemlíteni, hogy az nap a rendeknél a Védegylet ügye tárgyaltatott. Széchenyi a főrendi ülés megkezdése előtt betért oda mint hallgató. A szónokok, kiknek beszédeit meghallgatá, Pázmándy, Szentkirályi, Bezerédj, felkavarták epéjét, akár az elv, akár a modor miatt, melyet érvényre emelni segítettek. Az izgalom hullámai átcsaptak a felsőházi ülésterembe is. (Csak egy folyosó választá el.) Heves kifakadások voltak itt is a főnemesség, a «kutyabőr» ellen stb.

Ily benyomásoktól volt eltelve, mikor e beszédet tartá. Izgatottságát az itt hallottak természetesen csak fokozhatták.

Mindinkább belemelegszik, védi, különösen történelmi jog és nemzetiség szempontjából a főrendi házat, melynek oly egyszerű eltörlését nem hiszi, hogy az ország népe s józan közvéleménye valójában kívánná, de maguk e rend tagjai sem fognák oly könnyen elsepertetni hagyni magokat. Emlékeztet Phocionra, ki mikor egy gyűlésben a többség nagyon hangosan nyilatkozott mellette, rögtön fenakadva kérdé: tán valami rosszat mondottam, mert a nép úgy tapsol? «Nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én minden oly kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök: előttem a nemzetiséghezi hűség, magyarországhozi tántoríthatatlan hűség alapja mindennek.» «Valóban isten csudája, mondá befejezésül, hogy ez a magyar nemzet, szláv, német, török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szíve helyén van, lehetetlen, hogy ily nemzet

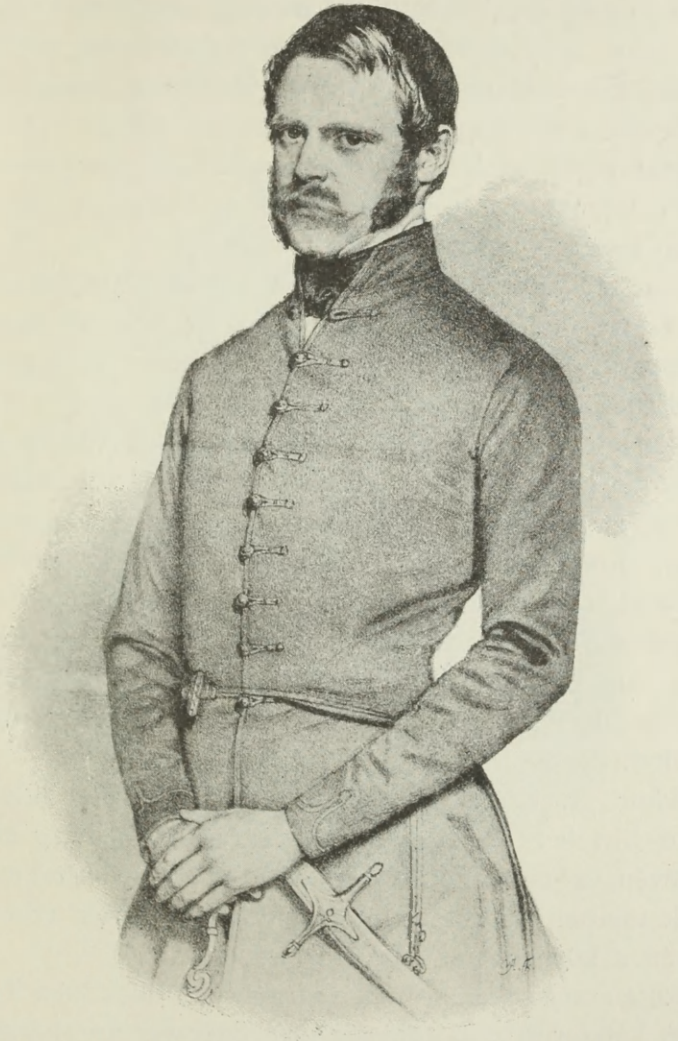

110. GRÓF SZÉCHEN ANTAL.

(Eybl 1846-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

iránt sympathiát ne érezzen, — de más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély búba ne sülyedjen, mikor látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, faragatlan kezek megsemmisítik. Ezzel hazámnak tartozom és reám nézve bármi következzék, sőt, ha ma volna is utolsó pillanatom, azon hűségnél fogva, melyet hazámnak esküdtem, bár holttestemen menjenek keresztül és magam maradjak egyedül, magam leszek ellene.» (Kitörő tetszés.)

Ezen szokatlan hévvel mondott szavakat rokonszenves, zajos tetszés kísérte s a beszéd látszólag be volt fejezve; csak hozzávetőleg sejtették a hírlapok tudósítói, hogy az a szónok felindulása miatt szakadt félbe.

Utána még gr. *Zay Károly* beszélt, tiltakozva az ellen, hogy ő az aristocratiát el akarná törülni, de tiltakozva az ellen is, hogy az aristocratia tartotta volna fenn a nemzetiséget. Ennek szerinte a historia ellentmond, mely azt bizonyítja, hogy a szegény református predikátorok és a bocskoros nemes emberek viskóiban tartatott fenn a magyar nemzetiség és korántsem az aranygyapjas vitézek s többi lovagrendek nagykeresztesei vagy a belső titkos tanácsosok által.

Ekkor gr. Széchenyi (szokása szerint kifelé indulván) aléltan hirtelen összerogyott. A részvét és ijedtség általános levén, a tanácskozást hosszabb időre félbeszakították s csak miután mintléte felől megnyugtató hírek érkeztek, szünvén a közijedtség, folytatták azt.*

Azután még sokan szóltak a tárgyhoz, többek közt Teleki László kétszer stb. A többség gróf Szécsen Antal indítványát elfogadta. E szerint a főrendek a városi kérdésben az

* Naplójában ezeket írja: «Beszélek hosszasan, kenetesen. Kissé kimegyek. Viszszajövök, — oda esem, mint egy darab fa. Hogyan? miért? az én titkom . . . Haza vitetnek. Nagy összefutás. Senkit se ismerek.» A Jelenkor szerint néhány percz alatt még ott felélesztették, s előbb a nádori szobába, onnét pedig szállására vitték.

alsóháznak az akkor úgynevezett felügyelők (ma főispánok) iránti javaslatához, mely szerint ezen állás a pártok befolyásától függene s így az elvet magát megsemmisítené, hozzá nem járultak.

Széchenyi rosszulléte nem volt olyan súlyos, hogy or-

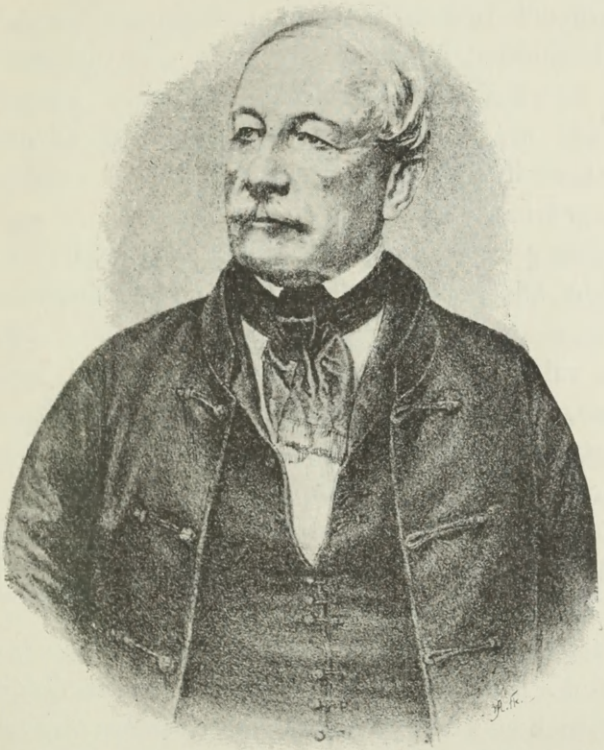

III. GRÓF ZAY KÁROLY.

(Országos Képtár.)

sággyűlési szereplését megszakította volna. Másnap (okt. 4.) már ismét az ülésben látjuk őt. Ülés előtt tiszteletét tette a nádornál, ki nagy részvéttel tudakozódott utána s azon bókkal fogadá, hogy ő maga akart előbb hozzá menni. — A főrendek is, beléptekor, rokonszenves üdvözlésekkel fogadták. (Brillanter Empfang.)

A főrendi üléseknek ezentúl is buzgóbb látogatója mindvégig nem volt. Csatlakozott hol egyik, hol másik félhez, osztogatta a vágásokat jobbra balra, adomázott, német, franczia és latin szólamokban bővelkedett, emelve gyakran a vita színvonalát, részére vonva mindig a nevetőket. Keserű humor szólt többnyire belőle, mert előre látta sok szép eszmének bukását, időnek, fáradságnak elveszését; de örvendett minden legkisebb sikernek, főleg ha annak kivívásában magának is némi része volt; szívesen keresett vigasztalást még a kilátásban is későbbi vívmányokra. Rettegett, ha ilyenek sikerét, vagy túlbuzgó vagy álbarátok által koczkáztatva látta.

Október 4-én az egyetem kérdése tárgyaltatván, azonnal szabadelvű álláspontra helyezkedett. Haladást jelzett már maga az a tény, hogy az országgyűlésnek a közoktatás tárgyába való beleszólási, illetőleg ellenőrzési joga, többé kétségbe nem vonatott. Azelőtt a kormány ezt a maga kiváltságának tartotta s az 1832—36-diki országgyűlés utolsó napjaiban a rendeket, kik e fontos tárgyban felírtak, egy olyan resolutióval lepte meg, mely ellen Deák is erősen kikelve, tiltakozott.* Ez a jó hangulatot akkor kissé le is hűtötte.

Két emlékezetes napot, melyek Széchenyire s a haladás barátaira örvendetesek voltak, kell ezután nyomban kiemelnünk. Ezek okt. 5-ke, melyen a *hivatalképesség* és okt. 7-ke, melyen a *birtokképesség* kiterjesztése tárgyaltatott s Széchenyi buzgó részvételével, daczára az ósdiak ellenvetéseinek keresztül is ment. Széchenyi valami nagy ugrást és veszedelmet abban, hogy országos hivatalokra végre nem-nemesek is, ha kellő minősítéssel birnak, választhatók vagy kinevezhetők legyenek, nem látott; sőt a még most is javaslatba hozott kivételeket (helytartó tanácsnál, udv. kanczellariánál, s némely birói hivataloknál) határozottan rosszalta s

* L. Deák F. követjelentése. Kónyi: Deák F. beszédei.

egész általánosságban óhajtotta volna kimondatni, a benszülöttek vagy honosultak (bevett vallású) lakosok egyenjogusítását. E beszédében mellesleg az indigenák folytonos szaporodása és az alsóház kizárólagos kezdeményezése ellen is nyilatkozik.

De még nagyobb nyomatékkal pártolja a birtokképességnek (általa oly rég sürgetett) kiterjesztését a nem-nemesekre. Hosszas és tartalomdús beszédét, melyet ezen érdekes ülésben egy második felszólalásával is mintegy kiegészített, ama Jean Paulból vett szép idézettel kezdé: «Es trug ein Vogel einen Saamenkern in ein wüstes Land, und es entstand daraus eine neue Creation».* Szemeinek, úgymond, alig hitt, midőn e pár sort (t. i. a különben rég érlelt törvényjavaslatot) először olvasta, abban úgyszólván Magyarország jövőjét látja biztosítva s a legnagyobb rövidlátásnak, bűnnek tartaná azt azonnal meg nem ragadni. Voltak ismét, a kik a nemzetiséget látták veszélyeztetve; (többek közt Rudics Bács megye főispánja, stb.) ezeket czáfolja. Magyarország, úgymond, mi tagadás benne, nagy mozgalomnak indul. Úgy vagyunk, mint egy hajó, melyhez vihar közelít, mikor az angol comandó szerint, mindenkinek a helyén kell állani. Idézi a franczia mondást: les petites propriétés sont les sauvegardes des grandes propriétés. Óhajtaná, ha országszerte a nagyúri kastélyokat, melyeket többnyire szegényes szalmaviskók környeznek, csinos telepek vennék körül, melyek lakói őszintén szeressék a statusquót. Egy «isteni műnek» nevezi a törvényjavaslatot, melyet lehetetlen philantropikus szempontból is nem pártolni; de ez nem a legerősebb indok mellette, hanem maga az egoismus, a birtokos osztálynak saját érdeke: egy varázsvesszővel mentünk meg számos családot, mely maholnap koldusbotra jutna. A földnek becse 10 perczenttel

* Egy madár a sivatagba egy magszemet vitt, s abból egy új teremtés keletkezett.

fölebb fog menni; akármit vigyen haza ez az országgyűlés, ennél becsesebbet nem vihet. Nem tagadja, hogy ő barátja a majorátusoknak nálunk a nemzetiség érdekében; de nem oly majorátusnak, mely az országnak harmadrészét teszi: ez oly túlság lenne, mely több kárt hajt, mint hasznot, stb. Második beszédében ismételve magasztalja az oly szerencsés ihletű javaslatot, melynek, úgymond, ha ő volna szerzője, ezért szerényen emlékoszlopot követelne a nemzettől.* Örvendve az előre látott sikernek, elmondja Nagy Pál régi adomáját, a ki mint ujoncz követ egy akkori ellenzéki tekintélytől azt a tanácsot kapta, de nem követte, hogy mindent ellenezzen, a mit a personális pártol. Változtak azóta az idők; nem reményli, hogy most sokan a főrendi háznál csak azért ellenezzenek valamit, mert az alsóháztól jön. Harmadszor is nyilatkozott ez ügyben a főrendi izenet hitelesítésekor, óvatosan hangsúlyozva a «hazafiságot», «magyarságot». (Okt. 9.) Az eredmény ki van fejezve az 1844: IV. és V. t.-czikkben. Széchenyi (már a kölcsönös gyanusítások e divatában) úgy veszi észre, hogy egynémely ellenzékiek nagyon restelték a főrendiház engedékenységét, mely miatt egy odiummal kevesebbet vethettek, mint szerettek volna, rája. (!?)

October 11-én hosszas és beható vitatkozásokra adott alkalmat az úgynevezett bécs-debreczeni vasút. Vele kapcsolatosan tárgyaltatott a jobb- és balparti vasutak kérdése, párhuzamos vonatok, híd- és gőzhajózás állitólagos monopoliuma, állami garantia, vidéki érdekek, börzei fondorlatok stb. mellékes dolgoknak több-kevesebb szakértelemmel s elmeéllel belevonatásával. Széchenyinek hol támadó, hol védekező szerep jutott. Az érdeklődés ingerültségig fokozódott s «az ember nem mert az utczára menni pisztoly nélkül». (?) Közben egy «Elegyes ülés» tartatott, a senki

* Másképen is kiérdemelte azt. Különben a törvény erkölcsi szerzőjének méltán nevezhette volna magát.

által nem óhajtott «terminus præclusi» kihirdetése végett. Ennek tudomásul vétele után, még hevesebb lőn a vitatkozás, mely közlekedési ügyünk történelméhez tanulságos adatokkal bővíté ugyan a naplókat és hirlapokat, de helyet nem töltött be a törvénykönyvben.

Felváltotta ezt, hasonló eredménynyel vagyis eredménytelenséggel a vukovár-fiumei vasút okt. 22., 23., 24., 25., 31-én. Utóvégre «határtalan» (vagy: határozott) bizalommal fordultak minden szemek ő felsége kormánya felé, melynek joga és kötelessége ily kérdésekben felelősség mellett előljárni.*

October 28-án került végre szőnyegre a főrendeknél az országos pénztár ügye, hivatalos czímen: az ország közszükségeinek fedezése érdemében kiküldött országos választmány jelentése és az országos ajánlatnak mi módon beszedése s kezelése. Nézzük meg előbb, mi van írva a Széchenyi naplójában. 28-án. «Rosszúl, igen rosszúl aludtam . . . Ma van az én csatanapom! — Vörös nadrág stb. *Közös teherviselést* brillánsan kivívtuk. Utoljára scandalum. Teleki, Batthányi és Pálfy a főherczeg ellen. Je coupe court: ‚Felséges haza' etc. Vinni akarnak lakásomra. — — Október 29-én második csatanap. Az ellenzékhez: ma nem szorultam reátok, fecseghettek. — — — Többséget nyerek.»

Most nyissunk be a főrendek üléstermébe.

Széchenyi csakugyan vörös nadrágban, azaz teljes magyar díszöltözetben rendjeleivel ékesítve, ünnepi arczczal jelent meg. Beszéde, noha ez sem tartozott a készült beszédek közé, megérdemelné, hogy azok számára, a kiket érdekel, egész terjedelmében ide igtassuk.

De minthogy Széchenyi egybegyüjtött beszédei a M. tud. Akadémia gondoskodásából a közönség kezében vannak,

* Metternich mondásaként, melyet azonban nem mindig követett: Ein Land muss vor Allem regiert werden.

csak néhány kiválóbb helyre hívjuk fel, mintegy ismételve olvasóink figyelmét.

«Tizenegy napja és 30 éve ma», így kezdé nagy ünnepélyesen, «hogy a lipcsei ütközet 2-od napján a hős Blücher táborába küldettem.* Szürkületkor érkeztem oda s előszobába lépve, katonáját tükör előtt találtam, haját rendezte s porozta. Csodálkozással tovább menve, hadapródját szintén úgy találtam. Bemegyek az ősz bajnokhoz s szintén őt is a tükör előtt haját rendezve s porozva találtam. Uram, mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s nem haj-, de puskaporral fogtok ma foglalkozni. — Mire a hős bajnok felelt: Ma ünnepet ülünk. Vannak sokan, kik legszebb ruhájokat parádékra szokták felölteni; mi mindnyájan legjobb öltözetben s lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetben. S ugyanaz nap a porosz tábornak diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. Sokan csodálkoznak, hogy én ma itt ünnepi ruhában jelentem meg. (Zajos éljenzés.) Sokan különcznek tartanak s igaz, nem mindig járok, kivált Magyarországon, tört uton. Sokan születés-, vagy névnapokon, processiónál, vagy ha sollicitálnak s informálnak, szokták díszruhájokat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. — Mint egy csekély tagja a magyar nemzetnek s e törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam e főkérdésben, hogy mindenekelőtt ránk virradjon főkép azon nap, midőn nem csak kiváltságokkal dicsekedve, nagy phrásisokkal, de tettleg is járulunk hazánk felvirágoztatásához. Nemcsak hogy áldozattal, hű lelkülettel is, hanem hogy végkép letegyük ezen, igazán szabad emberhez nem illő gőgöt, miszerint mi, a trombitás elől, a huszár hátul, nagy dobokkal akarnók kivívni a csatát. Nem. Ha nemzet igazán nagy és erős akar lenni, szükséges, hogy némi dolgokban egy soron

* Lásd 67. l.

álljunk mindnyájan, hogy minden, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa: én is a hon polgára vagyok! Ha kaszták és összesoroglyázott kiváltságok önös köréből végre tágasb körbe akarunk lépni s elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközleni, nagy köveket kell emelnünk. Ezt pedig ne egyes ember, hanem egyik úgy, mint a másik tegye meg. S miután a közlegények sorában én is napszámosa voltam ez ügynek: magamban szerényen bizva, de el nem bizakodva: legyen szabad elősorolnom a tactikát, mely szerint érvényesíteni igyekezném terveimet. Midőn a közadó más alakban megbukott, átláttam, hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni kellő talentum és tudomány nélkül. Mondom, megbukván ezen tárgy, más formában hoztam azt szőnyegre. Írtam 100 millió kölcsön fölvétele szükségéről, mely 5%-kal 35 év alatt volna törlesztendő» s a többi. «Nem tetszett senkinek. Sokan vádolnak, hogy anyagi ember vagyok s azt a szellemi diplomatiát, mit egyedüli tisztöknek igényelnek, elfelejtem. Meglátjuk: én-e vagy ők, kik nincsenek velem egy véleményen, felejtettük-e el azt! Én Magyarhon jövendőjének kifejtését egyenesen a közbirodalommal lehető legnagyobb összhangzásban látom csak eszközölhetőnek. S így oly esetben, hol valaminek elhatározása onnan függ, a honnan tényleg függni szokott: megvallom, elvekkel parádét űzni nem szeretek, mivel attól tartok, hogy elvháború olyanok közt, kiknek egyike erősebb, a gyengébbnek nem hasznára, de kárára válnék. Sokan azt vélik: «fizetni kell»; mert ha nem fizetünk, az ország soha sem fog kiemelkedni aljas és émelygést okozó helyzetéből. De nem a fizetésben van az erő, mint sokan vélik, hanem a kézfogásban, vállvetésben!» — «A pénz nem a fődolog, hanem az értelmes központosított, kezetfogó s vállvető munkában van az erő, s annak a pénz csak képviselője.» — — — «Ki jobbat tud s hazáját, nem egyes kaszták fényét hordja szivén, lehetetlen, hogy azt a subsi-

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

dium kielégítse. Az olygarchismusnak s minden gyűlöletesnek szagát viseli ez magán. Ha mindazáltal a többség a rendekkel kezet fog, akkor a lehető legnagyobb sommát kívánnám megállapítani, mert ha már szellemileg nem nyert lelkem írt: legalább legyen sybaritailag hazánk nagyobb s menjünk legalább az anyagiban előbbre. — — — Kikötő, út, híd, s a többi mind csupa tactika volt, hogy belészeressenek az emberek. Itt előttem az elv volt mindig a fődolog s én inkább semmit sem akarnék, mintsem hogy a közfizetés elve ki ne mondassék. Ez az élet; a többi csak levágott galy és virág, mely csak addig virúl, míg öntözik: gyökeret soha sem ver. Ha a subsidium megy keresztül, adjunk sokat; de ha az elvet kivívhatjuk, nagy transactióra vagyok hajlandó ennek megvásárlása végett. Nem ezen három év dönti el az ország sorsát, hanem azon mag, mely elvettetvén, az életbe vitetik át s a nép tömegének, a nagy sokaságnak érdekét kötvén hozzá a mienkhez, életet adand. Nem is adórul van szó. Ez a fizetés circiter olyan, mint mikor valaki urodalmának jövedelmét annak javítására fordítja. Mi is hazánk investitiójára akarunk fizetni s annak, a mit fizetünk, nem kell a sorompón túl vándorolni, az itt az országba fog befektettetni. A kezelésről később! Az olyan legyen, hogy illusio nélkül lássa az ország pénzének hovafordítását. Alkotmányos szempontból akarok eljárni. Jelenleg a tárgyra csak annyit: most van ideje annak, hogy egy nagy nemzeti kifejlődésnek vessük meg az alapját; ha ezt a pillanatot elszalasztjuk, tudja isten, mikor jő ismét vissza.»

Beszédét hosszan tartó zajos éljenzés követte s a lelkesedés azon foka, melyet Széchenyi fentidézett naplójegyzeteiben is tudomásul vett.

De aztán következtek a czáfoló beszédek s kikelések a «divatos veszélyes eszmék» ellen.

Az akadékoskodók között a vita más napi folytatása

alatt, az a ki a vitát meg is nyitotta, gróf Zichy Ödön, a nem-adózók egyik legfőbbike tüntette ki magát, kit Széchenyi azon váddal illetvén, hogy mellékes utakon, taktikával akarja az egész javaslatot megbuktatni, ez nagy ingerültséggel viszont őt, Széchenyit, a mystificatiók és gyanusítások olyan mesterének nevezte el, a kinél nagyobb sincsen. Hisz még a hirlapokban is hirdette s egyenesen felhívott mindenkit, hogy gyanúsítsuk egymást.* Ő (a szóló) nyiltan ellene van a közös tehervisélésnek, mert meg van győződve, hogy az nemesi szabadságunkat egyenesen a kormánynak hozná martalékul. Azért a kezelés kérdésében a rendekkel tart, kik a kormány mellőzésével választást s collegiális felelősséget akartak, stb. (Az a rögzött mágnás beszélt így, ki később a forradalom alatt szerencsétlen véget ért: nem első eset, hogy a szélsőségek összetalálkoznak.)

Széchenyi felfogta mind e nyilakat, védve az ő javaslatát, mely egyúttal a kormányfelelősség termékeny magvának csíráját is rejté magában. «Nálunk», ezeket mondja többek közt válaszában, «nálunk, hol Verbőczy- vagy Lamenais-féle, megrögzött aristocrata vagy desperát democrata több van, mint széles e világon összeadva, nálunk, hol még magyarúl sem beszélnek az emberek, s akár Naxos szigetében képzelhetnők magunkat, hol lehetetlen a labyrinthból kitalálni, s ha egy Ariadne kivezető fonalat nem nyújt, martalékúl kell esni Minotaurusnak (tetszés, tapsok!); ha itt valaki azt mondja, taktika nem kell: azt egyenesen önámításnak, csalódásnak nevezem. A taktika szó sokaknak nem tetszik; megengedem, hogy valami más jobb szót kellene használni. Sok ember van, ki hazájának kárt ugyan nem,

* Többek közt ezt olvassuk az 1843-ki Jelenkor 19. számában: Gyanusítsunk tehát minden kolompvivőt, minden felszólalót, hadd védelmezze magát s mutassa be magas hivatási levelét, politikai capacitásának superioritását. L. Hirlapi czikkei I. k. 420 stb.

de legkisebb hasznot sem tesz, sőt némelykor tesz igen is kárt, még pedig minden legkisebb taktika nélkül. Ellenben vannak mások, kik minden lehető taktikával azon vannak, hogy hazájoknak szolgáljanak, s ily módon mondhatom, hogy szeretném az embereket még mystificálni is azért, hogy hazánk elaljasodott állásából kiemelkedjék oly állásra, minőt én nagyon is el tudok képzelni magamban.

A kivitel módozatai felett sokat tanakodott Lónyayval, (a Menyussal, mint akkor a követi kar e legifjabbikát, a későbbi pénzügyministert nevezték) s több capacitásainkkal.

Ámde nagyon sokan voltak még, kik azt a vélt jobb állapotot, a nemesség kiváltságainak megszüntetésével, a király személyétől külön vált felelős kormányzattal s közös teherviseléssel stb. épen nem tudták vagy nem szerették «elképzelni» magoknak. Metternich örömmel üdvözölte volna a nemesség megadóztatását s új pénzforrások megnyílását; de a kezelés országos ellenőrzésével, a kormányfelelősség életbeléptetésével sehogy sem akart megbarátkozni. A nádor azt a kérdést, mely szerint a nemesség egyik fő kiváltságától fosztassék meg, attól t. i. hogy a státus szükségeihez mindenkor csakis szabad ajánlás útján járúlhasson, oly nagyon fontosnak tartja, hogy az úgy a nemzet, mint a kormány legóvatosabb figyelmét kell hogy igénybe vegye, azért is tartózkodva minden rögtönzéstől, inkább a megajánlandó összegre kivánja összpontosítani a véleményeket. Utoljára is azok lettek a nyertesek, a kik legjobban szerettek semmit sem adni, bárminő ürügy alatt is. A hosszas vitatkozások mérlege mindinkább ezek felé hajolt. Már csak egy millióról volt szó: az is elesett.

Széchenyi hiába korholja, hiába békélteti mind a két felet. «Most», úgymond november 9-diki beszédében, «a legkisebb újhúzás is vétek.» — Ha a somma felett nem tudnánk megegyezni, kétségbe kellene esni hazánk jövője felett. — Üdvözli, áldja azt a napot, melyben az ország

112. LÓNYAY MENYHÉRT.

(Eybl 1848-iki kőnyomata után. Országos Képtár.)

rendei, magasabb szempontból indulva ki, bár kisded töredékben is, a közös teherviselés elvét kimondották. A haza szent nevére kéri a főrendeket, ne hagyják elsurranni annak életbe léptetését. A kormány a maga czélját már elérte, mert a rendes adó, a szokott formában, már meg volt ajánlva: méltán megvárhatták volna tehát ép a legloyálisabb hazafiak, hogy most viszont a kormány is teljesítse a nemzet óhajtásait. Széchenyit az elnöklő nádor megintette, hogy ez iránybani bizalmatlansága még idő előtti. Erre Széchenyi önérzetesen, kissé ingerűlten válaszolt. «Hisz én voltam», mondá, «ki népszerűségem koczkáztatásával, a kormány iránt bizalmat sürgettem. Bizalmam csakis akkor szűnne meg egészen, ha most a tárgyak kifejtésére időt nem engedne s mi egyszerre minden eredmény nélkül, gőzhajón találnók magunkat (tudniillik hazamenet). Ez esetben, minden parányiságom mellett is, van annyi szilárdságom, hogy rám bizalmat soha senki nem fog parancsolni.»

Széchenyi látva hajója sülyedését, nagymérvű indítványának mindinkább összezsugorodását, úgy hogy saját művére igazán már alig ismerhetett reá, teljes önmegtagadással küzdött a még megmenthetők megmentéseért. Vagy közös adózás s ez esetben bármi csekély összeg, csakhogy ki legyen mondva az elv s megkezdve annak életbeléptetése; vagy a régi subsidium, de ez esetben az önkéntes adomány a nemesség és az ország méltóságához illő, tisztességes (szerinte minél nagyobb) összeg legyen. Batthányi Lajos legalább az iránt óhajtott tisztába jönni, hogy a «közös hozzájárulás» elve, az összegre és a kezelésre való tekintet nélkül is, egyszermindenkorra, és visszavonhatlanúl ki legyen mondva. Mind hasztalan fáradság volt: ez az országgyűlés azzal tette magát emlékezetessé, hogy, eltérve az előző országgyűlések példájától, épen csak az országgyűlés költségein kívül semmit sem adott.

Vegyük tehát számba legalább a jó szándékot és soroljuk fel azokat, a miket adni akart.

A föltételesen megszavazott egy, vagy három milliónak hova fordításáról a rendek az utolsó napokban vitatkoztak s iparkodott mindenki a maga kedvencz indítványát előtérbe állítani, Fiumei kikötő, Lujza-út megváltása, Budapestnek biztosítása az árvíz ellen, az ide vezető útvonalak, a Duna szabályozása, Nemzeti színház. (Ennek egyúttal igazgatójává Széchenyit a nov. 6-ki ker. ülésben, felkiáltás útján megválasztották. Szépen megköszönte, de nem vállalta el e tisztet, mely azután Ráday grófnak jutott osztályrészül.) Nemzeti múzeum, országház, hitelintézet, polytechnicum, lótenyésztés stb. Vegyük hozzá az esetleges kamatbiztosításokat a vállalkozókra váró vasutépítéseknél stb. A november 11-diki utolsó ülésben Széchenyi elmondá búcsúztatóját. «Requiescant in pace.» «Adja a magyarok istene, hogy azokért, a kik ezen politikai bűnt elkövették, nemzetünk nemtője vérünket ne sujtsa, ne boszulja. Én az engesztelésnek embere vagyok, fáradtam és fáradni fogok síromig; ha nem használt, ám a nagy istenek úgy akarták!» — «Isten áldja meg őket, bizony nem tudják, mit cselekesznek. Amen.»

A parlamenti rendszer, melyet a magyar centralisták Eötvössel élükön hirdettek, oly kevés tért bírt hódítani, hogy Deák szintúgy mint Kossuth s ez nem kevésbbé, mint Széchenyi, távol tartották magokat tőlök; ámbár mindannyian ösztönszerűleg sodortattak feléjök. Apponyi mintegy hálóját kivetve a hozzá közeledőkhez, türelmét vesztette ezek ingatagsága s visszaesései miatt. Pletykázták róla, hogy Széchenyiről úgy nyilatkozott: bár maradt volna amott, (t. i. az ellenzéknél) ha nem akar őszintén csatlakozni. «Quelle infamie d'inventer de telles choses», írja erre naplójában Széchenyi.) Wenckheim korholja, miért nem áll az ügyek élére, miért nem veszi át a vezérletet; Eötvös kész

lett volna zászlójához állani, biztos levén saját elveinek bekövetkezendő győzedelméről; Bombelles, a ki a bécsi körökben jártas volt, úgy biztatá, hogy kényszeríteni kell az illetőket, mert jó szerivel semmire sem állnak reá; maga Kossuth megmaradt volna ellenzéknek, melynél szerfelett erős állása volt már, semhogy azt feladhassa, de személye iránt folyvást a legnagyobb tisztelettel viseltetvén, lényeges dolgokban nem vonta volna meg tőle közreműködését. Egy pillanatban nem utasítá vissza közbenjárását Metternichnél egy új hirlap érdekében. Szentkirályi bevallá, hogy még csak most érti Széchenyi nagyratörő terveit (később meg ismét nem értette!) s Széchenyi az utolsó pillanatban, mint szalmaszálhoz ragaszkodott hozzá, mint egyedülihez, a ki tán még megmenthette volna. Klauzál kész volt feláldozni népszerűségét s egyes kérdésekben kitenni magát, de fogadta, hogy elpártolni az ellenzéktől soha sem fog. Deák maga, ki az eseményektől távol tartá ugyan magát, mert mint mondá, úgy sem bírna azokon változtatni, nehezen tudott a parlamenti kormányzat és centralisatio követelményeivel megbarátkozni, semmikép sem volt hajlandó a meglevő jót, a municipalis rendszert, cserébe adni az ismeretlen jobbért, aggódott, hogy Széchenyi, ha végkép átcsap, megcsinálhatja a többséget a kormánynak, de ez majd a nemzet ellen fogja azt használni. Széchenyi maga is ily gyanútól soha sem hírt menekülni, érezte, hogy itt apostatának nézik, amott egy megrémült convertitának. Naplói ismét teli vannak hányattatásai, kétségbeesései kifakadásaival. «Je me sens devenir fou.» «Erővel pártemberré akarnak tenni!»*

A párturalomról, melynek bizonynyal megvannak árnyoldalai, olyan fogalmuk volt az embereknek, mint egy országos csapásról, minő p. o. a mohácsi vészt előzte meg.

* L. Naplói. T. k. Wirkner és Paziazzi látogatását csak gúnynak veszi. Beöthyt szószegéssel vádolja. Szentkirályit és Fehérváryt provokálja. (Kiegyenlítették.) Ghiczyt örökös scrupulusai miatt bornirt észnek nézi, stb.

Holott épen a pártélet alkotmányos kifejlése, fegyelmezése volt a mentőszer, mely az eszmék e zűrzavarából kisegített s az erőszakos válságtól, melytől Széchenyi rettegett, megmenthetett volna.

113. BÁRÓ WENKHEIM BÉLA.

(Eybl metszete után. Országos Képtár.)

Az országgyűlés a legrosszabb hangulatban oszlott szét. Mindenki érzé, hogy ez így nem maradhat, hogy másképp kell hozzáfogni. A honatyák, ki is fárasztva az örökös éjjel-nappali ülésezésektől, lázas izgatottságban éltek: ki sírt, ki

nevetett. Okolták egyik a másikat: mindnyáján a rendszert.

De ezen változtatni mindegyik a maga módja szerint akart.

Súlyosabban senki sem érezhette a csapást, mint épen Széchenyi, ki úgy szeretett s némi joggal, a «sikerre» hivatkozni. Minden «taktikája» kudarczot vallott. Megszégyenülve, «sárral dobálva» érezte magát. S fölül rá Pesten, hova gőzhajón nov. 14-én a nádor kiséretében megérkezett, azzal a szemrehányással fogadták, hogy ő volt oka minden bajnak, hogy ő buktatta meg az adót és Fiumét!

A szentesítés alá került tizenhárom czikk közül, csak a magyar nyelv (II.), vallás (III.) és a nem-nemesek birtok- és hivatalképessége (IV., V.) jelez némi haladást; a királyi előterjesztések leglényegesebb pontjai, ú. m. országos bizottsági munkálatok, városok, bank és földhitelintézet, s a korteskedési visszaélések, elintézetlen maradtak. Az utóbbi, mely kitünőbb publicistáinkat (b. Kemény Zsigmondot stb.) évek óta foglalkoztatá, rendi alkotmányunk e szégyenfoltja örökségül szállott át reánk ennek a képviseleti rendszerbe való átültetésekor, mintegy drága ára gyanánt a szabadságnak.

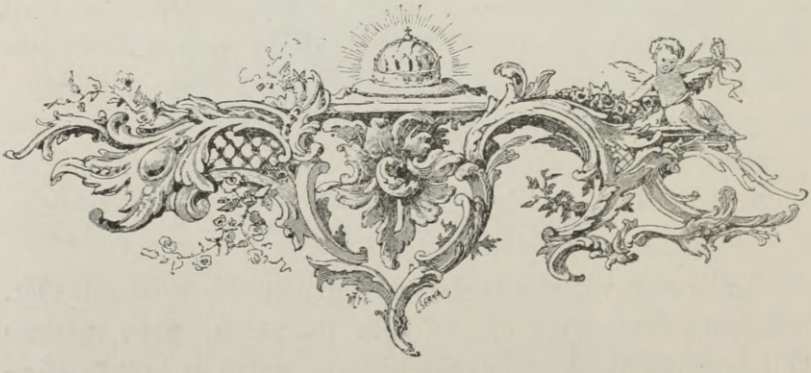

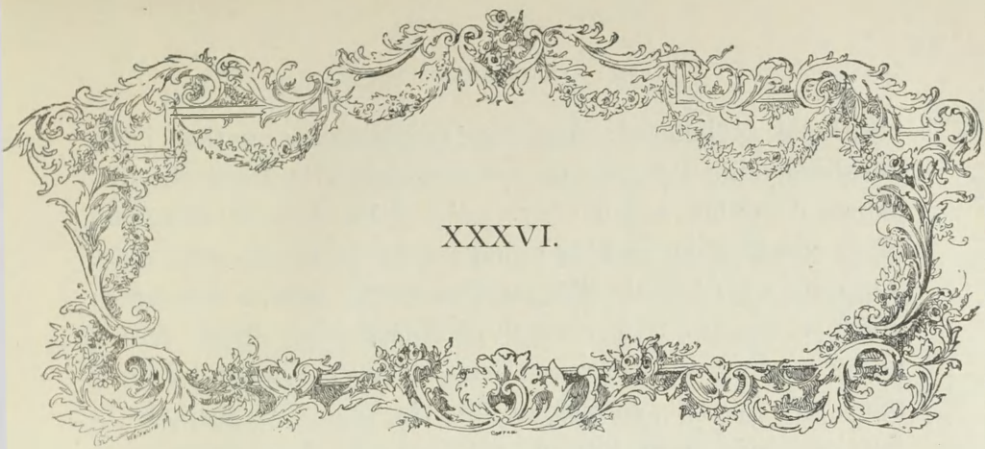

XXXVI.

Míg telekdíj-indítványa országgyűlési, megyei, társadalmi körökben tárgyalás alatt volt, Széchenyi nem szünt meg «ujságírói» minőségében, egyes czikkeivel úgy saját helyzete, mint az ország helyzete tisztázását s mintegy ösztönszerűleg a pártélet fejlesztésével egyúttal a parlamenti kormányzat előkészítését is előbbre vinni. Előbbre gyakorlatilag, anélkül hogy elméletét feszegetné. Lépésről-lépésre kivinni Magyarországnak, mint mondani szokta, «saját tengelye körüli forgását», a mellett, hogy Austria, vagyis akkori szójárás szerint az «összbirodalom» irányában minden elszakadási vágy, minden «status in statu» alkotása ellen határozottan tiltakozott. «Politikámnak úgy első (t. i. izgató) mint második (t. i. mérséklő) stádiumában, csak kötelességemet teljesítém, s ez öntudattól senki nem foszthat meg.» (Kibékülés január 21. 1844). «Visszapillantva az 1790 óta történtekre, más nemzetek óriási előmenetelükhez hasonlítva, mennyit tanácskoztunk, szónokoltunk», így kiált fel «s mily véghetetlen keveset nyertünk!» (Definitio jan. 28.) «Az egyeztető — mond tovább — a juste milieu és centrumféle recipe tehát nem ér semmit, sőt a pártszellemnek még élénkülnie és szilárdulnia kell (Oppositio I.) Tiltakozik azon ráfogás ellen, mintha boldogabb időben ő az op-

positiónak tökéletes megszüntét óhajtaná, mintha jelen körülményeink közt, mert nemzetiséghez és alkotmányhoz hajlamot mutat a kormány, azért irányában servilismust, hízelkedést, átalános térd-fejhajtást, kézcsókolást követelne. (Oppositio II.) Saját álláspontjára nézve arra a kérdésre: miért változtatá a kormányhozi állását? így felel: Azért, hogy magam ne változzam, de elveimhez maradjak hű; tehát már puszta önmegbecsülhetés végett is. (Czégér I.) Szerinte még nem jöttünk tökéletesen «észre», sőt most élvezzük, Göthe mondásaként, a politikai élet suhancz-korát (die Flegeljahre der Politik), s ekkép nem tudjuk utilisálni a kormányt. (Czégér II.) S végre: «hazafiui kedélyekre sem hideg vizet önteni, vagy azokat épen megsérteni nem volt czélom, valamint a már létező erők szétbontását sem tervezém, de . . . megmutatni iparkodom, hogy pártérdeknél még valami magasb is van, t. i. a haza».

—

Azt a három évi alkotmányos szünetet, mely az 1843—44-diki országgyűlést az 1847—48-dikitől elválasztja, fontos események töltik be. Ilyenek:

Gr. Apponyi Györgynek, alkanczellári czímmel a magyar kormány élére állíttatása; természetesen az akkori viszonyokhoz képest korlátolt hatáskörrel.

Széchenyinek a kormányhoz csatlakozása s így bár definiálatlan alakban, egy magyar önálló nemzeti kormányzat megkezdése.

Széchenyinek, mint a közlekedési ügy vezetőjének, e minőségben tett első tiszai útja s a Tisza szabályozásának megindítása.

A védegyleti agitatio s egyúttal annak vége.

A pártélet hatalmas fejlődése; a közügyek iránt izgatottságig fokozódó átalános érdeklődés.

József nádor halála.

Utódának, István főherczeg személyében kijelölése.

Végre a két ellentétes elv nagy képviselőjének, Kossuthnak és Széchenyinek az országgyűlés alsóházába beválasztatása.

Mindezekről elő kell adnunk azokat, a mik hazánk második újjászületése előkészítésére s különösen Széchenyinek immár delelő pontját érő államférfiui tevékenységére nézve, mint történelmi adatok tudomásunkra vannak.

Apponyi kineveztetéséhez nagy reményeket kötött a conservativ párt, mely érezte, hogy eddigi pangását nem folytathatja tovább, hogy a cselekvés terére kell lépnie, s hogy vezetőre van szüksége. Maga Metternich inkább elméletileg, mint gyakorlatilag rég sürgeté, fájdalom, mindig csak a szabadság ellen, e határozott s irányadó föllépést: «Ein Land muss vor Allem regiert werden» ismeretes mondása. A magyar alkotmányos formákat félretenni nem volt szándékában, ebben a tekintetben a nádorral is egyetértett, kit időnként az ő sajátszerű doctrinaire stilusában szeretett utasításokkal ellátni; míg a «megtért» Széchenyi keresztül látott rajta s únni kezdé nem csak a Kossuth által is megrótt «garrulitását» (órahosszat szeretett beszélni s mást szóhoz nem juttatott), de főleg vénülő korával járó önbálványozását, melyet viszont egész életén át előkelő (fejedelmi) környezete hihetetlen fokig ápolt és szított. Neje a herczegnő, kire többször volt alkalmunk hivatkozni, lelkének fele, szédelgéseinek osztályosa s mintegy házi imádója volt s oltárt emelt neki otthona szentélyében. Ez a bűbájos nő, magyar honfitársainak különben buzgó védője, (csak Bécsben felhasználni tudják jó tulajdonaikat!) most Széchenyit is különös kegyeibe fogadta s egy alkalommal a pápai nunciusnak mint olyat mutatta be, a ki eddig hóbortos (liberális) volt ugyan, de most már megokosodott. E jellemzés Széchenyinek arczába kergeté a vért s alig türtőzteté magát miatta. Úton-útfélen s a sajtó terén váltig tiltakozott a föltevés ellen, hogy ő változott, vagyis

«megtért»; szerinte a kormány változtatta meg álláspontját, s tért meg, a melyen mindig mozognia kellett volna, a nemzeti és alkotmányos politika egyedül üdvözítő tanához. Apponyitól az ellenzék félt s csak rosszat várt, épen azért, mert energiáját magasztalták; míg Széchenyi lassan olvadott csak bizalomra, de jellemét és tehetségét rég felismerve, megjósolta neki a polczot, melyre elődeinél inkább hivatva volt s melyet, biztosan föltevé, hogy soha sem fog az alkotmány felforgatására, vagy az egykori osztrák beolvasztási politika fölelevenítésére használni. Ez utóbbi valószinűtlen esetben nyomban ismét hátat fordítana neki s az ellenzékhez csatlakoznék. Így beszélt az akkor irányt adó, bárminő szinezetű államférfiakkal. A nádor, a nádorné, küldözték fel Bécsbe, hol mint mondák, «valamit akarnak csinálni belőle». A conservativek természetesen egészen a magokénak vallották, s reá nézve lehetetlennek mondottak más választást. Így Dessewffy, Széchsen, Andrássy György, Zsedényi, Zarka stb. A legpraktikusabb pénzemberek pedig, (Sina, Wodianer) mint közlekedésügyi ministernek, b. titkos tanácsosnak, 10,000 frt fizetéssel, gratuláltak neki s többet tudtak e tekintetben nálánál. Ezek s a hivatalnokok egész serege valóságos ostrom alá vették, szívesen hallgatták, melegen czáfolgatták ellenvetéseit. Veled, mondá egynek, szívesen; de a többiek vagy kapni akarnak, vagy lenni. Másnak: ha azt hiszik, hogy Bécsben kotyvasztanak valamit s én majd itt csak kitálalom, nagyon csalatkoznak. Elismertetni kívánta mindenkitől függetlenségét s önzetlenségét: kétkedőre alig is akadt. Mind a mellett új barátai között úgy érezé sokszor magát, mint «Dániel próféta az oroszlánbarlangban»; s bár kezet nyujtott Apponyinak s vele «véd- és daczszövetséget» kötött, s helyt is állt érette, p. o. Pest megye heves gyűlésein, vagy a Védegyleti harczban stb., mégis mindig inkább szökésre, mint maradásra mutatott kedvet. Bensejében, mint naplói mutatják, örökös forrongásban élt, a hazáját fenye-

gető nagy veszély sejtelme soha sem hagyta el s maga is a lelki és testi kórok minden nemeivel gyötörte magát; halálát némely napokon bizonyosnak hitte, olykor az őrület gondolata rémítgette; közben még vagyoni bukás is, haza-

114. HERCZEG METTERNICH KELEMENNÉ.

(Egykorú kőnyomat után. Országos Képtár.)

fias színezetű vállalatokba fektetett pénzeinek (hengermalom 50,000 frtig, stb.) elvesztése nyugtalanítá. Orvosainak mindig baja volt vele, «hiába gyógyítgatjuk, mondá, e nyomorult testet; a lélek beteg!» ki bensejének e rejtélyeibe mélyed, meg nem tagadhatja sajnálatát a legszerencsétle-

nebb emberek egyikétől, de egyúttal bámulatát sem, a hallatlan lelki erő, a napról-napra, úgyszólván pihenés nélkül kifejtett tevékenység felett. Mintha közel pusztulását érezte volna, úgy sietett élni: minden perczet elveszettnek hitt, a melyben a haza díszére, felvirágoztatására valamit nem lendített.

Mit csináljak ezzel a védegylettel? kérdé a nádor, a ki ha aktái közül menekülhetett, mindig kész volt erélyes rendszabályokra. Semmit, volt Széchenyi válasza; többet bizott tolla hatalmában. Ismertetni fogjuk a híres szentgróti levél elemzését. Megelőzték ez érdekes czikksorozatot a «Pisztoly idő előtti elsütése» (január 24. 1845), melyben Bezerédjnek a házi adónak törvény nélkül is önkéntes elvállalását támadta meg, mint nem adót, «dehogy azt, hanem liberum oblatumot», mely az egyenlő adófizetésnek «legnagyobb ellensége»; (február 27.) «Pesti kikötő» (február 5—20. I. II. III. IV.) «A magyar gyáripar s a csak most született Gyáralapító társaság», melyet, bár elnöke is volt, halva születettnek nevezett (márczius 23—30. I. II. III.); «Általános nézetek», ismét Bezerédj ellen (május 4.) «Duna-tiszai csatorna» (márcz. 9. 13. I. II.) «Széchenyi szétpattant», t. i. a hajó gőzkatlana (máj. 8.) «Színpadi titkok» (máj. 11.) Deák Ferencz ellen. Társadalmi téren, a szervitatéri és újépület melletti sétatért, az akadémia rendes és ünnepélyes üléseit, csónakdát, czukorgyárt, soproni vasútat, budai alagútat, végre a balatoni első (Himfy) gőzhajót említsük a sok egyéb mellett, mit vagy kezdeményeznie, vagy hogy prosperáljon, támogatnia kelle. Apponyi buzgólkodása folytán végre, nem kis vajudások után létrejött az a közlekedésügyi osztály, melynek Széchenyi volt élére állítandó. Nem egy «bizottság» miként Metternich óhajtá, hogy ezt is kezében összpontosíthassa, hanem «hatóság», miként Széchenyi követelé, székhelyével Budapesten s első kezdetnek egy millió országos

dotátióval.* Ezt a hatóságot aztán, nehogy valami ministerium legyen belőle, egy fiók osztályává tették a régi m. k. helytartó-tanácsnak, bár az «országos közmunkák igazgatósága» pompás czímével, igen szerény fizetéssel s hivatalos helyiségül kiszorított egy kis szurdék irodával; az egy milliót pedig Kübeck gróftól, mint birodalmi pénzügyértől kelle kicsikarni, ki attól félt, hogy ha a Tiszára ád annyit, úgy majd az Elbára is kérnek tőle! stb. Ezeket olvasva, méltán kiáltunk fel Széchenyivel: «istenem, mennyi abnegatio kell mindezekhez!» Nem csodáljuk, hogy sokszor megszakadt béketűrésének fonala, s boszankodva jegyzé meg elég biztos jóslattal, hogy ez a «heterogén, természetellenes államszövetség» (t. i. az osztrák kormányzattal) nem tarthat már soká és hogy «Magyarországnak elvégre is saját erejére kell támaszkodni», vagy mikor szökési hajlama káromkodásra fakasztja: «Vigye őket az ördög!» (Jul. 30. 1845). A mindig mozgó ifjuság azalatt (jul. 2.) kocsiját, melyben imádott neje is ült, sárral hajigálta meg, Kossuthnak ellenben (aug. 4.) fáklyás zenével kedveskedett.

Ily vegyes benyomások közt érte őt kineveztetése az újonnan felállított közlekedésügyi országos bizottmány elnökévé, mely csak egy félhivatalos communiqué alakjában tétetett közzé a gr. Dessewffy Emil szerkesztése alatt álló Budapesti Hiradó junius 1-ei számában, s utána a Pesti Hirlapban a következő szövegezéssel. «Az ország szükségeinek megfelelő közlekedésügyi eszközök létesítését ő cs. k. Felsége legmagasb gondjaihoz számítván, hogy az e végre megkivántató *előmunkálatok* minél gyakorlatibb és alkalmasabb módon, egyszersmind haladéktalanúl elkészíttessenek ő cs. k. Felsége egy külön bizottmány alakíttatását elrendelni s ennek elnökévé gróf Széchenyi Istvánt kinevezni méltóztatott és egyszersmind megparancsolta, hogy ezen

* Lealkudva az először kért hat millióból!

bizottmány elibe szabandó feladás és annak adandó belszerkezet, nemkülönben az e bizottmánynak mind a kormányszék, mind az illető hatóságok irányábani viszonyait tárgyazó, javaslat minél előbb ő Felsége legmagasb elhatározása elé terjesztessék.»

Senki sem örült ennek jobban, mint a magyar állam akkori két hivatalos képviselője, gróf Apponyi, a magyar, és b. Jósika Samu, erdélyi kanczellár. Fenmaradt mind a kettőnek nem nyilvánosságra szánt, sebtében papirszeletre vetett gratulatiója, mely bár eléggé ismeretes,* méltó, hogy itt is helyet foglaljon:

«28-án 2 órakor.

A legnagyobb sietséggel s első örömem hevében akarom tudtodra adni, hogy az illető legf. kézirat immár alá van irva s ma még a kanczellár kezéhez jut. Mindnyájunkra, az igazi jó ügyre s jövőnkre nézve oly nagy és döntő esemény ez, hogy nem Neked, hanem hazámnak, barátaimnak s magamnak kell s nem lehet eléggé érette gratulálnom. M. herczeg szeretné, ha még holnap itt maradnál, hogy az ügyet, t. i. a mikéntjét Veled megbeszélhetné. Hiszed, hogy eredményre vezethet? vagy hogy előértekezlet czélszerű lesz? avagy engem akarsz-e végleges szándékod meghittjévé tenni? s az előértekezleten annak tolmácsául megbizni? A Te hozzájárulásod nélkül semmi esetre sem szabad bármit is határozni; de az előmunkálatokkal késnünk nem szabad. Je dîne chez Csáky, aztán levegő után kapkodok, s nyolcz óra után otthon leszek. — Ha holnap itt maradsz, nemde vendégem vagy? Én csekély vagyok ahhoz, hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezerek nevében, a kiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni, jobban érzem azt, mint amaz ezerek mind együttvéve. Hű tisztelőd Apponyi.»

* L. Gr. Széchenyi Istv. Naplói. 168.

«Szerdán 8 ór.

Kedves Barátom. Nem annyira Téged, mint inkább mind azokat szerencséltetni jöttem, kik az előtted megnyilt téren való megjelenésedet örömmel üdvözlik, mert

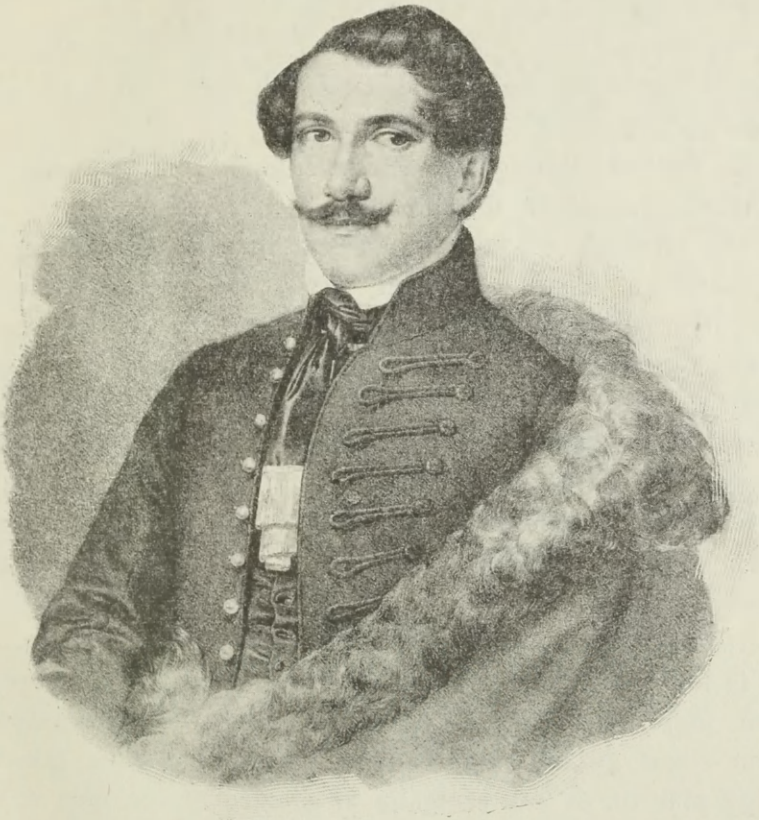

115. BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL.

(Egykorú kőnyomat után. Országos Képtár.)

övék a gyümölcs, melyet számukra munkás fáradozásod érlelend. Áldjon meg az Isten annyi egességgel, annyi testi erővel, mennyi szilárd akaratot fejtettél ki oly sok üdvösnek kivívásában, s hidd el, szivesebb részvéttel senki sem kiséri minden léptedet ezen kedves Hazánknak a

leggazdagabb eredményeket igérő pályán, mint igaz tisztelő barátod Jósika.»

Jellemző, hogy a régvárt örvendetes eseményt legelső jóakarója, a nádor később tudta meg. Barátságuk különben folytonos érintkezéseknél fogva, természetesen ezzel is csak szorosabbra fűződött.

Vívmánynak volt tekintendő, hogy az ügy, a Metternich «central-comissiója» mellőzésével, közvetlen a m. kir. helytartótanácshoz tétetett át.

A fővárosi ifjúság egy Wesselényinek rendezett fáklyás zenével ünneplé az «eseményt».

Az ellenzék, maga Deák, a hírt tartózkodva, sőt bizalmatlansággal fogadta. Klauzál, megyéjében országos sérelmet indítványozott az új hivatal szervezése ellen, mely az országgyűlésnek tudta nélkül történt; viszhangra nem talált, bár azon időben a végrehajtó hatalom eléggé megosztva volt kormányzók és kormányzottak közt. Eötvös és barátai, a centralisták, örömmel látták e lépést előbbre s a kormánynak többség megnyerésére való törekvését sem kárhoztatták, egyetértve ebben Metternich herczeggel, de egyúttal ettől nagyon eltérőleg, levonták az akkor oly merésznek, sőt képtelennek hitt következtetést, miszerint le is fog mondani, ha törekvése meghiusulván, kisebbségben fogja látni magát. A municipalisták ily vigasztalásra nem sokat adtak; míg Eötvös keserű panaszra fakadt, hogy már tíz év óta szolgálja az ellenzéket, de még most sem érti, mit akar az. Az ellenzéknek egyik első embere, az országos védegyletnek buzgó elnöke, gr. Batthányi Kázmér (később forradalmi minister) ezt egy ízben oly őszinte vallomással egészíté ki, hogy: minél többet jár az ellenzéki gyűlésekre, annál butábbnak érzi magát . . .

De ideje már, hogy a szentgróti levél elemzéseire, Széchenyinek a hirlapirodalom terén tett, utolsó erőfeszítésére reá térjünk.

Deáknak jellemvonásai közé tartozott egy neme a büszke szerénységnek, mely őt távoltartá a kezdeményezés dicsőségének hajhászatától. Saját eszméit is szivesen engedé át másnak s csak azután jött segítségül, ha szükség volt reá. Kerülte főleg a látszatot, — melytől mások kevésbbé irtóznak, hogy személyes hiúság vagy irigykedés tartja vissza mások indítványainak lelkes pártolásától. Tartózkodó volt, ha kétes alapunak találta, vagy ha több kárt látott belőle, mint hasznot; nem vonakodott csatlakozni, ha vagy hazafias kötelesség színébe öltöztették, vagy visszamaradását félre magyarázták. Így tett a Kossuth védegyletével is, melynek első megalakításánál, szervezésénél őt nem kérdezték. Tudták, hogy különben is nem az agitatio embere, tudták, hogy több irányban aggályai vannak; féltek, hogy semlegessége többet árthatna a könnyen félremagyarázható kezdeménynek, mint a mennyit egy sereg selejtesnek lármás korteskedése használ. Ellenök Deák nem nyilatkozott, mert, főleg Széchenyi föllépése óta félt a szakadástól, mely az ellenzékben támadhatna s a nemzeti párt felbomlásához, mit szerencsétlenségnek tartott, vagy esetleg a kormánynak, melyhez bizodalma nem volt, túlsúlyra vergődéséhez vezethetne. «Nem lett volna-e czélszerűbb», mondja Kossuthhoz írt magán levelében,»* a védegyletet most kezdetben csak némely czikkekre szorítani, melyek vagy azért, mert nálunk is nemsokára előállíthatók, vagy azért, mert nélkülözhetők elsőbbséget érdemelnek?»

«Azon csekély pénzerőt tán több sikerrel lehetett volna néhány czikk gyártásának emelésére fordítani, mint ha az sokféle czikkek közt megoszlik?»

«Amerikában ily egylet inkább politikai okokból Anglia ellen alakult.»

Ott csakugyan előfutója volt a nyomban bekövetkezett

* L. Kónyi gyüjteményét.

elszakadásnak, háborúnak. S ennek látszatát óhajtotta nálunk kerülni egy rész, sejtetni más rész: a nyilvánosság előtt merőben ártatlannak, minden politikai indokoktól tisztának tüntetve fel az egyletet, itt több, ott kevesebb őszinteséggel s bizalommal.[1]

De: «Ti bizonyosan megfontoltatok mindent» — írja tovább Deák — «Ti jónak láttátok a dolgot most és ily terjedelemben megindítani, s én el nem szakadok tőletek».

A központi minta után országszerte alakultak a fiókegyletek s ezek közt egy a buzgó gr. Batthányi Kázmér elnöklete alatt Szt.-Gróton Zala megyében febr. 9. 1845. Erre külön Deákot is meghívták. El nem kerülheté, hogy ne nyilatkozzék. Beszédét, egy hirlapi tudósítás alakjában, bocsátották világgá,[2] s diadallal hordták szét az országban. Még azt a rhetorikai fordulatot is, mely inkább a Kossuth stilusára emlékeztet: «Egykor egy francziát kérdeztek, ki verte meg Marengónál az ellenséget?[3] Én, mondá, és még 70 ezer franczia. Szintúgy ezen társulatnak is minden egyes tagja magáról egykor elmondhatja: én, meg annyi millió védegyleti tag, mentettük meg a sorvadó hazát!» . . . Ismételte a nemzet folytonos elszegényedéséről akkor divatban volt, Széchenyitől tagadásba vett frázisokat, s melegen ajánlotta a nélkülözés az önmegtagadás erényét. «Mennyire elszegényedett a nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család stb. Ellentétben volt ez Széchenyi egész közgazdasági elméletével, mely a hirtelen s okszerű beruházásokra igazolt adósságcsináláson sarkallott; de ellentétben magának Deáknak azon további állításával, mely a valóságnak bizonynyal megfelelt, hogy tudniillik Magyarország a mezei gazdaságban ötven év

1 Az alapszabályok lényeges pontjai.
2 Pesti Hirlap 1845. márcz. 30. —o— jegy alatt.
3 Ez az ellenség akkor a mi hadseregünk is volt. (1800 jun. 15.)

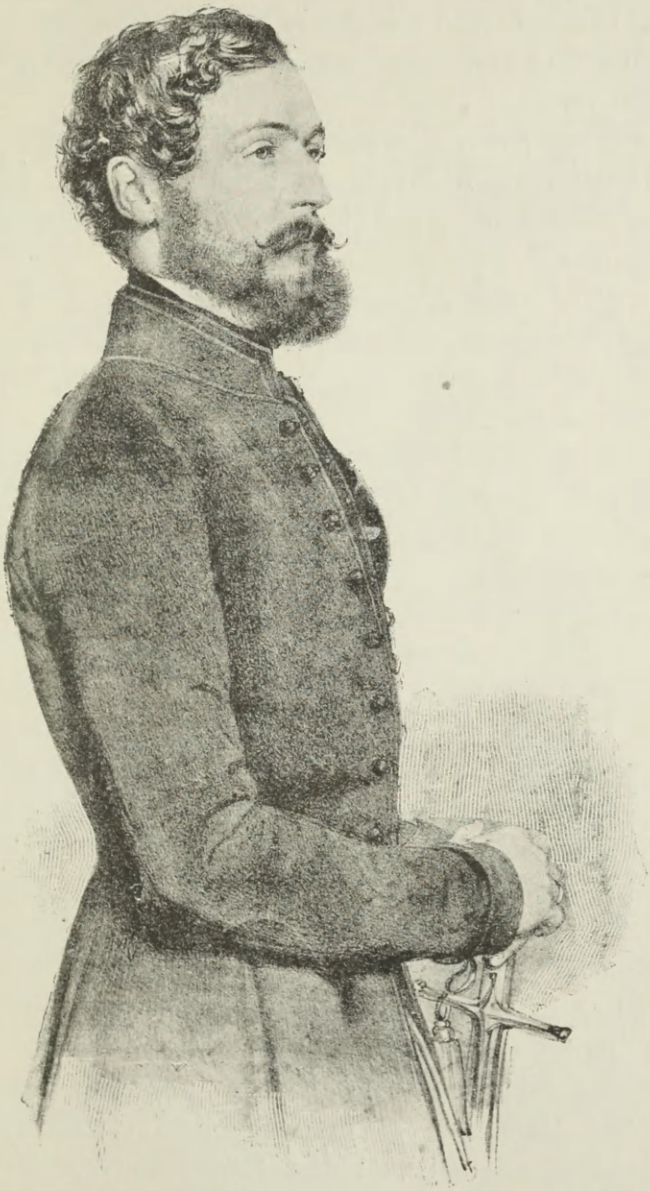

116. GRÓF BATTHYÁNY KÁZMÉR.

(Eybl 1846-iki kőnyomata után, Országos Képtár.)

óta nagy lépést tett előre s azóta egy atyának javain például három fiú is osztozván, jelenleg egy is termeszt a maga osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen termesztett.

«Csak pamutszövetekért — így folytatja Deák gazdászati elméleteit — évenként 17 millió szivárgott ki s a mely gazdaság többet ad ki, mint bevesz, annak tönkre kell mennie».

«Jövedelmünket nem birjuk szaporítni; nincs tehát egyéb hátra, mint lehetőleg apasztani kiadásainkat.»

«A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok.» stb.

Nem állhatá ezeket tovább Széchenyi. Tollat ragadott ismét s írta a *szentgróti levél elemzéseit*, tizennégy hosszú czikkben. Fel kell ezeket frissítenünk olvasóink emlékezetében, mert világot vetnek nem csak egy nevezetes korkérdésre, hanem Széchenyi akkori érzületére s egyúttal hazánk politikai és társadalmi állapotaira is. Vegyük pontonként.

I. Május 18. 1845. Ellenzéknek vallani magát s egyúttal a mozgás (a reform) élére állani képtelenség. Központi vasút, fiumei kikötő, de másrészről védegylet, annyi, mint: fordúlj jobbra, de egyszersmind balra is.

Deák szól-e? vagy az egészhez semmi köze?

Deákot becsülöm és szeretem; de a hont, melynek leghűbb szolgája voltam mindig s leszek is, míg élek s melyet bálványozok, Deáknak elibe teszem.

Közelszegényedés? sorvadás? Nem áll.

Számokkal kimutatható a progressio és gyarapodás.*

II. Május 25. Ha van némi hanyatlása főbb magyar családoknak, melyek lenézését úgy szeretik máskor affectálni, úgy annak okai ezek:

* A dolgok természetes fejlődése, miként Kossuth politikai (közjogi) fejlődésünkre vonatkozva mondani szokta.

1. Birtok eldiribolás. (?)

2. Idő- és pénzfecsérlőbb nemzet nincs a világon. (!)

3. Szorgalom helyett pipázunk; vagy, újabb időben, a Staatslexiconban buvárkodunk.

4. 14 órakor keressük a délt. Vagy elhamarkodjuk a dolgot, vagy elaluszszuk. Korteskedés stb.

5. Politikában is, mint másban gazda nélkül számítunk. Az Ausztriával való összeköttetés stb.

Szomorú, ha még oly férfi is, mint Deák, ama rég megczáfolt fallaciában él, hogy a pénz, ha kimegy, ha benmarad . . .

Mostani törvényeink s közállapotaink mellett a világ minden pénze se lenne elegendő, legyetek erről meggyőződve, drága honfiak!

III. Juni. 1. Deák diagnosisa gyökerében el van hibázva. Recipéje: 1. kiadásainkból nemes önmegtagadással mentül többet törülni s mások helyébe honi kelméket tenni, alkalmazásban egyenesen «sorvadást» okoz.

Ugyan a mi minden országnak áldás, miért lenne épen Magyarországnak átok? — Nem elég nyomorultan, simplán élünk-e ugyis?!

Leugrani — könnyű; de fel, fel! . . .

Nem az a bölcseség, hogy keveset, hanem hogy eszesen költsünk.

IV. Jun. 8. A kormány újabb időben észrevette, hogy a közbirodalom legdusabb mezejét parlagon hagyta s hogy ezt így folytatni többé nem lehet.

Most a pangásnak már a nemzet lesz az oka. — —

V. Jun. 15. Tudja, hogy kevesen fogják olvasni, mert hiszen nem mestere a hízelgésnek.

Aztán meg . . . sinecurát is (!) vállalt!*

Deákot kisebbítni nem szándéka; sőt —

* T. i. azt az országos közlekedésügyi igazgatóságot, mely hogy mennyire nem volt sinecura, azt azonnal látni fogjuk.

Adoma 1790-ből. Hic non agitur ut bene loquamur, sed ut nos intelligamus.

Értsük meg egymást.

Nem vádolhatjuk a királyi család bármely tagját, hogy nyelvünket becsmérli, mióta magunk kezdjük becsülni stb.

Az európai csillagzatok is annyira sürgetik vérünket előmenetelre, miszerint ellenzéki taktika helyett ezentul a haladás mezejére léphetünk ki biztosan.

VI. Jun. 22. Kimondhatatlan varázszsal jár az opponálás. Alig bujik ki a fiú a tojásból, még beszélni sem tud, de már opponál!

Az ellenzék «une cruelle necessité».

De nálunk oly nagy szám opponál, a nélkül hogy tudná, miért.

Klauzál nyilatkozata! (L. 578. l.)

Kossuth lepiszkolja a kormányt.* Éljen! De K. itt meg nem áll, hanem teremteni is akar. Fiume stb.

Eredmény: a kormánynak, melyet nem nélkülözhetünk, tökéletes nullificatiója.

Legerősebb a most következő, hol már ismeretes cassandrai jóslataival találkozunk. Nem az a védegylet sugallá ezeket, melyet Deák comtemplált, a ki tagadta, hogy az politikai tüntetés légyen, hanem sugallá az a védegylet, melyhez Kossuth újabb agitatióinak csak egyes szálait fűzögeté.

VII. Jun. 29. Vagy nem lesz sikere s akkor hasztalan demonstratio, vagy lesz s akkor egész más rendszert idéz elő, mely nem lesz ínyünk szerint . . .

S akkor gyászba öltözhetik a magyar. Virágozni fog ugyan egykori hona s abban üdvét lelheti az emancipált Izrael fiátul kezdve (!) minden nép; de a magyar vagy elenyészik a hatalmas közérdek mindent egybeolvasztó ár-

* Ez időben mennydörgött az u. n. administratori rendszer = az Apponyi Kreishauptmanjai ellen.

jában, vagy egykor szabad honát csak másodlagos, tán szolgai szerepben fogja lakni. S elmondhatja egy philosoph: Ime, megint elpusztult egy nemzet, mely helyzetét nem ismerve, legjobb akaróinak figyelmeztető szavát fitymálva és erejét vagy túlbecsülve vagy balgán használva, saját maga döfé a kivégzés gyilkát kebelébe.

— — —

Deák mindezekből semmit sem lát.

Boldogok, kik nem látnak többet, mert övék a mennyek országa. — — Habár csak az önámítás mennyországa! . . .

Elemzi azután ama többféle kútfőket, melyekből az agitatio táplálkozik. Ezek:

1. Őszinte hazafiság. Sokan nem látják a gyáriparral járó nyomort! stb.

2. Félszemű kormányosi felfogás. (A ki t. i. csak az egyik partot látja!)

3. Demonstratio a határvám eltörlésére.

4. Csalétek az oppositio horgán.

5. Birkatermészet. Divat (kolomp) után induló.

6. Iskolás pajzánság, dacz.

7. Hipocrita hazafiság.

8. Ármány, konkolyvetés.

9. Popularitási vasmacska.

Mindezt szerencsétlenségemre tisztán látom a védegylet fogamzási, születési, keresztelési és dajkálási phasisaiban.

VIII. Jul. 6. Sokan unják, hogy mindig a modort emlegetem.

Saját bárkáját ám kormányozza kiki tetszése szerint; de — a ki országlásba bátor avatkozni. — —

Jó szándék nem elég!

IX. Jul. 13. Bár sokkal több ártatlan vegyület van benne; egyenes provocatio az a kormány és a birodalom ellen.

A kormány vagy húsz év óta úgy közeledett a nemzethez, mint 8 : 10. S vajjon ily arányban fogy-e az ellenzék? . . . Sőt az ellenkező történik.

X. Jul. 20. Ebben teljes czímű Tóth Lőrincz úr és teljes czímű Pulszky Ferencz úr kapják meg a félszemű kormányosi czímet, amaz buzgó allegálásai, emez Allgemeine-czikkeiért.

Aztán elismeri, hogy a védegyletben van némi jó is, mint pl. a méregben; de felsorolja, ismét pontonként, sokkal túlnyomóbb rossz oldalait. Ezek:

1. Bizonyos osztály demoralizálása. A «honi» czéggel űzött csalások.

2. Kényszerít drágábban fizetni a rosszabbat. Financziális gyógyszernek elég különös.

3. Helytelen vágásba (!) sodorja a közfigyelmet. Teendőink! — —

4. Csorbát üt nemzetiségünkön. A magyart hiába nógatják iparra, míg a föld olyan olcsó. Iparosaink $^{9}/_{10}$-de német, cseh stb.

XI. Jul. 27. Magyarország nincs sorvadásban. Deák diagnosisa helytelen s az præscriptiója is.

Ha még oly férfiú is, mint Deák . . . hagyja magát a közmámor által sodortatni!

Justum et tenacem —

Lenne csak köztünk sok ily zománczozatú, ki nem tud szolgai bókhoz s kit nem szédít udvari fény . . . tüstént (!?) nemcsak azon viszony el volna tökéletesen rendezve, mely köztünk s a kormány meg a közbirodalom közt létezik, de vajmi szaporán helyre volna ütve Magyarország százados hátramaradása.

Dynastia meg lenne nyerve —

Érdek alapján fejlődnék —

De a mi ezután következik —

XII. aug. 3. — abban divinatióig megy a már kedély-

beteg államférfiú előrelátása, ékesszólása. Ne profanáljuk azt rövidítésekkel. A forradalom lezajlása után ezeren ismételték e s hasonló szavait, melyek azóta ismét feledésbe merülnek.

«Majdan, ha az idő le fogja csillapítni a kedélyeket és szenvedelem helyébe méltánylat áll és én már nem leszek többé, s így senkinek sem lehetek szálka a szemében, tudom e sorok, ha teljes feledékenységbe nem sülyed nemzetünk jelen küzdelme, az el nem ferdíthető való színében fognak mutatkozni, s vagy élvezendik az útmutatásaik utáni hasznot, sőt fényt, az akkor élők, vagy keserű bánattal fogják rebegni, hogy igazam volt.

Deák nem szorul, mint honunk számosb csillámló lidércze, mesterkélt kölcsönzött fényre — —

Lökje el magától a melléktekintetek minden zsibbasztékait, legyen alkotója, vezetője egy pártnak, mely Magyarországon, mióta össze lőn a birodalommal házasítva, még épen nem, vagy alig létezett —

XIII. Aug. 10. «Bizony még annyi politikai belátásunk és tapintatunk sem volt eddigelé, mihez képest azon hazánkfiainak hitelét iparkodtunk volna nevelni, kik belbecsük vagy szerencsés véletlen folytán oly fokra emelkedtek, hol egy szó nem ritkán többet nyom, mint ezer megyei vagy országgyűlési szónoklat.» —

Trefortnak felelve: «Igaz, nem mindig így beszéltem. Valóban megváltoztattam politikámat» . . .

«De ám mutassák meg, hogy most kevésbbé vagyok hű a magyarsághoz, az alkotmányhoz, hogy kevésbbé vagyok a haladás embere, hogy kevésbbé szomjazom minden hazánkfiának halhatatlan emberhez illő polgárosítását, hogy kevésbbé fáradozok s rontom úgyis eléggé roncsolt testemet a közjóért, vagy hogy most inkább esengek másról reám sugárzó fény vagy emberséges fáradozás nélküli kincs után, — — hogy nem akarok, mint eddig tevém, hűn osz-

tozni honosimmal szerencsében, gyásznapokban; s majd ha egykor, büszke érzéssel mondom, oly hosszú évek során fogják szolgálni a hont, mint én tevém, akkor adjanak hálát Istennek, ha függetlenségük s tiszta kedélyük tuda-

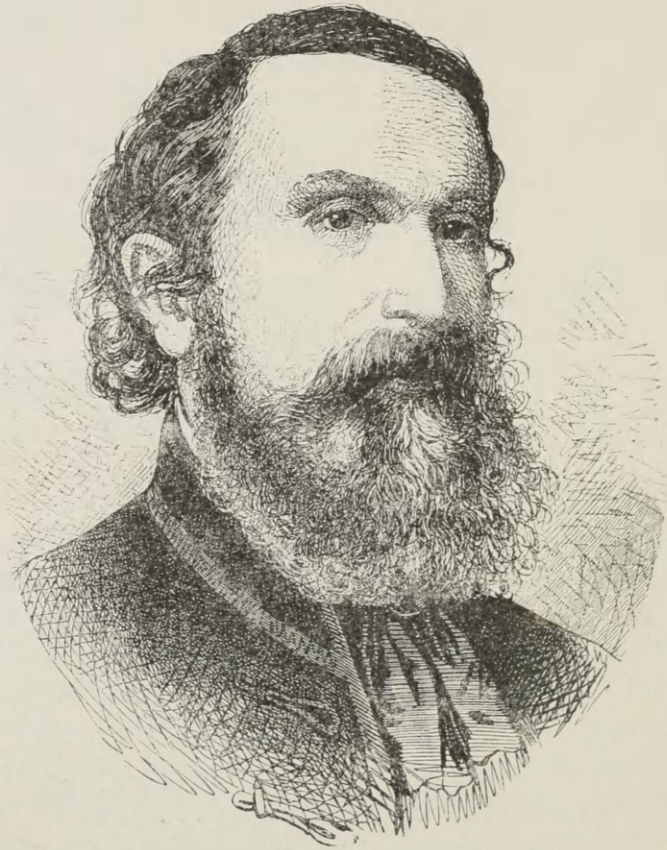

117. TREFORT ÁGOSTON.

(Eybl egykorú kőrajza után. Országos Képtár.)

tában oly fölemelt fővel tekinthetnek majd bárkinek szemei közé, mint én cselekedhetem.» . . .

XIV. Aug. 17. Ismét Deákhoz fordul, ki bizony nem tagadta meg, mint Széchenyi óhajtotta volna, a neki tulajdonított nézeteket, se nem sietett egy új (közép) pártnak alakításával.

«Azt fogja állítani, hogy nem bír azzal a tehetséggel — —? Hát akkor ugyan kihez forduljunk?» —

1-ör, bizalmat gerjeszt;

2-or, nincs oly hiú magyar, ki elsőbbségét el ne ismerné.

— — —

Oh! legyen vezetőnk, és tüstént öné vagyok, és ön legőszintébb, legernyedetlenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan hatalmasb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily alulról és felülről egyaránt független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.

— — —

Addig is, mint hű magyar, nyujtom baráti jobbomat önnek, mint hű magyarnak.

Tiszta szándék, tiszta lélek, akár siker, akár nem!»*

* A czikksorozatot lásd Jelenkor 1845. külön kötetben kiadta Török János. Végre l. Gróf Széchenyi István hírlapi czikkei. II. k. 565.

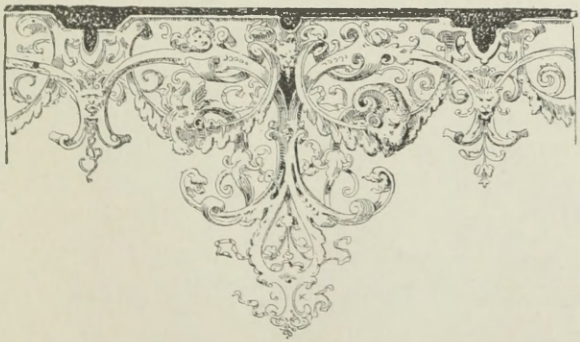

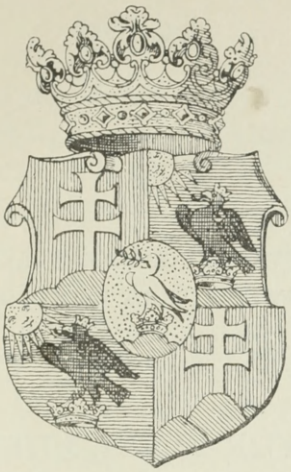

A SZÉCHENYIEK NEMESI CZÍMERE.

I.

LESZÁRMAZÁSI TÁBLA.

II. ZSIGMOND
sz. 1720 † 1769
neje: gr. Cziráky Mária

M. Terézia sz. 1749 † 1798 (gr. Kueffstein Fer.)	József sz. 1752 † 1775 (gr. Festetics Julia)	Borbála sz. 1753 † 1817 (1. gr. Forgács János 2. Desfours Ferencz)	FERENCZ sz. 1754 † 1820 (gr. Festetics Julia)	Jozéfa sz. 1759 † 1791 (b Mesnil József)

Lajos sz. 1781 † 1855 (1. gr. Clam-Gallas Alajos, 2. gr. Wurmbrand Franc.)	Franciska sz. 1783 † 1861 (gr. Batthyány Miklós)	Zsófia sz. 1789 † 1865 (gr. Zichy Ferdin.)	Pál sz. 1789 † 1871 (1. Meade Carol. 2. Zichy-Ferraris Emilia)	ISTVÁN sz. 1791 † 1860 (gr. Seilern Cresc.)

Béla sz. 1837	Ödön sz. 1839

II.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖNIGAZOLÓ EMLÉKIRATA METTERNICH HERCZEGHEZ, A VELE KÖZÖLT TITKOS FELADÁSRA. 1835.

(Saját eredeti fogalmazványa után.)

MEMORIALE FÜR FÜRST METTERNICH. 1835.

Euer Durchlaucht! Rechtschaffenen Menschen kann nichts angenehmeres begegnen, als wenn sie Gelegenheit erhalten, sich vor denen rechtfertigen zu können, die sie verehren und hochschätzen. Die Gunst der Menge ist wankend, ihr Urtheil gewöhnlich überspannt, haben deshalb auf ein stärkeres Gemüth keine besondere Einwirkung. Die Opinion solcher Männer aber gegen sich zu haben, die Weisheit, Jugend und vieljährige Erfahrung in sich vereinigen, ist ein Dorn, der mit all dem Bewusstsein der reinsten Unschuld und der ehrlichsten Absicht nicht unterlässt die Gefühle, alle edleren Freuden unablässig zu verwunden. Ich finde also wirklich keine Worte um E. D., so wie ich es im Grunde meines Herzens fühle, zu danken, dass Sie so herablassend gewesen sind, schon im Jahr 1825, dann das vergangene Jahr in Baden und sodann den 16-ten März und wieder den 26-ten April 1835, eine unumwundene männliche seelenvolle Sprache mit mir zu sprechen, ja letzlich sogar jene Punkte mir gütigst mitzutheilen, ob welcher ich angeklagt bin und mich aufzufordern, denselben schriftlich zu begegnen. Ganz kurz und mit einigen Worten bin ich aber nicht im Stande auf das mir Mitgetheilte zu antworten, denn es ist keine Anklage

gegen die eine oder die andere meiner Ansichten, Äusserungen oder Handlungen, es ist aber den mündlichen Erklärungen zu Folge, die ich E. D. erst kurz ehedem machte, geradezu das Bild eines niedrigen Heuchlers, eines plumpen Verräthers, eines nichtswürdigen Ruhestörers. Haben also E. D. den Edelmuth gehabt, mich nicht nur ungehört nicht zu verdammen sondern in Mitte Ihrer vielen Geschäfte mit der allergrössten Offenheit mir Ihre Ansichten mitzutheilen, so wage ich es zu hoffen, dass Höchstdieselben auch diese, vielleicht etwas längere, Erörterung mit Geduld durchlesen und mit Billigkeit zu beur theilen die Gewogenheit haben werden.

Ich habe 17 Jahre im Dienste S. M. des Kaisers Franz dem I-ten als Militär gestanden und brachte es, während viele Andere meines Gleichens schnell vorrückten, nicht weiter als zum Rittmeister. Nichtsdestoweniger blieb ich dem Dienste treu, wohl fühlend, dass hunderte, weit verdienstvollere Männer als ich, gleiches Schicksal mit mir theilten, gar viele aber noch ein ungünstigeres Geschick erdulden mussten. Im Jahre 1825 wurde ich durch E. D. als Kammerherr dem F. Paul Esterházy nach Rheims mitgetheilt und ich kann mit einiger Satisfaction zurückdenken, dass ich sowohl während meiner Dienstjahre als auch bei dieser letzten Gelegenheit mich stets als treuer Unterthan meines Souverains betragen und nie zur Schande der östreichischen Armee, noch zur Schande des öster. Staates gelebt habe. Im Jahre 1825 wurde ich durch die gewöhnlichen Regales — meinem angebornen Rechte zufolge — durch S. M. den Kaiser zum ungarischen Landtag berufen, wobei ich auch erschien und meine Meinung offen, unumwunden, aber mit aller Mässigung und aller Ehrfurcht an jenem Orte aussprach, wo ich es mit Recht thun darf. Diese Erscheinung musste natürlicherweise die Aufmerksamkeit Vieler auf sich ziehen, denn seit langer

(längerer) Zeit war der ungarische Magnatenstand in eine vollkommene Lethargie versunken, und ich wurde, weil ich alles das gesetzlos Geschehene nicht gutheissen oder mit Stillschweigen übergehen konnte, von vielen meiner Obern, von denen ich damals als Soldat abhing, als ein treuloser pflichtvergessener Diener meines Herrn gebrandmarkt — — so dass ich trotz meines Widerwillens eine Laufbahn zu brechen, der ich bereits 17 Jahre meines Lebens widmete, unmöglich länger im Dienste verbleiben konnte und somit aus demselben trat. Gottes Brod umsonst zu essen, wie die lange Reihe der meisten ungarischen Magnaten, meinen Landsleuten, die die Zeit von Gott und das Geld von dem Menschen stehlen, konnte ich nicht, und von dem Moment beginnt, wenn ich es so nennen darf, mein politisches Leben. Ich war meistens einer verschiedenen Meinung, wie die Regierung, wie ich das stets unverhehlt und offen, meiner Überzeugung gemäss, an Ort und Stelle äusserte. *Gegen* die Regierung war ich aber auch in jenen Zeiten nicht, von denen ich spreche und wo sozusagen kein Cardinal-Gesetz des Landes unverwundet gewesen ist. Auch that ich nie das Geringste um das Ansehen der Regierung zu schwächen, und meine ganze Opposition — wenn man die gemässigte, ehrerbietigste Äusserung einer verschiedenen Meinung mit diesem äusserst unrichtig gewählten Wort so benennen will — bestand darin, dass ich mir alle Mühe gab die Regierung auf ihr besseres Interesse aufmerksam zu machen, und soweit ein Einzelner es vermag, daran zu arbeiten, dass von Seite der Regierung der Weg des Gesetzes wieder betreten werde. Verleumdungen aller Art verunglimpften aber in den Augen gar Vieler alle meine Äusserungen, alle meine Handlungen und die bestimmtesten klarsten meiner Worte wurden misdeutet, auf das Gehässigste verdreht. Und was mich am meisten betrübte, Viele

und sehr viele achtbare Männer sahen in mir nichts anderes, als den zurückgebliebenen beleidigten Rittmeister kleinliche Rache an König nnd Vaterland zu nehmen! Diese Erfahrung lehrt, dass auch der kleinste Wurm mehr Schaden bringen, grösseres Unglück stiften kann, denn man glaubt, das weiss ich; mit all meiner menschlichen Schwäche, meiner vielleicht schlecht bemeisterten Eitelkeit kann ich aber mit Seelenruhe sagen: «Von dieser Sünde war ich frei» und rechtliche Menschen, die mich nicht nach Hörensagen und Rapporten, aber nach Thatsachen und Billigkeit beurtheilen, werden dieser meiner Behauptung Gerechtigkeit zollen, wenn sie auf mein Betragen, vor dem Jahre 1830 angefangen, aufmerken und auf dasselbe Rücksicht nehmen wollen. Ich bin, um die Donau, den einzigen Abfluss-Canal von Ungarn und des grössten Theils der österreichischen Monarchie kennen zu lernen, auf diesem Fluss nach dem Schwarzen Meer und kehrte von dort nach einer schweren Krankheit, die mich ganz nahe an mein Ende brachte, in dem elendsten Gesundheitszustand, zurück, so dass es mir gewiss weder nach Ehren noch nach Stellen lüstete, und ich auch von Seite der Regierung nicht die mindeste Aufforderung irgend einer Art erhielt, um mich an sie zu reihen, und doch war ich ganz für die Regierung gewonnen, denn die Regierung betrat mit wahrer Seelengrösse den Weg der Gesetze, und das Feld der Verfassung. Und ich kann mein Wort geben und auch beweisen, dass von dem Augenblick an als die Regierung mit so vieler Loyalität und Biedersinn zu Werke ging, sie keinen treuern und anhänglichern Verfechter hatte, wie mich. Viele werden an diesem zweifeln, wenn sie mich oberflächlich und nach der Stellung beurtheilen, die ich im öffentlichen Leben behauptete. Nach allem dem aber, was in Ungarn seit langen Jahren gegen die Gesetze, die Verfassung, die Nation geschah, konnte man Vertrauen, blindes Vertrauen

von der Menge auf einmal nicht verlangen und ich hätte meine Stellung schlecht berechnet, den Terrain falsch beurtheilt und der Regierung nur geringe Dienste geleistet, wenn ich mich von der sogenannten Opposition auf einmal nach dem gewöhnlichen Ausdruck «in die Arme der Regierung geworfen haben würde». Man hätte an meiner Handlungsweise weder Edelmuth noch Gerechtigkeitsliebe zu sehen gehabt, noch hätte es das allgemeine Vertrauen zur Regierung vermehrt; man würde aber gesagt haben:» Auch der hat sich der Regierung verkauft, er will gewiss etwas werden», und Ich wäre anjetzt, wie so viele andere gutgesinnte aber ungeschickte Ungarn, paralysirt, während ich *jetzt noch* der Regierung wichtige Dienste leisten kann. *Jetzt noch*, sage ich, denn leider sind viele Leidenschaften bereits rege geworden, und kein Theil duldet irgend Jemanden, der seine eigene Meinung haben will, sondern sowohl der eine als der andere fordert unbedingt blindes Schwören zu seiner Fahne. Ganz stimm war ich aber für den Nutzen der Regierung nicht. Bis zu meiner Zeit war es in Ungarn Gebrauch: Jedwedes Rükbleiben, jeden National-Fehler, mit einem Wort «Alles Schlechte» stets der Regierung zuzuschreiben. Ich war der Erste der den Ungarn den Spiegel der Selbsterkenntniss vorhielt! Man lese meine Probe-Werke, deren einige auch auf Deutsch übersetzt sind, wiewohl sehr mangelhaft. Wird man wohl sagen können, «ich hätte mich gegen Regierung oder gegen deren Interessen ausgesprochen?» Man lese die Übersetzung des «Világ» von Seite 231 angefangen; kann man denn deutlichere, offenere Sprache führen, dass die Regierung von 30 eine loyale sei, und derselbe Mensch der sich im Jahre 1825 gegen die Regierung ausgesprochen habe, 1830 mit der Regierung sein müsse, will er nicht geradezu gegen Recht, Billigkeit und Consequenz handeln.

Späterhin trug mir S. k. H. der Erzherzog-Palatin die

Commission der Schiffbarmachung des Donau-Stromes an und ich zauderte keinen Augenblick meine Dienste nach meiner besten Ansicht und nach meinen besten Kräften der Regierung zu weihen.

Dies vorausgesendet, was eine Darthuung dessen sein soll, dass ich nicht gegen die Regierung oder deren Interessen war, dadurch aber den klarsten Beweis meiner Huldigung gab, dass ich die benannte Commission annahm und vielleicht nicht am allerschlechtesten diente — erlaube ich mir anjetzt gerade auf das von E. D. den 26-ten April mir Mitgetheilte zurückzukommen. Ich lese: «Seit des Gr. St. Széchenyi letzter Rückkehr aus Wien, haben die heftigsten Glieder der Opposition neuen Muth geschöpft.» Was die heftigsten Glieder der Opposition für einen Muth aus meiner Rückkehr geschöpft haben mögen, das weiss ich mir wirklich nicht zu erklären. Seit Jahren empfehle ich Jederman Mässigung, hasse und verpöne alle Gattungen von Hyperbole und Gasconade, und trachte den Leuten beizubringen «die Regierung meine es loyal und ehrlich und man könne da, wo Verschiedenheit der Meinung obwaltet, mit geziemender Sprache, Ruhe und Geduld viel weiter gelangen, als mit dem ungestümen Toben einer schlecht controllirten Knabenschule! Es heisst aber weiter: «Das Ministerium hat Gr. Sz. versichert, sei unter sich uneins und wenn dies auch nicht öffentlich erscheine, so sei es darum nicht weniger wahr. Bei festem Beharren werde die Opposition dennoch den Sieg davon tragen». Und dies soll vielleicht den Muth der Oppositionsglieder erhöht haben? Allerdings könnte das der Fall bei einigen Wenigen sein, die im Dunklen fischen möchten, und die nichts zu verlieren haben, — wenn ich auch so dummes Zeug gesprochen hätte. Dies leugne ich aber rund. Und gerade das Gegentheil sagte ich und behauptete ich zu jener Zeit, denn fürwahr in meinem letzten, nicht viel über 36 stün-

digen Aufenthalt in Pressburg sah ich gefliessentlich so wenig Menschen und sprach beinahe mit Niemanden, dass ich gar nicht begreife, wie man Erfindungen dieser Art über mich schmieden kann. Der die Ordnung meiner Habe, das Geregelte meines Lebens kennt, wird mich für keinen Fantasten halten. Und der währe ich wirklich im superlativsten Grad, wenn ich mit 44 Jahren und einem äusserst schönen und rangirten Vermögen in einem Lande zu leben wünschte, in welchem die Regierung schwach ist. Wäre sie es oder die Minister S. M. unter sich uneins, so würde ich ein Geheimniss draus machen — denn in den jetzigen Zeiten, in dem unzeitigen Ungarn, schwache Regierung oder keine Regierung! — Nein, E. D., abgesehen dass ich E. D. so hoch verehre und von dem Adel Ihrer Seele mich so gewaltsam hingerissen fühle, abgesehen, dass ich ehrlich und treu an unserer Dinastie hänge, abgesehen endlich dass ich als Ungar dem Lande, in das mich Gottes Vorsehung werden liess, so viele gute Dienste leisten will wie nur immer möglich, abgesehen von allem diesen, bin ich weder so albern um meine Interessen nicht besser zu kennen und eine Anarchie zu wünschen, noch so rührend dumm um etwa die Regierung stürzen zu wollen, damit die Zügellosigkeit, das Vorurtheil und der Eigennutz die Zügeln der Macht ergreife.

Später heisst es: «in Beziehung auf den B. N. Wesselényi versichert der Gr. Sz. dass die Stimmung der Minister weich und ihm sonach günstig sei. Der einzige ungarisch Kanzler trete der Aufhebung des Processes noch fest entgegen». Und hier muss ich abermals unumwunden erklären, dass ich vor Niemanden und bei keiner Gelegenheit irgend ein Wort in fremde Munde legte oder von der Stimmung der Minister sprach, und dass es rein erfunden und erlogen ist, was ich von dem ungarischen Kanzler gesagt haben soll. Was ich vom B. N. W., seiner politischen

Laufbahn, dem Siebenb. Landtag, dessen Auflösung, des B. W. Prozess sprach, das waren rein meine eigenen Ansichten, die ich zu jeder Zeit zu wiederholen bereit bin, ja sogar schriftlich wünschte, dass man mich über diese Angelegenheit anhören möchte; denn wiewohl die Regierung stark und mächtig ist, so bleibt es dennoch ein Axiom, wenigstens meiner Meinung nach, dass es immer und unbedingt besser ist anstatt Stärke oder Macht, Nachsicht und Güte anzuwenden, wenn man mit letzterem ebenso gut anlangt.

Endlich heisst es: «Gr. St. Sz. nüancirt übrigens seine Sprache nach der Kenntniss die derselbe von dem Geiste der Individuen hat». Wie und ob und in welcher Gelegenheit ich meine Sprache nüancirt haben soll, weiss ich mich wahrlich nicht zu erinnern. Mein Gewissen ist rein, denn meine Absichten waren und sind es auch. Ich scheue das Dunkle und that und thue nichts im Geheimen, wie ich es E. D. oftmals verheissen habe. Und erkläre hiemit auf das Feierlichste, dass ich das Wohl meines Vaterlandes mit den Interessen Österreichs auf das Engste verbunden sehe; treu und unwandelbar an unserer Dinastie hänge und der jetzigen Regierung die ich achte und verehre, für ihre loyalen Absichten vollkommenes Vertrauen schenke. Ich erkläre weiter, dass ich nie und in keinem Fall mich gegen die Regierung oder deren Interessen erklären werde, sondern im Fall einer andern Ansicht, stets bereit sein werde mich offen und ehrlich privatim vor den Ministern S. M. unsers Herrn auszusprechen, wenn man das Wohlwollen und die Geduld haben wird wollen mich anzuhören; oder dass ich meine Meinung stets ohne Hehl an dem mir zukommenden Ort und Stelle mit aller Mässigung und Ehrerbietung vortragen will; und nie das Mindeste im Dunkeln oder im Hinterhalt beginnen werde. Ich erkläre endlich, dass ich bereit bin der Regierung allenthalben auf

das Treueste und Ergebenste zu dienen, wo ich dazu aufgefordert, oder nicht aufgefordert, meinen hier ausgesprochenen Grundsätzen zufolge, zu dienen im Stande bin.

Und dies ist, was ich E. D. auf die mir gegebenen Punkte mit dem besten Gewissen erwidern kann. Höchstdieselben: sagten «Von allen Seiten seien dieselben Berichte eingelaufen». Dies mag sein, deshalb sind sie aber nicht minder falsch, was ich, kommt es dazu, vor billigen leidenschaftslosen, gewissenhaften Richtern leichter werde beweisen können, als es den Berichterstattern gelingen dürfte, mich irgend eines Verschuldens gegen die Regierung zu überführen. Es gibt aber zumal Opinionen, die man über Menschen hat, und so halten mich viele der König-Diener für einen Antagonisten der Regierung, weil sie mich, wie oben erwähnt, in einer gekränkten — — Stimmung supponiren und sehen Combinationen Pläne und vielleicht gar «geheime Bunde», wo nichts ist, und rapportiren, da sie keine Thatsachen, weil keine existiren, aufzufinden im Stande sind, und sie doch in den Augen der Regierung nicht als unbrauchbare ungeschickte, und blinde Menschen erscheinen möchten, müssiger oder witziger Leute Bonmots, Erfindungen nach Hörensagen oder geben Geburte ihres eigenen Gehirns für Wirklichkeit aus.

Manche sind zum Leiten bestimmt und Gott gebe ihnen Weisheit und Seelenstärke dazu; andern ist das Loos des blinden Gehorsams zugefallen und mit guten rechtschaffenen Befehlshabern ist auch ihnen das Glück nicht verschlossen; andere haben wieder eine andere Bestimmung, unter welchen die meine die zu sein scheint, «je kleinere Sphäre aber in einer äusserst unabhängigen Lage» die Rolle eines Vermittlers zu spielen. Halb des Übels, das in der Welt geschieht, kann man Missverständnissen und aufgeregten Leidenschaften zuschreiben. Wäre überall ein rechtschaffener Mittelsmann, der nicht auf seinen persönlichen

Nutzen, aber den des Ganzen sehe: bei Gott, viel Gutes könnte mit Wenigem geleistet werden; und ich gestehe es freimüthig «der Mangel von solchen ganz uninteressirten Vermittlern ist eine der Hauptursachen aller der Differenzen, die zwischen der östreichischen Regierung und Ungarn obwalten. Diese ist, glaube ich, so wahr ich dereinst vor dem Allmächtigen Rechenschaft meiner Handlungen geben werde, die Stellung, in welcher ich als Unterthan, als Bürger, als Mensch das meiste Gute in dieser Welt leisten kann. Lassen Sie mich also auf diesem meinen Platz, E. D., und brauchen Sie mich in derselben nach Ihren hohen ausgedehnten Zwecken. Ungarn ist ein zurückgebliebenes Land, meine Landsleute verwahrloste, unmündige, zum Theil zügellose Kinder; untreu, hinterlistig, unverbesserlich sind sie aber nicht, und der Schein ihrer oftmäligen Duplicität liegt fürwahr zum grössten Theil in der Verschiedenheit der östreichischen und der ungarischen Regierungsform, in welch ersterer der Kaiser unumschränkter Herr ist, in letzterer aber nach Recht und Schwur das nicht ist. Fahren Sie also fort, sich wie bis jetzt, mit väterlicher Geduld zu bewaffnen. theilen Sie mir Ihre Absichten, Ihre Willensmeinung mit und führen Sie in der geschichtlich hohen Stellung, in welche Sie Ihre Tugenden und der allmächtige Ratschluss erhoben hat, auch Ungarn jener gesetzlichen und vernünftigen Entwicklung entgegen, die in Einheit mit der östreichischen Monarchie und völliger Beruhigung aller Stände das fortwährende Glück dieses anjetzt so tief gesunkenen, aber demnach mit so reichen Hilfsquellen ausgestatteten Landes begründen wird. Ich gelobe E. D. männliche Offenheit und unwandelbaren Biedersinn und glaube, dass ich noch auch nutzen kann; denn noch habe ich einige Popularität im Lande; noch bin ich gerade bei der Klasse, auf welche die Regierung wirken müsste, geachtet und geehrt, kann deshalb — glaube

ich wenigstens — in wahrem Interesse der Regierung mehr nützen als wäre ich im Lande gehasst und allenthalben im Misscredit, wie manche andern.

Ich weiss, ich werde von allen Seiten beobachtet, was wahrlich kein angenehmes und erhebendes Gefühl für mich sein kann! der ich in der That Zutrauen und volles Zutrauen verdient. Die offene Sprache E. D., Ihre Herablassung sich mit mir in Erörterungen einzulassen, mein mackelloses Gewissen endlich beruhigen mich aber, und mit Zuversicht sehe ich der Zukunft entgegen, den Fehler wird man gegen mich nicht auffinden können, gehaltlosen, unerwiesenen Anklagen werden E. D. und die Regierung kein Gehör geben und es muss endlich der Tag anbrechen wo es klar sein wird, dass die Regierung keinen treueren Verfechter hatte, wie mich und es vielleicht schade war meinen ehrlichen Willen, meine Thätigkeit und meine Ausdauer von Seite der Regierung nicht besser benützt zu haben als man es bis jetzt that.

Euer Durchlaucht aufrichtigster Diener und hoher Verehrer Zinkendorf, den 28-ten April 1835.

Gr. St. Széchenyi.

Eingereicht Staatskanzlei Wien, den 3-ten Mai 1835.

III.

A LÁNCZHID ALAPKÖVÉBE TETT EMLÉKIRAT.

A Duna partjait Buda és Pest városai között egybekötendő állóhid minél előbbi létesítésének eszméjét Széchenyi István gr. eleinte néhány budapesti s egyéb honi lakosok magánykörében, később «budapesti hidegyesület» czíme alatt alakult társaság előtt pendítvén meg, az e czélra szolgálható adatok gyűjtéséhez fogott; ugyane végett 1832. évben Andrássy György gróffal Angliát is meglátogatta és az ott tapasztaltakat saját véleményadással kisérve, ily czím alatt: Gr. Andrássy György és gr. Széchenyi Istvánnak a budapesti hitegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének. Pozsonyban 1833. Külön röpiratban sajtó által közrebocsátá. A tárgy ekkép érlelve s előkészítve végre az akkori országgyűlés elibe került, hol az a ház jólétét gyarapító közintézetek mindenkori buzgó elősegítője fenséges cs. kir. ausztriai örökös főherczeg József-Antal-János, Magyarország szeretve tisztelt nádora s helytartója és az országosan egybegyült Rendek által pártoltatván, dicsőségesen uralkodó fels. ötödik Ferdinánd Magyarország ap. kir. legfelsőbb helybenhagyása hozzájárultával keletkezett az 1836-diki XXVI-d. törvényczikk, melynél fogva Buda és Pest közt állóhidnak részvénytársaság útján leendő építése elhatároztatott, és a tárgy minél előbbi valósítása végett országos küldöttség lőn kinevezve. A hon javát és díszét czélzó újszerű törvény rendeletének életet adandó hodosi és kiázdiai báró Szina György Buda és Pest városai közt függő-lánczhidnak saját

vezérlete alatt alakítandó részvénytársaság költségin és Villiam Tierney Clark angol művész terve szerint s igazgatása alatt leendő fölépítésére ajánlkozván, ez iránt az országos küldöttséggel 1838-d. évi szept. 27-d. az 1840-d. XXXIX-dik törv. czikk által is később teljes erejűnek nyilváníttatott szerződést kötötte. Az ennek következtében 1839-d. október végével megkezdett építési munka azóta szakadatlanul haladván, e lánczhid *talpkövet* ma aug. 24-d. 1842-dik évben dicsőségesen országló fels. I. Ferdinánd ausztriai császár, Magyarország e néven V-dik apostoli királya atyáskodó uralkodása alatt Ő cs. királyi fensége Károly, Lajos, János, József, Lőrincz ausztriai örökös fhg, aranygyapjas, Mária Terézia vitézrendje és számos jeles rend nagykeresztes és első oszályu vitéze, Csehország kormányzója s főkapitánya, cs. kir. tábori főmarsal, egy gyalog és egy dzsidás ezred tulajdonosa, mint ő cs. kir. uralkodó *fölsége* által, legfelsőbb személyének ez alkalomra legkegyelmesebben megbizott képviselője, szokott ünnepélyesség mellett és számos közönség jelenlétében kegyelmesen letenni méltóztatott. Minek emlékére az alapkőbe jelen irat ő cs. kir. fölségének dicsőségesen országló I. Ferdinánd ausztriai császár és Magyarország e néven ötödik apostoli királyának többféle ez évben folyamatban levő arany és ezüst pénzeivel együtt lezáratott.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA

(IDŐREND SZERINT).

ELSŐ FELE:

1798—1831.

I.

Gróf Széchenyi István születése. Keresztszülők. Gr. Széchenyi Ferencz közpályája. Családi élete. István gyermekkora. Egy gyermekkori levele. Széchenyi-könyvtár. István köszönő levele atyjához, 1803. Liebenberg (Lunkányi) nevelési rendszere. *1—17. l.*

II.

Széchenyi István saját nézetei neveltetéséről. Az atya intelmei. Gyöngéd fiúi érzelmek (levelek). Napoleoni elvek s világrendszer. Magyar loyalitás. Országgyűlések. Három testvér a magyar felkelő sereghez. Széchenyi István autodidaxisa. József nádor. Belépés főhadnagyi ranggal. Voith őrnagy. Atyjához intézett levelek, 1809. Vallásossága. Győri csata Meskó tábornok veszedelme s megmentetése. Széchenyi érdeme ebben. Insurrectio gyarló fölszerelése. Ertel ezredes levele. Pénzkezelése. Június 14. Visszavonulás. Egyesülés. Elismerő napi parancs. Széchenyi szerénysége. Hunkár. *18—39. l.*

III.

Schönbrunni béke. Széchenyi Pápán. Tanulmányai. Napoleon és Mária Lujza házassága, 1810. Sz. a Lichtenstein-huszároknál, Merfeld-dsidásoknál. Napoleon orosz hadjárata, 1812. Sz. újabb levelei szülőihez. Oláhok. Lajos és Pál (az utóbbi házassága). Aradon. Vadászatról. Magyarádon szőllőbirtokos. Országgyűlés 1811—12. Sz. aggályai. Egyetértés hiánya a szövetségeseknél. Levelei. *40—53. l.*

IV.

Az 1813-iki hadjárat. Sz. kapitány lesz. Drezdai ütközet Prága emberszerető lakosai. Nollendorfi magaslat. Szász- és Csehország szenvedései. Schwarzenberg hg. dicsérete. Sz. betegsége, szenvedései, kitartása. Napoleon visszahuzódása. Lipcsei ütközet. Széchenyi nevezetes ténye a lipcsei ütközetben. Gr. Zichy Ferdinánd levele. Wurzbach. Thielen. *54—71. l.*

V.

Széchenyi első kapitány lesz. «Hajtó vadászat». Hadi mesterség. Békeajánlatok. Sz. küldetése a német és schweizi határhoz. Honvágy. Sz. küldetése Blücherhez. Éji kaland. Esélyek. Arcis. Vége a harcznak. Bevonulás Párisba. *72.—91. l.*

VI.

Olasz hadjárat, 1815. Tolentinói ütközet (Rendjelek). Stahremberg bizonyítványa. Más hivatás. Fermo táján affaire. Kötelességérzet tartóztatja. Hadjárat vége. *92—100. l.*

VII.

Széchenyi I. Czenket átveszi, Külföldi utazásai. Olaszhon. Úti jegyzetek. A nápolyi udvar. Irodalmi tanulmányai, Szerelmi rajongás. Naplók. Lelkesül a művészetért. Honszerelem. Francziaországban, 1815. Angliában (Woynával). Prince Regent. Windischgrätz mint mentor. Czenki berendezés. Sport. *101—111. l.*

VIII.

Ismét Olaszországba. 1817. Saarau Gabriella. Meade Selina. Nagy készülődés új utazásra. Landschütz. Ender Executio Paduában. Flette tragédiája. Petrarca. Tasso. Gerusalemme liberata stb. Florenczben. Rómában (Rafaël stb.) Thorwaldsen. Canova. Ferenczy *112—120. l.*

IX.

Görögországba. Törökországba. Bosporus. Olymp. Il principe d'Ungheria. Levelei szülőihez, 1819. Honvágy. Három fogolynak szabadságot szerez. Szabadságszeretet. Széchenyi vallásossága. Vándor legények. *121—131. l.*

X.

Szívbajok. Egy mentor, Dies fatales. Meade Caroline. Meade Selina. Liechtenstein Henrietta. Atyja és anyja † 1820 deczember 13. és 1824 január 22. *132—243. l.*

XI.

Két fogadás. Nagy olvasottsága (Programm). Törvénytelen kormányzat. Erdélyi körút 1821. Wesselényi barátsága. Lótenyésztés. Verseny kezdete. *144—158. l.*

XII.

Külföldi útja, 1822—23. Lajos bajor király barátsága. Hohenheim. Epernay-i telep. Paris. Trappista zárda Normandiában. Gyónás (Universal Prayer). Londoni útja. Közgazdászati fonákságok. X. Károly koronáztatása, 1825. Canal du Midi. Eszményi szerelem. József császár dicsérete. Közvélemény hatalma. Selyem. Szederfa. *159—176. l.*

XIII.

Széchenyi Naplói. Magyarország halott? Az 1825—27-iki országgyűlés. A trónbeszéd. Országos bizottságok. A királyné (Carolina Augusta) koronáztatása. Sz. jegyzetei a ker. ülésekről. Szlávy. Német. Dessewffy. Nagy Pál. Ulászló törvénye. Sz. szűzbeszéde, okt. 12. Kerületi ülésekről. Metternich nézetei. Cziráky nyilatkozata. *177—197. l.*

XIV.

Széchenyi ajánlata a M. Tud. Akademiára. Négy első alapító. Orsz. bizottság. Széchenyi és Metternich egymásról. Sz. emlékirata (Pozsony, nov. 17—18. 1825), Metternich glosszáival. Felsőbüki Nagy Pál. Rescriptum Declaratorium. Ferencz király neheztelése. Széchenyi beszédei. Kilépése a katonaságból. Elnöki megrovás. Sz. független a pártoktól. Előrelátása. *198—225. l.*

XV.

Eredmények. Széchenyi az országnak első embere. Eszményi szerelme (Crescence). Eszményi barátsága (Wesselényi). Franklin, erkölcsi tabellák. Philosophia templáriusai. M. T. Akademia megalakulása. Áldomás. L. betű. Nemzeti Casino. *226—237. l.*

XVI.

Széchenyi írói pályájának megkezdése. A «Lovakrul» cz. munkája. Sz. körüljár a hazában. Akademia igazgató tanácsa. A «Hitel». Doberanba (gr. Károlyi Gy.). Első művei logikai összeköttetése a későbbiekkel. Crescence széljegyzetei. Wesselényi levele. Széchenyi első dunai útja saját hajóján. Fekete tengerre. Konstantinápolyban. Itt változások. Hazajövet, lóháton stb. Látogatás Milos szerb fejedelemnél. Ennek jelleme, háztartása. Belgrád, Zimony, Pest. Rövid országgyűlés 1830. Ferdinand király megkoronáztatása. Történelmi előzmények. Nagy Pál veszti népszerűségét. Ujonczajánlás. Sz. a nemzeti jogok mellett. Nemzeti hadsereg vagy magyar ezredek? Circulatio. Concertatio. Sz. beszédei. Koronázási diploma. Kisfaludy Károly halála. Eredmények. *238—292. l.*

MÁSODIK FELE:

1831—1845.

XVII.

Társadalmi élet Budapesten. Dessewffy József Taglalatja. Erre felelet: a Világ. A kolera. Sz. röpirata a Magyar Játékszínről. Hirlapi czikkei erről. Nagy tevékenysége. Kezdeményei. Külföldi útja Andrássyval a híd ügyében. Sz. pessimismusa. *293—305. l.*

XVIII.

Széchenyi mint szónok. 1832—36-iki országgyűlés. Kossuth Országgyűlési Tudósításai. Sz. a magyar nyelv mellett. Tárgyak sorrendjéről. Úrbér. Vallásügy. Dunahajózás (Mellőztetés). *306—316. l.*

XIX.

Mint királyi biztos a Vaskapunál. Schmied számítása. Ozman basánál. Munka megkezdése julius 29-én. 1833. A Tiszára. Szegeden. Kedélyhangulatok. Nádorral levelezés. Széchenyi-út a Vaskapunál. *317—330. l.*

XX.

Gőzhajózási társaság érdekében. Stadium, lassan készül. Kapcsok az izgató és a mérséklő politikus közt. Munkáit külföldre viszi. Jelentés a Híd ügyében, 1833. Nemzeti kölcsön első eszméje. Külföldi útja Vásárhelyivel. Gőzhajórészvények gyűjtése Pozsonyban ünneplik. Folytonos tevékenység. Kirándulás Oláhországba. Zichy Károly †. *531—347. l.*

XXI.

A Vaskapu az országgyűlés előtt. Palóczy. A Híd kérdése. Bécsi küldöttség. Ferencz király betegsége. Wesselényi ellen a bécsiek. Ferencz király halála. Wesselényi Erdélyben és Szatmáron. Wesselényi notapere. Sz. nem helyesli W. eljárását. Titkos feladások. Lengyelek. Szólásszabadság. Vallás ügyben szabadelvű. Magyar nyelv. Nádori közbenjárás (nov. 30, decz. 29.) Ujonczokat megajánlja (apr. 11.) Nádor dicsérete. *348—362. l.*

XXII.

A koronaőri méltóság (1835. nov. 12.) Kövér. Luka. Szilassy koronaőr. Sz. a liberum oblatumról. Cziráky ellenzése. Az 1832—1836-iki országgyűlés eredményei. Városok szavazata. Kormányfelelősség. *363—372. l.*

XXIII.

Széchenyi házassága febr. 4. 1836. Népszerűsége tetőpontján. Közvélemény hatalma. Metternich a stabilismusról. Czikksorozat a gőzhajózásról. Sz. nem volt kezdője, de felkarolta. A hírlapirodalom A Duna hátrányai. Pannonia és Zrínyi tisztelgése a Dunán. A tizennegyedik hajó. A Dunagőzhajózás jelene. *373—388. l.*

XXIV.

Metternich varázsa. Sajátságos nézetei. Kétféle irány s közvetítés. Pálfy erőszakos kormányzata. Kossuth elfogatása. Sz. jóslata. Politikai perek. Metternich szemrehányása. *389—394. l.*

XXV.

Nulla dies sine linea. Sz. írásai. «Nehány szó a lóverseny körül». Béla fia születik. Nemzeti Színház megnyitása. Budapesti árvíz, 1838. Wesselényi csodákat művel. Itéletek. Sz. önmagával elégületlen. Pálfy bukása. *395—413. l.*

XXVI.

Ráday Pest megyei követ. Országgyűlés 1839—40. Sz. a pártoktól független. Beszéde jul. 24. Sérelmek? vagy kir. előadások? Széchenyi és Deák ellentétben. Hogy király és kormány nem egy. Rendezetlen állapotok. Szabadelvű szónok-

latok a főrendeknél. Sz. beszéde apr. 22. 1840. *414—439. l.*

XXVII.

Széchenyi többszöri felszólalásai. Első Hazai Takarékpénztár. Minimum. Kamat kamatja. Eredmények. Deák követjelentése. Amnestia. Deáknak ad elsőbbséget. *439—445. l.*

XXVIII.

Sz. tevékenysége országgyűlésen kívül. Metternichnél, május 18. Sopronyi gyűlés. Vendégek Czenken. A «legnagyobb magyar». Kisebb munkái. Pesti porés sár. Hunnia. Selyemrül. *446—455. l.*

XXIX.

Derűre ború. Deák intelmei. Kossuth házassága. Kossuth tisztelete Sz. iránt. Világosság? Gyújtogatás? Kossuth Metternichnél. Hírlapengedély. Széchenyi levele Deák Ferenczhez. *456—466. l.*

XXX.

A Pesti Hirlap. A «Kelet Népe». Vezérczikk. Feleletek. Sz. erős kötelességérzete. Visszaemlékezése atyjára. Walhalla. Ész és Szív. *467—476. l.*

XXXI.

Elleniratok. Eötvös. Sz. levele hozzá. Kossuth Felelete. Ifjúság. Megye. Széchenyit vezérséggel kinálja Kossuth. Municipium és Centralisatio. Egyleti jog. Ősiség. Városi ügyek. Horvát kérdés. Sopron megye. Híd-alapkő letétele. Adókulcs. Tőke. *477—500. l.*

XXXII.

«Eszély» (Klugheit). Akademiai beszéd (nov. 27.). Wesselényi föllép ellene. Wesselényi a nemzetiségekről (Szózata). Sz. lelki küzdelmei. Ujságíró lesz (Jelenkor). Hírlapi czikkei. Hídrészvényei. A színházi botrányokról. A Kossuth elleni polemia. *501—516. l.*

XXXIII.

Metternich aggályai. Aphorismái. Melanie hgné naplója. Sz. közeledése a kormányhoz. «Wesselényi és Kossuth» (czikksorozat). Ellenzéki baklövések. Deák és az adó kérdése. Adó és két garas, czikksorozat. Felhívás M. O. kiváltságos lakosaihoz I. II. Pestvárosi ügyek. *517—536. l.*

XXXIV.

1843—44-iki országgyűlés. Királyi előadások. Klauzál. Szentkirályi. Széchenyi beszédei. Telekdíja (pénzügyi terve). Vallás ügy. Évenkénti országgyűlés. Horvátországi ügyek (aug. 18.). Kerületi napló. (Sajtószabadság). Városok. Büntető jog. Sz. indítványai Pest megyénél. *537—559. l.*

XXXV.

Széchenyi a népszerűségről. Zsidókérdés. Felsőház eltörlése. (Széchenyi elájul). Hivatalképesség nem-nemesekre kiterjesztve. Birtokképesség nem-nemesekre kiterjesztve. Vasutakról. Országos alap. (Közös teherviselés elve. Sz. díszmagyarban). Taktika. «Kisebb? vagy nagyobb összeg?» Sokfelé szánva. Batthyány Lajos. Színházigazgatóság. Centralisták. Parlamenti rendszer. Eszmezavar. Eredmény. *560—580. l.*

XXXVI.

Sz. politikája igazolása. Országgyülési szünet alatt. Metternich doctrinaire. Sz. Apponyihoz áll. Hirlapi czikkei az ellenzék ellen. Közlekedési ügy szervezése. Apponyi és Jósika. Az ellenzék magatartása. Deák a Védegyletről. A szentgróti levél elemzése. Deák legyen vezér. *581—601. l.*

FÜGGELEK.

Lap
I. Leszármazási tábla a Széchenyiek czímerével ... 805
II. Gróf Széchenyi István önigazoló emlékirata ... 806
III. A lánczhid alapkövébe tett emlékirat ... 817

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

Lap
Gróf Széchenyi István ... 1
Gróf Széchenyi Ferencz ... 8
Gróf Széchenyi István első levele atyjához ... 11
Gróf Széchenyi Istvánné ... 129
Széchenyi glorificatiója ... 212
Gróf Széchenyi István és a Tisza-szabályozás kezdetének emléke ... 264
A pesti városháza árvíz alatt ... 408
Széchenyi naplója egy oldalának facsimiléje ... 445
A lánczhíd alapköve letételének rajza 496

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

Czimkép Cserna Károlytól ... 1
Horpács ... 3
Gr. Wilcek-ház Bécsben az Uri-utczában, hol gróf Széchenyi István született ... 5
Gróf Széchenyi Ferenczné ... 9
Liebenberg levelének utolsó sorai ... 13
Győr ... 18
Károly főherczeg ... 23
A Szabadhegy melletti csatatér ... 33
Beauharnais Eugen herczeg ... 34
Báró Meskó József altábornagy ... 35
A Széchenyi-kastély Czenken ... 40
Mária Lujza ... 45
Világos vár ... 47
Ludovika császárné ... 51
Napoleon korabeli fegyverek ... 54
Schwarzenberg herczeg ... 57
Napoleon ... 59
Bernadotte ... 69
A szövetséges fejedelmek esküje Lipcsénél ... 72
Herczeg Metternich ... 77
Blücher ... 81
I. Sándor czár ... 87
Turin ... 92
Murat ... 94
III. Fridrik Vilmos porosz király ... 95
A czenki hársfasor ... 101
IV. György angol király ... 109
A Pitti-palota Florenczben ... 117
Fáy András ... 119
Ferenczy István szobrász ... 121
Lützow konstantinápolyi nagykövet 127
Gróf Zichy Károly ... 141
Herczeg Windischgrätz ... 147
Felsőbüki Nagy Pál ... 149
A quarta-ház Kolozsvárott ... 156
Báró Jósika János kormányzó ... 157
Ferencz császár ... 161
Trappista munkában ... 165
Wellington herczeg ... 171
X. Károly franczia király ... 175
Herczeg Esterházy Pál nagykövet 177
Az Akadémia alapítása ... 181
József nádor ... 187
Gróf Dessewffy József ... 191
Zsófia főherczegnő ... 193
Gróf Cziráky Antal ... 199
Gróf Károlyi György ... 204
Metternich dolgozó szobájában ... 209
A «Lovakrul» czímű mű czímlapja 241
A «Hitel» czímlapja ... 249
A «Világ» czímlapja ... 255
Gróf Teleki József ... 259
A Wesselényi-kastély bejárata Sibón 262

Lap
A Vaskapu 269
Ferdinánd trónörökös 279
V. Ferdinánd megkoronáztatása 281
A régi casino a Lloyd-épületben 293
Mária Dorothea főherczegasszony, József nádor neje 295
A pozsonyi vár 306
Estei Ferdinand főherczeg 315
Traján hidja 318
Orsova 319
Az orsovai pasa lakása 321
Lamartine 325
Vásárhelyi Pál 327
Vaskapu: Kazán-szoros, Széchenyi-ut 328
A lánczhid a budai oldalról 331
A «Stadium» czimlapja 333
Gróf Andrássy György 335
Palóczy László 394
Gróf Széchenyi István 351
Kölcsey Ferencz 353
Beöthy Ödön 359
A magyar nemzeti Muzeum 363
Szilassy József koronaőr 367
Albach Szaniszló 375
Bölöni Farkas Sándor 377
A tiszadobi Széchenyi-emlék 385
Kossuth Lajos 393
A Nemzeti Szinház régi épülete 395
«Nehány szó a lóverseny körül» czímlapja 397
A Nemzeti Szinház jubiláris emlékérme 401
István főherczeg 405
Báró Wesselényi Miklós 407
Gróf Károlyi György 409
Gróf Széchenyi István 411
Pest megyeháza 414
Gróf Batthyány Lajos 417
Majláth György 421
Gróf Ráday Gedeon 425
Gróf Teleki László 431
Báró Eötvös József 437
Deák Ferencz 443
Bezerédj István 453
Az Akadémia czímere 456
A «Kelet népe» czímlapja 459
Pulszky Ferencz 464
A «Felelet» czímlapja 473
Gróf Dessewffy Aurél a ravatalon 485
Zsedényi Edvárd 487
M. Tierney Clark 497
A «Szózat» czímlapja 509
«Kelet népe és Pesti Hirlap» czímlapja 515
Szögyényi Marich László 527
Lonovics József 529
Klauzál Gábor 539
Szerencsy István 547
Gróf Apponyi György 553
Nyáry Pál 555
Gróf Szécsen Antal 563
Gróf Zay Károly 565
Lónyay Menyhért 575
Báró Wenkheim Béla 579
Herczeg Metternich Kelemenné 585
Báró Jósika Sámuel 589
Gróf Batthyány Kázmér 593
Trefort Ágoston 599
A Széchenyiek czímere 605

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

Gróf Széchenyi István arczképe egy a negyvenes években megjelent aczélmetszet után készült; az Ernst Lajos úr birtokában lévő szép lenyomatot használtuk.

Első levelének eredetije a Nemzeti Múzeum birtokában van.

Széchenyi Ferencznek arczképét a múzeum birtokában lévő nagy olajfestményről Cserna Károly festette.

Gróf Széchenyi Istvánné arczképe az Ernst Lajos úr birtokában levő aczélmetszet után készült.

Széchenyi glorificatiója Than rajza után készült, mely Ernst Lajos úr birtokában van. A kép középen Széchenyi

Istvánt, ennek jobb oldalán gr. Batthyány Lajost, az első magyar miniszterelnököt tünteti föl, mögötte Damjanich, Mészáros Lázár, Kiss Ernő állanak. A Széchenyi balja felől Kossuth Lajos alakja látható.

Széchenyi István és a Tiszaszabályozás kezdetének emléke a millenniumi kiállításon volt látható. A szobron látható alakok: a szikla közepében József nádor, a sziklán felül balra Vásárhelyi Pál, mellette Széchenyi István, valamivel alább gróf Károlyi György, alatta Urményi József, a szikla alján gróf Andrássy Gyula.

A pesti városháza árvíz alatt, egykorú kőnyomat után készült rajz. Mühlbeck által.

A Széchenyi naplója egy oldalának facsimiléje hű reproductiója, melynek eredetije az Akadémia birtokában van, a papir nagyságát és minőségét visszaadja.

A szöveg olvasása:

Gerade denselben Tag!

Most nem kell Agitatio. — Mi — mindnyájan azon leszünk, hogy a Vármegyei Relatioknál semmi tulságos ok ne adassék. Félek Baloghtul, Somsichtul . . . de kivált Bathányi Lajostul . . . mert kivált ezen utolsó tán agitálni fog. — — Ich fühle mich beruhigt, Deak muss unser Centrum seyn. Félre minden irigységgel hazámfiai. Adjuk neki az Elsőséget!

Esse bei Tini (Grassalkovicsné) mit Eug. Zichy.

Mai 20-ten.

A Lánczhid alapköve letételéről Barabás Miklós készített egy nagy historiai olajfestményt, melyen nemcsak az ünnepélyen jelenlévők arczképei vannak visszaadva, hanem maga a helyszín, sőt annak világítása is historiai hűséggel vannak megfestve. A képet báró Sina Simon rendelte meg; eredetileg Gödöllőre volt szánva, azután megváltoztatta tervét s az Akadémiának ajánlotta fel, de ez azon indokból, hogy nem állít fel képtárat, nem fogadván el, a Nemzeti Muzeumnak ajándékozta. A kép festéséhez Barabás 1859-ben fogott s bevégezte 1865-ben.

Az alapkő letételének története a szövegben (493—499. ll.) bőven meg van írva. Felkérésemre Barabás Miklós egy pár azon időket jellemző adomát közlött velem, melyek bizonynyal olvasóinkat is fogják érdekelni:

«Gróf Széchenyinek mennyi küzdelmébe és fáradságába került a hidnak költségeit előteremteni, az ismeretes. Budapest német tanácsa azon volt, hogy a város építse, ennek gr. Sz. ellene volt, azt mondta, hogy előbb kész lesz vagy három tanácsosnak 3—3 emeletes háza, mint a hid; nincs hozzá elég pénzük, stb. stb.»

«Az akkori szervezet szerint Centumpaterek voltak, volt a városnak Vormundere (Gurászatuluj = falu szája, mint az oláh nevezte) egy Kolb nevezetű vagyonos háziúr, ezt Bécsbe küldték Ferdinánd ő cs. kir. felségéhez egy deputatióval. Ő Felsége azt felelte: «Ich lasse die Rechte meiner Bürger nicht schmälern», erre a Burger urak Kolbnak fáklyás zenét vittek, elhatározták, hogy lefestetik az arczképét a városháza számára. Én lefestettem térdképben. Kolb úr a nemzeti Casinoban szembejöve gróf Széchenyivel, kevély önérzettel kivevé zsebéből arany tubákos szelenczéjét (vagy Kubinyi Ágoston szerint pixisét, mert K. Á. Eperjesen, mikor az osztálya azt kapta föladatul, hogy írjanak a Pandora szelenczéjéről, így kezdte: «O Pandora, Pandora, mit mivelél pixiseddel?), megkinálta a grófot, így szólván hozzá: «Ja, ja, Herr Graf, ein Schwalbe macht noch kein Früh jahr», mire a gróf szippantván a burnótból, így felelt: «Ja wohl, aber auch ein Stockfisch macht noch kein Fasten». Míg a kép elkészült, a híd ügye is eldőlt és a képet Kolb fizette ki és a család tartotta meg.»

«Az alapkő letételekor ki volt vájva a Duna feneke az ép talajig, azután egy vastag réteg beton volt és azon már három sor vagy réteg négyszögű sóskúti kő kemény talaj volt, melyen állottunk. E felett voltak az első gránitkövek, melyen a főszemélyek állottak, egy kőréteggel magasabb volt. Ebbe volt vésve az

űr, melybe az emlékirat és pénzek stb. elhelyeztettek. A főalakok feje fölött egy deszka volt szegezve, mely a Dunavíz állását jelezte körülbelül 4 méterrel az alakok feje fölött stb. Én egy pár nappal az ünnepély előtt rajzoltam meg a hely alakját, mely ma is megvan az albumomban.»

«Egyszer együtt ebédelve a Lloydban Clark Ádámmal, a mint kijöve onnan, el is váltunk, ő a belvárosba, én a Wieser-ház felé indultam. Alig léptem hatot, jön szembe egy ismerősöm és azt kérdi: «Hallottam-e, hogy az éjjel Clark Adám egy félmillióval megszökött?» Én azt feleltem, hogy «együtt ebédeltünk» és utána mutattam Clarknak, mondtam, hogy «ha utána siet, még a Dorottya-utczában elfoghatja», mire ez bámész borjú-pofát vágott, mire én őt ott hagyva, elsiettem hazafelé. Clarknak semmi pénz a kezén át nem ment, ő arra rá sem ért volna, arra egy egész pénztári hivatal és számvivő, meg könyvvezetőség állott rendelkezésre. A mit oda építési anyagot szállítottak, azt ha ráért, maga vizsgálta át, vagy segéd szakértőkkel átvizsgáltatta, és csak aláírta a számlát, hogy a szállítmányt kellő minőségben átvette és a pénztárban ezen elismervény szerint fizették ki. A roszlelkűség roppant élvezettel siet a rosz hírt továbbterjeszteni.»

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A czímképet Cserna Károly tervezte és rajzolta.

A gróf Wilczek-házat Bécsben a Herrngasseban Dussek Ede fiatal festőművész készítette.

A többi tájképeket, Horpács, Győr, Szabadhegy melletti csatatér, czenki kastély és hársfasor, Világos, Turin Cserna Károly eredeti felvételei után készültek.

Gróf Széchenyi Ferenczné az Ernst Lajos úr birtokában levő egykorú kőnyomat után készült.

Liebenberg levelének eredetije a Nemzeti Muzeum birtokában van.

Károly főherczeg arczképét J. Green metszete után adjuk.

Beauharnais Eugén és Mária Luiza, Rados metszete után készültek Bossir festményéről.

Bernadotte, Murat egykorú franczia metszetek után készültek.

Báró Meskó Józsefet egykorú festmény után rajzolta Cserna.

Ludovika császárné Guerard festményéről D. Weiss metszete után.

A Napoleon-korabeli fegyvereket Cserna állította össze.

Schwarzenberg herczeg Oelenhainz festménye után Pichler metszetéről.

Napoleon Jaques Louis David festményéről Noel Bertrand kőnyomata után.

Herczeg Metternich arczképét egykorú metszetről reprodukáltuk.

Blücher Fleischmann metszete után készült.

I. Sándor czár Richardiere metszete után készült Desnoyers rajzáról.

III. Fridrik Vilmos porosz király egykorú metszet után.

IV. György angol király az egyetemi könyvtár birtokában levő egykorú metszet után készült.

Fáy András arczképét Barabás kőmetszete után közöljük.

Lützow konstantinápolyi nagykövet arczképének eredetije Bécsben a Fidei. Commiss-Bibliothekban őriztetik.

A Pitti-palota Florenczben fénykép után készült.

Ferenczy István szobrásznak nem maradt fenn arczképe. Mint művész és alkotó nem tudott sikereket felmutatni, de mint szobrász századunkban Magyarországon úttörő volt. 1836-ban előfizetési felhívást bocsátott ki egy általa tervezett munkára, melyben «a magyar nemzet régibb és újabb történeteiben feltünő szebb és nevezetesb jeleneteket historiai képekben» akarta előadni s melyet «Társas kötelezéseknek» nevezett. De nem akadt elég előfizetője. A negyvenes évek elején Mátyás király szobrát kezdte min-

tázni: a lapok a mintázatot kritizálni kezdték s ő ezeknek a «Jelenkor»-ban felelt. Sok volt nála a jóakarat, de kevés a tehetség s még kevesebb a tudás, de mint úttörőnek arczképét mégis akarván közölni, ahhoz a másik úttörőhöz fordultam, ki a festészet terén nemcsak úttörő volt, hanem maradandó alkotásokat is hagyott hátra, s neve a magyar művészet történetében örökké fog élni, mint mesternek is: Barabás Miklós bátyámhoz. Tudtam, hogy bámulatos emlékező tehetsége és megfigyelő képessége segélyével már készített megszólalásig hű arczképeket rég elhunyt emberekről. Ő jól ismerte Ferenczyt s megigérte, hogy kisérletet tesz s ha sikerül, átengedi. Én arra kértem fel, hogy tollrajzot készítsen, s ő egy szürke olajfestményt készített, mert mint mondá, «kevés vonással, melyen semmit javítni nem lehet, csak olyan modell után lehet, hol az ember tökéletes képét látja maga előtt a művész.» S ezért választotta az olajfestéket «Ne tedd fel rólam, mondá, miszerint azt hinném, hogy ez olyan jó, mintha ült volna hozzá Ferenczy. De egészben véve ilyen volt az arczjelleme.» Ezt az agg mester kitünő műve is igazolja, mely magán hordja a bélyeget, hogy Ferenczy arczképe el van találva. *Szilágyi S.*

Gróf Zichy Károly, herczeg Windischgrätz, báró Jósika János kormányzó, herczeg Esterházy Pál nagykövet, gróf Cziráky Antal, gróf Dessewffy József arczképeit az országos képtárban őrzött egykorú metszetek után adjuk.

Felsőbüki Nagy Pál arczképét egy a Barabás M. festménye után készült kőnyomat után mutatjuk be.

A Kolozsvári quarta-ház eredeti fényképfölvétel után készült; hasonlít a régihez, csak a bolthelyiségei alakultak át.

Ferencz császár arczképét «Die Sammlungen der vereinten Familien- u. Privat-Bibliothek Sr. Majestät des Kaisers. Wien, 1873» cz. mű I. kötetéből vettük.

A trappistát ábrázoló képet Filippo Bonanni «Catalogo degli ordini religiosi Roma, 1706.» czímű munkában levő metszet után adjuk.

Wellington herczeg és X. Károly franczia király arczképeit az egyetemi könyvtár gyüjteményében levő egykorú metszetek után adjuk.

Az Akadémia alapítását ábrázoló kép eredeti fényképfölvétel alapján készült az akadémiai épület oldalán lévő domborműről.

József nádor arczképét a Budapest főváros tulajdonát képező eredeti olajfestményről Cserna Károly rajzolta. Ez a nádor legfiatalabb képe.

Zsófia főherczegnő arczképét a Bécsben Artaria kiadásában megjelent aczélmetszet után adtuk.

Gróf Károlyi György arczképét a m. tud. Akadémia birtokában levő s Barabás által festett olajfestményről rajzolta Cserna K.

A hg. Metternichet dolgozó szobájában ábrázoló kép az egyetemi könyvtár tulajdonában levő egykorú metszet után készült.

Sibói kastély bejárata, Traján hidja, az orsovai pasa lakása, James Pagetnek «Hungary and Transylvania» cz. munkájából vannak reprodukálva, melynek első kiadása Londonban 1839-ben jelent meg. A rajzokat Mr. Hering készítette.

A Vaskapu, Kazán-szoros Cserna Károly helyszini felvételei s eredeti rajzai után készültek.

Gróf Teleki Józsefet Barabás Miklós festette olajba az Akadémia számára 1836-ban. Az erről készült rajzot 1837-ben ugyancsak Barabás készítette.

Vásárhelyi Miklós arczképe hasonlóan Barabás kőnyomata után készült.

Ferdinánd trónörökös arczképét lipcsei egykorú kőnyomat után adjuk.

Mária Dorothea főherczegasszony 1836-ban készült kőnyomat reproductiója.

A régi Lloyd-épület és a pozsonyi várkert Hunfalvy János 1851-ben megjelent munkájából vétettek.

Andrásssy György Kriehuber kőnyomata után készült.

Gróf Széchenyi István arczképe Senefelder 1835-iki metszetéről van reprodukálva.

Palóczy László, Beöthy Ödön Eybl kőnyomatáról vétettek.

Lamartinet franczia metszet után reprodukáljuk, mely őt épen uti ruhájában mutatja be.

Kölcsey Ferencz, Szilassy József, Albach Szaniszló, Bölöni Farkas Sándor egykorú kőnyomatok után készültek.

Kossuth Lajosnak ez a legrégibb arczképe, melyet Eybl 1843-ban rajzolt kőre; hasonlólag tőle vannak gróf Batthyány Lajosnak, Majláth Györgynek 1842-ből, gróf Ráday Gedeonnak 1846-ból, Teleki Lászlónak 1843-ból, Deák Ferencznek 1842-ből, Bezerédjnek 1842-ből, Pulszky Ferencznek 1842-ből reprodukált arczképei. Az Országos Képtárból.

Széchenyi Istvánnak ezen arczképét Ehrenreichnak a negyvenes évek elején készült metszete után közöljük.

István főherczeg, Szeremleitől 1847-ből. Ernst gyűjteményéből.

M. Tierney Clark főmérnök arczképét Barabás Miklós 1842-ben rajzolta kőre. Eredetije az Országos Képtárban őriztetik.

Zsedényi Edvárd arczképét a negyvenes évek derekán készült egykorú kőrajzról adjuk. Az Országos Képtárból.

Gróf Károlyi György arczképét az Ernst Lajos birtokában levő aquarell után rajzolta Cserna Károly.

Báró Wesselényi Miklósnak arczképét Barabás Miklós aquarellje után közöljük, melyet az agg művész 1834-ben festett s nekünk szives volt reprodukálás végett átengedni.

A Nemzeti Szinház jubiláris emlékérme Weinwurm birtokában van.

A Nemzeti Szinház régi épületét, a pesti megyeház rajzát, az Akadémia czimerét Mühlbeck rajzolta.

Szögyényi, Klauzál, gróf Széchsen Antal, Lónyay Menyhért, báró Wenkheim Béla, Batthyány Kázmér, Trefort Ágoston arczképeit Eybl egykorú metszetei után közöljük, az Országos Képtárból.

Szerencsy Istvánt Ehrenreich metszete után adjuk, az Orsz. Képtátból.

Nyáry Pált Barabás egykorú kőnyomatú rajzáról reprodukáltuk, az Országos Képtárból.

Lonovics József, Apponyi György, Zay Károly, herczeg Metternichné és báró Jósika Sámuel arczképeit az Országos Képtárban őrzött egykorú metszetek után adjuk.

Igazítás. A lánczhid alapkövének letételét ábrázoló mellékleten: «Wenckheim alpolgármester» helyett olv. «Wahlheim alpolgármester». — Ugyane lapon Somssics Pál mögött látható a művész Barabás Miklós arczképe.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Ernst Lajos ur birtokában levő példányról.

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
II. KÖTET.

120. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS FIA BÉLA.

(Sterio K. színes kőnyomata után. Ernst Lajos úr birtokában.)

I.

SZÉCHENYINEK, miután már nem csak Wesselényivel és Kossuthtal, hanem Deákkal is összetűzött s mellesleg az új Pesti Hirlap pártját is, előbb Szalay Lászlót, ki Kossuth után 1844 juniustól 1845 juniusig vitte, majd az ifjabb írók, a magyar centralisták egész csoportját, kik utána szinte három évig vezették a lapot, ellöké magától: csakugyan nem maradt más választása, mint csatlakozni a kormányhoz, védeni azt a tömeges támadások ellen s felhasználni («utilizálni») egyelőre legalább az anyagi előbbrehaladás terén. Mihelyt hivatalát átvette, a hivatalos eskűk letevése után (Bécsben, mint belső titkos tanácsos aug. 24-én Budán a helytartótanácsnál szeptember 9-én), melyet még egy kis parádés kirándulás Prágába — az új vasút megnyitása s egyúttal Ferencz császár és király emlékszobra ünnepére (aug. 17.) előzött meg, sietett megtenni búcsúlátoga-

tásait Pesten, hogy szept. 27-én elindúlhasson első tiszai útjára. A derék báró Vay Miklós, kinek előbb ez a missió szánva volt, a legnemesebb önmegtagadással engedte azt át neki s beállott irígység nélkül diadalútja tanujának, kísérőjének. Szorosan Széchenyi Naplójához tartva magunkat, bár tudvalevő dolgokat ismételve, adjuk ezen s következő hivatalos útjainak vázlatos leírását.*

A jelzett napon, Aszódon ebédelvén, Gyöngyösre, 28-án Egerbe ért. Lévay kanonok volt szerencsés őt házába fogadhatni; üdvözlő beszédek, pohárköszöntések nem hiányoztak; Miskolczon pedig, hova este ért, fáklyászenével várták. 29-én megjelent egy zemplénmegyei küldöttség Klobusitzky vezérlete alatt, kivel Szerencsre «a Rákócziak ősi fészkére» ment. Itt az Almásyak ünnepelték, Sárospatakon pedig a Bretzenheim herczeg vendégszerető családja s ismerősök díszes köre várta. Nem késett «a magyarság e bölcsőjében», honnét a «reformatio világa» áradott szét, úgy a kollegium, mint a város bőbeszédű küldöttsége meghozni hódolatát s Széchenyi nem késik mindenütt örvendetes tudomásúl venni a gyarló ízlés (mauvais goût) mellett a jó ős anyagot; Újhelyen pedig, hol kitünő fogadtatásban részesül, egészen el van ragadtatva gróf Péchy Manó ragyogó szónoklatától. 30-án szakadó esőben megjelennek Ung, Szabolcs és Beregh küldöttei obligát üdvözlő beszédekkel s hozzálátnak a munkához, megtartják az «első ülést». Ez egészben elég jól ment, csak a két Lónyaival: Jánossal és Gáborral gyűlt meg a baja. Ezek a ceremónián túl kézzelfogható eredményt is akartak látni és sarokba szorították a «kormány közegét», hogy igérjen is, de igéretét váltsa is be, sürgették a kerecsenyi és komorói átmetszést, sürgették a pénzsegélyt s indulatosan fakadtak ki, hogy «ne mystificálja» őket. A kíséretében volt Szentiványi

* L. Gr. Széchenyi István Naplói 481. stb.

121. SZALAY LÁSZLÓ.

(Canzi Agost rajza után.)

Vinczének sok dolgot adott, hogy mindkét részt lecsillapítsa. De ott volt Kazinczy Gábor is, a ki ifjú hevében még akkor nem sejté, hogy minő pecsovics, minő «békepárti» fog válni nemsokára belőle. Buzgó munkatársa volt a Pesti Hirlapnak, barátja Kossuthnak, kitől a casinóban egy levelet olvasott fel, melyben Széchenyi «ármánykodásairól» és «sületlenségeiről» volt valami s az ottani fiókvédegylet tagjait feltüzelvén, a fáklyászenét készítők minden kedvét azzal a fenyegetéssel fojtotta el, hogy csak próbálják, majd ők meg fütyülnek hozzá! «Nem zsarnokság ez?» Kérdi Naplójában Széchenyi.

Október 1-én esőben, Péchyvel megy Zétényben Klobusitzky Jánoshoz, dícséri ennek czélszerű kastélyát, innét Perbenyékre, Mailáth kanczellárhoz (a ki czímét és rangját lemondása után is megtartá) s ezzel együtt másnap Kis-Várdára, hol a Tiszát özönvíz előtti állapotában szemlélik, Zoltánnal Papra, báró Horváthoz, majd Péchy szabolcsi alispánnal Vásáros-Náményre Lónyay Györgyhöz mennek, hol a roskadozó híd megszemlélése után Szathmár és Ugocsa küldötteit fogadja. Sok sár, piszok, hanyagság. 3-án megtartják a «második» ülést, nézegetik a Szamos torkolatát, ebédelnek gyékénysátor alatt. Eötvös Tamás pohárköszöntésében megsérti báró Horváthot, mint nem-adózó pártit, rossz ebéd mellett sokat politizálnak minimumról, majorátusokról, megnézik a szederültetvényeket s a Lónyayak régi várát s meghitelesítve a beregi főjegyző, Buday jegyzőkönyvét, másnap 4-én Baktán, gróf Degenfeld csinos birtokán át Nagy-Kállóba mennek. Izlik Széchenyinknek fogfájása daczára a jó nyíri bor, de elrontják kedvét a megyei börtönök, melyekben egy egész éven át nem merik szabad levegőre bocsátani a rabokat, mivelhogy az nincs megengedve. «Az illuminálók», mondja erre Széchenyi, a mi új büntető codexünk tervezőit értve, «szerfelett sokat akartak, s történt semmi!»

122. KAZINCZY GÁBOR.

Ez a Nagy-Kálló egy vad telep benyomását teszi reá; nappal semmi élet, éjjel mégis lárma, mely hajnalban szinte kiállhatatlanná vált. 5-én Kállay Ödönnel utazott Debreczenbe, honnét tisztelgő küldöttség érkezik eléjük. Reviczky polgármester kalauzolja az «izléstelen» és «szintelen» nagy városban s első sorban, szép szerepét folytatva, báró Vay Miklós ünnepli. Egy «Cyclopsoknak való» nagy ebéd után elvezetik mindenüvé, a hol valami látni való van, este a színházba is. Itt éljenek, pisszegéssel vegyítve fogadják, mi nem akadályozza, hogy Szathmáryné és Kesziné játékában ne gyönyörködjék, biztos reményt merítve az előadásból, hogy igen is lehet egy jó magyar színtársulatot összeállítani, csak érteni kell hozzá. Másnap u. m. okt. 6-án a tisztelgők hosszú sorát kelle fogadnia. Jöttek a professorok Péczelyvel, a kurátorok és papok Szoboszlayval, a hajdúk, a dobi társaság, végre a város küldöttsége diszpolgári oklevéllel s tömérdek egyesek, még nők is. Ebéd Reviczkynél, sok áldomás. Széchenyi egy debreczeni vasút létrejövésére emelvén poharát, ezt mindjárt kész igéretnek veszik, mi szintúgy meglepi, mint Woronieczky ezredesnek azon bókja, hogy míg másoknak csak a szájok jár, ő legtöbbet tett (t. i. Széchenyi) a lengyel nemzetért! . . . (Különösen örült volna ennek Metternich, ha megtudja.)

Öreg casino, Polgári casino. Éljenek pisszegés nélkül. Az utóbbi emlékkönyvébe e sorokat írja: «Azon nép, mely nemzetiségét hűn ápolva, egyesült erővel küzd előmenetelért, előbb-utóbb mulhatlanúl homlokára tűzi a diadal repkényét».

Október 7-én meglátogatja a kollegiumot, stb. Ebédet b. Vay ád tiszteletére; a színházban pisszegés nem vegyül már az éljenek közé; este fáklyászene. Széchenyi a vasutat ismét kilátásba helyezi, valamint a városok rendezését, de hangsúlyozza, hogy minden pártérdek felett áll a haza!

123. BÁRÓ VAY MIKLÓS

(Eybl 1843-iki kőrajza után.)

Október 8-án búcsúzik, reggelire Böszörménybe, ebédre Nánásra ér, itt tisztelgések, beszédek özöne; hálás Dobon, hol bihari urak és két Andrássy, Manó meg Gyula várják. A dobi töltésnél, melytől az Alföld menekvését várja, aggály lepi meg szivét. «Oh istenem!», így kiált fel magában, «én gyenge, idegbomlott, ily nagy munkába merek fogni! Nem őrültség ez tőlem?!» . . . .

Október 9-én megtartják a «harmadik» ülést. Vannak nyolczvanketten, a hangulat jó: a jegyzőkönyvet Bay irta. Megalakul a Tokaj-füredi társaság, gróf Andrássy Gyula elnöklete alatt. Ily jó környezetben Széchenyi is fölmelegszik s oly dolgokat beszél, miket nem lett volna jó egy telephonnal hamarjában Bécsbe elhordani. «Mit nekem titulus. — Nem szorultam én bécsi napsugárra, — egy kicsit csak magam is világítok, mint valami szentjános-bogár. Tüstént odébb állok ha» — — s több eff. Az Andrássy Gyulával kötött barátság tartós maradt. Ugyancsak ő kisérte 10-én Kadarcsig, hol Semsey Albert pompás ötös fogattal várta s vitték Illésy kúnkapitánynyal Madarasra, hol igen csinos karénekkel lepték meg s hol Bánffy Pál és Szombathelyi is megjelentek.

Október 11-én Fegyvernek, Szolnok. Itt már díszebédek és vacsorák helyett macskazenékről van szó s tisztelőinek ugyancsak össze kell tartani, hogy holmi kellemetlenségtől megóvhassák. Betyárkodnak, lármáznak ellene. Kortesútnak nevezik egész körútját.

De megjelen Almássy Pali harminczad magával, Heves megyéből, és Szapáry Pepi a szolnoki társulattal. Rossz éjet szerez mindez neki. A szegényes korcsmában, a hol kiki magáért fizet, 12-én ily fohászszal ébred: «Oh istenem, adj lelkemnek erőt, hogy fentarthassam magam!» — Esős idő, ihatatlan víz stb. fokozzák levertségét. Károlyi György, Wenkheim Béla felháborodva nézik az ily fogadást.

Az ülés mind a mellett a városházán elég jól ment, jegyzőjük b. Orczy Béla volt.

Oct. 13-án ebéd Kun-Szt.-Mártonban, hálás Szentesen, hol Bene, csongrádi administrator tiszteleg. 14-én Vásárhelyen ebéd, estére Szeged. Itt kereskedők, városok, kerületek, megyék küldöttei. 15-én ülés tartatik. Klauzál (a duzzogó) távollétével tündököl.* Elég jól megy. Hosszú ebéd, látogatások.

Oct. 16-án végre, Tasnerrel, hű útitársával Kecskeméten megebédelvén, estére visszaér a fővárosba.

Itt lázas tevékenység várja, főleg egyleti téren.

A m. k. helytartótanácsnál, melynek ülésén október 21-én megjent, hogy viselt dolgairól élőszóval mintegy számot adjon, értésére adják, hogy részletesebb és irásbeli jelentést vártak tőle. Ily megjegyzést hihetőleg ma is hallhatna. Hozzá fogott tehát a maga módja szerint újabb röpiratának irásához, mely a Tiszaszabályozás országos ügyét a nyilvánosság elébe vitte. (Eszmetöredékek.) Míg ez elkészülhetett, Bécsben is megfordult, azután meg Zágrábban, Triesztben és Fiumében is.

Meg volt még nevének az a varázsa, hogy neki minden sikerül, habár az utóbbi országgyűlésen, mint láttuk, vajmi kevés sikerült; meg volt róla még sokkal inkább az a föltevés, hogy a bécsi kormánynyal való szoros összeköttetéseinél fogva Metternichet és Apponyit mindenre ráveheti: természetes tehát, hogy főleg utóbbi útját mindenki feszült figyelemmel kisérte s leste minden akár hivatalos, akár magán jellegű kijelentését.

Fiume! E név mozgásba hozta akkor s hozza azóta minden magyar szivét. Derék tengerparti kormányzónk Kiss Pál, állásánál fogva kormánypárti, ez egy kérdésben az ellenzékkel tartott s gondja volt reá, mint jó hajósnak,

* L. I. köt. 590. l.

hogy minden széllel előbbre vigye hajóját. Egy küldöttség is megjelent Ciotta vezérlete alatt: Széchenyi a maga részéről minden jót igért, de nem tudta hogy felsőbb hatalmak (értsd a bécsi kormány), mit fognak hozzá szólni. Nem léteztek tudniillik akkori időben még «közös ügyek!» Somssich Pál, a helytartó tanácsnak már tagja, melegen karolta fel az ügyet, egyenest ráment Széchenyire, sarkalva őt, hogy tegyen valamit, máskülönben Kossuthék fogják megtenni s elragadják tőlük a kezdemény érdemét és dicsőségét. Érdekes, hogy Széchenyi ez alkalommal csakugyan Kossuthtal is találkozott tengerparti városunkban, annak gyűléstermeiben, közhelyein, s a kormányzó vendégszerető asztalánál stb.

Zágrábba november 2-án érkezett, hol a püspök és b. Kulmer rövid látogatásai után csak rövid ideig mulatott s egy Károlyváron töltött nyugtalan éj után, hol a helyhatóság tisztelkedett, Kamenyáknál megismerkedett a bóra hatalmával, mely kisérőit, Tasnert és Auert, lábaikról ledöntve, őt is fáradságos gyalogolásra kényszeríté; 4-én hajnal előtt érte el Fiumét. Jó lett volna a meleg theára egyet aludni, de felriasztották az üdvlövések. Egyik első látogatója Kossuth volt. Az «egyesült» társulatokat Sinához utasítja pénz végett. Este a szinházban díszelőadás.

Okt. 5-én körülnéz a város gyönyörű vidékén. Kissnél díszebéd, tánczvigalom.

Okt. 6-án kirándulás Buccariba, Portorébe. Ebéd Kissnél. Fáklyászene, Matkovich szónoklattal üdvözli; rövid olasz jelszavakkal viszonozza: a testvériség egy ünnepe lesz belőle. Szinházban nagy tapsok, kendőlobogtatások a nők részéről; utóbb még tánczolnia is kellett.

«Külsőleg annyi fény», így irja Naplójában, «bensőmben csüggedés, búskomorság!» —

Nov. 7-én Scarpa elkisérte Triestig. Itt Stadionnal,

Pirettel, Waldsteinnal van találkozása. 10-én Grátzban van. Itt Nügent, Wickenburg, Festetich stb. 13-án Bécsben. Apponyi arra nógatja, hogy legyen kanczellár. Metternich vénül, gyermekes kezd lenni! többi közt azt mondogatja neki, Széchenyinek: ‚az ön jó barátja Kossuth —'... Máskor komolyabban elemezni kezdi élete egyik kiváló tanulmányát a politikai forradalmakat. Szerinte e láz az első stadiumban csak gyermekjáték, a másodikban is még orvosolható; de a harmadikban már nem: Magyarország pedig már a másodikban van. Széchenyit mindig mélyen meghatották az eféle jóslatok. E beszélgetés után, nov. 20-án ezt írja naplójába: «Nyilt forradalmat látok, kételyek kezdenek újra ostromolni. Feltartóztatni többé nem lehet. Jó volna mindent feledni, elaludni, soha többé fel nem ébredni!» . . .

Fájdalom, úgy volt!

A nemzet első életre ébresztője — halni vágyott. Nehéz volt neki az élet terhe; könnyebbnek nézte a halál küzdelmét. Éveken át táplálta szive mélyében ezt a búskomolyságot, még első fölléptét is megelőzőleg; mondhatnók, dicső atyjától, kit élte alkonyán világfájdalom lepett meg, örökségbe kapta azt. Nem a siker reményében, kötelességérzetből tett mindent.

Az *Üdvlelde* rossz szóval jelzett eszméjét (nevezzük inkább Walhallának, vagy Pantheonnak) már a Kelet Népében megpendíté s pár év mulva, a korán elhúnyt s szép reményeket sirba vitt gr. Dessewffy Aurél halála alkalmából, bővebben kidolgozva bocsátá egy külön röpiratban közre. (1843.) Le akarta vele róni az öreg gróf Dessewffynek tartozó adóságát. E legszebb, legköltőibb eszméje bizonynyal tartósabb visszhangot keltett volna, ha nem köti szorosan együvé ama szomorú cassandrai jóslattal, melynek kortársai hitelt adni sehogy sem akartak, hogy nagy válságnak megyünk elébe, hogy még gyenge szervezetünk azt

nem fogja kiállani s ennélfogva gyors léptekkel közeledünk végóránkhoz.

Ezt a veszélyt ő, mint akkor mondá, két év előtt csak «sejté», de most «tökéletesen látja» maga előtt. Valamint egyes embernek, ha nem vétkesen könnyelmű, hátramaradóiról végrendeletileg gondoskodnia kell, úgy a nemzet is, (melyet túlzásig szeretett mindig egyes ember testi életével párvonalba állítani) csinálja meg ezzel mintegy a maga végrendeletét s egy közös nagy temetőbe, a budai hegyek egyikén (leginkább a Gellérthegyre gondolt), — tegye nyugalomra vallás, rang, párt és nemzetiség különbsége nélkül nagy embereit, kiknek emléke túlélje az ő halálát!

«Egy közös temetőben legyen egyesűlve vérünk java, még pedig jutalmúl, ha diadallal menekülünk, vigasztalásúl, ha bukunk» . . .

Látnoki szellem, minő költőink legjobbjainál is nyilatkozott.*

A legkomolyabban védi indítványát a minden magasztoshoz oly könnyen hozzátapadó nevetségesség látszata ellen, még ha, mint mondják, a bajor Walhalla utánzása akarna is lenni.

Védi azon esetleges gyanúsítás ellen is, mintha önnön magának akarna egy nemzeti mauzoleumot biztosítani. Noha úgymond: «míg mások kincs és effélék után izzadoznak: miért kellene nekem azon pirulnom, hogy én viszont egyedül vérem egy kis méltánylata után sóvárgok?» Bizonynyal érdekes vallomás attól, a ki a népszerűség megvetését mindenkor oly fennen hírdetgeté. Az ő jelöltjei a halhatatlanság csarnokába ezek valának: Berzsenyi, Kölcsey, Festetics, Németh, Kisfaludy K., Virág, Deák A.

Figyelemre méltó, mit e füzetben mellesleg az írói

* «Vagy — jőni fog . . . a nagyszerű halál, Hol a temetkezés felett egy ország vérben áll.» (Szózat.) «Multadban nincs öröm, jövődben nincs remény» (Bajza) stb

tulajdonról, a munka becséről, illetőleg saját művei tiszteletdíjáról is mond, mely büszkeségének egyik legméltóbb tárgya volt. Ezzel is mintegy megjelölte az útat, mely t. i.

ÜDVLELDE.

GRÓF DESSEWFFY AURÉL

HÁTRAHAGYOTT NEMI

IRODALMI-TÖREDÉKIVEL

IRTA ÉS KÖZLI

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN, 1843.

NYOMT. TRATTNER-KÁROLYI BETÜIVEL,

URI UTCZA 153. sz.

124. AZ «ÜDVLELDE» CZÍMLAPJA.

szellemi felsőbbségünk, kulturánk kifejtése által az idegen népek e féligmeddig ellenséges csoportjában fenmaradást, dicsteljes hivatást, uralmat biztosíthat fajunknak.

Ugyanez az érzés, ez a melancholia sugalta a Kossuth ellen írt utolsó röpiratát, melyen tiszai útjai alatt már dolgozott, melyet később fogunk ismertetni.

Második tiszai útja nem soká váratott magára. Közben néhány bécsi útját, hol Kübeckkel, ki az erszényt tartja, a szabadelvű Kolovrathal, ki a birodalom egységeért lángol, s az önbálványozásba merült öreg Metternichhel tépelődik, vagy bankárokkal próbál alkudozni, itthon a mindig izgatott pestmegyei gyűléseket, (Turopolya, administratori rendszer stb.) a divatos politikai banketteket, alagútat, győri és központi vasútat, (megnyitása jul. 15-én Váczig) balatoni gőzhajót, mely iránt Kossuth is érdeklődik, kell egyebek mellőzésével, futólag fölemlítenünk. A mellett még ráér a Lamartine Girondistáit és Eötvös Falu Jegyzőjét olvasni. Amaz nagyon izgatólag, emez csillapitólag hat kedélyére. Apponyit, látva önzetlen jó szándékát, mindinkább becsülni és szeretni kezdi, a főherczegekkel érintkezésbe lép; de főleg a nádor és családja nagy kegyeivel dicsekedhetik. Legmelegebben érdeklődik iránta a kis Mária főherczegnő, (később belga királyné) ki, hallva az egyes kitünőségeknek adományozott rendjelekről, csodálkozva kérdi papáját, hogy hát Széchenyi miért nem kap semmit? Az kevés volna annak, világosítá fel a nádor. A váczi ünnepélyen is, mely különben egy véletlen támadt tűz által lőn kissé megzavarva, kíséretükben volt. Ebédre minden üléskor, egyszer mindenkorra meghívták, a díszmagyar elhagyásával. (Non semper in hungaricis) stb.

Már első tiszai útjában is hangoztatá Széchenyi az összhangzó és egységes tervnek szükséges voltát, valamint a végrehajtásnak is összpontosítását; megjelölte a pénz előteremtésének forrásait is, a kormányt, mint a sószállítás miatt közvetlen is érdekeltet, a partbirtokosokat, a föld becsének várható emelkedését s az országgyűlés érdeklő-

dését. Az újév legfontosabb eseménye a szabályozási társulatok küldötteinek (1846. január 20—26.) Széchenyi elnöklete alatt Pesten tartatott közgyűlése volt. Kiosztván a tagok közt a már említett röpiratot (Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg), a szervezéshez fogtak. A határozatok főbb pontjai ezek valának: 1. A szabályozás nem csak a Tiszára, hanem a vele kapcsolatban levő összes vizek rendezésére s az egész ártérnek hasznosítására terjesztessék ki. 2. A jelenvoltak «Tiszavölgyi társulat» czím alatt magokat megalakítják. 3. Szerződésileg kötelezik le magokat egymás irányában. (Hat külön pont.) 4. Az ügy a nádor pártfogásába s Széchenyi további buzgóságába ajánltatik, különösen a szükséges pénzerő megszerzése tekintetében is. 5. A megkivántató pénzösszeg hozzávetőleg hat millió pft. 6. Jegyzőkönyv és szerződés küldessék meg a többi érdekelt társulatoknak hozzájárulás végett stb.

A gyűlés mindezeket egy előkészítő választmány javaslatára elfogadta s még a következőkkel egészitette ki. 1. Neveztessék egy állandó középponti választmány. (Elnöke gr. Károlyi Gy., 2-od elnök Patay I., 13 tag.) 2. Tollvivő s technikai intéző állandósíttassék. 3. Az előbbinek (Kovács Lajos) fizetése 2400 pfrt, 4 frt napidíj; az utóbbié (Vásárhelyi Pál) 2400 pfrt és 5 frt napidíj s kilátás nagyobb jutalomra. 4. Választmány megujítása, ügyrendje. 5. Vidéki társulatok technikai állomásainak betöltése. 6. Működését márcz. 30-án megkezdi vidéki küldöttekkel. 7. Legközelebbi közgyűlés Debreczenben. A jegyzőn kivül negyven aláirással.

A központi választmány e hó 30-án működését Széchenyi elnöklete alatt meg is kezdette.

A tiszavölgyiek nagy gyűlését díszebéd zárta be a Nemzeti Casinóban ötvennyolcz személyre. Vendégszerető házigazdájuknak a király tiszteletére mondott fel-

köszöntőjét, számos áldomások követték s vígan folyt a pezsgő.*

A Tiszára Széchenyi ismét azon julius 15-dike estéjén indult. «Ez lesz az én halálom,» írja naplójába. «Hagyján! megadom magam: legyen végem a magaméi között.» . . . Útja, mely tervéhez képest Kecskeméttel és Szegeddel kezdődött, egy újabb diadalút lett. Mindenütt oly valódi és páratlan lelkesedést tanusított a nép, minőhez hasonlót az akkori tudósítók szerint őszinteségre nézve legalább még soha nem látott a Tiszapart. Ekkor már tényekkel is szolgálhatott. A kincstár a legközelebbi két évre 100,000 pfrtot, a só felemelt árából pedig évenként 100,000 pfrtot ajánlott meg s egy fölveendő nagyobb kölcsön eszközlését is megigérte; a nádor pedig, ki az ügyet a legmelegebben felkarolta, a velenczei építészeti hivatal híres igazgatóját, Paleocapa főmérnököt hívta meg a munkálatok felügyeletére. Ez Szentiványi Vinczével együtt a kisérethez is csatlakozott. Szegeden lovasok, mozsarak. A városi küldöttséget Weber, a megyeit Bene vezeti. Csongrádi társulat ülése (17-én). «Ha szabályozni akartok, zsebeitekbe nyuljatok.» Pénzök van nekik. Je parle à les èmouvoir, sans qu'ils s'en aperçoivent. Ebéd a városházán 140 terítékkel; sok felköszöntés. Szépen beszél Babarczy. Erős conservativ.) Széchenyi pohárköszöntése: «Isten éltessen minden jó hazafit; csak egy speciesnek ne adjon sikert, az ámítóknak, a rossz magot hintőknek!» — Este szini előadás, Fáklyászene. Széchenyi beszél: «minden pártszellem nélkül». Az egész fogadást azonban a küllátszat daczára hidegnek, erőltetettnek találja.

Naplójegyzetei szerint állomásai ezek: jul. 18-án Szeged, Algyő. Ányász, Csány, Csongrád, Alpár. — 19-én

* Széchenyinek Kovács Lajossal, ki nemsokára nélkülözhetetlenné vált, ez alkalommal kötött barátsága tartós maradt. Vásárhelyi, közsajnálatra, rövid idő mulva meghalt. (Ápr. 8.) Utóda Kecskés lett.

Kürt, Czitak, Veseny, Várkony, Szolnok. Innét indítja első levelét gyorsfutárral a nádorhoz. Szajol, Kürt, Tiszabő. Itt Almásy Pál fogadja. — 20-án Bő, Roff, Bura, Szalok, Füred, Dorogma. Itt Jósa Gyuri, Patay. — 21-én Csege, Árokkő, Keszi, Tarján, Kesznyétem, Lutz, Dob. Itt Andrássy Gyula. — 22-én Tokaj, Szabolcs, Perczel. — 23-án Verczello, Tokaj. Lelkesen fogadják Dégenfeldék, egy régi templomból átalakított pompás kastélyukban. Usznak egyet Andrássy Gyulával és Szirmay Ödönnel. Pelegrinit egy burnótszelenczével, Pamphilit egy gyűrűvel megajándékozza. (Úgy látszik még az Aldunáról megmaradt szokása szerint.) A vendéglői számlákat mindenütt ő fizeti. Rögtönzött ebédnél Karsa Endre ügyvéd, mint egy ember a «népből», olyan felköszöntővel lepi meg, mely vele «a forradalom szárnya suhogását» érezteti. Este Sárospatakon vannak.

Jul. 25-én reggel Patakból kiindultakor tömérdek nép gyülekezik az utczán. Meghatva azt hiszi, hogy ez ő iránta való figyelemből történik; azonban egy szegény katonát vittek akasztani. «Nous partageons la fête en bons amis.»

Reggeli Terebesen, Andrássy Gyula grófnál. Következik: Ordova, Topla, Kazinczyval, Szögyényivel; Lazony, Andrássy György, és Garany az Almásyak társaságában. Tisza átjárásnál banderium, üdvözlő szónoklat. Este Lelesz, a premontreiek zárdája. «Korhadó állapotok.« — Jul. 26-án misét hallgat, megnézi a levéltárt. Elmennek a Tisza torkolatához. Innét ismét Perbenyikre Majláthoz, Szerdahelyre Szerencsyhez (de a ki nincs ott) s Vécsey Pállal Sátoralja-Ujhelyre, hol a megyeházánál hosszas szónoklattal fogadják.

Reggel oly rosszul érzi magát, mintha jobb lett volna fel sem ébrednie. Nehéz neki az élet; jobb szeretne örökre elaludni. Borzalommal tekint Magyarország jövőjére. Senkit sem talál, ki megértené, ki vele rokonszenvezne. Kény-

telenségből szereti honfitársait, mert, úgy irja: «hisz' magam is afféle zsiros magyar vagyok».

A bodrogközi fióktársulat Bretzenheim hg. elnöklete alatt megalakult s 27-én a megye termében tömött karzatok, számos előkelő hölgy jelenlétében nyilvános ülést tartott. A Jelenkor tudósítója szerint megjelent Széchenyi s a sokáig tartó zajos éljenzések után szóhoz jutva, «szeszély- és elmésséggel fűszerezett» beszédet mondott. Előadá eddigi öt napos sétaútját, észleleteit, terveit, kiemelé a vállalat fontosságát, nehézségeit s az azok legyőzésére szolgáló módokat, eszközöket, a Tiszának hajózhatóvá tételére gőzhajózási részvények útján buzdítá a közönséget; majd tréfálódzva sajnálatát fejezé ki, hogy sietős útjában sok helyen korai érkezésével az ünnepélyeket és lakomákat, szép szónoklatokat, világításokat meghiusítá stb. Beszédét ő maga e rövid kritikával örökíti meg: «Egy óra hosszat sok mindent összevissza fecsegek. Tetszik!» — Ebédnél Kazinczy Gábor (híres toasztozó) Szerencsy egészségére emel poharat, csak azért, hogy őt megboszantsa. Alvónak tetteti magát («Je fais semblant de dormir»).

Julius 28-ára estek: Helmecz, Csap, hol az ungi választmány tisztelkedik, Györöcske, hol Györöcskey (= Ivanovics) ebédre várja, Mándok, Forgács Antallal.

Julius 29-ére: Kerecsen-Komoró, Námény, Kállay, Guthy, Eötvös Tamás. Ennél vacsora, Lónyai neheztelésére, kinek meghivását megelőzte.

Az idő azalatt esőre fordult.

Julius 30-án Budai, beregi alispán Beregszászra kiséri, hol Péchy főbiró reggelivel várta. Küldöttség. Tisza-Ujlakon Abonyival; vacsora Szapáry Pepivel. 31-dikén Bakta.

Aug. 1-én Degenfeld Imrével, este Debreczenbe érkeznek. Szokott tisztelgések, pazar vendéglátás stb.

Aug. 3-án megtartatott a rég tervezett közgyűlés. Szé-

chenyi elfoglalván az elnöki széket, szokott eredeti modorában, hosszasabb s tartalomdús beszéddel nyitá meg azt.

Legelőbb is köszönetet mondott a gyülekezet tagjainak, hogy oly nagy számmal jelentek meg. Hathatósan szivükre köté az egyetértést, mivel e táj felvirágoztatása e munkálat eredményétől függ; ez pedig csupán összesített erővel s egyetértéssel eszközölhető. A táj felvirágzása virágoztathatja pedig fel egyedűl Magyarországot, mert hiszen e táj a

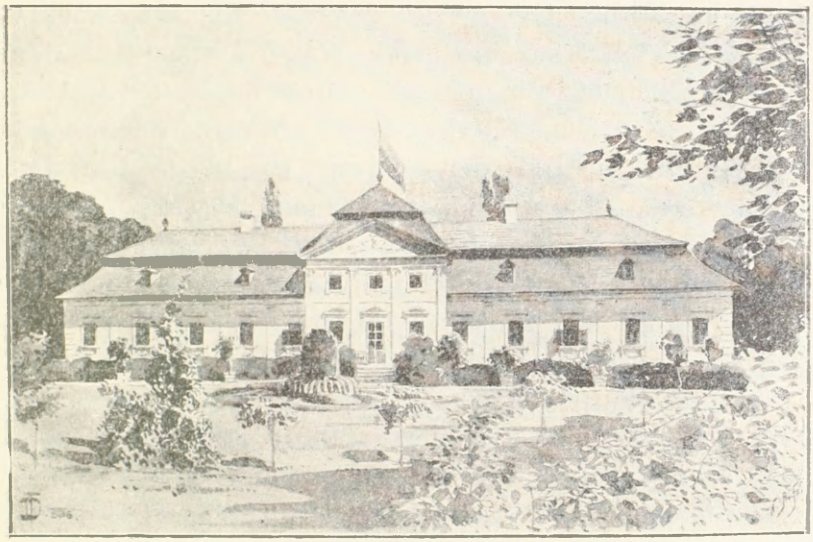

125. MÁNDOK.

(Dörre Tivadar fölvétele után.)

törzsökös magyar faj hona. Az a főkérdés, hogy mikép kezdessék a munkálkodás? Erre nézve tehát felszólitá a gyűlés minden tagjait, mondják el nézeteiket; egy szóval mindenki beszélje ki magát, hogy a kérdéses tárgyra nézve mit gondol jónak és teendőnek. Midőn azonban ez megkezdetnék, azt találta szükségesnek, hogy a megjelent egyes társulati képviselők a gyűlés előtt mutassák be magokat, hogy így kitessék: vajjon a Tisza egész mentén

alakultak-e már folytonos lánczolatban vidéki társulatok, és hogy minden egyes társulat hatásköre mely pontnál kezdődik s mely pontig terjed stb.

Erre a vidéki társulatok elnökeire került a sor, stb. Kecskés Károly mérnök előadá tervét, stb.

Tizenkét vidéki osztály egybefüggésbe hozatott. Aláirás nyittatott a tiszai gőzhajózásra is. Gr. Károlyi Lajos erre nyomban 25 ezer pfrtot irt alá.

Aug. 4-én (a Bpesti Hiradó közlése szerint) a tanácskozás gr. Károlyi György, gr. Andrássy Gyula stb. buzgó részvétével folytattatván, elnöklő gróf ő nmlga is, hazafiui buzgalma öntudatában, tökéletes tárgyismerettel bonczkés alá véve a sokféle előterjesztéseket, növekedő lelkesedés kiséretében a hitel s garantia alapját a sikerben látta feltalálandónak, s ha, úgymond, ehhez jutni akarunk, ideiglen azt javaslá elfogadtatni, hogy a tettleges végrehajtás az ezt megelőző és kisérő kérdések tisztába hozatala s elintézése reá és a központi választmányra bizassék, a költségviselés pedig szinte csak ideiglenesen a műtanilag kijelölendő vizszerkezetekként fogjon helyet; a mennyiben azonban több választmányi tag különnemű elfoglalások miatt a legjobb akarat mellett is folyton nem működhetnék, ennek száma ideiglen kellő arányban szaporíttatnék. Mely lelkes és a nagy hazafit méltólag jellemző előadás jótékony hatását nem téveszthetvén, közhelyeslés jelei közben minden vitatkozás nélkül határozat erejére emeltetett; az alapszabályoknak komoly megfontolás és a merítendő tapasztalások utáni kidolgozása a januáriusi nagygyűlésre halasztatván.

Gyengédségből mellőzik a tudósítók egy nem érdektelen incidens megemlítését, melynek nyomára akadunk Széchenyi Naplójában. Mintegy adat arra, mit elégszer hirdetett magáról, hogy ő t. i. nem való sem pártvezérnek, sem elnöknek: úgy látszik, nem volt elég hideg vére hozzá. Az aug. 6-ki ülésben egyszerre valami ellenszenvnek vehető

zajongás támadott. Széchenyi tűzbe jő s kirúgja maga alól az elnöki széket. Egy óra mulva azonban fényesen megnyeri a csatát, mind átjönnek hozzá, Bónist sem véve ki. E lakonikus feljegyzése némi kiegészítést kiván. Ez alkalommal mondott érdekes beszédét megolvashatjuk összes beszédei akadémiai kiadásának (1887) függelékében. Megjelentek volt a szabolcsi szilaj ellenzék legtekintélyesebb tagjai. Elek Mihály alispán heves támadást intézett ellene, melyre Kovács Lajos válaszolt. Utána Széchenyi ragadta magához a szót. Soha szónok nagyobb diadalt nem aratott. A megsértett önérzet fenségében állott előttük s úgy szólt, mint ha istenének számolna be egész életéről. E zárszavak után: «Feltártam előttetek lelkem minden gondolatját; rajtatok áll, itéljetek s válaszszatok, a haza sorsa kezetekben!» megfordúlt, s a háta megetti ajtón szobáiba vonult. Ha a teremben marad, mely zsúfolásig meg volt telve, mindnyájan lábaihoz borulnak. — Az ebédnél első szólalt fel Elek Mihály, bűnbánólag verte mellét, porba hullva az igazi nagy hazafiság előtt, melyet eszményképen felismerve, oly elragadó hévvel magasztalt, hogy Széchenyi felbuzdulva fölkelt székéről, s a szónokot megölelte, megcsókolta. E példát mindannyian követték.* Sokak előtt felejthetetlen maradt e szép nap.

Ne hallgassuk el, hogy ezen alkalommal ismerkedett meg Széchenyi többi közt báró Kemény Zsigmonddal, a korteskedésről szóló korszerű röpirat derék szerzőjével, Erdélynek akkor is már előnyösen ismert ifjú publicistájával, ki ettől fogva egész életén át hű barátja, tisztelője maradt, s később mint essay-író legremekebb jellemfestője lett. (Találóbb arczképét senki sem adhatja.

Az új gőzhajózási vállalatra, melynek elnökségét gr. Károlyi Lajos elvállalta, hevenyében összejött 70,000 pfrt.

* V. ö. az idézett forrást.

De a nádornak, kit Széchenyi gyorsfutárral értesít s bizonynyal Széchenyinek magának is, ez iránt aggályai támadtak, mint azonnal látni fogjuk.

Aug. 7-én is ülés volt, melyben Vodianer kérését: eszközölné ki a kormánynak jótállását a felveendő kölcsönökre, tapintatosan mellőzi. Ebéd Zalaynál. Városerdőn ünnepély. Itt leginkább Elek felköszöntője tesz ismét nagy hatást. Azonban Perényi Wesselényit, Bónis a védegyletet élteti. (Ezek akkor megannyi apró szúrások akartak lenni.)

Aug. 8-án utolsó ülés. Jegyzőkönyvek hitelesítése. «Érzékeny» búcsúzások.

Egészben Széchenyi meg lehetett elégedve: dicsfénynyel látta magát környezve s azon föltevését, hogy a népszerűség örökre hátat fordított neki s hogy dolgát mind a két félnél elrontotta, minden lépten-nyomon eléggé megczáfoltnak vehette. De a mellett, egészen megalázódva, «véghetetlen kicsinynek» érzi magát.

Itt tartózkodása első reggelén sietett a kath. templomba misére.

Az utolsó délelőttet a reformátusok isteni tiszteletének kelle szentelnie. A szertartás hosszadalmas volta, daczára Révész «vonatkozásokkal teljes» csinos beszédének, kissé untatta. Szünetlen azzal a gondolattal tépelődött: «vajjon az a Luther és az a Kálvin minden hiuságtól, boszúvágytól, ellenkezési szellemtől, haszonleséstől ment tiszta indokokból szakadtak-e el az eredeti római egyháztól? Ennek hitvallását, igaz hogy nem érti; de a reformatiót érti s nagyon emberi szagát érzi.»

Útját ezután, többnyire záporesők és áradások közt folytatva, Dorogon zsíros ebédet élvez s kerülő útakon ér (Rakamaz és Tokaj felé) aug. 9-én este Patakra, ismét Bretzenheim vendégszerető házához.

Az aug. 14-diki ülés alatt Szerencsy lép fel követelőleg

újra a tiszai gőzhajózás érdekében, mert hisz ő felsége nem adhat, mondá, a Dunára kizárólagos privilegiumot; Széchenyit zavarba hozza. Várja a nádor utasítását. Fél, hogy Bécsben ezt is felhasználják ellene és Apponyi ellen, hogy

126. GRÓF KÁROLYI LAJOS.
(Barabás Miklós 1836-ban készült kőnyomata után.)

ismét felszínre kerül az összes közlekedési ügyeknek egy kézben, a bécsi központi bizottságban leendő összpontosítása.

A nádornak, a ki minden közigazgatási kérdésben feladata magaslatán állott, ez ügyben két levele (illetőleg válasza) maradt fenn. Az elsőben (aug. 14.) az első lelkese-

dés hevében követelt tiszai gőzhajózási engedélyt, a Duna-gőzhajózási társulatnak a mellékfolyókra (Nebenflüsse) is kiterjedő privilegiumába ütközőnek véli, mely ennek megkérdezése nélkül aligha tárgyalható. Aggályai volnának a folyamnak esetleg együttes használata ellen is; de főleg tiltakozik az ily hajózásnak előleges engedély és felügyelet nélkül szabadra bocsátása ellen. A második levélben (aug. 18.) már arról értesíti, hogy az ügyiratok megtekintéséből teljesen meggyőződött a dunai társaság szabadalmának a szerződésnek újabb tíz évre (1854-ig) való meghosszabbításakor világosan megemlítve a Tisza, Dráva és Száva folyókra is történt kiterjesztéséről. Különben gr. Károlyi Lajos erős conservativ volt s így tőle nem lehetett várni, hogy a kormánynak tudva bajt szerezzen.

Többféle kellemetlenségekben, mint láttuk, különben nem volt hiány.

Az érdekek természetes ellentétei, mikor egyesektől elvezetik a vizet, másoknak nyakára zúdítják, mi a kezdettől fogva sürgetett egységes terv szükségét állítja előtérbe, azután a mérnökök, Kecskés és Paleocapa viszálkodásai, mik a nádor közbevetését teszik majd szükségessé, végre a mindenbe belevegyülő pártszellem, elég izetlenséget szültek. Kossuth pesti diadalait, a fényesen sikerült második iparműkiállítást, különben elég borús napok után, örvendve, de kárörvendve is hiresztelték hívei s a lapok. Lehűtik őket nyomban Kossuth lemondása a védegylet igazgatóságáról és a kereskedelmi társulat elnökének Szabó Pálnak bukása.

Végre elérkezett augusztus 27-dike, mely arról nevezetes, hogy e napon történt az első kapavágás; a legszebb időben megkezdték a nagy munkát Dobnál és Szederkénynél. Széchenyi, szokása szerint mindig felette álló magasabb hatalmakat tartva szem előtt templomba megy, imát rebeg: «Oh Isten! minden a te kezedben van. Adj nekünk sze-

rencsét; mert a mi gyarló tudományunk és szétágazó véléményeink semmire se vihetnek. Amen». Környezik, ünneplik sokan, papok és világiak. Az ungi Bernáthnak is ekkor volt szerencséje őt megvendégelhetni. Közben szorgalmasan üléseznek; Kovács Lajos megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz. «Egy egész áldás reám nézve; nála nélkül semmire se mennék.» De Széchenyit, álmatlan éjeken, halálsejtelmek, aggályok, kétségbeesés környezik. Minden reggel mintegy új életre ébred, összeszedi erejét új munkára. Kedélyét izgalomban tartják a lármás éji szállások, gyomrát a zsíros paprikás vacsorák. Szept. 2-án ismét Szegeden van. Szép holdas estén üdülő sétája alatt egy jakobinus kávéházban dühösen huzzák a Marseillaiset. «Bravo!»

Szept. 4. Zenta, Ó-Becse. Szept. 6. Titel. Szept. 7. Ujvidék. A város díszpolgárságával tisztelik meg. Zimony, Pancsova. Szept. 8. Drenkova, Orsova, Mehádia. Szept. 10. Veteráni barlang, Greben, Tachtalia, Izlas, Moldova. A hajón kezdi írni az «Ellenzék programmja» cz. czikkét. Szept. 11. Zimony. Szept. 12. Ujvidék, Vukovár. 13-án Baja, Paks. 14-én d. u. 2½ órakor Pest.

Itt azonnal a régi hámba fogja magát; pihenés nélkül dolgozik. Több boszuság, mint siker.

Főleg boszantják a Bécsből vett kedvezőtlen hírek. «Ez a Kübeck» (még a magyar polytechnikumra is tőle kelle pénzt kérni, melyet meg is tagadott!) «olyan emberhez hasonlít» írja róla Széchenyi (szept. 30.) «a ki mindent maga akar megenni; másnak semmit sem hagy» «Most már világos előttem, hogy Magyarországért semmit sem fog tenni. Vigye őket az ördg— Még megköszönöm neki, mert most már egészen más politikát fogok követni. *Magyarországnak a saját erejére kell támaszkodni!*»

Vajjon Kossuthnak fog-e igazat adni? Újra az ellenzék zászlajához szegődni? . . . Ez bizonynyal erkölcsi lehetetlenség.

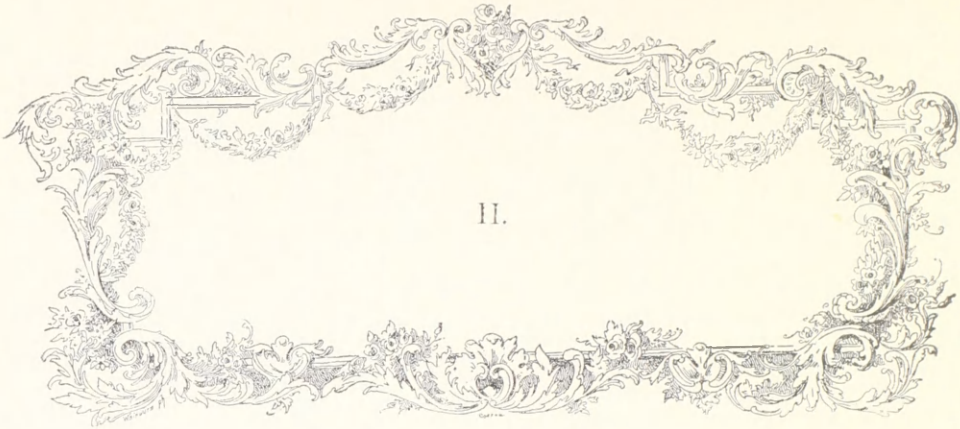

II.

Kossuth azalatt ment előbbre mindig a maga útján. Mikor a Pesti Hirlaptól, melyet negyedfél évig (1841—1844) vezetett, megvált, ezt ily önérzetes, részben fenyegető «búcsúszóval» tette: «A pálma teher alatt nőtt! — — És ime! midőn minden akadály daczára ennyire jutánk, midőn ily nagy pártnak gyámolítása áll hátam megett, akkor kell a tollat kezemből kiejtenem.* Szinte mesésnek látszik. De hiszen lássák ők. Heverni nem fogok; még csak vesztegelni sem — — Hirlapszerkesztői életem a nemzet előtt nyilt könyvként áll. Szennyes érdekek soha nem vezettek. Sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaim heve meg nem tántorított. — — Isten tartsa meg a királyt! Isten óvja meg a nemzetet minden gonosztól! De ha elkövetkeznének a viszontagságok napjai s szükség lenne férfiakra, kik tegyenek, áldozzanak, felejteni fogom erőtlenségemet s ez óriássá feszítendi a törpe erőt. — — Isten velünk, szerencsés találkozásig». . . . A mi az akkor nagy divatban volt horatiusi idézetet illeti, annak egyik részét (vultus instantis tyranni) föltétlenül alkalmaz-

* Különben dicsekedett, hogy száz lapja is lesz, ha akarja.

hatjuk reá, de a másikat (civium ardor prava jubentium) tán nem annyira!?

Kossuth nem csak a Pesti Hirlappal teremtett egy új világot, de a tettek mezején is rendkívüli tevékenységet fejtett ki. Mindent lelkesedéssel karolva fel, nem csüggedett sem egyes balsikerei, sem saját anyagi helyzetének aggasztó fordulatai felett; ha olykor panaszkodott is, hamar visszanyerte lelke ruganyosságát; sietett is megczáfolni a róla őszintén vagy álnokul terjesztett hiresztelésekét, miszerint a közélettől visszavonulni s egészen a magán életre szorítkozni szándékozik. Buzgó részt vett egyleti gyűléseken, főleg ha valami pártérdek is forgott fenn; ritkán hiányzott Pest megye gyűlésein, hol Széchenyivel találkozott s hol mindkettejök megjelenése város és vidék lakosságát mozgásba hozta. Egyike maradandó alkotásainak az iparegyesület, melynek éveken át igazgatója s éltetője volt. E téren való működése folyvást növelte népszerűségét s ellenfelei részéről is oly elismerésben részesült, hogy a királyt magát sikerült a magyar iparegyesület pártfogójává, egy 5000 frtos alapítványnyal megnyerni: az időnként rendezett kiállításokat, mint haladásunk örvendetes jelét, maga a nádor s minden rendű és rangú közönség, a védegylet barátai és ellenségei egyaránt szorgalmasan látogatták, dicsérgették. A még csak négy éves életű, de életre való egyesület gyarapodásának egyik emeltyűje lőn a *Hetilap*, mely anyagi és közgazdasági szaklapunknak szerkesztését Kossuth vállalta magára. Első száma 1845 ápril 1-én jelent meg az ő bevezető soraival. «A magyar iparegylet által ezennel megindított Hetilap», mondá, «egy újabb élőjel a nemzet előtt, hogy közéletünkben a sociális mozgalom érvényességre emelkedett.» «A politika magas regiója,» mondá tovább, «a Hetilap köréből ki van zárva; azonban ne kicsinyeljétek e tért, melyben mozogni fog» stb.

Széchenyi bizonynyal azok közé tartozott, kik a köz-

hasznú tevékenység e terét nem kicsinyelték; még ha nem suttogták volna is fülébe, hogy Kossuth most e téren szintúgy «grassál», mint korábban a Pesti Hirlapban, mely izgató irányával aggályait annyira felkölté. Sőt ő reá és a szabadelvű párt mérsékeltebb árnyalatára, de még a conservativekre is nyomasztó hatással volt, hogy Kossuth mintegy hallgatásra legyen kárhoztatva; őszintén közreműködtek, hogy ismét lapot kapjon: nem féltek annyira tőle, hogy vele a nyilvánosság előtt megmérkőzni ne merjenek.* Maga Metternich, ki a szentgróti levél elemzéseit is nagy figyelemmel s helyeselve kisérte, a Hetilap fontosabb közleményeit is lefordíttatta s olvastatta magának. Dessewffy lapja, a *Budapesti Hiradó*, anyagi érdekeinknek is kiváló képviselője fennen hirdeté, hogy: «iparemelés szent dolog; de védegyletre semmi szükség». Ostromolta is ez utóbbit folyvást úgy saját, mint Széchenyitől kölcsönvett érvei egész készletével s szórta reá élczeit. Belekötött változó elnevezéseibe: «magyar» volt kezdetben, «országos»-sá azután vált iparvédegylet, egy rendi határozattal az alsóház által a «törvény védpajzsa» alá helyezve, de minek gyakorlati értéke nem volt, végre óhajtá, hogy legyen minél előbb «néhai» s múljon ki csendesen. Szünjön meg a «terrorismus, mely a becsületszó adása és megtartása, úgyszintén a kereskedőknek a «honi» készítményekkel űzött csalásai irányában (Alapszabály 9., 35. §.) gyakoroltatott stb. Ennek ellenében az egylet pártolói dicsekedtek, hogy nem csak nem múlt ki, hanem egy egészséges magzatot is szült: a gyáralapító társaságot. Ez utóbbi azonban, melynek elnökségéről Széchenyi hamar lemondott, a részére aláírt 250,000 pfrtnyi tőkével sokat nem lendíthetett, s miután egy

* «Ha az ellenzék azon részének, melyet Kossuth képvisel, organuma nincs, kénytelenek vagyunk neki megnyitni hasábjainkat, bármennyire különbözőek nézeteink. — — Kivánom tehát, hogy Kossuthnak lapja legyen, s reménylem, hogy ez történni fog.» (Eötvös levele Széchenyihez. 1847 február.)

heves és népes gyűlésben, Kossuthnak az igazgatóságról lemondásakor, (1845. ápr. 13.) Deákot is belevonták,* Batthyány Kázmér vezetése alá került, kit Bezerédj, Hajnik, Pejacsevics, Valero, mint választmányi tagok lehetőleg támogattak, nagy hühó után végre is feloszlott. A védegylet sem érte meg az eredetileg kötelezett hat esztendei tartamot, csekély értékű ingóságainak örökösévé a budai nyári színházat téve, szélyelment, mintegy megelégedve azzal az eredménynyel, hogy lendületet adott a kézi- és gyár-iparnak, s egy darabig góczpontul szolgált a sokfelé ágazó ellenzéknek. Legnagyobb csapás azonban, mely Kossuth e törekvéseit érte, az első magyar kereskedelmi társaságnak (mintegy 80,000 pfrt veszteséggel) bukása s igazgatójának, a különben nagy tevékenységet kifejtő ifjú Szabó Pálnak szégyenletes megszökése volt. Mindezek után nem kis erőfeszítésbe került, Kossuth uralkodó eszméjének, a vukovár-fiumei vasútnak felszínen tartása. Ez ügyben volt, mint már említők, Fiumében is találkozása Széchenyivel, a «siker emberével». — Egyszernél többször volt alkalmunk rámutatni e jelzés ingadozó voltára, apró kudarczaira. Így többi közt el nem hallgathatjuk a sok éven át sürgetett «pesti kikötő»-nek napirendről levételét . . . Az eddig tett költségeket a maga erszényéből fizette ki. Némi vigasztalásul jegyezhetjük a szerencsésebbek rovatába a *balatoni* gőzhajózást, melyet nem kezdeményezett ugyan, de az érdekeltek nagy örömére szivesen felkarolt. Szokása szerint egy kis röpiratot szentelt ez ügynek is 1846. ápr. 2. Eszméket ád itt is és elevenre talál. Nem kecsegteti a részvényeseket, kiket összetoborzani segitett, valami dús osztalékkal; inkább a közvetett haszonra utal. Például hozza föl a budai alagútat, vagy esetleg egy új hídat a Dunán a Gellérthegy átellenében. Súlyt fektet a kőszéntelepekre,

* Elnöknek akarták, de ez ellen ő határozottan tiltakozott.

melyek kerestetvén, föl is fognak találtatni s óhajtja, hogy majd «széles e hazában» helyett «mély e hazában» s végre: «magas e hazában» szólamok honosúljanak meg nálunk. A Balatont le kell csapolni, azaz természetes színvonalára leszállítni, hogy a déli partján elterülő lápok kiszáradván, hasznavehetőkké válhassanak. Útat kell nyitni a Dunához. Gondolni kell a haltenyésztésre is. Füred pedig szebb jövőt érdemel. Ezzel körülbelül meg van mondva, a mit mondani lehetett s mi nagy részben még valósulásra vár.*

A szót gyorsan követé a tett.

Október 20-án (1846) ünnepet ült a kies Füred és vidéke. Az első gőzhajó, melyet ama vidék büszkesége, Kisfaludy Sándor tiszteletére «Himfy»-nek kereszteltek, díszes közönség jelenlétében vízre bocsáttatott. Széchenyi, fiát Bélát is magával vitte. Október 21-én körüljárták a szép Balatont, Kenese, Gamásza, Siófok, Boglár, Fülöp s Keszthely érintésével. Ezt elvégezve, 22-én Veszprém felé s Fehérvárnak vette útját s 24-én ismét Pesten volt, hol a reá váró ügyek sokasága nem akadályozza, hogy magát ismét szörnyen «elhagyatva» lássa s hazáján a «halál symptomáit» szemlélje (Napló, okt. 28., 31.) November 1-én volt a József-ipartanoda megnyitása, melyet minden politikai árnyalat örömmel üdvözölt.

Széchenyi egyéb aggályaihoz ekkor hozzájárult a nádor betegsége.

A pártok mind élénkebben fejlődtek s vezérletök, esetleg közös nagy czélokra egyesítésök, erős kezet kívánt. Kossuth és elvbarátai idejök nagyobb részét az irányadó központi Pest megye vitatkozásainak s országgyűlési utasításainak szentelték; az ez utóbbiakkal foglalkozó választmányba Széchenyi bevétetését Szentkirályi azért ellenezte,

* Azóta a tó déli partjain is számos új telepek keletkeztek s teszik virulóvá környékét.

mert úgy soha sem lesz vége a hosszas tanácskozásoknak; ellenben Batthyány egy kedvező alkalommal mint a «legnagyobb magyart» köszönté őt fel, holott Apponyi iránt táplált gyűlölete, legalább Széchenyi úgy találta, nagyobb volt, mint honszerelme. Gr. Keglevicsnél megindultak a titkos értekezések egy tömör conservativ, vagy mérsékelt («fontolva haladó») párt alakítása s valami programmjának körvonalozása iránt. Széchenyit oda nem hívták. Nem is

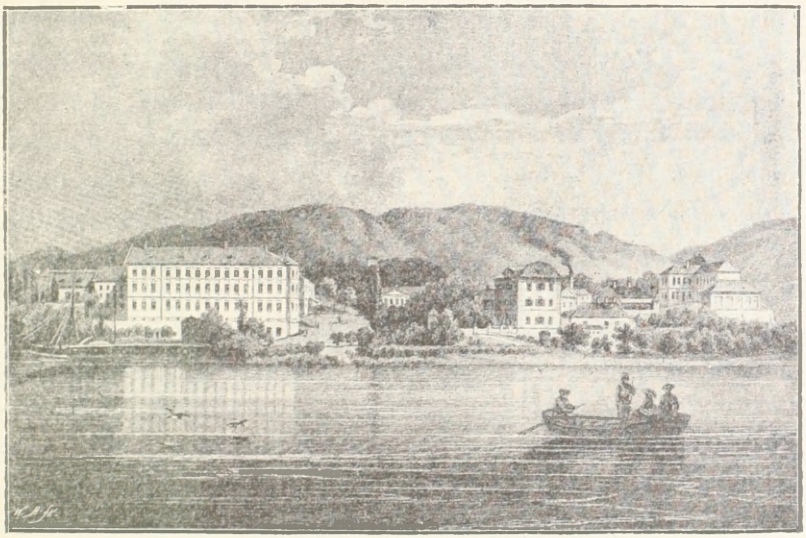

127. BALATONFÜRED.

(Hunfalvy János «Magyarország és Erdély képekben» cz. munkájából.)

ment volna, mert, mint mondá, maskara volna az neki; az, a mit ő conserválni akar, úgy áll ahhoz, a mit reformálni kell, mint 10: 100. Saját eszméit mintegy rendbe hozandó, kezdé írni újabb röpiratát, de a melyen nagy elfoglaltsága miatt, vagy álmatlan éjszakáin, vagy az üléstermekben a meleg szóharcz közepett dolgozhatott csak. Ülésekre rendesen nagy táskával és írószerekkel felfegyverkezve járt. S közben el nem kerülheté, főleg ha reá hivatkoztak, hogy

felállva egy-egy replikát vagy más elmefuttatást ne improvizáljon. E napokból származik az ismert adoma, mely szerint, mikor ki akart menni a gyűlésből, valaki figyelmezteté, hogy térjen vissza, mert Nyárynak ellene intézett támadásaira kell felelnie. «Kossuthot meghallgatám», mondá fejrázva, «fagylalt után nem eszem paczalt».

A «Politikai programmtöredékek» cz. röpiratát a hat évvel előbb írt Kelet népe folytatásának s a Jelenkorba írt czikkei erősebb ismétlésének vehetjük. E munkácska ma is olvasva, szintoly érdekes, mint tanulságos. Világot vet az akkori pártalakulásokra s tisztán állítja előnkbe Széchenyi egyéniségét. Tán egy iratában sem adta oly teljesen önmagát: a látszólagos ellenmondások mind eloszlanak. Angol jeligéjét, valamint azt, a mit jó Bonfinunkból vett, sokan bizonynyal ma is alá fogjuk írni. Amaz a tévedések behízelgő s vonzó természetéről, az egyszerű igazságoknak pedig mellőztetéséről s lenézetéséről szól; míg az utóbbi, erőteljes latin kifejezésekben a mi scytha fajtánk nyugtalan, nagyra vágyó, irígykedésre és viszálkodásra hajlandó természetét hányja szemünkre.* Német fordítója (Aus dem Ungarischen mit Bemerkungen, von einem Oppositionellen. Leipzig, 1847) meg nem állhatja, hogy jeligének a Fichte mondását: «Ich bin Ich» reá illőbbnek ne találja.

Beszámol ujra is róla, miért volt egykor ellenzéki, mikor tudniillik a kormány rossz úton járt s Magyarországot be akarta olvasztani s miért lett ma félig-meddig kormánypárti, mikor a kormány jobb útra tért s az ország önállóságát tiszteletben tartja.

* Error being showy, forward and plausible, attracts many followers, while truth, on account of her unobstrusive simplicity, in neglected or despised. (J. Henry M. D.) Másik: Barbaram igitur Scythicæ gentis immanitatem, quæ tantopere concordiam et otium abominatur, diu iste furor exercuit; et eousque exercebit; donec se quisque metiri, coërcere ambitionem, invidia arcere, mutuamque concordiam amare didicerit.

POLITIKAI PROGRAMM

TÖREDEKEK.

1847.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN.
NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYI BETUIVEL
URIUT ZA 453 SZ.

Mert neki a negatio soha sem volt annyira eleme, mint az alkotás. (Ugyanezzel szeretett a maga részéről Metternich is dicsekedni.) Mert az ellenzék föladata mindig az ellenőrzés, de nem a vezérlés; mert, angol példával élve, Peel és Russel egy személyben nem lehet. Jelen álláspontjánál fogva, főkép miután hivatalt is (noha fizetéstelent) vállalt, neki a conservativ párthoz kellene szegődni; de nem teheti ezt, mert hisz szerinte az, a mit nálunk conserválni kell, a reformálandókhoz úgy áll, mint 1 : 100.

Megmarad tehát független állásában, mi lehet, hogy hiba volt, főleg a mai parlamentáris szempontból; de védi magát, úgy hiszem teljes sikerrel, a szemére hányt következetlenség vádja ellen. Követeli (eredménytelenül, mint mindig) a kölcsönös türelmet és ellentétes meggyőződések tiszteletét; szemére hányva az ellenzéknek, a «pecsovicsok» iránt minden téren gyakorolt s bizonynyal ellenhatást keltő terrorismusát.

«A magyar haza soha sem volt derék, sőt kitünő férfiak híjával; egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szűkölködött, olyakéban tudniillik, kik tartózkodás nélkül a nemzetnek szemére lobbantják az igaz szót.»

Fájdalom, ezzel egy általános emberi gyarlóság, a szolgalelkűségre való nagy hajlandóság leplét szellőzteti, mely nem csak nálunk, hanem minden országban egyaránt undorító alakban mutatkozik: legyen az úr ma egy fejedelem, legyen holnap a fölséges nép. Bajos elhatározni a zsarnokságnak és gyávaságnak melyik faja utálatosabb.

«Ha velem foglalatoskodtok» — így fakadt ki belőle nemes önérzete — «tudom én, mert megérdemlem, hogy minden szenvedelem, ellenszenv és epés érzelem ellenére, mely bennetek forradoz, még sem tudjátok, ha csak egy kissé lecsillapúl bennetek az irántam táplált harag, egy bizonyos nemét az érzésnek egészen elfojtani, mely ha nem is meleg tisztelet, oly megbecsülés mégis, melyet

olyasoktól nem birunk megtagadni, kiket szolgateremtményeknek, kik könnyen volnának lábaikról elejthetők, nem vagyunk tartani képesek.»

Ismétli sorban reformeszméit.

Ősiség.

Hitel. Hypotheca.

Közlekedés rendezése.

Nemzeti bank.

Köznevelés. (Eddig veszélyes volt; de most már —)

Kötelességérzet ébresztése. (Az a «zarándoki» honszeretet!)

A kelet népe legyen az oknak népe (!)

Valhalla. (A budai hegyekben.)

— — «Legyen vérünk jobb része, vagy ha buknunk kell, legyen a magyar halálban legalább egyesűlve, ha nem tudott életben egyesülni és nem bírta értelme által az elsülyedéstűl megmenteni magát.»

«Emberkönny, embervér égre kiált; legyen az készakarat vagy vezetői hiúság okozatja.»

«És azért, — folytatja Kossuthhoz fordulva, — a haza szent nevére kérem» stb.

«Ön épen oly kevéssé való politikai vezérnek, mint én.»*

— — «Ha azonban egykor, midőn már későn lesz, érezni s átlátni fogja (?) s megvallani lesz kénytelen, hogy midőn prófétának tartotta magát, nem látott semmit is előre, midőn népeket gondolt boldogítni, csak felizgatójuk volt, midőn honunkat rendezni, szilárdítani vélte, végkép zavarba bonyolítá azt, szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgaibb állapotba sülyeszté, nemzetiségünket pedig végkép elejtette lábáról, — — szóval, hogy átok volt, a mit fejünkre hozott és nem áldás! akkor ne mentse magát

* Ezt magára nézve így egészíti ki: «Az én legjobb tulajdonságom oly hangyaféle minőség, melyhez képest soha nem unom meg a munkát, habár toties quoties elszedik vagy elgázolják is előttem a tojást».

azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki Önnek csalálmait még idején ketté törni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint igyekezett volna.»

— — «Ha majd egy meg nem szünő benső szemrehányás fülébe hangoztatja: L'enfer est pavè de meilleurs intentions.» . . . (A pokol csupa jó szándékkal van teli.)

E bús mottót viszont néki kelle Metternichtől és nejétől, Melanie herczegnétől nem egyszer hallania. Mindannyiszor egész lényében megrázkódott tőle.

Mindezekben kettő igen leverőleg hat a mai olvasóra. Egyik az, hogy tragikai bukásunkat, de melynél a föltámadás reménye még megmaradt, Széchenyi egy erkölcsi bukással, a nemzeti becsületnek is elvesztésével azonosítá; nem egy nyilt tengeren az elemek harczában alámerülőnek, hanem kerti békatóba, sőt fürdőkádba fuladva, nevetséges módon elveszőnek sorsához hasonlítván azt. Másik, hogy az Ausztriával való viszonyt, «házasságunkat», mint nevezi, váltig előtérbe állítja ugyan s hivatkozik reá, hogy azt ő a maga részéről soha nem bolygatta vagy gyöngítette; de egyrészt hazánk állami önállósága körét, «saját tengelye körüli forgását», másrészt a birodalmi érdeket, Ausztria hatalmi állását, mai kifejezéssel élve, a közös ügyeket megvilágítani s az eszméket e téren tisztázni elmulasztotta. Hoc fonte derivata clades! Mintegy megnyugodtak abban, hogy e nehéz kérdés nem egyhamar kerül napirendre, nem válik «actualissá».

Okozhatjuk ezért azt a sajátságos elfogultságot is, mely azon időben nem csak rajta, hanem közéletünk legfőbb emberein uralkodott, a parlamenti kormányzat és miniszteri felelősség rendszerének, az úgynevezett doctrinärek ez «ábrándjának», gyakorlati értéke és kivihetősége iránt. Nem teszi ugyan egy sorba őket a «kurucz» politikusokkal; de a mi sértőbb lehetett, a számba nem vehetők közé sorolja. Mikor órája ütött, egy huszonnégy óra alatt kelle

e nagy korkérdésnek, melyet a nagy municipalista Kossuth utólag a dolgok természetes fejlődésének nevezett, megérlelődnie.

Meg is látszott rajta! Átalános volt a kapkodás, a tájékozatlanság, a rémület.

Széchenyit humora, bár mindinkább epéssé vállva, e komor színezetű műveiben sem hagyja el egészen.

Saját hosszú periodusaira is élczel, melyek sokszor pont nélkül két oldalra is kiterjednek. «Alig birok», úgymond, «kibonyolulni a magyar mérföldet legyőzte hosszú szóalkatból.» A közbeszúrások közbeszúrásai, mintegy kamat kamatja, váratlan gazdagítják, terhelik elménket, s a mondat végén elfelejtetik velünk annak kezdetét. Törülni nem ért reá. Esdekelve fordul inkább az olvasóhoz egy kis elnézésért.

Csattanósabbak rövid mondásai. P. o.:

«Isten egynek jobb szakácsot, másnak viszont jobb gyomrot adott.» Sociális kérdés!

Ismeretes mondása a «vanigliáról és töltött káposztáról», mely külön igen jó, de nem illik együvé, közmondássá vált.

Kossuthot, kinek tehetségéről és jelleméről nem egy helyen nagy elismeréssel nyilatkozik, a polemiában többnyire Kossuth úrnak, néha táblabiró úrnak czímezgeti. Nyilván a háta mögött állókat is érti. A tekintetes és a t. cz. (teljes czímű) is járta.

«Tatár fölfogás.» «Kurucz politikai mélység.» «Mindenes szerep.»*

Egy ellenzéki «szál», a ki szemére veti, hogy elpártolt tőlük (tudniillik az ellenzéktől), arra a fiúcskára emlékezteti, a ki Amerikába készült kimenni s édes atyját biztatta, hogy majd őtet is elviszi magával.

* A régi táblabiró-világban, mikor opponálni s egyúttal kormányozni is tudtunk, többi közt Fáy András némi dicsekvéssel szokta magát a nemzet mindenesének nevezni.

«Minél nagyobb a vacuum, annál nagyobb a gőznek működése.»

«Nevetséges bukás lesz belőle, melyet egy gyüszűnyi gyakorlati észszel elkerülhetni.»

«Tudom, ennyi igazságot t. K. úr soha sem hallott egész életében. Éppen ez szerencsétlensége. Zsenge korátul kezdve mindig dicsértetve, elkényeztetve, alig volt másoktól környezve, mint tömjénezőktől. Ily körülmények közt lehetetlen, hogy a hegy, melyre a sok domb, mely környezi, szünetlen bámulással fel-feltekint, elvégre magát ugyancsak valami nagy magasságnak, valami kitünő Alpesnek ne tartsa» stb.

«Mirabeau csakhamar pecsovicscsá válik Camille Desmoulinshez mérve; ez pedig — Dantonhoz állítva lesz azzá; de végre ő sem kerüli el — Robespierrehez hasonlítva ‚e qualificatiót'; míg berekesztésül a forradalmi hagymázszabadság illusióit az önkény zsarnokkeze töri ketté.» — «Mi csak kezdetén vagyunk egy ilyféle forradalmi láznak»* stb. — — «Nem prætendálom, mintha K. L. úr készakarva, vagy csak tudva is lenne egy kitörendő revolutiónak fő kolomposa. Én csak azt vagyok bátor erősítni, hogy e tekintetben ő is csak úgy jár, mint az a kancsal kovács, ki máshova néz és máshova üt» stb.

«Azonban nekünk magyaroknak egészen közönyös lehet, készakarva vagy véletlenül bonyolíttatánk-e forradalomba, ha ilyenbe csakugyan bele bonyolíttatánk» stb.

Saját személyére nézve e fölléptéből is levonja a következtetést, miszerint sem oda fent, sem ide lent nem fognak neki hinni. «Ámde — s ez a zárszava — ez soha sem lesz az én hibám s azért nem tántorít.»

Mielőtt ez a röpirat sajtó alól kikerülne, egy fontos válság állott be.

* Metternich is ily színben látta a dolgot; de ellene mitsem tett.

1847 január 13-án József nádor meghalt.

Két nap mulva Pulszky betoppan Széchenyihez, kit eddig folyvást czikkeivel üldözött: «Akar-e nádor lenni?» Ha igen, ők megteszik Pest megyénél az indítványt, melyhez az egész ország hozzá fog állani; ha nem akar, úgy István főherczeg lesz. Wenkheim Béla is e nézethez csatlakozik.

Széchenyinek első gondja volt írni Apponyinak, nehogy a nádor-jelölésben megelőztesse magát. 18-án az István főherczegre vonatkozó decretum, melyben királyi helytartóvá s Pest megye főispánjává neveztetett, a budai helytartó tanácshoz beérkezett. 24-dikén pedig az ellenzéki conferentián Kossuth ragadta magához az initiativát, s indítványozta a főherczegnek nádorrá választását. Pest megye gyűlésén e tárgyban mondott nagyhatású beszédét kinyomatták s az egész országban szétterjesztették.

Nagy forrongás volt a két Kör (nemzeti és ellenzéki) egyesítése miatt. Széchenyit ez ügy érdekébe bele akarják vonni; ő azonban egy Gräfenbergbe tett kirándulással, teste ápolása végett ez első és egyetlen fürdőzési rövid kisérletével (január 30 — febr. 5.) tér ki előlük.* Családja ott időzött. Visszajövet Bécsben, kormányi körökben fontos tanácskozásokban vesz részt. Nem osztozik Apponyi vérmes reményeiben, ki az egész ellenzéket szétmorzsolni készül s zokon veszi Széchenyinek örökös «független» azaz: semleges magatartását; másrészt István főherczeg is a maga lábán akar állni s föltételekhez köti állását, melyek miatt legmagasabb körökben helyette már valamely más főherczegre is gondolnak. A családi statutumokat, melyekbe Széchenyi ez alkalommal bepillant, rosszabbnak mondja az orosznál is. Különben az ifjú nádorjelöltnek egy orosz

* L. Sz. külföldi utazásai.

nagyherczegnővel szóbajött házasságát pártolná, népszerűtlensége daczára is stb.

Elkészült végre mind a két Országos párt (ellenzéki és conservativ) politikai programmja, mind a kettő Széchenyinek közvetlen hozzájárulása nélkül. Míg a hirlapok szorgalmasan és behatóan értekeztek legközelebbi teendőinkről, a vezérmegye, Pestmegye rendei, buzgón dolgoztak, Kossut[1] pennájával vagy diktálása után, országgyűlési utasításaikon. Ezeket, ha ma újra olvassuk, hazánk békés átalakulásának egy egész képe tárúl fel előttünk.* Emeljük ki főbb pontjait. Első: Magyarország közjogi és nemzetközi állása, és pedig: *a)* az európai külpolitikára, *b)* az ausztriai monarchiára viszonyítva, itt is, ott is, a ‚nihil de nobis sine nobis' elvnek érvényesítésével. Magyarországban teljesen önálló, s a monarchia közkormányától független nemzeti kormányzat. Évenkinti országgyűlés. Többség uralma, kormányi felelősség, számoltatás. Azután a népjogok! E czím alatt a nemesek és nem-nemesek jogegyenlősége; közös adózás, megjelölésével az országos pénztár némely forrásainak; a városok és községek rendezése; az úrbéri viszonynak örökváltság útján megszüntetése. A szellemi érdekek rovatában: a sajtó szabadsága, Erdély egyesítése, a Ludoviceum berendezése; az anyagiakban az ősiség eltörlése, az ‚uti possidetis' alapján, földhitelintézet, bank, biztosító intézetek, vámügy rendezése, a nyers anyagok szabad ki- és bevitelével (!) közlekedési eszközök, különösen a vukovár-fiumei vasút, és a Lujza-út megváltása, csatornák, folyamok szabályozása stb. stb.

* Részleteket l. Kónyi Deák F. Beszédei I. Az ellenzéki programm, melynek «tengernyi» nehézségeire Deák figyelmeztetett, mint egy Janusfő két különböző részre oszlott. Egyik volt az ellenzéki álláspont szigorú fentartása, a régi és újabb sérelmek és a kormány egész politikája irányában; másik (miben Széchenyi ellenmondást látott) a reform előrevitele. Ez utóbbi pontonként kifejezést nyert a megyék s különösen Pest m. utasításaiban. A Magyarország önállását biztosító 1790. X. hangsúlyozása mellett nem volt feledve a Pragmatica Sanctio és a «közös viszonyok». stb.

Mindezek az augusztus 31-én s szeptember első napjain tartatott közgyűlésen, többé-kevésbbé egyhangulag elfogadtattak. Széchenyi, ki e pontok legtöbbjében saját rég hirdetett elveinek megtestesülését láthatta, ama néhány ellen, mely nézetével ellenkezett, ez alkalommal nem lépett fel, sőt, kissé bár duzzogva, mintegy kitért azok újabb részletesebb megvitatása elől.

Ama gyűlésnek különben legnevezetesebb mozzanata volt István főherczeg első nyilvános föllépése. Ennek közvetlen benyomásairól a Széchenyi saját följegyzései nyomán kell beszámolnunk.*

Az ülés (aug. 31.) megnyittatván, bevett szokás szerint küldöttség megy (Budára) az uj főispánért. Az üdvözlő szónok tisztét egy kanonok követeli magának; ledörgik, («ezután más divat lesz!») Földváry Gáborra ruházzák azt. Széchenyi magával viszi Batthyány Lajost. Ő különben, mint Kossuth is, pantalonban jelent meg. «Hál' isten» mond, «ez egyben legalább megegyezünk!» ‚Nem mondhatod már', válaszol tovább élczelve Batthyány, ‚hogy Kossuth egy sansculotte!' — A főherczeg kissé várat magára. Lámpaláznak vélik; nem az: még reggelizett. A főherczeg szépen, férfiasan válaszol. Mind el vannak ragadtatva. Egész viselkedése, magatartása, tiszta magyarsága, csengő hangja, az atyja emlékéhez ragaszkodó kegyelet a róla és önálló hazafias és szabadelvű gondolkodásáról szállongó hírek, átalában a legjobb benyomást tették; nálánál népszerűbb ember alig volt az országban. Csak Széchenyi vélt valamely beteges szomorú vonást szája körül észrevenni. «Ezt vagy eltemetjük», suttogá magában, «vagy ő temet el minket.» . . .

Ülés után nagy ebéd Budavárában a főherczegnél.

* V. ö. Gróf Széchenyi István Naplóinak akadémiai kiadását (1884.) E munka anyagának felhasználására jogosítottnak éreztük magunkat bocsánatot kérve és remélve többszöri ismétléseinkért.

Szentkirályi kikiáltja őt nádorrá! — Ebéd után kitünteti ezt a főherczeg, mihez B. — legalább úgy látja Széchenyi — kissé kedvetlen képet csinál. — — Este szinházban. Lelkes tapsok, éljenzések. Azután a város kivilágitása. Széchenyi ismét Batthyányt viszi, kocsikáznak az utczán éjfélig. «Ezt a tömeget most a szeretet hozza mozgásba; vajh nem válik-e még gyűlöletté?!» Bús sejtelem, melynek egy év lefordultával, ki hitte volna, már teljesülnie kellett! Hányat fordult azóta a közhangulat!

Nehéz perczei voltak ez alatt Zarkának is, kit a népszerű Szerencsy helyébe personálisnak, az alsóház leendő elnökének neveztek ki. Széchenyi megigérte neki támogatását.

Szeptember 1-én egy villásreggeli után a pest-szolnoki vasút ünnepélyes megnyitása volt. Gróf Zichy Ferencz mond itt felköszöntőt, melyet a Jászkunságba induló főherczeg viszonoz. Kossuth is felkel, kénytelen asztalra állani, felköszönti a főherczeget s nyomban utána Ulmant, rekedtté kiáltja magát, csak a közelállók hallhatják, a mozdony sípja gúnyosan fütyöl hozzá. «Mint ember», teszi hozzá Széchenyi — «nevetem ezt a tréfát; de mint magyar honfi, sírhatnám felette: *ez az ember minket belezavar a legkigázolhatatlanabb bajokba*». Ily bús sejtelmekkel indult el aztán kedvencz talaján, a már készen álló Pannonia gőzhajón, utolsó tiszai útjára, ott hagyva Pest megye országrendező szónokait és államférfiait. Olvasmányul magával vitte a Girondineken kívül Cobdennek egy ajándékba küldött legújabb munkáját is.*

Másrészt a leírt ünnepélyek után az új aera vélt embere, István főherczeg is magához véve a főrendek legnépszerűbb, legrokonszenvesebb alakját, b. Vay Miklóst, megindult országos körútjára, gyujtva mindenütt s elfogulatlanul élvezve

* Oroszországban és Ausztriában tett utazása leirásai lehettek. (Travels 1846.)

a loyalitással párosult hazafias lelkesedést. Csak jó időjárás kellett volna hozzá, hogy e hangulat, mint termékeny földbe vetett jó mag, meghozza a várt aratás legbővebb áldását. A nádorjelölt e körútja szeptember 1-től október 13-ig tartott.

István főherczeg nádorjelöltsége sem volt biztosabb, mint Kossuth követjelöltsége, legalább az ellenzék körében, melynek pedig Pest megyében oly határozott többsége, sőt uralma volt. Csakis Széchenyi elfogultságának tulajdonítható, hogy ellenfele ily fölléptetésének első híre, mely csak augusztus 9-én jött el füléhez, váratlanul lepte meg. Nem rég érkezett vissza egy a Balaton táján tett kirándulásából, hol e bájos tónak megelevenítése, gőzhajóval ellátása foglalkodtatja s Füreden honfitársai betyáros, lármás magaviselete boszantgatja; már-már a közlekedési ügy országos rendezése iránti javaslat, ennek, egy igazi miniszteri előterjesztés alakjában az országgyűléshez benyujtása s e czímen bizonyos összegnek a budgetbe fölvétele van ezerféle apróbb ügyek mellett napirendjén, midőn azzal a hírrel riasztják fel, hogy a jövő országgyűlésen Szentkirályi mellett Kossuth lesz Pestmegye követe. Első benyomása hevében így kiált fel: «Az volna szép!» . . . Minket ma már Széchenyi e megdöbbenése lep meg s bizonynyal kevésbbé meglepőnek fogjuk találni még azt az érdekes adatot is, mely szerint Kossuth e fölléptetése első eszméjét a conservativ Somssich Pál adta volna. Ha úgy van, igaza volt. Kossuth a parlamentben sokkal kevésbbé volt veszélyes, mint azon kívül az utczán. Ez minden számba vehető politikai jellemre, minden tömeget mozgató tényezőre áll. Voltak ugyan ellene áskálódások; majd Rádayra, majd Patayra vetették szemöket, kiket a gentry köréből ellene felhasználhatónak hittek, míg végre Ballát, bár szintén ellenzékit, megtalálták, ki a döntő napon, okt. 18-án, 1314 szavazattal jelent meg Kossuth 2984

szavazata ellenében. Szentkirályit azonban egyhangulag választották meg.

A gondolattal, hogy Kossuth az országgyűlés tagja lesz, Széchenyi csak lassankint tudott megbarátkozni s szintúgy érlelődött benne egy már rég, a Deák első visszavonulásakor is csírát vetett gondolat: magát is az alsóházba választatni be s azon a téren állani elébe nagy vetélytársának, a mely mindkettejök és a haza sorsára nézve a legelhatározóbb volt. Több történt ezzel a parlamenti kormányzat életbeléptetésére, mint kötetekre menő elméleti fejtegetésekkel. Egy jellemző adatot el nem hallgathatunk, azok számát szaporítót, melyek a politikusok «barátságát» minden időben oly bőségesen megvilágították. Batthyány Lajos azok közé tartozott, a kik Kossuth jelöltségét pártolták, de őszintén szólva csak mint «malum necessariumot,» még pedig, legalább Széchenyi előtt, a következő indokokból: *a)* most odafenn (tudniillik az országgyűlésen) capacitásokra van szükség, hogy a kormány az ellenzéket szét ne morzsolja, hogy mind azt a roszszat, mit tervez, p. o. a dohánymonopoliumot is életbe ne léptethesse; *b)* mert Pest megye ezzel tartozik Kossuthnak, a kinek szava ott eddig is mindenben döntött; *c)* ha a megyének követutasításait ő készítette, illő, hogy képviselje is azokat és érvényesítse az országgyűlésen s végre *d)* mert Kossuth — csak így járja le magát. (!?) Ezért Rádaynak becsületszavát is vette, s ez alól nem oldja fel, hogy nem fog Kossuth ellen föllépni, hanem megy a felsőházba. «Bravo, Lajos gróf!» így kiált fel elkeseredésében Széchenyi, «jól van kiszámítva. Becsülöm az eszét még egy ördögnek is, a ki csak kápráztatni és csábítani tud, de üdvözíteni nem.» Majd hozzá teszi: «De ki tudja, mire jó! Én el vagyok reá készülve!» — Pár nap mulva Trefort s vele úgy látszik, Eötvös és Kemény is azzal vigasztalják, hogy Kossuth, saját nyilatkozata

129. SZENTKIRÁLYI MÓR.

(Kiss György mellszobra után.)

szerint, nem akar valósággal követ lenni s nem is megy fel Pozsonyba, hanem csak azt akarja, hogy a megye ezt az elégtételt, melylyel neki rég tartozik, végre megadja. Batthyány pedig másrészt biztosítja, hogy ő Szentkirályival és Kossuthtal ‚soha sem fraternizált', mert ezek a ‚destructio emberei'; de most már hadd történjék, a minek meg kell történnie. Megpuhul Széchenyi s elhatározza magát (egyelőre), hogy mitsem tesz ellene, hadd menjen hát minden a maga útján. Ismét látja, érzi szomorú elszigeteltségét: — «az egyik féltől elhagyatva, a másiktól fel nem karolva!» . . . Suttogják, hogy most már Szentkirályinak sincs nagy kedve a dietára menni, mert követtársa Kossuth ott el fogja őt homályosítani.' Ezt hallva, saját, nyilt vetélkedésére gondol, s megdöbbenve kiált fel augusztus 25-én: «A Kossuth névhez — Magyarország átka vagy áldása fog-e tapadni? — Végre is mind a ketten találkozni és egybeolvadni fogunk az örök feledésben!» . . .

Az örök feledést szivesen választotta volna osztályrészül, csakhogy a vészt, melylyel Kossuth a hazát fenyegette, elháríthassa: csak nagy ellenfelével együtt semmisülhetnének meg. Sugalta légyen ezt a legteljesebb önfeláldozás, vagy a legnemesebb irigység: más volt írva a «csillagokban!»

A két országotjáró államférfiúnak, a vidám reményekkel eltelt ifjú főherczegnek, s a balsejtelmeivel küzdő megtört Széchenyinek nem sokára a szép Hegyalján volt egy meglehetős hideg találkozása. Sárospatakra szeptember 6-án érkezett István főherczeg s itt is, mint mindenütt, nagy lelkesedéssel fogadtatott. A nagy számú üdvözlők és tisztelgők sorában az épen ott mulató Széchenyi is bemutatta hódolatát. Kérte a főherczeget, hogy ha valaki a Tiszaszabályozás ellen szól vagy ír, azt legelőbb is vele közölje: «ezt joggal kivánhatja». Nincs okunk föltenni, hogy a leendő nádor e jogos kivánatot ne teljesitette volna. Még ha Széchenyi hiúságát sértve érezte is p. o. azon

kicsiség által, hogy az asztalnál riválisa, Vay Miklós után jelöltek neki ülőhelyet.*

Mentek aztán, mindegyik a maga útján, mint két égi test mindegyik saját satelleseitől kisérve s hintve a maguk körében eredeti vagy kölcsönzött fénysugaraikat. Széchenyinek, bármint habozott is a tömeg, nem hiányoztak meleg tisztelői, támogatói. Legbuzgóbb híve, Kovács Lajos azért készült az országgyűlésre ‚mert Kossuth ellen nálánál senki sem fog ottan erélyesebben föllépni'. E szavát, közbevetőleg mondva, utóbb a debreczeni országgyűlésen válthatta csak be, mialatt Széchenyi már Döbling foglya volt.

Széchenyit éjjel-nappal kisérti a gondolat, hogy neki most már az alsóháznál, a rendek táblájánál Kossuthtal egy asztalnál van a helye. «Nem fog ellene intriguálni! de nyiltan akar föllépni, hogy pártot állítson szembe vele, hogy ellensúlyozza vészes hatását.»

Debreczenben (szept. 15.) egy csomó kellemetlen levél várja. Zsedényi hívja fel Bécsbe. «Isten ne adja», jegyzi meg erre, «hogy Magyarország reám szoruljon. Mert mikor arra a gondolatra jönnek, hogy engem is megkérdezzenek, akkor Magyarország már agoniában van!» (Apponyi jól viselte magát; Széchenyi igazságtalan volt iránta.)

Követnek mégis el kell mennie. De honnét? Békésből? Sopronból? . . . Több conservativ pártiak e föllépését nem helyeslik. Hátha Kossuth sem lesz ott! — Mindegy, ő teljesen független akar lenni, hivatalát is leteszi, egészen a maga lábán akar járni.

Szept. 21-én tölti be már Pesten ötvenhatodik évét. A lelki erőnek még mindig delelője ez s komolyan nem

* Való, hogy az öreg nádor egykor közvetlen maga mellé ültette! De ne feledjük azt se, hogy Széchenyi, mint a víz-szabályozási ügy vezetője, most voltakép a báró Vay Miklós helyét foglalta el s hogy ez a főméltóságu úr is ugyanazt a jegyzetet igtathatta volna naplójába, melyet a Széchenyiében olvasunk; «Mennyi abnegatio kell mindehhez!» —

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

vehetjük ez önmagára tett, különben oly sokszor ismétlődő megjegyzését: «Rútul kopik agyagrészem és azzal lelkem is.» — Nem tette azt a benyomást éles megfigyelőjére, b. Kemény Zsigmondra sem, ki ekkor a Pesti Hirlapnak volt fődolgozó társa s frontot csinált Nyáryék ellen. Különben minden ember Kossuth meg-, vagy nem választatása felett politizál. Budán is, a «lutheránus ünnepélyen», Mária Dorottya főhgné kápolnája felavatásakor, Kossuth rendkívüli ékesszólását magasztalják. «A trójai lovat viszitek be váratokba» mondja Batthyánynak Széchenyi; mire ez így vág vissza: ‚Te voltál a trójai ló'. A szakadást értette, melyet Széchenyi föllépte a mérsékelt és független ellenzékiek közé hozott; de nem látta még a szakadást, melyet majd leendő minisztertársa, a ‚destructio embere', az ő pártjában fog nemsokára előidézni. Széchenyi ezután ismét Bécsben van Metternich s Apponyi körében. Herczeg Eszterházy Pál, az angol lordok társaságához szokott magyar főúr, helyesli szándékát a követségre nézve, Apponyi ellenben ily nagy áldozatot soha nem kivánt volna tőle, de ha maga ajánlkozik reá, elfogadja azt! Megkezdik már működésüket a kortesek Sopronban: legelőször is pénz kell nekik a választásra, jókora somma mindjárt, később még több. Pál János, az eddigi jelölt, kész visszalépni, hogy egy olyan kitünőségnek adhasson helyet. Ugyanez a dicsőség jut később osztályrészül Mosonban Tóth Józsefnek, hol épen gr. Zichy Henrik volt főispán, ki a sikerért előre kezeskedhetett.

Sopronban heves agitatiót keltenek ellene. ‚Széchenyit akarjátok megválasztani', így szónokolnak úton útfélen, ‚azt a ki meg akarja adóztatni a nemes embert? A ki 400 milliót akar az osztrák adósságból az országra róni? S a ki ezért a bécsiektől egy milliót kap! Hát nincs-e helye neki különben is a felsőháznál? Ha jót akar, ott is működhetik! A követséget csak azért áhítja, hogy Kossuthot

ledorongolhassa! A bécsiek miniszterét akarjátok ti követnek? stb. stb. A választási költségeket ez alatt az illetők már 100,000 pfrtra becsülték. Vannak a kortesek közt bujtogatók arra, hogy csak kérjenek szemtelenül, még annál többet is, hisz megadja a bécsi kormány: telik! —

130. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND.
(Barabás 1843-iki kőrajza után.)

«Ha bele megyek a kelepczébe, szégyennel kell megjelennem az országgyűlésen. Felhagyok vele. Vége van a ‚Veni, vidi, vici'-féle ifjúkori illusióknak.» —*

* A választás utóbb Sopronban megejtetvén, a Pesti Hirlap az eredményt, Simon János és Pál János megválasztatását azzal a megjegyzéssel veszi tudomásul,

Mosonban is összeszedte ugyan itteni csekély erejét az ellenzék s küzdés nélkül nem fogja megadni magát az ellenjelölt Imrédy Lipót; de a mérsékeltebbek, köztük gr. Zichy Manó, kinek maga Batthyány irt, legalább is semlegességet igérnek s megválasztatása, minden pénzpazarlás nélkül biztosítva van.

Míg ezek készülnek, szép napjai voltak az ország fővárosának, melyeket e helyen hallgatással nem mellőzhetünk.

Ferencz József főherczeg, a leendő magyar király, ekkor 17 éves, jött le Pestre, hogy mint királyi biztos kedvelt rokonát Istvánt főispáni és egyéb méltóságaiba beigtassa. A lelkesedés, melyet megjelenése, daliás ifjú alakja, erőteljes szép hangja, hibátlan magyar kiejtése, a közönség minden rétegében, főleg az ellenzék soraiban is gerjesztett, nem ráfogott s nem csinált volt, hanem a legőszintébb, legátalánosabb s legszebb reményekre jogosító.

«Örvend», így szóla ő, «oly perczben léphetni szeretett Magyarországába, midőn ez, mint felséges urunk atyai szive óhajtja, egy boldog új korszak küszöbén áll.» — «Magam pedig», mond kitörő éljenek s omló könnyek között, «ünnepelni fogom e napot, melyen fenséged (t. i. István főherczeg) iránti hő szeretetemnek s a magyar nemzethez élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatám.»

István válaszol: «Üdvözlégy, ki egykor hivatva leendesz a népek boldogságáért őseid példájára dicsően működni. Hála néked, kinek ajkairól örömmel hallottuk zengeni hazánk édes nyelvét». — — Aztán a rendekhez fordulva folytatta beszédét. Felelnek erre Szaniszló kanonok és

miszerint sikerült a *conservativ pártnak* különböző ürügyek alatt megbuktatni Széchenyit, s hozzá teszi, hogy ezt az alkotmányos ügy veszteségének tekinti.

* Később tagja volt az 1861-ki országgyűlésnek, s a határozati párthoz csatlakozott. A híres julius 5-ki szavazáskor, ez a párt váratlan többségbe jutva, ő két társával a feliratra adta szavazatát s így megcsinálták Deáknak a 3 szónyi többséget, ami ennek erkölcsi hatását természetesen alá szállította.

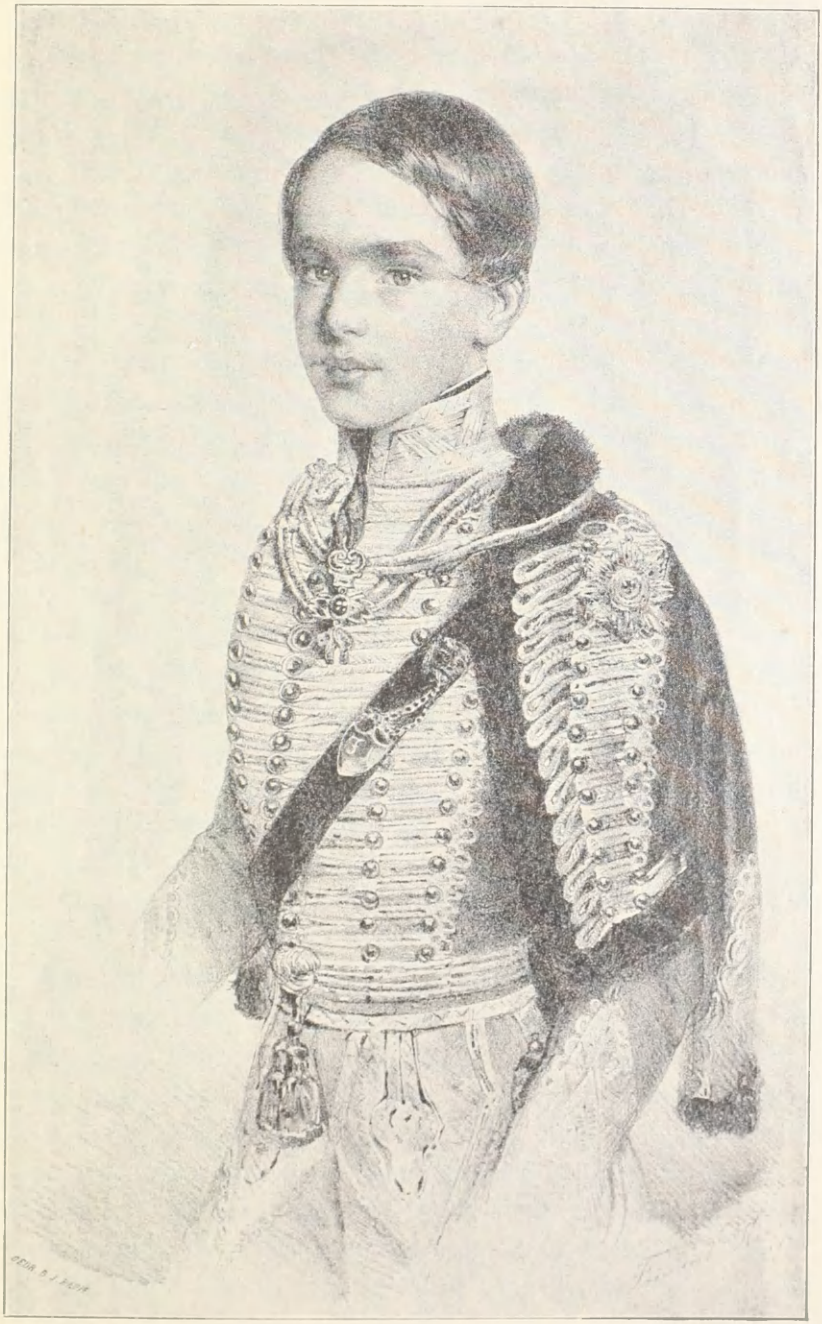

131. FERENCZ JÓZSEF FŐHERCZEG Ő FENSÉGE.

(A Hitbizományi Könyvtárban levő egykorú metszet után.)

Szentkirályi Mór. Ez utóbbi ellenzéki szónok beszédéből, kit akkor már az alnádori hivatallal sikertelenül kinálgattak volt, hadd idézzünk egy szép helyet. «Azon arany álmok közül, melyek most herczegséged ifjú keblét e nemzet boldogítása iránt dagasztják, hihetőleg sok el fog enyészni; (!) azon remények, melyek sokunknak kebleikben egy boldogabb jövendő iránt már régen tápláltatnak, hihetőleg főherczegséged által sem fognak mind teljesülni; (!) de azért legyen meggyőződve, hogy azt, a mit a körülmények megakadályoznak, fenségedtől követelni senki sem fogja s legyen meggyőződve arról is, hogy azt, kit e nemzet egyszer szívébe befogadott, onnan kiragadni többé semmi sem képes.» (!?) Ah, mi más sejtelme volt ez iránt Széchenyinek!

Beszéde végén, még ez is jellemző, a megyei alispán nem feledi kiemelni a megyei élet független voltát egy központosított kormánytól, mely phrasissal Eötvöséknek bizonynyal nem nagy örömet szerzett, de hizelgett a jó táblabiráknak; s utoljára, midőn a kulcsokat és a pecsétet átadná, magasabb lendületet véve, azt kivánja a főherczegnek, hogy «érje el, a mi után a mi száraz ajkaink hiába epedeznek, azt a mi nemes és magasb lelkek törekvésének legfenségesebb czélja: dicsőséget és hírnevet, mely él még akkor is, midőn porhüvelyünk már rég elenyészett.» (October 16.)

Két férfiú volt ott jelen, ki nem akart feltünni, de kiknek keblét ama hírnév s dicsőség szomja egyaránt kínosan epeszté, egy optimista és egy pessimista: Kossuth és Széchenyi. Amaz maga fogja tán leírni akkori benyomásait; emennek be kell pillantanunk naplójába.

Oct. 16. «Kissé később megyek, nehogy elküldjenek a tisztelgő küldöttséggel. Némi éljenzéssel fogadnak. Ferencz József főherczeg jó benyomást tesz, István kissé színészies. Mikor elmentek, Nyáry brutális lett. Ebéd a budai ország-

házban. István méltóság nélkül nyájaskodik Szentkirályival és Nyáryval. Toastot akarnék mondani, de okosabb volt hallgatni. Ime két fiatal osztrák főherczeg könyv nélkül betanul néhány magyar szót, és már-már elszédül a hű magyar nép! — — Úgy örülünk, mint egy halálos beteg, a ki végre már annyira vitte, hogy egy tojást megemészthet. Az ifjú herczegek beláthatják, hogy minket csak alkotmányosan és csak magyarul lehet kormányozni.» E pongyola szöveg, úgy látszik, az elhallgatott pohárköszöntés eszmetöredékeit, (mondjuk: ürömcseppjeit) képviseli, miket azon alkalommal magába fojtani mindenesetre ildomosabb volt!

Másnap, 17-én nagy ünnepélyesen bevonultak a városba, mint a megye székhelyére, Pest megye választói. A Kossuth-pártiaknak két gróf Batthyány, Lajos és Kázmér, lóháton mentek elébe.

A választás 18-án ment végbe, eredményét fentebb megírtuk.

Reá való nap Frank hírül hozza Széchenyinek, ugyanakkor Mosonban a névszerinti szavazásnak kissé erőltetett mellőzésével, tehát látszólag egyhangulag történt megválasztását. Majd hírül hozzák, hogy az elégületlen kisebbség valami goromba tüntetést készít ellene, mikor majd megbízó-levelének átvétele végett oda fog menni, «Jó», úgymond, «egy pár pisztolyt viszek magammal!» — Eötvös ír gr. Zichy Ottónak, hogy ne bolondozzanak. (Keine Dummheiten machen) azt kivánja Batthyány is. A dolog élét elveszik, bár lesz ott is, kinek ‚száraz ajkát a dicsőség szomja epeszti'. Széchenyi egyik mostoha fia, Henrik, akkor közkedvességben álló főispánja volt a csendes conservativ megyének, míg másik két mostoha fia, Aladár és Ottó, nem sokba véve a családi köteléket, egy kis ellenzéket szervezett, megvásárolván valami fertály holdnyi káposztás kertet s megosztván azt egy győrmegyei kis csapat ellenzéki szónok barátaikkal, kik azután, mint már

megannyi megyei birtokosok rendesen megjelentek a gyűléseken s szereztek bajt eleget a főispánnak s vele tartó tőzsgyökeres rendeknek.* E kis csapat ezúttal félre állt az útból s magára hagyta az ellenzéki jelöltet, a ki e gyűlésen kénytelen volt önnön maga mellett föllépni s Széchenyinek a ‚szabálytalan' választástól kedvét elvenni akarni. Magyar-Óvárott, a fáklyászene után fütty is hallatszott: a fütyülőt elnevezték aztán füttyös táblabirónak. A megyeteremben 25-én Szucsich győri kanonok üdvözölte. Széchenyi válasza a következő volt.

«Midőn e nem remélett megtiszteltetés és fogadtatásért hálás köszönetet mondanék, engedjék meg, hogy hangot adhassak gondolatimnak, mik engem e lépésre vezettek és szavakat a meggyőződésnek, miért ezt tevém. Mindenek előtt bocsánat, hogy magamról fogok legelőször is szólani, mit bárha soknak nem tetszik is, el nem kerülhetek sokszor, minthogy csekély személyem nemzetünk jelen életviszonyaival annyira összenőtt, hogy ezekről szólván, magamat egyátalában nem mellőzhetem. S ennek természetes oka az, hogy az újabb idők mozgalmaiban részint nem épen csekély részt vettem, részint azoknak élén is állottam. És részt veszek most is s részt akarok venni mindenkor, ha nemzetünk közsorsa úgy kívánja s nyomatékul szolgálhat érette a honfi áldozat Astraea mérlegében. (Éljen.) Köztudomású dolog, hogy most, midőn a haladás ösztöne átalában felébredt nemzetünkben, pártok léteznek a hazában. És a pártok lételének nézetem szerint csak örvendeni kell, ha t. i. azokat az alkotmányos jogérzet szent tüze vezeti s nem parányi magán érdek előttük a czél, hanem a haza közjava mindenekben, a miért élnünk

* Ezek voltak a szabadelvűségnek úgynevezett «commis voyageur»-jei. A főispán szorúltságában viszont a pesti Gyüldéhez folyamodott segítségért. Küldöttek is onnét két conservativ szónokot. Ez régi megyei alkotmányunk tréfás vonásaihoz tartozik.

kell. Azonban én úgy látom, hogy a pártok versenyküzdelmeiben nincs meg azon szükséges egyensúly, mely minden törekvést egy helyes pontra irányítson s így biztosítsa a honnak jövőjét, mit annyira óhajtunk. — Sokan még nem is ismerik az igazi alkotmányos haladást, sokan túlhajtanak rajta, sokan nagyon is távol állanak tőle. Pedig meg van kötve a honnak fejlődése akkor is, ha helyből nem mozdulunk s meg akkor is, ha túlhajtunk. Ezen két út az, mely czélhoz nem vezethet.»

«Magyarország, mely a czivilizált népek sorában oly sokban hátra van még — vajha előbbre volna már s vajha ne haladt volna annyira némely eszmék túlhajtásában, melytől csak egy lépés a vészörvény, honnan nincs menekvés. Én feladatúl tűztem ki magamnak csekély erőmmel oda munkálni, hogy ide ne juthasson a hon, de menjen tovább a haladás ösvényén a nélkül, hogy akár a vakul rohanás, akár a bűnös tespedés által koczkáztassa jövőjét. Úgy vagyok meggyőződve, hogy én, mint édes hazánknak egyik vagyonosabb és függetlenebb állású polgára, ezt nagyobb sikerrel eszközölhetem, mint azok, kiket részint a szédítő népszerűség, részint a magasbak kegyelemreménye lebilincselve tart. Az igaz, vannak sokan, a kik ezen politikámat nem akarják érteni s valami arcanumnak tartják azt, melynek iránya gyanus. De az nem tántorít. Vannak ugyanis emberek, kiknek hazafiságuk részint nem a legtisztább forrásból származik, részint kiket — bár jó akaratát senkinek nem vonom kétségbe — inkább a kor divat-eszméinek szenvedélyes tisztelete, mint a körülmények helyes ismerete vezérel. S jaj a nemzetnek, ha őket követi. Sorsát az nehézen kerüli el, mely szerint önlángja öli meg, mint megölt minden népet, mely a józan haladás rendes medréből kiesett s majd az anarchia, a forradalom vészangyalának karjaiba dőlt! . . . Ily előjelenségek időszakában minden honpolgárnak legfőbb köteles-

sége résen állani s oda irányozni minden törekvését, hogy a dolgok rendes folyását helyreállítsa s feltartóztassa azon veszélytől, mely mindent koczkázhat. A polgári kötelességnek ezen érzése hitt engem épp' a képviselők táblájához, s bár nem éltem is le hereképen napjaimat s mint edzett katona, ki sokat tűrt, izzadott életében, megnyugodhatnám már eddigi borostyánaimon is, nem búvok mégsem sutra, hanem kiállok ismét a síkra s küzdök az ifjú nemzedék dicső harczában úgy, mint tőlem telik, mert elvem az, hogy a hon jövőjének nagy épületéhez bármely életszakban s bármely kis erővel is, tehetségünk szerint járulni soha nem késő és nem felesleges. (Éljen.) Még csak egy dolog iránt kell felvilágosítást adnom. Némelyek azon gyanuval illetnek, hogy e lépésre én kormányczélok miatt birtam magamat. Ezt én kereken és ünnepélyesen tagadom. Én ezt enmagamtól cselekszem, s büszkén mondhatom ki e teremben, hogy e gondolat és szándék, senki mástól nem jött, mint egyedűl gr. Széchenyi Istvántul. (Éljen.) Én úgy valék meggyőződve, hogy hazánk jelen bonyolulatos viszonyai közt most az alsó táblánál tehetek hazámnak legjobb szolgálatot s hiszem, hogy a t. Kk. és Rdek bennem helyezett bizalmokkal úgy fogok sáfárkodni, mint csak lehető a hazafi hűségnek és belátásnak. Rendkívülieket azonban ne méltóztassanak várni, mert istennél csak a bölcseség s a gyarló emberi erő sok oly akadálylyal találkozik az életben, melyeken áthaladni vagy épen képtelen, vagy melyekben önmagát is végkép fölemészti. Megteszek mindazáltal mindent, mi tőlem kitelik s iparkodom különösen megczáfolni azon előgyanut, hogy én ingerelni s valami gladiatori bajtusára mentem az alsó táblához. (Éljen.) Nem! Ily czélja törekvéseimnek távolról sincsen. Óhajtása lelkemnek minden honfierőt egy pontban egyesíteni, hogy a hazaszeretet így, mint domború üvegnek sugára, kétszeresen hasson, s egymást értve s kölcsönösen

támogatva, közös erővel és akarattal közeledjünk azon rég vágyott czélponthoz, hol hazánk boldogsága székel s a nemzet az emberi nem nagy társaságának életlombjai közt örökzölden virul! (Éljen.) Azonban addig is, míg mindezeket tetteimmel igazolhatom, magamat a tettes Kk. és Rk. bizodalmába ajánlom». — (Nagy éljenzések.) Erre következett gr. Forgách kanonok felelete s Imrédy támadása. Erre viszont Széchenyi fellobbanva így szólt: «Lezajlott életem napjait, gondolom, úgy töltöttem eddig, mikép senki rólam föl nem teheti, hogy bármely provinciát is képes volnék elfogadni, hova nem a becsület és haza köztörvénye vezérel. — S minthogy az előttem levő jegyzőkönyv tartalmából azt veszem ki, hogy engem törvényes úton a többség választott meg, én ezen gyanusító támadást ezennel visszautasítom. Tudom jól, hogy létezik a hazában bizonyos minoritás, mely minduntalan zsarnokoskodik a többség felett s mely erőszakos modorával minden ügyet megtámad, mi nem pártönzés piszkos érdekének szolgál. De én ezen minoritás rakonczátlankodásaira mitsem figyelek, hanem új pályámon is azon leszek, hogy ezt lehetőleg megtörjem s visszariasszam azon térről, melyre sem képességgel, sem hivatással nem bír». —

Még egy ellenzéki gróf is beszélt, de viszhangra nem talált.

A főispáni ebéden, melyre gyűlés után a megyei ellenzék kitünőbb tagjai is megjelentek, a lelkesedés több meleg pohárköszöntésekben nyilvánult s a hangulat a lehető legjobb volt.*

* E szívemelő ünnepélyről Széchenyi egyenesen Pozsonyba hajtatott, hol Crescence és Marie örvendezve fogadják. Nem úgy Károlyiné, ki a választásnál fenforgott ‚szabálytalanságról' már értesítve volt. «Legalább pénzbe nem került» enyeleg Széchenyi, érthető czélzással a pesti választásra, melynek költségeihez ama lelkes delnő maga 2000 pfrtot adott volt.

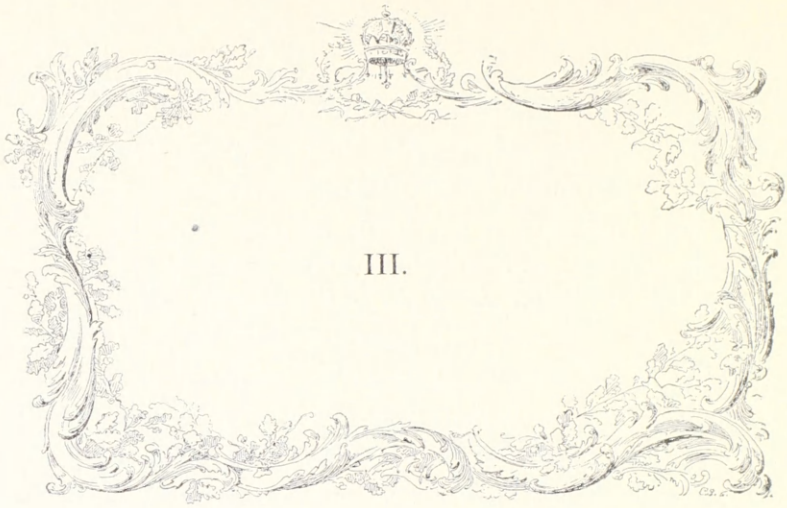

III.

Elérkeztünk a végzetes 1847—48-diki országgyűléshez. Soha oly nagy készülettel, oly nagy reményekkel, országgyűlésnek nem nézett elébe a nemzet; s az éles pártellentétek daczára alig nyittatott meg egy is oly kedvező körülmények között.

Századok óta, mondja egy szemtanú,* Magyarország trónján szelidebb szívű, jobb indulatú uralkodó nem ült, mint 1848-ban. Századok óta a magyar nemzet királyához hívebb és őszintébben ragaszkodó nem volt. A birodalmi kormány élén nemzeti érdekeinkhez simulóbb s befolyásosabb miniszter nem volt, mint épen ez időben; a magyar kormány sem közeledett soha azelőtt annyira a nemzet kivánalmaihoz (s tegyük hozzá: nem bírt annyi nyomatékkal), mint épen 1848-ban. Márczius ban még a trónhoz törhetlen hűségről szónokolt maga Kossuth is, áprilban, (az új alkotmány szentesítése után) még a hála és ragaszkodás megható jelenetei közt találkoznak s válnak el egymástól Pozsonyban a dinasztia s az ország képviselői: s ime,

* Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. (1889.)

Kossuth mondásaként «a márcziusi sympathiák juliusban gyűlöletté változnak», szeptemberben nyakig forradalomba merülünk!

A nagy mozgalomhoz, békés átalakulásunk biztos kilátásához kötve volt remények füstbe mentek. Ingyen kell vala hozzájutnunk a szabadság aranyálmai valósulásához; háború, bukás, csalódások, vezeklések hosszú sora lett belőle.

Ezt az utolsó pozsonyi országgyűlést, melynek csak főbb mozzanatait fogjuk ismertetni s mely úgy Széchenyi pályafutásának, mint a régi táblabiróvilág uralmának véget vetett, a történésznek két, egymástól merőben különböző szakaszra kell osztania. Első és nagyobbik fele a rendes alkotmányos fejlődés, az átgondolt munka napjait, — második, a rövidebbik, amannak elsöprésével, a geniális rögtönzés, a dicső mámor perczeit foglalja magában.

A küzdelem a két párt közt, melynek vezéreiül Széchenyit és Kossuthot kell elfogadnunk, komoly, noha látszólag csak a modor és a teendők egymásutánja felett folyó, a győzelem sokáig kétes, majd ide, majd oda hajló volt. Az eredmény ilyenkor a parlamenti történelem tanusága szerint többnyire egy, mind a két felet nagyjában kielégítő compromissum szokott lenni. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy, ha a váratlan külesemények közbe nem jőnek, itt is az lett volna. A kormánypárt, bármennyire szidták is Apponyit, felkarolta a kor kérdéseit, hajlandó volt a szabadelvü reformra, csak az erőszakos felforgatás ellen kivánt biztosítékokat; az ellenzék viszont ezeket a biztosítékokat megadni kész volt, Kossuth philippikái daczára is, nem vonta többé kétségbe a kormány jó akaratát, csak a régi kényuralmi s beolvasztási iránynak lehető fölújítása ellen tiltakozott.

Senkit sem lephet meg, ha pl. báró Eötvös Józsefnek Széchenyihez 1847 decz. 4-én írt levelében e sorokat ol-

vassa: «Őszintén kimondom, hogy én az országgyűlés eddigi (még alig egy havi) menetével tökéletesen megelégszem s azt nagy részben a helyes tapintatnak tulajdonítom, melylyel eddig felléptél. Választásodnál az ellenzék soraiban kevesen voltak, kik annak egész fontosságát átlátták, vagy ha átlátták, annak örültek. Én elméletileg tisztán meg voltam győződve lépésed jó következéseiről s a tapasztalás, a mint látom, igazolta nézetemet» — — «puszta fellépésed mennyire engesztelé a kedélyeket! Az, hogy a kormányhoz tartozol, s mint kormány embere a követi táblánál ülsz (ezt ugyan a levéliró az ő parlamentáris elméleténél fogva, logikai következtetésképen fogja reá; ő maga, mint láttuk s látni fogjuk, tiltakozott ellene) — biztosítéknak látszik, hogy a kormány alkotmányellenes úton haladni nem fog) s a dühös megtámadás, melyhez készülének, higgadt ellenzéssé szelidült. Bár a kormány — a birodalmi kormányt értem, — okulna e tapasztaláson s végre belátná, hogy hatalma óriási lesz hazánkban, ha az alkotmányosság szükséges voltáról meggyőződik!»* — — «Ha meggondolom, hogy három év előtt az összes ellenzék még a sérelmi téren mozgott (tudjuk, hogy ezt Széchenyi mennyire nem helyeselte) s hogy én, ki politikánknak más irányt akartam adni, félig bolondnak, félig árulónak tartattam (??) s hogy most az adresse-discussio csaknem egészen azon téren mozgott, melyet kijeleltem, némi megelégedéssel tekintek multamra s némi reménynyel a jövőbe» stb.

Az úgynevezett administratori kérdést, melyet Apponyi nem gondolt ki, de mint elődeitől öröklöttet czéljaira felhasznált, valamint a vukovár-fiumei vasútat, Kossuthnak évek óta rögeszméjét, mindkét fél józanabbjai mestersége-

* E levelében Eötvös kimerítően tárgyalja a városok szavazatának s szabadelvű rendezésének kérdését, melyre véghetetlen nagy súlyt fektet s melynek eddigi kezelésére nézve, úgy látszik, egyik féllel sincs megelégedve.

sen felfújtnak s inkább alkalmas párt-manoevrenek, mint valódi országos érdeknek nézték.

Széchenyinek, ki addig öt dietán át mindig csak a főrendi háznál szerepelt, bele kelle még tanulni új, követi szerepébe. Illő szerénységgel tevé azt. Szállását azonnal

132 GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

(Rohn 1858-iki kőnyomata után. Ernst Lajos úr gyűjteményéből.)

elnevezték «Hôtel Wieselburg»-nak, élczczel jelölve meg az új góczponthoz kötött reményeket. Következtek a szokásos tisztelgések s hivatalos látogatások. Követtársával, Krónerrel tevé meg ezeket. Elmentek Kossuthhoz is, kit e figyelem nagyon meglepett s őszinte nyájasságra kötele-

zett; nejét ezúttal nem láthatták. Apponyi «nagyúri méltósággal» fogadta őket, hisz nem feledheté hivatalos állását, melynek ezt a látogatást köszönheté. Később eszébe jutott a már kész királyi előadásokat, Széchenyivel is közölni; ezt az elkésett figyelmet Széchenyi, ki hivataláról akkor már lemondott, nem nagyba vette: egy pontjának, mely felett korábban alkudoztak, elejtését pedig neheztelte is. Ez egy határozott összegnek a Tisza szabályozására fölvétele lett volna, a mely hiánynak pótlása azonban, az országbiró kijelentése szerint Széchenyi «finom tapintatára» s nevének erkölcsi súlyára bizatott. Ferdinánd király, kinek hódolatukat szokás szerint a többiekkel együttesen bemutatták, Krónerhez fordúlt, mint a megyének, melyet ketten képviseltek, egyúttal alispánjához. Az udvari ebéd után pedig az uralkodó család majd minden tagja kitünteté ugyan (mert személyesen ismerték), de egynek kivételével, a ki véletlenül épen Ferencz József főherczeg volt.

A november 7-ikére kitűzve volt országgyűlésre, a három megjelenési nap leteltével, 11-én a királyi udvar is megjelent.

A vágy, ez alkalommal magyarul szólaltatni meg a királyt — úgy írja már idézett szemtanunk — annyira fokozódott a beavatott körben, hogy szinte babonás hittel ragaszkodtak hozzá. De Ferdinánd király teljesen gyakorlatlan levén a magyar nyelvben, ez némi bajjal járt. A közvetítést István főherczeg vállalta magára. Együtt tanulták be a lehető rövidre szabott mondókát, de ő felsége annyira elégületlen volt kiejtésével, hogy letett a kísérletről: hiába erőlködöm, nem megy. Másnap, nov. 12-én a megszabott órában, a primási palota dísztermében, fényes kísérettel, megtörtént az ünnepélyes megnyitás. Nagy meglepetés várt a mély titok beavatottjaira s magára István főherczegre is. A főkorlátnok szokás szerint előadta a fel-

ség kegyes szándékait és ezeket fejtegető indokait. Utána megszólal trónjáról a király s ezeket mondja magyarul: «Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizodalommal». A hatás leírhatatlan volt.* Sokan könnyekre fakadtak.

A jelenvoltak nem mindenike emlékezhetett vissza az 1825-iki kibékülésre és könnyekre. E kevesek közül való volt Széchenyi, kinek lelke előtt, mialatt a terem egy szegletébe csendesen félrehuzódott, a haza újabbkori történetének és ezzel szorosan egybefonva saját életpályájának annyi megható emléke vonulhatott végig! — Naplójában e szép sorokat olvassuk: «Minden csupa enthusiasmus. Sokan sírnak. Én magamba zárkózva, csendesen élvezem a nemzetem újjászületése feletti gyönyört; magam is járultam valamivel hozzá».

A királyi előadások, melyek Metternich tudtával, sőt részben kezdeményezésére szerkesztettek, a következő tizenegy pontból állottak:

1. Nádorválasztás.

2. Katonaélelmezési és szállásolási ügy. (Hivatkozással kész bizottsági munkálatokra.)

3. A szabad királyi városok (kerületek, egyházi rend, stb.) szavazata.

4. Városok, községek rendezése.

5. Birtok biztonsága. (Ősiség. Telekkönyv.)

6. Örökváltság. (A jobbágyi viszony megszüntetése, méltányosság szerint, a tulajdoni jog tiszteletben tartásával.)

7. Kereskedés, ipar felvirágoztatása. (A Magyarország és az ausztriai tartományok közötti vámviszonyok rendezése. Hivatalos adatok e czélra.)

8. Közlekedési eszközök. (A Helytartótanács hatáskörében. Középponti vasút. Tiszaszabályozás. Fiume stb.)

* Lásd: Kovács Lajos idézett könyvét. I. k. 227.

9. A Részek egyesítése (1836 : 12. t.-cz.).

10. Büntető codex s javitó rendszer. (Előmunkálatokkal.)

11. Kincstári előlegek (chablonszerü) visszafizetése.

Ha e programmot, a megyék többsége által elvben már elfogadva volt közös teherviseléssel, évenkinti (azaz: permanens) országgyűléssel, egy önálló országos pénztár alapitásával, ezzel kapcsolatos kormányfelelősség elvével s végre a közoktatási téren folyamatban volt munkálatokkal kiegészítjük: úgy még tán marad ugyan valami kivánni való p. o. sajtószabadság, parlamenti kormányzat és miniszterium, népnevelés és népképviselet stb., de egészben véve alig mondhatjuk, hogy a közelégületlenség valamely erőszakos kitöréseire, s fokozatos és békés átalakulásunk keresztülvitele végett, nagyon rá lettünk volna szorúlva egy kis forradalomra, akár a párisi csőcselék, akár az e téren még ujoncz bécsi aula és utczai népség segítségére.* Váratlanul, kéretlen jött később e segély, melyet elutasítani magunktól volt Széchenyi tanácsa, két kézzel megragadni volt Kossuth politikája. A nemzet ez utóbbihoz állott. Meg is adta az árát!

Kossuth érezve, de féltve is hatalmát, mindjárt az első kerületi ülésben magához ragadja a szót. Minden felszólalása, bár mellékesnek látszó tárgyban is, világosan érezteti, hogy a vezér szól. A mit mond, az meg van mondva; a mit mellőz, az letűnik. Ha azt mondja: szavazzunk, el kell állni a szótól. Ez a tér az övé; még ha semmibe venné is akár ellenfeleinek, akár félénkebb párthíveinek aggályait s halk ellenvetéseit.

Megindultak, már alakulás közben, a pártértekezletek is. Széchenyit e pálya kezdetén ujoncz létére két eszme

* A Petőfi hires gyujtó versének: «esküszünk, hogy rabok többé nem leszünk» prózára fordítva, semmi értelme nincs. Itt semmiféle rabság, melyből csak erőszakos módon lehetett volna felszabadulnunk, nem létezett.

ragadja meg. Egyik az a kelletlen lenyügözése az egyéni vélemények szabadságának, melyet az előleges értekezletek gyakorolnak; másik az ifjúság s a karzatok türelmetlensége, beavatkozása. Mind a kettőben elnyomást, zsarnokságot lát, mely ellen nemsokára nyilt ülésben erélyesen fel fog szólalni s addig is az önállóbb pályatársak körében, pártszínezet nélkül támaszt, szövetségeseket keres, talál is. Érzi, látja, hogy Kossuth magával ragadja a tömeget; ő a mérsékeltebb intelligentiára számít. Egyenetlen mérkőzés lesz; de nem dícstelen.

Az első kerületi ülés november 10-én tartatott. Mit legelőzetesebben kelle napirendre tűzni, az a nádorválasztás volt, mielőtt bármi egyéb részletet, vagy épen a sérelmeket vitatni kezdenék s a jó egyetértés, az oszlatlan lelkesedés foszladozna.

Kossuth, ki Pest megyében első tolmácsolta nagy ékesszólással az új nádor iránti közérzületet s még a szokásos candidatiónak mellőzésével is különösebben akarta iránta való figyelmét tanusítani s ügyes műfogással őt az ellenzék számára mintegy előre megnyerni, most sokkal higgadtabbnak, sőt egészen lehültnek látszék. Nem helyeslé, hogy a követi tábla, mielőtt még csak önmagát is rendezné, már a nádorválasztásba akar elegyedni; de ha ‚már ezt teszi, legalább ehhez is némi meggondolással fogjon hozzá. Kérdést intéz az elnökséghez, vajjon meg van-e már a nádori esküminta magyar fordítása s erre Olgyaytól igenlő választ kapván, hosszabb beszédben előadja a nádori eskü történetét 1790 óta s végül felolvastatja úgy a latin, mint a magyar szöveget. Ez megállapíttatván, harmadszor is felszólal, «ragyogtatja phraseológiáját» s István főherczegre sok szépet mondva, ‚a családi kötelékben néha a rendeltetés jóslatát' véli ugyan észlelhetni, de nem feledi azon várakozásának is határozott kifejezését, miszerint a leendő nádor nem egy pártnak, hanem a nemzetnek lesz embere

stb. Beszédével mindvégig leköti hallgatói figyelmét s tolmácsa lesz a többség akaratának, miszerint a kijelölést magában foglaló levél felbontása előtt történjék meg közfelkiáltás útján a választás. Ez csak az előjáték volt.

Másnap 11-én az első országos ülés tartatott meg, hol az új személynök, Zarka mutatá be magát s tett elég jó benyomást.

Harmadnap, 12-én volt az országgyűlés ünnepélyes megnyitása s a nádornak a javaslott módon megválasztása. Ferdinand király a választást azonnal megerősítette. Neki bátorodva s első sikere feletti örömétől eltelve, ismét magyarul e szókat intézte hozzá: «Kedves öcsém. Kövesse hivatalában atyja példáját!»

Az ünnepélyt követő királyi lakomán, a redoute-teremben, Kossuth követtársa, Szentkirályi Móricz mondott fényes felköszöntőt «a magyar nemzetiség hajnali csillagára, a deli és reményteljes ifjú főherczeg Ferencz József ő fenségére». A hangulat a lehető legjobb volt. Nem ártott ennek, sőt emelte az összes főherczegek (Lajos főhg kivételével) díszes sorában az összbirodalom akkori két támaszának, Metternich hg. és Kolowrat gr. miniszereknek is jelenléte. Bécsbe visszatértök a rossz idő miatt egy napi halasztást szenvedett (nov. 17.).

Mindenki érezte, hogy nagy reformok küszöbén áll az ország. A Rendek haladék nélkül hozzá is láttak a munkához.*

Somssich Pálnál, előbb Somogy megye, most Baranya követénél, kit, helytartótanácsosi állása daczára, közéletünk emberei közt első sorban illetett meg a «szabadelvü conser-

* Az augsburgi Allgemeine Zeitung ez időben már jóakaró figyelmet kezdett szentelni Magyarország ügyeinek. Többek közt örvendetes tudomásul vette, hogy az első kerületi ülések egyikében a sajtó ügye tárgyaltatott s az előleges censura eltöröltetése egyhangulag kimondatott. A nálunk nagyon olvasott lapnak egyik szorgalmas levelezője Pulszky volt.

133. ZARKA SZEMÉLYNÖK.

vativ» nevezet, november 15-én követi értekezlet tartatott, melyen Széchenyi megtette az ülésterem rendezése, illetőleg a karzatok fékezése iránti indítványát. A másnapi kerületi ülésben meleg pártolóra talált Szentkirályiban, ki Kossuthnak egy «mennydörgő» szónoklata után felállott, s a tomboló ifjúság ellen fordulva, «kérte, követelte, parancsolta» a hallgatást s a tanácskozások félbe nem szakítását. Tett is hatást, mint mozgalmas időkben szokás, hamar elenyészendőt; de Széchenyit e bátor fellépésével nagyon lekötelezte, ki nem is késett elismerésének azonnal kifejezést adni.

Az ellenzék kebelében, melyet Kossuth a lehetőleg gyűlöletessé tett (általa Kreishauptmanoknak nevezett) fő-

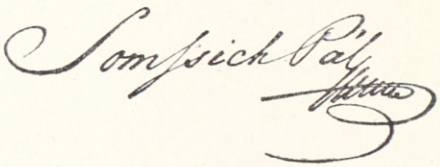

134. SOMSSICH PÁL ALÁÍRÁSA.

ispáni helyettesek rendszerével tartott izgalomban, egy olyforma áramlat támadt, hogy Apponyi lépjen le s Széchenyi legyen kanczellár, mit Kossuth sem ellenzett volna, magánkörökben nyilatkozván, hogy a kormány valamennyi emberei között Széchenyit tartaná még legelfogadhatóbbnak; ugyanígy nyilatkozott Eötvös Széchenyihez ez időben írt számos leveleiben;* de volt némi mozgalom oly irányban is, hogy Apponyit (ki különben kész volt helyét átengedni), támogassák, ha kiviszi az évenkénti országgyűlést Pesten. Széchenyi értesülései szerint erre a közvetítésre gr. Andrássy Gyula, Szemere és Szentkirályi lettek volna

* «Minden lehető emberek közt senkinek kezében nem látnám a hatalmat (szivesebben), mint a tiédben. Adja az ég, hogy e kivánat mentül előbb teljesüljön.» (Jan. 7. 1848.)

135. BONIS SAMU.

(Eybl 1848-iki rajza után.)

hajlandók, de nem bírtak Kossuthtal; Batthyányról pedig rég tudva volt, hogy Apponyit «gyűlöli», még pedig, úgy mondák, «jobban, mintsem szereti a hazát».

Míg ezek a coulissák megett történnek, Széchenyi szavát a november 15-iki kerületi ülésben hallottuk először egy mellékesnek látszó kérdésben, a felirati bizottság megválasztása módjának kérdésében. Széchenyi titkos szavazást kivánt s ez alkalommal kijelenté, hogy ő egyik párthoz sem számítja magát s szívesen és keserűség nélkül meghajol a többség előtt, csak igazi alkotmányos többség legyen. Erre Bónis el nem engedheté neki azt a figyelmeztetést, hogy ő, mint megyei követ, utasításhoz levén kötve, most már oda fog tartozni, a hová küldői parancsolják. Majd egy apró szóváltása támad Hunkárral, kiszolgált insurgens kapitánynyal, most Veszprém megye ellenzéki követével, a ki katonásan oda veté, hogy ha baj is a pártoskodás, ő áll elibe s nem fog attól sem megíjedni. Felel viszont Széchenyi. Maga is örül annak, hogy pártok vannak, mert ha nem volnának, ezt tespedés jelének venné, két nagy párt működését egy jó angol ollóéhoz hasonlítja; csakis a vad pártdüh ellen beszél s vannak kérdések, melyek iránt hazafias érzéssel egyetérteni s összetartani kötelesség. Egyébiránt a személyes bátorság, melyet a felszólaló hánytorgatott, olyan kelléke minden férfinak, mint a bőre, s így azzal nincs mit dicsekedni; ámbár — a valót megvallva — Győr elől egyszer mégis bizony mind a ketten szépen megszaladtak. Felpezsdül erre a bántott hadastyán: ‚Régi dolog az', csapja oda támadójának, de ő, magáról mondhatja, hogy ott is megállta helyét, míg a gróf, nagy urak szokását feledve, lovat sem váltott, hanem egy paripán nyargalt el egész Komáromig. Erre viszont Széchenyi felindulva bizonyítást kér, nem enged kollegájának kizárólagos privilegiumot a bátorságra s magára nézve megjegyzi, hogy nem is lovon, hanem csó-

136. HUNKÁR ANTAL.

(Eybl 1848-iki könyomata után.)

nakon ment akkor Komáromba.* Az elnökség közbeszólása vet véget e mulatságos, de nem egészen parlamentáris csetepaténak. A karzat ezúttal s még másnap is, 19-én, Hunkár ellen, Széchenyi mellett volt. Felváltva pisszegettek s éljeneztek. Széchenyi önmaga ellen segitett pisszegetni, mi a nevetőket részére vonta, majd nyilván kezet fogott Hunkárral, mi aztán egy általános örömzsibajjal fejezé be az intermezzót.

Kevésbbé jókedvű volt az alatt Apponyi, kit, ,hogy meg ne haljon', mint egy párthíve mondá, Széchenyi kétes segélyének kelle megmenteni. E segély, mint látni fogjuk, abból állott, hogy a positiót félig előre fel kelle adni s másik fele sem volt, a bár kissé megfogyott többség ellenében sokáig tartható. A választelirati vita tűntette ezt fel, mely nagy szabásokban s feszült várakozás közt indult meg végre november 22-én, s tartott egy hétnél tovább (deczember 1-ig az alsóháznál, megannyi ideig a felsőháznál (deczember 4—11-ig), hogy aztán oly szokatlan véget érjen, minővel csak egy Kossuth genialitása és energiája lephette meg az országot. Meg kell azt fővonásaiban ismertetnünk.

A hosszas tárgyalás rövid kritikáját Széchenyi naplója, magára nézve nem kedvező módon, e pár sorban adja: «Somssich, tisztességesen. Kossuth, dagályosan. Én — nyomorultan. Jobb lett volna hallgatnom. Összezavartam sokat, triviális voltam, tréfálództam; de a közönség nem volt oly hangulatban. Ez volt hattyudalom. Látom az arczokon, hogy nem tetszett.» — «Időm lejár!» — —

Az első indítványt, mint az alakulandó új, szabadelvű-conservativ vagy közvetítő párt vezére, Somssich Pál tette meg. Beszédét azzal a sokszor használt szónoki frásissal kezdé meg, miszerint: ,alkotmányos kifejlődésünk

* V. ö. I. kötet 35. stb. l. Fontos küldetése volt, melyet dicsőségesen végzett el.

korszakának nagyobb momentuma még nem volt a mostaninál'. Azok közé tartozván, kik az ellenzék soraiban érdemelték ki első babérjaikat, nem téveszté szem elől, mi-

137. SOMSSICH PÁL.

(Barabás Miklós 1851-ben készült kőrajza után.)

vel tartozott ő maga s tartozik a haza mind a két nagy párt hazafias törekvéseinek. «Tagadhatatlan érdeme», így szólt, «az ellenzéknek azon cselekvőség, melylyel annak idejében fel tudta ébreszteni a nemzet figyelmét, szembe

mert szállani százados előítéletekkel s a töretlen útat be kezdte járni a reformok ismeretlen mezején; de elvitázhatatlan érdeme viszont a conservativeknek, hogy századok alatt erős gyökeret vert institutióknak rázkódtatások nélkül nem történhető rögtöni változtatásába bele nem egyeztek, köz- és magánviszonyokat kiméletlen szétszaggatástól megóvtak s ez által az reformkérdések megoldása időt nyervén, a rögtönzéseket meggátolták s így tették lehetővé a békés átalakulást.» Visszapillantást vetve az utóbbi idők történeteire, megvilágítja a királyi előadások egyes pontjait s miután ezek «már magokban elegendő zálogul szolgálnak arra, hogy a kormány alkotmányos kifejlődésünket óhajtja s hogy már nem a vajjon, hanem csak a miként van kérdésben» — egy olyan válaszfeliratot inditványoz, melyben köszönet fejeztessék ki a magyar megszólalásért, a nádorjelölésért, a nemzet óhajtásainak már kész törvényjavaslatokba foglalt előterjesztéseért, azon igérettel, hogy ily üdvös munkába azonnal bele fognak bocsátkozni s végre azon kérelemmel, hogy az előleges és egyéb sérelmek orvosoltassanak, mely utóbbiakra a felirás után tüstént egy országos választmány küldessék ki.

Jó hatást tett e beszéd; de utána nyomban Kossuth Lajos szólal fel. Nézetei az előtte szólótól a válaszfelirat «egész philosophiájára nézve, lényegesen különböztek». Ha Baranya követe összhangzást lát a kormány és a nemzet között a teendőkre nézve, ő ezt az összhangzást «csak némely tárgyak kijelölésében látja, de lát ezen tárgyak elintézésének irányára nézve olyan végetlen különbséget, minő az alkotmányos és absolutisticus irányzat között van». Hosszú beszédét, mely teljesen leköté a közfigyelmet, részletesebben ismertetni itt nem tartozik feladatunkhoz. A válaszfelirat alapjául a következőket inditványozta:

1. Köszönet kifejezése s készséggel hozzáfogás a munkához.

2. A királyi előadásokban foglalt tárgyaknak a nemzet óhajtásaival találkozása.

3. Óhajtás, hogy a többit is oly összhangzással végezhessék s azért loyális őszinteséggel megjelölése az akadályoknak.

4. Ezek legfőbbike az, hogy az 1790. 10. t.-cz. még mindig nem lett valósággá: a nemzet nem bír azzal az önállósággal, mely joggal megilleti.

5. Másik az, hogy sarkalatos sérelmeink még nem orvosoltattak, kivánataink nem teljesültek.

6. Az 1836. 21. t.-cz. végrehajtva nincs. T. i. az ú. n. Részek (Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyéknek) az anyaországhoz visszacsatolása. Vallás- és váltó-törvényeink a határőrvidéken még ki sem hirdettettek.

7. A kormányhatalom egyoldalú terjeszkedése:

a) adminisztrátori rendszer behozatala;

b) Kapcsolt részek (Horvátország) önkéntes rendezése.

8. A nehézségek nem az Ausztriávali szövetséges viszony természetéből, hanem a birodalombeli kormányrendszernek hazánk alkotmányosságától eltérő irányából erednek.

9. Évenkinti országgyűlés Pesten.

Ezekkel jelölvén meg a készítendő felirat főpontozatait, beszédét egy hatályos apostrophfal fejezi be. Fölveti a kérdést, vajjon a kormányt igazán constitutionális és nemzeti kormánynak lehet-e nevezni? E kérdésre nemmel felel, mindaddig, «míg az 1790. 10. t.-cz. valósággá nem lesz.» Hogy a kormánynak erősnek kell lennie? Nem tagadja; de felelős legyen! «Biztosítsa ő nekünk a szabadságot; és mi biztosítjuk neki az erőt és a rendet. — Ne gondolja senki, hogy nem tudnánk olvasni az idő jeleiben. Mi otthon hagytuk az agitationális tér szenvedelmeit, (?) de érezzük állásunk felelősségét és méltóságát is. — Viszonozza

loyalitásunkat a kormány hasonló loyalitással, emelje fel magát a kornak és saját hivatásának magaslatára.»

Most került a szólás sora Széchenyire. Beszédét, melynek mostoha önkritikáját már előrebocsátottuk, egész terjedelemben birja bár az olvasóközönség; jellemzőbb helyeit itt is ki kell emelnünk.*

Nem örömest szólal fel oly szónok után, kinek ajkait maga Hermes nyitá meg az ékesszólásra; a kedélyek is egy kicsit (!) fel vannak ingerelve, a hőség is szerfelett nagy a teremben, mint követ, utasításokhoz is van kötve, melyek tán magának sem tetszenek, (?) elszigetelve érzi magát, vénül is már, s örökös ismétlésekbe esik, összefüggés nélkül beszél stb. Csalatkoznak, úgymond, kik azt várják, hogy ő itt Pest megye követével (t. i. Kossuthtal) valami kakasviadalt fog kezdeni, hogy aféle jó izlésű spectaculummal mulattassa a magyar közönséget, miszerint két egyén, kinek mindegyike meglehetős adag velővel bír, egymást itt con amore vagdalja, körmölje. Ő Pest megye t. követének hazafiságát és loyalitását soha kétségbe nem vonta . . . A kérdés csak a «miként» körül forog. A fejedelem loyális, látja, hogy nem akarunk egyebet, mint magyarok lenni és ime magyarul szólt hozzánk. Most ismét látni fogja, hogy csak alkotmányosak akarunk lenni és pedig azért, hogy magunk is erősödjünk, trónját is erősítsük. De, ha az adresse úgy megy fel, mint Pest megye követe javaslá, félő, hogy csak keserűséget szül, mert a közbirodalom államférfiai még nem látják át eléggé, hogy a *monarchia* külön országainak napsystemához kell hasonlítnia, hol a planeták egy nap körül forognak ugyan, de saját tengelyeik körül is stb. Beszédének egy jó része különben a Pesten tartandó évenkénti országgyűlés meleg

* L. Gróf Széchenyi István Beszédei (1887). A Magyar Tud. Akadémia kiadása. II. köt.

pártolásának van szentelve s ebben is eltér a conservativ programmtól.

E beszéddel, mint láttuk, maga Széchenyi legkevésbbé volt ugyan megelégedve; hatása azonban minden irányban, különösen Apponyiékra igen nagy volt. Apponyi maga kész volt nem csak a szót, hanem saját helyét is Széchenyinek engedni át s a november 24-ki pártértekezleten felkérte, hogy nyujtsa be formulázva, közvetítő indítványát, melyre többséget szerezhetni alapos kilátás mutatkozott.

Másnap, a november 26-diki kerületi ülésben, Somssich szép beszéddel tette le mintegy a fegyvert, lemondva, közeledési szándokának bizonyításául, saját eredeti indítványáról s őszintén csatlakozva a Széchenyiéhez. Széchenyi ez alkalommal majdnem két óra hosszat beszélt, saját eredeti modorában ugyan, de komolyabban s szónoki emelkedettséggel. Kijelenté újra, hogy ő egészen önállónak, sem az ellenzékhez, sem a conservativ párthoz nem tartozónak tekinti magát, senki által (kivéve Moson megye rendeit) ide küldve nincs, holmi levélhordó szerepre hivatást nem is érez magában, utasításainak (!) minden esetre lesz némi elasticitása, a kormánynak pedig titkait nem tudja, de jó érzelmeit és hazafias törekvéseit ismeri: azért ne nézzék őt valami embryo-miniszternek stb. Borsod megye követéhez fordulva, ki azt mondá róla, hogy ‚megnyerte őt Moson megye, de elvesztette a haza', kérdi, vajjon mindazokat, kik az ellenzékhez nem tartoznak, a hazára nézve elveszetteknek tekinti-e? Ez szomorú dolog volna; de nem! ő ezt nem hiszi. Kiben istenség szikrája van, magas vagy alacsony helyen jót tehet, csak előtte álljon mindig a magyar név becsülete. Ő is ezen iparkodik s hiszi, hogy követi pályája végén el fogják róla mondhatni, hogy ha hasznot nem tett is, de kárt sem tett. Nem vonja ő kétségbe, hogy a pesti indítvány is loyális téren

áll; de más kérdés: vajjon statusbölcseségi téren is áll-e? S erre ezerszer nemmel felel. Figyelmezteti Kossuthot — mint ellene intézett röpirataiban is oly nyomatékosan tevé — a reá váró nagy felelősségre, miután a közbizodalom leginkább ő benne központosul s a jelen országgyűlésnek *talán* (?!) legnagyobb factora ő leend. Nem elég, úgymond, loyálisnak lenni; meg is kell nyerni a csatát. — — Sokat gondolkozott ő, míg elhatározta magát, ő ki első kezdett a reform töretlen útján járni, s mindig a haladásra buzdított, hogy most a mérséklet mellett agitáljon. Tudta, hogy ily lépés által eloszlatja azt a nimbust, melynek árnyában a népszerűség pajzsán szintén felemelkedhetett volna egy kis rövid pünkösdi királyságig; de ennél többre becsülte megnyugtató öntudatát stb. Felolvasta azután javaslatát, melyről igazán mondhatta, hogy «lényegben a pestitől alig különbözik s attól csak alakjára nézve tér el», s «éljen a haza! éljen a király!» felkiáltással végezé felszólalását.*

Kossuth, kinek szintén elég ‚mondani valója' lett volna, érezve, mint mondá, az ‚idő becsét' — (de mi hozzá tehetjük ismerve jól a pártok statistikáját) — most már a vita befejezését, a szavazást sürgette.

A Széchenyi felirati javaslata átvette a Kossuthéból a régibb s újabb sérelmek kissé általánosabb fölemlítését s a legűjabban is feltünt oly jelenségeket, «melyek a nemzet alkotmányszerető keblében féltékenységet s aggódást ébresztenek», átvette a Pesten tartandó «évenkénti országgyűlést», a parlamentáris kormányzatnak akkor divatos formuláját, Széchenyinek különben egyik legrégibb eszméjét; sőt átvette az 1790. 10. t.-cz.-nek is megemlítését, oly fordulattal, hogy ennek értelmében a törvényhozás és

* Moson m. rendei oly lelkesedéssel csüggtek rajta, hogy mindig készek voltak utasításaikat az ő magasabb álláspontjaihoz mérten módosítani, vagy azoktól való eltéréseit utólag jóváhagyni.

végrehajtó hatalom között szükségelt összhangzás könnyebben kieszközöltethessék.»

A dolog lényege ily módon meg levén mentve, félő volt, avagy remélhető, hogy megunva a szavak felett való czivódást, a többség hozzá áll.

A másnapi szavazás, a november 27-diki kerületi ülésben eldöntötte az ügyet. Moson mellett volt 23 szavazat, Pest mellett 26. Kossuth három szavazattal győzött.

Kimondatván a többség, Kossuth megragadta a gyeplőt s nyomban indítványozá, hogy most már, miután a haladás ‚alkotmányos iránya' el van fogadva s ‚fő szükségül' kimondva, lépjünk azonnal a cselekvés mezejére s fogjunk hozzá a szükséges előkészületekhez. Egyszerre négy választmányt hozott javaslatba ú. m. az igazolási, városi, sajtó és horvát ügyben. Úgy látszott, hogy pihenést sem akar engedni.

Végezzük be röviden a válaszfelirat történetét.

Az országos ülés rendesen csak hitelesíteni szokta a kerületi ülés határozatait. Az elnöklő személynök megteszi hivatalos észrevételeit, melyek tisztelettel (vagy tisztelet nélkül is), meghallgattatván, egy dörgő ‚maradjon' felkiáltás szokta befejezni a formaságot. Széchenyi még itt is tett egy utolsó kisérletet, hogy az ő békítő s közvetítő politikájának valami kis rést törjön. Az országos ülés deczember 1-én tartatott meg. Zarka személynök előadja szerényen, majdnem félénken a maga ellenvetéseit, az 1790. 10. t.-czikkre megjegyzi, hogy az soha inkább valóság nem volt, mint most.* Széchenyi e tárgyban harmadszori fel-

* Ez a híres sarkalatos törvény magyar forditásban így hangzik. «— — ámbár a trónöröklés rendje a fels. ausztriai ház női ágát is megilleti, Magyarország mindazonáltal kapcsolt részeivel együtt szabad államot (regnum) képez, mely egész törvényszerű kormányzatára nézve (odaértve bárminő törvényhatóságait) semmi más államnak vagy nemzetnek alárendelve nincs, hanem saját önállósággal és alkotmánynyal bír s ennélfogva azt saját törvényesen megkoronázott királya s így ő királyi szent felsége is, valamint utódai Magyarország leendő királyai csak saját törvényei

szólalásakor feldicséri azt a válaszfeliratot, melynek ellenében az ő javaslata éppen megbukott volt, s azt a vallomást teszi, hogy «ha az eddigi felirások sorát áttekintjük, ennél férfiasabb s mind a mellett kimélőbb hangulatut egyet sem találunk». Ez bók volt Szentkirályinak, kinek mint kerületi jegyzőnek, tisztében állott a Kossuth indítványa alapján szerkezetbe foglalni a feliratot, úgy hogy látszólag ez az ő műve volt. Széchenyi tehát, miután az ő javaslata kisebbségben maradt, most hozzájárult ehhez is, csak «némely csekély módosításokat» nyujtott be, melyeket Szentiványi fogalmazott, azon reményben, hogy ha mindkét fél egy keveset áldoz, a czél elérhető lesz a dolog meritumának kára nélkül: nem az levén itt a feladat, hogy egyik párt a másikat legyőzze, hanem hogy egymáshoz lehetőleg közeledjünk stb. Támogatja, kissé önkéntelen, egy-két conservativ követ! Somssich azon kijelentéssel, miként őt egyik szöveg sem elégíti ki s hogy az évenkénti országgyűléshez semmiképp sem járulhat hozzá szavazatával. Végre belemenydörög Kossuth, «mint zsarnok» lép fel a félénkek közt, s véget vetve az üres szóharcznak, kimondatja a többség határozatát. Ez a többség most már csak egy szavazatból állott. «Ha én győztem volna így», mondja Széchenyi, «mily odium esnék reám!» — «Különben úgy kell a kormánynak: nem csak a sérelmekért, hanem bárgyuságáért is lakol.» Szegény Apponyi! Hogy' tarthassa magát, majd ha elérkezik a zivatar, mely még csak a távol nyugoti láthatáron felhődzik észrevétlenül?!...

A főrendeknél, kiknek hozzájárulása nélkül a felirat fel nem mehetett, deczember 4-én, Szerencsy volt személynök, most k. főpohárnok, tette meg az ellenindítványt s tartott a szónoki torna-ünnepély azon hó 11-ig. Hitték tán, hogy ismét oly hosszas izenetváltások lesznek, mint

és szokásai szerint, nem pedig a többi tartományok módjára bírhatják és kormányozhatják.» (Hivatkozás a korábbi 1711 : 3. és 1741 : 11. törvényczikkekre.)

voltak máskor az alsó- és felső-tábla közt, míg végre egyik fél is engedvén, a másik is, valami medius terminust találnak ki. E számítás ezúttal gazda nélküli volt: Kossuth vasakaratába ütközött.

A deczember 17-én tartatott kerületi ülésben, míg Széchenyi Pesten volt mindenféle közügyekkel elfoglalva, Kossuth eddig hallatlan eljárással a főrendi izenet ellenében a felirat *letételét* indítványozta s vitte keresztül. Nagy beszédében erős színekkel festé a kormánynak az utolsó három év alatti egész magatartását, a többségnek minden áron megszerzésére irányzott törekvéseit, a sajtó monopolizálásától kezdve, az administratori rendszeren keresztül egész a pártalakításig Budán; majd éles philippikával fordult a főrendek ellen, kik a nemzet óhajtásainak a királyi trón elé jutását akadályozzák: kijelenté végre, hogy ő semmiféle feliratra többé nem szavaz. «Kimondottuk itéletünket, azt vissza nem vonjuk, azt ki nem mondottá isten sem teheti.» — Most már felveszi a keztyűt a gravaminális politika terén; indítványozza a sérelmek tárgyalását, fenhagyva a loyalitási érzelmeknek minden egyes kérdésnél lehető kifejezését. —

Az alsóházban a válaszfelirat szövegének első felolvasása után, azonnal szőnyegre hozatott az adó kérdése. A conservativek, s velük Széchenyi is, e körül igen sok megfontolni valót láttak. Az ellenzék és Kossuth erőltették s kivitték legalább elvi eldöntését.

Széchenyi kelletlen tűrve a pressiót, kétfelé osztályozta az embereket: azokra, a kik valósággal fizetni fogják az adót s azokra, a kik csak lármáznak mellette. Baj lett ebből. Másnap kénytelen volt szavait magyarázni s megadni ellenfeleinek azt az elégtételt, melyet Kossuth, mint merő kötelesség teljesítését vett tudomásul. Ezen fölül kapott elég vágást tőle, hogy saját eszméibe szerfelett szerelmes stb., s végül a kérdések sorrende sem úgy álla-

píttatott meg a mint ő, hanem a mint győztes ellenfele akarta.

November *30-án* az első kérdésre: akarnak-e a rendek résztvenni a *házi adó* terhében? igent mondott 29 megye, 5 kerület, az egyházi rend s a városok; nemet 18 megye, s Horvátország; két megye nem szavazott. A második, még semmiképp meg nem érlelt kérdésre: akarnak-e résztvenni a *hadi adó* terhében? volt 15 igen, 33 nem és Horvátország. A harmadik kérdésre, Széchenyi régi kedvencz s féltett eszméjére: akarják-e hogy a hon sürgetős szükségei fedezésére *országos pénztár* alakíttassék? 42 igen felelt s csak 6 nem, s egy tartózkodott a szavazástól.

Széchenyi, egy kis erkölcsi vereséget szenvedett ugyan s Kossuth említett kicsinylő szavaira «arczába szökellt a vér; de magába fojtotta érzelmeit»: az eredménynyel azonban nem lehetett oka elégületlennek lenni, s őszintén mondhatta el ama szavait, miszerint: «Magyarország jövendőjét soha rózsaszínűbb állapotban nem látta!» . . .* Nagy többség állott megette, legalább egy főkérdésben. Sőt deczember 6-án, egy öngyilkossági töprengések közt töltött éje után, bár látszólag mellékes kérdésben, megérte azt is, hogy a többség, Kossuth és Szentkirályi ellenében még egyszer mellette nyilatkozott. Az örökváltság, a házi adó és az országos pénztár kérdéseinek «együttes» tárgyalása s nem kerületi, hanem országos választmányra bizatása (t. i. a főrendek hozzájárulásával is) ment határozatba. «Első győzelem», jegyzi fel Széchenyi Naplójában: «Fel kell használni!»

Míg eme tárgyalások folytak, magán- és félhivatalos körökben bizonyos nyugtalan mozgás, nyűzsgés támadt. Sokan unni kezdték Kossuth zsarnokságát, s egy szabadelvü középpárt szükségét hangsulyozták. Tartattak titkos összejövetelek, nem hiányoztak a gyanusítások, a sugdosások, meg-

* Erőltette magára e mondást, melyet naplójegyzeteinek majd minden sora megczáfol.

bízható s kétes barátok, titkos vagy nyílt ellenfelek elmés csoportosításai, furcsa mende-mondák, apró cselszövények. Apponyi leléptetése, Széchenyinek helyébe ültetése, a többségnek egy ily kormány számára, vagy itt az előleges értekezleten vagy lent a megyékben megszerzése s biztosítása, esetleg még Kossuthnak visszahivatása is stb. a legkülönbözőbb árnyalatú politikusok közt ismét komolyan szóba hozattak. Wirkner azzal állt elő, hogy ha csak többség kell, ezt «megcsinálni» nem oly nehéz feladat; mások ismét hiresztelték, hogy Kossuth, ki sógoráért Meszlényiért gyászt öltött, megunta már a politikát, s ott hagyva az országgyűlést, végkép vissza akar vonulni a közélettől. Széchenyi maga senkiben sem, önmagában sem bízva, saját hypochondriájával küzd, közel halálát sejti s csakugyan ágyba kerül s egy hétnél tovább vörhenyben fekszik.

«Követtársaim nagyon elhanyagolnak», írja ez unalmas napokban Széchenyi, «a veres himlőm vagy politikám szaga tartja-e távol őket?» . . .

Megkészült azalatt utolsó könyve: az országgyűlés elé terjesztett javaslata a magyar összes közlekedési ügy rendezéséről, mely Kossuth egyik kedvencz eszméjét, a vukovár-fiumei vasútat bukással fenyegette.* Ez a javaslat voltakép a derék Kovács Lajos munkája volt, ki azt Clark Ádám és Tasner segítségével pár hét alatt (február 1-ig) összeállította. Széchenyi tartalmával azonosítva magát, reá írta nevét s a «felséges hazához» czímzett ajánlatát.

Míg a közönség ezt mohón tanulmányozta s kiki saját szemüvegén át birálgatta, nyugtalan hírek érkeztek Olaszországból. A pápai trón árnyékából indult ott ki a mozgalom; Pio nono arczképeit viselték mellükön tüntetésszerűen a milanói delnők; Carlo Alberto, félig menve, félig

* Nem csak erkölcsi megsemmisüléssel látta magát Kossuth fenyegetve, anyagi állása is komoly veszélyben forgott. (Falk: Gr. Széchenyi István és kora.)

menetve, állott élén az ügynek, melynek kimenetelét senki sem sejthette, de vagy aggódva vagy reménykedve leste mindenki.

Metternich úgy fogta fel a helyzetet, hogy öt-hat hónap mulva nagy események várhatók; de «Magyarországra» jegyzi meg Széchenyi, «senki sem gondol!» — A bécsi államférfiak erősen hasonlítottak a struczmadárhoz, mely, ha vihar közeledését sejti, fejét homokba dugja el. Annyi hét hozta meg és pedig saját talajukon, a nem várt meglepetéseket, a mennyi hónapot adtak a bekövetkezhető nagy eseményeknek.

Volt valami a levegőben. A magyar ellenzék, nem értve annak hivatalos képviselőit s gondolkodóbb részét, hanem vak szenvedély és ösztön által vezérelt zömét, ez s bálványozott vezére Kossuth át- meg át voltak hatva közelgő végleges győzelmük előérzetétől. Minden kérdést élére állítottak, mindenből pártkérdést csináltak, minden közvetítő kisérletet előre szinte lehetetlenné tettek s eszközül használták ellenfeleik megfélemlítésére, elnémítására a karzatot. A parlamentarismus őszinte barátjainak ma lehetetlen megütközés nélkül olvasni az akkori hirlapi és magántudósításokat amaz utolsó pozsonyi országgyűlésről. Az úgynevezett hallgatóság, mely nevének épen ellenkezőjét művelte, mint egy szervezett jakobinus-csapat lépett fel, mely erkölcsi élet és halál felett rögtönitéletet tart s itéletét áldozatjain fölebbezés nélkül azonnal végre is hajtja. Minden tiltakozás e zsarnok hatalom ellen hasztalan volt; sokan nyiltan kijelentették, hogy ez egy rossz kormányzásnak egyedüli ellenmérge s hogy mindaddig, a míg szabad sajtónk nem lesz, a karzatok, illetőleg utczai tömegek féken tartását követelni sem lehet. Bónis ezt az illetéktelen beavatkozást mentegetve az Irásra hivatkozott, melyben meg van írva, hogy sírni kell a sírókkal és nevetni a nevetőkkel stb. Azt hinné valaki, hogy sem

gyorsírók, sem országgyűlési naplók, sem hírlapok nem voltak; pedig mindenki szabadon olvashatta a legtulzóbb ellenzéki szónoklatokat s kedvére lelkesülhetett mellettük.

A zsibongó tömeg, már az ülés megnyilta előtt, elfoglalta a helyeket, s azzal mulatta magát, hogy az egyenként belépő pecsovicsokat pisszegéssel s mindenféle gúnyos

138. IX. PIUS PÁPA.

(Metzmacher metszete után.)

megjegyzésekkel, az ellenzékieket pedig buzgóságukhoz mért hangosabb, vagy csendesebb éljenzésekkel üdvözölte. Gr. Dessewffy Emil, kinek erkölcsi bátorságát oly nagyra becsülte Széchenyi, finom hajlongásokkal s kezével szórt bókokkal szokta ironice viszonozni az ily durva köszöntéseket, míg némelyik, az ellenzéki nevezetességek közé

furakodva, mintegy ezek védszárnyai alatt keresett s talált oltalmat ellenük; a daczosabbaknak az elnökséghez intézett bátor felhivásaik a rend és csend, vagyis a szólásszabadságnak helyreállítása iránt többnyire eredmény nélkül hangzottak el. Valóban nem csekély erkölcsi erőnek, hazafiságnak tanusága az, hogy utóbb a válság napjaiban az ilykép lábbal tiport, vesszőt futtatott conservativeknek vajmi kis töredéke szegődött csak a reactióhoz, legnagyobb része pedig a nemzethez állott.

Egy pártkérdés sem vert fel akkora port, mint az úgynevezett administratori rendszer. Mai napság alig fogja védni valaki, s szabadelvű szempontból nem is lehetne védni az örökös főispánság intézményét. Puszta czímnek tekintették ezt már akkor is s mellette egy igazi megyefőnöknek, főispáni helytartó czíme alatt működését igen egyszerű, természetes kisegítőnek tartották. De a kormány a kivételt szabálylyá próbálta tenni s emeltyűt csinált magának belőle hatalma megszilárdítására. Ez el nem kerülheté a mindig éber ellenzék féltékenységét, mely az új sérelemből nem kevésbbé hatalmas pártfegyvert kovácsolt magának. Hálásnak mutatkozott e tér s Apponyi megbuktatására felette alkalmatosnak. Mind a két fél összekeverte a jót a roszszal. Ma már csak gyenge ellenzésre talált s ha nemzeti egységünk, államiságunk eszméje mindenkinél felette állana a pártoskodási hajlamoknak, úgy bizonynyal még kevesebb vagy semmi ellenzésre sem talál vala azon elv, miszerint a kormánynak erősnek kell lennie, s az immár felelős központi hatalomnak kell, hogy minden megyében megbízható közege, képviselője legyen.* Ezt akarta Apponyi; de akarta a nélkül, hogy a kormányfelelősség elvét is elfogadta volna. A főispáni hivatal, melynek oly fontos történelmi múltja van, akkor már nem hivatal,

* Ma már nem érjük be ily ellenőrzéssel; az egész közigazgatásnak államosítása lett a jelszó. Az önkormányzat régi módozatainak védői, ósdi, elmaradott emberek.

hanem puszta méltóság volt: Apponyi ismét olyat akart, mit az újabb kor, szabadelvűség szempontjából szintúgy, mint a közigazgatás érdekében hangosan követelt s ellen-

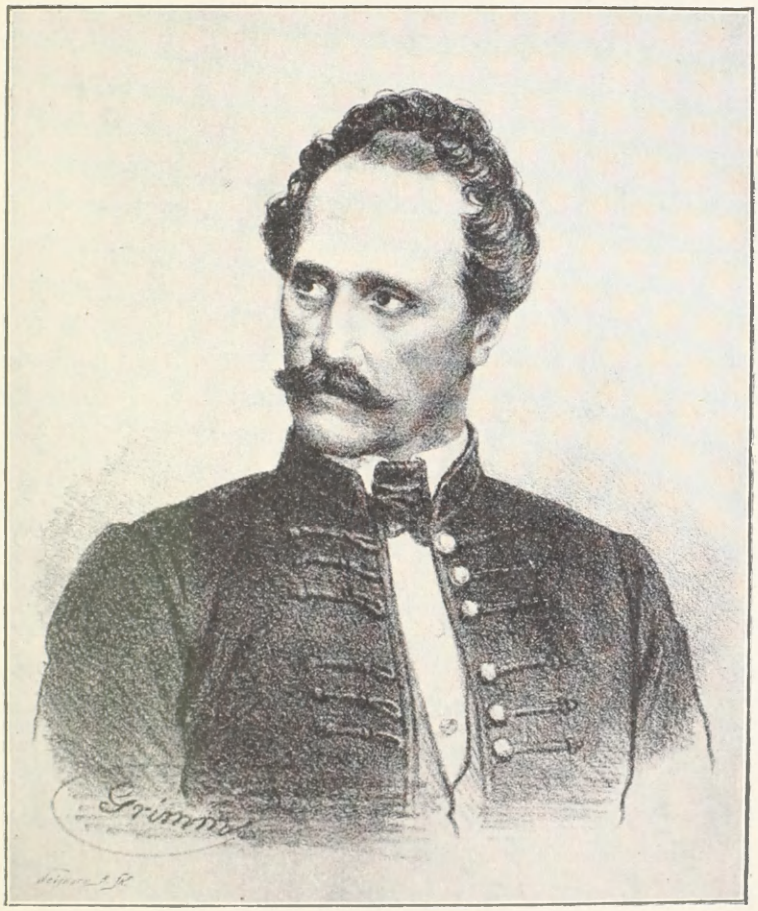

139. GRÓF DESSEWFFY EMIL.

(Grimm kőrajza után.)

mondás nélkül érvényre is emelt: hogy az a megyefőnökség, bármi czím alatt, ne puszta méltóság és sinecura, hanem, határozott teendőkkel s személyes felelősséggel t. i.

felfelé) járó, nemcsak néhány magasabb ranguaknak fentartott, hanem minden hivatottnak hozzáférhető s megfelelő díjazással is ellátott valóságos hivatal legyen. A kor megérlelé ezt a kérdést. De akkor épen ez a díjazás, az országnak egy fizetett hivatalnokseregggel mintegy elárasztása, tevé oly gyűlöletessé s merőben kivihetetlenné a kisérletet. Kossuth reájok ragasztá az osztrák Kreishauptman csúfnevet, mely rajtok ragadt s nem volt az a gyalázat, mint ez áldozatokon úton-útfélen el nem követtek. Szeretett ezzel, valamint a többi divatos jeligékkel saját elmés modorában vagdalkozni Zemplénnek akkori fiatal követe, gr. Andrássy Gyula is, az egyetlen, kiről Széchenyi azt tartotta, hogy «tán magasabb szempontból fogja fel a politikát». Az új Kreishauptmanoknak titkos vagy hallgatag utasításuk volt, hogy megyéikben a kormánynak valamikép többséget szerezzenek; természetes, hogy ezzel az eszközöknek nem mindig legfinnyásabb válogatása, a hivatalos nyomás sokféle nemei s esetleg tán fizetéseik felhasználása is mintegy vele járt. Ez a körülmény aztán megzsibbasztá a kényesebb természetű conservativek erélyét, köztük Széchenyiét is, a kormány e rendszabályának védelmezésében. Nem sokat használt Apponyinak, mit Somssich Pál egy nevezetes védbeszédében fel is hozott, hogy voltakép nem is Apponyi ténye, hanem hivatalelődjéé volt az, mint a ki még az illető rendeletet aláírta volt: Apponyinak kelle ez örökség fejében minden áron nyakát szegni. A mi Széchenyit illeti, őt a megvesztegetés, az aljasság minden neme fel szokta bőszíteni. Emlékezünk reá, miként deponálta egykor hídrészvényeit.* Csak nem rég Bécsben, Rothschild azon tanácsára, miként érdeklődjék bizonyos anyagi vállalatokban a várható nyereség szempontjából is, nagy felháborodással jajdult fel, hogy «még ilyet is meg

* Lásd gr. Széchenyi István Naplói 415. l. és Hirlapi czikkei. I. k.

kelle érnie!» — Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a szőnyegen forgó nagy pártkérdésben Apponyit elhagyá s csak arra inté, hogy mondja el a meaculpát, s küldjenek le Bécsből egy «declaratoriumot», mely aztán az egész ingerültségnek véget vessen. E végett a nádor is felutazott Bécsbe — kivel különben ott egyéb fontosabb megbeszélni való is lehetett — s kész vívmánynak tekintették a királyi leiratot, melynek feladata volt az égető kérdést szépen eltemetni. Nem oly simán ment az.*

Ez az úgynevezett rescriptum declaratorium némileg az örök emlékezetben élő 1825-dikire emlékeztetett s az öregek hasonló hatást reménylettek tőle. Az uralkodónak egy elhibázott kormányrendszerrel való szakítását kelle a legengesztelőbb módon kifejeznie, a nélkül, hogy a legmagasb bizalom részeseit egyenesen pellengérre állítsa. Itt nem is az alkotmány sarkalapjainak visszaállításáról, hanem csak félreértések kimagyarázásáról s a kormány legloyálisabb czélzatainak tisztába hozataláról volt szó.

Apponyi nem késett alárendelni büszkeségét hazafiságának s az ellenzék legjobbjaival megegyező azon forró ohajtásának, hogy az országgyűlés, melyhez oly sok remény volt kötve, ne oszoljon szét eredmény nélkül. Az ő és Zsedényi ellenjegyzésével január 30-án kelt királyi leirat, mely az alaptörvények (1790. X.) és főleg a nemzetnek szivéhez forrott megyei önkormányzat iránti tiszteletnek egy emlékjele, legalkalmasb eszköznek látszott e czél elérésére. Ghiczy Kálmán volt ellenzéki követ, most nádori itélőmester a február 6-diki kerületi ülésen olvasta fel azt.

«Folytonos királyi gondoskodásunknak» — úgymond általuk a király — «sokkal lényegesb részét képezi kedvelt Magyarországunk őszintén ohajtott és szeretve ápolt java és virágzása, semhogy azok között, mik erre bármely irány-

* E sérelmet békésen elintézni, mondja a helyzetet találóan jellemezve Horváth M., annyit tett, mint Kossuthot kibuktatni vezéri állásából Huszonöt év II. k.

ban hatást gyakorolhatnak, figyelmünket elkerülhették volna azon aggodalmak s különféle eszmék, melyek a megyei kormányzás körében a múlt országgyűlés óta intézkedéseink, nevezetesen a fenforgó kivételes körülmények által igényelt számosabb főispáni helytartók kinevezése folytán több törvényhatóságokban a kedélyek eléggé nem sajnálható felingerlésével, sőt több helyt magának a közigazgatásnak nem csekély hátramaradásával és *atyai szándokunk teljes félreértésével* keletkeztek. Ezek annál fájdalmasabban hatottak atyai szivünkre, minél számosabb példáit adtuk uralkodásunk első pillanatától fogva, hogy *az ősi alkotmánynak s ennek szilárd oszlopait tevő megyei szerkezetnek* szeplőtelen megőrzését, úgy a hazai törvényeknek *s ezek közt az 1790-iki sarkalatos X. t.-czikknek* is sértetlen fentartását, megszeghetetlen királyi tisztünknek tartjuk s ennék erősebb s mélyebb azon meggyőződésünk, hogy midőn az érintett intézkedések által egyedül a közigazgatás és józan kifejlesztés tekintetében szükségelt hatályos megyei s országos kormányzás üdvös sikeresítésére czéloztunk, a végrehajtó hatalom törvényes köre legkisebb részben sem lépetett át. Neveli ama méltó fájdalmunkat azon tapasztalás, hogy az érintett módon ébredt féltékenység s azon balvélemény, mintha a hazai törvények által szentesített megyei szerkezet és kormányzói rendszerrel az 1723 : LVI. t.-czikkel ellenkező megváltoztatása czéloztatnék, a kedélyek nyugalma és a bizalom csökkentésével nemcsak több törvényhatóságokban még folyvást létezik, hanem *már jelen országgyűlés folyamatára is oly káros hatást gyakorolni látszatik, melynek következtében az annak köréhez tartozó komoly feladatoknak általunk legélénkebben óhajtott eredménydús megoldása tetemesen megnehezíttethetik*» stb.

E nehéz napokban Bereg megye követének, Lónyay Menyhértnek, most már Széchenyi buzgó hívének jutott

nevezetes szerep. Ő tevé meg a közvetítő indítványt a sérelem elejtése s a leiratban való megnyugvás kifejezésére. Az elhamarkodás, szószegés, hitehagyottság, honárulás, minden nemének vádjait szórták reá s Szemerével párbajt kelle vívnia, míg Kossuth a haza szent nevére kérte, álljon el ‚gyilkos' szándokától, hagyja ott a többséget, mely ez egyszer amoda fordult, s szavazzon először is a békési pótindítványra, mely e sérelemnek legalább felújíthatását fentartotta, azután pedig a gömörire, melynek épen a megbuktatása volt czélba véve s oly váratlanul keresztül is véve. Mindössze egy szónyi többséggel! A győztes pártnak Kossuth mérges sarcasmussal ‚sok szerencsét' kivánt. Széchenyi ellenben megfogadta, hogy Lónyayt védeni fogja, ha kell, «vérével is». Az ingerült vita, a hallgatóság folytonos féktelenkedései között, több napon át tartott. Széchenyi Kossuthot a kalapácshoz, de Batthyányt a fuvóhoz hasonlítja. Ez utóbbit, úgy sejdíti, hogy párbajban fogja (még pedig pisztolyával hosszú szakállára czélozva) megölni.* A február 8-diki eseményeket, melyek egyike ma már bizonynyal igen kisszerűnek fog tetszeni, nem hagyhatom említetlenül. Somssichot, kinek conservativ elvei daczára a közönség kegyében mindig némi kiváltsága volt, ez egyszer a karzat teljesen félbeszakítá. Az elnökséghez fordult tehát s követelte a csend helyreállítását, hozzá téve, miként «ő azt hiszi, hogy Pest megye követével (Kossuthtal az eszmék terén megvívni dicsőség s föl nem teheti róla azt a gyávaságot, miszerint érveinek érvekkel czáfolása helyett, a hallgatóság lármáját s tetszését használja fel ellene fegyverül.» Egy akkori fanatikus tudósító szerint, a szónok e kemény szavait másfél percznyi mély csend követé, de aztán újult erővel tört ki a zaj és lárma, melyet csak Kossuth föllépte volt képes lecsillapítani. «Midőn a

* L. Naplóit. Ellenkezőleg gyakori összekocczanásaik daczára egymás barátságát keresték.

kormány alkalmas vagy alkalmatlan volta felett itélünk», mondá Kossuth, «ez igazán nagy és fontos pillanat: azért, uraim, csendet kérünk!» Erre ismét roppant éljenzés támadt és Somssich folytathatá beszédét,* melyre akkor hevenyében gr. Andrássy Gyula felelt. Ez volt a nap egyik eseménye. De nagyobb izgalmat szült a másik.

Kossuth egy óráig tartó pathetikus beszédje alatt pillanatnyi csend támadván, a karzaton valakinek kezében vagy zsebében egy darab czukorka durrant el. Később kitudódott, hogy Almásy Dénes volt az a ki szerencsére, csupa ellenzékiek környezetében, tréfából vagy vigyázatlanságból ezt a merényt elkövette, melyet természetesen egy Kossuthra czélzott, de el nem sült pisztolylövésnek tulajdonított az «orgyilkost» kiáltó bősz sokaság. Már idézett tudósítónk szerint: a hullámok a hatalmas, meg nem döbbent szónok intésére medreikbe visszatértek, a zajt mély csend váltá fel, melyben a szónoknak érczhangján előadott szavai átrezgék a szívek legbensőbb húrjait: «Túl vagyunk már azon, hogy mellünknek feszített szuronyok előtt kellene tanácskoznunk, nem élünk már oly időket s egy törvényhozónak, ha mindjárt ágyúk lennének is mellének irányozva, még sem lenne szabad megijednie, nem egy hasztalan kapszli vagy papirpattantyú szétpattanására». — Nevetés lett a vége. Ez ülésekben Széchenyi betegsége miatt részt nem vehetett. Újabb alkudozások eredménye, Kossuth és a két Lónyay közt, a három különböző indítványnak összeegyeztetése lett olyan szerkezetben, hogy azt majd a főrendek is elfogadhassák.

Sűrűn értekezett ezalatt István nádor is az ellenzéki követekkel.

* Ez egykori jelesünk emlékezetét szerfelett korán adja át feledésnek a hálátlan utókor. A vihar elvonulta után írt híres röpirata (Das legitime Recht Ungarns und seines Königs 1855.) lényeges befolyással bírt a magyar alkotmány visszaállítására.

140. SZEMERE BERTALAN.

(Eybl 1843-iki kőrajza után.)

Bizalmatlanul nézi ezt Széchenyi. «A csata», így írja, «el van veszve. Az ellenzék fejünkre nőtt. Batthyány a rombolás dämona (?) és Kossuth az enthusiasta, (!) kezükben tartják az országot. Adja Isten áldását reá. Az én szerepem, úgy látom, már le van játszva!»

Nem tudhatta, mi vár még reá.

Somssich a helyzetet így fogta fel: Vagy el kell oszlatni az országgyűlést, vagy megalkudni Kossuthtal. Szerinte Kossuth, kivel akkor sűrű érinkezései voltak, belevonható lett volna egy alakítandó magyar miniszteriumba; de kész volt esetleg egy forradalom előidézésére is. (Febr. 9.) A kormány Bécsben és Budán elvi s opportunitási ellentétek közt hányatva, ide s tova ingadozott . . . «A 84 éves Radetzky s a 73 éves Metternich, ezek a mi mentő horgonyaink!?» Kiált fel (Febr. 19.) a «bárka sülyedését» látó Széchenyi. Annak idején eleget integette őket.

Széchenyi szobájában csendesen dolgozgatott ugyan; de csak február 28-án jelenhetett meg ismét egy kerületi ülésben. A közönség éljenekkel s néhány pisszegéssel is fogadta. Előtte való nap találkozása volt Kossuthtal, kinek titkos nagyravágyását jól sejdítette ugyan, de «bámulatos színlelő tehetségét» csak utóbb ismerte fel. Miután úgy az örökös tartományoknak adandó alkotmány, mint a magyar kormánynak bármi czím alatt önállóbbá tétele már ekkor közbeszéd tárgya volt, Széchenyi egyenesen felhívta Kossuthot, fogjon vele kezet, s vállaljon akár az ő akár más valaki elnöklete alatt hivatalt. Ezt Kossuth ravasz szerénységgel visszautasítá, mivelhogy ő hivatalnoknak épen nem született, engedelmeskedni, alkalmazkodni nem tud, ő szegény ember volt s mindig az fog maradni, még követi napidíjait sem vette fel, s szolgálni még akkor sem fog, ha, a mit különben nem remél, egy egészen független önálló magyar miniszteriumunk lesz. Beismeri, hogy ez hiba; de hát neki ez a természete. Legyen Széchenyi az

elnök, Deák, Wesselényi ülnökök stb. Igen, Kossuth még febr. 27-én nemcsak az egy ily módon alakulandó magyar kormány támogatását igérte meg, de többi reformigényei is oly szerények voltak, hogy p. o. a nemesség által a házi pénztárba fizetendő 600,000 frttal, a felállítandó országos pénztárba is ugyanannyival a nép eddigi terheltetésének meghagyása mellett beérte volna: csakhogy egyszer már kezdjük meg! «Vajjon igazat beszélt-e?» kérdi magában utólag Széchenyi. «Vajjon nem ültetett-e fel?» «Ez az ember (Kossuth) nem alszik, nem eszik, csontig lesoványodik: egészen benne van a forradalmi fanatismus lázában!» . . .

Az eredmény nemsokára megmutatta, hogy Kossuth bármennyire csalódott is számításaiban, kezdettől fogva nagyobb meggondolással és nyugalommal fogott hozzá a maga feladatához s tétovázás nélkül, merészen tartott egyenesen czélja felé. Voltak neki is csüggesztő pillanatai; de nagyravágyása és boldog optimismusa mindig felülkerültek s erejét az akadályok edzették.

Az országgyűlés hátralevő napjainak története csakis Kossuth viselt dolgainak, majd mindent magával sodró diadalainak lajstromozásából áll; többi jeleseinknek már csak annyi szerep jutott, a mennyit ő épen jónak vélt reájok ruházni, vagy nekik átengedni.

Apró mécsek fellobbanásai voltak mindazon ovatiók, melyekben Szentkirályi a városok rendezésére vonatkozó terveért hosszas tanulmányok, fáradozások eredményeért, mind maga Széchenyi, az ő országos pénztára s közlekedési rendszerünk jól átgondolt javaslataiért, pártszínezetre való tekintetek nélkül időnként részesültek.

Széchenyi e nagyszabású terveinek oly buzgó pártolója volt Eötvös, hogy őt, barátaival (a Pesti Hirlap publicistáival) együtt ez időben Széchenyi föltétlen hívei közé kell sorolnunk. Daczára a bécsi kormány iránti közös ellen-

szenvüknek, a nyilvánosság terén, városban, megyében, megengedett műfogások (taktika) felhasználásával is előmozdították sikereit, készek kellő időben Kossuthtal és vakbuzgó követőivel szembeszállni. Idézhetünk ismét levelezéseikből nehány jellemzőbb helyet, p. o. «A fődolog előttem», — írja Eötvös 1848 jan. 16-án — «a közlekedési eszközök s azok igazgatásának törvényes megállapítása. Ez utóbbi valóban alkotmányos életünk első jelensége s mint olyan, minden lehető sérelmek és postulátumoknál fontosabb. Ebből következik, hogy minden erőnket s iparkodásunkat arra központosítsuk, hogy legalább ebben eredményt lássunk, Kovács közlé velem az országgyűlés elé terjesztendő véleményed főbb pontjait. Biztossá teszlek, hogy azokat nemcsak jóváhagyom (a 37 éves publicista beszél az 57 éves veteránhoz), de minden módon, mely tőlem s barátaimtól kitelik, elősegíteni is kész vagyok, még azon esetben is, ha bármi oknál fogva (értsd: Kossuth ellen) a leghatározottabb küzdelemre volna szükség» stb. Biztatja ezután tervének benyújtására, nehogy valamikép megkéssék s p. o. a vukovár-fiumei vasúttal eleibe vágjanak. Az utasításokat készítő megyei «Aranyszájú Szent-Jánosokat» igéri, úgy leverik parasztos szónoklataikkal, hogy felelni sem tudnak, *s így a többi kérdéseknél is.* (Ősiség, úrbériség, földhitelintézet stb.) Február 9-én (már az említett zajos ülés után) közli vele a Hirlapban a javaslatai irányában követendő eljárást. Mindenekelőtt 3—4 czikkelyben közölni fogják a munka kivonatát, kerülve mindent, mi ellenszenvet bármi részről is gerjeszthetne. Azután fognak csak annak a vukovárival való összehasonlításába ereszkedni stb. «A kérdés nem személyes, nem Széchenyi és Kossuth individualitása körül forog, hanem forog két terv körül, melynek egyike józan s czélszerű, másika ostoba». — — «K. most náladnál népszerűbb s azon elemek közül, melyek országgyűlésünkre befolyással

bírnak, K. többeknek pártolására számíthat. Ha arra, hogy valaki Napoleon szerepét játszhassa, csak mamelukokra volna szükség,* K. imperatorságra számolhatna s a vukovári vasút jó manoeuvre lenne s úgy, barátom, megengedem, te veszítenél». — «Meg fogjuk mutatni terved felsőbbségét, polemizálni, agitálni mellette, de kerülve mindent, mi a kérdést a személyesség terére vonná» stb. Február 19-én vigyázatra int a bókok dolgában, hisz K. «már elég nagy piedestált csinált magának, nem szükség, hogy ahhoz mi is köveket hordjunk». Február 20-án még világosabban fejezi ki e kérdésben előreláthető diadalukat, mert: «hogy annak már első részében, a vonalaknak meghatározásában K. le fog győzetni, azt neki magának egész elhittségére volt szüksége, hogy előre nem látta, de még sokkal több nehézséggel jár az egésznek financiális oldala, — a politikai dolgok ezen legfontosabb részében K-nál európaszerte felületesebb pártvezér nem létezik» stb.** — Mily nagy, lehetett, csak pár hónap mulva, csalódása, mikor látta, hogy épen ez a «felületes» államférfi volt kiszemelve a független Magyarország első pénzügyminiszterének.

E töredékek egybevetéséből is világosan kitűnik, hogy rendes viszonyok közt mind a két államférfi e szóban forgó s egyéb munkálatai, miknek hosszú sorát díszes nevekkel toldhatnók meg, nemcsak személyes tekintélyöket biztosítják, de egyúttal Kossuth merészebb terveit részint ellensúlyozzák, részint üdvösen kiegészítik vala. Ne feledjük a régi jó táblabíráknak a jobbágyi viszony megszüntetése s egy ama kor szabadelvű jogtudósait bámulatra indító büntető codex körüli rendszeres munkálatait is. A szorgalom és buzgóság, melylyel mind e közügyek akkor

* Ez a tréfás, de találó jelző kiszivárgott a nyilvánosságra, divatba jött Debreczenben (1849) s azóta jó darab ideig fentartotta magát a magyar közéletben.

** A m. t. Akademia irattárából.

tárgyaltattak, párvonalba sem tehető a parlamenti bizottságok mai szakértőktől támogatott kényelmes működésével. Későn, korán, délelőtt, délután, sokszor éjjel is tartottak a sokféle tanácskozmányok s végre Somssichnak nyilt ülésben egy pár szabad napnak, nem ám pihenésre, hanem dolgozásra engedélyezéseért kelle felszólalnia. Hangyaboly, melyet annyi hozzá kötött reménynyel, dicsőséggel együtt széttiportak, szélnek eresztettek a márcziusi ‚nagy napok!'

Szentkirályi, úgy látszik, megunva követtársa által elhomályosíttatását, lement megyéjébe s az a híre terjedt, hogy nem is szándékozik többé visszatérni a dietára, melytől eredményt alig vár. Az összes követi kar ekkor egy pártszínezet nélkül, mindnyájok neveivel aláírt meghivó levelet intéze hozzá, s első újra megjelenése az ülésben örömünnep lett: az elnök, a többiek zajos tapsai és szivélyes üdvözlései közt, nyilvánosan megölelte s megcsókolta. (Február 18.) Híres törvényjavaslata a városok és szabad községek rendezéséről végre napi rendre tüzetvén, a nagy közönség és a követi kar folytonos figyelmetlensége s lármás társalgása közt, mint a rendszeres munkálatok többnyire szoktak s mi ellen egyes buzgók felszólalásai hasztalanok valának, szinte végig tárgyaltatott, de szentesítés alá már nem kerülhetett. Csak Kossuth közbeszólásai gerjesztettek itt is legtöbb figyelmet, ki egy-két fontos módosítványt szúrt közbe, p. o. a hitfelekezetek egyenlőségének s kölcsönösségének elvét, s az ú. n. «bevett» vallások szükségleteinek közköltségen leendő pótlását stb. A laptudósítók néha csak az illető szónokok száj- és tagmozgásairól tesznek kárörvendve is említést a folytonos zaj közepett. A czukorkák hajigálása olykor jégesőhöz hasonlitott; e divat ellen a komolyabb követek sokszor tiltakoznak: úgy látszik, csak ama bizonyos «attentatum» csattanó hatása vetett neki véget.

Az administratori kérdés után legnagyobb izgatottságot

szült a horvát kérdés. Kossuth (feledve Pest megye közgyűlésén egykor tett indítványát a társországoknak egészen maguk szárnyára bocsátása iránt) s vele az ellenzék akkor még csak «Kapcsolt részekről» beszélt, nem «Társországról»; míg a tudomány emberei a meghódított és alávetett részek elnevezését a történelmi Horvátországnak pedig, mint ilyennek, nem is a magyar, hanem a szomszéd török állam területén létezését mutogatták. Az egy Batthyány Lajos foglalt el e kérdésben társaitól különválva, magasabb, államférfiúi álláspontot, s míg a többiek Horvátországban a holt latin helyett a horvát nyelvnek használatát makacsul ellenzék, ő e szabadelvű concessio mellett harczolt s azon elvet állítá fel, hogy az államiság eszméje nincs a nyelvhez kötve, hanem egyéb, nem kevésbbé fontos tényezőkhez, épen úgy, mint ezt egykor József nádor előrelátó bölcsesége ama teremben hirdette volt. Hozzátevé Batthyány ama figyelmeztetést, mikép nemzeti nagyságunknak rosszul szolgálnak s a magyar állam határait vajmi szűkre vonnák azok, a kik csak a magyar nyelv elterjedéseig mennének vele stb. E kérdés is, de főleg tárgyalási módja, ügyesen felszított gyúanyagává lett a nemsokára bekövetkező fellobbanásnak. Jozipovics és Osegovics közt párbaj támadt miatta.

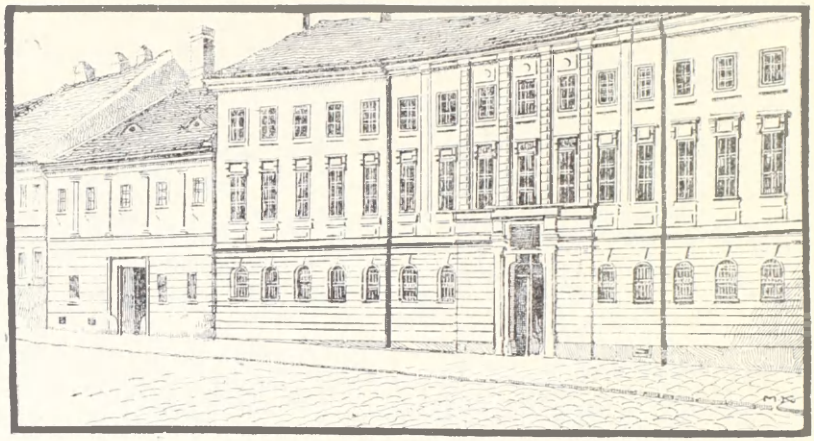

141. HELYTARTÓSÁGI ÉPÜLET BUDÁN.

(Mühlbeck eredeti felvétele után.)

IV.

A PÁRISI zavargások hírére első, a mi Bécsben ingadozni kezdett, természetesen a börze volt. Ostromolni kezdték a bankot a papirpénz beváltásáért. Pozsonyban egy conservativ követ, a győri Balogh Kornél, első adott szót a lábrakapott nyugtalanságnak. Márczius 1-jén több indítvány jelentetett be. Schnée a cholera, Bernát a népképviselet, Kossuth az örök-váltság kérdését sürgeté, Hunkár a felkelő nemes hadsereg, a régi insurrectio egybehivását látta időszerűnek, Balogh pedig küldői meghagyása folytán a metalliqueok árcsökkenése (91%) alkalmából Magyarországnak egy netaláni újabb devalvatiótól megóvása iránt tett nem annyira indítványt, mint interpellatiót. Nem gyanitotta mi fog ebből kinőni. Ez volt a vadcsemete, melybe Kossuth mesterfogással egy egész új korszakot, az önálló magyar miniszterium rózsaágát oltotta be, mely forró légkörben rögtön megfoganva s nekibokrosodva, oly dús virányinyal s annyi keserű tövissel lepte meg az

országot. A másnapi conferentián, minden egyéb tárgynak, saját indítványainak is félretételével, ezt kivánta, mint legégetőbbet fölvétetni illetőleg beleolvasztatni saját nagyhorderejű, regenerationális eszméjébe, nem kis meglepetésére

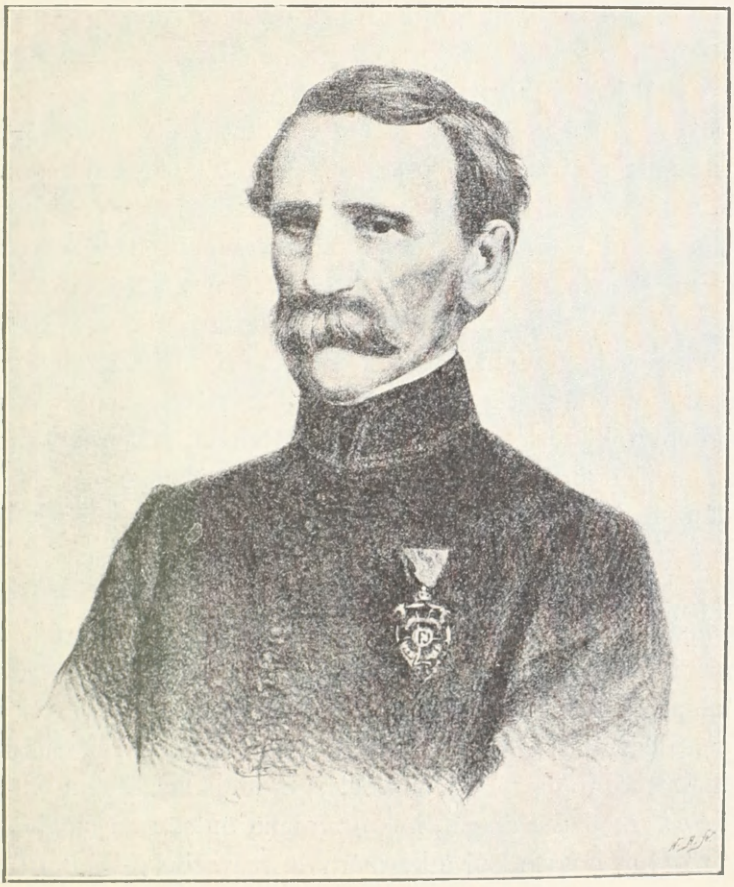

142. BALOGH KORNÉL.

kétségkívül Eötvösnek, ki az óra ütését meghallva, csak most sietett az országgyűlésre, hogy rég érlelt, de oly kevés pártolásban részesült eszméinek minden várakozást felülmuló gyorsasággal életbeléptetésénél legalább jelen le-

hessen. Nem oly sietséggel mozdult ki kehidai visszavonultságából, minden elhamarkodásnak született ellensége, Deák. Széchenyi, bár a centralisatiónak régi s nálunk első apostola, de a parlamenti kormányzatnak, mint szerinte meddő elméletnek, nem nagy barátja, s legkevésbbé tartva ily nagy kérdések megoldására a mámor perczeit alkalmasoknak, tőle telhetőleg s egymaga ellene szegült. Ezzel egész múltjának tartozni vélt.

Itt volt az igazi váló-út hazánk két nagy államférfia, itt hazánk múltja és jövője közt. Melyik vezetett volna rövidebben, kevesebb áldozattal a czélhoz? Erre a forradalom utáni első szomorú napokban, azután tíz év mulva a kiegyezkedés peripetiái között s végre a kivívott, akár fél, akár egész sikerek utáni elbizakodás újabb napjaiban, más-más választ lehetett s lehet ma is nálunk hallani. Akkor bolondnak tartották (s tartanák kétségkívül ma is) Széchenyit, ki tétlenül akarta bevárni (nem, sőt biztosítani) a normális nyugalom, a rend és csend helyreállítását, hogy azután majd kellő megfontolással tanácskozhassunk ősi alkotmányunk átalakulásáról, nemzetünk újjászületéséről, s hogy ne látszassunk csellel vagy erőszakkal kicsikarni mindazt, a mihez különben jogunk van s mit az idő, ha bevárni tudjuk, érett gyümölcsként fog ölünkbe hullatni. Széchenyi intő szava kiáltó szó volt a pusztában. Leverték őt Bónis, Pázmándy, Andrássy Gyula (az egyetlen, ki magasabb szempontból fogja fel ügyeinket!!); melléje senki sem állott, s végre: «megadta magát, nehogy olajat öntsön a tűzre!» ... Így történt, hogy az új alkotmány, a márczius 3-iki kerületi ülésben, egy szó ellenmondás nélkül, nagy lelkesedéssel, Kossuth szónoklatának varázsa alatt elfogadtatott. Szintoly rohamosan keresztülhajtatott az másnap 4-én az országos ülésben s küldetett át rögtön a felsőházhoz, hol azonban egy kissé megakadni látszott. Leírhatatlan volt az öröm, az ujjongás, de nyomban fenyegetővé is vált a közönség

143. PÁZMÁNDY DENES.

(Eybl 1842-iki kőrajza után.)

magatartása a netalán ellenkező vagy habozó mágnások irányában. Mig a haza egész légkörét megreszketteté a nagyszerű diadal szerteszáguldó híre, mig a conservativek nagy része, bevallva tévedésüket, hamut hintve fejükre, siettek megnyerni a nemzet bocsánatát, mások a királyi szentesitéstől függesztek fel jövendő magoktartását: Széchenyi e jellemző sort igtatá naplójába: «Az ostobaság el van fogadva!» . . . Nem tartalmát gondolta, hanem keresztülvitele rögtönzött módját. Előre látta a bekövetkezendő visszahatást!

Kossuth előtt különben éppen nem volt közömbös, hogy az egész mozgalmat, a mig lehet, a törvényes formák medrében tartsa meg s hogy a világ előtt visszautasitsa magától, a mig reájok nem fog szorulni, a féktelenkedő forradalmi elemeket. Fölötte jellemző e tárgyban tartott nagy beszédének mérsékelt hangja s loyalis indokolása. Midőn felhivta az ország rendeit, hogy az események magaslatára emelkedjenek, felsőbbségének érzetében egyúttal az erő mérsékletét akarta feltüntetni s aranyhidat nyitni az áttérő ellenfélnek. «Egy fiatal herczeg áll előttünk», mond, Ferencz Józsefre czélozva, «ki első megjelenésekor megnyerte sympathiánkat és mi engednők trónját szétszaggattatni?» — «Nem lehet ott megelégedés, hol absolut uralkodás van. A habsburgi ház második megalapitója az leend, ki ezen absolutismusnak véget vetend.»* — A felelősség iszonyú súlyát hárítva mindazokra, kik e válság perczeiben netalán az országgyűlés feloszlatását eszközölnék ki, (ellenfelét Széchenyit épen ezek közé sorolhatta) az osztrák bankról, melynek zavarai mulók lehetnek, az önálló magyar pénzügyre térve át, felirást indítványozott ő felségéhez, az ausztriai népeknek is adandó

* A jóslat teljesült. Magát az eszmét elég korán s nem egyszer pendíté meg Metternich megcsontosult conservatismusa ellenében Széchenyi. Tüzetesen fejtegeté az előző országgyűlésen Perczel Mór, mint Tolnamegye követe.

alkotmány, de minekünk mindenesetre attól független, önálló s felelős miniszterium iránt, mely önállóságunk s szabadságunk megóvására folytatott háromszáz éves küzdelmeinknek(!) egyszer valahára véget vetne s a trón és nemzet megszilárdítását, megerősödését vonná maga után.

A főrendek első meglepetésükben, egyelőre abban kerestek menedéket, hogy — ne tartsanak ülést. A nádor Bécsbe ment, utána mentek azon zászlós urak, kiket a helyettes elnöklés tiszte megilletett; felhívták, bizony későn Széchenyit is.

«Bon jour citoyen», üdvözlé őt régi jó barátnéja, Metternich herczegnő. — «Merci, délicieuse sansculotte», felelt reá Széchenyi. Pedig egyiknek sem volt nagy kedve és oka tréfálódzni.

Kossuth azalatt odalent mennydörgött a nemzet óhajtásait ismét megakasztani törekvő főrendek ellen. «Vagy tánczolni mennek Bécsbe», mond márczius 8-án (még farsang volt!), «vagy conferentiázni. Első esetben nem gátolhatják, hogy az itt maradók ne határozhassanak; második esetben megmutatják, hogy hivatásukat nem fogják fel», stb. Barsban már Apponyinak, mint honárulónak fő- és jószágvesztés végett pörbe fogatását is indítványozták.

Apponyi még nem adá meg magát, sőt, Széchenyi ez időre vonatkozó jegyzeteiből azt lehet sejteni, hogy ez alkalommal még őt is «en grand seigneur» fogadta. Sokaknak oda fent meg volt a rögeszméjök, hogy mind e bajnak voltakép mégis csak Széchenyi az oka. Metternich kijelenté, hogy míg ő lesz miniszter, addig semmi sem lesz constitutióból, felelős miniszteriumból és bárminemű «concessiókból».* Igen, de a trónörökös főherczegnek erre

* Minden engedményt gyávaságnak tartott. «Wenn es nicht anders geht, so muss man an der Bresche sterben», mondá Flahaut franczia követnek; de szavát nem váltá be. (Lónyay M. naplója.)

azt a megjegyzést tulajdonították, hogy: de hát vajjon örökké miniszter marad-e Metternich!?

Széchenyi úgy látszik akkor még hajlandó lett volna akár mint kanczellár, akár mint teljhatalmú királyi biztos az ügyek élére állani s belevetve magát a recsegő, sülyedő dereglyébe, a mozgalmat a válság amaz első pillanatában, midőn mindenki fejét vesztette, egészen más irányba terelni, mint melybe Kossuth terelte volt. Föltételeit is formulázta.* Ezek lettek volna:

Tízezer forint azonnal kifizetve, s ötezer forint havonként. (Ne essék valaki tévedésbe, ez összegbe még a Tisza-szabályozás is bele van értve, melyet Kübeck makacsul megtagadott.)

Folyó kiadások megtérítése felszámítás szerint.

Szent István rend nagy keresztje. (Hozzátennünk felesleges, hogy nem személyes hiúságának kielégítése, hanem hivatalos állásának jelzése forgott szóban.)

Legfelsőbb kézirat Széchenyi tollbamondása szerint. Teljhatalom. (!)

Minden kinevezés tőle függjön, minden hivatalnok neki fogadjon szót.

Minden segédeszköz, a katonaság is rendelkezésére álljon.

Ellenparancs ne jőjjön, mig vissza nem hívják őt magát.

Titoktartás.

Hat hónap alatt országgyűlés.

Viszont — desavouálhatják: ott a feje, családja, birtoka!

Sokan megdöbbenve, s tán ellenszenvvel fogják e sorokat olvasni; egyet meg nem tagadhatni tőlük: a férfias bátorságot. István főherczeg — nem támogatta: ő már

* Meg kell jegyeznünk, hogy hivatalos adat erről nem áll rendelkezésünkre; csak töredékes naplójegyzetei s a forradalmi párt czélzatos fenyegetőzései vezetnek ily következtetésre.

súlyegyent vesztett. Széchenyi azt a gyanút vetette reá, hogy «rivalizál vele!»..

A bécsi Casinóban Széchenyit, mint a helyzet emberét ünnepelték. E kényelemszerető, most kissé megrezzent úri körben Széchenyi az eszmék egy apostolaként vált ki s így nyilatkozott: «Az én hivatásom nem a palotákban, az élvekben s kényelemben élés, hanem az, hogy befogva legyek, vonó állatként a terhes szekérbe. C'est ma gloire. Ha ki tudom rántani a sárból, szívesen áldozom életemet. C'est digne de moi!»

De az ingadozó bécsi kormány nem ragadá meg e mentő eszközt.

Ott minden csupa kapkodás, csupa tétova volt, senki sem tudta mit akar. Metternichet kivéve; de neki lejárt már ideje. Hívei mind hátat fordítottak neki, mint egy sokáig bálványozott hamis istennek.

Eszterházy Pál herczeg előtt, kit a maga sodrából semmi sem vett ki, a már Pozsonyba visszakészülő Széchenyi, kit a titkos conferentiákra hol hívtak, hol nem hívtak, ily szókra fakadt: «Majd csak akkor fognak belém kapaszkodni, mikor egy halk de hatalmas szózat az súgja fülökbe: már késő!» (Trop tard) — «Becsületesen felajánlottam magamat» így folytatja önmagához, «mosom kezeimet!»... Nem lehetett akkor még tudni: a forradalom kerül-e felül vagy a reactio!

10-én Széchenyi visszament Pozsonyba. Lajos főherczeg, Bécsben a legfőbb hatalom kezelője, azt írta neki s izente általa a szintén visszatért István nádornak, hogy a felirat felküldését minden áron megakadályozzák. Elodázása s másra hárítása volt ez a felelősségnek, minővel a politika terén, válságos perczekben, elég gyakran találkozunk. Párisban végzetesnek mutatkozott. Három nap mulva Metternich leköszönt. A derék Melanie herczegnőnek, ki férjével egy bérkocsiban menekült a fővárosból,

pár nap alatt bő alkalma volt, a sülyedő hajót elhagyó patkányokról, szomorú tapasztalásokat gyüjtögetni. «Magasabb hatalmaknak engedek», mondá a bukott minister, «vajha ne mondják utánam, hogy távozva magammal elvittem a monarchiát.»* (A régit bizonynyal; de hamvaiból új Phönix fog támadni!) Vissza fogunk térni e mondásra.

Az általános zürzavarnak közepette Széchenyi most már egészen önálló magyar szempontra helyezkedett.

«Minden attól függ, mely útra térünk», így nyilatkozott Kovács Lajos előtt. «Az egyiken hazánkat alig sejtett hatalomra és nagyságra emelhetjük; a másikon igen kétes jövő örvényébe sodorhatjuk.»

«Az események kényszerűsége kezünkbe adja sorsunk irányát, csak megérteni tudjuk: az uralkodó okvetlen karjainkba veti magát s mi leszünk tényleg a birodalom súlypontja.» «A másik úton ellenben» (t. i. a forradalmin) «a népek a követelésben, az uralkodó az engedésben nem fognak határt ismerni. De bizhatunk-e ily vívmányok állandóságában?» stb. Ő tehát, tekintve belviszonyainkat, melyek a «régi magyarságot» tövestől felforgathatják, egy olyan feliratot indítványozott, mely szerint a trónokat fenyegető fergetegek közepette «félretéve egyéb gondjainkat, mint egy ember gyülekezzünk a trón körül s annak védelmére egész erőnket felajáljuk» stb. Kovács Lajos a mondottakat (4 pontban) rögtön formulázta. Aláírói (név szerint: Szentkirályi Móricz, Somssich, Bernáth, Say, Bachó, Daróczy, Osztroluczky, Szumrák, Kállay, Gábriel Milkovics, Egry) kiadták róla a bizonyítványt, hogy az márcz. 2-án délután vegyes conferentián előterjesztetett. De senki által sem pártoltatott.**

Metternich leköszönése az Apponyiét is maga után

* M. hinterlassene Schriften; aus dem Tagebuch der Fürstin Melanie.

** Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve. II. k. 45. Az érdekes okirat eredetije az akadem. Irattárában. (Mellékelve mint Függelék.)

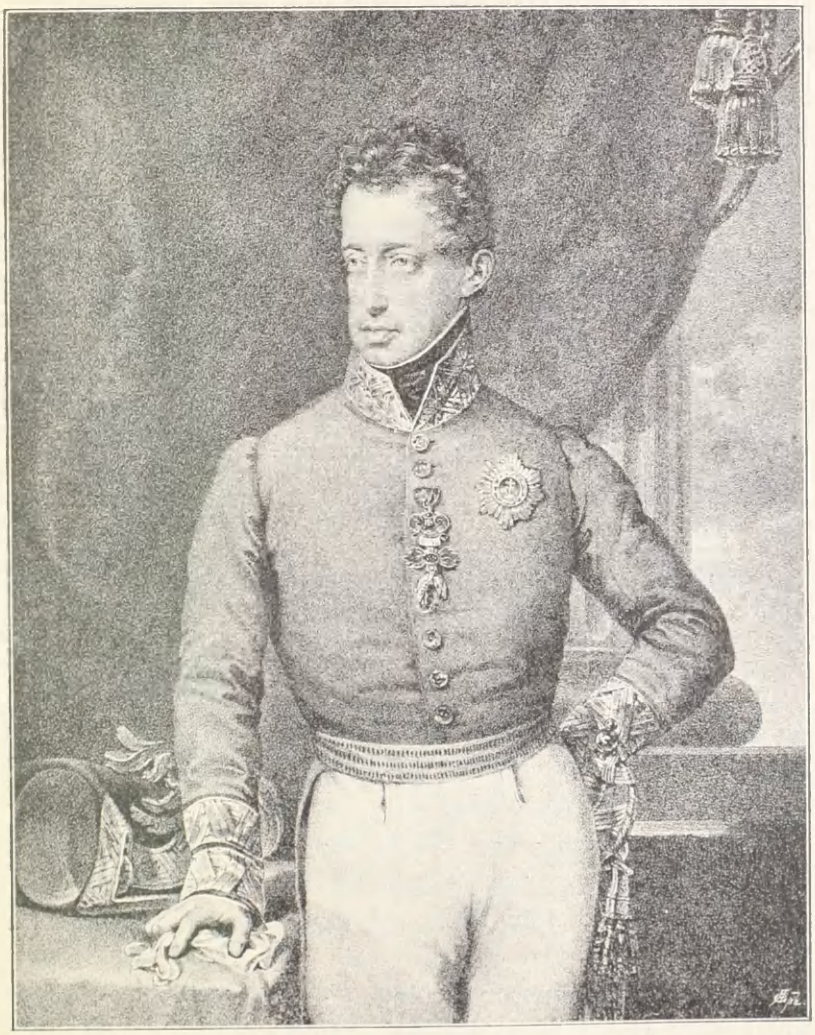

144. LAJOS FŐHERCZEG.

(A Hitbizományi Könyvtárban levő eredeti után.)

vonta. István nádor nyomban tudatta ezt Széchenyivel, ki azalatt a már elfogadott felirat szövegének is némi enyhítésein törte fejét, míg Kossuth éppen annak még határozottabb magyarázatát adni látta szükségesnek. Mit Pesten kifeledettnek tartottak, az beleértettnek nyilváníttatott: népnevelés, népképviselet, nemzetőrség, esküdtszék, vallásegyenlőség, sajtószabadság. Kossuth erős kézben tartotta a gyeplőt s el volt határozva magát túl nem szárnyaltatni. Perényi Zsigmond figyelmezteté Széchenyit, hagyjon fel akadékoskodásaival, ha nem akar «vasvillát a hasába». A nádor is értésére adta, hogy a felirat felküldését most már megakadályozni nem lehet s hogy más mentő eszközt nem lát, mint Kossuthot és Batthyányt felkérni a rend helyreállítására. Gyorsan fejlődtek ezután az események, melyek részletesebb ismertetése, a mennyiben nem közvetlen Széchenyi személyére vonatkoznak, most feladatunkon kívül esik.

Széchenyi naplójegyzetei ez utolsó napokban a szokottnál is ziláltabbak; majd minden sor lelki izgatottságáról tesz tanúságot; apró betűi, a rövidítések megfejtése után is, helylyel-közzel szinte olvashatatlanná válnak. Mindazonáltal olvasóinknak legjobb szolgálatot vélünk tenni, ha e pár lapot lehető hű szószerinti fordításba mutatjuk be, és pedig egész pongyolaságában.

Márczius 13-án. — — Nálam esznek Majláth Gyuri és Szécsen. Még egyszer a Judexhez * és Főherczeghez. Bécsben kiütött — ki nem lehet számítani, hogy most mi fog történni!!!

A gőzhajó conductor tartóztat, belépve beszél: 3—400 ifjú ember «Le a kormánynyal, a Judex, Tárnok etc. mind gazemberek».** Le az aristocratákkal, le minden mágnással.

* Közbeszúrás; És B. Lizihez. Itt Montenegro a bécsi kravallról — kissé nagyítva.

** Közbeszúrva: Engemet egészen kihagytak.

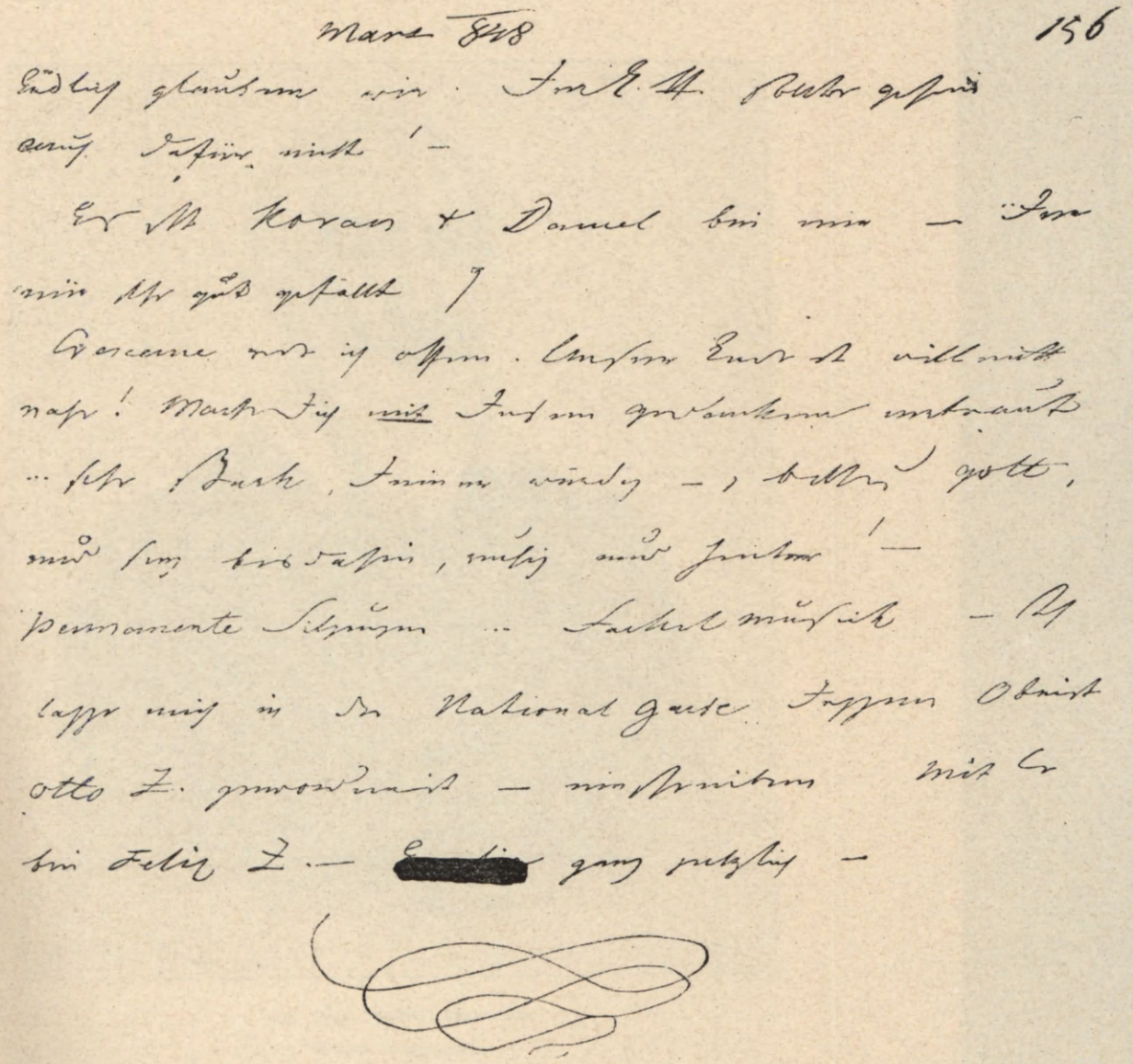

SZÉCHENYI NAPLÓJÁNAK UTOLSÓ LAPJA.

(Eredetije az Akadémia birtokában.)

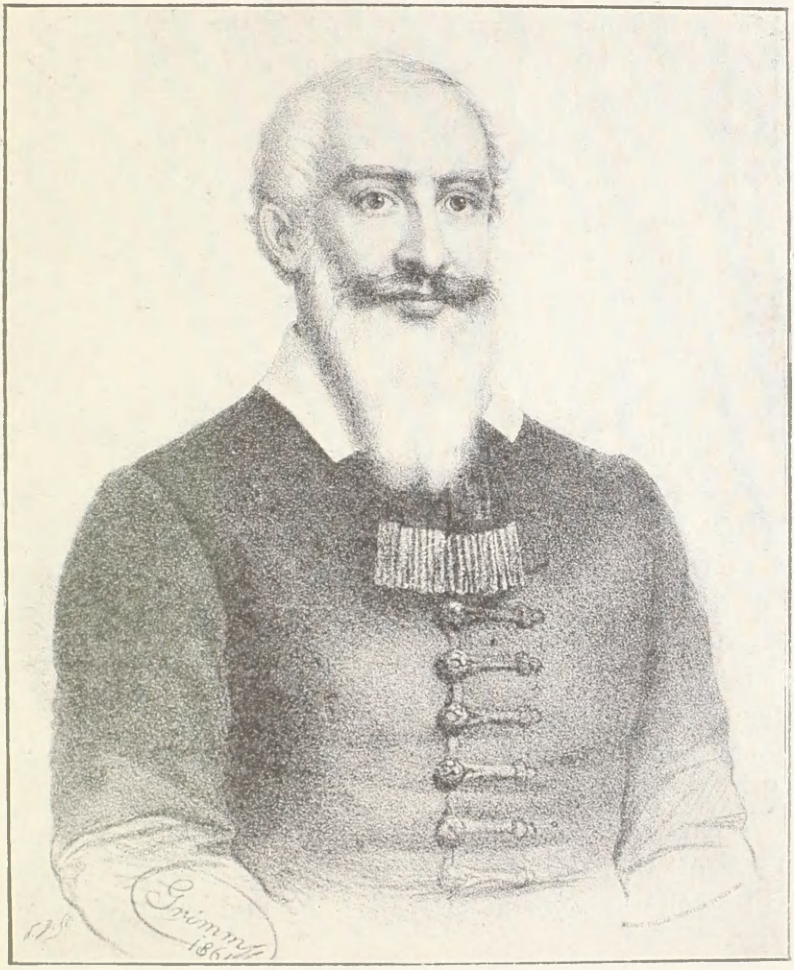

145. BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND.

(Grimm kőrajza után.)

Nálunk Erdődy Leopoldine stb. kik B. Lajoshoz vacsorára.[1]

14-én. Egészen össze vagyok zsugorodva. Szemrehányást teszek magamnak. Tegnapelőtt nyugodtabbnak, hidegebbnek kellett volna lennem. Főhg minket — Esterházy Pált is — conferencziára hivat.

‚Metternich hgnek le kell mondani. A város a diákok hatalmában van stb. Nem kellene-e B. Lajost és Kossuthot megkérni(!), hogy a rendet fentartsák? — Felirási iratnak fel kell menni — stb. Kerület. Kossuth, Andrássy Gyula már túl vannak szárnyalva, Madarász, Just, Pázmándy által.[2] Én szívből beszélek. Tetszik nekik. 3 órakor mágnások és rendek táblája. Izenet keresztűl megy.(!) Borzasztó nagy gőzerővel. A katlan el nem pattan.... mert az auditorium akarata mindenben hajszálig teljesűl'.

Ebédelek Z. Henriknél. Vigan vagyunk. Mesko mama és Irén Bécsből érkeznek,... hol minden compromittálva, de csendben van. Fáklyás zene[3] 1. a főhg Istvánnál, azután Kossuthnál... a kit a Zöldfa vendéglő erkélyén, elegáns dámáktól környezve, ünnepelnek. Német polgárok németűl üdvözlik fent Kossuthot, s ez németűl felel. — Megyek Z. Felixhez, hol sokan gyülekeznek s nagy a szomoruság. Felvidítom őket (mintha magam jó kedvű volnék!). Whistezünk.[4]

15-én.[5] Az egész egy rosz álomnak látszik előttem! Oh szent Nemezis! — Egy lengyel, és Kossuth hozzák be a gyújtó anyagot az országba! Az első talán Sobiesky

1 Közbeszúrás: Hallom, javaslatom nem megy. Egy szót sem akarnak engedni. Passivitásba esem.

2 Széljegyzet: Ezek teljes sajtószabadságot akarnak és az ifjuság fölfegyverzését.

3 Közbeszúrás: Vegyesen jurátusok és polgárok, Kossuth B. Lajost akarja premiernek.

4 Előbb Sajtóválasztmány nálam.

5 Közbeszúrás: Májbajommal czudarul. Ma úgy látom, Magyarország teljes felbomlásnak indul Hamar végzek.

egy utóda . . . a másik megkínozva és bolonddá téve és . . . (törlés).

«Szegény Metternich! A Ferencz császár rendszere, melynek ad absurdum kellett vezetni, buktatott meg téged.»

Mi a teendő? B. Lajost és K—t kell soutenirozni! — stb. Némuljon el minden gyűlölet, minden ellenszenv, minden személyes ambitio! — Gátolni nem fogom őket. Szolgálni fogok-e velök! Az, egészségi állapotomtól függ! — Este Z. Felixnél.

Ferencz-Károly gőzösön Bécsbe. Én egy hosszú tollal! Lelkesedés! Akár egy méhkas! ‚A heréket kiölik'. C'est le fin de l'histoire. Egy handbilletet indítványozok, melyet . . . a császár írjon alá. Egyszerű az: ‚István az én alter egóm.' Elfogadják. Kérdjük egymástól: ‚Minő lesz a légkör Bécsben? Zászlókkal, üdvlövésekkel fogadnak. Inkei Sándor, Orosz, stb. mint deputatio Kossuth és B. Lajos elébe. A Jägerzeilen kiszállunk. Az egésznek rebellio kinézése van. Kossuthot többször virágokkal koszorúzzák az exaltált bécsi nők, lengyelek s olaszok átkarolják. Én Kossuthnét viszem kocsin, a ki egész testében reszket. Miután Kossuth diadalmenetben EH. Carl (hôtelbe) ér, B. Lajossal Munschba megyek ebédelni. Aztán mindjárt vele István főhghez. Mivelhogy a bécsi légkör, B. és K. véleménye szerint kedvező volt, a kézirat felvétetik. Felelős ministerium, és Batth. mint premier. — — Én ellene támadok, főleg B. neve ellen, mert a császári házat megakarom a lealázódástól kimélni, mely, ha energia volna bennök, még szakadásra is vihetne. De rögtön gyanusítottak.* B. és én mentünk a főhghez. Én voltam az előadó. Ő megijedt, s Kolowráthoz utasított bennünket. Ez kitünő

* *Közbeszúrás:* S ez annyira ment, hogy W. Béla végre így szólt: ‚Hagyj mindent a maga útjára, mert még leszúrnak'.

Más széljegyzet: ‚Oly csend és rend volt . . . Senki sem lopott,' így szólnak és örülnek rajt! Én megijedek attól . . . mert azt mutatja, hogy még a tolvajok sem számítanak, hanem már ezek is fanatizálva vannak!

jó hatást tett reánk. B. Lajos Kossuthoz; én István főhghez, hogy holnap Lajos főhggel érintkezzünk. Mikor K.-hoz érek, mindent nagy izgalomban találok. — — Reggel egy levél Zs.-től. ‚Most még jobban kell szorítani a dolgot', mondják Bónis és Bernát Zsig. (vastag törlés után:) megcsalt. — Aludni? Én nyomorúltan... Epe-köveim! —

16-án. Lajos főhgnél. — Lótás-futás. Reám egyik sem hallgat... Ebéd Lajosnál. Előbb Pálnál. E. Vinczénél is. Ez, egészen aristocrata. Indignatiójában mintegy megszünik keresztény nő lenni, s az egész bajért engem okoz.* Ellenem nagy elkeseredésben hagyom ott. ‚Hát én vétkes vagyok e mozgalmakban? — Én azt hirdettem: tatarozzátok ki az ódón házat, tisztítsátok meg a salaktól, mely körűl veszi stb. Az illetők ezt nem tették... Kossuth et Co— pedig jobbnak látták azt felgyújtani!'

Keresnek. — Gyula és Z. felbőszítenek. Bolondul örülnek annak, hogy Bécs — ég! Ismét István főherczeghez stb.

12 órakor deputatióval István főghez, — s utána a császárhoz. — Kínos látvány!... Az este félelem és reménység közt. — Ha Kossuth akarja, elpusztítják a Burgot... Lajos fhg nem akar engedni. — Esterh. Pál hg meglágyítja, s lelkiismeretét megnyugtatja. Ezt viszem a Kohlmarktra Kossuthoz. Megölelik egymást, Esterházyt fölemelik, Kossuthot azután diadalban körülhordozzák. Eötvös Pepi éjféltájban jő haza. Matschekerhofba; én később. Lefekszem, egy óranegyed múlva: menjek Zs. főhghez... Gyorsan felöltözöm... Ágyuk s égő kanóczok közt stb. suhanok be a Burgba! — Istv. főhg kijeleni Esterh. Pál és Kossuth előtt, hogy ‚megvan!' — Megyünk a casinóba. B. Lajost ünneplik.

17-én. A finale Kossuthnál kifőzve. — Én nem ártom

* Esterházy Zsófia, Széchenyi régi barátnéja.

magam semmibe. — Bernáth Zs. majdnem az egészet elrontja. Örül és dicsekszik vele, hogy a magyar ifjuság letette Czapkát (a bécsi polgármestert), mert pecsovics, és hogy a katonákat kezdi csábítani.

Megyek Eötvös Pepivel a gőzhajóhoz, a Kaisermühlennél. — Pozsonyban a Zöldfa előtt, egy roppant méhraj. Kossuth nagyszerűen beszél. Találom Crescence-ot, megyünk Felixhez. Én jó kedvben, — noha betegen. Bensőmben egészen higgadt és nyugodt vagyok.

18-án. Rosz. éjem. Minden sötét lett körülöttem, a hajó sülyedését érzem. — Belép Kovács Lajos, Pestről érkezve. — Ujra megvigasztalva érzem magam. Ez a jó ember, mindig örömet hoz a házba. ‚Az istenért, le Pestre a dietával!' — Megyünk B. Lajoshoz. Ez Pestre akar. K. azt mondja: kinevetik!... Conferentia. Kossuth és comp. elhatározzák, hogy az országgyűlés Pozsonyban marad.* Mindent elkövetek, hogy B. Lajost és K—ot rábírjam. Végre úgy tartjuk: tán István főhg menne? Ezt sem akarják.

Kovács és Dániel vannak nálam. Ez nagyon tetszik nekem.

Hogyan állnak a próbakilátások?

Megakadályozhatja-e valami a teljes felbomlást?!

Crescences-szal őszintén beszélek. A mi végünk talán közel van. Békülj ki ezzel a gondolattal! Légy erős, magadhoz méltó. Imádkozzál Istenhez, s addig nyugodtan és vidáman légy!

Permanens ülések. — Fáklyás zene. — Beiratom magam a nemzetőrségbe, melynek ezredese Z. Otto lett. Cr—szal Z. Felixnél. E— (törlés) csipős.**

Széchenyi, márczius 14-kén, a főrendi s vegyes ülést

* *Betoldás:* A szent Nemesis mindenben mutatkozik. A bécsi légkörben határozzák el, mi lesz jó Pozsonyban, tehát természetesen Pozsonyban kell eldönteni, mi lesz jó Pesten.

** S itt a Naplóknak vége szakad.

megelőzött ama nevezetes ülésben elmondá mintegy politikai hattyúdalát: hazafias aggályainak adva újra kifejezést az átalános mámor közepett.* «Sokan örülnek, sokan búsulnak», — így szólt a döntő pillanatban is, — «ő nem tudja magát elhatározni, örüljön-e vagy búsuljon. Annyi probabilitás van arra, hogy Magyarország egy szebb jövendőnek indul elébe, mint arra, hogy önmagában s magával küzdve végóráját éri. (Ellenmondások.) A gyógyszer kezünkben van. Neki régi kedves ohajtása, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon, mert e nélkül oly progressio lehetetlen, milyen után ő sovárog. És azon hihetőség, hogy ez most megtörténhetik, örömmel tölti el szivét. De az aggasztja, hogy a szomszédság tűzre lobbant s mi magyarok saját szalma körülményeink közt, oly közel vagyunk a tűzhöz. Vagy *reform*, vagy *anarchia*, ezek közt kell választani. Azon nagy előnynyel birunk a szomszédok felett, hogy alkotmányos vágásokhoz szoktunk, míg nekik csak most kell azokba okulniok. Nemzetünk feladata, hogy az *alkotmányos kifejlésnek basisa, a dynastiának pedig támasza legyen;* most az ideje, hogy *szűnjék meg provinczia lenni, most lehet anyaországgá.* — — Most mindenek felett *rendre* van szükség s nincs senki, a ki jó viselete által benefactorává ne lehetne a nemzetnek, de nincs is senki oly kicsiny, ki az ellenkezővel ne árthatna, — — ne feledjük, hogy pártok és casták nincsenek, legyünk bizalommal egymás iránt, szóljunk mint magyarok és hazafiak» stb.**

Szavaiból kiértették, mit egész eddigi múltja is elég hangosan hirdetett, hogy szakadást nem óhajt ugyan, sőt retteg tőle, de ha választania kell, ő a haza és a szabadság zászlójához fog állani, nem mint vezér többé, hanem

* Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris, ora (dei jussu) non unquam credita . . . Teucris.

** L. Sz. I. Beszédei.

mint közvitéz: alárendelve hiúságát a közügynek. «Szívből szóltam», jegyzi fel naplójában, «s tetszett nekik beszédem!» Bizonynyal nem a beszédet, hanem a beszélőt illette s nem jelenének, hanem múltjának szólt e nagy elnézése vagy önkénytelen hódolata egy folyvást örömittasságban élő s vezetőitől egyre feltüzelt sokaságnak. Többi közt nagy határozottsággal nyilatkozott ez ülésben gróf Andrássy Gyula minden félrendszabályok ellen.

A Felirat egyértelmű elfogadását Pozsonyban nagyszerű fáklyás zenével (semmibe véve az erre nézve még fennálló tilalmat) ünnepelték meg; a díszmenet előbb István nádor lakása elé, aztán a Zöldfa vendéglő terére vonult, melynek erkélyéről Kossuth, «elegáns dámáktól körülvéve», Batthyányt, már mint leendő miniszterelnököt mutatá be az ujjongó közönségnek. Német polgárok tisztelkednek; Kossuth németül felel nekik.

Mindez egy «rossz álomként» tűnik fel Széchenyi borongó elméje előtt, «teljes felbomlásnak» látja indulni az országot, a birodalmat; régi baljóslatai gyors teljesülésétől rettegve, keserű humorral kiált fel: «Nous avons vendu le pays pour deux Louis». (Batthyányt és Kossuthot értve a két Lajos alatt, kik miatt szerinte elvesztettük az országot!)

De nyomban összeszedi magát s számot vet ez időszerinti kötelességeivel, teendőivel. «Mit kell tennünk?» kérdi; s felel reá: «Istápolnunk kell Batthyányt és Kossuthot.» Megy tehát velük, a míg ereje bírja.

Egészségének azonban, melytől kormányba lépését függeni látja, hogy teljes felbomlásnak induljon, bizony már nem sok kellett. Attól, hogy a hivatalnak, melyet az országgyűlés előtt már tényleg viselt, czímét is fölvegye, fölmenthető alig volt. Az országos közlekedési ügy vezetésére hivatottabb tehetséget, akkori készületlenségünket is tekintetbe véve, bizonynyal nem találhattak volna.

A híres feliratot egy díszes országos küldöttség vitte fel márczius 15-én Bécsbe.

Indulás elött még reggeli 8 órakor egy «Elegyes ülés» tartatott, melyben a helyzetnek megfelelő, elég fontos határozatok rögtönöztettek, úgymint közös teherviselés az adómentesség megszüntetésével (mit Széchenyi is örömmel üdvözölt), a városoknak nem mint külön kasztnak, hanem képviselet alapján azonnal jogosítása; az úrbériségnek állami kárpótlás mellett megszüntetése, sajtószabadság, esküdtszék, vallásszabadság teljes viszonyossággal; népnevelés, évenkénti országgyűlés, Erdély egyesítése stb. Mindez az általánosságban mozgó felirat helyes értelmezése gyanánt; az általános elvek kimondása után a codificatio későbbi időkre halasztatván.

A küldöttség tagjai közt az alsó tábla 26 küldöttén kívül (10 megyei, 10 városi, 4 egyházi és 2 kerületi) a főrendi tábla részéről Lonovics püspök, Rajacsics karloviczi érsek, ifj. Majláth Gy., gr. Batthyány Lajos, b. Wenckheim Béla, gr. Teleki László, stb. voltak (13-án) a főherczeg nádornak majdan vezetése alatt.* Sokan csatlakoztak önkéntesen hozzájuk; délután 4 órakor egy második hajó indult az ifjusággal.

Argonautáinkat a kissé lassú menetű «Ferencz-Károly» gőzös 10 órakor indulva szállitotta fel Bécsbe, hozni is onnét, vinni is fel oda a szabadság rég áhított aranygyapját. Csak egy ember van köztük, kit a syrén-hangok el nem szédítettek s ki nyilván csak azért megy velük,

* Az akkori lapok szerint jóval nagyobb számmal voltak a küldöttség tagjai. Mutatványul iktassunk ide egy érdekes névsort: Ghiczy K., Bernáth Zs., Szemere B., gróf Andrássy M. és Gyula, Szentiványi K., Schnee, Gábriel J., Radics M., Darvas P., Bükk Zs., Bónis S., Bohus J., Papszász, Biró, Babarczy, Rónay, Mannó, Kállay, Tomcsányi, Kossuth L., Szentkirályi, Asztalos, Révay, Dessewffy Jób, Tarnóczy, Olgyay, Ruttkay, Justh, Kubicza, Rakovszky, Pázmándy, Széchenyi I., Madarász, Vidos, Hunkár, Csúzy, Somssich, Horváth, Szabó M., Gaal E., Tolnay, Josipovich, Fogthűi, Máriássy, Forgách, Daróczy, Házmán, Háder, Hergesell, Martiny, Pitroff, Rényei, Komlóssy, Tóth Lőrincz, Sztanaszky, Károlyi I.

hogy vagy szavával, vagy puszta jelenlétével is mérsékelje veszélyessé válható buzgóságukat. Az érdekes epizód részleteit személyes benyomásaival együtt a fentebb közlöttekből ismerjük bár, röviden fogjuk még tán némi kiegészítésekkel újra egybefoglalni.

146. RAJACSICS KARLOVICZI ÉRSEK.

De mielőtt azt tennők, szükséges egy futó pillantást a Bécsben történtekre is vetnünk.

Előre volt látható, hogy a párisi forradalom könnyű és teljes győzelme Európaszerte gyújtani fog s hogy Németország egy nagyobb városa sem marad e láztól ment, mely

mindenütt utánzásra fogja csábítani a könnyen mozgó ifjúságot, a tűrhetlenné vált korhadt állapotok megdöntésére bátorítni a higgadtabb gondolkodókat, s végre bölcs engedékenységre, vagy ha nem, úgy vele született gyávasága és tétlensége leplezetlen kimutatására felszabadítni a hatalom gépies kezelőit, a hivatalban levők járomnyögő bús seregét. Metternich ezt előre látta, de bízott saját ügye, kipróbált rendszere győzhetetlen voltában s legkevésbbé sem számítva saját környezete által gyorsan bekövetkezett cserbe hagyatására, a veszélyt, mely jőni fog, kicsibe vette. Még anyagi erőről sem gondoskodott, mely az esetleges utczai zavargásokat elnyomja. A franczia júliusi dinasztiát amúgy is mindig csak «árnyékkirályságnak» nézte, sőt a legitimitás bitorlójának, mely szerinte minden alapot nélkülözve, az első szellőnek kell hogy bábjátékává legyen. Neje pedig régi ellenszenvei nyomán kárörvendve kiáltott föl: «Boszuló Nemezis, mily szigorúak és igazságosak a te végzéseid!»* Mikor még évek előtt a nemes Lafayette halála hírét vette, megbotránkozott rajta, hogy a Moniteur dicsőítő nekrológot szentelt e férfiú emlékének. (1834.) Kolowratban, bár őt, mint talentumot egy közönséges bureaucrata színvonalánál magasabbra nem becsülték, mégis a rossz (t. i. újító) szellem titkos szítóját látták s Kübecknek évek óta sürgetett indítványát, az állami háztartásnak nyilvánosságra hozatala iránt mindannyiszor makacsul visszautasították. Mi Metternichnek legtöbb gondot szerzett, az a sajtó szabályozása, vagyis elnyomása volt, még pedig lehetőleg egyforma szigorral széles Németország egész határán, sőt azon túl is,

* Hozzuk emlékezetbe a jellemző adomát, melyet e büszke nő maga örökített meg naplójegyzeteiben. Egy fényes estélyen (s ilyeneket nagyon kedvelt a nagyszépségű s pompaszerető úri hölgy) ragyogó diadémszerű fejékkel jelent meg, s mikor St. Aulaire gróf, Lajos Fülöp követe, azzal a bókkal lépett elébe, hogy hisz ez egy egész korona, csipősen azzal válaszolt, hogy ez a korona az övé, s ha őt nem illetné, bizonynyal nem is tenné a fejére. Ez a czélzás a bitorló Orleans-házra, átcsúszott az akkori franczia lapokba, s a diplomatáknak is, komolylyá válható jegyzékváltásra adott alkalmat.

meddig az európai szárazföldön befolyása érvényesült. Megengedé ugyan elméletben, hogy jól meg kell különböztetni az alapos tudományos munkákat az izgató röpiratoktól s hirlapoktól; de nagy súlyt fektetett reá, hogy a német államok egyforma sajtószabályokkal, már akár preventiv, akár repressiv természetűekkel lássák el magukat. S azért annak idején üldözés alá vette és vétette mindenütt a tanárokat, egyetemeket, a torna-egyleteket, Burschenschaftokat, melyek Bécsben különösen a legszigorúbban tiltva valának. S bár utóbb ő maga egy bécsi tudós társaságnak alapítója lett s nagy gonddal és részletességgel sajátkezűleg dolgozta ki annak alapszabályait; a gyakorlatban a legújabb időkig az a különbség az alapos, komoly irodalom és izgató publicistika közt szinte észrevétlenné vált.* Sanda szemmel nézte ama kisebb német udvarokat, (Bajor, Baden, Württemberg stb.) melyek szívesen látták magukat mérsékelt szabadelvű parlamentektől (Rotteck és Welcker iskolájából) környezve s loyális czélzataikban támogatva. De a szegény bécsiek csak irígy szemmel nézhettek úgy ezen vérükbeli, mint szövetséges magyar szomszédaikra, kiknek mégis aránylag számbavehető jogaik, illetőleg kiváltságaik valának. Külföldi lapokat is csak lopva, szerencsésebbek különös kedvezésből olvashattak. Csoda-e, ha mindenütt, a hová az újabb események benyomásai alatt szabadabb légkör hatott be, a népesség örege és nagyja, úgyszólván első lélekzetvételre a sajtó felszabadítását és a censura eltörlését követelte. Mint járni kezdő gyermek, félve, tapogatózva tették hozzá a többit, mikről legtöbbjüknek alig volt világos fogalmuk, mint: constitutio, nyilvánosság, esküdtszék, nemzetőrség stb.

Az első mozzanat egy meglehetős conservativ, minden esetre igen loyális testületből, az osztrák iparegylet Nie-

* A bécsi tudós társaság alapszabályai nagyban különböznek a magyar tud. Akademia alaptervétől és szabályaitól. (Függelék.)

der-Östreichischer Gewerb-Verein) kebléből indult ki, melynek legmagasabb pártfogója az uralkodó háznak a trónhoz legközelebb álló tagja, Ferencz Károly főherczeg volt. Ugyanis az ő és Kolowrát jelenlétében márczius 6-án tartatott havi ülésben Arthaber indítványára egyhangúlag fogad tatott el egy politikai tartalmú felirat, mely az épen márczius 13-ára egybehíva volt tartományi rendek gyűléséhez intézve, ezt a reformok megkezdésére, illetőleg a régi kormányrendszerrel való szakításra volt sarkalandó, hangsúlyozva, hogy csak a nyilt őszinteség egyrészt, másrészt pedig a legszorosabb csatlakozás a közös nagy német hazához lesz képes a megingatva levő bizalmat ismét helyreállítani. Ezen első adresse komoly, mérsékelt és hűséges dinasztikus érzülettől áthatott hangja annyira megnyerte az elnöklő főherczeg tetszését, hogy ez kisérőjével együtt meleg köszönetet mondott érte.

Hasonló, de tán élénkebb mozgalom volt a kiváló férfiakból álló jogász-egylet (Politisch-juridischer Leseverein) kebelében, hol már 1841 óta Bach János és Sándor — a később nálunk oly hírhedetté vált miniszter — vittek nagy szerepet, s kitűnő jogtudósok, magasb birósági tagok, előkelő ügyvédek, egyetemi tanárok a régi rendszer gyökeres átalakítását, az államháztartás nyilvántartását, ellenőrzését, az összes tartományi gyűlések egybehivatását, első sorban (Schmerling) a sajtó szabaddá tételét s megfelelő sajtótörvényt, széles alapon nyugvó képviseleti rendszert s mindenféle elméleti és gyakorlati dolgokat tettek megbeszéléseik tárgyává, mindig óvatos távoltartásával a még éretlen hevesvérű tanuló ifjúságnak s az e mögött féktelenkedő nyersebb elemeknek. Volt e mellett egy Shakespeare-club, melyben írók és művészek találtak egyéni buzgalmuknak és hiúságuknak megfelelő tért. Itt tette meg a költő és szinész Bauernfeld a nagy petitio iránti indítványt, melyet aztán Bach Sándornak kellett szabatosan formulázni.

Itt már a fentjelzett vezéreszméken kívül, egy osztrák összalkotmány (Gesammtverfassung) eszméje is felmerült, mely később, félreértve és túlhajtva, a monarchia mindkét felére annyi bonyodalmat és gyászt hozott, s szerzője nevét — nálunk a leggyűlöltebbek egyikévé tette.

Ezekre mintegy válaszúl szolgálhatott egy márczius 10-én kelt szigorúan conservativ császári manifestum, melyben az uralkodó, természetesen Metternich diktálása után s egészen ennek stilusában kijelenti először is, hogy a Franczia országban történteket azon állam belügyének tekinti s nem szándékozik semmikép bele avatkozni; egy váratlan megtámadás esetében azonban tudni fogja kötelességét s gondoskodni fog róla, hogy Ausztria befelé erősnek, kifelé pedig biztosnak és tiszteltnek érezze magát. A jog védelmét s az állam intézményeinek fentartását annak hangsúlyozásával ismeri feladatának, miszerint a fenálló jogrend felforgatására irányzott törekvéseket, melyek az Istentől megáldott birodalmat zavarba dönthetnék s bármily ellenségének könnyű prédájává tennék, hatalmában álló minden eszközökkel el fog nyomni. Reményli, hogy ebben birodalma hűséges Rendei, s minden osztálybeli alattvalói, kik a törvényes rend szeretetét szivökben még megóvták s ama veszélyek számbavételét felfogni képesek, melyeket ily mozgalmas időkben az ellenkező eljárás okvetlen maga után vonna, támogatni fogják.

Maga Metternich már márczius 2-ika óta szorgalmatosan s nagy titokban értekezett a Berlinből ez alkalomból ide menesztett Radovitz követtel, a birodalom határain túl követendő egyöntetű eljárás felett. Még amaz emlékezetes márczius 13-án is tanakodtak, mely miniszterségének utolsó napja volt, midőn az utczáról felhangzó lárma, a Ballplatz palota küszöbéig ható áradat figyelmezteté őket munkájok felesleges, vagyis megkésett voltára. Minden fenyegetésnek, gúnynak, szidalomnak czéltáblája a már bukottnak tekin-

tett egykor oly mindenható miniszter volt. Jellemző, hogy a porosz államférfiú megrőkönyödésére Metternich nagy lelki nyugalommal azt válaszolta, hogy oda künn a rend és béke helyreállítása nem az ő «ressortjába» tartozik! Lássák azok, a kikre ez bízva van.

A diákok, ú. m. az egyetem jogász- és orvos-, valamint a polytechnikum növendékei előtte való nap az aulában nagy gyűlést tartottak. Ezt már 7-dike óta holmi korcsmákban, zajos szavalati és írásbeli stilgyakorlatok előzték meg. Most már voltak vagy kétezren, s kezdték erejöket érezni. Nagy lelkesedéssel elhatározták egy ú. n. Sturm-Petitio szerkesztését, melyet személyesen fognának előbb az egybegyűlendő tartományi rendekhez, azután magához a császárhoz benyujtani. Ezt népszerű tanáraik, Hye és Endlicher, azzal hárították egyelőre el, hogy majd inkább ők fogják a tanuló ifjúság nevében a kérvényt illető helyeken átnyujtani s méltányos és jogos kivánataikat tolmácsolni. Minden rendzavarás nélkül, csendesen, de további tettekre készen, oszoltak szét.

Majdnem egyidőben gyűléseztek többfelé s gyüjtöttek ezer számra aláírásokat kereskedők, polgárok, a városi értelmiség körében, lényegben megegyező, bár csak általánosságban mozgó kérvényekre. Külön mozogtak a könyvkereskedők, Arthaberrel élükön, mint a kik az osztrák censura lealázó igáját első sorban érezték. Tisztelkedvén Lajos, János, Ferencz Károly főherczegeknél, sőt még Metternich és Kolowrát miniszterekénél is, ez utóbbi közvetítésére ő felsége színe eleibe is bocsáttattak. Különben nem nehéz volt ama napokban az udvarhoz bejuthatás. Egyesek és küldöttségek könnyen nyertek kihallgatást s kaptak a helyzetnek megfelelő, egészben keveset mondó válaszokat, igéreteket. Elvben mindennek elfogadása s a részleteknek és kivitel módjainak külön bizottságok útján később leendő megállapítása igértetett.

Következett a három emlékezetes nap, márczius 13., 14. és 15-dike. A bécsiek örök büszkesége, a szabadságbarátok, az idealisták szemében, kik a váratlan fényes eredmény dicsőítésében, versben, prózában versenyre keltek. Hivatkozva, egy kis szemhunyorítással, a durva csőcselék állítólagos távolmaradására, s hallgatással mellőzve a külvárosok egészen másnemű mozgalmait, hol rablás, pusztítás, gyujtogatás voltak (Fünfhaus, Wieden, Gumpendorf, Mariahilf stb.) napirenden, — az igazság tiszta diadalát, egy «gentlemanek forradalmát», az értelmiség felszínre vergődését s méltóságos magatartását látták s hírésztelték ország s világszerte.* Metternich ellenben — saját párthívei előtt mintegy igazolva magát — félrevezetett diákok, a társaság legfurcsább rétegeiből kiemelkedő néhány zavaros fő s a világ helyzetével teljesen ismeretlen polgárok szereplési viszketegének tulajdonítja az egész eseményt, melynek gyakorlati vezetésére s munkába vételére aztán idegenek (különösen lengyelek stb.) vállalkoztak. De vegyük sorba:

Márczius 13-án, hétfőn, már kora reggel megteltek az utczák. Az ifjúság különösen nagy számmal, a tartománygyűlés uriutczai palotájához s annak udvarába tolongott, s így a folyosókon s ablakokon át közvetlen érintkezésbe léphetett a tartománygyűlés szabadelvűbb tagjaival, elnökeivel, tisztviselőivel. Ezek, az eddigi szokástól eltérve, nem ünnepélyes felvonulással, hanem egyenként, s mintegy lopózva gyűltek össze s foglalták el, ha lehetett, szokott helyeiket. Az udvarban egy kút s a mellett bárminő magasb pont rögtönzött szószékül szolgált, de az erkély sem maradt elzárva, melyről minden nyelvű eddig ismeretlen szónokok buzdító beszédeket tartottak a zajgó s folyvást éljenző közönséghez, mely más politikai pártprogramm nem

* A bécsi forradalomnak egész irodalma van. Különösen érdekesek az Augsb. Allgem. Ztg. azon időbeli tudósításai. Mi Springer, és illetőleg Metternich autografiája adatait tartjuk aránylag legmegbízhatóbbnak.

létében, főleg a Magyarországból érkező hirlapokat s első sorban Kossuth (márcz. 3-iki) nagy beszédét olvastatta fel sokszor ismételve magának, s örömittasan lelkesült mellettök, reá adva pontonként a maga szentesítését és sürgetve haladéktalan érvényesítését.

Az ülés megnyittatván, felolvastatott a Rendek egy már kész felirati javaslata, de mérsékelt hangja miatt visszatetszést szült, sőt (némelyek szerint) azonnal széttépetett. Mások szerint a széttépve visszadobás sorsa a diákok feliratát érte, melyet ezek a terembe betolakodva, személyesen nyujtottak át, azzal a követeléssel, hogy a Rendek azt küldöttségileg vigyék nyomban ő felsége elébe s azonnal tudassák, a helyben bevárandó választ is. Azért idáig semmi rend- és csendbontás nem történt, hacsak, mint egy tudósító írja, a rendre és csendre intők folytonos lármája és piszszegései annak nem vehetők. Tétlen, unalmas perczek következnek. Végre feláll egy bátor szónok, (Burián) s Metternich letétetését, s mint hűtlen tisztviselőnek, hazaárulónak, perbe fogatását követeli. Ezt a népszónokot, ki e perczben a közérzületnek volt tolmácsa, rögtön vállra emelik, s diadallal hurczolják a Ballplatzra az udvari kanczellária elé, hol a közkivánalmat még nyomatékosabban ismétlik, nem mulasztva el közben az császár és uralkodó ház gyakori éljenzéseit, s a hagyományos alattvalói hűség és szeretet többékevésbbé őszinte kifejezéseit, melyek különben is az egész mozgalmat kezdettől végig jellemezték. Eközben egy álhír terjedt el az országház tájáról, — (s ki nem tudja mily nagy szerep jut forradalmakban, a kedélyeket folytonos izgalomban tartó álhíreknek, mendemondáknak! . . .) hogy a gyülekezet néhány szájasabbjai, de még a képviselőház némely szabadabbelvű tagjai is, elfogva s őrizet alá helyezve vannak. Bizonyítékúl vétetett a kapuk egyikének elzáratása. Erre neki mentek az ülésteremnek, össze-vissza törtek minden bútort, ablakot, lámpát, s olyan kis jelene-

rült volna. Egy mellékterembe félrehuzódva, rögtön megírta lemondását a következő szavakkal:

«Legkegyelmesebb uram! Egy lépésre látom magam kényszerítve, melynek indokolására nézve lelkiismeretem kötelez, hogy Felséged előtt őszinte gyónást tegyek. Érzelmeim, nézeteim, elhatározásaim egész életemen át mindenkor ugyanazok valának, ezek oly megrögzött hatalmak, melyek bennem soha sem fognak kialudni. Egy mottóban fejeztem ki azokat, melyet utódaimnak örök emlékűl és utánzásúl hátrahagyok. Az én jeligém: *Erő a jogban!* Hogy én ehhez úgy magán életemben, mint nyilvános hatáskörömben mindig hű maradtam, az iránt megnyugtat lelkiismeretem s habozás nélkül kimondom, tetteim bizonyítják. Egy magasb hatalom előtt hátrálok meg, mely fölebb áll magánál az uralkodónál is. Legbensőbb jó kívánatim kisérik s fogják mindig kisérni Felséged szentséges személyét, a trónt mint a birodalom legbiztosabb támaszát, valamint ennek jólétét. Méltóztassék, legmagasb uram, érzelmeimnek e nyilvánítását, lemondásom pillanatában, mint legmélyebb tiszteletem kifejezését kegyesen fogadni. Bécs, márczius 13-án 1848. Metternich.»

Lajos főherczeg előszobájában, mely inkább egy klubgyűléshez, mint fejedelmi lakhoz hasonlitott, mintegy búcsúzóúl megjelenvén, mikor a jelenvoltak egyike szánalomból vagy lovagiasságból, most lemondásával tanusított «nagylelkűségét» magasztalgatá, e bókot határozottan visszautasította s egyúttal alkalmat vett magának ama neki tulajdonított mondásra is reflectálni, mintha távozásával magával vinné a monarchiát. Ficquelmont szájába adták később a különben találó megjegyzést, melyet a válság perczében ő maga tett. «Sem az én vállam, sem bárkié nem elég erős arra, hogy egy monarchiát magával vigyen el. Ha birodalmak eltűnnek a föld színéről, ez csak azért történhetik, mert önnön magokat feladják.»

147. ALBRECHT FŐHERCZEG.

(Ő Felsége Hitbizományi könyvtárából.)

Neje, a többször említett Melanie herczegnő ily lemondásra épen nem gondolt, sőt kész volt ura oldala mellett meghalni: most, sokféle izgalmai s keserű csalódásai után keresztényi megadással szedte össze ismét lelkierejét. — Bálványozott férje, az ő tanusága szerint, e nagy nap után, az igazak álmát aludva, («nach einer edel vollbrachten That») oly csendes éjszakát élvezett, minőben rég, vagy tán soha sem volt része: bukásában «nagyobbnak látszott mint valaha»....

Másnap aztán megírta búcsúzó leveleit Miklós orosz czárnak és Frigyes Vilmos porosz királynak, kik nálánál nagyobb tekintélyt nem ismertek; elveit csak egyikök vette át örökűl s fejlesztette tovább vas következetességgel. Elment hivatalába, átadta az ügyeket ideiglenes helyettesítőinek, stb. Taaffe grófnál ebédelvén, hideg búcsúzások közt, gyermekeiket egyelőre Eszterházy Ilona barátnéjuk gondjaira bízva, Hügel, Rechberg és Jósika segítségével egy bérkocsiba ültek s a Basteyon át Bretzenheimékhoz, onnét pedig a Jägerzeilen Liechtenstein Károly herczeg palotájába hajtattak; az öreget középre véve, kétfelől neje és Hügel mintegy testökkel védték, de különben a kényszer vagy «szökés» minden látszata nélkül, hagyták el a «háladatlan» és «saját érdekei iránt elvakult» Bécset.*

A császárnétól e nap még egy levél érkezett hozzá, melyben ez azt kérdi tőle, vajon czélszerűnek vélné-e Ferdinand leköszönését!...

A bécsiek azalatt, igaz, hogy saját helyi érdekeikről megfeledkezve, örömben, boldogságban úsztak, kivilágitották mindenfelé ablakaikat, részint kénytelenségből is, mert a gázcsövek helyenként meg voltak rongálva, s míg a ki-

* További útjai, saját elbeszélése szerint, voltak: kocsin Feldsbergbe (magán ügyei végett). Itt több napi tartózkodás után, vasúton Olmütz, Prága; postán Teplitz, Drezda. Kényelmesen vasuton Minden, s postán Arnheim, 8 nap mulva Amsterdam és Haag, s végre London. Minden egyéb, mese. (Álruha, tejes szekér stb.)

fáradt katonaság a kaszárnyákba visszahúzódott, az ifjak azzal töltötték az éjt, hogy tömegesen a rendelkezésökre bocsátott fegyvertárba (az úgyn. Bürgerliches Zeughausba) rohantak, melynek rozzant és rozsdás felszerelését magok közt, úgy, a hogy lehetett, szétosztották s másnap már önérzetesen felelősséget vállalhattak a béke és rend fentartásáért, sőt a különben erősen mutatkozó anarchikus mozgalmak féken tartásáért is.

Márczius 14-dike volt a forradalom második napja. De már ezt a tegnapi vivmányok hivatalos megerősítése (a Wiener Zeitung s utczai plakátok utján) töltötte be. Sorakozott az újonnan alakult (egyelőre csak Bécs városára szorítkozó) nemzetőrség, s az ifjúság legióihoz csatlakozva mindenütt elfoglalta a katonai őrállomásokat; az egyetem udvara egy táborhoz hasonlított; vezérekűl polgárok s tanárok szerepeltek; egészen más képet mutatva, mint a tegnapi sokadalom, vagy 12 ezer főnyi fegyelmezett sereg állott ki a síkra. Körülvették a még négy ágyú védelme alatt álló Hofkriegsgebäudét is, melyben az egész generalitás együtt volt. Várnak újabb hírekre. Mellesleg boltokról és kirakatokról letépik Metternich még ott feledett arczképeit, ostrom alá veszik a Rennwegen fekvő palotáját, melyet katonaság őriz, de ablakait s homlokzata herczegi czímerét nem mentheti meg. Örömmel veszik tudomásúl úgy Metternich leköszönését, valamint Lajos főherczegét és a leginkább veszélyben forgó Albrechtét s ennek elutazását, bizalmatlanul Windischgrätz herczegnek a haderő élére különben rövid ideig tartó állíttatását, s Hoyos grófnak a tényleg már működő s majd 50—60 ezerre számított polgárőrség vagy «nemzetőrség» parancsnokává neveztetését. Meglepik egy látogatással, nem épen barátságos szándékból, a Ligoriánusokat, a bécsi élcz ez állandó czéltábláit, kik jó képet vágnak a rossz játékhoz, úgy mint a katonaság is a kapuknál s egyéb őrhelyeken fraternizálni kez-

denek a diákokkal. Szabadság, testvériség a jelszó, felelős miniszterium, sajtószabadság (nagy betűkkel a Juridisch-politischer Lesevereinnek körülhordott fehér zászlóin), továbbá egységes Németország, alkotmányos császárral, (itt-ott, de főleg Gratzban az Arndt híres Was ist des deutschen Vaterland« dalának éneklése mellett) váltakozó hírek és hozzávetések az új kormány személyzetéről, (Metternich helyére az Olaszországból visszahivott Montecuccoli vagy Ficquelmont, vagy Colloredo? Pillersdorf a gyűlölt Sedlniczky rendőrminiszter, s Arthaber a nem kevésbbé megúnt Czapka helyett stb.) A nép szeretetében örökre élő II. József lovagszobrának feldiszítése, a fehér csokrok- és szalagoknak osztogatása, buzdító beszédek, falragaszok a «német testvérek» által mindenütt elért eredményekről, melyeken alul nekik (bécsieknek) sem szabad maradni, de túlhajtások által sem koczkáztatni a már elérteket, stb. Estére az egész város csendes, kivéve a külvárosokat, hol, sajnos, féktelenség üti fel fejét.

A harmadik nap, márczius 15-dike már csak befejezése volt a nagy munkának. Hajnalban ugyan még felhődzött az ég. Meglepetésről, elhamarkodásról, reactióról szállongtak nyugtalanító hírek, s nem hiányoztak új támadásra — még kiszegzett ágyúk ellenében is — való felhívások, fehér szalagoknak, csokroknak ismét vörössel felcserélései, s szónokoknak a művelt világ Bécsre feszített tekintetére való hivatkozásaik, melyek a megkezdett s félig kész dicső műnek abba nem hagyását most már a nemzeti becsület kérdésévé tették. Ez a pathos kárbaveszett s nem sokára derült ég alatt, egy egész látkört megaranyozó általános örömittasságnak, egy mindent magával sodró nagy diadalnak adott helyet. Sokan álomnak vélték, sírtak örömükben; hamis hírek voltak s a tegnapi események nyertek újabb hiteles megerősítést. Ferdinand császár, hozzá legközelebb álló testvérével, Ferencz-Károly főherczeggel, s ennek

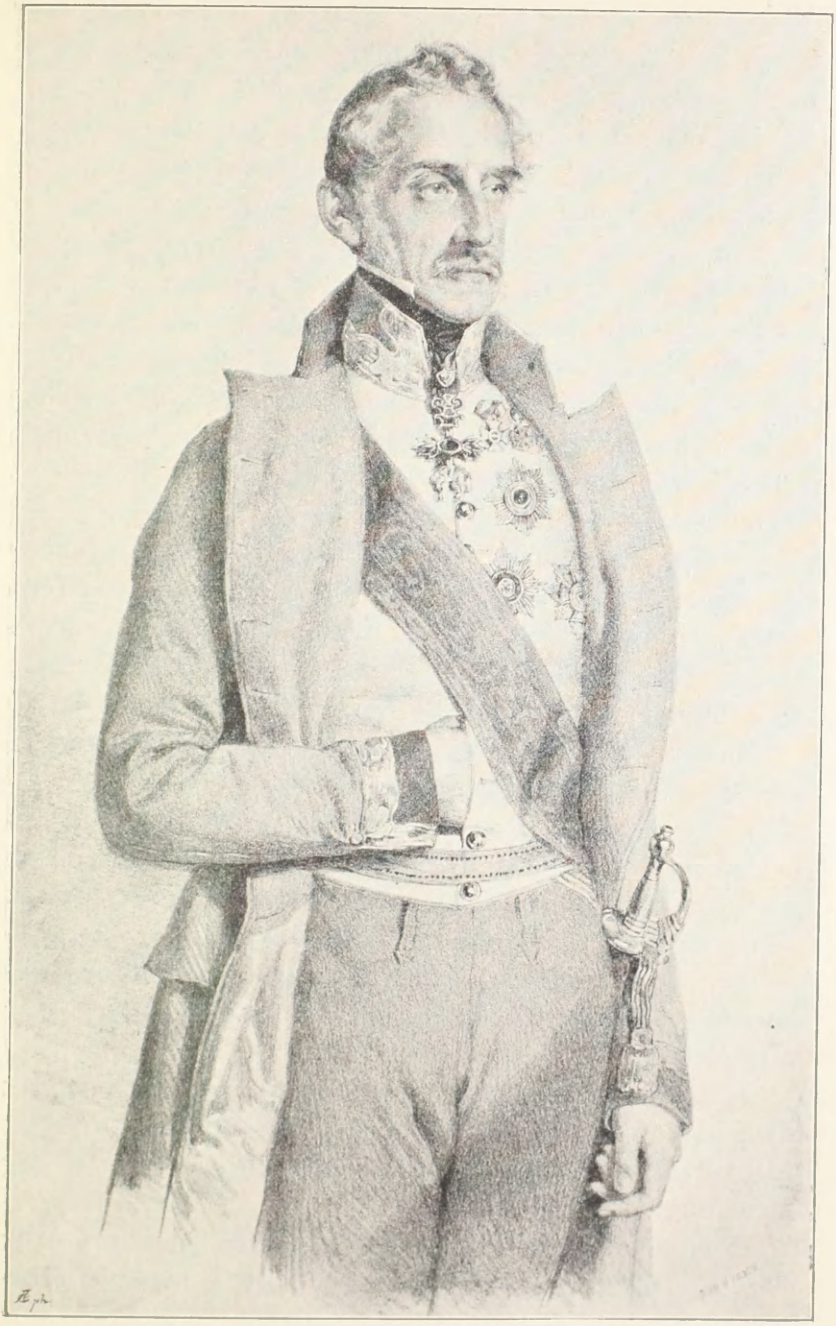

148. HERCZEG WINDISCHGRÄTZ.

(O Felsége Hitbizományi könyvtárából.)

fiával, az ifjú Ferencz József főherczeggel nyitott kocsiba ült s végig jártak az ünnepi arczot öltő város utczáin. Leírhatatlan az a lelkesedés, öröm és hódolat, melylyel mindenütt fogadták és kisérték. Mélyen meghatva s teljesen kiengesztelődve tértek vissza a császári palotába.

Mindez délben történt, s mikorra a magyarok jövetelét jelzették, már ki volt adva s az egész városban elterjedve a császári manifestum, melyet Ferdinand császár és király, gr. Inzaghi főkanczellár, Pillersdorf és Weingarten udvari kanczellárok ellenjegyzéseivel ellátva kiadott. Mint epilóg érdekes ellentéte ez ama prológnak, melyet Metternich tollából az imént közöltünk.

Szövege így szólt:

«Mi, első Ferdinand, stb. oly rendelkezéseket tenni határoztunk, melyeket hű népeink kivánságainak teljesítésére szükségeseknek ismertünk. A sajtószabadság, a censura megszüntetése adott nyilatkozatom által oly módon adatik meg, mint minden országban van, hol az létezik.

Birtokra és értelmiségi alapra épített nemzetőrség teszi már a szükséges szolgálatokat.

Hogy minden tartományi rendek (Provinzial-Stände) s a lombard-velenczei királyság központi gyűlésének tagjai a lehető legrövidebb idő alatt a polgári rend megerősbített képviselésével s a létező tartományi alkotmányokra való tekintettel, az általunk elhatározott hazai *alkotmány* szerkesztése végett egybehivassanak, a szükséges lépések már megtétettek.

Biztosan várjuk tehát, hogy a kedélyek meg fognak nyugodni, a tanulmányok ismét rendes folyamat szerint fognak menni, az ipar és békés közlekedés ismét fel fog élénkülni.

Ezen reményben annál inkább bízunk, mert ma önök között meghatva győződénk meg, hogy a hűség és csatlakozás, melyet századok óta szakadatlanul tanusítának Önök

elődeinknek, s azt minden alkalommal kitünteték, Önöket még most is úgy lelkesíti, mint valaha. Kelt Bécsben, márcz. 15. 1848.»

A magyarok tehát már készre jöttek.

De az események részleteit s egybefüggését nem ismervén, félelem és remény közt kellett hányattatniok.

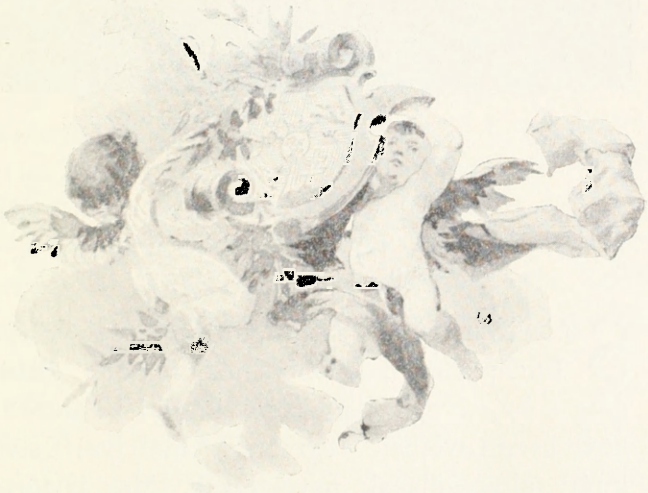

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

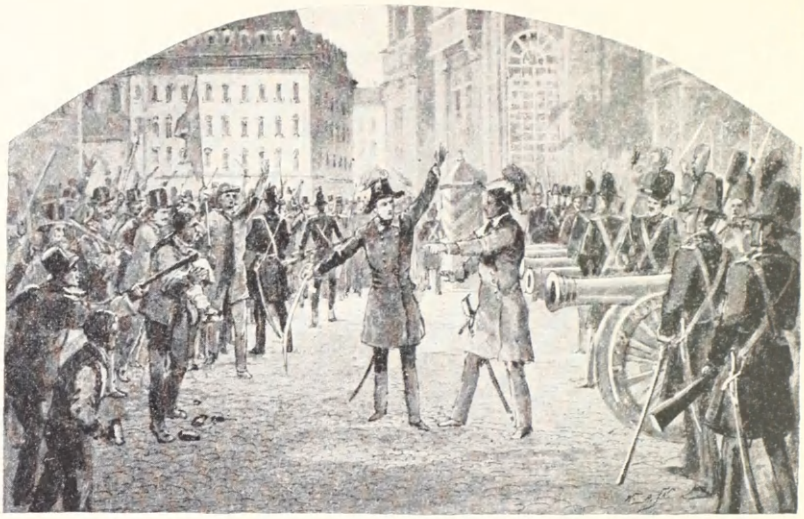

149. JELENET A BÉCSI FORRADALOMBÓL.

V.

Széchenyi, mint láttuk, híven régi vezéreszméjéhez, Budapesten központosítani minden állami hatalmat, még a hajón egy legfelsőbb királyi kéziratot indítványoz, következményeiben végzeteset, melylyel István nádor a király alteregójának neveztessék. (Meg is történt.) Kikötnek a Jägerzeilén, hol tömérdek nép ünnepies hangulatban várja s mint megváltókat üdvözli. Kossuth természetesen a nap hőse, minden szem rajta függ, virággal, koszorúval hintik el, az extasisban levő bécsiek, olaszok, lengyelek s főleg a nők, karolgatják, ölelgetik, diadallal hurczolják a Károly főherczeg fogadóhoz. Tudják s hálás elérzékenyüléssel hirdetik, hogy ő az, a kinek szabadságukat, újszülött alkotmányukat köszönhetik, mely az ő merész kezdeményezése nélkül tán még sokáig az idők mélyében szunnyadhatott volna. Most diadalát s a régi kormányzat végleges bukását teljesen befejezettnek látták.

A függő nagy kérdések, melyekben a legelőrelátóbbak sem láthattak tisztán, az európai helyzet, az osztrák tartományok külön viszonyaik, a német egység, e mellett Magyarország különállása, közjoga, mind olyan dolgoknak tüntek fel, melyek majd magoktól elintéződnek. A Munsch fogadóból Széchenyi és Batthyány együtt mennek István nádorhoz. A helyzetet előnyösnek látják: a miniszterium meglesz. Az ellenzék folyvást bizalmatlankodva valami cselszövénytől tart, s el van határozva: félsikerrel most az egyszer be nem érni. Van ide s tova járás-kelés, még késő éjjel is. István nádor, ki úgy látszik, folytonos izgalomban él, küldi őket a nagy népszerűségnek örvendő Kolowrathoz, nem tudva biztosan, hogy miként viselje magát Lajos főherczeg irányában, kit (15-én) Széchenyi is fölkeres, de szinte semmi elhatározásra nem talál elkészültnek. Ez a főherczeg mintegy középen állt, az erélyes közbelépést képviselő (Albrecht és Vilmos) és az engedékenységre hajló uralkodó s Ferencz Károly főherczeg és ennek neje Zsófia főherczegnő közt. Előrelátása fontolgatóvá, habozóvá tette; noha Metternich épen az ő kezébe volt kénytelen lemondását átnyujtani. Az ellenzékiek, most «jobban, mint valaha», szorítják a dolgot s őrjöngnek a felett, hogy Bécs, az alig lecsillapodott nagy város még forradalmi lázban ég. Kossuthnak egy szavába kerül, hogy a Burg, mint egykor a párisi bastille, ostrommal vétessék be.* A déli órában a magyarok (bécsi lapok stílje szerint többnyire: die Magnaten) küldöttségileg teljes díszben előbb a nádorhoz, azután a királyhoz mennek. Függőben van minden; Lajos főherczeg még sokáig nem tágít; Esterházy herczeg, mint aféle angol parlamenti kormányzathoz** s azt körülhullámzó népies mozgalmakhoz szok-

* Irásai az emigratióból.

** Vegyük figyelembe, hogy míg egész európai continensünk ingadozott s nap nap után más-más pontjairól hallottunk utczai kravallokról, véres jelenetekről aggasztó (illetőleg buzdító híreket, az egy Albion, az alkotmányosság ez ős hazája,

tatva levő nem-ujoncz diplomata, puhítja meg végre s okaival «megnyugtatja lelkiismeretét». E nagyúri közbenjárót, kinek rég megjósolta, hogy nagy szolgálatot fog egykor hazájának tehetni, Széchenyi most a Kohlmarktra viszi, hol a nagy sokaság tapsai és üdvözlései közt, Kossuthtal összeölelkezik. Itt a kulcsa a herczeg rövid magyar miniszterségének, mely a történelemben később vajmi kevés nyomot hagyott. A Burgban azalatt megérlelték a dolgot: Engedni a pillanat kényszerűsége alatt; majd később a körülményekhez képest...

Széchenyit, ki Eötvössel a Matschakerhofban szállásolt, ágyából verték fel: menjen rögtön István főherczeghez. Gyorsan felöltözik: töltött ágyúk s égő kanóczok közt lopódzik be a Burgba, hol István főherczeg, Eszterházy Pál, Batthyány Lajos és Kossuth azzal fogadják, hogy: «Megvan!» t. i. a királyi szentesítés.

Márczius 17-én, míg a bécsiek mintegy befejezésül halottaik ünnepélyes temetéséhez készültek,* a magyar küldöttség, dolgát mintegy elvégezve, már visszasietett Pozsonyba, hol a Dunaparton roppant néptömeg üdvözli s kiséri a Zöldfához, melynek erkélyéről a győztes Kossuth ismét egyikét mondja ama fenkölt beszédeknek, minők barátot, ellenséget magokkal ragadva, könnyen átsuhannak a legsúlyosabb helyzetek nehézségein, aggályain. A dicsőség mindig velök jár; a siker nem mindig.

A mi azalatt Pesten történt, a mit röviden azonnal el fogunk mondani, az mindössze itt számba alig jöhet.** Kossuth maga sokat tartott reá, hogy e tüntetés tényező-

maradt nyugodtan, rendületlen régi alapjain. Ellenben első volt, ki az Orleansok bukása után sietett elismerni a franczia köztársaságot.

* Nem volt több 11-nél, 7 szekéren, kiket a közkórház udvaráról kikisértek. Különben az áldozatok számát 46—48 halottra (köztük nők is) és vagy 500 sebesültre teszik.

** Az ott szerepelt politikai nevezetességek egyike, jó humorral nevezte el később arapli forradalomnak, mert épen eső esett.

150. FERENCZ KÁROLY FŐHERCZEG.

(Ő Felsége Hitbizományi könyvtárából.)

ként ne szerepeljen. Azt az álhírt, hogy a Rákos mezején 80 ezer főnyi fegyveres nép áll Jókai és Petőfi vezérlete alatt, alig volt valaki, a ki mesének nem vette. Sokan, többek közt még Kovács Lajos is, azonnal Pestre akarták levinni a dietát; ezt az eszmét is Kossuth buktatta meg: Széchenyi, úgy látszik, szerette volna. Egyik régi vezéreszméjénél fogva, miszerint a magyar kormányzat súlypontját Budapestre kell áttenni, visszatetsző volt előtte, hogy most — habár csak átmenetképen! — a bécsi légkörben döntötték el, a minek Pozsonyban s viszont Pozsonyban fogják eldönteni, a minek Budapesten kell megtörténni.

Kérdés: az országgyűlés ura lett volna-e a mozgalomnak, vagy hasonló szomorú jeleneteknek színtere, minők Párisban pár óra alatt megdöntötték a juliusi monarchiát?!

Széchenyi, neki neki bátorodva, perczenként új erőt vél ugyan magában érezni; de vissza-visszaesve régi feketelátásaiba, azoktól sehogy sem bír szabadulni. «Megakadályozhatja-e valami a teljes felbomlást?» kérdi csüggedve önmagától. Majd nejéhez fordul: barátkozzék meg a gondolattal, hogy végök közel van; erősítse lelkét, legyen méltó önmagához, imádkozzék s Istenbe vetett bizalommal nyugtassa meg magát. S országszerte hány ily érzékeny családi jelenetnek volt csak Isten a tanúja!

A permanens ülések, csoportosulások, fáklyás-zenék zajában, a vezérből lett közember, a veteránból újoncz, példát adva is, követve is, nem késik egyik polgári kötelességét teljesíteni s beiratja magát, a törvény hozatalát megelőzve, a nemzetőrségbe, melynek épen egyik mostoha fia, a buzgó ellenzéki gróf Zichy Ottó lett ezredesi minőségben tényleges parancsnoka.

S e sorral végződnek (márcz. 18.) majdnem epigrammszerűleg gróf Széchenyi Istvánnak birtokunkban levő naplójegyzetei, melyeket lehetőleg saját szempontjából, de egy-

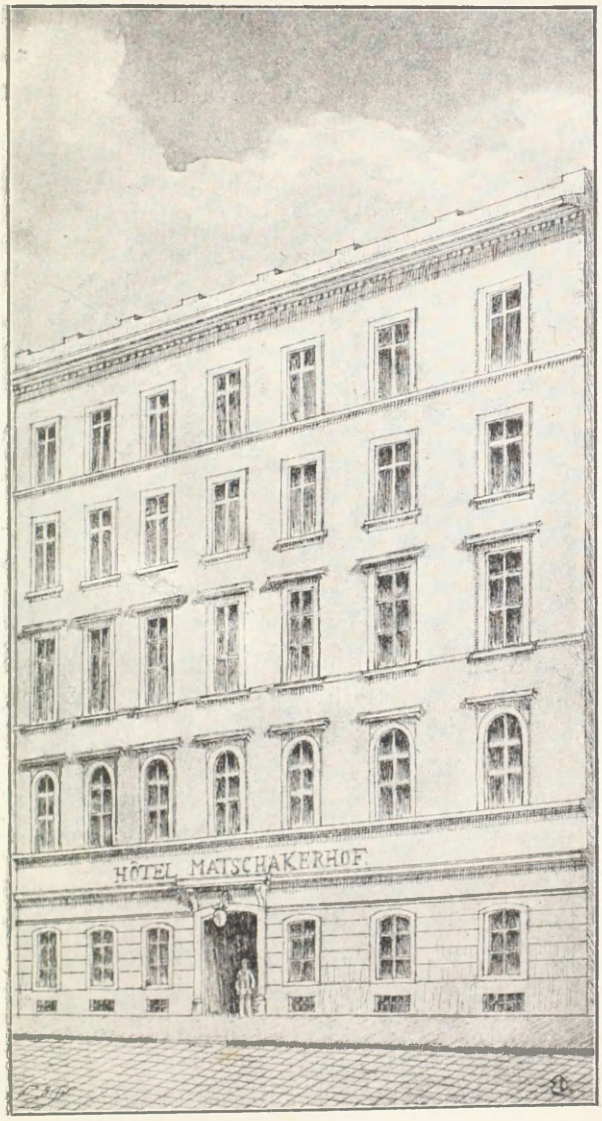

151 A MATSCHAKERHOF-SZÁLLODA BÉCSBEN.

(Duschek rajza után:)

úttal részhajlatlan tárgyilagossággal is megvilágítva, e munka megírásánál legbiztosb kalauzúl véltünk felhasználhatni.*

Félreismernók az idők szellemét, ha figyelmen kívül hagynók az úgynevezett pesti forradalom történetét. Szerencsére ez a mámor nem tartott sokáig, nem hagyott

152. JÓKAI MÓR.

(A költő által 1850-ben készített rajz után.)

mély nyomokat fejlődésünk stádiumában. E mozgalom beolvadt az általános nagy nemzeti mozgalomba, elfogadta, kelletlen is, de helyes ösztönből, a korlátokat, melyeket a

* A m. t. Akademia, mihelyt alapítójának nagybecsü irodalmi hagyatékát megkapta, kiadványai közt első sorba tette Széchenyi sajátkezű Naplóinak ismertetését. (1884.)

nemzet vezérei, maga Kossuth és barátai szabtak elébe. Meghajoltak azon érv előtt, hogy a mérsékletben is van erő, sőt nem ritkán több, mint a túlhajtásban. Páris példája, hol két nap véget vetett egy népszerűtlen uralomnak, gyújtólag hatott nálunk is az ifjú kedélyekre. Az emberiség egy új boldog korszakának hajnalhasadását üdvözölték a történtekben s egyenként a világszabadság előharczosainak, hőseinek képzelték magokat. Csak akarat, gyors elhatározás bátorsága kell hozzá, — úgy hitték, hir-

153. A FORRADALMI CSARNOK.
(Cserna Károly rajza után.)

dették — s most vagy soha nálunk is sikerülni fog az, a mi másutt sikerült. «Hah!» — kiált fel Petőfi, ki a meglepő híreket Veszprémben vette, — «ki tudja mi nem történik, míg én haza érek! Nélkülem kezdődjék a forradalom?»* A törvényes formák ilyenkor nem sokat nyomnak a latban. Első a fennállónak, jónak, rosznak felforgatása; a rend majd azután magától helyreáll. Pozsonyban az

* FERENCZY ZOLTÁN: Petőfi életrajza. 1896.

országgyűlésnek mintegy árnyékában a Hollinger-kávéház volt az ifjúság gyűlhelye, Pesten a Pillvax. A régi kör, melynek kedélyes bankettjén nemrég Vörösmartyt Széchenyivel koczintani láttuk, fölvette az «Ellenzéki kör» nevét s ezzel politikai clubbá változva, vezetni kezdé a mozgalmat; természetes, hogy hamar túlszárnyalva látta magát. Párisban s utána egész Francziaországban a reformlakomák érlelték meg s betiltásuk után kifakadásra vitték a forradalmat. A hatóságok ellentállása, nemzetőrség, nemzeti képviselet alsó- és felsőháza, ministerium, municipalitás, mint hasztalan gátjai az áradatnak, álomként tűntek el: a nép, az utczai nép s a fiatalság került felül, mint uralkodó hatalom, önnön soraikból egészítve ki magát s Ledru Rollin elmélete szerint minden megbizatás nélkül, átvéve a kormányt, felelősséget. Új emberek tüntek fel; a régiek áradozó szónoklatokban fejezték ki hódolatukat az új hatalom előtt, itt-ott ha sikerült becsempészve a mérséklet, a humanitás valamely kis diadalát, p. o. a nálunk is oly népszerű Lamartine, a halálos büntetésnek politikai vétségeknél eltörlését, mely határozat a nagy forradalom rémjeleneteinek visszatérését volt meggátolandó. Buzgón olvasták mindenütt ama 89-diki nagy forradalom történetét, külön a Girondistákét is, mely könyvben Széchenyi a haramiák dicsőítését látta; de látták kívüle mások is, fájdalom, nem azért, hogy elrettentő példát vegyenek róla, hanem hogy utánzandó eszményképeket alkossanak belőle. Az a franczia költő, ki a «guillotine Anakreonja» czímét érdemelte ki magának, csak előfutója volt a mi magas szellemű, de ekkor folyvást a rajongás őrületében élő Petőfinknek.* Míg Irinyi az államférfiút adva, formulázta

* L. Ferenczy Zoltán. «A legmagasztosabb, legfinomabb érzések e dalnoka» nem ajánlkozik-e (a királyok ellen) lant és kard eldobásával, hóhérnak! . . . . . Igazolja Széchenyi jóslatát a politikai fanatizmusnak őrjöngésig leendő fokozódásáról, mely utóbb is vérbe fulaszt minden szabadságot.

tizenkét pontban a nemzet követeléseit, melyek egyike sem kerülte volt el már a pozsonyi országgyűlés figyelmét, azalatt Petőfi, magával ragadva Jókait is, megírta a Nemzeti dalt, mely a hirtelen felszabadúlt sajtónak első termékeként, ezer meg ezer példányban terjedett el az országban s kiszorított minden hymnust, szózatot. «Talpra magyar!» «Most vagy soha!» Petőfi számtalanszor elszavalta s nemsokára énekelték mint egy magyar marseillaiset. Első hallatára valaki a tömegből felkiáltott: «Vigyük censurára, azután nyomassuk ki!» Erre nagy lárma keletkezett: «Nem ismerünk többé censort, vigyük egyenesen a nyomdába.» A sajtószabadságnak e tényleges életbeléptetése, mely semmi erőszakkal nem járt, a békésebb hajlamú polgárokat annál kevésbbé nyugtalanítá, mert a censura nálunk soha sem volt törvényes intézmény, csak kormányzási rendszabály, melyet inkább csak tűrtek, mint elismertek a nemzet képviselői. A szabadelvűbbek bitorlást láttak benne, míg a conservativek szükséges oltalomnak nézték; volt idő, midőn alkalmilag még jó szolgálatot is tett. Ez a lépés tehát magában véve nem volt oly veszélyes, hogy igazolta volna a közhatóságnak, különösen karhatalomnak valamely gátló közbelépését. A tizenkét pontnak népgyülésben egyhangú elfogadása, esős időben, oly csendesen s nyugodtan folyt le a *Pesti Hirlap* szerint, hogy még sétabotok is alig voltak láthatók.

E manifestum szövege a következő volt:

Mit kiván a magyar nemzet?

Legyen béke, szabadság és egyetértés!

1. Kivánjuk a sajtó szabadságát, a censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Budapesten.
3. Évenkénti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget, polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereget.

6. Közös teherviselést.
7. Úrbéri viszonyok megszüntetését.
8. Esküdtszéket, képviseletet, egyenlőség alapján.
9. Nemzeti bankot.
10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A politikai státusfoglyok szabadon bocsáttassanak.
12. Unio Erdélylyel.

Végül: Egyenlőség, szabadság, testvériség! (*Pesti Hirlap*, 1848 márczius 17.)

Kissé vastagabb dolog volt a városházához vonulás, a tömegnek itt betódulása a tanácskozási terembe, a vezetőknek a nép nevében felszólalása s a 12 pontnak rögtönzött elfogadtatása. Szepessy polgármester, Rottenbiller alpolgármester, Kacskovics főjegyző eszélyesen csatlakoztak a mozgalomhoz s mindent aláírtak. A fegyveres beavatkozás felelősségét természetesen sem a politikai, sem a katonai hatalom kezelői (Almásy, Zichy F., Lederer) nem merték koczkáztatni. Megalakult nyomban (mind párisi mintára) egy rendre ügyelő választmány, melynek tagjai 60-ig egészíttettek ki.* Hogy az egykori párisi bastille-ostromnak is legyen, bár nagyon szelid utánzata, egy küldöttség ment fel Budavárba s meglepve a védtelen helytartó-tanácsot, kiszabadította fogságából az egyetlen politikai foglyot, népies és socialis iratok elég ártatlan szerzőjét, Tancsics (Stancsics) Mihályt s diadallal lehozta a városba. Befejezte a nagy napot, az emlékezetes (évenként megünnepelt) márczius tizenötödikét egy színházi ünnepély, a Nemzeti dal, Szózat és Hymnus s még egynehány magyar dal eléneklésével. Egy küldöttség volt a főváros kivánatait úgy a pozsonyi országgyűlés, mint a király elébe

* Egressy a színész, Gyurkovics, Irányi, Irinyi, Kacskovics, Klauzál, Molnár, Nyári, Petőfi, Rottenbiller, Staffenberger, Tóth J., Vasvári, Jókai, Emődi stb.

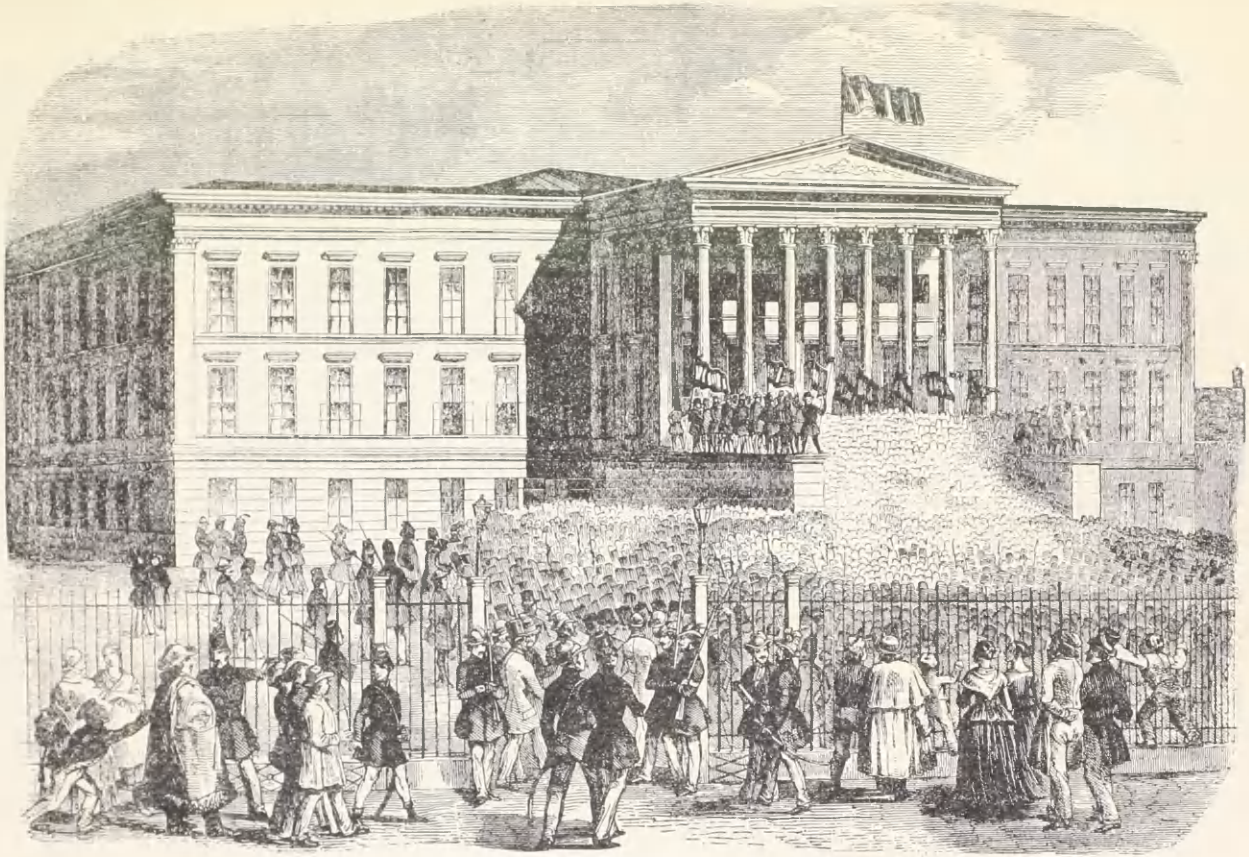

154. NÉPGYŰLÉS A NEMZETI MUZEUM ELŐTT.

(Egykorú metszet után.)

fölviendő. Másnap az éj beálltával nagyszerű világítás mellett a Landerer és Heckenast-féle nyomdaszemélyzet díszmenete; Petőfinek, ki népszerűsége tetőpontján állott, folytonos éljenzése, ünneplése. Ő maga magát az ország első emberének, egy világra szóló nagyságnak tartotta. Különben is szeretett vele dicsekedni, hogy a szerények közé nem tartozik; egy perczig (mint Lamartine) szinte a helyzet urának képzelhette magát. Valóságos rendeleteket adott ki, melyeknek mindenki engedelmeskedett. Az Ellenzéki kör ablakaiból fáradtan, rekedt hangon ismétlé fogadását, hogy mindig a szabadság zászlaja alatt fogják látni. Életével váltotta be e fogadását: valósította — előre megírt csodálatos jóslatát.*

Az alatt, míg ezek Pesten történtek, az országgyűlés nagy küldöttsége Bécsben végezte dolgát s meghozta három nap alatt az első független magyar miniszteriumot. Megfejtetlen hagyattak mindazon kényes kérdések, melyek a kitörendő belháború, a politikai reactio, egy általános conflagratio csiráit rejték magokban. Ezek temették, annyi «legjobbjaink» után, aránylag rövid harcz alatt, hazánk s korunk egyik legnagyobb költőjét is a kozákok patkói alá.

A pesti választmány azonban folytatta működését, mint valamely konstituált hatalom, sőt erkölcsi hatásánál fogva még egy fokkal magasabbra is emelkedett, mert a törvényhozás tárgyalásait és határozatait fölülbirálta s helyeslését vagy rosszalását nem késett lehető nyomatékosan nyilvánítani. Hogy ez nem történt az ellenvéleményűekre gyakorolt nyomás, illetőleg fenyegetések nélkül, az önként értetik. De ellentállásra a szabadság e mámorában nem is találtak. A Pozsonyban sebtén hozott, Szemerének tulajdonított új sajtótörvény nagy ellenszenvekbe ütközött, meg

* «Egy gondolat bánt engemet: Ágyban, párnák közt halni meg! — — — Ott essem el én, a harcz mezején — — S holt testemen át fújó paripák Száguldjanak. a kivívott diadalra S ott hagyjanak engemet összetiporva . . .» stb. (1846.)

is égették a városház- (most szabadság-) téren Vasvári férfias ellenzése daczára. Az e kérdéssel a diétán foglalkozó alválasztmány elnöke éppen Széchenyi volt. Pulszkynak, ki ez ügyben futárnak vállalkozott, sikerült a kedélyeket le-

155. TANCSICS MIHÁLY.

csillapítani s az események nyugodtabb bevárására hangolni (márczius 25.).

E napokban fordult meg a fővárosban Széchenyi legjobb barátja, Kovács Lajos s egészen el volt ragadtatva

az itten látottaktól. Széchenyihez, kinek aggályait régóta ismerte s optimismusával oszlatni igyekezett, márcz. 20-án így ír: «Consummatum est! Itt a legnagyobb rend uralkodik. A forradalom hősei a legerélyesebb támaszai a rendnek, ők űzik a zavargókat s szigorúbbak, mint a bécsi rendőrség. Az öröm, a végbevitt munka büszke érzete ül minden ember homlokán. Azok, kiknek gyarló szenvedélyeitől féltünk, élén állanak a rendfentartásnak, egy az érzés, egy a hang, mely jelszóvá vált: ‚Ne szennyezzük be a dicső napokat!' Nincs itt mitől félni, mozgásba minden város, nagyobb helység az országban, de még csak pálczát sem visz senki magával. Petőfi előtt emeljük kalapunkat. Az egyik legnagyszerűbb embere az országnak. A mily varázserőt fejtett ki az izgalom előteremtésében s áthatott verseivel, szónoklataival mindenen, úgy uralkodik most a rend felett. Eleinte ellene is támadtak a szenvedélyesebbek, pecsovicsnak, árulónak kiáltották; mindhiába: ő most bálványa a népnek!«* «Be kár, hogy Excellentiád nem tanúja, sok jó órákat s derültebb érzelmeket nyerne annyi aggodalmakért» stb.

De e sorok írója még végére sem ért, már elborult a láthatára s egészen más színben látja a dolgokat. «A koczka vetve van», — így ír este 9 órakor, — «a diéta késlekedésével nullificálta magát, a miniszterium (mely még alig alakult meg . . .) lehetetlenné vált». — — «Istenért, kegyelmes uram, maradjon ki belőle! Mint becsületes emberek, kötelesek vagyunk a miniszteriumot a rend érdekében pártolni, erősítni, támogatni, de teszszük ezt a siker minden reménysége nélkül, mert a dolgok természeténél fogva egyáltalában buknia kell.»

A levélíró s elvbarátai, a *Pesti Hirlap* csoportja, felette szükségesnek találták volna, hogy az országgyűlés ha-

* Kovács L. Levelei az Akademia levéltárában.

ladéktalan tegye át üléseit a kormánynyal együtt Pestre, helyeztesse be magát a forradalom közepébe s legyen annak urává, vezetőjévé. (?!) A vidék is mozgott. Nem hiányoztak egyes megyék, nagyobb városok részéről a csat-

156. VASVÁRY PÁL.

(Magyar Mihály kiadásában megjelent kőnyomat után.)

lakozásnak, sőt hódolatnak és engedelmességnek kifejezései az immár Párist utánzó Pest városa, vagyis az ország e központján székelő, e czímmel meg is tisztelt s azzal is élő «forradalmi választmány» iránt. Visszafordították az egykor mindenható bukott Metternich mondását: «Ein

Land muss vor allem regiert werden.» «A miniszteriumra mi vár?» — kérdi tovább idézett forrásunk. — «Szembe áll vele egy forradalom, melyet ki nem elégített s az időt, hogy vele megalkudjék, elszalasztotta«. «Szembe áll vele a megbuktatott aristocratia, egész dühével, mely természetesen szövetkezik a kisebb nemességgel, — szövetkezik magával a forradalommal, boszúból.« «A megyékben a megsértett municipalismus lesz a zászló, s több ilyenek.» — «De hátha még felülről recolligálja magát a hatalom, szítja a belső tüzet s az ellenforradalom gyümölcseit azután ő szedi le?» — Képzelhetni, hogy mindezek baráti kéztől jövő tőrszúrások voltak Széchenyi különben is szorongatott szivébe. A hosszú epistola még nem ér véget. «Batthyánynak» — úgymond — «a forradalommal vagy meg kell vívnia, vagy megalkudnia». De a módját a megvívásnak vagy megalkuvásnak nem tudja. Sem ő, sem barátja, Kemény Zsigmond, kinek különben tudtával voltak e sorok írva. Gyönge vigasztalásul veti oda, hogy parasztlázadástól ez idő szerint ugyan nem tart s így tömeges mészárlásoktól sem fél, de a dolgok természetes fejlődésében fekvőnek látja, hogy nyakvesztés vagy guillotine el nem maradhat. «Kapjon erőre a forradalom, melynek élén ifjú, elszánt s bizony forradalomra termett emberek állanak, de ismeretlen nevek. Ezek szemben a régi tekintélyekkel csak úgy állhatnak meg, ha azokat láb alól elteszik egy vagy más úton. Ez a forradalom logikája.» — Széchenyihez intézett végső szava pedig újra: «Istenért, ne lépjen a miniszteriumba!»

Széchenyit e levél s ehhez hasonló intelmek kétségkívül megerősítették abban a szándokában, hogy a kormánynak s az országgyűlésnek az ő természetes súlypontjára, a fővárosba áthelyezését siettesse. S mivel éppen Kossuth volt az, ki ezt a rögtöni áthelyezést, bármennyire követelték is a pesti forradalmárok vagy óhajtották, bizonynyal

157. PETŐFI SÁNDOR.

(Barabás 1845-iki kőrajza után.)

őszintébben a rend barátai, — határozottan ellenezte s egyúttal elég erélyesen tiltakozott az ellen is, hogy Pest város Páris szerepét próbálja játszani: volt oly pillanat, hogy Széchenyi neve odalent ismét jobb hangzásúvá lett a «pecsovics», a «táblabiró» Kossuthénál, kit mérsékeltebb híveivel együtt Petőfi a lágyszivű Lafayettekhez s félakaratú Girondistákhoz hasonlítgatott. Maga kezdettől végig jacobinusnak játszotta magát. Ily minőségében nem tudta, nem akarta elhitetni magával, hogy forradalmunk vérontás nélkül fejeződjék be. Barátait, kik ily hitben éltek, gyermekes rajongóknak nézte, vagy mint gyávákat lenézte. «Ti vérontás nélkül akartok átalakulni? Isten segítsen, de semmi sem lesz belőle!»

Mihelyt a miniszterium megalakult, a pesti forradalmi választmány elveszté létjogát s fel is oszlott. Kik tovább akartak volna menni, nem találtak többé visszhangra; Petőfi s dicsvágyaikban kielégítetlen maradt társai kénytelenek voltak megadni magokat s példát adni az engedelmességben, a polgári erények legelsőbbikét gyakorolni, mely a törvény tiszteletében s a többség akarata előtt való meghajolásban nyilvánul. Megmentették a nemes önmegtagadás látszatát. Hamu alatt lappangó tűz volt az.

Széchenyi nem hitt neki. De érezte, hogy visszahuzódnia s mintegy odavetni a gyeplőt nem szabad, míg a véres háború elkerülésére, a rend fentartására, az ellentétek kiegyeztetésére legkisebb kilátása lehetett. Ha félreáll, a mozgalmat ugyan nem tartóztathatja, de rosz irányba terelését akaratlan elősegítheti s egész élete végczéljával ellenkező szolgálatot tesz a haza, a szabadság ellenségeinek. Ezért nem tehette, mit mások könnyebben megtehettek, hogy megkimélje személyét netalán bekövetkező jobb időkre.

Annak az ülésnek is, melyben a pesti küldöttség az ő kérvényével megjelent, éppen Széchenyi volt sor szerint

AZ ELSŐ MAGYAR MINISZTERIUM.

Székely Bertalan könyomata után Ernst Lajos gyüjteményéből.

egyik elnöke. Házszabály nem volt, mely az ily forradalminak nevezhető jeleneteknek elejét vette volna.

A déli 12 órakor (márczius 19.) tartatott kerületi ülésben, nagy éljenek közt belépett a küldöttség s megállva az elnöki szék mellett, megbízott szónoka Hajnik Pál a következő beszédet mondotta:

158 HAJNIK PÁL.

«Felséges haza!* Magyarország szivének, a minden érdekekben testvérileg egybeforradt Budapest összes lakosságának bizalma részesít bennünket a szerencsében, a felséges haza előtt küldöttekül megjelenhetni. A legközelebb Budapesten kifejlett s még mindig folyamatban levő ese-

* Olvasóink tudják, hogy úgy a «Felséges haza» megszólítást, mely a nemzetnek a koronával egyenjogú souverainitását fejezi ki, mint a fővárosnak egybefoglalt «Budapest» elnevezését Széchenyi hozta legelőször divatba.

mények a felséges haza előtt már tudva vannak; nagyszerűek azok mind eredményben, mind azon tekintetnél fogva, hogy a kifejlett mozgalmak közepette a rend és közbátorság, a törvényhatóságok tekintélye és rendes működése egy pillanatig sem sértetett meg; felséges királyunk, az uralkodó család iránti bizalom s hű ragaszkodás pedig mindenütt, mindenfelé a leghangosabban nyilvánult. Küldetésünk czélja a f. márczius 15-diki, Magyarország történetében örökké fenmaradandó napon, az egybeforradt összes lakosság által egyértelműleg elfogadott petitiót a felséges hazának bemutatni, arra kérvén mély tisztelettel küldőink nevében, miszerint kérelmünket, mint hazánk jövendő boldogsága s felvirágzásának egyedüli zálogát magas pártfogása alá vevén, annak az egész haza által közösen óhajtott sikert minél előbb megszerezni kegyeskedjenek. Küldőink megbizásából e kérelemhez csatoljuk még a pesti egyetemi tanuló ifjúság kivánatait, melyek az eddig elhanyagolt tanítás s tanulás ügyét tárgyazzák. Az ifjuság kérelme ez, mely a márczius 15-ike óta kifejlett forrongások közepette a legdicsőbb elszántsággal s önfeláldozással, az összes lakossággal kezet fogva azon működött, hogy a rend, személy- és vagyonbiztonság minden féktelenség ellen biztosíttassék s minden erejét arra fordítá, hogy a szabadság diadalünnepe vérontás színpadává ne fajuljon. Méltányolják a tanuló ifjuságnak ezen kivánatait a kor igényeit megértő tanárok és az ügy iránti rokonszenvből azt aláírásaikkal hasonlóul magukévá tették.» Mély tisztelettel köszöné meg ezután a szónok, hogy a Karok és Rendek a küldöttséget testületileg fogadni méltóztattak s magokat és küldőiket kérelmükkel pártfogásukba ajánlják.

Sokkal fontosabb, de sokkal tartalmasabb is volt az e beszédre adott válasz, melyet az elnökség helyett és a ház nevében nyomban ennek vezére, Kossuth Lajos, a *Pesti Hirlap* tudósítója szerint a következőkben fejezett ki:

Két körülményt emelt ki: egyik, hogy a testvérfővárosok lakossága hazafiúi indulattal buzog ugyanazon nagy érdekek, közjó, közszabadság, közdicsőség mellett, miket az országgyűlés is jelen missiójához tartozónak tekint; másik, hogy ugyanazon testvér fővárosi lakosság segédkezet nyújt fentartására azon rendnek, melyre a szabadság kivánatai támaszkodnak s mely nélkül bizonytalan a megkezdett munka sikere s azon dicsőség, hogy a mi másutt vérrel, az nálunk békés átalakulás útján eszközöltetik. E két magasztos hivatást látván *Pestbuda* fővárosában egyesülni, egyszersmind megjegyzi, hogy teljes hittel reményli, miként azon hely, melynek megyéjének köszöni követi székét, azon város, mely őt megválasztása alkalmakor a bizalom szavával üdvözölte, méltányolni fogja kijelentését, miszerint ő Pestet ugyan az ország *szivének* tartja, de mint törvényhozó utána nem indul; a *magyar nemzet* közös szabadságot, közös jogokat akar s e nemzet a magyarnak tizenöt milliója, az ország egésze, nem pedig akár *egy város*, akár egy *casta*. Reméli, osztoznak azon érzetben is, hogy itt csak az összes nemzet az, melyet illet az ország sorsáról itélni s hogy e nemzet elég erős és hatalmas *eltiporni* minden egyest, egyes castát s egyes municipiumot, melynek gondolata jöhetne ellene szegülni. A petitiókat illetőleg, épen mivel rendkívüli körülményeinkben rendkívüli fontossággal bírnak és szükséges, hogy a birodalom kapcsa, a törvényhozás és a főváros között minél erősebben álljon fenn, indítványozza, hogy azok a szokott formalitások alul kivétetve, a küldöttek jelenlétében azonnal felolvastassanak. Maga a felolvasás fog mindenkit meggyőzni, hogy a törvényhozó test már találkozott a nemzet s a főváros kivánataival. Egyébiránt az országgyűlés csak addig érzi magát hivatva az együttmaradásra, míg a nép javára az ország megnyugtatására a legszükségesebb törvények alapelveit lerakta, azután helyet fog engedni az összes nép képviselőinek.

Ennyiből is kitetszik, — mire méltán nagy súlyt fektetünk, — mily különbség volt a bécsi és a pesti mozgalom közt. Amaz, történelmi előzmények hiányában s jogi alapot nélkülözve, szinte kénytelen volt illetéktelen tényezők, nyers tömegek támogatására, sőt, mint láttuk, kezdeményezésére is bízni magát; míg a magyarok az alkotmányos életnek elméletében és gyakorlatában nőve fel, minden követelésöket írott jogok szilárd alapjára fektették s bízvást távol tarthatták magoktól bárminő hivatlan elemek beleszólását.

A lelkesedés azért is volt országszerte oly őszinte, a csatlakozók hozzáállása azért oly általános, mert mindenki jogosnak hitte az elért eredményeket s ha a kivitel rögtönzött módjai iránt merültek is fel, még pedig alapos kételyek: a dolog lényegére és igazságos voltára nézve pártok és vezérek, reformerek és conservativek közt alig volt eltérés.

A két nagy ellentét akkori nagy képviselői, Széchenyi és Kossuth még abban is találkoztak, hogy a birodalom súlypontját Magyarországban keresték és találták fel mind a ketten. Működésök, ha kiindulási pontjukat tekintjük, ugyanazon eredményt mutatja fel. Mikor Széchenyi a válságos percznek semminemű követelésre fel nem használását s a dinasztiának ősi hűséggel föltétlen egyszerű támogatását ajánlja: ezzel a monarchia súlypontját szintúgy Budapestre helyezi át; mint mikor Kossuth, az európai viszonyok kedvezményét felhasználva, a nálunk rég otthonos szabadság és alkotmányosság zászlaját Bécs utczáira plántálja át s közössé teszi, megosztja az osztrákokkal áldásait. A mit amaz elvként hirdetett, ez hallgatag egyetértéssel gyakorlatilag eszközölte. Kérdés: melyik út vezetett volna biztosabban a czélhoz?

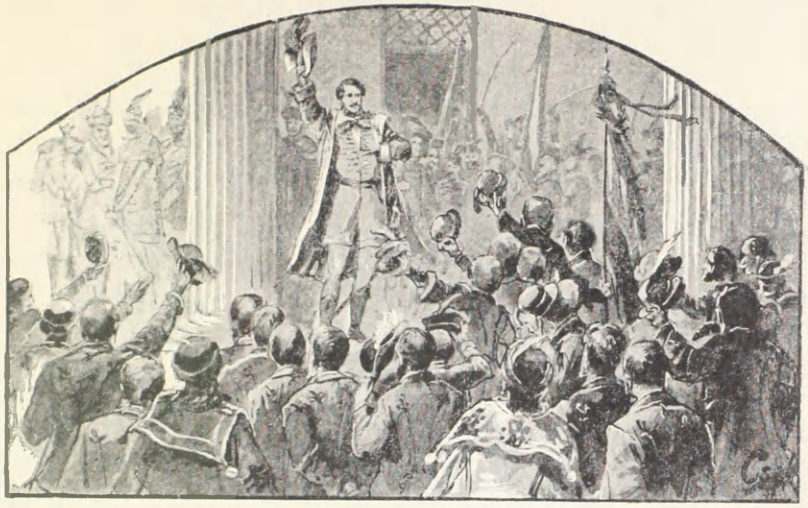

159. KOSSUTH SZÓNOKOL A NÉPNEK.

(Cserna Károly rajza után.)

VI.

KÉTSÉGET sem szenved, hogy Széchenyi, fölvett szokásához képest, a következő napon, márczius 19-én, naplóinak egy újabb kötetét kezdette meg. Ezt az utolsó kötetet — ha ugyan az utolsó volt — egyelőre elveszettnek kell tekintenünk; de nem mondhatunk le a reményről, hogy a döblingi iratokkal együtt, valamikor az is napfényre fog kerülni.* Tartalma hazánk legválságosb perczeit, békés átalakulásunk csalékony mámorát, melyben Széchenyi, tudjuk, éppen nem osztozott, az erre gyorsan következett keserű csalódásokat, a véres tusa lehető kikerülésére tett gyenge kisérleteket, s végre a Magyarország ellen minden oldalról feltornyosuló veszélyeket, melyek elhárí-

* Az eddig tett lépések sikertelenek voltak; az összes iratok állítólag «elvesztek» az 1860 márczius 3-án Döblingben tartatott végzetes házkutatás után. Az elveszést, aligha csalódom, hogy nem betű szerint, hanem csak egyelőre s a kutató memoireírók számára kell értenünk.

tására Széchenyi megtört ereje már tehetetlennek mutatkozott, foglalná magába. Föl kell tennünk, hogy mint miniszter is, az ő napi elményeit, közvetlen benyomásait, növekvő aggályait, rémlátásait, kétségbeesését, egyetlen meghitt barátjának, amaz elzárt könyvnek, kebelébe rejtegeté: először megrögzött szokásból, melyről nem oly könynyű lemondani, másodszor lelki szükségből, hogy legyen legalább egy tanúja küzdelmeinek, vigasztalása szenvedéseinek. Hivatalos foglalkozásai hagytak időt erre neki, mert a közigazgatási szervezkedés, fegyverzörej s pártdüh között lassan haladhatott s mert ő maga, Kossuth által s a mögötte tömörülő forradalmi párt által mindinkább háttérbe szorítva s tétlenségre kárhoztatva látta magát. Sőt tán útjokban is állott.

1848 márczius 23-án, tehát már befejezett tények után, felérkezik Pozsonyba — barátai unszolására — Deák, ugyanazon kötelességérzettől s szintoly kevéssé vérmes reményektől eltelve, mint Széchenyi. Zala megye két követe, Tolnay és Csuzy, versenyzett egymással, hogy helyöket neki átengedjék. Czifra szavak helyett azonnal egyszerűen hozzászól a napirenden levő ősiségi kérdéshez.

Márczius 25-én Babarczy, volt erős conservativ követ felhívja az illetők figyelmét a dolgok új rendje ellen itt-ott megindult s veszélyessé válható izgatásokra. Erre Kossuth nyomatékosan válaszol: a rendfentartás lehetőségére kettő kivántatik. Egyik, hogy az országgyűlés missióját befejezvén, szétoszoljon. Mikor az egész ország forradalmi állapotban van (!), nem jó, ha létezik testület, melyhez követeléseket lehessen intézni, melyeknek vagy engedni kénytelen, vagy magát ellentétbe teszi a mozgalommal. Másik: Bécsben értsék már meg, hogy ha a miniszterium *hatásköre* minél előbb *tisztába nem hozatik* s a törvény nem sanctionáltatik, lehetetlen lesz a rendet s a trónt magát is megmenteni.

Az intés időszerű, bár elég fenyegető volt. Batthyány

160. BABARCZY.

(Az Országos Képtárban levő kőnyomat után.)

Lajos, mint miniszterelnök, az ülésben felolvassa az általa immár megalakitott (vagyis kiszemelt) magyar miniszterium névjegyzékét. Széchenyi nevénél nagy lelkesedés tör ki. Kossuth hivatkozva választóinak adott, esküvel erősített azon igéretére, miszerint semminemű kormányhivatalt soha nem vállal, vonakodását jelenti ki. Felel reá közhelyeslés közt követtársa, Szentkirályi azon természetes magyarázattal, miszerint az ily igéret arra vonatkozik, hogy igahúzó ló nem lehet, de kocsis igen, a ki a gyeplőt tartja. Széchenyi márczius 27-én teszi közzé a Pesti Hirlapban, utolsó szép vezérczikkét, melynek czíme: «Mi lesz belőlünk magyarokból?» Erre felelve így szól: «Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb hatalmak látszanak szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fekteték hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha (?) vagy csak generatiók után lettünk volna képesek megalakítani; mely alapon bizonyosan felvirul fajtánk, ha csak nem vagyunk önmagunk iránt hűtlenek, és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisitő gyilkot keblünkbe». — «Legyen hazánk a szabadság és rend olyan őre, minő volt hajdanta, mint a kereszténység védfala.» Okát adja, miért lépett be a miniszteriumba, de sajnálja, hogy nem inkább mint egyszerű napszámos mehet jó példával elő. Hisz: «Közkatona sorban állni s kitüntetés nélkül gyakorolni a polgári erényt néha ép oly dicsőséges állás és szintoly szent kötelesség, mint állani a dolgok élén!»

Kossuth is most már sürgeti a miniszterium véglegesítését és az országgyűlésnek, mely feladatát immár megoldotta, feloszlatását, hogy a népképviselet alapján választandó új nemzetgyűlésnek adhassa át helyét.

Pesten már azt indítványozták, hogy az ottani választmány (!) hívja össze a *nemzeti Conventet*, minthogy a pozsonyi országgyűlés már úgy sem képes a benne helyezett várakozásnak megfelelni. A józanabbak mégis csak a

királyi válaszok, illetőleg szentesítések bevárását ajánlották s vitték nagynehezen keresztül.

Márczius 28-án végre megjő a várt jóváhagyás, még az oktalanul gyűlölt, bár legtisztább szándokú Zsedényi ellenjegyzésével. Némi fentartások, az államadósság aránylagos viselésére, a honvédelemnek a pragmatica sanctióval összeegyeztetésére s a magyar miniszterium hatáskörének (miként az imént Kossuth maga sürgeté) tüzetesb meghatározására nézve, mikre bizonnyal szükség lett volna, csak visszatetszéssel találkoznak.

Batthyány hivatkozik István főherczegre s állását köti hozzá, hogy ő felségének adott szava beváltassék s Magyarország egy igazi és teljes független, felelős miniszteriumot kapjon.

István főherczeg szavát adja, hogy a magyar miniszterium észrevételeit nem csak fölterjeszteni, de érvényre emelni is fogja. Állását köti ő is ehhez.

Arra a hírre, hogy Bécsben a két tárczát, a pénzügyit és a hadügyit, semmikép sem akarják megadni, lázas nyugtalanság terjed mindenfelé. A lapok izgató czikkeket hoznak. Fenyegetődznek, hogy a nemzet ily kijátszását, megcsalatását tűrni nem fogják. A nemzet vérét áldozta a pragmatica sanctio egyik részeért; most ugyanazt fogja tenni, ha kell, másik részeért. («P. H.» márczius 28.)

Kerületi ülésben Kossuth mennydörög, a bécsi intriguák, a nemzettel űzött könnyelmű játék, Lajos főherczeg jogtalan beavatkozása, stb. ellen. Nem fogja tűrni a nemzet jogainak legkisebb megnyirbálását. Fenyegetődzik, hogy Apponyi és Jósika, Erdély «méltatlan kanczellárja» proscribáltatását fogja kivánni, míg a bukott kormány egy gyanuba vett másik hivatalnokának nevével (W.) még ajkait sem akarja megfertőztetni. Ily beszéd bizony nem szolgálhatott a szakadás megakadályozására. Míg Pesten, a Fillinger kávéház, az ifjúság gyűlhelye «Forradalmi csar-

nok» nevet vesz fel, s jelszó: «Fegyverre!» Azalatt Pozsonyban márcz. 29-én éjjel egy bősz tömeg, nemzetőröktől segítve, a bukott rendszer híveit, (Zsedényit, Wirknert) lakásaikon halálra kereste, szerencsére nem találta, de ártatlan bútorokon s ágyneműeken töltötte ki boszúját, Széchenyi (kinek Zsedényi régtől fogva tisztelője s barátja volt), e sajnos kihágás ellen másnap az ülésben felszólalt. «Ha ilyenek történnek», mondá, «úgy semmi se ment meg bennünket a polgári háborútól. «A haza szent nevére óva intett ily túlcsapongásoktól.* Pártolta nyomban Deák, hangsúlyozva a rendet és törvényességet, mint a szabadság első biztosítékait.

Este Deák, Széchenyi és Eötvös táviratilag Bécsbe hivattak.

Márczius 31-én, királyi leirat érkezik ezúttal, minden ellenjegyzés nélkül, István főhghez intézett levél alakjában. A kedélyek csillapulnak. A miniszterium megalakul.**

Civillistára és a «közös költségek» quótája fejében, egy átlag adatik, «erga imputationem». A mikéntnek kifejtése a jövő országgyűlésre hagyatott.

Kossuth, kinek csak az imént «mint egyszerű polgárnak kezébe volt adva a dinasztia sorsa» s most is csak tőle függ, hogy az a resolutio elfogadtassék, vagy «folyjon a polgárvér», nem akar, mondja: oly «alávaló» lenni, hogy koczkáztassa ezt, mert «a ki szükség nélkül polgárvér kiontásához nyúl, oly bűnt követ el, melyet Istennek minden átkai nem boszulhatnak meg eléggé.»

Ápril. 1-én az országgyűlés mindkét háza, Széchenyi

* Gr. Sz. I. Beszédei. 570.

** Az első magyar miniszterium teljes, fényes névjegyzéke ez: Gr. Batthyány min.-elnök, Szemere Bertalan belügyi, hg. Eszterházy Pál a király személye körüli, Kossuth Lajos pénzügy, gr. Széchenyi István közmunka, Mészáros Lázár honvédelmi, b. Eötvös József vallás- és közokt., Klauzál Gábor földművelési, Deák Ferencz igazságügyi miniszter.

indítványára díszmagyarba öltözve, átmegy a Grassalkovics-palotába tisztelkedni István nádornál; szónokuk ismét Kossuth. E tisztelgés után a nádor szemlét tart a nemzetőrség felett.

Az örömhírt Pestre viszik Perczel Mór és Farkas Károly. Itt folyvást még a közbiztonsági vagy közjóléti választmány, párisi minták szerint (comité du salut public) önnön magát a szükséghez képest kiegészítve, őrködik a rend és közbiztosság felett. Nemzeti szín és veres zászlók, szalagok, tollak (az úgynevezett flamingók) Lengyelország felszabadítása: csupa forradalmi jeligék és jelvények mindenfelé.

Kerületi ülésekben azalatt érdekes viták folytak a megyei közigazgatásról, melyekben Széchenyi is részt vett Kossuthtal egyetértve, a ki esküvel fogadá, hogy a mely perczben az országnak municipális szabadsága nem lesz, megszűnik annak polgára lenni, — ő is a municipiumok fenmaradása s a miniszteriális kormányzattal összeegyeztetése mellett van.*

Április 5. Apponyi egy férfias nyilatkozata jelent meg a lapokban. Lemondása után nem fog soha alattomosan áskálódni, sőt magánéletben tenni fogja mind azt, mire becsület és polgári hűség kötelez. Hasonló, jellemének becsületére váló nyilatkozatot birunk gr. Szécsen Antaltól.

Ápril. 7-én érkezett meg a királyi leirat a miniszterek végleges kineveztetésével. E bizalmi tény tehát felülről, az «ősi erényre» támaszkodva, az alulról nyilatkozandót megelőzte s viszonzást várt, érdemelt volna is. A hangulat a legjobb volt, csak el ne rontották volna!

Ugyancsak április 7-én, a magyar miniszterium végleges kineveztetésével egyidejűleg legfelsőbb kézirat ment István főherczeghez, egy «a nemzet nemes gondolkozásmódjának

* L. gr. Sz. I. Beszédei. 572. l.

megfelelő» nyilatkozat kieszközlése végett a birodalom *hitelének* és *védképességének* érdekében, hivatkozással a «dicső magyar nemzet régi nagylelkűségére», s a béke és bizalom fentartásának szükséges voltára, megemlítésével, ha egyszer szóba kerül, a kért összegnek is, mely az akkori államadósság kamatjának egy negyed része, évenként tíz millió lett volna! Mily olcsó áron volt megszerezhető Magyarország békés újjáteremtése!...

A lapok s az utczai közvélemény azonban tüstént ellene foglaltak állást. Kitünőségeink, egyelőre, bölcs hallgatásra kárhoztatják magokat.* Mint Kemény mondja: «Hatalmasaink féltek a népszerűtlenség töviskoszorújától.» Az egyetlen Széchenyit látták elég nagynak annak viselésére. Méltósággal, megadással viselte is, amig idegei birták!

Ápril. 8-án Ujvidékről egy szerb küldöttség jelent meg «a ház sorompói előtt». Simán ment. De mikor Sztratimirovics Kossuth előtt a «külön terület» követelésével lépett fel, ez merészen odaveté neki a választ: «úgy hát a kard döntsön köztünk».

Április 10-én este fél hat órakor megérkezik ő felsége Ferdinánd király egész kíséretével. Félnyolczkor fogadja az országgyűlés tisztelgő küldöttségét.

A király válasza ez volt: «Örömmel jöttem hozzátok, mert kedves magyar népemet most is olyannak találom, mint mindenkor tapasztaltam; azért kívánva kívánom a hű rendeket magam körül látni».

A királyné, szokás szerint, latinul válaszolt.

Megjelent a küldöttség Ferencz Károly és Ferencz

* Egy régi ismerősömtől hallottam az adomát, hogy Ferencz császár és király, mikor neje M. Ludovica megkoronáztatása végett Pozsonyban mulatott, a magyar koronát, mely szokás szerint közszemlére kitéve volt, kezébe vette s mintegy súlyát mérlegelve, a koronaőrnek azzal a megjegyzéssel adta vissza: hogy ez az ő legkönynyebb koronája, mert semmi adósság nem terheli. Deák bizony elég későn, szinte húsz év mulva, mondá el híres mea culpáját. (Decz. 14-én 1867.) Azelőtt ily nagy teher elviselésére Magyarországot képtelennek tartotta.

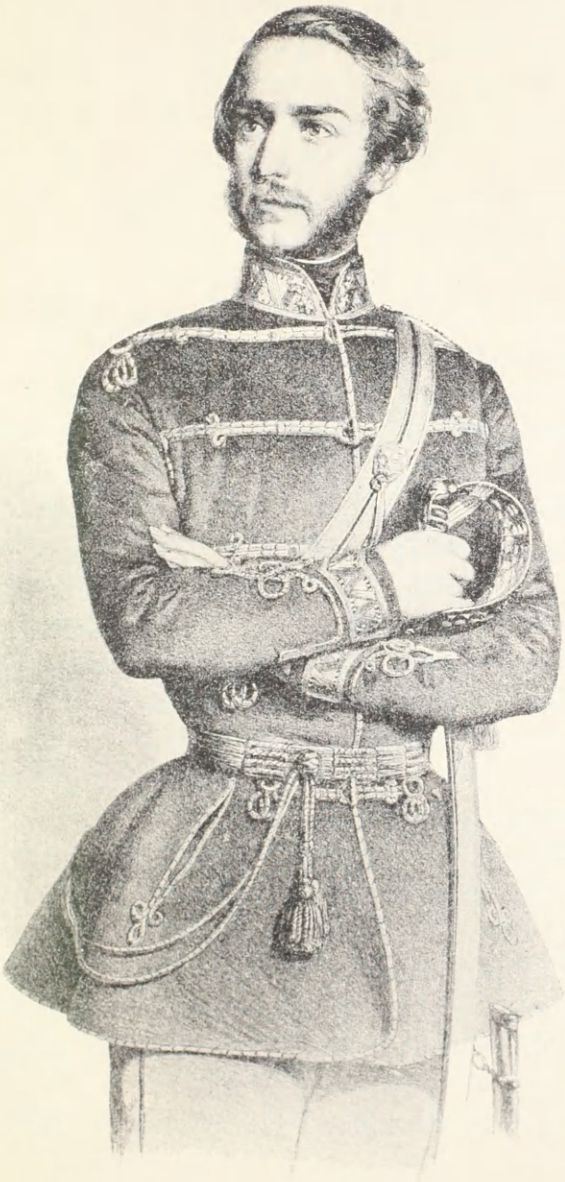

161. SZTRATIMIROVICS.

(Eredetije az Országos Képtárban.)

József főherczegek előtt is. Az előbbinek válasza így szólt: «Kedvesen veszem az országos rendeknek e jeles küldöttség által nyilvánított üdvözletét. Úgy tartom, hogy minden, mit e nemeslelkű nemzet és ennek nemzetisége dicső felvirágzására csak óhajtani lehetett, ezen törvényczikkekben, melyek szentesítése ünnepében részt vehetni különös nyereségemnek tartom, bőven föllelhető. *Senki a magyar névnek dicsőségét nálamnál jobban nem kivánhatja.* Mit is e jeles küldöttség által az országgyűlés egybegyült rendeknek válaszképen jelentetni kérek».

Még az nap este tíz órakor, a primási palotában, megtartatott az utolsó «vegyes» ülés, és szokott ünnepélyességgel véghezment, az ezen igazán korszakalkotó országgyűlésen hozott harminczegy törvényczikknek szentesítése. Ferdinánd király beszéde ez alkalommal a következő volt: «Hív magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát, mert abban találom fel a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nem csak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel által is adom neked, kedves öcsém *(t. i. István főhg. nádornak)* s általad az egész nemzetnek, úgy mint kinek hűségében leli szivem legfőbb vigasztalását s gazdagságát».

Kitörő, kételyt, aggályt elnyomó lelkesedés kísérte e bár alig hallott szavakat.

István főherczeg felelt: «Nagyobb örömmel nem tölthette volna el Felséged» stb.

A karzaton hallgatták a királyné és a főherczegek.

Másnap délben 1 órakor ő felségeik elhagyták Pozsonyt.*

Az új magyar miniszterium komolyan hozzáfogott a munkához.

* Pesti Hirlap. Apr. 14. 1848. Hozzá teszi: «Soha fejedelem őszintébben szivesebb, bensőbben kedélyes fogadtatásában nem részesült». E lap szerkesztői ekkor Csengery és Kemény voltak.

Széchenyi volt az első, ki még ápril 5-én, tehát végleges kineveztetése előtt bemutatta a közlekedési miniszterium teendőiről szóló javaslatát.

Tíz millióra kért hitelt, melyet, mint mondá, oly országnak, melynek «még adóssága nincs» (!), könnyű lesz előteremteni. Ha pénzt nem adnak, hát csak tovább pipázhat, s terveket készíthet a jövőre, mint eddig. Madarász, az új ellenzék leendő vezérszónoka, tüstént ellene szólt, s «fitymálgatta» a javaslatot, mely Bernáthban is ellenzőre talált. Védelmébe vette Deák, «nem mint miniszter, hanem mint Zala megye követe». A vita még másnap is, meg 7-én folytattatott; megmozdultak a vidéki érdekek, míg sokféle «belekottyanások» után (Sz. nem szerencsés szójátéka) vasútakra 8 millió, vízszabályozásra 2 millió végre megszavaztatott; és ez, 8-án a főrendeknél is, erős ostrom után, folytatólagos esti ülésben, keresztülvitetett. (Mint ezen 1848-iki országgyűlésnek XXX. törvényczikkelye.)

Széchenyi fentebbi nyilatkozatából, mely hosszú beszédek kíséretében történt, kettőt kell következtetnünk. Egyik az, hogy Széchenyi, teljes önmegtagadással, egészen komolyan vette feladatát, bizott a dolgok új rendjének, ha túlhév el nem rontja, megállásában s e bizalmat másokban is megerősíteni igyekezett; másik, hogy a birodalmi államadósságban való részesülés megtagadásában, mely napirendre nem kerülhetett, ő is olyan vétkes, mint akár minisztertársai Deák és Batthyány.* Még kevésbbé tette volna még maga Deák is, az utolsó leiratban hivatkozással a magyar nemzet nagylelkűségére csak mintegy mellékesen felhozott közös *védképesség* érdekében például azt a nyilatkozatot, melyet legújabban egy kitünő ifjú publicis-

* Ez alkalommal mondá az új kormányrendszerre vonatkozólag azt a kaczagásra fakasztó élczet a hausherré lett szabóról, ki nem sejdítette előre, mennyi költségbe verte magát. (Hab nit gwusst, dass soviel kusst.) Bizony «Galgenhumor» volt ez a vidámság.

tánk is az 1867-iki kiegyezkedés aktáiból idézett.* Ez akkor pusztában elhangzott szó lett volna.

Előtérbe állították a rideg jogosság szempontját; háttérbe szorították a józan politika követelményeit. Nem osztoztak az átalános mámorban, de ez sodorta őket. Széchenyi régi jóslatai akkor mentek teljesedésbe, mikor ő maga megczáfoltaknak hitte azokat; hinni akarta. Csak rövid ideig. Annál súlyosabb lőn visszaesése.

Április 15. Batthyány, Kossuth és Széchenyi Pestre érkeznek. Nagy lelkesedés fogadja őket. Hozzá látnak, mindenik a maga körében, a szervezkedéshez. Kormány óriási többségre támaszkodva; ellenzék bizva a forradalmi szenvedélyek szívósságába. A *Márczius tizenötödike* czímű lap megkezdi üdvtelen működését; jeligéje: «Nem kell táblabiró politika». A városi tanácsot leteszik, Rottenbiller, Kacskovics és Szász M. kivételével. Macskazenék, utczai zajongások napirenden. Polgárság a zsidók ellen; Nyári védi őket: a nemzetőrségből mégis kizáratnak. Erős következetlenség a szabadság, egyenlőség és testvériség fennen hangoztatott jeligéivel, melyet e hitfelekezetű polgártársaink magatartása semmiképp sem igazolt.

* Aug. 8. 1868. Deák Ferencz így szólt: «Tekintse bár végig akárki a törvényeket és országgyűlési iratokat, látni fogja, hogy teljes önálló független külön magyar hadsereg létezésének nyoma sincs azokban. Sőt még az 1848-iki törvények is említik ugyan e szót: «magyar hadsereg», de arról, mint önálló független külön hadseregről sehol sem rendelkeznek. S hivatkozom a t. ház tagjaira, hogy olyan önálló független külön hadsereg 1848-ban is csak akkor jött tettleg létre, mikor seregeink nem a sanctio pragmatica értelmében ő felsége seregeivel együtt, hanem ellenök küzdöttek. (Ifj. gróf ANDRÁSSY GYULA: Az 1867-iki kiegyezésről. Budapest, 1896.)

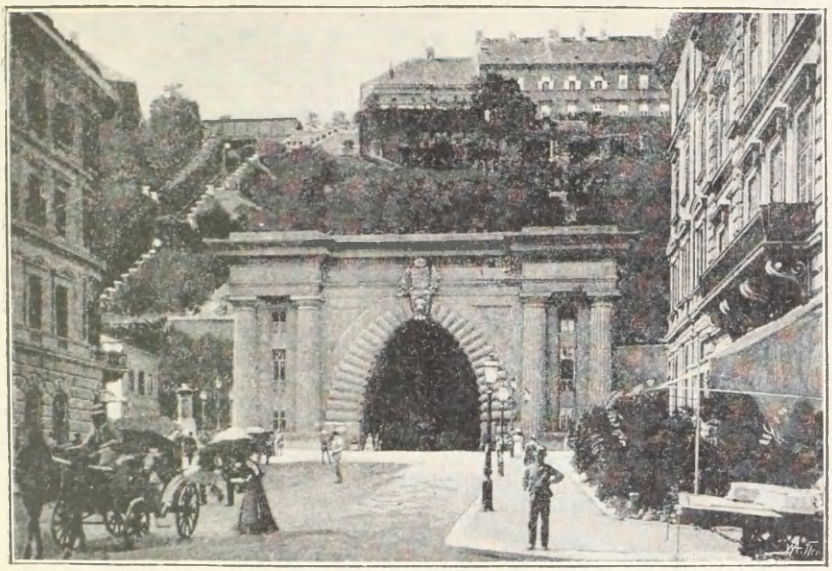

162. AZ ALAGÚT BUDÁN.
(Eredeti felvétel után.)

VII.

AZ ALATT, míg Magyarországon az új kormány szervezése s az első nemzeti gyűlésnek népképviseleti alapon választása, s míg Ausztriában szintúgy a nagy vívmányok életbeléptetése, a tartományi gyűlések s ezek tetejébe az egybegyülendő alkotmányozó egyetemes birodalmi gyűlés összehozása s ezek feladatai foglalkoztatták a közvéleményt s tartották itt is ott is, kétségkívül jótékony és loyális mozgalomban a kedélyeket: a jó bécsiek nem nyugodtak meg babéraikon. Eltelve az annyi oldalról kiérdemelt dicséretektől, még további tettekre, új babérokra vágyódtak. Feladatuknak, úgy hivék, még csak egy része van megoldva; nem kevésbbé fontos az, a mi még hátra van. Ausztriának, forradalmi, mondjuk, szabad szellemben leendő gyökeres átváltozása, újjászületése, a kimondott nagy elveknek minden irányban érvényesítése, összeforrasztó ere-

jöknek kipróbálása volt a feladat, melynek megoldására a tanuló ifjúság, a műhely, a tanácskozó testülettté alakult nemzetőrség, s a még mindig működésben levő állandó, helyesebben szólva, folyvást változó forradalmi eredetű és nevezetű helyi bizottságok, magokat első sorban hivatottaknak érezék. Fontosságukat saját önérzetükön kívül nem kis mértékben emelék a birodalom székvárosának sajátságos helyzete, a kormányhatalomnak gyámoltalansága, a katonai erőnek elégtelensége, vagy teljes hiánya, — mert szinte utolsó emberig mindent Olaszországba kelle Radetzkyhez küldeni, — s végre a bomlás elszomorító jelenségeivel párvonalban haladó külesemények, melyek együttvéve erősen megrendítették a hitet az egykor hatalmas Ausztria fenmaradásába, összetarthatásába. Angliában különösen a lombard-velenczei királyság visszahódítását lehetetlennek tartották. A bécsi közönség politikai éretlensége, melyet a régi kormány mesterségesen szítogatott, általános műveltségének az együgyűség boldogságáig menő alanti foka, melyet gondos ápolói oly igen irígylésre méltónak hirészteltek, most, a mikor belátó s hazafiságtól lángoló áldozatkész polgárokra, magasb fokon álló kormányférfiakra, köztiszteletben álló jellemekre, vezetőkre lett volna szükség, keservesen megboszulta magát. Gyermekies szélsőségek közt hányatni látjuk őket. Egyszer visszasovárognak a régi jó idők, a biztos kereset, béke és nyugalom után, másszor világfelforgató socialismus tanait hirdetik; a császári család iránti kegyelet is hullámzásokon megy át, megrendül a hit, nincs többé tekintély, nincs összetartó kapocs. Fölvetik a kérdést: vajon igazán mit nyertek? vajon az új állapotok jobbak-e a régieknél? Egymást kezdik az elkövetett hibákért okolni. Igazolva látjuk Széchenyi előre mondását: a nép nem ismer határt a követelésben, a kormány az engedésben; de hol van a tartósság biztosítéka!

Úgy találják, hogy ez a Ficquelmont, kinek darab ideig viszonylag elég jó hangzású neve volt, nem különb ember a régieknél, kiknek iskolájában nőtt fel. Meg kell buktatni. Oda mentek a palotája elébe, s épen úgy tettek vele, mint csak két hónappal előbb Metternichhel: addig lármáztak, fenyegetőztek, míg lemondott, s átengedte helyét Pillersdorfnak. Ennek, az irodák csendes működéséhez szokott hivatalnoknak vezérelve volt a kibuvó ajtókat, a mérséklet szelíd közvetítéseit keresni. Többnyire meg is találta ezeket; megadott, legalább, látszólag mindent, a mit kívántak tőle. Kívánták a rendi alkotmányok gyors mellőzését, közvetlen választásokat, semmi censust, csak egy kamarát, a mihaszna felsőház félrelökését, általános szavazatjogot, a nőknek is (különösen Csehországban) közügyekbe belevonatását, adók leszállítását, fölemelését, az önnön magok által kiegészített bizottmányok hatáskörének szélesbítését, állandósítását: minden jó volt. Csak nem kell szembeszállani a néppel, nem kell haragra ingerelni a nyers tömeget, az éretlen ifjúságot: inkább állandósítsuk, szentesítsük az anarchiát. Pillersdorf csinált nekik, egy szájízök szerinti új alkotmányt, állítólag belga minta szerint, s az udvar beleegyezését fegyvercsörtetéssel, késő éjjeli órában kinyerve, vagyis kicsikarva, — mikor műve életrevalóságát kell vala bebizonyítnia, ott hagyta helyét, leköszönt, az administratiónak csak ideiglenes továbbvitelével bizatván meg. Senkit sem elégített ki s oly nagy volt iránta a közöny, hogy még a neki szánva volt macskazenét sem kaphatta meg. Gr. Latour, ki mint hadügyminiszter lépett be az új kormányba, ellentétes jellemével vonta magára a népszerűtlenséget, melynek utóbb áldozatúl is esett. (Okt. 6.) Sok minden járult hozzá, hogy a bécsiek, a márcziusi nagy napok fényét még egy második, egy «májusi» forradalommal homályosítsák el. Ezt a május 15-ki győzelmet, mely különben még május 16-án olyan a milyen kiegészítésre várt, semmi pompa, semmi örömünnep nem kisérte

és nem követte. A helyett a császári udvar egy a márcziusitól nagyban különböző sétakocsizásra indult Schönbrunnig. Ide megérkezve, a kiséret azt a mély titokban tartott utasítást kapta, hogy a st.-pölteni országúton tovább kell menni, egész a bérczes Tyrol határáig; mely tartománynak úgy erkölcsi, mint éghajlati légköre sokkal egészségesebbnek mutatkozott. A beteges fejedelemnek a légváltozásra valóban igen nagy szüksége volt, s ez egy udvari kamarás által az elbámult miniszteriumnak tudtára adatott. Ez a miniszterium ingadozni érezte maga alatt a talajt s belátva bár úgy saját, mint az udvar szabad mozgásának, akarata nyilvánulásának az aula és a központi comité zsarnoksága által való elnyomását, megsemmisülését, két bizalmi férfiát, Hoyos és Wilczek grófokat, rögtön a menekvő császári család után küldötte, hogy azt, ha lehet, visszafordulásra indítsa. A kisérethez csatlakozott Bombellestől egyelőre elegendő felvilágositást nyertek. De a városi lakosság zömében még sokkal hangosabb kifejezést nyert ezen óhajtás, a régi kedélyesség és loyalitás kiséretében egyúttal a rémület is a bekövetkezhető dolgoktól. A bankokat ismét ostromolták a betétekért, érczpénzért s szidták mindenfelé a lábrakapott anarchiát. Az egymást követő szigorúbb rendszabályok, constablerek állitása, idegenek kiutasítása, új sajtórendelet, nemzetőrségnek katonai parancsnokság alá helyezése, rögtönitélő biróság, stb. közhelyesléssel találkoztak. Csak az elvben és titokban elhatározott diáklegiók feloszlatását az iskolai szünidő daczára nem merték végrehajtani. A császár maga nem titkolá elhatározása okát, s kezdett igazat adni azoknak, a kik nagyobb erély kifejtése s egy nyilt visszahatás megkezdése mellett eddigelé csak titkon buzgólkodtak. Ekkor keltek szárnyra a reactio, a camarilla, a katonai uralom gyűlölt jeligéi. A külesemények is más fordulatot nyertek. Radetzky folytonos visszahúzódásának, vereségeinek hírét, váratlan sikereinek, győzelmei-

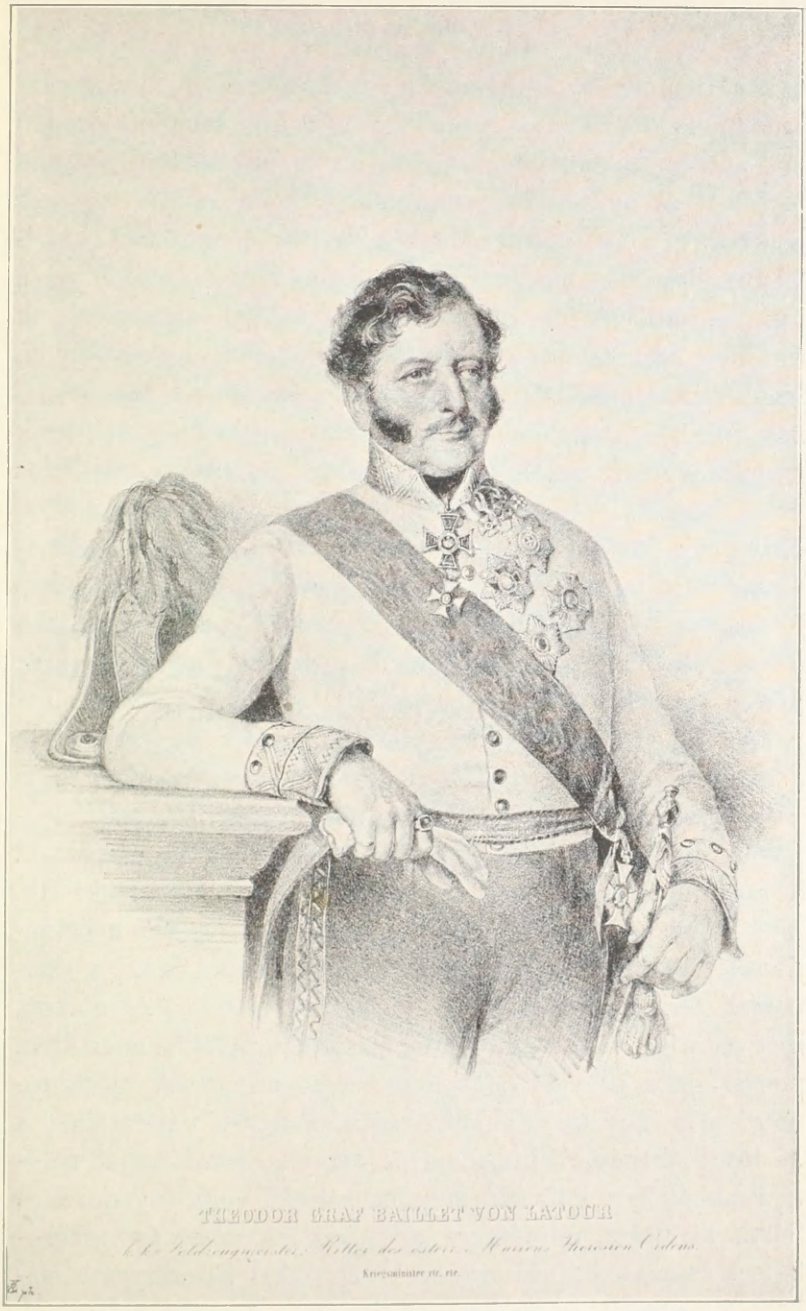

163. GRÓF LATOUR.

(Ő Felsége Hitbizományi könyvtárából.)

nek, Milanóig nyomulásának, majd egy előnyös fegyverszünetnek örvendetes hírei váltották fel. Magyarország a horvát, rácz és szerb támadás, tótok, oláhok többé-kevésbbé leplezett és nyilt lázadásaival volt elfoglalva s az egyszer adott királyi szó szentségének hivatalos megerősítései mellett is oly válságba sodorva látta magát, mely a monarchia két fele közt egy fegyveres mérkőzést sokkal valószínűbbnek tüntetett fel, semmint a békés kiegyenlítésnek, a régi bizalom helyreállításának, bár őszintén ohajtott esélyeit. Az udvarnak Innsbruckba menekülése mindazonáltal megújítá azok csalóka reményeit, kik a birodalom súlypontjának s az uralkodó ház székhelyének áthelyezését Budapestre forrón óhajtották, sőt a fenforgó zavart viszonyok közt még lehetőnek is tartották. De e téren versenyre kelt a különben folyvást nyugtalankodó cseh főváros is, mely befolyásoltatva a karloviczi congressustól, a panszlavizmus zászlaját lobogtatta s ellenünk foglalt állást.

Az alatt Prága is megcsinálta, hamar be is végezte a maga pünkösti forradalmát (junius 12—16.). Falai közt székelt a nagy általános szláv congressus, keretébe foglalván az összes magyarországi délszlávokat is, szerbeket, horvátokat s a felsőmagyarországi tótokat, ruthéneket stb. Volt nagy pompa szabad ég alatt tartott soknyelvű istenitiszteletekben, díszmenetekben, nemzeti dalokban s színpadias festői öltözékekben és fegyverzetben. A diákok, megvetve a német tricolort, másféle utópiákba merültek, támaszkodva az egészből mitsem értő munkások nyers tömegére is. Torlaszok emelkedtek a főutczák bejáratain s a Moldva partjain. Windischgrätz herczeg, kinek nejét palotája ablakában lelőtték, alkudozásokkal, vagy ingadozással húzta ki idejét, míg végre a hasztalan csörtetést megsokalva, összeszedett haderejével (ágyúkkal is) erélyes támadást parancsolt s rendet csinált, igen csekély áldozattal, kiadva és végsőig érvényesítve híres «föltétlen megadás»

jeligéjét, melyet később Magyarországon fog kevesebb sikerrel ismételni.

A szövetséges új állam eszméje az előtérbe állított «cseh korona» fényével együtt homályba merült.

Mindez a katonai pártnak vált előnyére, mely a helyzetet nem is késett, mintegy álomból felocsúdva hasznára fordítani.

Az osztrákok nagy költője, Grillparzer, szárnyra bocsáthatá Radetzkyhez szóló híres verselményét: «In deinem Lager ist Österreich».

Ily benyomások között közeledett az országgyűlés megnyitásának napja. A pestié július 5-én; az osztrák birodalmi gyűlésé (Reichsrath) 22-én; az előbbi a királyi teljhatalommal ellátott István főherczeg, — az utóbbi, a már német birodalmi kormányzóvá (Reichsverweserré) megválasztott János főherczeg által levén megnyitandó.

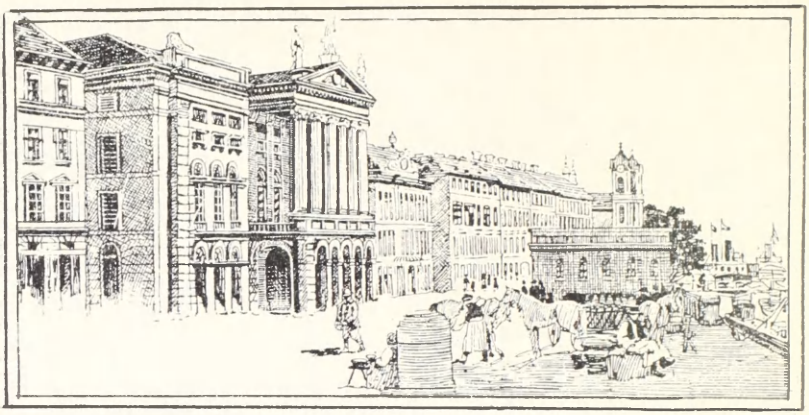

104 A KEPVISELŐHÁZ ÉPÜLETE: A REGI REDOUTE.

VIII.

KOSSUTH-nak volt magántitkára, *Vörös Antal*, egy igen becses történelmi adalékot hagyott reánk (Napló czím alatt), mely a Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Ez az első magyar miniszterium tanácsüléseinek jegyzőkönyve, melynek semmi nyomát ott, a hol keresnünk kellene, a budai országos archivumban, nem találjuk. A dolgok akkori helyzete ezt könnyen megfoghatóvá teszi; sokkal kevésbbé akadhatunk fenn rajta, mint mikor p. o. a régi rendi országgyűlések legérdekesb irományai, az utasítási joggal biró törvényhatóságok levéltáraiban hiányoznak vagy csak hézagosan maradtak fenn.

Hogy az első magyar miniszterium nem rózsaágyakon pihent, de nagyon is tüskés, Procrustes-re emlékeztető nyoszolyákban vergődött, — az eléggé tudva van: minden egyes tagjának elképzelhetjük lelki küzdelmeit, szenvedéseit. A miniszteri tanácsok, hol egyik, hol másik magánlakásán, korai és kései órákban és sokkal sűrűbben tartattak, mintsem kimutatható. Eleinte Kossuth gyengélkedett, hivatalos teendőit is másokra kelle bíznia s az ülések, az ő

kedveért, többnyire nála tartattak. Később Széchenyi volt beteg s lett képtelenné az ügyek kezelésében való részvételre. Mészáros a hadügyminiszter, sokáig nem jöhetett fel Olaszországból,* teendőit a folyvást zaklatott Batthyánynak kelle magára vállalnia, míg őt karának eltörése, majd állásáról, sőt követi minőségéről is lemondása se mentheté meg tragikus sorsa végzetétől.

Az adatok, melyeket Széchenyi életrajzához fűzve közlendők vagyunk, igaz, hogy hézagosak; még hivatalos vagy magán jellegök sem állapítható meg. A jelenvoltak nevei hiányoznak, csak hozzávetőleg sejthetők; az ülés helyének megjelölését, a jegyző nevét s aláírását, a hitelesítés bármi nemét nélkülöznünk kell. Mindamellett azt hiszszük, ismertetésökkel jó szolgálatot teszünk mindazoknak, kik ama nagy idők eseményeinek részletei iránt érdeklődnek. Vegyük sorra őket.

Az első tanácsülés Pozsonyban, 1848 ápril 12-én István nádor s királyi helytartó elnöklete alatt tartatott. Az első tárgy, melylyel a miniszereknek foglalkozniok kelle, a pánszláv mozgalmak felől Felső-Magyarországból érkezett jelentések voltak, mintegy előfutói a láthatárunkon gyülemlő fellegeknek. A följelentett adatok nem találtattak elég nyomósaknak, hogy bárminő kivételes intézkedések igazoltaknak mutatkoztak volna. (1.) Ennélfogva a selmeczi postahivataltól intézett kérdés is, a magán leveleknek felbontása vagy lefoglalása iránt, helytelennek találtatott. (3.) Ellenben aggályosabbnak látszott a horvát bán, Jellasics magatartása, melynek ellenében egy királyi parancsnak kieszközlésére a nádor felkéretett. (2.) Lederer katonai parancsnoknak a katonaság elszállítására kért külön hajó rendelkezésére bocsáttatott. (4.) Nyilván azzal a czélzattal,

* Hadügyminiszterré kineveztetése Ferdinand király ő felsége által május 7-én történt, azzal a parancscsal, hogy ezredét (Radetzky huszár e. 5. sz.) ott hagyva, hivatalát rögtön foglalja el. Május 26-án altábornagygyá neveztetett ki.

hogy a kétes érzelmű elemek hadd menjenek, s helyöket majd a megbizhatóbb magyar zászlóaljak foglalhassák el. Szögyényi volt alkanczellár állása is szóba hozatott s az udvari kanczellária folyó ügyeinek legombolyítása, végleszámolással, elhatároztatott. A felső Magyarországban mutatkozó inség enyhítésére egyelőre 150,000 frt utalványoztatott.* Végre Kossuth fölemlítette, hogy az olasz «forradalom» miatt a magyar Tengermellékből osztrák lobogó alatt a hajók ki nem mehetnek. Eszterházy «külügyminiszter» utasítást kapott, hogy «az osztrák külügyminiszter útján szerezzen tiszteletet a magyar lobogónak». Felesleges határozat, mihelyt a magyar külügyminiszternek a diplomatiában elismert állása van; veszedelmes, ha előbb a birodalmi (nem közös?) külügyminiszternek közbenjárására volt szükség. De ennél több baj is volt; ily szőrszálhasogatásra akkor nem értek reá.

April 15-én, tehát már Pesten, vagy tán épen a gőzhajó fedélzetén, (a Napló egy lapja ki van szakítva) Batthyány elnöklete alatt a miniszteri tanács elhatározta, hogy egy proclamatiót bocsát ki, tudtul adandó, hogy a kormányt átveszi. A volt megyei főispáni helytartók (administrátorok) működése megszünik. Galicziában (ez bizonynyal csak jó tanácsképen) az úrbéri viszonyoknak megszüntetése (úgy mint Magyarországban történt) óhajtandó, hogy a veszélyessé válható mozgalom hozzánk is el ne terjedjen.

April 16. Megütközéssel vette a magyar miniszterium, hogy a bécsi főhadi kormány a magyar haderőről is még mindig rendelkezik. Ezzel hagyjon fel; ellenben Damjanicsot rendelje haza, valamint Mészárost is a hadügyminiszterium átvételére. A határőrvidék, melynek mozgalmairól kellemetlen hírek érkeztek, küldjön két követet, kik érdekeit a miniszteriumnál képviseljék.

* A felső-magyarországi inség egyik oka volt Széchenyi kétségbeesésének, egyéb bajaink betetőzésére az urak ellen támadandó parasztlázadástól is félt.

165 JELLASICS HORVÁT BÁN.

(Az eredeti könyomat az Egyetemi Könyvtárban.)

Ápril 19. A horvát viszonyok tisztázása végett s az egybehivandó tartományi gyűlés ügyében a bánhoz latin levél intéztetik, hogy jőjjön értekezni.

Lederer parancsnok pedig adjon fegyvert a nemzetőrség számára. Ez a felhívásnak addig nem hisz megfelelhetni, míg «felsőbb helyről» utasítást nem kap. E válasz gyorsan szárnyra kapott s nagy baj lett belőle.

Ápril 20. Horvátországban a közoktatási nyelv a horvát nyelv lesz. — A külföldön (az ország határain túl) levő magyar katonaság jőjjön haza. — A censorok intézménye eltöröltetik.

Ápril 22. Pesti polgárok, (valamint a pozsonyiak is) a zsidókat nem veszik be a nemzetőrségbe. Ennek határozott rosszalása, hivatkozással a törvényre, mely ily kivételt nem ismer. (1848. III. 8. §.)

Ápril. 26. A mozgalmak mind veszélyesebbé válván, a rend és közbiztonság fenntartása végett szüksége áll elő egy mozgó őrség, vagy önkéntes csapatok szervezésének.

A miniszteriumban egy külön horvát osztály állíttatik. Ez alkalommal az elnöklő István nádort leszavazzák, ki Jozipovicsnak főispánná és ez osztály főnökévé kineveztetését, a pártszenvedélyek kimélése szempontjából, ellenzé. Féltek, hogy az illyr párt minden hatalmat magához fog ragadni, ha szerfelett engedékenyek leszünk.

Azalatt Jellasics világgá bocsátotta proclamatióját.

Máj. 1. A Jellasics proclamatiója tárgyaltatott. A miniszterelnök eszközöljön Bécsben parancsot ellene.

Csernovics Pétert kinevezik királyi biztossá az alvidéki mozgalmak ellen. Katonaság és ágyúk adassanak rendelkezésére.

Máj. 8. Deák, mint a kiküldetése miatt távol levő ministerelnöknek helyettesítője, a tengerpartnak biztosítására haderőt, (tüzérséget is) rendel; de ennek Horvátországon át szállítását kénytelen betiltani, mert ott azonnal elfogják

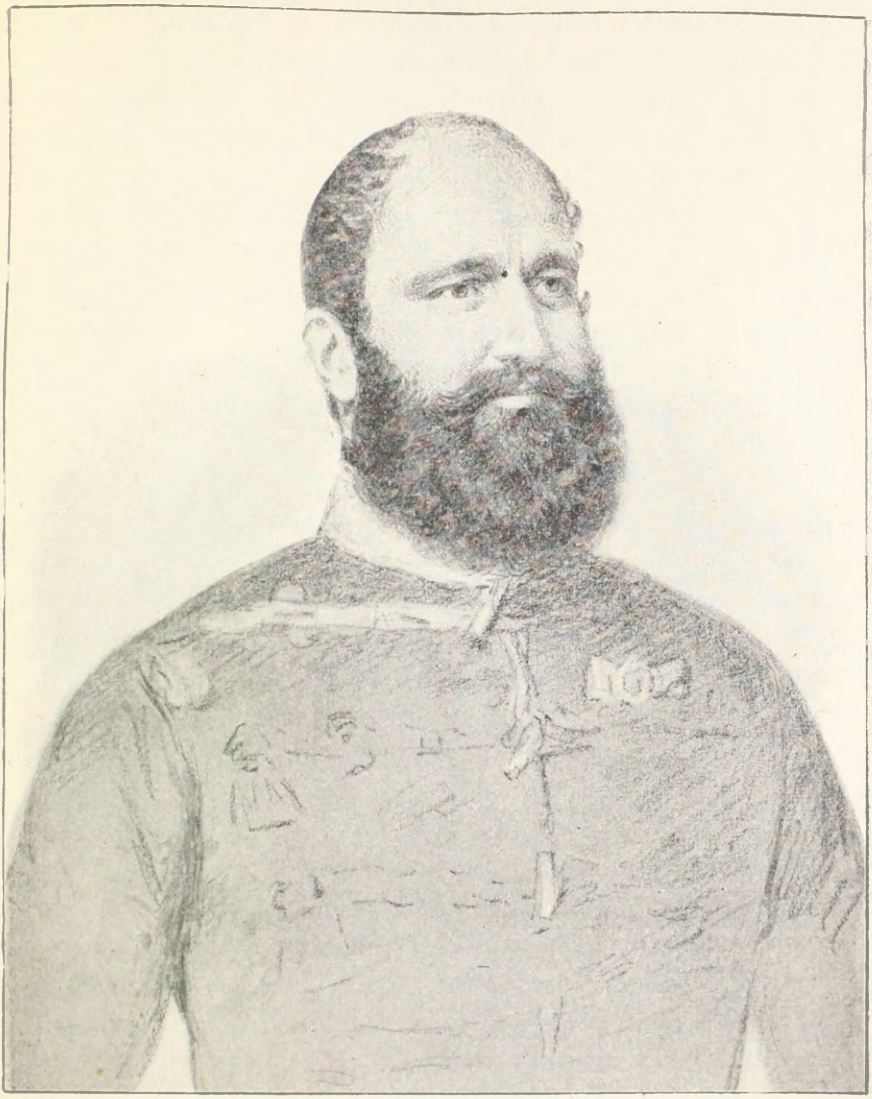

166. DAMJANICS.
(Barabásnak 1849-ben daguerrotyp után készült kiadatlan rajzáról.)

s más czélra használják. Ezt királyi rendeletre törvény szerint lehet ugyan, de csak Eszterházy minister ellenjegyzésével.

Máj. 9. A nádor jelenti, hogy a kívánt kézirat Bécsből a bánnak elküldetett. Hasonló parancsok mentek Ledererhez, Hrabovszkyhoz és az osztrák hadügyminiszterhez, Latourhoz.

Mészáros hazajövetelének siettetése.

Azalatt Posega vármegye (egyike ama három tót megyének, melyek mindig külön említtettek, s követeket küldöttek a magyar országgyűlésre) kinyilatkoztatja Magyarországtól való elszakadását.

Eszéken a görög nemegyesültek gyűlést tartanak. Ennek megfigyelésével Csernovics királyi biztos utasításképen megbízatik.

A levelezésnek a magyar katonasággal magyar, a horvát hatóságokkal latin nyelven folytatása elhatároztatik.

E nap (május 9.) éjszakáján tódult át nagy titokban a tömeg Budára, Lederer parancsnok lakása tájára s rákezdte a stilszerű macskamuzsikát. De a katonaság, előre értesülve, szintoly csendben elhelyezkedett s hirtelen megrohanta a fegyvertelen népet, állítólag a feloszlásra való előleges felhívás nélkül. Nagy rémület lett ebből, két halott és több sebesült stb. Nagy izgalom. Vizsgálat.*

Kemény Zsigmond, ki ez időben szorgalmas czikkírója volt a Pesti Hirlapnak, nem vonakodik kijelenteni, hogy valamint publicistai szerepét a pasquill-iróéval soha sem fogná felcserélni, úgy a nyilvános demonstratióknak is macskazenékké fajulását határozottan kárhoztatja. Más hangon beszéltek természetesen a forradalmi lapok. Nyárynak nehéz állása volt a mind hangosabbá vált szélsőségek közt.

A másnap május 12-én tartatott ministeri tanácsban ez eseménynek a rendelkezésünkre álló források szerint semmi nyoma.

* A legdühösebb mészárlók, a P. H. szerint, saját véreink, magyar gránátosok voltak. — A vizsgálatot Nyáry Pál vezette.

167. CSERNOVICS PÉTER.

(Strixner Ignácz kőnyomata után.)

Ellenben a horvát elszakadás ellen Hrabovszky altábornagy minden közegekkel rendelkezzék; szigorú vizsgálatot tartson. Utasítását a belügyminiszter írja meg. A mellett ünnepélyes biztosítása Horvátország jogainak stb.

Május 15-én majdnem egyidőben érkezik a híre, innét a szerb beütésnek (Zimonynál); amonnét a bécsi krawalloknak.

Május 20. Miniszterelnök bemutatja Csányi László k. biztos levelét, újabb botrányokról, (p. o. a nádor kir. helytartó arczképét felakasztják, megégetik, stb.) aggasztó hírekről, fenyegető veszélyekről. A királyi helytartót ismét Bécsbe küldik, hogy ott a birodalmi politikát határozott irányba terelje s az udvar székhelyét (mi Széchenyi korábbi intelmei szerint rég megtörtént volna!) Budapestre tétesse át. A Márczius tizenötödike cz. lap irányzatos híresztelését, miszerint a nádor nálunk provisorius királynak neveztetett légyen ki, — a sajtótörvény (XV. t.-cz. 19. §.) egész szigorával megtorolni rendelik.

A pénz előteremtése, mely nélkül természetesen az egész gépezet mozgásba sem hozható, sok gondot szerzett, első sorban magának a pénzügyminiszternek. Pénztári készlete nevetségig csekély összegből (506,015 frt) állván, papirpénzről kelle gondoskodni.[1] Ideiglenes pénzjegyek kibocsátása, esetleg egy felveendő kölcsön, 5%-os kincstári utalványok, $^2/_5$ ezüst és arany fedezetre 12.500,000 frt erejéig bankjegyek kiadása, mint javaslat jóváhagyatott, esetleg utólagos jóváhagyás reményében is.[2]

Máj. 21. Indítványoztatik a katonaság megesketése az alkotmányra.[3] Ezt Batthyány ellenzi a támadható botrányok miatt, ha az illetők vonakodnának. Elhalasztatott Mészáros hadügyminiszter megérkeztéig.

1 LUKÁCS BÉLA: 1848—49-ki magyar pénzügy. HENTALLER.
2 Utólagos jóváhagyás alatt az országgyűlésé és a királyé egyaránt volt érthető.
3 Hogy ez az eszme nem új, lásd az 1825—27-ki országgyűlés aktáit, stb.

168. A BUDAI MACSKAZENE.

(Egykorú metszet után.)

Május 30. Ismét a határőrvidék ideiglenes rendezése, a «kapcsolt részek» s horvát ügyek voltak napirenden. Tiltakozás a bécsi kormány folytonos beavatkozásai ellen. A negyedik zászlóalj felállítása időszerűtlennek mondatik ki.

Június 6. Csányi L. k. biztos a mindenfelől tornyosodó veszélyeket élénk színekkel festi.

Miután az udvar Insbruckból (hová május 17-én menekült) eltávozott, a nádor a fentartott királyi jogokat is gyakorolja és pedig Erdélyben is, honnét Puchner semmi segítséget nem igér.

Frankfurtból Pázmándy Dénes és Szalay László, a Konstantinápolyban lakó magyar alattvalók kérelmére, a külügyminiszter útján consulok kinevezését sürgetik.

Mindezek közül nagyobb terjedelme által kiválik a jun. 18-diki jegyzőkönyv. Főtárgyát Eszterházy hg 8 pontból álló levele képezi. Ú. m.:

1. Ő felsége, Ferdinánd király súlyosan megbetegedett s a morva küldöttséget sem fogadhatta. 2. Főhg Ferencz Károly Ausztriában van az uralkodói teendőkre meghatalmazva. 3. Ellenben Magyarországon, a király alteregója más alig lehet, mint a nádor. 4. A magyar országgyűlés megnyitására királyi biztosképen ki küldessék? 5. A «kapcsolt részek»-ből két küldöttség jő, egyik (14-én) Rajasics, másik (15-én) Jellasics vezérlete alatt. 6. János főherczeg hajlandónak mutatkozik a közbenjárást elvállalni (ha t. i. mindkét fél megnyugszik benne). 7. A kívánt rendelet a hadügyminiszterhez aláiratott s az ausztriai miniszteriumhoz is elküldetett. 8. Az erdélyi országgyűlés III. t.-czikkelyét is aláirva megküldi.

Mindezen pontokra külön határozatokat hoztak, a menynyiben az egyszerű tudomásul vétel elégnek nem látszott.

Széchenyi és Eötvös (államférfiaink közt tán az egyedüliek, kik a birodalmi viszonyokkal tüzetesebben foglal-

koztak) siessenek Insbruckba s hódoló tisztelettel hívják meg ő felségét hű magyarjai közé.

Bizalom hiánya? vagy féltékenység okozta-e e felszá-

169. PERÉNYI ZSIGMOND.

(Barabás Miklós kiadatlan egykorú rajza után.)

míthatatlan következményű terv megbuktatását? Ha sikerül, Magyarország ügye egy csepp vérontás nélkül nyerve van!

Királyi biztos a közelgő országgyűlésen tekintve a horvát viszonyokat, Istvánon kivül, más főherczeg is lehet. Fentartva a trónbeszéd szövegezését. A főrendi ház elnökének Majláth György országbiró, alelnökének Perényi

Zsigmond jelöltetik ki. Reményli a magyar miniszterium, hogy ő felsége a hozzá induló küldöttséget a törvény iránti engedelmességre fogja inteni. Miután a horvátok az elszakadást nyiltan kimondották, most már csak az országgyűlés fog intézkedhetni. János főhg közbenjárása csak ily irányban volna elfogadható. Végre Erdély visszakapcsolása ki levén mondva, most már minden a közös törvényhozás körébe tartozik; a kormány átvételére azonban királyi biztos küldendő ki.

E közben Jellasics bán a horvát tartománygyűlést, tilalom ellenére, június 5-én megnyitotta.

Nálunk országszerte folytak a követválasztások, a népképviseleti alapon összejövendő első nemzetgyűlésre. Ezekre a kormány, melynek elég más dolga volt, legkisebb befolyást nem gyakorolt, mit később (évek mulva) Deák, mint a parlamenti kormányzatnál hallatlan esetet, dicsekedve említett fel.

Június 10-én Ferdinánd király aláírja az engedetlen bán letételét. Ez azonban titokban volt tartandó, míg a kiegyezésre az utolsó kisérlet meg nem tétetett. A később visszavont rendelet, vigyázatlanságból, vagy indiscretióból, közzététetett.

Június 8-án végre a kormány hivatalos lapja a *Közlöny* megindíttatik.

Szinte nyomban, július 1-én követi ezt a *Kossuth Hirlapja*: mint egy intőjel, hogy Kossuth, tagja bár a kabinetnek, külön fog úzni politikát a maga felelősségére.

Június 12-én a haza veszélyben létét, minthogy pártütőktől megtámadtatott, az összes miniszterium hét névaláírással, kimondta.

Prágában mozgalmak, melyek az udvart nyugtalanságban tartják; a katonai pártot erélyesb föllépésre ösztönzik.

Hrabovszky azalatt, kissé lanyhán, verekszik a szerbekkel.

Jún. 21. Eszterházy tudósít, hogy János főherczeg a közvetítést elvállalja s a horvátokat felhívta kivánataik előterjesztésére. — A főherczeg menjen el a helyszínére Horvátországba s oszlassa el személyesen a fenforgó kételyeket, félreértéseket.

Pulszky, mint államtitkár a külügyminiszteriumban, kér-

170. JÁNOS FŐHERCZEG.
(Egykorú metszet után.)

dést intéz: minő állást foglaljunk a csehek irányában? Válasz: a német érdekeket nem szabad feláldoznunk; az ellene izgatók esetleg még el is fogassanak.

Jún. 29. Belgrádba és Bukarestbe consulok. Szerb mozgalmak (ismételt) eltiltása, stb.

Július 5-én országgyűlés ünnepélyes megnyitása Pesten.

De a trónbeszéd feletti értekezés sokkal fontosabb, semhogy azt ide iktatnunk ne kellene.

Júl. 5. tartott minisztertanácsban a kir. helytartó nádor elnöksége alatt, az országgyűlési trónbeszédnek a külügyekre, különösen az olaszországi háborúra vonatkozó része végtanácskozás alá vétetvén:

A miniszteri tanács, tekintetbe vevén az országnak több oldalról megtámadott állapotát, és tekintetbe vevén azon körülményt, hogy az ország épsége s önállásának és szabadságának biztosítása a védeszközök kiállításában az országgyűléstől rendkívüli áldozatok igénybe vételét teszi szükségessé: a hazát fenyegető veszélyek elhárításának kötelessége tehát mindenek felett azt parancsolja, hogy a trónbeszédben semmi olyas ne mondassék, a mi az indulatok felzaklatásával a haza megmentésére szükséges védeszközök gyors és lelkesült kiállításában akadályúl szolgálhatna, abban állapodott meg, hogy a királyi helytartót megkérje, hogy az olasz dolgokra vonatkozólag a trónbeszédben egyszerűen azon ténynek megemlítésére szorítkozzék, hogy a Lombard-velenczei királyságban, hol a fejedelemnek seregeit a szardiniai király s némely más olasz hatalmasságok seregei is megtámadták, a háborút még befejezni nem lehetett.

Midőn azonban a miniszterium a kir. helytartónak ezen javaslatot teszi, egyszersmind közakarattal jegyzőkönyvbe iktatni elhatározá, miként azt korántsem kivánja oly értelemben vétetni, mintha a pragmatica sanctióból, melynek alapján a birodalom kapcsolatának épségben tartását az 1848. évi III. törvényczikk 2. §-a is kikötötte, Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint a fejedelemnek külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.

Sőt inkább az ő felsége iránti hűségre s törvény iránti engedelmességre letett esküje szerint kinyilatkoztatja a

miniszterium, hogy mihelyt a magyar koronának territoriális épsége tökéletesen biztosítva, annak területén a kapcsolt országokat s a határőrvidékeket is világosan ide értve, a rend és törvényeink iránti engedelmesség helyreállítva és bátorságba helyezve, nemkülönben hazánk törvényes önállása és szabadsága minden csorbítási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva s az ausztriai kormány részéről is, jogszerűség, igazság, s a köztünki szövetsége természete szerint, nyiltan és minden kivétel és hátratartott gondolat nélkül elismerve, — szóval hazánknak és királyunk koronájának materiális és morális integritása teljes biztosságba helyezve lesz, a miniszterium összesen és egyenként az országgyűlés irányában állását is kész ahhoz hozzá kötni, hogy az országbani rendes hadseregnek azon része, mely az országbani rendnek, békének s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, a királynak külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék a pragmatica sanctió értelmében.

És midőn János főhg különös meghívása következtében gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a kir. helytartóval a horvát bonyodalmak iránti személyes értekezés végett most Bécsbe megyen, s külügyminiszteriumunkat János főhgnek június 27-éről s az ausztriai miniszteriumnak június 29-ről kelt közlései tárgyában a miniszteriumnak július 4-ről kelt állapodásai nyomán személyes befolyásával támogatandja: a miniszterium egyszersmind megbízza a miniszterelnököt, hogy a fentebbi pontban foglalt igéretet a szükséghez képest kijelenthesse s János főhget, mint császári képviselőt és az ausztriai miniszteriumot figyelmeztesse, miként ezen igéretnek valósítása már most szorosan attól függ, hogy az ausztriai miniszterium azon barátságtalan politikát, melyet irányunkban követni látszik, nem csak merőben barátságossá változtassa, hanem a császári hatalom s a dynasztia minden tagjai is sikeresen közredolgozzanak,

hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség s rend és béke mihamarább helyre álljon s hazánknak törvényes önállása s szabadsága minden tekintetben a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozásoktól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyiltan, őszintén elismerve s megóva legyen; annyival inkább, minthogy a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva, a magyar nemzetnek a király által is szentesített önállásából, jogaiból és szabadságából semmi áron *egy hajszálnyit* sem engedni s a szükséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű *visszatorlással* felelni.

Midőn azonban a miniszterium az országbani rend és béke biztos helyreállításának s az ország önálló materiális és morális épségének biztosítása esetén, a fejedelemnek külmegtámadás elleni oltalmazására a pragmatica sanctio értelmében igérkezik, világosan megjegyezni kivánja, miként az ellen, hogy ezen igéret a lombard-velenczei olasz nemzet elnyomásábani részvét szándokára magyaráztassék, világosan tiltakozik s ez ügyben csak arra lehet a fentebbi esetben segédkezet nyujtani hajlandó, hogy a lombard-velenczei nemzettel oly béke s egyezség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt a király méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának s méltányos kivánatainak egyaránt megfelel.

Ha valaki a közlött jegyzőkönyvet figyelemre méltatja, azonnal észre fogja venni, hogy itt két ellenkező irányzat nyert kifejezést: egyik, mely a szakadástól s azt követő belháborútól iszonyodott; másik, mely az ország legelső életérdekei s a jognak legszorosabb értelmezése szerint a legvégsőre is kész volt. A közönségbe, különösen az újonnan választott képviselők köreibe rég átszivárgott, hogy a miniszterium híresztelt egyetértése csak látszólagos, hogy kebelében lényeges elvi meghasonlás van a fentjelzett két

irányban, mely vagy az egyik, vagy a másik visszalépésében, ne mondjuk elnyomatásában lelhetné csak orvoslását. Rendes körülmények közt, a parlamenti kormányzat természete szerint, ez a válság, akár Batthyány, akár Kossuth lemondása által csakhamar be is következett volna. A mi ily, tán jóra fordulható, esetleg a kormányzat rendszerébe egységet behozandó változást megakadályozott, az a hazafiság volt, mely mindkét részről teljes önmegtagadásig ment. Ha rossz is a határozat, — ez volt a jelszó, melyet aztán később a függetlenségi nyilatkozat előtanácskozmányaiban (Debreczenben) Nyáry Pál ismételt, — a hazára nézve üdvösebb, mint ha jót határozunk, de affelett pártokra szakadunk. A pártokra szakadás félelmén kívül, melytől azonban a forradalmi párt, erejében bízva, épen nem tartott, általános volt a föltevés, hogy az első miniszterium lemondása esetében egy második magyar miniszterium nem fog következni. Erkölcsi kötelességévé vált tehát a kormány minden tagjának, helyén, a míg csak lehet, megmaradni, tűrni ismételt cserben hagyatást egyrészről, bizalmatlanságot, vádakat másrészről. A mérsékelt árnyalat képviselői gyanánt, Széchenyin kívül, ki régi jóslatainak áldozata volt, maga egykori ellenfele, Batthyány, s vele Eötvös, Klauzál, Mészáros, az akarata ellen hadügyminiszterré lett osztrák veterán katona, s végre Deák, a jognak és igazságnak mindig és mindenütt képviselője, szerepeltek; úgy, hogy Kossuth mellett, ki merészen és határozottan tört előre a megkezdett úton, jóformán senki sem maradt, az egy Szemerén kívül, de a ki többnyire távoltartá magát, s alig kerülheté el a gyanút, hogy Kossuthtal rivalizál s fontos kérdésekben nem ért egyet vele. Kossuthnak, a bekövetkezendő válság esetében, nem volt más választása, mint azokra támaszkodni, kik ellen a szószékről a parlamentben, mint a kormány, t. i. az összes kormány szónokának, Jupiter tonansként mennydörögnie kelle. Ezt

erős színpadi hatással nem is mulasztá el; de azok, a kik előtte ott meglapultak, jól érezték, hogy nemsokára reájok kerül a sor, s ők lesznek osztályosai a hatalomnak, melyet számára napról-napra inkább tudatosan, mint öntudatlan előkészítettek.

Az országgyűlés megnyitását egy rögtönzött követi conferencia előzte meg, «pártkülönbség nélkül». E jelzésnek akkor nem is volt értelme. A kormány, valamint távol tartá magát legkisebb beavatkozástól is a választásokba, úgy arra sem fordított gondot, sőt azt is határozottan visszautasítá magától, hogy a megválasztott képviselők közt elvbarátokat, híveket toborzzon magának, kikre, mint szilárd pártra, támaszkodhassék. Látszólag egy óriási többség állott ugyan háta megett, de azt már senki sem birta volna megszámlálni, hányan vannak az egykori Széchenyi birodalmi érdekeket latolgató politikája, hányan a Deák minden szélsőséget kerülő s hazával nem koczkázó bölcsesége, hányan Batthyány megkésett mérséklete mellett s hová sorolandók azok, kik meggondolatlan sodortatnak napról-napra az árral, s végre mennyire becsülendők azok, kik őszinte vagy tettetett fanatizmussal szítni fogják a forradalmat. Egy ily tarka tömeg véletlen összeverődött «élite»-jével Kossuth lakásán közöltetett a trónbeszéd leendő tartalma azon nyilt kérdéssel: vajon az olasz háború, melybe a monarchia bele keveredett, megemlíttessék-e, világos hivatkozással a sanctio pragmaticára, melynek értelmében minisztereink adott szóval is, de állásuknál fogva is kötelezve voltak a kivánt segélynek megajánlására. A jelenvoltak többsége — Kovács Lajos és Kemény Zsigmond tanusága szerint — a legloyálisabban, a segély kérése és megadása mellett nyilatkozott; de ez ellen Nyáry, Madarász s még néhányan hevesen kikeltek. Erre Kossuth azzal a nyilatkozattal lepte meg minisztertársait és a megettök álló többséget, hogy e fontos kérdésben egyszerű többség nem elég, hanem egy-

171. MÉSZÁROS LÁZÁR.

(Egykorú metszet után. Országos Képtár.)

értelmű határozat kell. Mivel pedig ez előreláthatólag el nem érhető, tehát a trónbeszédből az illető passus ki fog hagyatni.

Így keletkezett a fentebbi minisztertanácsi határozat, ha nem Kossuth tollából, de diktálása után.

Túlzásba esnénk, ha épen ezt az eseményt jelölnők meg, mint forduló pontját mindannak, a mi ezután történt. Nyiltabb, mondhatjuk becsületesebb politika lett volna mindkét részről az olasz támadás elleni segélynek pénz- és véderőben tisztán kifejezett kérése és megadása; de e hézagnak, mely a szenvedélyek kimélésével indokoltatott, utólag leendő pótlása még nem volt kizárva. Az adott szó beváltásra várt; megszegve nem volt. Azt sem tarthatjuk nagy szerencsétlenségnek, hogy a miniszterium tolmácsává a képviselőházban épen Kossuthot tették. Csak ő volt az a szónok, a ki magával ragadni tudott s kit, ha csitítani kellett is, még meghallgattak. A házon kívül, az utczán, a kormány kötelékéből kiválva, saját közlönye, a nevét viselő, tényleg Bajza által szerkesztett lap élén minden esetre félelmetesebb volt; Batthyányban, bármily makacsnak hireszteltek, soha sem lett volna annyi erély, hogy az izgatót elfogassa s ártalmatlanná tegye. Valamikor, nem is oly rég, kiszalajtotta a mondást, hogy ezt az agitátort csak bulldognak használja Apponyi megbuktatására, a többi azután majd az ő gondja lesz. Majdnem szerepcsere lett belőle; költőibb hasonlattal élve, a Göthe világszellemét felidéző, de vele nem biró Faustját juttatja eszünkbe.

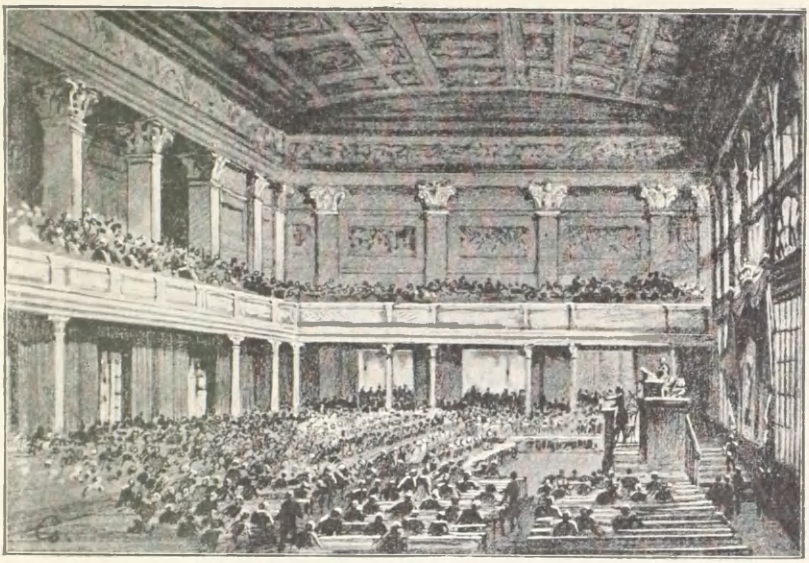

172. A KÉPVISELŐHÁZ BELSEJE 1848-BAN.

(Cserna Károly rajza után.)

IX.

A JÚLIUS 2-ára egybehívott, de teljesen még együtt nem levő országgyűlés, a szokásos három nap elteltével, július 5-én ünnepélyesen megnyittatott. A képviselők és a főrendi ház tagjai a városi redoute teremben 10 óra táj-ban összegyülekezvén, küldöttséget indítottak Budavárba a nádor királyi helytartó és teljhatalmú biztos meghívására. A küldöttség szónoka, mint korelnök, Palóczy volt. 11 és háromnegyed órakor ágyúdörgés jelenté, hogy a menet a várból megindult. Sorkatonaság és nemzetőrség őszinte egyetértésben foglalták el az utczák széleit, Perczel Mór rendőri osztályfőnökkel élükön. Ezt követék a miniszterek párosával; utánok a nádor. Lent a terem lépcsőjénél a meghívó küldöttség fogadta s vezette be a terembe. Csupa öröm és lelkesedés. A két ház tagjai tiszteletteljesen, állva

fogadják. Folytonos éljenzés közt a nádor az emelvényen foglal helyet, mellette két oldalt állva, jobbról a miniszterelnök, a pénzügyi, közoktatás- és közlekedésügyi, (Széchenyi), balról a bel-, kereskedelmi-, igazság- és hadügyi miniszterek, egytől-egyig a haza díszei, reményei.

A zaj csillapultával ő fensége bemutatja magát, mint a legfensőbb szándokában súlyos betegsége által akadályozott király megbízott képviselőjét s átnyujtja az erre vonatkozó rendeletet, melyet a belügyminiszter (Szemere) felolvas. «Én tehát — folytatja erős, férfias, mindenki által érthető hangon a nádor főherczeg — ő felségének, dicsőségesen uralkodó királyunk, ötödik Ferdinánd felséges nevében és személyében a jelen országgyűlést ezennel megnyitom.»

Következik a már előadott módon megállapítva volt trónbeszéd felolvastatása.

Erősen hangsúlyozza a magyar korona egységét, s minden támadás ellen hathatós megvédését. Hallgatással mellőzi az akkor még csak birodalmi szóval jelzett «monarchia» egységét s tartozó megoltalmazását. A külviszonyokról, a kölcsönösségnek még gondolatát is távol tartva, szárazon, hidegen emlékezik meg, mintha ez a dolog minket nem is érdekelt volna. «A lombard-velenczei királyságban — így szól e sajátságosan kiczirkalmozott tétel — hol a szárdiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak is ellenséges seregei harczczal támadták meg ő felsége seregeit, (!) a háborút bevégezni még nem lehetett. A béke minden egyéb külhatalmasságokkal sértetlenül fenáll.» — Következik a befejezés: «Nem kételkedik ő felsége, hogy az országgyűlés a királyi széknek és alkotmányos szabadságnak elválaszthatatlanul egyesült érdekében haladék nélkül fog intézkedni mindazokról, miket a hon java oly igen sürgetőleg kiván.

Kossuth e diadalával még nem érte be.

A július 8-án tartatott minisztertanácsban kijelenti, hogy

még a válaszfelirati vita megindítása előtt fogja kivánni a katona és hitel megadását. Ez elfogadtatik s előterjesztésével természetesen maga Kossuth bízatik meg.

A képviselők idejét azalatt a még szokatlan igazolási (verificatio) eljárás, az országgyűlés kiegészítése, házszabályok, majd a válaszfelirati vita előkészületei, vették osztályonként igénybe. Magántanácskozási helyiségekről, clubb még nem levén, pártalakulás pedig lehetetlen levén, Szé-

173. AZ ULLMANN-HÁZ PESTEN: SZÉCHENYI LAKÁSA 1848-BAN

(Cserna Károly rajza.)

chenyi saját magánlakásán, a Dunára néző Ullmann-házban, gondoskodott. Ó maga, vagy bármely minisztertársa, tudtommal, itt soha sem mutatkozott. Szintúgy magukra voltak hagyatva a Magyar király vendégfogadó pár szobájában, mintegy véletlen találkozó mérsékelt elvű képviselők.

Július 9-én volt ismét, hogy közléseinket tovább folytassuk, egy minisztertanács, melyben a nádor közlé a közvetítésre felkérve volt János főherczeg egy levelét, mely

arra intett, hogy a horvátok ellen semmi megtámadás ne intéztessék, s a horvátok és határőrvidékiek dotatiója kiutalványoztassék; ezek elmulasztása ellenségeskedésnek fogván tekintetni. Erre elég lakonikus határozat keletkezett: az elsőre nézve a most is Bécsben időző miniszterelnök van megbízva; a második pedig, (a dotatio) mint nyilt ellenségnek, megtagadtatik. A hangulat, mint látjuk, mindinkább elmérgesedett.

Még három ilyen tanácsülésről fogunk beszámolni. (Aug. 12., 14. és 28.) Közbejött azonban a felirati vita, melyet hallgatással nem mellőzhetünk.

*

Az 1848-diki felirati vitát, melyet kétségkívül az ország, a monarchia, sőt egész Európa feszült figyelemmel várt, a meglepetések e napjaiban meg kelle előznie Kossuth előre bejelentett föllépésének. Hogy ez nem csillapító, hanem gyújtó hatással lesz, azt elég jól sejdítették úgy aggódó minisztertársai, mint előre törtető népvezéreink. A haza megmentéséről volt szó, erre kelle a szükséges pénz- és haderőt kérnie; ki lett volna oly botor kételyekkel állani elő! Rámutatni a közös monarchia veszélyeire, a világbéke megbomlására, egy testvérharcz, egy belháború iszonyaira! Rég meghaladott álláspont volt ez. Széchenyi borongó lelke látta ezt csak előre s elmondá siket füleknek jóslatait. Nem düllesztè most mellét, kisebb méretű becsvágyók módjára, hogy íme neki volt igaza, úgy történik minden, a mint ő rég megmondá. Ellenkezőleg, beállott közlegénynek s ha lett volna szavának még némi súlya, azt ellenfeleinek javára veti vala mérlegbe, hogy nekik legyen igazok, s teljesüljön általok minden, mi neki is legvégső óhajtása volt, de a mit ő még álmodni sem mert. Ily szellemben tett nyilatkozatai, ma olvasva, majdnem keserű gúnyként hangzanak; holott őszinték valának s rajta nem múlt, hogy az óhajtott sikert, minden pártnak a haza ne-

vében egybeforradását, előbbre mozdítsák. A fulánk, mely egy fényes közpálya oly siralmas befejezésében rejlett, csak befelé, önnön maga ellen fordult, csak saját szívét és agyát marczangolá.

Július 11-dike, inkább mint bármely más emlékezetes napja parlamenti életünknek, egész politikánknak forduló pontját jelzé. Kossuth, a nagy szónok, küzdve folyvást teste beteg szervezetével, de lelki erejével le is győzve azt, lankadva, tétovázó léptekkel közeledett a szószékhez, biztos uralma trónjához. Késztetik az ülve szólásra; állva marad s mindinkább nagyobbodik. «Úgy érzem magamat, így szól, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek vagy gyengék, örök halálba visszasülyedjenek, ha pedig van bennök életerő, örökre ébredjenek. Önöknek, uraim, Isten kezükbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandnak, határozni a nemzet élete és halála felett» stb. Beszéde, melynek színészies páthoszát csak egy-két finyásabb hallgatója kifogásolá, majdnem két óráig tartott. Lángszínekkel festé a haza veszélyeit, a pártütést, a bomlást, mely a birodalmat szláv elemekre fogná felosztani, az eddig történteket, a még kilátásban levőket. A bécsi miniszteriumot (akkor Pillersdorf, utána Doblhof), mely az ausztriai császárral a magyar királynak, azaz maga magának hadat izentetett, nem haragra, hanem csak nevetésre érdemesíti, mert az nincs többé, a bécsi aula elfujta!* Szemlét tartva Európa akkori helyzete felett, arra a következtetésre jut, hogy a nagygyá válható veszély elhárítására csak önmagunkban kereshetjük s találhatjuk az erőt; mert élni csak azon nemzet fog, melyben magában van életerő; kit nem saját életereje, hanem csak másoknak gyámolítása tartogat, annak nincs jövője» stb. Beszéde végéhez még nem érve, kéri a

* Nem hizelgő czélzás a bécsi májusi forradalomra, melyet az imént ismertettünk. (173. l.)

200 ezer főnyi hadsereget s az erre szükséges pénzerőt. Nyáry, kinek egy nemrég tartott izgató beszédére is ügyesen hivatkozott, feláll s esküre emelt kézzel kiáltja közbe: «Megadjuk». A példát mindnyájan követik; ragadja őket a lelkesedés, a honszeretet. Pillanatnyi csend támadván, Kossuth keresztbe font karokkal, könnyes szemekkel fejezi be szónoklatát s «leborul a nemzet nagysága előtt, melyet a pokol kapui sem döntenek meg». Így lőn, egyértelemmel megszavazva a 200 ezer katona és 42 millió kölcsön. A kimerült szónok, későbbi ellenfele, Perczel Mór karjaira támaszkodva, ment vissza helyére, hol a ház elnöke megölelte.*

Különben, az ülés egy órára felfüggesztetvén, délután még folytattatott.

Széchenyi és a mérsékeltek azon része, melyre még egy kissé hallgattak, daczára a minden oldalról érkező nyugtalanító híreknek, mindenkép rajta voltak, hogy a folyó ügyeket egymásután napirendre hozzák, mintha rendkívüli rendszabályokra semmi ok nem volna. Először önmagokkal, azután a közönséggel, végre a bécsiekkel ügyekeztek elhitetni, hogy mi mindenben a törvényesség terén vagyunk s hogy a mi állapotjaink, némi apró félreértések felderítése s a kezdet nehézségeinek legyőzése után egészen rendbe fognak jönni. Lásson kiki a maga dolga után.

E közben július 18. egy véletlen eset miatt emlékezetes nap volt Széchenyi életében. A lánczhídnak utolsó (12-dik) lánczát húzták fel az azt tartó budai felső oszlopra. Lassú emelkedését a gróf azon csónakról nézte, melyen az nyugodott. Elejtették, s a rándulástól a csónak a vízbe borúlt. Mint jó uszó, hamar kimenekült a budai partra. Átázott ruhájában volt ama kis tárcza, melybe atyjának atyai intelmei voltak betéve, melyet, mint drága erek-

* L. HENTALLER L.

lyét, mindig magával hordott. A dunaparti Ullman-házban, melyben a képviselők köre éppen ülésezett, nagy volt a rémület, de a való megtudásával lecsillapult. «Így fog ez velünk is menni, mondá elborulva a gróf, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden.»*

A leírt benyomások közt érkezett el végre a felirati vita napja, július 20-dika. Kossuth, tisztéhez képest, első ragadta magához a szót, hogy a ház előtt kifejtse a «miniszterium politikáját». Mérsékletre erőltette magát, mint aki nem saját egyéni nézeteit, hanem a kormányét, melylyel még szolidaritásban áll, volt hivatva tolmácsolni. Később maga megtagadta úgy az ellenzék, mint az olaszok elleni kifakadásainak őszinteségét. Az elhallgatottakat megértők s a sorok közt olvasni tudók tisztán felismerhették a közte s kormányzó társai közt fennforgó ellentétet. Részben ismételve a máskor is már mondottakat, s ragadva magával mindig a hallgatóságot, jellemzi a horvát támadást, mely nem háború, hanem pártütés (a minthogy annak is volt az udvar által nyilvánítva). Beszéde közben az ülés egy negyed órára felfüggesztetvén, folytatja, hogy: ha mi pártoljuk az olasz felkelést, (mely mellett az ellenzék csakugyan síkra szállt), úgy pártolnunk kell a horvát lázadást is, mert Carlo Alberto joga semmivel sem erősebb, mint Jellasicsé stb.

Az ellenzék szónokai, mitsem törődve a következetességgel, s a pragmatica sanctióval, sem a már multkor felolvasott minisztertanácsi jegyzőkönyvvel, — egymásután nagy hévvel kikeltek e politika ellen, ú. m. Kállay, Ragályi, Madarász, Papp és Perczel Mór, mely utóbbi ez alkalom-

* Az ifjú Clark azon a lánczon szeretett egyik partról a másikig átsétálgatni, mit Széchenyi szórnyűködve nézegetett, míg maga is kedvet kapott reá, sőt egyszer Béla fiát is magával vitte e szédítő sétára.

ból hivataláról is lemondott, hogy a kormány politikájától való elszakadását jelezze.

A szólás sora, másnap, július 21-én került Deákra és Széchenyire. A forradalmi lázat óhajtották volna csillapítani, a kitörőfélben levő háborút megakadályozni; érezve, hogy e törekvésök bár sikeretlen, de kötelesség.

Úgy volt az, (méltán idézhetjük egy kitünő ifjú publicistánk szavait), hogy: «48-ban elismerték ugyan a közös védelmi kötelezettséget, de semmiféle intézménynyel nem biztosították azt, hogy e kötelezettségnek a szövetkezett államok (t. i. Magyarország és Ausztria) tényleg meg is feleljenek».*

«Akárkivel találkozom, — így beszélt Széchenyi, — azt hallom, hogy veszélyben van a haza.** Így már lassanként magam is elkezdem (?) hinni; de nem azért gondolom, hogy veszélyben van a haza, mert ellensége támad odakünn, hanem azért, mert ellenségei vannak idebenn.» Világosan a minden rendbontásra kész forradalmi pártot értette; kiemelve azt a sajátságos ellenmondást, hogy egyrészt honárulásnak nyilvánítják egy miniszterválság előidézését, másrészt minden lépten-nyomon nehézséget gördítenek a kormány elébe. Ismétli, mit a mult országgyűlésen is mondott, (márcz. 30. stb.) nem tudja, a Magyarország ege felett feltünt eseményeken örüljön-e vagy búba merüljön? (Hozzá teszi, hogy: akkor «megczáfoltatott!») Most ama szerencsés változásnak bölcs alkalmazása fogja csak a haza sorsát jóra fordítani. Azért a haza szent nevében felszólítja a kisebbséget, mutassa meg, hogy tud loyális lenni s összeforr a többséggel!

A haza sorsának ama jobbra fordulása alatt, melyre a 48-diki törvények bölcs alkalmazásával czélzott, bizonynyal

* Gr. Andrássy Gyula: A 67-diki kiegyezésről. 1896.

** A haza veszélyben létét ő maga is, minisztertársaival együtt aláírta, már május 19-én, mikor az uralkodónak Bécsből eltávozása közhírré lett. (P. Hirl.)

nem a háború véres koczkajátékát, hanem a megalkuvást, az érdekek igazságos kiegyenlítését kell vala értenünk. Erős megpróbáltatás után lehetett csak ily belátásra jutnunk s nagy áldozatok árán.*

Az, a ki egykor a «Nélkülötök, sőt ellenetek» jeligét veté, mintegy gyujtó üszköt, a Pesti Hirlap hasábjain közibénk; most is e hangon szólt, mikor saját lapja 1848 júl. 1-én megjelent első számának vezérczikkét e sorokkal végezte: — «megtartjuk, a mit nyerénk; a mi még hátra van, azt megszerezzük» — — «legyünk készek a küzdelemre!»

Most még, pillanatnyi benyomásaitól ragadtatva, a nevezetes válaszfelirati vita befejezésekor, fölemelt ököllel fordul a zajgó ellenzék felé: «Törpüljön össze ez a minoritás, mely igy violentálni akarja a dolgokat!» S újra hangsúlyozza: «Carlo Alberto nekem semmi; de V-dik Fedinánd királyom, kinek hűséget esküdtem, mely hűséget meg is fogok tartani.» Kormányi többség ezúttal még: 233 volt 36 ellen.

A válaszfelirat, mint különben rendes körülmények közt szokás, nyomról-nyomra követé a trónbeszéd egyes tételeit; a külügyekre vonatkozó része a hideg beköszöntésnek még fagyosabb viszonzása volt.

Szövege röviden ez: «S a mily örömmel érté a nemzet, miszerint Fölséged s a külhatalmasságok legtöbbjei közt sértetlenül fönáll a béke s egyetértés, mit jövőre Fölséged Kegyelmes atyai gondjai csak állandósíthatnak: oly sajnálattal értesült, hogy a lombard-velenczei királyságban, hol a szardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak seregei harczczal támadták meg Fölséged seregeit, a háborút bevégezni nem sikerült. És a mily őszinte azon hódolat, melylyel hű Magyarország Fölséged iránt viseltetik: szintúgy óhajtja, hogy a kérdés a

* El kelle buknunk — Hogy romjaidra s romjainkra hullván, Adjunk, Igaz! tenéked igazat. (Arany, Széchenyi emlékezete.)

trón méltóságához s a viszonyos jogos igényekhez képest oldassék meg».

A főrendi ház felirata kissé melegebb hangon volt tartva, (júl. 21.) a mennyiben «az elődök példája nyomát», «a közbirodalom háborús viszonyai kiegyenlítésének erélyes elősegítését», «s őseitől öröklött tántoríthatlan ragaszkodását» is hangsúlyozni illőnek látta.

Augusztus 3. Rokonszenv nyilvánítását az egységes Németország iránt, Gorove indítványozza. Ez, bizottsághoz utasíttatván, aug. 17-én egyhangúlag elfogadtatott. Ausztriának akkor a német birodalomba tervezett beolvasztása önként vonta volna maga után Magyarország különválását. A következés megmutatta, hogy ez gazda nélküli számadás volt. Az alatt a Belgiumból megrendelt 10,000 lőfegyver egy első szállítmánya megérkezett. Ezek egyikét fogta reá, mintegy próbaként czélozva, a már beteg Széchenyire Kossuth, azzal a megjegyzéssel, hogy úgy kellene minden honárulót lelőni . . . .*

Széchenyi felháborodva távozott.

Mészáros hadügyminister lemegy a lázadás szinhelyére, hogy nemsokára visszatérve, saját ujonczozási javaslatával lépjen a ház elé.

Aug. 8-án, mintha egyéb bajunk se lett volna, b. Eötvös iskolai törvénye tüzetett napirendre. Hosszas beható vita keletkezett, Széchenyi ez alkalmat is felhasználta, hogy nemzetiség és haza érdekében, minden kényszerítésnek, erőltetésnek (vallás és nyelv dolgában) ellene nyilatkozzék.**

Aug. 14-én a felső háznál tett egy rövid nyilatkozatot a «separatismus vádja» ellen, holott pedig «Magyarország függetlenségének biztosítása szintoly jól összefér Ausztria

* Kemény Zsigmond: Forradalom után.

** Különben örökké becsületére fog válni a magyarnak, hogy mihelyt önnön magának visszaadatott, még fegyverzaj és harczi készülődés közepett is, első gondja volt törvényt hozni a népnevelésről.

fennállásával, mint a dynastiához való hűség a legnagyobb hazafisággal».

Mellette állt most már Wesselényi, (főispáni minőségben tagja a felsőháznak), ki, látva a felettünk tornyosuló vészt, «audientiára» ment Kossuthhoz, egykori védenczéhez, hogy

174. GOROVÉ ISTVÁN.

(Egykorú metszet az Országos Képtárban.)

őt mérsékletre s a törvényesség terén való maradásra intse. Válaszúl azt nyeré, hogy a Corpus jurisszal, meg kicsinyes aggályokkal és képzelt rémekkel ma már bizony nem mentjük meg a hazát; oda ihlet kell, bátorság és lelkesedés.

Augusztus 21-én Perczel kelt nagy zajt az alsóháznál,

leszorítva a napirenden levő ujonczozási törvényjavaslatot.* «Árulás vezérli, kiáltja, hadügyeink kezelését». Vád alá akarják ezért helyezni. Még makacsabbul kijelenti másnap, hogy szavait vissza nem vonja. «Valamint eddig minden zsarnokságnak ellenszegültem — veti oda egy lovagostort tartva kezében — úgy önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni». Batthyány tárczáját köti a vakmerő nyilatkozat rosszalásának ki mondásához. Az ezt, nagy ingerültséggel tárgyaló augusztus 21-diki esti ülésben Széchenyi is felszólalt, szokott aggságos modorában. «Ha valaha, most van, mondá, higgadtságra szükségünk. Hivatkozva a Szent-Tamásnál kir. biztosként működő Szentkirályi mondására, miszerint mai napság egyedül lelkesedéssel csatákat nyerni nem lehet, még hozzá teszi, hogy a hazát bizonynyal nem fogjuk megmenteni, ha magunk közt egyenetlenek vagyunk.» «Engem», folytatja, mit máskor is ismételt, «nem az aggaszt, hogy az ellenségnek ilyen vagy olyan nagy az ereje, hogy ennyi vagy annyi ágyúja s puskája van; hanem az aggaszt, hogy köztünk vannak olyanok, kik a vezetőknek (?) úgyszólván minden lépését lehetetlenné teszik.» Madarász ellenében, ki szemrehányással illette a kormányt, hogy miért nem tett eddig erélyesebb lépéseket, miért nem kért katonát, pénzt, mindent megadtunk volna, rámutat a helyzet nehézségeire, miket nem lehet szappanbuborékokként elfujni. Hisz ember ha van, az még nem elég, ruha is kell, fegyver is kell s a dús imaginatio, a magyar lelkesedés arra még nem elég. Idő is kell hozzá. Majd felhozva a chinaiak példáját, kik peniczilusokkal mentek neki a fegyelmezett angol seregnek, de természetesen rövidebbet húztak,

* A Mészáros ujonczozási javaslatának lényeges pontjai ezek valának: 1. Kiegészítése a régi harmadik zászlóaljaknak s két tartalékszázad felállítása. 2. Lovasságnál négy osztály s egy tart. (4. §.) 3. A számon feletti ujonczokból honvéd zászlóaljak alakítása, melyeknél ügyvezetés, vezénylet, zászló, ruha, jelvény azonnal magyar. (5. §.) 4. Mihelyt a körülmények engedik, a mostani sorezredeknek is tökéletesen magyar lábra állítása.

a desperatio bátorságát, ha dicsőséggel járna is, nevetségesnek mondja s mind hevesebben támadja az ellenzék «impetusait», melyek ellen folyvást védekeznie kell a miniszteriumnak, úgy hogy lélekzethez sem juthat. «De a mely nemzet önnön maga ellen agyarkodik, életet sem érdemel». Ekkor szokatlan zaj és mozgás szakítja félbe. Az utczán tudniillik az alatt elvonult egy új magyar zászlóalj, víg zeneszóval. Mind az ablakhoz tódulnak, ott hagyva a szónokot. A zaj csillapultával, Kossuth kezével int neki, hogy «tessék», s aztán folytatja. «— a lelkesedés isteni malaszt, mely nélkül az ember törpévé fajul s előtte, ha tiszta szívből származik, tisztelettel leborulunk; de a lelkesedés csak bázis lehet» — — «Én Magyarország jövője iránt nem estem kétségbe; de azt mondom: a magyar maga magát meggyilkolhatja» — «Alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne» — «csupa lelkesedésből rohanunk, mint a vak légy» — «agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek.» «Én tán ez országgyűlésen többször fel nem szólalok, de a haza szent nevében kérem önöket, adjanak szabad kezet a miniszteriumnak, s meg fogjuk *talán* menteni a hazát». A «talán» daczára, általános éljenzés tört ki. Szánalommal vegyes volt az s merőben búskomolylyá vált ez utolsó zárszavainál: «Ha pedig nem lehet, tehát egyetértésben s mi több, mosolyogva veszszünk egymás mellett!»*

Ezen ülés végén olvastatott fel Ferdinánd királynak Bécsben aug. 14-én kelt s Esterházy ellenjegyzésével ellátott azon leirata, melyben az István főhgnek korábban adott teljhatalmat visszavonja.

E visszavonás miatt aztán királyi szentesítés nélkül maradt úgy a haderő mint a pénzerő megajánlása is, valamint az ezen alapon kibocsátott bankó is. Ezek tehát, a kény-

* V. ö. a mit a Walhalla indítványozásakor mondott. I. k. 475.

szerhelyzet által bár menthető, forradalmi rendszabályok voltak.

Augusztus 22-iki esti ülésben folytatólag a honvédelmi vagyis a hadügyminiszter ujonczozási javaslata tárgyaltatván, a botbüntetés eltörlése hozatott szóba. Az öreg Mészáros, a bot mellett tört lándzsát,* s Széchenyi, ki e lealázó büntetés nemét egykor saját testén kipróbáltatta, (nálánál öt évvel ifjabb) veterán társának segítségére sietett. Hivatkozott Anglia és Amerika példájára s hangsúlyozva a szigorú fegyelem fontosságát, mely egyedül képes most mikor «az egész világ bomladozásnak indul», jövőnket biztosítani, miután, fájdalom, vannak «oly állati természetű emberek, kiket bot nélkül féken tartani nem lehet». Hevesen kikelt ezért ellene Patay s a kellemetlen szóváltásból párbaj is lett. Ez Széchenyinek utolsó párbaja volt, de a mely légbelövéssel s a régi barátok meleg kézszorításával végződött.

Augusztus 25. Wesselényi a felsőháznál nemzetiségi törvényt indítványoz a jogegyenlőség alapján. (Összhangzásban évek előtt kiadott «Szózat»-ával).

Szeptember 1-én Széchenyinek mint közmunka- és közlekedésügyi miniszternek kellett a ház sorompója elé állani. A kért szerény dotatiót (500,000) megadták.**

Szeptember elején Batthyány és Deák Bécsben vannak, a *kiegyenlítés* megkisérlése végett. A magyar lapok felháborodva emlegetik a kósza hírt, miszerint százötven millióban már meg is egyeztek volna. S hogy erre Bécsben azt mondták: «Sind brave Menschen, aber Kossuth muss versprechen».

Azalatt szeptember 4-én Pesten emlékezetes ülés volt.

* A testi büntetés mint hathatós correctivum iránti előszeretetét még derék édes apjától öröklé, mit emlékirataiban szokott jóízü humorával örökített meg.

** Az első évi magyar budgetünk k. sz. 28.840,000 frttal 18.700,000 deficittel; a második 62.200,000 frttal 45.800,000 deficittel volt előirányozva. Államadósságra vagy ennek kamatjaira semmi sem vétetett fel.

Kossuth, ki szintén folyvást betegeskedett, lankadtan vonszolja magát ekkor is a szószékre, ülve kezdi beszédét, de majd tűzbe jő, mennydörög és villámot szór. Indítványa, melyet minisztertársai távollétében tesz, több nevezetes pontot foglal magában.

1. Táborba egy királyi biztos küldessék. (Beöthy Ödön.)

2. Száztagú küldöttség menjen azonnal Bécsbe a ház elnökének vezérlete alatt, megkérdezni: akar-e a király rajtunk segíteni vagy sem?

3. Manifestum Európához s a haza népeihez, a velünk űzött ocsmány játék miatt, összegyűjteni a kétségbeesés erejét.

4. Egy külön comité a horvát egyezés megkisértésére.

Mindezek rögtön el is fogadtatnak, bár legtöbben a zaj és ingerültség miatt alig értették meg, s más és másképen magyarázgatták. Annyi tisztán állott, hogy Kossuth és minisztertársai közt solidaritás nincsen. Ezek politikája a békét, amazé a háborút jelentette.*

Az egy Sennyey mer e rögtönzések ellen felszólalni. Elismerve bár, hogy a haza rendkívüli körülményei rendkívüli eszközök alkalmazását is igazolhatja, mindazonáltal óvatosságra inti a házat, miután a dinasztiától elválás a trónra is vészt hozhat ugyan, de a nemzetre nézve mindenesetre veszélyes leend. A küldöttség tehát ne mulasszon el, mi esetleg a király és nemzet közt kiegyezésre vezethet.

Felel neki Klauzál, hogy itt szó sincs a dinasztiától való elszakadásról, stb. Igyekszik eltompítani a határozatok élét. Bónis kimondatni kívánja, hogy a képviselőház határozata egy szó ellenmondásra nem talált.

A nagy küldöttség Schönbrunnban szeptember 7-én

* V. ö. Kovács Lajos: Történelmi tanulmányok. Bpesti Szemle. Az akkori Közlöny és a Kossuth Hirlapja közlései közt mind erre, mind egyéb tárgyakra nézve jókora különbség van.

az elnöki beszéd némely kifogásolt helyeinek törlése után, a déli órában fogadtatott s minisztereinkkel együtt, kik semmi kihallgatást nem nyertek, természetesen re infecta tért haza.

Pesten ezentúl csak egy a jelszó: «Éljen Kossuth, diktátor!» — Tényleg az is volt. Minden hatalom, felelősség nélkül, kezében összpontosult. Kémeivel, úgy mint egykor Metternich, behálózta a fővárost, az országot; kézalatt szervezte a terrorizmust. Úgy mint István főherczeget, őt is névtelen levelekkel nyugtalanították. Személyét folyvást árulóktól látta környezve, s biztonságáról nagy hivatásától eltelten, lehetőleg gondoskodott is.*

Következett Jellasics átkelése a Dráván (szept. 11.), Batthyány ismételt lemondása; majd egy halva született második magyar miniszterium, melynek Batthyányval tagjai lettek volna: Ghiczy, Szentkirályi, Erdődy S., Vay M., Kemény D., Eötvös és Mészáros. Az osztrák miniszterium emlékirata (az aug. 31. kelt híres Staatsschrift, melyhez Doblhof neve van kötve, de a mely csak olajat öntött a tűzre). Onnét indult ki, hogy a császárnak, mint akkor már alkotmányos uralkodónak még jogában sem állott a 48-diki törvényeket szentesíteni.

Springer elismerése szerint is, nem volt olyan magyar ember, kinek ez irat olvasására a vér ne szökelt volna arczába.

Az ország önállósága, századokon át, soha kétségbe nem vont jogai voltak egy képzelt osztrák centralisatio javára tagadásba véve.**

*

* Ismeretes adoma a szivarról, melylyel Szechenyi egy nála elköltött barátságos ebéd után meg akarta volna mérgezni. Nyáry ezt a corpus delictit hirtelen kikapta K. reszkető kezéből, meggyújtotta s nevetve elszívta.

** «Das formale Recht war auf Seite der Ungarn; an ihrer neuen Verfassung auch nicht ein Titelchen von zweifelhaften Giltigkeit.» (Geschichte Oesterreichs, II. 499.)

A töredékes minisztertanácsi jegyzőkönyv, melyre többször hivatkoztunk, e válságos napoknak még néhány nyomát tartotta fenn, melyre talán érdekes lesz még egy futó pillantást vetnünk.

1848. aug. 12. Csányi kir. biztos beadja lemondását, mert

175. BÁRÓ KEMÉNY DÉNES.
(Egykorú kőnyomat után.)

hatáskörét teljesen megzsibbasztva látja: Ottinger minden actiót betiltott. Fack menjen a vezérséget átvenni. Addig ideiglenesen Melczer és Csányi mindenesetre maradjon helyén.

«Miután a mindenfelőli ármány és árulás (mintha Perczelt hallanók!) közepette még attól is lehet tartani, hogy

a dolgok régi rendjének visszaállítását erőszakkal is megkisérlendik, ezen értekezés nyomán némelyek szükségesnek tartották a miniszterium abbeli nyilatkozatát, miszerint ha

176. CSÁNYI LÁSZLÓ.

(Egykorú kőrajz után.)

a haza épsége föltételezné, a maga tárczáját minden miniszter tegye le» . . .*

* Kezdetleges magyarázata a miniszterválságnak, hol nem a kormányelnökkel együtt állnak vagy buknak társai; hanem egyenként teszik le illető tárczáikat! Ennek akkor Bécsben is különösen nagy divatja volt.

Aug. 14. A nem Olaszországban levő magyar katonaság berendeltessék. A bennlevő ausztriai katonák felszólíttassanak: akarnak-e ellenségeink ellen (bárkik legyenek azok!...) harczolni? Ha nem: mondjanak le. Ugyanígy a Drávánál levők. Jellasics betörése ellen a varasdi híd lerontassék. Az útjában levő nemzetőrök fegyvert fogjanak.

Alvidéki városaink nyugodtan maradjanak. Megtérőknek bocsánat.

Aug. 28. «Nevezetesebb» határozatok. A magyar- és horvátországi viszonyok rendezésére törvényjavaslat nyujtassék be.

Az Ausztriával való levelezésnél német fordítás is mellékeltessék.

Az ausztriai miniszteriumhoz emlékirat intéztessék, miszerint a kiegyenlítés megkisértésére a két miniszterium hatalmaztassék fel stb.*

* Idézett forrásunkban itt egy nagy hézag támad. Majdnem egy év mulva július 5-én 1849, találkozunk ismét vele, mikor Görgei tábornok, hadügyminiszter lemondásáról, s Klapka és Nagy Sándor únszolására a hadseregnél megmarasztalásáról, Mészárosnak főhadvezérségéről stb. kelle határozni. Mindezek már munkánk keretén kívül esnek.

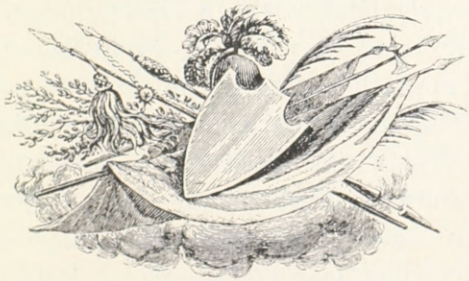

X.

Mindezek s az utánok következők már Széchenyi nélkül történtek. Ő már semmi volt; Kossuth volt minden. Ő volt föltétlen a helyzet ura.

«Gyakran az országgyűlési teremben Kossuth fényes szónoklataira felharsanván a közhelyeslés rengeteg zaja, midőn minden arcz az elragadtatás hevétől sugárzott, a gróf fölkelve helyéről, kisietett az erkélyre, mintha szabad levegőt keresne forró agyának nyomása ellen. Kezeit fejéhez szorítva, Istenem, mondá, mintha őrültek házába jutottam volna, mintha pokoli bűvölet űzné velünk gonosz játékát, hogy vesztünk felett tomboljunk. S ezt senki, de senki nem akarja látni, csak én szerencsétlen. Ennyi okos belátó ember mind vak legyen és ne lásson?!... Nem, nem, — nekem kell őrültnek lennem!»

«A minisztertanács üléseiből», így tanúskodik a hozzá hivatalos és magánérintkezésekben legközelebb állott Kovács Lajos, «mindig fokozódó levertséggel, betegen láttam haza érkezni; semmi sem birta már kétségbeesését enyhíteni. Istenre kértem, vonúljon vissza, ne járjon a miniszteri ülésekbe, hol úgy sem használhat már semmit, magát pedig tönkre teszi. De nem használt kérésem.» «Benne vagyok, — mondá nekem leírhatatlan fájdalommal, «és viszem a terhet, míg leroskadok alatta.»

E napokban értesült arról, hogy Kossuth véletlen megrohanással el akarja foglalni («a nemzet számára biztosítni») Buda várát. Kemény Zsigmonddal találkozva, elmondá ezt neki. Kezének üterei kidudorodtak; könyezve kiáltott fel: «Ah, én a csillagokból olvasok, vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni, őrülten, engesztelhetlenül. Pest oda van. Ah, *az én füstbe ment életem!* Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, flagellum dei».*

Örökös hányattatásai közt, melyek nyomai arczvonásain s egész külsején is mind feltünőbbekké váltak, erőt vett rajta a rémület. Saját életét egy perczig sem hitte biztosságban, sem hozzátartozói és elvbarátaiét, kikre egy babonás előérzetnél fogva különben is azt hitte, hogy csak vészt hozhat. Végre elhatározta nejét és gyermekeit, kiknek szerető körében az estéket tölteni szokta, eltávolítani magától s haza szállítani. Úgyde ezentúl magára hagyatva, még inkább martalékává lett gyötrő gondolatainak s annál sebesebben hanyatlott. Kossuth maga, látva (tán szánva is —) siralmas állapotát, kérte: menjen haza, maradjon el a miniszteri ülésekről, pihenje ki magát. A többi miniszterek is erre únszolták. «Bárcsak pihenhetnék — így sóhajtott fel — s gondolatim rohamaitól menekülhetnék.» Alig volt képzelhető ennek lehetősége a főváros lázas izgalmai közt.

Éjjelenként le sem feküdt, nem evett, nem aludt, de még egy helyben ülni sem tudott. «Ég minden agyamban — panaszkodék — a mint leülni próbálok, pokoli forróságot érzek, mintha agyam lángot vetne».** Neki iramodott olykor a falaknak, hogy koponyáját szétzúzza stb.

Megtörve és kimerülve, végre rendes orvosának dr. Balogh Pálnak kezére kelle magát adnia, ki régtől fogva barátja s bizalmas embere volt. Ez azonnal belátta s be-

* Magyar szónokok és Államférfiak könyve. 1851.
** Kovács Lajos II. k.

láttatta vele, hogy Pesten maradása lehetetlenné tesz minden felüdülést, noha hirtelen érlelődő kórállapota itt kitörésre még nem jutott. De már indulásközben meg kelle győződnie, hogy útjok czélja más nem lehet, mint az őrültek háza. Távozó szándékát úgy István nádornak, valamint a képviselőház elnökének, Pázmándy Dénesnek, írásban (reszkető kézzel, rajzónnal, kelet nélkül) bejelentette. Hogy életét is (esetleg «laternizálásal») fenyegetve látta, azt gr. Zichy Adalberthez intézett sorai, (a nejének szóló értékes casette) stb. bizonyítják.* Szeptember 5-én orvosa kocsira ültette s elkisérte azontúli szomorú tartózkodása helyére, Döblingbe.**

A szeptember 20-iki Közlönyben ez a régi, kedves embere egy szép nyilatkozatot tett közzé, melynek néhány jellemzőbb sorait ide kell igtatnunk. «A világrendítő események elméjére megrázó hatással voltak, aggodalmai nőttön-nőttek, — borzasztó sejtelmeket érze keblében, bizalma a magyarok istenében csökkenni kezdett, s a rendíthetetlen hős ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket. És ezen lelki küzdelmekhez járult az a gondolat, hogy ő az oka mindennek, stb. Folyó hó 4-én kijelentém, hogy távoznia kell. Nem akarta hinni, hogy beteg. Másnap csakugyan kocsira ült társaságomban. De alig hagytuk hátunk megett a várost, leszállt vagyis kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat se, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter helyét el nem hagyhatja, hogy együtt kíván veszni, ha kell, társaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült reábirni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak növelé sötét melancholiáját. Szünetlen hazája szerencsétlenségét emlegeté s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre

* Majláth III. 626.

** Részletek Kecskeméthy, Falk, Kemény, Kovács stb.

nézve. Beteg képzeletének tükrében már hazánk fővárosát ellenséges vad csordák által elpusztítva, a század egyik legpompásabb remekművét, a budapesti lánczhidat, a hullámok mélyébe temetve látta. — Eltorzult arcza barázdáin gyakran a kétségbeesés keserű könnyei görgedeznek le — — megkisérté őt az öngyilkosság dæmona is, (a futás közben magával vitt pisztoly leesett hóna alól s hű komornyikja kezébe került) — — számtalanszor nyilvánítá, mily örömmel ölelné a halált, mint ki többé hazájának hasznos tagja már úgy sem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az a vallásos túlingerültség, (máskor is elkárhozottnak, pokoli kínokra szántnak vallá magát) stb. — Ily leírhatatlan kínos lelki gyötrelmek közt, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, a legdühösb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szívvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedves családjától, idegen arczoktól környezve, kik nem értik lelke magas vágyait, s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben», stb.

Vörösvártt kiszállván a kocsiból, a földeken át próbált menekülni, csak gyors futással érték utól s hozták vissza cselédei. Egy rejtegetett tőrt, becsületszóra, hogy nem tesz magában kárt, hagyott nála az orvos. Esztergomban, etetés alatt, a fasoroknak indult, majd visszaterelve a hajóhídra szökött s onnét a Dunába ugrott. Egy arra érkező teherhajó hamar csónakot eresztett, s kifogták. «Mily bolondot tettem, mondá, az emberek mind tudják, hogy jó úszó vagyok.» — Győrben eleibe jött neje, hogy Bécsbe elkisérje; de ő ezt nem engedte meg s nem is volt vele találkozása. Mosonyban, pihenés közben, végig futott az utczán, kiabálva, hogy ő ég stb. Döblingbe érkezve, azonnal meg kelle kötözni, mint dühös őrjöngőt.*

* L. Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. 1866.

A dr. Balogh czikkét megelőzőleg, szeptember 12-én jelent meg egyszerre a Pesti Hirlapban és Kossuth Hirlapjában Wesselényi szép nyilatkozata, melyben panaszolva a jeleseink iránt tartozó minden kegyelet kialvását, mintegy czáfolatul a Márczius tizenötödike, a Népelem és az Életképek botrányos gúnyos kifakadásaira, el nem hallgatja ugyan, miként az elvrokonság közte és Széchenyi közt újabb időben nagyon meg volt ingatva s az «a jó ügynek, melynek előbb oly roppant sokat használt, később, bár használni akarva, sokat ártott», — változatlan személyes barátságának mégis egy megható emlékjelét örökíté meg. «*Expiálta ő*», úgymond Wesselényi, «e bűnét. Honához hív szíve, honáérti keservében tört meg. S e keserv a hite szerint már eltávolíthatatlan azon veszély látására nehezedett reá, mely veszélyt események szerencsétlen összeütközése, pokolbeli ármány, s *részünkről sokszerű megvétett lépések* s *eszély-hiány (!)* idézett e honra.» — — És az e csapás feletti bú s az annyi hálát érdemlő férfi iránti meleg részvét helyett, gúny és goromba szavakkal támadják meg őt, gyanusítás s rágalom fegyverét használva.» — — Alacsony rágalmazóknak nyilatkoztatja, kik azt mernék állítani, hogy Széchenyi képes lehetne hona ügyét bármikor is s annyival inkább a vész óráiban elhagyni s a veszély elől megszökni, vagy épen a reactio vétkes pártfogására vetemedni, stb. — Végzi bizonynyal találó felkiáltással: «Szegény oroszlán, mire jutottál!» Nem vette észre, hogy önnön magára mondja mihamarább még találóbbá vált e szomorú jelzőt. Ő a csalódottak, a rémülők, a kétségbeesők közé tartozott, el is menekült az események színhelyéről.

A *Márczius tizenötödike* arra helyezett súlyt, hogy gróf Széchenyi István és családja elutazása titokban történt s a közönség nem nyert kellő felvilágosítást; különben Wesselényi czikkére némi elégtételt adott, kijelentvén, hogy bár

gróf Széchenyi politikáját mindig károsnak tartotta, soha sem szünt meg őt «a hon azon férfiai egyike gyanánt tekinteni, ki, hol tettekre van szükség, mindig jelen van, s ki előtt minden magyarnak kalapot kell emelni». —

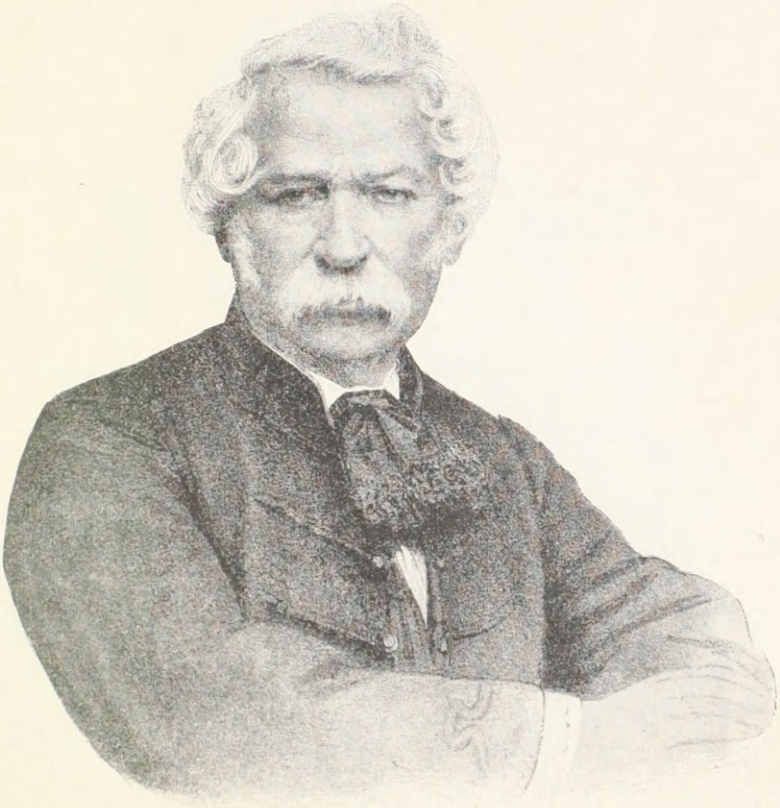

177. ALMÁSI BALOGH PÁL.

(Rohn 1858-iki kőnyomata után. Az Országos Képtárból.)

A *Népelem*, a mindig szélsőségekre hajtó Madarászék lapja volt. Az *Életképek* Jókai és Petőfi kettős szerkesztése alatt állott, kik azonban felmondták egymásnak a barátságot, mikor Petőfi azt a verset irta Vörösmartyra, mert a Mé-

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

száros ujonczozási javaslatát, illetőleg a régi ezredek kigészítését megszavazta: Nem én tépem le homlokodról, Magad téped le a babért, stb. A hang, melyen e lapok Széchenyiről szóltak, még elég tisztességesnek nevezhető

178. GRÓF LAMBERG.

(Egykorú metszet után. Országos Képtár.)

az akkor divatos phraseologiához képest. Nem sokkal azelőtt német lapok kárörvendve röpítették ki azt a kósza hírt, hogy Széchenyit minisztertársai mintegy fogva tartják stb.

Az egyrészt Széchenyi, másrészt Kossuth élete ellen tervezett merényletekről úton-útfélen suttogtak az emberek, felültetettek és felültetők egyaránt. De forradalmi időkben, tudjuk, a szó hamar tettbe megy át, mint ezt nálunk Lamberg gróf meggyilkoltatása is bizonyítja — szabadságharczunk ez örökké szánandó szégyenfoltja! — (Szept. 28.)

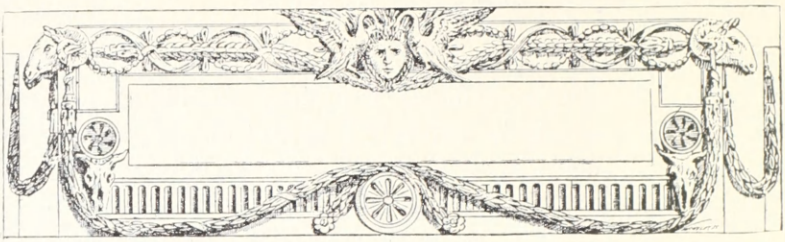

XI.

Az alatt, míg Széchenyi a döblingi tébolydában sínlődött, nehéz napjai voltak a hazának és a hazafiaknak. Reá nehezedett a sors keze békebarátokra és forradalmárokra egyaránt. Ezek egymást zsibbasztották minden erőkifejtésben. Utólag kárhoztatjuk egyiket is, másikat is. Mert most már könnyű azt mondani: tartottak volna össze a mérsékeltek, tűzték volna ki bátran a kiegyezés zászlaját, szereztek volna érvényt a birodalmi érdekek, a hatalmi állás, a közös ügyek annyiszor hangoztatott tekintetbe vételének s léptek volna határozottan körvonalzott pontokra nézve a nyilt és becsületes megalkuvás utjára; úgy a véres katasztrófa elmarad, s aránylag csekély áldozattal hajtjuk végre politikai és társadalmi átalakulásunkat. Viszont könnyű amoda fordulva szemrehányást tenni Kossuthnak és vele tartó elszántabb híveinek, hogy miért tétováztak oly soká, miért nem ragadták mindjárt kezdetben magukhoz az önként kínálkozó hatalmat, ellenfeleiknek a határon belül és kívül szétmorzsolásával, elejét venni minden további titkos fondorlatnak és erőszakos föllépésnek! De, írva van, politikában soha sem történik az, a mi kell, hanem a mi lehetséges. A küzdő felek mindegyikének hosszú sorát lehet fejére olvasni a következetlenségnek, ingadozásnak, ne mondjam, kétszínűségnek. Közönséges mértékkel mérve,

gyávaságot, erkölcstelenséget szimatol mindenütt a szigorúbb biráló, s elfordul az emberi gyarlóság leplezetlen nyilvánulásaitól; de magasabb szempontra emelkedve, nem fogja számításon kívül hagyni az emberi előrelátást meghiusító súlyos körülményeket, a kötelességek amaz összeütközését a lélekbúvár, ki sokszor kénytelen meghajolni a tragikus megoldások végzetszerűsége előtt, melynek épen minden kornak legjobbjai szoktak áldozatúl esni. Ha az államférfiak bölcsesége annyira terjedne, hogy ily összeütközéseknek mindenkor elejét tudná venni, ha a választás szomorú kénytelenségétől megóvni tudná a szenvedélyek közt hányatott emberiséget: úgy boldog lenne az, s mi az örök béke régi álmát megvalósulva látnók e földön. Addig tán megtanuljuk a távlatból legalább elfogulatlanabbul itélni meg a régmúlt eseményeket, s azok előre vagy hátra mozgatóit. Oszlani fognak tán csalódásaink egynémely nagyságok képzelt szerfeletti mérvei iránt; de elnézőbbek leszünk a hibák iránt is: hogy utóvégre kisértésbe jőjjünk még a közömbösöknek is igazat adni, kik, önzésök vagy okosságuk köpenyébe burkolódzva, tétlenül nézik a küzdőket! Igazán mondja Kemény, s ebben Horváth M. sem mond neki ellent, hogy soha senki úgynevezett szabadsághábórúba oly önkénytelenül, oly tudtán kívül nem keveredett, mint a magyar. Önmagukon csodálkoztak az emberek, majd mindnyájan született ellenségei levén minden összeesküvésnek, titkolódzásnak: jeleseink közül igen sokan, nyiltan vagy titkon, e czéhbe tartoztak. Kikre meg szoktunk figyelni, ha eszmét, irányt kerestünk, most magok is egy-egy kérdőjel gyanánt állottak előttünk, vagy épen láthatatlanná váltak. Volt, ki a központban uralkodó örökös tétovázást, tétlenséget megúnva, kormányi megbizatást adatott vagy adott önmagának, hogy a hazát megmenteni a vidéken segítsen; más, suttogva mondogatta aggályait el, de nyiltan föllépni s a kormány erélyét gyengiteni nem merte

volna, sőt adott alkalommal többet lármázott a lármázókkal, semmint hallgatott a hallgatókkal; más, külföldre szerzett fontos küldetést, ha eredménytelent is a nagy politikában, de sikereset akár az európai közvélemény felvilágositásában, akár egy, jókor kilátásba vett emigratiónak útja egyengetésében; kevés, őszinte vagy túlszerény, bevallva magán- és családi viszonyaival mentegetődzött* az általa már elő nem mozdítható közügyektől való visszavonulásáért. Kossuth maga, kinek idegzete oly gyenge volt, hogy minden politikai szerencsejáték után a lázas ingerültség miatt ágyba fekvővé lőn,** mikor Jellasics közeledtekor, a képviselőház ülésében (szept. 24.) nemzetőri mezben és fegyverzetben megjelent s ama frázist mondá: «vagy» soha sem látnak önök többé, «vagy» látnak a népek százezrei kíséretében, elég átlátszónak hagyá szándékát azon esetben, ha a betolakodó vad hordákat hasonló erővel agyonüttetni nem sikerül, messzire itt hagyni a feldúlt hazát s külföldön keresni biztos menedéket. Mosolyogva hallgaták ezt egymásra szemet hunyorítva titkos ellenfelei . . . A népek ezreinek mozgósítását, e példát követve, többen is próbálták utánozni; de, ma még biztosabban tudhatjuk, mint akkor tudtuk, hogy volt egy ember, a nagy «hazaáruló» Görgey, a ki honvédsereget szervezni, I. Napoleon mintája után éretlen újonczot edzett hadastyánnal kevertten sorba állítani, menetközben begyakorolni s rendes haderő ellenében, végre győzelemre vezérelni tudott, a mi merő ujonczok vagy nemzetőrök rögtöni síkra állításával bizonynyal nem sikerült volna. A Lamberg gróf meglynchelését megelőző napon (szeptember 27-én) Kossuth indítványára hozott határozat, Horváth Mihály szerint, hosszú sorát nyitja meg az elbizakodott, minden eszély és státusférfiúi tapintat nélkül készült okmányoknak, melyek

* P. o. egy Lukács Móricz, Eötvös, stb.

** Kemény Zs. Forradalom után I.

179. GÖRGEY ARTHUR.

(Barabás Miklós 1849-ben természet után készült eddig kiadatlan rajza után.)

ezentúl oly bőségesen sarjaztak fel közéletünk mezején.* A merész szót vakmerő tett követé. Ne feledjük mindig hozzátenni, hogy nem magyarok, hanem ide tolakodott külföldiek voltak az ocsmányság elkövetői, kiknek egynémelyike kivont véres karddal tört be az együtt levő képviselőház szentélyébe: «Hier träuft das Blut des Verräthers» beköszöntéssel, melyre azonban nagy felindulással egy hangos «kivelök» lőn a felelet, míg Kossuth maga, különben a kormányhatalomnak akkor egyedüli letéteményese, égnek emelt kezekkel adott a terem másik oldalán, borzalmának kifejezést.**

Csak nehány nappal e merénylet előtt (szept. 23-án), István főherczeg, az utolsó nádor, engedve végzetének, elhagyja tört szívvel Budavárát, az atyai házat, a hazát. Csodálatos, miként teljesült rajta is Széchenyi bús sejtelme. Mikor a közszeretet, a népszerűség szárnyain magasra emelkedni látta, felsohajtott: vajjon nem fog-e ez a nagy szeretet még gyűlöletté változni?! . . .

A képviselőház küldöttei előtt (szept. 11.) határozottan kijelenté, hogy nem tart a reactióval, de nem fog egy lépést is tenni a forradalmi téren. Ettől óva inté az országot is, melyre az csak szerencsétlenséget hozhat.

Hogy ily körülmények közt közvetítő, bármily őszinte kisérleteknek semmi kilátása nem lehetett, az természetes. A háború elkerülhetlenné vált. Mit keresett volna köztünk egy Széchenyi?! . . .

Az ellentállás védelmi jellegének megóvása, a szélsőségektől való irtózás mindamellett szintoly kiirthatatlannak mutatkozott mindvégig, mint a forradalmi és terrorizáló szenvedélyekre való lármás, de soha sem átalános hajlandóság. Ezt Kossuth, bármennyire szította is kéz alatt, nyilvánosan számtalanszor, ha szóba jött, szinte mindannyiszor

* Magyarország függetlenségének története I. 522. stb.
** Élő tanúk reá.

desavouálta. Fölemelt ököllel mintha folyvást ismételgette volna híres mondását: «Törpüljön össze ez a minoritás, mely erőszakolni akarja a dolgokat».

Tárgyunkhoz képest csak röviden hozhatjuk emlékezetbe az egymást rohamosan felváltó események főbb pontjait. Ilyenek a honvédelmi bizottmánynak mindinkább előtérbe nyomulása;* másrészt Majláth országbirónak, még mindig az egyezkedés érdekében, királyi helytartóvá neveztetése, melyet azonban ez a fennforgó körülmények közt nem fogadhatott el; az országgyűlésnek még nem feloszlatása, csak elnapolása decz. 1-éig, melyre kész volt az igazságügyminiszter (Deák) felelete, hogy ezt, az évi költségvetés letárgyalása előtt az 1848. IV. t.-cz. 6. §. értelmében tenni nem lehet; Moga tábornok helytállása, majd leköszönése, mely azonban őt, az első ágyú elsütése után, hadi törvényszéke előtt többé nem igazolhatá. A sukorói (pákozdi) «ütközet» s ezt követő 3 napi fegyverszünet, melyet Jellasics bán híres Flankenbewegungja kivitelére s Windischgrätz hghez csatlakozva, a lázongó Bécs ostromának erősbítésére használt fel, kész prédára hagyva itt utóhadát Roth és Filippovics gyülevész csapatait. Elfogott levelei nagy izgalomba hozták a közönséget, mint «bizonyítékai egy rég tervezett összeesküvésnek». A nádor eltávozása is, egy olyan hadműveleti tervnek vagy vázlatnak íróasztalán hátrahagyásával történt, mely az országnak minden oldalról megszállását, úgy mint később foganatba is vétetett, foglalá magában. Gróf Zichy Ödönnek a táborban elfogatása, kivégeztetése Görgei által. Okt. 2.** A b. Vay és a Récsey miniszterium kineveztetése, Batthyány ismételt lemondása után, ki még képviselői mandatumát is letéve, volt a köz-

* Tagjai valának: Kossuth, Pálfy János, Nyáry, Patay, Zsembery, Madarász, s a főrendek részéről Perényi Zs., gr. Esterházy Mih., b. Jósika Mikl. Később még hozzá adattak: Mészáros, Szemere és Csányi. (= 12.)

** Formailag igazolva: Mein Leben und Wirken in Ungarn. 1848—49.

ügyektől, melyeket a szélsőségek között minden oldalról elhagyatva vezérelni képtelennek mutatkozott, teljesen visszavonulandó; Bécsben, hogy a Lamberg esete magára ne maradjon, gr. Latour osztrák hadügyminiszter holttestének lámpafőre huzatása, mely merényről Batthyányt bizonynyal igaztalanul vádolták s melynek oly gyászos emlékű megtorolása lett (okt. 6.) stb.

Ezt megelőzőleg Ferdinánd királylyal az országgyűlést (okt. 3.) végleg feloszlattatták, s az előbb rebellisnek bélyegzett horvát bánt ismét teljhatalmú királyi biztossá neveztették ki. Ezt e tisztében azonban már két hét mulva herczeg Windischgrätz váltotta fel. (Október 16-ki manifestum.) Válasz minderre, az országgyűlésnek, Kossuth szónoklata gyujtó hatása alatt, esküvel erősített határozata volt, hogy mindaddig együtt marad, míg a haza megmentve nem lesz.

Következett a schwechati ütközet (okt. 30.). Erős tanakodás után a felett, vajjon a magyar haderő, melynek csak az ország védelme képezi feladatát, átlépheti-e az osztrák határt, s támadólag léphet-e fel?

A trónváltozás, ú. m. Ferdinánd királynak lemondása és Ferencz József főhgnek (Olmütz, decz. 2.) a császári trónra emeltetése, mely Schwarzenberg hg. ellenjegyzésével adatott a népeknek és Európának tudtára, nem oldotta meg a válságot. Az országgyűlésnek ismételt feloszlatása, Kossuthnak és párthíveinek a nemzet zömétől külön választása s a lázadók és árulók büntetéseivel fenyegetése, nem tehetett nagy hatást s alig éleszthette fel a békebarátok reményeit. Életét, vagyonát kétes vállalatban koczkára tenni senki sem szereti, de annál kevésbbé, ha még ráadásul esetleg a honárulás bélyegét süthetik örökre homlokára. *Ne moriare, mori.* Ha már vesznünk kell, így okoskodának sokan, inkább rebellisekként érjen utól a fátum, semmint, esetleg egy díszes életpálya végén, jelen s utókor előtt honárulókká

180. GRÓF ZICHY ÖDÖN.

(Krieluber 1849-iki kőnyomata után. Farabás Miklós gyűjteményéből.)

tegyen. Sokaknak önérzetét sértette az is, hogy őket, csakis mint Kossuth osztrákgyűlöletének vak eszközeit s személyes nagyravágyásának játékszereit állították a világ elé. Az ily föltevés ellen határozottan tiltakozók közt voltak Görgey s rokonérzelmű tiszttársai. Egy saját felelősségükre kiadott nyilatkozatban a haza önállósága s szentesített törvényei köteles védelmét tűzték ki zászlajokra; vétve bár az általánosságban elfogadott szabály ellen, mely szerint a katona nem politizál, hanem vak engedelmességgel kötelességet teljesít. Forradalmi vagy parlamenti hadseregnél, minő a mi honvédségünk is volt, ez a szabály mindig kivételt fog szenvedni, s egészen más szemmel követeli megitéltetését. A Kossuth és Görgey közti bizalmatlanságot, mely utoljára tán rivalitássá is fajult, sokan már ez időponttól datálják, mely azonban a hadvezérnél, ha egyáltalában feltehető, mindenesetre csak sokkal későbbi keletű lehet. Merőben költöttnek kell tartanunk azt a mendemondát, mely egyszer Görgeyvel, máskor Klapkával egy magyar brumaire 18-dika színrehozatalát, a magával tehetetlen debreczeni országgyűlésnek karhatalommal szétugrasztását játszatja el, vagyis az erre való készséget egy határozottan tett ajánlatban tünteti fel. Erre sem egyik, sem másik félnek szüksége nem volt. Mindenki érezte ugyan, hogy mihelyt egyszer nyilt forradalmi térre szoríttatunk, a mozgalom vezetésére egy sokfejű testület nem alkalmatos, hanem csak egy-két személyből álló diktatura; Kossuth azonban biztosabbnak vélte egy mindig hajlékonyabbá váló, számban bár megfogyott, de, mint mondá, istennek hála, «meg is tisztult», s jelképileg még mindig a nemzet souverainitását mutató országgyűléssel osztani meg a történtek s történendők felelősségét. A fölvetett eshetőségek közül, ú. m. 1. bevárni az ellenséget s csak az ülésterembe berontó szuronyok hatalma elől hátrálni, vagy 2. szétoszolni egy ünnepélyes óvással, vagy 3. itthagyva a fővárost, más biz-

tosabb helyre tenni át üléseit: Kossuth ez utóbbit pártolá, Deák ellenében; s így előre látható volt, hogy a többség, ha kenyértörésre kerül a dolog, ez utóbbira fogja határozni magát. Hiszen még egy jó fogás, rendes kisegítője minden forradalmi parlamentnek, rendelkezésre állott: az epuratio. Kilökni akár tömegesen, akár egyenként a nehézkeseket, tovább kormányozni a hajlékony kisebbséggel, megerősítni ezt, ha kell, az üres helyek betöltésével, biztosra vehető új választások útján.

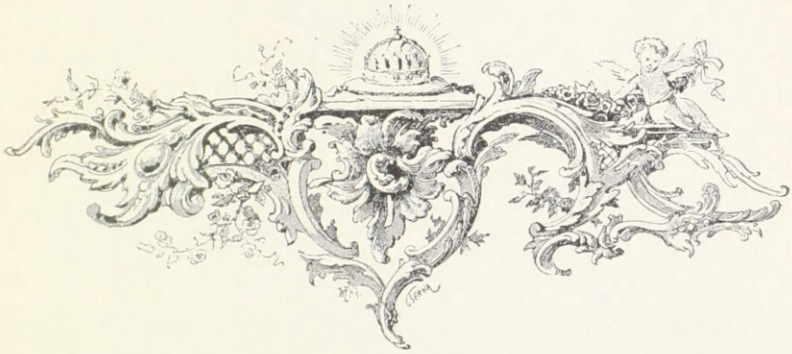

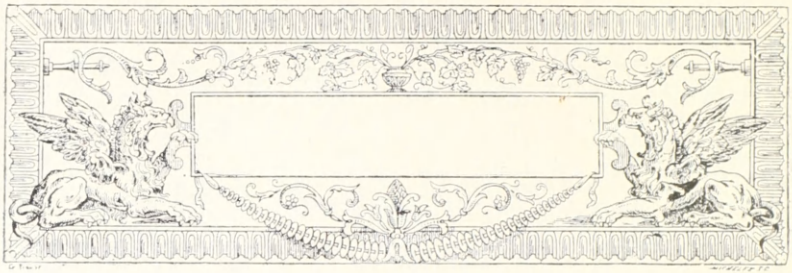

XII.

A TRÓNVÁLTOZÁS (decz. 2.) eltekintve a különben elvi jelentőségű formahibáktól, mindkét félnek (nem létező, vagy megzsibbasztva levő) jóakaratával, még mindig egy forduló ponttá válhatott volna a békés kiegyezkedés, a belháború megszüntetése felé. Horváth Mihály egy, (mondjuk: első) békepártot ismer, melynek vezérét Batthyányban, tagjait Deák, Klauzál, Wesselényi és Pázmándy Dénesben ismeri fel, kikhez önmagán kívül a püspöki kar néhány tagját, s a későbbi (tehát második: debreczeni) békepárt vezéreit, Kazinczy Gábort és Kovács Lajost, számítja hozzá. De ily esetleges pártalakulást nyomban meghiusított Kossuth erélyes föllépte, ki, mint idézett történetírónk mondja, «pár percz alatt megrontotta azt áradozó, lángoló, elragadó szónoklatával». «Ha egyáltalában veszni kell», mondá, «a nemzetnek, jobb, hogy fegyverrel kezében s törvényes önvédelemben haljon meg, mint gyáva meghódolásban». Szavára az országgyűlés az Olmüczben közbejött családi intézkedést egyhangúlag semmisnek, a királyi jogokba leendő bármely beavatkozást bitorlásnak, s az országnak bárminő ellenséges megtámadástól megvédelmezését hazafiúi szent kötelességnek nyilvánítá; «senki a honárulás törvényes büntetésének súlya alatt másképen nem cselekvendvén». Ez tehát nyilt hadizenet volt! Igazolt talán, ha mint feleletet vesz-

szük a megelőző kihivásra; de politikátlan, sőt vétkes, ha az új uralkodóval lehető közvetlen érintkezés előnyeit mérlegeljük.

Kossuthnak igaza volt, ha a rögtönzött 1848-diki tör-

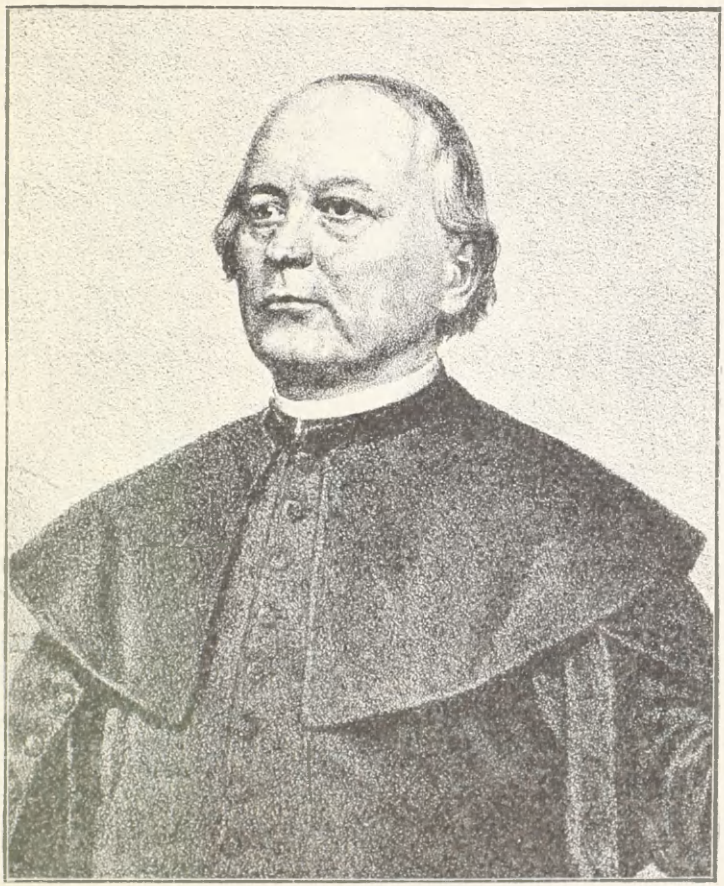

181. HORVÁTH MIHÁLY.

(Az Országos Képtárban levő festmény után.)

vényeknek kifejtése, a fennforgó viszonyokhoz alkalmazása, a bár felületesen megjelölt közös érdekeknek tüzetesb meghatározása s a birodalom egységének s hatalmi állásának nyujtandó, megigérve volt biztosítékok már Magyarország

végbukását, önállóságának teljes megsemmisülését, feltámadás reménye nélkül az élők sorából kitörültetését jelentette volna; de a békepártiak, s velök a nemzet gondolkodó, józanabb része, ezt nem oly színben látták. S a jövő, későn bár, nekik adott igazat. Sőt, a jogfolytonossági, bár örök igazságú, elmélettől eltekintve, még az egész 1848-diki (rögtönzött) alkotmány félretétele, s az ezt megelőző 1847-diki alapra való őszinte visszatérés, sem jelentette volna, ha igazat akarunk szólni, azt a rettegett végmegsemmisülést, azt a lehetetlenné tételét minden becsületes kibontakozásnak. Széchenyi szemében bizonynyal nem. Maga ez a képviselőház, (akkori terminologia szerint a franczia assemblée national módjára: «nemzetgyűlés»), mely annyi határozatot hozott «egyhangúlag», melyet számos tagjai négyszemközt kárhoztattak, — nemsokára nagy ellenmondásba keveredett önmagával. Az osztrák hadsereg, daczára a falragaszokon folyvást olvasható győzelmi híreinknek, lépésről-lépésre nyomult előbbre a főváros felé. Közeledett az idő, mikor ennek egy döntő ütküzet után vagy ilyen nélkül is, átadása felett kelle határozni. Az előrelátott határozat, az országgyűlésnek Debreczenbe áttétele a vesztett moori csata hírének első benyomásai alatt, vegyes ülésben* az 1848-dik év Sylveszter-éjszakáján kimondatván, egyúttal, mintegy utolsó kisérletképen egy békéltető küldöttség is indíttatott az osztrák fővezér Windischgrätz táborába, oly utasítással, hogy ha lehet, magának az «uj uralkodó ő felségének» színe eleibe is járuljon; a mi kétségkívül a korábban hozott határozatnak nyilt visszavonása volt. Ezt a küldöttséget Batthyány kezdeményezte, de az ülésben az a Hunkár indítványozta, kinek nevét egy, Széchenyivel még a pozsonyi dietán történt inkább tréfás, mint komoly összeütközés alkalmából említettük. (L. II. 72.) Most katonásan hozzá tevé,

* Perényi és Pázmándy közös elnöksége alatt. Amaz szokott idegessége, emez rendkivüli hidegsége által tünt fel.

hogy a követek kitűzött órában a pályafőnél jelenjenek meg s neveik induláskor olvastassanak fel; a távollevőknek golyó. Szerencsére, ezt komolyan senki sem vette; de sokaknak arczán a távolmaradás szándoka olvasható volt. Sokfelé ágaztak s begombolództak egymáselőtt a kartársak.

182. PERCZEL MÓR.
(Egykorú kőnyomat után.)

A menekvés, a sikertelen harcz felhagyása, a nyugalom vágya, a szerencse fordulatainak valamely búvóhelyről meglesése s majd utána indulás, végre akár a békeküldöttség eredményének bevárása, akár a döntő pilllanat martyrkoronájának elfogadása, a szökés szégyene, kötelességmulasztás szemrehányása. A küldöttség tagjai voltak: Batthyá-

nyn kivül (személyes tiltakozása daczára) Majláth országbiró, Lonovics érsek, gr. Majláth volt kanczellár és Deák Ferencz. Kossuth nem ellenkezett, ámbár vállvonogatva s gúnymosolylyal jóslá meg e lépésnek sikertelenségét. Mi a hullározókat illeti, azokkal vajmi keveset törődött; sőt jó módjával szabadulni tőlök valóságos nyereségnek tartá. Úgy a mint Széchenyit nógatá az eltávozásra, szívesen utána küldötte volna Wesselényit,* s összes volt miniszter-társait, bizonynyal az egész, neki csak útjában álló békepártot, Nyáryval s ennek gyér híveivel együtt. Ott voltak már helyettök az új emberek, élökön Madarászszal, kit a szolnoki indóházban kezdtek először, egyelőre csak saját hivatalnokai, miniszter úrnak (már t. i. rendőrminiszternek) czímezgetni. A hajdani «törpe minoritás» volt most már kormányon; a mérsékeltek kis csapatja ellenzékké vált. E szerepének lehetőleg meg is felelt. Debreczenbe érkezvén, egy a városházán tartatott értekezleten egyik kiváló ifjú tagja Bartal által meginterpellálta a kormányt szándokai és kilátásai felől, hogy legalább tudjuk, hova merre vezetnek; mire Kossuth válaszolva (bizonynyal egész őszinteséggel) a haza nevében arra kérte az aggódókat és kételkedőket, hogy méltóztassanak — haza menni, s őket a haza megmentésének nagy munkájában ne zavarni. Ezzel meglehetős ellentétet képezett aztán azon ünnepélyes jelenet, mely a kollegium oratoriumában jan. 13-án a békeküldöttség leverő jelentésének felolvasása után játszódott le, mikor Kossuth gyujtó ékesszólásával Isten és világ előtt felhívta a hon atyjait: esküdjenek meg, hogy mindaddig míg a haza megmentve nem lesz, együtt maradnak s helyét egy sem hagyja el. Ez eskünek nyomatékot szerzendő, Madarász internálni kezdette Debreczenben a képviselő urakat, hogy igazolás nélkül a város sorompóin túl ne kalandozza-

* El is ment, Gräfenbergben temetve el magát.

nak, leveleiket pedig a postán felbontogatá, mely rendőrségi terrorizmusnak csakis erélyes felszólalásaik vetettek véget. Kossuth, nagyobb dolgokkal levén elfoglalva, az ilyfélékről alig vett tudomást; de kétséget nem szenved, hogy gyanút táplált szivében az ellene áskálódó békepártiak ellen, noha ezeknek hazafiságát kétségbe vonni nem merte. Közvetlen nem is tőle jött, de helyeslésével találkozott a parlamenti *epuratio* eszméje, mely a különben dologtalan veszteglő országgyűlést heteken, sőt hónapokon át foglalkoztatá. Az igazoló bizottságnak Irányi Dániel volt az elnöke, előadója pedig Horváth Boldizsár. Elvi megállapodás szerint képviselői állásáról lemondottnak tekintetett, 1. a ki márczius 1-éig Debreczenben meg nem jelent, 2. a ki engedelem nélkül távozott el, 3. vagy engedelmen túl elmaradt s ezt nem igazolta. Alkalmazásban azonban, mikor egyes nevekre került a sor, tág tere nyilt a rokon- és ellenszenveknek. Az első sorozatból, a márcz. 23-ki jelentés alapján, emeljük ki p. o. B. Eötvös József, Ghiczy Kálmán, Pázmándy Dénes, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi István és b. Sennyey Pál, — a harmadik sorozatból Szentkirályi, Házmán, Madarász József, — a szó nélkül igazoltak közül gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, Bónis Samú, Irinyi, Ludvigh, Szemere Bertalan, gr. Teleki László, Vukovics neveiket mint legérdekesebbeket. Márcz. 24-én a tárgyalás folytattatván, hosszas vita támadt Pulszky felett, ki Párisban és Londonban fáradozott; utána Széchenyire került a sor, kinek neve mellett egy kétes hangzású «betegnek mondatik» megjegyzés volt olvasható, e nagy név tisztelőinek méltó botránykozására. Kimondatott bár előre, hogy a névjegyzékből való törlés semmi megbélyegzés nem akar lenni, s az illetőknek újra megválasztatását nem akadályozza. Horváth Boldizsár a bizottságban, melynek előadója volt, kisebbségben maradván, nem kis erkölcsi bátorságot tanusított, midőn a házban képviselői jogával élve, ellene emelt szót.

Nem akar, mondá, hivatkozni gróf Széchenyi István politikai múltjára, nagy érdemeire, mert az most nem ide tartozik; hanem csak egy tudvalevő körülményre, az őt tőlünk távol tartó szerencsétlen betegségére fektetve a súlyt, a

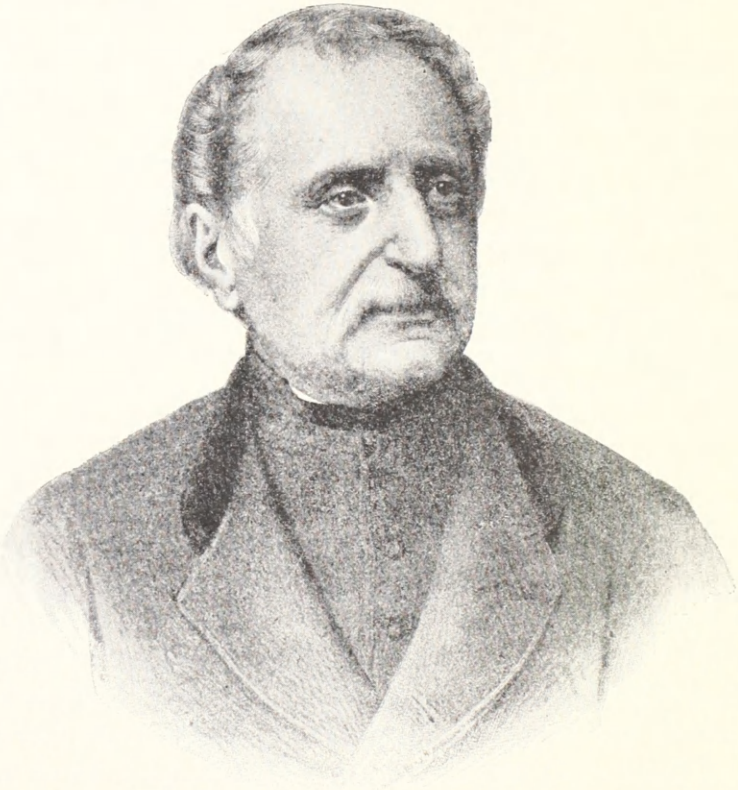

183. GHICZY KÁLMÁN.

(Egykorú kőnyomatról az Országos Képtárban.)

nem-igazoltak sorában meghagyatását erkölcsi lehetetlenségnek tartá. Közhelyeslés kisérte e férfias felszólalást. Nyomban Besze ragadja magához a szót, s fájdalommal említve meg, hogy míg egész Magyarország, sőt egész Európa tudja és részvéttel kiséri a betegnek állapotát, az itt csak

egy «mondatik» kifejezéssel szerepel, melyet okvetlen kiigazíttatni kíván, esetleg egy helyettesének választatását megengedhetőnek hiszi. Ily új parlamenti praxisnak behozatala azonban átalában pártolásra nem talál. Még két régi politikai ellenfél szólal fel. A szív embere, Bezerédj István, nem tagadhatja egészen meg fájó emlékeit. Ki a múlt évek történeteit, úgymond, némi figyelemmel kisérte, nem fogja mindazok után, miket politikai pályáján irányában cselekedett,* részrehajlással vádolni; de hivatkozik az emberi érzésre, e háznak hazafias méltánylására, hogy azt a nagy szerencsétlenséget, mely a nagy férfiút és benne a hazát érte, ne súlyosbítsuk akárminő olyan határozattal, mely a jobb léleknek érzésével meg nem egyez. Utána Kazinczy egészen rövidre szorítja előadását, melyet főleg ünnepélyes alkalmakkor mindig nagy lelki gyönyörrel hallgatott meg a ház, csak azt óhajtja, hogy az indítvány vita nélkül, minél nagyobb egyhangúsággal fogadtassék el. A bőbeszédű Halász Boldizsár is féket vet magára tőle telhető rövidséggel bizonyitva, hogy a hallgatással mellőzés itt különös gyengédséggel jár s a helyettesítés mégis indokolva volna. Még csak Tóth Lőrincz nyilatkozik. Hogy senki ne mondhassa, miként a fennforgó esetben mende-mondák után indultunk el, ott van a hivatalos Közlöny,** melyben a gróf Széchenyi Istvánt ért szerencsétlen betegséget s annak okait rendes házi orvosa terjedelmesen leírta, s mintegy hivatalos bizonyítványt állitott ki róla, stb. Így e kissé alábbrendelt szempontnak is elég téve levén, az elnök szavazásra tűzi ki a kérdést, s kimondja, miszerint: a «kifejtett és az egész haza előtt tudva levő okok és adatoknál fogva tetszik a háznak elfogadni azt, hogy gr. Széchenyi István neve, a nem-igazolt képviselők sorából kitöröltetik». (Helyéslés.) A bizottsági véleményt kellett szavazás alá bocsá-

* V. ö. SZÉCHENYI Beszédeit, és különösen Hirlapi czikkeit II. k.
** L. Közlöny szept. 20. 1848.

tani, s igy a végzéssel, bár nem legjobb hangzású volt, meg lehetett elégedni. De még inkább a hangulattal.

184. TÓTH LŐRINCZ.

(Barabás Miklós 1845-iki kőnyomata után.)

A békepártnak tehát, annyi vereség után, egy örömnapja volt. Egy első győzedelme, melyet még több is követett.

Kossuthnak, ki ez alkalommal távol tartá magát, ez a

tüntetés az egykori nagy ellenfele iránt mutatkozott meleg részvét, nem nagyon nyerheté meg tetszését. E napokban egy pár dorgáló beszédben, s többi közt a sajtónak is «irtóztató», «botrányos» viselkedése elleni kifakadásokban adott kifejezést elégületlenségének.

Mind e részletek, s általában a debreczeni országgyűlésnek viselt dolgai kívül esnek munkánk keretén; a mondottakat csak, mint Széchenyi lealkonyodott napjának visszfényét, kelle búcsúzóképen tudomásul vennünk.

Magának Széchenyinek nem lehetett akkor, s aligha volt később is sejtelme ez epizódról, mely egy kis jóakarattal a forradalmi szellem megtagadására s az ő politikája a kiegyezkedés javára volt magyarázható.

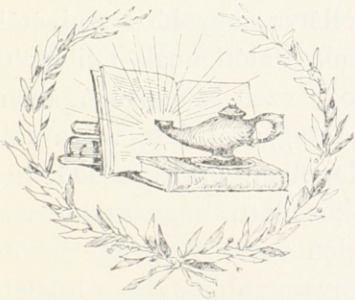

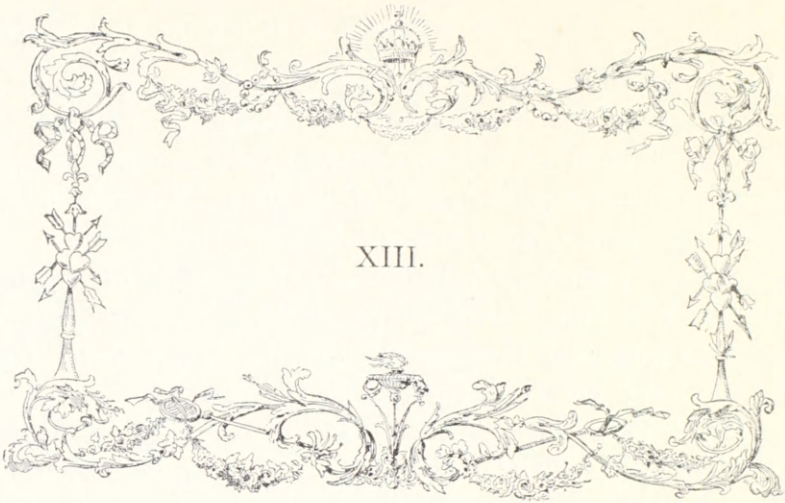

XIII.

Széchenyit, hogy elejtett fonalunkat ismét felvegyük, szomorú döblingi útjában mosonyi kitörése után, hideg borogatásokkal ellátva, egyelőre szalvétákkal kezén-lábán meg kelle kötözni. Valótlannak nyilváníthatjuk némelyek azon állítását, hogy ezen szomorú útjában bárhol is, nejével vagy családja tagjaival lett volna találkozása. A jelzett siralmas állapotban érkezett Döblingbe, hol dühöngése annyira fokozódott, hogy az intézet tulajdonosa, dr. Goergen, kénytelen volt őt ágyára lekötözni, s azon túl is többnyire kényszerzubbonyba öltöztetni, mert szóbeli kifakadásain fölül, nyomban tettlegességekhez is folyamodott. Szokása volt öngyilkossági szándékból fejét a falhoz vagy kemény tárgyakhoz vagdalni, haját, ruhaneműit tépdelni, majd ismét képzelt üldöztetésétől való félelmében félre húzódni, ágy alá rejtőzködni, vagy botot ragadva s hátát megtámasztva, dühösen vagdalódzni, mintegy védve magát láthatatlan támadói ellen. Senkit magához nem bocsátott, sokáig még családja tagjait sem, sőt ezek viszontlátásától leginkább iszonyodott, minek kettős lélektani alap-

ját adhatjuk: egyik, hogy restelte oly szánandó állapotban mutatni magát előttük; másik, hogy személyök ellen intézendő életveszélyes támadástól féltette önmagát és szeretettjeit.* A lázrohamok alább hagyván, «tompa fásultság állt helyébe, s teljes közöny a világ iránt». Táplálékot vonakodott magához venni, erőszakolni kelle reá, vagy asztalánál mohó falánksággal, markával evett; a tisztaságra, melyre máskor oly kiváló gondot fordított, legkevésbbé sem ügyelt; teljesen elhanyagolta külsejét, fehérneműt nem váltott, nem mosdott, körmét hosszúra hagyta nőni, haját nyiratlan, fésületlen, szakállat eresztett. Mindez gyakori, szinte mindennapi eset a tébolyodottaknál. Álomtalan éjek után, melyek korábban is mindig gyötörték, napközben hol senkihez sem szólva, sem senkit nem látva, órákon át monologizált, mindig nagy bűnös voltáról s a reá váró földi és túlvilági büntetésekről, hol ismét csacskaságba esve, környezete figyelmét oly elbeszélésekkel foglalta le, melyekből mitsem érthettek, beleszólást nem engedve nekik. Mind e részletek meg vannak írva Kecskeméthy Aurél kis könyvében, bár némi ellenmondásokkal keverve, melyeket idézés közben, megigazítanunk is kelle.*

«Ezen állatihoz közelítő állapot», — írja ugyanő — «pár évig tartott, míg a kór önmagát kimerité. A gróf elevenen eltemetkezett, utóbb szobáiból ki sem ment. Hosszas ellentállás után, csak egy ízben (?) történt 1850-ben, hogy dr. Goergen kiséretében behajtatott a városba, ott lakó családját meglátogatni. . . . Feldúlt külsejével, kisírt szemeivel, beteg kinézésével s kifogyhatatlan önvádaival megrémíté mély gyászba merült családját, melynek körében egy órát töltvén, ismét visszahajtattak Döblingbe, honnét többé nem is jött be a városba». (?)

* L. Függelék.

** L. Falk Miksa: Gr. Széchenyi István és kora . . . Kecskeméthy Aurél: Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála.

Falk Miksa, úgy hiszem, ebben is igaztalanul hibáztatja Goergent. Oktalanságnak, merényletnek nevezi a bizonynyal jó szándokú, ha nem is sikerült kisérletet. A fáradságot megérdemelte; az eljárás, mely szerint minden erőltetés vagy rábeszélés nélkül egyedül saját ösztönére bizták elhatározását, csak helyeselhető; s a látszólagos «visszaesés» is (reménylett kölcsönös megnyugtatás helyett) «szerencsére nem bírt komolyabb jelentőséggel». A családra, különösen a minden áldozatra kész szerető hitvesre, képzelhetni, hogy «megrendítő» és leverő benyomást tehetett e szomorú viszontlátás.* Hű Vestatűzként ápolták azonban mindvégig a reményt és az óhajtást, hogy a családi tűzhely, a meleg fészek újra felépüljön s a szárnyaszegetteknek, sírbaszállás előtt menedéket nyujtson. Széchenyi maga, haza vagyis börtönébe visszatérve, «ágyára dőlt és sokáig keservesen sírt», — «fogadást téve, hogy soha többé nem lépi át e ház küszöbét!» . . . A fogadás változatlan maradt, s régibb keltű is volt; de ne sajnáljuk a könnyeket, melyek árja nem egy sebzett szívnek adott gyógyulást vagy könnyebbülést az életben.

A hű Crescence, ki kedves betegének minden mozzanata felett kimeríthetetlen szeretettel őrködött, s minden illetékes jóakaratú embernek kikérte tanácsát,** maga is még azon ősz elején (októberben) Bécsbe tette át lakását, egyelőre a Johannishofba (Kärntner-Strasse, később Wipplinger-Strasse) — folytonos érintkezésben állván vele és környezőivel. Férje hiába intette, kérte, igazán Hamletre és Opheliára emlékeztető gyengédséggel, hogy menjen haza s ne törődjön többet ő vele, mint különben is elveszett (elkárhozott) emberrel. Még évek mulva is, mikor már aránylag derültebb napokat éltek, a hazamenetelre tett leg-

* Falk elbeszélése ellenében meg kell jegyeznünk, hogy e látogatás a grófnak saját kivánatára, másnap ismételtetett. (Kézirat, az akadem.)

** Köztük pater Albach Szaniszlóét is, kismartoni visszavonultságában.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNÉ.

Barabás Miklós olajfestménye után készült aczélmetszetről

kisebb czélzásra, a szenvedőnek arcza azonnal elkomorodott, s ismétlődött a bús fogadás, hogy «élve» nem tér meg kedves otthonába. De sűrű levelezés folyt köztök; majd mindennap s olykor 12 lapra terjedő leveleket írt nejének, telve a régi önvádaknak és gyötrődéseknek ezerszeres ismétléseivel, melyeket ez gyengédségből, részint írójok kivánatára is, megsemmisitett.[1]

Amint tisztelettel hajlunk meg a kegyelet e ténye előtt, úgy másrészt nem lehet sajnálatunkat és csodálkozásunkat ki nem fejezni a felett, hogy az intézet igazgatója látszólag elmulasztotta, mit bár minden egyes ápoltjáról a tudomány érdekében is tennie kelle, rendes naplót, vagy ezt pótló időszaki jegyzeteket vezetni oly kiváló betegéről, kire, jól tudta, hogy egy ország, sőt egy világrész függeszti szemeit; kelle előre látnia azt is, mi utóbb tényleg bekövetkezett, hogy ily mulasztásért (ha azt csakugyan elkövette) jelen és jövőkor előtt, még a szűkkeblű közigazgatási hatóságok által is esetleg kérdőre fog vonatni,[2] a mi meg is történt.

E hézag annál sajnálatosabb, mert utánajárásaim is a döblingi magántébolydában s a tiszteletreméltó Goergen-családnak netán még élő s esetleg felvilágosítást adható tagjainál semmi nyomra nem vezettek.[3] Be kell tehát érnünk a reánk maradt töredékekkel, s támaszkodnunk az aránylag legnagyobb valószinűséggel birókra, melyek a későbbi czáfolatok esélyeinek kevésbbé lehetnek alávetve.

Általában véve, egyelőre szomorú megnyugvással kell hitelt adnunk dr. Goergen azon határozott kijelentésének,

1 Csak némi bús töredékeit bírjuk e levelezésnek dr. Goergen másolatai után. (Kézir. akad.) L. Függelék.

2 A bécsi rendőrség által zárlatba vett irományok kiadása végett évek előtt gr. Lónyay és gr. Andrássy Gyula tettek lépéseket, de melyek eredménye csak azon valószínűtlen válasz volt, hogy azok — nem léteznek többé. Hasonló eredménynyel, azaz eredménytelenséggel volt b. Bánffy min. elnök szives utána járása is. A dr. Goergen elleni vizsgálatról német lapok útján vett némi értesülést a közönség.

3 Köszönettel tartozom dr. Schwarzer Ottónak is szives közreműködéséért.

miszerint kitünő gonddal és szeretettel ápolt betege, az intézetébe lépte első perczétől kezdve az utolsóig, öngyilkossága pillanatáig, mindig elmebeteg volt; daczára pillanatnyi, gyakran ismétlődő, sőt utóbb huzamosabbá vált javulásainak, melyek felületes megvigyázóit tévútra vezethették. Képes volt ő, órákig, a mint erre elég tanunk van,[1] a legkülönbözőbb dolgokról, sőt politikáról is, értelmesen, az ő szokott elmés, csapongó modorában elbeszélgetni;[2] képes volt nagy vagyona kezelését is, alárendeltjeinek adott legpontosabb utasításokkal magára vállalni, a miért minden gyámhatósági beavatkozás is merőben feleslegesnek mutatkozott; de ne feledjük, hogy ez csak nagylelkű nejének, Crescencia grófnőnek, valamint korán érő Béla fiának, és mostoha fiainak erélyes és buzgó segédkezése mellett vált lehetővé; a hatóságok belekeveredése pedig, főleg az akkori sajátságos — majdnem anarchikus politikai viszonyok közt, — egyrészt különös nehézségekkel járt volna, másrészt a grófnak kiméletet követelő lelki állapotjára bizonynyal csak még borzasztóbb befolyással leendett. Intézkedései, mikor már annyira volt, hogy a gyeplőt erőtlen kezébe vehette, soha sem voltak egészen megbizhatók, s főleg nem menttek ama pessimismustól, mely a magyar birtokos osztálynak, s ebben az ő családjának is, anyagi romlását, végpusztulását, amúgy is okvetlen bekövetkezendőnek láttatta vele, hiábavalónak tehát minden ügyekezetét leghívebb jóakaróinak is, jövedelmei s vagyona rendbentartására, megmentésére.[3]

1 L. Deák levelét, sógorához, Marienbad, jul. 21. 1857. Ez már a javulás korszakába esik. «A mi lelki állapotját illeti, abban, úgy látom semmi nyoma a betegségnek. Eszejárása épen olyan mint előbb volt; előadása épen olyan érdekes.»

2 Csak a napokban Krafft Ebing Bécsben egy P. P.-vel (Paralysis Progressiva) jelzett betegjét, művelt közönség előtt tudományos felolvasás tartására hatalmazott fel, melyet az teljes sikerrel és tapsok között végzett el. (L. napi lapok okt. 1896.)

3 Sok tért nem szentelhetünk az e rovatba tartozó, bár elég érdekes adatoknak. Egy-két jellemzőt legyen szabad röviden érintenünk. P. o. Wesselényi dolga. Wodianer Bécsből 1849. szept. 6. Ha a báró tartozását lefizeti, az utolsó évi kamat

Még kevésbbé lett volna igazolható, házi gazdájának, kit később oly sokan megtámadtak, az ő, minden aprólékos dolgaiba való kéretlen, s bizonynyal gyűlöletessé válható beavatkozása, egyéni szabadságának szükségen túl korlátolása, többi közt minden oly tárgynak, melylyel, ismeretes öngyilkossági maniája mellett, magában kárt tehetett volna, erőszakos elvétele, vagy gyanakodó módon eltávolítása,* stb. Bizonynyal nehéz lehetett itt egyrészt a tartozó gyengéd kímélet és felhányt gondatlanság, valamint másrészt a köteles szigor és ellenőrködés közti határvonalat mindig megtalálni. Bármint itéljünk szegény Goergen egyéni fogyatkozásairól, feledékenységéről, elhízottságából származó nehézkes voltáról, (álmosságáról stb.) vagy épen körén kívül eső politikai nézeteiről, s egy oly nagyszabású államférfiú s hazafi martyr teljes megértésére való képességéről, (melylyel hozzá közel állott honfitársai is alig dicsekedhettek!) azt az érdemét hálásan kell elismernünk, hogy az elébe tűzött feladatot: egy szenvedőnek enyhíteni nagy fájdalmait, egy életúntnak elviselhetővé tenni az élet terhét, s évek hosszú

elengedhető-e? Sz. felel: igen is! Wesselényi Freiwaldau szept. 17. 1849. Nem kapván meg a reménylett kölcsönt, a tőkének csak egy harmadát (= 4612 frt 20 kr.) kinálja, a kamat leengedése mellett. Sz. felel okt. 1. Elfogadja. Wesselényi jan. 21. 1850. Ismét nem fizethet. Tasner Pestről jan. 4. 1850. (az 1850-ki vagyonmérleghez.) Hogy Wesselényi a kamatokat 1847-re lefizette. Sz. ír W.-nek: jan. 30. 1850. Ha a tőkét letenné, a kamat leengedését a grófnénál eszközölni fogja. Wesselényi febr. 27. 1850. Ismét nem képes fizetni. Tasner ápr. 22. Hogy W. Pesten ápr. 21. meghalt, jó lesz a kötelezvényét betábláztatni. Széchenyi ápr. 27. küldi az eredeti obligatiót postán, stb. (Kézir. jegyz.) Szalay tiszttartó nyugdíja biztosítását kéri (1851. jul.) Sz. válasza (dr. Goergen által), hogy mint egyik legderekabb, s leghűségesebb tisztjét ismeri, a ki ily kedvezést nagyon megérdemel, de ő maga nem intézkedhetik, mert nem is arra való ember már, hogy még valakivel az életben jót tehessen; hanem, hogy nevében a grófnő bizonynyal stb. E napokban épen egy visszaesése volt. (K. i.) Nagyobb fejtörést okozott az oly szép hírben állott Hajnik elbocsátása, a ki minden optimismusa mellett, soha sem bírta a folytonos nagy beruházásokat jövedelmezőkké tenni. (L. Majláth III.) Az előbb Szontaggal, majd Gyürkyvel megkezdett borűzlet, melylyel, mint egyik legfontosabb közgazdasági tényezővel, de már korábbi éveiben is tüzetesen foglalkozott, s melyből most nagy jövedelmet remélt, a várakozásnak nem felelt meg. Fiára, Bélára maradt a vállalatnak, nem minden veszteség nélkül, lebonyolítása. (V. ö. Majl. III.) stb. e.

* Szakértők tapasztalásai szerint nincs mód az öngyilkosság igazi jelöltjeinek megmentésére, furfangjaik kijátszására.

során át távoltartani tőle, a különben előre látott, rég forralt öngyilkosságot, sőt valószínűvé tenni e szándékkal való felhagyását is, — emberi erőtől kitelhető módon, derekasan

185. SZÉCHENYI HÁLÓSZOBÁJA DÖBLINGBEN.

(Cserna Károly rajza után.)

megoldotta. S e feladatban derék nejének s egész családjának szeretetteljes előzékenysége is nagy segítségére volt.

A láz első rohamainak csillapultával, mi azonban csak jó két év multával volt megállapítható, talán ott hagyhatta volna szomorú fogságát, haza mehetett volna kedves övéi

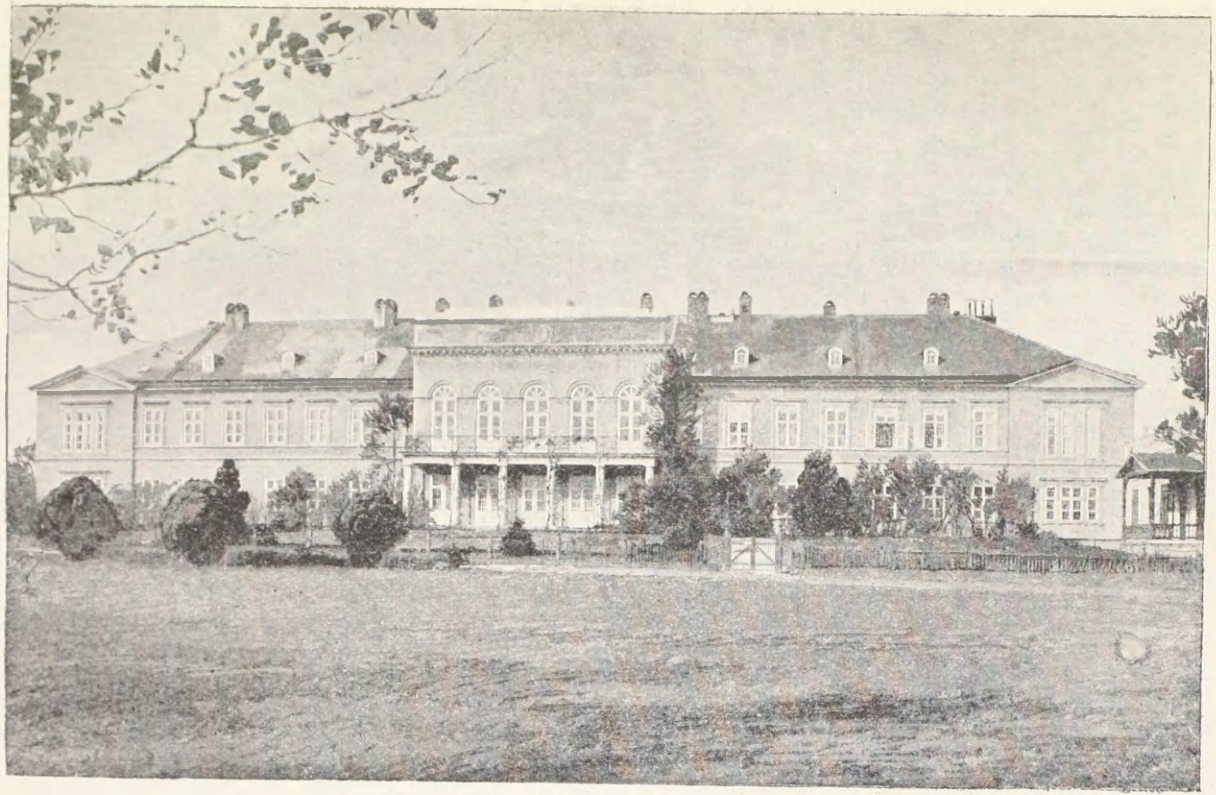

186. A DÖBLINGI TÉBOLYDA.

(Cserna Károly rajza eredeti fénykép után.)

közé, régi otthonába; de jótállani az okvetlen megújulandó visszaesésekről s ezek gyászos következményeiről, bizonynyal senki sem mert volna. Közönséges betegeknek is tiszteljük sejtelmeiket: mennyivel inkább engedni kelle az ő beteg lelke oly szilárd elhatározásának, mely ama ház küszöbéhez köté!*

E lakház nyájas külseje, egy lombos és virágos park közepében, úrias homlokzatával, rácsozatlan nagy ablakaival, szomorú rendeltetésére alig emlékeztetett. Bécs vidékének egyik kimagasló pontján állva, kilátást nyujtott a körülötte szétszórt falukra és nyaralókra; éjszak-keletnek a Duna kigyódzó csillámló ágait, dél-keletnek a fényes Schneeberget, a látkör szélein a Kárpátok és a stájer Alpok kéklő körvonalait láttatva. A hátsó homlokzat, melyen Széchenyi lakosztálya volt, zöld, üde tájképre, szőlőkre, erdőkre, s e közt egy temetőre nyilott, mely mélabús hangulataival nagyon is összeegyező lehetett. Kezdetben csak három szoba, utóbb öt állott rendelkezésére, melyek egyik ablakából le szokott nézni szánalomra méltó lakótársaira, de nem szerette, ha ők is viszont észrevették. Egy alkalommal véletlen megpillantotta s felismerte őt egy honfitársa (Szalbeck) s szónoki páthoszszal üdvözölni kezdé, mint a «legnagyobb magyart». Boszankodva vonult vissza, e keserű szavakkal: ‚nem a legnagyobb magyar, hanem a legnagyobb bolond', ablakát becsapta, s ettől fogva óvatosan került minden hasonló alkalmat; még az ablakot is befalaztatta és vastag szőnyeggel takartatta el. Sokáig, nyugodt óráiban, minden iránt közönyösnek mutatta magát, emberekről, eseményekről tudomást nem vett, semmit nem olvasott, senkit magához nem bocsátott, élőhalottnak mutatkozott. Visszaemlékeztet az egykor Normandiában a

* Egynémely bécsi lap oly bárgyuságot hiresztelt, hogy Sz. a gutaütéstől való félelme miatt nem mert kilépni a házból, mely rögeszméje szerint abban a pillanatban érni fogná.

A POZSONYI KÜLDÖTTSÉG MEGÉRKEZÉSE BÉCSBE 1848 MÁRCZIUS 14—15 KÖZTI ÉJJELEN.

(Ernst Lajos úr gyűjteményéből.)

karthausiak zárdájában tett látogatására, mely már akkor azt a vágyat ébreszté szivében, hogy élete végső napjait ott fogja, vagy más hasonló menedékhelyen befejezni. Sejtelem volt, mely egyéb előrelátásaival együtt beteljesült, habár nem épen úgy, mint gondolá.

Végre mégis jótékony nemtőként az unalom jelentkezett. A mennyire adataink terjednek, 1850-ben lehetett, hogy szolgáival malmozni és ostáblázni kezdett, aztán elkérte tőlük a bécsi dialektusban írt «Wochenbriefe des Hans Jörgel» című néplapot. Ez első (?) olvasmánya durva élczein szintoly jóízűeket tudott kaczagni, mint amaz első szórakozása közben megnyert játszmáin. Mind a kettő átmenetet képezett egykori megszokott komoly olvasmányaira s újra megkezdett irodalmi foglalkozásaira egyrészt, de másrészt a sakkjátékba való mértéktelen s csakis betegesnek mondható elmerülésére. Kora estétől éjfélig, sőt olykor hajnalig is ott ült a sokszor fejtörő játszma mellett, mely minden játszó társát kifárasztá.*

Más megbízható értesüléseink nyomán, nem lehet kétségünk az iránt, hogy a forradalom leigázása utáni reactio rémuralmáról, fájdalom, eléggé részletes tudomással bírt. «A háború annyi áldozatai», így ír imádott nejének, szept. 11. 1850. «mind boszút kiáltanak ellenem. Hihetné-e valaki, hogy p. o. István főhg, Esterházy Pál, Zichy Ferdinánd, Hrabovszky, Bezerédi, Jeszenák, Perényi, Mészáros, stb. stb. csakugyan rebellisek voltak. Ó, Jézusom!» Lajos testvérjéhez pedig, ki Gräfenbergbe akará elvinni, szept. 13. «Egy oczeán se moshat engem tisztára. Magyarország a legboldogabb volt a világon, az én irataim, agitatióim, démoni befolyásom mindent örökre semmivé tett . . . Én va-

* Egy Aszbóth nevű fiatal tanuló, kit jó pénzért felfogadott, megőrült, s kora halállal múlt ki. Hasonló sors érte környezői közül Kis, volt titkárát, Grosz komornyikját, dr. Goldberg int. alorvost. (L. KECSKEMÉTHY: Nagyoknak estte sok apróbbét vonja maga után.)

gyok az Antikrisztus! — A nemzetiségek harcza még nincs befejezve: csak kezdetén vagyunk az iszonyú drámának, mely egész Európát lángba borítja, melyben elvész az utolsó magyar» . . . «Latour, Zichy E., Lamberg, Batthyány Lajos stb. mind boszút, boszút kiáltanak!»

Széchenyi leveleinek szorgalmas gyüjtője, Majláth Béla, nagy örömmel tette közzé a boldogultnak Döblingből 1850. szept. 7-én s 8-án Tasnerhez írt két, valóban megható levelét,* melyekből azt vélte következtethetni, hogy a nagy betegnek lelki egyensúlya ekkor már egészen helyre állott és korábbi szellemi erejének teljes birtokában s öntudatában volt.

Behatóbb figyelemmel vizsgálva e két okmányt, nem írhatjuk alá a fentebbi véleményt, sőt ellenkezőleg, a lelki kór bár csendesebb, de erősen meggyökerezett folytatásának bizonyítékaiul kell vennünk.

Maga az a körülmény, hogy egy huszonnégy óra alatt két rendkívül hosszúra nyújtott s tartalmilag és lényegileg majdnem azonos levelet indít, egyiket Tasner Antal úrnak, másikat An Herrn von Tasner, czímezve, gyanússá teszi az elme azon világos látását, mely egyéb, bár mindig rhapsodikus hasonló nyilvánulásait jellemezni szokta. Az agylágyulásnak ugyan alig legparányibb mértéke alkalmazható reá, s ez csakis emlékező tehetségének, a vénülő korúaknál különben is előfordulni szokott, némi, de nem állandó gyengülésében ismerhető fel, s talán még önbecsérzetének ama csökkenésében is, mely utóbbi irataiban, egyes világos helyek mellett önkéntelen árulja el magát. De rögeszméitől, melyek kínjainak kifogyhatatlan forrásai, tébolyának okozói, s egyúttal soha félre nem ismerhető főjellemvonásai valának, kezdettől végig soha sem bírt szabadulni. Ha nem ismételte is azokat folyvást családja és

* Hazánk 1884. 106—126. Az akadémiai kiadvány V. k. 599. és 600. sz. a.

jó barátjai körében, mély gyökeret vertek lelkében. Mintegy napirendre látszott térni felettök, de nem ám mint eloszlottak, hanem mint önként értetődők felett.

Keserű gúnynyal írja ugyanezen év nyarán volt mentorának, az oly nagyrabecsült Lunkányinak:* hogy azon elveknek, melyeket ez már gyermekkorában belé oltott,

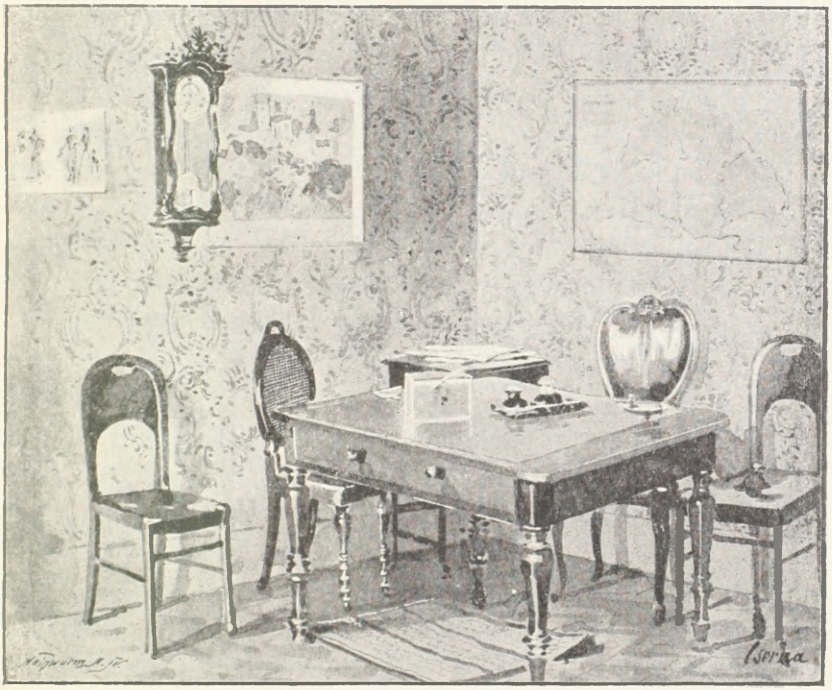

187. SZÉCHENYI DOLGOZÓ-SZOBÁJA DÖBLINGBEN.

(Cserna Károly rajza után.)

köszönheti tehát: magasztos eszményi egész gondolkodásmódjának! hogy most az ördögnek lett martaléka (des Teufels Habe) s hogy ő volt az, a ki a magyart életétől, becsületétől, mindenétől megfosztotta, stb. Hogy miért nem

* Majláth III. 598. sz. 1850. jul. 7.

térhet vissza (mely óhajtás hihetőleg ez időben újra nyilvánúlt) családi körébe, mely egy mennyország volna reá nézve, de a melytől őt a boszuló Nemezis vas keze visszatartja, stb.

Fennmaradt e szomorú napokból imádott nejéhez írt pár levelének töredékes másolata is. Egyik jun. 29-én kelt 1850. Ebben (An meine edle, von mir ja, aber von Gott gewiss nicht verlassene Frau) azt írja, hogy iszonyú lelki furdalásai még sokáig elzárják őt attól a boldogságtól, hogy közelében lehessen, mert Magyarország vesztének ő az okozója, stb. Menjen csak haza (Czenkre) imádkozzék és bizzon Isten irgalmasságában stb. Másikban aug. 23-án 1850, köszöni nevenapjáról való megemlékezésöket; szereti őrülésig (!) mindnyájokat; de az a tudat, hogy annyi embert vesztébe, kétségbeesésbe döntött, eltiltja őt minden élvezettől, nem hiszi, hogy valaha leróhassa nagy bűnét, stb. Még sötétebb színezetűek az aug. 25., szept. 6. és 8. keletűek.*

Dr. Goergent igaztalanul itélték el egynémely birálói; diagnosisát minden igazolja. Vallásos rajongással párosult mély búskomorság, önkínzás, vélt bűntudat, öngyilkossági mánia. Szünetek jönnek közbe, inkább csak pihenések, melyekből láza s életúntsága mintegy új erőt merít. Ez nem zárja ki, hogy ismételjem, világos perczeiben, megszokott tárgyaival, a haza és a monarchia ügyeivel való, egészen értelmes foglalkozást, tisztán látását a mindkét részről követett hibás politika súlyos következményeinek, valamint a kibontakozás forró óhajtását, sőt módjainak is megjelölését.** De ehhez is idő kellett; sok idő, a kínszenvedések hosszú évei.

* Ez érdekes adalékokat l. II. sz. Függelékben.

** A kinek valaha alkalma volt elmebetegekkel társalkodni, tapasztalhatta értelmes, sőt elmeéllel párosult, huzamosb időn át folytatott nyilatkozataikat, míg egy szerre csak váratlanul rögeszméikre ugranak át, s elárulják siralmas állapotjokat.

Bizonynyal még távol állott ettől, mikor Tasnerhez írt levelét e sorral kezdi: Ma indulok a pokolba. Én vagyok az Ármány fia, ki bűneim súlya alatt már 1811-ben (tehát 20 éves korában, a franczia hadjárat alatt, mikor még alig volt sejtelme a magyar közügyekbe leendő beavatkozásáról) elkárhozva, mint ördög szolgája eladtam a magyart a Rom istenének, ezt a dicső fajt, a legdicsőbbet a földön, mely magára hagyatva, most legszebb virágzásban volna! stb.

Mindent fordítva lát, mint a hogy józan korában látott. Híres mondását: Magyarország nem volt, hanem lesz, — merőben ellenkezőre fordítja. Soha nagyobb boldogság, több igazi szabadság, emberszeretet, felvilágosodás nem volt a föld kerekségén, mint a régi Magyarországon volt és fejlődött volna ki mindinkább, ha ő nem zavar fel mindent. Kossuth és társai mind ártatlanok, mert mindent lázban tettek, melyre ő csigázta fel őket, stb. Mintha nem is ő lett volna, ki Kossuthot és pártját, saját népszerűsége feláldozásával, majdnem egy évtézeden át mérsékletre s óvatosságra intette, a leghatározottabban tiltakozva a vele való azonosíttatás vádja ellen. Most épen ezt a Kossuth elleni föllépését s éveken át folytatott harczát hibáztatja, mint egyik előidézőjét a forradalomnak.* Eszébe jut az öreg Horváth István mondása, mely szerint a magyar volt Isten választott népe, mely ős Ázsiának a vizözönből fenmaradt valamennyi népei felett uralkodásra volt hivatva. Felsorol ezután Pulszkytól, Beöthytől kezdve nagyjában vagy 24 nevet, nem feledve Deákot, Batthyányt és Kossuthot, s még 34 magyar és erdélyi családot, hozzá egy csapatát irodalmunk jeleseinek: mi mindent vihettek volna ezek véghez, ha ő nincs, ki rossz útra csábította őket! Eldicsekszi a magyaroknak az idegen nemzetiségek iránti türelmét

* Wenn ich nur nicht angefeindet hätte! — Das Centralisiren in Pest war ein schrecklicher Fehler, stb. (Kossuth, t. i. mint erős municipalista, ezt a hibát nem követte volna el!)

s az ezeket egybekötő szeretet kötelékeit, — mintha nem is ő lett volna úgy a magyar nemzetiségnek s nyelvnek, de egyúttal az idegen ajkú népiségek megbecsülésének is legelső apostola! Mintha Magyarország abban hibázott volna, hogy mindenek előtt magyar akart lenni. Vádolja magát, hogy kikelt Kossuthnak, Bezerédjnek érzelmi politikája ellen is, holott ezek a jók és nemesek újjá teremtették volna az országot. Hogy mily véghetetlen volt az uralkodóház és minden tagjának szeretete és ragaszkodása a dicső magyar nemzet iránt, és hogy még Metternich sem ismert dicsőbbet ennél s mind ezt ő, a «nagy gróf» tette rommá. Még családi tűzhelyén sem lel megnyugvást. Nejét egy szentnek nevezi, — most is, mint máskor szokta; — de ezt is «megcsalta», (mert t. i. boldogság helyett kínszenvedést, egy mennyország helyett poklot hozott reá és gyermekeire!) s azért az ördögök lánczra fogják verni s minden kigondolható kínzásokkal illetni. S így folytatja hosszú bűnlajstromát, csakis zavart elmére s feldúlt kedélyre mutató bámulatos összekeverésével jónak és rossznak, valónak és képzeltnek. S a másik levélben ugyanazok ismétlését olvassuk, a nála különben nem szokatlan magyar és német nyelv szinte soronként váltakozó vegyítésével, s jobb sorsra érdemes derék honfitársaink névjegyzékét még egynéhánynyal egészíti ki. Hol vannak, kérdi, oly férfiak, oly családok a világon? Mennyi ész és tapintat! (Miknek hiányát annyiszor szemünkre hányta.) * Soha bölcsebb nemzet nem volt. Ó, irgalmas Isten, és én zúztam mindezt porrá! stb. Kiegészíti egy visszapillantással tanuló éveire, nagy elmeélt tanusítva egykori tudatlanságának, keményszívűségének, az irodalomban, de még a katekizmusban is való járatlanságának, dicső atyja intelmei sikeretlen voltának kimutatásában, minek folytán a legegyszerűbb,

* L. Kelet Népe. S Kossuth elleni egész polemiája.

legbutább ember is mindent jobban kieszelt s elintézett volna, mint ő, ki hivatlan beavatkozásaival, az embereket, köztük legkitünőbb állásúakat is, csak bolonddá tette stb.

S e leveleinek, egy hagymázos álom szomorún hű leírásainak (curiosumként) a muzeumba vagy az akadémiába letételére szeretett barátját, kihez intézve voltak, felhatalmazta.

Nincsen itt még semmi javulás, de alig egy vékony reménynszála is a javulásnak.

Ösztönszerűleg kellett éreznie, hogy ily kedélyállapotban nem mehet ő Czenkre.

Mit Kossuth ellen annyiszor fölvetett, hogy hiába fog majd szándéka tisztaságával mentegetődzni, most azt is maga ellen fordítja. Nincs neki semmi, de semmi mentsége: ő volt megölője ennek a nemzetnek, melyre oly dicső jövő várt volna. Oh, az örök megsemmisülés, melytől mindig annyira borzadott, egy üdvösség lenne most reá nézve! stb. Még anyagi alkotásait is (híd, közlekedési eszközök stb.), melyekért minden párt annyira s egyaránt becsülte, megannyi hibáknak nézi, melyekkel az embereket, még magát a dicső József nádort is, csak félrevezette, «felültette»! s így tovább. Mindez, magára hagyatva, lassú fejlődés útján, sokkal jobban sikerült volna.

Nem vigasztalóbbak a Lunkányihoz, és ismét Tasnerhoz írt töredék sorok. Az első (szept. 10.) tétovázva s mintegy titkolódzva jelöli meg szomorú lakó- vagy inkább tartózkodó helyét; könnyű lesz megtudni, úgymond, Döblingben az őrültek házát, «úgy hiszi» Gergen úr (sic) firmája alatt. Egy év mulva pedig aug. 3. 1851.) Tasnertól pisztolyt, éles kést, mérget kíván, mert ha élve marad, még szörnyet követ el nején és gyermekein, mert ő miatta lett rabbá a magyar, még pedig micsoda szamaraknak a rabja —! Majd (aug. 7.) nyilván az Apocalypsis benyomása alatt annak a «szörnyetegnek» nevezi magát, mely a világot s kivált egy

nemzetet, a magyart, sírba dönt. Minden csepp vérében érzi, hogy el van átkozva, elkárhozva! E levelek stilusa, szövege bámulatosan megegyez mindazzal, a mit Krafft Ebing a maniakusok írásainak jellemzésére felhoz.

E kétségbeejtő kifakadásokat csak négy hónappal előzte meg a magyar ó-conservativ legkitünőbb államférfiak amaz emlékirata, melynek 23 aláírói majdnem kivétel nélkül, Széchenyi meghitt baráti köréhez tartoztak, s melynek sikeretlen volta annál kínosabban hathatott reá, mert tartalma (ha csak Zichy Henrik útján is) előtte titok nem maradhatott.*

A rendelkezésünkre álló levelezésben ettől fogva nagy hézag támad 1857-ig, mikor aztán egészen mas hangulat uralkodik rajta. Magán ügyeivel tüzetesebben foglalkozik, mintegy szórakozást keresve, találva is azokban.

* Az érdekes okirat magyar és német szövegét közzétette Török János. — Ide igtatjuk az aláírók névjegyzékét: Gr. Apponyi György, b. Jósika Samu, ifj. gr. Zichy Ferencz, Úrményi József, gr. Széchenyi Pál, b. Barkóczy J., Ambrózy J., gr. Zichy Felix és Henrik, Szirmay, Bretzenheim, Batthyány Ker. J., Esterházy F., Bethlen D., Dessewffy E., Sennyei, Pallavicini Ad., Péchy M., Waldstein J., Bánffy M., Babarczy, Andrássy György, ifj. Majláth Gy., Kelt apr. 4. 1850.

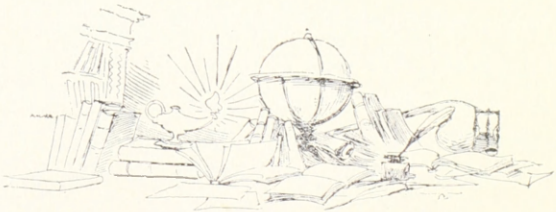

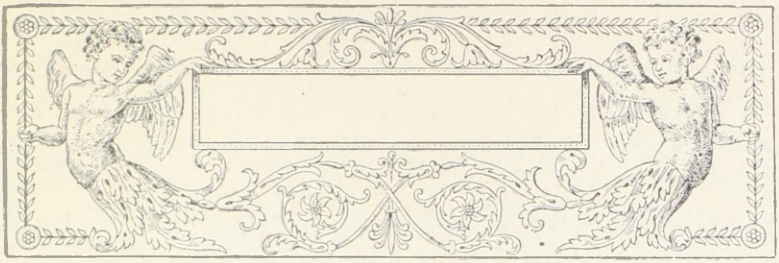

XIV.

De első lelki orvosa, a magas műveltségű főpap, régi jó barátja, Lonovics egri érsek volt. Az 1848-diki mozgalomhoz bár a törvényesség korlátai között való nyilt csatlakozása miatt, méltóságaitól megfosztva, előbb a melki apátságban, aztán Bécs falai közt «internálva» töltötte idejét, s hasznosabbra valóban alig fordíthatta, mint a haza nagy betegénél, többnyire hű titkára, Hopf kanonok kiséretében tett látogatásokra. Keresztény szeretet, s politikai bátorság (mondjuk apostoli jellem!) kelle hozzá.

A fájdalmas és örvendetes viszontlátást, s annak erkölcsi hatását (1852-ben) Falk Miksa meleg tollal írta le; híven fogjuk ezt visszaadni. «Sokáig tartott, míg Széchenyi csak némileg is uralkodni tudott érzelmein, hanem akkor lelke egész fájdalmát kiönté nemes barátja kebelébe. Először is testi szenvedéseit festé le, melyekkel Isten meglátogatta, hogy hentereg egész éjeken át álmatlan ágyán, míg végre a bágyadtság lezárja szemeit. Ah! sóhajta, akkor még nekem is boldog óráim vannak, mert úgy érzem magam, mintha egész életem csak egy álom volna; mily szép ez, — de mily borzasztó reá a felébredés. Ismétlé, mint egy gyóntató atyja előtt mindazon önvádakat és szemrehányásokat, melyekkel régtől fogva gyötörni szokta magát. Mikor a főpap azzal vigasztalá, hogy hibátlan ember nin-

csen a világon, de az ő hibáit legalább nagy erények is ellensúlyozzák, hisz jó keresztény, jó férj, jó atya és hazafi volt, stb., erre tiltakozva ismételgeté: «Nem, nem; én senkit se szerettem, sem nőmet, sem gyermekeimet, sem hazámat, hanem csak magamat; büntetésre méltó önző voltam és oly nagy szerencsétlenségbe döntöttem hazámat!»

188. FALK MIKSA.
(1857-iki aquarel után.)

Mit Wesselényi, mit Batthyány, mit Kossuth vétett, azt, mondá, közvetve vagy közvetlen mind ő követte el, s ő volt, a ki azokat is szerencsétlenné tette. Bűneinek halmaza oly nagy, hogy Isten se bocsáthatja meg. Erre a főpap, Isten véghetetlen irgalmasságára hivatkozva, beható módon érteté meg vele, hogy mily nagy kevélység beszél belőle,

Köre rajzolta Katzler V.

189. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN DÖBLINGBEN.

(Ernst Lajos gyűjteményében.)

midőn elhiteti magával, hogy ő egymaga, vagy bármily halandó is, tetszése szerint a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát, hogy egyedül tőle függött, bárminő nagy tehetségei mellett is, egy egész haza, egy nemzet boldogulása vagy bukása, stb. Minél tovább beszélt így Lonovics, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi s oly pillantással, melyben leírhatatlan hála nyilatkozott, szótlanul szívéhez szorítá nemes vigasztalója kezét. Más térre vezetve át a beszéd folyamát, oly nyugalommal oly tiszta észszel, minőre csak egy óra előtt nem lett volna képes, folytatta a társalgást, régibb és ujabb események felett, mintha a mindkettőjökre nézve oly végzetes 1848. év nem is lett volna. Az érsek e látogatásától kezdve, melynek gyakori ismétlései voltak, a gróf állapota folyvást javult, munkakedve visszatért, kezdett, vagy legalább akart ismét remélni . . .*

Nejét és gyermekeit is mind sűrűbben gyűjté össze maga körül, szívesen látta régi barátjait, s oly behatóan foglalkozott velök a legégetőbb politikai kérdésekről, hogy lehetetlen volt a mindig éber és gyanakodó rendőrség atyai figyelmét is kikerülnie. Csak börtönének elhagyását nem volt szabad szóba hozniok.

Sem annak a gondolatnak nem adhatott helyet szívében, hogy ő valaha még a politika küzdhomokjára kilépve, újra vezérszerepet vállaljon magára, akár az ellentállás, akár az új alkotás terén. Inkább elviselte a természetével merőben ellenkező «összeesküvés» (nevetséges) látszatát. Ellenben egykori szokásához: eszméket adni másoknak s tettre buzdítani az arra hivatottakat, újra visszatért.** «Mit keresnék én rozoga vén ember a világban», mondá egy alkalommal ifjú barátjának dr. Guszmannak, «az ilyen vén

* Utána járásaim a jeles főpap netán hátrahagyott irásai s oly sok más tekintetben is érdekessé válható feljegyzései iránt, eddigelé sikertelenek valának.

** L. t. k. gr. Zichy Edmundhoz írt levelét, 1858. okt. 14. (Majláth III.)

ember csak férczmű, szétválik eresztékeiből, végre összeomlik, s mint hasztalan lim-lomot bedobják egy gödörbe».

Széchenyi tehát hosszú éveken át a döblingi elmegyógyintézetben szenvedett, vezeklett, sőt sajátságos eszmelánczolatánál fogva, itt egy új otthont teremtett lassanként magának. Ilyen úton aztán lelki egyensúlya látszólag s időnként legalább helyreállván, kezdett ismét érdeklődni a közügyek iránt is, habár azok behatóbb tárgyalása reá nézve mindig «excessus» számba ment. Mi sem természetesebb, mint hogy régi szokásához az iráshoz ismét visszatért. Próbára tette, van-e tollának hatalma még? A nélkül, hogy a romokból egy új föltámadásnak reménye éltette volna szívét, szükségét kelle éreznie, hogy egyszer legalább kiöntse nemes epéjét.

Bach miniszter annyira bizott rendszere megszilárdulásában, hogy a fejedelem egy országos körútját is, természetesen megfelelő környezetben, koczkáztathatni vélte.* Ekkor történt, hogy ama 130 «feddhetetlen» előkelő név aláírásával ellátott petitio elfogadása megtagadtatott. Az intéző miniszter pedig czélszerűnek vélte saját rendszerének igazolásául a magyarországi állapotokat az ő hivatalos világításában állítani, illetőleg állíttatni a maga korlátolt közönsége elé. Ez a visszapillantás, állítólag egy magyartól, csak egy meghitt kör számára aránylag csekély számú példányokban nyomatott 1857-ben. Fölidézte a *Blick* czímű megsemmisítő választ,** mely czélzatosan epét jelző sárga borítéka miatt közönségesen a «Sárga könyvnek» neveztetett, s melynek párja az e nemű politikai irodalomban alig mutatható föl.

* Kossuth jellemzése szerint: ultra-radikálisból lett ultra-absolutista, hypocrita mindig. (Iratai.)

** Ein Blick auf den anonymen Rückblick, welcher für einen vertrauten Kreis in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857. in Wien erschien. Von einem Ungarn. London, 1859.

Mindaz, mit egykor Dessewffy s egyéb ellenesei, mit utóbb Kossuth s a magyar ellenzék hevesebb töredéke ellen írt, szelíd enyelgésnek, jóakaratú czirógatásnak nevez-

Ein Blick

AUF DEN ANONYMEN

"RÜCKBLICK"

WELCHER

FÜR EINEN VERTRAUTEN KREIS, IN VERHÄLTNISSMÄSSIG WENIGEN EXEMPLAREN IM MONATE OCTOBER 1857, IN WIEN, ERSCHIEN.

VON EINEM UNGARN.

LONDON.

1859.

190. SZÉCHENYI «EIN BLICK»-JÉNEK CZÍMLAPJA.

hető, ehhez képest skorpiókból fonottnak nevezi Falk ezt a korbácsot, s nem mond sokat. Gyulai, mint művet bírálva, a fönségesnek és triviálisnak, a tragikainak és komikainak

ezt a nagy szatirikusoknál mindig jogosúlt összeolvasztását, egy Shakespeare magaslatán állónak látja; csakis «egy mélyen szerető és gyűlölő szív, egy geniális lélek kétségbeesése teremthet ily munkát».

Hozzátehetjük, hogy roskadó egész lényének utolsó, de minden erejét belé lehelte e könyvbe, mely életpályájának zárköve, fejfája lőn. Ő maga soha sem nevezte magát szerzőjének, mit különben meghitt baráti körében gyengéd számításból tett, hogy helyzetöket az előre látott rendőri és birói zaklatások ellenében könnyűbbé s a bűnrészesség eltitkolását lehetővé tegye. De minden sorára annyira rányomta egyénisége bélyegét, hogy csakugyan járatlan vagy egyűgyű lett volna félrevezethető. Béla fiára bízta a kéziratot, melyet ez sajátkezűleg le is másolt, mert az eredetit, atyja parancsára meg kelle semmisítnie. A másolattal útazott ki Londonba, s ott nyomatott a könyv egy megbízható jó barát, akkor emigrans Rónay Jáczint, gondozása alatt. A kész példányok egy jó csomagát szépen sikerült bőrönd fenekén haza hozni; míg egy másik útjában a határszélen, külön utasításból, szinte fehérneműig levetkőztették, de mitsem találtak nála a lelkiismeretes kutatók.* Gondja volt reá, hogy a munka, melynek hatásától méltán nagy eredményt várt, az illetők kezébe eljusson. Egy az uralkodó elnöklete alatt tartatott miniszteri tanácsban, minden jelenvoltnak elébe volt fektetve egy példány.

Állítsuk egybe azokat a szemen szedett epithetonokat, melyekkel Magyarország akkori sanyargatóját megtiszteli. Egy kis oldalt talán betöltenek.

Rendes, teljes czíme, melynek gúnyos ismétlését egy fordulatnál sem felejti el: Excellenz, Baron, Minister und Favorit! Azután sorban jőnek: Parvenu, Tartuffe, Paravent,

* Befejezésül, ily tollatlan állapotában még becsületszavát kérték, melyet, mint ez esetben fölöslegest, megtagadott.

(az uralkodó és népe közé tolakodó), Chameleon, Magyarfaló, Igaztalan, Szívtelen. Gyalázatos. Vak és részeg (lelkileg, mit nehezebb fölismerni, mint a physikai vakságot vagy részegséget). Torlaszhős. (Többszöri czélzásokkal a híres szürke lóra, melyen ülve egykor a dicső márcziusi

191. RÓNAY JÁCZINT.
(Eredetije az Országos Képtárban.)

napokban, az utczai nép élén, a Burg ellen támadást intézett). Pirulni nem tudó. Szemtelen. Bankócsináló, (ki tudniillik a világot egy ideig bolondítja, de utóbb mégis rajta veszt). Piszkos kezű (minőnek valami vasútűzlet körül gyanusították, de minek ő, Széchenyi, hitelt nem ad). Különben

mégis (politikai) impostor. Gensdarm. (Csakis erre támaszkodó.) Lucifer (már a ki egyedül lett volna képes nekünk buta magyaroknak világot gyújtani). Mephisto (hozzátéve Ligne herczegnő élczét, hogy: plus veau, que démon). Mert eljárása inkább éretlenségre vall, «Knabenhaft»; mert mindenféle ellenkező tarkaságok keveréke, «Misculanz»; miért is «Gasconade»-jainak többé senki sem hisz. Majd egy gonosz fordulattal egyszerre viszont Magyarország benefactorának, (tudniilik à la Polignac, kinek makacssága megbuktatta a Bourbonokat) s igazi védangyalának nevezi, ki fölnyitván a nemzetnek szemét, tisztán láttatja vele, hogy semmi jót nem várhat többé stb. (A Dante mottója: «lasciate ogni speranza».) Mindez vastagon fűszerezve a *Hans Jörgel*től eltanúlt bécsi lokális élczekkel s szójátékokkal. A Bach névre csak egy echo van: Ach! — S a Miatyánk utolsó tétele: Szabadíts meg a gonosztól, — csakis ő reá vonatkozik . . . Valóban a Lear király derék Kent grófjára kell gondolnunk, ki a nyomorúlt Oswaldra szórt tömérdek csúfszavait azzal végzi, hogy mindjárt el is fogja döngetni, ha csak egy betűt is eltagad mindezen czímeiből. Beismeri maga, hogy ő bizony goromba és aljas (trivial, gemein), de, úgymond, olyan álszenteskedőkkel, hóhérokkal, gyilkosokkal nem is lehet à la fleur d'orange társalogni.

Ha Bachot, a forradalom felkapottját, pelengérre állítja, mit, mint mondja, épen nem személyes (de annál inkább elvi) ellenszenvből tesz; úgy embereit, kik politikájának eszközeül adták oda magokat, a megvetés, lenézés, nevetségessé tétel minden nemével sújtja. Ezek csak Hanswurstok, Kakadúk, Sextus Baculusok,* lelketlen subjectumok s végre,

* E furcsa frázisnak kétféle magyarázata lehet. Egyik a római nép előitélete a hatujjas kezüek ellen, kiket, igazságtalanul bár, mindenfelé gúnynyal illetett, másik a bibliai csapások egyike, melyeknek a zsidó népre rámérése vagy róla levétele Mózesnek egy-egy botütésébe került.

a reájok galádúl erőltetett magyar egyenruha alkalmából «Bachhuszárok», mely elnevezés évek hosszú során át rajtok ragadt. Haragja magasodik, epéje keserűbb lesz ellenfeleinek magasb állásával, nagyobb jelentőségével szemben s tetőpontját éri herczeg Schwarczenbergnél (blutigen Angedenkens), kinek még nevében is (oh Felix!) iszonyú ironiát lát. Hallgassuk el a többit.

Ellenben nagy kegyelettel emlékszik meg Metternichről, kit különben is akkori észjárása szerint, egészen igazoltnak tartott, azután meg a tisztelet egy nemével szól Windischgrätzről, ki «az ő töviskoszorúját legalább emelt fővel viseli».

Nem a törvénytelen, bár súlyos adót panaszolja, hanem a szolgaságot; tiltakozik a jogvesztés elmélete ellen, hivatkozik a pragmatica sanctióra, mint kétoldalú szerződésre s az ország egyéb sarkalatos törvényeire, melyeknek egész kivonatát a könyve végéhez mellékletül csatolja;* utálattal tölti el az a nyegle dicsekvés, mely a korral vele járó minden anyagi haladást magának ró föl érdeműl, de még inkább az a hypocrisis, mely a szabad sajtó ürügye alatt utólagos censurát hozott be, s minden bátor szót sokkal inkább lenyűgözött, mint valaha volt. (Mindez néhány évvel később, az alkotmányos élet első megnyiltával, az országgyűlésen, sokszoros változatokban, újra meg újra ismételtetett.) Nem érhette meg a jó ügy győzedelmét. Egyelőre — hattyúdalát zengé el. A sárga könyv minden betűje egy-egy koporsószeggé vált. A rendszer nem tarthatá magát. Azóta fátyolt vetettünk a multra; nem hivatásunk azt szellőztetni.

Egy szomorú adomáját azonban az akkori válogatás nélküli üldözések- és kivégeztetésekre vonatkozót, nem hall-

* Magyarország közjogának s alaptörvényeinek e tüzetes ismertetése a derék Hopf J. (jelenleg kalocsai kanonok) szakavatott tollából származott, ki, mint említők, Lonovics érsek kiséretében, többször megfordult a gróf döblingi lakásán.

gathatjuk el. Az asperni ütközet után, úgymond, kirendeltek a gyásztérre egy csapat katonát, a halottaknak, barátnak, ellenségnek, szokás szerint közös gödrökbe leendő eltakarítása végett. Az ott fetrengők közt egy szerencsétlen föleszmél s könyörögni kezd, hogy ne temessék el, mert hisz ő még nem halt meg. Eh, mond a vezénylő tiszt, azt mindenik mondhatná, le vele! . . .

A Széchenyi lakásán 1860. márcz. 3-án tartatott motozás, melyről még szólni fogunk, s a rendőrség főnökének hozzá intézett fenyegetése után, miszerint döblingi czellája ezentúl nem lesz az összeesküvések egy asyluma, a megtört öreg magát is ily gödörbe szánt félholtnak nézte, s inkább önként vált meg a nyomorúlt élettől. Hosszú, kínos halogatás után végrehajtá önönmagán a rég kimondott halálos itéletet.

Az *Önismeret*, melyet halála után, a családnál talált irományokból meleg tisztelője, Török János állított össze (1875), épen nem tekinthető, mint kiadója állítja, a *Blick* folytatásának vagy talán magyar kiadásának. Nem sorolhatjuk e könyvet egyáltalában a politikai munkák közé, mert egy-két vonatkozás, csípős megjegyzés vagy kitérés, minőket bármely regényben, értekezésben, sőt köznapi társalgásban is eleget találhatunk, nem adja még meg e minős tést, s nem is eshetik oly szigorú bírálat alá.

Mikor, a többi közt, azt mondja, hogy «az uralkodás philosophiája: mindenkit a maga helyére állítani, a melyben legtöbb jót és hasznost művelhet», ha aztán élczeket szór arra, a ki jó szabó vagy czipész lett volna, de miniszterré tették, — ha ily szerepcserében, ily ignorantiában oly karrikaturát lát, mely végtelen nevetséges, ha nem volna oly «átokteli», — ha ismét nemes haragra gerjedve, így fejezi ki magát: «Háboru, invasio, elemi csapásokból kigyógyúl a nemzet, de egy fő és szív nélküli kormányt, mely Tartuffetől és Macchiavellitől szedi föl egész tudományát s merőben csak zsoldosaira és bakóira támaszkodik, csak

akkor fog elviselni, mikor utolsó csepp vérét lecsapolták» stb.; mindezekben a gyűlölet és kétségbeesés azon természetes kifakadásait látjuk, mely ama rossz időkben minden magyarnak szinte elválhatatlan kísérője volt.

Ilyenekkel az *Önismeret* számos lapjain találkozunk

192. TÖRÖK JÁNOS.
(Egykorú metszet után.)

ugyan, de még sem feledhetjük, hogy a könyv, melyet forgatunk, czímének megfelelőleg, a bölcselmi, illetőleg tartalma nagyobb részénél fogva, a neveléstani irodalom körébe tartozik.*

* L. Gróf Széchenyi István, mint pædagóg. 18.

Nem szorosan tudományos mű; kevés benne a rendszer, a szabatosság és következetesség: ily követelésekre, hogy ne mondjam, pedanteriára, különben a nagy hazafi egész írói működése, a *Lovak*tól kezdve egész ez utolsóig, nem igen szoktatott reá. A kritika, az elmélet, a logika szemüvegén át nézegetve, elég hibát, ellenmondást, képtelenséget fogunk benne meglátni, melynek csak benső kapcsolatát, erkölcsi rendszerét, finom vonatkozásait kell keresnünk, hogy keresve, könnyen meg is találjuk. Though this be madness, yet there is method in't.*

Hogy élvezetünk tiszta és zavartalan legyen, ne is tekintsük könyvnek, hanem képzeljük, hogy a nagy embernek benső körébe bocsáttatunk: előttünk áll nemes, bár görnyedő alakja, s közvetlen ajkairól hallhatjuk, pongyola társalgás közben, minde szétszórt, eredeti, szikrázó gondolatokat. Ki ne számítana így eltöltött egy pár órát élete legnemesebb élvezetei s örökre felejthetetlen emlékei közé!

Örömmel vehetjük tudomásúl, hogy a nagy gondolkodó még a pædagogia terén is az úttörők közé tartozik. Mint a nemzet nevelője szól hozzánk. Miket a tehetségek összhangzatos kifejtéséről, miket az egészség ápolásáról a testi erő és ügyességnek a hervasztó száraz tudákosság ellenében érvényesítéséről mondott: átmentek azóta az iskolába, az életbe.

Meg fogják ezért neki bocsátani az orvosok — alleo-, homœo-, hydropathák stb. — mindazon ártatlan élczeket, melyeket tapogatódzásaikra szórt, addig-addig folytatván a tréfát, míg utóbb mégis kénytelen nekik igazságot szolgáltatni.

Nagyon fontos mindaz, mit a kényelmes, jó lakásokról, mit a mérsékelt, egészséges táplálkozásról, helyenként elég terjedelmesen mondogat; bár részben ismétlések korábbi műveiből. (V. ö. Pesti por és sár, 81. I. 451.)

* Polonius híres mondása: «Őrült beszéd, de van benne rendszer». (SHAKESPEARE: *Hamlet*. Arany ford.)

Számos gyakorlati tanácsai s útmutatásai után bizonynyal megható egyszerre azon naiv vallomása: «Én igen okos soha sem voltam, mert ha az lettem volna, most nem ülnék itt, a hol ülök» . . .[1]

De minő világot vet a régi municipális rendszerre, s az egykori dicasteriális kormányzatra, mikor például a fővárosunkat ért nagy csapást, az 1838-ki árvízveszélyt, idézi vissza emlékezetünkbe, mely előre látott catastropha elhárítására akkor szinte semminemű intézkedések sem történtek.[2] Előbbre vagyunk-e? — Akkor, úgymond, néha a bolondok adtak tanácsot; ma (értve a Bach-korszakot) úgy látszik, renaissance-korukat érik!

S ha csak tartózkodva helyeselhetjük, miket e könyvben is a túlnépesedés veszélyeiről annyiadszor ismételve mond, miért többek között határozott ellensége volt minden lelenczháznak stb., bizonynyal engesztelődve fogjuk aláírni e lelkes sorokat:

«Egészségtől viruló egyén, ugyan van-e a világon ennél kellemesb látvány? Igen van, és vajjon mi az? Egészséges család! Minél csak egészséges község gyönyörűbb; midőn egészséges nemzet, mennyekbe ragadó tünemény!»

Emlékezünk, hogy Prágában mulatásakor szinte irigy szemmel nézte a piros-pozsgás cseh urakat és asszonyságokat a mi vézna mágnásaink mellett.[3]

1 T. i. a döblingi elmebetegek házában.

2 A válságos napokban mennyire elégületlen volt önmagával, Naplói tanusítják V. ö. I. k. 404.

3 L. gr. Sz. I. Utirajzai és feljegyzései.

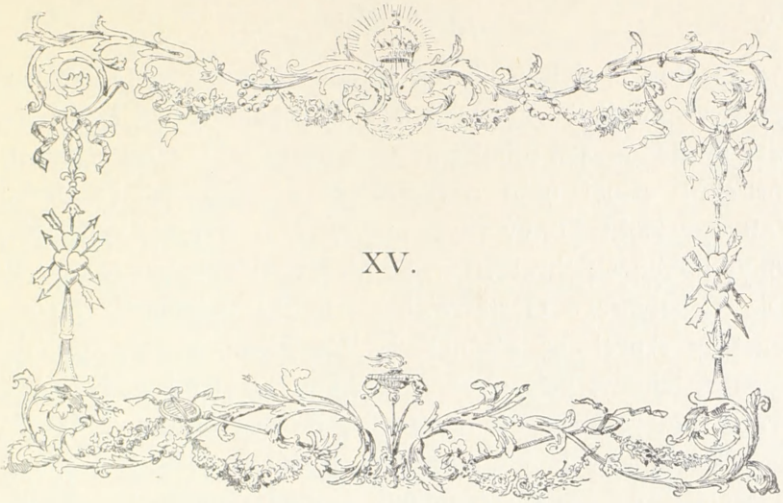

XV.

Nem minden ironia nélkül jegyzi meg Falk,* hogy a «Blick» rendkívüli sikere által felbátorítva, egész erővel hozzáfogtak a közvéleménynek bel- és külföldi sajtó útján leendő meghódításához. Az angol Times-be szánt czikkeket Széchenyi Béla vitte ki s Rónay közvetítette, az Indépendence belge-nek Falk rendes levelezője lett, a Nordnak Kecskeméthy Aurél, a Kölnische Zeitungnak Szarvady Frigyes volt dolgozótársa, velünk tartott a Weser Zeitung, Hamburger Nachrichten, sőt tért engedett a semleges augsburgi Allgemeine Zeitung is, valamint aristocrata szempontból a bécsi Vaterland, democrata szempontból a Wanderer, melynek Falk belső munkatársa volt, s végre tárgyilagosságának szigorú megtartásával, az Ostdeutsche Post. Önként értetvén, hogy a magyar szellemben tartott számok mindannyiszor lefoglaltattak, de az érdeklődők által annál mohóbban olvastattak. Kissé veszedelmes volt e játék, mert a rendőri beavatkozás ritkán maradt el, s a hivatalos zaklatásokon kívül, iókora pénzbírságokra, sőt személyes letar-

* Összeesküvés a döblingi tébolydában cz. alatti, rendkívül érdekes közleményében. Pesti Hirlap 1879. decz. 28. 357. sz.

tóztatásokra is nyitott biztos kilátást. Minden 3—4 hétben egy-egy politikai röpirat hozta új izgalomba a kedélyeket; természetesen mindig az anonimitás leple alatt. Ezeket borítékuk színei után nevezték el s adták kézről-kézre. Volt egy Zöld könyv (Zur ungarischen Frage), volt Lila könyv (Offenes Schreiben an Se Majestät), volt Vörös könyv (Die Lebensfrage Oesterreichs), stb. Az utóbbinak Kecskeméthy Aurél, az elsőnek Hollán Ernő, a középsőnek maga Széchenyi volt szerzője gyanánt hiresztelve. Szükséges tehát egyelőre ezt kissé bővebben ismertetnünk, utóbbra hagyva ama másik, bár korábban megjelenteket.

Valószinű, hogy Széchenyi a már ismertetett híres «Blick»-en egyidejűleg, de régebben is, Bach kormányra jutása óta pedig folyvást dolgozott. Ezt tekintette, mintegy taktikából, a gyűlölt rendszer ellen intézett támadása zömének, s azért tartá legnagyobb titokban is, míg a döntő pillanat elérkezik; kisebb művei, vagy az ő szellemi és anyagi támogatásával elvbarátok által irottak, csak mintegy oldaltámadások, kirohanások voltak egykori «megént és újra megént» utóbb már megbánt, de most újra elővett elve szerint, az ellenség folytonos kifárasztására, gyengítésére czélozók.

Az egy nyomtatott ívre sem terjedő (lilaszín) röpirat egyenesen ő felségéhez van intézve s e szóval kezdődik: Euere Majestät? Kiindul onnét, hogy az 1856-ban huszonnégy magas állású magyar által aláírt folyamodvány, valamint az egy év mulva benyújtott második is, figyelemre méltatva nem volt, s így kénytelen a nyilvánosság útjához folyamodni, hogy ő felségét a veszélyre, mely mindinkább fenyegetővé válik, figyelmeztesse.* Most Magyarország, úgy-

* Az 1857-diki petitio 127 aláirói közül soroljunk fel csak néhány neve: A primás után, Pálfy hg, Apponyi, Jósika, Károlyi, Szögyény, b. Eötvös József, Zsedényi, Szécsen, Mailáth, Wenckheim, Ürményi, Orczy, Zichy N., Ráday, Ghiczy K., Erdődy, Festetics, Bethlen, stb. A kérvény nem fogadtatott el, sőt nem volt hiány a jóakaratú figyelmeztetésben, hogy aláirói fejökkel játszanak.

mond, egy senki birtoka (res nullius), mely az első foglalónak esik martalékul. Népeket, úgy mint egyes embereket vagy érdekeik és gyengéik, vagy pedig szellemi felsőbbség által lehet meghódítani. A népek gyenge oldalai az ő szokásaik, erkölcseik, ragaszkodásuk nyelvök, nemzetiségök és történelmökhez; mind ezt nem lehet az új divatú «civilisatióért» cserébe adni. Megbocsáthatatlan önhittséggel s gyermekies könnyelműséggel akarnak most, úgymond, egyszerre mindent, a mi a magyar előtt szent volt, összedönteni s a romok fölé egy új épitményt (Neubau) emelni, a nélkül, hogy az egy nagy lélek, valami XIV. Lajos, nagy Fridrik, vagy I. Napoleon alkotó szellemét mutatná fel, melynek kedveért lemondva minden egyébről, legalább egy erőteljes, gyors és olcsó mintaszerű közigazgatást várunk. De minő keserves csalódás! — Vázlatát adja a belügyeknek, mert úgymond, a külügyi politika hová vitte a birodalmat, minő nyomorult szerepre kárhoztatta, azt a legújabb események úgyis eléggé kitüntették.*

Elősorolja ezután a kormányzat minden sötét oldalait, a gépezet nehézkességét, az idegen hivatalnokok seregét, a «földkóstolókat» zsandárokat, a mindenbe beavatkozást, monstre-tabellákat, a magában véve jó újításoknak is fonák felfogását, még az igazságszolgáltatásnak is felforgatását s a közbiztonság teljes hiányát, stb. Rámutat a birodalom megromlott hitelére, pénzügyeire, a szeszgyártás és czukor főzés hanyatlására, a törvénytelen közvetett és közvetlen adók súlyos voltára, s behajtásuk zaklató módjára, mely a lakosokat tönkre teszi s tömeges kivándorlásra készteti. Az egymásnak ellenmondó rendeleteket: Ordres, contre-ordres, desordres!

Így sem Magyarország, sem Ausztria nem boldogulhat.

* Ez akkor volt, mikor Kossuth egy kétszázezer főnyi hadsereg felállítását merte igérni III. Napoleonnak abban a perczben, melyben csak egy vörös nadrágost (értesd: 30,000 embert) szállít ki a magyar tengerpartra. (Iratai.)

Csak egyetlen egy módja van a rákfene orvoslásának, még mielőtt késő lenne.

S ez abból áll: térjen vissza felséged a jog terére, állítsa vissza a magyar alkotmányt s uralkodjék a pragmatica sanctio szellemében, azon tövény szerint, melynek erejénél fogva ül mostan is a trónján.

Ne féljen az osztrák-német politikusok agyrémétől (bête noire) a separatismustól, se a recriminatióktól.

Magyarországnak nincs oka, s nem fekszik érdekében, hogy elszakadjon. Minden egyéb nemzetiségnek a határokon túl van támpontjok; a frankfurti parlament, Petersburg, Bukarest, Turin, még Belgrád is oly mágnesek, melyek milliókat vonzanak magokhoz; de a magyar egyedül áll Európában, s tudja, hogy létele és nemzetisége Ausztriával szövetkezve van legjobban biztosítva, jobban mint akár elszigetelt önállóságában, akár szomszédjaihoz való csatlakozásában. Ha Felséged megtagadja az országnak alkotmányát és nemzetiségét, ellenségeinek karjaiba hajtja azt; míg a történelem tanúsága szerint Ausztria soha sem volt erősebb, mint mikor Magyarországgal jó egyetértésben élt. Miként lehet ezzel az örökös tartományok érdekeit és alkotmányos kormányzatukat összeegyeztetni, az aránylag könnyű kérdés s jól megoldva, a monarchiát ismét az 1848. előtti magaslatra és hatalmi állásra fogja emelni. A czélra vezethető módok és eszközök megjelölését egy külön egybehivandó «notablek» gyűlésére vélné bízhatónak.*

De a *jogalap* helyreállítása az egyedüli mentő horgony. E komoly intelemmel végzi: Isten ne adja, hogy Felséged egy végzetszerű ‚*trop-tard*' ismétlődése által a X. Károly vagy Lajos-Fülöp sorsát érje meg.

Aláírva mint ő felsége leghívebb engedelmes alattvalója G. F. Deczemberben 1859.

* Ez embryóból fejlődött ki utóbb a «Verstärkter Reichsrath» eszméje, s a vele tett nem egészen sikertelen kisérlet.

Ha az aláírás nem, melynek két betűje alatt akár egy György, akár egy Felix vagy Ferencz, stb. lappanghat, de tartalma, főleg a szeszgyártásra vonatkozó részlet, mely fontos mezőgazdasági iparágnak Széchenyi, emberbaráti

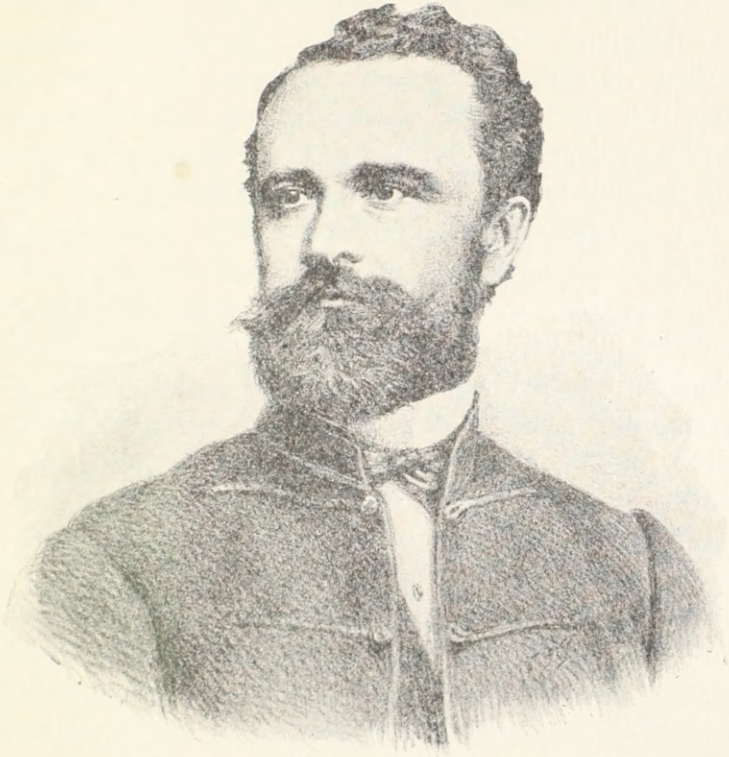

193. HOLLÁN ERNŐ.
(Marastoni rajza után.)

szempontból határozott ellensége volt,* — megczáfolja a föltevést, hogy ez irat egyenesen Széchenyitől eredett; valamint stílje és fenyegető hangja kizárni látszik gr. Z. Henrik némelyektől hiresztelt szerzőségét is. Mint adalékot

* Lásd a Selyemrül írt röpiratát és czikkeit. 1840.

azok számára, kik a kiegyezés történelmét megírni lesznek hivatva, elég érdekesnek tartjuk.

Hollán Ernő, volt 1848—9-ki honvédezredes, a pétervváradi kapitulatio után, szülővárosában Szombathelyen telepedett meg. Itt ismerkedett meg gr. Széchenyi Pállal s általa a már ismét politikát üző Széchenyi Istvánnal.* Döblingbe tőle meghivatván, a legszivélyesebb fogadtatásban részesült. (Szeptember elején.) Tiszteletét birta, bár terveik részleteinek beavatottja nem volt s velök szolidaritásban nem is állott: a magyar és osztrák államférfiak ama szűkebb körének, mely akkor Széchenyi körül gyülekezett, s osztozván az uralkodó politika iránti bizalmatanságban, conservativ alapon a dolgok új rendjének, s különösen Magyarország megnyugtatásának, s a birodalmi közös érdekek összeegyeztetésének sokféle terveivel is foglalkozott, reményeivel is táplálkozott. Gr. Rechberg külügyminiszter érdeklődött az ügy iránt legmelegebben; ismételve felkérte Széchenyit, hogy nézeteit az általa is forrón óhajtott kibontakozás megfogható s elfogadható módjai iránt kissé szabatosabban formulázza vagy formuláztassa. Hasonló érzülettől volt eltelve Hübner is. Tartózkodóbb volt Schmerling osztrák igazságügyminiszter, ki Széchenyit ez időtájban látogatásával tisztelte meg. Hollánnak az akkori helyzetre vonatkozó egy magánlevelét Széchenyi, testvérbátyja Pál közvetitésével megolvasta s úgy el volt tőle ragadtatva, hogy szerzőjét magához kéretve, eszméinek tovább fűzésére, illetőleg az első negativ résznek egy positiv másodikkal kiegészítésére, kérve kényszeríté. Így az eddig inkább mértani és katonai tanulmányokkal foglalkozó, bár szélesebb látkörű ifjú államférfiú, szerényen mentege-

* Széchenyi őt csakhamar annyira megkedvelte, hogy hozzá intézett bizalmas leveleiben többnyire édes fiának, nejét szeretett Anti leányának nevezgette. (1859.) Utolsó bús napjait nem kis mértékben megkeseríté, hogy társaságuktól (valamint egyéb jó barátaitól is) el volt zárva. (Részleteket l. Kónyi, Deák F. beszédei II. k.)

tődzve bár, nem utasítá el az őt különben «megdöbbentő» feladatot, s egy meg nem nevezett nagy úrhoz intézett, de esetleg szélesebb körnek is szánva volt emlékiratban két (különböző keltű) nyilt levél alakjában fejezé ki nem annyira saját nézeteit, mint azokét, a kiknek akkor legtöbb s egyedül volt kilátásuk az osztrák centralisatio várt és előrelátott bukása után döntő befolyáshoz juthatni a birodalom sorsának intézésében.[1] A röpirat, melynek sajtó alá bocsátásáról, a magáninformatiók sikerébe nem bízó Széchenyi Lipcsében gondoskodott,[2] alig több két nyomtatott ívnél, s a következő, igen biztató franczia jeligét viseli: Le bon sens, la logique des évènements, le droit, finissent toujours pas triomfer.[3] Tartalma nem sokat különbözik az előbb ismertetett s egyenesen Széchenyinek tulajdonított röpiratokétól; csakhogy sokkal higgadtabb, kecsegtetőbb modorban van tartva, mi azonban nem gátolá annak szokott módon gyors elkoboztatását s gyanított szerzőjének éber figyelemmel kisérését. Abból indul ki, hogy a jelenleg létező állapotok egyenes ellentétben állanak mindazzal, a mit az ország népessége ohajt, s hogy ezt semmi más mint a régi jogalap visszaállítása ki nem fogja elégíteni. Oly korban, úgymond, melyben még az orosz kormány is azt az elvet hirdeti, miszerint első sorban a népek érdekei állanak s csak másodsorban az uralkodóházaké! Kifejti aztán, hogy az ország egyhangú kivánata nem áll ellentétben a birodalmi egység érdekeivel, sőt hogy Magyarország különválása sem az európai államok közrendébe nem illenék be, sem akár alkotmányosság, akár nemzetiség tekintetében előnyt nem nyujtana. Hivatkozik Eötvösnek akkor

1 Szerzőnek a miniszterrel való találkozásáról érdekes részleteket l. Kónyi, Deák F. beszédei II. köt.

2 Zur ungarischen Frage. Eine Denkschrift von einem ungarischen Patrioten. Leipzig, 1859.

3 A józan észnek, az események hatalmának, a jognak végre mindenkor győzn kell.

nagy hatást tett, később sok félreértésekre alkalmat adott híres röpiratára az osztrák birodalom hatalma és egysége biztosítékairól.* Kiemeli az egykori megyei önkormányzat előnyeit, közigazgatás, közszellem és olcsóság szempontjából, sőt azt követendő mintául az osztrákoknak is ajánlja; jól megjegyezve, hogy a régi kiváltságos rendszer visszásságait fentartani vagy újra behozni senki sem kívánja. Sürgeti végre, habár egy (elkerülhetetlen) átmeneti octroy közvetítésével, az országgyűlés egybehívatását, a területi épséget, a magyar nyelvet, koronázást, szóval: a restitutio in integrum keresztülvitelét, ha nem is épen a 48-iki, de a kor igényeihez mérten reformált 47-diki alapon; különben a pragmatica sanctio, mint örök időkre érvényes kétoldalú szerződés pactum conventum (értelmében. Áthidalása volt ez Deák nagy politikájának, előhirnöke a «jogfolytonosság» amaz elvének, melynek karöltve az idézett jelige három tényezőjével (józan ész, események hatalma és jogosság!) végre mégis diadalra kelle jutnia. E diadalt Széchenyi nem érhette meg. Hogy előkészítésében részt vett, s a haza körül szerzett régi érdemeit ezzel is megtetézte, az előadottakból eléggé kiviláglik.

Az «Emlékirat» az osztrák miniszterekre megtette ugyan hatását, de begombolództak s a kérdést levenni látszottak a napirendről. Így lett belőle «röpirat», melynek szintén Lipcsében kinyomatását s a nyilvánosság elé vitelét Széchenyi vállalta magára. A mindig éber «democrata» kormány figyelmét ez sem kerülheté el; sietett azt a tiltott és elkobzott olvasmányok kitüntetésében részesíteni. Pedig nagyobb baja is volt ennél: a protestánsok ügyével!

Munkánk egyik czélja levén Széchenyi irói munkásságáról lehető teljes képet adni, nem hagyhatjuk említtetlen

* Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs. Lipcse, 1858—9. Jeligéje egy Guizotból vett idézet: Un peuple a beau renier son passé, il n'est pas en son pouvoir de l'anéantir ni de s'y soustraine stb.

a «Daguerreotypen von einem ungarischen Edelmanne» czímű elmefuttatást, mely csak annyiban viseli magán a Széchenyi szellemének bélyegét, a mennyiben nyomós mondásait vagy szeszélyes ötleteit ismételgeti. P. o. *Centralisatio:* csak egy ember, ki a közjó iránt érdeklődik, de a kinek rosszul segédkeznek a nem érdeklődők ezrei, míg a kormányzottak milliói őt vonják feleletre minden egyes nem érdeklődő közeg hibáiért. Centralisatio: egy ember, a ki ezer szálat tart kezében, de nem láthatja s nem is itélheti meg, mi történik azok végeinél, s mégis magára vállal Isten és világ előtt minden felelősséget. Centralisatio: egy felső akarat, a mely ha még oly erős is, elgyengül a szálak végein, melyektől a végrehajtás függ. *Helyhatósági alkotmány:* Saját házában maga uralkodik, szükségleteiről maga gondoskodik, megbecsüli az érdemest. Tisztviselők nyilvános felelőssége, határoznak magok az érdekeltek, nem pedig a ténta, toll és papir mellett nagyranőtt jövevények. Aztán nyugtalan főknek foglalkozást ad otthon, a helyi ügyekben, az Uralkodó mint egy Isten, a legmagasb és utolsó tekintély, . . . kívüle és felette áll a törvénynek, mint — kegyelemosztó. *A nemesség.* Gyermekeknél már rég felhagytak a jártató szalaggal; ha egyszerűen s szabadon a földre ültetik, hamarabb megtanulnak járni és sokkal ügyesebbek lesznek: a nemességnél ezt eszközli a nyilvánosság. *Octroyált alkotmány:* annyi mint egy octroyált dynastia, nincs törvényes talaja, nem gyökerezik az erkölcsökben, nem csügg hagyományokon, nem gerjeszt tiszteletre. Támadjon csak egy percznyi elégületlenség, mindenki kész azt egy ujabbal felcserélni. *Ausztria* természetes alapelve: egység a sokféleségben és szoros elkülönítése a heterogen elemeknek. Az egységet egy képzeleti összeolvasztásban keresni annyit tesz, mint egymásra uszitani az embereket, s aztán a veszekedőknek közibéjök állani, a mi ritkán lehet kényelmes helyzet. *Magyarország.*

Mindenütt reformok, változások, új dolgok után áhitoznak az emberek: csak Magyarország akarja az ő törvényeit, régi jogát; egyedül Magyarország conservativ. Azután az osztrákok felé fordul, s elismeri bár, hogy sokban előbbre vannak, de viszont ők is beismerni kénytelenek, hogy 1. mi fentartottuk ezer éves alkotmányunkat oly viszontagságok közt, miktől ők megkimélve maradtak; de 2. minket csak tizenegy év óta kormányoznak pátensekkel és parancsokkal, holott ők törvény és parancsolat közt még különbséget sem ismernek. 3. Nálunk van honszeretet (patriotismus), míg ő nekik erről tiszta fogalmuk sincs. 4. Itt vannak rendek, ott legfölebb csak névszerintiek; itt van egy nemzeti papság, van önérzetes polgárság, van hazafias, erőteljes parasztság. 5. Van kész municipális szervezet, s kellő emberek hozzá. 6. Nálunk az uralkodó személye szent, s ezen monarchikus érzület átalános és öntudatos, míg ők a bureaucratia járma alatt még nem is gondolkodhattak arról, vajjon ők royalisták-e vagy sem? — Az ellenzék, melylyel itt a kormány találkozik, az uralkodóra nézve csak örvendetes lehet, mert conservativ természetű; s boldog az a fejedelem, kinek mai napság olyan népe van, mely még hévvel csügg valamin! — — A magyar kérdés, — mert így kell azt már neveznünk, — nagyon egyszerű vagy nagyon bonyolódott. Most még van idő! . . . Isten segíts, s világosítsd fel a fejedelmet!

Kecskeméthy, ki hivatalánál fogva, mint censor az akkori időszaki és röpiratirodalomban teljesen tájékozva volt, ily olvasmánynyal, főleg «tiltott» könyvekkel mindig bőven ellátta Széchenyit, s tanúja volt örömének, a hányszor egy jó adag borsot törtek (régi híres phrasis szerint) a németnek orra alá.* Természetes, hogy a maga munkáját is sietett

* A hivatallal való visszaélés vádját vonta magára, mely később sem lőn neki megbocsátva.

pártfogójának kezéhez juttatni. E ma már meghaladott álláspontú munkácskának a magva az volt, hogy ellentmondott minden octroy-nak, mely lenne bár a legszabadelvűbb, csak olyan ellenszenvvel fogadtatnék, mint a protestans egyházi ügyben (szept. 1.) kibocsátott pátens, mert jog és

194. KECSKEMÉTHY AURÉL.
(Egykorú metszet után.)

törvény Magyarországon csak az, mit fejedelem és ország közösen és szabadon állapítanak meg. Széchenyinek «kimondhatatlanul tetszett» az előtte bár «ismeretlen» (?) szerzőnek e munkája s azonnal több példányt kért belőle, hizelgő szójátékkal a bok-(sör) és bookra (könyv), hogy azt

nyomban az angol szigetnek (fordítás és ismertetés végett) megküldhesse.*

Ez időtájban Széchenyi már úgyszólván nyilt házat vezetett. Sűrűn látogatták régi és új barátai, elnézték különczködéseit, vagy érdeklődtek irántok s nem egyszer el voltak ragadtatva élénk társalgásától, ötleteitől, szelleme felvillanásaitól. Meglepte többek közt egyszer látogatásával József főherczeg is.** Külsejére ismét gondot fordított, fölvette az akkor divatba jött magyar öltözéket, pongyola és kényelmes kiadásban, bő házi nadrágjához a sárga kajla papucs kissé törökös jelleget mutatott, fején, mert hőségei voltak, színes papirszeletekből font sipkákat viselt, (miket bolond sipkáknak nevezett) korán reggel kelt, (álmatlanságban úgyis folyvást szenvedvén, hidegen fürdött télen, nyáron; a kertre nyiló valamennyi ablakait feltáratta, s úgy sétált szobáin végig, egy csészébe vetett apró golyócskákkal jelölve meg fordulóit, hogy aztán kiszámíthassa, hány fél vagy egész mérföldet járt napjában. Csak egyszer vagy kétszer sikerült őt fiainak a szabadba kicsalni, egy ugró versenyök és egy a Fertőbe szánt kerekes fürdőkocsi megszemlélésének ürügye alatt. Gyorsan visszavonult. «A természet oly szép, mondá: én nem illem a keretébe!» Reggeli előtt és után írt, olvasott, sokszor éjfélig, szeretett egyetmást felolvasni belőle; fiai, Béla, Rezső és Géza szorgalmas irnokai voltak; mindent tudott, mindent ismert, mi sajtó alól az egész világon kikerült; minden magyar könyvet vagy nyomtatványt meghozatott magának; nem hagyta olvasatlan az Üstököst, és a Bolond Miskát. Az osztrák

* Hozzá írt levelében, jan. 3. 1860.

** Széchenyi buzgóbb látogatóinak névjegyzéke (orvosain, tisztjein és családja tagjain kívül) betűrendben, körülbelől ez volna: Andrássy Gy., Apponyi L., Babarczy A. és J., Batthyány hg., Bethlen I., Danielik, Dessewffy Emil, Erdődy, Esterházy M., Falk M., Frankenburg, Grassalkovics hgné, Gyürky, Hollán E. és neje, Hopf, Horváth, Hübner, Jósika S., Károlyi Gy., Kecskeméthy, Kovács L., Lonovics, Mailáth Gy., Nákó, Orczyné, Pálfy-Daun, Schlick, Török J., Waldstein, Wenckheim B., Zichy Edmund és Jenő, stb.

195. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN UTOLSÓ TALÁLKOZÁSA BÁRÓ JÓSIKA SÁMUELLEL DÖBLINGBEN.
(Ernst Lajos gyüjteményéből.)

kormány baklövéseit nyilt kárörömmel vette rovásra, s ujjain számítgatta a perczeket, melyek biztosra vett bukását megérlelik. Ilyenkor furulyája búsmagyar nótáit, víg csárdásra fordítá, sőt csoszogó lábaival még tánczlépéseket is

196. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.
(Rohn kőrajza után.)

utánzott.* «Meglássátok», jóslá egyszer 1860 elején, «Ferencz Józsefből még a legalkotmányosabb fejedelem fog

* Majd egy Lear, majd egy Dávid királyt lát benne meghatott fantasiával Kecskeméthy A.

197. SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS CSALÁDJA.
(Peski Ede rajza Ernst Lajos gyűjteményéből.)

válni; nem könnyen ejt el egy rendszert, de egyéni nézeteit fel tudja áldozni minisztereinek, ha bizalommal van irántok». Meghittei körében tréfákkal fűszerezte kis ebédjeit és vacsoráit, melyek menü-jét maga állította össze, sajnálva mindig, hogy már csak elméletben lehet gourmand s nem gyakorlatban is. Ünnep volt, ha nejét vendégül fogadhatta, felöltve violaszin bársony attiláját, elébe sietett a lépcsőn s kezét megcsókolván, gavallérosan karját nyujtva, vezette fel. Első látogatásakor azonban ölelésétől visszahuzódva, térdre borult előtte, s zokogva mondá: nem vagyok én méltó tehozzád. Hasonló jelenetnek volt tanuja egyszer Erdődy Sándor, mikor Pál bátyjával együtt meglátogatták, mely utóbbinak ellenében különösen bűnösnek vallá magát. Ama búskomor napokban (még 1850) adta ki fiai nevelésére nézve azt az utasítást, hogy ne kínozzák őket se görög, se latin nyelvvel, hanem olvastassák velök Kempis Tamást, s a Szentírást, (de kellő magyarázattal!) leginkább pedig németűl tanuljanak, mert a magyarnak úgyis már vége van, — s aztán adják őket katonának, mert ma csak erőszak és öldöklés uralkodik a világon, tehát védhessék magokat. Különben szivökre köti a szűz életet, mérsékletet, egyszerűséget, jótékonyságot, stb. Béla fiának első irói kisérleteit (Lapok a lovászat és vadászat köréből 1856. 19. sz.) sem vette nagyba, s figyelmeztetni kelle, hogy legalább ne szegje kedvét. E fellegek lassanként s idő multával oszladozván, látszólag derült napfény sugározta be a komor hajlékot; de csak látszólag, mert hamar s mintegy váratlan ismét borúra fordult az és sietteté a szenvedőnek tragikus végét.

Az említett derültebb napokba esik a gróf ismeretes mellszobrának elkészülése Gasser szobrász által. A grófné, ki ezzel is ujolag kiérdemelte az utókor háláját, nagy fáradsággal s finom tapintattal tudta erre férje beleegyezését kinyerni, ki különben úgy a művészet, mint saját énjének

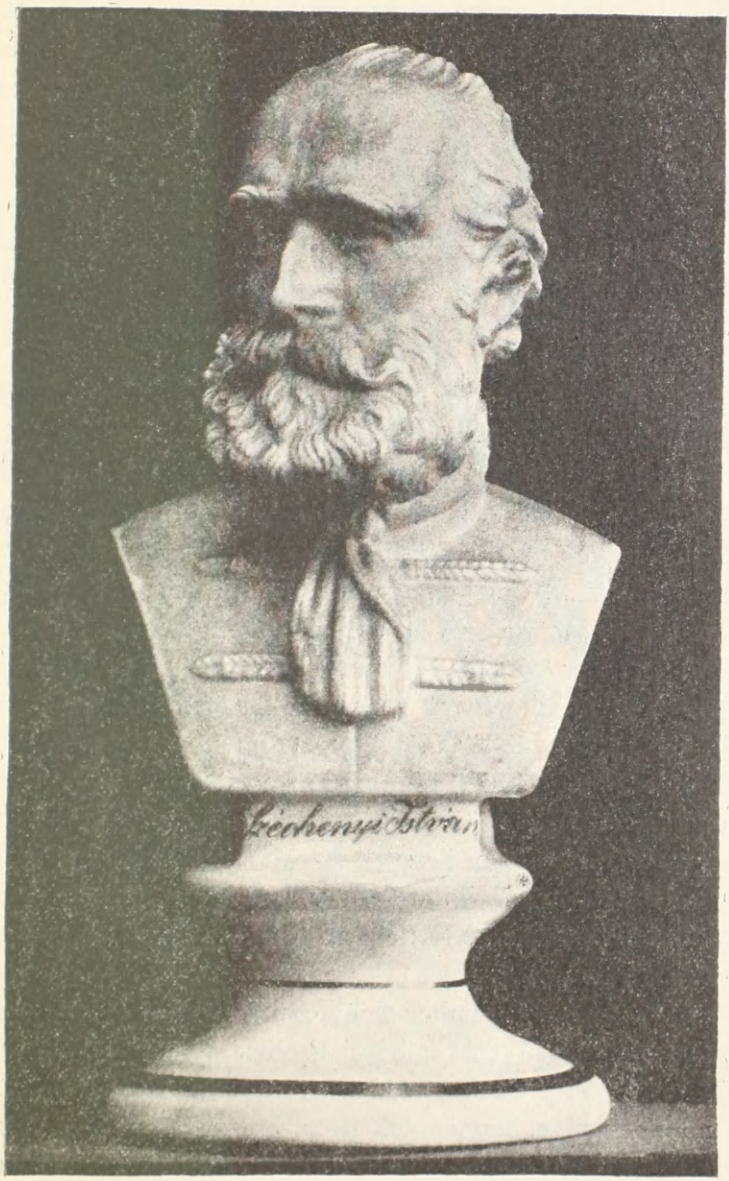

198. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MELLSZOBRA GASSERTÓL

(Falk Miksa tulajdona.)

is megbecsüléséből boldogabb időkben gyakran és szívesen adott alkalmat «porhüvelyének» rajzónnal, ecsettel, vésővel való sokféle megörökítésére. «Mire való, mondá most, egy oly lénynek többszörösítése, ki maga is ráúnt magára». A bemutatott művész egyénisége, eredeti, geniális modora, az élesen körvonalozott természeteket mindig kedvelő grófnak megnyerte tetszését és bizalmát. Munkához fogtak augusztusban 1858.* Az élő modell fel s alá járkált tréfásan a szobában, míg a szobrász puha anyagából a fejvázlatot mintázni kezdé, szemei előtt a fal árnyékában megvonuló grófnénak, honnét az szeliden egy-egy pillanatnyi megállapodásra integeti férjét, ki viszont néha könyes szemmel, szemrehányólag tekintett reá, mintegy kérdve: ha vajjon érdemes-e a fáradságra az, a mihez hozzá fogtak. Az agyagnak időnként szükséges befecskendése láthatólag úgy hatott reá, mintha élő alakját érintené. Néha szemügyre vette a készülő munkát, s majd fájdalmas, majd gúnyos kifejezéssel nézgetett reá, míg a művész az ily hangulatokat mellőzve, a lehető legkedvezőbbeket leste el s örökíté meg, a családtagoknak is élénk részvéte mellett, gipszben, mely után az eléggé ismeretes fehér márvány mellszobor, már csak igen csekély utánigazítással, mintegy lopva készült el. Azok, kik e csupa szellem arczot még ereje teljében látták, alig fogják az átváltozott, zord szakálba rejtőző öreg ember alakjában azt felismerni, ki százak és ezerek legjavát ragadta egykor lelkesedésbe, s tiszteletet parancsolt bármely ellenfelének is.

«A ki e zömök ember fejét csak egyszer is látta», — így ír e napokban róla a bécsi Presse, — «az mindig maga előtt fogja látni. Széles, redőkbe vont homloka, fekete fürtöktől körülvéve, komor tekintete, bokros, összenőtt szemöldöke, epés kinézése, sárga, szinte rezes színe, erősen hajlott

* Mint szemtanú dr. Guszman.

orra, széles szája, gúnyos kifejezésű, blazirt mosolya, erős, előre nyomúlt álla, mindez a Magyarországon valaha élt jelesek közt megjelenését felette érdekessé, jellemzetessé tette». E vázlatos képben a fekete fürtöket őszbe borúlt s hátrafésült gyér hajzatra, az előrenyomuló állat fogatlanra, s a zömök alkatot is görnyedezőre kell kiigazítanunk.

Az utólagos ülésekre, végső simítás végett, nem tudta magát már elhatározni, zavartnak mutatkozott és türelmetlennek házi nyugalmának ismételt megháborgatása miatt.

Hívebb arczképet nyujt képzeletünknek Kemény Zsigmond mesteri tolla. «Széchenyi erős, de nem athletai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságú napsütött kezekkel. Orczája miatt, mely széles és eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal, ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbbé sem volt hajló. Arczbőre sötétsárga, rézvörös szinezettel. Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont; felső része, a nagyszerűbb intellectuális erők helye, oly domború, oly teljes és széles átmérőjű, minő igen ritkán található. E göndör fekete hajjal körözött méltóságos, de sötét homloknak jellemét kiegészítette a sűrű, nagy szálú, szögletes ívű és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor és annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczeket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá . . . Sötétszürke szemei nem voltak lelket áthasító, megkövesztő, leigéző élüek . . . de tekintete majd fürkésző, a kebel titkait átkutató, majd andalgó, borúlt, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő. Orra vastagtövű, merész hajlású és tág nyilatú volt. Sűrű, nyirott fekete bajusz takarta a középszerűnél nagyobb száját. Álla rendkívüli erélyt tanusító, erős, csontos, széles és tömör, . . . az ajkszögleteken a gyúnyor és fásultság kinyomatával. Egyenesen tartott derék, elegáns, de kiválólag

kényelmes öltözék, melynek divatszerűségéhez többnyire valami bizarr és felötlő vegyül: ezek együtt teszik a jellemzőt Széchenyiben azon gyéren előforduló perczek alatt, mikor sem elméje, sem érzése nincs felhangolva. — —*

Mielőtt a végéhez elérnénk, nem hagyhatjuk említetlen Széchenyi produktiv erejének amaz utolsó nyilvánulásait, melyek Falk mondása szerint, megannyi csalódást eredményeztek s leverőleg hatottak különben is beteg kedélyére.**

1859. év szeptember 28-án ülte az ország primása, Scitovszky, az ő papsága 50-dik évfordulóját. Ámbár kineveztetése, alkotmányos értelemben nélkülözte a törvényesség alakiságát, az egész haza népessége, nemcsak a katholikus hitközség, várakozással s jó akarattal eltelve, függeszté reá tekintetét, s a romok közt még a régi Magyarország egy képviselőjét, oszlopát látta benne. Közel feküdt mindenkihez a gondolat, még tüntetés látszatával is ünnepelni meg e napot, s mintegy nemzeti ünneppé tenni azt. Első sorban hivatva látszék erre a főnemesség, különösen az a része, mely a forradalom hullámzásaitól távol tartá magát. Erre támaszkodva Széchenyi is föllelkesült. Tollat ragadott, s megírta egy ő Felségéhez ezen alkalommal intézendő feliirat ama fogalmazványát, mely bár csak kézirati másolatokban jött forgalomba, nevét újra hiressé s országszerte népszerűvé tette. Az irat merész hangja azonban oly viszszariasztólag hatott az érdekeltekre, hogy azt, mint idő-

* Az ismertetett rajzot még érdekesebbé teszi a párvonal, melybe Wesselényivel, Batthyány Lajossal, Telekivel és Görgeivel állítja, stb. L. Kemény Zsigmond tanulmányai Kiadta Gyulai Pál. I. k. A Széchenyi arczképével különböző alakban, több kevesebb sikerrel foglalkozó művészek (illetőleg sokszorozók) névjegyzéke: Amerling, Barabás, Daffinger, Ehrenreich, Einsle, Ender, Eybl, Grosz, Hoffman, Haske, Kriehuber, Osterlamm, Pollák, Kohn, Schönberg, Schuler, Senefelder, T. Trentsensky, Vahot J., Werfer stb.

** Széchenyi döblingi tartózkodásának harmadik stádiuma: a visszaesés ama kórállapotba, mely őt először (11 és fél év előtt) oda vitte. Falk: *gr. Széchenyi István és kora.*

szerűtlent, elvetették, sőt legtöbben, előre értesülvén, el se jöttek Esztergomba, nehogy alá kelljen írniok.*

E tervnek tehát még kevesebb sikere volt, mint egy

199. SCITOVSZKY JÁNOS.
(Egykorú metszet után.)

előzőnek, melv a m. t. akadémia ellen intézett csapást volt visszaverendő, de a melyet Dessewffy és Lonovics közvetítésével egy Deák által fogalmazott ildomosb fölirattal

* Falk értesülése szerint a tanakodás fölötte nyolcz napig tartott.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

helyettesítettek. Széchenyi, mint egyúttal alapító, egy nyilt levelet intézett az akadémiához, melynek eredeti szövege e szavakkal kezdődik: A legczifrább szavaknak sincs hitele ott, hol tények bizonyítanak ellenkezőt, stb. Ez is csak másolatokban terjedt el kézről-kézre az országban, kelte: Felső-Döbling No. 163. nov. 6. 1858.*

Szinte szalmaszálakhoz kapkodásnak kell vennünk két levelét, melyet állítólag Palmerstonhoz és III. Napoleonhoz intézett . . . Az előbbit, mint Ausztria legmegátalkodottabb ellenségét gyűlölték az udvari körök, minden forradalom (azaz: szabadelvűség) született pártfogóját látva s láttatva benne; ** az utóbbinak pedig a népek felszabadítója rettegett szerepét nem ellensúlyozta szemeikben a társadalmi rendnek és világbékének tett vagy teendő szolgálatai. Ezekkel az urakkal összeköttetésben állni tehát minden esetre nyaktörő vállalat volt. Gyanujelek pedig, mozgalmas időkben, a hatalmasb fél kezében hamar tényekké válnak. «A hol találni akarnak valamit, — mondá keserű czélzással Széchenyi, — ott találnak is és találniok kell, mert máskép blamirozva volnának» . . . Széchenyi bizonynyal soha sem lehetett elfogultabb a mi jó Mészárosunknál, ki ez egyszerű sorban fejezte ki (Emlékiratában) nézetét: «Legyen Palmerston, legyen Derby, vagy akárki: — — John Bull egyetlen népet sem fog megszabadítani».

* Falk után, közzé tette Mailáth III. k.

** L. Schwarzenberg hg levelezését Helfertnél «L'ennemi irréconciliable de l'Autriche», stb. Annak daczára, hogy épen Palmerston, az angol alsóházban (jul. 21. 1849.) mindent a mi Ausztriának gyengítésére, csonkítására vagy egy másodhatalmi állásra való lealacsonyítására vezet, európai közszerencsétlenségnek nevezett; mikor egyúttal hő óhajtását fejezte ki, hogy a háború oly békés befejezést nyerjen, mely egyrészt Magyarország nemzeti érzületét kielégítse, másrészt Ausztriát megóvja a veszélytől, hogy egy második Lengyelországot, még pedig nagyobbat, rejtsen kebelébe.

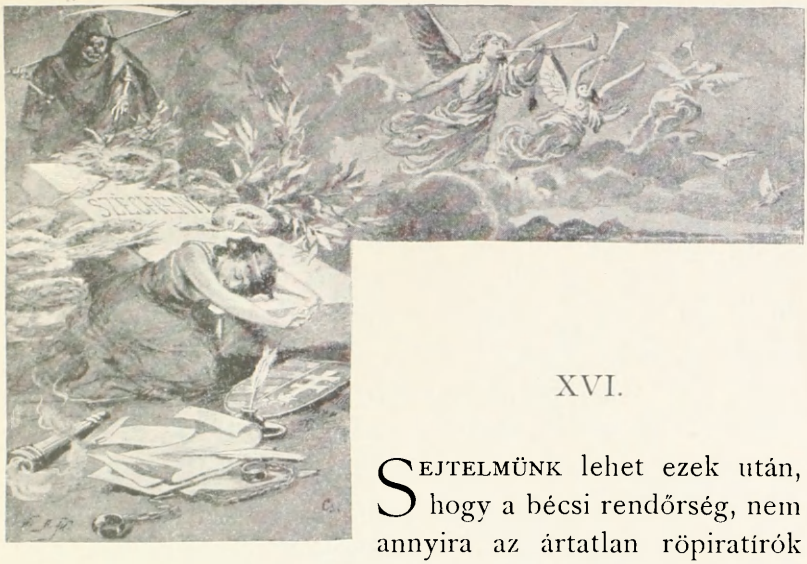

XVI.

Sejtelmünk lehet ezek után, hogy a bécsi rendőrség, nem annyira az ártatlan röpiratírók fészke ellen (bár ezt sem szerette) indított háborút, hanem külföldre is kiható veszedelmesb terveknek remélte felfedezni, vagy összefogni szálait, mikor a beteg Széchenyi döblingi «menedékhelyét» támadta meg, s hirhedett házkutatását 1860. márczius 3-án megtartatá.

Ez esemény, melynek előidézőit tán sajnálni igen, de igazolni aligha fogja a jövőkor, mindenesetre fordulópontot képez Széchenyi élete alkonyán, s kétségkívül sietteté annak bár előre látott, tragikus befejezését.*

Leírását ismét csak Falkra, mint legközelebb állóra kell bíznunk.

Bérkocsikon oda hajtatott vagy 24 hivatalnok s rendőr; körülállották a tébolydát, mintha valami ellenséges vár cernirozásáról lett volna szó. Reggel 7 órakor belépett Széchenyihez Felsenthal tanácsos, az expeditio vezére; a grófot már iróasztalánál találta. Ez őt előkelő gavallér módjára fogadta, udvarias, előzékeny volt, de egy pillana-

* Ha jól vagyunk értesülve, a rendőrség e szánalmas fellépésének pár nap mulva még egy ismétlése is volt. Egyébiránt az első támadás tiszteletében Falk Miksán kívül Kecskeméthy, és az épen felérkezett, már lesben tartott, Hollán Ernő, továbbá Kiss titkár, s gr. Zichy Géza is részesültek.

tig sem hagyta a rendőrtanácsos urat megfeledkezni arról, kivel van dolga. Mikor Felsenthal úr a könyvtár felé fordult, Széchenyi kedélyesen vállára tette kezét, mondván: édes uram, ön bizonyosan tiltott könyveket keres itt; nos, meg akarom kímélni a fáradságtól, s megmondom, hogy mindaz a mit itt lát, tetőtől-talpig tilos, mert a mit az önök censurája megenged, az sokkal haszontalanabb holmi, hogysem pénzt adnék ki érte. Egy dobozt a tanácsos ki akart nyitni, s mert zárva volt, kérte a kulcsát. De ez nem jött elő. Úgy látom, mondá, erőszakkal kell kinyitnom. Azt nem teszik, szólt Széchenyi pillanatnyi felháborodással: ez a doboz nőmtől egy emlék s szavamat adom, nincs benne semmi. Különben, látva a tanácsos úr megütődését, folytatá: ám vigye el magával s nyittassa fel annak módja szerint, «természetesen az én költségemre». S a rendőrtanácsos csakugyan el is vitte. — Az első perczben, úgy látszott, folytatja Falk, Széchenyi nem helyez semmi fontosságot e dologra; csak később gondolkodott felette s kezdett mindinkább nyugtalankodni. — Szerencsétlenségre tizenketted napra bekövetkeztek az ismeretes márcziusi zavarok Pesten, népdemonstratio, a katonaság lőtt, egy ifjú ember (Forinyák) elesett, temetése csak növelte az elkeseredést. Sok minden újra az 1848-ki eseményekre emlékeztetett. Széchenyi egészsége ez időtől fogva szemlátomást rosszabbult; szívdobogásai ismét gyakrabban jelentkeztek, folyvást egyhangúbb lőn, majd mitsem evett már, stb.

Márczius vége felé Thierry rendőrminiszterhez írt, kérte vissza a dobozt, egyúttal látogatásra hívta meg. A dobozt visszaküldték egy levélke kiséretében, melyben Thierry a meghívást elég nyersen visszautasítja e szerencsétlen frasissal: «A tébolyda ezentúl megszünt excellentiádra nézve asylum lenni». E percztől fogva Széchenyi egész lényében a változás külsőleg is látható volt. (El volt telve a félelemtől, hogy erőszakkal hurczolják el vagy elteszik titkon

láb alól.) Nagycsütörtökön este utolszor voltam nála Hopf kanonokkal. Egyébről, mint a házmotozásról s annak lehető következményeiről nem is lehetett beszélnünk. Tíz óra után b. Babarczy alezredes jött s mi elbúcsúztunk. Feltünő szeretettel, gyengédséggel bánt velünk, az utolsó szoba küszöbéig elkisért, ott jó darabig utánunk nézett. A függő lámpa megvilágítá sápadt arczát. Fájdalmas mosoly ült ajkán; a bozontos szemöldöktől árnyékolt szemeiben két nagy könycsepp rezgett; Adieu kedveseim! kiáltott utánunk, aztán megfordult, — s mi utólszor láttuk.

A mily lélekemelő volt a látvány, hogy osztályok és hitfelekezetek érdekei háttérbe nyomulnak a közös hazafiság és alkotmányos érzület előtt, s hogy e téren, a közös elnyomás alatt önzetlen kezet fognak s egynek érzik magokat az emberek: a beteg Széchenyire ez is csak lehangoló hatással volt. Bomlás jeleit látta mindenben, s felfordult világ volt előtte, hogy erős conservativ férfiak, minő p. o. egy Zsedényi is, lázadókká válnak s üldözés tárgyai lesznek.

Barátja b. Hübner rövid minisztersége s gyors lelépése is kedélyének csak oly hullámzásával járt, mely pillanatnyi fellobbanások után mindent újra fekete színben láttatott vele.* Egyik legsúlyosabb csapás, mely váratlan érte, régi jó barátja b. Jósika Samu egykori erdélyi kanczellár elhunyta volt, ki utolszor nála ebédelvén, hirtelen lett rosszul, látszólag egy szarvasgomba élvezetétől, melyből Széchenyi, különben is rossz emésztésű gyomra miatt, véletlenül nem evett . . .

Széchenyi hirtelen halálának híre (vasárnap, ápril 8. 1860.) gyorsan elterjedt a városban.

* Unni *kezdem* (?) az életet, írja aug. 24. 1859. Paur barátjának. És: kivált erkölcsi tekintetben nyomorultan vagyok. Vérben látom (ismét?) hazánkat. Wenn keiner nachgibt, so entsteht Todtschlag. Decz. 6. Jövőnk sötétedik. Decz. 25. (Muz. Kézirattár.)

A csapás váratlan érte mindazokat, kik a nagy beteg látszólagos javulásához s valamely kedvező politikai fordulatra leendő közvetett befolyásához reményeket kötöttek. A legrokonszenvesebb bécsi lapok egyike, a *Wanderer* az esetet így írja le: «Már egy hét óta észrevehető volt búskomorságának fokozódása, keveset beszélt, s még legkedvesebb hozzátartozóit is nem szivesen látta. Fantaziája mindig zordon képekkel foglalkozott s a jövőt a legfeketébb színben láttatta vele. Kebelbarátja: Jósika* halála teljesen megtörte a 70 éves aggastyánt. Már öt nap óta nem is evett, kedvencz tárgyait, a sok órát, chronometert, melyeket maga szokott felhúzni, valamint kedves galambjait, melyeket maga szokott az ablakon át etetni, elhanyagolta. Szombaton, mostoha fia, gr. Zichy Henrik meglátogatta s leírhatatlan nyomott hangulatban találta. Nejéhez két nappal előbb így szólt: «Napjaim meg vannak számítva.» Őrzőivel is az öngyilkosság különböző módjairól beszélgetett. Mindez azonban, mint régóta roncsolt kedélyének kifolyása, már megszokott dolog volt s nem gerjesztett különös figyelmet. Szombaton este, ott lakó titkárával, Kissel sakkozott, s majd minden játszmát megnyert. Ez fél 11-kor elindulván, a gróf Béla fia után tudakozódott: vajjon bizonynyal eljön-e Bécsbe? A felelet igenlő volt. Ezután őrzői eltávoztak. Nevezetes, hogy a beteg egyedül hált az öt szobás lakásán! Éjfélig hallották le-fel járkálni; azután csend lőn . . . Reggel az őrzők majd fél óráig zörgettek, s szokás ellen nem nyittatván meg az ajtó, hívták az orvost. Behatoltak a lakásba: a harmadik szobában, ismert gondterhes nagy karosszékében, melyben máskor kényelmesen nyújtózni szokott, ült most összezúzott koponyával. Szörnyű látvány! A halott egészen fel volt öltözve, tehát nem is feküdt le ágyába. Eszköze szörnyű tettének

* B. Jósika Samu, volt erdélyi kanczellár, legőszintébb tisztelőinek egyike, Metternich kedves embere. († márcz. 28. 1860.)

egy kurta csővű, de erős kaliberű pisztoly volt, vízzel töltve, (?) két őrének máskor a hó végén szokta béröket kiadni, most előre kifizette (?) őket; ez sem volt nagyon feltünő. Leviszik Czenkre, ott a családi sírboltban fog a «legnagyobb magyar» nyugodni, izgalmas és Magyarország történetében korszakot alkotó élete után».

A *Presse* szerint, mely lap politikájának irányával folytonos ellenkezésben állott, egész Magyarország hat heti gyászt fog ölteni nagy halottjáért.

A megdöbbenés különben nemcsak Magyarországon, hanem Bécsben is átalános volt. Az Augsb. Allgem. Ztg melléklapja, egy meleg hangon írt életrajzát közölte. Megtartva mindvégig tárgyilagosságát, ápril 20-ki számában az elhúnytat mint egy szellemes, magas tehetségű, s mindenek felett igazán nagy magyar hazafit magasztalja, kinek szive csak Magyarországért dobogott s ki nevét örök emlékű művek által tette halhatatlanná. Ezért az egész nemzet egyhangúlag siet emléke iránt tiszteletét tanusítani; noha, — kérdőleg teszi már hozzá, — nem vegyül-e e kegyeletes érzelmek közé, a még alig betakart sír felett már ébren levő politikai pártszenvedély? Voltak a nagy férfiúnak hibái és gyengéi is, de ezekről hallgat, azt követve, hogy: de mortuis nihil nisi bene. Sokan, úgymond, politikai martyrt látnak benne, áldozatát a márczius 3-diki szigorú eljárásnak, melyre állítólag sokféle, osztrákellenes, hirlapi czikkekkel, s nemrég egy sokat olvasott röpirattal (T. i. a Blick) adott alkalmat, stb. Lesznek tán, kik viszályszításra, konkolyhintésre (?) használják fel nemes árnyékát!?

A jó Gœrgennek is kijutott a gyanusításokból s vádakból. Megtámadták a lapok; nagy vizsgálat indíttatott ellene. Úgy látszik, a bécsi rendőrség, melyet a közvélemény az öngyilkosság erkölcsi szerzőjének nézett, szeretett volna legalább is bűntársakat keresni magának.

Az Oestreichische Zeitung, nyilván igaztalanul vádolta

Gœrgent, úgy is mint orvost, úgy is mint a beteg házigazdáját. Ha a doktor, — így ír a nevezett hivatalos lap, — a gróf betegségét mint öngyilkossági maniát ismerte fel és jelölte meg, akkor kötelességében állott az őrület e határozott nemét a maga kifejlésében és érvényesülésében megakadályozni, az eredmény pedig az volt, hogy betege az intézet falai közt lőfegyvert tudott magának szerezni,* s ezzel magát, minden ellenőrzés, minden szolgálat eltávolítása mellett, ki is végezte, még pedig úgy, hogy kimulása jó darab idővel később vétetett észre, megtörténte után. Dr. Gœrgen felhívta ugyan a grófnak tőle távol lakó hozzá tartozóit, hogy szedjék el tőle az ily szándék kivitelére szolgálható eszközöket, de maga semmit sem tett, még a legegyszerűbb elővigyázati rendszabályokat sem alkalmazta, hogy azokat reá nézve hozzáférhetetlenekké tegye. Az ő gyógymódja annyiból állott, hogy betegének mindent megengedett, állítólag oly czélból, hogy az életet előtte kedvessé tegye. E kezelés meghozta a maga gyümölcsét, stb.

Gœrgen elég jól megfelelt magáért. Nincs oka, úgymond, a nyilvánosságot kerülni; sőt közzé is tette a betegnek néhány levelét,** melyek az ő diagnosisának, valamint methodusának csak igazolására szolgálhattak. Szakértők itélete csak helyeslő lehetett. Bizonynyal nem csekély érdeme van abban, hogy az előre látott szomorú vég oly későn, (szinte 12 év mulva) annyi derült pillanatok közbevetésével, s csakis újabb erőszakos megrázkódások után s látszólag váratlanul következett be.

Az ily alkalmakkor mindig felmerülő czélzatos mendemonda, egy politikai titkos merényletről, csak rövid ideig tarthatá magát; ellenben egy félig nyilt kölcsönös szemrehányás mintegy a levegőben lappangott, egyrészről az

* Sajátságos, hogy a házkutatás alkalmával a rendőri tisztviselők egy pisztoly elvittek, de ennek a párját ott hagyták.

** Függelék III sz. a.

orvosok és másrészről a politikusok közt. Ezek gondatlansággal vagy épen bűnrészességgel vádolták amazokat, a kik viszont a lelki beteg öreg embernek a napi politikába való újabb belevonatást s az ezzel járó izgalmat jelölék meg a visszaesés okozójául.

Gœrgen, ki nem volt politikus, de nem is oly szolgalelkű kufár, minőnek látszott, egy képzelt nagy összeesküvés előmozdításának gyanújába véve, s anyagi existentiájában is megtámadva, — esetleg intézetének bezáratásával fenyegetve látá magát, s kénytelen volt védekezni úgy, a mint az akkori körülmények közt lehető volt. Igazságtalan dolog volna a mai viszonyok és nézetek, de tán az előbbre haladott psychiatria mértéket is alkalmazni reá. Büntető perének, melyhez váratlanul jutott, végét nem érte meg; az idézés kézbevétele után nem sokára meghalt.

A Wanderer szerint a hivatalos obductio hétfőn délben (9-én) ment végbe.

Adataink kiegészítéseül, illetőleg helyreigazításul is közöljük a bécsi Medicinische Wochenschrift bonczleletét. A lövés a jobb szem bal szögletébe volt irányozva és a koponyatetőt egészen elrombolta balfelől, lenyúlván egész az állkapczáig. A koponya darabjai a szobában szétszórva hevertek, az agyállomány részint a bal orczát födte be, részint a falakra és bútorokra tapadva találtatott; az agytömegben mint lőanyagot apró sörétet leltek; mind a két szemgolyó szemgödrükből kidudorodott. A tüdők vérteltek és vizenyősök. A szívállomány petyhüdt és mállékony (mürbe). A rekesz alatt a gyomor nyákhártyán ülve egy cseresnyenagy fibroid- (rostos daganat) volt. A jobb vese megnagyobbodott, alsó fele számos diónyi, tojásnyi zacskódaganatokkal rakott. A két oldali szabad sérveken kívül más rendellenesség nem találtatott. A bal kéz a lőportól megfeketítve volt. Az agyvelőt, szétfrecscsenése miatt, természetesen nem lehetett vizsgálat alá venni; egyéb testi

bajai, máj- és lépdaganatok, lágyéksérvek, stb.) eléggé ismeretesek valának.

A beszentelés (a döblingi plébánia templomban) oly egyszerűen végeztetett, hogy egyszerűbb már nem lehetett volna. A rendelet, hogy a temetési szertartás 24 órával hamarabb tartandó meg, mint a hogyan eredetileg határozva volt, oly későn érkezett, hogy az elhúnytnak Bécsben levő barátjai közül is keveset lehetett még idejekorán a változásról értesíteni. Így történt, hogy a döblingi kis templom alig telt meg félig; valami 50—60-an gyűltek egybe, különben majd kivétel nélkül Magyarország főnemességéből. Így Andrássy Gy., Barkóczy I., Dessewffy E., Szécsen A., Waldstein, Wenckheim, Zichy F. és Henrik, Aczél, Babarczy, Lonovics, Szögyény, Zsedényi. Az elhunytnak legközelebbi rokonai természetesen mind jelen voltak. A falakra függesztett czimerképen kívül semmi egyéb pompa nem volt látható. A koporsó egyszerű kereszttel volt diszítve. Fél egyre a templomba hozták a koporsót s a helybeli lelkészek haladéktalan beszentelték; az egybegyültek erre még valami negyedóráig csendesen imádkozva együtt maradtak, azután némán elszéledtek, s csak a hintók hosszú sora és czifra bérruhás inasok, — mert az urak magok legegyszerűbb magyar öltözetben jelentek volt meg, — tanuskodik arról, hogy az előkelő osztály tagja volt.

A hivatalos (kétfejű sassal, magyar czímer nélkül ellátott) *Budapesti Hirlap*, mintegy a napi események keretében szentel nagy halottunknak egy necrológot. Gróf Széchenyi István meghalt! Lehet-e magyar, ki e haza utolsó négy évtizedi történetéről tudattal bír, hogy e hírre meg ne döbbenjen? Hiszen nem nagyítás azt mondani, hogy Magyarország utolsó 40 évi története nagyrészt gróf Széchenyi István életirata is. — — Gróf Széchenyi István a magyar nemzet jelenkorának jó szelleme volt. Ezt el nem

ismerni annyi volna, mint a történetet megtagadni, stb. — Hány gondolkodó magyar kiáltott fel azóta: oh! bár mindig reá hallgattunk volna! Milyen szépen megvolnánk most egymás mellett *mindnyájan!* — — Gróf Széchenyi István sírjánál egy gyászérzelem uralkodik, egy utolsó sóhajjá leng össze a magyar nemzet méltó fájdalma: *Áldás a nagy férfiú poraira!* (April 11.) Fekete szegélynek, gyászkeretnek nyoma sincs. Különben kivonatban adja a bécsi lapok (O. D. P.) közleményeit.*

Utóbb helyreigazitásul az Ö. Ztg után közli, hogy a gróf tragikai tette végrehajtásához nem vízzel, hanem golyóval töltött pisztolyt használt. (A löveget a bonczolásnál meg is találták szétzúzott agyában, mint a Presse írja, s ez okból lehetetlen is volt agyának rendes vagy beteges állapota iránt alapos vizsgálatot tenni.) A gróf egyszerű szürke házi kabátjába volt öltözve és családjához egy búcsúszót sem hagyott hátra. Továbbá megczáfolja a lap a szolgák fizetéseik előre történtnek mondott kifizetését, minthogy ezeket (két felügyelőt) mindig az intézet fizette. A felügyelet szigorítása nagy gyengédtelenséggel járt volna, ez ellen a gróf mindig erősen tiltakozott, s ingerültségét az csak fokozandotta, stb.

Utóbb közli Gœrgen nyilatkozatait a Morgenpost után, a levelekkel, stb.

Egy vasárnapi tárczaczikkben Bulyovszky Gyula érdekes párhuzamot ir Széchenyi és Kazinczy közt, azon alkalomból, hogy a nagy férfiú halála oly közel következett azon napok után, melyekben a haza egy másik jeles fiának, Kazinczynak százados emlékét fölelevenitette.

Az özvegy gyászjelentése így szólt:

Gróf Széchenyi Istvánné, született *Seilern Crescentia* grófnő, csillagkeresztes és palotahölgy, maga és fiai *Béla*

* Felelős szerkesztője a lapnak Nádaskay Lajos volt.

és *Ödön* nevében, vigasztalhatatlan szívvel jelenti felejthetetlen kedves férje s illetőleg atyjuk, nagyméltóságú Sárvári és Felsővidéki gróf *Széchenyi István* Ő cs. kir. Apostoli Felsége val. belső titkos tanácsosa és aranykulcsosa, több jeles Rendek vitéze, Egervár, Pölöske, Szt-György várának örökös kapitánya s a magyar tudós társaság igazgató tagja f. hó 8-án, hőn szeretett hazája s nemzete javának s dicsőségének szentelt tett- és áldásdús élete 68-ik évében, Döblingben, váratlanul* bekövetkezett gyászos kimultát.

Az üdvözültnek hült tetemei Magyarországban Nagy-Czenken a nemzetségi sírboltban fognak ápril 12-én délesti 4 órakor ünnepélyes egyházi szertartással eltakaríttatni.

Az engesztelő sz. mise-áldozatok a fennevezett egyházban, valamint Bécsben a Skótok templomában s hasonlóan a magyar családi jószágok anya-egyházaiban f. április 26-án 10 órakor fognak megtartatni.

Bécs, ápril 9. 1860.

A Pesti Napló ápril 10-ki számában Kemény Zsigmond a következő, feketén berámázott, sorokkal tolmácsolta a nemzet gyászát.

Az, kit pályatársai «a legnagyobb magyarnak» neveztek, nincs többé. *Gróf Széchenyi István meghalt.*

E gyászhír nemcsak a Kárpátoktól Ádriáig fog hangzani, de egész Európát a bottniai öböltöl a Malapánig s onnan a Szent-Vinczent fokig bejárván, átkel az atlanti tengeren s mindenütt résztvevő és bánatunkat értő keblekre találva, utánneszével még azon partokat is halkan megérintendi, hol korunk polgárisodásának minden hódítmánya néhány áruraktárból, vakmerész gyarmatokból s a hittérítő által kitűzött egyetlen kereszt vagy föltárt egyetlen bibliából áll.

* Kihagyva egy korábbi szerkezet kifejezését: «agyszélhűdésben».

Mert a hány ember ismeri nemzetünk nevét, ismeri a Széchenyiét is. S ki ne tudna valamit dicsőségünk, vagy legalább szenvedéseink történetéből.

De midőn nagy halottunkról a külföldi hírlapirodalom necrológjai már készülnek: ugyan mit mondjunk mi a fájdalom elzsibbasztó behatásai közt ő róla, kinek valamint üdvözült lelke a mennyek országába, szintúgy áldott emléke, — ha a magyar ki nem hal, — a haza szent földjén örökké fog élni.

S miért szóljunk épen most felőle valami emlékeztetőt, holott a milliók szeméből egymás után fakadó könny hatalmasabban beszél, mint a nyelv és toll; — holott a ki a honfibú e jogos adóját letörli pilláiról és arczáról, hogy körül tekinthessen, bármi irányban oly tárgyakra, emlékekre és benyomásokra talál, melyek hirdetik: *Íme itt van Széchenyi kezének és lángeszének nyoma!*

Mert ő ama kiváltságos hivatású egyének közé tartozott, kikről a kőtől, a fától, az átalakított anyagtól kezdve, a legmagasb szellemi vívmányokig, minden tanúságot tesz, s kiről a dicséretekben fukarkodás mellett is el lehet a latin költővel mondani: *te facta loquuntur*, rólad a tettek beszélnek.

S beszél is róla országunk szélén a Vaskapu megszelidített örvénye s a nevét viselő szirtút; beszél a Duna lánczhida és füstölgő gőzöseinek tömege; beszél az első kapa és ásó, melylyel ő kezdette meg az általa vezetett Tiszaszabályozás művét, s beszél a 140 □ mértföldnyi ártér, mely azt, hogy sás és nád helyett gazdag kalászt és kövér legelőt teremtett, leginkább neki fogja köszönni.

Az okszerű gazdaság, a nemesített lótenyésztés évkönyvei nem fognak hallgatni érdemeiről. S minthogy az egyesülési és vállalkozási szellem az ő *geniusának*, e varázsvesszőnek érintései által ébredt fel és új meg új siker árán birta rá az egész nemzetet a tevékenységre s toborzá a

haladás büszkén fentartott és diadalmas zászlói alá; nem csoda, ha az ő nevének lesznek hirdetői saját kezdeményein, saját bevégzett vállalatain kívül még azoké is, kik tőle és példája által nyertek ösztönt és irányt, s ha a pesti casinón és lóversenyen kívül az alagút, kikötő, a gazdasági egyesület s az anyagi gyarapodást és szellemi összpontosítást eszközlő számos más intézeteinek is létezésökkel és közrehatásukkal eléggé érthetőn, eléggé elragadón tolmácsolják azt, hogy ki volt Széchenyi s mit vesztettünk benne.

Az országgyűlés terméből is hatalmas benyomások, nagy kezdeményezések tanuskodnak mellette, melyek, hogy a nemzedékkel együtt, mely őt hallgatá és bámulta, el ne enyészszenek, már átadattak a történészetnek s hűn őriztetnek általa.

A ki csak nemzeti fejlődésünk ügyfolyama által érdekeltetik, tudni fogja, hogy az 1840-ki országgyűlésen a *hivatalképességnek a haza minden fiaira kiterjesztése* Széchenyi nyilatkozata által nyerte ama széles alapú és szabályozott szerkezetet, mely az újabb irány az ő rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtelen kinyomata volt.

Tudni fogja, hogy a *szabad birtokszerezhetési jog* az ő meleg és elragadó szónoklata nélkül az 1840-ki vívmányok legfényesebb eredményeként nem tünt volna elő s hogy a *közteherviselés elvét* 1844-ben október 28-án a mágnások táblájával Széchenyi fogadtatá el.

Azonban a törvényhozás terén legnagyobb következményű az ő első fellépése volt.

Ki ne emlékeznék az 1825-ki országgyűlés történetéből *november* 3-ára, midőn egy fiatal mágnás, midőn egy alig ismert kapitány a Hessen-Homburg huszárezredből a magyar Akademia alapját letette s a közszellemen kívül nemzetiségünk leghűbb őrét és tudományos fejlődésünk leg-

hatékonyabb előmozdítóját — hogy érette örökké áldassék neve! — életre hívta?

Oh! nagy halott, rólad a tettek beszélnek; de mégis, úgy tetszik nekünk, hogy legszónokiabban irodalmi munkásságod óriási eredményei által.

Az *anyagi* és *szellemi* újjászületésre hatván mindakét irányban egy-egy önálló, de egyszersmind összeható elv lebegett szemed előtt, mint vezércsillag.

Reformterved egyik sarkpontja volt: «*a szabad és biztos birtok*»; másik: «*a magyar faj biztosítása és nemesebb kifejtése*». Amaz az országnak vagyonosságot szerzett volna, emez pedig az évezred óta megszerzett országot örökre biztosította volna számunkra.

Jelszavad, melyet — hogy soha el ne feledjünk — első és legdöntőbb hatású politikai munkádban kihirdettél, így hangzott: «Sokan azt mondják a *magyar volt;* én azt hiszem a *magyar lesz*».

Mi Árpád nemzetének minden egyes tagja, állhatatosan hiszünk a jósigébe, s oh! bár te ne feledted volna el azt a megpróbáltatás egy rövid, de sötét perczében!»

A kegyelet emez őszinte és megható kifejezéseihez érdekes hozzá állítanunk, két, egymással merő ellentétben álló olyan államférfiú nyilatkozatát, kik legnevezetesebb kortársai s mindegyik más szempontból egy életen át elvi ellenségei voltak.

Metternich így szól: «Ez az ember (ú. m. Széchenyi) abból a fából volt faragva, melyből a gondviselés nagy államférfiakat szokott teremteni. Egy hibája volt csak: szerfelett nagy szíve! Nagy szívvel ellátott államférfiak (l. Stadion — mindig szerencsétlenek. Én ezen emberhez (Széchenyihez) igazában soha sem tudtam nagyon vonzódni, mert diplomatának szerfelett érzékeny volt, közigazgatásra pedig szerfelett messzirelátó. A gondviselés elvétette dolgát, (!?)

mikor ezt az embert létrehozta: egybegyúrt ellentétes anyagokat.» — — (Hinterl. Schr.)

Kossuth pedig ezt mondja: Széchenyi nekem személyes ellenségem nem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem s képviselek. Engesztelhetetlen ellenkezésben állott pártunkkal (Jósikához írja), elveinkkel, politikánkkal. Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi haladásának teremtője volt s nemzetiségének istápa. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelém mindig s mint ilyennek hódolok emlékének. Dúsan megérdemli a nemzeti gyászt s mindent, mit egy nemzet nyujthat legnagyobb fia emlékének. De dicsőítését úgy vitte szét a világ-sajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állíttatott elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a *válság órájában*, — nem pedig oda, hogy ő *visszavonást idézett* a nemzet soraiba (?—) *akkor*, midőn az együttartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna!» (Irataim.)

Visszavonást? A válság órájában?

Mily elfogulttá teszi az embert a szenvedély! E szavaknak csak akkor volna értelme, ha nem Széchenyi lett volna az, a ki tíz év óta mindent elkövetett, hogy a válság, melyet előre látott, be ne következzék? s még akkor van értelme, ha Kossuth, százszor meghazudtolva önmagát, utólag bevallja, hogy kezdettől fogva a szakadásra, a belháborúra, a monarchia felbontására törekedett.

A mi Metternichet illeti, ő olyan agyagból volt gyúrva, mely merőben képtelenné tette egy Széchenyi jelleme, «nagy szíve» felismerésére, megszeretésére. Ő nem hitte lehetőnek, hogy a ki akár a diplomatia, akár a közigazgatás terén nem áll tényleg az állam szolgálatában, az valami hasznos tagja lehessen az emberiségnek. Ő Széchenyit már

rég hiúságtól elvakított, elveszett embernek nézte. (L. Szögyényhez írt levelét, stb.)

Mind a kettőtől mennyire eltér egy Andrássy Gyula felfogása, ki e részben nagyérdemű atyjának is hagyományát és elveit képviselve, a Széchenyi tragikumát abban találja, hogy: «ő volt azon magyar államférfiú, a ki legelőször akarta a nemzet összes erejét positiv munkában egyesíteni, ki ezért érezte fegyverzetünk tökéletlenségét, s a nemzet figyelmét először tudta a közművelődés nagy czéljai felé terelni. — — Szép terveinek keresztülvitelénél fönt legtöbbnyire hideg visszautasítással, lent bizalmatlansággal találkozott. Fönt (= Metternichék) nem akarták megtenni, a mit tehettek volna, mert féltek a nemzettől, a nemzet erejétől; lent (= Kossuthék) nem akartak hathatós eszközöket adni a kormánynak, mert féltek irányától. E legyőzhetetlen akadályokkal kellett Széchenyinek megküzdenie.»

A forradalmat együtt csinálták ketten: Metternich és Kossuth. Egyik úgy mint másik, önbálványozásba merülve, nagyobbá lett más-más értelemben általa; a harmadiknak kelle áldozatúl esnie, ki a válságot előre látta, óva intett tőle, elkerülésének útját mutatta meg.

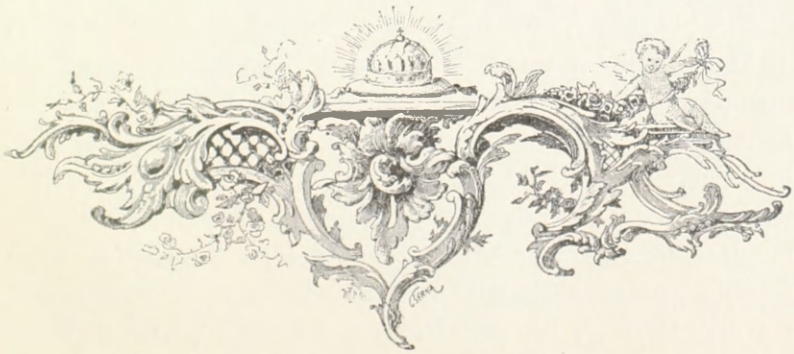

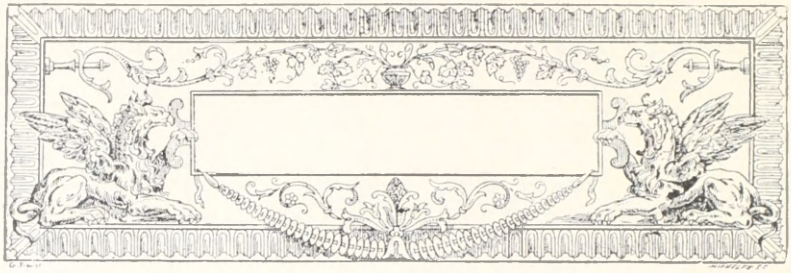

XVII.

A NEMZET gyásza sokféleképp, s megható módon nyilatkozott. A M. T. Akadémia, elnökének, gr. Dessewffy Emilnek Pozsonyban ápril 9-én kelt felhívására, 10-én 10 órakor rendkivüli ülést tartván, egyhangúlag a következő pontokban fejezte ki hódolatát:

1. Az Akadémia mindenek előtt jegyzőkönyvileg fejezi ki mély fájdalmát. 2. Külön gyászünnepélyt fog tartani az Akadémia alkotójának, s az emlékbeszéd tartására a nagy gróf elnöki utóda, báró Eötvös József határoztatott felkéretni. 3. Az igazgató tanács felkéretik, hogy a nemzet óhajtását felkarolva, eszközölje, hogy Pestnek valamely közterén országos emlék örökítse az elhúnyt nagy férfiú emlékét; egyszersmind pedig egy külön akadémiai emlék is emeltessék majdan az Akadémia épülete udvarán avagy termében. 4. Ugyancsak az igazgató-tanács megkéretik, hogy Akadémiánk alkotójának nevét emlékérem veretésével is tisztelje meg. S az Akadémia tagjai egy hónapig gyászt viselnek. 6. A temetési szertartás alkalmával gróf Dessewffy Emil úr vezetése alatt, a következő igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagok hivattak fel az Akadémiát képviselni: báró Eötvös József másodelnök, gróf Andrássy György, gróf Károlyi György, herczeg Batthyány Fülöp, herczeg Esterházy Pál, Deák Ferencz, gróf Apponyi György, Kubinyi

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Gasser szobra után köre rajzolta Wurbel Ferencz.

(Ernst Lajos úr gyűjteményéből.)

Ágoston, Szögyény László, báró Kemény Zsigmond, Toldy Ferencz, Hunfalvi Pál, Tasner Antal, Hoványi Ferencz, Zádor György, Zsoldos Ignácz, Lónyay Menyhért, Peregriny Elek, Bertha Sándor, Arányi Lajos, Pompéry János, Zsivora György, Török János, Hollán Ernő. 7. A megdicsőült nagy gróf családjának levélben fejezi ki az Akadémia mély sajnálkozását és részvételét a veszteség fölött, mely a családon túl az összes hazát s legkivált Akadémiánkat is oly súlyosan érte. 8. Végezetre az elhúnyt gróf arczképe a titoknoki teremből, hol eddig tartatott, az ülésterembe áthozatni s ott felfüggesztetni határoztatott.

Ez volt azon életnagyságú kép, melyről (I. k. 344. l.) már volt alkalmunk megemlékezni. Számos arczképei között maig is a legjobbnak tartatik, arczának s egész alakjának költői, lendületes kifejezése elnézővé tesznek egynémely boszantó rajzhibái, különösen jobblábának természetlen (tánczmesteres) hajlása iránt, mely másolóit, s ezek közt, úgy látszik, Engel szobrászt is tévedésbe vitte.

Az Akadémia alapszabályai nem engedik meg, hogy bármely élő tagjának is arczképe nyilvánosan kifüggesztessék. Az elhúnytak iránti kegyelet méltóbb kifejezést nyert az által, hogy ily tisztelet a közgyűlés külön határozata, s tagjainak titkos szavazatával döntessék el. Kivétel itt se volt megengedhető. A tagok ugyan hajlandók voltak ez esetben kivételt tenni, de maga Széchenyi ez ellen tiltakozott. Mondanunk felesleges, hogy a szavazás egyhangú volt.

Az igazgató-tanács ápril 18-án e határozatokat magáévá tette s még azzal toldotta meg, hogy a gyászünnepély alkalmával még egy dicsőitő költemény is olvastassék fel, s ennek elkészítésére a legszerencsésebb választással Arany Jánost kérte meg.

A temetésről a *Pesti Napló* ápril 14-diki száma pótlólag még egynéhány érdekes részletet közöl, melyeket nem tartunk mellőzhetőnek.

«Gróf *Széchenyi Istvánt* ma, ápril 12-én, tettük le a nagy-czenki családi sírboltba.

Koporsóját nem állták mind körül, kik temetésére készültek, kik Czenkre indultak, hogy megadják a nagy embernek a végtiszteletet. Ezek csak holnap érkeznek a szomszéd megyékből, a távolabb környékről gr. Széchenyi István sírjához, minthogy a halotti jelentés holnapra hívta meg a rokonokat, a szomszédokat, az érdekelteket a temetésre.

A temetés ma, ápril 11-én, történt meg.

A Pestről tegnap este indultak, a vonat elkésvén, csak külön vonatok segélyével érkezhettek meg időre Sopronba, s miután a hír, hogy a temetés ma menend végbe, villámszárnyakon terjedt el a közelebb eső vidékre: a boldogult gróf tisztelői közül mégis több ezeren gyülekeztek a koporsó körül, mely felett az egyházi szertartást, a környék összes papságának segédkezése mellett, a helybeli lelkész, főt. Tolnai Antal úr tartá.

A Széchenyi család czímerével ékített koporsót *Széchenyi Istvánnak* fájdalomtól lesujtott özvegyén, az elhúnyt atyának és hazának reményein, *Széchenyi Béla és Ödön* grófokon kivül s a számos közeli rokonokon, a magyar tudós Akadémia, a főnemesség és a birtokos osztály több tagja követé.

A magyar tudós Akadémiát képviselték: Dessewffy Emil gróf elnök, Deák Ferencz és Károlyi György gróf igazgatósági, Kemény Zsigmond báró tiszteleti tagok, Toldy Ferencz titoknok, Hunfalvy Pál rendes s Lónyay Menyhért, Paur Iván, Pompéry János, Zsivora György és dr. Arányi Lajos levelező tagok.

A jelenvoltak közül névszerint megemlítjük a következőket, kiknek egyrésze egyszersmind a pesti lovaregyletet, a pesti nemzeti kaszinót is képviselte: Széchenyi Dénes, György, László, Imre, Kálmán, Gyula, ifj. Pál, Jenő, Tivadar, Ferencz és János, Mikes János, Szapáry

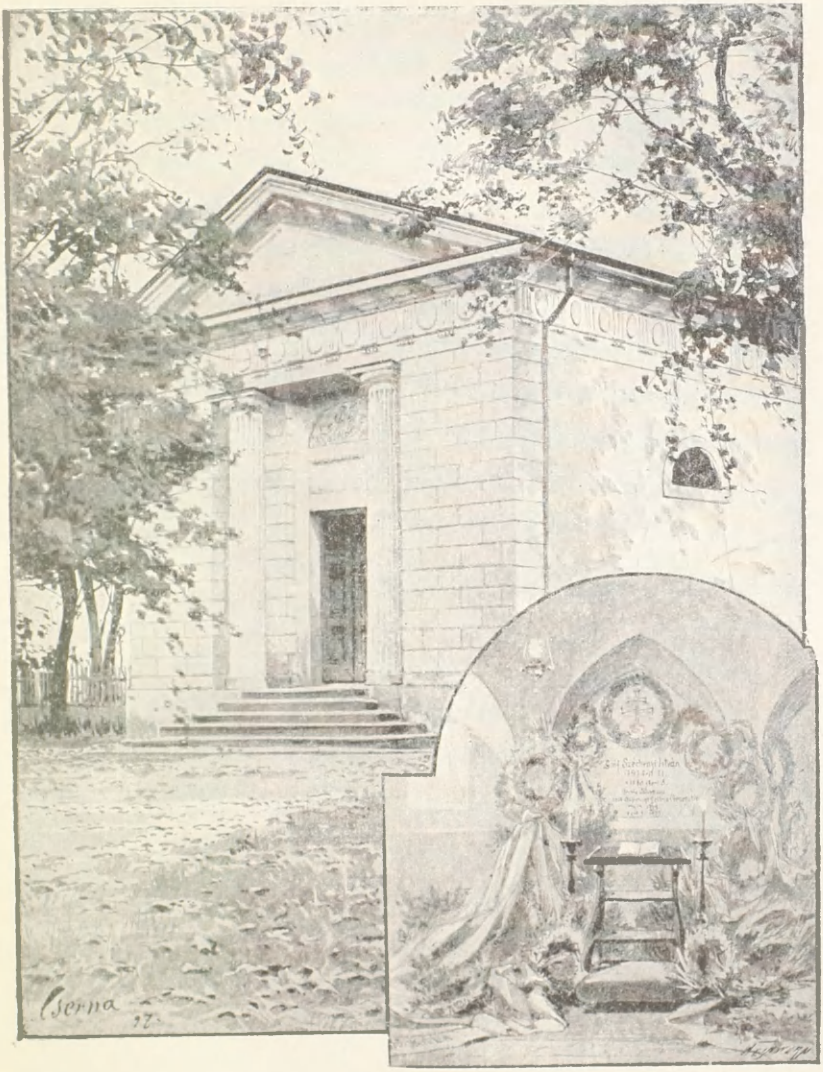

200. A SZÉCHENYI-MAUSOLEUM NAGY-CZENKEN.

(Cserna K. rajza után.)

Antal, Károlyi Gyula, Festetics Leo, Ágoston és Dénes, Wenkheim Antal és József, Zichy Manó, Henrik, Jenő és Géza, Pejácsevics Márk, Julián és Gábor, D'Orsay grófok, Pallavicini Osvald őrgróf, Lopresti Árpád báró, Ürményi József és Miksa, Klauzál Gábor, Szentgyörgyi Horváth Antal, Bohus János és László, Zsedényi Ede, Jankovics Gyula, Lukenics Mihály, Blaskovics Sándor, Huszár Imre és László, dr. Hirschler, Tasner Géza, Kovács Sándor és ifj. Bertha Sándor.

Az említettek s a többi jelenvoltak mind nemzeti öltönyben és mély gyászban jelentek meg, kik a gyászt jelelő fátyolt 4 hétig viselendik.

A koporsót a kastély kapujából a halotti szekérre s a sírboltba *nyolcz Széchenyi* gróf emelé vállain.

A koporsó körül az uradalmi tisztek s a szomszéd birtokosok vitték az égő fáklyákat.

A czenki, a környékbeli nép ünnepi ruhájában kiséré az egykori földesúr és jó szomszéd koporsóját.

A sírbolt feletti templom nem fogadhatá be azokat, a kik sírjához kisérték a «legnagyobb magyart».

De kik e nap velünk együtt érzik a veszteség feletti fájdalmat, kik megdöbbenve, elborúlt kebellel gondolnak a nagy hazafi halálára: kik gondolatban e napon Czenken voltak, azokat nem fogadhatná be Czenk határa, mert azok száma millió.

Oh, nemcsak a mi fájdalmunk könyez *Széchenyi István* felett, a mienk, kik koporsóját álltuk körül: nemcsak a négy folyam között jajdul fel a fájdalom a nagy veszteség hírére, de hol magyar és hol a magyarral rokon nemzet él, mindenütt elfogja a bánat a kebelt, mindenütt érzik, mily nagy veszteség érte Magyarországot.

Kipótolhatatlan a veszteség!

Nem szólunk a múltról, a melyben Magyarország az ő vezérkeze alatt fejté ki anyagi erejét, s indult fejlődésnek,

melyben lángeszének befolyása, az ő nagy áldozatkészsége a köz- és irodalmi életnek oly meglepő lendületet adott, szólunk csupán arról, hogy a jelen ismét tanítóját látá benne feltámadni.

Ki pótolandja őt? Ki lesz oly nagy, mint ő?

Ki nem riad vissza a nagy munka nehézségeitől, a pálya rögei és töviseitől?

Ki néz majd oly bátran szemébe annyi akadálynak?

És ki viseli a félreismerés méltatlan vádjait és nem tántorodik, csak hogy czélt érhessen, csak hogy megerősödjék testben és lélekben a nemzet, a melyet nálánál jobban senki nem szeretett?!

Ki pótolandja őt?

Ő egymaga egyesíté magában a nemzet minden erényét, élőképe, megtestesülése volt ő annak, mit a nemzet érzett, gondolt és óhajtott.

Ki pótolhatja őt? Csupán a nemzet fiainak egyesült honszerelme, ha minden jó magyar annyit tesz a honért, a mennyi tőle telik, ha mindnyájan együtt és egyenként csak azt érezzük, gondoljuk és óhajtjuk, a mit ő érzett, gondolt és óhajtott véglehelletéig.

És ha azt akarjuk, hogy beteljesüljön *Széchenyi* jósszava, mindnyájunknak úgy kell szeretni a hazát, a mint ő szerette, áldozni kell tudnunk, a miként ő tudott, törekvéseink czélja csak a hazának jóléte legyen és tudjunk kitartók lenni a munkában, mert ha a korall apró lakóinak bár hosszú századok lefolyása alatt sikerül tenger fenekéről a vízszínre emelni a korallszigetet, úgy bizonyára milliók egyesült honszeretetének, a remélni tudó honfiak törekvéseinek sikerülend fölépíteni azon épületet, melynek alapját *Széchenyi* veté meg.

Ha ily fogadással jöttünk el sírjától, ha ily fogadással gondolunk életére és halálára, akkor a dicsőült nyugodtan fogja aludni örök álmát.»

Ugyanazon lap ápril 15. száma után, az előadottakat még a következőkkel egészítjük ki, mint korra s emberekre nézve jellemző vonásokat:

Széchenyi temetéséről múlt számunkban közlött tudósításunk kiegészítéseül sietünk *kivonni* a P. Hirnök mai számában megjelent három soproni levelet.

Sopron, ápr. 11. A családi halottjelentés szerint a nagyczenki temetésnek csütörtökön, 12-én, kellett volna végbemenni, de különös okok miatt egy nappal előbb, azaz ma, szerdán, délutáni 4 órakor tartatott meg.* A holttest a döblingi beszentelés után vasuton hozatott ide s kedden este a pályaudvarnál a megholt számos tisztelője által fogadtatott s aztán rögtön Czenkre vitetett, hol a gróf tisztjei s a lakosok fáklyákkal vártak reá. A holttest szerdán a várkápolnába tétetett. A temetési idő váratlan előbbretétele miatt nem csak a magyar akadémiai küldöttség, hanem a városok s testületek küldöttei, sőt még a rokonok közül is sokan elkéstek. De mindamellett 5—6000 ember együtt volt. Már délben mindenki sietett Sopronból s a vidékről megjelenni Czenken. Négy óra után a koporsót a várkápolnából 8 fiatal Széchenyi, a megholt testvérének, Pálnak öt fia s aztán még három unokaöccs, László, János és Dénes, vitte a négylovas halotti szekérhez. Miután a koporsó a szekérre tétetett, elindult a menet; elől a gyermekek, tanulók, nők és férfiak, Nagy- és Kis-Czenk lakossága, azután a papság, a helybeli lelkész 16 lelkész társával, azután a cselédség, a halottas szekér a koporsóval, melyre a megholt kalpagja, kardja, a tébolydából ismeretes violaszin attilája volt téve. A szekér körül 3—400 fáklyavivő ment, kik közt sok tekintélyes soproni polgár volt észrevehető, a szekeret a megholt mélyen megszomorodott fiai *Béla* és *Ödön* s a többi rokonok követék, azután jött

* Nyilvánvaló, hogy a mindig gyanakvó kormány félt a nemzeti érzület minden nyilvánulásától s szánalmas kicsinyes fogásokkal igyekezett azt ellensúlyozni.

mintegy 50 mágnás, s a nemesi rendből többen, kik közt Ürményit, Károlyit, Podmaniczkyt, Babarczyt, Pallavicinit, több Zichyeket, Deákot, Klauzált, Keményt, Toldyt, stb. jegyeztük meg, kik mindannyian külön vonattal érkeztek meg Bécsből. A menet csendesen, minden ének nélkül haladott Czenkre a családi sírbolthoz, s oda érve, az egyházi szertartás után a koporsót ismét a 8 fiatal gróf vitte le a sírboltba. Az utolsó imádságnál mély csend volt, mit csak hangos zokogás szakított meg, egy szem sem maradt szárazon, mindenki úgy érezte, hogy valami becseset, kipótolhatatlant veszitett: az ima után Vörösmarty Szózatát éneklé el a tömeg, mire csendesen szétoszlott. A sírbolt azon fülkéjében, hová a koporsót helyezték, lehete látni a szerencsétlen grófnét két fiával, legmélyebb fájdalomba merülten, honnét csaknem erőszakkal vitettek el.

Az itteni (Sopron városi) színház ma este felfüggeszté előadását, pénteken lesz a requiem N.-Czenken és Sopronban.

Sopron, ápril 11. Mint a villám futotta be az országot gr. Széchenyi halálának leverő híre. Vasárnap ide is elérkezett a gyászjelentés, mely időben már szinte az egész hazában elterjedt. Az itteni polgárság azonnal a nagy halott bátyjához ment azon kérelemmel, hogy a gróf földi maradványait a pályaudvarnál fogadhassák el, s azt gyász kiséretképen követhessék a városon végig, mit a gróf (Pál) megtagadott, hogy a városban minden feltünő jelenetet kikerüljön. Egyébiránt a nagy halott rokonai s több fiatal ember jelen volt a pályaudvarnál, mely utóbbiaknak jutott a tisztelet a koporsót a vaspályáról a legegyszerűbb halottas szekérre feltenni. Még azon este elment a halottas szekér Széchenyi hű tisztviselője, Némethy Imre, felügyelete alatt N.-Czenkre. Az eső szakadt s az ég megeredt könyűi mellett érkezett meg a hallgatag vonat Czenkre, hol az elhúnyt családja, tisztviselői, s a falu előljárói által fogad-

tatott. A koporsó a családi kápolnában tétetett le, hol két fiatal ember felváltva őrködött.

Sopron, ápr. 12. Azon szerencsétlenek közé tartozom én is, kik az ország nagy halottjának temetésén jelen nem lehettünk, a gyászjelentés szavaihoz tartván magunkat, mely szerint a gyászoló család az eltakarítás ünnepélyét a mai napra, délesti 4 órára határozta, holott az már közbejött intézkedések miatt egy nappal előbb, ugyanazon órában megtörtént. De ha a temetés első határnapja megmaradt volna is, csak nagy erőlködésbe került volna kellő időben a gyászhely színére eljutni, mert a pest-bécsi gőzvonat már két nap óta mindig egy órával elkésett, úgy hogy mi is a reggeli hét órai soproni vonattal már nem mehettünk, hanem csak a 9 óraival indulhatván, táviratilag megrendelt postalovakkal siettünk Bécsujhelyből N.-Czenkre; de már Sopronban csak kisírt szemekkel s a megtörtént temetés szomorú hírével találkoztunk. Mindamellett nem mulaszthatom el az események némely részleteit, mint azokat Paur Imre hazánkfiától hallottam, feljegyezni. A nagy halott lakattal lezárolt és lepecsételt koporsóban Bécsből a nemzetség jelenvolt tagjainak, a gyászoló özvegy édes fiai Béla és Ödön, mostoha gyermekei, gr. Zichy Géza és Ilona, továbbá Széchenyi János és Gyula kiséretében ápr. 10-én Bécsből indulva, fél 10 órakor este érkezett a soproni indóházhoz, hol a drága testet az elhúnyt aggastyán testvérének Pálnak több fiai, a fentemlített nemzetségi levéltárnok s a grófi ügyvéd Pap Károly és Némethy Imre számvevő fogadták. A polgárság Sopronban óhajtotta volna a koporsót fáklyákkal kisérni a városon keresztül, azonban az engedély csak tegnap érkezett meg. Az ereklye tehát a város elkerülésével egyenesen Czenkre vitetett, hol a grófi tisztség, ennek élén a jó hírű Hajnik János s az elhunyt egykori jobbágyainak hálás tömege a legmélyebb fájdalom közt várakoztak, s a várkastély kápolnájában felállított s

czímereivel ékített ravatalra tettek fel, hol az ápril 11-én délesti 4 órára áttett temetésig az ifjú tisztség felváltva s kivont karddal állott tiszteleti őrséget. Ekkor még nemcsak a temetésnek, de még a megtörtént halálozásnak híre sem jutott el két órai távolságon túl Sopron alul. De a rögtönzés daczára is közel tíz ezer emberből állott tegnap a temetési gyászkiséret, mert a soproni nép és polgárság s velük a polgármester és városi tanács tömegesen tódult ki a gyász helyére, s az összes nagy- és kis-czenki nép a közelebbi falvak népével processio alakban a dicsőült által újonfelépíttetés végett lerontatni rendelt anyatemplom romjaitól a várkastélyhoz, honnét a nagy halott kizárólag a nagyreményű Széchenyi-csemeték vállain a köztemetőben álló nemzetségi sírbolt kápolnájába 400 fáklya s keserűen zokogó hívek kiséretében vitetett. Nevezetes az, hogy az e sírbolti kápolnában, melynek oltára az üdvözitő feltámadási ünnepének tiszteletére szenteltetett, a husvét hetében végzett ájtatosság fejében VII. Pius pápa ő szentsége mint Krisztus urunk helytartója, 1817. évi aug. 26-áról szóló s 1818-ki febr. 17-én újabban megerősített bulla szerint a hívekre teljes búcsú kegyelmét terjeszté ki. S e teljes búcsúban ez évben ezernyi ezerek részesültek, mert az üdvözültnek hamvai megszámlálhatatlan népet vonzanak tegnap óta e kápolnába. Maig több mint negyvenezer ember vándorolt oda. A temetésről elkésettek közt nevezetesebbek Thurn Taxis hg, Teleki Sándor és Kornis Ádám grófok, amannak sógora Földváry, a vas- és zalamegyei küldöttségek, melyek Sárváron gyűltek össze s élükön Batthyány gr., Puttyán Ödön és Jenő bárók, Bezerédy László, Inkey János, László és Kázmér, Horváth Vilmos, baltavári Horváth Ferencz, Koppányi Ferencz, Csillagh László, Bátor Géza, Szabó Samu, Brodanovics, stb. állottak. Megható volt a mosoni gazdaképző intézet növendékeinek sereges megérkezése tegnap, Major Pál lelkes hazafi vezér-

lete alatt. De maga a megyei főnök Króner, az üdvözültnek egykori követtársa is, bár elkésve, a nagy ember sírjához sietett. A folyvást új vidéki hívekkel népesült czenki sírbolti kápolnában az egész hét folytán engesztelő sz. miseáldozatok tartatnak; de ma délelőtt ünnepélyesen Sopronban tartatott meg a Benczék templomában, az üdvözültnek fájdalomba merült egyetlen élő testvére, Pál, kívánatára, s a nagy templom szorongásig megtelt, a hálás soproni nép egytől-egyig osztozván nem csak a nemzetség, de az egész ország közös gyászában. A lángsugárban úszó gyászravatalon csüngő czímerekből kifénylő kettős kereszt a hármas halmon hangosan kiáltá, hogy a nagy halott az utolsó lehelletéig egyedül s kizárólag a hazának élt. — A vigasztalhatatlan özvegy grófné, fiaitól s több ifjú Széchenyitől s előkelő hazánkfiától kisérve, a mai délesti vonattal indul vissza Bécsbe, a gyászeset folytán teendő intézkedések végett. *Török Fános.*

Ez volt a dicsőültnek úgy életében mint halála után egyik legbuzgóbb tisztelője, összes munkáinak s hátrahagyott kiadatlan kéziratainak legszorgalmasb összegyüjtője s éveken át többféle alakban kiadója. Egyszernél többször volt alkalmunk reá hivatkozni s közléseit felhasználni.*

Az Akadémia példáját nyomban követték a számos egyletek, első sorban az országos magyar gazdasági egyesület, azután a casinók. Alig volt ember, ki karján vagy fövegén fátyolt ne viselt volna. Mennél inkább óvakodni kelle a közhatóságok tüntetésre magyarázható hivatalos nyilatkozásaitól, annál inkább igyekeztek országszerte a magánosok, s nem hivatalos testületek, részvétöket a nemzet gyászában láthatóvá tenni. A lapok nem győzték közölni a hitfelekezeti különbség nélkül templomokban s azokon kívül végtelen hosszú sorban tartatott gyászszertartásokat, ünnepé-

* Becses ajándékát, egy cseresnyefából csinosan faragott s a Széchenyiek csadi czímerével diszített üveges könyvszekrényt, a n. casino kegyelettel őrzi.

lyeket, s ily alkalmakkor mondatott szebbnél-szebb szónoklatokat. Ezek egybegyüjtése s egy nagy emlékkötetben kiadása is indítványoztatott;* míg magasb körökben e veszélyes demonstratiók betiltása volt szóba hozva.

Bőkezűségben sem volt hiány. Tehetősbek és szegényebbek három-négy felé osztogatták szinte egy időben hazafias adományaikat: Kazinczy irodalmi hagyatékára, Akadémia palotájára, Széchenyi emlékére, Vörösmarty családjának, stb. Voltak, a kik örök alapítványt tettek a gyászszertartásnak évenként leendő ismétlésére (p. o. Lopresti b. összes urodalmaiban).

A közérzületben való részvételének mintegy családi jelleget adott s adhatott is a maga körében a nemzeti casino, mely a dicsőültnek egyik első alkotása, s hazánk szinejavának ama bús napokban mintegy menhelye volt. Legyen szabad 1860. ápril 20-án tartott választmányi ülésének jegyzőkönyvét, eredeti kivonatban ide iktatnunk. Deák Ferencz sorelnök stb. jelenlétében: — — 2. sz. A magyar haza jó fiainak kedélyére e perczben nyomasztó fájdalommal nehezedik ama nagy veszteség érzete, mely a nemzetet dicső nevű nagy fiának *Széchenyi István* grófnak ápril 8-án történt gyászos halálával érte. — A n. casino az örök emlékű férfiúban nemcsak a nemzeti élet fejlődésének irányadó fővezérét, hanem saját alapítóját, atyját is siratja, s fájdalma és kegyelete nyilvánításáúl a választmány a következőket határozza:

1. Azon gyász külső viselésének, melyet a n. casino tagjai átalában már e határozat előtt felvettek, tartama egy hónap legyen.

2. A Pesten tartandó s a Magy. Tud. Akadémia által rendezendő gyászmisén a n. casino tagjai tömegesen jelennek meg; az ápril 26-án Bécsben tartandó családi gyász-

* Kazinczy Gábor által.

misén pedig küldöttség képviselendi az egyletet s a választmány reményli, hogy e küldöttséghez a tagok közül minél számosabban fognak csatlakozni; a nagyteremben e czélból kitett ívre jegyezvén elébb nevöket.

3. Az egylet termeinek egyikében a dicső emlékű alapítónak legsikerültebb mellszobra fog felállíttatni.*

4. A bécsi gyászmisére felutazó küldöttség élén az egylet igazgatói egy gyászfeliratot nyujtanak át a nagy gróf özvegyének és családjának, mely felirat a n. casino fájdalmát s részvétét tolmácsolja.

Erre a n. casino jegyzője *(Bérczy Károly)* a gyászfelirat fogalmazványát olvasván fel: «Nagyméltóságú grófné! A mély gyászt, melyet az országos veszteség szomorú hírére stb.», a választmány e feliratot magáévá tette s annak minél több választmányi tag által leendő aláírását határozta el.

A pestieket azonban megelőzték a Bécsben tartózkodó magyarok, kik ápril 26-án a skót atyák templomában rendezték az első requiemet, melyre (Lonovics-Zichyek-Waldek stb.-kel élükön, mind díszmagyarban) oly számosan jelentek meg, hogy a tágas helyiségbe alig fértek be.**

* Ez utóbb elhalasztatott, miután az egylet 500 frttal járult hozzá az Akadémia által indítványozott nagyobb emlékszobor költségeihez. (Jan. 31. 1861. és 1862.)

** Feltünt t. k., hogy a bécsi aristocratiának csak egy tagja, mutatta magát. Pestről ez alkalommal az ifjúság (500 fő) külön hajón akart Bécsbe felrándulni; de a rendőrség betiltotta ezt.

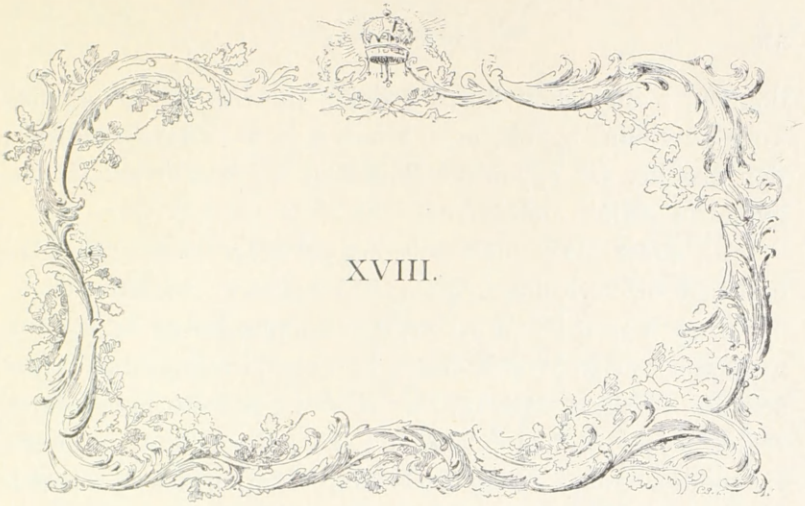

XVIII.

A M. T. AKADÉMIA által ápril 30-án rendezett nagy requiemet, mely egy nemzeti ünneppé nőtte ki magát, s melynek egyik kiváló mozzanatát a főhadparancsnok, b. Benedek táborszernagy megjelenése és részvétele képezte,* a Pesti Napló (máj. 1.) a következő, történelmi érdeküvé vált sorokkal örökíté meg.

Budapest ma tartá meg a legnagyobb magyarért a gyászünnepet, melyet a magyar Akadémia érte, mint alkotójáért rendezett.

Azaz nem is az akadémia rendezte, csak alkalmat szolgáltatott, hogy megtartassék; és nem is Budapest tartá meg, de Budapesten az egész ország.

Közelről és messziről, magából a hazából és a haza határain túlról, azon magasztos mohósággal, mely már bűnt fél elkövetni, ha nem eléggé siet, gyülekeztek össze Pesten a nemzet fiai és leányai, ujólag és félre nem ismerhetőleg tanúságot teendők azon világtörténelmi tényről, hogy min-

* Benedek magyarbarát érzelmeiről volt ismeretes, s egykor közte és Mészáros közt ingadozott a választás a magyar hadügyminiszterségre, mely e két nevezetes embernek mily különböző életirányt jelött volna ki! Fata . . .

denben, a mi a hon közös érdeke, minden különbség nélkül osztatlanul egyek, és a kinek a hon érdeke volt minden érdeke, azt egyenlő lelkesedéssel, egyenlő hálával kegyelettel zárják emlékökbe.

Az egész haza ünnepelt ma Pesten, Budapest pedig csak azt bizonyította, hogy méltó helye az ünnepnek.

Hogy a pest-belvárosi nagy templom, hol az ünnepélyes gyászmisét maga Magyarország herczeg-primása a legfényesb segédlet mellett végezte, be nem fogadhatta az egybesereglett népet, azt mondani sem kell; de a künn maradtak is, mintha templomban volnának, födetlen fővel állottak. Hogy némi képet nyujtsunk a megjelent sokaságról, csak azt említjük, hogy a templom egész környéke, az előtte levő nagy piacz és Duna partja, továbbá a városház tere s az ide nyiló utczák mind sűrű tömegtől voltak ellepve. A nép számát 8000-re becsülik. Ezen ezrek közt maga a közönség tartotta fenn a rendet, s nem történt semmi zavar.

Magában a templomban az Akadémia tagjain kívül az elhúnytnak két fia, a magyar főurak, a hölgyek válogatott koszorúja s valamennyi társulat, intézet, egyesület képviselői foglaltak helyet. A hatóságok sem maradtak el s Benedek táborszernagy úr is jelen volt.

A templom gyászlepellel volt bevonva s csak a gyertyák és fáklyák töméntelen sokaságától, meg a nyitva álló főkapuból kapott világosságot. A falakon és ravatalon a Széchenyiek czímere díszlett: «Si Deus pro nobis, quis contra nos.» A főoltártól lefelé, egészen ki a Duna partjához, a fáklyások kettős sora képezett utczát. Azt mondják, hogy összesen ezer fáklya lobogott.

A szertartás bevégződvén, az Akadémia testületileg a plébánia-épületbe vonult, élén az elnökökkel. Hódoló tiszletét és köszönetét mutatá be az ország főpapjának, ki jelenlétével a gyászünnepély nagyszerűségét még jobban emelte. Az Akadémia első elnöke Dessewffy Emil gróf

következő szavakkal tolmácsolá az akadémia, mondhatjuk a haza érzelmeit:

«Főmagasságú bibornok úr, országunk herczeg-primása! A magyar Akadémia igazgató-tanácsa, s összes tagjainak élén és annak nevében jövök eminentiádnak leróni hálaköszönetünket. Azon kellemetlen hírre, hogy eminentiád egészsége gyengélkedik, már el valánk készülve letenni azon reményről, hogy egy nagy magyarnak a katholika egyház magyarországbeli feje fogja megadni azon végső tisztességet, melylyel az egyház fiainak kimultát megtisztelni szokta. Azonban ezen reményünknek nem lehetett nem teljesülni. A katholika egyház az egység hármas, erős talapzatán áll, a hitnek, reménységnek s szeretetnek egységén. Ezen nagy és örök elveket ezen egyház magyar pásztorai egészen átvitték az egyháznak a hazához viszonyaira, és ezért egyek ők a hazával az ügyeink igazsága iránti erős hitben, egyek a honszeretetben, egyek a hon jövője iránti reményükben. Nem lepett meg tehát bennünket eminentiád, csak új tapasztalással gazdagodtunk; gazdagodtunk azzal, hogy a katholikus egyház magyar főpásztorai minden körülmények közt össze tudnak olvadni a közérzülettel, hogy hinni, szeretni, remélleni és érezni tudnak a hazával és tudnak vele sírni is ha kell. Egy újabb indokot fűzött ezzel eminentiád azon számosakhoz, melyeknél fogva szeretjük és tiszteljük eminentiádat; egy újat azokhoz, melyeknél fogva velünk együtt buzgón óhajtja a haza, hogy a nagy Isten kisérje eminentiádat áldásával minden útjaiban, és mindnyájunk örömére sokáig boldogul éltesse.»

E beszédet a jelenlevők szívből fakadt és sokáig tartó élénk éljenzése követé, melynek lecsendesültével, Magyarország főpapja meghatott hangon körülbelül ekként szólott:

«Jól mondá a tisztelt szónok úr, hogy nem lepett meg senkit megjelenésem, mert nem csak mint az Akadémia egyik tagja, hanem mint a magyar kath. egyház méltatlan

főpásztora is, kötelességemnek tartám megadni a végtiszteletet a nagy halottnak s imádságomat az önökével egyesíteni. Igaza van a tisztelt szónok úrnak, hogy mi egyek vagyunk a hitben, egyek vagyunk a szeretetben, egyek a reménységben. Tudom, hogy a haza tőlem, és méltán, — sokat vár. De ha annyit nem tehetek is, mint a mennyit tenni óhajtok, legyen meggyőződve akaratom őszintesége felől. És a kik ezen alkalommal is biztosítanak szeretetök felől, tartsanak meg ezentúl is szeretetökben.»

E beszéd alatt, melynek mi a legszorosabb kivonatát közöljük, sok szemben fakadt fel a könny s mindenki szívből élteté a magyar nemzet érdemes fő lelkipásztorát. Ő eminentiája a jelenlevőket a legnyájasabban üdvözlé s Széchenyi Béla és Ödön grófokat atyai csókjaival illeté.

Ez alatt a közönség a templomból kitódulván, most a nép összpontosulásának közepévé az egyház előtti tér lőn.* Miután a tódulási mozgalom némileg megszűnt s a tömeg annyira a mennyire megállapodott, a «Szózat» zendüle meg, hogy maga a szózat szavaival éljünk: «Százezrek ajakán».

A Szózat után kis szünet mulva a «Hymnusz» első verseit dallá el a közönség, ennek végeztével pedig a plébánia épülete felé fordulván, a mennyire még előhaladhatott, közeledék s szűnni nem akaró harsány éljenekkel üdvözlé az ország herczeg-primását, ki is egy ablakon megjelenék s áldást oszta a beláthatatlan sokaságú népnek.

Többen a közönség részéről föl is menének s e rögtönzött küldöttség szónoka körülbelül így szóla:

«A legmélyebb fiui hódolattal járulunk legkegyelmesebb főpásztorunk elé, midőn bár érezve szavaink gyengeségét, tolmácsolni kivánjuk tiszteletteljes lelkesedésünket eminentiád irányában, ki egyesítve imáit a mienkkel, ez által nemcsak velünk közösen mutatá ki a nagy Széchenyi István emléke

* Ma eskütér a neve s dicső királyunk megkoronáztatásának emléke van hozzá kötve.

iránti igaz tiszteletét, de minket azon lelkesítő meggyőződésre is vezérelt, hogy a mi honfiúi érzelmeink íme főpásztorunk atyai szivében is viszhangra találnak; minél fogva fogadja kegyesen eminentiád a mi legalázatosabb hódolatunkat azon biztosítással, hogy mi egyaránt a vallás rendíthetetlen hívei s a nemzet hű fiai vagyunk s lenni soha meg nem szününk! Mely érzelmeink között kérjük eminentiád kegyes atyai áldását, — azon őszinte kivánságunk mellett, hogy a mi legkegyelmesebb főpásztorunk a haza javára sokáig éljen.»

A herczeg-primas erre nyájasan így válaszolt:

«Örülök a fiatalság e lelkes érzelmein, s kivánom, hogy önök valóban a vallás és nemzetiség elveit mindig összeegyeztessék; mert így sem a vallás, sem a nemzet soha veszélyeztetve nem lehet.»

Erre a nép az «Angol királyné» felé indula, hol Széchenyi Béla és Ödön grófok szállva voltak, a szálloda körül megállapodék, megint a Szózat első verseit éneklé s miután néhányan fölmentek s a grófoknak a közönség érzelmeit rövid beszédben tolmácsolták, az ablakban megjelenő grófokat szűnni nem akaró éljenzéssel üdvözlé.

Ezután a sokaság szétoszlék.

Ekkor három negyed volt egyre. A reggeli 8 óra óta talpon levő nép azonban csak alig-alig bírt haza vonulni s a város utczáin estig folyvást hullámzott a sokaság.

Az iskolák és boltok e nap zárva voltak. Az ablakokból, erkélyekről gyászlobogók és fekete leplek lengettek, főleg nagy számmal és kitünő díszszel rendezve a váczi utczában. A városházán is ki volt tűzve a gyászlobogó.

Délután 5 órakor az Akadémia rövid gyűlésben ülvén össze, az elnök gróf Dessewffy Emil jelentést tőn a herczegprimásnál történt tisztelgésről; jelenté egyszersmind, hogy az igazgató-tanács az Akadémia indítványát elfogadta s kész a Széchenyi-emlék ügyének élére állani; jelenté végül,

hogy ő az igazgató-tanács nevében már írt a nagy gróf özvegyének. Ezután a titoknok felovasá az akadémia részéről küldendő levelet. Az elnök azon indítványa, hogy az Akadémia ez nap (bár osztályülésnek kellett lenni) semmi egyébbel ne foglalkozzék, csak Széchenyi emlékezetével, közhelyesléssel fogadtaték. Ezután a jegyző fölolvasá Szász Károly l. tagnak e napra írt költeményét, melyet közakarattal kinyomatni határozának. Elhatározák végül az elnöknek a herczeg-primáshoz intézett beszédét s ennek válaszát jegyzőkönyvbe igtatni.

Végre elérkezett az Akadémiának várva-várt nagy ünnepe, melynek leírását ismét a Pesti Napló, a nemzeti közérzületnek ékes beszédben és bölcs hallgatásban akkor leghívebb képviselője hasábjairól veszünk át. Megjegyzendő, hogy az ünnepélyes közülés ekkor kivételesen két napig tartott. Az első nap két elhúnyt jelesünk emlékének (Kemény Dénesnek . . . és Széchenyi egykori kebelbarátjának b. Wesselényi Miklósnak) volt szentelve; a második nap kizárólag Széchenyi számára tartatott fenn.

«A magyar Akadémiának, — nem, — a magyar nemzetnek történelme — írja nevezett kútforrásunk — egy fényes levéllel, a mai nemzedék egy nagy emlékkel, irodalmunk két remekkel lett gazdagabb.

A magyar Akadémia okt. 13-án a gyásznak örömünnepét ülte meg: a mély gyásznak legmagasztosabb örömünnepét. Mert míg Széchenyi halála mély gyászba sülyeszté az országot, életének tanúsága a legmagasztosabb örömre gerjeszti.

A muzeumi díszterem szűk volt a sokaságnak, mely a komor őszi idő ellenére a testvérfőváros minden részeiből összetódult. Benn pedig a főváros, az ország szine sereglette körül a dicsőültnek mellszobrát. Kiket nevezzünk meg? Azokon kívül, kik a tegnapi ülésen is jelen voltak, s kik között Bartakovics Béla nemes alakja is ujolag tün-

dökölt, legyen szabad csak gr. Batthyány Lajosnét, gr. Széchenyi Bélát és Ödönt, Zsedényi Edvárdot, a kecskeméti casino küldöttségét megemlítenünk. A közönség ezeket, valamint más népszerű férfiait a hazának, Deákot, Károlyi Istvánt és Györgyöt, Danielik kanonokot, stb. megjelenésökkor hosszas éljenzéssel fogadta.

Széchenyinek az Akadémiában utóda, b. Eötvös József, a szószékhez állván, a közönség ünnepélyes csendje közben kezdé meg, de utóbb a lelkesedés kitörései által számtalanszor és hosszasan félbeszakíttatva, mondá el emlékbeszédét. (Ez itt következik.)

— —

A szónokot a költő, de a lelkesedést csak újabb lelkesedés váltá fel. Arany János szavalá költeményét, melyet nyomtatásban is osztogattak a közönség közt. Dessewffy zárszavában: — — «A szellemi emléken túl érczszobor fogja Széchenyit mint emberi alakot örökíteni, itt a haza közepén, azon fővárosban, melynek sorsát ő szívében hordozta. Ott fog állani a Duna partján, Budával szemközt, legjelentékenyebb alkotásainak, az Akadémia, a lánczhíd, a mindinkább élénkülő dunai gőzhajózás mozgalmának közepette. És ez erczszobor néma nem leszen, ha azt oly ivadék fogja körülállhatni, mely ha a hogy ormára tekint: dagadó kebellel ismételhesse Széchenyi jelszavát: ‚Él magyar, áll Buda még!‘ és ha égnek mereszti szemeit, felkiálthasson: «Uram, a nagy ébresztőt mint kegyelmet adtad, — de mi azt megérdemeltük!»

— —

Ismét éljenek sokasága, ámenek dörgése, aztán pillanatnyi csend! — — Ime felall a közönség, megzendül a Szózat, és zeng és zeng, mint buzgó imádság ezrek ajakán.

Utána ismét éljenek harsogtak a haza kedvenczeiért, kifogyhatatlanul.

Az éljenek sorát gr. Dessewffy Emil fejezé be ezzel: «Éljen a haza!»

Méltóbban nem lehete berekeszteni.

Hazánk székhelyén a dicsőültnek szívéhez legközelebb állott két intézet, a nemzeti casino és a M. Tud. Akadémia a Széchenyi-cultus mintegy leghivatottabb letéteményesének tekinti magát, s egy alkalmat sem mulaszt el, e hivatásának feltüntetésére s ivadékról-ivadékra áthagyományozására.

A nemzeti casinónak 1864 január 30-án Szentiványi Károly elnöklete alatt tartatott közgyűlésén: (140 tag jelenlétében) *felolvastatott*

(4. p.) Széchenyi István grófnő ő excja és gróf Széchenyi Béla és Ödön ő mlgaiknak a n. casinóhoz intézett levelök, melynek kiséretében néhai gr. Széchenyi István végrendeleti kivánságának eleget téve, elküldik azon emlékserleget, melyhez a dicsőült azon óhaját kötötte, hogy a serleg a casino legjobb magyar borával töltve, emlékére évenként ürittessék. Felolvastatott egyúttal a választmánynak e tárgyra vonatkozó javaslata, mely az évenként tartandó Széchenyi-emléklakoma napjául egy oly évnapot, mely a nagy férfiú nyilvános pályájának valamely nevezetesebb tettét jelöli, kitüzetni, s az emlékbeszéd mondására b. Wenckheim Béla tagtársat felkérni indítványozza. A közgyűlés erre jegyzőkönyvi határozatkép mondotta ki: hogy a n. casino intézete e díszes mívű serleget örök időkig oly becses kincse gyanánt őrzendi, melyre mint az egylet dicső nevű alapítójának végrendeleti megemlékezésére a késő utódok is hálás kegyelettel fognak tekinteni; továbbá, hogy e serleg a casino legjobb magyar borával töltve, évenként egyszer, a közgyűlés hetében tartandó ünnepélyes lakoma alkalmával, a dicsőült emlékére legyen ürítendő; s végre hogy a n. casino-egylet köszönete a nagybecsű emléket átküldő n. mlgu grófnénak és grófoknak, a közgyűlési határozat tisztelettelteljes közlése mellett, levél útján legyen kifejtendő. B. Wenckheim Béla, a választmánynak a közgyűlés által egyhangulag osztott felkérésébe, az emlékbeszéd mondását elvállalván, az idei első ünnepélyes lakoma megtartására febr. 1-e, — a folytatólagos és hitelesítő közgyűlés napja azon okból tüzetett ki, mert a casino tagjai közül ez idő szerint legtöbben tartózkodván Pesten, a czél, hogy ezen emlékünnepélyben minél többen vehessenek részt, e napon legjobban van elérve.*

* Az egylet eredeti jegyzőkönyvéből, Deák Fer. gyengélkedése miatt, meg nem jelenvén, levélben mentette ki magát, s Szentiványi helyette vitte az elnökséget.

S azóta nem mult el ez évforduló, hogy derült vagy borús napokon, s kisebb vagy nagyobb körben, egy-egy választott szónok tolmácsolása mellett, az áldomást meg ne tartotta volna. Az ünnepi szónoklatok bár a napi lapokban azonnal nyilvánosságra hozatva, — utóbb b. Liptay Béla buzgóságából egybegyűjtve, szépen leírva, külön díszkötetben őriztetnek, s egykor tán a hazafias kör beléletének jellemzéséhez adalékúl szolgálhatnak.*

A M. T. Akadémiának egyik első gondja volt, nagy alapítójának hátrahagyott iratait s évek hosszú során át vezetett naplóit, melyek tulajdoni joga, végrendelete szerint hű titkárát, Tasnert illette, magához váltani mi gr. Lónyai Menyhért elnök buzgósága folytán, nemzeti aláírás útján, sikerült. (1890—93.) Megbecsülhetetlen forrása adatainknak, s nyomdokainkon tovább menő szerencsésebb kortörténelmi — és léklektani buvárainknak.

Az érczszoborra megindított aláírás várakozáson felül sikerült. Ott áll az emlék a Duna partján, nagy alkotásai közepett Deákéval szemben, ki az általa megkezdett nagy műnek, melyet ő csak romba dülve bírt látni, felélesztője, folytatója s befejezője lett.

A leleplezés nagy és díszes közönség s ennek élén József főherczeg, mint a király személyének helyettesítője, jelenlétében 1880 május 23-án ment véghez, s tán megjegyzésre méltó, hogy valamint az emlékbeszédet (okt. 13-án)

* Az eddigi szónokok sorrende: B. Wenckheim Béla (febr. 1. 1864.), Szentiványi Károly (kétszer), gr. Waldstein János, Laczkovics József (kétszer), gr. Károlyi György (háromszor), Mailáth György (háromszor), Beöthy Ákos, gr. Apponyi Albert (kétszer), gr. Péchy Manó, Zichy Antal, Jókai Mór, gr. Széchenyi Pál, (gr. Dessewffy Aurél nem jelenhetett meg), b. Radvánszky Béla, gr. Keglevics István, gr. Széchenyi Béla, gr. Tisza Lajos, gr. Károlyi István (háromszor), b. Liptay Béla (nem jelenhetett meg), gr. Zichy Géza, gr. Zichy Antal, gr. Zichy Jenő, Szemere Miklós. A nevezettek közt tizenkét beszédnek szövege hiányzik. Egyes lapokat stilszerű kezdőbetűk s az illetők családi czímerei ékesítik.

A billikum egy ambrasi minta után, az özvegy grófnő módosításaival készült remekmű. «Borura derű.» «Si Deus pro nobis, quis contra nos». «Nem halt meg, a ki honfitársainak emlékezetében él» jeligékkel és Széchenyi műveinek czímeivel ékeskedik. Rajzát adjuk.

nem vak imádója, sőt ellenében egykor Kossuthnak bátor védője, b. Eötvös József mondotta el, úgy a szoborleleplezés ünnepén is a köztisztelet tolmácsául egykori ellenfele, Pulszky Ferencz lépett fel. Őszinte volt mindkettőnek hódolata, egyúttal régi adósságnak lerovása, s tán, ha igazat akarunk mondani, egy neme a vezeklésnek, mely soraink-ban alig egypár év előtt oly általános volt országszerte, mint divatját multa politikai könnyelműség s hazafias elbizottság visszaeséseire hajlandó napjainkban.*

Gróf Széchenyi Béla, atyja és nagyatyja nemes lelkületének örököse, kinek közleményeink nagy részét is köszönnünk kell, nem elégedve meg a dicső elhunytakor az ország minden részeiből beérkezett részvétlevelekért maga és Ödön testvére, valamint özvegy édes anyjok nevében, a hirlapok útján közzétett köszönetét, 1885. Budapesten, ápril 8-án *Széchenyi gyász* czím alatt egy vastag díszes kötetet adott ki s látott el megható szép bevezetéssel, s az elismerés és kegyelet egybegyüjtött nyilatkozatait mindazon hatóságoknak, egyházaknak, intézeteknek, egyesületeknek s magánosoknak is, kik bánatuknak, részvétüknek ez alkalommal kifejezést adtak, hálás tisztelettel megküldötte.

A Tasner örököseivel való kiegyezés sikerülvén, s az Akadémia és általa a közönség a nagy halott hátrahagyott irományainak végleges birtokába jutván, élénk rokonszenvvel találkozott ez újabb áldozatkészségre való felhívás (febr. 2. 1890.), melynek eredménye az akadémia palotájának utcza felőli szegletén egy bronzba öntött emléktábla beillesztése lőn, mely amaz 1825. nov. 3-ki történelmi nevezetességű jelenetet örökíté meg, midőn Széchenyi az országgyűlés egyik kerületi ülésén ezt az ismeretes nagylelkű ajánlatát, t. i. egy évi egész jövedelmének felajánlását

* A szívemelő szertartás részleteit s az emlékmű keletkezésének s létrejöttének egész történetét l. Budapest székes főváros törzskönyvében 1895. K sz. 144620 frtba került.

291. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉRCZSZOBRA, HÁTTÉRBEN AZ AKADÉMIÁVAL

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

tette, melylyel a ma is virágzó intézet alapját veté meg. Ez emléktábla, a talentumos ifjú Hollós szobrász sikerült műve, szokott ünnepélyességgel 1895. jun. 15-én leplezetett le.

Évek mulva (október 5. 1895.) b. Eötvös Józsefnek fia s magas állásának és nemes érzületének is örököse, a M. T. Akadémiának mostani elnöke, Széchenyi születésnapja egy-egy évfordulójának méltó megörökítésére indítványt tett, hogy a dicső hazafi nagy alkotásainak e legelsőbbike a M. Tud. Akadémia, lehetőleg évenként egy-egy emlékünnepet rendezzen, még pedig osztályonként sort tartva, mely a nagy államférfi mindenre kiterjedő munkásságának más-más képét tárná a hálás utókor elé, kiemelve a saját köréhez közelebb eső téren azóta tett haladást s közvetve bizonynyal az ő merész kezdeményeinek köszönhető mai eredményeket. Egy évtizedekre, mondhatjuk, századokra kiható munkásságnak hasznosítására, egy ezekben folyvást élő nagy elme tiszteletben tartására szebb és alkalmasabb módot kitalálni alig lehetett. Az e czélnak szánt első értekezést, mely egy igazán költői panegyris, az Akadémia I. (nyelv- és széptudományi) osztálybeli tagjának Beöthy Zsoltnak köszönhettük ily czím alatt: Széchenyi és a magyar költészet. (Január 15. 1893.) Követte ezt a II-ik (jogi és államtudományi) osztály részéről Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog czímű dolgozata. (Nov. 4. 1894.) Ezt felváltotta a III-dik (mathematikai és természettudományi) osztály nevében Lipthay Sándor műve: Gr. Széchenyi István műszaki alkotásai. (Nov. 3. 1895.)

Az elfogulatlan olvasó nem tudja elhatározni: melyik szakma állott közelebb a nagy férfiú szellemehez, s bámulva fogja kérdeni, lehetséges-e egy rövid emberélet alatt, melynek jó nagy része a testi és lelki kínszenvedések martalékául esett, és sötét börtönben eltöltöttnek vehető, — annyit felkarolni és jótékony eredményre vezetni?! Ha va-

lami, bizonynyal csak a véghetetlen szeretet, a teljes önfeláldozás lehetett erre képes.

Oh! ne feledjünk oly hamar.

Legújabban, okt. 5-én 1896. ugyan az Akadémia mindig éber főtitkára indítványára határozatba ment egy külön szobának a nagy alapító összes munkái, iratai, s a reá vonatkozó ereklyék állandó megőrzésére leendő berendezése. Egyelőre is becses emlékek szép számmal a nemzeti muzeumban őriztetnek, mely dicső atyjának, Széchenyi Ferencznek, köszöni lételét. Nemzetünk ez egyik első jótevője várja még életíróját s tartozó hálánk lerovását.

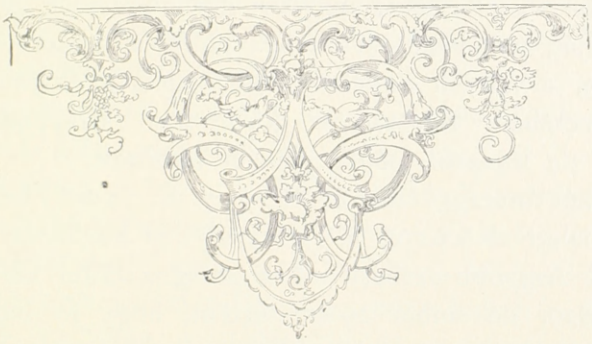

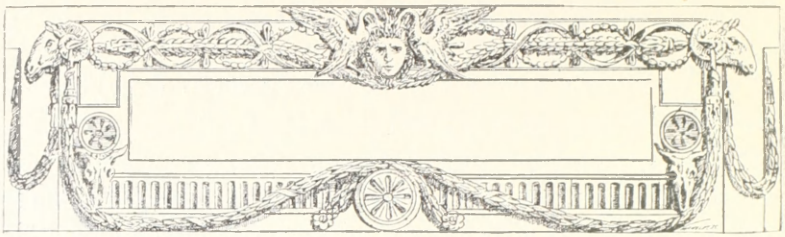

XIX.

Még néhány szóval meg kell emlékeznünk Széchenyi végrendeletéről. Annál kevésbbé mellőzhetjük ezt, mert közhit szerint végrendeletében minden ember többé-kevésbbé vissza szokta tükrözni egész jellemét, gondolkodásmódját, a halállal szemben komolylyá, őszintévé válik, s olyan, a milyen emléket akar magának emelni utódai emlékezetében. Kivételt e tekintetben Széchenyi sem képez; sőt legszebb példa gyanánt idézhető.

A két országgyűlés, az 1825—7. és 1830-ki közti időben, mialatt első műve (a Lovakrul) már közkézen forgott, második nagyobb szabású műve pedig (a Hitel) készülőben volt, 1829. november 29-én történt, hogy jó barátait a nemzeti casinóban összehivogatta, s azzal a kéréssel lepte meg, hogy írnák alá mint tanúk az ő végrendeletét. Szívesen megtették, azzal az őszinte óhajtással, hogy a tény életbe léptetésére még nagyon sokáig kerüljön a sor; nem hiányoztak ezúttal sem a rossz élczek, mik minden különczködésnek látszó lépését vagy ötletét rendesen kisérni szokták. Föl sem veszi őket. Lám, mondja, ha egy hetven éves vén korhely váratlan s végrendelkezés nélkül hal meg, s mindent legnagyobb confusióban hagy hátra, azt nem nevetik, sőt, mivel hogy úgy szokás, egészen rendben levőnek találják.

Ez okiratnak tartalmát nem ismerjük; de gyaníthatjuk, hogy a többi utána következő intézkedéseknek alapját vetette meg.

El levén határozva, korábbi balsikerei és Crescence iránti rajongása miatt, nőtlenül maradni, egyik birtokát, a csokonai urodalmat, két testvérbátyjára ruházta át, bizonyos évi járadék kikötése mellett. Ezt később, mikor már nős és családos ember lett, megbánta; s a szerződés visszavonása vagy változtatása végett valami tárgyalások voltak is, de eredményre nem vezettek, s a testvérek közti jó egyetértést szeretetet nem rontották meg.

1833-ban, már első dunai útja után, különben a kolera utófájdalmai közt, Pozsonyban az országgyűlés alatt (ápril 27-én) ismét egybegyüjté ismerőseit, szokottnál nagyobb számmal, s a társadalom szinte minden rétegeiből, egy újabb, terjedelmes végrendeletének hitelesítése végett.* Ezen végrendeletén Czenken, csendes visszavonultságban, több napokon át dolgozott. (Ápr. 6—9. 1833.)

Török János ennek az érdekes okiratnak néhány kiváló pontját később (1860-ban a Széchenyi-szobor javára) sajtó útján közzétette. Jellemző ama máskor is többször kifejezett óhajtásának ismétlése (2-ik p.), hogy holtteste felbonczoltassék, ha lehet Angliában, de ha ez szerfelett alkalmatlan lenne, itthon. «Vágassátok ki keblemből szívemet» (testvéreinek szól) «és füröszszétek égett borban. Hadd lássa, kinek tetszik, azon szivet, mely rendszerint kínos görcstől összezsugorodva epedett, midőn Hunniának nyomorult álláspontját, a magyarnak elkorcsultát, szinte mindenben érezte,

* Aláírták, mint együtt egy időben jelen volt tanúk: Szegedy Ferencz, Marich István, Czindery László, b. Jeszenák János, Bernáth Zsigm., Balogh Ján., gr. Kollonits Max., b. Mesko Jak., Dubraviczky Sim., Somsich Mikl., gr. Károlyi Lajos, Csapó Dán., b. Podmanitzky Laj., Majthényi László, gr. Andrássy György, Niczky Józs., Vay Ján., Eötvös Mih., Péchy Fer., Bezerédj Istv., Siskovics Józs., Költsey Fer., Pázmándy Dén., gr. Károlyi Gy., Borsitzky Istv., Ürményi Fer., Beöthy Ód., Ocskay Ign., gr. Waldstein Józs., gr. Szapáry Mikl., G. Esterházy P., gr. Schwarczenberg K., gr. Waldstein Ján., Bertha S.

s csak akkor tágult rövid örömökre, mikor egy szebb jövendőnek sejdítése villámlotta azt néha keresztül, testem pedig tétessék nemzetségünk kriptájába.»

Egybehangzik ezzel, mikor helybeli plébánosától eskü alatt igéretet vesz, hogy annak idején szivét ki fogja melléből vétetni, s a nélkül temettetni el.

Az élet iszonya sokszor annyira uralkodott rajta, hogy az élve eltemetés, s a koporsóban lehető újra ébredés gondolatával gyötörte el magát, s az indus Nirvána örök nyugalmat adó boldogsága után sóhajtozott. Tudjuk, hogy az öngyilkosság réme, egész életén át, még pedig kora ifjúságától kezdve végső leheletéig, válhatlan kisérője volt.*

Egészen egyéniségéből kifolyó volt tehát a túlvilági dolgokról való egykori, sőt folytonos elmélkedése és a muló földi lét emlékének az utódoknál lehető megörökítéséről való gondoskodása, mely később a Valhalla eszméjét sugallta neki. Hazai intézményeinkre, akadémiai alapítványának megerősítése mellett, (14. p.) a Magyar színháznak 10,000 frtot szánt, de oly halmozott kamatoztatással, hogy ez a tőke 200,000 frtra növekedjék fel, ugyanily módon egy lapdaházra, (mely alatt általában gymnastikát értett 4000 frtot, (16. p.) a nemzeti casinónak, hogy saját házában lehessen, egy 250,000 forintig felszaporítandó alapítványt, (17. p.) az emléklakoma serlegére 1000 aranyat, mely túlnagy összeget később megfelelőbb arányra (= 200 #) szállított le. Hozzáteszi azonban, hogy ha ezen társaság (t. i. a casino) felbomlana vagy elaljasodna s oly tagokat is tűrne kebelében, kik a becsület legszorosabb értelmében jól nevelt emberek közé nem valók, akkor a tőke (20,000) valami más honi, vagy ha az többé nem volna, valami emberiségi tárgyra fordíttassék.

Az emlékserleg sugalhatta Fáy Andrásnak, a casino

* Lásd: Gr. Széchenyi I. Naplói Hit és Kétségbeesés cz. fejezetét.

egyik igazgatójának, hogy indítványt tegyen, miszerint az egylet tagjai szóval vagy írásban valamely emléktárgynak az egylet javára végrendeletileg leendő hagyományozására kötelezzék magokat, (1835.) mi akkor élénk viszhangot keltett, de azóta, úgy látszik, feledésbe ment.

Nyolcz év mulva, mikor már az imádott Crescence boldog férje volt, s gyermekei is lettek az említett végrendeletet egy toldalék-végrendelettel egészítette ki, illetőleg megváltoztatta. Ebben holt testével még kegyetlenebbül bánik. Szivét vegyék ki, fejét pedig vágják le, nehogy, habár csak egy pillanatra is, még egyszer felébredjen az életben. Korábban tett alapítványait (16., 17., 18. p.), változott körülményei folytán, visszavonja; azonban leplezetlen kifejezést ád azon titkos óhajának, hogy a létesítendő magyar Valhallába tegyék nyugalomra, de csak hitvesével együtt, kinek «lelke tisztulását» köszönheti. «Mert», így folytatja, «ő szerettette meg velem az erényt, s neki fogom köszönni üdvözülésemet. Hála neki! Hiszem Istenben, hogy ismét meglátjuk egymást a soha nem hervadó szeretetnek virágai közt, s az idők véghetetlenségében egymásnak élni fogunk.» E végrendelete végrehajtójává barátját gróf Teleki Józsefet teszi. Pesten, decz. 15. 1841. Tanúk: Bertha Sándor, Kacskovics Lajos és Török János.

Közben történt meghasonlása legrégibb, legmeghittebb barátjával, Wesselényivel. Ez szélsőségekre hajlandó indulatos ember volt, s különösen a bécsi udvar és kormány irányában egyenesen az ellenkező úton járt, mint Széchenyi. Ferencz császár őt magához hivatta, de megtériteni nem birta.* Heves és kiméletlen föllépésének tulajdonították a bécsiek még a császár halálát is, s természetesen rossz szemmel néztek Széchenyire is, kinek egykori barátsága Wesselényivel szinte közmondássá vált. Az egykori

* Egy könnyekig megindító jelenet játszódott le köztük. (Május elején 1833. Sz. napló.)

rokonszenv azonban, a politika sivár küzdterén, szinte ellenszenvvé változott: egymást kölcsönösen gyanusították, s a jó ügy, bár akaratlan, ellenségének nézték.

Széchenyi első, legelől ismertetett végrendeletében többi közt ez állott: (20. p.) «Wesselényi Miklós barátomat köszöntöm és kérem fogadja el tőlem három Manton dupla fegyveremet, zsebórámat, és az asztalomon fekvő kis halálfejet, s minden írásaimat, napló-könyveimmel együtt, melyeket esze és kedve szerint használjon».

«Végrendeletemet», így írja tovább naplójában (1835 máj. 15.) «1833 ápril 27-én (a fent ismertetett pozsonyi kelet) megváltoztattam, s ezt a pontot már akkor, miután becsülésemben sülyedt, kihagyatni akartam; de mégis meghagytam. Május 2-diki codicillusomban azonban beírtam, hogy ‚Végakaratom 20-dik pontját . . . kitörlöm!!!' — A végrendeletben azonban az a 20-dik pont mégis kiírva maradt. Megérdemelte volna tőlem oh! az a szerencsétlen, a ki oly nagy gyászt hozott hazánkra. — — (Az akkor megindított politikai pereket s ezek évekre kihatott következményeit érti). — Mai nap mégis, miután igen rosszul éreztem magam, azt a 20-dik pontot csakugyan kitörültem.»

Hamu alatt lappangó tűz volt. Az egykori szeretet helyett már a gyűlölet tüze; de még lobbot nem vetett: idő kelle hozzá.

A magyar Pantheon, vagyis «Üdvlelde» eszméjét a Kelet Népében pendíté meg először; majd külön füzetben behatóbban, és saját személyére nézve, az álszerénységnek félretételével is tárgyalja. Nejének pedig, ismételve, ily idézetre méltó örök emléket szentelt:

«Honunk körülti fáradozásaimnak öszvege károsnak, hasznosnak fog-e mutatkozni, tudja a mindenható Isten. Annyit azonban mégis sejtek: tán nevem is birálat alá kerülend.» — «Nem számolok én ily kitüntetésre, jóllehet megvallom, és ugyan miért szégyenleném azt megvallani, —

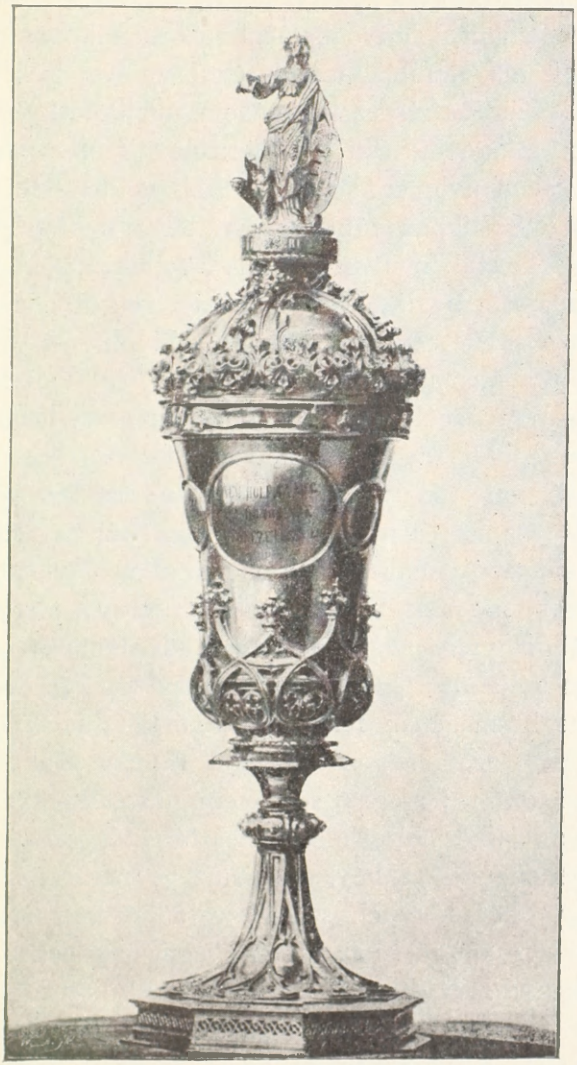

202. GRÓF SZÉCHENYI EMLÉKSERLEG A NEMZETI CASINÓBAN.

nem sóvárogtam soha és nem is fogok sóvárogni más földi jutalom után, mint hazámfiainak, vérrokonimnak egy kis méltánylatáért.» «Ha azonban mégis számos tévedéseim egykor pillanatig felejtve lennének és azon kevés mag, melyet véletlenül elhinték, mások által ápolva, hasznos gyümölcsökké virulna és ez tán nékem tulajdoníttatnék és így hamvaim is érdemeseknek tartatnának azok tetemei közt örök békében nyughatni, kikben több volt a hon- mint az önszeretet, s kikben több vala a lélek mint a pára: akkor . . .» (Tovább nem írja, kiesik a toll kezéből, de mégis némi utalással, megirandó végrendeletére.)

A végrendeletben, *mellékletül* a *Toldalék-végrendelethez* e sorok állanak:

— — «esedezem, tőlem ne tagadják meg, helyezzék hű élettársam, jobb felem, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta őszinte vágyamat és nagyobbszerű eszméimet: *Szolgálni a Honf*, mikor, közfelhevülési pillanatokon kivül, legalább azon körökben, melyekbe én valék helyezve, alig volt egy hő kedély is, mely megértett s egy kissé méltatott volna, de általában a legtöbb egy felhőkben repdeső különcznek, sőt egy mindent magának feláldozó hiúnak színében jelentem meg. Ő volt az, kinek szép lelkéből mindég erőt és szilárdságot merítettem; mert ő soha sem tudott kétkedni őszinteségemen, mikor félreismerve, fel nem fogva *anathemát* kiáltott ellenem a vakhév, sőt nem egy nemes kedély fordult tőlem kétkedve el, s ilyes vajmi erősen rágódik az életen; — Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere és divathajhászat, vagy éppen politikai beleavatkozás és a pártok feltüzesítése és végre egészen vakká tétele, mire annyi asszony oly irtózatosan hajlandó, a hölgynek magasb tisztje; de a nő csak úgy felel meg magas hivatásának, csak az által lesz a *mennyei lakosok legremekebb*

műve, ha valamint a férj *Szabadságért* vív, úgy küzd az asszony *illemért. És ez hölgyem hű képe.** Üdv és hála azért neki! Hamvai pedig, ha életében vala angyalom, tetemeimtől se legyenek soha is, bárhova kerüljenek is azok, elkülönözve; mert ő lesz végre az, jól tudom, ki habár az egész világ is elhágy, hűn és bennem bízva, rólam nem kétkedve fog állani mellettem. Pest, május 16-án 1843. Gr. Széchenyi István m. k.

Politikai végrendeletnek vehető, egy barátjához, csak pár nappal halála előtt (április 2-án 1860) intézett levele, melynek szövegét (németből magyarra áttéve) ide iktatjuk.

«Mondja meg Deáknak s a többi jó barátoknak, azt a hatalmas befolyást, melyet a közvéleményre gyakorolnak, ne hagyják felhasználatlan, míg a vihar oly nagyra nem nő, hogy az ő szavukra nem fognak többé hallgatni, úgy mint az enyémre 1848-ban nem akartak hallgatni. Ha a birtokos nemesség nem áll élére a mozgalomnak, mely immár a közszellemet magával ragadja, úgy az emigratió az országra egy vérfürdőt hoz, aztán megcsalja és elárúlja.** Az Ausztriával már 300 év előtt kötött házasság talán nem volt szerencsés, de egy szerencsétlen házasságból is születhetnek erőteljes magzatok, ha pedig elválnak a házasfelek, úgy egyiknek sincs utóda, sem jövője. Magyarország csak Ausztriában *(olvassuk helyesebben: Ausztriával)* állhat fen; osztrák karok ugyan össze szoríthatják, de szláv karok bizonnyal agyon szorítják. Ne csalogassák magokat külföldi segély reményével! Anglia soha sem fog vért ontani idegen szerencsétlenségért, ő csak saját szabadságaért ad árt, s azért Magyarországnak,

* Visszaemlékezés ifjukori kedvencz költője Schiller *Würde der Frauen* czímű szép költeményére.

** Ez arra mutat, hogy Kossuthnak Klapka által Cousa fejedelemnél tett lépéseiről volt értesülve. (Jancsó: Szabadságharczunk.)

minden szép frázis és sympathia daczára segítségére nem lesz. Oroszország a nemzetiségi elv győzedelmét Lengyelország határain nem tűrheti. Én a kibékülést javaslom az 1847-diki alapon, a kellő és hasznos változtatásokkal, a nélkül, hogy megalázni kivánják azt a császárt, a kit mint királyt nagynak akarunk látni. Deák és társai jól megfontolva a nemzetiségi igényeknek lehető méltányos korlátokat fognak szabni. Máskép rövid idő múlva oly embereket látunk az iszapból fölemelkedni, s a mozgalom vezetésére vállalkozni, a kik csak az 1848-nak *(tán 1849-nek?)* megújítását s véres folytatását akarják. Nem hazafi az, aki ezt be akarná várni. Magyarország fenállása nem 1848 óta, hanem 1000 év óta datálódik. Ha Magyarország Ausztriát végső harczra hívja ki, ez a külföldnek minden engedményt meg fog adni, minden erejét összegyűjti, s Magyarországot départementokra* fogja felosztani. Akkor pedig: Finis Hungariæ.»

Sajátságos és valóban megdöbbentő, hogy hazánknak nemzetiségi területekre feldarabolása mind a két szélsőségnek, mely közt szinte két évtizeden át hányattatánk, a forradalomnak és a reactiónak — leplezett vagy bevallott végczélját képezi. A szélsőségek találkoztak. Középen lehet csak az igazság.

Deáknak, ki az üzenetet hihetőleg megkapta, volt bátorsága — «várni»! Egyik út a birodalmi tanácsba, másik a Dunai confœderatióba vezetett. Unus homo nobis cunctando restituit rem.... Széchenyi megtört lelkének nem volt meg az az ereje, az a bátorsága. Csak hazája vesztét látva, nem tudott várni. Ismét utált teherré vált előtte az élet s ellöké azt magától.

Daczára annak, hogy még három hónappal az előtt így írt Bertha Sándornak: Jövőnket tekintve én mindezek da-

* Gondolom provinczíákat értett, megannyi kisebb Kronlandot.

czára most világosságot látok. Wo die Noth am Höchsten, ist die Hülfe am Nächsten (Majláth III. 685).

Vajha az ő «martyriuma», önfeláldozása, tragikus halála megváltott volna bennünket, (hogy ismét már idézett publicistánk szavaival éljek,) «az álpróféták varázshatalmától», s azon még mindig tartó elvakultságunktól, melv a «chauvinista politikát, nagy követeléseket a hazafisággal elválhatlanúl azonosítja», míg az önmérsékletben rejlő, erőt, életképességet s előrelátással párosult igazi hazafiságot lenézni, becsmérelni vagy gyanúsítni szereti.

A válságnak végére még nem értünk. Siettetni azt bizonnyal nem áll érdekünkben.

—

Midőn e könyvet, bár több mint tíz évi munkásság eredményét, kezemből kiadnám, csak azon töredelmes vallomás kiséretében tehetem azt, hogy annak hiányait, tökéletlen voltát nálamnál jobban senki nem érzi.

Gyarló kisérlet, tapogatódzás ez is, mint többi idevágó dolgozataim, melyek után jobbat, tárgyához illőbbet, hivatottabbaktól várhat a nagyjaink iránti kegyeletet szívében megőrző közönség.

203. AZ AKADÉMIA EMLÉKÉRME.
(Schneider Ignácz vésése.)

FÜGGELÉK.

I.

GRÓF SZÉCHENYI INDÍTVÁNYA A FORRADALOM KEZDETÉN.

(A M. T. Akadémia irattárából.)

A mai napon érkezett tudósítások közmegdöbbenést okoznak, mert új még az emléke azon eseményeknek, melyek Francziaországból egész Európán átvonulva a világot megrázkódtaták.

Mélyen kell érezni e veszélyt minden magyarnak, kit hazájában az európai közfelzavarodás rendezetlen viszonyai közt készületlen lepne meg.

Szükség azért, hogy a nemzet együttlevő törvényhozása felfogva az idő nagy fontosságát, erélyes lépésekkel munkáljon minden fenyegető veszélynek ellene. Ehez képest:

1-ör. Jelentse ki a magyar nemzet nevében (a tvhozás), hogy tántoríthatlan hűséggel s őszinte ragaszkodással övedzi körül azon uralkodó házat, mellynek hatalma alatt reményli egyedül nemzeti s alkotmányos fennállhatását s kifejlését.

2-or. Azon loyalitással viseltessék fels. királya iránt most a törvényhozás, miszerint a nehéz idők közepette a concessiók sürgetését mellőzze.

3-or. Jelentse ki, miszerint az ország állapota ollyszerű, hogy hosszú sikeretlen küzdések s több csekély eredményű országgyűlések után most is minden siker nélkül szétoszlani mind a felség mind a törvényhozás közös érdekében, aggasztó esemény volna. Ezért noha igen belátja a törvényhozás, hogy illy események közepette nemzeti legfontosabb kérdéseinkről tanácskozni igen nehéz feladat, mégis mélyen meg van győződve arról, hogy a nemzetnek

e perczben megnyugtató s lelkesedését élesztő eredmények kellenek. Ez okért

4-er. A létező körülmények közt azon egyedüli utat látja maga előtt a törvényhozás a kölcsönös erősbülés elémozdítására, hogy ő felsége k. királyunk megkéressék, nevezne ki egy vagy több telhatalommal felruházott kir. biztost, kikkel az ő felsége által is kitűzött s ez által nemzeti elutasíthatatlan óhajtássá vált kérdésekben a lehető legrövidebb idő alatt olly eredményeket lehessen eléidézni, mellyek a benső állapotok kiegyenlítésére s az összes nemzet szilárdítására vezessenek, hogy így bensőnkben megerősödve a felséges uralkodó házhoz ujabb hálával kapcsolva megnyugtatóbb és szilárdult viszonyok közt várhassuk a bekövetkező időket.

Hogy ezen javaslatot gróf Széchenyi István a folyó év Martius 2-ik napján délután tartatott követi vegyes Conferentiának előterjesztette és azt az ő nevében ugyan e jelen papirosról Vasmegye követe, Vidos József szórul szóra felolvasta, bizonyítjuk. Posony, 1848 martius 5-én, Szentkirályi Móricz Pest m. követ. J. Bernát Sigmond Ung m. követ. Somssich m. p. baranyai k. Daróczy pécsi kápt. k. Kállay Menyhért Sz. V. k. Osztroluczky Géyza. Szumrák János. Gábriel István, m. s. k. Milkovics Antal, Komárom m. k. Egry János Ugocsa m. k. Sápy Sámuel m. k. Debreczen város követe. Bachó Lajos Trenchén megyei követ.

II.

KAISERL. MANIFEST.

(Metternich hg. fogalmazványa. *Wiener Zeitung*) 10/3.

Im Angesicht der wichtigen Begebenheiten der jüngst verflossenen Zeit finden Se Maj. der Kaiser sich verpflichtet, Sich und Ihre Stellung zu dem was geschehen ist und was nach den Rathschlüssen des Vorsehung die Zukunft bringen mag, offen auszusprechen. Se M. erwarten, dass Ihre Worte irrige Begriffe berichtigen und Missdeutungen vorbeugen werden, welche unnöthige Besorgnisse erregen könnten.

Die Regierungs-Veränderung, welche in Frankreich vor sich gegangen ist, betrachten Se Maj. als eine innere Angelegenheit jenes Landes. Oestreich ist fern von jeder Absicht, mittelbar oder unmittelbar auf die dortigen Verhältnisse einzuwirken. Se Maj. der Kaiser erkennt es für seine Pflicht innerhalb Seiner Länder die Institutionen des Staates und das Recht zu schützen und die Wohlfahrt der Ihm anvertrauten Völker zu befördern. Diese Verpflichtung wird Er auch in der gegenwärtigen politischen Lage der Welt in ihrem ganzen Umfange zu erfüllen wissen.

Sollten jedoch wider Erwarten die bestehenden europäischen Verträge verletzt, oder die Gränzen entweder des eigenen Staaten oder die des deutschen Bundes feindlich bedroht werden, so wird Se M. der Kaiser mit allen von der Vorsehung Ihm verliehenen Mitteln einen solchen Friedensbruch zurückweisen.

Es ist der Wille Se. M. in diesem ernsten Zeitpunkt dafür kräftigst zu sorgen, dass Östreich sich nach Innen stark, nach Aussen gesichert und geachtet fühle. Se. M. werden aber auch ebenso ernstlich darüber wachen, dass keine Bestrebungen zum Umsturze der rechtlichen Ordnung stattfinden, die sein von Gott gesegnetes Reich in einen Zustand von Zerrüttung versetzen könnten, der es als leichte Beute den Angriffes jedes Feinde überliefern würde. Für diese allein dem Wohle seinen Unterthanen gewidmeten Zwecke, zählt Se M. der Kaiser auf das Vertrauen und die kräftige Mitwirkung der getreuen Stände seines Reichs, sowie aller Classen Seiner Unterthanen, denen die Aufrechterhaltung der gesetzlichen Ordnung am Herzen liegt und die sich die Fähigkeit bewahrt haben inmitten einer vielfach bewegten Zeit die Folgen zu ermessen, zu denen der entgegengesetzte Weg unausbleiblich führen würde.

III.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓINAK NEHÁNY FELTÜNŐBB JELMONDATA 1821—1848.

Átmeneti időszak 1. 1821 márcz. 1822 febr. 19.

Motto: Le monde n'est pas obligé de reconnaitre le merite avant qu'il se soit fait connaitre lui même.

2. 1822 márcz. 1. 1823 febr. 9.

La Hongrie n'est pas presque comptée parmi les nations

3. 1823 febr. 9. 1824 aug. 4.

Il n'y a point de bonheur sans vertu,

Il faut que chaque particulier paye pour le bonheur général.

Közélet. 1. 1824 aug. 4. 1826 ápr. 1.

Jamais la nature humaine n'est si avilie que quand l'ignorance superstitieuse est armée du pouvoir.

2. 1826 ápr. 1. 1828 jul. 3.

Souffrir et se taire.

Die Frauen hatten ihre Ritter, so die verschiedenen Religionen. Wir sahen Tempelherren, Johanniter, Maltheser entstehen, verschwinden.

Sollte die ächte Philosophie, die Jugend, keine Ritter haben, die sich für das Wohl der Menschheit und dessen Glück aufopfern?

3. 1828. júl. 4. 1830 jún. 17.

Hart und mühselig durchgelebte Zeiten.

4. 1830 jun. 18. 1832 jun. 15.

Le temps commence à s'obscurcir.

Il n'y a par de bonheur sans vertu. (Ismétlés később hozzátoldva:) Et il n'y a pas de bonheur sans vous!

5. 1832 jun. 15. 1835 apr. 6.

(Motto nincs.)

6. 1835 ápr. 7. 1838 febr. 1.
Utolsó sora: Sokfélét s nagyon szorgalmatosan dolgozom, mint a kinek nem sok ideje van már.

7. 1838 febr. 1. 1841 máj. 31.
Utolsó sora: A végem csak kétségbeesés lehet.

8. 1841 jún. 1. 1843 jún. 30.
Utolsó sora: Magyarország haldoklik.

9. 1843 júl. 1. 1845 márcz. 12.
Czímlapján: Der ungarische Horizont verdunkelt sich immer mehr.

10. 1845 márcz. 13. 1846 jún. 11.

Az én népem, az én fajom, a magyar, vonaglásban van.
Ezt mindig hiszem, csakhogy néha több, néha kevesebb biztossággal.
Most az egész egy hajszálon függ.
S épen azért nem hagyok fel sem a reménységgel, sem a munkával.

Világosan sejtem: ez lesz utolsó naplóm,
Annyira kimerülve, lesújtva érzem magam.
— — hadd menjenek a magok útján a csillagok,
Bárha fel tudnám őket tartóztatni!

11. 1846 jún. 13. 1847 jún. 6.

Minden szürkének, színetlennek tetszik előttem; de mégis sokkal derültebbnek látom a magyar ég látkörét, mint 20 évvel ezelőtt.

— — 55 éves vagyok s egészben véve elég jó erőben. Megyek, míg el nem esem. Adja Isten, hogy ez nagy munka közben s ne a kályha mögött érjen. Amen.

12. 1847 jún. 6. 1848 márcz. 18.

Még élek! Valóban csodálkozom rajta. — —
Borzasztó idő vár reánk Magyarországon.

Utolsó sora: Besoroztatom magam a nemzetőrségbe, melynek Z. Ottó lett ezredese.*

* A M. t. akadémia Irattárából.

IV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNAK NEJÉHEZ ÍRT LEVELEI.

(Töredékmásolatok után.)

Döbling den 29-ten Juny 1850.

An meine edle, von mir ja, aber von Gott gewiss nicht verlassene Frau. Ich unglückseliger, kann noch inniger die Seligkeit nicht geniessen Dich an mein Herz zu drücken! Die eiserne Hand des Bewusstseins der fürchterlichsten Gewissensbisse halten mich festgebannt. Ob sich dieses Band lösen wird, weiss Gott! Meine Verbrechen sind zu gross; Ungarn hat seinen Untergang mir zu verdanken! Was immer geschieht, so ist soviel gewiss, dass ich noch lange werde abbüssen müssen. Die Zeit ob sie kommt, weiss ich nicht — meine Erlösung ist noch nicht da. Ergeb dich demnach in Gottes Fügung und kehre nach Zinkendorf zurück. Bete dort, sorge für die Kinder, — für ihr Herz, dass es mitleidig sei, und baue dein Glück auf Gottes Barmherzigkeit. *St. Sz.*

—

Döbling den 23-ten August 1850.

Euere Glückwünsche haben mich zermalmet. Denn ich sehe, dass ich von Euch geliebt, über Alles geliebt werde, und auch ich liebe Euch Alle zum Wahnsinn; mit Euch zu sein wäre das Paradies, und ich kann nicht, ich kann nicht! Mein Gewissen, das Bewusstsein, dass ich so Viele ins Verderben in die Verzweiflung gestürzt habe, erlaubt mir keinen Genuss. Ich habe noch nicht abgebüsst — — — ob ich es je werde, weiss ich nicht — — — O, ich möchte vor Verzweiflung vergehen. — Betet für mich, und ver-

traue auf Gott. Ihr alle seyd Unschuldig, ich allein bin der Schuldige.

—

Döbling den 25-ten August 1850.

An meine engelsgute Frau.

Ich Elender, ich kann Dich nicht sehen. Nie, nie mehr werde ich Ruhe und Frieden finden. Dein Brief hat mich vollends zur Verzweiflung gebracht. Lass ab von mir — ich beschwöre dich, zerreisse das Band das uns vereint — — denn sonst bist Du mit mir verloren. Mich kann nichts retten. Ich habe eine Nation um Ehre, Glück, Seeligkeit gebracht. — Ich bin der Segeltus, der in der heiligen Schrift als das grösste Ungeheuer von Sünde und Lasten dargestellt wird. Halte Dich an Gott, an den Heiland, an Deine Kinder — — An mir findest Du nicht nur keine Stütze, aber ich bin dein grösster Feind! O — Gott — Caroline starb am 30-ten August 1820. also in einigen Tagen vor 30 Jahren! Jetzt wird sie bald erlöset und ich fahre auf ewig in die Hölle.

Ich sehe klar in die Zukunft. Du wirst hienieden keine glückliche Stunde mehr haben. Du wirst elend sterben, unsere Kinder werden kein besseres Loos haben. Dein und ihr Erwachen in der andern Welt wird aber selig sein. Da wirst Du dich meiner nicht mehr erinnern. — Und das muss so sein. Lese die Bibel.

—

Döbling, 6-ten September 1850.

O mein Gott, ich bitte, ich beschwöre Dich, verlange mich jetzt nicht zu sehen. Den 21-ten dieses ist mein 59-ter Geburtstag. Vielleicht erbarmt sich bis dahin Gott meiner und zündet einen Funken von Hoffnung in meiner Seele, obwohl ich der lasterhafteste Mensch bin den es je gegeben hat, und kein lebendes Wesen so viel Unheil auf der Erde stiftete als ich. Dr. Gœrgen hat unerschöpfliche Geduld mit mir, — auch Du habe noch welche. Jetzt, ich fühle es, würde ich in Raserei, Wuth und Tob-

sucht ausbrechen, ja selbst Dir ein Leids anthun geneigt sein, wenn Du mich durchaus hier oder in der Stadt sehen wolltest. Vielleicht entgehe ich diesem fürchterlichen Schiksal auch später nicht, wahrscheinlich niemals, denn es (ist) dunkler in meiner Seele, als je zuvor. — Indessen sagt man, Gott sei barmherzig vielleicht auch für mich. Amen.

—

Döbling den 8-ten Sept. 1850.

An den Engel meiner Frau.

Ich bitte, ich beschwöre Dich, komme nicht zu mir und begehre mich nicht jetzt noch irgendwo anders zu sehen. Ich kann und darf noch nicht. Schreibe mir auch nicht, lasse auch niemand andern zu mir kommen.

Wie gesagt: erhört mich Gott und erbarmt er sich meiner armen Seele, so eile ich gleich zu Dir. *Sz.*

Kehre demnach nach Zinkendorf wieder zurück.

(A M. Tud. Akadémia irattárából.)

V.

Gondolatot könnyü kimondani Erzelmet
nehezebb, — ihlatást — inspiratiót, egészen
tisztán, lehetetlen. — Peldámb fortitudini —
melly M. Th. Kerentzén van nem lehet — egy nyelvén
is, olly cullyal ki tenni. —

TÖREDÉK GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNNAK 1858 JAN. 30. TASNERHEZ ÍRT LEVELÉBŐL

VI.

SZÉCHENYINEK GOERGENNÉ ASSZONYHOZ ÍRT LEVELEI EREDETI NÉMET SZÖVEGBEN.

(Az *Allgem. Ztg.* mellékletének április 16-iki közlése szerint.)

5. Nov. 1858.

Liebe gnädige Frau! Wie lange das Licht der Welt mich bescheinen wird, und überhaupt wie lange ich noch in Ihrem Etablissement bleiben werde, ist ungewiss; — allein ich fühle, dass es nicht mehr lange währen kann. Bis dahin möchte ich meine so höchst unglückliche Lage jedoch, wie nur immer möglich mir erträglicher machen. Und dazu, können Sie hier im Hause das Meiste beitragen. Ich möchte mich vis-à-vis von Ihnen gerne einmal vollkommen aussprechen. Sie werden sehen, dass ich sehr raisonnable und so ziemlich gescheidt sein kann. — — — Ich fand in Ihrem Hause Obdach und freundliche Aufnahme, in einem Augenblick, wo ich das Leben, den Glanz der Sonne zu ertragen nicht im Stande war! . . . . Hätte ich keine so zahlreiche Familie, ... längst würde ich meinem verhassten, trostlosen Leben eine Ende gemacht haben, — *dass kann man in jeder Lage des Lebens mit festem Willen immer.* — Dass ich es bis jetzt nicht that, verdanke ich der Schonung, der Humanität, der Liebenswürdigkeit, mit der man mich bei Ihnen behandelt, — und das werde ich bis zu meinem letzten Athemzug nicht vergessen.

Mit aufrichtiger Sympathie

Gr. Széchenyi.

April 9. 1859.

Liebe gnädige Frau!

Ich bitte wieder um ein bischen *bonté* (bon thé) weshalb ich mir die Freiheit nehme, Ihnen hier beigefügt die stets gebrauchte Porcellan-Schachtel (was werden die Gebrüder Grimm zu dieser nicht-deutschen Wortgeburt sagen!) mit dem Ersuchen zu überantworten, damit Sie dieselbe wieder anfüllen! Sie wissen, ich bin bis zur Pedanterie ordnungsliebend! Ich zeichne alles auf, um meinem Gedächtniss Hülfe zu leisten, — was man leider in der Urtheils- und Einbildungskraft, wenigstens auf mechanischem Wege nicht kann. Ich bitte regelmässig alle 14 Tage um Thee! Wenn ich also in dieser Angelegenheit zu Ihnen sende, so will das so viel heissen: schon wieder 2 Wochen in das Meer der Ewigkeit versunken! — 26-mal geschickt ist so viel wie ein Jahr. — Für Sie, in der Blüthe des Lebens, à-peu-prés nichts, — für mich: Infam! — — — — — — — — — — — — — — — — Heute geht es mir eigentlich recht schlecht, mein Kopf kitzelt mich auswendig, und thut mir weh inwendig — wenn es nur bald aus wäre! Lieber heute als morgen. Wäre es nicht vernünftig mir zur Hülfe zu kommen!? Wie? — — — — — — — — — — — — — — — — Da ich, wie ich hoffe und sehnlichst wünsche, — bald von Ihnen Abschied nehmen werde, um einen langen, sehr langen Schlaf zu machen, so nehme ich mir die Freiheit hier beigebogen zum Andenken mein allegorisches Porträt (vonatkozik a belezárt vignettere, az általa épitett budapesti lánczhid rajzával) zu übersenden. Es ist nicht ganz ähnlich, aber nicht Ohne! Mit tiefer Ehrfurcht und mit der Sympathie eines Anverwandten, etwa eines erhabenen Onkels! Ihr aufrichtiger aber höchst unglücklicher Freund und Untergebener

Gr. Széchenyi.

Például itt van még egy bilet, nov. 17-ről 1859.

Liebe gnädige Frau! Heute geht es mir wieder recht miserable. Mein Puls stockt zuweilen so, dass ich glaube der letzte Schlag meines Herzens ist schon ganz nahe! *O, wenn es nur ganz stehen bliebe!* car je déteste mon existence. Werden Sie mich heute bei Tisch mit Ihrer Gegenwart erfreuen? Oder lassen Sie mich auch stehen? oder vielmehr «liegen»? Mein Kopf ist «wüst» und mein Herz ist «kalt». De grâce ne me tuez pas. *Széchenyi.*

N. S. Ich kann gar nichts machen, — — ich bin zu gar nichts aufgelegt. *O, wenn es nur aus wäre!* Wenn Sie mich sehen, bin ich stets heiter, — wenn Sie mich in meinem Jammer erblicken möchten! — Wollen Sie so gut sein Ihren Herrn Gemahl, aber mit Schonung zu präveniren, dass er . . . gegen mich eine Bouteille Champagner verloren hat, — indem der kleine Tisch mit der Marmorplatte beinahe 55 Pfund wiegt.

—

«És ez így ment folyvást, írja dr. Görgen. — Halálos fenyegetések a legártatlanabb, legpajkosabb tréfákkal vegyítve. Mint a gróf az idézett levelek közül az elsőben igen helyesen megjegyzi és valóban érezte, azon emberi és szeretetteljes bánásmód, melyben részesült, kedvencz foglalkozásainak és szokásainak meghagyása, a folytonos közlekedés családjával és barátaival, az egyedüli és legbiztosabb út volt életét kedvessé tenni előtte; ez a 12 év alatt megpróbált eszköz volt az uralkodó öngyilkossági eszme ellen. Így élt ő ezen 12 év alatt nyugodtan és a körülményekhez képest boldogan. Oda vittük, hogy azon számos és és egyszerű öngyilkossági eszközök közül, melyek minden háztartásban feltalálhatók, mint pl. kés, zsinór, nyak- és zsebkendő, stb., egyet sem használt fel. Így fegyvereket is vásárolt ajándékul fiai számára, a nélkül, hogy azokkal magát megsértette volna. Márczius 3-án magas helyen szükségesnek találtatott szobájában rendőri vizsgálatot tartani;

ezt b. Jósika régi barátjának halála követte, valamint Mesko grófnő halála, és a hozzá szinte közelálló Zsedényi udvari tanácsos elitéltetése; egész sora a csapásoknak, melyek őt mélyen meghatották, s betegsége alapeszméjének új erőt adtak. Kedélye mélyen megrázkódott s a 12 év óta folytonosan emlegetett öngyilkossági eszmék határozottabb alakot nyertek. Ekkor érkezett volna el ideje annak, hogy a gróf ellen kényszer rendszabályok alkalmaztassanak, s irányában a többi öngyilkossági rögeszmében szenvedő betegeknél szokásos bánásmód követtessék. De szemben az önmagokban beszélő tényekkel, miszerint neki meg volt engedve jószágait önmagának igazgatni, bevételei felett szabadon rendelkezni és hogy ő a társaság és a magas hatóság által egyiránt beszámítható emberként tekintetett, tőlem a kényszer-rendszer alkalmazására minden jogalap elvonatott, s nekem kizárólag arra kellett szorítkoznom, hogy az utolsó héten nejét, valamint fiait ismételt beszélgetések alkalmával többször sürgetőleg kértem, miszerint vegyék el tőle pénzét, aggasztó szereit s így minden eszközt, melylyel elhatározását kivihetné, hogy így a család gondoskodása által az intézet részéről való szigorú őrködés nélkülözhetővé váljék. De mielőtt ezen szomorú ügyben elhatározás történt volna, a szerencsétlenség megtörtént.»

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA

(IDŐREND SZERINT).

I.

Széchenyi hivatalba lépte. Első tiszai útja. Magyar tengerpart. Üdvlelde (Walhalla). Tiszaszabályozás szervezése. Széchenyi második tiszai útja. Debreczeni diadala (aug. 6. 1846.). Gőzhajózás a Tiszán. Vidéki társulatok. Gr. Károlyi Lajos. Első kapavágás Dobnál. A bécsi kormány. Kübeck. 1—27. *l.*

II.

Kossuth a maga útján. Iparegylet. Hetilap. Gyáralapító társaság. Szabó Pál. Balatoni gőzhajózás. Pest megye gyülései. Politikai programmtöredék. József nádor †. Pártalakulások. István fhg. föllépte. Kossuth, Pest m. követe. Széchenyi Mosony m. követe. Ferencz József fhg. kir. biztos. Széchenyi beszéde M.-Óvárott. 28—59. *l.*

III.

1847/8-iki országgyűlés. Administatori kérdés. Vukovár-fiumei vasút. Bemutatás. Országgyűlés megnyitása. Kir. előadások. Kossuth vezérszerepe. Karzatok és utcza. Somssich Pál. Titkos szavazás. Hunkár. V. Felirati vita. Adó kérdése. Széchenyi orsz. közlekedési javaslata. Lónyay Menyhért. Kormány-combinatiók. Szentkirályi M. Batthyány L. 60—101. *l.*

IV.

Párisi zavargások híre. Kossuth indítványa márcz. 3. Széchenyi ellene. Széchenyi hattyudala. Bécsi forradalom márczius 13., 14., 15. Metternich bukása. Vívmányok. Alkotmány. 102—137. *l.*

V.

Országgyűlés küldöttsége Bécsbe márczius 15—17. Első magyar ministerium. Széchenyi naplóinak félbeszakadása. Pesti forradalom. Sajtószabadság. Tizenkét pont. Petőfi. Jókai. Vasvári. Kovács L. Küldöttség a pozsonyi országgyűléshez. Kossuth válasza. Az országgyűlés menjen-e Pestre? Birodalom súlypontja. 138—160. *l.*

VI.

Elveszett iromány ok. Deák. Babarczy. «Mi lesz belőlünk magyarokbul.» Zsedényi ellenjegyzése. Kihágások Pozsonyban. Apponyi. Szécsen. Sztratimirovich. Legf. kézirat april. 7. az államadósság ügyében. Széchenyi a maga tárczájára 8 milliót kér és kap. Országgyűlés berekesztése. Szentesítés. Ferencz Károly fhg. nyilatkozata. Ministerek Pestre mennek. Itt folytonos izgalom. Zsidók elleni mozgalmak. 138—172. *l.*

VII

Bécsi, májusi forradalom. Az udvar Insbruckba megy. Reactió. Radeczky kisérői. Panslavismus. 173—178.

VIII.

A magyar ministertanács jegyzőkönyvei ápril 12-től fogva, jul. 9-ig. Lederer macskazenéje. Trónbeszéd. Jellasics föl-

lépte A ministerium. Kétféle irányzat. Conferentia 178—199. *l.*

IX.

Pesti országgyűlés megnyitása. Föl-irati vita. Kossuth nagy beszéde. 200 ezer katona s 42 millió megajánlása. Hídláncz. Széchenyi részt vesz a felirati vitában jul. 21. Kossuth a törpe minoritás ellen. Wesselényi indítványa Ministertanács jegyzőkönyvei. Perczel. Batthyány és Deák Bécsben. Kossuth indítványai szept. 4. Sennyey óvatosságra int. Jellasics betörése. Második magyar ministerium. 200—219. *l.*

X.

Kossuth mindenható. Széchenyi betegsége s döblingi útja. A lapok erről. 220—227. *l.*

XI.

Pártok tétlensége. Ingadozók. István nádor eltávozása. Görgei, Lamberg gr. meggyilkoltatása. Honvédelmi bizottmány. Gr. Zichy Ödön kivégeztetése. Latour. Pákozdi ütközet. Jellasics Bécs ellen. Események gyors menete. Országgyűlés feloszlatása. Schwechati ütközet. Ferdinánd K. lemondása. 228—337. *l.*

XII.

Trónváltozás. Békepárt. Ellenmondások. Sylvester estéje 1848. Debreczeni országgyűlés. Széchenyi képviselői igazoltatása Debreczenben. 238—247. *l.*

XIII.

Döblingi élet. Látogatás a családnál. A hitves. Jegyzetek hiánya. Gœrgen dr. diagnosisa. Igazolása. Vagyonkezelés. A lakház. Szórakozások. Levelei. 248—264. l.

XIV.

Lonovics érsek. *A Blick. Önismeret.* Török János. 265—278. l.

XV.

Times (Rónai). Independence belge (Falk). Kölnische Zeitung (Szarvady). Külföldi és bécsi lapok. Röpiratok. Hollán Ernő. Kecskeméthy. Egy jóslat. Gasser szobrász. Arczképek. Fiai neveltetéséről. 279—300. l.

XVI.

A primás. Ujabb csalódások. Az «összeesküvés». Házkutatás márcz. 3. 1860. Széchenyi hirtelen halála ápril 8. 1860. Hirlapok ez eseményről. Bonczlelet. Kemény Zs. necrológja. 301—315. l.

XVII.

A nemzet gyásza. M, T. Akadémia. Széchenyi nagy arczképe. A temetés. Necrológok. 316—328. l.

XVIII.

Pesti requiem. Benedek. Scitovszky primás. Az akadémia. Gróf Dessewffy Emil. Az Akadémia rendkivüli ünnepélyes ülése. Eötvös emlékbeszéde. Szász K, Arany ódái. A nemzeti casino emléklakomái; serlege. Az érczszobor. Pulszky. A gyász könyve. Emlékünnepélyek. Széchenyi-szoba. 329—341. l.

XIX.

Széchenyi végrendeletei. Wesselényi. Crescence. Walhalla. Egy utolsó levele. — Zárszó. 342—351. l.

Függelék. 353—367. l.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

	Lap
Gróf Széchenyi Istvánnak Barabás Miklóstól olajba festett arczképe	1
Gróf Andrássy Gyula	19
Gróf Széchenyi István Naplójának utolsó lapja	112
A pozsonyi joghallgatók megérkezése és fogadtatása Bécsben 1848 márcz. 14. és 15-ike közötti éjjelen	120
Az 1848-iki magyar független felelős miniszterium	156
Gróf Széchenyi Istvánné	250
Gróf Széchenyi István	317

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

Gróf Széchenyi István és fia Béla	3
Szalay László	5
Kazinczy Gábor	7
Báró Vay Miklós	9
Az «Üdvlelde» czímlapja	15
Mándok	21
Gróf Károlyi Lajos	25
Balatonfüred	33
A «Politikai programmtöredékek» czímlapja	35
Szentkirályi Mór	47
Báró Kemény Zsigmond	51
Ferencz József főherczeg ő fensége	53
Gróf Széchenyi István	63
Zarka személynök	69
Somssich Pál	70
Bónis Samu	71
Hunkár Antal	73
Somssich Pál	75
IX. Pius pápa	87
Gróf Dessewffy Emil	89
Szemere Bertalan	95
Helytartósági épület Budán	102
Balogh Kornél	103
Pázmándy Dénes	105
Lajos főherczeg	111
Báró Perényi Zsigmond	113
Rajacsics karloviczi érsek	121
Albrecht főherczeg	131
Herczeg Windischgrätz	135
Jelenet a bécsi forradalomból	138
Ferencz Károly főherczeg	141
A Matschakerhof szálloda Bécsben	143
Jókai Mór	144
A forradalmi csarnok	145
Népgyülés a Nemzeti Múzeum előtt	149
Tancsics Mihály	151
Vasvári Pál	153
Petőfi Sándor	155
Hajnik Pál	157
Kossuth szónokol a népnek	161
Babarczy	163
Sztratimirovics	169
Az alagút Budán	173
Gróf Latour	177
A parlament épülete Pesten	183
Jellasics horvát bán	185
Damjanics	187
Csernovics Péter	189
A budai macskazene	191
Perényi Zsigmond	195
János főherczeg	199
Mészáros Lázár	201
A képviselőház belseje 1848-ban	204
Az Ullmann-ház Pesten: Széchenyi lakása 1848-ban	206
Gorové István	211
Kemény Dénes	217
Csányi László	218
Almási Balogh Pál	225
Gróf Lamberg	226
Görgey Arthur	231
Gróf Zichy Ödön	235
Horváth Mihály	239
Perczel Mór	241
Ghiczy Kálmán	244
Tóth Lőrincz	246
Széchenyi hálószobája Döblingben	254
A döblingi tébolyda	255
Gróf Széchenyi István dolgozó szobája Döblingben	259
Falk Miksa	266

Gróf Széchenyi István Döblingben _ 267
Széchenyi «Ein Blick»-jének czímlapja --- --- --- --- --- --- 270
Rónay Jáczint _ --- --- --- --- 272
Török János --- --- --- --- --- 276
Hollán Ernő --- --- --- --- --- 283
Kecskeméty Aurél --- --- --- --- 289
Gróf Széchenyi István utolsó találkozása br. Jósika Sámuellel Döblingben --- --- --- --- --- --- 291
Gróf Széchenyi István --- --- --- 292
Gróf Széchenyi István és családja -- 293
Gróf Széchenyi István mellszobra Gassertől --- --- --- --- --- 295
Scitovszky János --- --- --- --- 299
Fejkép Cserna Károlytól --- --- --- 307
Széchenyi mauzoleum Nagy-Czenken 319
Gróf Széchenyi István érczszobra háttérben az akadémiával --- --- 339
Gróf Széchenyi emlékserleg a nemzeti kaszinóban --- --- --- --- 347
Az Akadémia emlékérme --- --- 352

MEGJEGYZESEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

Gróf Széchenyi Istvánnak Barabás Miklós által olajba festett arczképét a művész szivességéből közöljük, ki azt nekünk reprodukálás végett átengedte, megjegyezvén, hogy ez a kép még sehol sem volt közölve. Mikor Széchenyi a művésznek ült, több bizalmas nyilatkozatot tett neki, többi közt mikor épen bajuszát festette, melyet ő akkor nagyon megnyirva viselt, azt mondotta: «Ha nemzetiségünk erősebb alapon fog nyugodni, mint a bajusz és sarkantyú, akkor levágatom a bajuszomat».

Gróf Széchenyi István naplójának ere detije az Akadémia birtokában őriztetik.

Gróf Andrássy Gyula arczképét Kriehuber kőnyomata után készült rézkarczról reprodukáltattuk.

A független magyar felelős ministeriumot ábrázoló képünk Székely Bertalan festménye után készült, a ki ezt mindjárt a második ministerium megalakulása után festette az egyes ministerek fényképeiről s igy az arczképek hűsége minden kétség felett áll. Az eredeti kőnyomat Ernst Lajos birtokában.

Gróf Széchenyi Istvánné arczképét Barabás Miklós egykorú festményéről készült rézmetszet után adjuk.

«A pozsonyi joghallgatók megérkezését és fogadtatását Bécsben 1848 márczius 14. és 15-ike közötti éjjelen» ábrázoló képet természet után rajzolta és litografálta Kollarics.

Gróf Széchenyi István arczképét Gasser remekműve után Würbel Ferencz rajzolta kőre. Mi az Ernst Lajos úr birtokában lévő kőnyomat után adjuk.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A czímképet Cserna Károly tervezte és rajzolta.

Gróf Széchenyi István és fia Béla arczképét Stelio K. színes kőnyomata után közöljük, mely Ernst Lajos birtokában van.

Szalay László arczképe Cauzi Ágost rajza után készült.

Kazinczy Gábor arczképét 1847-ben Barabás Miklós rajza után reprodukáljuk, ugyancsak az ő rajzáról készült kőnyomat után adjuk Károlyi Lajos arczképét, valamint a báró Kemény Zsigmondét is 1843-ból, továbbá Somssich Pál arczképét is Barabás Miklós rajzolta kőre egy 1851-ben megindítandó folyóirat számára, mely azonban lefoglaltatván s elkoboztatván a rendőrség által: csak egy példányban maradt fenn.

Somssich aláirása ugyan e képről vétetett.

Báró Vay Miklós, Bónis Samu, Sze-

mere Bertalan, Pázmándy Dénes, Hunkár Antal arczképei, Eybelnek az 1840-es években készült kőrajzairól reprodukáltattak.

Mándokot eredeti fölvétel után adjuk.

Balaton-Füred Hunfalvy János munkájában látott világot.

Szentkirályi Móricz mellszobra a Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun egyesült vármegyék birtokában van s a vármegyeházán őriztetik. Rajzát Cserna Károly készítette.

Ő Felségének 1847-iki arczképét huszár-generalis egyenruhában a hitbizományi könyvtár birtokában levő egykori metszet után adjuk. Ő Felsége ezen egyenruhában iktatta be István nádort hivatalába. Ugyancsak a hitbizományi könyvtárban levő eredeti után közöljük Lajos főherczeg arczképét.

Gróf Széchenyi István arczképét 1858-ból Rohn kőnyomata után adjuk.

Zarka személynök, Balogh Kornél és Rajacsics patriarcha arczképeit egykorú kőnyomatok után vettük, melyek az orsz. képtár tulajdonában vannak.

IX. Pius pápa képét Metzmacher metszete után adjuk.

Báró Perényi Zsigmond, gróf Dessewffy Emil arczképei Grünn rajzai után készültek.

A helytartósági épület rajzát Mülbeck eredeti felvételéről közöljük.

Albrecht főherczeg, Windischgrätz herczeg, Ferencz Károly főherczeg és gróf Latour arczképeit ő Felsége hitbizományi könyvtárában őrzött metszetek után adjuk.

A bécsi forradalomból vett jelenetet ábrázoló képet egykorú felvételről Cserna Károly készítette.

A Matschakerhof szálloda Duschek rajza után készült.

Jókai Mór arczképét egy 1850-ben saját maga által készített rajz után adjuk.

A forradalmi csarnokot ábrázoló kép Cserna K. rajza után készült. Szintén tőle valók: Kossuth szónokol a népnek, Alagút Budán, A képviselőház belseje 1848-ban, Az Ullmann-ház Pesten, Széchenyi lakása 1848-ban, Széchenyi döblingi hálószobája, A döblingi tébolyda czímű képeink.

A népgyülés a Nemzeti Múzeum előtt, egykorú rajz Ernst Lajos birtokában.

Tancsics Mihály arczképe Barabás 1848-iki rajza után készült. Szinte tőle vannak: Petőfi Sándor arczképe (1845-iki kőrajz) Tóth Lőrincz (1845) és következő három arczkép: Perényi Zsigmond arczképe 1849-iki rajz, Damjanics arczképe daguerrotyp után készült rajz 1849-ből, Görgey Arthur arczképe 1849-ből természet után rajzolva. E két utóbbi eddig kiadatlan és ismeretlen rajznak szives átengedéséért kedves kötelességünknek tartjuk Barabás festőművész barátunknak itt is hálás köszönetet mondani.

Vasvári Pál arczképét egy Magyar Mihálynál megjelent metszet után adjuk.

Hajnik Pál arczképe Marastoni, a Babarczyé Eybl 1848-iki rajza után készült.

Sztratimirovics, Csernovics Péter, Mészáros Lázár arczképeit Rauh nyomásai után adjuk.

A parlament épületét Mühlbeck rajza után közöljük.

Jellasich arczképe az Egyetemi könyvtárban lévő metszet után készült.

A budai macskazenét ábrázoló képet, valamint János főherczeg, Mészáros Lázár, Gorové István, Kemény Dénes, Csányi László, Almási Balog Pál, gróf Lamberg, Perczel, Ghiczy Kálmán arczképeit egykorú metszetek és kőnyomatok után reprodukáltattuk.

Gróf Zichy Ödön arczképét Kriehuber 1849-iki kőrajza után adjuk, melyet Barabás Miklós volt szives részünkre átengedni.

Horváth Mihály arczképét az Országos Képtárban lévő festmény után adjuk, melynek festője ismeretlen.

Gróf Széchenyi István döblingi dolgozószobájának rajzát Cserna Károly készítette.

Szintén tőle való a nagyczenki Széchenyi-mauzoleum rajza.

Falk Miksa arczképe 1857-iki aquarel után készült.

Gróf Széchenyi István Döblingben cz. képet Katzler V. litografiája után adjuk egy Ernst Lajos úr gyűjteményében levő példány után.

Gróf Széchenyi «Ein Blick»-jének czímlapja Weinwurm felvétele.

Rónai Jáczint arczképét az Orsz. Képtárban őrzött kőnyomat után közöljük.

Török János arczképét a «Vasárnapi Ujság»-ban (1874. évf. 7. szám) közölt metszet után.

Szintén a «Vasárnapi Ujság» (1877. 17. sz.) után adjuk Kecskeméthy Aurél egykorú metszetről készült arczképét.

Hollán Ernő arczképét a Sarkady István szerkesztésében megjelent «Hajnal-Album»-ból vettük. Az arczkép Marastoni rajza után készült.

«Gróf Széchenyi István találkozása báró Jósika Sámuellel Döblingben» cz. képünket Haske és társától Pesten 1860. kiadott kőnyomat után reprodukáltattuk.

Gróf Széchenyi István arczképét emlékezetből Vahot Imre rajzolta. Kőre rajzolta Rohn.

Gróf Széchenyi István és családját ábrázoló képet Peski Ede rajza után Rohn és Grund rajzolták kőre. Mint a «Hölgyfutár» műlapja jelent meg 1863. évben. Az eredeti kőnyomat Ernst Lajos gyűjteményében.

Gróf Széchenyi István Gassertől készült mellszobrának rajzát Falk Miksa tulajdonában levő szobor után reprodukáltattuk.

Scitovszky János arczképét Török János közölte «Magyarország primásai» cz kiadványában.

Fejkép Cserna Károlytól.

Gróf Széchenyi István érczszobra, háttérben az Akadémiával: Weinwurm eredeti fényképfelvétele.

Az Akadémia emlékérmét magáról az éremről reprodukáltattuk.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

AZ EGÉSZ MUNKÁNAK. (BETŰRENDBEN.)

Administrator II. 88.
Adó I. 150, 216, 362, 490, 500, 525, II. 83.
Adósság I. 64, 343. II. 168, 171, 214.
Aesthetika I. 105, 115, 145.
Aggályok I. 52, 389, 464, 505, 596. II. 13. 57, 142, 179, 220.
Ajándék I. 125, 186, 321.
Akademia I. 199, 230, 245, 315, 399, 501. II. 123.
Alapító I. 203.
Albach I. 232, 294, 373, 400.
Albrecht II. 129.
Alibunár I. 327.
Alfieri I. 115.
Alkotmány I. 178, 192, 179, 217.
Allgemeine Ztg. II. 68.
Almásy I. 491. II. 14.
Alsó- és felsőház I. 224.
Amerling I. 344.
Amnestia I. 444.
Andrássy I. 304, 334. II. 15, 70.
Andrew I. 380.
Angolország I. 44, 109, 166, 345, 403.
Antichambre I. 107, 447.
Apponyi György I. 106, 116. II. 13, 41, 70, 84, 91, 107, 167.
Arcis I. 87.
Ariosto I. 115.
Aristocratia I. 346, 564.
Arthaber II. 126.
Aspern I. 29.
Áldozatkészség I. 25, 91, 367, 400.
Árviz I. 402.
Áthelyezés I. 44, 64.
Atyai intelmek I. 19, 139.
Autodidaxis I. 25, 41, 106, 145.

Babarczy II 162.
Bach II. 124.
Bajor király I. 160.
Balaton II. 32.
Balog I. 392. II. 102, 222.
Bank I. 215, 252.
Bánffy I. 151.
Barátság I. 151, 156, 261.
Bartal I. 223, 430. II.
Batthyány I. 93, 305, 414, 481, 576 II 165, 186, 203, 234, 241, 272.
Bauernfeld II. 123.
Beauharnais I. 29, 35.
Becsvágy I. 125.
Bécs II. 121, 160.
Belgrád I. 267.
Benedek II.
Beőthy I. 317. II.
Bernadotte I. 55, 69.
Bernát II. 26.
Bertha I. 334.
Berzsenyi I. 257.
Besze II. 244.
Beszédek I. 181, 190, 222, 231, 283, 289, 307, 314, 360, 432, 502. II. 208.
Bezerédj I. 452, 481. II. 245.
Bécs II. 115, 121, 170.
Béke I. 88.
Békeajánlatok I. 76.
Békeküldöttség II. 240.
Békepárt II. 238.
Béla I. 124.
Bianchi I. 93.
Birálatok I. 145, 257, 261, 334, 471.
Birtokképesség I. 567.
Biztosok I. 190 196.
Blick II. 269.
Blücher I. 68, 81, 570.
Bohus I. 48.
Boldogság I. 126.
Bologna I 98.

Bombelles II. 176.
Bonaparte I. 64.
Bónis II. 72, 86.
Borsitzky I. 290.
Bot II. 214.
Bourbon I. 90.
Bowring I. 305.
Bretzenheim II. 4, 20.
Brunswick I. 246.
Budapest I. 233, 299, 335.
Budget II. 214.
Büntető törv. I. 551.
Byron I. 116.

Camarilla II. 176.
Canal du Midi I. 175.
Canova I. 118.
Cantacuzeno I. 175.
Carolina Augusta I. 184.
Carolina Meade I. 135.
Carthausi Klastrom I. 160.
Casino I. 233.
Castel Sangro I. 96.
Catania I. 130.
Censura II. 147.
Centralista I 577.
Circulatio I. 286.
Centrum I. 465.
Champagnei I. 160.
Charivari I. 529.
Clark I. 341, 401, 496.
Cobden II. 41.
Colera I. 302, 311.
Concertatio I. 225.
Conduite I. 606.
Conferentia II. 198, 202.
Congressus II 181.
Conservativ II. 33.
Constantin I. 74.
Constantinápoly I 123.
Crescence I. 170, 226, 231, 260, 370. II. 250, 373.
Csatorna I. 426, 260.
Csáky I. 190.
Csányi II. 188, 192.
Csehország II. 178, 181
Cserey I. 155.
Csernovitz II. 184.
Czenk I. 101, 110, 301, 448.
Czimkérdés I. 358.
Cziráky I. 148, 196, 234, 334, 350, 371.
Czuczor I. 475.

Damjanics II. 182.
Danecker I. 168.
Deák I. 136, 244, 416, 420, 442, 464, 525. II. 162, 184, 242.
Debreczen I. 242. II. 240.
Declaratorium I. 214, 291. II. 91.
Degenfeld II. 6.
Desfours I. 7, 316.
Dessewffy I. 185, 296.
Dies falates I. 135.
Doberan I. 247.
Doblhof II. 216.
Döbling II. 222, 248, 256.
Döbrentey I. 201.
Dredging-Engine I. 328.
Drescher I. 248.
Drezda I. 50, 56.
Duna I. 264, 314, 349, 318, 382.

Edelspacher I. 48.
Elek II. 18.
Elnöki megrovás I. 222.
Emlékirat I. 208. (Metternich jegyzeteivel)
Endlicher II. 926.
Eötvös I. 436, 477, 549, II. 4, 97.
Ender I. 113, 229.
Epernay I. 160.
Epuratió II. 243.
Erdély I. 151.
Eredeti I. 308.
Ertel I. 32.
Eskü II. 188, 192, 209.
Eszterházy I. 36, 172, 245. II. 50, 139, 186, 290.
Executio I. 114.

Falk II. 250.
Fantázia I. 133.
Farkas I. 377.
Farsang 110, 293.
Fáy I. 118, 346, 401, 441.
Feladás I, 354.
Felelősség I. 372, 419, 434.
Felirat II. 74, 81.
Felsőház I. 564.
Ferdinánd I. 279, 316, 416. II. 64, 136, 168, 213, 234.
Ferencz cs. és kir. I. 75, 123, 128, 182, 223, 351.
Ferencz Károly II. 124, 170.

Ferencz József II. 52, 234.
Ferenczy I. 118.
Festetics I. 3, 8, 24.
Festészet I. 118.
Ficquelmont II. 130, 175.
Fiúi gyengédség I. 11, 21, 27, 79, 125.
Fiume II. 11.
Flette I. 115.
Flórencz I. 106.
Foith I. 324.
Forgács II. 59.
Földhitelintézet I. 538.
Főrendiház I. 561. II. 210.
Francziaország I. 89, 110, 305.
Franklin I. 228.
Fridrik Vilmos I. 95.
Füred II. 32.

Gabriella I. 112.
Galatz I. 270,
Garat I. 499.
Gasser II.
Gay Lussac I. 340.
Gáz I. 108.
Gentz I. 22.
Gewerbverein II. 122.
Ghika hg.
Goergen II. 360.
Goethe I. 104.
Gomez I. 30.
Gorové II. 210.
Gotthard I. 367.
Görgey II. 230.
Görög foglyok I. 129.
Görögország I. 122. 126.
Gőzfürdő I.
Gőzhajózás I. 330, 379, 386.
Graham I. 345.
Grassalkovics I.
Grillparzer II. 179.
Guizot I. 345.
Guszman II. 268.
Guzmics I. 181.
Gyáralapító II. 30.
Gyermekkor I. 8.
Gyónás I. 163.
Győri ütközet I. 34
György angol kir. I. 109.
Gyulay I. 283.

Háboru szenvedései I. 56, 62, 65, 67, 73, 83, 104.
Hadi tanács I. 36, 133.
Hadjárat I. 51, 55.
Hadsereg I. 29, 219, 236, 286.
Hajnik II. 157.
Házasság (febr. 4. 1836.) I. 373.
Házi nevelés I. 12.
Helmeczy I. 292.
Henrietta I. 140.
Herder I. 339.
Hessen-Homburg I. 64, 95.
Hetilap II. 29.
Hid I. 271, 305, 341, 401, 493, 513.
Hirlapi czikkek I. 511.
Hitel I. 246, 254, 294.
Hivatalképesség I. 566.
Hivatás I. 74, 97, 104, 125.
Hohenheim I. 160.
Hollán Ernő I. 40.
Homér I. 116.
Honosítás I. 186.
Honvágy I. 90, 124. 107, 452.
Honvédelmi bizotts. II. 253.
Hopf II. 265.
Horpács I. 4.
Horváth-Boldizsár II. 4, 243.
Horvátorsz. I. 514.
Hrabovszky II. 192.
Hunkár I. 38. II. 72.
Hunnia I. 452.
Hunyady I. 140.
Hyé II. 126.

Ibrahim I. 129.
Igazmondás I. 385.
Illésházy I. 186.
Ima II 16.
Imrédy II. 56.
Insurrectio I. 88, 41.
Irányi II. 240.
Irinyi II. 146.
Iró I, II. 14.
Irodalom I. 180.
István főhg I. 404. II. 43, 68, 117, 213, 232.
János főhg I. 22, 28, 34, 40. II. 195, 203.
Jelentés (Hidról) I. 340.
Jellasics II. 192, 216.
Johannisberg I. 168.
Jósika I. 599.
József II. 4, 175, 178.
József nádor I. 26, 196, 221, 315, 317, 352, 404, 415, 430, 434, 361, 438. II. 41.

Kaland I. 83.
Károly fhg. I. 22, 29, 40, 287.

Károlyi I. 203. II. 10, 26.
Károly X. franczia király I. 170.
Karzat II. 67, 86, 93.
Katona élet I. 42, 51, 56, 65, 69, 83, 103, 125.
Kazinczy II. 4.
Kecskeméthy II.
Keglevics I. 36.
Kelet Népe I. 458, 466.
Kemény Zs. II. 154. 186.
Keresztlevél I. 3.
Kerületi ülés I. 181, 191.
Kezdemény I. 542.
Kikötő II. 31.
Kisfaludy I. 292.
Kis János I. 243.
Klauzál I. 539. II.
Kolowrat II. 122.
Konstantinápoly I. 123, 271.
Kormány törvénytélenségei I. 150.
Koronaőr I. 186, 362.
Koronázás I. 362.
Kortes II. 50.
Kossuth I. 310, 374, 392, 412, 457, 469, 490, 499, 523. II. 200, 204, 215.
Kovács Lajos II. 16, 26, 49
Kölcsey I. 307.
Költők II. 14.
Kötelesség I. 100, 390.
Követjelentés I. 442.
Kövér I. 314.
Köztehervisélés I. 56.
Közvélemény I. 462.
Kübek I. 587. II. 122.
Különcz I. 570.

L. betü I. 232.
Lajos II. 130.
Lamartine I. 325. II.
Lamb I. 170.
Lamberg II. 232.
Lánczhid I. 489, 403. II. 206.
Landschütz I. 113.
Langenau I. 294.
Latour II. 186.
Látogatók névjegyzéke II. 256.
Lederer II. 186, 324.
Leirat I. 215, 358. II.
Lengyelügy I. 22. 356.
Leseverein II. 134.
Levante I. 126.
Levelezés I. 20, 27, 45, 54, 56, 62. 80, 97, 124, 225. II. 70.
(Lunkányi) Liebenberg I. 8, 12, 31.
Liechtenstein I. 40, 140.
— huszárok I. 44, 72, 75.
Lipcsei ütközet I. 68.
Lipicza I. 114.
Lipót II. 16.
Lófuttatás I. 145, 158, 234, 296.
Lóisme I. 145, 398.
London I. 109, 304.
Lonovics I. 357. II. 265.
Lónyay I. 574. II. 4.
Louis II. 119.
Lovakrul I. 240.
Loyalitás I. II.
Luka I. 365.
Lützow I. 122.

Magyar (a legnagyobb) I. 450.
Magyarád I. 49.
Magyar nyelv I. 222, 291, 360, 503. II. 64, 101.
Mahmud I. 272.
Mailáth I. II. 4.
Manifestum II. 125.
Márczius II. 126.
Mária Dorothea I. 257, 392.
Mária Ludovica I. 24, 42.
Mária Lujza I. 44, 89, 94.
Mária fhgnő II. 16.
Máriássy I. 185.
Marmont I. 396.
Meade Caroline I. 47, 113, 136.
Meade Selina I. 139.
Melanie hgnő II. 122,
Mecséry I. 49.
Megye I. 525. II.
Mehadia I. 257, 322.
Mehrfeld I. 44.
Melancholia I. 135, 257, 304, 326, 339, 376, 468, 499. II. 13.
Mesko I. 29, 36, 58.
Mészáros II. 182.
Meszlényi I. 457.
Metternich I 44, 75, 159, 192, 204, 207, 218, 258, 355, 377, 388, 394, 447, 462, 517. II. 13, 125.
Milano I. 98, 112.
Militär Verdienst-Kreutz I. 96.
Milos I. 274, 347.
Minerva I. 296.
Minisztertanács II. 194.
Mimár I. 107.
Minimum I. 441.

Moga II. 233.
Molnár I. 245.
Morean I. 58,
Móricz (rend) I. 95.
Mosony I. 52.
Murat I. 94, 104.
Muzeum I. 11.
München I. 159, 344.
Művészet I. 196, 116.

Nádor I. 317. II. 41, 67.
Nádorné I. 257, 233, 392.
Nagy Pál I. 149, 189, 214, 280, 300, 420.
Nallendorf I. 61.
Naplók I. 105, 176, 391, 404, 483. II.
Napoleon I. 22, 24, 31, 50, 60, 93.
Nápoly I. 105, 123.
Német (Caus. reg. dir.) I. 88.
Nemzetiség II. 214.
Népszerűség I. 436, 510, 560.
Nevelés I. 8.
Nissai torony I. 273.
Nyáry I. 309, 481. II. 186.

Ocskay I. 334.
O'connel I. 345.
Odgen I. 342.
Olaszország I. 93, 102, 112, 116.
Olymp I. 123,
Orczy I. 391.
Orleans II. 11.
Orosz czár I. 89.
Orosz hadjárat I. 50.
Orosz I. I. 300, 383, 388, 398.
Országgyűlés I. 24, 29, 50, 69, 80, 177, 198, 278, 306, 309, 317, 389, 417, 537, 545.
II. 60. 194.
Országos pénztár I. 540.
Ottenfels I. 126.
Ozman Pasha I. 320.
Öngyilkosság I. 220, 419, 448, 413.
Önismeret II. 275.
Ősiség I. 489.

Paar gróf I. 58.
Paleocapa II. 18.
Pálfi I. 391, 413.
Palóczy I. 348, 374. II.
Pap I. 201.
Pappenheim II. 55.
Pápa I. 41.
Párbaj I. 105, 391. II.
Páris I. 88, 91.
Pausanias I. 116.
Pedagóg II. 275.
Perczel II. 201, 207.
Pest v. I. 481, 552, 558
Pesti Hirlap I. 469. II. 3.
Pesti por és sár I. 451.
Petitio II. 301.
Petőfi II. 145, 226.
Petrarca I. 115.
Pécsy II. 40.
Péczely II. 8.
Pénz I. 65, 90, 111.
Philosophia I. 228.
Pirago I. 263.
Pitti I. 116
Pius IX. II. 85.
Plato I. 116.
Politikai program töredék II. 34.
Pope I. 166.
Popovics II. 273.
Por és Sár I. 451.
Pozsony I. 41.
Prága I. 58. 60. II. 178.
Prince-Regnet I. 108.
Principe d'Ungheria I. 123.
Proclamatio I. 14.
Propositiok (kir.) I. 182, 310, 442, 537. II. 64.
Pulszky I. 464, 506, 593. II 68.
Puthon I. 317.

Ráday I. 415, 418.
Radovicz II. 125.
Rajna I. 345.
Rechberg II. 280.
Reform I. 179.
Rendjelek I. 95.
Rendreutasítás I. 221, 223.
Révai I. 11.
Revitzky I. 258, 389.
Roma I. 118.
Rónay II. 279.
Rothschild I. 345.
Rudnay I. 182.
Ruspoli I. 152.

Saaran G. I. 112
Sajtó I. 549. II.
Sándor czár I. 86.
Schlegel I. 126.
Schlick I. 67.
Schmerling II. 248.

Schönbrunn (Béke) I. 40.
Schulenburg I. 78.
Schwarzenberg I. 60, 62, 70.
Selyem I. 176, 449, 452.
Senatus I. 89.
Sérelmek I. 223, 420.
Shakespeare I. 109.
Sina I. 304, 401.
Smyrna I. 176.
Soldatenfreund I. 92.
Somsics II. 12, 45, 68, 74.
Sopron I. 448.
Sport I. 145.
Stadium I. 332.
Stahremberg I. 93.
Steigentesch I. 48.
Stürmer I. 126.
Subsidium I. 572.
Svájcz I. 78.
Szabadhegy I. 38.
Szabadság I. 129, 225.
Szabó II. 31.
Szalay László II. 3.
Számadás I. 32.
Szeder I. 454, 492
Szegényedés I. 590.
Szemere II. 197.
Szentiványi II. 4.
Szentkirályi I. 539. II. 54, 68.
Szenvedések I. 65, 73, 85.
Szepessy I. 182.
Szerbia I. 274.
Szerelem I. 133.
Szerencsy I. 546. II. 24.
Széchenyi Béla I. II.
— könyvtár I. 11.
— Ferencz I. 4, 19, 28, 139, 141.
— Lajos I. 47, 101.
— Ödön I. 21.
— Pál I. 47. 103. 138. II.
— István (önnön magáról) I. 8, 19, 48, 75, 124, 135, 304, 411, 418. II. 220.
— betegsége II. 221.
— mint szónok I. 309, 566.
— mint iró I. 230.
Széchenyi út. Emléktábla I. 330.
Széchenyiné I. 38. II.
Szécsen I. 561.
Szilassy I. 367.
Szinház I. 302, 400, 512, 577.
Sziv és Ész I. 299, 476.
Szivügyek I. 113.
Szlávy I. 188.
Szoboszlay II. 8.
Szólásszabadság I. 342, 429.
Szőgyéni I. 181.
Szusics II. 56.
Szűzbeszéd I. 191.

Tactica I. 573
Taglalat I. 294.
Takarékpénztár I. 115.
Talleyrand I. 89.
Tancsics II. 151.
Tar I. 201.
Társadalom I. 293.
Tasso I. 115.
Telekdij I. 530.
Teleki I. 257, 543, II.
Tervek I. 129, 146.
Theodaki I. 122.
Thewrewk I. 200.
Thorwaldsen I. 118.
Thielen I. 70.
Thiers I. 75, 345.
Thierry II. 248.
Thorwaldsen I. 118.
Titkos jelentés I. 25, 355.
Tisza I. 323. II. 4.
Tolentino (ütk.) I. 93.
Tóth Lőrincz I. 598.
Török János II. 270.
Törökország I. 123.
Trapisták I. 161.
Trefort I. 599.
Trogoff I. 146.
Trónbeszéd I. 182. II. 202.
Turin I. 97.
Tünde I. 346.
Ujonczok I. 420. II.
Ulászló törvénye I. 190.
Ulman I. 401.
Urbér I. 312.
Utasítás I. 558.
Utazás I. 102, 109, 113.
Üdvlelde II. 13.

Vadászat I. 48.
Vallás I. 28, 130, 221, 357, 544.
Városok I. 402, 428, 490, 514. 535, 549, 561.
Vásárhelyi I. 320. II. 17.
Vaskapu I. 319, 395.
Vasút I. 4.
Vasvári II. 151.
Vay I. 187, 203. II. 8, 41.
Vécsey I. 97.

Védegylet I. 514, 590. II. 30.
Végh I. 49, 186, 203.
Végrendelet I. 391. II. 342.
Verona I. 112.
Veszter I. 513.
Victor Emanuel I. 92.
Viczay I. 28.
Vieuxtemps I. 528.
Világ I. 255, 295.
Világos I. 46.
Vizszabályozás (egyetemes) I.
Vlasics I. 46.
Vodianer I. 410. II. 23.
Voith I. 27, 30, 36.
Voyna I. 108.
Vörös II. 180.
Vörösmarty II. 226.
Vörös nadrág I. 569

Walhalla I. 345, 475. II. 37.
Wellington I. 43, 166.
Wenckheim I. 158. II. 8.
Wesselényi I. 151, 155, 202, 227, 261, 311, 351, 354, 391, 404, 521. II. 214, 224.
Wilček I. 5.
Windischgrätz I. 92, 110. II. 178, 234.
Wirkner I. 462.
Wladimir (vitézrend) I. 71.
Woronieczky II. 8.
Woyna I. 108.
Wurda I. 544.

Ypsilanti I.

Zalay II. 23.
Zarka II. 68.
Zay I. 561, 564.
Zichy I 67, 69, 143, 215, 450, 573. II. 41 50, 253.
Zsedényi I. 486. II.
Zsidók I. 561. II.
Zsófia I. 189.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

Barabás Miklósnak 1836-ban készült olajfestménye után.

TARTALOM.

Lap

Gróf Széchenyi István életrajza. 1791—1860. Írta Zichy Antal.

I. fejezet ... 3
II. fejezet ... 18
III. fejezet ... 40
IV. fejezet ... 54
V. fejezet ... 72
VI. fejezet ... 92
VII. fejezet ... 101
VIII. fejezet ... 112
IX. fejezet ... 121

Önálló képek:

Gróf Széchenyi István ... 1
Gróf Széchenyi Ferencz ... 8
Gróf Széchenyi István első levele atyjához ... 11

A szövegbe nyomott képek:

Czimkép Cserna Károlytól ... 1
Horpács ... 3
Gr. Wilcek-ház Bécsben az Uri-utczában, hol gróf Széchenyi István született ... 5
Gróf Széchenyi Ferenczné ... 9
Liebenberg levelének utolsó sorai ... 13
Győr ... 18
Károly főherczeg ... 23
A Szabadhegy melletti csatatér ... 33
Beauharnais Eugen herczeg ... 34
Báró Meskó József altábornagy ... 35
A Széchenyi-kastély Czenken ... 40
Mária Lujza ... 45
Világos vár ... 47
Ludovika császárné ... 51
Napoleon korabeli fegyverek ... 54
Schwarzenberg herczeg ... 57
Napoleon ... 59
Bernadotte ... 69
A szövetséges fejedelmek esküje Lipcsénél ... 72
Herczeg Metternich ... 77
Blücher ... 81
I. Sándor czár ... 87
Turin ... 92
Murat ... 94
III. Fridrik Vilmos porosz király ... 95
A czenki hársfasor ... 101
IV. György angol király ... 109
A Pitti-palota Florenczben ... 117
Fáy András ... 119
Ferenczy István szobrász ... 121
Lützow konstantinápolyi nagykövet 127

☞ Az 1895-iki évfolyam V-ik füzete olyan akadályok miatt, melyek elháritása nem állott hatalmunkban, e hó végén hagyja el a sajtót. A Szerző helyszini tanulmányokat tett s adatai jelentékeny részét Horvátországból kapván a feldolgozassal hamarább nem készülhetett el. A munka teljessége kárpótlást nyújt a késedelemért az olvasónak. Szerk.

TARTALOM.

Lap

Gróf Széchenyi István életrajza. 1791—1860. Irta Zichy Antal.

X. fejezet ... 132
XI. fejezet ... 144
XII. fejezet ... 163
XIII. fejezet ... 181
XIV. fejezet ... 202
XV. fejezet ... 226
XVI. fejezet ... 238

Önálló képek:

Gróf Széchenyi Istvánné ... 129
Széchenyi glorificatiója ... 212

A szövegbe nyomott képek:

Gróf Zichy Károly ... 141
Herczeg Windischgrätz ... 147
Felső-Büki Nagy Pál ... 149
A quarta-ház Kolozsvárott ... 156
Báró Jósika János kormányzó ... 157
Ferencz császár ... 161
Trappista munkában ... 165
Wellington herczeg ... 171
X. Károly franczia király ... 175
Herczeg Esterházy Pál nagykövet 177
Az Akadémia alapítása ... 181
József nádor ... 187
Gróf Dessewffy József ... 191
Zsófia főherczegnő ... 193
Gróf Cziráky Antal ... 199
Gróf Károlyi György ... 204
Metternich dolgozó szobájában ... 209
A «Lovakrul» czímű mű czímlapja 241
A «Hitel» czímlapja ... 249
A «Világ» czímlapja ... 255

TARTALOM.

Gróf Széchenyi István életrajza. 1791—1860. Irta Zichy Antal.

	Lap
XVII. fejezet	293
XVIII. fejezet	306
XIX. fejezet	317
XX. fejezet	331
XXI. fejezet	348
XXII. fejezet	363
XXIII. fejezet	373

Önálló képek:

Gróf Széchenyi István és a Tiszaszabályozás kezdetének emléke 264

A szövegbe nyomott képek:

Gróf Teleki József 259
A Wesselényi-kastély bejárata Sibón 262
A vaskapu 269
Ferdinand trónörökös 279
V. Ferdinand megkoronáztatása 281
A régi casino a Lloyd-épületben 293
Mária Dorothea főherczegasszony, József nádor neje 295
A pozsonyi vár 306
Estei Ferdinand főherczeg 315
Traján hidja 318
Orsova 319
Az orsovai pasa lakása 321
Lamartine 325
Vásárhelyi Pál 327
Vaskapu: Karán-szoros, Széchenyi-ut 328
A lánczhid a budai oldalról 331
A stadium czimlapja 333
Gróf Andrássy György 335
Palóczy László 349
Gróf Széchenyi István 351
Kölcsey Ferencz 353
Beöthy Ödön 359
A magyar nemzeti Muzeum 363
Szilassy József koronaőr 367
Albach Szaniszló 375
Bölöni Farkas Sándor 377

TARTALOM.

Gróf Széchenyi István életrajza 1791—1860. Irta Zichy Antal.

Lap

XXIV. fejezet --- 388
XXV. fejezet --- 395
XXVI. fejezet --- 414
XXVII. fejezet --- 440
XXVIII. fejezet --- 446
XXIX. fejezet --- 456
XXX. fejezet --- 467
XXXI. fejezet --- 477
XXXII. fejezet --- 501

Önálló képek:

A pesti városháza árvíz alatt --- 408
Széchenyi naplója egy oldalának facsimiléje --- 445
A lánczhíd alapköve letételének rajzát a jövő füzethez mellékeljük.

A szöveghe nyomott képek:

A tiszadobi Széchenyi-emlék --- 385
Kossuth Lajos --- 393
A nemzeti szinház régi épülete --- 395
Néhány szó a lóverseny körül czímlapja --- 397
A nemzeti szinház jubiláris emlékérme 401
István főherczeg --- 405
Báró Wesselényi Miklós --- 407
Gróf Károlyi György --- 409
Gróf Széchenyi István --- 411
Pest megyeháza --- 414
Gróf Batthyány Lajos --- 417
Majláth György --- 421
Gróf Ráday Gedeon --- 425
Gróf Teleki László --- 431
Báró Eötvös József --- 437
Deák Ferencz --- 443
Bezerédj István --- 453
Az akadémia czímere --- 456
A Kelet népe czímlapja --- 459
Pulszky Ferencz --- 464
A Felelet czímlapja --- 473
Gróf Dessewffy Aurél a ravatalon 485
Zsedényi Edvárd --- 487
M. Tierney Clark --- 497
A Szózat czímlapja --- 509

TARTALOM.

Gróf Széchenyi István életrajza 1791—1860. Irta Zichy Antal.

Lap

XXXIII. fejezet ... 517
XXXIV. fejezet ... 537
XXXV. fejezet ... 560
XXXVI. fejezet ... 581

Függelék:

Leszármazási tábla ... 605
Gróf Széchenyi István önigazoló emlékirata Metternich herczeghez ... 606
A lánczhíd alapkövébe letett emlékirat ... 617
Tartalom ... 619

Önálló kép:

A lánczhíd alapkövének letétele ... 493

A szövegbe nyomott képek:

Kelet népe és Pesti Hirlap czímlapja 515
Szögyényi Marich László ... 527
Lonovics József ... 529
Klauzál Gábor ... 539
Szerencsy István ... 547
Gróf Apponyi György ... 553
Nyáry Pál ... 555
Gróf Szécsen Antal ... 563
Gróf Zay Károly ... 565
Lónyay Menyhért ... 575
Báró Wenckheim Béla ... 579
Herczeg Metternich Kelemenné ... 585
Báró Jósika Sámuel ... 589
Gróf Batthyány Kázmér ... 593
Trefort Ágoston ... 600
A Széchenyi-család czímere ... 605

A képmagyarázatokat lásd benn a szövegben.

☞ **A könyvkötő figyelmébe.** Jelen füzetünkhöz mellékelt czímlapok közül a munka II-ik feléhez tartozó, bekötés alkalmával a 293-ik oldal elé teendő.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló képek:

Gróf Széchenyi Istvánné arczképe az Ernst Lajos úr birtokában levő aczélmetszet után készült.

Széchenyi glorificatiója Than rajza után készült, mely Ernst Lajos úr birtokában van. A kép középen Széchenyi Istvánt ennek jobb oldalán gr. Batthyány Lajost az első magyar miniszterelnököt tünteti föl, mögötte Damjanich, Mészáros Lázár, Kiss Ernő állanak. A Széchenyi balja felől Kossuth Lajos alakja látható.

A szövegbe nyomott képek:

Gróf Zichy Károly, herczeg Windischgrätz, báró Jósika János kormányzó, herczeg Esterházy Pál nagykövet, gróf Cziráky Antal, gróf Dessewffy József arczképeit az országos képtárban őrzött egykorú metszetek után adjuk.

Felső-Büki Nagy Pál arczképét egy a Barabás M. festménye után készült kőnyomat után adjuk.

A Kolozsvári quarta-ház eredeti fényképfölvétel után készült.

Ferencz császár arczképét «Die Sammlungen der vereinten Familien- u. Privat-Bibliothek Sr. Majestät des Kaisers. Wien, 1873» cz. mű I. kötetéből vettük.

A trappistát ábrázoló kép, Wellington herczeg, X. Károly franczia király, arczképeit az egyetemi könyvtár gyüjteményében levő mult századi metszetek után adjuk.

Az Akadémia alapítását ábrázoló kép eredeti fényképfölvétel alapján készült az akadémiai épület oldalán lévő domborműről.

József nádor arczképét a Budapest főváros tulajdonát képező eredeti olajfestményről Cserna Károly rajzolta. Ez a nádor legfiatalabb képe.

Zsófia főherczegnő arczképét a Bécsben Artaria kiadásában megjelent aczélmetszet után adtuk.

Gróf Károlyi György arczképét a m. tud. Akadémia birtokában levő s Barabás által festett olajfestményről rajzolta Cserna K.

A hg. Metternichet dolgozó szobájában ábrázoló kép az egyetemi- könyvtár tulajdonában levő egykorú metszet után készült.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló képek:

Gróf Széchenyi István arczképe egy a negyvenes években megjelent aczélmetszet után készült; az Ernszt Lajos úr birtokában lévő szép lenyomatot használtuk. Első levelének eredetije a nemzeti múzeum birtokában van. Atyjának Ferencznek arczképét a múzeum birtokában lévő nagy olajfestményről Cserna Károly másolta.

A szövegbe nyomott képek:

A gróf Wilcsek házat Bécsben a Herrngasseban Dussek Ede fiatal festőművész készítette. A többi tájképeket, Horpács, Győr, Szabadhegy melletti csatatér, czenki kastély és hársfasor, Világos, Turin Cserna Károly eredeti felvételei után készültek. Az arczképeket az orsz. képtár, Ő Felsége hitbizományi könyvtára, Bubics Zsigmond püspök s Ernszt Lajos urak gyűjteményeiben lévő rézkarczok, litográfiák után készültek. Kivévén a Ferenczy szobrász képét. Ferenczynek nem maradt fenn arczképe. Mint művész és alkotó nem tudott sikereket felmutatni, de mint szobrász századunkban ő volt az úttörő. Ahhoz a másik úttörőhöz fordultam, ki a festészet terén nemcsak úttörő volt, hanem maradandó alkotásokat is hagyott hátra, s neve a magyar művészet történetében örökké fog élni, mint mesternek is: Barabás Miklós bátyámhoz. Tudtam, hogy bámulatos emlékező tehetsége és megfigyelő képessége segélyével, már készített megszólalásig hű arczképeket rég elhunyt emberekről. Ő jól ismerte Ferenczyt s megigérte, hogy kisérletet tesz s ha sikerül, átengedi. Én arra kértem fel, hogy tollrajzot készítsen, s ő egy szürke olajfestményt készített, mert mint mondá, «kevés vonással, melyen semmit javítni nem lehet, csak olyan modell után lehet, hol az ember tökéletes képét látja maga előtt a művész.» S ezért választotta az olajfestéket. «Ne tedd fel rólam, mondá, miszerint azt hinném, hogy ez olyan jó, mintha ült volna hozzá Ferenczy. De egészben véve ilyen volt az arczjelleme.» Ezt az agg mester kitünő műve is igazolja, mely magán hordja a bélyeget, hogy Ferenczy arczképe el van találva. *Szilágyi S.*

A MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK
MILLENNIUMI KIADÁSA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉLETRAJZA

ZICHY ANTALTÓL.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai 5 frt-ért kapják.
Nem tagok 8 frt-ért szerezhetik meg,

RÁTH MÓR főbizományosnál s a többi könyvárusoknál.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló képek:

Széchenyi István és a Tiszaszabályozás kezdetének emléke a millenniumi kiállításon látható. A szobron látható alakok: a szikla közepében József nádor, a sziklán felül balra Vásárhelyi Pál, mellette Széchenyi István, valamivel alább gróf Károlyi György, alatta Ürményi József, a szikla alján gróf Andrássy Gyula.

A szövegbe nyomott képek:

Sibói kastély bejárata, Traján hidja, az orsovai pasa lakása, James Pagetnek «Hungary and Transylvania» czimű munkájából vannak reprodukálva, melynek első kiadása Londonban 1839-ben jelent meg. A rajzokat Mr. Hering készítette.

A vaskapu, Kazán-szoros Cserna Károly helyszini felvételei után készültek.

Gróf Teleki Józsefet Barabás Miklós festette olajba az Akadémia számára 1836-ban. Az erről készült rajzot 1837-ben ugyancsak Barabás készítette.

Vásárhelyi Miklós arczképe hasonlóan Barabás kőnyomata után készült.

Ferdinand trónörökös arczképét lipcsei egykorú kőnyomat után adjuk.

Mária Dorothea főherczegasszony 1836-ban készült kőnyomat reproductiója.

A régi Lloyd-épület és a pozsonyi várkert Hunfalvy János 1851-ben megjelent munkájából vétettek.

Andrásssy György Kriehuber kőnyomata után készült.

Gróf Széchenyi István arczképe Senefelder 1835-iki metszetéről van reprodukálva.

Palóczy László, Beöthy Ödön Eybl kőnyomatáról vétettek.

Lamartinet franczia metszet után reprodukáljuk, mely őt épen uti ruhájában mutatja be.

Kölcsey Ferencz, Szilassy József, Albach Szaniszló, Bölöni Farkas Sándor egykorú kőnyomatok után készültek.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Önálló képek:

A pesti városháza árvíz alatt, egykorú kőnyomat után készült rajz. Mühlbeck által.

A Széchenyi naplója egy oldalának facsimiléje hű reproductiója, melynek eredetije az Akadémia birtokában van, a papir nagyságát és minőségét visszaadja.

A szövegbe nyomott képek:

Kossuth Lajosnak ez a legrégibb arczképe, melyet Eybl 1843-ban rajzolt kőre; hasonlólag tőle vannak gróf Batthyányi Lajosnak, Majláth Györgynek 1842-ből, gróf Ráday Gedeonnak 1846-ból, Teleki Lászlónak 1843-ból, Deák Ferencznek 1842-ből, Bezerédjnek 1842-ből, Pulszky Ferencznek 1842-ből, reprodukált arczképei. Az országos képtárból.

István főherczeg, Szerelmeitől 1847-ből. Ernst gyüjteményéből.

M. Tierney Clark főmérnök arczképét Barabás Miklós 1842-ben rajzolta kőre. Eredetije az országos képtárban őriztetik.

Zsedényi Edvárd arczképét a 40-es évek derekán készült egykorú kőrajzról adjuk. Az országos képtárból.

Gróf Károlyi György arczképét az Ernst Lajos birtokában lévő aquarell után rajzolta Cserna Károly.

Báró Wesselényi Miklósnak arczképét Barabás Miklós aquarellje után közöljük, melyet az agg művész 1834-ben festett s nekünk szives volt reprodukálás végett átadni.

A nemzeti szinház jubiláris emlékérme Weinwurm birtokában van. A fejképeket Cserna és Mühlbeck rajzolták.